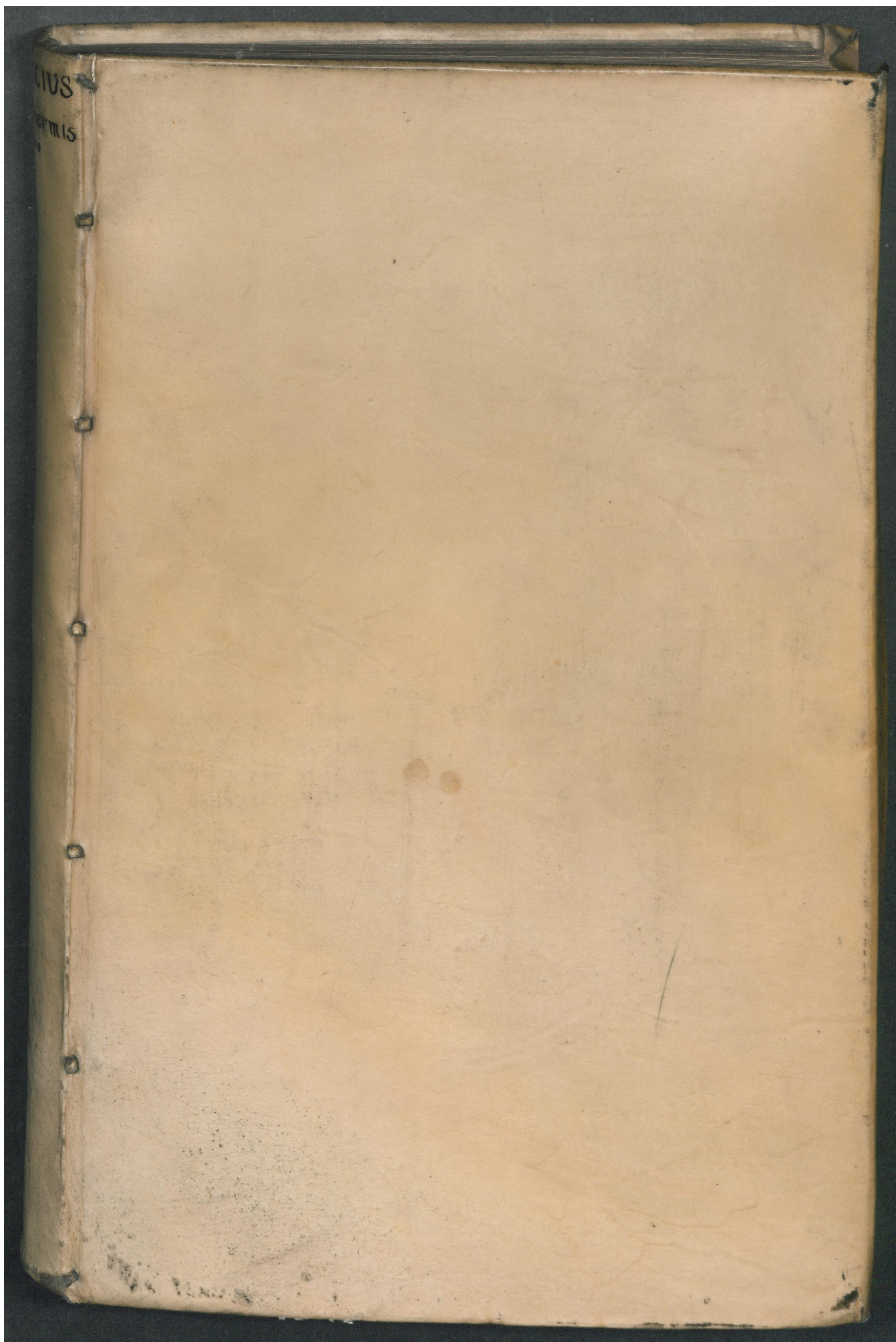
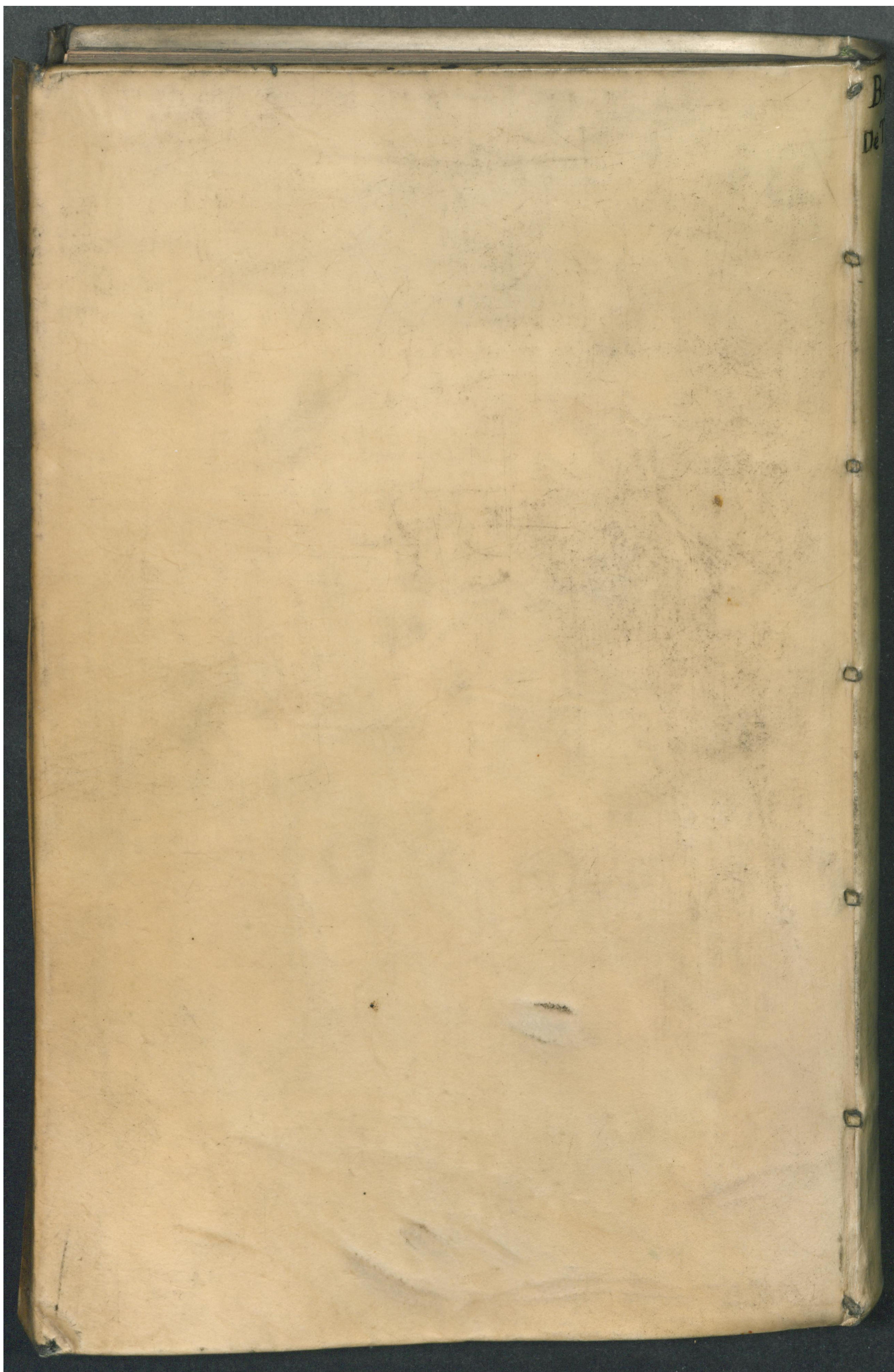
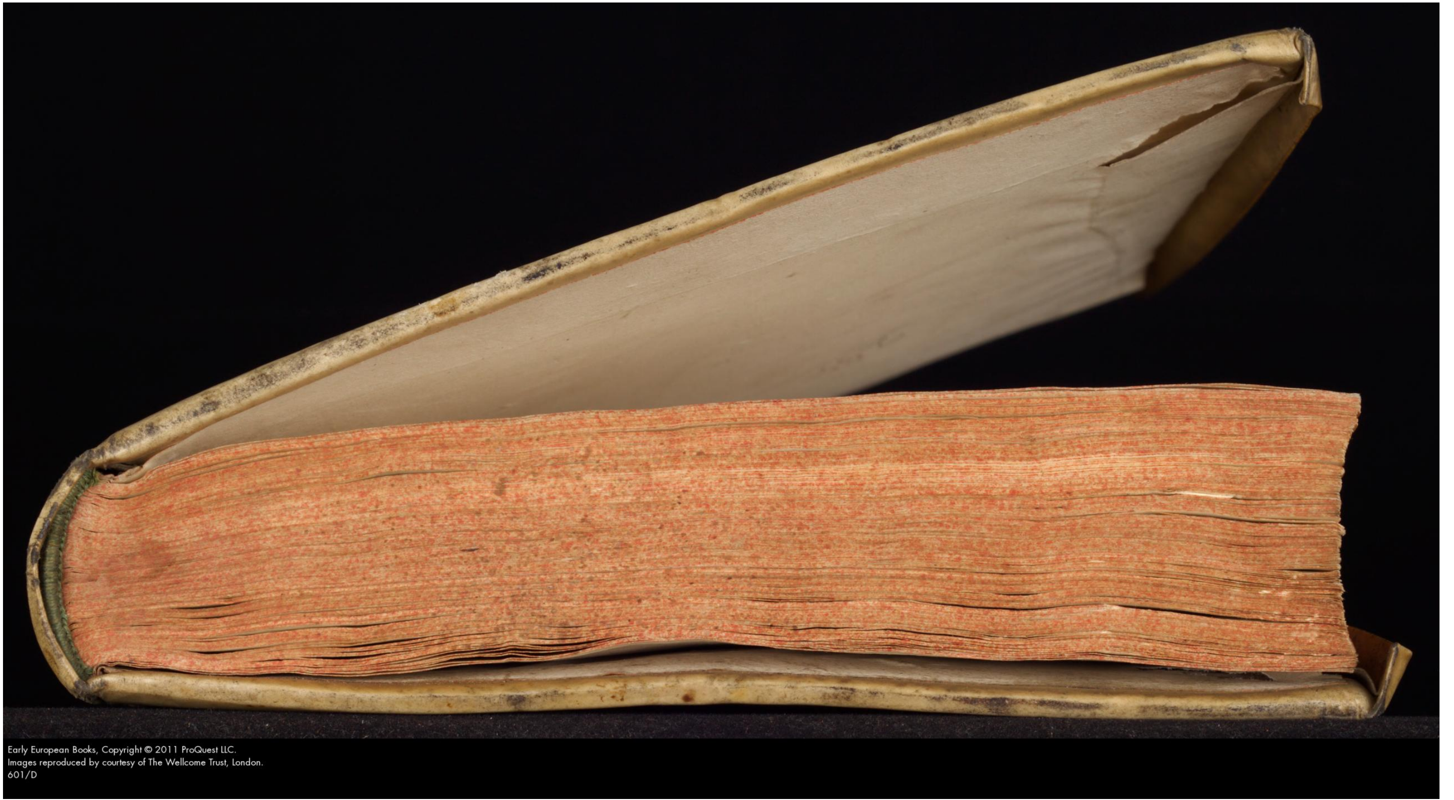

BACCIUS
De Thermis

Early European Books, Copyright © 2011 ProQuest LLC.
Images reproduced by courtesy of The Wellcome Trust, London.
601/D

601

265

Collationné

Ouvrage rare V. Clement tom 2 pg 326

Voyez pg 69 de Bure N. 151

Il a été vendu £ 21 – de Change dans

la vente des livres des Jesuites à Bruxelles

en 1780

V. L. N. 789 du Catalogue

DE THERMIS
ANDREAE BACCII ELPIDIANI,
CIVIS ROMANI,

Apud Sixtum Quintum Pontificem Maximum Medici.

LIBRI SEPTEM.

OPVS LOCVPLETISSIMVM, NON SOLVM MEDICIS necessarium, verumetiam studiosis variarum rerum naturæ perutile.

In quo agitur de vniuersa Aquarum natura, Deq. earum Differentijs omnibus, ac Mistionibus cum Terris, cum Ignibus, cum Metallis.

De terrestris Ignis natura noua tractatio: De Fontibus, Fluminibus, Lacubus: De Balneis totius Orbis, & de Methodo medendi per Balneas.

Deq. Lauationum, simul atque exercitationum institutis in admirandis Thermis Romanorum.

Demum ab ipso Auctore recognitum, nouis historijs locupletatum, ac plus mille locis illustratum, & auctum.

Quæ in singulis Libris tractentur, versa pagina indicabit.

ROMÆ, Ex Typographia Iacobi Mascardi. MDCXXII.

SVPERIORVM PERMISSV.

Imprimatur, si videbitur Reuerendiss. P. Mag. Sacri Palatij Apostolici.

A. Episc. Hieracen. Vicesg.

DE mandato Reuerendiss. P. Mag. sacri Palatij Apost. ego infrascriptus præsentem librum inscriptum *De Thermis Andreæ Baccij Elpidiani* olim impressum Venetijs apud Vincentium Valgrisium legi: & nihil in eo inueni, quod Sanctæ Romanæ Ecclesiæ, aut bonis moribus aduersetur. In quorum fidem ego Prosper Martianus Medicus Romanus scripsi, & subscripsi hac die 21. Nouemb. 1621.

Ego Prosper Martianus Medicus manu propria.

Imprimatur.
Fr. Vincentius Martinellus Reuerendiss. P. Fr. Nicolai Rodulphi Sacri Apostolici Palatij Mag. Socius.

PERILL. AC EXCELL. D. D.

BALTHASARI BONANNO

ANDREAS BROGIOTTVS F.

TERTIVM tandem Elpidianus de Thermis, vt ab orco redux, in lucem flagitantibus vbique terrarum clarissimis medendi facultate viris, postliminio redit; auram popularem, principum gratiam, qua dum vixit prę cęteris excellere visus est, more maiorum fugitans; te vnum hospitem, te amicum; te, si quid de nominis celebritate, temporis intercapedine obliteratum sit, præconem eligit præcipuum; apud quem enim per Deum immortalem, iucundius hospitari, humanius excipi, splendidius illustrari, quam ab eo, qui se magnis deuinctum profiteatur nominibus, tùm consuetudine familiari, tùm ea qua ab eo eruditus est arte medendi potissima? Ego mi Balthasar, lubens pro mea in te singulari obseruantia in Elpidiani sententiam pedibus iui, mihique sum ipse gratulatus, quod virum sanè doctum, ingenio fœlici, iudicio subtili, lectione multiplici præditum, amoris mei tesseram, apud te sim habiturus æternam; neque, quod eum tibi de meliori nota commendem esse video, cum tu præter cæteros, hominis doctrinam non modo verbis amplissimis ornaueris; sed etiam eum planè tibi, in ea, qua præstas facultate proposueris ad imitandum, id quoque meritò gloriari solitus, operam ei nauasse te egregiam, & semina virtutum, quæ in te sunt, omnium iudicio, cumulatissima, ab eo quasi per manus tradita, auidissimè percepisse: præterea, vt Elpidianum tuearis, ac defendas non postulo: eo enim loci fama illius sita est, vt venenata inuidiæ iacula facillimè eludere queat. Tantum, amicorum optimè, hoc à te peto, vt humanitate, qua præceptorem de te benè meritum excepturus es, ea beneuolentia, quod facis apprimè, tui amantissimum prosequare, & si quid à me in eo reducendo, ac restituendo elaboratum sit, æqui bonique consulas. Vale. Romæ, ex ædibus nostris 10. Kal. Octobris 1622.

ORDO

ORDO LVCVLLENTISSIMVS
Omnium eorum, quæ in Libris ſeptem De Thermis tractantur.

N PRIMO Libro, qui eſt Phyſicus, agitur de natura, atque origine aquarum omnium in communi. Continet autem Cap. XXX. Notabilia DCCCLXII. Aquas, & Fontes CCCXXXVI. Flumina CLII. Maria, ac nomina in toto orbe LXX. Lacus diuerſos, & paludes XXX. De natura terreſtris ignis demonſtrationes. Loca vbique terrarum ardentia XXV. Aeſtus maris, Inundationes.

In II. libro, qui eſt Balnearius, continetur tota ars Balnearia. Notabilia in Balneis CCCLXIII. Cap. XXIII. Iudicia, Electiones, vſus, Potus, Balnea, Duccia, Sudatoria, Lutationes, Saburratio, victus ratio, & Regimen in omni Balneo.

In III. libro, qui eſt Medicus, agitur de Methodo medendi omnes ægritudines per balneas. Continet autem Cap. VI. In quibus Notabilia CCCXII. Summæ vtilitatum XXXIII. Curatio ægritudinum CCCXV. Exceptiones XXVI. Accidentia in bal. XXXI. Regimen in bal. & poſt bal.

In IIII. qui Thermeuſis inſcribitur, conſcribuntur Hiſtoriæ Thermarum ſulphurearum. In quibus Notabilia CCCCCCLX. Continet Cap. XVI. Ignium terreſtrium naturam, ac varias hiſtorias. Incendia ſingularia Italiæ VII. Sudatoria. Balnearum Hiſtorias ſingulares CXLII. Flumina, Fontes, Lacus, & Stagna: Septentrionalium, & Mundi noui balnea.

In V. libro qui eſt Mineralis, deſcribuntur Hiſtoriæ aquarum Mineralium. Continet autem Cap. XVI. In quibus Notabilia habentur DCLX. Mineræ Salis, Nitri, Salis Nitri, Aluminis, Gypſi, Chalcanthi, Bituminis. Hiſtoriæ ſingulares CXX. Fontes, & aquæ ſingulares & balnea. CCXX. Salinæ, & ſalſi fontes innumeri, Fontes olei XXVII. Mannæ VII. Maria, Lacus, Fontes mellis, Flumina, & Balnea bituminoſa.

In VI. libro, qui eſt Metallicus, deſcribuntur Hiſtoriæ ex Metallis. Continet autem Cap. XXXI. In quibus Notabilia. DCCCCXVIII. Hiſtoriæ ſingulares Baln. & Fontium. CLXXVI. Ferri, Aeris, Plumbi, Stanni, Argenti, atque Auri. Flumina, & Lacus LXI. Metallicorum impreſſiones, Terrarum, & lapidum. Proprietates aquarum occultæ. Figuræ, quæ vanæ fabulæ, & ſuperſtitiones, Aquæ infernales, balneæ ſacræ. Mirabilia aquarum, Diuina.

In VII. libro, qui Thermæ inſcribitur, agitur de Thermis Romanorum. Continet autem Cap. XXXVI. in quibus Thermæ Imperatoriæ XII. & earum Icon, Magnificentia, ordo, Ritus, Delitiæ, balnea vrbis DCCCLX. Externa plura. Aquarum, vrbis antiquarum, & nouarum cenſura. Inſtituta Rom. in Thermis, Paleſtræ, Exercitia, omnis vitæ ratio, Natationes ad ſanitatẽ tuend. Balnea in curationem Aegritud. CLXXXIIII. Exceptiones à balneis. Balnea Olei, Lactis, Sanguinis, Vini. Notabilia DCCCXLVII.

DE

INDEX CAPITVLORVM.

CAPITA LIBRI PRIMI.

 CA-

CAPITA LIBRI SECVNDI.

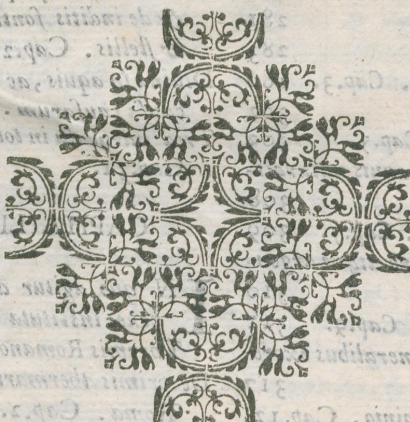
CAPITA LIBRI TERTII.

CAPITA LIBRI QVARTI.

CAPITA LIBRI QVINTI.

CAPITA LIBRI SEXTI.

CAPITA LIBRI SEPTIMI.

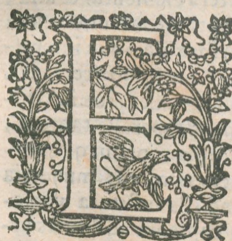
DE

DE THERMIS
ANDREAE BACCII ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHILOSOPHI CIVIS ROMANI,
Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER PRIMVS.

In quo de ratione, ac natura Aquarum sponte manantium agitur.

CAPVT PRIMVM.

ELEMENTI RATIO quanquam susceptæ tractationis excedit materiam, supponenda tamen aquæ communis natura est, circa quam versabimur. Quæ planè mundi, ac naturæ est quarta pars: tantæ verò necessitatis in ordine vniuersi, vt ex primis philosophantibus quidam elementum aquæ primum omnium rerum principium dixerint: rati forsan, ad Hesiodi sententiam, id omnibus elementis esse antiquius. Vel quoniam (vt putat Aristoteles) hoc ipsum spermatis, ac nutrimenti essentiam promptiùs exprimit. Vel (vt equidem dixerim) quia huic prima omnis mistionis, & cohæsionis ratio tribuitur: contrà ignem, qui disgregat. Est enim aqua in fundamento naturæ, in quo vnumquodque distingui incipit, elementum exquisitè frigidum. Deinde humidum; minus tamen quàm aër, qui totus idcirco difflabilis est: at aqua adhæret superficiei, facileq. cogit miscibilia in vnionem naturæ. Et planiùs, quæ est generabilium istorum, corruptibiliumq. substantia, aqua medium inter corpus, & spiritum, pro elementi conditione obtinet: ignis mobilitate firmius, aëre densius, minus contumax, ac viuacius quàm terra; ob idq. multiformes animalium species in se generans, vt verè (quod dicunt) in nulla parte naturæ videantur tot alia esse miracula. Quod idem in rebus diuinæ solertiæ contemplatio confirmat: siquidem per hoc elementum, natura partes, quas lis antiqua diremit, in amicitiam, misturamq. conciliat, ac plasmat corpora, alioquì minus ab ariditatem terræ, ac tenuitatem ignis, atque aeris, in vnionem concordia. Impetum caloris coercet, fomitemq. vitæ temperat, æternum pabulum impertit ætheri, & quæ est nonnullorum sapientũ sententia, sydera pascit. Porrò si ad mortalium rerum vsum, ac necessitatem respicias, vix aliud reperies, sine quo aliquando vita constare non possit, sed sine aqua nunquam. Si frumenta desint, suppetit alma ipsa tellus arborum fruges, carnes, aucupia, piscatus, olera, radices; in quibus tamen minimè vnquam natura valet proficere, si aqua deficiat. Nam multa sunt animalia, quæ sine ignis vsu degunt, sed sine aqua nullum. Quam ob rem, vt nunquam diuina mens solet in necessarijs deesse; ita in subgerendam cunctis rebus aquarũ copiam, semper fuit largissima. Aurum, argentum, gemmas; quæ nec corpus, nec natura desiderat, neque semper, neque vulgò propalauit: Aquarum verò tanta vbique copia funditur, vt nõ solum terræ inexhaustam satiet siccitatem, eam intrà, extrà, suprà complectens; verumetiam ad insatiabilia viuentium commoda passim elargita, ac distributa, tunc dici solet mortalibus non deesse, quùm exuberat. Cùm ergo aqua in cunctis necessaria sit naturæ operibus, simulq. infinitos præstet vsus ad vitam; Nos præcipuam partem tractare aggredimur, de omni, scilicet aquarum natura, quatenus ad vsum humanæ vitæ, aut sanitatis, aut elegantiæ corporis gratia conferre possint. Sunt autem ad hunc vsum aptissimæ in primis aquæ calidæ, quas idcircò Thermas cum Græcis, quorum primum hoc fuit insti-

Aqua primũ omnium rerũ principiũ

1. Metaph.

11. de Gener.

Aquæ necessitas.

Aqua tunc sufficit quum exuberat.

Thermæ quid.

tutum, vocamus: siue quidem naturali calore, atque igne, siue arte calefactæ intelligantur. sub quarum posteà ratione alteratæ vtcunque, ac mistæ aliæ intelligendæ veniunt, quas appellant communiter balneas, quæ nimirùm ex quibuscunque misturis medicatam aliquam conceperint qualitatem.

Bal neę & Aquę Medicatæ.

Qua in parte superat aqua cæterorum elementorum vtilitates: cum multa enim sint aquæ cum cæteris elementis communia, id tamen eius prærogatiuum esse videtur, quod nullum planè elementorum, nulla rerum mistarum est, quæ faciliùs, vel meliùs valeat in se concipere cæterarum rerum virtutes, easq. communicare corpori, & consequenter inducere sanitatem, quàm aqua. Itaq; rectè quidam primi philosophantes, atque etiam astronomi aquæ naturam Lunæ assimilant.

Aquę natura Lunę similis.

Nam sicut Luna medium quoddam est inferæ, superęq. naturæ, & quas suscipit à superioribus astris impressiones, eas statim infimis communicat rebus: ita & aqua medium obtinet locum in elementis; & suprà quidē terræ faciem diffusa se cunctis rebus, & cunctis viuentibus præstat ad vsum; infrà verò terræ viscera, cæterorum elementorum grauidata misturis, quacunque irrigat, aut penetrat, præbere videtur speciebus rerum terrestrium materiam ad propagationem. Ac vice versa, ipsa interim suscipit in se vires à præuijs rebus, & a loco, & à singulari, cui subiacet, aspectu cęli, ad medelas corporum.

Aqua facilis impressionis.

Cui muneri vt aptissima aqua sit tota sui substantiæ natura præ cæteris, planè demonstratur: quippe vt corpus est humidum, facile recipit à quacunq; re impressiones. Vt tenax, retinet fortius quàm aer. Vt fluidum, ac subtile, penetrat, semelq. conceptas virtutes, quacunque penetrat, communicat corpori, siue intrinsecus in potu, siue extrinsecus per balneum adhibeatur.

Subiectū.

Ex quibus omnibus intelligitur, quòd iure aqua suscepti operis genus subiectum existit: cuius partes idcircò, & passiones, tam simplicis naturæ, quàm consequentes ex misturis inuestigabimus, vsque ad aduentitias, & arte paratas.

Ignis est de primis differētiis in Thermis.

Inter has autem obtinet ignis primarum differentiarum, ac passionum locum; vix enim intelliguntur balnea, quæ non calida sint; deinde cætera elementa, & alia, quæ veniunt in aquarum misturam. Adeoq. permira in tota hac tractatione naturæ opera videre licebit, in aquis, in ignibus, in terris, in metallis, in singularibus denique impressionibus, ac mutationibus, quas elementa vario inuicem occursu in toto hoc globo terrestri, maximè cum aquis solet efficere.

Thermæ artificiales.

Mira & artificialium Thermarum penes antiquos instituta, in quibus venisse artem in certamen cum natura videbitur, atq; hanc superasse tantum, quantum in Thermis constare poterit, prima fuisse Romanæ gentis studia, primaq. exordia ad tanti imperij maiestatem. Nam Thermarum antiquarum ratio non erat munditia solùm, & cura corporum, vt quis facilè arbitrari potest: sed etiam ad illa instituta veniebant exercitia in armis; atque gymnasia, in quibus iuuentus prima capiebat ad bonas artes rudimenta; ratio victus, & vestitus, & totius degendæ vitæ. Quare huius quoq; partis, quæ erit vltima totius operis, multa erit vtilitas, primùm ad vsum balnearum, ac lauationum, pro salubritate, atque elegantia vitæ.

Thermæ sunt optima Medicinæ pars

Et præter hæc ad veræ Medicinæ imitationem; sunt enim Thermæ Medicinæ optima pars, quæ cùm penes illa instituta tradita fuerit à veteribus, & à Galeno scripta; magnam, his ritibus explicatis, consequetur facilitatem, ac lucem. Procedemus autem methodo compositiua: is enim est ordo entium, quæ à simplicibus prima habet exordia, ad minùs simplicia, & composita, vsque ad accidentia ipsa.

Via.

Rationes autem cum peripateticis modo è re ipsa venabimur; & modò vt clarior simul, ac fœcundior fiat oratio, exemplis simul vtemur cum ratione coniunctis. Itaque nunc ab aquarum origine faciemus initium.

De loco aquarum sponte manantium. Cap. II.

QVoniam quidem demōstrationes, quas de omni aquarum natura facturi sumus, perpetuò sumi debent à sensibilibus qualitatibus, quas aquæ ipsæ obtinēt ex origine, & cōmunicatione cū terra (est enim terra mater cūctarū rerū, atque locus aquarū) manifestum est, quòd in primis statim caussis de aquarū origine, singularis terræ dispositio est proponenda.

Terræ dispositio cauernosa.

Hæc autem cùm tota inæqualis ad superficiem sit, vbi montibus conglobata, vbi lata planicie patens, culta, aut inculta, & vbi vallibus depressa, vnde vel fluuijs irrigatur, vel in vastis recessibus occupatur mari; haud minus infrà, & circà mediā eius regionem, quæ inter centrum & extimam superficiem interest, tota anfractuosa, ac inæqualis existit, ac ita specus in se vastos, spatiaq. suspensis hinc inde montibus immensa continet, quæ plena aut aquis sunt, aut spiritu, aut igne, aut aere, seu potius vmbrosa caligine diuersarum qualitatum. nihil enim vsquam inane. Quę sanè spatia, interuacuaq. terræ plerisque in locis apertè patent: in alijs subdita sentiuntur, vt exemplo testatur Plinius,

Lib. II. c. 96.

in Gabinensi agro non procul ab vrbe Roma, vbi ad ingressum terræ, tremunt, iugera fermè cc. equitantium cursu. Similiter (inquit) & in agro Reatino, qui hodie vocatur

Campus Pensilis. XI. mill. pass. à Reate, vbi tellus dimidio ferè vnius milliarij, quasi aquis suspensa, ad ingressum tremit.

Solum tremere.

Item Tartessus, quæ & Carteia, ciuitas in Hispania iuxtà Gades, à subterraneis cauernis quasi Tartarus dicta est, Strabone, & Mela testib. Sicilia maximè, & Italia, tota tellus breuiter cauernosa est, vbi plus, vbi minus. In alijs quibusdam locis probantur ex varijs, quæ visuntur accidentibus, quorum ipsa interuacua sunt caussæ. Primùm, hæ cauernæ sunt caussa manifesta cur certis locis submergantur fluuij, vbi incurrant. Quemadmodum fama erat tempore Plinij de Nilo in Aphrica, submergi in desertis plurium dierum itinere, qui maximus, ac fœlicissimæ naturæ omnium fluminum totius orbis, merito primus venit in exemplis.

Flumina aliqua cur submergātur.

Nilus fœlicissimæ naturę omniū fluminum.

Subsidet in Atinati agro fluuius XX. milliariorum itinere, mox in conspectum redit. Lycus item in Asia, Erasinus in Argolica, Tygris in Mesopotamia, Rheni, & Danubij pars quibusdam in locis absorbentur. Ana, qui Guadiana hodie dicitur in Hispania X. leucas, & Fucinus lacus in Marsis subsident. Et è Coriceo Ciliciæ specu ingenti ore ortum fluuium, breui itinere se cuniculo condere, occultisq. latebris in mare exonerare, author est Strabo. Qui & Orontem meminit in Syria inter Apameam, & Antiochiam hiatum irrumpere, quem Charybdim appellant, & rursus ad XL. stadia excurrere. Ex his quoque intimis terrarum recessibus, patet caussa cur quidam lacus, ac fluuij immensæ dicantur profunditatis, & sine vadis.

Fluuiorū, ac lacuū profunditates.

Non quòd in quaque altitudine aquæ non subsistat terra, sed immensæ profunditatis intelligenda, & operosę nimis experientiæ: alij enim cuniculorum hiatus anfractuosi, alij transuersim torquentur. Imò cùm venæ aliquæ sub lacu, aliquæ sub medijs fluctibus emergere videantur, Plinio teste; haud dubiè fit, vt sub mare quoque imi aquarum dulcium incessus sint, quæ res ad Chelidonias insulas Arabum memoratur: & quodam loco in Gadito Oceano. Alibi hæc subterranea loca sunt plena ventis, qui iugiter generantur in terris, ac vel calore concluso, vel incendijs, quæ alicubi contingunt, vel ob caussam aliquam antiperistasis multiplicantur, & quaqua viam inueniunt, penetrant ad aliquem exitum, tam sub terris, quàm sub mari. Vt quæ ventorum ora appellant, & quæ fissuræ lapidum in montibus, aut calidi sunt, aut frigidissimi halitus.

Vētorum spiracula

Et qui longissimi in montanis aditus speluncarum intimis resonant mugitibus, vt multis locis sub Alpibus, & sub Apennino monte memoratur. Qui si in abditas terræ latebras suopte impetu deferantur: non inuenientes exitum, vel quatiunt terram, vel dirumpunt loca, ac integras sæpè in eas ruinas pessundant ciuitates.

Ciuitatū ruinæ.

Quam caussam, cur repente interdum nauigia in mare absorbeantur, reddit Aristoteles: quippe (inquit) cauernosus locus terræ subditæ mari quandoque disrumpitur, diductoq. hiatu absorbetur nauigium. Quale elapsis annis accidisse portentum accepimus apud Melitam insulam, quatuor de repente nauigijs absortis.

Nauigia in mare absorta.

Sub mare quoque spiramenta aliqua esse ventorum, exemplū est apud littus Aquitanicum haud procul à Baiona, vbi mare sine vllis ventis extrinsecis adeo turgescit, vt terram iam iam occupare videatur, mox subsidet, vento nimirum ex imis cauernis subeunte.

Ventorū spiracula in mari.

Eadem, ventorū, simul atque aquarum in mari ratio est, de Scyllæ & Charybdis voraginibus ad fretum Siculum, quæ explicatiore posteà sermone declarabitur. Aquas præterea in his interuacuis contineri, non est dubium; alias fluentes ad aliquē exitum, & alias deciduas. Recensuit ex Asclepiodoro Seneca, Philippum Macedonum Regem complures homines misisse in intimas metalli cauernas, vt penitus perscrutarētur eius venas; illosq. lanternis vsos cùm multis diebus longius obijssent, vidisse ad postremum magnos amnes, & immanes lacus aquarum.

Aquæ in cauernis terræ.

Taceo nunc ignes, quos infrà tellus continere, non minus clarum, & manifestum est, quàm emanationes aquarum, vt de Aetna, ac alijs eiusmodi locis ardentibus posteà narrabimus.

Ignes sub terra.

Et in summa nisi tellus tota intus concaua esset, ac plena adeo tot elementarium, semicœlestiumq. impressionum, quas in ea summus opifex constituit ad generationem rerum terrestrium, ad vegetationem seminum, atque plantarum, & ad productiones fontium, qui irrigarent, ac humectarent supernè terram ad satietatem viuentium; terra ipsa ex se rudis (vt mihi videtur) ac tota denique natura infœcunda existeret.

Terra intus plena impresionum elementari.

Quam ob rem, vt quæ de natura aquarum tractaturi sumus, per capita proposita sint: primùm nemo dubitat hos concauos sub terra recessus, locum esse, ac primam originem aquarum sponte manantium. Deinde quæ nascuntur aquæ, prout ipsæ aquæ, aut ex natura, aut ex admistione quapiam rerum, quas in se obiter concipiunt, alterantur; ita diuersam in vno loco, ac in alio accipiunt formam, ac diuersæ speciei subeunt rationem.

Prima capita de omni natura aquarum.

Simplex emanat è simplici vena; frigida è frigidis specubus; inflatur alicubi, ac salit, vrgēte in eam flatu; incalescit igne multis modis; & admista tandem fit aut ex origine, aut pro qualitate rerum, qui cum accidit commisceri. Hæc ratio est, ac summa nascentium tàm simplicium, quàm compositarum aquarum. Vbi primo videndum est, quo modo, & vnde in his locis producatur aqua: & posteà consequenter quomodo concipiat vbi aliam, & vbi aliam qualitatem, ac formam. Nam in asserenda illic aquarum caussa, tres inuenio diuer-

De natura aquarũ tres opiniones.

sas opiniones: vna est Aristotelis, ex aere, ac naturali simul cæterorum elementorum inuicem mutatione, ibi aquam generari. Duæ aliæ sunt antiquiorum quorundam: quorum hi quidem dicunt aquas supernè deplutas infrà terram destillare: & alij quidam asseuerant ex mari aquas penetrare infrà terrã, ac exinde oriri in lucem. Quæ caussæ vt veræ sunt omnes; ita vel singulæ, vel duæ, vel simul omnes concurrunt ad originem fontium. Nam vt planè constare poterit, alij fontes nascuntur infrà terram ex aere, ibi conuerso in aquam: aliqui distillant ex collectis imbribus: alij occultè deriuantur à mari: & alij, quæ est maxima pars, admistas habent caussas, vt iam sigillatim demonstrabitur.

De origine Aquarum duæ opiniones positæ ab Aristotele. Cap. III.

Prima positio.

PRincipiò optima quidem positio Aristo. est. Qui in tota ratione naturæ eandem seruans effectuum, & caussarum conformitatem, quam caussam supernè de pluuijs dederat ex aere naturaliter conuerso in aquam; eandem de sponte manantibus sub terra aquis asseruit. Cui veræ vndecunq; demonstrationes consentiunt, & consonant sensibus; locus, materia, caussa agens, modus transmutationis, modus originis, & accidentia ipsa.

Materia.

Nempe multum spiritus, siue humentis vaporis in subterraneis cauernis contineri, qui instar nubium conuertantur in aquas.

Agens.

Conuersio autem vaporum naturaliter à frigido fit per condensationem; sicut enim quos videmus vapores ad mediam aeris regionem frigidam, densantur in nubes, & fiunt pluuia; haud secus qui à terræ visceribus ad supremas montium, & cauernarum conuexitates leuantur, ex natura loci frigida densantur, vertunturque in aquam. Vnde quamplurimos fontes videmus emanare è montibus;

Cauernæ montium cur frigidæ.

Cauernæ enim, ac suspensuræ montium lapidosæ sunt, ac natura frigidæ, quà nec radij solares penetrant: ac vapores, quorum natura est tendere sursum, ad eas eleuati, congelantur in aquam, quæ destillat ad infima.

Ars destillatoria.

Exemplo artis in destillatorijs vasis planissimo; in quibus eleuati à subiecta materia vigore ignis vapores ad superiorẽ testam; ex ea destillant liquores in supposita receptacula.

Campestres aquę cur malę.

Atque hinc nos docet experientia malas plerunque esse campestres aquas, vtpote quæ ex impuris adhuc vaporibus ab ima cauernarũ parte creantur: nam vt altiùs ad conuexitates montium vapores leuantur, eo magis conceptam à matrice crassiciem, ac caliginosam partem doponunt, ita quòd purificati instar nubium conuertuntur primò in tenuissimas stillas, quæ per successiuam inuicem cohærentiam, in satis magnam ad postremum exeunt venam.

Venarum aquarum origo. Fluminũ origo.

Et vt gutta guttam auget, ita longo tractu aquæ à diuersis hinc inde riuis confluentes, in tam magnam deniq; augentur copiam, vt grande flumen efficiant.

Perennitas fontium.

Perennis autem origo fit, ac indeficiens copia, manente semper caussa; quicquid ea fit (vti inquit Seneca) vmbra perpetua, frigus æternum, inexercitata in his locis aeris densitas. Adde; sed immensa vis præter cætera, quam diximus, spirituum elementarium. Hi enim replent viscera terræ, ac præter inclyta, quæ ex eis natura molitur opera, gemmarum, lapidum, metallorum, ac aliarum terrestrium rerum; aliqua ex parte leuantur, trahunturq. virtute syderum ad superna spatia montium ad creandos fontes. Adde & alteram amplificationem dictis summi Philosophi, quam nos proponimus, ac meminisse volumus, vt primum quoddam omnium Thermarum principiũ.

Mistarum aquarum naturalia principia.

Nempè qualis aer, seu vapor, vbicunque is sit, talis & aquæ natura, quæ ex ipso fit, censenda est: quare & pluuia hieme dulcis, ex vdo, scilicet simpliciter aere; autumno salsa proditur in Probleumatibus, ob sicciorem tunc aerem; & aliquando sulphurea. Ergo si aer infra terram tot suscipit alterationes vaporum spirituum, totq. aliarum impressionum elementarium, ac mistarum etiam ex metallicis fumis; necessarium videtur esse, vt dum is in aquam conuertitur, varias in ea congeneret qualitates pro natura sua. Sapiunt enim vapores naturam rei vnde eleuantur, teste ipso Philosopho in Quarto Meteor. & aquæ pariter vaporum, ac aeris ipsius, vnde generantur, referunt qualitates. Dulces fiunt è syncero aere; fumosæ è graui, & crassa caligine; acres, acidæ, varijs præditæ alijs qualitatibus, ex aere, qui varijs id genus vaporibus commistus sit, præsertim metallicis.

Aquarum alterationes aliæ naturales alię ex accidenti.

Ad hæc, sicut aer, vbicunq; sit, suscipit alterationes suas, vnde & aquæ, quæ ex eo concreantur emanant naturaliter alteratæ; ita iam factæ aquæ diuersis alijs ex accidenti obnoxiæ fiunt mutationibus, quippe à loco mutantur, ac eo terrę spatio, vnde colliguntur ad venas suas. Vbi alterationes contingere censendum est inumerabiles; at summa hæc est, bonas aquas ex puro defluentes solo posse fieri meliores, ex impuro deteriores: sicut è contrà, malas è laudabili solo exui malitia, deteriores ex malo fieri. De quibus differentiarum generibus satis est hactenus iudicasse naturam, quæ opportuno magis loco posteà fusiùs explicabuntur. Hæc est prima positio. Porrò altera, quæ fuit proprium quorundam philoso-

phantium

phantium positio de origine fontium, ponitur item ab Aristotele, minus tamen ab eo acceptatur. Illi enim etsi non negassent vllam sub terris generari aquam, fortasse vix adduci potuissent, vt concederent tantum aeris continuè, & æqua semper portione corrumpi posse sub his cauernis; quantum indies aquarum videmus, ac mente concipimus emanare sine fine. Quamobrem, rati forsan ad tantam vniformitatem vnius etiam fonticuli à primordio mundi vsque modò, ad immutabilemq. iam tot seculis faciem fluminum, ac lacuum, caussam deberi quandam vniformem, immutabilem, ac perpetuam; putauerunt congestam in immensis terrę cauernis aquam ex assiduis per hiemem pluuijs, rursus tanquã ex aluis, suo quanquam modulo corriuatam scaturire. Ad quam opinionem pariter Aristoteles obijcit; nam si aquarum (inquit) multitudinem, quæ per singulos dies, toto anni spatio exinde effluit, è tot venis, contemplari velimus; tam vasta ea receptacula esse oporteret pro portione nascentiũ aquarũ, vt vniuersam quidem terræ molem ea interuacua occupare necesse esset. Sicque illi opinioni antiquorum impossibile videbatur tantum aeris indies corrumpi posse in terræ visceribus, quantam videmus scaturire aquam; huic autem ex eodem argumento, impossibile videtur infrà terram locum tantæ copiæ subesse capacem. Sed re vera aliquam persuasionem hæc quoque opinio obtinet, à dispositione terræ, à natura ac motu aquæ, a certa origine fluminum, ac lacuum multorum, quibus non ita quadrat multiplicatio aquarum prædicta ex aere. Nam ad obiectionem Philosophi, non ponit hæc opinio subsistere infra terram tam vasta interuacua, vnde collectæ aquæ tanquam ex immẽso gurgite scaturiant: sed quòd terra veluti spongia sit (vt infrà planius dicetur) & quod influentes per poros suos vndecunque aquas, & maximè à pluuijs hibernis concipiat, quas subinde reddat è fontibus. Quod dissimile veri non sit. Est enim tellus laxa ad hanc superficiem, & porosa, ac maximè attractiua humidi. Deinde nemo negat aquas sui natura graues, subtilis substantiæ, & penetrabiles, & (in quo videtur quædam naturæ necessitas) eas terram ipsam permeare, pro generatione, scilicet ac nutritione plantarum. Itaque decisis alicubi syluis, fontes subnasci solere, quorum prius humiditates arborum alimenta consumebant, meminit Plinius. Res certa est, ac euidentissima, aquas puteorum non aliam ferè habere originem, quàm per exudationem occultam ab aliquo vicino vel lacu, vel flumine, vt paulò infra ostensuri sumus. Porrò si regiones aliquas coniectura discurramus, inueniemus Septentrionales omnes, plures idcirco fluuios, ac eos maximos continere, quòd terra magis diluta pluuijs, ac frequentibus imbuta niuibus, minusq; radijs solaribus exiccatur. At Meridionalem plagam, in qua rarus est imber, & calor assiduus; aquis maxime carere cæterarum terrarum. Ideoq. siccam, harenaq. volubili desertam aiunt Aethiopiæ partem, atque minus vnquam exterarum gentium impetu lacessitam, arcente in tanta soli ariditate copiosos exercitus aquarum penuria. Demum, quæ quisque quotidie experimur, plana campi, & loca in acumen edita, quàm raras, nisi è quopiam vnico fonte irrorentur, easq. insalubres obtinent venas. At plurima, & maxima flumina è maximis, atque altissimis montibus oriri videmus, & ab ijs potissimum; qui in summitate alueatam quampiam planiciem, aut etiam lacunam habent: terra laxa, aut sabulosa, aut spatijs subterraneis intercisa, quibus facilè tanquam spongia, humidos vapores, stillantesq. imbres possit concipere. Cuius rei singularia passim occurrerunt exempla. In Alpibus summo vertice plures sunt lacus, qui sine origine, ac sine exitu cum sint, & tamen innumeræ vndique è cliuo montis scaturigines exiliant; verisimile fit supernos lacus per ima interuacua in eas exonerari. Quare ad pedes montium, vnde post nomen latinum Alpium vniuersa illa regio accepit nomen, maiora ac plura excurrunt flumina, quàm in reliquo Italiæ. Ad eum modum amœnissimus laçus in summa Cenisij planicie est, qua ex Italia transitur in Galliam; quippe sine exitu, sed infra iugum Duria fluuius suboritur. Alius similis lacus in Vesulo, vnde Padus. In Apennino autem monte, pluribus locis, continuas è penitissimis cryptis extillare aquas vidimus, quæ rursus partim absorbentur, partim exeunt in pusillos riuos. Quæ omnia manifesta sunt experimenta, de origine fontium non esse alteram istam contemnendæ efficaciæ caussam. Deficit tamen à prima, cum exploratum sit imbres non plus decem passibus permeare à superficie terrarum. Deinde multæ sunt planæ regiones, & totæ tamen obsitæ paludibus, vt de Lituania, & Moschouia meminit Olaus Magnus, nouus illarum partium author. Multæ contrà montuosæ, vt Illyria, quæ tamen paucas, rarasq. emittant aquas, quare eam hisce annis, ob insolitam siccitatem, longo tractu ab Istria in Epirum, ineffabilem sustinuisse accepimus aquarum penuriam. Quapropter vera hæc opinio videtur de quibusdam venis, quæ non perenniter emanant, sed humectis quandoque colliculis ad cliuos destillant. Et, si fluuiorum origines, quæ huic tribuuntur caussæ, non augerentur aut niuibus assiduis toto anno in illis montibus, aut fontibus è viuis, ac perennibus venis

Secunda positio.

Censura Aristotelis.

Ad Aristotelem.

Flumina vbi maxima.

Aquæ vbi paucæ.

Flumina oriri è mõtibus.

Lacus in Alpibus, sine exitu.

Lacus Cenisii montis.

Lacus Vesuli.

Aquæ fontium non omnes ex aere generari.

Fluminũ variæ origines.

Flumina Meridionalia.

Puteorum origo.

Lacuũ in mõtibus.

exortis; vix vllius essent ad fluuium momenti. Porrò tamen nec ratio quæ sumitur à conuersione aeris in aquam, satisfacit sola cunctorum fontium origini. Vel si vera concedatur de venis pusillis, fontium scilicet ac balnearum quarundam; magna tamen pars aquarum nascentium, & maximè fluminum, ac lacuum, maiorem adhuc videntur habere causam: Nimirum quæ (vt specierum natura est æterna) indeficientem, vniformem, perpetuam præ se ferunt naturam, si non aliæ essent rationes. Vel si aliqua generantur eo modo, & perexigua flumina, non tamen omnia concedendum est. Minus ingentia quædam flumina, & ea potissimùm quæ sub tota illa plaga meridionali oriri constat, vbi vix vllæ sunt pluuiæ, & terræ siccitas, quam diximus, inexhausta. Nec putei; qui, perinde tota infrà tellus aquis existat imbuta; quasi nostro arbitrio fodiuntur, ad eliciendas è vicinia aquas. Minimè verò lacus ita nascuntur, qui vel maria ipsa æmulantur amplitudine, æstu, viuacitate æterna. Minimè omnium lacus in altis montibus, quò subire aquas siue destillantes, & collectas è pluuijs, siue ex aere oriundas, ferè modum humana coniectura non capit. Propter hæc igitur argumenta, aliaq. proximè dicenda, quæ multam habent sensuum euidentiam, fateri cogimur duo prædicta caussarum genera, ad asserendam vniuersam fontium originem, non plenè sufficere. Ergo tertiam his caussam adiungere necesse est: quæ est,

Tertia opinio.

Aquas; præsertim perennes, è larga vena, & flumina; per subditas terræ cauernas à mari esse oriundas. Qua ratione vt nulla alia est antiquior: ita eam ostendemus necessariam, & vel ipsis sensibus manifestam.

De mari, & vt ab eo communissima sit omnium Aquarum, ac Fluuiorum origo. Cap. IIII.

IAm ergo si vniuersi istius compositionem, pulchritudinemq. contemplemur, planè constat omnia corpora situ, dispositione, & communicatione partium; similem quandam, eamq. pro condecentia seruare in se proportionem. Vt quemdamodũ in humano corpore pars parti, & partes toti, & sibiinuicem omnes proportione respondent: pariter ac perfectiori quodam modo, vniuersi partes cùm inter se, tùm toti immenso composito congruant. Quæ antiqua, acceptataq. communiter omnibus, comparatio est; hoc enim κόσμον, illud μικροκόσμον appellant. Super hæc, quæ vni toti, vt totum, est conformitas in omnibus partibus, quas appellant dissimilares, eadem partium inter se similium est conformitas, atque natura. Vnde qua ratione totus sanguis in humano corpore (vt exemplo vtar Annei Senecæ) per venas variè dispersus, tùm maiores, tùm maximas, vnus est sanguis, qui ab vno communi fonte emanat: pariter etiam omnes aquarum venas, riuos, fontes, flumina, lacus, maria per vniuersam terram intrà, & extrà, varieq. diffusa, vnam continere aquam, prout ab vno communissimo promptuario emanant, censendum est. Id promptuarium est immensus Oceanus. Quippe qui (iam vt experimento constat) totam circumfluit terram: ac mutuo simul amplexu ita iunguntur mare & terra; hac sinus pandente, illo se insinuante totum, vt vnus ex vtroque sit globus; diuersa facies, vbi mare, vbi tellus. Porrò sicut globus hic vniuersus diuisus est à nobis per climata, quas plagas, & tractus aliquando dicimus: ita terra per prouincias, mare per partes variat nomen, aut à situ, aut à regione, aut à prima celebris alicuius authoris memoria. Et vbi mare, vbi fretum, vbi sinus appellatur. Quarum partium, simulatq. & de vniuersæ communicantiæ ratione, & de fluuiorum ortu, ex cursu vario, situ, ac magnitudine, opportunam hic censionem faciemus, quam præsciuisse ad aliqua infra dicenda, est operæprecium. Nam mare dicitur, vbi immensa est ipsius elementi effusio. Sinus verò vbi in amplos ipsius terræ recessus obiectu aliquo montium se subducit. Fretum angustiæ: vniuersum Oceanus. Quo loco rectè iuniores nostros sequar authores, quibus explorata melius est totius terræ & maris partitio, quam antiquis; vt in hac potissimè aquarum emanatione à mari Scaligerum. Nam vbi primum mare inter Abylam excelsum Mauritaniæ montem, & Calpem Hispaniæ promontorium irrumpit, Aphricam ab Europa dirimens, Mediterraneum à situ dicitur. Quod particularia subinde nomina penes regiones acquirit. Nam primo statim ingressu terræ, ab Hiberia, quæ est Hispania, Hibericum dicitur, proximè a Balearibus Insulis Balearicum. Post hæc Narbonensium prouinciam contingens, Gallicum, deinde à Liguria Ligusticum, moxq. à Thyrrhenis, Thyrrhenum, siue Tuscum, subinde Siculum. Vbi & Fretum Siculum, & hoc traiectu Adriaticus Sinus. Exinde maria Ionium, Creticum, Lybicum, Aegyptium, Pamphilicum, Asiaticum, Pontus Euxinus, Bosphoros, quod est angustissimum fretum, curru quasi bouum transmeabile in Thracia, & alter suprà, Cymmerius, vsque in extremam paludem Mæotidem. A Mediterraneo rursus, à sinistris extrà Fretum Herculeum Ocea-

Κόσμος, & Μικροκόσμος.

Omnes aquæ vna aqua.

Aqua, & terra vnus globus.

Terræ, & maris partitio.

Mare quid, & Sinus qui, Fretum.

Oceani partitiones.

Mediterraneum mare.

Oceanus Atlanticus nominatur. Et subinde in Austrum sinus magnus Aphricæ, Barbaricus, Arabicus, Persicus, Mare Aerithræum, mare Indicum, Sinus Gangeticus, sinus magnus Eous. Mare Sinarum, mare del Sur, Culuacanum, Magellanicum, & occiduum quod diximus Atlanticum. A quo rursus in Aquilonalem plagam, ab ipsis Gadibus Gaditanus dicitur Oceanus, altiùs Cantabricum mare, quod citeriorem alluit Hispaniam. Suprà Britannicum, Deucalydonium, Germanicum, Bothnicum, Scythicum, Sarmaticum, Tartaricus Sinus, Hyperboreum, & Glaciale mare. Omnia circum vndiq. vna aqua, & vnus Oceanus. Et Caspium, quod mare Hircanum quoque appellant, cum rectè separauerit ab Oceano Ptolomæus, & Strabo anteà coniunxerit, rectè conciliant nonnulli id dissidium, hoc mare æquè ac lacus, ac paludes multas immensas, per subterraneos meatus in proximum Euxinum communicare. His ita constitutis, hanc conficimus demonstrationem. Mare quidem sicut vnum est mare, quod supra terram tot finibus diuiditur, & tamen admirabili diuinæ prouidentiæ iussu suos terminos vnquam non egreditur; ita per multiplices sub terra anfractus, perinde in venas vastissimi corporis effusus, occultas vsquequaque emittit aquas. Quæ subinde, quasi emancipata soboles à parente Oceano, libero iure quæcunque inueniunt terræ spatia penetrant, humoresq. suos per terrarum fibras distribuunt, metalla diluunt, lapidum substantiam cogunt, in radices stirpium, vegetaliumq. pro alimentis se ingerunt. Sic aquæ è venis emanant, multæ, vel paucæ, pro alueorum magnitudine, vnde corriuantur. Synceræ, vel permistæ, pro terreni, ac vaporum qualitate, quam in venis obiter concipiunt, deferuntq. & in fontes, & in balnea. Quæ vna est quoque lacuum, ac Fluuiorum origo: Siue enim singularis vena sit, siue plures, aliæ alijs vicissim auctæ, prout loca sortiuntur idonea, vel lacus efficiunt locis humilibus, vel flumina decliuibus. Cui propagationi fidem faciunt antiquorum numina, qui in suis fabulis nihil ignorasse visi sunt. Pegasus equus, quem finxerunt alatum, velocemque, & à Neptuno ortum, aliam figuram non continet, quàm quòd omnes fontes, omnia flumina à mari sint. Est enim πήγη latinè fons, vnde pagos, & paganos dictos putat Fulgentius, quasi ἐκ αὐτῆς πηγῆς, hoc est ex eodem bibentes fonte. Item finxere Thetin ex Oceano peperisse ingentes fluuios. Maximum omnium Gangem (vt perhibent) proximè Indum, deinde Nilum, Tanaym quarto loco, Borysthenem, Tygrim, Euphratem. Posteà suos græcos, Caicum, Scamandrum, Peneum, Alpheum, Meandrum, Strimonem, Simoenta, Phasim, Rhesim, Parthenium, Sangarium, Euenum, cæterosque. Quorum tamen magnitudinem, post illos primos, multi illustres Septentrionales fluuij superant. Ister in primis, qui & Danubius, Volga in Tartaris, Diuidna in Moschouia, Hiber, & Tagus in Hispania, Rhenus, Rhodanus, Padus, Tyberis. Appingunt hodie nouarum terrarum descriptores fluuium Marannon in Peru quindecim leucarum latitudine, ob id forsan mare dulce à primis nauigantibus nuncupatũ. Pezcoram in Aquilonaribus tam vastum ponit Scaliger, vt eius historia propè fabula videatur. Porrò tam magna, quam parua flumina, vt à mari propagantur, ita recurrunt in mare: tùm quia ad suum finem, tùm formæ ratione, quia grauia sunt. De distributione verò; ac excursu eorum in varias terras, tria contemplabimur. Flumina quiddam habere necessarij, quod vocant Philosophi finem cui, pro commoditate, ac vita viuentium. Quiddam pulchri & delectabilis, cùm terram cursu vario infinitis veluti segmentis adornent. Et quiddam admirandi. Nam fluuij cùm in mare trahantur, vel singuli omnes, vel alius per alium vicissim: diuino tamen haud dubiè iussu, propinquum sæpè refugiunt reditum, dùm demandatam quasi legationem, longissima terrarum plaga peragrata adimpleant. Nimirum vt vsui sint pluribus, vt inquit Plinius. Passim emempla habentur, & in fluuijs maximis, maximè. Aspiciantur depictæ terrarum tabulæ. Nilo vbi oriri putatur ab extremo Aphricæ, circunstat proximè totum mare Meridionale, & nihilominus à circulo Capricorni paragrata prius tertia ferè mundi parte, citrà Cancri circulum venit in Mediterraneum, alioquin Aphrica exhausta omni humore, non esset Aphrica. Volga apud Tartaros relinquit hinc Meotim, inde Scyticum mare, & longissimè abscedit in Caspium. Hiberus vsque à littore Cantabrico modicis lacubus ortus, transuersim totam ferè dirimit Hispaniam, currens in Mediterraneum. Et cùm non procul à Tagi decurrat fontibus, Tagus tamen diuerso itinere alteram alluit partem, & mittit in Oceanum. Sic Rhenus, Rhodanus, & Danubius propinquis exorti fontibus, in diuersas tamen trahuntur regiones. Sic Tyberis, Arnus, & quidam alij non parui rigui, ab vna ferè origine, diuersos faciunt cursus. Simile in infinitis spectaculum est; Simul atque verum argumentum, si non necessarium, idcirco non redire fluuium in propinquum mare, quòd sic illi contrà impulsum recurrendum esset, vnde primo cursus cœpit originem. Alijs, ne sitibunda alicubi terra relinqueretur, diceres continuos cessisse montes, cursuiq. præbuisse commeatum. Alicubi vt se pluribus communicent, se findunt in partes, vt Nilus, qui expansis veluti brachijs totam Aegyptum

Mare Australe.

Mare Aquilonale.

Mare Caspium.

Venarum aquæ propagationes.

Aquarum nascentiũ catholica.

Fluuiorũ, ac lacuũ origo.

Pegasi equi figura.

Thetis figura.

Fluminũ magnitudo.

In mũdo nouo maxima flumina.

Cursus fluminũ ratio.

Flumina cur non intrat propinquum mare, & abeunt in longinquum.

Nili cursus.

Volgæ.

Hiberi.

Tagi.

Rheni.

Rhodani.

Danubii.

Tyberis.

Arni.

Fluminũ diuisiones.

gyptum amplectitur, septem maximis ostijs mittens in Mediterraneum mare. Ganges è quinque faucibus mittit in Indicum, Danubius in Pontum sex, Padus in Adriaticum septem. Rhenus in Germanicum tribus. Caussa autem magnitudinis diuersa est. Aut a diuiti vnde producuntur vena. Aut à pluribus tùm venis, tùm fluuijs, quos admittunt. Cui rei facit maximè longitudo cursus, vt in Nilo, Gange, atque Indo visum est. Et deinde pluuiarum, ac niuium additamenta: Quam caussam verè aliqui assignarunt, cur Septentrionales fluuij essent tàm magni. Et qui inundant, vt Nilus in Aphrica, Ganges, & Indus in Asia, & quidam in Italia, non alia de caussa inundare videntur, nisi quia augentur ob copiam pluuiarum.

Fluminũ magnitudinis caussa.

De motu Aquæ, situ, altitudine, & proportione cum terra. *Cap. V.*

POrrò propositam à mari fontium emanationem aliqua demonstratione cõfirmabimus: non quia iam planissima non sit; sed quoniam eædem rationes plurima continent problemata, de motu aquæ, situ, altitudine, proportione cum terra, & præclaræ circa hæc summorum authorũ sententiæ elucidãtur. De fontium ergò emanationibus à mari, fermè omnes sapientes, hac etiam nostra ętate singulares aliqui, in hanc sententiam cõueniunt. Nec eam negauit Aristoteles: etiamsi (vt in multis alijs fecit veterũ placitis) consueuerit hic mirabilis author aliqua potius acutè disserere ad amplificandam doctrinam, quàm negare. Differunt aliqui in assignando modum duntaxat, quamquam veteres minus definita tradunt, certiora iuniores, quibus meliùs aquæ natura explorata est. Thales Milesius primum principium rerum omnium cùm poneret Aquam, terrarum orbem perinde aqua sustineri, ac fluctuare dixit, vt paruum nauigium inter vndas. Itaque terram ipsam exugere aquam, hanc permeare. Vel (vt assimilant Vitruuius & Plutarchus) tanquàm sudor è corpore, vel tanquàm lac ad vbera, ita aquarum è circunfluo collecta elemento, è suis tandem venis emanare. Quod partim verisimile est: pro naturali enim vnione, qua amplecti inuicem videntur aqua & terra, attrahit terræ gleba è plana superficie aquam, aqua subit manifeste poros, aer expellitur. Partim ieiuna nimis assignatio est, & quæ aliqua concludit absurda. Primùm facit aquæ molem superare magnitudine terram: quod posito antiquis, sed infirmissimo nititur fundamento. Creditum est enim antiquis elementi ad elementum esse proportionem decuplam; quare terræ certos fines assignari, mare autem maiorem globi huius occupare partem, nec compertos eius fuisse terminos. Quæ falsa esse, nostra hæc ætate compertum est, quando mare vndique adnauigatum sit, Aquæ enim facies, quæ oculis subiecta nostris (iuxtà demonstratiua recentiorum asserta) largiùs expanditur, ac ad terræ superficiem ferè dupla est. Profunditas verò non multa. Nam duo, aut tria, quæ recensentur miracula, quam fidem faciunt in vniuersi ratione? Vt quæ refert ex Fabiano Plinius, mare x v. stadiorum altissimum. In Ponto trecentis ferè à continenti stadijs immensum. Et nostri nautæ in Suecia ad mare Germanicum, inutiles dicunt esse anchoras ob profunditatem, ac anulis ferreis idcirco alligari nauigia. Aliqua sub Atlantico mari loca profundissima, ad extremum Aphricæ: Et aliqua in India ad Taprobanam Insulam. In vniuersum tamen obseruatum est à nostris nautis, altitudinem maris paucissimis locis accedere ad centenos passus, plurimis vicenos non excedere. Computetur reliqua terræ dimensio, inuenietur terram non solum excedere magnitudinem aquæ stadijs, & milliarijs: sed etiam multis centesimis, tantùm abest vt decuplo sit minor. Subtrahas terræ quantum licet vastissima interuacua, quà mare recipit (vt bene inquit Scaliger) tantum dicam illi supererogandum pro montium vastitate. Vt mutuæ sunt aliæ vicissitudine. Terra mari aperit sinus: mare cedit terrarum excursibus. Terrarum isthmi sunt & angustiæ; maris freta, & vada breuia. Et demum, quantum terra subsidet lacubus, & fluminibus, tantum vel amplius spatij rependit mare in maximis, quas sine numero continet insulis. Paulò verò melius hanc assignant venarum originem, qui cosmographiæ sequuntur rationes. Dicunt elementum aquæ terrę circumfluum totam ipsam terram positu excedere, omnesq. montes sub se relinquere, altissimum etiam (vt aiunt) Caucasum. Itaque Aquam, perinde natura grauem, in ima spatia terræ permeare naturaliter. Et quamquam ad exitum scateat è montibus, haud tamen eam subire dicendum: sed solicitari naturali suo appetitu ad æquandam Oceani, suæ altissimæ originis superficiem. Hanc verò dicunt esse aquæ inclinationem manifestam, vt quantum descendit, tantum & ascendat. Quæ positio partim falsa est, & partim qua vera, est declaranda. Primum non est dubium aquam permeare terram, non rectà tantùm & in decliue, sed ad latera, qua porosa est & laxa tellus. Nec apertis tantùm meatibus, sed occultis quoque; Vnde aquis primò nomen latices inditum est. Ad mare, littore Aphrico, quibusdam locis è scrobe facta eliciunt dulces aquas. In effossionibus puteorum (vt præ-

11. Meteor. cap. de Terræmotu.

Thales Milesius.

Vitruuius.

Plutarchus.

Aqua quomodo subeat terræ glebam.

An aqua sit maior quàm terra.

Aqua superficie maior.

Maris altitudo.

Terræ, & maris inuicẽ amplexus.

Altera positio Cosmographorum reprobata.

An aqua sit altior terra.

Latices aqua cur dicta.

Puteorũ ars.

(vt prædictum est) vbique ferè inuenitur aqua, quùm ad libramentum aluei propinqui alicuius vel lacus, vel fluuij peruentum est. Quo artificio obseruatur, terrã segmentis quibusdam longissimis interseptam, quæ Physiologi, & Plinius, modò vertices appellant, modò coria: & quò maximè declinant coria, eò fodientibus aquas certissimo inditio successuras. An verò descendat semper, an aliquo loco ascendat aqua, de situ est cum terra videndum. Verum ergo est, vbicunque aqua sit, terram subesse, quasi locum & basim leuioris ac instabilis elementi. Itaque superest aqua terræ: at mare terram non superat. Haud enim hoc ordini condecens erat vniuersi. Imo id speciem habet exquisitæ solertiæ illius summi, opificis, maria, ac sinus suos perpetuo fere argine montium conclusos esse, vt tutò pateret terra, & partim aquæ, partim aeris occuparet loca: pro vtilitate, ordine, ornamento vniuerso, & pro loco, tutela, ac vita viuentium, quod Genesis primo quoque tangitur. Quare vbi situs terræ deprimitur, opponunt incolæ obices, faciuntq. argines innixis operibus. Quod multis Italiæ locis (vbi plurima patet planicie litorum) vsu euenit. Tractu verò Germanici maris litora Belgica, vsque in Hollandiam, & inde Selandiam ob hanc situs humilitatem infelicissima est, vt post omnia humanæ industriæ munimenta, horrendam sæpè incumbentis pelagi sæuitiam experiantur, cum miserabili terrarum, & populorum iactura. Hactenus ergo demonstrationes prædictæ nullæ sunt, nisi aquæ & terræ vnum esse globum: An verò aqua altitudine superior sit, an magnitudine terra, non probant. Nulla igitur expedita magis ratio est, ad omnem de aquæ origine quæstionem absoluendam, quàm à motu. Oriri enim quoddam moueri est, ac tribus mouetur aqua montibus. Naturali, qui est à tota forma, nempè ad infima, vt grauiorum cæterorum inclinatio est. Ac nõ desunt propterea, qui aquæ & terræ vnum commune esse centrum affirment. Mouetur & virtute syderum, cui necessariò obedit cuncta natura, sed speciali necessitate aqua; qua, vt perpetua mobilitate viget, & fluit, & refluit in finibus maris: ita trahi potest, vbi trahitur, ad capita montium. Et tertiò mouetur ex accidenti, quo ventis vndæ alliduntur ad littora, quem æstum appellant. Quæ caussæ ad fontium originem, pro sua quæque facultate concurrunt. Naturali ergo appetitu aqua tendit ad infima, nec vsque quiescit; dum omne spatium, quà interfluit, impleat, aerem, & omne leue corpus excludit, omnem adæquat capacitatem. Quod in excursionibus fontium, & fluminum liberis palam est. Vbi verò aqua in angustos cogitur meatus; maiores suopte naturę fluxu vires acquirit impetus, vt vsquequaque trahatur. Hoc sensit Vitruuius, & item Plinius, omnis enim aqua impellentem concludit spiritum; qui præfringit aliquando emissaria ipsa, & cursum retardat aquæ, ni ex interuallis spiramenta præbeantur, vnde exhalet impetum. Nos impulsus quoque damus manifestam caussam: ab incumbente extrinsecus mari. Ingressa enim à mari terræ cauitates aqua, solicitatur perpetuo vndarum allisu. Ipsa se aqua præcedit, vrget, & sequitur, inquit Ambrosius. Vrget pars partem posterior anteriorem, itaque vbi spatia inuenit, etiam sublimia adimplet, & subire cogitur, dum inueniat exitum. Quare nemo aquas subire negauerit. Haud tamen verum est, neque necessarium eam tantum ascendere, quantum descenderit: sed vbi æqua vtrinque est virtus, impellens, & resistens. Vbi contrà, grauius premitur, surgit altiùs. Quod in organis manifestum est, quorum depressione in puteos, subsilit aqua per tubos. Cæterum huius rei, tàm apertæ, scilicet emanationis à mari, quàm impulsionis eius in venas, vt subeant aquæ, præclarum exemplum in rebus naturæ est, quod ponitur à Vergilio, Strabone, & Plinio, de Timauo fluuio in Carnis, qui conspicuis septem, vel nouẽ horis oritur à propinquo mari, omnibus propterea salsis, excepto vno. Et leni existente mari, fluuius quoque currit leniter: turbato autem, ipse quoque fluuius maiori compressus allisu vndis æstuat, &, vt Poeta de eo cecinit,

——Vasto cum murmure montis
It mare præruptum, pelago, & premit aura sonanti.

Quam propagationem à mari, vel à communi promptuario aliquo, manifesta alia declarant fontium exempla. Vt de Aesculapij fonte memoratur Athenis, in quem res coniectæ eædem in Phalarico redduntur. Et in Aretusa fonte Siciliæ Siracusis, vbi redduntur iacta in Alpheum fluuium, qui est in Græcia, & per Olympiam fluens, in Peloponnesiacum mittit. Quæ vel fabula est, vt Strabo putat; vel admiranda communicantia cauernarũ, quam Pindarus, & deinde Aristoteles, cum de Terręmotu loquitur, indicare videntur; Siciliam Insulam cum ea parte Italiæ, ac Insulis alijs vicinis, non solùm anfractuosam esse totam, sed sub mare quoque vsque in Achaiam, & Græciam, milliarijs ferè duobus millibus, hiatus habere continuos, qui alibi aquas influentes reddant, alibi flatum, alibi quoque ignes, vt reddit pluribus locis ignes, & calores in terris Italiæ. Similis quidam fons est Ananiæ hic in Cãpania, qui Tophanus appellatur, qui, cùm Fucinus lacus glaciatur hieme, siccatur, æstate abundat: abest autem minus triginta millia passuum. Similiter, narrat Plinius, fontes quosdam

Terræ segmenta.
De situ aquæ cum terra.
Terra cur patens.
Arginum ratio con trà aquas
Nostra positio.
Aquę tres motus.
Aquæ naturalis appetitus.
Aqua suo pte spiritu feruntur.
Aquæ pelluntur.
III. Hexameron.
Aquã subire.
Aqua nõ tantum ascendit quantum descendit
Timauus flumen.
Primo Aeneid.
Aesculapij fons.
II. Meteor.
Tophanus fons.

dam

dam circa lacum Afcanium æftate ficcari. Et item Scatebram fluuium in Cafinati. Sed vt veniatur ad magis autenticas probationes, hanc profectò aquarum naturam omnes fapientes atteftantur. Hinc Abyffi immenfa profunditas apud fapientifsimum Moifen conftat: quo nomine omnis aqua, omnis humida natura, atque fubftantia circumquaque diffufa per maria, & flumina, & antra, & occulta intelligitur, D. Auguftino tefte. Neque aliud per Tartarũ fignificare voluiffe videtur Plato in Phedone. Quod è fummæ fapiétiæ libris videtur fumpfiffe, Ecclefiafte dicente: omnia flumina intrant in mare, & mare non redundat, & ad locum vnde exeunt flumina reuertuntur, vt iterum fluant. Per hos hiatus concurfusq. intellexit Apollonius Thianeus in epiftola quadam ad Indos confcripta, Oceanum fluere, ac refluere, à fpiritibus, qui partim fub ipfo, partim circa ipfum anhelant, impulfum, retufumque. Et quę diuinifsimè contemplatus eft Mercurius Trimegiftus, digna quæ & hìc referantur: Cantaturus fum, inquit, creatorem omnium, & vnum, terrarum diftributorem, cœlum ęquilibrantem, iubentem ex Oceano aquam diffluere dulcem ad hominum alimenta, iubentem folem fulgere fupernè ad hominum actiones pariter, atque Deorum. Ad horum quoque fententiam allufit Lucretius:

Locus Moifi. Abyfsus quid. D. Auguftinus. Tartarus quid. Ecclefiaftes. Apollonius Thianeus. M. Trimegiftus.

Poftremò quoniam raro cum corpore tellus
Eft, & coniuncta eft, oras maris vndique cingens,
Debet, vt in mare de terris venit humor aquai,
In terras itidem manare ex æquore falfo.

Lucretius

Ex his ergo omnibus demonftrationibus, concludendum eft, de origine quoruncumque fontium, aliquam trium, aut certè duarum cauffarum effe ponendam. Aut naturalem transmutationem aeris, vaporumq. in terræ cauernis vt definiuit Ariftoteles; aut deftillationem quampiam fupernè à montibus, quamquam hæc fterilis originis cauffa eft: aut certè emanationem à mari. Prima autem, atque optima cauffa eft, quæ ab Ariftotele ponitur. Prima quidem, nam hęc naturalis eft, ac ordinaria viciffitudo elementorum, conuerti inuicem omnia, ac aerem ftatim in aquam. Optima verò eft; tum ad puritatem, nulla enim purior poteft effe aqua, & quæ magis conducat ad vitam, quàm quæ aerea fit, vt planè dicetur poftea. Tùm ad qualitates, quæ ex trausmutatione naturali aeris, vel vaporum, naturales funt, ac propriæ; quocunque autem alio modo accidentales, ac obiter acquifitæ, vt inferius dicetur. Altera porrò cauffa perfpicua eft, ac tot Heroum comprobata fententijs, per emanationem à mari. Hinc enim fontium, ac fluminum, & lacuum potifsimè immenforum perennitates. Hinc tanta, ac indeficiens vbique copia, tanta vniformitas. Hinc Mare non redundat, quia tantum flumina rependunt fupernè mari aquas, quantum à mari infernè conceperant. Hinc variarum denique qualitatum ratio quatenus fcilicet aquæ curfu, & percurfu fuo, cum terrenis tàm varijs, ac vaporibus infrà conclufis obiter permifcentur. Quam partem iam hinc examinare aggredimur.

Cauffarũ de origine fontiũ epilogus.

De qualitatibus Aquarum Naturalium Simplicium. Cap. VI.

HActenus fimplicem fontium originem confiderauimus: & fiue à mari fit, fiue per aeris transmutationem in aquam, vnam omnium in fundamento naturam fupponimus, frigidam fimpliciter, atque humidam. Quæ cùm duæ fint primæ, innatę, ac maximè notæ qualitates in aquis, pro differentijs proprijs fumuntur. Hoc excepto, quòd vt accidentis eft, & intenduntur, & remittuntur: gradus enim non variant effentiam primam. Porrò ficut intenfio harum primarum qualitatum in fimpliei aquarum natura intelligitur; ita remiffio per admiftionem contrarij fit. Quot modis igitur permifceri, aut vtcumque alterari per naturam contingit aquam; tot planè aquarum fpecies conftitui poffunt. Difficile verò eft in fundamentis naturæ quicquam diftinctum, feu impermiftum inuenire: Ac omnium maximè in aqua, tefte etiam Philofopho. Quæ fi in origine confideretur, haud quaquam pura effe poteft, ex impuro conflata aere, qui nec fyncerus in pluuia, & in terræ cauernis conclufus, terreftri loci caligine, vel ipfo carcere obfolefcit. Per emanationem autem, vt in elemento confufa potius vniuerfi natura humoris moles eft, quàm fimplex aqua, ita obiter vario terrarum incurfu, vbi plus, vbi minus alterari contingit. Quo circa manifefto errore deceptus eft Brafauolus fuper Aphorifmos, vbi merita aquæ fecundũ Galenum, ac Medicos percurrens; eam melioré effe definiuit, quæ fimplici elemento effet propinquior, fed ipfe male eft interpretatus. Syncerã enim & potabilem aquam exactè frigidam, ac omni miftione vacare afferit Galenus: non fimpliciter, fed vt ad marinas eam comparat, & compofitas minerales aquas. Alioqui (fubdit) ne ipfa quidem vere fyncera eft, vt ad naturam, fed vt ad fenfum, & vfum fyncera. Itaque rectius de elementis, fyncerum dicitur, quod eft integrum, & incorruptum, quàm fimplex, & fyncera, & munda aqua apud

Aquæ differentiæ proprię frigiditates, & humiditates Vlti. Phyfi. 13.

In Probl. Aquarum fpecies. Aqua impura.

Aphor. 26 Sect. 5. Locus Galeni. 1. Simpli.

iuniores

iuniores latinos dicitur. Prorſus enim Deus, & Natura nullum videtur intellexiſſe ele- mentum ad puritatem, ſed ad compoſitionem rerum, nec aquam. Quandoquidem ſi quis rectè conijciat, vix vllo Naturæ vſui ſimplex quodcũque eſt: cui rei & generatio, ortuſque, & nutritio viuentium, & varia aliarum rerum experimenta argumento eſſe poſſunt. Vt terra quæ ſicubi ſimplex putabitur, quomodo aut gignere, aut alere quicquam poterit? etſi in cẽtro aliqua portio ſimplex eſt, ea vniuerſæ prorſus naturæ ſideret inutilis. At ocia- ri quicquam natura non patitur. Et pariter de aqua concludendum: ſanè ſimplicem non reperiri, quæ videtur Ariſtotelis ſententia in problematibus: aut ſi reperitur ea contumax, nulliusq. meriti ad corporis vſus conſtabit. Quippe quæ frigidiſsima exquiſitè eſt. Frigi- ditatem verò vix humana natura admittit rerum humiditate præſertim tenaci, ac impe- netrabili. Siqua verò accedit aqua ad puritatem elementi, ea cruda eſt. Quæ vel ipſa vo- ce crudæ contemnitur, inepta plantis, ac omnibus animantibus iniucunda. Ad olera ir- riganda Theophraſtus haud quaquam puram, ſed craſſam, paludisq. meliorem adfirmat. Quam & iumenta libentius bibunt, & ſanius, nullo exinde dolore, ſicut cùm crudam bibũt, vexari ſolita. Itaque Cameli obturbatam prius conculcatione aquam bibunt, aliter potu non gaudent: author eſt Plinius. Et piſces Ariſtoteles aut limo veſci, aut humore dulci, aut præda, nullus alitur aqua, ſed conceptas ore remittunt. Et duriores aſſerit ſterilitatẽ, ac pecori partum fœmineum ſolere facere, ſalſiuſculis maturius coire. Porrò vno elemen- to non ali homines in II. de Gener. & Corr. concluſum eſt, & puriores & crudas, vel coci ipſi aſpernantur. Imò antiquiſsima conſuetudo eſt, puram & crudam decoquere: nam ex coctione per experientiam intellexere, ſi contemerata eſſet, aut terrea, ſequeſtrari hete- rogeneas partes, & purificari: ſi pura, aut cruda, per ignem victa contumacia tenuari. Quam ob rem ſcientiſsimi naturæ interpretes, ac Medici, ad quorum artem hæc maximè prudentia pertinet, cùm notas electiſsimæ aquæ aſſignant, vnica eam ſimpliciq. hac con- ditione definiunt, vt aeri ſit quamſimillima. Nam hæc prima eſt de aquæ bonitate condi- tio, vt ſit aerea, cæteræ hanc conſequuntur, vt quæ ſplendida ſit, tenuiſſima, & leuiſſima, valdeq. alterabilis, vnde facilè, ac citò legumina percoquat & carnes. Quæ omnia tenuita- tis, atque aeris indicia ſunt. Id quod trita fontium experimenta confirmant: illas enim quæ per hiemem frigidæ ſunt, & halitum aereum non fumant, ipſo vſu noxias reperimus, cruditatis & duræ ſubſtantiæ vitio, quare tardiùs à calore vincuntur. At contrà, quæ le- uioris elementi participes ſunt, calidæ, ſeu tepidiuſculæ emanantes, non frigidæ, citò ca- leſiunt, citoq. refrigerantur, & primæ bonitatis habentnr. In hanc ſententiam venit Ariſtoteles in eo problemate, Cur calidæ potabiles album pilum bibentibus armentis ſo- leant facere: quòd plus, inquit, aeris habent, & frigidæ contrà, nigrum. Porrò penes hãc aquæ tenuitatem, aereamq. ſubſtantiam, multus eſt apud diuerſas nationes conſenſus, cùm electiſsimam aquam intelligunt, eam vt dulcem appellent, aut ſynceram, rarò ſim- plicem niſi quodam appellationis abuſu. Quaſi profectò vera, inſitaq. omnibus intelli- gentia ducti, eam minus rectè puram dici poſſe, arbitrentur, quæ multum participet aeris: ſed tamen quæ præ alijs admodum compoſitis aquis, bibentibus ſuauis ſit, nullam aut gu- ſtui, aut odoratui qualitatem repræſentans, eatenus dulcis. Hic ergo typus, hæc ſumma eſto ſynceræ, & bonæ aquæ, vt ſit aerea. Qua veluti Polycleti regula ad electionem propo- ſita; iam vnde has aeris, bonitatisq. conditiones aquæ magis concipiant, percurremus.

Syncerũ quid, & ſyncera, & munda aqua.

Elementa impura.

Cruda aqua inutilis.

Irrigationes.

Iumentorum potus.

Piſcium pabulum.

Vnum elemẽtũ nõ nutrit.

Aqua cocta.

Aquæ optimæ prima cõditio, vt ſit aerea.

Locus Ariſt.

Aqua dulcis quæ.

Aquæ prima electio.

De iudicijs bonitatis, vel malitiæ aquarum naturalium. Cap. VII.

PRima verò coniectura fit à loco vbi aqua ipſa generatur, vel vnde percurrit: Conſi- deratis natura materię, ſitu, & quo aſpectu cœli ſubiaceant. Ex antiqua ergo Py- thagoræ ſententia ea optima fuerit aqua, quę ex ſublimioribus locis, è colli- bus, & ad montium radices ſcaturit, ſaxis, tenui glarea, ſabulo maſculo, vel harena con- ſtantibus. Singula enim huiuſmodi, quę ipſas pręfregerint, ac tenuauerint, dulces, leues, ſyncerasq. ſolent efficere, & quę hoc maximè præbent ſuæ bonitatis indicium, quòd hieme in venis ſuis tepeſcunt, æſtate verò frigent. Quod maximè fit vbi è profundis na- ſcantur venis. Porrò hoc alio potiſſimùm indicio cognoſces, quæ non è iugi in altum ve- na, ſed hybernis extillent imbribus, ſi perpetuò frigidæ & paucæ. Quamquàm ſi plurimæ ſint, dummodò frigidæ, ſemper damnabiles; quales aliquæ inter abditas montium con- ualles erumpunt, quas ſolares radij vix adeunt. hæ enim etſi limpidiſſimæ ſint, & cri- ſtalli magis ſerenitate perſpicuæ; graues tamen, duræ, atque crudæ, quas niſi aliquo calore, aut artis, aut naturæ ope præuẽtas habueris, ſemper experieris inutiles. Et item cãpeſtres, tophoq. exortæ, vt plurimum vliginoſæ, ſine curſu, hieme frigidæ, æſtate verò calidæ, & mi- nus ſalubres. Solaribus planè radijs nimium expoſitæ, qui attrahunt ex humoribus quod

A locis.

Crudæ aquę natura.

Campeſtres.

Solę exuſtæ.

eſt,

Aquarũ inutiliũ genera. Vliginosæ quæ.

eſt leuiſſimum & tenuiſſimum, reliquias verò incraſſant, ac inſuaues reddunt. Hinc gradus inutilium aquarum hi ſunt. Poſt campeſtres, quæ ſunt minus inſuaues, vulgò vliginoſæ improbantur, in quibus ſcilicet inter limum, & aquam radices propagatæ, cauliculos, herbulasq. progignunt. Deinde fumoſæ. Poſteà quæ ſalſedinem ſapiunt. Poſteà quæ hirudines, natrices, aliaq. eiuſmodi verminoſa nutriunt. Peiores quæ ob aliquam

Mineralium, & compoſitarum aquarum catholica'

terræ pinguitudinem, immobiles concretam, aranearum modo ſuperficiem habent. Poſtremę omnium ſunt compoſitæ, ac miſtæ aquæ minerarum, quarum tamen claſſis iure balnei nobiliſsima eſt. Ita vt inter omnia genera aquarum duo extrema ſint laudatiſſima; in altero ſunt ſimplices aquæ, in altero balnearum miracula. Hoc enim aquæ genus quantum à ſimpliciſſima aqua ſequeſtratur, viſu, odore, guſtu, tactu, ac aliqua alia qualitate inſigni eſt; tantum vel amplius ob diuinas in re medica facultates veniet celebrandum. Sed nunc vt redeamus ad potabiles aquas, Aſtrologi à cœli partibus

A cœli partibus.

ità earum bonitatem contemplantur. Maximè laudant omni etiam ætati eas, quæ in locis ad ſolis exortum naſcuntur. Proximè quæ ad aquilonem erumpunt: quæ coctione tamen aliqua indigent, frigidiuſculæ enim emanant, ac nonnullæ duriores è duris cautibus, & profunda valle, quas Græci authores indomitas quandoque appellant. Dehinc habentur

τὰ ἀτέραμνα.

Oribaſius.

quæ ad occaſum vergunt, tardè enim refrigerantur, ac raucitatem inducunt vocis. Poſtremæ notæ Auſtrales habentur: niſi quia aluos adſtringunt fluidas, cæterum craſſæ ſubſtantiæ, & ſalſæ. Ea ratione (inquit Ariſtoteles) quòd Mare ab Auſtro in orbem terrarũ

In Probl.

interrumpit, ac dulces cum ſalſis ita miſcentur. Porrò ad hæc experimenta venit aquarum

A pondere.

ipſarum pondus. Qua de re tria nobis declarat experientia. Primum quidem quòd non omnes aquæ ſunt pondere ęquales. Nam & grauiores reperiuntur plus minus, maximè in admiſtis, & Mineralibus, quæ grauiori nimirum participant elemento. Et inter ſynceras & claras aquas, aliquæ ſunt (Plinio teſte) leuiores, plurimæ nullo penè momento ponderis differentes. Alterum notaui quòd indifferẽter inueniũtur aliquę, tàm bonæ, quàm malæ, æqui ponderis. Nempè (vt puto) quia ſeu bonę, ſeu malæ ſint aquæ, æquè è vaporibus, ſunt concreatæ: & aere plus minus craſſo, aut graui, qui in quingenteſimis libris vix aliquam poſſunt facere differentiam ponderis, niſi (vt ſum expertus) per grana, &

Aquę amphiarati.

minima. Ac tales debent eſſe quas atteſtatur Athenæus authoritate Eraſiſtrati, Amphiarati, & Aerethrias aquas, quarum hæc bona, illa mala, haud tamen collatas pondere

Aquę Aerethriæ.

differentes. Cui rei experientia quoque adſtipulatur: cruda enim, & dura, & putealis, & quandoque mineralis aliqua, æqui ponderis inuenitur cum dulci, & pluuia; æquè item claræ, & ſubſtantia pares inueniuntur; cæterum ventre & coctione non pares. Ex quibus tertiò colligitur, quòd iudicium à pondere de bonitate, vel malitia aquæ, fallax eſſe facilè poteſt, niſi in maxima copia, ac exactiſsimo pondere comparentur. Sed porrò coniectura ſunt ęſtimandæ penes facilem, vel difficilem in ventre coctionem. Quare in Apho-

Aph. 26. 5

riſmo illo celebri diuini Hippocratis, Aqua quę citò calet, & citò refrigeratur leuiſsima eſt: rectè Galenus exponit, leuiſsimam intelligi debere, quæ ventrem non grauet, & citò permeet; & de pondere relinquendum eſſe ad eam, quæ perlancem fit, inquiſitionem. Atque

A iuuantibus, & nocentibus.

idem ſenſus in Plinio d. quòd de ſalubritate quidam ſtatera iudicant fruſtrante diligentia, quando (inquit) perrarum eſt, vt leuior ſit aliqua. Quapropter ſiqua id genus ſigna fallacia ſint, & quæ vix rectè interdum ſenſus humanus dijudicat: aut aſpernanda, ſed tanquàm

Palladii locus.

veri experimenti, acceptanda eſt Palladij coniectura de æſtimatione Aquarum, quę eſt omnium certiſsima ratio. Incolarum, ſcilicet regionis illius ſalubritatem noſſe oportere. Nam ſi ſani incolæ degant, faucibus bibentium liberis, capite, pulmonibus, thorace inſontibus, ſi venter indolens, nulla aut rara in præcordijs, renibus, veſica cauſatio, dignum oppidò, inquit, ac certum de ſalubritate aquarum, & aeris quoque illius inditium

Vitioſæ aliquæ aquæ.

habebitur. Nam multæ habentur potabiles, & iucundæ ſuauitatis, & tamen aliqua inſigni malitia vitioſæ. Quales bibuntur in Cillera valle ſub Alpes, & in Sudera valle Rhetiorum, in Picenis ad Callium, in Aequicolis, & multis alijs Italiæ locis, quæ ſingulæ gutturoſos faciunt bibentes. Et calculoſos longo tractu Eridani aquæ efficiunt: exilientes in puteos fiunt meliores. Caput pleraſque lædere in Campania, & in Troezene omnes pedum vitia ſentire, teſtis eſt Plinius. Aliæ voces indigenis faciunt ſtridulas, alijs graues. Canoras reddit voces fontium natura quædam in Balearibus Inſulis, Vitruuius. Et breuiter omnes affectus, diſpoſitionesq. alicui loco peculiares, natiuam ſæpenumero loci illius aquarum proprie-

Aquæ experiundæ tempus.

tatem habent in cauſſam. Nec minus diligentis curæ eſſe debet, quod monuit Columella, illuſtris Agricola, vt quarumcumque experimenta tentanda ſint, menſe Septembri antè æquinoctium autumnale id fiat. Si quidem tunc maximè vires fontium explorari, quum ex longa ſiccitate æſtatis terra caret humore pluuiali, qui minus eas in iudicio ſynceras reddit. Ac iam de Pluuialibus dicamus.

De

De pluuialibus Aquis. Cap. VIII.

NOn desunt quidem authores, qui ponentes mare omnium aquarum originem, veluti diximus, dicant quoque nubes, quodam cœli, ac ventorum impulsu tractas, aquas à mari imbibere, easq. passim effundendas afferre, quod olim lusit Lucretius. Atque horum honesta ratio est: Nam hæc ignaris figurantur, quibus difficile suaderi potest, quomodo vapores è subtilioribus salsarum aquarum partibus toto Oceano eleuati, ac mari, & terra, paulatim congelentur, donec à circunstanti coacti frigore, in aquas conuertantur; ac depluant. Hoc non debet esse dubium apud quemquam, quòd imbres immediatè fiant ex aeris vaporibus. Atque hoc iure imbrium aquæ prima laus in bonitate tribuitur, quæ (quod suæ originis est) leuissima necessariò sit, tenuissima, limpidissima, atque dulcissima. Aliquam tamen pluuialis differentiam habet, secundũ tempora, quæ plus minus aerij vaporis temperaturam immutant. Ex quo vnum primò intelligitur, quòd omnis imbrium aqua varijs constet ex partibus. Quæ diuersitas in collectis statim à pluuia aquis, & non depuratis, facile deprehenditur, colore, scilicet non satis aqueo, odore, substantia minus limpida, inæqualitate, sedimento, bullis: Nec adeo syncerus sapor, in plurimis fumosus, atque etiam salsus. Salsedo tamen vt non sentitur pauca, nec in paucula pluuia; ita manifesta fit vbi multa inest: quo modo salsi autumno imbres, teste diuino Philosopho, ob acrium nimirum vaporũ ea tempestate copiam, vnde compluunt. Ex quo illud sequitur, quòd aquarum imbrium bonitas, haud simpliciter definienda est, quia imbrium; sed metienda penes aeris constitutionem, atque tempora. Et super hæc, penes adhibitam diligentiam. Hieme enim aer frigidior: quare aquas sub bruma collectas grauiores habemus, etsi dulciores quàm æstate. Aestate verò prout densior caligo est, vel magis tranquilla constitutio aeris, non eadem pluuia. Probatissima quæ ex nimbis sensim depluit, flantibus ab aquilone ventis. Nec inferior multo (si in bonam præsertim cisternam excolentur) quæ tonitru destillet, quod dissipat aerem, ac stillas attenuat. At quæ cum horrida nimborum procella depluit; crebris corruscationibus, ventis, atque tonitruis, veluti incẽdijs exusta, teste Hippocrate, non laudatur. Qua planè ratione, imbriũ, aquæ haud debent sub ardenti Syrio colligi, nempe quia tunc vstæ, amaræ, ac pestilentes interdum fieri assolent; & aliquando producunt vermes. Multoq. maximæ si tùm flantibus ab austro ventis depluerint, aut ijs qui solem insequuntur, ac turbidas verrunt ab ijs locis exhalationes. Ex horis diei, cõmendauit eas Theophrastus, quæ noctu depluissent, minus quæ interdiu. Niuales verò & glaciales aquæ omnino inutiles. Niuales enim frigidissimæ, & quæ minimũ habent aeris. Conglaciare verò aquas, est quædam aquæ passio, atque excessus, teste Aristotele. Alexandro autem in quæstionibus naturalibus, corruptio dicitur, eo argumento, quòd vbi semel concreuerit aqua, nũquam postea in pristinam redit substantiam, humido iam fermè corrupto; qui cum quicquid haberent clarũm, & leue, & dulce amiserunt, quod verò turbidissimum & ponderosissimum relinquitur, introducta siccitate. Quamobrem, vt vsu constat Galeno authore, hæc illis insunt vitia, concoctionem impediunt, vrinã cohibent, thoraci, pulmonibus, & ventriculo aduersantur, neruos multifariã lædunt, conuulsiones, flatus, cruditates, & pleuritides gignunt. Syncerꝵ autem pluuiales secundũ Hippocratem, ocularijs remedijs perhibentur vtiles, nactæ scilicet modicam siccitatem citrà calorem. Et item in medicamentis quæ leui, ac cita coctione cõfici debent, vtilis: secus in his quæ diutius cocturæ resistunt, vt in ligni sancti decocto, fontanas infundimus, nam pluuiales crassescerent. Est autem pluuialium aquarum, quæ potabiles sunt, inditium proprium, cùm in vasis citò, ac facilè putrefiunt. Ob eam caussam, inquit Hippocrates, quod ex diuersis conflata est, ac admista vaporibus, sanè ab aquis stagnãtibus, fluuijs, mari, ac terra elatis. Quare huiusmodi aquæ non solent putrescere prius, quàm refrigescant in vase, partibus, scilicet siccioribus exhalantibus. Eadem mutationis facilitas in natiuis quibusdam aquis virtuti potius tribuitur quàm vitio, vt inquit Paulus. Vtrobique enim multam indicat aere substantiæ partem, quæ vt facile soluitur, ita facile peregrino vel calore, vel frigore afficitur. Atque eæ propterea solent æstate frigescere, hieme tepescere, ac tenuem illum è fontibus exhalare vaporẽ. At ne illud quidem necessarium: aliæ enim è natiuis si putrescant, alienæ alicuius misturæ indicant excessum. Aliæ optimæ, & tamen immutabiles, vt Nili aquæ & Tyberis: quibus scilicet satis esse putandum est ad bonitatem, si factæ sint aut loci, aut decursus beneficio tenues, & quasi aereæ, vt de aliorum fluminum aquis infrà dicetur. Sicut ergo à putrefactione indicium de bonitate aquarũm non est necessarium, neque perpetuum; ita ne id quidem putrefactæ ipsi aquæ beneficium est. Imò quæ ita mutari incipit, teste Hippocrate, raucedinem, ac vocis grauitatem solet inducere: nisi prius decocta, pristinas illas aeris partes recuperet. Tanti

Nubes, & pluuias à mari collectas.
Pluuiarũ generatio.
Pluuialis aqua optima.
Pluuialiũ substantia.
In problem.
A temporib. anni.
Nimbosę aquæ.
Tonitruosæ.
Lib. de aere aquis & lo.
Colligendæ aquæ pluuiæ tẽpus.
Diurnæ & Nocturnæ.
Niuales, & Glaciales.
In III. de rat. victus
Pluuialis vtilitas.
Lib. de aere, aquis, & locis.
Putrefieri aquas an bonũ.
Aqua corrupta inutilis.
Loco citato de aere, aquis

porrò momenti eſt noſtra diligentia,ſi ad naturam,ac bonitatem pluuiæ adhibeatur, vt eã omni ex parte laudabilem poſſit efficere. Danda ergo opera eſt,ne vitio vaſis,in quo recipitur,damnanda veniat,quod ſæpè accidit. Et primò quantum attinet ad Ciſternas,apprimè laudabuntur imbrium aquæ ſi è ſubgrundijs tecti ad vnum compluuium ſelectæ,per lapides,ac fictiles canales in ciſternam indantur. Quæ enim ex areis etiã ſilicatis, colliguntur, putrem quandam exuſtionem ſolent conducere: ac peiores quæ per medios ſtratarum inciles contemerantur. Tubi fictiles aquas perducunt puras præter cætera; & cùm canales tolerentur,vt fieri ſolent de ligno è tecto penſiles;hi tamen non modicã guſtui ingratitudinem pariunt,ex muciditate ligni,quam poſteà contrahunt. Prudenter vero quæ per fiſtulas metallicas leguntur,cauendæ ſunt ob æruginem quam concipiunt, bibentibus,æſtuoſam,ac inteſtinis ſua acritate noxiam. Ex tegulis autem plumbeis, minus vitij aquas concipere, quidam hodie ſcriptores exiſtimant. Vſui ſiquidem eas eſſe Gallis, & Belgis,& Pannonijs, & toti ferè Germaniæ: adeoq. ſi lædantur nonnulli, id aquis ipſis inquiunt, non tubis vitio vertendum. Verumtamen minor huius authoris paradoxon; nam cùm nos ſciamus eas omni ætati fuiſſe damnatas, haud temerè obtrudenda poſteris noua opinio eſt. Vitruuius cùm vidiſſet has communi conſenſu damnabiles, vix aliud argumentum de earum malitia habuit, quarum à ceruſſa: quæ cùm ex plumbo fiat, per acetum in leuorem conuerſo,præfocatiuaq. ſpirituum ſit,ac viſceribus multifariam noxia; pariter nec eius materiã vacare vitio arbritratus eſt, ac propterea qui in vſtrinis plumbi lapidem fundunt, ſqualenti facie eſſe,& paucæ vitæ. Galenus autem Medicorum princeps; limum quendam ex plumbeis tegulis aquas conducere aſſeruit,qui bibentibus varia alui profluuia ſæpè commouit. Ex eo Arabes,& Auicenna, eaſdem ventriculo, & inteſtinis admodum nocere tradiderunt. Quam noxam ex interpretribus ſuis, alij imputarunt formæ ſpecificæ plumbi,alij quòd partes ex eo ducant acres,& tenues, alij quòd ex impuritate naturali ſubſtantiæ plumbi qualitatem cõcipiant putredini valde obnoxiam. Ego vero cùm ſuo cuiq. iudicio vtendum ſit: æſtum ſolis exiſtimo,qui ſecundũ regiones adeò variat,maximè in cauſſam eius diuerſitati facere. In regionibus enim citrà prægelidas arctos, dum calor aſſiduus in materia denſa, adeoq. impura referbuit; facilè vſta, ac diuerſæ ſubſtantiæ recrementa mittit, quæ ſubinde prauis qualitatibus aquas per eius materiæ laminas depluentes commaculant. Quo nimirum contagio regiones illæ commemoratæ,ac vlteriores maximè ſeptẽtrionales, quæ non adeò gaudent ſole aſſiduo,carere poſſunt. Et ob hanc ipſam cauſſam, videmus in antiquitatibus vrbis Romæ, quòd ſub prima illa artium luce, plerumque tubi aquarum ductuum ſubterranei, de plumbo fiebant,qui radiorum ſolarium expertes; nihil eius generis vitij contrahere poterant. Propterea,neque in æreis,neque in plumbeis hydrijs ſeruanda aqua; quanquam ſi vrcei ſtannati ſint, virus æris eo litu obducitur, vt communi vſui Plinius atteſtatur. Sed aut vaſa fictilia ſunto, ac multum capacia, cuiuſmodi nunc Romæ vtuntur, quas vittinas appellant; Alexandriæ item & in tota Aegypto, vbi fluuiales condunt, & clarificant aquas. Aut Ciſternæ minus cæmentitiæ, & quæ calcem non ſapiant, diligenter puteolano puluere, aut lateritio rudere incruſtatæ,nec minori artificio communitæ ſpongijs, ſaxis viuis ſuperingeſtis, perleui ac pura glarea, lotiſſimaq. fluuiorum harena. In totum non poſſunt nouę Ciſternę laudari æque ac veteris durateq. ſtructuræ. Imò illarũ aquæ quę longo vſu inuentę fuerint ſyncerę, quales deſcripſimus, & ſanis omnibus qui eas ſolent bibere, & quæ ciſternę ſoleant aquas hieme tepentes reddere, ęſtate verò frigidas, ſummæ bonitatis habendę ſunt, vt ſi etiam eas, quas damnauimus aliquando pluuias admiſerint, nihilominus tamen ſalubres efficiant. De Putealibus, crudiores communiter puteorũ aquę ſunt. Ad bonitatem autem earum hoc primum requiritur, vt laudabilem habeant originem: deinde vt è ſpatio,ſolove nõ excurrant vitioſo: tertio vt quò minus fieri poterit cloacarum deſtillationibus contemerentur: Et præter hęc vt idonea ſit ipſius putei ſtructura, ac idoneus ſitus. Solet enim puteus è vicino quopiam vel fluuio, vel lacu, vel palude ſuas aquas per excolationem è terræ poris recipere. Atque hoc differt à Ciſterna, quia viuas, & ipſe continet aquas, vt fontes; non deplutas. Differt à fontanali aqua, quia fontis vena naturalis eſt: putei autem exudatio potius è vicino quopiam vel lacu, vel fluuio. Idcirco facit in primis ad ſuam bonitatem, vt ſua illa origine laudabilis ſit. Hoc tamen non ſatis eſt,niſi è ſolo ſpatiove non deſtillent vitioſo. Multę enim habentur vitioſæ aquæ in ſe; quæ tamen in vicinos puteos emergunt purgatæ, & ſalubres. Quales audio probari puteales aquas iuxtà Padum, iuxtà Danubium, iuxtà lacum Traſimenum, iuxtà Benacum,& alibi. Et contra è dulcibus fluuijs vitioſæ certis locis transfunduntur: quales hic in vrbe Roma noſtrorum puteorum aquæ: quæ tranſcolantes è Tyberi fluuio, qui dulcis eſt natura ſua, & lectiſſimæ aquæ; tamen in puteis duræ, ac inſuaues pluri ex parte redduntur: Tùm vitio ſoli naturali, quod totum eſt tophaceum, & puteolanum, & ſalſum, tùm acciden-

tali

Ciſternarũ ratio.
Tubi fictiles.
Lignei.
Aenei.
Plumbei canales dãnãtur.
Ratio vitruuij.
Ratio Galeni v i i. de Med. ſe.loc.
Auicennæ.
Pluuiales ex tubis æneis nõ ſunt inutiles.
Stannatæ hydriæ.
Vittinarũ vſus.
Ciſternę.
Puteales aquæ.
Origo.
Padi puteales.
Romæ.

tali excæmentis antiquitatũ, ac latrinarũ simul,& cloacarũ sine fine occulta illuuie,quæ ipsas contemerant. Quare vnius putei aqua minus hìc vitiosa reperitur, quàm alterius. Bononiæ autem putei vsu ipso viscera grauant,atque oppilant;vitio soli,quod gypsum est, & eadem latrinarum destillatione: quæ proculdubio in omnibus magnis ciuitatibus,communis caussa de malitia putealium aquarum esse potest. Ideò situs non parum facit ad bonitatem: nempè vt putei editis locis sint collocati,vnde altissimè veniant ad libramentum fluuij, sub dio sint, & in celebri præsertim vico, vt frequenti haurientium concussu agitentur aquæ, ampla atque veteri structura. Nunc ad Fluuiales veniemus.

Bononiæ putei.

Situs puteorum.

De Fluuialibus aquis. Cap. IX.

FLuuialium verò maximè Aquarum non est vna ratio: aliæ enim potabiles, & vtiles corpori,aliæ quæ est plurima pars, inutiles. Sicut neque vna ipsarum natura est,quæ plurium,diuersarumq. venarum confluxum recipiunt, & imbrium aquas,& niuales, & omnis misturæ. Itaque Cor. Celsus, & communiter alij Scriptores,fluuialem aquam tertio loco adnumerant. Nimirum vt primæ bonitatis sit pluuialis,tanquam maximè aerea, leuissima, atque dulcissima: deinde est aqua fontium, tertia fluuiorum, & deinceps putealis niualis,lacuum aqua, & stagnorum. De fluuialibus ergo plura quidem,ac digna scripsit Hippocrates in libro de Aere,aquis,& locis: & item Plinius lib. xxxi. Attamen in materia ideò variabili,haud quaquàm debemus Scriptorum positiones pro diffinitiuis sentẽtijs accipere de quaque aqua fluuiali. Nam ita mutabilis est secũdum loca,ac planè differens omnis aquarum natura,vt quaruncumque singulatim propriã rationem habere opus sit. Alioquin vniuersim confusa, & non vera notitia. Circunscriptiuè igitur, ac per exempla aliqua maximè nota, summã quandam bonitatis aquarum fluuialium trademus, ex qua facilis erit in notitiam cuiuscunque loci, & aquarum aliarum deductio. Solent ergo fluuiales aquæ esse laudabiles,quæ laudabili terræ genere,ac fœlici aspectu cœli è largo fonte dulces emergant,& copiosæ, longissimo terrarum spatio,ac velociter currentes,alueis decliuibus, saxosis, sabulosis,& multa glarea, argillaq. commistis, & quæ non recipiant multarũ aquarum,& præsertim compositarum adfluxum. Quapropter assidua solis,ac ventorum agitatione maturatæ,minus crudæ, facilè concoctiles,citò à præcordijs descendentes,nec inflantes, limpidissimę in hydrijs fieri assolẽt,& leuissimę.Ex quibus sanè conditionibus cõcludi posse videtur,quàm rarissimas reperiri fluuiales aquas vtiles in potibus:quoniã scilicet eas conditiones quàm rarissimè obtinent omnes; & propterea aliqua fluminũ percurremus exempla, in quibus, complures sunt, eęq. tàm ad bonitatem, quàm ad malitiam magis perspicuæ. Inter cæteras autem in toto orbe fluminum aquas, Nilum inuenio in Aegypto meritò esse celebrandum, etsi de eius origine ab antiquis authoribus vix veri aliquid, aut dignum habemus historia,nisi aut mira tantùm,aut ad opinionem scripta,& hoc certum,quòd paucæ aquæ ipsi in bonitate comparari possint. Nili aqua ventrem mollit, vt ex Rufo testatur Oribasius, mulieribus purgationem citat,prægnantibus,ac fœcundandis mulieribus vtilis. Quin virtutem generatiuam maximè iuuat,non animantibus solùm,sed etiam plantis,Diodoro teste. Propterea Ptolemæus cognomento Philadelphus,secũdus Aegypti Rex, cùm filiam suam Berenicem Antiocho Syriæ Regi nuptui locasset, Nili aquam ei misit,quã solam biberet, Polybio. Est autem cursus longissimi super cæteros mundi amnes, in tantum, vt apud veteres incertæ originis habitus sit. Hinc Meroitæ incolæ, authore Plinio, Astapum ipsum nuncupauère, quasi è tenebris venientem, & rursus læua Astaborem, dextera verò Astusapem, quasi tenebrosi & obscuri principij. Quod lusit Ouidius in 11. d.

Aquarum geneia,& bontatis gradus.

Fluuialiũ aquarum bonitatis ratio.

Nilus fluuius.

Nili aquæ vtilia.

Nili varia nomina.

Nilus in extremum fugit perterritus orbem,
Occuluitq. caput, quod adhuc latet. &c.

Plinius tamen assignauit Nili originẽ ex Iuba,in mõte inferioris Mauritaniæ, lacu protinus stagnante,quem Nilidẽ vocari.Clariùs nostra tempestate,qua ad vniuersum ferè orbẽ peragratum,& nauigatũ est, constat ab extremo Aphricæ oriri,vbi alij Lunæ montes appellant, alij Argenteos,alij de Bet,alij citrà mõtes à lacubus maximis in Regno Goiame. Quod spatium ab octauo circiter gradu australi vltra lineam Aequinoctialem,& hinc ad trigesimum gradũ,quod est reliquum Aphricæ ad Mediterraneum,continet in totũ suprà vigeties centies milliariorũ,non computatis adhuc gyris ac flexibus,quos tãto itinere hìc fluuius facit innumeros. Nec sine diuinæ prouidentiæ iussu tàm longè excurrit,& tanta copia; nimirum vt calidissimi cœli temperaret excessus,viuentibus,alimenta præberet,auram,& vitam, vtpotè sine quo Aphrica non esset Aphrica, sed infœlicissima regio. Hinc rectè sacræ literæ ponunt Nilum inter quatuor flumina, quæ à paradiso terrestri oriuntur, ac Geon appellari quasi à terra: cæteri Physon,Tygris,& Euphrates. Sacerdotes verò Aegyptii,quasi indi-

Nili certa origo.

Nili longitudo.

Genseos. 11.

IIII. Flumina paradisi.

gnum existimantes Nilum terrena propagatione contaminari, vt cæteros fluuios; ab Oceano deductum voluère: vt Diodorus est testis. Ac sacrarum literarum sententiæ adsentit pater Homerus Od. IIII. aquam à Ioue venientem Nilum appellans, illis versibus:

Nili aqua a Ioue. Homerus

Οὐ γάρ τοι πρὶν μοῖρα φίλους τ' ἰδέειν καὶ ἱκέσθαι
Οἶκον ἐϋτίμενον καὶ σὴν ἐς πατρίδα γαῖαν,
Πρίν γ' ὅτ' ἂν αἰγύπτοιο διϊπετέος ποταμοῖο
Αὖτις ὕδωρ ἔλθης ῥέξης θ' ἱερὰς ἑκατόμβας
Ἀθανάτοισι θεοῖσι, τοὶ οὐρανὸν εὐρὺν ἔχησιν.

Nili caussæ bonitatis.

Hinc bonitatis eius computabimus caussas. Primùm assidui illius plagæ calores (vt rectè Memphites Philosophi sensère) conseruant potius in Nilo bonitatem, quàm absumant, quod fortasse nulli aliorum conceditur. Primùm, quia maximus amnis, tùm longissimus, tùm latissimus alicubi vbi totus incurrit, plus decē mill. pass. latitudine, perrarò minus tribus, profundusq. & multarum aquarum: vnde non assiccatur, quin dulcescit calore, coquiturque. Deinde quia neque niuibus, neque adulterinis vllis alluuionibus contemeratus, nisi riguis comitatus nōnullis, quos orientali situ citrà æquinoctialem suscipit. Sed genuinas, viuasq. perpetuò adducit aquas, vel largissimas certis temporibus pluuias, quæ suut delitiæ, refrigerium, & fœcunditas Aphricæ. Et quòd velox, præcepsque, vt est aquæ natura ex motu arcere calorem, retundit tota mole sua radiorum æstus, qua re hunc nullas omnium fluuiorum expirare auras tradunt veteres, authore Plinio; & quod confractis aquis, domitaq. violentia tanto cursu perficitur. Quanquam verè Nilus non præcipitat aliquo loco, vt hodie constat; sed ad sententiam Plinij, properantibus aquis ad locum Aethyopum, qui Catadupi vocantur, nouissimo cataracte inter occursantes scopulos, non fluere visitur, sed ruere potius immenso fragore. Superbus etiam Tyberis modicis primo incrementis ab Auernia montanis ortus, interiecto deinde aliquanto spatio, complures alios, ac variæ misturæ amnes recipiens, & cum primis Narnim, & Anienem dulcem; grande flumen, ac nauigabile emergit, nulli fluuiali aquæ in tota fermè Europa comparandus. At contrà, Eridani aqua, quem & Padum vocamus, fluminum Regem à Poetis dictum, potu non ita probatur: cùm tamen nulli amnium claritate dicatur inferior, nec alius maioris incrementi tam breui spatio, nec maior in Italia. Quod non mirum: cruditatis vitio in primis, liquatas ab inaccessis alpibus niues toto anno recipiens, qua planè de caussa ad Canis ortum incrementum habere constat. Porrò per obscuras vallium cautes infinitis hinc inde riuulis dliapsus, mox ob sinuosas flexuras in longa planicie non adeo velox, assiduo solis calori subiacet, crassescitque. Ac eo maximè, tam ingentium lacuum aquas capiens: nam traiectu ferè cccc. mill. pass. non amnes tantùm Alpinos, Apenninosq. nauigabiles capit, sed lacus quoque immensos, Verbanum, Larium, Benacum, & lacunarum impurarum effusiones, quas vulgò Monatij appellant, Ternatij, Gauiratij, Mantuæ inferius paludes, aliasq. complures exonerat tota vtrinque Gallia Cisalpina aquas, quæ omnes totam ipsi fluuio bonitatem contaminant. Atque hæc in magnis fluminibus bonitatis diuersa ratio est. Alia verò de caussa Torrentium, & Fluentorum, idest paruorum fluminum aquæ improbantur. Nempe quæ ob paucitatem naturalium venarum, maiorem conducunt partem sordidarum aquarum, terrarumq. illuuiem; vnde facile à sole, vento, pluuijs, ac aere ipso patiuntur, & perturbantur. Pariter & nonnulla flumina, quæ etsi non paucas habeant aquas, eæ tamen aut lentè fluunt; aut stagnantes alicubi sunt, ac aliquo secessu desides; aut ex natura aluei limosę; ac maximè si magnæ alicuius ciuitatis proluuijs contemerentur. Vel si minus salubres cuiuspiam fontis aquas admiserint: quæ res cùm in paruis fluentis manifesta caussa vitij sit; reperitur tamen & in magnis aliquando noxia. Veluti post exortum magni Danubij vsque ad certum locum accidit, cuius aqua idcirco non bibitur, ac lethalibus piscibus vsque eò scatet. Et Hypanis in Ponto flumen ingens, Exampæo minimo fonticulo amarulentus, redditur. Alioqui minerales quædam aquæ, præsertim calidæ, mistionibus fontium, & maximè fluuialium; salubriores longo tractu efficiunt potulentas, ac minus crudas. Nisi aut præ nimiæ sint, aut quidpiā maius impediat. Id quod ratio dictat experimento in multis. Quia quod circumfusum cęli calorem in Nilo dicebamus efficere; idem præstant cum potulentis minerales calidæ. Siquidem hæ sui qualitate calorifica digerunt minus idoneas, cùm commiscentur, & crudas assiduo cursu ac motu puriores reddūt: vnde difflatis aduentitijs illis impressionibus in maiori syncerarum substantia, limpidissima efficitur, & leuissima aqua, haud differens propemodum ab aqua cocta. Quin imò (quod vniuersim in omni aquarum æstimatione constabit) cruda & inutilis potui perpetuò ea aqua extiterit, quæcunque sit, quā virtus quæpiam calorifica non pręuenerit, quę ipsam alterando, subtiliando, ac rarefaciendo, in aeream, quæ requiritur, substantiam vendicet. Quo nomine pluuialem aquam, ac ex tonitru maximè, commendandam diximus, & aquam coctam: & contrà damnandam exactè

Nili latitudo. Pluuiæ in Nilum. Nilus an præcipitat. Catadupa Nili. Tyberis fluuius. Eridanes flu. Padi incremēta. Lacus, flumina, ac stagna Padi. Torrētes & Fluenta. Danubii vitium. Hypanis flu. Exampæus. Minerales & calidæ quando vtiles in potulentis. Aquæ electissimæ ratio.

crudam,

crudam, & puram, & caloris expertem. Neque tamen quis aquam hoc transitu in aerem, impuram dixerit: superiora enim teste Philosopho, sunt forma inferioribus, & quædam perfectio in suis symbolis. Quare sicut nemo aerem impurum dixerit, qui solis illuminetur aspectu; ita neque aqua impura, quæ aere tenuetur. Atque hæc quidem potissima caussa est de aquæ Tyberis bonitate; quæ è paucis, scilicet mineralibus aquis calidis, ac misturis, ac omni partium cruditate digeratur, ac reddatur aerea, iucunda in potibus, ac saluberrima. Qualem inuenio habitam fuisse vsque ab vrbe condita: nisi quando quadringentos post annos, introducto Thermarum vsu, ac exinde aucta cloacarum illuuie instar maximi fluminis, Strabone teste, dimissa fuit vt nimium inquinata. Quare cessatis Thermis, ac aquarum ductibus dirutis, cùm à septingentis hinc annis ad Tyberinarum potus reditum est, nullus vnquam è scriptoribus posteà, aut Medicis, eas in potibus condemnarunt. Nisi ad opinionem quidam, aut qui varia eius inquinamenta abhorrent: etsi nihilo minus Romæ communissimo vsui sint, ac bibantur vtiliter. Imò examinatæ pluries in tanta summorum virorum luce, in eam omnium, ac principum existimationem venère, vt habeantur incomparabiles. Summæ semper obseruantiæ Paulus III. Pont. Max. qui admirando circà curam corporis studio tres & octoginta vixit annos, Tyberinas secum aquas, quàcunque iret, longissimo etiam itinere, adferri iubebat, quas biberet. & item Clemens VII. alijque.

Aqua aerea haud impura.

Tyberis bonitas.

Tyberinarum existimatio.

De Aquarum generibus, ac mistionibus, quæ pertinent ad aquarum bonitatem vel malitiam. Cap. X.

PRima igitur aquarum genera ita se habent in vniuersum. Sanè vt supremo loco proponatur elementum ipsum, aqua. Deinde hæc vt per suas partes diuisa reperitur, alia simplex, alia composita. In genere simplicis aquæ, alia pluuia, qui cum Nix, glacies, & grando comprehendenda est. Alia naturalis, quæ aut simpliciter naturalis, vt aqua fontium, aqua fluminum, aqua lacustris. Aut naturaliter composita, vt verbi gratia, Aqua Maris, aquæ Minerales, & Balnea ipsa specialissimæ misturæ, sulphureæ, salsæ, aluminosæ, ferreæ, argenteæ, plurifariam mistæ aliæ. Hæc prima genera sunt, ac hæ propriæ species aquarum. At quoniam in his speciebus multam cernimus varietatẽ, præsertim ratione misturarum (vel minimo enim accidente diuersa fit vna aquæ vena ab alia) ideo ad doctrinæ vsum necesse est, penes loca quoque specialem ipsarum naturam definire. Ita quòd, vt specialis cuiusque loci natura est ex accidenti aliquo proprio, quo differt à cæteris locis; similiter in aquis quotquot vbicunque terrarum scaturigines reperiuntur aquarum, tot planè speciales ipsarum differentias constituere oportet. Quod planè patet experientia, cùm vnaquæque vena, si rectè examinetur, certas habeat proprietates, quæ in alijs quidem accidentia; in his verò quoniam soli, & semper conueniunt, propriarum potiùs differentiarum rationem habent. Exemplo etiã clarissimo in his aquis, quæ puræ, & simplices æstimantur, quæ in primis diuersissimo cæli aspectu in vno loco, ac in alio variant. (quam caussam moneo in omni aquarum æstimatione esse principaliter animaduertendam, vt vniuersam, ita infallibilem, ac certissimam proprietatum aliquarum caussam). Variant & venarum vbi nascuntur natura; an simplex vena, an multæ admistæ, an paucæ, tardo an cito motu deferantur. Variant tertio & locorum vnde excurrunt diuerso situ, longo aut breui, lato aut angusto, aprico, aut opaco, profundo, aut breui. & tandem quali terreni specie deferuntur, & quales exinde qualitates possint concipere. Quæ omnia, iam pluri ex parte ostendimus, quales inueniantur facere differentias; nisi de eis, quæ à mistionibus sumuntur, quarum iam rationem habere oportet, primo in dulcibus, ac puris aquis, deinde in mistis. Incipiemus autem à communissimis mistionibus, aquæ cum aqua, nam diuersa ratio est an simplici, an crudę, an compositæ miscenda veniat; ac differentias ipsas (quoniam innominatæ sunt) ab effectibus vel bonitatis, vel malitiæ circumscribemus. Principiò maximi momenti in quaque aquæ consideratione esse debet, an è simplici vena, simplicisq. ortu, vniusq. confluxus sit, an plures in vnum confluant venæ. Nam quæ è fœlici solo venaq. singulari exoritur, syncera esse solet, & communiter laudabilis. Tales sunt complurimæ aquæ fontium, atque etiam fluminum, quæ potantur: quæ scilicet è syncera emanant vena, ac perraris contemerantur riuis, aut fluminibus alijs: quæ forma est, ac regula ferè omnium bonarum aquarum. De his autem, quę pluribus venis, ac riuis constant, conueniunt quidem plures ac diuersæ aquæ ex ad mistione, fiuntq. ex pluribus vna species, & vna aqua. Sunt enim vniformes in fundamento, conueniuntq. in genere primo: differunt partes accidentalibus conditionib us, quæ facilè vniuntur, sed cùm per admistionem intendantur, & remittantur, semper ea quæ

Aquarũ noua partitio.

Quot loca aquarum, tot species.

Simpliciũ aquarum differentiæ.

Fauores celi peculiares.

Plurium inuicem aquarum differentię à mistionibus innominatæ.

Forma bonarum aquarum.

Ex pluribus aquis vna aqua fit.

in ipsa admistione superior reperitur, præualet cæteris. Non solum ergo venarum diuersitas attendenda est; sed hoc est operæprecium, an omnes in vnam synceritatis, ac bonitatis materiam conueniant, an in malitiam. Nam rarò est, vt diuersæ in vnam bonitatem conueniant.

Cydni flu. bonitas.

Simplici ortu quidem Cydnus Cyliciæ fluuius celebris est: sanè qui leni tractu è fontibus suis puro solo excurrit, nec torrentes excipit, blandissimis, ac amœnissimis aquis; vt ex Trogo Iustinus tradidit.

Tyberis bonę misturæ.

E diuersis autem, Tyberinæ aquæ plus XL. fluminum confluxus capiunt: attamen plurimæ partes sunt suis venis bonæ, ac potabiles; & quæ paucę incurrunt calidæ, & minerales, aliquæ crudiores, raræ aut nullæ niuales, prauæq. naturæ; eæ locum potiùs conditura obtinent. Quæ nimirùm in magno fluminis confluxu, sabulone, glarea, cretaq. confusæ, ita inuicem franguntur, ac alterantur; quòd crudæ ac frigidæ incalescunt, & dulcescunt, crassæ tenuantur, duræ maturescunt, graues alleuiantur, ac vbi desederint, in vnam tandem synceritatis ac bonitatis substantiam vniuntur, vt durent per multos annos imputrescibiles.

Tyberinę aquæ cur non putrescunt.

Quod neque absonum rationi est, si in aquis duas propositas iam caussas, cur putrescant aliquæ, meminerimus; aut ex admistione scilicet rerum multa, aut certè solius aeris. Modò in his aquis purificatis nulla ex tāta confusione reliquiæ; nam omnes resedere. Neque aeris: quippe quæ non tam aere, aut calore aduentitio attenuantur (qualem bonitatis occasionem in pluuialibus, & fontanis aliquibus adduximus) quàm suopte ductu atque concussione. Quare si eas decoxeris; paulo posteà exhalante vapore, non minus computrescere videbis, quàm cæteras dulces.

Aquarū multarū partium malitia. Lib. de aere, aquis, & locis.

Cæterùm plerunque est, cùm in admistione partes alicuius prauæ qualitatis bonas superent, ac ob eam caussam meritò multum admistas damnauit Hippocrates. Quales plurimi, & maximi in Europa fluuij: vt Padus, qui centum auctus fluminibus, è duris, ac perpetuò niuosis Alpibus, crudæ, diuersęq. substantiæ conducit aquas. Nec adeo vtiles, donec pluribus, & centesimis milliaribus à suo principio, in Ferrariensi agro incipiunt esse vtiles. Et item Danubius, variæ crudæq. misturæ, & Albis, alijq. sub aspectu cæli frigido.

Rhodani bonitas.

Nam Rhodanus inter maiora flumina, & quia eodem situ in Meridiem influunt, qui in apertum magis solis fauorem decurrunt, maturiores longo tractu euadūt.

Differentiæ à locis.

Hactenus ab ortu, ac simplici admistione aquæ cum aqua, differentias bonitatis, ac malitiæ in quaque aqua explicauimus. Nunc de differentijs, quæ à locis sumūtur, quatenus scilicet aquæ à peruijs rebus, vnde se diffundunt, afficiantur:

Dulcium aquarum loca.

non est dubium, quòd quæcunque dulces, quæ sunt potui iucundæ, & salubres, vix aliud terreni genus elambunt, quàm aut lapidem, aut glaream, aut sabulonem, aut argillam; omnia, vel aliqua, & ratio cur hæ misturę adbonitatem faciant, duplex est: prima quidem, quia hæc haud vllam sui qualitatem, quę inficiat, aquis interlabentibus possunt imprimere; cùm excrementicijs vacent accidentibus, siccæ, nudæ, & syncerae substantiæ. & deinde, quia hæc iuuant eas admodum bonitate, non tantum non inficiunt.

Lapidum vtilitates in aquis.

Iuuant quidem lapides, è decliuibus præsertim locis, quia aquas excurrentes præfrangunt, innatamq. eis contumaciam humiditatis attenuant.

Ex glarea aquę.

Ac maximè si inter cursum, subtili quoque glarea dirumpantur, quæ circà fluuiorum ripas infinita lapillorum congerie conuehi solet.

Ex sabulo

Aut puro sabulo, vnde purgentur. Sine his, aut super his aliqua adiuncta terreni specie: non possunt aquæ vacare aliquo vitio.

Conseruarū modus.

Itaque boni artifices, qui cisternas condunt; aquilegia, quæ dicuntur conseruæ cisternarum; viuis saxis primò congerunt, superingesta multa huiusmodi glarea, ac subtili fluuiorum harena, & suffarctis spongia tubis loco argillæ.

Ex Argillæ aquæ.

Nam de Argillæ, quæ creta dicitur, mistione, alia ratio est. Nimirùm quæ in aquis quidem stagnantibus, & claris, aut tardi motus, inutilis. In aquis verò currentibus, turbulentisq. admista, multam habet beneficij efficaciam. Nam quia viscidæ, glutinosæq. substantiæ est, & grauis; purgat in illa confusione, omni vnctuositate aduentitia aquas: secumq. desidens in profundum sua tenacitate attrahit, limpidissimas relinquens illas. quod palam est, nam & vestes cretæ illitu purgari oleis solent. Ac talis cretæ vtilitas in Tyberinis nostris perspicua est, & in Nilo: turbulentæ enim iugiter ac repositæ aliquantisper in vasis, limpidissimæ fiunt, atque optimæ. At in certis fluuijs, qui segnis & tardi motus sunt, & claris aquis in aperta planicie, inutilis plane est.

Aquas purificandi artificiū.

Quibus adde nobile, nec scitu indignum argumentum; qui prauas aquas in vsum exercituum corrigebant, fermè hoc ipso naturæ ritu edocti, sabulo & creta eas aliquandiu confundebant, mox de vase in vas transfusas, percolatasq. sidere sinebant, donec limpidissimæ fierent, & suaues; quod authore Solino memoriæ proditum est.

Misturarum vitia

Sicuti ergo aquæ ab occursu lapidum, aut sabulonis, aut glareæ, caussam beneficij aliquam acquirunt; æqua ratione cùm ab origine, aut vario etiam occursu vaporum, succorum, metallorum, radicum, diuersarumq. quę sine fine reperiuntur, misturarum commiscentur; manifestam aliquam impuritatis caussam concipere eas fatēdum est. Maximè verò si taliter conficiantur, vt difficile posteà conceptis semel impressionibus spolientur. Nam haud dubitare quen-

quam existimo, quòd vtcunque omnes aquæ conceptis è solo vitijs spolientur. Distinctio- *Misturis aquæ an purgetur in totum.*
ne tamen adhibita, nam hæc facilius, hæc difficilius. Vel enim me tacente hoc patet,
quòd minus multa soluuntur, quàm pauca, & ea facillimè quæ maiori aliarum aquarum in-
cursu diluuntur, vel flumine. Sed de singulari vena, hoc videndum an connatæ sint quali-
tates, an obiter acquisitæ. Facile quippe exuuntur omni qualitate aquæ, quæ laudabili,
nec vitiosa origine, obiter tantùm peruijs ipsis rebus afficiuntur: nempe grauitate acqui-
sititia, turbulentia, sapore, odore, colore, atque calore. Nam hæc haud connata sunt, nec
à principio emanant intrinseco ipsius aquæ, sed extrinseca sunt, ac de natura accidentis.
Accidens autem adest, & abest, remanente substantia. Alioqui difficile abolentur fortes
impressiones, & quæ obtinent differentiarum formalium in ipsa aqua rationem: nempe
vbi aqua quasi egressa iam conditiones elementi, misti perfecti incipit subire rationem,
in qua non tàm quæritur puritas, quàm genus mistionis, ac temperamenti ratio, in qua
ipsæ consistant differentiæ. Quamobrem hactenus de simplicitate, ac puritate aquæ di- *De Mistis aquis.*
ctum sit. De Mistis autem aquis; hoc alterum aquarum genus est nobilissimum, citrà quod
iam deinceps tota nostra speculatio versari debet.

De triplici temperamentorum genere Aquarum mistarum, ex quibus cunctæ ipsarum differentiæ, ac impressiones emanant. Cap. XI.

OMnes impressiones, ac differentiæ, ac omnia ferè accidentia aquarum, temperamẽ-
torum ipsarum sequuntur naturam, ac temperamenta mistionem: excipio virtu-
tes, nam hæ superiorem aliquando habent caussam. Necesse est ergo temperamen-
torum, simul atque mistionum aquarum habere rationem. Aristoteles in II. Meteor. cùm
simplicem posuerit aquarum ortum, nempè quòd ex aere fiant in visceribus terræ; omnes *Aristotelis positio.*
subinde earum affectiones ex accidenti proficisci definiuit. Nempè quòd aquæ è simplici
ortu simplices, ac dulces, ex accidenti mistura terræ quamque transeunt, mutentur, no-
uumq. induant saporem, & nouam qualitatem. Nam terra (inquit) dũ ignem sentit (quod
plus minus id pati soleat) varias saporum, colorumq. formas contrahit; quippe quæ alu-
minis, calcis, & cæterorum id genus virtutibus plena reddatur, ac exinde quæ dulcis influit
aqua, permutari solet. Hæc ibi Philosophus: post quem, cùm nemo fuerit, qui hanc phi-
losophiæ partem exactè tractauerit; tota ferè posteritas hactenus in eam venit sententiam,
ex accidentibus duntaxat misturis aquas, quaquà transeunt permutari, ac diuersas, quas ha-
bent multi fontes impressiones, obiter acquirere. Quod quidem nos non negamus, nam ma- *Ad posi. Philosophi.*
nifestum est: Nisi multa essent, quæ præter hanc caussam, interiorem postulant rationẽ. Pri-
mùm ea ratio, mistionis potiùs modus est extrinsecus, aquæ v. g. & terræ, quàm tempe- I.
ramentum: quod fatetur eo loco Aristoteles, de temperaturis seorsim dicendum. Deinde II.
ponere hanc solam caussam, quæ à misturis sumitur, omnium impressionum, ac differentia-
rum, quas aquæ præ se ferunt, esse caussam; faceret vt fermè præter simplicem aquã, quot-
quot reperirentur mistæ, & aliqua ex prædictis qualitatibus prædita aquæ; mistum quod-
dam, ac aggregatum essent per accidens. Ex aqua v.g. & cinere, vel sale, vel sulphure, vel
aliquo alio simili, quæ obiter aqua, & ad casum incurreret. Et sic omnes mistæ, ac insi-
gnes quantum vis, aliqua virtute aquæ essent ad casum, & quasi tales præter naturæ inten- III.
tionem. Cui sententiæ communiter reclamant omnes, & Claudianus apertè de virtutibus
fontium Aponi.

Quis casum meritis adscribere talibus audeat? *Claudiani locus.*

Quippe vt rarò fiant casu aliqua, tolerabile in natura est; multa verò fieri, & sine fine mi-
sturis contemerari tot aquas generosas, haud considerati iudicij videtur asserere. Imò eui-
denter innumeras videmus aquas, quæ sunt aut sapore, aut odore, aut operandi aliqua vir-
tute insignes; cæterum nullam talem præ se ferunt mistionem, substantia, colore, & ponde- IV.
re, quod maius est, haud differentes ab aqua simplici. Sunt etiam aliqui fontes calidi, scribit
Vitruuius lib. VIII. cap. III. ex quibus profluit aqua sapore optimo, quæ in potione ita est
suauis, vti nec fontanalis à Camœnis, nec Martia saliens desideretur. Nec porrò est ratio V.
cur vniformes tales omnes nascantur aquæ: imò quæ euidenter mistæ nascuntur aquæ, sul-
phuratæ, crassæ, graues, turbulentæ: nisi suprà misturas aliquo præuentæ essent naturæ
fauore, vt dicemus, in suis principijs, haud diu perdurassent vniformes, vt in sapore vi-
demus id genus multas in odore, & calore, & in virtute vniformes emanasse per secula. Quo
modo enim misturæ possunt obiter, ac ex accidẽti vniformẽ facere impressionem aliquam,
& quæ assiduo super eas intercursu aquarum non absumantur, nève mutentur aliqua par-
te, saltem accidentium? Imò, perinde ac in cinere videmus, & calce lota exolescere tan-
dem aquę affusione quanque misturam necesse est, vimq. omnis impressionis amittere.

Nòs

Amplificatio positionis Philosophi.

Nos ergo, vt longo ſtudio, ac multarum aquarum experimentis didicimus, altiorem ad hæc omnia rationem inuenimus, qua non tàm damnanda, quàm amplificanda veniet ſummi Philoſophi poſitio. Quippe dubitandum non eſt in tota aquarum natura, ſicut in cæteris quoque elementis, miſtiones fieri naturales, ex quarum temperamento propriæ pariter emanāt differentiæ, ac aliæ impreſſiones: quarum ſi non ſpeciales temperaturas, communes ſaltem, quæ non adeò à ſenſibus ſunt remotæ inueſtigabimus. Ergo tria in natura aquarum inuenimus prima miſtionum genera, ſiue tres gradus, ſe quodammodo conſequentes.

Tria genera miſtionũ in aquis.

I. Primùm quidem genus à tota origine ſumitur aquæ; quæ, vti ſimplex fit ex ſimplici aere, ita miſtæ gignuntur, miſtione in ſuo genere perfecta, ex miſtis, ac heterogeneis infrà terram vaporibus, quod iam anteà de communi aquarum origine demonſtrauimus.

II. Secundum ad accidentis naturam potiùs, quàm vt propriæ temperaturæ habeat rationem: nimirum cùm aqua è ſimplici ortu, ſeu qualitercumque etiam miſta è propria vena erumpat, miſtos aliquos ſiue in fonte ipſo, ſiue obiter, ac diuerſos à natura ſua imbibit, concipitq. in ſe vapores, quorum naturā induit, & vt plus minus perfecta ſit adinuicem miſtio, formam aliam quandam accipit aqua, nec non accidentia eorundem aliqua, ac facultatem operandi.

III. Tertium denique genus, mera quædam admiſtio eſt, quæ euidenter caſu fit, inter aquam, & quas aqua obiter incurrit miſturas, qualem ex omnium conſenſu diximus. Quæ ſanè diſtinctio, ſi ordinatos ſpeculemur naturæ progreſſus in temperamētis aquarum, clara eſt; ac optimis comprobatur rationibus. Primùm Ariſtotelis, qui in 1. Meteor. libro, hanc habet maximam propoſitionem; Eodem modo ſub terra, quo ſuprà terram generari aquam. Modò, ſicut ex vaporibus diuerſis ſuprà terram, ac multoties calidis, ſalſis, ſulphuroſis generantur aquæ; ita & infrà terræ cauitates. Nam ex ea vaporum diuerſitate probat Ariſtoteles in Problematibus hieme dulciores fieri pluuias, è ſynceris, ſcilicet tunc nubibus; autumno ſalſiores, exuſtis, caliginoſiſq. per æſtatem vaporibus. Nec aliam ponit eſſe cauſsā cur mare perpetuò ſalſum ſit, niſi ex eiuſmodi exhalationū natura, quæ quicquid ſalſum, & graue concipiunt ex terris, continenter refundunt in mare.

Sulphuroſæ Pluuiæ.

Ac certis locis, ac temporibus ſulphuratas pluere teſtantur authores, quas in Hyperboreis Olaus Magnus eſt teſtis, ob multitudinem, quas illæ regiones habent, minerarum, & craſſiſſimæ ex eis caliginis copiam, ordinarias eſſe, non ſulphuris ſolum, ſed & lapidum quandoque pluuias. Multo verò magis infrà terræ carceres miſtas id genus aquas, ac diuerſarum qualitatum generari conſonum ſit; vbi talium vaporum perpetua generatio ſit, ac indeficiens multiplicatio. Cùm enim in ſubterraneis cauernis ſpatio careant vapores, vbi diſſipentur, purificenturque, ſicut in aperto aere planè diſſipari nubes videmus; continuò maiorem contrahunt, multiplicantq. in ſe caliginem: quæ alibi in metalla cogitur, vbi metalli alicuius conceperit virtutem; alibi intercurrentes afficit ſua qualitate aquas; & alibi tandem ad mediam terræ regionem frigidoſq. receſſus euaporans, perinde fit in aere, conuertitur in aquas ipſas, ac tales neceſſariò in eis aggenerat qualitates, quales ipſimet ſunt vapores, & materia vnde primò eleuantur, teſte philoſopho.

IIII. Meteororũ.

Quod confirmāt ſtillatitiarū aquarum experimenta, quæ ſi exquiſito deſtillentur magiſterio (quod dicunt in balneo Mariæ) ipſiſſimas referūt qualitates, ſaporem, atque odorem, & facultatem, quales rei deſtillatæ vapor, ac natura continet, limpidę alioqui, & clarę, & leues, & quæ diutiſſimè ſeruāt, quàm cōceperint qualitatē.

Tria prima principia Thermarum.

His tribus ergo modis omnes aquæ miſtæ, ſunt miſtæ; vel prima ſcilicet ſui generatione, vel vaporū in ſe conceptione, vel ſubſtantia aliqua miſtæ rei. Quos modos diligenter adnotare, ac memoriæ tenere oportet, vt quæ tria veluti prima principia à nobis propoſita ſint, in quibus tota aquarum Thermalium natura, quas in quoq; genere recēſuri ſumus, verſari debet.

Signa diſtinctiua.

Cæterùm ad diſtinctionē, notitiamq. cuiuſpiam aquæ, an ex primo miſtarū genere ſint, an ex ſecūdo, an ex tertio; plura ſunt, ac tria poſſimùm ſigna diſtinctiua. Nempe, ſi ſyncera ſint ſubſtantiæ; ſi vniformes, ac vno tenore iugiter ſcaturiant; & ſi aliquādiu proprias cōſeruent qualitates.

Primi generis conditiones.

Maximè verò talibus gaudent prꝛrogatiuis, quę primi generis, ac tota origine tales naſcūtur aquæ, ſynceræ in primis ſubſtantiæ, ideſt in ſuo genere ſimplici aquæ adſimiles, claræ, limpidæ, & leues. In tantum quòd vel ſapore, vel odore, vel virtute quapiam medicata apparebunt aliquæ cōpoſitæ, & miſtæ aquæ; cæterum deſtillationis experimento vel nullum, vel exiguum rei iuſtæ relinquent in vaſe veſtigiū: quippe ex vaporibas genitæ, ac inſtar aquæ deſtillatæ. Porrò vniformes erunt; ideſt, vt cum aliqua eiuſmodi qualitate naſcantur inſignes, immutabiles tamen ſint, ac vno perpetuo tenore, ac ſtilo è fonte ſuo quæque ſcaturiat. Quod naturæ opera ſcrutanti haud difficile ſit. Vapores enim intimam ſupponunt matricem, ac veluti ſeminarium quoddam, vnde eleuantur, v.g. metallorum; quæ, vt ſpecies ſunt in terræ viſceribus propagationis æternæ, ita indeficienter perinde ac à fornace ardenti, gignere poſſunt vapores, eoſq. iugiter tranſmittere, præbereq. naſcenti ex eis aquæ propagationem vno tenore, qualem in eiuſmodi fontibus videmus

mus perpetuam. Et tandem hæ extra fontes, quas ſemel in natura ſua conceperunt qualitates, virtutesq. diutiſſimè conſeruant: vtpote quæ congenitas; ac à principio intrinſeco emanantes, & proprias contineant, non aliunde acquiſitas. Atque has tres potiſſimùm conditiones obtinent quarundam balnearum aquæ, ac cœleſti putantur gratia prǽditæ; quæ ſcilicet ſyncerǽ naturǽ ſunt vniformes, & quæ tàm ad regiones longinquas adlatæ, quàm in proprijs venis æquas conſeruent virtutes. quales multas ſuis locis narrabimus in Italia ſub hac prima cenſura nobiliſſimas. Harum porrò conditiones aliqua ex parte obtinent duæ reliquæ miſtarum aquarum ſpecies; & primùm quæ extrinſecus in ſe conceperunt aliunde vapores. Minus enim ſyncerǽ, quàm primæ ex vaporibus in ſe conceptis redduntur: quod bullientes declarant aquæ, nam concepto extrinſecus calore bulliendo manifeſtè craſſeſcunt. Maximè vaporibus exiſtentibus, natura craſſis; nam eas & ſubſtantia, & qualitatibus affatim eius metalli ſolent afficere, cuius ſoboles ſunt; vnde ſulphureas aliquas vapore ſolo ſulphuris, alias metallicas, aliàs alia natura prǽditas emanare videmus, ſolis conceptis earum minerarum in ſe obiter vaporibus. Nec adeò emanant vniformes; vtpote quæ accidentali concurſu concurrunt, hinc vapor, hinc aqua: quæ ſeorſum vtrinque infinitis obonoxiæ fiunt mutationibus. Ac minus conceptas conſeruant qualitates; nam exhalante ſtatim à fonte, vel aliquo ſaltem ſpatio virtute vaporum, exoleſcit aqua. Minimè verò omnium, imò infimum gradum in tota aquarum miſtarum natura continent, quæ admiſtæ obiter, & caſu veluti naturæ admiſtæ viſuntur. Imò quæ ſimpliciter tales, ideſt quæ euidenter materiam terrę, quà decurrunt, abradunt, concorporantq. in ſe, terram ſalſam, ſulphuream, cineream, atque aliarum minerarum; tales vel idiota quiſque denominare ſolet ſalſas, ſulphureas, cinereas, quin & lutoſas dicet, & contemeratas potius, quàm medicatas. Quales inueniuntur non paucæ, ac narrabuntur in noſtris hiſtorijs aliquæ, miſtionis nimirùm imperfectiſſimæ, craſſæ, graues, lucidæ, inutiles, niſi fortaſſe ſcabiei, & canibus. At prouidentiſſima Natura, quæ perraró ſinit aliquid ociari in ſuis operibus; perraras quoque in ea impuritate reliquit aquas, quibus vltrà miſturas non aliquam deſtinauerit gratiam, aut benignorum vaporum, qui eas viuificauerint; aut nobilium ex toto genere aquarum, quæ occurſu ſuo, ac fauore multoties cœleſti, nobilem quãpiam in eis imprimant, ingenerentq. temperaturam. Et aquarum ſanè plurima pars, quæ in vſum veniunt balnearum, tales ſunt: Miſtæ ſcilicet ex natura ſoli, quemadmodum communiter eas omnes iudicãt, ſulphureæ, ſalſæ, aluminoſæ, ferreæ, æneæ, vel commiſtæ ex horum pluribus metallis. Quæ tamen præter eam miſturam ſpiritu quopiam minerali ſubeunte dotantur; vel calore temperatæ ſunt, calidæ, feruidæ, ac vario vel ſapore, vel odore, vel colore prǽditæ, ac virtute aliqua ſuper cætera inſignes. Prima ergo Temperamentorum genera, communiſque ratio omnium differentiarum aquarũ, ita ſe habent in vniuerſum. Specialiter verò eas à ſenſibilibus definire oportet, ideſt à partium miſcibilium qualitatibus, atque accidentibus, à ſaporibus, odoribus, coloribus, ſubſtãtia, ac tactus qualitate, quas naturaliter ex miſturis prę ſe ferunt. Et aliquãdo ab operationibus. Tam accidentia enim ſenſibilia, quàm operationes, conſequuntur eſſentiam rei, ac magnam partem idcirco conferunt ad cognoſcendum eſſentiã ipſam. Quare his cognitis facilè in quoque fonte ſingulari mineræ eſſentiam, ac temperamentum, & gradus, nec non complicationes inuicem multarum miſturarum agnoſcere poterimus. Et primùm dicemus de ſaporibus.

Aquarum Thermalium tres prærogatiuæ.

Secũdi generis miſtarum aquarum conditiones.

Tertii generis miſtarum aquarum conditiones.

Trium generum aquarũ miſtarum cõplicatio.

Balnearũ temperamenta.

De differentijs Saporum, & eorum cauſsis in aquis naturalibus. Cap. XII.

Differentiarum ergo Aquarum miſtarum quanquam aliæ ſint propriæ, vtpote ingenitæ ex natura aquis, nec ſatis notæ; aliæ communes, quæ ſcilicet ad ſenſum manifeſtam conſequuntur miſturam, vnde rectiùs accidentia dici deberent, vel ſimpliciter impreſſiones; nunc tamen ad faciliorem notitiam indiſtinctè omnes communi hac differentiarum appellatione compræhendemus. Incipiemus autem à ſaporibus, vt quorum plerique intimæ impreſſionis exiſtant, ac certiſſimi ſenſus differentiæ. Sapores verò omnes miſtionis alicuius ſoboles ſunt. Simplex enim ſi quod in natura detur, inſipidum eſt, neque ſaporem vllum, neque odorem recipit. Quo modo potui idoneam aquam, & quæ omni ſit ſapore exuta, ſimplicem per abuſum ſolemus dicere. Miſtas ergo aquas, quæ ſapiunt, eſſe omnes; non eſt dubitandum. Vtroque modo, quo aquis contingit miſtio aliqua, ſeu miſto inquam aere in venis, ac diuerſis imbuto qualitatibus genitæ ſint; ſeu peruias à miſturis ſuſceperint impreſſiones. Quas diximus hac ratione diſtingui oportere. Quæ aquæ à prima origine ſaporem præ ſe ferunt innatum, hæ plerunque claræ, limpidæ, vix à ſimplici aqua differentes oriri ſolent, & ſaporem perpetuo habent vniformem. Et quod inſigne in ipſis eſt, ſemel conceptum ſaporem ſimul atque alias qualitates diu

Differentiarũ nomine Accidentia computari.

Sapores omnes miſti.

Sapores an proprii an accidentales.

ſeruant.

seruant. At quæ peruijs alterantur rebus, terra, vapore, sulphure, succo aliquo, plerunque mutata ad sensum substantia emanant: turbulentæ, calidæ, crassæ, olidæ: quam misturam vbi quieuerint, paulò posteà ad fundum vasis deponunt, simul atque sapore, ac cæteris accidentibus pluri ex parte exutæ. Quare nobiliores primæ iudicantur, quæ saporem obtinent quasi ingenitum, & vix delebilem, non assumptum. Quales sunt in potibus iure balnei nobilissimæ aliquæ, salsulæ ex Nitro, subacres ex alumine, aliæ acidæ, aliæ vino similes, cæterum puris, ac synceris aquis affines. Sapor tamen ex misturis quoque fortem suscipit impressionem: vt meræ salsæ, ex sale: adstringentes ex alumine. Et item odor, maximè ex sulphure. Ex mistis autem, insipidum aliquid sensui nostro apparet, ob ineptā sapori substantiam. Vt dura, & lapides quidam minerales, qui ipsi sensorio resistunt, ac in leuorem soluti sapiunt. A specialibus autem misturis, non est mirum si nusquam exactè idem sapor, aut eadem impressio oriatur in vno loco, ac in alio. Ob accidentia locorum ac misturarum singularia, quæ vt nequeunt vbique esse eadem, ita impressiones singulatim variabiles reddunt. Sicuti etiam vix humanæ rationis est exprimere speciales mistionum gradus, atque temperamenta, vnde sapores ipsi resultant. Et in aquis longè difficiliùs, quæ impressiones saporum vt plurimum concipiunt à terra, terra autem sapores habet confusos. Id desiderauit Galenus: quod promiserat Aristoteles II. Meteororum; non absoluit. Et quas tradidit Theophrastus in VI. de caussis plantarum libro, saporum constitutiones quasdam eæ generales sunt. Nimirum sapores in substantia fundari aut spissa & terrea, aut subtili, aut media: per virtutem agentem, aut calidam, aut frigidam, aut æqualem. Quæ vix corticem exprimunt naturæ saporum, qui latent intimè. Relictis ergo ijs subtilitatibus, satius cum eodem Galeno arbitramur, sensorias tantum saporum differentias contemplari. Saporum octo prima genera penes artis traditiones ponuntur: Dulcis, pinguis, austerus, acerbus, acris, salsus, acidus, amarus. Horum verò omnium inuicem permistiones veteres maturæ interpretes innumeras esse asseruerunt, sicuti & rerum omnium mistarum numerum incertum putarunt. Referuntur nihilominus ad ea prima genera omnes, vt qui gradatim ab illis intensius, aut remissius deriuantur, subdulcis, subamarus, subacris, sicut & dulcissimus, amarissimus, alijque. Et Ponticus, qui austerus. Et acutus, qui modò acris, modò acidus intelligitur. Vel qui illos vtcunque æmulantur, vt suauis, vinosus, & melleus, qui in fructibus plerisque, & in aquis cōperiuntur, ad dulcem, & austerum, & acerbum rediguntur. Minus ergo synceri, ac turbidiores sapores, qui in gremio terræ consistunt. Præter salsum, quem exactissimè obtinet terra. Cæteri enim sapores fructuum potius sunt proprij, hìc terræ. Ac multas idcirco terra habet venas, montesq. exactè salsos. Et hinc consequenter, eadem impressio salsa in venis aquarum, est cæteris insignior, ac vulgatissima. Tùm scilicet ob hanc ipsam qualitatem exactè salsam in terrarum mineris; tùm quia sal, vbi aquis permiscetur, in eas fathiscit in totum. Cæteræ quæ dantur salsedinis caussæ, fumi, vapores terrestres, calor exiccans, pluuiæ, pauci momēti sunt in nascentibus aquis. Sal enim non exhalat, nec fumi aliqui minerales exactè salsi sunt, sed potius sicci, qui sapidas potius gignūt, vel fumosas aquas, quàm salsas. Potiorem vim habent prædictæ caussæ in salsedine maris, ex assidua reiteratione, quam faciunt. Mare enim quanquàm & ipsum quoque salsas, ac mistas omnes vndecunque terrarum recipiat aquas; plurimam tamen salsitatis caussam (iuxtà summi philosophi sententiam) supernè concipit ab exhalationibus. Quæ quicquid in mari ipso & terra tenue est, ac dulce, totum incessanter eleuant, abducuntque: quidquid verò crassum & salsum in pluuias conuersæ refundunt, relinquuntq. veluti in sentina; atque hæc sursum rursum mutatio fit sine fine. Ex quibus colligitur duplex salsorum fontium caussa. Altera quorundam est, qui amplo infrà terram ductu à mari, quales recipiunt, tales reddunt, atque hæc deriuatio potius est, quàm noua origo salsarum. Quo in censu plerique litorales fontes salsi ponendi sunt, & qui in paruis emanant insulis, vt paulo superius de Timaui fontibus diximus; de quorum aquis non alia æstimatio fieri debet, quàm quæ de Marinis suo loco habebitur. Altera caussa, quæ propriam constituit salsarum aquarum speciem, ex salsi terreni mistura constat. Terrenum dico & mista ipsa salsæ qualitatis; Quarum infinita esset collectio, nec adeo huic loco idonea, ita passim hoc sapore natiuæ inueniuntur. Salsæ porrò si diutius calorem quempiam senserint, vehementiùs afficcari possunt, vnde præter salsedinem, amaræ etiā sentiantur. Quales Asphaltitis lacus aquas retulit Aristoteles in Palestina, & ex eo Galenus; quæ cum sint misturæ bituminosæ & salsæ, ex assiduo calore solis adustæ, impensè sentiuntur amaræ. Fit autem amaritudo naturaliter, caloris excessu, vt in prædicto patet exemplo. Fit & defectu, ob indigestionem, scilicet partium teste Auerroe, quod palam est in quibusdam fructibus, primum amaris, deinde dulcibus cùm maturescunt. Ac aliquis fortasse huiusmodi terrestris succus esse potest in caussa de amaritudine alicuius aquæ,

Eiusdem misturæ cur sapor diuersus sit.

Primo Simpli. 20

Ibidē. 37. Saporum octo genera.

Saporum gradus.

Terræ sapores obscuri.

Salsedo in aquis prima impresio.

Salsedinis causa.

Maris salsedo.

II. Meteor.

Salsorum fontiū duplex caussa.

Amaritudo in aquis.

Amaritudinis aquarū triplex caussa.

cuius tamen non habeo nunc singulare exemplum. Amarescunt quoque ex succis, ac rebus naturaliter amaris: quo exemplo plures inter Rubrum mare & Nilum amaræ aquæ inueniuntur; ob substantiam Nitri, quod in illis maximè partibus abundat, saporis exactè amari. In Troglodytis ex Iuba recensuit Plinius, lacum insanum malefica vi appellatum, ter die mutari, amarum, salsum, ac postremò dulcem fieri, vt qui forsan diuersarum venarum, ac diuersorum succorum adfluxum alternatim recipiat. Acres aquæ, Fortes, Acidæ, per gradus suos vnius sobolis sunt. Acres igneam magis & siccam indicant qualitatem misturæ: Fortes cum ignea terream admistam: Acidæ minus igneam & mediocrem. Acris saporis propriè est argentum viuum, & vapor eius. Deinde materia, & eius excrementa præcipuè. Quales emanant ex æris mineris acerrimæ aquæ in Cypro, & in Neusiola Daciæ. Horum acrimoniam consequuntur atramenta, nec non Soryos, aut Misyos, chalcytidis succi, ex quibus fortes dictæ fiunt aquæ. Quo nomine celebres in Volaterrano ex atramento. Acidæ tandem sunt, quæ in substantiam suam acrimoniam aliquam suscipiunt vaporum aliquorum terrestrium: nimirum metalli alicuius, quæ plus minus participant argento viuo, æruginis, chalcanthi. Acidulæ aliquæ manifestam in se continere videntur misturam, vel aluminis, vel nitri, vel salis, atque cineris. Harum porrò naturã consequuntur vinolentæ, quæ & ipsæ aliquam imbuunt metalli acrimoniam. Sunt verò rariores inuentu, vt quem in Paphlagonia fontem scribit Theophrastus. Nisi superstitiosa aliquorum fontium exempla posita sint: qualem Andriæ fontem Liberi patris recitant Mutianus & Plinius, quem statis diebus septenis eiusdem diei vinum mittere, sed si auferatur è conspectu templi, saporem transire in aquam; euaporata fortasse illa virtute. Et quæ vini non saporem, sed potestatem imitantur, vt Lyncestis aqua, quæ ebibita vini modo temulentos facit: quo effectu, ac etiam sapore ipso, aliqua bituminis impresio notatur. Dulces quidem facit Argilla: Sed errant quidam hodie scriptores, qui hoc nomine lacteas quoque huic misturæ attribuunt. Facit enim Argilla dulces, hoc est synceras ac potabiles, veluti exemplo ac ratione pauloante probauimus. Lacteæ verò, idest quæ suaues sunt, ac lactis sapore dulces, alterius succi substantiam ducunt: momentum videlicet, aut aluminis, aut bituminis, quam in sua origine potiùs taliter affici putandum, quàm ex itinere. Tales in Germania haberi asserunt ijdem authores; & calidam Cardiæ aquam in campo, qui vocatur Albus, iuxtà Pagum Dascyli, potanti esse lacte dulciorem, ex Pausania. Alia similis iuxtà Pontem, quà itur Valdeburgũ. Sed de his saporibus, qui specialem habent naturam, singularis item oratio habebitur. De asperis autem, Austeris, & huiusmodi stipticis, ac adstringentibus, haud aliam hic rationem habebimus, nisi hanc, quòd quia communes sunt differentiæ, misti alicuius cõsequuntur naturam, aut ferri, scilicet aut aluminis, aut lapidum eiusmodi. Sicut vnctuosæ, pinguesq. sulphuris, aut bituminis misturæ sunt. Nunc ergo de odoribus dicemus.

2.de anima 105. & 5.Collig.
Troglodytis lacus.
Acres aquæ. Fortes. Acidæ.
Violentę.
Andriæ fons.
Lyncestis aqua.
Dulces aquæ, & lacteæ.
Cardiæ aqua.
Austeræ aquæ.
Asperæ.
Adstringentes.
Vnctuosę aquæ, Pingues.

De differentijs odorum, & eorum caussis in Aquis naturalibus. Cap. XIII.

ODorum quoque eædem sunt differentiæ. Odorem enim habentia, eadem & saporem habent, Alexandro teste. Quanquam non æquè in rebus consistunt, vt qualis sapor in aliqua re sit, & talis odor: ideo priuata huius quoque impresionis ratio habenda est. Nec ipsæ odorum differentiæ ita perspicuè nobis, vt sapores; nec ita distinctè iudicantur, qui odoratum habemus fermè omnium animantium deterrimum. Nisi quantum ipsi sensorio suaues vel insuaues apparent, boni vel mali. Tam boni verò quàm mali odores non differunt essentia prima. Est enim omnis odor sicci, sicut sapor humidi, teste Philosopho secundo de anima. Et tàm bonus, quàm malus odor tria requirũt necessaria; odorabile, medium extrinsecum, & ipsum sensorium. Sed differunt speciei constitutionibus secundis. Quippe benè digestis partibus, bonus odor; indigestis malus efficitur. Intrinsecarum verò digestionum temperamenta, quæ varias faciunt odorum species, sicut de saporibus diximus, sunt nobis obscurissima. Hoc tantum sensibus nostris palam fit, quòd omnis odor quidam halitus est; quod & Plato apertè asserit in Timęo. Negat Aristoteles odorem esse corpus dissolutum à re odorabili. Non negat tamen fieri per medium extraneum. Exit ergo in medium, quod aer est, qui vbi eo induitur accidente, quidam halitus fit. Adfirmat Auerroes odorabilia fumosa esse eo argumento, nam multa inodora vbi per ignem exhalant, mittunt odorem. Quod suffituum declarant exempla; quin pomorum cortices, odori sunt, odoratissimi verò, si per prunas torreantur. Et confirmatur, nam quæcunque vel eo halitu carent simpliciter, vel pro medio inhabili, vel pro contamacia substantiæ libero illius exitu priuantur, singula huiusmodi odoris expertia sunt. Qualis simpliciter, idest ex sui natura aqua est, quæ quo magis sui elemento propinqua

2.De anima.
Odor duplex bonus, & malus. t.c.100.
Odorum materia fumosa.
De sensu, & sẽsato.
Inodora quæ sint.
Aqua simpliciter inodora.

propinqua eſt, eo ſyncerior omni huiuſmodi halitu caret, & omni odore. Neque terra ſimiliter vllum in ſe habet proprium odorem: nec miſta terreſtria, quæ ſubſtantiam habent illi tenui alitui inhabilem, vt ſilices, creta, glarea. Accidentia tamen extrinſeca, aliqua tollunt, aliqua augent odoris cauſſam: nam Tellus inodora alioqui, & arida; ob imbrem, vel auſtrum grauem ſtatim mittit halitum; ac flatibus eiuſmodi ſulphuroſæ aquę maiorem exhalant caliginem. Frigidis verò flatibus remittuntur.

Calor agens cauſſa odorum.

Quin matrix ipſa ſulphuris, & lapides metallorum in mineris ſuis, vbi frigore conſtipantur, flatu, imbribus, odorem non mittunt. Et contrà, calor ſiue aduentitius à ſole, ſiue illi terræ & loco quodammodo innatus, odoris excitat halitus; etiam in re admodum contumaci & dura. Quod paſsim in ſulphurarijs, ac eiuſmodi terrarum miſturis experimur; maximè vbi ardent, multo exhalante eius fomite, & grauiter olente.

Grauium odorum natura.

Graues verò odores quis neget fuliginoſos, & craſſos admodùm habere halitus? Quare eos ſentimus maximè; qui nec oculos aliquando latent, & cerebrum offendunt. Odores terreſtres maiori ex parte tales sũt: ſanè graues, & iniucundi optima ratione. Quippe praui odores ex indigeſtione partium malè inuicem miſcibilium oriuntur, vt ex philoſopho elicitur IIII. Meteor. At in reliqua natura maiores non contingunt indigeſtiones, quàm in terris, ac alijs terreſtribus,

Miſtorũ infimum genus.

quæ idcirco in infimo ponuntur miſtorum genere, quicquid de gemmis dicendum ſit, cęleſtis potius, quàm terreſtris naturæ. Quo in cenſu metallorum primordia ſunt, & maximè ſulphur, & excrementa metallorum, quæ ob ſuarum partium indigeſtionem, non minoris egent operæ vt perducantur arte, quàm vt natura producta ſint. Grauis ergo ac praui odoris naſcentium aquarum duplex poteſt eſſe cauſſa: Aut quia primo ortu ex putido quodam id genus halitu terreſtri naſcantur. Aut puræ cùm natæ ſint in venis ſuis ex puro halitu, ac ſyncero aere; aliquo tamen naturæ caſu in eas prauas miſturas deuolutæ, tàm digeſtas partes, quàm indigeſtas confuſiſſimè abluunt, ac odores concipiunt qualeſcunque. Qui maximè ingraueſcunt, vbi calor circà illas mineras luxuriet, qui adhuc excitet halitus. Atque hac ſanè de cauſſa perraræ inueniuntur boni odoris aquæ, ideſt quæ benè digeſtos conceperint halitus; imò puteſcunt plurimæ, ob partium nimirum diuerſitatem, quæ plus, ac minus ſunt putidæ, pro natura, ac portione admiſtæ rei, ac incurrentis aquæ.

Putidiſsimæ aquæ

Vbi autem halitus ſuffocantur, quod frequenter eſt in abditis terrarum conceptabulis, vbi tam variæ ſortis redundant excrementa miſturarum, putrium ſuccorum, lapidum, calorum, & aquarum, tùm aquas, & loca ipſa peſſimè olentes efficiunt. Qualis in fontibus, ac lacubus Auernis infectio, abhominabilis adeo halitus etiam animantibus, vt ex inferni oris emanare exiſtimentur. Talia etiam ſpiracula aliqua narrabimus inter hiſtorias ſulphurearum aquarum, quæ adproximantibus illidunt animam. & ex aquis alias quæ corrupta oua, alias aliam infecturam renident.

Nidoroſi odores.

Porrò à bitumine, cuius natura affinis admodum ſulphuri eſt, non adeò grauis expirat odor, ſed magis acutus, & qui nidoroſus dicitur. Imò miſtura bituminis ſeu quiſpiam potius ex eo vapor in tantum contemperatur alicubi cum aquis, vt delectet potiùs quàm tedeat: quales aliqui ad Baianum ſinum fontes non ingrati odoris. Et ad viam Aemiliam ſub Aquario oppido aqua, quæ bibitur in balneis, camphoram redolet.

Aqua an retineat odores.

Cæterùm quoſcunque odores aqua receperit; eos plurima ex parte, vbi reſederit, exhalat. In ſumma qui nam odores citò exhalent, & qui firmiter hæreant; prædicta declarat temperamentorum diſtinctio, an per nataram, an per adfluxum concepti ſint. In quo duo ſunt notanda. Primum quacunque ex cauſſa odores aqua receperit, pluri ex parte, vbi paululum reſederit, exhalat, aut perexiguè retinet.

6. de cauſsis pl.

Tenuitas enim Theophraſto authore, inutilis eſt, neque retinendo odori, ſed transmittendo tantùm eſt idonea: cuiuſmodi in primis aer eſt, deinde aqua. Ob id ſi aqua per defluxum tantùm miſturam elingat, aut ſuperficietenus afficiatur: vel non recipiet odorem, vel qui citiſſimè euolarit.

Olida ex natura aqua.

Vel retinebunt aliquandiu odores, ſapidæ, craſſæ, & compoſitæ, & quæ exactam præ ſe ferunt rei olidæ in ſe miſturam, vel exhalationem à calore ſubdito multam. Secundò notandum, odores remanere diutius, qui vt ſapores quidam, cum ipſa aqua olido vapore terreſtri concreati ſint.

Aqua Cabure.

Qualem inter potabiles aquas, vnum lego fontem apud Plinium, aquæ iucundè olentis, in Meſopotamia Cabure.

Aquę Nãphæ cur diu olidę

Cuius rei exemplum de ſtillatitijs liquoribus rurſus meminiſſe oportet, qui diu ſatis conſeruant odorem: ſicut aquæ Namphæ, quas dicimus, aut Roſaceæ. Et ratio eſt, nam in his concreatus (vt ita dixerim) odor, haud deforis accedens, non mirum ſi permanet, nec euolat.

Deſtillatæ aquæ cur non putrefiũt.

Nec eædem tam citò putrefiunt, eadem de cauſſa. Authores, quos legi nouiſſimè de rerum ſubtilitate, dicunt non putreſcere, quia ſicciores; forſan quia ſiccitas reſiſtit putredini. Quod in miſtis verum eſt: at in ſimplicibus, vel perexiguæ id genus miſturæ conſtat contrarium.

Cõtra recẽtiores.

Nam pluuiales probatum eſt, idcirco putrefactioni tam eſſe obnoxias, quia ſicciore, ac extraneo (quod ſatis eſt) vapore participes factæ eſſent. Quod idem in deſtillatis

aquis

aquis vidòres, si igni elixatæ siccarentur. Seruantur ergo diu incorruptæ, & cum eodem odore, non ob siccitatem primò; sed quia quæque in eis qualitates de essentia sunt, & purificatæ, non ex accidenti, quod exagitet. Qua re volunt ij qui se sapientes profitentur, vocari id genus distillationum, non aquas, sed quintam essentiam rerum, possibilem è quaque re mista elici, possibilem, vt aiunt, ad aurum.

Quinta essentia rerum.

De differentijs colorum, & eorum caußis, in aquis naturalibus. *Cap.* XIIII.

COlores autem primarij, ac extremi duo sunt, Albus, & Niger. Medij reliqui: quorũ plerique ex varijssima mistione extremorum, vix sunt explicabiles. Nonnullis exceptis, qui à re ipsa, cui videntur proprij, deducunt nomen, vt sanguineus, lacteus, roseus, luteus. Et quos à metallis persæpè inter differentias aquarum recensebimus, aureus, argenteus, ferrugineus, plumbeus, cinereus. In hac planè classe sunt terreus, aqueus, aereus, igneus: qui verè colores nõ sunt, sed qualibus elementa ipsa se sensibus offerri videntur. Terra pulla, aqua fusca, aër cæsius, ignis flammeus. Ita à cælo cæsius, & mare cæruleũ dicitur. Cæteros aqua colores aut repræsentat tantùm, tanquam speculum oblatæ rei imaginem: aut non suum obtinet, sed quem ex mistione conceperit. Valet autem perexigua res mutare aquæ apparentiam: nam & aerem, qui aqua longè tenuior est, inficit Iris, varijs coloribus arcus; quam rem pro vario luminis repercussu, in aquis etiã fieri aliquando videmus. Quinetiam lumina, ac vmbræ circunstantes, vario prospectu oculi, aliter in opacis, aliter in apricis locis videntur colorare aquas. Pariter & latitudo aluei, profunditasq. intendens aucta grossitie exiles aquarũ colores. Et innascentes ex alueo surculi, & herbarũ florumq. colores circa margines, nec non stirpium & arborum frondes, sui specimen super aquas faciunt. Sed huiusmodi, vmbræ potius, quàm colores, erant ad cautelam iudicij referendæ. Si veniamus ad reales caussas: Aqua aut omnino decolor est, quam rectiùs græci Α'χροον dicunt. Aut si colorata est, æquiuocè dicenda aqua, vtpote quæ aliena qualitate, aut mistura inficitur. Ex quo intelligitur, quòd etsi iudicium à colore de aquarum natura infirmissimũ sit, est tamen de impuritate eius aquæ indicium certissimũ. Ex mistis nullum habeo exemplum aquæ, quæ à tota origine colorata nascatur: nisi hoc, quòd dùm tenuiores vaporum partes destillant in aquas, crassiores iuxtà cuniculos, vnde exiliũt, ceù limus quidam, relinqui solent, vbi vnius, vbi alterius coloris, quæ sæpè certum præbent indicium de subiecta mineræ specie, nec non vaporum ipsorum, & aquarum. Sed planè omnis color in aquis à misturis inducitur. Calor seu infernè exhalans, seu vndecũque percutiens, agitãsq. aquas, variè eas in substantia, & colore permutare incipit. Bullientes enim etiam synceras, dealbat, bullis aeris perspicuitate tumentibus. Albulæ sub Tybure, per inde lacte perfusæ, mediocrem indicant caliditatem, eius coloris esse caussam in aquis nascentibus: at sedimen, quod deponunt album, planè aluminis in eas indicant naturam. Stagnantes enim vel limosas si calor aliquis corrumpat, vel incrasset, virides efficit: quo effectu coloris huius natura iudicatur in humido crasso consistere, ac primùm aquæ esse. Si perasset, nigras: quod fit tàm intensione & vehementia caloris, quàm assiduitate. Maximè verò tales ipsi aquæ inducuntur colores, si è fibris terrarum scaturiant illius infecturæ. Subuirides tota substantia planè conficit sulphur. Virides verò exactè si vel æris, vel æruginis ducant materiã, quæ & margines fontium solet inficere colore viridi. Qualis aqua viridis visitur Neusolæ in Carpatho monte, ex veteri quodam riuulo effluens. Virides, ac etiam cæruleas; & nigras reddit atramentum. Nam vt minerarum huiusmodi promiscua quædam origo est, ita & hi colores congenei ferè sunt, prout caloris gradu temperantur. Quales cæruleæ, liuidæ, discoloresq. Auerni aquæ in Campania, Volaterrani lacus, & alij consimiles. Qui vel ipso lacunarum aspectu abhominandi sunt, calore suffocato, arido atramento, combusto sulphure contemerati. In Finlandia Aquilonari terra, ad arcem nouam, Olao magno teste, Nigir excurrit fluuius, profundissimis vadis, & nigris piscibus scatens; qui exinde per Viburgum longè euectus, lacus magnus emergit, nomine Niger, ex albo tamen infrà lacu citrà Bothniam exortus. Cæruleam aiunt Sueuorum fluuij aquam; in valle ad Blableuram oppidum; vnde illi Blauum vulgare cognomentum inditur, ex mediocri assatione. Glaucam, quæ est subcærulea, tradidit Pausanias esse aquam in Thermopylis, qui est Græciæ mons, lauacro quod accolæ muliebres Chytros appellant. Fuluam narrant Acidulam in Sueuis, propè oppidum Goppingam. Aliæ sanguinis colore Rubræ: quod vulgus si repentè è terra accidat videri, admirantur, cùm tamen succulento aliquo eiusmodi, in eas colliquato, ea specie de latibulis exeant. Tale potest esse Minium, Rubricarum varia genera, rubigines, Sandaracha, Sory, & id genus permulta. Vt fons sanguinolentus ad Ioppã Palæstinæ oppidum, mari proximus. Et è fonte Rubro aquæ, quæ mentem lædunt in Aethiopia,

Colorum genera.
Elementa an colorata.
Colorum in aquis duplex ratio.
Aqua sine colore.
Calor aquas variè colorat.
Virides aquæ.
Nigræ aquæ.
Subuirides.
Aquæ atræ & horridæ.
Nigir flu.
Lacus Niger.
Lacus Albus.
Cæruleæ aquæ, Glaucæ.
Fuluæ, Rubræ, Sanguinolentæ.
Fons Ioppæ.
Fons Ruber.

Luteæ, aquæ. Ochra flu.

pia, Plinio. Et luteæ vt Ochra fluuius ad Goſſelariam in Saxonia, qui ochræ ſucco imbutus, luteus fit, vbi Riuulus, ex Ramelo monte in ipſum mittit. Albæ calorem indicant mediocrem, vt diximus, indicant & miſturam vel terræ candidæ, vel cretæ, vel aluminis liquidi, vt

Albę aquę & Lacteę.

prædictæ ſunt Albulæ. Vel etiam gypſi, vel calcis, cineriſque; vnde & lacteæ aliquando nuncupantur. Ad eum modum, quandoque fontes Aponi ſub Patauio currunt; albidæ, ſcilicet & turbulentæ, ex ſubiecta miſtura, quæ partim cinis, partim calx eſt, & manifeſtè ignis.

Fons lactis. Lacte & ſanguine pluiſſe.

Repentè verò exortis id genus aquis, fontem lactis ſcaturiſſe celer it fama per vrbes. Sicut & lacte & ſanguine pluiſſe, in monumentis relatum eſt M. Acilio, & C. Portio Coſs. Plinio, cùm horum effectuum in ſublimi quoque terrena exhalatio in cauſſa ſit. Porrò colores diximus in iudicio fallaces: Fallacia magis & nomina; nec ſemper licet à coloris cognomen-

Aquæ à coloribus cognominatæ, Rubrum mare. Scamandrus flu. Xanthus. Nigir flu. Aphricæ. Niger riuus. Rubicon. flu.

to aquæ vllius æſtimare naturam. Multi fontes, multa flumina, quin maria quoque ipſa, non tàm à coloribus nuncupanda veniunt propriè, quàm quia primus author, effectus aliquis, fors, euentus ita tulit nominari. Vt mare, quod ab Auſtro inter Perſiam & Arabiam gemino ſinu irrumpit: Αἰρυθραῖον, quod eſt Rubrum appellatum: quamquàm alij à ſolis repercuſſu, alij ab harena, terraque, Plinio; alij quòd talis ſit ipſius aquæ natura, dictũ putant. Scribit Ariſtoteles, & ex eo deinde Plinius, Scamandrum amnem iuxtà vetus Ilium, quòd flauas (vt creditur) reddat oues, propterea Xanthũ, pro Scamandro ab Homero nuncupatum putari. Nigir fluuius in Aphrica, haud quaquàm niger eſt, vt Solinus, & quidam ex antiquis ſcripsère; ſed vel ſorte quadam idiomatis illius ita dictus eſt; vel quia deſerta Aphricæ, aridasq. illas ſolitudines longiſſimè abluit. Nigri etiam cognomento riuus in nouiter repertis inſulis cogominari forte placuit primo inuentori Petro Martyri. Sed Rubicon, qui eſt fluuius iuxtà viam Aemiliam perexiguus, & tamen famoſiſſimus in hiſtorijs, quam ob rem puniceus à Lucano appelletur, non video cauſſam. d.

Fonte cadit modico, paruisq. impellitur vndis
Puniceus Rubicon.

Niſi forte puniceum dixerit, per quandam togæ allegoriam quia ad eum terminum preſcripta erant exercitibus Romanis arma. Vel vt proximum mare Virgilius à colore cæruleo, dixit purpureum.

IIII. Georg. Mare purpureum. Tyberis color olim Albula.

Eridanus, quo non alius per pinguia culta,
In mare purpureum violentior influit amnis.

Qui idem poeta de Tyberi variè loquitur, VIII. Aeneid.

Flauum cognomine Tybrim
Diximus, amiſit verum vetus Albula nomen.

Et tamen paulo prius cæruleum dixerat: quaſi flauum, qui color eius eſt.

Cæruleus Tybris cælo gratiſſimus amnis. & in VII.
Et inulta flauus harena Tybris.

Narnis flu. Nigra. Ilza flu. Eliſterflu. Allera flu.

Et alio loco cùm ille Narnim album cognominaſſet, Tybullo tamen placuit cęruleũ dicere, quem nunc è diuerſo Nigram nos Itali dicimus. Quo nomine multas etiam aquas cẽſendas eſſe putarẽ, vt quæ item in Germania nigræ vocitantur: qualis Ilza fluuius, qui è Bohemicis montibus in Danubium funditur. Eliſter item Liberdam, & Herceburgum præterfluens. Et Allera in Saxonia nigerrimus, quos author rerum de terra manantium nouiter recenſuit.

De differentijs conſiſtentiæ aquarum naturalium, & earum cauſſis. *Cap. XV.*

Aquæ naturalis ſubſtantia.

HIs quartò adiungenda eſt conſiſtentiæ ratio: quatenus ſcilicet denſæ, vel ſubtiles aquæ ſint. Videtur autẽ aquæ ſubſtantia ſi ſyncera ſit, in ſe cryſtallina, & limpida; quæ ſcilicet ab imo vſque alueo, etiam profundo, perſpicua eſt, & clara, viſui blandiſſima. Atqui hæc ipſa ſubſtantiæ claritas reperitur & crudæ aquæ, & minus crudæ, electæq. indifferens. Perſpicua enim & æquè aer, & vitrum, & gemmæ. In aquis verò hæc diſcriminis ratio eſt, quòd penes varia, quæ fieri vtriuſque diximus experimenta, & ponderis maximè & coctionis; longe altera diſtare ab altera reperitur. Nec ſecus per calorem qui tàm vagè in terris concluditur, diuersè admodum turbari tam crudas, quàm coctiles contingit. Nam

Indomita aqua.

ſi calor temperatus crudã, & quam Græci ἀτέραμνον ſuo idiomate dixère offenderit; vix quidpiam tranſmutans ſubſtantiæ, eam concoquet, reddetq. optimam. Minus cruda verò, &

Marinæ aquæ corpulentia. Lacuum, aquæ ſtagnorum ſubſtãtia.

quæ gradum in ſe bonitatis attingat, aſſiduo agitatu & coctione tenuibus ſubſtantiæ partibus exhalantibus, aduret, incraſſabitque. Ob eã profectò cauſſam in primis marinæ aquæ corpulentia gignitur: nam terrarum permiſtio in ipſa, ſecundaria potius ſuæ craſſiciei cauſa reputatur. Ideoque mare non ſolùm inuecta magis ſuſtinct, ſed & dulces ipſas, tanquam leuiores in ſe fluitare patitur. Similiter quæ marinas emulantur, multorum lacuum, & ſtagnorum aquæ ſunt craſſæ ſubſtantiæ. Atque eadem cauſſa eſt, cur multis in lo-

cis

cis flumina ſupernatent, olei inſtar, alijs quæ occurrant,aquis. Id multis in locis videt Italia,vt in Marſis Pitornius amnis Fucino lacu,quem à Celano, eius nominis oppido hodie cognominant,inuehitur,nec aquam ſuam ſtagno commiſcet. Pariter & in Lario Comi Ab- dua, & proximè Ticinus in Verbano, quem lacum Maiorem dicunt. In Benaco, quem Gardam nominant,fluitat Mincius, in Seuinno Ollius. Trans alpes autem ſuperiores flui- tat in Lemanno Rhodanus: quod item in Oronte Syriæ proditum, & multis alijs in locis teſte Pli. Nec aliam arbitramur cauſſam,quam ob rem in lacu Aſcanio, & quibuſdam circa Chalcyrida fontibus,ſummæ aquę dulces ſint,potenturque,inferiores nitroſæ ſint.Id perſpi- cuum eſt in agro Toletano in Hiſpania, iuxtà pagum Valentiolam, vbi in quibuſdam fon- tibus acidæ ſunt ad imum, potanturq. communiter loco vini; ſuperiores dulces. Id aqua- rum diſſidium paſſim videre eſt,ſi vnctuoſa aqua quæpiã,aut bituminoſa dulcem interfluat. Cuiuſmodi Peneus, eodem authore, accipit Eurotam amnem,nec recipit. Et item Tita- reſius,qui Orchos apud Plinium ex Homero diicitur, in eodem inſtar olei innatans, excur- renſque, de quo & Lucanus ita cecinit:

Flumina ſupernatantia.

Aqua dulcis ſimul & amara.

Acidæ cũ dulcibus.

Hunc fama eſt ſtygÿs manare paludibus amnem,
Et capitis memorem fluuÿ contagia vilis
Nolle pati, ſuperumq. ſibi ſeruare tumorem.

Facit etiam curſus veloctas, vt altera ſupercurrat alteri, quæ lenius currat. Quo modo narratur de Danubio,qui pro magno,quo defertur impetu,in Euxinum mare, plus quadra- ginta millia paſſuum ſuper marinas excurrit. Porrò denſitas eadem miſturæ, grauitaſque, proiecta quædam magis ſuſtinet, quod de Aſphaltite Iudęæ lacu tradidit Galenus. Et in Aphrica lacu Apuſcidamo omnia fluitant,nihil immergitur. Nec in Armeniæ maioris Are- tiſſa fluuio, vt Plinius; nec in Sicilia fonte Pintia,vt Appion; cuius naturæ multi hodie fontes in Sicilia notantur. Contrà hoc autem,haudquaquam ſcio an tenuitas ſubſtantiæ cauſſa ſit, quam ob rem in quibuſdam aquis proiecta etiam leuia ſorbeantur in fundum. Nam in Auerno,qui eſt in Campania, folia etiam ſubſidere perhibent,cùm ſit tamen aquæ admodum corpulentæ,& craſſæ. Quo item nomine recenſendus venit Aſphaltites, quem diximus, Iudææ lacus,cùm in eo (ſi Iuſtino credimus) cuncta alia exceptis animantibus ſubmergantur. Vbi duo ſunt videnda; primum Galenus ſcribit oppoſitum IIII. Simpl. in Aſphaltitem lacum nec ſtipem,nec vllum animal mergi poſſe,quin retineatur ad ſummũ.Al- terum,quæ natura ſit talium liquorum, v.g. olei, quod ſupernatet aquæ: videtur enim oleum aqua tenuius, vnde ſupernatat, IIII. Meteor. Hoc non eſt dubium in natura rerũ, quod vt terra craſſa eſt,ita aqua tenuis,ſed tenuior aer,tenuiſſimus ignis. Etiam in miſtis. Poſſunt ergo oleum, vinum, aqua vitis, & liquores multi id genus, tenuiores eſſe quàm aqua,tenuiſſimi ſcilicet elemẽti participatione. Aqua ſimpliciter tota tenuis eſt,omnis ſci- licet terrenæ craſſitatis expers. In oleo aliquid terræ eſt, nam & denſius eſt, & amurcam deponit:multum aeris,qui ipſum attenuat alleuiatque: plurimum aquæ,nam frigore con- denſatur.Aqua verò admiſta cæteris liquoribus craſſeſcit: nam oleo & aqua admiſtis ſimul (dicebat loco citato Ariſtoteles) ſemper quiddã denſius vtroque fit. Multo ergo craſſeſcit magis cũ bitumine, cuius natura tota terrea eſt,& in Aſphaltite prædicto lacu,abundat ſal. Quare,vero ſimilius Galeni teſtimonium eſt,in hunc lacum nihil immergi.Cęterùm in Car- rinenſi Hiſpaniæ duo fontes memorantur, qui iuxtà fluentes alter omnia reſpuit, alter è di- uerſo abſorbet. Tenuiſſimè porrò ſubſtantiæ Aqua Nili eſt,quam diximus adeò aeream: vn- de nullas expirare auras credidit Plinius. Ac talis fortaſſe Anaurus in Arcadia fluuius,vnde illi nomen. Noua autem ac exploſa iam quorundam inuentio eſt,idcirco Tyberis aquam, vbi reſederit, limpidiſſimam fieri,quia Aluminis ducat ſubſtantiam, hoc argumento quòd alumine aiunt clareſcere magis colores, ac illuſtrari. quæ mera eſt inſcitia. Illuſtrat enim verè colores alumen, redditq. vniendo ſubſtantiam magis perſpicuos; perinde in lanis viſitur, & corijs: at aquam,quæ ſine vllo colore eſt, omne corpus, omnis materia coloris inficit,non clarificat haud dubiè quicquã,niſi aeris admiſtio. Qua ſanè ratione inter miſtas omnes Nitratæ aquæ tenuiſſimè ſunt;Nitrum enim multum obtinet aeris. Deinde quæ Alu- men ducũt,quales multas habet Italia,Baianas,Porretanas,Patauinas.Et Viterbiẽſes quædã diutino naturaliter agitatæ calore,ſunt adeò tenues; vt exportatæ longo ſpatio euaneſcant, aut certè minuantur in vaſis.Multæ ex diuerſa terrarum,ſuccorumq. miſtura dilutæ,& tur- bidæ,ſeorſum limpideſcunt,omnemq. deponunt craſſiciem. Hũc ſpectãt omnes quæ lapide- ſcunt aquæ,vt Ciconum flumine,& lacu Velino,in quibus deiectum lignum lapideo cortice obducitur. Idem euenit in Aniene, qui tamen harenas comminuit potantibus. Simile in flumine Sylari vltrà Surrentum, vbi non virgulta modò, verùm & folia lapideſcunt, aliàs ſalubris potus aquæ. Idem in Sarno Campaniæ, in Crocano flumine Brutiorum, in Piceno, in Surio Colchidis flumine aurigero, & in Eurimenis Scyretico metallo. In Colloſis herbæ;

Danubii flu. impetus.

Aquarum grauitas, in quibus omnia fluitant.

Aquæ nihil ſuſtinentes.

Iuſtini & Galenicõ tradictio

Oleum cur ſuper natet aquę.

4. Meteoror.

Aqua Nili tenuiſſima.

Tyberis tenuitatis cauſſa.

Alumen non clarificat aquas.

Aquæ lapideſcentes.

& lateres coniecti, lapides extrahuntur. Fons in Perperenis quacunq; irrigat, lapideam facit terram. Inter Londinum & Narthantonium vrbes in Britannia, diœcesi Lyncolniensi, fontem meminit Fulgosius, in quo proiecta ligna intrà annum lapides fiunt. Lochis item in Gallia paruo lacu aquas concludit, quæ arbores conuertunt in lapides. In exitu paludis Rheatinæ crescit saxum in tantum, vt nisi per quædam interualla annorum scalpellis vada aperirẽtur, totius illius regionis inūdatio fieret. quod factum est annis elapsis PAVLO III. PONT. MAX. in quo opere plura millia aureorum erogata. Quam tenacitatem facit hic viscida sulphuris substantia, quam Velinus fluuius conducit. Albulæ ex alumine, ac modico sulphuris lentore, adeò lapidis materiam, quem Tyburtinum appellant, quotidie multiplicant; vt quota ferè hinc Roma auulsa videatur. Id genus etiam recrementi aquarum est, ex quo scribit Plinius pendere styrias in cameris Miezæ in Macedonia: & antris Corycijs, sicut etiam non longè ab Augusta Tyberij. Id genus exemplis plena sunt monumenta, nam vulgò minerales aquæ omnes, omnes mistæ, & crassæ, tùm circa margines crustam faciũt, quod dicere voluit Plinius, tùm cuicunque inhæreant substantiæ, siue frondibus, siue lignis, ea lapideo integunt cortice. Maximè vbi calidæ excurrunt: lapides enim vt author fuit Empedocles, defectu humoris consistunt, & calor limum promptiùs exiccat, cogitque. Sic cochleas interdum, & laterculum testaceum viuo saxo conclusa in prima eius origine conspicimus; qualia frequenter aiunt reperiri saxa in Gallia. Et carbones in petris, quæ ex his Campaniæ montanis eruuntur. Piperinas ac Tophaceas Romæ appellant, in quibus quia excurrentes iugiter aquæ tophum cõducunt, ac auxilio solis componunt in lapidem, integris trabibus millium annorum specie, viuum saxum supercreuisse visitur. Risimus quùm ex hac planicie, vbi stagnant Albulæ, aduectam pro spectaculis magnam testudinem vidimus, totam lapideo cortice incrustatã, motu penè relicto. Nec aliam generosorum quorundam lapidum originem putant: nisi coëua ipsi mundo eorum natura ponatur, quod non difficile dixerim. Nempè succum lapideum diuersorum colorum, quem è varijs mortalis aquæ abluant, paulisper agglutinari in se, ac indurari Solis virtute perficiente omnia. Vt inter marmora variegatus ophites, serpentis corium æmulans, vnde illi nomen quoque vulgò, quod æris succi videtur esse soboles, & chrysocollæ. Ac durus Porphyrites ferri, aut sandarachæ, ac rubricarum id genus. Alia diuersæ, ac mistæ materiæ, vt marmora quæ vndatim maculosa, & lapilis diuersis coloribus, splendentia. Quam tamen varietatem vix ad casum crederes vnam massam paulatim conglutinasse, vel si ad casum materia per aquam deferatur, prima tamen cœli in eis refulget actio, nec nisi longus naturæ conatus conijcitur. Tantam ducunt aquæ alicubi nobilitatem.

Londinū. Lapis Tyburtinus. Styriæ lapidum ex aquis. Lapidum natura. Animalia intra lapides. Carbones in petris. Traqes marmoreæ. Animalia lapidescere in aquis. Lapidum ac marmorum origo.

De differentijs primarum qualitatum in Aquis naturalibus, & eorum caussis. Cap. XVI.

PErtinent autem ad hoc genus non modò substantiæ densitas, vel raritas, verumetiam tangibiles omnes differentiæ, vt quatenus terrarum permistio in aquis fluida, vel contumax percipitur, aspera vel lenis, dura, vel mollis. Quæ euidentia sunt. Et demum qualitates aliæ tactus primæ, & valde sensibiles, frigiditas scilicet & humiditas, quæ sunt aquæ ipsi connaturales & insitæ. Aliæ aduentitiæ, caliditas, & siccitas. De insitis qualitatibus: Est aqua quidem per frigidum magis, quod est in summo esse; per humidum minus, & remisso gradu. Si ita est, ab re quæritur in Quæstionibus Alexandro adscriptis, vnde est quòd mutatio aquæ in siccum corrumpit ipsam, ex frigido in calidum non corrumpit. Vtrobique enim corruptio accidit; seu melius; excessus quidam vtrobique fit, vt inquit Aristoteles in problematibus. Sed hoc ipso inquam Alexandri problemate, prærogatiua frigiditatis in aqua constat: nam agente in aquam calore, vix tamen aqua inter ebulliendum mutatur, vel tardiùs, nimirum quia frigiditas, vel forma est aquæ, vel proxima formæ differentia. Contrà ex humido in siccum, vt cùm aqua fit glacies, facilè ac citò corrumpitur, vt minus ei propria humiditate. Adde quia frigiditas ex actiuis est, ac inest intimè, resistitq. fortiùs. humiditas ex passiuis. Et tertiò humiditas non solùm ex passiuis est, sed in aqua, vt dictum est, remisso gradu. Est ergo Aqua exactè natura sua frigida, quamcunque ergo rerum admistionem concipiat, minus frigida fiet. Et è conuerso, quo minus admista, magis suæ naturæ est, & frigida. Ergo aquam ex terra etiam simplici, quì cum maximè admiscenda venit, amittere quidpiam frigiditatis necesse est: & terram, quanto abfuerit à simplicitate elementi, tanto minus frigidam reddere aquam. Nec obstat, quòd aqua frigiditatem habeat communem cum terra. Communem enim habent, non eãdem: aqua simplicem habet, & exactã, terra in sicco remissam. Palam est, quòd frigida & minus frigida aqua fit, penes locum, atque aeris ambiẽtis qualitatem. Nã intensè frigida

Quæstio Alexādri. Aqua est magis per frigidum, quàm per humidū. Frigiditas in aqua. Aqua admista terræ minus frigida fit.

seruatur, sub aere, & sub aspectu cęli frigido. Vt in plaga Aquilonali, vbi terra quòd solem habet auersissimum, continuis niuibus assiduè tegitur, & maria rigent perpetua glacie. Itaque vt nos ignem, ita frigidam in tormenti genus accipiunt in illis partibus Moschouitæ, Olao Gotho authore. Et quæ flumina inter opacas montium valles decurrunt, frigida sunt, auersis solaribus radijs. Vt inter Alpes, vbi maximè riuuli assidua recipiunt liquamina niuium. Quam rem & in calida cęli plaga videre est, in Atlante Aphricæ monte; quin & in australis infimæ eius terræ montibus, vbi & pluuiæ, & niues, & riui multi intolerabilis frigoris memorantur, quicquid hactenus Zonam torridam prædicauerit antiquitas. Marmora, vt locus locatum afficit, & metalla nonnunquam, aquas conseruant frigidissimas, densæ conglacialisq. quodammodo substantiæ. In summa de omni frigiditate aquarum nascentium tres sunt caussæ. Si solis aspectu careat regio, vel etiam situs & tàm infrà quàm suprà terram. Si profunda ducantur origine venæ. Et si inter saxa & conglacialia ducantur loca. Idcirco de subterraneis cauernis, quo minus solarium radiorum penetrantur accessu, eo frigidiores. Notantur id genus spiracula quædam, quæ ex penitissimis cæcisq. speluncis, frigidissimi sunt halitus, ad radices Vesuuij montis, vbi vetus Octauiani villa. Et inferiùs Sarni fluuij fons tanta emanat cum frigiditate, vt missa in eo vina nigra, pauco subinde spatio inalbescant, quod legi in Pil. 11. Commentarijs. Maximi verò frigoris caussam habet venæ profunditas, etiam in calidissimis regionibus. Vt in Trogloditis, vbi iuxtà equinoctialem circulum cuncta flagrare calore putabantur; & tamē Fontanales quasdam aquas scribunt Lusitani in tàntùm emanare gelidas, vt incolas dentium afficiant vitijs, peregrinos verò necent torminibus: permenso tamen (vt ego crediderim) aliquo sub sole spatio, mites, & salubres. Gela fluuius in Sicilia (authore Stephano) ex eo nomen accepit, quòd aquæ est frigidissimæ. Contra in Lusitanis fontes tepidi, mox seruata in vasis aqua gelida fit: vt quæ superficie tenus excurrunt venæ, & solis calore tepesiunt assiduo. Noctes contrà, frigidæ; & frigidæ auræ. Et item præcipitosæ aquæ semper frigidæ; cùm tamen in contrarium sit dictum Philosophi, quòd res motæ incalescunt, ac aliquæ accenduntur motu. Verum est: sed indefinita notari debet philosophi propositio, quæ fallit in multis, & specialiter in aqua: cùm sit enim aquæ natura frigida suo illo fluxu conuertit assiduè, quem proximè contingit aerem in suam naturam: & ipsa vicissim tenuatur, ac aliqua ex parte difflatur in aerem: qui tanquàm continens contentum eam seruat exquisitè frigidam. Vnde semper ab ea parte, qua præcipitant, prægelidæ auræ aspirant. Et amnium ea de caussa velocium aquæ non sunt calidæ, imò frigidam circùm reddunt auram. Neque res motæ omnes æquè incalescunt. Et quæ nunc lego obiecta doctissimi Scaligeri non obstant. Attritione, inquit, gigni calorem: Aquas atterere aerem motu: & aerem dissipatum in nubibus, accendi in ignem. Nam hæc tria verba tribus notantur mendis. Primùm attritio, solidorum corporum intelligi debet; vt lapidum, & lignorum, quæ attritione accenduntur, ac motu, vt testatur eo loco Philosophus: & apertissimè in 1. Meteoro. cap. v. Solidæ (inquit) rei motio aerem segregat, atque incendit. Deinde fluidum, & difflabile, vt aer est, & aqua, non atteritur, sed tenuatur motu, atque id satis est hisce naturis, & tangitur eodem 1. Meteor. ab Aristotele, & in Problematibus. Qui & marinas fieri motu leuiores asserit. Demum in illatione de aere accenso in nubibus, fit æquiuocatio motus, pro violento accipitur dissipans. Quantam verò cum contingat in nubibus fieri violentiam, vel ipsa declarat antiperistasis, quæ aerem cogit, constringitq. tanto in se impetu, vt repentino elisu accendat in fulgur. At contrà fit vbi difflatur aer, & non eliditur, refrigeria enim sentimus difflato aere, quare & ignis flatu, vel flabello dissipatus minus calefacit. Motu ergo Aqua non calefit: imò difflato per eius motum, ac ita frigefacto continente aere, frigescit & ipsa. Quam rationem, vel me tacente, præclara confirmant exempla aquarum; maximè fluminum, quæ motu frigent. Memorantur Delphis in Beotia, vbi olim tanta oraculi maiestas, vasta in Parnasso, præcipitia aquarum, ac terræ foramina frigidissimi habitus. Quo propemodum exemplo cauernarum, sacellum extat antiqui oraculi, super alta Anienis præcipitia Tybure, frigoris vbi fluuius in infernū gurgitem delabitur intolerabilis. Præcipitat & Velinus lacus totus in agro Reatino, admirando spectaculo, tùm fragoris immensi, tùm perpetuæ quam hinc frigidæ auræ cum Sole faciunt, iridis. Præcipitat & Elsa fluuius ad Collem oppidum in Hetruria, qui & solum durat quà transit. Admirabilem quoque habent Rheni casurā, cùm Germaniam latiùs incipit percurrere. Quanquam rarus fluuius suo ortu, ex aliquo monte non præcipitat. Notatur porrò in præcipitosis aquis non solùm frigiditas, sed etiam strepitus, horrorq. cadentium. Strepitus ratio ex collisione constat. Collisio maior, quo solidiora inter corpora fit, violentia motus. Aquarum inter se incurrentium aliqua caussa. Maximè si vehementi agitentur impetu, vt cùm mare procella versatur. Collisus verò

Aqua vbi frigidissima.

Flumina vbi frigida.

Frigidæ aquę in terra australi.

Marmorum & lapidum frigora.

Cauernæ frigidæ.

Sarnus flu.

Frigiditatis intolerabilis aquæ.

Gela fluuius.

Tepidæ aquæ in Lusitanis

Motus quas pariat effectus in aquis.

2. Cœli. 42.

Cur motu frigesiunt aquæ

Veloces aquæ frigidæ.

Attritione fit calor.

Aqua, & aer non atteritur motu, sed tenuatur

Marinas fieri leuiores.

Ignis dissipatus minus calefacit.

Delphis aquæ.

Anienis præcipitia, & infernum.

Velini.

Elsæ.

Rheni.

Strepitus & fragoris caussa in aquis.

Procella, & ſonitus maris. Scyllæ, & Charybdis rabies. Procella ad mare Botnicũ. Flumina horrendi ſtrepitus. Catadupa Nili. Gangis ſtrepitus. Cataractes flu. Veneris lacus. Inſulæ natantes in mari. Humiditatis ratio in aquis. Fumoſæ aquæ. Paludoſæ ſiccæ. Acidæ, & acres, & minerales. Caliditatis impreſsio. Calor per antiperiſtaſim. Antiperiſtaſis ratio, primo Meteor.

maior cùm ad ſcopulos diuerberatur: maximus cùm inter ſaxa vehemens, frequensq. repercuſſus fit, & qui in abditas, vaſtasq. cauernas reboat. Omnes cauſſas ſtrepitus obtinent Scylla, & Charybdis in mari Siculo; impetus vehementiam, repercuſſum, ſaxorum ſalebras, vaſtiſſimas voragines. In Angermaniæ promontorijs ſcribit Olaus Archiepiſcopus Gothus, ad mare Botnicum, vehementiſſimos adeò fieri fluctuum ſtrepitus in abditiſſimis cauernis, vt qui forte fortuna acceſſerint nautæ, niſi longè aſſiduo remigio fugiãt, ipſo ſonitu incuſſo intereant, aut certè in reliquum vitæ ſtupidi, ac ſurdaſtri degant. Similes habet cauſſas Mons in Inſula Hiſpaniola altiſſimus, ac miris intus concauis ſpecubus: in quibus ſcribunt nouiter illarum terrarum inuentores, tanto cùm ſonitu, ac fragore præcipitari fluuios, vt ad quinque procul milliaria ſentiantur. In fluuijs cauſſæ maximi ſonitus duæ ſunt, aut cùm inter duras cautes conquaſſantur: qualis horrendiſſimus in Nilo, qui ſupra Sienem inter occurſantes ſcopulos pluribus milliarijs, tantò cum impetu ruit, vt incolæ perpetuò auditus ſenſu priuati ſint, itaque locus Catadupa, quod eſt magni ſonitus, dicitur. Aut cùm fluuius ex alto præcipitat: Gangem aiunt, Plinio authore, ipſis ſtatim fontibus magno cum fragore erumpere, deiiciq. per ſcopulos inabruptos. Poſt Olbiam Pamphiliæ Cataractes eſt fluuius, qui magno ſtrepitu ex alta rupe deijcitur, vnde & nomen, Strabone. In Gothia (ſcribit idem Olaus) Vener lacus ad exſtum tàm præceps dilabitur, vt ad ducenta vſque ſtadia fragorem mittat. Adiuuant in his ſtrepitum glaciei cruſtæ inter fluxum conquaſſatæ, nam hieme is lacus congelatur. Et in mare glaciali ſupererigent interdum cruſtæ tam immenſæ magnitudinis, vt Inſularum innatantium habeant ſpeciem. Hactenus frigiditatis aquarum cauſſas habuimus. Porrò de humiditate, alia ratio eſt eius humiditatis quæ in aere, & quæ in aqua: nec eadem requiritur in potibus, quæ in balneis. Humiditas aerea tenuiſsima eſt, ac tota diſſipabilis: Aquea verò ſolidiuſcula eſt, ac magis cõmoda in balneis, membrorum vires vnire faciens, & minus penetrãs in altum quàm aerea, niſi fortaſſe certis in caſibus præferẽda ſit. At contrà in potibus, probatur aquæ humiditas, quæ maximè aerea, vnde aqua fit leuiſſima; damnaturq. merè aquea, grauis, tenax, ac vix à calore vincibilis. Reliquæ verò facultates propiùs ad miſtionem accedunt, caliditas ſcilicet & ſiccitas. Non poſſunt quidem aquæ in defluxu cum pura terra concorporari: quin inſyncerꝏ fiant, ac ſiccæ. Quales fumoſæ dicuntur, quæ, non multum abeſt, pauculum calorem perpeſſæ; quin aliquam ſalſilaginem contrahant, quem primum diximus terræ ſaporem, & in ſiccitate fundari. Paludum item atque ſtagnorum aquæ, in quibus pro impura humiditate, tam multiplicia animalia germinãt. Siccæ, ſed non ſine antegreſſa quadam caliditate ſunt acidæ omnes. Salſæ autem, acresq. ſenſibiles obtinent ſiccitatis partes. Sulphureæ, bituminoſæ, aluminoſæ, nitroſæ; gypſeæ, atramentoſæ, æneæ, ferreæ, argenteæ, aureæ, omnes quæ mineras ſalium, vel metallorum abluunt, vel quæ etiam eorum fumis implentur, calidam & ſiccam qualitatem acquirunt, ac ſæpè actualiter calidam. Sed antequam ad cauſſas caliditatis miſtarum aquarum veniamus, prima ac ſimpliciſsima caloris affectio in aquis eſt, quæ per antiperiſtaſim fit; quod primum eſſe indicium diximus de aquarum bonitate. Sanè cùm hieme tepent aquæ in fontibus, æſtate frigent. Tepent quidem hieme, ſubtrahente ſe infra cauernas terræ calore æſtatis. Aeſtate contrà frigent, præuentæ nimirum à frigore hiemali, quod æſtate ineunte refugit infra terram, Atque hoc refugium contrarij, à contrario antiperiſtaſis eſt, authore Philoſopho. Quod ferè accidit, vbi aquæ per venas defluunt ſynceræ qualitatis, & peruias penetranti calori. Alioquin aut crudæ perpetuò emanant, calore imperuio, aut diſsipato per raras loci poroſitates. Aut quales nuper diximus, fumoſæ, venis inſynceris. Hæc ergo ſimplicis, extrinſeciq. caloris ratio eſt naturaliter in aqua ſimplici.

De cauſsis agentibus caliditatis in aquis ſponte manantibus calidis. Cap. XVII.

Caliditatis ratio difficilis. Antiquæ opin. Sotici.

DE venis autem aquarum naturaliter calidis, magnus quidem diſputationis locus eſt, quæ multa per omne æuum fatigauit ingenia. Omnino duo hæc manifeſta ſunt, & conceſſa omnibus: primum, quòd ex aquis non æquè omnes aut actu, aut potentia calent; nec æquè admiſtæ. Et alterum, quòd caliditas quantocunque ſubſiſtat gradu, æquè aduentitia, ac accidentalis eſt ipſi terræ, ac aquæ, etſi in quibuſdam cauſſa ſubſiſtat propria. Sed quæ nam ratio caliditatis huiuſmodi, non eſt facilè definire, cùm veri inueſtigandi cauſſa, non tot adeò iudicia adhibita ſint, quot rurſus difficultatum momenta emerſère. Quippe ex antiquis philoſophantibus quidam, vix vllam videntes propriam cauſſam horum calorum in terris, omnia in communem, quem omnes ſentimus calorem retulère: diuerſa, & ſua quiſque ratione. Stoicæ diſciplinæ principes, Zeno, Cleantes, & Chryſippus, qui omnem motum, omnem vitam, cuidam inſito omnibus rebus calori

lori attribuerunt, eiq. æthereo; non dubitarunt asserere M. Tullio authore, aquæ item naturæ admistum esse calorem, qui & teporem, & motum omni aquæ communicent. Quē non negarem, vt ætherea illa virtus vniuersa est, & conseruans caussa omnium calorum, non insiti solùm in terris. Ita qui assignatè magis definire visus est horum calorum caussam Thermophilus, solem dixit per raros terrarum poros penetrare, ac in profundo viscerum roborari, fortius ibi calefieri, ac instar ignium aquas, & quæcunque occurrant calefacere, & combustiua comburere. Proximè Democritus, qui ob cinerem, & calcem, quæ frequenter reperiuntur in aquis calidis, actualem in eis calorem posuit. Mileus verò, quæ constans magis videtur positio, flatum posuit seu spiritum, intrà terrarum concauitates conclusum, mobilem, ac calorificum. Qui omnes quanquam ad aliquam veritatis similitudinem accesserint; indistinctè tamen, & communes dederunt caussas. Ac multas idcirco sustinent censuras, ac illam primò, quia vniformi effectui, caussam dederunt non vniformē: imò variabilem quancunque in horis, radios solis, flatum, cinerem. Sicq. eadem vena haud vno perpetuò tenore calesceret. Nec minor inter recentiores controuersia est. Nam qui ingeniosè multa de rerum subtilitate disputauit Hieronymus Cardanus, communem pariter proposuit caussam: sanè vaporem in subterraneis conclusum, tepidum, calidum, feruidum, flammam interdum, ac prunam. Rem tamen non absoluit, cùm omnino definiendum fuisset, vnde nam sit ista calorifica virtus in terris, & in qua materia propria.

Lib. de Na. Deo. — Thermophilus. — Democritus. — Mileus. — Censuræ in opin. Antiquorum. — Iuniorū opi. Cardanus.

Qui priori autem seculo balnearij scriptores definitam caussam posuère, nempè sulphur: sententia non satis cautè defensa, facilè à quibusdam alijs explosi, ac reiecti sunt. Negauit eam Ioannes Dondius Patauinus, argutis vt videtur, rationibus. Negauit etiam doctus quidam rei metallicæ author, hoc potissimùm argumento, quòd sulphur neque actu possit calefacere aquas, nisi vbi ex subiectis ignibus incenditur, quod si fit, raris in locis sit; nimirum vbi ignes. Neque potentia, quòd haudquaquam in sulphure sic latet ignis, quemadmodum in viua calce, quæ perfusa aqua incenditur, eamq. vicissim calefacit. Eiusdem ferè vestigia sequitur nouus quidam Germaniæ Cosmographus, & qui eiusdem ferè dictata referunt, Iuniores quidam alij eius gentis, tantum valet semel concepta sententia. Quare vnus post alium hi authores, bitumen potiùs generalem omnium calentium aquarum fomitem ponendum existimant: quod & ardet inquiunt in aquis. Quæ longissimè omnium erronea positio est, & dispersim in his libris sexcenties ipsis experimentis repræhensa.

Veteres nostri. — Dodius. — Germanorū opinio reprobata. — Bitumen non esse caussam caliditatis aquarum.

Ad hâc ergo disputationē quàm operosissimis adeò lucubrationibus elaborauimus, pro tanta opinionum controuersia, leni (vt dicitur) aura ingrediemur, si primò ad distinctionem, singularia quæstionis capita proponantur. Nam primò videndum est, quatenus agentes calores supponãtur in terris. Deinde quo modo ex natura aquæ caloris gradum possint concipere, & quìnam gradus adeò varij in varijs terris, & aquis, calidi, tepidi, feruidi. Rursus num materiam in terris hi calores habeant propriam, an consequentes cum hac alias caussas. Et demum, calore iugiter absumente materiam, mirum videtur vnde hæc propagatio pabuli, æterna sit, & vniformis, vt nunquam cesset, neque variet per secula. Horum verò omnium commune illud fundamentum esse hìc meminisse oportet quod de aquarum origine proposuimus: mediam scilicet terræ regionem, quæ inter centrum, & extremam hanc superficiem interest, totam concauam esse, ac spongiæ instar immensis spatijs anfractuosam, ac plenam aut aqua, aut aere, aut spiritu, aut etiam igne. Vbi rursus tria contemplamur, Vnum, quod Natura nusquam, nec in his terræ barathris patitur vacuum: ideò plena semper aliquo corpore. Alterum, quod nihil vsquam voluit ociari: ideò nec aer, nec ignis, nec quicquam in his cauernis terræ frustra est. Et tertium, quòd in tota hac sublunari natura semper intēdit mistionem, & propagationem rerum perpetuã.

Prima capita quęstionis. I. II. III. IIII. — Terra tota inter vacua.

Et ad hunc finem propria quædam constituisse videtur seminaria cunctis rebus, tàm elementarijs, quàm viuentibus, & plantis, & terrestribus, vnde specialem mistionem, propagationemq. perpetua moliretur. Inter hæc ergo seminaria rerum, sunt duo exhalationum genera, quæ in his terræ concauitatibus reperiuntur, vt etiam suprà terram; idest exhalatio calida, & sicca sui natura, & vapor calidus & humidus; quæ Aristoteles in III. Meteor. duo veluti prima principia proposuit omnium rerum, quæ infrà terram generantur. Quippe ex vapore (vt iam diximus) oritur naturaliter aqua, plus, aut minus syncera, ac pura, pro vaporis ipsius dispositione. Ab exhalatione autem calida, & sicca vegetantur quodam modo mineralia, propagantur metalla, fiunt lapides, pro insita in eorum venis speciali proprietate, atque virtute: nec nō suppeditatur ex ea continuò pabulum, fomesq. materiæ, quæ ex sui pariter natura in terris disposita est caloribus, ac fouendis ignibus certis locis, & aquis. Omnino ergo ne egere quidem videtur oratione prima pars disputationis nostræ, quia hos ignes multis in terris videmus perspicuos. Famosissimus in primis mons Aetna in Sicilia, qui super cætera naturæ miracula, perpetuis emi-

Exhalationum duo genera in terris. Cap. vlt. — I. De actualibus caloribus in terris.

Ignes in quibus terris naturales.

cat flammis. Et in oris Siciliæ, atque Italiæ Aeoliæ septem insulæ igniferæ, in Campania vesuuius, & Miseni promontorium, atque in conspectu huius Aenaria Insula, quæ ardent per tēpora. Ardent in Islandia mare glaciali Hecla, Helga & à Cruce cognominati mōtes; mons Cophantus in Scythia, mons Chymera in Lycia, Troezene in Aphrica, vna Cycladum Insularum in Aegeo, & in Achaia locus in Messenijs. Vt interim taceam innumera exempla fontium, qui è bullientibus nascuntur venis, sicut sulphuraria Puteolis, Bullicanū Viterbij, feruidi lacus in Hyperboreis, Purgatorium dictus lacus in Pannonia, Aponi fontes, colles Mutinæ igniuomi, aliaq. id genus balnea, quæ è tota fermè habitabili plaga terrarum in suis historijs narraturi sumus. Omnes sapientes breuiter videntur hos ignes supposuisse in terris, quos vbi vbi viæ pateant, penetrare. Alibi elambere ad certos, quales diximus, exitus, quasi intraneos terræ caminos, vnde respirent. Alibi non inuenientes certos exitus, occultè peruagari infrà terram milliarijs non solùm decimis, aut vigesimis, sed & centesimis, donec alicubi exhalent. Alibi cuniculos intrare cum aquis, & cum aquis spirare, easq. calfacere, quis dubitauerit? Tales in ventorum caussam adduxit ignes Aristoteles 1 I. Meteor. Tales & in terræmotu: à feruore, inquit, idest igne terræ proprio, atque à calore solis, plurimos infrà terram gigni flatus calidos, & siccos. Et de varijs fontium, ac fluminum saporibus caussam esse, ignis potentiam, quæ vel ei insit, vel ingeneretur. Atque hæc summa rationum in his caloribus est. Tacta in primis ab Empedocle, quem æmulatus Lucretius latinis versibus ita reddidit.

Aristoteles.

Lucretius.

Principio tellus habet in se corpora prima,
Vnde mare immensum, voluentes flumina fontes,
Assiduè renouent: habet ignes, vnde oriantur.
Nam multis subcensa locis ardent sola terræ,
Ex imis verò furit ignibus impetus Aetnæ.

Seneca.

Empedoclis item authoritate Seneca, ignes inquit, multis in locis terra opertos tegit, ac aquas calfaciendo inalterat, si subditi sint solo, per quod illarum incursus est. Idem inuenio in libello de Mundo ad Alexandrum inscripto, quem Apuleius Theophrasto, alij (vt Budæus) Philoni adscribunt: terram .s. non aquarum modò fontes habere in se, verumetiam spiritu, & igne fœcundam esse, qui ex aditis terrarum prætereuntes aquas, aut feruentes ex vicinia reddant, aut certe ex longinquitate tepidiores, Horum porrò ignium naturam indicat Virgilius in Aetna, Ouidius in Metamorphosi, Claudianus in fontibus Aponi, Plutarchus in quæst. Naturalibus. Vitruuius, Plinius, & Manilius in Astronomicis omnium clarissimè, dum ita inquit.

Manilius.

Sunt autem cunctis permisti partibus ignes,
Qui grauidas habitant fabricantes fulmina nubes,
Et penetrant terras, Aetnaq. minantur Olympo.
Et calidas reddunt ipsis in fontibus aquas.

Quomodo aquæ naturaliter caloris gradum possint concipere. Cap. XVIII.

SVbsistentibus ergo infra terram caloribus: iam quomodo aquæ caliditatis gradum possint concipere ostendendum est; & posteà in qua subsistant materia. Sunt ergo tria simul elementa, nec sine certa naturæ lege, ac imperio coacta breui fonticulo, terra, aqua, & ignis. Videtur terra tanquam basis ac recipiens, subiectum aqua, agens ignis. Adeoq. perrara inuenies loca, quæ insitos obtineant huiusmodi calores, quæ non emittant simul calentium aquarum venas. Quod planè fit: nam calidi est dilatare, dilatatos autem eò meatus, facilè interlabentes sub terra aquæ concurrunt. Quod de Asphaltite lacu adfirmat Possidonius, in imum incendij, quo Gomorrha, & Sogdoma absumpta fuit, occultas incessisse aquas, quæ adhuc vriginis illius putorem, ac naturam seruant. Sic verisimile putant erupisse iam multis seculis Auerni aquas in Campania, cuius solum tam crebra sustinere consueuit incendia. Et hinc haud longè non alia de caussa sub Astruni montis crateris, calentes adhuc scatere venas. Nec reliquæ mundi partes plures obtinent calentium aquarum venas, quàm hic Campaniæ tractus, qui totus vsque in Siciliam anfractuosus cōstat, & plenus ignis. Perspicuum verò actualis ignis, ac incurrentium simul aquarum exemplum habetur inter Puteolos, & Neapolim, in cāpo Vulcano, qui Sulphuraria dicitur: quippe salebrosa vndique colliū coronide, & in se totus, intus, & extrà assiduo feruore crepitans; lacunas continet certis locis viuarum aquarum, quæ instar bullientis caldarij perpetuò feruent. Idem ferè videre est in volatterrano ad Montem Cerbarum, in cuius balneis perspicuè aqua cum sulphure, & calore feruescit. In Patauinis ad balnea Sancti Bartholomæi, est fonticulus quidam inter alios, in quem aqua ad tactum manifestè frigida ingreditur, & paulo

In terræ viscerib. constare omnia elementa.

Cur terræ calentes abundent aquis.

Campi Vulcani ardentes.

paulo posteà pro subdito naturali feruore incalescit. Imò in tota ea valle aquæ, limus, glarea, silices feruent. Quod si in alijs calentibus venis, ac fontibus aquarum, calores subterranei subessent perspicui, vt perspicuè in prædictis patent exemplis, iam manifesta & cõgrua satis haberetur in quoque fonte caussa caliditatis. Verùm quod summam parit difficultatem, hoc est; quòd pauca in toto orbe memorantur loca, quæ diximus igniũ productiua: & è contrà multæ, ac sine fine scaturigines calentium aquarum habentur, quæ lõgissimè à crateri ignium, imo sine vllo calorum vestigio, & tamen calidæ, ac aliquæ etiam feruidæ emanant. Quocirca duo proponemus, ac soluemus scitu dignissima Problemata. Primũ totam compræhendit quæstionem; Cur affectio calorum, siue ignium terrestrium, non sit vnius generis, ac vnius ęquè caloris gradus vbique, sed alibi calidas reddat, alibi feruidas, & alibi tepidas tantùm. Alterum speciale est; vnde tàm exacta in quoque singulari fonte, adeo mutabili vniformitas sit, vt vnus perpetuò emanationis tenor seruetur, idemq. caloris gradus. Et respondetur, vnico verbo; quòd nulla alia vniformitatis, aut difformitatis ratio quęrenda est fontiũ calidorũ, quàm quæ generis est ad species, & differentias suas. Quippe vnus calor in genere est terrestris: differens prout in speciali materia plus, & minus, calidus, & feruidus. Species, & ipsorum fontiũ constitutio permanẽs est, vt aliarum specierum. Differunt autem modi calorum, penes proportionẽ inter agens ipsum calorem, & passum, aquam. quæ explicatiore sermone declarabimus. Primum de proportione agentis, & passi, iuxtà principia diuinissimi philosophi, tria sunt, quæ maximam pariunt in actione diuersitatem. Virium vtriusque gradus, quibus vicissim actio fit, & passio: Situs vtriusque in agendo, & patiendo: & materiæ quantitas. Iuxtà virium gradus omnis actio fit: omne enim agens à patiente repatitur, IIII. de Gen. ani. c. III. & I. de Gen. & corr. XLIII. & qualis proportio agentis & passi, talis actio fit, & talis impressio. A parte enim agentis caloris, virtus calorifica summo gradu inest in pruna, remisso in flamma, deinde in vapore, minimo in fumo. Similiter à parte aquæ, facilè enim alterabilem diximus simplicem aquam; crudam indomitam, & incoctilem; compositam terrestrem, & duram: & qualis specialis concursus, talis impressio fit in emanante aqua. A situ verò vtriusque: omnis. n. actio fit per contactum, ac fortius agitur in propinquam partem, debiliùs in remotam. At calorũ, & venarum non est vnus situs vbique: sed alibi palam est; vt in prædictis patet exemplis, vbi manifestus concursus fit ignis feruidi, & nascentis aquæ. Alibi occultus in abditis terræ cauernis; hinc vena aquarum permeat terram, hinc repunt calores, à perpetuo veluti foco, per quosdam (vt diximus) terræ caminos. Quibus vnà concurrentibus, ad vnum exitum, aqua, scilicet & igne, prout situs, communicatio viarũ, sors, vel diuinus quispiam iussus tulerit, apparet impressio foris in nascente aqua. Hæc forma est, hic typus harum impressionum caliditatis in aquis. An verò à prima origine nascantur aliquæ calidæ, concreato videlicet cum ipsa aqua calore; sicut concreatũ diximus in certis aquis saporem, atque odorem. Non credo: Nã exhalatio illa in subterraneis, inepta omnino aquis gignendis est: potentia enim ignis est, ac fit aliquando ignis, non aqua. Vapor autem, qui potentia aqua est, calidus, & humidus, teste Philosopho, non habet gradum caloris, sed aeris, ac aereo duntaxat gignendo tẽpori in aqua est idonea, quales tepori emanant stillatitij liquores; & quales diximus synceras aquas oriri hieme tepidas. Relinquitur ergo vt venarum, quæ calidas emittant aquas, plurima pars hanc habeat caussam, occultos, scilicet aliunde impetentes calores, qui cum venis aquarum communia habeant spiracula. Cuius rei vel indubitatam fidem deberet facere Bullicanum Viterbij, quod longissimè à terris ardentibus, imò sine vlla æstimatione calorum, feruidissimas tamen emittit aquas. Manifestum id & in Siculis balneis, quæ (vt mihi videtur) ab imis barathris ardentis Aetnæ occultos concipiũt calores, ac diuerso tractu calidæ emanant circumcircà ad oras insulæ, aliæ ad Panhormum, aliæ ad Drepanum, aliæ ad Xaccam. Et balnearum (vt dixi) calentium omnium, quarum apertè non caleant terræ, eadem ratio est. Facit tandem in caussa diuersitatis caloris materiæ quantitas, nùm debita inuicem proportione conueniant in agendo & resistendo. Aut enim multus calor loci vndique humores assiccaret, eumq. sterilem aquis efficeret; & ideo terræ vbi is calor, ac arida exhalatio multum luxuriat, nec plantas alunt, nec germinant. Aut multa aqua igniculum supprimeret, extingueretque. Quamobrem nullus fluuius ita incalescere visitur, minus lacus, minimè omniũ mare: prænimis enim vasta subesse oporteret incendia, quæ tantã aquæ abundantiam posset calfacere. Et quæ paucæ certis locis calidæ emanant in medijs fluuijs, breui decursu admiscentur, amittuntq. calorem. Quales in Minio Gallecìæ fluuio surgunt calidæ cum balneis; in Danubio item iuxtà Pannonios, & in Cydno Cyliciæ fluuio, qua de caussa podagricos in eo dolores curari asseuerat Vitruuius, cæterùm aquæ frigidæ, & blandissimæ. Ergo satis hactenus manifestum est, quòd actualis calor in terris naturaliter subditus est caussa propriè effectiua cur aquæ emanent

calidæ:

Duo problemata de varietate agẽtis caloris.

Calorum ac fontiũ genera. Differentię, ac species.

Proportionis ratio calorum in aquis.

A gradu virium.

A situ.

Concursu simul aquæ & ignis in sulphur calefiunt aquæ.

An caliditas possit connasci cũ aqua.

1. Meteor. c. IIII.

A materię quãtitatẽ

Flumina, lacus, Maria, cur nulla calent.

Veterum cōtrouersiæ conciliantur.

calidæ: vbi magis, vbi minus, prout intensiùs alterum præuincit alterum, formæ qualitate, situ, & materiæ quantitate, aut calor aquam, aut contrà aqua ipsum calorē. Ex quibus, quoniam vero vera consonant omniquaque, prædictæ veterum positiones confirmantur, & quo aduersæ sunt, conciliantur omnes. Sunt enim caussæ plures ad quenque effectum, ordinatæ connexu quodam à primis ad vltimas, & veræ omnes suo sensu. Aether in primis vniuersalissima caussa est, quam consequitur solis virtus influens motu & lumine calorem; ex eo calor, quem sentimus omnes, penetrans terram, in terræ autem penetralibus exhalatio, vapor, & tandem calor actualis, quæ est immediata caussa agens, alteransq. diuersis modis qualitates aquæ, quem admodum dictum est.

De caussis materialibus calorum in aquis sponte manantibus. Cap. XIX.

Ad III.q.

QVoniam autem agens eiusmodi calor in materia quadam sibi congrua supponebatur, ideo iam, quod tertio loco polliciti sumus, de huiusce materiæ natura quærendum est. Nemo autem dixerit solem, vel communem, quem sentimus calorem, vel exhalationem, quæcūque supponatur insita, harum alterationum in terris, & in aquis esse immediatam caussam. Nam exhalatio est calida & sicca potentia, non actu. Et solares radij, quo tempore etiam sunt validissimi æstate, non penetrant multum infrà terram; quod olim cecinit Homerus, & ex eo Boetius. Vel esto quod aliquatenus penetrent in viscera terræ, tamen, vt Astronomi demonstrant, & tangitur in primo Meteor. à Philosopho, radij solis, non sunt calidi, neq; frigidi, nisi virtute; quæ manifestatur in materia apta ad calorē, & benè disposita; ergo quæ particularis sit hæc caussa definire oportet. Cui demōstrationi via sensus est valde idonea. Ergo aut sulphur, aut bitumē: hæc enim duo primi fomites in rerū natura habētur, qui si nō semper, nec vbique; manifestos tamen alicubi cōtinent ignes. De bitumine indubitata quorundam hodie opinio est, vt diximus; qui & negant omnino caussam esse sulphur. Hac primū ratione, quia sulphur haud quaquàm calfacit aquas actu, nisi vbi ex subiectis ignibus incēditur; & vbi plus, vbi minus, vbi nihil, incendit; ergo aut vbique & semper æquè incenderet, aut non est propria caussa. Et præter ea, quia sulphuris materia etsi ardeat, vbi ardet, perfusa tamen aquis extinguitur, non tantum non incenditur. Solum bitumen aiunt isti, & ignem simul & aquam compatitur: quales asserunt fontes ardere in Apolloniatarum nymphęo, & in lacu Babyloniæ, & alibi. Hæc noua hodie quorundam ex Germania scriptorum fuit opinio, quæ indigna est considerati iudicij, ac facile reprobatur. Nam si ita esset, quicunque calidi sponte emanant fontes, bituminosi essent. Nec non asseclas illas secum egererent flammas: quod vtrunque est falsum. Quin imò cùm ex bitumine rarissimæ memorentur flammigeræ aquæ in toto orbe terrarum, aut ad summum tres, vt patebit in earum historijs, & hæ tres adducantur in admirandis quando ardent: planè quæ flamma elambit bituminis aquas in fontibus plerunque inualida est: quod ad aquas Scantias meminit Plinius, quæ nec fraxinum virentem in ipso fonte valebat inficere. Imò omnes ex bitumine incensiones stipula, ac paleis ob eandem caussam extinguuntur. Minus verisimile est quod putant, id liquamen inter aquas, & sub aquis ipsis continere ignes. Nam id planè contrarium videtur naturæ bituminis, quod vbi ardet in aquis elambit potiùs superficiem aquæ, non ardet intrà, nec infrà aquas. Minimè sub aquis ipsis; flamma enim vbi non respirat, extinguitur. Præterea, hoc maximum est argumentum. Iam fontes definitum est emanare vniformes, ac perpetui caloris: perpetuam ergo, & vniformem eos habere caussam necesse est. At incendia bituminis, seu calores, seu flammas dixeris, vbicunque sint, non sunt perpetua, nec vno tenore; ergo nec aquarum calentium sunt caussa, quæ vno stylo emanant perpetuò. Quod declarant aquæ ad montem Gibium in Mutinensi, quę è puteis cum bitumine destillant frigidæ, nidorosæ tamen, & violaceo colore. Et collibus quandoq; incensis (vt solent quandoque incendi) aut nullæ, aut paucæ aquæ, & parum admodum alteratæ. Iam huic opinioni restat refugium ad occultas, clam nobis alterationes aquarum, ex bituminis affectione in suis venis. At nullus equidem quos vidi calidorum fontium, imò qui ferueant impensè, eo bituminis nidore perfusus sentitur; sulphoris verò putore omnes euidentissimè scatent, etiam salsi, & aluminosi, & metallorum quoruncunque. Non est ergo bituminis materia horum calorum caussa in aquis, sed sulphur haud dubiè; quod iam demonstrare aggredimur. Singularis quidem hæc videtur naturæ dispositio: quæ vt cuique rei ad illorum superiorum ideam adaptauit propriam, ac certam caussam, ita sulphuris materiam destinasse videtur in terris ad hos calores. Quare communis est ferè omnium nationum consensus, vt cùm balnea religiosè, ac sacris etiam venerētur nominibus; summo quoque consensu eis sulphuris naturam attribuant in caussam; quod & nomine communi

Solares radii non penetrant terram.

Opi. de bitumine reprobatur.

I. Argu. II. III. IIII. V.

Aquæ M. Gibii.

VI.

Sulphur esse materiā calorum in aquis.

ni cum diuinis rebus Græci Θεῖον appellarunt. Habebat & in religionibus locum, authore Plinio, ad expiandas suffitu domos. Quam sententiam sequutus videtur Aristoteles XXIV. Problematum, dum asseruit; idcirco balneas cognominari consueuisse SACRAS, quòd fulminum flammas, ac sulphur in defluxu elambant. Quasi eadem flamma, eademq. caussa sit balnearum, atque fulminum: ipsum, scilicet sulphur, quod ceù res sacra, à Ioueq. eiaculari in terras reputatur. Id quod in delapso planè fulgore apparet, vbi putor ille, qui relinquitur, ac vrigo, est merum sulphur. Nec secus in caussis rerum, quæ circà terram, & circà aquarum varias passiones contingunt, pro subdita materia modò ignem dixit, modò siccam exhalationem, impressionemq. ab alumine, calce, & cinere, modò vaporem. Probatur idem, argutis sanè rationibus in libro de Proprietatibus elementorum ipsi Aristoteli adscripto. Nostrarum verò demonstrationum, quas veras potissimùm à sensibilibus reputamus, pleni sunt hi libri. Et cùm eiusdem sententiæ fuerint ferè omnes, qui priori seculo scripsère de balneis, quoniam tamen rem aliqua ex parte reliquerunt indefinitam, & dubiam; idcirco eam nos; simul atque argumenta in contrarium, hinc absoluere tentabimus.

Sulphur Græcè Θεῖον, quasi diuinum. Balnea sacra. I. II. & III. Meteororũ.

De natura sulphuris, & quam ob rem ex eo non calescant, aquæ omnes vno tenore, imò aliquæ sint frigidæ. Cap. XX.

INter plura autem argumenta, ac dubia, quæ alicuius momenti videntur cõtrà adductã à sulphure caussam, hæc sunt præcipua. Primùm quæritur de natura sulphuris, quæ nã est ista propagatio, ac prærogatiua sulphuris in terris continendi ignes, & calefaciẽdi aquas. Deinde mirum videtur, vt igne iugiter ipsum absumente, non defecerit tamen, aut deficiat vnquam, cùm tamen ea sit ignis natura vorax, tamdiu ardere, & durare solita, quãdiu sit combustibile; & nullũ cõbustibile est, quod non aliquãdo absumatur, & deficiat igni; an solum istud nunquàm absumitur? Vel tertiò, si aliunde hæc materia subministratur in alimoniã ignis subterranei; quod nam istud prõptuarium, ac alter Tartarus; cùm post memoriam terrarum ardentium, iam totam terræ molem, si tota fuisset sulphur, olim consumendam fore verisimile sit. Posteà si sulphur pro subiecta horum calorum materia ponatur; difficile videtur quinam tanta iuxtà idem subiectum diuersitas sit, vt alijs locis calescat tantum, & plus hic, & minus ibi; alijs ardeat, quanquam raris locis: in alijs verò sine fine non tepeat solum, verumetiam frigeat vena, haud fermè differens ab alijs terrarum venis. Et de aquis eadem ratio; vt cùm à fomite sulphuris debuissent fortasse omnes æquè calescere; & tamen eodem subiecto sulphure, aliæ plus minus calidæ, & feruidæ sentiantur, aliæ frigidæ, aliæ tepidæ, aliæ frigidissimæ. Et denique hoc aiunt constare experientia, quòd vbicunque calidæ emanant aquæ, haud habent vbique sulphur; sed alibi sulphur manifestum, alibi quodpiam aliud minerale, bitumen, atramentum, ferrum, æs, raurum. Non ergo videtur sulphur necessaria ac sola caussa horum calorum in aquis. Quibus omnibus argumentis vel vnico sermonis excursu satisfaciam. Primùm dico, de natura & propagatione sulphuris qui quærit, quærat is quoque de cæterarum specierum productione. Propagatur per singularium partium accessiones, vt cæteræ species terrarum, lapidum, mineralium. Non absumitur, primum quia non ardet vbique: & vbi ardet, natura cooperante ardet, quæ nouam continuò regenerat materiam, suppeditatq. qualem, & quantam, & vnde opportuna eius propagationi semina disposuit, vt mox paulo declarabitur. ardet quia certè sulphur super omnem terræ speciem est amicissimum igni, ita, vt sponte alicubi concipiat ignem. Ardet tamen alijs locis minus, in alijs non item; hæc inquam non minus loci proprietas est, quàm ipsius materiæ. Sicuti etiam, vt quantum & quandiu ardeat, quo modo, & à quo, & si quando inceperit; hæc similiter particularia ad ipsius vniuersi dispositionem referenda sunt, & vt analogismo vtar Lucretij:

Primum dubium. II. III. IIII. V. Ad argumenta. Sulphuris species, ac propagatio. Sulphur cur non ardet vbique. Lucretij locus.

Nimirùm, quia sunt multarum semina rerum.
Ex infinito satis omnia suppeditari
Putandum.

Cui consentit quoque in sua Aetna Vergilius.

Imò ferè omnes, qui in hæc arcana naturæ penetrant, haud aliam planè habent caussam, quàm hæc in specialem materiæ dispositionem, ac loci proprietatem referenda. Qui nimirùm locus, seu mineræ species, hanc à primordio habet, dispositionem ad ignem, & calorem, vbi plus, vbi minus. Verùm quoniam humana solicitudo non acquiescit communibus probationibus, en tres singulares eius diuersitatis caussas. Prima est pro inhabilitate loci, quem fortasse ex obice denso, vel profunditate, radij solares non penetrant, itaque materia non excitatur ad ignem. Altera est ab exhalationis defectu, quæ conclu-

Rationes de sulphuris diuersitate 1. a loco.

sa

2. à caloris defectu. 3. à materia male dispoſita.

sa sub terris, inaccessas similiter inuenit cauernas sulphuris. Et tertia, quæ potissima est caussa, ac probatissima infinitis exemplis; quia sulphuris non eadem vbique soboles est: sed alibi syncera, ac idonea caloribus concipiendis; alibi perexigui fomitis; alibi permista terris frigidis, & quasi emortua, ineptaq. prorsus caloribus. Cæterùm quid de hoc igne dicemus in terris perpetuo, vt in Aetna, & in balneis visitur perpetuò feruidis, an elementi pars sit, an noua propagatio ignis? Elementi partem nequaquam; nam extrà suæ regionis limites est: Ergo vel violentum quoddam, vel noua propagatio. Sed quomodo violentum? cùm ex doctrina magni philosophi, II. cęli. XVIII. Nullum violentum perpetuum? Respondetur ex Auerroe, quòd propositio hæc per se vera sit; fallit tamen secundum quid, & per accidens, quales multæ sunt naturales propositiones. Fallit in hoc igne subterraneo; fallit & de igne elementari, cui accidit motu raptus sub concauo Lunæ circulariter moueri; fallit & de ęstu maris, quòd vltrò citroq. trahitur à motu fortasse cęli perpetuo. Ego verò dixerim (saluo semper meliori iudicio) hunc ignem subterraneum, nec elementum esse, nec partem elementi, iuxtà eiusdem philosophi distinctionem in I. Meteororũ. Sed mistum igneum naturale in proprio combustibili: ergo nec violentũ quoddam est.

Ignis subterraneus an elementi sit pars. An violentum.

Ignis misti genus.

Nam quid prohibet ignem, quem videmus in minera sua combustibili, mistum esse quoddam naturale, vt mista reliqua terrestria? Non accidens dici potest, nam tum sub censu caderet violenti perpetui. Nec aggregatum per accidens; nam aggregatio dicitur de rebus formaliter distinctis, vt in tritici cumulo plura cerealia coaceruata. At in his primis elemẽtorum mistionibus non est exactè quærenda ratio mistionis à principio intrinseco; sed qualis in meteoris est nubium, grandinis, fulguris, & huiusmodi aliorum, quæ ex concursu constant elementorum quodam, ac ex varijs alterationibus inter se resultant, quia nimirùm imperfecta sunt mista. Imò pefectiorem quàm meteora dixerim horum corporum mistionem in terris, quia eorum natura non adest & abest; sed permanens est; à principio quodam inttinseco eius loci emanans. Et per consequens haud aliter de hoc igne quærendum videtur, ac in cęteris metallis, quæ teste Galeno IX. de simp. med. facul. plurimum obtinent essentiæ igneæ: Nisi hoc, quòd in reliquis metallis existere ignis intelligitur in esse refracto, & in potentia; in hoc autem inest actu, quæ videlicet huius misti ignei est propria natura. Sicq. non est elementum, nec violenti in eo quadrat vlla ratio; sed certa species misti terrestris actu calidi & ignei, vt cætera mineralia, ac mista tam terrestria, quàm aquea. Alioquì si mineræ id genus ardentes in terris non essent species certæ, & intentæ à natura, sed violentum quoddam; cui dubium esse debet, quòd iam defecissent in totum, non fuissent perpetuæ? At hæ perdurant, durauntq. iam post hominum memoriam tot sæculis Aetna, totq. alia ardentia loca, tot generosa Thermarum genera; fateri ergo cogimur, hæc haud violentum quiddam esse, sed naturalis effectus cum sua caussa naturali.

Mistorũ terrestrium natura.

Ignis terrestris mistio species intẽta a natura.

Loci Aristotelis, noua expositio.

Facit ad hanc nostram sententiam expositio D. Thomę, super eum locum II. cęli. Nullum violentum perpetuum: Nisi caussa (inquit) subsistat perpetua. Perinde ac si diceret; est effectus naturæ perpetuus, & caussa naturæ perpetua; ergo non est in genere violenti, sed perpetui, vt cæteræ species sunt perpetuæ, & intentæ à Natura. Quamob rem verò ea materia non absumatur aliquando igne, & finiatur; hoc erat inter prima problemata discutiendum. Caussam verò subinnuit Vergilius, seu quispiam fuerit ille author in Aetna.

Ad IIII. q. Materia ignis cur non absumitur.

Atque hæc ipsa tamen iam quondam extincta fuisset,
Ni furtim generet secretis callibus humor.

Materiam. Planiùs (inquam) hæc est vera caussa: quia vt cæterarum rerum species sua quæque propagatione sunt æternæ; ita sulphur in suis mineris, vegetalis quædam (absint hinc paralogismi) species est, & propagationis æternæ, etiam cum igne. Nam quæ natura certa lege ac imperio, veluti diximus, coegit, seu produxit ignem in terris, ac certam adhibuit pro alimonia speciem terræ, scilicet ipsum sulphur: eadem quoque æternum veluti seminarium elargita huic est, vnde perpetuam haberet propagationem, vaporem, fumum, exhalationem; quibus plena esse illa interuacua terræ, iam neminem credo dubitare. Quæ res vulgò patet in Aetna, ac ratione probabitur aliqua, cùm de eius natura erit loquendum. Cæterùm quòd alijs locis non vno tenore fiant incendia, & calores, imò cessent aliquando; diuersa materiæ dispositio est in caussa. Alibi enim vegeta semper, ac viuax, vt in Aetna ipsa, quæ perpetuos in cauernis suis continet ignes: hac scilicet loci proprietate, ac perpetuo quodam naturæ seminario, quo sulphuri semper generando, ac fouendo igni est idonea. Alijs locis temporanea subest materia, & quæ paulatim disponitur, vbi citiùs, vbi tardiùs; pro fauore cęli, & pro virtute intrinseca minerali. Adde, quod caput est; & pro nouæ materiæ appositione à continuis vaporibus terrenis, quos ignis natura arripit ad se, illi vicissim consequuntur. Temporaria incendia patitur Aenaria Insula,

Lib. IIII. Ignes cur non vno tenore vbiq; fint.

ſula, nam ſemel combuſta materia, ceſſat ardere per ſecula, donec nouiter à matrice repullulet materia, vt ardeat iterum. Quemadmodum & in Puteolano accidit, qui aſsiduo feruore crepitat, at ignes non concipit, niſi rarò. Similiter & in vicinis montibus, Miſeno, & Veſuuio, qui rarò flagrant. Porrò tandem quæ ſit in his locis noui incendij occaſio, definiendum eſt; quam authores non facilè determinant, an ſponte excitetur, an ſolis aſſiduo feruore, an igne imprudenter adhibito. Nos ſecundum locorum variam naturam, in his quidem vnam, in his verò aliam inuenimus cauſſam. Sponte excitatur in Aetna, cùm miras edit in aera flammas. Ignes enim aliquandiu in imò fomite conſopiti, ventorum impulſu per cauernas excitati, præiacentem corripiunt materiam, quæ, quanquam alias combuſta, fumis tamen mineralibus, ſole, pluuijs, alijsq. ſuperuenientibus elementorum mutationibus, diſponitur ad nouum incendium. De incendio in Aeolijs Inſulis Ariſtoteles hanc videtur aſſerere cauſſam, ex Terræmotu perinde aerem accendi infra terram, ac fulgur in aere, nempè ſpiritus repente colliſos incendi, diſcerpto prius in exigua fruſta aere. De incendijs ad caſum, manifeſtum hodie habuimus exemplum in fodinis olei Petrolei Mutinenſi agro; quæ adhibitis imprudenter luminarijs accenſæ, mirum emiſerunt incendium. Quam cauſſam & Plinius atteſtatur, ſubiectis, inquit, Ariciæ aruis ſi carbo deciderit ardere terram. Quibus ergo rationibus natura ſumma opifex, diſpoſuit tam variè materiam ſulphuris ad ſingulares ignes in terris; eiſdem in materia bene diſpoſita, calores attemperaſſe videtur in diuerſis balneis, vnde alia feruida emanarent, alia calida, alia tepida, & alia frigida.

Nouorũ incendiorum cauſſæ.

11. Meteo.

Ariciæ terram ardere.

Quòd ex metallis, ac cæteris mineris quæcunque calent aquæ, participant ſulphure. Cap. XXI.

RESTAT iam vltima ex prædictis obiectio, quam adeo magnificauit Ioãnes Dondius Patauinus, totq. adeò argumentis concludebat, non ſolam ſulphuris materiam hiſce terrenis caloribus ſubijci, ſed multiiugas quoque terrarũ mineras. Quales ex compoſitis aquis & calidis adduci poſſent innumerabiles, bitumine, ſale, alumine, ferro, auro, diuerſisq. alijs metallis participantes, & tamẽ non ſolùm calidæ, ſed calidiores nõnulllæ ſulphuratis aliquibus, & feruidæ. Quapropter melius eſſe concludebat, vt exiſtimant aliqui, vniuerſum quẽ omnes ſentimus calorẽ ponere, qui in terris concẽtratus, penes diuerſas materias, quaſi per gradus quoſdã & intendatur, & remittatur: interdũ igneus, alibi calidus, & minus calidus, in ſulphure, in bitumine, in atramentis, in metallis, in diuerſis materijs. Nec hi quidẽ perperã, ſi id quod res eſt, diſtinctè declaraſſent. Sed eadẽ profectò indiſtinctione aberrãt, quã Logici de ſimpliciter ad ſecundũ quid vocitant. Omnino enim hoc proponendũ eſt, quòd quæcunque calent aquæ, calent in ſulphure: cũ hac tamen diſtinctione, ſiue id quidẽ tale pro ſimplici materia dicatur, ſiue alterius participatione naturæ. Ex quo rurſus manifeſtũ fit, quòd quæcunque calent aquæ, rectè ſulphuroſæ dicẽtur; ſeu quidem abſolutè in ſulphure caleant, ſeu in alia materia, quæ participet ſulphure. Itaque vbi abſoluta eius ſubijcitur materia, non difficile calidas intenſiſſimo gradu aquas experiri poteris, ſi eò tranſeant. Vbi verò participans duntaxat, calidæ, & minus calidæ, & tepidæ, & frigidæ qualitatis Ob id nunquã ardẽt metalla in terris, nec mineræ reliquæ, quanquã ſulphure participẽt: nũquam feruidas aquas, nunquam niſi admodũ remiſſas qualitate emittunt. Remittuntur enim ex admiſtione cõtrarij qualitates, remittitur & odor ſulphuris, quanquã non penitus aboletur, in quacũque ſit miſtura. Eſt autem participatio bifariã intelligẽda, ex eſſentia ſcilicet & ex accidenti. Quod in omni ſpecie terræ, & minerarũ videre eſt: alia quidem vt eſſentiales partes ineſſe, alia per accidens, & à caſu interueniſſe. Participant ergo ex eſſentia ſulphure, ſiue (vt melius dicam) hac ipſa exhalationis ſubſtantia, mineræ quædam in terris, maximè vero metallicæ, & pinguia quædam miſta; parcius arida, minimè conglaciata, vt lapides quidã, ac marmora, & cretæ, niſi (vt diximus iam) ex accidenti. Participant & pingues omnes terræ, laxæ, fuliginoſæ, feruidæ, nidoroſę, grauiter olentes, & omnes ſucci, qui ignem corripiunt. Vt bitumen in primis, quam materiam vix aliud diceres, quàm huiuſce exhalationis ſobolem: quod & Vergilius in Aetna ſentit, & Plinius lib. xxxv. cap. xv. quod & ardet, vt diximus, & in aquis non refellit ignes. Habent & attramenta illius pinguitudinis partem, quanquã non ita crebrò in eis fiunt calores, ac minus incendia; reſiſtente multa eius generis terreitate cinericia, quare perfuſa hæc aquis, acri eas vredine, & veluti ex calce incendunt. Alumen quoque etſi quadam naturaliter vnctuoſitate participet, potiores tamẽ partes obtinet ſalis; quare vbi ſyncerum naſcitur, nullum habet illius ferueſcentiæ ſignum, imò igne admoto retundit flammas. Et ſi calent alicubi inſigniter aluminatæ, acceſſoriam indicant ſulphuroſæ naturæ copiam, præter quàm aluminis eſſentiæ conueniat. Quod viſum

Dondii poſitio ex v. argumento.

Materialia calorũ duplicia.

Aquæ omnes calidæ, ſulphure.

Metalla non pati incendia.

Participant mineræ ſulphure dupliciter.

Bituminis materia.

Atramẽta.

Alumen.

est in nouiter repertis mineris in Senẽsi agro suprà Clanẽ paludẽ: quas cũ diuersis tẽtassent per initia experimentis, inuenerunt eas in confectione aluminis pinguissimas: at conuerso exinde opere in atramẽtis, & sequestrata pinguedine, vitriolũ fundũt electissimũ. Et in aquis similiter, nam ad iuga Apennini porretanæ aquæ, aluminosæ à prædominio mineræ cum sint; pro multa tamẽ sulphuris parte, & aquę ipsę calent impendiò, & terra fumat, subiectis caloribus. Albulæ autem in Latio quia syncerius ducunt alumẽ, lactei teporis non calidæ sentiũtur: exhalant tamen secus vndique odorẽ sulphuris; quæ pars tã absoluta, quàm in misturis tota exhalabilis est (vti diximus) maximè in aquis. Superficiè verò tenus Sal quadã pinguedine participat, idque in marinis maximè. Minus nitrum, quod affinis quædam sali natura est, ac purior. Quæ tamen singillatim pro exacta cuiusq; natura dicta sunt: innumeras enim alias contingit fieri inuicem commistiones, quæ & proprias plerunque faciunt mineralium species, quæ sunt inexplicabiles. Ad Sanctum Philippum sub Senis aquæ sunt nitrosæ, sed quæ tantam habent sulphuris materiam adiunctam, vt sint impensè calidæ. Et Aponi fontes adeò salsi, vt olim apertis publicè officinis, in salem coquerẽtur, & tamen aquæ summè calidæ, planeq. sulphuratæ. Quod infinitè accidit, vt perrara sint loca, ex quibus, inuenta vnius natura: non propè inueniatur & alia. Maximè in metallis, quæ quanquam in mineris suis multifariam varient, penes materialium, scilicet proportionem, ac misturam, & penes virtutem insitam, vnde habet motus principium: in fundamento tamen nihil aliud sunt (vt rectè sensit Aristot.) quàm vaporosa huius naturæ exhalatio, quæ roris, aut pruinæ modo in lapidibus, densatur, ac pro retenta illius originis siccitate igniuntur. Quam sanè naturalem misturã, trita, quæ fit, metallorum experientia comprobat: omnia enim componũtur ex eis, in quæ vltimo resoluũtur: at nullum metallũ, nullum mistum metallicũ, vt Chalcytis, sory, melanteria, sandaracha, argẽtum viuum, seu arte, seu natura cõburantur, non eam plus minus naturæ sulphuris fœditatem exhalant. Imò ex arte aliquæ illorum partes affatim resoluuntur in sulphur. Atque hac profectò Chymistarum experientia vsus Albertus Magnus in rei metallicæ natura inuestiganda; haud rectè, nec ratione aliqua repræhenditur à nouo mineralium authore, in cuius sciptis quam laudo in multis Germaniæ fodinis conquirendis industriam, eam desidero in taxandis magistris eius modestiam. Est enim hæc eadẽ Aristotelis sententia, qui eam ponit metallorum originem ab exhalatione, quam diximus. Quam negat iste author; nullis tamen argumentis redarguit, sed vt suas potius anteponeret inuentiones, verba ipsa Aristotelis perplexè detorquet in suum sensum, facitq. affirmare materiam metallorum esse aquam aliquid passam quemadmodum humores, quod ipsamet verba Philosophi negant apertè d. οὐδ' ἐξ ὕδατος γινομένου διά τι πάθος ὥσπερ οἱ χυμοί. οὐ γὰρ οὕτω γίνεται τὸ μὲν χαλκὸς, τὸ δὲ χρυσός. Sicuti etiam eadem in re Chymistarum, & Astrologorum, & quorundam Physicorum asserta dissimulare potiùs ipsum dicerem, quàm reprobare; qui rectè omnes in suæ professionis principijs loquuntur. Nunquid enim Astrologum de natura metalli sciscitatus, in elementa ista, aut in ipsorum misturas vocauero? an potiùs qui insitas ex illis caussis vniuersis virtutes assignet? Est ergo materia sulphuris necessaria, & ceù continens caussa quoruncunque calorum & in terris, & in aquis: cæteras verò terrarum, ac minerarum, & metallorum species, caussas esse consequentes, inquantum scilicet participant sulphure, confitendum est.

Salis materia nitri.

Heterogenea loca.

Metallorum materia sulphurea.
3. Meteo.

Chymistarum experimenta.

Locus Aris.
4. Meteo. in vltimo

De differentijs fontium in quaque specie Mineræ. *Cap. XXII.*

QVemadmodum ergo ex sulphure calent, quæcunque calent aquæ, seu simpliciter, seu alterius participatione naturæ; & tamen nõ æquè omnes sunt vbiq; calidæ, nec æquè sulphureæ, ob misturas, ac alias intercidentes caussas; eadem nunc diuersitatis ratio reddenda est in cæteris metallis. Ex eodem enim mineræ, aut metalli genere diuersis locis, vix vnquam adeo similes emanare solent aquæ, quin aut tactus qualitate differant, aut colore, aut odore, aut sapore, aut consistentia, aut aliquo alio accidenti. Cuius diuersitatis ratio in vniuersum consistit penes tria: penes substantiam mineræ, partiumq. ipsam componentium, penes diuersam aquæ temperiem; & penes situm, ac spatium ab origine influentis aquæ. Super has enim alterum genus differentiarum altissimum est, temperamentorum, scilicet ipsarum aquarum, in quibus diuinam potiùs dispositionem quandam contẽplari licet, quàm substantiam aquæ. Quæ quidem specialis naturæ dispositio, vt in omnibus rebus, ita in aquarum temperamentis agnoscenda est, præsertim balnearum: de quibus vix alia ratio aliquando reddi potest, quàm à tota substantia, ac forma, aut certo consensu, quẽ habeat cum aliquo syderum. Quas caussas primas nõ in temperamẽtis solùm, verum in quacunq; etiam proprietate attestari solent sapientes, duplici occasione: aut in laudem, & gratiam primæ illi caussæ; à qua ita dependent omnia, vt nihil factum, aut fieri, aut faciendum esse

Differentiarum aquarum communes caussæ.

Temperamentorũ aquarum differentiæ.

esse credendum sit,in quo non certè dispositionis suæ vestigium,ac imperij sui veluti sigillũ appareat. Aut per refugiũ,quando eius quod quæritur latent caussæ vltimæ ingenij nostri cõprehensionem;quæ tantò latent altius,quãtò longius absunt à sensibus. Hæc dicta sint de differẽtijs fontiũ aliquibus intimis,& quas proprietates vocãt occultas,quę altissimæ sunt, ac singularem postulant opportuno magis loco considerationẽ. Nunc de differẽtijs tantùm communibus,& extrinsecis,& de his quæ sensui sese offerunt differentiarũ caussis prima,ac manifesta veritas à partiũ substantia est.

Proprietates occultæ. Lib.6.c.23.

Nam eadem mineræ species alio loco durior,alio magis laxa,& alia impurior,alia aliter,atque aliter cõparata naturaliter inuenitur. Et quæ exinde exeunt aquæ iuxta eius mineræ conditionẽ,ac perfectionis gradum mutata exeunt: Vbi calidæ,vbi minus calidæ,vbi insigniter,vbi aliquatenus alteratæ,etsi eiusdẽ generis mineræ sint.

A partiũ minerarũ diuersitate.

Vel saltem ab adiacẽtibus ei mineræ variant rebus:idest quæ quodã veluti naturæ casu interueniunt alię terrarum species,lapidum,liquorum,exhalationum,& radicum,aliarumq. adnascentium rerum. Quæ omnia diuersis prædita saporibus,coloribus,odoribus,& qualitatibus alijs,insignem aliquam adiungunt æquis influentibus diuersitatem. Harũ verò impressionum semper aquæ præualentis partis præ se ferunt qualitatem cæteræ consequun- tur: hæ quidem clariùs,hæ autem obscuriùs.

Ab adiacentibus rebus.

Porrò variatur cuiusque fontis temperies in eadem mineræ specie,primum qualitate sui, nùm simplex aqua,& vna sit vena, an pluribus scateat venis in vnum confluxum,ac misturam. Deinde quantitate ipsa aquæ,motu,situ,& communicantia ipsa cum minera. Et quidem haud sine diuino consilio factum esse à natura censendum est,vt per occultos aditus,eosq. diuersos, plures aquarum riui in vnum fontem confluerent,itaque inuicem temperarentur. Imò his non plenè contenta,sæpè in ipsa scatu- rigine contrarias aquas emanare iussit, quo ad vsum, arbitriumq. humanæ cupiditatis cõ- misceri,ac temperari possent. Quod planè videre est in Auinionis balneo sub Senis, vbi in medio lacunæ,minus duobus palmis, duo fontes vnà erumpunt, alter quidem caliditate, alter verò frigiditate intolerabili. Et tres distinctæ species aquæ,vna sulphurea,altera fer- rea, tertia ænea. Et Viterbij pariter lacuna quædam lactei teporis, duarum tamen vena- rum coniunctione, alia calidarum, alia frigidarum temperata. Idem vario naturæ lusu super cæteras balneas visitur ad Baias pluribus fontibus vbi aliæ calidæ,aliæ frigidæ,aliæ tepidæ, alibi inunctæ sulphurisq. naturæ, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ nitri, aliæ bitu- minis, nonnullæ etiam acida, salsàve mistura, Plinio quoque teste.

A temperie aquarum in quoque fonte.

Ac rara sunt balnea, quæ non aliqua eiusmodi diuersitate aquarum temperata sint. Quædam ob nimiam quanti- tatem frigidarum amittũt vires, vt quæ in medijs scaturiunt fluuijs. Quales in Danubio cõ- memorat Manardus iuxtà Budam,quæ medijs ipsis in vndis sumebãtur ab indigenis in bal- neis, subinde inutiles,magno admistæ,ac peremptæ flumine. Surgunt item calidæ in Minio Galleciæ fluuio, cum balneis in ipso fluuio. Item in Bohemiæ fluuiolo, cui nomen idcirco Tepula. In Liri Campaniæ,in Mæandro iuxtà Caruram collem,& in Cydno Cyliciæ fluuio, quamobrem podagricis mederi eius aquam censuit Vitruuius.

Lib.31.c.11.

Calidæ in fluuiis naturales.

Proinde vt quantitatis aqua- rum,quæ inuicẽ admiscentur,ita & situs,ac distantiæ habenda ratio est, vbi veniant admi- scendæ,seu cum alijs aquis,seu cum terrarum mineris. Longo enim defluentes spatio,diuer- sa ratio est nùm impermistæ,an admistæ deferantur, & nùm per spatiũ ac terram vnius na- turæ,an dissimilis,nùm superficietenus,an ex imis latebris erumpant.

A loco,ac spatio vbi miscẽtur.

Penes diuersa terrarũ spatia,exemplũ est Himera Siciliæ fluuius: qui vt est progressus suo fonte bipartitus,ea pars quæ ad Aetnam influit; ob dulcem soli naturam, gratæ suauitatis, ac dulcedinis sentitur: altera verò quæ salsas præterfluit fodinas ingratam salsedinem habet. Hypanis etiam in Ponto per quadraginta milliaria à fonte dulcissimus,inde fonticulum recipit,ex quo ad spa- tium CLX. milliariorum, mirum in modum armarulentus redditur. Sunt quamplures aquæ, quæ in defluxu aliquot stadiorum super terras sulphureas,cùm caliditatem,ac cæteras sul- phuris qualitates susceperint,eas deinceps in reliquis spatijs terrarũ diuersæ naturæ amit- tunt. Putat Vitruuius Albulas aquas intrinsecus apprimè incaluisse,sed lõgis posteà lapidũ interuenijs retepuisse: quare breui à lacuna spatio defluentes refrigescunt in totum. Aliæ stagnant in minera ipsa,fortissimasq. concipiunt impressiones: quod patet in Auernis, quo- rum aquæ pro assiduo sulphurum,ac aliarum superfluitatum marcore sunt obscurissimæ, ac adeò putidæ,vt quidam eas ex inferni baratris egurgitari fabulentur. Et Asphaltites in Iu- dæa lacus immobilis,ac teterrimus Mare mortuum idcirco nuncupatum. Aliæ mediam ip- sam præterfluunt mineram, aliæ ad latus contingunt,aliæ superficiem elambunt,ac pro ra- ta parte singulæ impressiones concipiunt varias. Aliæ principales calorum recipiunt cami- nos,quo modo feruere videntur Bullicani aquæ: aliæ adiacentes adeunt cuniculos, vt quæ illi viciniæ adnascuntur minus calidæ,tepidæ,frigidæ. Bullientium erunt tres gradus, ferui- dæ,bullosæ,salientes. Feruidis subiectos esse intensissimo gradu ignes necesse est: Bullosas & spumosas reddit tùm mediocris calor,tùm motus,quales cernuntur marinę spumante sa-

Bulliẽtiũ tres differentiæ.

Spumosę, Feruidæ, bullosæ.

Salientes.

le: Salientes facit spiritus interclusus, ac mistus aquis, seu calidis, seu frigidis. Ergo si vapor ignis intrinsecus influentes offenderit aquas, easq. per vnũ veluti commeatum longo spatio comitetur: feruidas reddit pro diutissima actione in eas lõgissimo spatio: bullosas inflatis feruore aquis ipsis: salientes impetu vaporum, qui cum ipsis aquis tendunt ad vnum exitum, vnde respirent. At quæ aliquo spatio syncerę defluxerint, si in vltima scaturigine mineras offenderint, laxas præsertim, ac calorificas, non secùs ac si in fornacem sulphuris, aut calcis, vrnas aquarum profudisses, caliginosæ, bullosæ, & graueolenti odore erumpunt. Et si multum caloris conceperint, feruore ipso vrgente exiliunt: quales sulphurariæ Puteolis in Campo Vulcanio, quæ assiduo subtus igne, ac sulphure feruentes, ad sex cubitos saliunt. Caldariæ in Baianis circiter septem millia passuum à prædictis, quatuor cubitos. Hæc verò ratio est cur saliant aquæ, ex flatu scilicet, & maximè igneo.

Salientes frigidæ.

Subsiliunt tamen & aliquæ frigidæ: vel solo motu præstantes; quod vulgus non latet, vbi enim altiùs defluãt, quàm erũpant fonte, suopte impetu salientium aquarum in medijs ipsis vrbibus videmus spectacula. Vel ipso spiritu excitato ex calorifica materia intrà cauernas.

Impetuosissimæ ac Saxa ciicientes.

Ex Iuba recensuit Plinius in Arabia fontem exilire tanto impetu, vt nullum non pondus impactum respuat. Alij saxa extrudunt, atque eijciũt, vt Marsiæ fons in Phrygia ad Celenarũ oppidum. Et alius in Carrinensi Hispaniæ agro. Aliquo id genus flatu intercluso ebullit, quanquam sit frigida Acidula in Elbogano, quam insanam idcirco suo idiomate Germani vocant. Item fons apud Iouis Asbamei templum in Cappadocia ad oppidum Thiana, ex Philostrato. & in Volaterranis lacunis quædam scatebræ, de quibus posteà sermonem habebimus.

De mutationibus Fontium. Cap. XXIII.

HActenus dictum est de specialibus calorum differentijs in aquis, & proximè de differentijs Fontium, & quo modo in quaque minera, ac terrarum specie ita varient, in substantia partium, in quantitate, situ, & communicantia ipsa aquarum inuicem, ac misturarum; vt quot loca, tot planè differentiæ fontium, totq. adeò considerationes habendæ essent. Nunc de mutationibus, quas faciunt fontes, vnica in vniuersum caussa allegari posset: Quòd nimirum patitur vnaquæque res creata suas passiones; & maria, lacus, flumina, fontes, balnea, vniuersa denique aquæ natura obnoxia est suis passionibus: maximè verò quæ mirabili constant temperie, ac certum consequi cœli fauorem videntur aquæ balnearum. Verùm ad distinctionem, tria inuenimus mutationum genera circà aquas contingere.

Passionũ, ac mutationum aquarum tria prima genera.

Aliæ enim sunt mutationes ordinariæ, quæ temporum scilicet anni varietatem consequuntur. Aliæ accidentales, & præter ordinem, quæ habent suas caussas naturales. Et aliæ tandem sunt totales (ita dixerim) mutationes: quando scilicet in totum mutantur, aut intereunt omnino, aut etiam vbi non erant, nascuntur: quæ maxima indigent consideratione.

Ordinariæ mutationes. Ab antiperistasi.

Mutationes fontium ordinariæ paucæ sunt, eæq. pluri ex parte notæ, nam mutationes temporum ordinarias consequuntur: vt diximus, dulces æstate frigidas emanare, hieme tepidas; ob contrariam, quæ fit, vtroque tempore antiperistasim. Sic per antiperistasim concentrari hieme calores, calidiores, vbi nihil obstet, reddunt balneas; qui contrà exhalant, ac tepescunt magis æstate. Et quæ saliunt aquæ, vt in lacunis Volaterranis videre est, altius saliunt hieme, ac instantibus pluuijs maximè, ob eandem caussã. Multa admodùm obseruamus in tota natura patrari opera per hoc medium antiperistasis. Quin in diurnis, nocturnisq. mutationibus, tàm aeris, quàm fontium, multam habet efficaciam. Et tandem constãtibus suo tenore temporibus, constantes quoque aquæ genuinam seruant, ac ordinariam temperiem. Et contrà, incõstantes necessariò, ac variæ: nam varia subeunt accidentia.

II. Mutationes accidentales. A terræ mutationibus.

Pertinet verò ad accidentales fontium differentias, instabiles telluris, atque aeris dispositiones metiri. Tellus enim, vt est omnium mutationum, tàm cœlestium, quàm elementarium basis flatu, frigore, vapore, intus vndique transuerberata; nec minus foris assiccata solibus, conspersa imbribus, difflata ventis diuersissimæ naturæ, plus minùs in se aut vda efficitur, aut arida, aut aliter indies afficitur. Venti quidem alij refrigerando, & constipando faciunt antiperistasim: alij contrà, calefaciendo, & exiccando discutiunt, itaque calorem aquarum, naturaliter etiam calidarum, dissipant.

Ab imbribus, & torrentibus.

Imbrium vero, ac Torrentium confluxus, idest qui non perennes ducunt aquas, nedum perturbant naturales venas, sed & impressas sæpè certis locis virtutes prorsus abolent. Vnde perrara inuenies balnea, quæ per hiemem diluta imbribus, non amittant cum calore salutares vires: quicquid ea calidiora, redderent tunc temporis aliæ crussæ. Quod de Magnesijs quoque aquis testatur Aristoteles 11. Meteor. ac in balneis apud nos accidit frequentissimè. Aliquibus locis deprauantur aquæ imbribus in tantum, vt ex medicatis pestilentes fiant: quod Nili aquis

quondam accidisse, meminit Plinius. Pro siccitate minus aquarum qualitates mutantur, nisi quia venæ minuuntur, ac aliquæ minus vberes siccantur in totum. Qualem asserunt Germani authores siccitatem aquarum contigisse insignem, anno Friderici III. trigesimoquinto. Et alteram Caroli V. anno XX. Ingens verò fuit nec sanè indigna memoriæ siccitas, quæ contingit iam tertio hinc anno M. D. LXVI. nam cùm à primo ortu Pleiadarum mense Maij, ad vltimum ferè vsque occasum, sex mensium interuallo, nullæ visæ fuerint pluuiæ in Italia, non fontes modo sunt exiccati, sed magna etiam flumina defecère in tantum, vt pluribus, ac diuersis regionum locis minori precio vinum sit venundatum, quàm aqua, præsertim in Illyrijs. quo tempore conflagrauit Aetna vehementer, ac mirãdis modis flumen ignis atque sulphuris euomuit ad mediam Siciliam. Porrò haud scio an inter accidentales mutationes reponendum sit, an potiùs in aliquem cœli, ac syderum fauorem referendum, quod dignum sanè est speculatione; Quamobrem certis locis, suo etiam tenore constantibus temporibus, modò crescant venæ, exundentq. aliquo spatio temporis; modò minuantur. Ratiò (vt mihi videtur) in eadem consistit temporum siccitate, vel humiditate, quam modo diximus. sed cur certi hoc patiantur fontes, & non omnes; hoc haud dubiè particularem, ac altiorem habet caussam. Ea autem (ni fallor) hæc est; quòd elementa, cùm mutuam habeant inter se vicissitudinem, & terra potissimùm cum aqua; vel plus, vel minus illis annis aquarum naturæ contribuant. Nam quemadmodum aliquando segetes abeunt in herbas, in stipulas, in lolia, ita quoque vigores illi frugum transeunt aliquo anno in aquas. Itaque aquæ in venis multiplicantur, ac deficit segetibus humiditas: aut contrà fœcundatis aliquo anno frugibus, venæ, ac fontes deficiunt. Quæ alternatio scitu admodùm digna obseruatione confirmatur: nam quidam annuarias id genus aquarum mutationes in præsagijs futuræ annonæ accipiunt, non frustrante diligentia. Nam si aquæ plus solito abundent fontibus, tabescere segetes obseruant, ac instare eo anno penuriam indicari. Sin minus abundent fontes, copiam futuram præsagiunt annonæ; saturatis nimirum naturali humiditate eo anno segetibus. Cui obseruantiæ astipulatur, tùm fontes quidam huius naturæ singulares; tùm fides, attestatioq. veterum: vt quem recitat Plinius fontem Neminiam dictum in miraculis aquarum, qui in agro Reatino, alio, aqtue alio loco exoriens, annonæ mutationem significabat. Idipsum hodie notatur pluribus locis: Lucales verò aquæ celebres in Senensi agro iuxtà pagum Rosiæ, quæ non perenniter, sed certis annis fluunt, ac sequitur penuria. aliàs vbertate futura obcæcantur in totum, vt sicco pede, quam media scaturiebant via (nam magnæ sunt venæ) transiri possit; consumpta nimirum in frugum alimentis eo anno humiditate. Ac rationi attestatur alterum experimentum, quod ponit Plinius, nam in syluis solent decisis arboribus adnasci fontes, vbi non erant prius, quoniam arborum radices omnem illam in se conuertebant humilitatem. Aliæ item similes, ac temporariæ scatebræ sunt ad Pientiam, in Ecclesia Sancti Reguli, vbi fontem viuum obseruare pro miraculis, tempore vbertatis siccum, instante verò penuria sacro eo latice abundantem. Aliam similem commemorat haberi sub Narnia Leander Albertus. Similis naturæ prædicatur lacus Vadimonis, qui Bassanelli dicitur XXX. circiter ab Vrbe milliarijs. Quẽ ad maiorem fidem scimus hoc anno M.D.LXIX. quo vniuersalis est in tota Italia penuria, exundare iam vsque à veris principio mirandis modis. Eadem de Lucalibus, ac Sancti Reguli prædictis aquis accepimus, qui nimirum exiccatæ iam multis annis, hoc anno in admirationem vsque indigenarum, qui hanc earum sciunt naturam exuberant. Eadem ratio esse videtur de quodam fonte ad Arcadiam Cretæ oppidum, qui ponitur à Theophrasto; nam ad multum tempus cessat effluere, deinde rursus emergit. Multos id genus audiui alios obseruari fontes de futura annona; quarum tamen, ne multitudo deroget fidem historiæ, mentionem non faciam, sed qui hæc legerint, animaduertant in posterùm. Cęterùm mutationum multarum, atque insignium, tam in terris, quàm in aquis, præcipua caussa est terræmotus; qui cùm fiat ex vehementi flatu concluso in terræ visceribus, ac repente erumpat, miras ad superficiem edit mutationes: ruinas ciuitatum, montium depreßiones, repentinos aquarum absortus, nouorum fontium apparitiones, fluminum varias excursiones. quinetiam vastißimas maris inundationes. Sic narrat Aristoteles in II. Meteor. ex terræmotu, ac flatuum simul infrà, aç suprà terram ingenti tempestate inundasse mare Achaiam mirandum in modum, vt de inundationibus paulo posteà dicturi sumus. Ex vetustißimis Aegyptiorum monumentis narrat Plato in Critia, ex vehementißimo quondam terræmotu inundasse Oceanum Gaditanum, ac maximam submersisse Insulam Atlanticam, vnde mare illud relictum fuisse vadosum, ac innauigabile, vsque ad nostra tempora. Alias similibus euentis legimus enatas in Ionio insulas, ad Cycladas inter alias in Aegeo mari. De fluminibus verò habetur in historijs portentosum fuisse secundo bello Punico, ex crebris terræmotibus in Liguria, finitimisq.

A siccitatibus.

Venarum ac fonti ũ qui modo siccantur, modò abundant, ratio.

Fõtes qui futuram annonam prænunciant.

Lucales aquæ.

Nouorũ fontiũ in syluis ratio.

Sancti Reguli fons.

Lacus Badimonis.

Terrarũ submersiones. Terras nouas enatas.

Flumina retrò fluxiſse.

III. Mutationes totales.

regionibus, flumina in contrarias partes fluxiſſe. Obſeruauimus & retrò fluxiſſe flumina Neronis Principatu, apud Plinium. Tyberim verò retrò fluere in ſuis inundationibus notum eſt, ac prodigioſum habetur. Facit verò terræmotus non ad accidentales ſolùm, ſed & ad totales fontium mutationes, vt alij oriantur noui, alij intereant. Iuxtà Adepſum natas balneas calidas ex terræmotu ſcribit eodem 11. Meteor. Ariſtoteles. Scribit quoque Theophraſtus Auctoricum montem ex terræmotu nouos fontes emiſiſſe. Author eſt Nicolaus Damaſcenus, bello Mithridatico, ad Apameam Phrygiæ vrbem non ſolùm lacus, & paludes emerſiſſe, ſed nouos etiam fontes, ac flumina: atque ex his vnum ſalſum, qui magnam copiam oſtrearum, & aliorum marinorum piſcium effudit, cùm tamen Apamea longè admodum abſit à mari. Ac veterum fontium pleroſque abſortos. quod ſubterraneam quandam indicat ruinam terrarum in cauernas maris. Inter hæc exempla narrant Germani ſcriptores noſtri temporis in Hildes heimio ad Haſdam pagum, fontem erupiſſe, totamq. vicinitatem ſulphuris fętore compleuiſſe. Idem accidit ex terræmotu iam multis annis, quo Scarparia, oppidum inter montana Hetruriæ penè dirutum remanſit. Ad Toianum vicum in Senenſi agro, non longè à Lucalibus, quas pauſoante deſcripſimus, aquis, nulla viſa eſt cauſſa, niſi cùm dehiſcente in ſuos receſſus terra (ſunt iam decem anni) lacus repentè ortus eſt, qui nunc piſcibus ſcatet.

Fontium, Fluminũ, Lacuum, ac Paludiũ noua origo.

Ab inundationibus & cõflagrationibus.

Cęterùm mutationum eiuſmodi, quas totales nuncupauimus, duæ ingentes cauſſæ ſunt, ac diuinum potius iudicium, vel inundatio aliqua maxima; vel vaſta terrarum conflagratio. Quod ex Platone ſumpſimus in Timęo, ex eiſdẽ Aegyptiorum monumentis hoc myriadas annorum obſeruatum fuiſſe; maxima hominum, ac mundi exitia his duobus maximis accidentibus prouenire, aut ignis conflagratione, aut vaſtis aquæ inundationibus. Quo loco diuinus hic Philoſophus, duo præcipua hæc inſtrumenta eſſe altiſſimæ illius deliberationis videtur cum Ecclesia ſancta confiteri: ac nos incendiorum miras cauſſas, ac vaſta eorum exitia ſuo loco proſequemur.

Duo prima Mũdi, atque hominũ exitia.

Ab incendiis.

Ex particularibus verò incendijs, qui cum & terræmotus plerunque coniungitur, clara ſunt mutationum exẽpla fontium, qui vel adnaſcuntur noui, vel alij ſubmerguntur. Talem aiunt Aſphaltitis lacus originem in Palęſtina, peſſundatis ibi cęleſti igne ciuitatibus. Idem in Aenaria inſula contigit, quæ ſæpè ardet; nam vbi terra ſubſedit, cauerna lacũ reddidit. Frequens verò hæc mutatio in Aetnæ prodigijs viſitur, qui cùm multis ſcateat fontibus, qui & flumina faciũt, ac lacus non paruos; hi partim terræmotu abſorbentur, partim opplentur craſſiſſimo cinerũ, ac pumicũ imbre, ac alij pariter in diuerſum oriuntur. Thraſimenus lacus viſus eſt olim arſiſſe totus, Plinio authore: terræmotu nimirùm ibi excitante incendium, & cum fomite incendij admiſtis aquis. De ſubmerſis autem fontibus, Campania Fœlix ex portentoſo admodum incendio ad Baianum ſinum, ſubmerſas dolet iam xxx. annis ſuas Thermas, quæ fuerunt antiquis ſeculis Italiæ, ac illorum Regum deliciæ. quo incendio mira contigerũt accidentia, nam alij fontes ſuffocati in totum; alij alia parte, ac mutata qualitate emerſerunt. Porrò inundationes aquarum miras pariunt mutationes, ac ipſæmet primæ ſunt mutationes; quarum iam propriam habere oportet conſiderationem.

Ab inundationibus.

De inundationibus, *Cap.* XXIIII.

INter accidentia quidem, ac mutationes aquarum inſignes, opportunè hoc loco, vbi ad vniuerſas aquarum paſſiones deuentum eſt, de inundationibus loquemur, & conſequenter de æſtu maris; pluribus de cauſſis.
I. Primùm verò ob quæſtionum dignitatem: de quibus cùm per omnes ætates multa fuerit ſapientum diſſenſio, nec ſatis conſtans vlla poſitio; hodie adnauigato vndique mari, ac peragratis totius ferè orbis terrarum partibus, cum iunioribus noſtris veras (ni fallor) demonſtrationes præſtabimus. Deinde qui balnearum duntaxat tractatione contentus erit, poterit hæc præterire, & perinde extrinſeca, vel
II. etiam deſultoria putare licebit. optimam certè hanc noſtram cauſſam quiſque exiſtimare debebit, quoniam ex harum quæſtionum rationibus, multæ obiter explicandæ venient difficultates, ac aliæ ſcitu dignæ proprietates in tota natura aquarum; quæ ſiue ex conſenſu quodam, quem aquæ habent cum cęlo, & ſtellis; ſiue ex intrinſeco emergant principio; obſcurè in exiguis fontibus, latiſsimè verò in magnis eiuſmodi exceſſibus ſeſe oſtendunt. Sanè igitur altiſſima quæſtio, ac plena difficultatibus fuit hæc per omne æuum de inundationibus: tùm quia non eſt vna ratio omnium, nec maris, nec fluminum; tùm quia quæ ratio conueniret alteri, alteri diſſonat.

Ordo.

Nos ergo difficultatem compenſabimus ordine: nã primò vniuerſalem inundationum ponemus materiam, nimirùm auctam, ac ſuperabundantem aquam: ſecundò cauſſam, cur ſuperabundare contingat, inueſtigabimus. Et tertiò ſpeciales aliquas, magis inſignes locorum inundationes, iuxtà poſita à nobis communia principia, percurremus. Omittemus autem aſtronomicorum iudicia, qui certas temporum

porum, ac aſtrorum conſtellationes obſeruantes, omnem harum rationem in ſecũdas cauſſas referunt. Ad quas tamen vix ſinit noſtra hæc ſenſilium tractatio euagari, in qua euidentes & vltimas, ſi non neceſſarias profitemur cauſſas, quas tentabimus. Manifeſtum ergo videtur, quòd in quacunque inundatione immoderatus, vaſtusq. (vt Platonis alludam verbis) naturæ exceſſus eſt in aquis, vbi inundant. Cuiuſcunque autem exceſſus in natura non videntur eſſe aliæ cauſſæ, quàm quæ ex natura irregulatæ tamen (vt ita dicam) ac magis intenſæ, vel auctæ ex accidenti. Ergo quemadmodum ex natura fiunt aquæ, ita exceſſiuè multiplicari eas in inundationibus dicendum eſt. Nimirùm tribus modis, quos de omni origine aquarum propoſuimus: vel ſcilicet per transmutationem alterius elementi in aquam, vel per emanationem à mari, vel per pluuias. In quibus cauſſis, ſicut in omnibus aliquando contingit exceſſus, ita in quibus maximè, vt in pluuia. Quas per exempla, & quaſdam veluti inundationum variarum hiſtorias declarabimus, à communioribus, quæ plures continent cauſſas, exorſi.

Aſtronomorum iudicia.

Inũdatio quid.

Materia inũdationum.

DILVVIVM VNIVERSALE.

IN DILVVIVM, qui fuit, maximus exceſſus aquarum, ſuper vniuerſam terræ faciem; non eſt dubiũ, quòd diuino iuſſu concurrerũt omnes cauſſæ. Quę notantur Gen. VII. Rupti ſunt omnes fontes Abyſſi magnæ, & cataractæ cęli apertæ ſunt, & facta eſt pluuia ſuper terram quadraginta diebus, & quadraginta noctibus. Quam auctoritatem Ethnici quoque ſcriptores recèpere, ac planiſſimè omnium eam expreſſit Ouidius in Diluuio, quod deſcribit ſub Deucalione & Pyrrha Metamorphoſeos primo.

Fit fragor, & denſi funduntur ab æthere nimbi,
Nec cœlo contenta ſuo eſt Iouis ira, ſed illum
Cæruleus frater iuuat auxiliaribus vndis.
Conuocat hic amnes, qui poſtquàm tecta tyranni
Intrauère ſui, non eſt hortamine longo
Nunc, ait, vtendum: vires effundite veſtras,
Fluminibus veſtris totas immittite habenas.

Diluuium ſub Deucaleone, & Pyrrha

Sed hic exceſſus, vt fuit maximus, ac diuino iudicio, ita vnicus; ac in eo propterea omnis quæſtio ceſſare debet, Sed enim vtilis eius hiſtoria hoc nomine eſt, quod ex ea quaruncunque inundationum patefiunt neceſſariæ, & communes cauſſæ. Prima verò haud dubiè altiſsimum DEI iudicium proponi debet, etiam particularium multarum inundationum, vt in Nilo ſpecialiter, & etiam in Tyberi videri poterit. Adeoq. antiqui, quibus ne per vmbram quidem cõtingit vera DEI notitia; ſemper inundationem Tyberis dirum aliquid ſuæ vrbi diuino iudicio portendiſſe verebantur, authore Plinio. Cuius rei iam noſtra ętas duo exempla vidit manifeſtiſſima; vnum Clemente VII. Pontifice, cuius annis, craſſantibus in Italia, & in vrbe ipſa peſte ſæuiſſima, fame, ac inteſtinis bellis, poſt infandam vrbis direptionem, ac Pontificis ipſius carceres, ſuperuenit pro vltimo flagitio inundatio Tyberis, quantam nulla ætas antea viderat, cùm inæſtimabili rerum omnium iactura, ac ruinis ædificiorum pernicioſiſsimis. I. Alterum Paulo IIII. Pontifice, quùm poſt nepharium bellum Parthenop. quaſi aſſerta iam vrbe, DEI gratia, à tanto diſcrimine, miranda res viſa eſt, quòd pacatis rebus, eo ipſo die inundauit Tybris inſolitis modis, ac ſuper omnem memoriam, vt planè ſuo loco dicetur poſteà. II. Porrò declarantur Diluuij exemplo materiales quoque illæ cauſſæ inundationum, quas propoſuimus, Maris præſertim tumores, fluminum effuſiones, & pluuiarum exceſſus. Prima verò difficultatum momenta ſunt circa modos, & circunſtantias locorum particulares, Quare, primùm videbimus quibus modis moueatur mare ad hos exceſſus; deinde ſingulares occaſiones tàm à mari, quàm à fluuiorum exundationibus aliquas ſubiungemus.

Inũdationes à diuino iudicio.

DE MOTIBVS MARIS.

MARE autem tribus mouetur motibus: Naturali, qui eſt à forma, & quà graue, deorſum. Per fluxum & refluxum, quæ & naturalis quædam eius inclinatio eſt ad motus corporum ſuperiorum. Et tertiò ex accidẽti, à ventis. Inundatio maris, compoſitus quidam ex his, motus eſt: qua re horum prius aliquam oportet habere rationem. Ad motum naturalẽ pertinet fluxus maris, de quo ſcribit Ariſtoteles, II. Meteororum. Idcirco, inquit, mare à Męotide palude in totum Mediterraneum fluit, quia mare vt incedit, ſemper fluit in altius. Itaque Mæotis in pontum influit, Pontus in Aegeum, Aegeus in Siculum, Siculus in Sardoum, atque Thyrrhenum omnium altiſsimum, atque profundiſsimum. Addidit & impulſum

Maris fluxus naturalis.

impulsum naturalem, ob omnium multitudinem, qui & in Pontum Euxinum, atque Mœotim subire solent. Et demum, quia illud mare ex adiacentibus terris per angustias vltrò, citroq. libratur, ferturque. De Aestu autem maris, quem fluxum, ac refluxum posteriores appellarunt, nihil scripsit Aristoteles. Sanè cùm mare quasi exæstuans, certis, statisq. diei horis, reciproco quodam motu, vltrò, citroq. fluit. Diligenter verò, & conquisitè ex antiquis authoribus Plinius, qui cum posteà cæteri scriptores conuenère. Nam prima caussa est in sole, ac luna; sed in luna potissimùm, quam ad motum primi mobilis, mare per cœli quartas consequitur. Nam XXIV. horarum curriculo, senis horis prorsum mouetur ad littora: ascendente, scilicet luna ab orizonte ad punctum huius hemisperij medium. Et senis (vt maxima ex parte vbique fit) recurrit: luna à puncto cœli medio ad alterum punctum orizontis inclinante. Et similiter altero hemisperio, senis accedit, & senis recedit. Horis verò æquinoctialibus non vulgaribus; vulgares enim horæ erant inæquales; & quolibet die, atque anni tempore duodecim: longiores idcirco æstiuis diebus, breuiores sub bruma. Non hæc varietas habet primò solem; Nam sol vt perpetuo, ac vehementi lumine est, perpetuum item induceret æstum; maiorem vbi ad perpendiculum; minorem vbi reflexis radijs mare aspiceret. Quod non fit; imò sub boreali plaga fiunt vehementissimi æstus, minores sub torrida. Non tamen fiunt sine solis fauore: nam quanto luna solis illustratur aspectu, tanto æstus clarior caussa. Minus enim in nouilunijs turgent maria, feruent in plenilunijs maximè. Luna dimidia, tàm auctu, quàm decremento mitescunt, quo tempore Malacia plerunque fit, quæ est summa maris tranquillitas: vnde rectius nostris Bonacia dicitur. Et qua hora luna exoritur super orizontem, & item qua hora occidit, eadem & maris incipit motus: vnde quotidie variatur, vt quotidie alia hora, atque alio loco, quàm pridie oritur, atque occidit luna. Itaque rectè hactenus vniuersæ caussæ viderentur demonstratæ: nisi eædem singularibus quibusdam locis inefficaces viderentur, atque etiam controuersæ. Quippe ad Indi fluuij litus turget mare in Nouilunijs, contra primum suppositum. & vbi motus definitur ab oriente in occidentem: contrà in Mediterraneo fiunt æstus ab occidente in orientem, & item supernè à Thule insula in Hyperboreum. Et quæ caussa differentiæ, vbi multus æstus, vbi paucus, vbi nullus? Refluxionis etiam cessat ratio, nam Mediterraneum non recurrit in occidentem: & tamen contrà, vbi finitur hoc mare, Pontus semper fuit in Propontidem, vt iam diximus ex Aristotele, & Plinio: nunquàm refluit. In Euripo Chalcydico septies die æstus reciprocat. In Syrtibus diuersi existunt, & inæquales. Neque ex eis caussis est ratio quam ob rem circà littora magis deprehendantur hi motus, quàm in alto. Cur putei, cur lacus quidam eisdem consentiant maris motibus, & quidam è diuerso contrarientur. Vix aliquis exactè locus in summa, quadrat ad propositas illas caussas. Singularium igitur locorum aliquam condecentiam esse ad syderum rationes confiteri necesse est. Ergo in vniuersum tres veluti cõtres caussas omnis æstus colligimus. Prima, & necessaria est à syderis virtute: secunda est à motu, quem ferè sequitur tota moles Oceani ab oriente in occidentem; & tertia, non minus necessaria, est à situ loci. Locorum enim vt priuata sigillatim dispositio est terræ, figuræ, altitudinis, qualitatis, aspectus regionis, occursus ventorum, communicationis cum alio mari, & id genus aliarum circunstantiarum: ita quoque priuata æstuum natura redditur. Vbi maior, vbi minor, crebrior, tardior, multa, modica, nulla. Nam vbi maris, ac ventorum liber, ac longior excursus est, maiores fiunt æstus, ac statis horis. Minores, vbi sinus modicus, & vbi insularum, ac Scopulorum occursus fit. Optima ergo ratione ad indicas oras, ac citerius in Aerithrei littora fit maximus: tribus simul concurrentibus caussis. Nimirùm vndis illuc sponte tractis ex oriente, in occidentem; quare breuiori tempore redeunt ab India naues, quàm accedant: Sydere deinde illinc eas solicitante. Et tertiò in ea maris amplitudine, quæ longissimo, ac libero semper excursu acquirit impetum. Per hunc tractum, littore Persico, ad portum, quem incolæ sanctum appellant, tantus refluxus fit, vt relinquat insulam. Contrà, à capite bonæ spei, quam frontem Aphricæ appellauit Pomponius Mela; propter longam excursionem eius telluris in meridiem, hebetari incipit motus, ac minores continuò secundum Aphricæ inclinationem fiunt æstus: in tantum, vt ad oras Atlantici maris, & circà insulas fortunatas mare videatur immobile. Fit autem multus supernè accessus in Mediterraneum, & ad Lusitania litora, & superiùs ad Cantabricum: sequitur enim mare suopte fluxu, vbicunque spatia inuenit, qualia habet in Mediterraneum, & in aquilonem maxima. Ad oras verò Atlanticas idcirco mare videtur immobile, nimirùm quia post Atlanticæ ibi insulæ maximæ submersionem, vt in Timæo legitur, mare ibi relictum est (vti iam suprà diximus) vadosum, & breue. Et item quia ea pars quasi centrum est immensæ conuolutionis oceani, qua quodam veluti circulo ab oriente trahitur in occidentem. Quo planè fit, vt tam in Mediterraneum, quam in Britan-

De fluxu, & refluxu.

Caussæ vniuersales.

Horarum duplex ratio.

Malacia maris, & Bonacia.

Irregulares æstus.

Aestuum tres causę.

Aestuum propria ratio a situ loci.

Indici maris æstus.

Persici maris. Aphrici.

Atlanticũ mare sine æstu.

Lusitani, & Cantabrici.

Britãnici.

Britannicum æstus ab occidentali oceano fiant contrà orientem. Vtrobique autem, quoniam Septentrionalis situs altior est, plurima vis Britannici impetus conuertitur ad littora Belgica. In Mediterraneo similiter, quoniam Betica litora, Gallica, & subinde Ligustica situ sunt altiore, nullum ferè vident fluxum, aut refluxum, tota vis maris in Africana deuoluitur depressiora. Itaque obseruatione dignum habuit Plinius, ab Italia nullo velorum impulsu prouehi triduo nauigia Vticam, tardiùs remeare. Secuta scilicet maris eius inclinationem. Extrà fretum non fit recessus, tùm ob angustiam exitus; tùm ob vada, quæ ibi diximus breuia; tùm ob impetum maiorem Oceani. A Mȩotide verò quo modo conuersa fluxione fluat Mediterraneum in Propontidem, & hinc in Euxinum, iam ratio dicta est ex Philosopho: quoniã ibi mare breuius, maximorum in ipsum fluuiorum agmine impellitur, ac semper in altius. Hinc pro occursu vtrinque fluctuum à Mȩotide infra, & exaduerso à freto Herculeo, tria illa maxima fiunt naturæ miracula: Scylla & Charybdis in Sicilia, naufraga Syrtes mare Aphrico, & Euripi tractus inter Aulidem Bȩotiæ portum, atque Euboeam insulam, qui septies die reciprocat. Quanquam vnicuique à situ, est sua condecentia caussæ. Nam Scylla & Charybdis habet voragines, habet angustias, fluctus reciprocos, & æstus quasi perpetuos. Syrtes verò solum, seu vadum harenosum atque instabile; vnde æstus fit pro ventorum flatibus instabilis, ac varius, nauigationis idcirco periculosissimæ ibi mare, ab ora lybica ad Carthaginem. Quam notauit Vergilius in naufragio Troianæ classis, primo Aeneidos; In breuia, & Syrteis vrget, miserabile visu. Euripi verò, vt septies ibi die fiat æstus, historia dubia est, quam non acceptat Liuius 11. de bello Punico. Cȩlius verò, quanquàm recentior author, tàm veram habet ex antiquis scriptoribus, vt Aristotelem asserat non inuenta tam crebræ illius reciprocationis caussa, Chalcyde, quæ est in Euboea oppidum, interijsse: itaque ortum prouerbium, Aristoteles non habet Euripum, Euripus habet Aristotelem. Caussa verò esse potest, tùm partialis syderis aspectus, tùm loci situs anfractuosus, tùm fluctus (ni fallor) reciproci, qui à latissima Aegæi maris effusione in eas angustias compulsi, Cycladarum subinde insularum multitudine, atque obice refunduntur, & quasi circulo redundare coguntur. Porrò an æque fiant ijdem fluxus, ac refluxus maris in altum, ac ad littora, quod erat Plinij argumentum. Fiunt, sed non deprehenduntur in alto, vbi mare latissimè, ac æquissimè panditur; vnde æquor dictum Varrone teste, quod æquatum, & commotum vento non est. Exacta verò fluxus & refluxus vicissitudo, statis sex horis est in Adriatico, quia forsan libero fruitur fauore syderis, & sine obice est; modici tamen æstus, quia modicus sinus. Quibusdam locis quòd anticipet motus, alibi tardius reciprocet, peculiares sunt caussæ, tùm syderis, tùm fluxus vniuersi maris, tùm loci naturæ. Vt in Garunna litore Aquitanico, vbi septenis horis fit accessus, recessus quinis (quicquid in hoc dubitet doctissimus Scaliger) quia accessus coactus, impulsu s. anterioris maris fit; recessus sequitur inclinationem suam. Secundo quia facilius exoneratur. & tertiò, quia impulsu magni fluuij solicitantur retentæ aquæ ad exitum. Ad Ginegam verò Aethiopiæ contrarium fit, nam quaternis accedit oris, octonis recedit: nimirùm accessu trahitur mare suapte fluxione ab oriente, vnde faciliùs, ac citiùs fit: recessu contrà retardatur. Iam quorundam priuatam omnino naturam esse oportet, & tàm cœli quàm loci occultam caussam. Sic mare ad Indi fluminis littora turgescit in Nouilunijs, quod nullo alio loco fieri legitur. Sic ad Gades Putei, alter delubro Herculis proximus, alter in Hispali, cum maris propinqui motibus consentiunt. Alij ibidem & in ripa Betis, æstu maris crescente minuuntur, augescuut decedente. Plinio. Sic lacus ad Moluccas noui orbis insulas simul cum mari, & crescunt & decrescunt; qui subterraneã fortasse communicantiam habent cum mari, & ampla via. Quales iam adduximus fontes calidos in breui Insula contrà Timauum amnem, qui pariter cum æstu maris crescunt, atque decrescunt. Et qualem in Comensi iuxta Larium lacum fontem accepimus ex Plinio iuniore, à quo nomen fonti Plinianum, qui singulis horis modò exuberat, modò remittitur in totum. His itaque caussis mare naturaliter moueri dicendum est, & facere quem dicunt fluxum, & refluxum.

Mediterranei paucus ęstus.

A freto cur refluxus nõ fit

Mæotidis & Propõtidis.

Scylla, & Carybdis

Syrtes, est mare harenosum.

Euripus.

Prouerbium ab Euripo.

In alto mari an æstus fit.

Aequoris ratio.

Adriatici

Ad Garũnam fluxus.

Ad Ginegam.

Ad Indũ flu.

Ad Gades.

Ad Moluccas.

Mutationes a Terræmotibus.

Plinianus fons.

MARIS INVNDATIONES.

CVM Aestuum verò natura coniunctam plerumque caussam habent inundationes à mari: nisi quantum hæ vehementissimam habent caussam ex accidenti, vel à vehementissimis ventis, vel horrendo Terræmotu. Insignes verò sunt maris excessus, qui fiunt a mari Britannico toto eo tractu Galliæ, atque Germaniæ, ac in Belgicam partem præcipuè. Quippe hi mediam quodam modo rationem habent æstuum, atque inundationum. Aestus quidem,

Inundatio Britannici maris in Hadria.

quidem, nam ordinarios, quos diximus, sequuntur cæterorum marium motus, & illius speciatim maris. Excessu verò ipso inundationem referunt, prout scilicet extrà modum exundant, ac duplici accidenti. Altero, cùm mare subita tempestate, ac ventorum agitatur impulsu contrà littora: Coro vento potissimùm, qui medius inter Aquilonem & Zephyrum, vniuersæ huic plagæ, tam maritimæ, quàm terrestri est infestissimus. Altero, pro ipsorum litorum naturali humilitate: quam ob rem quota regio ei periculo subiacet, vix crebris arginibus, septisq. altissimis vallatur, quin sæpè mare superatis omnibus humani ingenij conatib. sæuius irrumpat, atque inundet. Memoriæ proditum est in historijs germanicis, Anno M.C.XXXV. bonam Flandriæ, Hollandiæ, ac Frisiæ partem portentosa huiusmodi inundatione submersam. Ducentis posteà annis, multa submersa oppida interijsse. Inundatio autem quæ accidit in Flandria ætate nostra M.D.XXX. omne exemplum præteritæ iacturæ superauit, qua cuncta maritima oppida, ac munitissimæ ciuitates vel submersæ, vel adnauigatæ, cum inæstimabili hominum, pecudum, & cunctarum rerum iactura. Rarum verò fuit, ac dignum Aristotele exemplum de inundatione Achaiæ, ventos simul suprà, & infrà, mare ac terram concussisse, ac repente submersisse regionem. Ex aduerso enim flantibus ventis Aquilone, atque Austro, hinc cedente in subterraneas cauernas Aquilone, concussa est ingenti terræmotu regio: & simul ex aduerso Auster libero impetu furens in mare, subuertit repente fluctus ad littora, ac inundauit Achaiam. Ventorum autem, vt credo, fuit impulsus, & tam infrà quam suprà mare, quod narrat Posidonius: marinos fluctus non longè à Ptolemaide elatos in tantum, vt montis instar excelsi contrà terram deuoluti, Triphonis exercitum submerserint. Portentosum visum est, secundo belli Punici anno, vt recensuit Cælius, mare sic intumuisse, vt contra amnes influens, villas plures, atque oppida obruerit. Quod item Fl. Valentiniani secundo accidisse in Sicilia meminit Paulus Diaconus, horrendis modis elatas ad ea litora vndas, totam ferè Panhormi ciuitatem submersisse. Simili euentu, iam paucis annis elapsis, inflatum mare ab Illyria inundauit Venetias: asserunt autem qui aderant, magnam toto Illyrico mari præcessisse tempestatem, qua cessante, australis impetus ordinarium maris æstum insecutus, fluctus ipsos ad extimas vsque paludes impulit, ac Venetias insolitis modis occupauit. Hactenus à mari inundationum species diximus: in quibus tres præcipuas concurrere caussas omnino colligimus. Concurrunt venti inflantes, ac cientes tempestatem; concurrit mare vt materia, & concurrit litorum regionisq. naturalis humilitas. Et præterea, accidentalis aliqua loci occasio, quæ soleat magnificare excessum: vel terræ motus, etiam subter mare, vt in Achaia accidit, vel occasio æstus fluxusq. tum ordinarij. Vel obices arginum, qui quantum ordinarijs resistunt æstibus, tantum vbi succumbunt, omni fluctuum excessui adaugent impetum, vt in Belgicis visum est.

Flandriæ submersio.

Achaiæ Inũdatio cum Terræmotu.

Ptolomaidis inundatio.

Inũdatio Siciliæ.

Inũdatio Venetiarum.

Inundationum omnes caussæ.

INVNDATIO LACVS ALBANI.

VERVM ex his exemplis euersionum maris ad littora, non est ratio quam ob rem in Mediterraneis regionibus lacuum quorundam, ac fluuiorum maximè Inundationes contingant. Qualis admiranda legitur apud Plutarchum de lacu Albano in Campania, quem in portentis habitum est, tunc debellatis Veientibus, inundasse sereno cœlo, & sine imbribus. Cuius caussa haud vlla ex prædictis à mari esse potuit, à quo abest decem millibus passuum, ac manifesta fuisset. Nec vlli fluuiorum effusioni tribuenda, cùm lacus nullum admittat, nisi riuum perexiguum: & sine imbribus facta sit. Nec vlla transmutatio esse potuit in occultis venis, & aeris, & terræ, & rerum adiacentium in ipsam aquam: sic enim haud multa fieri potest aquæ multiplicatio, vt extrà modum exundare faciat, nisi qualem paulo ante diximus in Lucalibus aquis. Restat ergo vt eiusmodi Inundationes, vt raræ, ita quidem mirificæ sint. Verisimile tamen est, vt quemadmodum diximus à mari penetrare aquas in subterraneas venas, ac certis fontibus oriri in lucem: ita, hunc lacum aliquam huiusmodi habere communicationem à vicino mari, ex quo tunc plus solito confluxisse aquas, ac repente exuberasse. Quæcunque fuerit hùc magis quam aliò impellens caussa, seu terræmotus, seu ventus interclusus, seu spiritus aliquo intus calore congenitus, & per aquarum eius loci interuenia excurrens.

Inũdatio sine imbribus.

Caussa per emanatione à mari.

De Fluminum inundationibus. Cap. XXV.

INter omnes autem Inundationum species, monstrosissimę sunt, ac repentinæ maris: Raræ quas iam diximus lacuum: Maximæ ac frequentissimę fluminũ, & his quidẽ perniciosæ vt Tyberi & Pado, quibus accidunt contingenter. His verò frugiferæ, vt Nilo, & Gãgi, & alijs, quos dicemus fluuijs, quibus salutare est in plerisque rebus, (vt Plato inquit) inundare quotannis. In caussis verò varij produntur errores. Alij enim iuxta Philosophi authoritatem de prædicta Inundatione Achaiæ, simulatque exẽplo excessuum Britannici maris in Flandria, mare ipsum dixerè communẽ caussam. Alij sequuti adductiones Lucretij in caussis Inundationũ Nili, quæ sereno fiant cælo, vt fere contingunt in cæteris fluuijs; modò ventos dixerunt, modò maris ipsius vndas, modò harenarum congestus in fauces ipsorũ fluuiorum, quibus omnibus occasionibus aquæ redundare cogantur. Alij singulas certò fieri sydere. Alij niuium fortasse liquamina in montanis, alij imbres, qui fiant in longinquis, concurrere. Qui omnes ad superficiem euagati, veritatem quidem adumbrarunt, punctum rei non attigerunt. Causa ergo Inundationum in omnibus fluuijs, imbribus tribuenda est, haud dubiè: Imbres enim copiosissimas, & exundantes aquas fluminibus alioquì magnis addere possunt, supra quàm cæteræ caussæ. Quanquam huius quoque caussæ, haud vna, ac æqua omnibus locis efficacia est, sed diuersa penes accidẽtia particularia, & ab ipso mari multoties, à vẽtis, à niuibus, à situs humilitate, ac id genus, quæ locũ habent cõcaussæ. Imò quoniã in quibusdam difficillima ratio ipsorum imbrium est, ac multæ controuersię inter sapientes, & in Nilo maximè: idcirco de Nili Inundatione proponemus: quæ iure à nobis, vt forma, ac exemplar cæterarum Inundiationum proponitur, nam ex ea veras (ni fallor) caussas in cæteris quoque fluuiis demonstrabimus.

Inundationum differentiæ.

Opi. erroneæ.

Inundationum potissima caussa.

INVNDATIO NILI.

IN tota quidem aquarum natura nulla ferè est quæstio, quæ plures authores quacunque ætate, aut maiores difficultates habuerit, quàm inundatio Nili. Omnes inundationes vidẽtur fieri ad casum, ac insolito aliquo vel loci, vel aquæ ipsius accidenti. Sola inundatio Nili speciales habet caussas, easq. infinitæ controuersiæ, maximè veteribus. Siue Nilus extitit à primordio rerum, siue incepit aliquando, afficcatis tractu temporum, ac redactis in alueum Aphricæ paludibus, vt videtur velle Aristoteles: semper Nilum vno ac perpetuo tenore quotannis inundasse post hominum memoriam constat. Cæteræ inundationes, vt aliquo Naturæ casu contingunt, neque modum, neque tempus sibi determinant: Admiranda inundatio Nili summo consensu, quem habet cum cœlo, semel in anno, ac certo sydere, per totã spatiatur Aegyptum. Maius miraculum, vbi cæteri amnes per æstatem decrescunt, solus iste in solstitio non crescit solùm, vt aliqui tum apud nos crescunt liquatis niuibus; verumetiam amplissimam inundat terram. Imò, quasi iussu quodam Dei & Naturæ incipit crescere, certis statisq. diebus, crescit ad certum terminum, & subinde redit paulatim ad magnitudinem pristinam. Incipit autem crescere (vt author est Plinius) semper ab æstiuo solstitio, noua luna: & primo sensim ac lentè, sole Cancrũ transeunte: deinde vehementius quãdiu in Leone sol est: mox pigrescit sole in Virginem transgresso ijsdem quibus accreuit modis. In Libra reuocatur intra suas ripas in totum, cẽtesimo (vt tradit Herodotus) die, à principio incrementi. Notantur autem tùm incrementa, tùm decrementa per puteos (seu potius legendũ pluteos in Plinio) qui locus antiquis Niloscopiũ propterea dicebatur, futurã annonã nũ multã, nũ paucã significans. Cui nostratũ hodie relata de rebus Aphricæ concordant, in Insula Chairi columnã esse intra præaltam fóssam, quæ ductu amplo respondet Nilo, vbi notæ incremẽti singulis horis signantur. Fuit autem perpetua obseruatione cõpertũ, iustum incrementum esse cubitorum sexdecim, quo maximè abundaret annona. Si XII. cubitos non excesserit, famem esse certam. Nec secus si XVI. superauerit cubitos, tanto enim tardius recedere aquas, ac sementem arcere. Obseruauit Plinius maximum sua ætate incrementum fuisse XVIII. cubitorum. Secutis verò seculis continuò fieri breuiora incrementa visum est, ob altitudinem riparum quotannis maiorem: vnde suspicantur quidam, ne completa sic omni regionis humilitate, nulla olim futura sint incrementa: Nisi esset tantæ rei caussa (vt mihi videtur) quæ suprà omnem caussam. Verùm nos verisimiles magis percurramus caussas. Conuenit hæc quidẽ inundatio in formali, ac materiali caussa cũ cæteris inundationibus: est enim quidam excessus fluminis, auctis præter aluei capacitatem aquis. De agentibus verò, non tot adeo adducuntur caussæ, quot rursus exurgunt in contrarium difficultates. Et ratio omnis difficultatis est ob falsas antiquorum traditiones, quorum communi,

Difficultates quæstionis.

2. Meteo.

Historia inundationis.

Niloscopium.

muni, ac infelicissimo errore, ad hanc ferè vsque ætatem creditum est, eam mundi plagã, quã zonam vocant torridam inhabitabilem esse, vt quæ statim solis cursui subiaceat, aridã assiduis feruoribus, sine imbribus, (vt creditum est) & sine humore esse. Quam ob rem in hanc fatalem admirationem conuersi per omnem ætatem sapientes: alij fontium Nili posuerunt exuberantiam naturalem. Alij solis influentiam, qui Nili aquam tum multiplicet in fontibus. Alij contrà, auersari eũ solem, cùm Sol australis est, verso autem eo ad septentrionem abundare largiùs. Plerique imputauerunt Etesias ventos, qui ab Aquilone flantes, multiplicem ad hunc excessum habere possunt efficaciam: vel mare compellendo: vel harenarum congestum impingendo in ostia Nili, vnde Nilus impedito cursu redundet: Vel qui frigidas auras in intimam vsque Aethiopiam congerant, exindeq. niues fiant, & pluuiæ. Quæ caussa pluuiarum quanquam verecundè posita sit à quibusdam veteribus, pro constanti iam tùm communi illa opinione de Zona illa perpetuò torrida: facilè tamen à semetipsis explosa est, cùm Etesiarum flatus succedere multis diebus inundationi huic, non præcedere compertum fuerit. Quam ob rem dimissis omnibus antiquorum quæstionibus, quorum multa est turba apud Lucretium, Diodorum, & Plinium; nos breuiter concludimus non aliam esse tantæ Inundationis caussam, quàm quæ hac nostra ætate habetur planissima, quæ & non caret præclaris ingenijs, & quod diuinæ prouidentiæ placuit, iam in exactam venit totius ferè terrarum orbis notitiam, ac pluuias in ea fieri compertum habet, quo tempore Nilus inundat, confertissimas, ac ipsas omnino pluuias esse meram caussam inundationis Nili. Ex quibus intelligitur, quod iam non de inũdatione ipsa dubitandum est, sed caput & summa difficultatis hæc esse debet, quæ nam caussa pluuiarum in ea regione torrida sit. Agatharchides Gnidius, qui solus inter veteres apertè pluuias ausus est asserere, eas in caussas reponit occultas: Multos enim, inquit, solet Natura effectus producere diuersis locis, quos, præter ordinem cùm sint manifestarum caussarum, non est humanæ mentis coniectari. Doctus hac nostra ętate Fracastorius, multis conquisitè suppositis, laborat admodum harum pluuiarum naturam vehementissimis, qui ibi fiant, caloribus accõmodare. Ac in summa eius opinio in his tribus consistit suppositis. Primo, aeris mediam regionem quaquauersum in omni mundi plaga frigidam, aptamq. pluuijs generãdis. Secundo, materiam præbere debere terram, quæ intimè cauernosa sit, plena densissimo aere, ac frigidissimis vmbris humecta. Tertiò, Solem attrahere; & (in quo vis tota suę demõstrationis existit) quò vehementioris caloris, eò promptius attrahere. Quippe Sol, vbi perlustrat signa Geminorum, Cancri, ac Leonis, regioni ipsi vehementissimus inquit, est: tribus de caussis. Prima, quia Sol discedẽs à puncto Aequinoctiali, pro ea Zodiaci circuli cõnexitate fit, vt quo magis Tropico appropinquat, eo angustiores agat diebus singulis parallelos: Vnde quandiu in Tropico demoratur, idẽ sępius (vt ita dicam) resulcat spatiũ, ac diutius eandẽ perlustrat, fouetq. plagã. Deinde, quia rectis eam ferit radijs, adeoq. terram penetrãs, valet ex intimo vsque combibito telluri frigore, vaporum materiam comparare, atque trahere. Et tertiò, diebus anni longissimis. Ratio quidem ingeniosa, & quæ antiquis videtur attentata, dum à Plinio colligitur lib. 11. vbi de Etesiarum frigido tepore ipsi Aphricæ: Mollire eos (inquit) creditur Solis vapor geminatus ardore syderis. Sed quæ tamen apud me arduas admodum patitur difficultates: ac tres præcipuas. Primùm, quia à vehementissimo calore, non est maior ratio quam ob rem fiat maxima attractio, & non æqua resolutio vaporum. Imò attractioni remissus calor satis est, vtpote sequentibus sponte vaporibus. resolutioni contrà, intensior requiritur, vaporibus in se vnitis. Secundò, ad suppositas illas caussas calorum: primùm angustia illa parallelorum Solis sub Aequinoctiali, quòd inducat ibi maiorem caliditatem, nullius videtur esse momenti. Nam quantum ea radiorum reiteratio valet multiplicare calorem, tantum, vel amplius faciũt ad generationem frigoris duæ aliæ suppositæ, quæ contraueniunt caussæ: Quia Sol, quandiu existit sub Tropico, terram Aequinoctialem aspicit radijs obliquis, & non rectis: & dies illi facit breuiores, non lõgiores.

III. Tertiò, quia pluuiæ fiunt contrà easdem caussas: Sol enim vehementissimus supponitur in Tropico, quandiu scilicet Cancrũ, ac Leonem perlustrat: at pluuiæ quæ veniũt ad hãc inundationem; fiunt sub Aequinoctiali, & vltrà. Vbi alterum duorum fateri necesse est: aut demonstrationem concludere pluuias sub Tropico, vbi Sol terram rectis ferit radijs, & diebus anni longissimis, per secundum & tertium suppositum. Et tunc iam tanti incrementi caussa fuisset ipsis primis incolis manifesta, non admiranda; qui viderent inundationem, viderent & pluuias. Modò experientia est in contrarium: nam citrà dia Sienem clima, quod incipit sub tropico, gradu XXV. & venit ad Memphim, raræ, & quæ Deorum munera reputantur pluuiæ, seruanturq. in sacris, ac delicijs, non solùm non inundant. aut denique conuersa ex opposito ratione, concludendũ erit id quod verè res est, per caussam frigoris, & non caloris fieri pluuias sub Aequinoctiali: Quoniam eam terram Sol quandiu sub Tropico est,

aspicit

Opi. antiquorum.

Etesiarũ flatum.

Pluuias Inundationum esse caussas.

Pluuiatũ ratio in Aethiopia.

Fracastorei ratio.

Calorum vehementium tres caussæ.

Fracastorii opi. reprobatur

Pluuiæ in Aegypto deliciosæ.

aspicit radijs obliquis, & non rectis : ac dies illi reddit breuiores, noctes longiores. Atque hæc est vera ibi ratio pluuiarum. Quamobrem quid oportet veritatem tot difficultatibus obscurare, cui planæ, ac naturales requisitæ caussæ consentiunt? Nempè de loco patet, media aeris regio in quaque cœli cōuolutione frigida, vt iam dictum est. Similiter & de materia, & de agente caussa. Quippe sol omnia lustrans, vt accessu suo, ac recessu cunctarum mutationum est author; ita harum quoque pluuiarum, ac incrementi est caussa haud dubiè. Ita qui accessus Solis apud nos adfert æstatem, idem recessus est illis, & hiems, & caussa pluuiarum. Dices, cur non similis altera, ex opposito accessu Solis ad Capricornum, producatur hic hiems sub Tropico Cancri? Ratio inquam diuersitatis non est in Sole, qui æquo aspectu ab altero Tropico aspicit alterum. Sed in materia pluuiarum; quæ sub Tropico Capricorni est multa, sub Cancri nulla, vel pauca. Ratio diuersitatis est, quia hæc regio tota plana, arida, sabulosa, mediterranea, serena, & ne Nilum quidem, vllam aspirare aurã produnt authores, vnde illi cognomen Anauro. Illa autem australis magis, vaporibus concreandis aptissima: quippe magno ferè vndique Oceano circunfusa, irrigua fluuijs, è Nilo fluuio, eiusque & alijs paludibus humecta maximis, inæqualis situ montium amplissimorum, vastarum vallum opacitate, vmbrosis iugiter desertis occupata. Vnde, cùm nusquam eadem persistat constitutio aeris, ac ventorum vndecunque sit liber afflatus, vaporum similiter ac aliæ terræ alumna est, & nubium, pluuiarumq. generatiua. Ad quas facit quidem ea Solis ibi vehementia, quæ ex intimis terræ vmbris vaporum attrahat materiam. Facit verò maximè (vt ego reor) noctium æqualitas: nam perrarò Aethiopes diem habent maiorem duodecim horarum cum dimidio, & similiter noctes. Quam ob rem, vt Sol valet interdiu multiplicare vapores, ita assiduæ noctium vmbræ eas in materiam suppeditant imbrium; ac eo maxime tempore, quo dies ibi breuiores, noctes longiores, & hiems. Id quod vna voce iam omnia conclamant tùm relata, tùm scripta; temporis scilicet spatium à solstitio nostro ad Aequinoctium, quæ nobis est æstas, hiemem illis vltra Aequinoctium esse. Quo tempore pluere multi fide digni hodie Scriptores adfirmant, quandiu sanè plaga illa Solis reditu retepescat. Inter alios narrat Franciscus Aluaresius, qui versus Antarcticum ad fontes Nili penetrauit, circà dimidium Iunij mensis incipere circà Aequinoctialem pluuias, ac pluere versus Tropicum maximè, ad medium vsque Septembris. Alij nauigantes ad Indias, in Insula S. Thomæ, sinu Arabico, quæ cadit sub gradu circiter decimo ab Aequinoctiali, pluere. De quo cùm fama extitisset perpetua, quærit Aristoteles in Meteorologicis, quinam circà Arabiam atque Aethiopiam æstate pluat. Non absoluit. Absoluit Alexander, per caussam ventorum, quos diximus Etesias. Asserunt & situ occidentali sub octauo gradu, montes altissimos, qui nouis argonautis Serra Liona, antiquis verò Theon ochema dicebantur, & ardere; non verè ardere, sed crebris emicare fulgetris, grandinibus, & pluuijs, & frequentibus niuibus occupari. Nec secus pluere, ac ningere in Mediterraneis per hæc exempla verisimile fit: testimonio Nigiris fluuij, qui perpetuo cursu per Torridam, transuersam agit Aphricam, ac mittens in occidentale pelagus, eodem quo Nilus tenore, ac eodem tempore inundat. Sed enim, continenter, ac vniuersim in tota tunc pluere Aphrica, non est necessarium: nisi quemadmodum nostra hieme, per regiones, ac interualla, & plus minus, pro annorum, ac syderum constitutione varia. Est ergo anniuersarium accidens hæc inundatio, quia hiemis effectus. Continuis crescit quadraginta diebus, non quia continenter pluat; sed quia vbicunque pluat tota illa hieme, ea est Nili dispositio, ac situs humilitas, vt omnes quacunque in parte fiant pluuias, omnesq. riuos, ac torrentes in se recipiat. Inundat maximè Aegyptum inferiorem, siue à xx. vsque gradu; ob situs similiter eius regionis humilitatem, testimonio antiquorum Regum, ac Sapientum, qui volentes totum illud quod interest terræ à Rubro mari ad Mediterraneum interrumpere, ac nauigationes ad Indiam præbere breuiores; veriti sunt terram Aegypti humiliorem, teste Aristotele. Creditur autem, imò confitendum est, anticipare pluuias à principio vsque Maij mensis, quæ partim vt paucæ, & partim absortæ soli ariditate, tam immenso defluentes spatio, non pertingunt in inferiorem Aegyptum ante xvii. Iunij diem. Et idcirco sensim, ac lentè (vt dicebat Plinius) Nilus incipit crescere. Crescit autem in plures dies, tam brumam enim quàm solstitiũ fortiores subsequi solent impressiones, & calores, & frigora, quàm præcedere: nam præcedentes dies disponunt, sequentes imprimunt, augentque caussam, donec quadragesimo die ad summum perueniat incrementum. Quando iam exhausto humoribus aere, & iã sole vere nouo illi regioni inualesente (quod fieri incipit transgresso virginem) pauciores fiunt vapores, ac ij dissipantur latiùs; vnde necessariò pluuiarum tempestas remittitur, ac Nilus simul quibus accreuit modis, quadraginta dierum spatio minuitur, & (vt tradit Herodotus) centesimo in totum die à principio incrementi, quod spatium est quartæ partis anni, & tota hiems Australis plagæ. Hanc est

Propria opi.
Locus pluuiæ.
Sol agens II.gen.56
Materia pluuiarũ.
Nilus. Anaurus.
Dierum, ac noctiũ lõgitudo in Aethiopia.
Franciscus Aluaresius.
I. Meteo.
Grãdines pluuiæ, & niues aeri in Aphrica.
Nigiris inundatio.
Catholica inundationis Nili.
II. Meteo.

Inundatio Nili donum Dei.

se inundationis huius veram caussam testantur quoque Aegyptij; quam potius specialem cœli gratiam dixerim, quando cæteræ inundationes non sint sine aliqua pernicie, sola ista salutaris sit, fastus, delitiæ, & fœcunditas Aphricæ.

INVNDATIONES FLVMINVM SEPTENTRION.

Nvlla verò quæstio sit de inundationibus fluminum Septentrionalium: vbi caussæ sunt manifestæ, assiduæ, ac altissimæ niues, pluuiæ quæ fiunt quolibet anni tempore, & quæ aliquando admodum abundant. Itaque tres sunt caussæ præcipuæ, Regionis natura, quæ scatet aquis, pluuiarum, ac niuium copia, & præter hæc situs, vbi humilis sit, ac stagnantibus aquis idoneus. Scribit Olaus Magnus Lituaniam, atque Moschouiam, regiones sub frigido arctico, ob multam planiciem perpetuò ferè esse paludosas. Vbi Diuidnam ingentem fluuium quotannis inundare æstate, quando ad pluuias concurrunt liquamina niuium, ac exinde impinguari agros. Quod de Gange ex Scythicis montibus cadente ex quorundam relatis asserit Plinius. Et item Indus (vt author est Cicero) qui non solùm agros lætificat, sed etiam conserit. Euphratem diuus Ambrosius in libro de Paradiso ab Εὐφραινεσθαι, hoc est à lætando dictum interpretatur, quòd Mesopotamiam irrigans fœcundet agros. Solas aliquorum fluuiorum inundationes inueni in Italia perniciosas, quanquam raras, Athesis præcipuè, Padi, Arni, atque Tyberis, quarum idcirco aliquam rationem habebimus.

Lituania, & Moschouia paludosa. Diuidnæ inũdatio. Gangis. Indi. Euphratis. Fluuiorũ Italiæ.

PADI INVNDATIO.

Padvm ergo ita exundare non est dubium: & quo anno maximè fiunt maiores pluuiæ, maximè exundat; ac cedentibus è circumiacentibus Alpibus liquatarum niuium fluoribus, vnde semper æstate adcrescit. Facit autem ad hũc suum excessum situs humilitas in primis, tanquam concaussa; qui in ampla planicie Apennino hinc, atque illinc Alpibus conchæ instar clausus, collectasq. ingentium fluuiorum excursiones lentè exonerans, diutius in se retentas multiplicat aquas, itaque exundare cogitur. Maximè vbi per manufactos argines aliquandiu detinetur, qui quantum cohibent leues fluminis impetus, tantum vires crescenti adaugent, donec violentior irrumpat. Quod tetigit doctissimus Vates.

A situ. Ab argininum obice.

Eridanus, quo non alius per pinguia culta,
In mare purpureum violentior influit amnis.

Virgilius.

Id genus impedimenti portentosissimam Veronæ inundationem attulit, Pelagio II. Rom. Pont. anno circiter D.XC. de qua mentionem fecit D. Gregorius, qui ei successit in Pontificatu. Athesis enim, qui rapidissimus ex superis Alpibus in eam planiciem irruit, inflatus magnis imbribus, ac ad mœnia Vrbis retentus, sæuijt tandem diruto obice mœniorũ intra Vrbem, cum inæstimabili ædium, hominum, ac rerum cunctarum strage. Idem pluuiarum excessus, iam decem sunt anni, Panhormum in Sicilia, incredibili fermè ruina ædium, ac pernicie hominum pessundedit. Quæ ciuitas nullo diluta flumine, sed vallata è regione mõtana plus solito septis bellicis, pluuiarum tam ingentium diluuia è vicinis montibus in se auxit, vt illis ad postremum irrumpentibus, tota ferè submersa iacuerit. Quo tẽpore exundauerãt quoque assiduis, magnisq. tota hac plaga imbribus, & in montanis maximè, à Rhodano vsque in Galliam, plerique Italiæ fluuij. Insolitis verò modis inundauit Arnus Florentiam, & Tyberis Romam maximo post omnium inundationum eius memoriam incremẽto.

Athesis inundatio. Panhormi inundatio. Rhodani inũdatio. Arni inũdatio.

INVNDATIO TYBERIS.

De Tyberis autem inundationibus singulares sunt, ac scitu dignissimæ hæ caussæ: imbres, mare, ventus aduersus, & situs fluminis. Veniunt quidem in hunc excessum imbres, vt materia, & imbrium magnæ effusiones simul, quæ è montanis, ac longinquis regionibus, quas percurrit fluuius, colliguntur. Nam quæ è vicinia incurrunt, quantauis copia, ac assiduis pluuijs, propinqua vtique fauce non tam primum defluunt, quàm exonerantur. Sed multæ fiunt, ac exuberant maximè, cùm ex multo colliguntur spatio. Quæ res planè fuit manifesta, hac ipsa vltima inundatione Anni M. D. LVII. circà Idus Septembris. Nam cùm toto vndique Latio vix vlla extiterit pluuia; tamen repentè multas, ac toto exuberantes alueo vidimus vndas, ex multo nimirùm auctas spatio. Quod spatium à fontibus Tyberis, qui sunt in Auerniæ montanis, computatis alijs riuis, ac fluminibus, qui hinc ab Hetruscis, ac Vmbris, atque ex Aprutijs, & Campanis confluunt in Tyberim: bonam ac magnam partem pluuiarum Apennini montis comprehendit. Concurrit porrò mare, vt quod-

Materia. A spatio.

vt quoddam agens, quod videlicet illabentes turgidi amnis aquas indomito ſuo dorſo repellit. Libyco præſertim, eò impulſum flatu, qui ſtatim Tyberina oſtia contrà impetit. Simulatq. concurrit anguſtia aluei, vt concauſſa, quippe qui parum capax tantæ ſemel multitudinis aquarum recipiendæ, eas à dextra, atque ſiniſtra regurgitat in omnem viciniam, ac in ſuam Vrbem maximè, quam inundat. Sed hìc rectè obijciunt quidam; ſi ſic eſt, cur à mari hic fluuius turgere non incipit, vbi ſitus eſt decliuior ad perpendiculum Vrbis, & obicem ſtatim habet à mari, atque à ventis, ſed incipit in Vrbe, vbi altior? Qua de re, dum hiſce diebus de cura Tyberis apud Illuſtriſſimos, ac Reuerendiſſimos CARDD. Io. Politianum, & Sfortiam, per Ædiles Vrbis, ac Viarum Magiſtros ageretur, multas audiui difficultates, & controuerſias. In quibus hæc mea breuiter fuit reſponſio, quòd quæ turgent, inflanturque, turgere ſolent in medio, ſicut videmus hunc fluuium, & non in extremis. Ratio autem, vt mihi videtur, eſt hæc; quippe iam meminiſſe oportet motum hunc fluminis non eſſe naturalem, ſed violentum; quare exceſſum hunc potiùs vocari debere diximus, quàm motum. Ergo in qua parte maior violentia fit, & plurium cauſſarum concurſus, ibi maior exceſſus. Ad mare vna illa eſt violentia ſolùm. obex ſcilicet ſeu potius repugnantia inſolita à mari, & à ventis in ipſum fluuium: quare (nec eo id interim inficias) ibi incipit redundare. At in Vrbe, XII. circiter milliaribus ab oſtio Tyberis, quanquam ſitus altior ſit aliquot paſſibus, quàm ad ipſum oſtium fluminis; concurſus tamen in ea fit plurium hinc inde cauſſarum, ac totius huius exceſſus ſumma. Nam mare illùc tempeſtuoſum repellit amnem, cogitq. retrò fluere, vt in omnibus inundationibus planè videtur. Interim verò præcipitantibus à montanis magna vi aquis; tota redundantia, ac exceſſus ſuperuenientium aquarum ſimul, ac tumor in Vrbe fit. Vbi maximè adaugent cauſſam, ſitus fluminis depreſſus, & anguſtus, qui coronide vndique collium, conſertiſſimiſq. ædificijs circumuadatur. Et præter hæc apertè infrà Cloacarum fauces, quæ primæ intumeſcentis amnis recipiunt exceſſum, ac vndæ vndam inſequentes, quà apertas inueniunt fauces irruunt, ac in ſuam vrbem regurgitantur. Dirum faciunt popularis cuiuſpiam ſeditionis ſpectaculum vndarum quaquauerſus effuſiones, quæ iuxtà ſitum cloacarum, hæc vna via, hæc alia, & alia inuadunt Vrbem. Hanc veram putamus cauſſam. Cæterùm vt breuiter ad alias ſatisfaciam quæſtiones. Non eſt ordinaria hæc inundatio Tyberis, neque ſtatutis fit temporibus, vt Nili diximus, atque etiam Padi; ſed raró contingit, quia ordinarias non habet cauſſas, vt Nilus; ſed caſu fit. Neque eodem ſemper tenore redundat; pro vario concurſu inuicem primarum cauſſarum, quæ tres ſunt illæ Naturales, à pluuijs, à mari, a ventis: Has enim, vt fortè accidit, vel omnes vehementer vrgere, vel duas plus minus, vel vnam tantùm præualere; ita aut maiores, aut minores contingunt inundationes. Et prout alueum plus minus inuenit liberum. Quemadmodum vnitæ ſimul, ac vrgentiſſimæ omnes in hac ipſa inundatione viſæ ſunt, quando ſuperbus Tyberis ſuperatis pontibus, ac præteritarum omnium inundationum ſignaculis, ſubmerſa ferè vndique ſua Vrbe, fuit vndique adnauigatus. Exitium viſu miſerabile, quod, vt fuit per omne tempus Imperij Vrbis irreparabile; ita hodie, ſi vnquam, debet eſſe maximæ curę. Curam verò meliorem non reperio veteres illos Tyberis CVRATORES habuiſſe, & quæ longo vſu magis comprobata fuerit, quàm alueum mundare, ac ripas vſquequaque fluminis dilatare. Nam argines, diuerticulæ, foſſæ, diuiſio fluminis, oſtiorum eius dilatatio; id genus alia, quæ proponuntur à diuerſis remedia; ſemper apud illos veteres, in tanta Imperij maieſtate, reperta ſunt pauci fuiſſe momenti. Quemadmodum nos, pro rei huius magnitudine fusè hanc materiam, ſimul atque de Tyberis bonitate, duobus compræhenſam libris edidimus.

Agẽs cauſſa. A ventis. A ſitu.

Cur inũdatio non incipit à mari.

Cauſſarũ in Vrbe cõcurſus.

Amnes in inũdationibus retro fluere.

Ab obice collium Vrbis.

A cloacis.

Inũdatio Tyberis cur rara.

Cur varia

Exitium inũdationis Tyberis.

Remediorum ſumma.

PRIMI LIBRI FINIS.

DE THERMIS ANDREAE BACCII ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHILOSOPHI CIVIS ROMANI, Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER SECVNDVS,

In quo de vsu communi Aquarum Naturalium agitur.

De primis Balnearum Naturalium institutis.

CAPVT PRIMVM.

SIC NOBIS de Aquarum sponte manantium natura, ac de communibus earum differentijs, ratio explicata est. Rerum verò ad vsum, quoniam non minus necessarium est scire modum vtendi, quàm scientia ipsa caussarum: idcirco iam de vsu quoque Aquarum communiter oportet dicere. Sic enim suppositis earum generalibus differentijs, simul atque modis vtendi; facilè posteà singulares quoruncunque fontium naturas, ac singulares vsus poterimus agnoscere. Hìc autem rursus vulgares aquarum dimittimus vtilitates, quæ infinitæ sunt: de vsibus earum in Medicina loquimur, in quibus præcipuam hæc vita habet necessitatem. Est autem Aquarum vsus hac ætate frequentissimus in balneis, maximè in Italia; confusus tamen, ac vulgari potius corruptela erroneus, quàm vt vlla ratione nitatur. Nam quotus quisque hodie est, qui non potius plebei cuiuspiam suasu, quàm periti Medici consilio proficiscatur ad balneas? Iactant illi experientiam, nec dum satis etiam experti, & perinde gratiæ in balneis, ac ad Natatoria Syloe diuino miraculo, & sine omni delectu erogentur; parum illis curæ est quantum balnea eo anno valeant, quatenus ipsi opus habeant balneo, & quàm magno sese periculo exponant, si illud pro eo ac debent; minus rectè assumant.

Corruptus balnearum vsus.

Vix aliam vitæ speciem habent, præter hanc vnam, quam sibi quisque vulgò persuasit, ad balnea iucundè viuere, conari bonam frontem, commessari, ac ludere. Nec desunt qui hoc potius lenocinio liberæ vitæ, quàm vsu aliquo accedant: quapropter cum in tanta balnearum frequentia multæ hodie videantur vtilitates; mirum tamen non est, cur aliqui in eis operam ac impensam perdant, quia nulla videlicet in eis ratio, nisi ad opinionem habetur, ac multiplex idcirco committitur error. Vbi locus quæstionis est, Quid antiquiores fecerint, quo minus culpatè balneis vterentur, quos haud secus nulla habuisse aut instituta, aut scripta legimus, vsos tamen balneis constat. Et cur Galenus, princeps alioquì Medicinæ author, sicco tamen (vt aiunt) pede, ac adeo negligenter hanc partem transierit?

Antiqui quid senserint de bal.

Hinc inter peritos inuenies hodie paucos, qui ritè hanc Medicinæ calleant partem, & qui non potius aliquam præbeant de balneis suspitionem, pauci eas momenti existimasse Galenum, & nullum idcirco de eis extare scriptum antiquum. Quos inter, id palam profitebatur Fallopius, Medicus alioquì hac ætate non vulgaris, antiquos rem balneariam pro remedio potius empirico habuisse, quàm quòd necessariæ nitatur rationi, itaque parum illos hanc curam tetigisse.

Opi. Fallopii reprobata.

Equidem verò negare non possum, balnea empiricā quandam continere, sicuti etiam vniuersam Medicinam in empirica prima sua habuisse incunabula

bula constat. At eã partem ob id pauci momenti esse reputandam; vt absurda deductio est, ita properantis, ac inconsiderati sanè iudicij id videtur asserere. Nam quòd eam partem non considerauerit, seu potius non scripserit Galenus; mirum videri non debet de viro altissimi ingenij, qui in condenda vniuersalia Medicinæ instituta totus occupatus, hanc partem, vt pleraque alia, negligentiùs, seu potius, inuitus reliquerit. An non apud omnes disciplinarum conditores desiderantur aliqua? & non multa intacta reliquit Aristoteles de natura, ac multa alia ipse Galenus, non solùm balnea, quæ propterea exquisitè, atque optimè à posteris sunt examinata & pertractata? Quàm præclarè verò senserit de balneis Galenus, vel id satis argumento esse potest, quòd de eis vbi vbi accidit, multa agat cum dignitate. Quin imò operæ precium se facturum existimans, si hanc quoque partem singulari opere pertractasset, pollicitus id quidem in III. de sanit. tuenda, vbi nimirum de Artificialibus balneis pertractasset, quæ tunc erant in vsu frequentissimo, ac super cæteras humanæ vitæ delicias; in Quinto posteà libro ob magnitudinem, quæ nimis excreuerat voluminis, videns vix locum relinqui, vbi de eis pro rei balneariæ dignitate loqueretur; tanquam magno relicto pelago caussarum naturalium, & fortasse quoniam hac in parte non erat admodum exercitatus; rem ad locum, ac tempus distulit magis idoneum, & quatuor duntaxat verbis, vix aliud habuisse hac in parte notatũ dignum visus est; quàm hoc, quod SATIVS EST BALNEAS naturales experientia cognouisse. Iam in Quarto libro, earum meminerat, fuisse tùm communi vsu, his, qui earum aquas biberent, pro purgationibus vernalibus. Ad vsum verò lauationum posteà, easdem veluti in transcursu commemorat, tum primo de simplicium Med. facultatibus, tum VIII. Methodi, & primo ad Glauco. Et de Tremore & Palpitatione, ac infinitis alijs locis. Cuius posteà authoritatem omnes, qui eum imitati sunt Medici, sectati sunt in balneis, Paulus Aegineta, Aetius, Trallianus, Auicenna, atque alij posteriores. Ante Galenum autem qui floruerunt Medici, insignes quosque (præsertim in hac ciuitate omnium bonarum artium alumna) inuenio balnearum vsum celebrasse: quales habentur ab Augusti ætate, Corn. Celsus, Antonius Musa, Archigenes, Scribonius Largus, Herodotus, Asclepiades, alijque. Ac multi pariter tùm Historici, tùm poetæ quàm celebratissimi, Strabo, Plinius, Vitruuius, Liuius, Horatius; vt cæteros taceam alios scriptores, ac poetas, qui post Galeni ætatem, singularia balnearum encomia, ac poemata ediderunt, quas perinde REM SACRAM, magnificis semper nominibus, ac censuris celebrarunt, vt sexcentis opportunè locis in toto hoc opere veniet clarius demonstrandum. Quid porrò fecissent illi veteres, qui nullo haud secus authore ac duce, rectè balneis tamen, vel minus noxiè vterentur: ne id quidem facilè concesserim, quoniam & authores haberent, & errores nihilominus incurrerent sæpè mortales, Plinio teste; vt ex Galeni institutis adeò varijs ab his, quæ Cleophanti authoritate scribit Celsus, VII. huius operis libro colligi poterit. Deinde in tanta morum, ac temporum diuersitate, quid attinet veteres in caussam præsentem adducere? Nam nulla comparatio: diuersa nunc, quæ prius non erat Relligio, mutatæ sunt leges, ritus, mores, à labore ad desidiam defluximus, omnis viuendi mortalium ratio, omnis Medicina, non in balneis solùm alia est. Quare minus noxium vtique dixero tùm fuisse balnearum vsum: pro temperatiori forsitan illorum vita, quam constat fuisse magis abstinentem, pro exacta commoditate, & pro arte denique balnearum, quam in Thermis illis magnificis tenebat quisque familiarissimo vsu. Consulantur monumenta illa veterum; inuenies eos balnea, perinde Deorum immortalium munera, religiosè adire solitos, aliquo relicto aut Sacro, aut voto, vt in Albulis legitur, in Clusinis, in Calderianis, & alibi. Tanti verò momenti fuisse habita ad humanæ vitæ rationem, vt Regum semper, ac dignissimarum Rerumpub. fuerint cura, regali idcirco pluri ex parte magnificentia exculta, quorum plura in tota Europa, ac in Italia maximè, summa cum commoditate, ac summis delicijs instituta visuntur. Itaque raræ prius in vsum excipiebantur medicatæ venæ: planè illis duntaxat locis, vbi multæ abundassent deliciæ, quales inter alias fuerunt celeberrimæ, ac tàm natura, quàm arte deliciosissimæ ad Baias. Ac nulla idcirco, aut obscura mentio fit in antiquis tot balnearum aliarum in Italia, quæ haud secus quàm hodie, saluberrimi extitissent vsus, vt Viterbienses ferè ad Romæ suburbia, Senenses, Pisanæ, Lucenses, ne dicam alias, quarum noua est institutio. Nam vt verisimile fit, cùm aliquandiu res balnearia cum hoc instituto laudabilis extitisset, donec scilicet illa stetit Romani imperij maiestas: sic eo declinante, simul atque fatali quadam omnium bonarũ artium labe paulatim consequuta, ac inter alias calamitates amissa ferè in totum Medicinæ peritia; denuò ipsa necessitas coegisse quodammodo visa est homines ad balnea naturalia. Quibus, quodam veluti ex temporaneo refugio vsa est ipsa posteritas, & vt solet esse omnium nouorum rituum introductio, confuso potius modo, quàm instituto aliquo, donec esset qui illis modum, ac leges poneret. Quod

Galeni cẽsura de balneis.

Balnearũ antiqui authores.

Plin. libr. XXXI. cap. VI.

Balneorũ obseruantia apud veteres.

Bal. naturaliũ noua inuentio.

vt cæpit fieri multis poſt annorum centeſimis, quando à collapſa illa veteri claritate ſciẽtiarum, incæperat Medicinæ facultas ex Arabum monumentis (vt ea fata tulere) inſtaurari,& ex Auicenna præcipuè viro Principe, qui tum eam luculentiſſimè illuſtrauit: non defuerunt præclara doctiſſimorum virorum ingenia, maximè in Italia, qui huic quoque parti balnearum, iam ferè ob literatæ conſulerent. Nec facilè equidem dixerim, qui primus tantæ huic,ac dignę reparationi Thermarum impenderit operã;iam planè qui ſparſim alius de alio ſcripſerint balneo, multa extat turba, non Medicorum ſolùm,ſed variarum quoque profeſſionum authorum. Bartholomeus Montagnana, Antonius Guainerius, Michael Sauonarola, Vgolinus Mons Catinus, Gentilis de Fulgineo, Franciottus legum Doctor Lucenſis, Ioannes Dondius Patauinus, Menghus logicus Fauentinus, Antonius Fumanellus Veronenſis, & nouiſſimi haud ſecus Germani quidam Medici, & quidam hiſtorici. Et item, quorum ſingulares aliquæ leguntur annotationes, Alchindus Poeta, Syculus, Ioannes Eliſius Neapolitanus, & Brancaleo, Ioannes Parauicinus Nouocomenſis, Nicolaus Maſſa, Bartholomeus à Cliuolo. Quorum equidem ſcripta non dico eſſe negligenda: imò Municipalia id genus Compendia balneorum, non legenda ſolum quibus placuerint, propono; ſed ad vſum, iuxtà hæc præcipuè inſtituta noſtra conſcribenda deinceps, ac tradenda vulgari quoque idiomate indigenis eſſe ſuadeo. Verùm quod in his mihi damnandum videtur hoc eſt, quòd in communi cenſu omnes, non concludunt, neque certa, aut definita aliqua tradunt inſtituta, vt cæteræ artes, de his quæ ſcienda eſſe, & quæ ſeruanda in balneis operæ precium ſit, vbicunque gentium habeantur. Imò quoniam in priuatis illis compendijs, nudas duntaxat compilauerunt quorundam locorum hiſtorias, factum eſt vt ad ſatietatem vſque eadem retractauerint loca, ac nullum interim ſcribendi ſtylum, aut doctrinæ ordinem ſeruantes, parùm diiu aliquam habere potuerunt lucem. Paucis exceptis tùm ex iunioribus noſtris, qui inuenta prius ab alijs tentarunt vtcunque meliora reddere; tum præcipuè Sauonarola, ac Montagnana, qui quoniam primi aliquo adhibito doctrinæ iudicio, non paucam claritatem de natura, ac de vſu balnearum ſaltem Italiæ dederunt; extiterunt pro ea ſeculi mediocritate ſatis celebres, ac aliquam etiam hodie à nobis gratiam promerentur. Cæterùm poſt noſtrorum patrum ætatem,quando cum cæteris Sapientiæ ſtudijs, cæpit vera integraq. Medicina illuſtrari, ac iuxtà Hippocratis atque Galeni doctrinam fuit reſtituta; conuerſis peritorum ingenijs ad hos principes authores,qui parum adeo de hac parte Medicinæ tractarunt, ac indignantibus legere, pro exoſa illa barbarie, perbreues illorum tractatus, ad priuatos potius vſus collectos, quàm vlla methodo editos ad doctrinam, & qui fundamentis ſumptis ab authoribus minus claſſicis vterentur; demum in tantam hoc ſeculum inſcitiam balnearum relapſum eſt, vt nequeuntes tamen Medici tumultuariam hominum frequentiam ad balnea cohibere, ac minus iuuare; vix raros comperiſſes, quaſi hac in parte non eſſent Medici, qui non ſolo aſſenſu contenti eſſent. Quod inter primarios noſtræ ætatis Medicos,haud diffitetur Manardus, ingenuè ſe pro exigua huius partis notitia, ac experientia; balnea potius permittere ſolitum quàm imperare. Quæ vel minor fuiſſet iactura, niſi tam fuiſſet euulgata licentia in balneis, ſuo cuique arbitrio vſurpandis; vt non tot adeo ſint balnearum prærogatiuæ, quantæ ipſis falsò culparum notæ quotidie imputantur, non ſine magno mortaliũ damno, & non minori Medicæ artis decore. Cùm ergo in tanta ſcientiarum claritate, in qua hoc ſeculo viuitur, præſtantiſſima Medicinæ peritia in antiquum illum ſplendorem reſtituta ſit, ac in multis etiam melior euaſerit: impium ſanè mihi viſum eſt pro communi ſalute, indegniſſimum verò tantæ facultati, quæ ſalubrem adeo partem, ac veluti ampliſſimam Remediorum prouinciam, occupandam ignaris, ac diripiendam impunè reliquerit. Hoc itaque conſilio profeſſus equidem penes Peripateticorum, & Galeni doctrinam integram tradere balnearum artem; poſtquam primo libro de natura, ac differentijs in vniuerſum aquarum docuimus,iàm ad vſum veniemus, primumq. requiſita aliqua ad communem balnearum vſum percurremus.

> Balnearũ poſteriores authores.

> Municipalia balneorum ſcripta probantur.

> Sauonarolæ, ac Mõtagnanæ laus.

> Lib. XVI. epi. V.

> Scribendi de balneis occaſio.

De vſu Aquarum naturalium ſimplicium. Cap. II.

EST autem neceſſarium,non modò ad vſum balnearum,verumetiam ad vniuerſa aquarum iudicia, de vſu in primis aquarum ſimplicium aliqua dicere. Qua de re penes Medicorum, & Galeni traditiones, duplex diſtinctio proponenda eſt. Nam alia ratio eſt in ſanis, alia in ægris: & item alia cùm in alimentis ſumitur, & alia in medicamentis. In alimentis quidem aqua ſimplex, tàm in ſanis, quàm in ægris, perexiguæ eſt vtilitatis. Siquidem, Galeno teſte: Aqua non nutrit, ſicut nullum ſimplex verè nutrire iam diximus. In acutis autem morbis damnabat Hippocrates aquam multis nominibus.

> III. de rat. vict. in morbis acu.
> Aqua nõ nutrit. cõ. 17.

Aquæ noxius vsus in morbis.

bus. Nempè quæ concoctioni est contumax, stercoris expers, aluum non deijcit, in feruescente hepate fluctuat, quanquam alioquin & optima sit aqua, & omni culpa vacet. Ebibita tardè vtique permeat, & dum diutius in ventriculo manet, fluitat, ac sitim non arcet, imò arescente ventriculo in bilim conuertitur, quo nomine in principijs accessionum ebibita, vt plerique ad aquas tunc temporis inhiant, nocentissima est.

Aquæ potus in accessionibus, nocentissimos.

Præterea cùm ex ventriculo ad ieiunum intestinum ægrè perueniat; non facilè distribuitur, neque in hepar, minus in renes, thoracem, pulmonemq. transit; itaque fit, vt neque vrinas mouere apta sit, neque sputum educere, neque partes roborare.

Communes aquæ vtilitates.

Cæterum summa vtilitatum aquæ simplicis in tota natura hæc est, quòd aqua non modò in alimentis; sed etiam in medicamentis, vehiculi obtinet vicem in communicandas quascunque ipsi corpori aliarum rerum facultates, siue intrinsecùs, siue extrinsecùs, & tam acquisitas ex misturis, quàm proprias. Hac enim in parte obtinet aqua principatum. nulla enim alia res est, siue ex compositis, siue simplicis naturæ, quæ faciliùs impressiones à quacunque alia re in se recipiat, neque idoneum magis instrumentum in eas corpori communicandas haberi potest. Cuius rei manifesta exempla sunt tam in artis operibus, quæcunque aquarum ministerio vtuntur; quàm in naturæ functionibus.

Aqua cur nutricationi necessaria.

Eodem 3. de Rat. Vic. 17.

Inter quas illud manifestissimũ, simul atque communissimum est, quòd cuicunque rei viuenti nutricationi, augmentationiq. summè est idonea. Imò necessaria authore Rufo (dicebat Galenus) quando alimentum sine aqua confici à natura non possit, quæ & humectare valeat solidos cibos, ac liquabiles ad distributionem per vniuersum corpus efficere. Pariter & medicamenti vice: cùm nemo aquam refrigerare, ac humectare negauerit, multa eam operari ex naturæ robore, ac per accidens constat. Neque enim aquam ebibitã verè corroborare quispiam dixerit (inquit ipse) nam neque vires recreat, quemadmodum neque cætera alia, quæ nullo modo nutriunt: nisi aliquando per accidens.

Com. 39.

Ad quam quidem rationem facit ea, quam posteà citat Erasistrati sententiam: Fortes, inquit, tùm ciborum, tùm potuum facultates, tempestiuè quidem assumptæ maximum iuuamentum, intempestiuè autem maximam offensam adferunt. Quando autem tempestiuum naturæ dici possit, vel (vt melius dicatur) quando tale ex aqua naturæ robur sperandum sit, non est facile cuicunque definire: nisi idipsum per exempla, quæ longa aquæ vsus experientia docuit, ostendatur. Nam alij à consuetudine iuuantur, alij per certam corporum, affectuumq. dispositionem: & vtcunque, pro quantitatis, & qualitatis modo aquæ ipsius, quæ assumitur, & omnino per accidens, vt iam ex varijs experimentis planè constabit.

Aqua cibis superbibita.

Superbibitus post varium cibum aquę puræ cyathus, interdum calorem innatum vnire facit, qui concoctionem valentiùs molitur, sudores illico ciet (vt multis accidit qui à cibo frigidam consueuerunt bibere) & excrementa id genus fuliginosa detrudit.

Cruditati & repletioni.

Ad hunc modum (ex Galeno monet Aëtius) dum quis ex ciborum copia in ventriculo grauatur, vel cruditate premitur, si vomitionibus fuerit ineptus, & ob nullam caussam frigidæ potui malè dispositus; non inconueniens est cyathum vnum aquæ frigidæ puræ absorbere: corroboratus enim inde ventriculus, celerrimè quæ in ipso hærent, ad subiectas partes demittit.

Alui purgationibus.

Aqua medicinæ superbibita.

Quidam autem Rethor apud Galenum in II. de Alimen. facultatibus, solebat præbibita aqua, pirum, vel austerum quidpiam, & comprimentis virtutis superingerere: vnde prædicabat sibi stiptica laxare ventrem. Quem morem posteà Mesues in primo rei medicamentariæ libro recepisse visus est, post exhibitũ medicamentum purgans, quod mouendo esset, & non moueret. Si enim (inquit) facultas expultrix est imbecilla, aut medicamenti actio debilis, aut remissa, data aqua modicè frigida, & hora post adstringente aliquo, vt cidonio, piro, vel simili, medicamentum potenter ad inferiora deprimitur. In quo & frigidam simpliciter facere, ex quorundam veterum sententia asseuerat, quod adaucta per frigidam aquam grauitate, citiùs lubricet, ac descendat medicamentum. Quod verum esse subiungit, si libera habeat intestina, si verò obstructa sint, aut in suis anfractibus arctata, augetur per aquam frigidam angustia. Id quod cùm intellexeris, dimissa frigida, propinabis tepidam, quod hæc præterquàm quod angustiam non auget, lubricare cogit medicamentum.

Iuscula medicinæ superbibita damnantur.

Lib. 7. c. 6.

Neque verò (inferiùs subdit Mesues) imitandi sunt, qui post purgatorium medicamentum festinanter iura pinguia, & pulmenta mollia propinant, cùm hæc ventriculum laxent, emolliant, ac repleant, ac ex his cibi fastidium, nauseamq. generant. Vnde & ab Auicenna, iunioribusq. medicis, qui malum medendi vsum in Paradoxis persequuntur, ea iure optimo damnantur. Sumpto medicamento (inquit Paulus) cibo omni, & potu abstinere, vsque ad consummatam purgationem compelles.

Iuscula quando danda.

XII.

Porrò laudantur id genus sorbitiones à Mesue, quando medicamentum violentiùs quoddam à partibus nutritorijs deturbandum est; iusculum enim lauat, ac citò lubricare facit medicamentum. Sic Hippocrates in II. de rat. vict. in morbis acutis, dato Elleboro, vel Peplio, statim Ptisanæ sorbitionem superbibendam consulit. Omnium enim talium natura (inquit Galenus) deleteria

teria est, hoc est pestilens, ac lethalis, corporibus quæ expurgantur naturis omnino contraria. Ptisana verò, & malitiam eorum obtundit, & detergendo operationem sollicitat, trahitq. ad infima. Vsus quoque est & in purgantibus medicamentis quandoque hoc frigidæ remedio Galenus, cum loco iam citato, iuuenem quendam ad exemplum illius Rhe-

12.de Alimen.

toris se iuuasse commemorat, qui assumpto purgationis gratia scammoniæ succo, quinque post purgationem horis nihil dum poterat excernere, sed stomacho lancinari, ac miserè torqueri videbatur. Vsus & eadem quandoque Dioscorides, vt in Lathiris semine, quam vulgò Cataputiam vocant; purgant aluum, inquit, semina eius, numero septem, aut octo deuorata, aut in cibis sumpta, potaùe, cum caricis, aut palmulis, frigida superpota aqua. Porrò à cibis superbibita aqua, non ventriculo solùm (vt dicebamus) verumetiam capiti admodum prodest, inquit Celsus, prohibendo illi vapores noxios, ac de-

Capitis pasionibus.

primendo, adeoque is vsus à multis passionibus hominem vendicat. Propterea Hippocrates in III. de Ratione Vic. admnata ægris pœnitus aqua, ebibito prius vino, posteà syncera frigidæ quidpiã superbibere iubebat: sic omnigena symptomata, quæ caput in acutis offendere solent, prohiberi asseuerans. Conuenit hoc modo hebeti visui, capitis dolori, aurium surditati, tremulis, comitiali, & articulari morbo, resolutis, & eiusmodi affectibus. Strangulatis item ab vtero mulieribus eadem ferè de caussa opitulatur, bilem flauam, vstamq. progignentibus, ventris erosionem patientibus etiam robustis, nimium purgatis, ex vulnere, vel vndecunque sanguinem fundentibus, pinguibus item, ac iuuenibus carnosis, & exudantibus. Illud tamen nosse oportet (vt monuit Celsus) quòd ex labore sudanti fri-

Aquæ potio sudanti mala.

gidæ potio perniciosissima est, atque etiam cùm sudor se remisit, itinere fatigatis inutilis. Quin etiam à balneo venientibus eam inutilem iudicauit Asclepiades, quod in ijs verum est, quibus aluus nec facilè, nec tutò soluitur. Porrò benefacit etiam singultientibus, & oris graueolentiam habentibus, his qui in somno semen effundunt, & qui aliàs seminis profluuio laborant, tam innatatione frigidæ, quàm potu. De alteratis aquis simplicibus.

Tepidæ aquę potus

Tepida quidem bibentibus facit nauseam, calidior autem ieiuno ventriculo ebibita, multoties stomachum lauabit, & ventrem soluet Auicenna teste, quanquàm frequenter vsurpata laxat ventriculum. Tepidæ aquæ potus (inquit Galenus) eis auxilio est, qui ex mordente quopiam humore, aut bili in ore ventriculi in syncopim labuntur, pulsus exigui, guttæ frigidæ alicubi corporis, & conuulsionis speciem referunt: nam eam sequitur vomitus,

Vomitus ex aqua tepida.

atque sanatio. Sic iubet Galenus II. de compo. Med. secundum loca, eis qui capite ex ebrietate dolent, vel aliquo alio stomachi vitio, vt aqua tepida epota vomant. Facit item bili tàm supernè, quàm infernè erũpenti, quæ vehemens passio cholera quibusdam dicitur: & item singultui ex humorum in stomacho erosione, pauxilla tepida sorbillata. Gingiuis quoque cruentis, & inflammatis, talibusq. faucium, & tonsillarum morbis. Commodat denique tepida vbicunque ad excretionem præparare oportet, attenuare, diffundere, liquefacere, mollire, eluere, discutere, ac multa id genus alia moliri. De aqua cocta.

Aqua cocta.

Laudabilis consuetudo est aquam decoquere, siue ob cruditatem, siue ob aliud quodpiam vitium decoquenda sit, cum hoc tamen vt ea refrigerata vtamur. Quod inuentum Ne-

Plinius,

roni quidam laudi attribuunt, vitro in niues demissa, vel in frigidos puteos. Decoxerant tamen eam antiquiores etiam, vt apud Hippocratem IIII. de Ratione vic. colligitur: præsertim vbi inculpatam aquam ad vsum sanitatis non haberent, sed vel limosam, vel graueolentem, vel quæ medicamentosi quidpiam, vel sulphuris, vel ferri, & consimilium saperet: vt ex Galeno pluribus locis, fusè verò in VI. Epidemiorum Comm. IIII. elicitur, Semel calefacta aqua, inquit Alexander in Quæst. Naturalibus, haud similis redit refrigerata ei quæ prius, sed manet tenuior. Siquæ verò commistæ sint dissimiles partes cum ea, eæ inter refrigerandum sequestrantur: refrigeratis verò, quod graue est, & terrosum deponitur, quod autem leue in superficie manet. Quanquam non defuerunt, qui dicerent, Aquam ex decoctione inspissari: sed ij Auicenna teste, superficietenus aquæ naturam considerauère, quæ cùm sit simplex mediæ naturaliter spissitudinis, & raritatis, à frigido magis condensatur, à calido contrà, viam acquirit in tenuitatem. Reperiuntur autem synceræ multæ, quas Galeno teste, neque decoquere, neque vllatenus præparare ægris neces-

In6.Epid.

se est, vtpote quæ sui natura leuissimæ ac limpidissimæ sunt. Quas vel hoc signo cognosces, si carnes, olera, fructus, legumina, ac radices citissimè percoquant: vt de Nili aquis diximus, & proximè de Tyberinis. Quas hac sola præparatione indigere experientia docet,

Tyberinæ aquæ an coquẽdæ.

vt aliquandiu, ac minimum quindecim dies in vetrinis desederint, vbi quanto manent diutiùs, tantò exactius tenuantur. Quo tempore si decoquantur, crassescunt manifestè, igne nimirum subtiliores earum partes soluente: concalefactæ verè duntaxat ad feruorem, ac refrigeratæ, formam acquirunt requisitæ tenuitatis. Et eadem ratio consimilium aliarum aquarum esse debet. De frigidæ potu in febribus, singularis vsus est, quem docet Galenus

nus IX. Methodi, in ardentibus, & continentibus febribus. Quippe in his vbi venæ sectio fuisset omissa, siue propter inscitiam, siue propter ægrotantis, astantiumq. timiditatem, habita temporis opportunitate, consulebat ægro aquam potui offerendam, quæ si aliquo nomine suspecta haberetur, prius decoqueretur, ac prorsus gelida exhiberetur. Non vnum, inquit cyathum, sed quantum ægro libuerit bibere. Idoneum verò tempus dicimus ipsam morbi concoctionem præter cætera. Neque enim in principio, neque in augumento denda est frigida, sed in ipso & totius morbi, & particularis exacerbationis vigore; quod & pulsus, & vrina præostendisse poterunt. Cuius hæ sunt vtilitates: opportuno enim tempore exhibita, corroborat solidarum partium naturam: corroborata autem natura prætenuatos iam humores aggreditur, ita vt qui vtiles sunt, & ad nutriendum habiles, hos quidem trahat ad se, inutiles verò eijciat, vel per ventrem, vel per vomitum, vel per sudores. Quòd si etiam tempore sanitatis assuetus æger fuerit potui frigidæ, magna cum fiducia ipsam propinabis: ipsa scilicet experientia doctus, omnia viscera eius occursum familiariter tolerare. Omnino enim si aliqua pars adeò extitisset frigida, vt ab ipsa læderetur, vtique sanitatis tempore illud detrimenti ostendisset: quùm autem in sanitate nulla pars læsa sit, ne in febre quidem lædi poterit, quùm maximum propugnaculum habeat, in profundo ardentis caloris multitudinem. Ac eo confidentius, quo multi minus assueti, & à febris ardore impulsi frigidam absorbere, fortuitò quodammodo, & impune sunt persanati. Inter alias verò seruandas tanti remedij conditiones, potissima est corporis ægrotantis habitudo. Minus enim tuta est plurima frigidæ exhibitio ijs, qui exiguum sanguinem, tenuemq. corporis habitudinem habent, hecticæ febris periculo. Porrò intempestiui vsus (veluti si ante concoctionem daretur) innumera sunt detrimenta, ac omnia (vt semel dicam) capitalia. Maximè verò si quod primæ notæ viscus, aut inflammatione, aut erysipelate, aut obstructione, aut imbecillitate, aut aliquo insigni alio vitio teneretur. Ventriculo in summa, qui primus recipit intestinis, renibus, thoraci, capiti, toti denique neruoso generi frigida nocere potest, si intempestiuè vsurpetur. Atque hactenus de aquæ simplicis vsu, & quatenus ex accidenti operatione medicamenti vice vsurpari possit, dictum sit.

Frigidæ potus in febribus.

6.Epi.cō.4.

9.Methodi.

Frigidæ pericula.

De iudicijs Minerarum in aquis naturalibus. Cap. III.

NVnc verò sermo nobis vertendus est ad Medicatas aquas: quo nomine intelligūtur, quæcunq; vltra aquæ qualitates, conceperint per misturam, seu arte factā, seu operæ naturæ, insignē aliquam ex medicamentarijs virtutibus qualitatem, puta vel caliditatem, vel siccitatem, vel detergendi vim, vel adstringendi, vel quampiam id genus aliam. Quoniam autem hæ facultates, ac virtutes in speciali temperamento consistunt, quod aquæ ipsæ sortitæ sunt cum misturis ipsis terrestribus: idcirco operæ precium in primis est modum cognoscendi misturas, ac minerarum ipsarum naturam ostendere. Cuius planè inuestigationis duplex est via: altera quidem quæ tota sensuum testimonio inhæret. Altera verò est argumentum, quod physici dicunt à posteriori: ab ipsarum inquam aquarum operationibus mineræ subiectæ naturam concludere. Qui modus vt communior est, ita commodior, ac Medico proprius. Prima verò, ac innata nobis cognoscendi via à sensibilibus est, ac euidenter apparentibus: ex qua non solùm caussas rerum venamur, sed tùm plenè scire videmur, cum ratio consonat sensibus. A communiter ergo, ac planè apparentibus incipientes, superficiales in primis regionis, ae soli circunstantias speculabimur; num aquis abundent, an careant, & quales incolarum æstimatione habeantur. Situs similiter montium obseruabimus, valles, campos, terras; an aridas & steriles, an fœcundas & pingues; & quorum maximè fructuum feraces sint. Rarò in lata regione, ac planicie metalla: frequentius sub editis montibus atque his asperis, nemorosisque, vbi minera in altis terræ visceribus subiacet. Vel contrà sterilibus quæ in superficie, aut certè plantarum quarundam squalidarum, breuiumq. feracibus, fructus aut nullius, aut exigui, & agrestis. Maioris verò fæcunditatis, si regio ad septentrionem inclinet, & voluit Sudines: ob quod Europa maximè abundat metallis, quæ patula huic cœlo subijcitur, ac vberius abundat humoribus. Loca autem sicca, lapideaque, & fissa vaporibus elatis, quæ & per rimas varijs scatent excrementis, ac vix vnquam boni halitus his qui inhabitant, cùm permagni intersit balnea salubris auræ reperire. Nec minus lapides ipsi, terræ esse solent graues, liuidæ discoloris tincturæ, ac certis persæpè metalli alicuius squamis perspicuæ, æris maximè, vel auri, vel argenti, vel ferri. Media verò mineralia vulgò magis, ac expressa affatim sui specie luxuriant, & in planicie, & in montibus. Ac maximè Sales, qui ipsa est terreni ariditas, quam ob rem salsæ aquæ tam frequentes erga meridiem. Et è diuerso sub polo

Medicatæ aquæ quæ sint.

De iudiciis misturarum duplex via.

Metallā quæ amēt loca.

Plin.

Mineralia loca.

lo Arctico, vix maria ipsa, vbi algescunt, sunt intus salsa, cùm fumosis alioquin aquis valde tota hæc Aquilonia tellus abundet, quæ fœcunda metallis tota vndique exhalationibus transpirat. Copiosa eadem sulphure est, quod & planiciem, & montes amat, deinde alumine, attramentis, ac gypso, postea bitumine. Nec minori denique cura speculabimur, an certas aliquas mineræ fodinas ea regio habeat, & qualis exinde aquarum excurrentium intrà terram inclinatio esse possit. Nam penes impressiones inuentas in aqua, hinc fiet persæpè argumentum illius mineræ certissimum. Post hanc verò superficiariam coniecturam, ad particularia aliqua experimenta veniemus. Præstant autem abundè plurium experimentorum materiam ea, quæ iam primo libro de caussis, ac misturis aquarum generalib. proposuimus. Notitia verò, quam proximè dedimus de differentijs aquarum, necessaria huic speculationi de mineris est, vnde particulares cuiusque sensus notas, significantiasq. licebit elicere.

Aquæ æstimatio a substantia.

Aquæ ergo ipsius substantiam primò contemplabimur, & quantum à simplici aqua differre videatur, pondere, colore, sapore, odore, & tactus qualitate. Sulphuratæ semper, & quantulacunque mistura odoratum offendunt. Imò si calore subdito vix habeant, vnde exhalent, exitum, putent; & putore plus minus graui, pro adiacenti secum mistura: quam & pinguem reddunt. In bituminosis nidor potius acutus, quam putor, & tellus tota creta est. Sal cognoscitur gustu: & tactu quandoque aquæ manum exasperant. Nitrosæ in salso pendent ad amarum, & linguam suctu quodam vellicant. Aluminosæ gustu adstringunt, siccantq. sine acrimonia. Adstringunt & Ferratæ cum quadam acerbitate, & cum quadam acrimonia quæ æris mineram imbibunt, aut Chalcanthum, aut Sory, aut Misy, quorum ad distinctionem sunt præter ea singularia hæc indicia. Acris vt plurium saporis in metallis suis reperiuntur aquæ, quæ rectà ochram incurrunt, vel Sandaracham, vel rubiginem. Quæ & colorem aquæ tingunt, ochra luteum; Sandaracha, Stybium, Melanteria, & Molybdena liuidum; Rubricæ rubeum reddunt. Quæ ad exempla ostendisse satis sit, quandocunque opus fuerit.

A venarũ qualitatibus.

Deinde post aquæ ipsius considerationem, in venas ipsas, si aderint, accedemus: quarum curricula intro vsque, si fieri poterit excauata, perlustrataque, venarum compostituram, & porrò adnexa vndique recrementa examinabimus; similiter lapides, & innatantia, & residentia, aliaq. id genus accidentia obseruabimus. Scobes enim, & hoc sordium genus, quæ circà margines aquæ indurantur, certam solent naturæ suæ præ se ferre speciem.

Ab excrementis.

Nam in Salsugineis semper albescunt, quorum nomine veniunt & alumina, & Nitrum, & id genus alia. Liuescunt, ac fœtent in sulphuratis. Variæ in Metallicis apparẽt: virides in æneis, quæ & sub sole nigrescũt: rubeę in ferreis & graues, graues & liuidæ in plumbeis. Substantia aliæ leues, aliæ asperæ, & sapore vario. Aliquæ ignium experimento ardebunt, vt bituminosæ, & quæ sulphure participant. Aliquæ in tenuem leuorem soluentur, vt terrestres, & marmorum recrementa: aliquæ crepitant tantùm, vt salis genera. Scobes metallicas quidam tentant soluere: vel aceto acerrimo, vel aqua ardenti repurgare, & ita iudicium facere. Innatantia similiter, in alijs bullosa & crassa, vt in sulphuratis, & item bituminosis aquis visuntur: quæ & facilè distinguuntur, cùm leui spongiæ contactu exucta, aut lanatis pellibus, & in ignem posita, aut sulphur fœtebunt, aut acrem nidorem, ac flammam crassam emittent.

Ab experimentis.

At verò, quia misturæ sunt innumeræ, nec eædem propriam in aquis, quam in natura sua seruant effigiem (nam mutantur admodum, dum in aquam soluuntur) ideo habita circa aquam ipsam diligentia, quorundam quoque experimentorum notitiam trademus, vnde exquisitè magis vnumquodque discerni poterit. Diligentiam primum adhibitam intellexero, si cessatis iam multos dies imbribus, aqua manè diluculo colligatur. Id quod ante Aequinoctium autumnale commodiùs, ac certiùs fit, cùm ea tempestate (vt monuit Columella) tellus omni exuta sit aduentitia humiditate, ac synceriùs, quales ex natura sunt, venæ ipsæ destillant.

A pondere.

Itaque hausta tunc ex ipso fonte si fieri poterit aqua, de communissimis indicijs est eam ad pondus experiri. In quo permira mihi visa res est, aliquas inuenisse, vel acidas, vel acres, vel deiectorias, limpidas tamen, & æqui ponderis cum simplicibus, & claris aquis. Ratio dictat, inter simplices & dulces, quæ grauiores inueniuntur, eas crudas esse, ac duræ substantiæ: compositas autem grauiores esse, ob mistionem aliquam grauioris elementi.

A resolutione sub sole.

Sunt autem qui has permistas & confusas minera aliqua, ita examinent. Affuso in eas aliquandiu panno, vel filtro, eoque ad solem exiccato, exinde fit iudicium rei permistæ, & quanto grauior reddatur pannus quàm anteà: Certum autem iudicium per resolutionem ipsarum aquarum fit, quo (vti nos naturæ opera admonent) similes partes à dissimilibus sequestrantur.

A resolutione per ignem.

Resolutio autem bifariam fit, vel ad solem, & hic modus iners, ac fallax est, nisi in aquis, quæ crassis admodum scatent partibus. Vel igne adhibito, duplici item artificio, vel coctione, vel elambicatione. Facilis verò modus, nec minus idoneus est decoctio; sic enim per artem

Coctio.

ex aquis elicitur sal, Halynitrum, Alumen, & alia genera minerarum. Quales ergo maxime

xime

ximè syncerę, ideſt incontaminatæ haberi poſſunt è fonte aquæ, vel in vitro, vel in teſtaceo, ac eo vitrato vaſe elixandæ ſunt. Quo modo nos aliquando in totum eas elixare fecimus: & modò ne igneis extremè cōbureret miſturæ materiā, ac falleret iudicium, eas ad dimidium vſque vaſis coximus. Et modò tenues quaſdam, & claras ne elixauimus quidē, ſed in vitrea boccia illutata, ac immenſa ad dimidium in cinerē ſuper fornaculam ſapientū, lenem duntaxat aquæ euaporationem tentauimus, ac materias quantumuis exiles ita ſeruauimus.

Va poratio.

Vbi optimæ curæ eſt ſubodorari interim vapores bullientis aquæ quid referant, cùm maximè vel Sulphuris portionem, quantulacunque ſit, vel bitumen interdum referre ſoleant. Elixata verò aqua, vel ſedimenta ipſius apparebunt multa & craſſa: tumq. vbi ad duos ſaltem quieuerint dies, declinato ſenſim in latus vaſe, accurate defluere ſinito aquæ reliquias. Vel pauca erunt, & tenuia, & tunc (vt artis Chymiſtarum eſt) ſequeſtrato per filtrum ſic. Immergito fruſtum filtri madefactum partim in vas tuum, partim extrà: & qua parte immergitur ſit filtrum lata baſi, extrà apice acuto: conſecutione enim quadam aqua vaſis tota ſenſim euacuabitur, & in fundo vaſis fiet iudicium reliquiarum, etiam minimarum.

Sequeſtratio per filtrum.

Porrò cæteris experimentis anteponitur, quod per ſublimationem fit, quam ſapientes (quorum hoc eſt inuentum) elambicationem appellant. In quo ne tibi per incuriam contingat error, vitrea, ac ſyncera eligito ſtillatoria vaſa, eaq. benè connexa, ac benè illutata ſint. Aenea enim, ac plumbea vaſa ſunt minus idonea, quoniam aliquo poſſent (vt vſu euenit) eius materiæ recremento, tibi iudicium fraudare. Eſto autem aqua diligenter ſelecta, ac affuſa in vitream (vti dixi) cucurbitam, ſubditis (vt artis eſt) ignibus, deſtilletur.

Elambicatio.

Sic enim diuerſæ quæque partes ſegregatæ, aqueæ quidem deſtillabunt, aëreæ verò, ac ſubtiles euaneſcent, terreſtres autem & cinericiæ, quæ plures & euidentiores ſunt, in fundo reſidebunt, vel in toto cōcreſcent vaſe, eoq. magis grauiores leuioribus ſubſidebunt. Atque hæc ipſa reſidua aſſiccata, ſeu per ignem, ſeu in vmbra, ſeu (quod magis laudauerim) ad ſolem, qui non adeò fuerit ipſorum mineralium ignarus, facilè diiudicabit: diuerſis eadem experimentis ſubijciens, ſolutioni in lamina ferrea ignita, malleo, ac ſenſibus ipſis. Solent ſulphuroſæ partes tenuiores, inter ebulliendum, tetro ipſo Sulphuris halitu exhalare: terreſtriores & coagulatæ ſuper ignem eliquari. Salſugineæ verò omnes, ſalſæ remanent, ac lucidæ, & in ignem proiectæ crepitant. Nitroſæ, Aluminoſæ, & Atramentoſæ, in tenuem & candidum pollinem rediguntur, ſiccumq. & ſapidum, niſi exactè ſalſum. In gypſeis inſipidum & album reſidet: item ex calce, cinere, argilla. Minimè verò cæterarum miſturarum hoc experimento declarantur metallicæ partes: quam ob cauſſam fuerunt quidam hac ætate, qui Fallopij authoritate ſcripſerunt nullas fieri ex metallis impreſſiones in aquis. Quæ maxima fuiſſet inſcitia, ac propemodum negare ſenſum & negare promiſcuam aquarum miſtionem cum terris. Nam ſic dicentes aut nulla eſſe metalla coguntur aſſerere, aut ſi aquarum liber eſt curſus, currere eas & per metalla vbi vbi accidit fatendum eſt.

Metallicæ partes an ex elābicatione declarantur.

Non declarantur ergo metallicæ partes hoc experimento facilè, quoniam ex metallicis ſiquæ partes ſint integræ & ſolidæ, eæ aut non fathiſcunt, nec ſoluuntur in aquas haud dubiè, raris exceptis ramentis, quæ deciſa iuxtà riguos fontium remanet perſpicua, & quales arenas aureas dicemus in fluuijs aurigeris.

Fallopii error.

Aut intelligendum eſt, præuias tantùm metalli materias, adnaſcenteſq. terrarum ſpecies ſeſe illis concorporari, vapores metallicos, rubricas, ochram, chalcytim: quæ & pollinem relinquere ſolent eius naturæ, ſapore, colore, ac ſubſtantia ſalis perſpicuum. Impreſſiones verò tenues metalli, aſtringentiam, acrimoniam, ſiccitatem, in ipſa aqua ſtatim è fonte hauſta ſeruandas eſſe, veluti propoſuimus; quando per ignem vel euaneſcere in totum, vel permutari eas neceſſe eſt. His omnibus quidem modis à ſenſibilibus poſſumus de aquarum miſturis proferre iudicium. Ceterùm ad præcognitionem minerarum in aquis, non minus idonea, ac Medico propria coniectura eſt, ab operationibus in quaque aqua inuentis quid iuuerint, quidve nocuerint his, qui prima earum fecère pericula. Quæ planè ratio & prædicta omnia ſenſuum teſtimonia comprobabit, & certitudinem ſupplebit, vbi prædicta non ſatis fecerint indicia. Et præterea de non viſis etiam aquis, ſed fama tantùm auditis, probabile admodum præbere poterunt argumentum.

Via cognoſcendi mineras ab operationibus.

Ita aquam, quæ calfacere, præſertim actu dicatur, ſtatim ſulphuris in ſe continere materiam iudicamus. Quæ conſtipet, ferrum. Quæ abſtergeat, ac deijciat vel per aluum, vel per vrinas, aut ſalem, aut æs, aut nitrum. Anticoli aqua hìc in Campania, haud ferè differt ab aqua ſimplici: verùm ab inſigni hac operatione, qua & fontem, & canales quà tranſit, aliquo temporis curriculo abſumit, omnes eam communiter Chalcanthi naturam continere aſſeuerant: quapropter & calculoſis eſt mirabilis medicina.

Anticoli aquæ mirificæ operationis.

Quarum operationum innumera noſtræ balnearum hiſtoriæ exempla dabunt, in quibus (vt mox dicemus) ad hæc iudicia, hominem ſupponimus ſaltem mediocriter exercitatum.

De

De iudicijs Impressionum, ac virtutum in aquis Naturalibus Medicatis. *Cap. IIII.*

Rerum duplex virtus.

HAbita Mineræ aquarum cognitione, iam consequens est ipsarum quoque facultatum rationes, ac iudicij modum exponere. Dotatum est autem vnumquodque duplici virtute (vt probatissima est Philosophorum, ac Medicorũ sententia) altera elementari, qua manifestis vnaquæque res qualitatibus operatur, calida, frigida, sicca, humida. Altera cælesti, quæ supra omnes elementorum vires, & suprà quanque sensuum coniecturam, opere tantùm ipso percipitur. Quod genus facultatum in aquis tàm latè patet, vt arbitrandum sit, nullum vbicunque fontem emanare, etiam fluminis & simplicium venarum, quem non hactenus aliquis cælestium fauor præuenerit, siue clariùs, siue obscuriùs. Ad elementarium ergo virtutum agnitionem, satis quidem manifesta se exhibet via, à specie ipsa mineræ, siue sulphurea sit, siue salsa, siue aluminosa, siue mineralium aliqua, siue metallica. Quarum vt specialis natura est, ita speciales sunt facultates, quales in historijs in sequentibus libris explicabuntur v.g. quia sulphurea minera exiccantis, & calidæ facultatis existit, adstringentis aluminosa, roborantis ferrea, abstersoria æris, ae nitri, & suo modo aliæ. Et quales misturæ compertæ sunt, tales planè cognominantur aquæ, sulphureæ, aluminosæ, ferreæ, aliæq. species. Verùm quia mistiones rerum infinitè variant, in aquis maximè: nec facultates vno existunt gradu, neque eandem habent efficaciam in vno fonte, ac in alio: ideo necesse est vnumquemq; fontem (vt dicebat Galenus) per experientiam cognouisse. Nimirùm, vt de singulari fonte, singulariq. temperamento mineræ, sensuum testimonio facultatum ipsarum fiat coniectura. Cui iudicio, vt ritè fiat, tres potissimùm conditiones seruandæ sunt. Prima vt sit sensuum integritas, ac inculpata dispositio. Altera, vt quæ examinãda venit aqua, omnis sit extraneæ qualitatis expers, & qualis syncera scaturit è vena, nec aliquatenus intelligatur mutata. Et tertia coniectura est, vt non qualis ex se sit aqua, nec ad totam naturam æstimetur, sed ad nostri corporis temperamentum comparata, qualem nam habeat vim agendi, ac alterandi, ad illius respectum calida, frigida, humida, aut sicca dicatur. Primæ ergo in quaque re iudicanda qualitates, se statim, aperteq. sensuum testimonio subijciunt, seu calidæ, seu frigidæ, seu siccæ, seu humidæ sint. Ex sensu verò incipit ars, quæ perceptas sensu qualitates, coniectura æstimat ad quantam singula actionem, efficaciamq. perueniat, earumq. vires ad disciplinæ vsum, per gradus distribuit; à primo, ad secundum, ad tertium, vsque ad quartum gradum. Ac talem v. g. aquam calidarum virium enunciat in primo gradu, quæ obscurè calefacit: talem in secundo, quæ manifestè afficit: tertio, quæ multum: quarto, quæ plurimùm, ac instar ignis calefacit; idque in horum singulorum ordinum principio, medio, fine, & coniugatæ similiter inuicem, calfaciens exiccans: calfaciens humectans: frigefaciens siccans: frigefaciens humectans astimantur. Exinde cognito primarum qualitatum inter se connexu, ars ipsa ad compositas, consequentesq. alias ex ordine naturæ operationes progressus habet. Vtpote quia calfacientium, atque exiccantium effectus sunt (teste Aristot. Quarto Meteor.) Rarefactio, fusio, digestio, attenuatio; humectantium mollitio, & lenitio. Frigefacientium verò, & humectantium repletio, & extensio: siccantium verò adstrictio, & condensatio, aliæq. huiusmodi: quæ ad distinctionem primarum illarum, secundæ qualitates, & secundæ medicinæ operationes à medicis nuncupantur, ac in balneis reperiuntur communissimæ. Ex quibus vlterius ad tertium genus operationum progreditur, quæ scilicet ex secundis inter se, ac primarum virtute resultant. Quarum exempla sunt in potulentis maximè balneis, abstersio: quæ scilicet ebibitæ vel per vrinam, vel etiam per aluum vacuant, attenuando, ac dissoluendo ex secundis, & mediocriter calfaciendo ex primis. Vel per aluum leniendo aliquæ, lubricando, molliendo, humectando, vel per vomitum, fluctuando in ventriculo leui calore, irritando acrimonia aliqua, ac subuertendo. Et quartum denique genus operationum dicimus, cum insignes in quaque re vires comperimus, quas pro inexplicabili connexu partium, ex tota essentia, aut occulta proprietate redundare definimus. vt quæ in balneis frequenter visuntur operationes, quæ vel lapidem frangunt, vel stomachum iuuant à proprietate, vel hepar, vel renes, vel vterum, vel steriles fœcundas reddunt: quæ tamen operationes plurima ex parte à præuijs illis facultatibus tertijs, secundis, & primis dependẽt, vix fortasse scientibus nobis connexiones illarum gradatim explicare, ac prosequi ad sensibiles vsque, & maxime notas. Per has ergo sensuum, ac rationis sequelas in notitiam distinctam impressionum, virtutumque, quæ ex misturis in aquas intimari possent, veniendum est. Cuius rei hæc est ars, ac iudicij summa.

Margin notes: 5. San.tu. — Ex Gale. 5. Simpli. — Primarũ qualitatũ gradus in aquis. — Secundæ qualitates seu operationes. — Tertiæ operationes. — Quartæ operationes.

De iudicijs particularibus operationum aquarum naturalium. Cap. V.

RECta ergo primùm existente dispositione sensuum, danda opera est, vt sincera quantum fieri poterit aqua, & sine omni aliena mistione, ac alteratione in iudicium proferatur. Quod verò ad sensus ipsos attinet; Galenus in primo Simplicium, trium sensuum iudicia proposuit necessaria, ad vniuscuiusque rei naturam inuestigandam. In primis gustum, & odoratum, deinde visum. Verùm nos ob primarum qualitatum impressiones, quæ primum obtinent in Thermis locum, quartum necessariò adiungimus ipsum tactum. Saporum ergo significantias in ipsis, deinde odorum, & cæterarum posteà impressionum animaduertere oportet. Nam concurrentibus æquè omnium sensuum indicationibus, certissima naturæ aquæ illius, ac rei de qua quæritur, significatio habebitur: minus certa, si quædam discrepent, aut potiora: dubia, in dubijs. Omnino autem à coloribus indicatio potentiarum infima est: deinde ab odoribus. A saporibus autem, ac à tactus qualitate, præcipua est: vt quæ statim componentium partium naturam sub sensu exponant, vno excepto discrimine. Nam tactus extrinsecas iudicat, an calidas actu, & quantum calidas: sapor enudat potentiales quoque vsque ab intrinseco, & non calidas solùm, sed reliquas. Dulces quidem aquæ, id quod saporis huius est, manifestam, ac suauem caliditatem præ se ferunt: quam non obtinet adeò pinguis sapor, ob quandam substantiæ mediocritatem, quo minus leniendo efficax est, quàm dulcis, lubricat tamen molliùs. Calidiores his salsæ iudicantur, quam ob rem gustatui linguam carpunt: est enim sal quædam humidi consumptio, & quasi assatio, humidum tamen facilè resumit, si occurrat. Vnde siccat ex primis operationibus, abluit, abstergit, coarctat ex secundis, putredinem cohibet ex tertijs. Transit autem in amarum salsus, si impensè patiatur calorem: perusto scilicet & consumpto penitus humido, veluti in cinere. Quod pariter in aquis fieri assolet, quæ tunc linguam vehementer exasperant, indurant, absterguntque. Acres verò aquæ, seu quas vulgò fortes appellant, exactè linguam gustatæ corradunt: calidissimus enim is sapor omnium est, ob igneam nimirum substantiam in materia subtili prædominantem. Quare valent efficacius abstergendo; penetrando ad infima, putrefaciendo, ac ferè interficiendo. Porrò frigiditatis soboles sunt Austerus, atque acerbus sapor, quem & Ponticum sæpè appellant: qui perobscurè in aquis habentur, minus in terris, Theophrasto authore; hos enim plantarum quarundam, inquit esse proprios, & quorundam fructuum. Quare, vt in fructibus, cruditatem significant, ac mistæ rei indigestionem aliquam. In acidis quoque aquis cùm frigiditatis indicium sit, igniculus tamen caloris conijcitur, nam tenuissimæ redduntur, ac penetrantes: quæ facultas ex primis qualitatibus caliditatis est. Abstergunt, primùm tamen refrigerant, non calfaciunt. Qui verò ex diuersa horum aggregatione inter se, sapores misti emanant, inenarrabiles sunt, sicut diximus. Vt lacteus, vinosus, & melleus, qui non tam frequentes habentur in aquis, quàm in fructibus. Odores porrò cur non adeò certi iudicij habeantur, vt sapores, hæc ratio videtur esse. Tàm frigida enim quàm calida inueniuntur odora. Et diuersæ, inæqualisq. substantiæ, tenuis in alijs, in alijs viscidæ, in alijs crassæ. Idcirco communis, ac probata summis viris sententia est, odores omnes calidi temperamenti esse sobolem. Haud æquè tamen omnes calorificæ facultatis in quaque re æstimandos. Nam ad odorem perexigua caloris portio satis est: qualis in rosa est, viola, caphura, santalis. Ad calefaciendum multa opus est. Eatenus ab odore æstimandæ sunt aquæ: semper calidæ qualitatis, quo odoræ sunt, ac tenuium partiũ participes. Sed quantæ is calor efficaciæ sit, nequaquam ab odore proferas iudiciũ: nam in rosa tantus est calor, quantus ad illum odorem satis est: inefficax tamen, nã rosa cæteroquì refrigerat. Potest verò odor facere aliquod indicium ex accidenti, scilicet inquantũ odor est quarundam minerarum indicium certissimum, maximè sulphuris, deinde bituminis, & quæ sulphure participant terræ, aut bitumine. A coloribus autem prima, ac indubia hæc significatio habebitur, eã esse impurã, & non verè aquam. Cæterùm de facultate à coloribus, infirmissimum pariter iudicium fit: ob variam similiter cuiuscunque coloris constitutionẽ, quę in singulis coloribus & calida, & frigida, & sicca, & humida reperitur. Nisi vt de odore diximus, ex accidenti, inquantum de specie misturæ indicant, quã color in aquis vbi exactè, vbi remissè repræsentat. Nã in albis vel alumen subsidet, vel calcis mistura, vel cineris, vel gypsi, vel etiã argillæ. Virides vel limo fiunt, à Sole præuentæ, vel metalli acritate. Similiter & cæruleæ, fuluæ, luteæ, rubræ, minerã indicant, vnde caloris gradum potuerint concipere, puta vel miniũ, vel sory, vel sandaracham, vel rubricam id genus aliquam, nigræ amplius exustam. Qualis ergo misturæ substantia, speciesq. in aquis, talis & à calore facultas æstimanda est. Nam à calce calidam, ab alu-

Sẽsus qui necessarii.

A saporibus facultates.

Salsedinis

Amaræ.

Acris, & fortis.

Austeræ, & ponticæ.

Acidæ.

Ab odoribus facultates.

Odores omnes calidi, non tamẽ omnes vim habẽt calefaciẽdi.

A caloribus facultates.

Albæ aquæ.

ab alumine, aut gypso adstringentem, ab argilla simplicis naturæ aquam emanare videmus. Niuem exquisitè frigidam, & aliquid passam in humido. Quas planè differentias cæteri sensus rectius diiudicant, gustus maximè & tactus.

A tactu.

Est autem sensus tactus vniuersæ balnearum cognitioni testis apprimè idoneus:nam per tactum percipitur caliditas,qualis, & quanta, quæ est de tota essentia Thermarum, & primum digerentis facultatis principium.

Balnea digerentia dicuntur, & calida.

Digerens autem facultas in balneis potissima est: vnde sæpè apud rei balneariæ peritos, græcosq. authores calida balnea,digerentiaq. appellantur:& communi æstimatione vix balneum putatur, quod non actualiter calidum: vnde illi nomen apud Græcos Thermæ. Permira verò varietate calorum delectata natura est elargiri aquas,quales diximus, & explicatiore sermone dicemus in historijs, calidas, & magis calidas, vsque ad extremè feruidas.

Aquæ in balneis vtiles.

Verùm in vsu, maximè idoneæ sunt mediocris temperamenti, præsertim in lauacris, cùm quæ in potibus sumendæ sunt, tepidiusculæ, ac tepidæ eligantur. Exactè autem frigidæ, & crudæ, quales quorundam fluminum sunt aquæ, omnino inutiles; nec etiam lauationibus æstiuis adeò tutæ, neruorum, ac iuncturarum periculo. Quæ vero in balneis non adeò calent ex natura, arte præcalfacere ad commodos vsus opus est: quemadmodum publicis artificijs calefiunt aquæ in balneis Fiderij in Rhetijs. Et similiter calefiunt in potibus in Italia plerisq. locis: & in balneis nonnunquam. Sicut etiam in artificialibus balneis facto est opus, quùm intendimus iniecto in aquas sulphure eas sulphureas facere, aut salitas sale indito.

Locus Galeni.

Quod monuit Galenus in primo Simplicium: Has enim sulphureas habebis, vel salitas, indito vel sale, vel sulphure: verùm nisi actuales ignes adhibeas, nunquam habebis actu calidas. Atque hæc ad iudicandas facultates satis sint.

De iudicijs an vtilia futura sint balnea, singulis annis. Cap. VI.

AD vniuersum balnearum vsum, quam ob rem prognostica pars necessaria sit, iam planè multa de temperamentis, ac multa item ex prædictis libro superiore de accidentibus aquarum declarant. quia aquæ nimirum tot elementorum aliorum,& cœli quoque mutationibus infinitæ subiacent. Cuius sanè iudicij nos prima capita, quæ saltem annuis diuersitatibus seruient, proponemus. Nam complures Medici nostri veteres, experti per aliquot annos balnea, interdum promissa efficere; interdum verò insalubria fuisse, ac sinistri successus, diuersas adduxere caussas. Alij quidem aduersos stellarum aspectus inculpauère eius anni cum balneis: alij ad quasdam occultas repugnantiæ caussas confugère: & alij, vt habet quisque in huiusmodi casibus sua perfugia, affirmant in prognosticis, ita post longam memoriam fuisse obseruatum, vt quilibet bissextilis annus, balnearum naturalium vsui sit aduersissimus.

Bissextus an aduersetur balneis.

Cuius sanè euentus in bissexto, nos rationem non habemus, nisi in contrarium: cùm sint ex doctis multi, qui id tanquàm superstitiosum, & anile derideant, negligantq. omnino. Annus enim bissextilis inæqualitas est partitionis perperam factæ horarum, & dierum à nobis, non supererogatio naturæ. Vel esto naturæ excessus: si mutationis caussa superuacaneis illis sex horis tribuatur, eædem prorsus horæ, & momenta quolibet anno superuacant. Si verò tribuatur intercalari diei quarti cuiusque anni: sequeretur hoc absurdum, quòd statis singulis quatuor annis, idem affatim rediret stellarum situs, aquis contrarius, quæ omnes euidentes sunt demonstrationes, bissextilibus annis nihil esse attendendum. Nihilominus, prudentiæ Medici interest, & huius quoque variationis non contemnere effectus: quandoquidem experientia compertum est (vt inquit Sauonarola, illustris rei balneariæ author) bissextilibus annis plantas sustinere noxas aliquas, & fructus aut tabescere, aut in suis pericarpijs plures fœtus nasci imbecilliores, bruta minus impleri, & balnea denique (vt nos quoque ipsi adfirmare possumus) operationibus aliorum annorum non respondere. Tribuatur id vel cœli mutationibus, vel nostræ vitæ breuitati, vel communi opinioni, nos, quòd hoc vitæ curriculo obseruare potuimus, minus vtilia per bissextum balnea fuisse comperimus.

Syderum aspectus an in balneis obseruandi.

Cæterum, qui adducunt in caussam, nouam balneorum antipathiam cum cœlo, neque hi contemnendi. Iudicium tamen relinquendum Astronomo est, qui constellationes ipsas per singulas annorum reuolutiones colligens, quales, & quatenus, & quantam salubritatem eo anno naturæ aqueæ influant, edoceat.

Medici officium.

Medici verò potiùs coniectura interest, quàm figura cœli, qui singularis balnei pericula, in horis adeò variabilis, singularesq. ad vsum prædictiones profiteri debet. Poterit vero Astronomi iudicio iuuari, ac ex eo ad singulares suas coniecturas procedere. Nempè à forma cœli, per anni quartas diuagatus, penes syderum fauores, Æquinoctiorum, ac Vernalis in primis initia, finesq. speculari poterit: Solstitiorumve similiter,& æstiui maximè seruare modum. Ac planè postea dierum particulares constitutiones seruabit,& subinde mutationes per interualla aëris, successiones-

que,

que, æstus, frigora, ventos, imbres, & alia, quæ conquisitissimè commonet Hippocrates, contemplabitur. Sicq. futurorum, quorum à supremis ad infima longissima. successio est, artificiosam quandam coniecturam faciet. Nam, quod ad principalia quatuor anni tempora attinet, neminem quantumuis rudem latet, insignes admodum effectus, maximeq. varios ab alterius anni dispositionibus prouenire. Patitur in totum vniuersa hæc machina inferior sua contagia, ac morbosas intemperies, quemadmodum animata alia corpora, contrahit. Ostenta interdum varia, dirosq. cometas sustinet æther. Caliginosam crassiciem, incendia, turbulentas admodum mutationes, pestiferas alterationes suscipit maximè aër. Gignit sæpè terra venena largiùs: quin etiam fœdos spiritus quibusdam annis in putri quapiam materia concipiens, plus solito interdum noxias, ac innumerabiles bestiolas, vermes, ac pulices producit. Multò verò maximè vniuersam aquæ naturam malè affici aliquando necesse est: & compositas præsertim istas balnearum, quæ varias concipere metallicorum fumorum corruptiones sunt idoneæ, ac cæterorum elementorum impressionibus, tàm malis, quàm bonis subiacent. Hæ autem ex aëre primum sunt cuilibet manifestæ, ac euidenter ex pluuijs contaminantur, tùm præsentibus, tùm prægressis, ac vernalibus, antè aliàs. Pestilentiæ tempore, quantum vis caussa balneas exigat, haud tuto se se illis qui commiserit: propter aëris contagia potiùs, quàm ipsa lue languentium. Ac multò minus eas consuluerim, si aëris insalubritatem non tantùm cœlestium inclementia gignat, quantum concepta in terrestribus vitia, quæ apprimè aquas ipsas possunt inficere. Auspicantur autem futuram pestilentiam quidam Medici, quando terrestrium impendeat vitio, si serpentes crebrò è latibulis apricari inueniantur, lumbricos è glebis subrepere, auiculasq. campestres ad montana, ac edita loca conuolare. Verendi etiam Terræmotus illius anni, illiusq. regionis: quippe qui flatuum subterraneorum indicant multitudinem, ac sæpè ex horribili commotione imas speluncas, & vnde aquarum transcursus est, replent, suffocantque, aut mirificè eas contaminant. His ergo prævijs iudicijs satis vniuersam futuri anni dispositionem penes balneas perspectam habebimus, si eadem ad vsum sensualis notitia comprobet. Nempè vt particularis balnei, quo patientem vti oportuerit, loca, situm, formam, mores, qualitates, aliarum aquarum confluxus, ventos, quibus exponuntur, lacunas, stagnantium aquarum paludes, & singulares id genus alias circunstantias cognitas habeamus, quas idcirco nos in sequentibus libris per historias prosequemur. Et cum his diligenter vtentis temperie compensata, ac necessitate balnei, non tantum noxarum caussas cauebimus, sed & nunquid adeundum, & quantum cuique vitandum fuerit rectè prædicere, ac instituere poterimus. Balnea Aquensia aliquandiu fuerunt à posteris destituta, quòd quodam anno promissa minus syncerè præstassent, dum suspicarentur quicquid mali ad illud tempus inde euenisset, id vsque futurum. In hanc rem meminit Plinius, multoties Nili riuis amaris redditis ex pluuiarum intempestiuo influxu, magnam Ægyptijs pestilentiam fuisse contractam. Atque hæc haud dubiè prima est, ac potissima caussa, quam ob rem balnea aliquo anno insalubria fiant; cùm scilicet pluuiæ contingunt eo anno insolitæ, ac vere maximè, quæ necessariò fontium ferè omnium naturam, qualitatesq. inalterat. Nec verò pluuias anni tantùm, aut infesta id genus vniuersa signa putare oportet; sed & accidentia ipsa dierum particularium inter vsum balnei protestari necesse est. Quot enim balnea aliquo anno reputata sunt fore salubria, quæ tamen in ipso vsu obturbata, vel vento aliquo præsertim frigido & constipante, vel alioqui modico alterius riuuli confluxu, vel pluuijs contaminata, immedicabiles noxas attulère? Quam ob rem magnis imbribus inter vsum balnei fientibus, præsertim in potibus, supersedendum aliquandiu est. Nec temerè quidam animaduertunt, vt in Coniunctionibus, ac Oppositionibus lunaribus, pariter intermittendum sit, maximè ægris. Præsertim si Luna aut Scorpio occurrat ex signis, aut Saturno inter planetas: in quibus effatu digna aquarum commistio fieri solet. Nec minus mulieribus cauendum, mensibus ordinariè fluentibus. Quæ autem reliqua de singulis scriptura non capit, meminisse oportet nō solum Medicum se præstare prudentem debere, sed & ægros, & exteriora, vt sanctè instituit Hippocrates.

Sublunarium mutationes.
Aquarum affectus.
Pestilētiæ tempore.
Terremotus.
Singularia iudicia.
Nili corruptio.
Pluuiarū noxa in balneis precipua.
Accidentales balnearum noxæ.
Lunares motus.

De præparationibus ad Balnea Naturalia. Cap. VII.

VLtima Medicorum appellatio Balnea. Natum videtur prouerbium, quùm in morbo quopiam, aut antiquo, aut immedicabili, innumera expertos medicamentorum genera, ac parum tamen iuuatos, ad balnea, tanquam ad maiorem principem, delegent; vnde nisi adiudicata caussa absoluti, ac sani redeant, tanquàm conclamatos relinquunt. Sensus autem huius prouerbij primo aspectu hic esse videtur: vt balnea sub illius Aphorismi censura sint; Extremis morbis extrema remedia. Verùm non ex-

An Balnea vltimum sint remediū.
1. Apho. VI.

tremis tantum, quinimmo incipientibus & leuibus adhuc affectibus balnea vtilia sunt, etiam sanis. Nec balnea semper vltima: Nam plerisque multoties præferuntur; facilitate remedij, commoditate impensæ, diuina quæ eis tribuitur prærogatiua. Prouerbium ergo dogmaticum est: quippe proponitur, vt vniuersa quædam in toto balnearum negocio regula, quæ breui sententia plura continet documenta. Primum docet balneum haud absolutam præstare, neque certam vtilitatem, sed cum EX RATIONE ministratur. Non cuilibet tempori, neque vitio, neque naturæ, neque omnino cuicunque hominum conditioni idoneum; sed omnium habendum esse delectum quendam. Et in summa haud temerè tentandum esse, & in morbis magnis esse quoddam extremum remedium. Et consequenter docet, vbi balneum intempestiuè, inuita natura, vel morbo repugnante, & non secundum rationem adhibitum sit; tunc non vacare periculo. Tertiò videtur admonere, vt rectè balneo, ac sine suspitione vtaris, diligenter procurandum esse vt antequam aggrediare, diligens corporis præparatio habeatur. Qua de re duplex intentio principalis se exhibet, altera ad effectum, cuius gratia balneũ deliberas, altera ad pericula, quæ possent contingere. In omni ergo vsu, ac genere balnei, hæc prima ratio teneatur, quòd alia caussa est eius qui aliqua premitur infirmitate, & eius qui aut ex consuetudine, aut in obsequium amicorum. (vt vsu venit) aut alia quapiam extrinseca occasione accedit ad balneas. His quidem (quod in vniuersum de sanis dicatur) nulla planè alia præparatio consulenda est, quàm vt caueãt ne prouinciam suscipiant pœnitendam. Minus enim hi opus habent balneo, nihiloq. magis præparatione aliqua. Sed nequaquàm tamen vacant periculo, ob potentem aquarum eiusmodi actionem, quæ siue balnei qualitate, siue copia, siue propria culpa, corpora plerunque, ac humores alioquì sanos agitant in tantùm, vt sæpè quidam multifariam lædantur, vsque ad interitum. Atque inconsideratis id genus hominibus rectè quadrat alterum vulgare Prouerbium, ANDASTI AL BAGNO PER LE DOGLIE: quod in præposteris à balneo successibus frequenter hodie iactant. Porrò his, qui aut aliquam intẽperiem corrigere tentant, aut quopiam insigni vitio laborantes, hùc tanquã ad Apollinem recurrunt, tentanda priùs leuiora præsidia, nec balnea sine optimi Medici consilio petenda sunt. Ad insignes verò ægritudines, vbi de balneo consulendum erit (audiant hæc desperati & incurabiles) Si inuito balneo Thucydidis regulã sequi deliberant, AVT aliquid agere, aut periclitari, hi sciant quod plerunque accidit, si non moriantur in balneis, vitiũ morbi peius priore efficient. Quòd si aliqua salus in balneo reposita esse videatur, his sperandum est, si diligenti Medici opera requisitas præparationes præmiserint, se & prosperis ad vota successibus gauisuros, & si vlla est in tota Medicina diuina facultas, in balneis maximè visuros esse miracula. Quam ob rem ignorandum non est, quòd actio, ac impressio fit in corpore bene disposito, vt ex philosopho elicitur: benè ergo dispositum corpus esse oportet. Dispositionis autem ratio est, vt nec plenitudo, nec vlla succorum redundantia in corpore existat, sed omnis, vnde timendum sit, tollatur occasio. Maximè verò si præterea in signi aliqua intemperantia, & præsertim viscerum calida teneantur, siue sani, siue valetudinarij, siue (quod primum est) ægri existant. Dicebat Galenus, In omni balneo, sed potissimùm eius generis, cuius aqua potabilis non est, sed cum quadam digerendi virtute; inaniendum, purgandumq. prius corpus est: secus enim haud balneum esse tutum. Verùm ad quantam mensuram hæc purgatio definienda sit, singularis instituti est. Summa tamen hæc esto, in casu præsertim difficili, vt omnes caussæ, quantum fieri poterit, vsque ad continentes, & vltimas eius affectionis tollantur. Nempe iuxtà duas propositas intentiones, cùm vt exonerata natura ad speratam ex balneo salutem sit promptior: Tùm ne leuis redundantiæ relinquatur occasio, vnde læsionis alicuius suspitio esse possit. Singulares autem præparandi circumstantiæ, cùm innumeræ sint, eædemq. inexplicabiles; sat erit methodum quandam commonstrasse, quæ deseruiat singulis. Tres ergo communes, ac magis necessariæ indicationes habeantur: Prima quidem extrinseca est, ipsius scilicet balnei virtus, ac administratio, qualis, & quanta futura sit. Quam duæ aliæ intrinsecæ, corporeæq. indicationes sequuntur: Affectus scilicet ipse, cui mederi per balneum intentio est. Et viæ, per quas suum munus natura, simul atque balneum exequi debent, an apertæ sint, & idoneæ, an clausæ. Et demum quæ nam ratio sit virtutum ipsarum, quæ ipsius balnei actionem dirigere, & (vt aiunt) regulare debent. Expultricis potissimùm, an fræno opus habeat, an stimulo. Ac ex æquò cæterarum facultatum, qualis sit vigor, retentiuæ, concoctricis, atque attractiuæ. Quo nomine prima hæc præparationis ratio proponi debet, vt si extenuatum sit corpus, diligenter antè balneum restauretur, ac tam cibis, quàm reliquarum rerum moderatione confirmetur. Proinde in singulis prudentis Medici consilium illùc omne dirigendum est, vt & naturalis temperiei rationem habeat, & ætatis, & sexus, & virium, & consuetudinis, simul atque morbi, siue caussæ, quam ob rem vtendum

Balneum nõ temerè, sed ex ratione ministrãdum.

Sanis balnea periculosa.

Aegris cõsilium.

Desperatis.

Miracula in balneis.

1. de Gen. & cor.

Purgandi ratio.

v. de San. tu.

Præparãdi Methodus.

dum sit balneis. Et affectæ particulæ. Hinc per contrarium omnem præparandi rationem æqua lance compenset, præsentia ordinet, & futura moderetur. Nempe, quod in naturali statu seruare oportet, contrarijs præmuniendo: verbi gratia, vt calida refrigerãdo caueat, frigida calfaciẽdo, debilia roborãdo, crassa & viscida tenuando, & tenuia (vtpote quę fluxionibus faciendis inter balneum promptissima sunt) ingrossando. In primis verò si quod superuacuum in toto corpore hæserit, id per conuenientes vias, & quantum fieri potest, è locis ipsis affectis expurgent. Quæ est Galeni doctrina, multis in locis, clara tamen, & compendiaria in libro de Constitutione Medicinæ ad Pamphilum. Superflua inquit expurganda sunt, facta prius distinctione, an copia, an qualitate, an vtroque delinquant: & præcoquendo (vt artis est) quæ concoqui debent, ac obstructiones aperiendo. Porrò quibus auxilijs id faciendum sit, ipsi affectus docebunt. Nam si omnes æquabiliter humores aucti fuerint, per sanguinis missionem propria, maximaq. euacuatio fuerit. Si verò vel flauæ, vel atræ bilis succus, serosa aliqua humiditas redundauerit; euacuatione, sed dissimili tollenda est: prout scilicet aliam flaua, aliam atra bilis, aliam pituita, & tenuia venarum recrementa vacuandi viam ostendunt. Pro complicatis autem affectibus, artificiali distinctione vtendum, cui primo occurrendum sit; vt iuxtà præclarum illud Medicinæ dogma, semper id quod magis vrget, anteferatur, cæteris non neglectis. Porrò ad exactam praxim singularium præparationum, iuuabit admodum artem curandi quanque passionem per balneas tenere: quam toto libro Tertio exequuturi sumus. Vbi & quæ solitæ sint inter vsum balnei noxas accidere, simul atque cautelas, & curationes docebimus. Nunc ad Electiones veniemus, & proximè de omni vsu balnearum loquemur.

Gale. locus.

De Electionibus, & temporibus Balnearum Naturalium. Cap. VIII.

VTile verò in electionibus, idemq. necessariæ curæ est, in toto Thermarum negocio præsciuisse, quòd QVI DICIT BALNEVM, DICIT COMMODVM: quare veteres semper balneas inter delicias connumerant. Et quæ hodie alicuius celebritatis sunt, non tam ipsa salubritate probantur, si rectè computemus, quàm quòd commodissimæ habentur. Quales multæ in Italia, ac aliquæ in Germania: cùm non desint scaturigines aliæ saluberrimæ naturæ, quæ pro indigenarum culpa, ac inhospitalitate, incommodæ, atque aspernabiles iacent. Primæ ergo diligentiæ sit, ægrotis maximè, vt balneæ, præter naturæ præstantiam eligantur, quæ amœnæ, fæcundi agri, atque aëris, hospitales, ac omnino quàm commodæ habeantur. Et præterea, vt suo tempore eligantur: quando scilicet maximè incontaminatæ, integram, quæ promittitur, synceritatem seruant. Quare durante hiemis algore nullæ vtiles; vt quæ dilutæ admodum pluuijs, & pro aëris intemperie non adeo commodè sumerentur. Et contrà, vere ineunte, & per æstatem in totum æquinoctium, quando potissimùm venæ extrinsecis vacant accidentibus, pluuijsq. communiter vtiles. Verùm, quia tempora non eandem vbique seruant temperiem; ideo & penes regiones hæc temporum electio est compensanda. Quapropter in temperata hac nostra regione, & quæ huic respondet Græciæ, atque Asiæ parte, vernum tempus communiter præeligendum est: quod & temperatius, cessata iam omni inclementia cœli, esse consueuit, & ex syderum tunc temporis fauore cunctis rebus, medicinæ maximè operibus fauere solet. Cui electioni Astronomiæ quoque periti consentiunt: nam in balneis eligendis Arietem præcipuè consulunt, & præcipuè vbi balneum ex alto in caput suscipere intentio est, quam partem Aries ex signis peculiariter tuetur. Contrà, Scorpionem vitari debere, Luna etiam ipsa signa perlustrante. Et idcirco dum Sol Scorpionem irradiat, à dimidio circiter Octobris, statim incipere balnea asserunt esse inutilia. Porrò finis quoque veris, atque æstatis initia, quàmcommoda balneis, ac tempestiua habentur. Sanè beneficio ineuntis caloris æstiui, qui & humiditates hiemis exiccare, & relictas à balneo morborum reliquias valet absumere, iuuamenta confirmare, ac lassatis viribus reficiendis auxiliari. Tertium denique tempus idoneum balneis est, finis æstatis, atque principium Autumni: tunc enim balnea cessatis iamdiu aliarum aquarum contagijs syncerissima sunt. Deficit tamen à prædictis electionibus bifariam: tum quia antè balneum corpora sunt resiccata, ac lassata prægressis æstibus: tum ob incommoda infaustæ hiemis futuræ. Porrò his qui ad Arctos habitant si balneis esset vtendum, veris finem ob dictam caussam, aut tutiùs mediam ipsam æstatem consulimus, quippe quæ his verno tempori facilè respondet. Quo tempore & in Italia aliquæ balneæ, ob mediocris caloris temperaturam, non sine magno cœli, ac naturæ applausu accipiuntur. Dum enim Sol, vitæ, & omnis beneficentiæ author, sub Leone mundum istum perlustrat, peculiari quadam virtute humanos spiritus vegetat. Quem fauorem eo indicio astruunt cælestis disciplinæ

Balneum commodum eligendum.

Tẽpora.

Verno tẽpore.

Aestatẽ.

Autũno.

ſpeculatores, quòd circa Babylonem, & Aegyptum, atque alias ſub leone regiones, Sole illud ſignum ingreſſo ceſſat epidemia. Semper verò ſpecialem locorum, & balnearum rationem in electionibus (vel me tacente) habendam eſſe arbitror: Primò reſpectu aeris: ad omnes enim balneas minerales inſalubris halitus fit aer certis anni temporibus, & æſtate maximè; quod præſciuiſſe, & quo tempore minus ea loca infeſtari ſoleant, eſt operæpretium. Tum quia aliæ balneæ ſui natura calidiores, aliæ minus, aliæ moderatæ ſint, aliæ plus alia, atque alia tempeſtate ſalubres. Quare multa erant balnea, quæ citrà communes regulas ſtatis tantùm diebus licebit eligere. Vt quæ non niſi ardente ipſo ſirio valent, pro debili facultate fortaſſis, vel quia minus ſynceræ alio tempore exeunt. Et contrà, alia pro vehementi facultate, vix primo ipſo vere: cæteris ſuo in ſtatu manentibus, tolerabilia, quæ nonnulli Sapientum in ſecundas cauſſas ſcitè referunt. Plurimi autem haud temerè peculiaria quædam numinum ſacramenta prædicant: quapropter illas balneas eo potiſſimum nomine, ac tempore appellant, quo incipiunt eſſe electiſſimæ. Quales ad Lucam in Hetruria balneæ de Corſeno, quæ primo die Veneris Martij, ſaluberrimæ habentur. Aliæ ad Baias, & item ſub Senis Sanctæ Mariæ, & Sancti Georgij quædam, quod dicerent Aſtronomi Aequinoctium Vernale. Et circa Pleiadum ortum aliquæ, quæ à Sancta Cruce tunc temporis cognomentum habent: Sicut & Sancti Philippi balneum ſub Senis menſe Maio, quo incipit eſſe vtile. Et à Solſtitio æſtiuo, quædam Sancti Ioannis die, quo nomine propterea celebrantur: & Sancti Laurentij aliæ in fine ſolſtitij, quales ad Aemiliam viam quædam ſunt. Quæ ſuam omnes rationem habent. Sicut & quæ ad alterum Aequinoctium procraſtinantur, quo tempore fontes maximè exerunt ſuas vires. Laudabilis ergo diligentia in electionibus, quæ & commoditatem balnei reſpicit, & tempus idoneum eligendi. Verùm laudabiliſſima, & cuicunque neceſſaria, vt ſingularis, exactaq. competentia ſit inter balneum ipſum, & qui eo vſurus eſt. Quæ vt conſiſtit in indiuiſibili, ita ex conſilio & prudentia Medici compenſanda, tantæ eſt prærogatiuæ, vt quicunque à balneis euentus ſit futurus, ſeu ſecundus, ſeu aduerſus, huic vni puncto factæ electionis bonæ, vel malæ, vendicari poſſit. Atque hæc hactenus.

A loco balnearũ propriæ electiones.

Nominũ balnearũ aliquarũ ratio.

A neceſsitate.

Methodus vtendi Balneis naturalibus. *Cap. IX.*

Recta itaque balnei adminiſtratio vnum principaliter requirit, vt præhabita exquiſita notitia balnei, ſimul atque naturæ vtentis; conditionum vtriuſque propria in cunctis, & ſi fieri poteſt ad minima competentia ſit. Haud tanta enim, nec ſola eſſe debet intentio, vt vſus penes balnei efficaciam cum affectu ipſo compenſetur, quanta diligentior requiritur cura, vt quæ partes ſecundum naturam ſe habent, ſi non iuuentur, incolumes ſaltem ab omni balnei commotione remaneant. Cui ſanè ſcopo omnes aliæ intentiones in eligendis, exequendiſq. balneis dirigendæ ſunt. Quæ igitur circà electiones proximè diximus, replicare hîc non erit ſuperfluum, vt balnea, ſcilicet commoda, & tempeſtiua eligantur: alioquin ſi aut incommoda, aut intempeſtiua ſint, ſperandum non eſt, vt eius affatim efficaciæ futura ſint, qualem hiſtoriæ, aut informatio habita promiſerint. At ſi affectus præterea vrgeat, vel ſi aliqua minus conſentiant, eo maiori ſtudio ſe ægri à noxijs tueantur, quo incœpti operis non veniant pœnitendi. E longinquis autem partibus acceſſuri ad balnea, maximè qui viribus fuerint imbecilles, poſt præparationem condecentem, duos dies ad minus requieſcant: poſteà niſi cœli ſtatus obſtiterit, perinde votiuam ſubituri eſſent peregrinationem, ſalutaria à Deo implorent ſuffragia, ac ſe itineri committant. In itinere caueant laſsitudines, æſtus, frigora, equitationis faſtidium, aliaq. incommoda, quæ in cauſſam mali poſſent accedere. Cum verò ad Balneas peruenerint, duos ſimiliter dies, quo reficiantur, ab aquarum miniſterio ſuperſedeant, aut ſaltem vnam, mox deinde cæteris benè fauentibus initientur. In quo rurſus dati illius conſilij memores ſint, vt ſint ritè præparati, & purgati: quin etiam, ſi opus videbitur, præparationem aliquam reiterent. Vbi per occaſionem rogare, ac obteſtari non deſinam Medicos indigenas, vt meminerint ſe & Chriſtianos eſſe, & Hippocraticæ prudentiæ hæredes, & naturæ miniſtros: fugiant quæſtuoſas medicationes, & pro facultate, & ægri, & naturæ, ſtudeant ſolùm idonea conſulere, & non faciant niſi neceſſaria. De vniuerſo autem vſu, ac tempore, quandiu ad balnea manendum ſit, certus terminus non præfinitur, niſi à iuuamento, & qualitate balnei. Alij continuis diebus plus minus quindecim, mane & veſpere balneis vtentur: alij in die ſemel tantùm: alij alternis diebus quieſcentes, ad triginta vſque dies balnei vſum proſequentur. Quos equidem vel eo potiſſimùm iure laudauerim, quòd aliquem (vt par eſt) dierum delectum habentes, tùm naturæ indulgent, tùm viribus: & ſuper hæc dum paulatim balnei iuuamenta ſentire incipiunt, minus obnoxij

Acceſſus ad balnea

Hortatio ad Medicos balnearios.

Mora ad balnea.

fiunt

fiunt accidentibus, quæ plurifariam in balneis molestare solent. Veruntamen nostri veteres, quibus non adeò absolutæ erant rei balneariæ præceptiones, plerunque particularia eiusmodi consilia, ad eius loci, ac balnei incolas remittebant (quando præsertim ea balnea non adeò celebris essent notitiæ) vt quæ illi longo didicissent vsu, pro eo, ac sibi competerent, vtentes obseruarent. Nos verò, vt securiùs vnicuique consultum sit, singulare prius, ac diligens cuique examen habendum consulimus: & deinde, quantum scripturæ cōceditur, communissimam statuimus regulam, quæ ab vtentis temperie, tolerantiaque, & consuetudine sumitur. Assueti enim faciliùs tolerabunt balneum, quàm inconsueti: atque eo magis si balnei desiderio teneantur, vt quendam monuit Hippocrates. Tolerantia verò, tùm in robore, atque habitudine vtentis, tùm in vi balnei ipsius versatur: quæ duo consequitur affectionis, cuius gratia balneum requiritur, necessitas. Commune verò, ac perpetuum præceptum in omni vsu balnearum esse supponimus, vt non nisi stomacho ieiuno, ac ventre vacuo balneum ineatur. Quoniam (vt scribit Oribasius ex Herodoto) permagna solent à balneis, ac validis id genus medicamentis oriri nocumenta, si digestione nondum peracta in ventre ministretur. Idipsum monet & Galenus in Thermis v. de Sanitate tu. quo nomine cauere debent ij maximè, qui bis in die vtentur balneo. Ex naturis autem, cholericis, & natura, & affectu, bilem magis exacuit naturale balneum, ac magis exiccat, maximè in potu. Quo in censu præterea Melancholicos compræhendimus, & graciles similes: scientes his temperatarum vsum maximè conuenire, atque veris finem vtilius. Sanguinei autem sunt cuicunque euacuationi magis idonei: commodior verò locis hisce in balneis est autumnus, ac præsertim principium, minus enim hoc tempore sanguine abundant. Pituitosis verò naturis, cùm & balnea competunt naturalia, tùm verè maximè & tàm potu, quàm lauacro. Sumpta verò vniuersim à virtute indicatione, minus tolerabit melancholicus balneum, quàm cholericus, sed melius vtroque sanguineus. Porrò quæ circà vires diximus, eadem per ætates, & sexus distinguenda sunt. Inter primos canones balnearum protestatur Galenus in primo de tuen. sanit. Infantibus haudquaquam salubria esse balnea, quæ vim aliquam præ se ferant mineralem: omnia enim talia manifestè siccant. Nec minus à frigidis abstinendum, quæ eorum prohibent augmentationem: Eadem ratione, ac siccitatis periculo. Pueri quoque difficile, deinde mulieres, posteà qui delicata temperie sunt, difficiliùs, vim balnei naturalis sustinebunt: difficillimè vero omnium senes, ob humorum paucitatem, & multam spirituum resolutionem. Habenda tamen habitudinis ratio est in singulis ætatibus, non annorum, Galeno teste: quando sint ex pueris, ac senibus robustis, quos per balneas, etiam in potu rectè curamus. Sic ergo vniuersam electionum, vsuumq. methodum habebimus. Vtendi verò modus cùm triplex sit quantum ad aquas, potatio scilicet, lauatio, atque conspersio ex alto: ideò vniuscuiusque ex ordine propriam considerationem habere opus est. Mox deinde de sudationibus ad vaporaria balnearum loquendum erit, & de Illutatione, & vltimo de Saburratione in arenis, quæ ad aquarum medicatarum vsum institui à Medicis consueuère.

[Indigenarum consilia. — A consuetudine. — A tolerātia. — Vsus balnei semper ventre vacuo. — A natura cholericis & melancholicis. — Sāguineis. — Pituitosis. — Ab ætate. — Pueris, Mulieribus. Senibus.]

De vsu potulentarum aquarum medicatarum. Cap. X.

MEdicatarum aquarum potus hodie in Italia est frequentissimus. Frequens item fuisse legitur apud antiquos; nam de multarum medicatarum aquarum potibus scribunt tùm Historici plerique, tùm Medici. Vitruuius, Plinius, Strabo, Cornelius Celsus, Scribonius Largus, Archigenes, Galenus, & qui Galenum secuti sunt iuniores, Oribasius, Trallianus, Aetius, Paulus, Auicenna. Medicamentosas aquas Vitruuius, alias quidem balneis vtiles tradit, alias potionibus, quæ nimirùm purgando interioribus corporis vitijs medentur. lib. VIII. cap. III. Vidi, inquit Plinius lib. XXXI. cap. VI. iam turgidos bibendo in tantum, vt annuli integerentur cute. Facit hoc hodie aliquam dubitationem in Galeni schola, qui cùm sit veluti sacra anchora Medicorum, is tamen de vsu potulentarum balnearum vix vllam fecerit mentionem. Id promisit quidem, sicut de omni ratione balnearum naturalium in III. de Sani. tu. Prætermisit haud mirùm, nam multa prætermittunt doctissimi omnes. Non neglexisse, vel id satis argumento est, quòd hunc bibendi vsum, perinde receptum prioribus Medicis, ac frequentissimum suo tempore meminit libro IIII. Vbi habet. Consueuisse multos vere, vel Autumno, ad excrementa vacuanda, vel deiectorijs medicamentis vti, vel sponte manantibus aquis, quibus vtique aut sulphuris, aut bituminis, aut nitri vix inest. Meminit earum & Aetius ex Galeno (vt ille profitetur) lib. XI. cap. XXXIII. de Albulis aquis loquens, quæ sapore inquit subsalso sunt, & tactu lactei teporis. Clarius autem paulò ante ex Archigene, ad vesicæ vlcera, cap. XXX. Quæ authoritas quoniam breui quodam elencho continet modum,

[Quid Galenus sentiat. — Aetius. — Archigenes.]

dum, vſumq. potulentarum aquarum, qui ad hanc vſque diem tenetur in balneis, eam hìc pro themate viſum eſt adſcribere: habet enim ad hunc modum. De Albularum aquarum potu. Conferent itaque aluminoſæ, ſulphureæ, & conſimiles aquæ, quales ſunt albulæ, ſi adſint, poſt matutinam deambulationem, trium heminarum menſura prima die ebibitæ, deinde vſque ad quinque & ſex heminas perueniendum. Ad hoc enim quòd inteſtina eluunt: aër etiam ipſarum fuliginoſus veſicam ad doloris ſenſum percipiendum hebetat, & humoribus exinanitis, puriorem, ac lucidiorem ſanguinis ſubſtantiam reddit. Quin & ipſæ aquæ vlcera repurgant, & cum voluptate infrà ſubeunt: atque adeò nihil ægro ſanando efficacius depræhendere poſſis. Hora autem calidior ad eas accipiendas apta eſt. Quòd ſi non adſint huiuſmodi aquæ, adſint autem aliæ nullam guſtui qualitatem exhibentes, ſed latè ſe ad guſtum diffundentes, hæ ipſe reliquis meliores ſunt cenſendæ, & proximo ab eis loco bituminoſæ. Nitroſarum ſimiliter, ſi adſint, & ſalſarum experimentum ſumere prodeſt, maiorem enim quàm credi poteſt, ſæpè ex his ſuccedere vidimus effectum. Hæc omnia ſcribit Aëtius, authoritate Archigenis, qui ætate Neronis, Medicus fuit illuſtris. Super quæ nos correctione quadam, atque amplificatione adhibita; integram bibendi aquas balnearum methodum conſcribemus. Quinque verò proponuntur ſeruanda inſtituta præcipua: qualitas exhibendæ aquæ, minera, tempus, menſura, & modus bibendi. Vbi ergo aquæ proponuntur eligendæ, quæ nullam guſtui qualitatem exhibeant: Sanè verba intelligas, non quæ exactè nullam præ ſe ferant qualitatem, ſed quæ neque odore, neque ſapore, neque tactu, neque vlla aliqua impreſſione excedant, aut certè parum ingratam alicui ſenſui qualitatem oſtendant. Quales ſunt albulæ, quas iam ſapore ſubſalſo taxauit, ac lactei temperamenti (vti ſunt) & conſimiles (inquit) quæ ſe latè ad guſtum diffunderent. Tenuium videlicet partium, ac modicè calidarum: vnde vim obtineant facilè penetrandi, ac abſtergendi. Abſtergentia dicebat Galenus v. Simpl. cap. x. modicè nitroſa, ac amara aſſe conuenit, vel etiam dulcia, quæ tenuium partium ſint: quorum in cenſu mel experimus abſterſorium, terebinthinam, ſerum lactis, marinam aquam, & ſalis omne genus. Dioſcoride etiam teſte. Atque hæc circa qualitatem nunc dixiſſe ſit ſatis. Quo ad mineram autem, nitri ſubſtantia in primis potulentis aquis maximè idonea eſt, & quæcunque miſti ſpecies, quæ ſeu primo, ſeu ex accidenti nitri naturam participant. Vt ſal, qui aridior nitro, vires abſterſorias aquis imprimit inſignes, ac ſeruat diutiſſimè. Deinde alumen, quod quanquam ſtypticæ ſit virtutis, in aliquibus tamen aquis ſoluta ipſius ſalſugine, vim vtique abſtergendi imprimit, vt ipſæ iam dictæ albulæ planè oſtendunt. Aquæ verò per æneam materiam transfuſæ, & benè digeſtæ, pares non inueniunt in medicatis potulentis: ſubtilis admodum miſturæ partium, cum virtute mineralium ſubacuta, vnde facilè penetrant, ac egregiè detergent, deterſaq. loca mediocriter corroborant. quales ſub Viterbio aquæ calidæ, limpidæ, & potabiles. Nam quæ craſſam ducunt ex æneis materialibus ſubſtantiam, quales in Cypro virides, acresque: hæ verrunt, eroduntq. nimis, ac minus tutò propterea vſurpantur. Quod idem in atramentoſis contingit aquis, cinereiſque, & calcinatis, & in nonnullis admodum ſulphuratis, quæ ſunt ſiccæ, & ſtypticæ. Alioqui ſulphuris, vel potius vaporum ſulphuris aliqualis miſtura, haud inutilis eſt potulentis aquis, vt quas plerunque reddit actu tepidas, ac minus ſtomacho ingratas. Quæ verò ferri qualitates concipiunt, multæ, ob eandem acrimoniæ participationem, qualemcunque pariter obtinent detergendi virtutem, ſæpè tamen languidam ob multam illius mineræ aſtrictionem. At vbi ferratæ aquæ ex accidenti miſtura acutiores in deterſione habentur, hoc magis laudabiles ſunt, quòd ſoluunt confortando. Id eſt, quòd purgant quidem, ac refrigerant: & præterea, (quod admodũ vtile eſt ab euacuatione, & in euacuatione ipſa) purgatas exinde, ac laſſatas particulas mirificè corroboratas relinquunt. Quibus ſanè proprietatibus, quædam Sancti Caſſiani balnea; & Patauina quædam, & Villa Lucæ, veniunt maximè celebranda. Et item Porretana ex alumine. Satius verò eſt, ac multi momenti aquas ipſas experientia cognouiſſe, vt dicebat Galenus. Quas enim in hoc, vel quocunque etiam mineræ genere inuenimus nimium ſtypticas; eæ non admodum in potibus probandæ ſunt: qualemcunque enim tergendi virtutem habeant, ſi quis fortaſſe aluo ſit durior, vel certè minus diſpoſitus eas ingurgitet, multifariam lædi contingit. Error, quem frequenter videre eſt ad quaſdam in Hetruria aquas, quæ ferreæ à prædominio mineræ cum ſint, & cum quadam deiectoria facultate, quando minus ebibitæ vacuantur, ſtimulo aliquo indigent. Nobilioribus enim cum manna commiſcentur, vulgaribus cum ſalis gemmei fruſtulo, & pauperculis cum roſarum infuſo, vel tartari momento. Quòd ſi tormina, aut id genus inflationes quandocunque gignant, diſcuſſorij aliquid, ac aromatici commiſceri cum aquis Medici imperant, vt cinnamomi, zinziberis, macis, gariophylorum, galangæ, ſimiliumq. pollinem.

[Margin notes:] Albularũ potus. Archigenes. — Quinque regulæ. 1. qualitas. — Abſtergẽtia quæ. — II. Minera. — Aeneæ aquæ. — Sulphureæ. — Ferratæ. — Soluentia confortando. — 5. de Satu. — Parum deterſoriæ damnantur.

De tempore sumendi aquas.

PORRÒ tempus confusè expressit Archigenes: nam Matutinum proponens, benè quidem, vt communiter fit; Sed subinde hora subiungens calidiore, confusionem fecit: nisi hæc fortasse culpa sit errantis interpretis. Nos distinguemus de vniuersali tempore, & particulari. In vniuersum anni tempus idoneum est inter vtrunque æquinoctium per æstatem, & omnino temperatæ qualitatis, vere & autumno, ex Gale. IIII. de Sa. tu. SVB Cane, & antè canem difficiles fiunt purgationes, dicebat Hippocrates. Et ratio triplex Galeno ibi interprete, quæ & in purgationibus Medicatarũ Aquarum militant. Primò, quia corpora tunc exusta non sustinent medicamenti acrimoniam: quare plures hoc tempore purgati incidunt in febres. Secundò, quia imbecilles dissoluuntur. Tertiò, quia aeris ambientis calor in partem trahit extrinsecam, contrariam ei, ad quam purgatio ducit humorem: quo nomine vidimus sæpè non purgatas aquas putrescere in corpore, itaque conuersas in acrem bilem accendisse maximas febres. Militat & Aphorismus in altero solstitio: Hiemis enim frigore hebetantur tam balnearum vires, quàm corporum: nam aquæ ipsæ variarum confluxu aquarum non modicè alterantur, vt pluries diximus. Aeris verò ambientis frigiditas aduersatur balnei operationibus, quæ sunt aperire, fundere, laxare: at frigus constipat, & vel planè nocet, vel non facit ad vsum. Cæterùm sunt quædam aquæ, quarum priuata ratio in electionibus esse debet: Tùm ob specialem earum naturam quolibet tempore vsui idoneam, tùm ob patientis vrgentem necessitatem. Ergo quæ semper sinceræ seruantur, semper vtiles. Quo modo Sancti Cassiani aquæ, Porretanæ, villa Lucæ, Salsulæ Montis Catini, & quædam aliæ, quæ deferuntur per vniuersam Italiam, atque etiam in Galliam, ac toto anno (quando scilicet cumq. vtendæ veniunt) tepefactæ bibuntur vtiliter, etiam in medijs Solstitijs, quanquam vel me tacente patet, quòd nulla balnei aqua eodem cum successu, ac laude bibitur longe exportata, quo ad fontem proprium. Maxima enim pars ex ipso fonte haustæ, ac delatæ amittunt omnem virtutem. Multæ non seruantur per hiemem, dilutæ pluuijs & quæ vtcunque seruantur delatæ à proprijs fonticulis; fieri non potest quin amittant cum calore suo minerali viuificos illos spiritus, in quibus speciali vt plurimum virtute Solis ac stellarum, omnis iuuamenti vis consistit, quæ semel omissa nullo posteà extrinseco calore restituitur. quod est valde notandum. Rectè ergo dictum est, quòd quas non constat experientia esse vtiles, eæ bibendæ non sunt, nisi ad proprias venas, ac proprio tempore. Quapropter quæ non adeo accidentalibus pluuiarum riguis contemerantur, quales multæ habentur, diuiti vena, latis, ac opertis cuniculis; vere statim ineunte possunt assumi. Hoc enim tempus, vere scilicet ipso, ac per æstatis initium, totius anni electissimum est, vt cæteris purgationibus, ita & balneis. Quæ autem ipso etiam vere, vel pluuijs, vel longis niuium destillationibus sunt obnoxiæ, vsque ad Caniculæ ortum non sunt eligibiles: tuncq. per quadraginta circiter dies, vbi maximè illa obstacula cessant, optimè eliguntur. quo tempore Aquæ vallis Sancti Marini bibuntur communiter. Nisi aliquid obstiterit: sunt enim quæ magnis caloribus sumptæ non digeruntur (vti iam diximus) vnde vel opplent, vel in malum conuertuntur humorem. Sunt aliæ, quæ quanquam forent æstate electissimæ, ob aeris tamen illius temporis eo loco inclementiam, sunt omittendæ. Quas ob caussas accuratè non singulis historijs balnearum, singularem electionem, & quæ vsu longo comprobata fuerint, adscribemus. Hæc itaque anni tempora eliguntur in balneis.

Tempus. — Apho. v. Sec. IIII. — Hieme cur inutiles aquarũ potus. — Quæ quolibet tempore vtiles. — Quæ deferuntur longè. — Quales sub canicula vtiles.

Hora bibendi aquas.

DE particulari autem tempore, atque hora balnei, rectè Matutinum, vt valde opportunum proponitur: die scilicet iam elucescente. Tùm quia Sol circà ortum potissimè humanis fauet operationibus: tùm etiam, quia hac hora concentrati vapores minerales à frigore noctis, aquas exactè magis coxisse potuère, ac efficaciores reddidisse. Adde quod corpus tunc temporis promptius vndiquaque redditur: nutritionis enim instrumenta, quorum munus est tùm recipere primò occursu aquas, tùm digerere, omnia ieiuna reperiuntur, & vacua. Item virtutes naturales magis vnitæ, quotidianæ cruditates segregatæ, & quæ in amplis ductuum vijs remanserint, euacuationi paratæ existunt. Et tandem, quia dum potationum ministerio vacandum est, crebra corporis agitatione, exercitioq. vti oportet; in quo dum corpus incalescit, refrigerium matutini aeris, quod per æstatem esse solet, gratius est. Vnit enim, firmat, calidumq. innatum fouet: quod alioqui ex forti exercitio sub æstu, admodum dissipatum iri, ac solui oporteret. Quot porrò dies bibenda

sit

Quot dies sit bibendum.

sit aqua balnei? Tres ad minus consulitur, in leuibus scilicet casibus. Communiter ad decem vsque, vel quindecim etiam dies bibendum: quod & pro morbi ratione, & pro tolerantia patientis, medici prudentiæ determinandum relinquitur.

Mensura bibendarum Aquarum.

Seri sumēdi vera ratio Dios.

Tolerantiæ ratio.

De Mensura bibendarum aquarum, rectè etiam hemina ab Archigene proponitur, quæ decem vnciarum pondere constat, atque sensim quotidie augendum, à tribus heminis ad sex. Qui sanè modus vetus est, etiam in alijs medicationibus: Sicut de Seri administratione instituit Dioscorides, quinque heminas per vicem exhibendum, ac per interualla spatiari bibentes oportere. non semilibram tantùm, vt nostri Medici hodie factitant in purgationibus vernalibus. Esto ergo vniuersa assumendarum mensura, atque ratio, tolerantia ipsa. Nam haud ventriculus est suprà tolerantiam onerandus; imò (vt bene consultum est) leniter per initia donec assueuerint, potationes incipiant, à tribus heminis primò, mox ad sex heminas. & vt communis tandem consuetudo est, à decem libris circiter ad quindecim libras sumendum, nisi qui robustiores ad viginti vsque libras tolerent. Quin etiam nisi vires constiterint, inconsuetis præsertim, aut diutina affectione detentis, integram diem à potibus intermittendum.

Potationum ordo.

Exercitij ratio.

Si nō fiat purgatio.

Clysteres in balneis

Signum peractæ purgationis.

Lib. III.

Svrgente itaque iam fermè aurora, & tranquillo aeris statu, quamprimùm è lecto surrexerint, quisque pannis benè indutus ad salientes è fonte aquas accedat; ac vnū, vel etiam duos ac tres aquæ cyathos bibat. Bibatur autem calida, prout scilicet è fonte manat, vel calefiat prius si minus calida sit; calidæ enim Medicinæ citiùs actuantur à calore naturali. Ac ita potus suo quisque ordine deambulet paulisper, mox rediens pariter, alijs cyathis exhaustis, iterum inambulet. Exercitij enim huius hæc ratio est, vel vt aqua sui qualitate petat ad infima, & non redundet in vomitum: vel vt commoto sic corpore, itaque excitata excretrice virtute secernatur ad secessum, ac trahatur, penetretq. citiùs ad hepar, renesque, ac emingatur. Subinde rursus quantum non grauentur, iterent potationes, exercitia, excretiones, donec exinanita iam aluo, renibusque, ac vasis vrinarijs detersis, aqua clara, & qualis assumebatur, exeat. Semper hoc supposito, vt prima die leniter incipiant, subinde augeant mensuras à secunda, in tertiam, vsque in quartam diem; bene præsertim succedente purgatione, siue (vt dicam melius) emissione aquæ. Quibus autem vel ex affectu naturæ, vel aquæ ipsius vitio, vel ex constitutione eius tempestatis, non adeo balneis opportuna, minus purgatio ebibitarum aquarum successerit; ijs curriculo aliquo vtendum erit ex his, quæ diximus, primis maximè diebus, dum huic purgationis generi corpus assuescat. Infuso verò rosarum ex saccharo nihil suauius est, neque commodius. Ob quam caussam vti aliquib. diebus ex eadem aqua clysteribus nō habemus absurdum, & tam ex simplici ipsa aqua balnei, quam incoctis aliquibus vel lenientibus, vel discussorijs, saccharo addito, atque oleo, & sale, vt moris est. Prorsus enim oportet omnem ebibitarum aquarum mensuram exturbare è corpore. Nec anteà quidquam sumendum aut cibi, aut potus, quàm vniuersa peracta sit earum purgatio: quando scilicet vrina, non aquosa amplius, sed pristino tincta colore, & subcrocea redire incipiet. Alioquì si qua portio retineatur assumptæ aquæ, periculo non vacat, quin oppleat meatus in corpore, ac putrescat, & accendat febrem: quod opportuno magis loco ob rem adeo seriam cauebimus. Peculiari verò instituto in colicis passionibus solent Medici ad Patauina balnea, & item ad Viterbiensia, clysteres ex eisdem facere: Aliqui si quid reliquiarum remansisse suspitio sit, post vsum potulentarum lauacra calida, exudationesq. instituunt. Consulit Montagnana Medicus suo tempore illustris, ac balnearum admodum industrius, dum patientes quidam balneo vtuntur, aquæ eiusdem balnei cyathum, antè ingressum aluei præbibendum esse: vt cuius virtus quasi altera manus ad extrinseca exprimat. Idq. specialiter in Ascite, in Asthmate, & in Empijcis; quanquam mihi (vt inter abusus dicetur) non admodum laudatur.

An balneo & potu simul vtendum. Lib. III. c. I.

Ad summam verò sicui potus, & lauacrum vtendum sit, is per plures dies anteà bibat, & posteà lauet, non è contra: ex potu enim purgatio ferè intelligitur: ex balneo autem alteratio, rectificatioq. & confortatio membrorum. At hoc inter prima Medicinæ instituta est, purgari prius debere corpus quàm alterari, & confortari. Sunt tamen, qui vel ex forti naturæ robore, vel ex consuetudine, ab antelucanis potionibus, lauatione quoque eadem die vtantur. Quod perperam fit: cùm ad minus alternandi essent dies. Sic enim trahitur natura cogiturq. ad contrarios motus, à centro scilicet ad circunferentiam, quos difficilè

ficilè valet simul tolerare. Galeni quoque authoritate in eodem Aphorismo: Balnea (inquit ipse) calida obsistunt purgationibus, & tunc præcipuè cum vehementioris extiterint caloris. Et præterea, quoniam multa per noctem solet fieri vrinæ emissio, quæ vespertino balneo impediretur.

Abusus. Apho. v. Sect. 4.

Ad vsum Potulentarum Aquarum necessariæ aliquæ obseruationes. *Cap. XI.*

EST autem vsus Medicatarum aquarum in potibus, ad exiccandum in primis, & ad refrigerandum, ad abstergendum, & ad corroborandum membra, quà transeunt. Præcipuè verò ventriculum, intestina, hepar, renes, vesicam, vterum, quorum omnium ægritudines in primis persanat: deinde consecutione quadam cæterarum quoque partium affectiones respicit, capitis, oculorum, cutis, iuncturarum. Inter præcepta autem ad hunc vsum, tria sunt, quæ quisque habere oportet perspecta, & cognita. Primum, cùm ad hunc potulentarum vsum comprobatæ sint eæ aquæ, quas virtute aliqua purgatoria præditas esse compertum sit; nosse quidem videtur operæ precium, quo in genere facultatum reponenda sit earum operatio. An electiuè, & dissoluendo purgent, an leniendo, an lubricando, an abstergendo, vel his omnibus, vel aliquibus operantur virtutibus. Planè videtur eas esse purgatorias: nam educunt caussam morbi: vt Aquæ ebibitæ quarundam balnearum, quæ vacuando serositatem humorum, medentur Hydropi: & quæ sanant similiter icteritiam. Item authoritate Rhazæ, qui dixit æneas balneas naturales purgare tanquam medicina. Et demum, quia tam balnea naturalia, quam pharmaca, exagitant, purgantq. excrementa varia. His tamen non obstantibus: verè quidem purgatorias vix vllas existimo medicatas aquas: sed abstersorias potiùs dicendas esse, ac lato duntaxat vocabulo intelligendum, cùm interim vel purgatorias eas, vel soluere, vel deijcere vsueuenit dici. Purgatorij enim medicamenti vocabulum, quod καθαρτικὸν est Græcis, solis videtur conuenire pharmacis: quæ Galeno teste v. Simpl. & in libro de his quos purgare opor. qualitatis familiaritate proprium sibi attrahunt humorem, vt Magnes ferrum, & Rhabarbarum choleram. Atque id genus omnia calida esse aliquo insigni excessu. At aquas medicatas non ita agere palam est: quandoquidem pleræque (vt diximus) frigidæ sint, ac siccæ substantiæ, cum aliqua tamen tenuium partium portione: & quæ quantitate sua comprimente non minus operantur, quàm qualitate. Nec verè lubricant: cùm nullæ sint pingues aquæ, quæ non etiam sicca aliqua præualeant qualitate, vt bituminis, vel Sulphuris. Minimè item leniunt: quæ dulcia esse natura conuenit, frigida, humida, mollia, non sicca. Abluere ergo rectiùs dicemus medicatas aquas: Nimirùm quà aqua sunt, & planè balneum corporis intrinsecum. Et abstergere, qualitate aliqua misturæ modicè nitrosa (vt vult Galenus) vel amara, vel etiam dulci, ac tenuium partium substantia. Et tales diximus nos, ad hunc vsum aquas idoneas, talesq. esse eas experimur. Ad argumenta proposita, Medentur ex accidenti: accidit enim in quibusdam morbis, vt caussæ sint præuiæ, itaque eis balnea medeantur. Vel cum abstergunt, euacuantq. cruditates à ventriculo & flatus, viscositates à renibus ac vesica, harenulas, lapillos; obstructionem fortè quæ fecerat Icteritiam. Vel per sequelam partis ad partem, vt si quandoque promoueant aquas hydropi, quod tamen rarius est. Alioquì operantur violenter, quod intellexit Rhazes: Quod non est electiuè operari, sed promiscuè, & quæcunque forte fortuna contigerit. Qua exagitatione nulllum est accidens, aut periculum in balneis neque maius, neque deterius, vt postea libro III. docebimus. Post hæc non minus vtile est scire, quà verè ebibitæ aquæ transeant, an ex hepate penetrent in venas, & exinde in renes. Ex modò quidem purgationis, ac breui simul interuallo, quo ebibitæ purgantur, non tàm videntur penetrare, quàm sui copia comprimere, vt diximus, ac deiicere. Ex altera tamen parte, penetrare eas satis indicant exeuntia ipsa, tenuiori saltem sui parte, si non totas penetrare. Nam ebibita aqua, primò crassa alimenti excrementa ex amplis vijs deijciuntur, simulq. vrinæ: sanguinis serositates. Postea dum aquæ suam moliuntur operationem, derguntq. ex dictis vijs, quæ inhæserant, superflua; aquæ claræ, & puræ minguntur. Exhausta iam ebibita aquæ quantitas, vrinæ tinctæ redeunt, & croceæ, quæ scilicet genuina sunt venarum, & sanguinis recrementa. Præterea videmus, quòd permultis euacuant per sudorem. Et quos accidit post aquas ebibitas aliquam incurrere offensam, ij nimirùm offenduntur retentis aliquibus earum vestigijs, vel in renibus, vel in hepate, vel in venis, vel in toto corporis ambitu, vt multiplici nobis experimento compertum est. Huic sententiæ quod vsquequaque ebibitæ aquæ penetrent, facit illud Plinij testimonium (quanquam vix mihi credibile sit) visos quosdam bibendo turgidos in tantum, vt annuli integerentur cute.

Vtilitates cōmunes.

Quæ ratio purgā tium aquarum. An electi uè purgent.

Solutio q.

Non lubricant.

Non leniunt.

Ibidem.

Aquæ medicatę medentur ex accidēti.

Ebibitæ aquæ qua trāseant.

31. cap. 6.

An ebibitæ omnes faciant aliqua sedimenta in corpore.

Vltimò videndum est, quæ nam ratio diuersitatis sit, vt dum ebibitæ aquæ ex hepate, & per renes excolantur, non æquè tamen omnibus relinquât sedimenta aliqua. Nam hoc nomine damnatæ sunt in vniuersum aquæ, tùm limosæ, tùm medicatæ, & acidæ, quæ à nonnullis hodie Romæ sumuntur in alimentis, quòd relictis sedimentis, vel arenulas gignant, vel lapidem, vel id genus affectionem aliquam. Ad hoc quidem, cur in cibarijs noxiæ sint limosæ, ac medicatæ aquæ, explicatiore posteà sermone respondebimus: sanè quoniam eiusdem rei longè alia ratio est an medicamenti vice vsurpētur, an alimenti. In vniuersum quidem, ebibitas in balneis nulla relinquere sedimenta, consonum rationi fit. Natura enim non facit saltum, teste Philosopho: sed procedit in suis operibus digerendo, hoc est sequestrando, ac separando vtile ab inutili III. de Gener. animal. cap. XI. Adeoq. crassæ, & terrestres partes cum aqua ebibitæ, non penetrant meseraicas: sed à stomacho ad intestina sequestrantur ad aluum, cuius vim excretricem ipsæ simul extimulant. vnde fermè raras id genus inuenies aquas, quæ non primò per aluum educant, virtute, scilicet ac stimulo crassiorum illarum partium: & deinde per vrinas. Subtiliores verò trahuntur à meseraicis venis ad hepar, ac vapore saltem ipso penetrāt ad venas vsque, & exinde refluunt ad renes. Vbi si renes sint synceri, ac meatibus liberi, & nō oppleti, transeunt & ipsæ: imo sua vi abstersoria verrunt omnem secum ichorem, dilatantq. vias, ad arenulas vsque emundandas. Sin renes oppleti, nec ritè (vt debuerūt) præparati multis scateant crassis, ac viscidis excrementis, hæc ipsa inquam viscida excrementa fiunt omnium arenularum antecedentes caussæ, ac propria calculi materia, authoritate vniuersæ scholæ Medicorum, & non sedimenta terrea vllius ebibitæ aquę. Quæ nimirùm viscida excrementa cùm inepta sit virtus balnei dissoluere, ac extergere: tenacius cum sedimento aquæ adglutinata, perniciosas illìc gignunt obstructiones, phlegmata, callos in vesica, arenulas, calculos. Quod periculum vidi frequens in obesis corporibus, vel quæ non adeò ad mensuram ebibitarum reddebant aquas: seu his somno consopitis, seu aquarum eius anni insalubritate, seu propria mineræ imbecillitate, seu quopiam alio sumentis errore. Ad quam cautelam tria repeto, ac moneo seruanda esse præcepta: Primùm, vt diligens fiat eius balnei electio, quod & authore, & experientia comprobatum sit, & tali affectui, & tali naturæ esse idoneum. Alterum, vt studeant qui bibunt aquas, vt integra fiat ebibitarum excretio. Et tertium, vt nullum interim committant errorem: Semper huius experientiæ memores, raros ob culpam balnei periclitari solere in balneis: plurimos ob errorem, & culpam propriam, quæ falsò posteà ipsi balneo, vel authori, vel medico vitio vertitur.

Aristotelis locus.

[C]alculorum, & Arenularū materia.

Tria præcepta.

De vsu balnei in Thermis naturalibus. Cap XII.

Herculanea, cur dicta balnea.

BAlnei autem aquarum naturalium antiquissimum fuisse vsum, varia indicant scriptorum testimonia, quæ hoc inuentum ad Deos, vel muneris vice, vel in votis referunt. Hinc HERCVLANEA cognominata videntur balnea apud Pisandrū, & item Athenæum, quæ naturaliter essent calida. Nempè, vel quia Herculis inuentum; vt quem fama est, Seruio teste super Virgilium, cùm ab Euandro transisset ad Lucumones, ingenti ictu clauæ in ostentationem suarum virium solo percusso, calidarum aquarum fontes in Ciminis excitasse: quas ego Viterbienses existimo. In votis autem, extat Liuij testimonium, fuisse in Thermopylis monte Græciæ balnea, Herculanea ob caliditatem dicta. Vt multa alia legimus in Græcia celebris nominis, Magnesia balnea apud Aristotelem, in Bythinia apud Plinium, in Lycetis apud Galenum, in Mitileneis agris, & alijs locis. Antiquissimi quoque vsus fuerunt in Italia, vbi plurima, ac diuersissima temperie oriuntur. vnde Plinij ætate, quando Romæ Medicina aliquam cæperat habere authoritatem, fuisse balneas naturales in frequentissimo vsu ipse indicat, libro XXXI. cap. VI. d. plerique in gloria ducunt plurimis horis perpeti earum calorem, cùm tamen paulò diutius, quàm balneis dulcibus vti oporteat, ac posteà frigida dulci, sine oleo discendentibus, quod vulgus alienum arbitratur. hæc Plinius. Celeberrima verò, ac delitiosissima erant Baiana, ac Puteolana, deinde Albulæ aquæ, & Pisanæ quædam calidæ, Plinio; & quædam in Hispania, & quædam aliæ in Gallia, quarum suo quæque loco monumenta narrabimus. Posteris verò seculis, quoniam plura admodum balnea naturalia venerunt in vsum, ac explorata magis eorum natura, ac ratio est; idcirco de vsu balnei, quæ partim à nostris veteribus, accepimus, & partim nos longa experientia inuenimus, hìc exactè digeremus. Vbi eadem ferè quinque capita videnda sunt, quæ in potibus diximus; Instituti ratio, qualitas aquæ ad balneum idonea, forma balnei, tempus, & ordo. Instituti quidem ratio multiplex est: dicit Galenus in III. de Compo. Med. sec. lo. cap. I. In Medicatarum aquarum balneis, vel ad voluptatem lauari, vel auxilij gratia. Quæ cōmunissima est. Quippe Nos cessata illa lautitia Thermarum,

Plinij locus.

Balnei quinque capita.

I. Vsus.

marum, auxilij gratia duntaxat his balneis vtimur. Ad calefaciendum in primis, atque exiccandum: omnes enim Medicamentosæ aquæ planè ſiccant, primo de ſa. tuenda. Ad euacuandum, nam digerendo vniuerſum vacuant corpus, præcipuè verò ſi balneum qualitate Sulphurea ſit; vel Nitroſa, vel Aluminoſa, primo ad Glauco. cap. IX. Ad emolliendũ quædam, vt Bituminoſa laudant Paulus, & Aëtius, in neruoſis partibus, frigefactis, ac induratis. Et quædam ad confortandum, non ſolùm extrinſecas partes, ſed & viſcera imbecillia, quod Ferratæ præſtant præ cæteris. Quam ob rem & diuerſæ temperiei veniunt in hunc vſum aquæ, Sulphureæ in primis, calidæ & minus calidæ, & quædam frigidæ pro ratione. Itaque patet inſtituti ratio, & qualitas balnearum.

II. Qualitas.

Forma verò balnei. Solent quidẽ lauacra apud nos valde commoda præparari: Nam præter communes lacunas, quæ plerunque venarum diuerſarum confluxum recipiunt; conſtruuntur circunquaque particularia balnea, ſimplici ſaltem pariete diſtincta, alia viris, alia mulieribus, alia admodum infectis & contagioſis, alia minus, alia magis temperata. Et tecto operta, & contabulata. Operæ precium verò arbitror animaduertiſſe, vt minus ſtipatum conclaue ſit, ſed feneſtræ in his collocentur volubiles, vnde poſſint exhalare vapores, qui ſecus è cuniculis aquarum exeuntes, in locis concluſis putreſcunt, ac inſpirati per halitum contaminant viſcera. Ac ſatius fuerit paruos canaliculos calidarum, & frigidarum (ſi adſint) iuxtà collocaſſe, vt quotieſcumque expedierit, aquarum variæ poſſint fieri temperaturæ.

III. Forma.

Bonum verò, neque minus neceſſarium eſſet, vt in tanta hodie balnearum iſtarum celebritate, præeſſet locis maior quidam Balneator qualis erat in Thermis illis magnificis; qui & lauacris ipſis opportuna procuraret, & lauationes ad præſcriptas intrantibus leges diſpenſaret. Omnino leproſi, Elephantici, & Gallici morbi gemmis indecores, ſeorſum in alios alueos minus communes ablegentur. Ne frequenti autem lauantium ingreſſu lauacrum qualitercunque infectum ſit alijs detrimento, diebus ſingulis, vel alternis, vel ad ſummam vireſcente aqua abſtergatur, ac nouæ inducantur aquæ. Vel, niſi alia de cauſſa, idcirco renouari debent aquæ, quia dum longius reſident, ab ambiente afficiuntur aere, ac ſuopte halitu euaneſcunt, atque amittunt virtutem.

Balneatoris officium.

Nec minorem ſanè diligentiam ſupponimus in eo, qui balneis ipſis vſurus eſt, vt ſit ritè præparatus. Eſt enim ad hunc vſum præparatio magis neceſſaria, quàm in potibus: nam ijdem aquarum potus ſupplent fortaſſe primis diebus pharmaci vicem. At balneum contrà, ſubtilia excrementa, & quæ in promptu inuenerit, digeret quidem, ac per ſudorem euacuabit; craſſa verò, & non præparata relinquet, indurabitque. Eſto is ſimiliter antè ingreſſum balnei cæteris alui excrementis vacuus, ac ieiuno potiſſimùm ventriculo conſcendat.

Præparatio.

Cui tempus maximè opportunum reſpondet, de quo quidem hæc ratio haberi debet; vt ſole ab ortu ineunte, & à veſperis ad occaſum trium horarum inſtar declinante, conſcendant, nàm his horis, præter ſolis fauores, venter immunis eſt à coctione, ac eo ad balneũ erit magis idoneus quo longiùs vacabit.

IIII. Tẽpus.

Ingredientes autẽ hunc ſeruare debent ordinem; vt breuibus ſubligaculis induti, ac birreto impoſito, ne caput balnei vaporibus repleatur, cæterùm nudi per gradus ſeſe immergant ad humeros. Atque vt faciliùs aquæ qualitates, caliditatemq. tolerare aſſueſcant, & ne cutis conſtipetur, cunctanter, ſenſimq. debent deſcendere, vt III. de San. tu. cap. VIII. colligitur: & non ſemel toti vt iubentur in frigidis. Eſto autem talis temperamenti aqua, qualem & affectus requirit, & qualem ſubinde gratam, ſuauemq. exiſtiment: quod facilè fit, vbi plurium, diuerſarumq. venarum, & calidarum, & frigidarum confluxus extiterit. Acribus verò, & quæ carent alterius aquæ temperamento; reſerare, & claudere venæ emiſſarium tantiſper eſt opus, dum ſponte balneo requiſita temperatio acquiratur. Vel longiùs à ſcatebra balneũ habere opus eſt, quo ſpatio aqua decurrens temperetur.

V. Ordo balnei.

Ingreſſi autem in calidum balneum, quieſcant, nec dimoueantur: niſi interim iactando pedes, vel manus alternando extrà alueum, ſi propter æſtum animi deliquia timeant. Alioquì ſi agitatu ſuo quis commouerit aquam, duplicinomine lædi poterit: tùm quia vapores aquæ excitari poterũt ad caput, authore Antillo. Tùm quia magis æſtuabit haud dubiè, ratione quam in Quæſitis Saturnalibus adducit Macrobius: nouo ſemper calidarum acceſſu ad ipſum corpus fiente. quòd dum quieſcit corpus, & calori circunfuſo quodammodo aſſueſit, & aqua ipſa ad cutis congruentiam attẽperatur. Cui ſanè Medicorum quoque cõcurrit ſententia dum in Thermarũ lauationibus cõſulit Hippocrates, vt æger balneum ingreſſus cõponat ſe ſe, & taceat, & nihil agat, ſed per miniſtros (ſi vſueuenerit) tergeatur, ne commoto corpore muſculi extendantur.

Quies in bal.

III. de Rat. vict.

Maneant in balneo (vti diximus ex Plinio ſuprà) paulo diutius quàm in balneis dulcibus; horam ſcilicet vel paulò amplius, & in ſumma pro tolerantia, quam potiſſimè in omni Thermarum vſu regulam præſcripſimus. Vel vt certo quorundam termino ſtatutum eſt, donec digitorum pedum extremitates rugas contrahere cæperint. Vel melius, donec ſudor circa frontem appareat, qui iam deductas eſſe ad cutim ſuperfluitates erit indicium, ac feſtinare eas ad exitum

Mora in bal.

per sudorem. Quare tunc statim exeuntes, ac per ministros detersi, ac induti pallio, accedant ad cubiculum: vbi cubent in lecto non dormiant, sudent, tergeantur leni linteolo per horam plus minus, donec ad pristinum redierint statum. Tunc surgant, moderatè prandeãt, nec à prandio dormiant vllo modo. Quòd si vt in maximè calidis cõtingit balneis, à balneo vniuersa cutis arida & quasi incensa remanserit; laudo quam Plinius ponit antiquorum consuetudinem, vt frigida dulci saltem conspergantur. Sin autem, communem in hoc approbamus vsum de vnctionibus, ad Balnea Naturalia, vt vniuersa membra frigido aliquo oleo leniter perungant, maximè verò hepar, ac renes, quò maiores transeunt venarum caudices, ac fortiùs incendi solent. Vel Rosaceo nimirùm, vel Santalino, vel infrigidante id genus aliquo. Sunt qui ob eum incensionis timorem, & ante balneum solent inungere. quod fortasse munimen non erit inutile, ijs præsertim qui hæc viscera calidiora ex naturali temperamento habuerint, ac alterius membri affectu frigido balneum ineunt. Porro si bis in die ineundum sit balneum: ij magis se temperent in prandio, ac post septem ad minus horarum spatium à prandio rursus ineant, & non priùs. Qui modus in balneis Italiæ vbique ferè seruatur. In Germania autem cubant in balneo diutius, quod damnauit Plinius loco superius allegato, vtpote inimicissimum, quatuor scilicet horas antè prandium, & tres antè cænam: cum sint, qui accommodata in balneo ipso mensa, opiparè cum sodalitijs bibere soleant, epulari, ludere tota die. Quod antiquum ei regioni est, ac in historijs relatum, Carolum Magnum Imp. qui Aquisgrani Thermas diutissimè frequentauit, consueuisse omnis generis homines secum in balneum ducere, ibique adlata aliqua confabulandi materia, longam moram trahere. Hæc de balneis sint dicta.

Regimen à balneo.

XXXI. cap VI.

Germanorũ ritus. Lib. XXXI. cap. VI.

Caroli Magni balnea.

De vsu Aspersionum ex aquis Simplicibus. *Cap.* *XIII.*

AD lauationes proximè succedit Aspersionum vsus: qui cùm diuersus sit in simplici aqua, & medicata, particularem in vtraque considerationem habere oportet. Erat autẽ ex simplicibus aquis aspersio penes antiquos, ac lautos illos Thermarum ritus frequentissima: vbi mos erat à calidis lauacris vel descendere in frigidum solium, vel perfusam ex alto abundè suscipere: quem morem in sequentibus commodiore loco enarrandum remittimus. Porrò nobis vsurpanda veniet aspersio, interdum ob balnei penuriam, & interdum data opera, vbi ob aliquam caussam prohibemur à balneo quod per speciales quosdam casus breuiter percurremus. Frigidam in faciem ægrotis aspergimus, æstate, in ardentissimis febribus, aut in vigore, aut in declinatione, vt spiritus ipsis refocillentur, quo remedio in his etiam, qui animo deficiunt vtimur; hiemeq. lactei teporis aquam potius quàm frigidam esse conuenit. Verùm in simplicioribus febribus, & in stomachi subuersione poscam quoque inspergere de more antiquorum peridoneum est. Præcipuè tamen ea quæ capiti adhibetur, siue ob calidam eius intemperantiam, siue ob destillationem solutũ contumacem, in æstate præsertim, & temperatura calidiore, siue oculis fluxione infestatis, cautè admodum adhibenda est. Quibus enim caput facilè læditur, periculosus frigiditatis occursus, ac delationis in grauionẽ soporem initium præbet. Nec minus Thoraci noxia, qui à capite promptiùs frigiditatem contrahere, ac fortissimas vexationes perferre consueuit. Itaque ne defluat aqua ad pectus, nonnullis spongiam siccam mento subijci prius debere consulunt. In animi autem deliqu'js, siue ex æstu, siue ex longa in balneo mora, frigidam confertim aspergimus patienti, frigidumq, aeris perspiratum largimur, itaque reuocamus. Similiter his qui sanguinem vndecunque fundunt, veluti ex improuiso, ac ipsis nescientibus largè aquam frigidam inspergimus cum euidenti vtilitate. Deliramentum ex vino item, quod παροινίαν Græci vocant, sanat aqua plurima perfusa, & somnus qui exinde solet succedere, repressis ex aquæ frigidæ subitario occursu spiritibus ad sua principia. Cæterùm vice aspersionum, nõnulli spongiæ frigidæ adhibitione ad loca vtebãtur. Volebat Archigenes in febris ardentis excessu iuxtà ipsum vigorem, non solùm faciei spongiam eo modo esse adhibendam, verum etiam ipsi pectori. Vtemur etiam aspersionibus in oculis fluxione infestatis, ac maximè ocymi decocto tanquam efficacissimo, alioque ex ramulis pinastrorum contusis, sicca spongia interim collo subiecta ob dictum periculum. Et in vigilijs in febribus, ac delirantibus similiter, ac efficaciùs si incoquantur in aqua prius chamæmelli flores, violæ, nenuphar, vitium folia, salicum frondes, cannarumque, & aliquando papauerum calices, etiam in oleo, statim enim placidus sopor consequitur. Ad Phrenitim verò, ac Cerebri inflammationem perfusione vtendum, non extrinsecùs solùm, sed quæ virtute sua intrà craneum valeat penetrare. Quo in casu & longa debet esse perfusio, assiduaq. humectatio, & maioris penetrationis, & quæ ad effectum primariò faciant immiscenda. Galeno authore XI. Methodi, qui in Cerebri, & eius membranarum

Ardentibus feb.

Frigida perfusio capiti incõmoda.

Et pectori

Animi deliquiis.

Sanguinis effusionis.

Deliramẽtis & ebrietati.

Spongiæ frigidæ vsus.

Oculorũ affluxione Vigiliis & Delirio.

Phreniti di, ac inflammationi cerebri

branarum phlegmone, reprimentibus per initia docet esse vtendum, & quæ in altum descendant. Verùm hæc quoniam inepta penetrationi sunt, cum ipsis aliquid eorum immiscendum esse, quæ præire, ac deducere ea intimè possint. Quale acetum cum oleo conquassatum: cui iuniores & Rosarum adiungunt stillatitium liquorem; Oxirrhodinumq. id genus perfusionum appellant. Imò procedente tempore etiam calida commiscenda monuit, ceù Spondilium inquit, atque Serpillum. Et Castoreum item inclinato iam affectu, vt quod duræ ossium compagini occurrere debeat, ac penetrare; cùm ipsum alioqui in alijs phlegmonibus recusemus. In Tetano frigidæ perfusionem nonnulli audacius administrarunt, cùm sit periculosissima, eoq. (vt inquit Paulus) à posteris omnibus Medicis damnatur, & nos damnamus. Siquidem dum inquit Hippocrates. Est autem vbi in distentione sine vlceratione, iuuene benè carnoso, æstate media frigidæ aquæ multæ perfusio calorem reuocat: Aphorismus verificatur penes illas omnes conditiones, nequaquàm in simplici Tetano. Nam, vt Galenus ibi interpretatur, Frigidæ aquæ occursus aut vincit natiuum calorem, aut colligit: vincit quidem, quùm ille debilis est; colligit autem quùm fortis, ipsum difflari prohibens. Ad hanc sententiam intelligendus est sequens ibidem Aphorismus xxv. Tumores articulorum, atque dolores absque vlcere, & podagricos quoque, atque conuulsa horum, plurima frigida affusa aqua leuat, & extenuat, & soluit dolorem, nam modicus torpor dolorem soluit. Nimirùm quia his locis inflammatis, ideoque dolentibus (vt idem Galenus exponit) aqua frigida influxum cohibet, refrigerandoq. doloris caussam abscindit, præsertim si longior fiat affusio, quæ mediocriter sensum hebetat. Vtimur etiam conuenienter frigidæ aspersione ad sordes vlcerum incumbentes detergendas authoritate Archigenis, aut sanguinem, aut saniem, aut pus, aut ipsa etiam medicaminum residua abluendo, ipsa etiam corpora à mordacitate, aut pruritu vexata mitigando. Conuenit item vlceribus, Galeno teste, cùm sicca, squalensq. carnis intemperies visitur, tunc enim (inquit IIII. & XIIII. Methodi) temperata aqua, humectareq. expedit. Esto autem perfusionis, humectationisq. meta, particulæ rubor, ac moles eleuata. Cæterùm in omni eiusmodi continui solutione frigida caueatur: Vlceribus enim (inquit Hippocrates) frigidum quidem mordax, cutem obdurat, dolorem facit insuppurabilem, liuorem obducit: refrigerato nimirùm calore natiuo, qui ipsa vlcera ad suppurationem perducit, vt Galenus est testis. Iure optimo itaque (quanquam non sine multorum malo, quos vidimus) iam explosa est quorundam nostræ ætatis Arcontiorum impostura, qui nouum, idemq. mirabile inuentum iactantes, sub certo aquæ incantatæ prætextu, sine vllo fermè delectu audebant vulnera in capite, in altum penetrantia, & quacunque etiam in parte inflicta, eiusmodi perfusione frigidæ, ac linamentis (vt prædicabant) incantatis ex ea aqua percurare. Quanquàm & nos vilipensis pro rei medicæ seueritate illorum superstitionibus; multa vulnuscula eo remedio, & simplici aqaa sanauimus. Nam præter eas virtutes, quas detergendo (vt ex Archigenis authoritate suprà citauimus) præstare potest ipsa frigida, condensat etiam authoritate Galeni, constipat, contrahit, repellit, ac astringit quod excernitur: sed quis nescit naturæ opera, quòd sola loci abstersione cicatrix sæpè obducitur? Verùm illi ad pauca respicientes, adaucta plerunque ex plaga mala intemperie (vt se hæc consequuntur inuicem soluta vnitas, & intemperies) eoq. magis loco neruoso existente, quod præcauet in VI. Methodi Galenus, aut vulnere affatim penetrante, didicerunt, quàm sit difficile vni experimento confidere. Alijs enim vidimus in ipsorum manibus paralysim ex insperato superuenisse; aut cuiuspiam particulæ resolutionem, alijs vlcus fieri insuppurabile, ae putridum: & alios tandem confarctis, ex toto corpore in quodpiam principalium membrorum superfluis ex frigidæ repressione, oborto proximè abscessu miserè perijsse. Sat verò id pro nouitio inuento perdurauit.

Oxirodinorũ paratus.

Apho. xxi.

Aphor. xxv.

Vlceribus aquæ consperſio.

Apho. xx.

Frigidæ in vulneribus dãnatio.

De vsu aspersionum, quam in balneis naturalibus Ducciam appellant. Cap. XIIII.

ASpersionum verò vsus ad balnea naturalia, rarior videtur fuisse antiquis. Siquidem eius proprium vocabulum (quod sciam) nec apud Græcos legitur, nec apud Latinos authores. ἐπβροχὴ, καὶ ἐμβρέχειν, communius est; quasi impluuium, & impluere, infundere, conspergere. Nec tam ex Galeno colligimus vsum, quàm ex eo, atque Archigene corrigi abusum, vt infrà ex VI. de San. tuen. videbimus. Plinius, quem habemus rituum omnium Antiquorum obseruatissimum, inter vsus quas commemorat aquarum, de hoc non meminit. Meminit obiter Horatius, cùm esset in Baianis balneis, ad Valam illis versibus: 31. 6.

Qui caput & stomachum supponere fontibus audent
Clusinis, Gabiosq. petunt, & frigida rura.

De hoc ergo vsu nos ad recentiorum nostrorum instituta tractabimus:& quam vulgus cõmuniter Ducciam, nos idem vocabulum, pro re noua, aliquando vsurpabimus, aliquando ad latina vocabula accommodabimus, ac modò stillicidium, modò aspersionem appellabimus. Sunt ergo in balneis, quæ ad hunc vsum probantur, constitutæ fistulæ, vel vna, vel duæ, vel plures, quæ volubili epistomio clausę, aquas à communi fonte, pro eo ac quisque voluerit, vel reddere, vel retinere poterit. Delabuntur autem ex alto aquæ, palmi vnius, vel ad summum cubiti spatio, vel in balneum, vel in subiectum ad hunc vsum alueolum. Nam duplex est modus. Vnus quidem, vt is qui sola vti debet aspersione, super oblongo sedens scamno, vel succumbens pectore affectam tantùm capitis irroret partem. Alter, vt se in balneum de more immergens, stillicidium supernè recipiat: qui modus in robustiore corpore, ac veteri affectu vtilior est, attrahente simul infrà balneo, ac aqua ipsa ducciæ ex ictu vehementer discutiente. Atque hæc fuit causa instituti huius, vt addito ictu ex alto cadentis aquæ ad calorem, vehementior fieret discussio. In duobus potissimùm morborum generibus, frigidis scilicet & inueteratis. Ad calefaciendum, ad siccandum, ad resoluendum, ad emolliendum induratas, & ad corroborandum imbecillas partes. Aut ratione situs, vtpote si vel in alto corpore hæreat affectus, vt exempli gratia Ischias: vel (qua potissimùm caussa laudat Galenus perfusiones in caput) si affectus duro ossium, & caluariæ obice sublatens, vim aliquam præsidij postulet, vt penetrare valeat, ac discutere. Qualem obtinent eo insultu virtutem quædam aquæ medicatæ, sulphureæ in primis, quæ naturaliter sint calidæ, & subtilis essentiæ. Ac potissimùm si vel nitri, vel æris quidpiam admiserint, quorum mistura maiorem acquirunt tenuitatem, ac penetrandi virtutem: quo nomine Sancti Philippi balnea sub Senis, sunt multis alijs anteponenda. Vtiles & aquæ, quæ vel alumine participent, vel ferro, vel astringenti mistione aliqua cum sulphure, vt & discutere valeant, quæ est prima intentio, & membra ipsa subinde corroborent. Tales hodie ducciæ mirificæ habentur ad Corseni balnea in agro Lucensi. Incomparabiles alioqui ob commoditatem, ac amœnitatem. Sunt & Patauinæ perutiles admodum calidæ, cum cineris, atque salis mistura, & amœnissimæ. Cum ferro, & ære ad Viterbium. Cæterùm si vllus vnquam apud veteres fuit ducciæ vsus, vtilissima in primis, ac notatu digna est Archigenis præceptio, quam Galenus in VI. de Sani. tuen. & ex eo deinde Aëtius asseuerant. Siquidem animaduertendum esse calidarum sponte manantium aquarum vsum noxium esse capitibus natura calidis: frigido alioquì existente affectu. Quod declarans Galenus, Calidarum enim (inquit) quæ sponte nascuntur, sulphurosæ, ac bituminosæ, propterea quòd calefaciunt, nocentissimæ sunt capitibus natura calidis. Aluminosæ verò, quoniam angustos claudunt poros. Idest, quia aut incendere nimium poterunt caput, & febrem excitare. Aut potiùs humores dissoluere, ac liquabiles nimis ad aliquam nobiliorem particulam reddere, ac suffocationis inferre periculum. Quamobrem his naturis (vt rectè monet Galenus) eæ duntaxat calidæ aquæ erunt vtiles, & citrà noxam, quæ vtique dulces sunt, idest minus medicamentosæ: quoniam (subdit) nec calidæ essent, si omnis calefacientis substantiæ expertes essent. Ex quibus colligitur ducciam frigidis esse proprium remedium: hisq. tribus, affectibus, naturis, membris frigidis. Facit ad effectus omnes frigidos, ac inueteratos, primùm capitis, deinde neruorum, ac iuncturarum id genus morbis. Cæteris locis, vt hepati, lieni, ventriculo, vtero quæ minus sunt natura frigida, frigido quamquam teneantur affectu, aut perperam duccia adhibetur (quod nonnulli tamen committunt) aut certè non nisi contumaci, ac iam desperato affectu concedendum. De vsu: debita ac diligenti supposita præparatione, tùm corporis vniuersi, tùm laborantis ipsius particulæ, maximè verò capitis, res ita ineatur. Incipiendum prima die leuiter, idest exiguo, ac tepido stillicidio, & quandiu non molestentur, subeant; mox calidiùs indies erit comparandum. Moris est autem caput prius deradere, qua parte saltem guttæ subeundum est, quatuor digitorum latitudine, & duorum instar longitudine à coronali in sagittalem suturam; mox circundata leni pileo capitis corona, super scamno balneario subeundum. His quidem qui frigido, humidoq. catarrho, aut alioquì humido, neque multum calido afficiuntur, aut verbi gratia surditate tenentur, bregma supponendum, quo loco cranium tenuissimum est, atque rarissimum. Qui autem aut resolutione debilitati sunt, aut detentione, aut spasmo, aut alicuius partis infirmitate, aut neruorum contractione, aut aliqua huius generis mollificatione laborant, super occiput, vbi neruorum principium fit, impluuium recipiant, quod cadens per humeros totam spinam perfundat. Si defluxus verò cessauerit, partes ipsas solutas, contractasq. duntaxat irrorandum: quod multum, ac diu pro primario, & iam consistente affectu fieri debet. Hemicrania denique, aut alterius membri

Margin notes: Duccia duplex. — Instituti ducciæ ratio. — 13. Meth. — Aquæ ad ducciam idoneæ. — Ducciæ necessaria præceptio — Idem lib. 3. c. 1. & c. 2. — Loco citato. — Vtendi modus. — Loca ducciæ supponenda.

membri frigido, vel antiquato affectu detenti imbecillam, obsessamq. iam particulam subijciant. Idq. mane diluculo, & vespere factitandum, aluo exinanita semper, ac ieiuno ventriculo. Vel si minus validi sint, semel in die subeant; & vbi solitum est quindecim plus minus dies succumbere, hi suppleant dierum numerum, ad viginti circiter dies, atque amplius. Tempus verò particulare, est pro conditionibus anteà positis varium, & omnino ad horæ spatium, & amplius, pro tolerantia. Vel quæ certior meta est, quandiu sentiant ægri aquæ caliditatem ad intrinsecas capitis partes penetrasse. Tùm exiens, ac deterso lenibus linteolis capite, derasa capitis particula panno laneo, & scuffia obtegenda est: tùm quidem vt impressa diu aquæ medicatæ qualitas conseruetur, tùm vt ne lædatur extrinsecùs; quin crustam etiam ipsam relictam capiti ab aqua ducciæ, multis à duccia diebus seruandam consulimus. In die cauendum à somno, qui hoc maximè vsu solet obrepere. Simul atque noxiæ à capite rheumati defluxioniq. quam adeò detestati sumus, occurrendum; cuius caussa sacchari rosacei semunciam hora somni sumendam consulimus, ac interdiu sacchari candi quidpiam elambendum. Subinde per quadraginta dies, victu vtantur regulari, caput non lauent, nec crustam (vt dixi) remoueant. Solem vitent, ventum, & Venerem: de quibus posteà præceptionibus dicturi sumus, atque harum hìc breuiter meminisse non erit inutile.

Tempus. Mora. Regimen particulare.

De Sudatorijs, atque vsu vaporum balnearum naturalium. Cap. XV.

QVem locum habent Stuphę in Thermis Vrbanis, eundem obtinent in naturalibus Sudatoria. Hoc excepto, quòd stuphæ, vtpote concalefactæ simplicis aquæ calidæ vapore magis humectant, sanis idcirco vtiles, & imbecillis. Sudatoria autem naturalia, pro ignea actu, & potestate virtute minerarum, impensè exiccant, calfaciunt, ac pro exacta tenuitate summè penetrant, valenter discutiunt, promptissimeq. sudores eliciunt. Vsus idcirco eorum præcipuus, est ad calefaciendũ, ad exiccandum, ad emolliendum induratas partes, ad euacuandum denique per sudorem vniuersum corpus. Commodissimæ itaque naturales sudationes hydropicis sunt, & quocunque seu humore, seu flatu distentis. In his enim (vt inquit Celsus) euocandus est sudor, non modò exercitatione, Laconico, & Clybano, sed & harena calida, & sicco vapore, quales maximè vtiles suo tempore prodidit super Baias in Myrthetis, quæ ad hanc etiam ætatem manent. Faciunt similiter ad ædemata, quacunque in parte corporis soluenda, in abdomine, in pedibus, in testibus: nam ex ipso didicimus hernias quacunque ex caussa generatas, ac in principijs potissimùm hisce sudatorijs percurari. Faciunt item ad induratos iuncturarum, ac neruorum affectus, ad Ischiadem, ad podagram, ad distentiones quascunque, præsertim ex resolutione factas, ac interdum etiam ex vulnere. Siqua verò in parte balnei, necessaria in hac est vniuersi corporis præparatio, atque purgatio; Nam hoc maximè vsu possunt humores impensè eliquari, atque hominem lædere. Porrò vtendi modus (me iudice) esse debet, vt quoniam vim adeò subitariam vix vlla corpora benè reciperent, per suaues prius alias balneas disponerentur, vnde quasi exonerata multis superfluis natura, assuefactaq. lenibus balnei sudationibus, faciliùs ad hos vltimos reliquiarum conatus alliceretur. Intret patiens, vt in alijs vsibus iam diximus, ieiunus, ac ventre vacuo, ac intret totus excepto capite: quod vel pileo, vel auerso situ à vaporibus tueatur. Comparantur autem sudationes penes diuersam locorum aptitudinem varijs modis. Sunt qui ad aquas ipsas medicatas, & calidas, vapores excipiunt, vbi per aliquam loci angustiam exhalent, constructa super ipsos (quantum locus patitur) domuncula, saltem posititia. Quod genus sudationum haud acris admodum virtutis est, pro aliquo, qui cum ipsis vaporibus eleuari debet, aquarum humore, ac innoxiè ferè sumuntur. In alijs verò naturales terræ cauitates reperiuntur, quas (vt in puteolanis videre est) subiecti caloris ignei vehementia, ac ars simul dilatauit, vbi stantes tanquàm in hypocaustis, confertissimos statim sudores mittunt. Atque hoc genus acres admodum sudationes, & suprà Laconici vires, molitur, nisi quantum quisque eas compensare sibi potest, aut humi iacens, aut medijs assidens gradibus, aut supernis, quò maximè vaporis ignei copia eleuatur. Nec deesse debent in benè ordinatis spiracula quædam, vnde astantes, & ægri, aura interdum extrinseci aëris recreentur, & vt ratio exigit, vaporarij halitus ad condecentiam euentetur. Quin etiam aliquibus locis hæc altera habetur commoditas, vt immissis in quædam foramina, ad hunc vsum conflata, membris solis affectis, vaporum virtus vbi tantùm opus est, recipiatur. In quo membra ipsa affecta sensim dimouere oportet, ac paulatim ad naturalem situm, quem intenderis, assuefacere, ac exceptis sudationibus, eadem condecenti aliquo præsidio tota die, ac nocte custodire, vt vel vnguento, vel cerato, vel puluere id genus aliquo, quæ communiter in contractionibus, in-

Facultates communes. Præparatio. Vsus. Forma sudatorii humida. Sicca. Foramina particularia.

duratisq. iuncturis vsurpari solent. Cæterum qui hoc remedij genere vti volent, commonendi sunt, quòd ad sudatoria naturalia, etiam balnearum salubrium, cryptæ etiam quandoque reperiuntur insaluberrimi halitus: quare haud minimè cuiusquam interest, loci naturam vtcunque prius habere compertam. In vniuersum verò, nocent naturales

Nocumēta.

omnes sudationes naturis primùm calidis & siccis, item longo morbo imbecillis, & his denique qui facile propter æstum animi deliquia incurrunt.

De illutamento in balneis naturalibus. Cap. XVI.

OMnis terra (inquit Galenus IX. Simplicium) vim possidet desiccandi. Vnde & pinguis agrorum terra, quæ colitur, vtilis est ad curationem omnium partium resiccatione indigentium, quomodo ea in Alexandria, & in Ægypto vtuntur. Vidi enim (inquit ipse) in Alexandria hydropicos, ac lienosos aliquos terræ Ægyptiacæ

Terrę Ægyptiæ lutatio.

illutatione vti, qui sibi suras, fœmora, cubitos, brachia, tergum, latera, pectusq. linirent, ac perspicuè iuuarentur. Eundem in modum & veteres inflammationes, & laxos tumores, quæ Græcis œdemata dicuntur, hoc lutum persanat. Quinetiam noui quosdam toto corporis habitu aquosos, ex immodica hæmorrhoidum euacuatione redditos, inde manifestum sensisse auxilium. Et quidam diuturnos dolores iuxtà partem aliquam firmatos, prorsus hoc luto sanauerunt. Hæc Galenus. Quam tamen facultatem haud equidem omnem terram, quæ colitur, æquè arbitror obtinere, sed illam Ægyptiam maximè: quæ nimirùm Nili quotannis diluuia recipit, ac tota harenosa idcirco, & salsa, & nitrosa redditur, pro naturali, quam diximus, soli illius fluminis qualitate. Nec terram solum dixit, sed lutum pingue. Hoc enim differre lutum à terra videtur, quòd hæc cùm

Lutum, quid differt à terra. Electio.

aut pinguis sit, aut arida, aut compacta multis modis lutum dicitur si cum humido misceatur, seu terra simplex, seu mista sit. Propriè autem ad hunc vsum, lutum intelligimus medicamentosum, quod in fundo medicatorum fontium residere solet. De quo & Plinius meminit lib. XXXI. cap. I. & VI. Vtuntur, inquit, & cœno fontium balnearum naturalium vtiliter, sed ita si illitum Sole inarescat. Qui vsus hodie est frequentissimus. Ad

Vtilitates

emolliendum induratas partes: quo in genere balneum Sancti Bartholomæi in Patauinis, est in toto orbe percelebre. Ad calefaciendum, ad siccandum, ad discutiendum, soluendumq. contumaces in aliquo membro impactas materias, infixos (vt dicebat Galenus) alicui parti dolores amouendos. Ad roborandum denique, ac firmandum maximè iuncturas, ac neruosas partes. Est autem lutationis vsus duplex: post balnei vsum plures dies,

Vsus duplex.

& cum ipso balneo decem, vel quindecim dies, & vterque est laudabilis. Quo fit, vt ij, qui vel particulam quampiam ex longo morbo imbecillam confirmare velint, vel relictos tumores, vel dolores discutere, vel contracta membra extendere, vbi prius condecenter se præparauerint, ac balneo vsi fuerint plures dies, affectam partem luto huiusmodi, actu calido, & quale ex ipso fonte sumitur, illinant. Vel balneum ingrediantur calidum summo mane, mox Sole inualescente vtantur luto, quod subinde resiccatum, reliquo interim corpore, & capite defenso à Sole, ad horam immutent. Vel facto cumulo nouum super imponant, donec resiccatum ad duas circiter horas, vel cadat sponte, vel amoueatur. Tunc lauent eodem balneo membrum ipsum affectum, ac exiccent linteo, mox adhibito condecenti ad id quopiam præsidio, vel vnguento, vel oleo, vt dicemus, prandendum est. A prandio quatuor ad minus horas supersedendum est: hoc siquidem tempus naturæ totum condonandum est ad digestionem alimenti primam, & vt quiescant interim affecta membra. Facta verò in ventriculo coctione (quo nomine parciùs prandendum erit, quàm cœnandum) ad lutum redeant eodem tenore. Vespere autem conscendant rursus in balneum, vel paulisper vtantur perfusione, vt vna aqua, vnaq. opera, & lutamentum abluant, & membra ipsa iam lutata confirment, mox inungant, & cænent. Sunt qui anasarcam patientes, prægressa aliqua diligentia (vt monet Aetius) inter initia admisto ipsi illutamento ex discutientibus quopiam, totos (si oportuerit) illinant, moxq. in fine in bal-

Lutamentum mistum.

neis abluant. Ad dolores verò, & tumefactiones laxas, & neruos contractos, affectam partem illinire à balneo quoque vniuersali, satius est: ac ita assiduo illutamento vti, quod efficaciùs tùm dissoluat, tùm roboret. Vtile verò, ac recipiendum quod Montagnana consuluit, vt qui contumaces id genus duritias, vel contractiones, aut balneo, aut illuta-

Linimentum post lutationem.

mento curant, aliquo ad eandem intentionem proprio linimento, per reliquum diem, ac noctes vtantur. Quale ipse habet, quod recipit: Olei sesamini, olei amigdalarum dulcium singulorum sexunciam: medullæ crurum bouis, sepi castratini, pinguedinis gallinæ, singulorum vnciam: vitellos oui duos: croci drachmam. cum aceto postea; in quo dissolutum sit ammoniacum, conformetur linimentum: addito, si libet, pro narcoticis opio,

aut chamæmeli floribus, ad dolorem leniendũ. Vel esto ex bdelio vnguẽtum apud Mesuem, vel aliud huiusmodi. Cinerei, vel salsi cœni illutatio, tumores lienis, aliarumq. partium, ac cæteras inflationes ex crasso, frigido, ac impacto alicubi phlegmate valenter discutit. Cocturas item ignium sanat vel etiam factas aquis feruentibus, si aut cinerem, aut calcem; aut lithargyri recrementa lutum præ se ferat: & ex terra ipsa, cretosaq. intritum vesicas eleuari prohibet, vriginemq. pœnitus abolet. Sunt qui illutamenta sibi arte quoque componant; quale extat apud Aetium, Ad tumentes corporis eminentias. Atramenti sutorij partes quatuor: aluminis scissi madefacti partes sex: luto fusco subigito, & ægro nudato, ac præfoto, corpus illinito, deinde lauato, ac rursus eodem modo foueto, linito, abluito; quod vbi ter feceris cum rosaceo inungito, ægrumq. per totam noctem contegito, reperies sanum. De cæromate. Inter artificialia porrò lutamenta, ponemus cæromata, quorum antiquis vsus, & copia maior, qui id strigmentum ex puluere se exercentium, oleo, & sudore colligebant in balneis, & in palæstris. Solebant enim Athletæ oleo præuenti, se quodam puluere conspergere, aut Puteolano, aut Baiano, aut Nili harena, quam ad hunc vsum Romam conuehi solitam scribit Plinius lib. xxxv. cap. 1. & Suetonius in Nerone. Vngebat quidem se quisque oleo, quo lubrico magis corpore, colluctantis manus euaderet: alter contrà conspergebat alterum aliquo id genus sicco puluere, quo tenaciùs apprehenderet. Cuius ritus exemplũ de duobus Palæstritis habetur a Statio his versibus;

Illutamẽtum ex arte.

Cœroma quid.

Postquàm oleo gauisa cutis, petit æquor vterque
Procursu medium, atque hausta vestitur harena.
Tum madidos artus alterno puluere siccant,
Collaq. demersère humeris, & brachia latè.

Statius 6. Theb.

Ad quem ritum ita Martialis alludit. *Curua tenent.*

Seu lentum cæroma teris, trepidumve trigona,
Siue harpasta manu puluerulenta rapis.

4. Epigrã.

Post exercitationẽ, corpora sudore, & crasso illo vnguine delibuta, strigilibus ad hunc vsum tergebantur antè balneum: idq. strigmentũ seruabatur pro preciosa medicina. Notum est (inquit Plinius) magistratus honoris eius, octogenis sextertijs strigmenta olei vendidisse. Calfaciunt (inquit Dioscorides) quæ in balneis colliguntur sordes, molliunt, discutiunt, sedis rimas, & condylomata, vtiliter eis inunguntur. Quæ verò ex palæstris admistum, concretumq. puluerem habent, sordibus similia, articulorum in digitis concretionibus imposita prosunt. Contra coxendices, malagmatis, & sicci fomenti vice pariter imponitur. Nec minus calfaciunt quæ in Gymnasiorum parietibus, & quæ illic sunt statuis. vnguinis sordes hæserunt. Panos difficile suppurantes dissipant, desquamatis prætereà, & inueteratis vlceribus valde accommodant. Hæc Dioscorides.

Strigmenta olei.

Sordes balnei.

De vsu saburrationum, & insolatus. *Cap. XVII.*

SAburra harena dicitur crassior, & vilior circà maris littora, quà naues oppletæ stabiliri solent; vnde saburrare, & saburrari, quod est harena onerare, seu obruere, & saburratio deducitur. Vsurpatur autem saburratio apud Medicos, obrutis sub Sole, atque harena corporibus; in ægritudinibus frigidis & humidis, atque id genus membrorum tumoribus. Materia tamen diuersa sumitur prout vsuuenit, & prout fert ipsa commoditas. Probatur communiter ab authoribus Saburra maris, quam diximus: electissima tamen si mineralis sit, & sponte calens. Qualis sine pari habetur in Aenaria Insula ad aquas calidas: Solum enim sulphurosum natura est, aluminosumque, & ferreum, calidum sponte, & actu siccissimũ; quo vtilissimè hodie ægrotantes, præsertim hydropici saburrantur. Qui hac carent commoditate, vtantur simplici saburra maris sub Sole, feruente præsertim canicula. Sunt qui longè a mari sabulum è cauaminibus fossium corbulis secernant, ac ad Solem resiccatum in hunc vsum vsurpent. Est enim hoc fossicium Sabulum siccæ pariter consistentiæ, vtpotè quod subterraneus calor in cauernis montium diutissimè adussit, vt testis quoque est Vitruuius. Et Sapientes, qui vsque in viscera terræ metallicam scrutantur naturam, asserunt pellucidas harenæ micas, quæ auri, vel argenti instar emicant; sulphuris esse speciem naturaliter diluti, atque decocti, quo siccius esse, ac vtilius iudicatur. Alij (quod Aetius tradit ex Antillo antiquo medico) vbi alterius saburræ, aut sabuli non est copia, fluuiatilem accipiunt harenam, quanquam hæc diluta magis est, nec adeò sicca, quem modum Arenationem appellant. In vniuersum saburratio, siue arenatio, illutationi perquàm similis est, ac ægrotantibus admodum vtilis. Oportet autem ministrum adesse, qui calentissimam sub Sole harenam colligat, & corpori ægrotantis confertim superingerat, loci recubitu assiduè permutato. Si quidem igitur mare adfuerit,

Saburra, Saburrari, & saburratio.

Sabulum minerale.

Sabulum fossicium.

Arenatio.

fuerit, eius saburra vtendũ est: nam & leuior, & magis reficcans pro salis qualitate huius harenæ fotus est, ac feruidior. Sin minus, aut fluuiali, aut etiam fossicio sabulo vti poterint. Vtuntur autem his ad Cardiacos, cùm scilicet ob atram bilem in ventriculo ægri conflictantur. Ad Elephantiasim, bibitis anteà ex naturalibus aquis quibusdam, quas postea dicemus. Iuuat quoque Podagricos, præsertim vt ne tumores in tophos occallescant, in harena, vel sabulo saburrari, ac ita profusè sudare. Sic & cæteros iuncturarum dolores; & fricatio pariter locorum cum sale, Auicenna. Quidam ex sale, nitro, & oleo pultem conficiunt, eaq. infricant hydropicos similiter, nam modico prius humore educto, saburratione in harena, Sole, & siti, & cibis deficcantibus eos maximè iuuari comperimus. Paulus. Leucophlegmatiam autem patientes, quæ propriè aqua intercus dicitur (inquit Aetius) valde leuat vsus volutationum in puluere: præsertim verò si aut Cimolia tenuissimè trita substernatur, aut super Asium lapidem ægri deuoluantur. Cæterum recipiendum à nobis, quod ex Antillo simililer literis prodidit Aetius, de insolatu. Quidam enim in hoc vaporationum genere se ad Solem exponebant, partim non vncti, & sine alio studio, quod de Plinio Secundo accepimus: alij etiam vncti, & alij desidentes, aut decumbentes, alij stantes, & deambulantes, aut currentes. Ex decumbentibus aliqui in strato, aliqui super corio, aliqui in harena, aut sale decumbebant. Antiqui in partibus ædium (vt Plinius Iunior est testis) ad sudationes priuatas vtebantur Heliocamino, quod est propriè Solaris fornax, seu vaporarium in aprico situm, ad calorem Solis excipiendum. Solaris itaque inustio citrà vnctionem moderatè adhibita perspirationẽ occultam prouocat, ac sudores elicit, aluum tamen sistit, & pinguitudinem minuit. Porrò spiritum etiam densiorem reddit, & propterea anhelos, & recta ceruice spirantes exacerbat. Verùm capiti diuturna frigiditate laboranti commodat, nam & firmum, & minus obnoxium ægritudinibus efficit: oportet autem his aluum præuacuatam esse: inimica est enim insolatio capiti, euacuatione infernè non præmissa. At verò quæ cum vnctione fit insolatio, eadem similiter præstare potest, exiccat tamen magis, atque corpus, velut vnguine assatum denigrat. Qui verò desidentes, aut stantes insolantur, vehementiùs, quàm deambulantes, & magis quàm currentes inuruntur, decumbentes autem in strato non magnopere iuuantur, sed capite magis grauantur. Omnino sub discutientium censura ad multa conferre potest insolatus, nam tumores laxos, cùm alios, tùm maximè hydropicorum abolet, & hydrops subtercus, quam leucophlegmatiam diximus, maximam curandi rationem in insolatibus habet. Itaque tumefactæ partes ad Solem exponantur, capite saltem velato, & cauendo ne tumor vehementius supercalefiat. Si enim incalescat ita corpus febres accedunt, vnaq. cum ipsarum febrium generatione tumores duplicantur, atque multo minus remittuntur. Vtendum igitur fricatione, prima quidem die per modicum oleum, in quo Scylla medioci magnitudine incocta sit, moderatè ac molliter infricando; in progressu autem frictio & sicca, & multa sit, & cum intensione magis appressa, deinde etiam per lintea asperiora. Ab inunctione autem exercitijs vtantur, ac pro viribus currant, indeq. sudorem asperiore linteo abstergant, & post hoc oleo dulci vngantur, ac per plures dies exudationes eiusmodi omni ingenio moliantur. Optimè facit, & fricatio ex sale in aquam, aut oleum illiquato, si cum eo in Sole, aut iuxtà ignem defricentur. Valde enim celeriter, & sudores elicit plurimos, & carnem cogit, siue in Sole, siue iuxtà ignem eo vtantur, dummodo caput à maximo Solis feruore tueantur. Vtendum & in puluere volutationibus, & in harena, sale, triticoq. à Sole concalefactis, vt mox dicemus. Cæterùm hisce omnibus respondent Laconici, ac exudationes in hypocaustis, quibus iam vtebantur in Thermis antiquis. Hac autem nostra tempestate idoneæ magis, ac paratù faciles insolationes sunt, quanquam non adeò vehementes.

Vsus. — Cimoliæ terrę vsus — Asii lapidis. — Insolatus. — Heliocamini vsus. — Iuuamenta. — Volutationes in puluere.

De his quæ ad vsum insolatus, ac saburrationis vsurpantur. Cap. XVIII.

MVltoties in eiusmodi tumoribus, ac laxitatibus soluẽdis, aut ex ęgri imbecillitate, aut vsuum aliorum incommodo, aut alia consimili quapiam caussa, quædam alia experimenta, dictis haudquaquam dissimilia, Medici vsurpant. Iubentes, inquam, ęgros decumbere modò in sale, modò in tritici aceruo, & modò super corio calfacto, modò in strato substerniculis quibusdam subditis. Si salis sit copia, laudatissimũ præcæteris saburrationum generibus est, tenui sale substrato hominem cubare. Oportet autem (iuxtà Aetij scripta ex Antillo) altitudinem non minorem esse tribus palmis, si enim non fuerit altus sal, quam conceperit in se caliditas facilè difflatur, vtpotè quæ ex alto emersum, ac progressum non habet. Quendam commemorat Galenus hydropicum, in tritici aceruo obrutum fœlici successu omni tumore discusso surrexisse. Et Plinius, Sext. Pompeium Hispa-

Decubitus in sale. — Decubitus in tritico.

Hiſpaniæ citerioris principem, cùm horreis ſuis ventilandis præſideret, dolore podagræ correptum merſiſſe in triticum ſeſe ſuper genua, leuatumq. ſiccatis pedibus mirabili modo, hoc poſteà remedio vſum eſſe. Qui ſuper corio ſe ad Solem exponunt ægrotantes, non vulgarem vtilitatem conſequuntur, nempè Hydropici, Iſchiadici, Nephritici, Paralytici, elephantiaſi laborantes, tumeſcentesq. caſu quodam dum cibis reficiuntur. Cæliacis quoque, & qui circa veſicam veterem morbum patiuntur, ex frigidaq. intemperie conuulſis conuenit; & adhuc amplius, fæminis quæ ex vterinis affectibus ſtrangulantur, & quæ alba vteri fluxione infeſtantur. Oportet autem magnum eſſe corium, oleoq. perunctum, ac ſuper tenuem harenam cribratam extentum, ac vbi ſub ſole præcalfactum eſt, tùm ægrum in eo decumbere, capite cum crudo linteo velato tantum, & (vt aliquibus placet) facie cum ſpongia aſſiduè deterſa. Permanendum verò diutiùs in ea decubitus figura, & poſtquã corpus multum fuerit ferue factum, vertere iubendum, ac deuoluendum, & poſteà rurſus in alterum latus, & quieſcendum. Atque hoc ipſum ſæpiùs facere expedit, & aliquos pro indicatione morbi poſt hæc omnia, aut marina, aut aluminoſa, aut ſulphurulenta aqua lauare, non fuerit alienum. Vidi qui in repentinis contractionibus, præſertim ex vulnere, ægros quamprimùm multo furfure ex feruenti aheno ſuper ſtratum ipſum obruerent, contegerentq. cum ſperato ſucceſſu. Alij ſunt, qui ægro decumbenti ſubſternicula ſupponunt ex reſiccantibus ac digerentibus herbis, vitice, pulegio, calamento, ſampſuco, ſaluia, abrotano, abſynthio, chamomilla & ſimilibus: in inflatis, malè habitis, hydropicis, reſolutis, conuulſis, tremulis, frigidis demum atque humidis. Mirum eſt enim quantum hæc ipſa per ſomnum reſiccent, (vt conſtet teſte Archigene, & apud me) quoſdam in his pro morbi condecentia obuolutos, à ſomno penitus ſurrexiſſe firmos, & reſiccatos.

Decubitus in corio ad ſolem.

Decubitus in furfure.

An in cibarijs vtendum ſit Aquis Medicatis. Cap. XIX.

OMnia ergo iſta de primis Aquarum Naturalium inſtitutis, & de vſibus communiter balnearum dicenda erant. Quoniam autem ea eſt rerum omnium bonarum labes, vt rectum quaruncunque vſum paulatim homines ad ſuas cupiditates detorqueant, conuertantq. in abuſum, quod plurifariam contingit in balneis: idcirco iam trium præcipuè errorum hìc eos admonebimus. Sunt in balneis, qui vix viderentur quæſitas vtilitates obtinere, niſi eas quibuſq. audierint modis vtiles vſurparent: non quidem in balneis ſolùm, & potibus, verumetiam in Clyſterijs, & in fomentis, ac non deſunt, qui ſine diſcrimine aquas ipſas medicatas vſurpent pro ſimplici. atque ex eis vel tẽperant vinum in poculis, vel carnes excoquunt, parantq. edulia: Itaque quid de his ſentiendum ſit, dicam breuiter. Sanè equidem ne errorem nunc dixerim clyſteres ex aqua balnei comparare: id tamen in certis caſibus factitandum, vt iam diximus, in Colico affectu, atque Hydrope: haud tamen eorum vſum communiter conſulimus, nec ex quacunque balnei aqua. Duabus rationibus: tum quia ignorandum nõ eſt, in pleriſque caſibus, qui curentur ad balnea naturalia, clyſteres vel non ſufficere, vel nequicquam eſſe. Tùm quia non minoris noxæ eſſe poſſunt quàm vtilitatis, vbi per eos intempeſtiuè natura ad deiectoriam partem proritetur, fortaſſe inuita. Fomentorum quoque nullus vſus eſſe debet in balneis naturalibus: quippe balneum vniuerſam ſimul corporis temperaturam, atque eius affecti membri reſpicit: fomenta verò ipſa quodpiam veluti refugium ſunt ijs, qui vbi non poſſunt ex aliqua occaſione vti balneo, fomenta ipſa pro locali vſurpant remedio. Vel, vti fit ad Porretanas aquas, ſi adhibeantur circa pectinem fomenta his, qui ſumptas minus reddunt aquas. Abuſus verò, qui inſignis periculi eſt, aquas medicatas in potibus ac cibarijs vſurpare, non erat apud antiquos, ſed noſtri ſeculi inuentum, & (vt quiſque decipimur ſpecie recti) ob duas cauſſas. Vna quidem eſt ſaporis illecebra, ob quam aliqui eas cum vino temperant, bibuntq. ſuauiùs, vt vſuuenit de quibuſdam Acidis ad vrbem Romam, de quibus mox paulò dicemus. Altera occaſio ex vulgari fama ſumitur, cùm quæpiam balnei aqua perinde ſolet in ſuauitate ſaporis celebrari, ac ſi ſimplex eſſet, & potabilis, cùm non ſit. Haud enim id abſolutè intelligendum eſt, ac minus vſu recipiendum: ſed ad reſpectum duntaxat compoſitarum illarum, quæ planè aut in ſapore, aut in odore quampiam præ ſe ferunt inſuauitatem, catenus ſuaues ſunt intelligendæ, non tamen dulcibus comparandæ. Quo nomine celebrantur in Puteolanis permultæ aquæ: Fontanalis in primis dicta aqua, Cripta item, & Iuncaria, & aliæ, quæ ibi Nitratæ ſunt, ac bituminoſæ miſturæ. Aliæ & in Baianis, quæ cùm videantur non adeo differentes à ſimplici aqua, ſunt omnes tamen plus aut minus compoſitæ. Salſæ ſunt Aquarij aquæ, quanquàm eas aliqui vſurpent in cibarijs. In aquis ad Borbonium Ancerici in Gallia, nihil adeo inamœni ſaporis reperitur, & cùm in edu-

Tres abuſus.

Clyſteres

Fomenta.

In cibis an cõueniant Medicatæ.

Suaues balneæ, quæ intelligantur.

in edulijs conficiendis vſurpentur, cæterùm ſunt alterum Bullicanum, & Sulphuratiſſimæ. Tales perperam vſurpantur in Hiſpania ad Orenſem ciuitatem, cùm tamen ex minij miſtura, ac ſulphure, ſint admodum calentes. Acidæ omnes, quas hodie Romæ permulti ſanè viri illuſtres cum vino bibunt, ex communi conſenſu chalcanthum obtinent, vel ſalis quidpiam, vel cineris, vel aluminis. Sunt enim acido inſigni ſapore, ac linguam ſuctu quodam carpunt, & relinquunt decoctæ in vaſe albiſſimi pollinis ſpeciem, gypſi, aut calcis inſtar ſalſiuſculæ. Quanto autem verſentur in errore hi, qui vtcunque medicatis abutuntur aquis, duabus potiſſimùm rationibus demonſtratur. Primo, quia aquam, quæ miſta eſt, vſurpant pro ſimplici. Deinde rem, quæ eſt medicamentum, vſurpant pro alimento, & iam ſcimus quòd medicamenti ſubſtantia cum non poſſit à natura digeri, neceſſe eſt vt in malum conuertatur humorem, qui plurifariam poſteà ſeſe exerit noxius. Cui periculo argumento eſſe poſſunt pluuiales illæ aquæ, quæ cùm ex tonitru pluerint, aut per tegulas excolatæ ſint metallicas, acrem quandam potuerint concipere qualitatem, ob quam æſtuoſæ, ac noxiæ ſtomacho, & inteſtinis, ab vniuerſa Medicorum ſchola damnantur, non ſine dyſenteriæ, aut inflammationis alicuius viſcerum periculo his, qui eas ſumpſerint. Multo ergo magis damnandæ veniunt potibus ſponte manantes aquæ quæ manifeſtam ex natura alicuius mineræ miſturam conceperint, quæ omnes ſiccant, ac aliquam idcirco obtinent medicamentariam qualitatem. Porrò conſtat Alimenti, ac Medicamenti eſſe oppoſitam rationem, etiam in vſu aquarum ipſarum. Sanè aquæ balnearum, vt ſunt omnes quoddam medicamenti genus, operantur, quando operantur, tùm quantitate ipſa, qua ebibitæ comprimunt ad excretionem, tùm qualitate, quam obtinent, abſterſiua: quin natura ipſa cooperante detruſæ, interna quæcunque tranſeunt membra expurgant omni excremento. Contrà verò accidit vbi in cibarijs, aut in potibus ſumendæ veniunt: nam ob modicam quantitatem, neque ſollicitant naturam ad excretionem, neque grauant, ſed cum alimẽto ſimul ad intima vſque viſcera diſtributæ, neceſſum eſt alterum duorum. Vel vt corrumpantur, & in malum conuertantur humorem: quam ob cauſſam vidimus quandoque ad aquas potabiles balnearum homines, indigeſtas, corruptasq. in bilim aquas, copioſiſſimam ſimul bilim, & vitam miſerè euomuiſſe. quod omnes qui ad balnea verſantur Medici atteſtari poſſunt. Vel certè neceſſe eſt, vt ebibitarum eiuſmodi aquarum portio, aliquam relinquant in venis, ac in ſanguine ipſo, eius mineralis qualitatis impreſſionem: quo fit, vt niſi ſubitariam inferat noxam, eo offendat grauiùs, quo paulatim afficit, contaminatq. mala aliqua qualitate ſanguinem, ac ſpiritus vitales, vnde ex inſperato aliqua oboritur humorum ebullitio, aut viſcerum inflammatio, aut vrinæ difficultas, aut lapis, aut dyſenteria, aut eius generis aliquod vitium pernicioſum. Quò planè ſenſu, de aſſumptis ſcilicet in cibarijs aquis, quæ aliqua miſtione infecta ſint, intelligenda eſt ea Hippocratis cenſura in libro de Aere, aquis & locis. Calidæ aquæ (dicit ipſe) aut vbi ferrum naſcitur, aut æs, aut argentum, aut aurum, aut ſulphur, aut bitumen, aut alumen, aut nitrum; omnes duræ, & æſtuoſæ, quæ & difficulter minguntur, & ad alui egeſtionem ſunt contrariæ. intelligas ſi in cibis ſumantur, & potibus, non iure balnei. Sicuti & quod ſubdit. In ſalſis ſimiliter decipiuntur homines, in eo quod per aluum ſecedere, eamq. ſoluere putantur: ſunt enim crudæ, & coqui non poſſunt, ad egeſtionem contrariæ, ac adſtringentes potiùs, quàm eliquantes. Manifeſtum eſt ergo quàm planè aberrent ij, qui in cibarijs id genus admiſtas bibunt aquas, easq. merito ab omni victus ratione ablegamus, atque interdicimus.

Acidæ ad vrbem in cibarijs damnantur.

Lib. 1. c. vii.

Alimenti & Medicamenti oppoſita ratio.

Locus Hipocratis de vſu aquarum Mineralium.

De ratione victus in balneis Naturalibus. *Cap.* XX.

RELiquum eſt autem inter vniuerſales præceptiones, quæ in ipſo balnearum vſu ſeruandæ ſunt, quandam etiam victus rationem adiungere. Maximè verò cibi & potus, quæ prima eſt veluti baſis, ac ſubſtentatio vitæ: nam hanc poſteà conſequuntur, ratio ſomni & vigiliæ, motus & quietis, paſſionum animi, vacuationum, aeris. Cuius rei duplex occurrit conſideratio: altera in vniuerſum, quæ ex balneo ſumitur: altera ad vſum magis idonea, qualis vnicuique conueniat victus. Iure ergo balnei nulla propria præſcribitur regula. Tùm quia balnei non eſt vna, ſimplexque natura: ſed calida, & minus calida, & frigida; potens, & mitis. Tùm quia neque vſus vnus, & qui idem vnicuique quadret. Communi tamen ratione, prima à balneo inſtitutio eſſe debet. Vt enim vitæ conſeruatio tota in victus ratione repoſita eſt, ita qualem eam requirit balneum, vt balneum ſit ad conſeruationem vitæ, definiendum eſt. Imò cùm multa inſtent à balneo incommoda, multiq. inexpectati euentus; nullla magis ſecura eſt ad vniuerſa pericula cautio, quàm vbi balneum certo, ac ordinato victus regimine miniſtratur.

A balneo

Quare

Quare vulgatissima hæc veluti lege edictum est: IN BALNEIS NON ESSE PRAEVARICANDVM, omnia ad mediocritatē, ac temperantiam ordinata, ac seruata habēto. Cauendum est à crapula, ab ebrietate, à somnolentia, à multis vigilijs, à lassitudine, à torpore, à nimia tùm à retentione excrementorum, tùm vacuatione, à perturbationibus animi, & veneris luxu præter cætera. Quippe qui in his præuaricantur, id genus mala solent incurrere; Naturalium actionum, ac virium imbecillitatem, varias capitis, ventriculi, & hepatis affectiones: plenitudines fiunt, destillationes, labores, inflationes, phlegmonæ, viscera incenduntur, febres excitantur, ac variæ fiunt intemperies, ac noxæ, quæ haud iure posteà balneis imputandæ venient. Imò eo magis id noxarum genus timendum est in balneis, quo ex forti balnei agitatione, quique sunt ad huiusmodi pericula propensiores, per naturam, per affectum, per accidens inter balnea. Huiusce verò curæ bona pars in diligentia Medici reposita esse videtur, cui exquisitè perfectæ sint, tùm eius qui opus habet balneo dispositiones, tùm balnei ipsius natura. Naturam verò balnei non solùm perspectam habiturum intelligo, quam, & qualem in vniuersum: sed vt noxas quoque cum iuuamentis, quæ sperantur, præuisas habeat, easq. sedulo cōmoneat: vt vna, eademq. victus præscriptione, quanto hominem in ministerio balnei incolumem ab omni incommodo seruauerint, tanto eum dicatur iuuasse feliciùs. Eam verò diligentiam iuuabit non parùm sequentia capita obseruata habere, quæ toto libro III. singulares, quæ in balneis curari possunt dispositiones continebunt, simul atque balnearum quaruncunque efficaciam, & posteà cautelas condocebunt ab appetentia, à somno, siti, vigilia, excretionibus, sudoribus, lassitudinibus febribus, varijsq. alijs interuenientibus in vsu balnei malis: vbi particularem magis, quem quis desiderat, viuendi modum, propriaq. vnicuique alimenta explicabimus. Omnis ergo viuendi ratio cùm duas habeat indicationes præcipuas, alteram à natura, alteram à dispositionibus patientis, cuicunque naturæ, cuicunque dispositioni instituenda sit, semper ad respectum balnei debet institui. Quare sub vtentis natura, nunc & ætatem intelligimus, & sexum, & consuetudinem, & ambientis aeris, regionisq. temperiem, quibus cum & balnei naturam, modumq. attendenda esse. Penes dispositiones autem, & Formam victus, & Qualitatem, & Quantitatem, prout vsui in balneo sit, dispensabimus. Calidam igitur naturam, cùm in vsu calidarum balnearum, ab aliquo ebullitionis discrimine seruanda sit, liberè vtique vt frigidis, & minus calidis vescatur, instituendum est. Præsertim si extrinseca insuper aliqua immoderatio accesserit, vtpote ambiens calidum, & calida regio, & si is frigidis cibarijs vesci consueuerit. Aequa ratione minus frigidis vtendum, si frigida natura sit, vel vbi non admodum caleat ex natura balneū, & tēporis mediocris constitutio sit. Caeterùm minus sicca, quàm humida, in omni vsu balnei idonea sunt. Porrò cum natura hominis compensata diligenter virium tolerantia, forma victus instituì debet: nùm tenuis, nùm plenā, nùm mediocris esse conueniat. Neminem enim latere videtur, quòd vbi vires sunt imbecillæ, sustineri postulant, & recreari; & item qui vel totius corporis, vel alicuius particulæ maciem curant in balneis. Vel quisquam sanus & benè victitare consuetus, pleniori victu est nutriendus. Contrà verò tenui, qui crassa, ac excrementicia mole corporis onerosi, extenuationem intendunt. Ac pariter qui longo vrgente morbo, ac viribus mediocres, vel etiam febrientes, vltimum in balneis tentant præsidium. Selecta verò, ac mediocri victus ratione vti debent, qui communi, & mediæ naturæ sunt habitu. Itaque in singulis instituendum, prout vires, ac ipsi affectus docebunt. De qualitate victus: frigida dispositio calidis, calida frigidis, humida siccis, sicca humidis, composita compositis qualitatibus est regulanda. Quantitas autem, sub qua & numerum comprehendimus, inexplicabilis est: tantùm verò cuique cōsulatur, quantū pro singulari affectu, ac necessitate virtutis, tolerantiaq. sit opus. Multā certè eduliorum diuersitatē, pariterq. excessum quemlibet, cùm qualitatis, tùm quātitatis, Auicennæ etiam sentētia, euitare studendum est: Hoc freno contrà repletionem adhibito, vt semper mensæ supersit auiditas. Penes numerum, in communi regimine sanitatis consuetudo attenditur: quæ seruanda hic est, quantum tamen legi balneariæ non aduersetur. Cuius inter prima instituta illud est, semper balneum quocunque vsu, ieiuno ventriculo fore ministrandum. Adde præterea, vt quamdiu perfecta sit balnei operatio, cessataq. omnis turbatio corporis fuerit, neque esse quicquam, neque bibere fas sit, quemadmodum quùm de vsu loquebamur, docuimus. Quod tempus, quia multis longius esse cōtingit, multis breuius: ideo consuetudinis cura, & quid, & qua hora is solitus fuerit capere cibum in reliqua vita, pòsterior esse debebit. Sed in totum se quenquam veterum consuetudini conformare oportet, quando pro frequentia illa lauationum in Thermis, perrara prandij mentio in vita ciuili reperitur. Id quod vsus ipse nos hodie docet in balneis, aliter fieri non potuisse: plurimis enim diducto prandio ad octauam horam, quæ est vltra meridiem

Lex in balneis.

Diligentia Medici.

A naturali tēperie.

Forma victus.

Qualitas.

Quātitas.

Numerus & consuetudo.

Tempus.

Veterum cur rara erant prādia.

ridiem, ad quam tardat operatio balnei, vix superat spatiũ ad iterandam cęnam. Nisi vt loco cænæ, si expediat, commessentur parùm. Atque hic mos seruari debet, præsertim ad vsum balnei in potibus, in quo operatio balnei solet ad vesperas prorogari. Ad lauacra enim minor natura fatigatio accidit, & minus tempus; vt hoc nomine qui bis die vesci consueuerit, bis comedere, ac bis etiam balnei ministerium inire permittatur. Non in potibus. Si verò quis pro virium imbecillitate minus toleret aut diætam, aut balneum, adimere oportet ab vsu balnei quidpiam, & in numerum cibationes sufficere.

Alimentorum delectus in balneis.

De particularibus autem cibis: multi profectò momenti est, vt diligens in balneis alimentorum delectus habeatur. Nempe qui ad illas formulas, & modi victus, & qualitatis, & quantitatis congruus sit. Qui tamen delectus vt singulares respicit conditiones dispositionum, & naturarum, & personarum, singularis potius consilij est, quod scriptura non capit. Nec vllam balneum alimenti qualitatem requirit propriam, sed indifferens ad vnũquodque est. Omnino optimi delectus alimenta omnia in balneis debere esse, est operæ precium. Vel pro antiqua ipsa Thermarum prærogatiua, qua inter primas vitæ delicias habitæ sunt. Vel maximè ob caritatẽ sanitatis, quæ tota depositi loco, balneis cõpromissa videtur. Quo potissimè iure, primum hoc consilium in balneis dederim, IMPENSAE NE PARCANT. Sunto alimenta, quantum fieri poterit, salubria, electissima, & quæ primi meriti in bonitate habeantur. Qui mos est hodie in balneis magnificis communissimus: vt meritò plura sint loca balnearum, non pro ipsarum tantum aquarum salubritate, quam pro rerum omnium, quas vita desiderat, copia, ac bonitate illustria. Ea verò alimenta

Balnea quo nomine fiãt Illustria.

tres conditiones in totum obtineant: vt sint boni succi, concoctu non difficilia, & quæ gustui inoffensè sapiant. Sunto rursus de primarum rerum delectu, quarum multa efficacia est ad sanitatem tuendam, hæ communissimæ regulæ. Prima, vt ipsa regio aëris habeatur inculpatè sani. Secunda, vt aquæ, quæ in potibus sumuntur, & cibis, sint syncere, sanæ, & laudabiles incolis, qui bibunt eas: nec balnei aqua vtantur, vt quidam perperam faciunt. Sit panis benè fermentatus, & conuenienter coctus, non calidus vt statim è clybano mittitur, nec vllatenus vitiosus, nec compactæ massæ, & duorum ad summum, vel trium dierum.

Panis electio.

Victus ratio in Thermis libera.

De reliquis, balnearij quidam medici à balneis interdicunt rebus omnibus azimis, pastilibus, herbis præsertim crudis, piscibus, caseo, recocta, butyro, lacticinijs omnibus, fructibus, leguminibus, acribus, salitis, frixis, & id genus alijs liberæ vitæ. Sed hæc nimis exacta est regula, nec seruatur in balneis; sed communiter cùm laudentur bonæ carnes, oua recentia, & condimenta familiaria, haud propterea intelligas interdictum esse, vt aliquando non liceat pro ratione transire ad fructus, atque herbacea, ac id genus alia minus regularia alimenta. Nam iure balnei (vti diximus) nulla fit præscriptio, nisi vt electa sint omnia.

Vinorum electio.

In primis autem de vinis danda opera est, vt vina eligantur sine vitio, mediocris substantiæ, & quæ facile nutriant, minus austera, neque dulcia. Nominatim verò hac potissimùm careant noxa, vt non sint fumosa, quæ caput tentent, vnde bibentes in somnum præcipitant, multisq. defluxionum generibus redduntur obnoxij.

Panis ex vino in prima mẽsa noxius

Ex æquo subaustera laudantur potiùs, quàm quæ exactissimè penetrant. Hoc enim penetrationis nomine cauendum aliquibus est, qui per balneum, ac ieiunium dum exucco ac sitibundo corpore fathiscunt ad pocula, statim in prima mensa panem ex vino puro intinctum ingurgitant. Nocet enim subitus vini occursus neruosis partibus, ac iuncturis, viscera inflammat, quæ scilicet attrahunt vinum auidius. Penetrantibus verò rebus ac liquoribus præsumptis, vix vlla periculi excusatio est, quin dilatatis per balneum poris, & corpore cibi indigo, quàm citisimè quæcunque ingerantur alimenta, ea incocta statim ad penitissimas vsque partes protrahantur, quæ multarum fiunt ægritudinum caussæ. Hoc tamen vitio damnanda veniunt in primis nostra acetaria, quibus iam adeo vesci consueuimus in

Acetariorum vsus damnatur in bal.

antecœnijs. Nam ea ratione fuisse diuersum morem apud antiquos existimo, qui assiduis vtebantur balneis, vt postponerent cœnæ acetaria, non anteponerent. Nimirùm quia exercitatis ac lotis, timendum fore videbatur, ne primo statim occursu acetariorum læderent inanem ventriculum, sicq. corpus famelicum succo statim imbuerent non satis vtili. Et contrà, approbatam diutissimo vsu consuetudinem legimus, vt ab ouis, perinde boni nutrimenti cibo, suas cęnas inciperent, & finirent ad mala; vnde ortum prouerbium, quod legitur apud nostros Latinos AB OVIS AD MALA.

Ab ouis principiũ in cœnis, ad mala.

Veri autem simile fit, per abusum posteà quorundam, præsumi cæpisse acetaria, proritata nimirùm per oxigarum, ac lactucas auiditate, quod videtur subnotasse Martialis in carminibus xenijs d.

Claudere quæ cœnas lactuca solebat auorum,
Dic mihi cur nostras inchoat illa dapes?

Ad exemplum

Ad exemplum ſcilicet illud, quod ponit Cato in libro de re Ruſtica: Si voles, inquit, in conuiuio multum bibere, cænareq; libenter, ante cænam comeſto crudam braſſicam ex aceto, quantum voles. Et item vbi cœnaueris, comeſto alia quinque folia, reddent te quaſi nihil ederis, biberiſq; quantum voles. Cæterum variant per tempora omnes mores, nam priſcos Romanos, & Græcos narrat Plutarchus in Sympoſijs lactucam crudam ante menſam exhibere ſolitos, & panem mero intinctum ediſſe, nihil aliud.

Catonis locus contra ebrietatem. Lib. 8.

De reliquis rebus, quæ pertinent ad rationem victus in balneis Naturalibus.
Cap. XXIIII.

PORRO victus ratio in balneis, non ſolùm de regimine circa cibum, & potum intelligenda eſt, ſed de omnibus etiam rebus, ſine quibus, dum viuitur, neq; corpus conſiſtit, neq; vita: de ſomno ſcilicet & vigilia, motu & quiete, excretis, & detentis, animi affectibus, atq; de aëre, locòue inquo verſandum ſit. Ea, quæ vbi quis minus accuratè neglexerit, vita etiam immuni, in varias tranſire ſolent affectionum cauſſas: multo ergo maiori diligentia præſcribenda ſunt, ac ſeruanda in balneis, tùm vt non impensè noceant, tùm etiã promiſſas balnei vtilitates non defraudent. Primùm itaq; de ſomni, & vigiliæ ratione præſciuiſſe hoc eſt operæprecium, quòd ſomnus balneis eſt aduerſiſſimus. Dormiendum his, qui balneo vtuntur, noctu, & minus etiam quàm conſuetarum horarum interuallum. Nec tamen ad multam noctem vigilent, quo minus cogantur peruigilia noctis ſupplere die. Imò quanto dulcius interdiu ſomnus obrepſerit, tanto cautiùs, & quaſi inſidioſus ſyrenum cantus, euitetur. In vniuerſum enim omnis ſomnus nociuus eſt, ſi intempeſtiuè ineatur: omnis autem intempeſtiuus dicitur, qui præter naturæ ordinem fit. Ordo verò primus naturæ eſt, vt dormiendum noctu ſit, non interdiu. Eſto ergo ſomnus nocturnus, qui ſuper vnam horam ad minus. vel etiam duas poſt cœnam, leni præmiſſa exercitatione ineatur, Tantum verò dormiatur ſpatium, quandiu perfecta ſit in ventriculo coctio, ſeptem ad ſummum horarum, nonnullis minus, pro virtutum nutritioni inſeruientium facultate. Hic verè quies, ac dono diuum elargita mortalibus, à Poëta dicta eſt, quæ animi ægritudines obliuione delet, ſpiritus viuificat, calorem vnit, concoquit quæ concoquenda ſunt, & inæqualia reddit æqualia, laſſitudines abolet, intenta laxat, dolores alleuiat: quę omnia neceſſaria ſunt in balneis emolumenta. Intempeſtiui autem rationem ſubit immodicus, ſi peracta ſcilicet concoctione diutius dormiatur; quem terminum pleriq; à conſuetudine definiunt. Hic enim inter alia, hoc potiſſimùm adfert incommodi, quod ne excrementa ſuo tempore expellantur, impedit. Damnabilis igitur, ac noxius ſomnus immodicus, noxius & diurnus, qui ſimillima mortis imago, dum motum tollit, & almam vitæ lucem, nullus maior in corpore tyrannus eſt, qui varios ſuo lenocinio conciliat morbos, breuiq; præcipitem agit vitam ad interitum. Nocentiſſimus verò, ac certa pernicies eſt ſomnus diurnus, nocentiſſimus verò diurnus ad balnea naturalia, duabus præcipuè de cauſſis. Prima, quia impedit operationes balnei, ſiue (vt melius dicam) naturæ, balneo præſertim in potibus ſumpto. Nam iuuare, ſanare, mouere ſuperflua, expurgare, non ipſius balnei, neq; medici eſt, (ſunt enim hæc inſtrumenta) ſed naturæ opera. Natura verò conſopita, non perficit, ſed relinquit. Relicta aliquando vincuntur, reducunturq; (vt aiunt) ad benignum pro robore virtutis: perſæpè verò redundant, & perinde res ex toto pręter naturam, in aliquam corporis partem detruſæ putreſcunt: & non ſine flagitio, cum aliquos ob hanc ſolam cauſſam viderim in balneis luſiſſe vitam. Altera cauſſa cur diurnus ſomnus damnetur, eſt: quòd is ſomnus non naturæ eſt, ſed à fœculentis minerarum vaporibus excitatur, qui primò quidem caput aggrauat, immoderatè calefacit, & deinde humores ex capite colliquando, fluxiones concitat. Fluxiones verò vbi in ſubiectas partes fiunt, omnis vitij fiunt ſoboles. Alios enim defluxio facto impetu in principem aliquam partem, repentè ſuffocat. Alios vidi, qui cum acqua balnei, non benè digeſta, & corrupta, euomuerunt animam. Alios reſoluit, neruis oblæſis. Alijs tuſſim contrahit, alijs tabem, alijs alui profluuia. Alijs in aliquam partem imbecillam mediocris notæ delapſa, vel inflammationes inducit, vel eryſipelata, vel apoſtemata id genus aliqua. Quæ equidem ſomni pericula eo velim diligentius vnumquemq; noſſe, quo inter balnea nullum eſt accidens frequentius illo, neq; moleſtius. Ad quam ſanè cautelam, duo hic præcepta repetenda ſunt: vnum; quod iã paulo ante diximus, vt parcè, & tempeſtiuè prandeant, ac omittant interdum cœnam: eſt enim cibus ſomni materia, qua aucta augetur & ſomnus, ac dempta minuitur. Alterum præceptum eſt, ſi ſomnus alioqui vrgeat, vt moderetur, ac euitetur per remedia, quæ ob rem adeò periculoſam dabimus libro 3. Hanc verò cautionẽ à ſomno, exercitij ratio confirmat in balneis, quod ad potulentas aquas inter pocula ipſa fien-

Somni, & vigiliæ ratio.

Sõnij beneficia.

Sõni diurni nocumenta.

Exercitii ratio in balneis.

fundum idcirco diximus, quoniam moto corpore integra magis euacuatio fit, ac somni materia tota educitur. In lauacris autem, à balneo quidem, & à cibo quiescendum: subinde certis horis moderatè se exercere conuenit, vt vaporum balnei reliquiæ, quæ caput aggrauare solent, & somnum inducere, excutiantur. Si quis verò ad motum ex imbecillitate, vel ægritudine sit ineptus, exercitij loco, si ex vsu sint, gestationibus vti poterit, vel lenibus frictionibus. Quòd si frictionibus quoq; interdicatur, puta ob vlcera, vel dolores,

Excretiones, & retétiones.

vel imminentem aliquam fluxionem: hi studeat per latas vias, & maximè per aluum, naturales saltem vacuationes habere. Ex quo facilè intelligitur quanta opus sit diligentia, vt præter naturam retenta vacuentur, tàm balnei excrementa, quàm corporis. Cui parti nunc duplex regula statuenda est, altera ægris necessaria, & male affectis: altera, & ægris quidem communis, & cæteris vtcunq; sanis, qui inter balnea nullis videntur medicamentis habere opus. Atq; hi nitantur summopere, vt pro sui consuetudine, omni quotidie excrementorum genere exonerentur; tàm ijs quidem quæ per aluum, & vrinas, quàm quæ per insensibilem halitum, & per nares, & per excreatum mittuntur. Pilulis communibus: & eius farinæ alijs, vbi aluus esset adstrictior, vti poterunt innoxiè. Illa verò excrementa, quæ ob humorum redundantiam, & quæ ex qualitate medicatarum aquarum commoueri solent, præter communes iam dictas excretiones, purgantibus quoq; medicamentis aliquando opus habebunt. Quæ, quoniam communissimam habent indicationem ab affectu ipso; non possunt hic exactè terminari, qualia & quanta esse debeant: sed particulari medici prudentiæ id relinquitur.

Animi affecti ratio.

De animi autem passionibus, quoniam corpora sequuntur animas, animæq; velut nauta nauigium regunt corpora, non mediocrem sanè curam habere oportet. Præsertim in balneis, quas nihil aliud ferè, quàm delicias esse, toties protestati sumus. Perturbationes ergo animi omnes eliminent, & præsertim à cibo, si velint quoq; corpus optata perfrui iucunditate. Curas omnes in primis obliuiscantur, iram amoueant, tristitiam, timorem, impatientiam, omnem caussam sollicitudinis. Et contrà, cùm firma spe, ac fiducia balnei, omnem suauitatem, quæ è rebus exterioribus perficitur, sibi procurent, quantum possunt. Verbis vtcunque, fabulis, & gratis sodalium inuitationibus indulgeant: semper dati illius præcepti memores, vt à nimio luxu se temperent.

Veneris ratio.

Eadem quoq; de caussa ad Venerem iocosam quandoq; indulgendum, cæterum ludentem omnino excludant: hæc enim vna est ex tribus gratijs, quæ cum Ioue, ac Sole simul concordes, sanam humanæ naturæ, ac iucundam conspirant vitam, ne hanc aliquis per omnia detestetur. Leuibus, nec concitatis choreis ex animo se dedant, si malint, gratis sonis, musicis, & cantionibus oblectentur.

Studii ratio, & lusuum.

Minus legant, nec studeant, ac parcius ardua nimium commentaria, quantumuis delectari ea animum videantur. Ad mentis torporem euitandum, somnumq; arcendum, ac meridianos æstus, quos oportet cum quiete traducere: varijs alijs oblectamentis, ludicrisq; citrà fastidium, paulisper sibi indulgere poterunt. Quo in genere cùm sint aliqua permolesta, quæ maiori animi indigent studio, quàm difficilis admodum in re aliqua speculatio, omnia huiusmodi explodantur: & ex æquo omnes ludi, qui ad nequitiam, anxietatem, ac insolentiam prouocare valent, sacro ipso iure balnearum interdicantur.

Aeris ratio.

Deniq; de ambientis aëris constitutione: aër quidem, quem velimus, nolimus per halitum continuò inspiramus, non solum quidem inspiratus intima corporis penetralia sua qualitate afficit, verùm ipso etiam ambitu, vbi quidpiam à sua temperie recesserit, fit nocentissimus. Maximè in balneis, vbi peruium vsquequaq: corpus efficitur, & aër ipse pro sui tenuitate exquisitè penetrans, statim soluitur; commouetque, præsertim cerebrum, magis nocens suo occursu corpori, quàm aqua frigida. Sit ergo locus boni, atq; laudati aëris ex natura: vbi rursus tempore balnei, omnem caueant cœli intemperiem, nempe æstus frigora, vehementes flatus, lunæ radios. Prohibendum quoq; esset pro aëris salubritate iure publico, vt iuxtà balnea neq; lina macerarentur, neq; canabes, neq; coria, neq; id genus alia in aquis fætentia, quæ postmodum lacunas aquarum relinquunt putrissimi halitus, itaq; aërem. autumno potissimùm, insalubrem reddunt.

Habitatio.

Esto habitatio alta, ad orientem, vel occasum hybernum spectans, lacunis quantum fieri poterit auersa (quæ præceptio saltem in posterum in balnearijs structuris seruabitur) non terrena, non humida, nec quæ facilè nitrosas lanugines in pariete contrahat.

Porticus in balneis

Inter primas autem partes collocanda esset ad ipsa balnea, & ad ipsos fontes porticus spatiosa, vbi non solùm salubres diei captarent auras, sed quæ ad usum potationum in matutinis fiendarum esset idonea, ægrosq; bibentes ab insultu, ac frigore aëris defenderet. Tales uidemus ad magnifica balnea, antiquaq; præsertim, ordinationes. Nam quæ scaturigines sub diuo à bibentibus frequentantur, non adeò aliquos sua salubritate possunt iuuare, nisi cautè ministrentur, quàm multo plures ob incommoditatem lædere.

Lauacra.

Sint & lauacra ipsa sub diuersorio, uel propè diuersorium benè collocata: sin minus, ac storeis, & quæ oportunis ministerijs

om-

omnino non careant. Vbi verò loci situs non adeò tutus, ac balnea pauperis impensæ extiterint, pro frigore, imbre, aut graui nubilo obstãte, eoque magis si æger imbecillus sit: tunc satius fuerit priuatas habere tinas, ac tepefacto per caminũ cubiculi aëre, lauationes exercere, de more, quem Deo concedente in Thermis vrbanis explicabimus. Atq; hactenus rei balneariæ præcepta continentur. Tinæ.

LIBRI SECVNDI FINIS.

PRIMI, ET SECVNDI LIBRI ADDITAMENTA, ex secunda editione quam deinceps opere toto sequuti sumus, restituenda.

CAPVT PRIMVM.

Pag. 1. lin. 47. Terras aquæ deuorant, flammas necant, scandunt in sublime, & ipsum quoq; sibi vendicant cœlum. Quid mirabilius esse potest, quod diuina canunt elogia, stare in cœlo aquas? Porrò &c.

Pag. 1. l. 50. Optima ergo ratione Poëtæ omnes, & scriptores dignissimi aquas passim nominant prærogatiuis, quæ diuinis dantur rebus, ac maximè necessarijs. Pater Homerus (vt Athenæus attestatur) aquam appellat maximè alentem: alibi; desiderabilem, alibi, à Ioue venientem. Temperantem Plato, & compingentem reliquam materiam; & Plutarchus ex Iliad. ξ, ὠκέανοῦ ὅσπερ γένεσις πάντεσσι τέτυκται. ab Oceano cunctis primordia rebus. Homerum verò imitatus Pindarus in hymnis, bonam aquam cecinit esse omnium rerum optimam. Quam ob rem, vt nunquam diuina mens solet in necessarijs deesse; ita in subgerendam cunctis rebus aquarum copiam, semper fuit largissima. Aurum, &c.

p. 2. l. 24. Inter has autem meritò ignis tanquam forma, atq; anima Thermarum, obtinebit primarum differentiarum, ac passionum locum; vix &c.

p. 2. l. 28. Demonstrabimus propterea quandam ignis naturã in terris, & vsq; in infernum constitutam: & tandem rem sacrã esse balnea cõcludemus, quæ dignissimas à cœlo, & stellis habeant prærogatiuas. Mira &c. p. 2. l. 29. Prosequemur. p. 2. l. 30. Ad bonas artes.

CAPVT SECVNDVM.

p. 2. l. 33. Quin imò prima ex illis instituta erant. p. 2. l. 34. Rudimenta erat & ratio.

p. 2. l. 59. quà hodie Tyburtinæ lapidicinæ sunt, vbi &c.

p. 3. l. 4. Multis in locis id manifestè videre est, ex varijs quæ visuntur accidẽtibus, quorũ ipsa interuacua sunt caussæ. Primùm &c. p. 3. l. 7. Fluminum in toto orbe terrarum.

p. 3. l. 9. Euleus amnis ortus in Medis (eodem teste) medio spatio cuniculo conditus, rursus exortus se fundit in Parthos. Ana &c.

p. 3. l. 14. Lacum quoq; in Perù narrãt hodie maximum, ac natura plumbeum, qui decem recipiens magnos fluuios, cum ipsis absorbetur in totum. Ex his &c.

p. 3. l. 18. Et in mari Syrio, Strabone, parua insula, vbi per clybanos, & cupas, ex profundo sub mari fonte eliciunt dulces. Alibi &c. p. 3. l. 25. 23. Problem.

p. 3. l. 36. Ignibus semper admirandæ, & de alijs &c.

p. 3. l. 43. Quæ quanquam nouæ sint demonstrationes, à sensibilibus partim effectibus in toto hoc opere comprobandæ, non pauci tamen physiologi illustres, cum de terrarum varijs portentis sermo incidit, inter alios Polybius, & Strabo, & Plinius, in hãc tacitè veniunt sententiam, totam vbiq. terram cauernis intus suspensam esse, plus, vel minus. Vnde certis locis manifesta esse spiracula narrant frigidissimi halitus. Quam ob rem &c.

CAPVT TERTIVM.

p. 6. l. 29. Omnino tamen in terris, & ad vitam mortalium, semper aquæ copia, quam siccitas melior est.

p. 5. l. 40. In Salentinis extrema Italiæ, & Calabriæ peninsula, quo Apennini tendit iugum, planicies ampla in summo est, ex qua cum pluuiosus est annus, tanta ad subiectos fontes occulte erumpit aquarum copia, vt breui horarum spatio, in omnes redundet puteos, qui & percolata aqua supernè subsident. quæ &c.

CAPVT QVARTVM.

p. 6. l. 35. Vtram dicam maiorem, an terram, an aquam? si in principijs Philosophi, elementi ad elementum est proportio decupla, superioris ad inferius non est dubium. Aut potius dixerim, quod aqua tanquam magis necessaria ad vitam, maiorem occupat globi hu-

ius mundialis faciem, quam terra, quæ tamen tota sui mole & pondere, tanquam basis cæterorum elementorum longe maioribus, quam aqua dimensionibus stabilioribus constat. Quare sicut globus &c.

p.6.l.38. Ad chorographiam regionum, ad aquarum singularium, & præsertim balnearum descriptionem, & ad alias infra tractandas quæstiones. Nam &c.

p.6.l.43. Pulchro & contemplabili magnarum rerum naturæ aspectu. Nam &c.

p.6.l.44. Quæ Gades, & Columnæ, dicuntur Herculis. Aphricam &c.

p.6.l.44. Ac vsq; in Mœotidem paludem oras legit Asiæ; &c.

p.6.l.49. Et post eum traiectum mare Hadriaticũ, quod & superum cognominatur. Protenditur Siculum ad partem Orientalem, Strabone teste, ad Ionium sinum, qui pars ipsius est. Et alij sinus Ambracius à Macedonia, vsq; ad Lelanthũ Achaiæ amnem, hinc Chorinthiacus, cui nomen exinde à Lephanto est ob gloriosissimam hodie partam Victoriam Christianorum contra Turcas, omni seculo memorabilem. In Peloponesi fronte Meseuius sinus, vsq; ad Cretæ promontorium, vbi Creticum dicitur, & Aphricum, comprehendens à Mauritania Numidium sinum, & duas Syrtes, paruam & magnam, longo recessu vltra Cartaginem. Vbi per partes rursus dicitur Lybicum, Phœnicium, Cyprium. Hinc cùm ad oras Asiæ inclinare incipit, Syriacum, Issicum, Lycium, Pamphilium, & conuersum post Rhodon & Carpathon insulas, Carpathium. A Cretico supernè, vbi ad isthmũm Corynthi se insinuat, Megaricus sinus, Atticum cum portu Pyræo. Myrtoum, Sardonium, Icarium, inter Cariæ oras, & Icariam insulam, quod mille circumsparsas continet insulas, quæ Cyclades propterea, & Sporades appellantur. Ab Attica Euboeæ Euripus maris ponte olim compræhensus in Achaiam. Huic Aegeum mare, quod latissimè in Aquilonem protensum, Archipelagus à posteris dictum est. A cuius sinistra in Thessaliæ oras Thermaicus dicitur sinus, qui hodie à Salonica est. Thracius ad Samothraciam, & Lemnum insulas, vbi mare inter Abidum littore Bythiniæ, & Sestum in Thaurica Chersoneso, quæ duo prima sunt illius maris ad Byzantiũ propugnacula, coacta in angustum fretum, Hellespontus dicitur. Hinc panditur in Propontidem, quod est antè Pontum, ac c c x l. milliariorum spatio in Bosphorum se coangustat Thracicum, quod quasi curru boum sit transmeabile, vbi in vastum se operit mare, Põtum Euxinum, ac in Aquilonem in alterum influit Bosphorum, qui Cymmerius dicitur exinde, in extremum vsq; Mediterranei cursum influens, quia maximorum aliorum fluminum Diluuijs, Istri, Tanais, & Boristhenis vadosum sit, Mœotidis Paludis acquirit nomen. Atq; hactenus Mediterranei sunt fines, ac nomina. A Medit. &c.

Christianæ victoriæ memoriæ.

Bosphori duplex mare.

p.7.l.17. Quo nomine non est difficile credere, in occultis terræ cauitatibus immensis subterranea esse maria, quę antiqui Philosophi dixerunt Tartarum. itaq; verè, quod dictum est, maris, & terræ vnum esse globum, syncerræ &c.

p.7.l.24. Vbi minor octo millia passuum latitudine, secundum Ptolomeum, vbi maior 25. proximè natum Indum. ponunt &c.

p.7.l.29. Subinde Platam, ab argento nuncupatum 22. Leucas. Darien 12. Sanctæ Marthæ fluuium octo. Pezcoram &c.

p.7.l.vlt. Vbi non minus contemplatione dignum est: quod vt à principio à paruis riuis increuerunt in magnum flumen; ita post lõgum cursum aucti nimium, se findunt, curruntq; in diuersas partes. Quod diuino naturæ instituto comparatum videtur, propter duas causas: Tum vt ne præ vastitate exorbitarent, submergerentq: habitabilem terram, tum etiam vt sic diuisa se exonerarent, communicarent, quam pluribus regionibus. Quod perspicuis passim patet exemplis. Vt in Nilo &c.

Fluminũ diuisiones.

p.8.l.19. Et ante ipsum Hæsiodus poeta antiquissimus. cum &c.

p.8.l.30. Subtrahit Scaliger, & Auerroes inter Philosophos videtur asserere. &c.

CAPVT QVINTVM.

p.9.l.15. Ac magnos æstus infœlicissimæ sunt terræ. &c.

p.9.l.11. Quæ res, vt Genesis primo quoq; tangitur, clariori non indiget demonstratione, ac planè patet in fluminibus, lacubus, maribus. nam flumina videmus intra suos alueos, ac inter superioris terræ argines perpetuo decurrere, lacus in infimas altissimorum montium conualles, ac depressiora terrarum loca clausi. Nec mare videtur potuisse contineri intrà suos terminos, nisi altioribus vbiq; ripis, tanquam aggeribus arceretur. nam Mediterraneũ videmus adiacentibus quaq; panditur terris Aphrica, Asia, atq; Europa inferius esse, & mare Hircanum vndiq; Imauo, ac alijs magnis conclusum montibus. Obijciat verò quis has particulares esse aquarum collectiones, magnum forte Oceanum, & Indicum superare, situ terram. Imò qui nostro tempore siue ad Orientem, siue ad Occasum illa maria pernauigarunt, non aliam narrant terrarum illarum, ac mariũ faciem, nisi quia littora vbiq; supereminent mari, ac vario tractu promontoria occurrunt altissima, quæ nauigantes hodie capita appellant

Promõtoria ac capita terrarũ, & insula mari supereminentes.

lant terrarum. Continere & illa maria, quamquam immensa innumeras, ac maximas insulas: nam quid aliud sunt insulæ, nisi terræ circumfluo mari supereminentes, seu supernatantes? Confirmant idipsum, & manu facta repagula fluminibus ac maribus: nam vbi situs terræ naturalis deprimitur aquis, altos opponunt incolæ obices, faciuntq; argines indefessis laboribus, quod fieri solet in fluxibus, ac refluxibus maris; nã maximi fiunt, ac rapidissimi fluxus, vbi littorum, ac terrarum maior humilitas. Vt in mari Rubro meminit Theophrastus, tam magnos esse, vt arborum superent cacumina. Idem multis Italiæ locis (vbi passim littorum occurrit planicies) vsueuenit. Tractu &c.

Repagula, & argines cõtra excursiones maris.

p.9.l.16. Adstruunt verò melius hanc quidam opinionem exemplo guttulæ, quæ totum datur in plano, non expanditur, & guttulas imbriũ ex aëre rotundari; sic mare longius à littore, vbi tota sui mole consistit, conglobari, ac tolli super omnem altitudinem terrarum ac montium. Quæ tamen nequaquam vera similitudo est, nam hæc est natura ὁμιομερῶν, & elementorum, vt quærant in suis partibus vnionem, refugiantq; ab alienis. Sicq; gutta, vt super rem humidam, & congeneam diffunditur, ita non dubiè in sicco conglobatur in se, & simili modo depluens ab aëre, conuertit quem proximè attingit aërem in suam naturam, colligiturq; in rorundam guttam. At vbi aqua tota sui mole, & in sphera sua est, æquè panditur: vnde aquam quasi æquam dictam putant, & æquilibrem, ἰσορρότοιον Græcis, non quia æquiponderis vbiq; sit, sed æquali etiam in suo circulo consistens superficie, nusquam gibbosa, neq; eminens sit, nisi commota ex accidenti. Nulla &c.

Argumentũ à gutta cur rotunda sit figura.

Aqua quasi æqua, & æquilibus.

p.9.l.34. In vrbe verò iam id vulgare est: in Hortulis enim, summo collæ Sanctæ Trinitatis, & profundo ductu subeuntis aquæ Virginis, subsilit aqua ipsa per tubos compulsa 30. passus à libramento ad supremum fontem. Cæterum &c.

p.p.l.42. Apud mare tribus Siciliæ miliaribus.

p.9.l.48. Idem narrant, ac scribunt quidã miraculum, esse fontem in Maiorica insula qui cum folia quercus interdum scateant, cũ tamen in ea nulla prorsus adolescat quercus. &c.

CAPVT VI.

p.10.l.35. Habent verò hunc caracterem accidentalis formæ, quòd &c.

p.11.l.25. Nam hanc primam inuenimus, fortasse non ita explicatam ab vllo ãuctore, de aquæ bonitate conditionem, vt sit &c.

CAPVT VII.

p. 12. l.20. Quin vetus censura legitur in libro de Morbo sacro, Hippocrati adscripto: Austrinos flatus omni naturę noxios, terram, & mare, fluuios, ac fontes, & puteos eorum noxam sentire, immutare liquores, & vina, & vasa ipsa, Solem, ac Lunam, & sydera fieri totum flatu hebetiora. Porrò &c.

CAPVT VIII.

p.14.l.39. Lagenas autem dixerunt antiqui, tàm vinorum, quàm aquarũ vsu idoneas. Quę tamen ad fluuialium aquarum vsum, grandes sint, ac trium ad minus pedum altitudine, ventre quam amplo, ore angusto, ac pariter à medio infra in angustam desinant basim. Nempe, vt aqua postquam exactissime subsiderit, ad vsq; media ventris capacitate hauriatur, quatenus scilicet purgatissima seruetur, & limpidissima: Inferius verò, vbi vas coangustari incipit, ac aqua feri instar crassescere, omnino sanatur, ac loto semper exactissimè vase noua indatur. Aut &c.

p.14.l.57. Præcipuè verò laudabiles putei circa Aphricæ lttora, quæ ab Atlante monte flumina, ac corriuationes imbibunt, perennes ac salubrium aquarum, & in Aegypto maxime, qua per totum Nili aqua subsilis. Et tamen &c.

p.15.l.2. Florentiæ solum sabulosum ferè vbiq; visitur, ac lapideum; vnde putealcs aquæ communiter vtiles. Bonon. &c.

p.15.l.vlt. Porrò in nouis fodiendis puteis, non est subticendũ periculum, quod non multis ab hisce annis accidit in Melita Equitum Sancti Ioannis Insula, vbi quidã pollicitus sic aquas inuenturus, effosso puteo altissimo, post auditos aliquandiu occultos infra terram gemitus, demum dirupto putei latere, tanta vis erupit flatus, vt repente quasi bombardæ ictu artificem, cum operarijs suis interemerit, imperfecto opere: quod in insulis non mirum discrimen existimo, quæ ex allitu assiduo maris cauernas plerumq; continent peruias vsquequaque & mari, & ventis. Nunc &c.

CAPVT XI.

p.19.l.41. Et sic alterum duorum fateri necesse esset, aut quod mixtæ aquæ paulo posteà mutarentur omnes, putrescerentq; velut lixiuium, quod in Auernis videmus, in Volaterranis lacunis, & in eiusmodi aquis, quæ obiter admixtæ turbantur, ac sæuum putredinis mittunt halitum? Aut certè insignes. Quantum &c.

p.19.l.53. Et (vt paulo ante Athę. auctoritate probauimus) permultas experimur aquas, quæ

licet specialem quampiam sapiāt mixturam, salsam, ferream, sulphuream, æqui tamen ponderis comperiuntur cum aqua simplici, quod planè argumentum est, eam potius à natura concepisse qualitatem, non mixtionem. Nec porrò &c.

CAPVT XII.

p.22.l.11. Relictis ergo multis difficultatibus. &c.

p.22.l.23. Et eorum, quæ ad has aquarum impressiones explicandas magis necessaria inuenimus, summam quandā, vtilemq. rationem habebimus. Saporum quidem vt plura sunt genera, & plures differētiæ, simplices, & compositi, seu mixti sapores, suaues, & insuaues; ita eorum caussæ diuersæ assignandæ sunt. Simplices nunc appellamus, qui ex certa aliqua digestione substantiæ resultant, ac proprium idcirco faciunt genus. Quorum &c.

Caussę saporū suaues, & insuaues. Dulcis.

p.22.l.30. Rursus verò in caussis, doctrinæ gratia, harum permixtionum communis altera distinctio facienda est. Nam saporum alij suaues, alij insuaues, seu grati sensibus, vel ingrati. Suauitas æqualem consequitur partium digestionem, quæ ēst iusta partium distinctio, ac commixtio inuicem facta per minima. Qualis in primis est dulcis saporis constitutio, qui suauissimus est, quoniam nullum habet in suis partibus excessum, sed terrei, aquei, aërei, atq; ignei simul exactam digestionem, ac permixtionem. Vnde æqualiter, & vt vnum dulcia attingunt sensum, & communiter amica naturæ perhibentur. In reliquis verò saporū præter dulcem differentijs, duæ sunt in vniuersum caussæ, quā ob rem non adeò suaues sint. Siccum, scilicet terreum, & humidum aqueum: quæ non exactè inuicem digesta sint à calore insito, nec conueniunt propterea ad vnum, sed aliquē habent excessum, aut in vna parte, aut in alia. Vbi in dulci æqua partium conijcitur digestio. In pingui sapore excessus humiditatis indicatur, & qui vno gradu caloris deficiat à dulci. E diuerso in acerbo ob caloris debilitatem, in excessu quodam aquei humidi, & mediocri substantia terrea, asper idcircò sensus fit. In excessu verò terreo austerus est, quod non planè digestum sit. In acido quidam percipitur caloris gradus in humido aqueo, vnde subtilioris est qualitatis. In acri ignei caloris excessus, in terreo tamen benè digesto. Vno gradu minus calor est in salso, qui à mediocri, scilicet caloris actione fit, & quædam in terreis mixtis digestio: in quibus quidē Solis calor quicquid humidi est, ac tenuis cōtinenter absumit, relinquit verò terreum semiustum, ac aridum veluti cinis, & qualis in marinis apparet sal. Adustio tandem in amaro est, qui ex opposito dulcis saporis, priuatio quædam caloris est, & qui substantiam terream reliquerit crassam, ac inæqualem, vnde ingratissimi gustui sensus fit. Ex opposito verò saporū omnium, confusio quædam partium insuaues sunt, putidiq. sapores, præsertim humidarum, quæ extincto insito calore, vim ab extraneo calore patiantur, exagitenturq. in putrem halitum. Vt enim digestio, & certa partium æquatio est caussa suauitatis in saporibus; è contra indigestio, & inæqualitas partium à soluto calore, est caussa insuauitatis. Exemplo in putribus, ac fœtidis exeremētis planissimo, quæ sensibus, ac toti animæ abominabiles sunt, quod indigesta sint plurium diuersarumq. partium miscella, & confusio amararum simul, acrium, salsarum, aliarumq. sine vlla aut mensura, aut ordine coacernata, ac destituta veluti, & abiecta etiam à natura. Imò ex opposito suauium rerum, cùm putria, ac fœtida inimica naturæ sint, non offendunt solùm sensus, sed sæuum etiā certis locis, & ex aquis mittunt halitum, qui illidunt animam.

Insuauiū caussæ. Pinguis. Acerbus. Austerus. Acidus. Acris. Salsus. Amarus. Putridorū, ac fœtidorum saporum caussę. Putrida, & fœtida inimica.

De iudicijs saporum in aquis naturalibus, & earum impressionibus.

Cap. XIII.

Salsedo in terris, & in aquis prima impresio.

HIS ita constitutis, quod ad aquarum sapores, ac iudicia attinet; notissimæ quidem, ac exactissimæ sunt hæ saporum differentiæ in fructibus, & plantarum succis. Illorum ergo speciem, & differentias quoq; saporum in terris, & in aquis contemplari licet, & pro ratione easdem prosequi oportet causas. Minus &c.

p.22. l.32. Itaque vt hic proprius terræ est, reliqui verò sapores sunt potius fructuum quorundam proprij, speciales &c.

p.22. l.52. Quarum infinitus esset cathalogus &c.

p.23.l.9. Deinde æris materia. &c.

CAPVT XIIII.

p.25.l.17. Probat Aristot. in problematibus pictorum consuetudinē in coloribus suis, qui flumina pingere soleant pallida, lacus candidos, mare ceruleum: aliqua (ni fallor) ratione. Quoniam flumina sole, ac arenarum vt plurimum squallore pallent: lacus candent respectu maris, ob raritatem substantiæ aquarum: at mare, cæruleum videtur, ob densitatem, & corpulentiam. Valet, &c.

Sect. 22. 4.

p.25.l.30. Representat varios colores per vitrum triangulare inspectio, virorem rubo-

rem,

rem & cæruleum, mira omnes perspicuitate, quam rem pro vario luminis repercussu, & aëris constitutione in aquis fieri etiam aliquandiu videmus. Nam perflante Aquilone (ut idem Aristot. est testis) mare fit magis perspicuum,& translucidum, ob serenitatem aëris: austro autem,ac tẽpore tepidiore,crasceſſit ac minus videtur perspicuum.Quin etiam &c.

p.26.l.13. Condidiores maris Pontici aquas videri asserit Arist.in probl. quia multi in eodem confluant fluuij,ac speciem lacus habet. At &c. Sect.25. x.

p.26.l.26. Forte epithetum accommodauit ad nomen Rubicon, vel ex glarearum, qua recurrit colore,vel puniceum intellexit,per quandam togæ,ac purpuræ allegoriam,quia ad eum terminum præscipta erant Romanis exercitibus arma. Vel &c. Sect.23. 6.

CAPVT XV.

p.26.l.43. Crassæ vel tenues aquæ sint. Videtur &c.

p.26.l.1. quia leuior, ac tenuior supercurrit. Id multis &c.

p.26.l.6. Tygris(vt scribit Strabo) per lacum Arsenum fertur, cum quo tamen non se permiscet ob cursus celeritatem, vnde & nomen habet; Medi enim sagittam tygrim vocãt & Arar in Gallia (scribit Cæsar) per fines Aeduorum tanta influit lænitate in Rodanum,vt vix cernatur oculis in vtram fluat partem. Quod &c. Tygris Arar flu.

p.26.l.8. quia subsident grauiores, fluitant dulces.Similem diuersitatẽ putamus caussam quorundam fluminum in Quiqueia noui orbis insula, quorum aquæ in imò gurgitæ salsæ, in medio qualitatem obtineant amaram, fluitent dulces, ac potabiles. id ipsum &c.

p.26.l.12 qui ante omnes Thessaliç fluuios claritate celebris,eodem auctore,accipit Eu rotam olei modo supernatantem, nec recipit. Et &c.

p.26.l.18. Memorandum verò (inquit Plin.) Strimonem amnem in Macedonia, qui in Aemo ortus monte, in septem lacus funditur,prius quam dirigat cursum: Communis verò caussa cur supernatent aliqua præsertim flumina lacubus, & in mari, est impetus, ac velocitas cursus. Quomodo narratur de Danubio, &c. Stimon flu.

p.28.l.11. hodie Ratispona. Id genus &c. p.28 l.25. varijs metallis aquæ &c.

CAPVT XI.

p.28.l.53.Ex quibus declarantur duæ aliæ aquæ simplicis passiones: vna est,quod conglaciata semel aqua nunquam pristinam recuperat humiditatẽ: Nam quædã eius corruptio fit. Altera,quod feruefacta,recuperat nihilominus frigiditatẽ pristinã:quæ nimirũ est illi quasi forma, alterata non corrupta, & ex hoc adde Problema alterum, vnde est quod feruefacta fortius infrigidatur, qui effectus altera physica demonstratione adstruitur. Nam aqua calefacta fortius infrigidatur extincto caloris gradu, quem susceperat, sic extinctis repentè in salenitro partibus calidis per aquam, aqua ipsa fortius infrigidatur. Est. &c. Aqua cur feruefacta fortius, infrigidatur.

p.29.l.18. Cæsis verò, quòd vicinum Romæ est, ac nobile oppidum, è cliuo prææalti montis manufacta sunt spiracula, è quibus ad libitum, sicut aquas, per tubos frigidissimas excipiunt auras, remittuntq. clausis poris, eisq. ad delicias refrigerant æstate triclinia, & omnes cameras. Maximi &c. Cæsis specus frigidissimi.

p.29.l.21. In Corintho auctor Athenæus, ad promontorium contoporiæ fons est aquæ multo frigidior niue, quem plerique propterea non possunt bibere. Gela.

p.29.l.25. præcipitantes ex alto aquæ &c.

p.29.l.36. nec ad propositum concludant ex motu calescere aquas vllo pacto.Primũ &c.

p.29.l.43. ibi enim violentus, hic in aqua dissipans. Quantam &c.

p.29.l.48. aquarum,& vnusquisque experitur ad propria flumina, ac edificia aquarum vt motu vehementius frigeant. Memo &c.

p.29.l.50. Delphi verò propemodum exemplo sacellum, extat Tybure antiqui oraculi super alta Anienis præcipitia, frigoris vbi amnis in infernum gurgitem delabitur, intollerabilis. Ex Hircanis montibus, tam alte flumina quædam præcipitant (vt meminit Strabo)in mare Caspium,vt subiectum littus relinquant intactum,ac peruium,discumbentibus, qui eo transeunt,quasi in crypto porticu. Præcipitat similiter apud nos Velinus &c. Anienis. infernum Precipitantes in Hircanis Velini.

p.29.l.58. Id primum verò notabile in problemmatibus est,Sect.14. Aquam frigidam, vbi profluat, maiorem facere sonitum, quam calidam: quia illa grauius cadit, calida verò permixta calore,atque aëre est. Strepitus ratio ex collisione consta &c.

p.30.l.18.Qui & Pyramum scribit ex Cilicia flu.nauigabilem,cæterùm vbi Tauro monti coniungitur, per mira adeo, ac angusta montis cæsura contrahitur tribus circiter stadijs, vt eám canis ac lepus transiliat: mox verò de longinquo accedentibus sonitum edit tonitrui persimilem, ac tantum ex Cyliciæ campis adducit limum in mare, vt ex oraculo traditum sit, forè olim Cyprum illi continenti coniungendam. In Gothia &c. Pyrami flu.mirã exempla.

p.30.l.21. Ergo concludamus, quod motus,& præcipitium non gignit calorem in aquis, imò facit frigidas. Hactenus &c.

p.30.l.47. *De causis caliditatis in aquis sponte manantibus disputationes.* *Cap.* XVII.

p.31.l.4. & qui etiam in aquis,ipsarumq. fontibus singulares cõmunicet virtutes. Porrò horum sapientum positionem explicatè magis assignarunt posteriores Astronomi: asserentes foueri calorem subterraneum à radijs corporum cœlestium, præsertim solis. hac potissimùm ratione, quia cùm immensa ipsorum magnitudo sit, incomparabilisq. virtus, & vehementisimi motus; terræ molem, quæ quasi punctus est ad vniuersum cælum, momento temporis, facilimeq. vsque ad centrum penetrant. In centro autem fortissimè fiunt hæ irradiationes (vt ijdem Stoici sentiunt) tùm quia recta vndique centrum tangunt, tum quia in angustum omnes vniuntur, itaque in ipsam terræ siccitatem excitãt calorem.Quæ optima demonstratio est, & quæ planè efficaciam virtutis syderum concludit; attamen essentiam terrestris ipsius caloris non demonstrat. Nam (vt ipsimet Astronomi probant, & tangitur ab Aristotele in 1.Meteor.) radij syderum, etiam solis non sunt calidi, neque frigidi,nisi virtute, quæ virtus est indifferens ad quanquam generationem. Et simpliciter in siccitate terrę non minus excitare valent frigiditatem, quàm calorem. Haud secus physiçi quidam concludunt, vt Thermophilus, qui solem &c.

Astronomorum positio.

Physicorum opi. Thermophili, Democriti.

p.31.l.7. Nec rectè Democritus, &c.

p.31.l.8. & Milei tandem magis inconstans opinio, qui flatum posuit, seu spiritum intra terrarum concauitates inclusum, & qui ex motu calorificus sit. Hi omnes quanquam, &c.

p.31.l.13. Imò vel uariabilem per tempora: nam per accessum solis, & recessum intenderetur & remitteretur. Vel non perennes dederunt, vt flatum,& cinerem, in quibus perfusa aqua, vis omnis calorifica extinguitur, atque exhalat. Sicq. eadem vena haud vno perpetuo tenore incalesceret. Nec minores incurrunt iuniores quidam difficultates. Perperam nonnulli Milei adstruunt opinionem: nam si ratione motus dixerunt incalescere,id quidem assumptum iam à nobis reprobatum est. Quòd si fateantur, difflari eas ex motu, ac frigescere in aperto; cæterùm cogi spiritum in se, & sic augeri sponte calorem in illis terrarum concauitatibus. Ergo omnes inquam aquæ ex abditis cauitatibus emanantes æquè incalescerent, cùm tamen vix calescant ita millesima pars. Deinde si ex motu solùm calescerent, omnes ergo tales, præter caloris qualitatem immixtę, ac simplicibus similes nascerentur:at calidæ fermè omnes quãdam præ se ferunt mixturam, vnde incalescere fas est, imò & odore, & sapore, & tota substantia alteratæ emanant. Noua altera, & quæ se ipsa facilè exploditur, Petronij nostri opinio est: suaptè spontè, vt in limò, in vino dum ebullit,& in vinaceis, & in pistrinis oleæ subferuescunt; sic in terris forsan excitari aliquem caloris gradum, in materia quapiam ad id disposita,qui inalteret,vel concalefaciat aquas. Nã omnes id genus feruores ex putredine excitari solitos,vel ipse fatebitur,de genere esse accidentis,adesse,ac excitari facilè, sed extingui mox,& exolescere, ad vniformitatem caloris in terris vel in aquis,& perennitatem intimas magis penetrare oportet caussas. Nec secus qui ingeniosè, &c.

Alexandri Petronij.

p.31.l.37. Et demum quæ abstrusissima inter omnes difficultas est calore &c.

p.31.l.37. *Noua demonstratio calorum, ac ignis subsistentis infra terram.* *Cap.* XVIII.

Propsitarum verò quæstionum omnium commune illud, &c.

p.31.l.59. prima pars disputationum propositarum, de eiusmodi calorum terrestrium natura, quoniam caminos ignis multis in terris videmus perspicuos, nec non euidentes ignis effectus, fumum flammam, feruorem locorum, incendia, feruentes aquas. Calores verò ita diltributos multis locis in totius orbis terrarum ambitu, ac ita vbique locorum vniformes, ac perpetua spiramenta; vt facile possimus agnoscere ipsam terram interno quodam igne prægnantem. Famosissimus in primis, hoc igne subsistente, est mons Aetna in Sicilia, quem, super cætera naturæ miracula, semper arsisse, ab omni scriptorum memoria proditum est. Quin ex Aetna manifestè propagari videtur etiam subter mare ad vicinas insulas: nam in oris Siciliæ, atque Italiæ septem Insulæ Aeoliæ, omnes visuntur igniferæ. Subit longius per occultos caminos in Campaniam, vbi Vesuuius mons, & Miseni promontorium, atque in conspectu huius ad decem milliaria, Aenaria item Insula est, quæ ardet per tempora.Et circà amœnissimas Baias & in cãpis Puteolanis, ardent

De actualis caloris natura in terris.

Ignes quibus in terris naturales. In Italia.

ardent perpetuò colles, vbi nimirum ignis perpetuus sulphure cum exæstuat, & cum aquis perpetuò feruidis. Habuere fortasse veteres id solius Italiæ portentum in prædictis locis, quæ perpetuò arderent, nec vnquã veras attigerunt caussas. quòd si melius agnouissent id naturæ esse certum institutum, non vnum portentum; haud inuiti, nec obiter in hanc venissent demonstrationem, quandã ignis naturam in ventre terræ contineri, qui vt ex Aetna, ex innumeris locis in toto orbe terrarum exæstuet. quam nos inductiuè, ex ipsorum etiam traditionibus adstruemus. Quippe ardent in Vltramarinis mons Cophantus, in Scythia, mons Chimæra in Licia, & quidem perpetua emicant noctibus, ac diebus flamma. Et ibidem Ephesti montes, quasi Vulcanij, ob perpetuos æstus ignis, cognominati, qui tæda tacti flagrant. In Medis item, & in confinio Persidis Babylone: Vbi & Susis perpetua visuntur incendia, quindecim caminis, teste Plinio. Hesperius mons dictus, & Theonochema, quasi iugum diuino æstuans igne, quæ ambo in Aethiopia ardent. Ardent in Carpathio mari de Cycladis quædam Insulæ. In Achaia item locus in Messenijs. & hinc procul in Attica, Megapolitano agro, iuxtà Chalcydem. Et in Apolloniatis, quę sunt in Epiro contra Siciliam, in nymphæis est crater ardens. Cæterùm iuniores Polyhistores alia commemorant incendia terrarum naturalia; in Islandia tres montes, Helga, Hecla, & vnus à Cruce cognominatus, qui ardent. Adde his complura, quæ in nouiter repertis Indijs occidentalibus comperta esse certum est loca ardentia, quæ Vulcani nomine idcirco ijdem aduenæ Hispani cognominant. Primum quæ ex Christophori Columbi nauigatione prodita sunt. Vnam ex Insulis Fortunatis Teneriffem in Atlantico mari conspicuam esse, vt Aetna, perpetuis ignibus. Inferius item in Australi Oceano sub æquatore, ardere alterã meminit ex insulis, quas videntur antiqui vocasse Hesperidas. Vbi & mare ipsum, cum cœlo compertum est primis nauigantibus, ob maximum æstum intolerabile. Montes quoq; ardentes commemorant Hispani scriptores in noua Hispania, vltrà terram Mexicum, admirandis, vt Aetna, ignibus. Et quæ hactenus litterarum monumentis prodita non sunt in Quatimala, vbi tellus nouæ Hispaniæ se coangustat ad Mare del Sur, complures esse eiusmodi Vulcanos ardentes, ac vnum inter alios admirandum flammarum intus, atque auri liquentis splendore emicans ad æthera. Quæ omnia, ac similia id genus exempla in alijs terris, quarum adhuc non habemus notitiam, planè demonstrant iam mirum non esse quandam ignis naturam in ventre terræ consistere. Atque hunc certos habere, quos diximus, veluti caminos, ac spiramenta, consentaneum fit, etiam per longissimos terrarum tractus, vnde iugiter immensa vim flammarum, atq; vaporum expiret. Hinc verò naturam varios moliri, quos manifestè videmus effectus: alibi hos vapores igneos, vbiubi pateant viæ, penetrare. Alibi elambere ad certã, quamq. offendant materiam idoneam ignibus. Alibi verò non inuenientes certos exitus, acquirere iugiter maiores vires, occultosq. percurrere meatus infrà terrã, miliarijs non solùm decimis, aut vigesimis, sed etiam centesimis, donec alicunde exhalent. Et alibi tandem, manifestum est, & consonum rationi, quòd hi calores cuniculos intrent cum aquis, & cum aquis spirent, easque pro virtute ignea, quam eatenus obtinuerint, aut feruidas, aut calidas reddant, aut tepidas. Quæ quis dubitauerit subiecti ignis effectus, ac indicia esse certissima? Nam manifestè ballientibus venis exæstuat sulphuraria puteolis, Bullicanum ingens Viterbij, Feruidi lacus in Hyperboreis, Purgatorium dictus lacus in Pannonia, Aponi fontes, colles Mutinæ igniuomi, & in Hetruria ad Petram Malam lacus, vbi ex terræ poris, tanquã è subdita fornace vapor ignis sensim exhalat, fumo, ac facellis noctu conspicuis. Vt interim taceã, conuersa ratione, innumeros alios subsistentis eiusmodi caloris effectus, balnearum qui mirè feruidarum, quas è tota fermè habitabili plaga terrarum in suis historijs enarraturi sumus. Sapientes, quanquam nemo tentauerit ex antiquis hanc ignium subterraneorũ necessitatem, summo tamen consensu omnes videntur eos supposuisse, eosq. in varijs naturæ caussis frequenter adducunt, & in primis antiquissimus Poëta æquè ac Philosophus Empedocles, quem æmulatus Lucretius &c.

Locus ardens in Asia.

In Africa.

In Græcia.

In Hyperboreis.

In mũdo nouo.

Ignis subsistẽtis varij effectus.

Calores penetrantes in venas aquarum.

Balnea ad loca feruida.

Sapientũ attestationes.

p.32.l.16. Idem Arist. nomine affirmatũ inuenio in libello de Mundo, ad Alexandrũ, &c.

p.32.l.30. Hanc haud dubiè terrestris ignis naturam cognouit Arist. licet eam non considerauerit, planeq. supposuit in ventorum caussam II. Metheororum. Tales & in Terræmotu: A feruore inquit terræ proprio, atq; à calore solis, plurimos infrà terram gigni flatus calidos, & siccos. Et de varijs fontium, ac fluminum saporibus, caussam esse ignis potentiam, quæ vel terræ insit, vel ingeneretur. Horum porrò ignium naturam indicant Plutarchus in quæstionibus naturalibus, & item Seneca auctoritate Empedoclis d. Ignes multis in locis terra opertos tegit, qui aquas calefaciendo inalterant, si subditi sint solo, per quod illorum incursus fit. Eosdem &c.

p.32.l.37. Atq; hæc summa rationum subsistentis huius ignis est, calorumque qui è terris exæstuant: & in balneis.

p.33.l.48.

p.33.l.48. situ boreali, occidentali, aliæ ad Drepanum, aliæ ad Xaccam australi. Et balnearum, &c.

p.33.l.59. & quæ calida nouiter cõperta asserunt flumina in occidentalibus insulis quibus & marini fluctus incalescant. Ergo &c.

p.34.l.6. qui penetrans terræ viscera, penes subiectæ materiæ dispositiones exhalatio fit & vapor, & ignis actualis, quæ est immediata caussa agens, alteransq. diuersis modis qualitates aquæ, quemadmodum dictum est, &c.

CAPVT XX.

Exhalatio terrestris simpliciter non est apta ad effectus ignis. Solis virtus penes accessum & recessum mutabiles. Solis cõmunis calor nõ penetrat viscera terræ. De cõsol. lib.4.

p.34.l.11. Quoniam autem agens eiusmodi calor in materia quadam sibi congrua supponendus est, ideò iam, quod tertio loco polliciti sumus, de huiusce materiæ natura, atque aptitudine ad calorem, est quærendum. Nemo autem dixerit simpliciter exhalationem, vel solem, & quem omnes sentimus calorem, vel ipsam terræ siccitatem esse materiam harũ alterationum, & in terris, & in aquis: duplici argumento, & ex parte ipsius exhalationis, & ex parte Solis. Nam hæc exhalatio quæcunq; supponatur in terris insita, vt est calida, & sicca potentia; est quidem apta nata aliquem assumere caloris gradum virtute Solis. Qualem diximus ex antiperistasi per hiemem, tepidas reddere in fontibus aquas. Vel qualem fortasse sentimus caloris gradum sub ardenti canicula, valdè intensum. At feruorem ignis simpliciter à Sole hanc posse concipere, & qualem in bullientibus feruere aquis experimur, nequaquam. Nec secus ex parte Solis, iam enim dictum est, quòd is gradus caloris penes accessum Solis, & recessum, haud dubiè & intenderetur, & remitteretur, non vniformis persisteret in fontibus, & vno tenore. Deinde communis sententia est, quem omnes à Sole sentimus calorem, quo tempore etiam solares radij sunt validissimi, non multum infrà terram penetrare, quo planè sensu sunt quæ Boetius auctoritate Homeri habet carmina.

Pro clarum lumine Phœbum
(Mellifluì canit oris Homerus)
Qui tamen intima viscera terræ
Non valet perrumpere, &c.

Vel si penetrent virtute (quod negari non potest) vsq; in centrũ, ipsi tamen radij, vt dictum est, non sunt calidi, neq; frigidi, nisi similiter virtute, quæ manifestatur in materia apta ad calorem, & non in exhalatione, neq; simpliciter in siccitate terræ, quæ virtute solis est indifferens tàm ad frigus, quàm ad calorem. Ergo quæ particularis sit hæc materia eatenus apta ad omnem gradum caloris infrà terram, quærendum est. Cui &c.

p.35. l.5. ac eodem quasi numine incalescere balnea. Quippe ex æthere emanasse sulphur (quæ res maximè extollit balnearum prærogatiuam) id planè in delapso fulgure apparet, vbi putor &c.

CAPVT XXI.

p.36. l.6. Elementi partem esse negant Peripatetici: nam &c.

p.36. l.7. deinde quia manifestè tendit sursum, quasi ad locum, ac finem naturæ suæ. Ergo vel violentum &c.

p.36. l.3. Sed si verum verò ex omni parte consonat: qui negant hac nostra tempestate ignem elementarem sub concauo lunæ existere; negent hi & Aristotelis demonstrationes necesse est. Quia ignis leuissimus, qui tendit natura sursum, & quia locus ei debetur in sublimi, maiorem habens ambitum, & decuplam ad proportionem ad subiectum elementum. Quare alterum duorum coguntur asserere: Aut naturam relinquant quasi orbatam quarto elemento: aut certè cum nostra positione, subterraneum hunc ignem ponere necesse est quartum elementum. Sed melius, sine vllo naturæ, nec doctrinæ summi philosophi flagitio, equidem dixerim, hunc &c.

p.36.l.19. At in terris videmus cuiusq; naturæ mixta propria: ergo, vt argentum viuum totum est substantia aqueum, ita hoc, mixtum quoddam substantia igneum. Nam, &c.

p.36.l.28. Id ipsumq. non luminosum putandum, vt communis, & purus ignis qui aperto splendescit aëre, sed ratione loci, ac materiei caliginosum, ac expers luminis. Sicq. &c.

p.37.l.8. Quippe rei dispositæ ad aliquem effectum (vt inquit magnus Auicenna) sufficit debilissima caussa. ignes &c.

Virtutis mineralis necessitas.

p.38.l.20. Infinitas verò has fieri commixtione diximus non absq; ratione. Rerum enim quæ ipsa elementorũ mixtione gignuntur, vt in aëre metheora, ac terrestria in ventre terræ; harum non tam dicemus generationes, quam passiones potius quasdam ipsorum inuicem elementorum. Quas longissimo tamen tempore, ac naturæ conatu, in aliquam redactas perfectionem agnoscimus, in aurum, aut argentum, aut in gemmas. Ad aliquam verò perfectionem non pertingeret vlla elementaris missio, nec exhalationis eiusmodi vllum

genus

genus in terræ visceribus, nec in metallis; nisi insitam quoque, efficientemq. in locis illis intimis supponamus virtutem, cum Auicenna, Alberto, & summi philosophi decretis. Sol enim, & homo generant hominem: tum communis scilicet ac cælestis caussa, tum & speciale simul agens. quod si in metallis, & in perfectis, dicam mineris non semen est, proportione tamen quandam vim subesse illis contemplamur (etiam in genitis ex putri materia, vt in confesso est summis philosophis) virtute respondens elemento stellarum, sine hac, nulla fit generatio, nec etiam putrissimi fungi, nec vermis. Atque hinc metallum nullum, nuullum mixtum metallicum, vt Chalcyti, Sory, melanteria, sandaracha, argentum viuum, seu arte, seu natura comburantur, non eam plus minus vaporum, aut sulphuris fæditatem exhalant. Non quia hæc sint principia, vt ærumnoso artis suæ fundamento decepti sunt alchymistæ; nam quam aliam putamus conclusæ huius exhalationis substantiam in intimis terræ cauernis, nisi confusissimam caliginem, quæ etherogenes fumis, ac crassissimis congesta partibus, penes specialem locorum, & illius cæli dispositionem, ac virtutem insitam, aptitudinem certam suscipit, vbi ad vnam, vbi ad aliam generationem? Vnde tanquam menstruata mulier, necessario metalla tot redundant fumis, ac excrementis, quæ crassioribus partibus, vigore ignis, vbi vruntur, vertuntur in sulphuris halitum, & argentum viuum, etiam ipsis ferrarijs perspicuum. Non aliam ergo intelligimus sulphuris, ac argenti viui essentiam in metallicis rebus, nisi quia hæc duo præcipuè primigeniæ illius exhalationis, ac redundantiam superfluitatum soboles sunt, vt etiam rubigo, scoria, innumera alia, & quæ non dubiè certis locis, quasi inefficax ad perfectam quampiam metalli generationem, tota soluitur in argentum uiuum, vel scatet in merum sulphur. quod & ardet vbi concipit ignes, & non minus vbi aquæ incurrant, eas reddit proportione, vel feruidas, vel calidas, vel tepentes. Hæc summa est ratio caloris, ac repetitio cur tam variè ex eo fiant in aquis impressiones. Quæ cùm abstrusæ sint caussæ, nec satis explicatæ antiquis, quoniam tamen amore veritatis, recto cuique iudicio vtendum est; tres continent aduersus Agricolam contradictiones notabiles.

Excremẽta, ac sulphur ex metallicis redundantia.

Vna est, de continente caussa caloris in terris, & in aquis, quæ non indeterminatam minerarum speciem habet, non bitumen (vt ipse asserit) longe gentium, sed sulphuris naturam, quam demonstrauimus communissimam, ac passim in balneis vulgo etiam sensibus, si non emunctis naribus probandam. Altera est, reprehensa ab eo, nec vllis reprobata rationibus, de insita virtute singularibus locis, ac balneis, & mineris naturaliter constituta, quę necessaria, vt vnde motus principium, omni etiam putrium rerum generatione explicata primum in decretis philosophi ab Auicenna, mox exculta planius ab Alberto, eiusdem est Arist. assertio in 3. meteor. Vbi quanquam fateatur, se non hanc ex professo suscepisse tractationem, e minentissimo tamen ingenij acumine, & hoc priucipium, vt omni generationi, ita & terrestrium tantum explicuit. Sicca, inquit exhalatio (tanquam communis materia) suo calore (quod est, insita virtute cœlo, & stellis, vt in 11. de gener. anim. explicuit cap. 111.) fossilia gignit & metallica, qua tamen virtute ipse omnino seclusa, qualitates dumtaxat elementorum satis esse ad hanc generationem affirmat, calorem præcipuè & frigus, prout terrestrem succum ex aqua, & terra variè commixtum, contingit concoqui, & inspissari.

Contradictiones aduersus Agricolã II.

Onerosa Agricolę positio. III.

Tertio grauius in Aristotelem Agricola, in cuius scriptis quam laudo peritiam, & in conquirendis germaniæ metallis industriam, eo minus laudabile dixerim, in auctores suos contradicendi studium, quam de exhalatione, vt principio non rectè dicit sentire. Dumq. eam vel hoc solum vulgari argumento redarguat, quia est immensa argenti mole eruta olim à Germaniæ fodinis, triginta, vel amplius pedum amplificatione: non sit (inquit) verissimile, tantam congeri posse in vnum locum exhalationis eius copiam, ad tantam molem: in hoc trifariam idem arguitur. Primum quia non breuis ille motus, nec exhalatio annorum dumtaxat spatio conijcitur ad tantæ molis aggestionem, imò, longissimus naturę conatus (vt dictum est,) & centesimis multis annorum deinde appositio illa successiua fit (vt in confesso est) & perminima, incomprehensibili non dubiè motu à nobis. Et tandem, quia ex crassissima illa ac penè cæmentia (vt ita dicam) aggestione sua aquæ simul & terræ vel cineris, calore, superueniente, ac frigore condensante, non seruuatur modus generationis, qui ab exalationis principio seruatur omnibus momentis exactissimè, quemadmodum in libris de metallicis est à nobis demonstratum. Ceterùm quid dissimulet hic bonus auctor erga summum philosophum reuerentiam, nullis eum arguens argumentis (parcat ipse, & sequaces eius, vel hanc totam retexant partem) quando vt trahat eum in suum sensum, & in illam aquæ & terræ miscellam, indignam prorsus naturæ, & philosopho, peruertit scripturam, facitq. affirmare materiam metallorum esse aquam aliquis passam, quemadmodum humores, quod &c.

Agricolæ contra Aristotelem.

Modus generationis metallorum.

p. 40. l. 14. Lacus Pilati, sic per abominationem dictus in montanis nursiæ, sine ortu, cùm sit

Lacus Pilati in Nursinis.

sit, & sine exitu, horrendis tamen modis certis horis subsilit in altum, quem idcirco vulgus superstitiosè obseruat in incantamentis, cum naturalem habeat causam ab interclusо flatu. Ex Iuba. &c.

p.40.l.19. Eundem (ni fallor) meminit fontem, in Cappodocia Strabo, ex cuius fonte, aqua emergit purissima, ac tanta vi, vt iniecta in ipso hasta, vix immergi possit, ac impetu interclusi flatus repellitur. Subsiliunt verò ob feruorem in Volaterranis lacunis quædam scatebræ de quibus postea clariori loco sumus sermonem habituri.

Plutarchus de rerum mutationibus.

p.40.l.33. Plutarchus in opusculo, cur oracula cessauerunt, cum multa inania, & non vera aliqua tangat ex antiquis philosophis; hanc planè quæstionem, de terrarum, & aquarum mutationibus optimis concludit demonstrationiuus. Si tellus ipsa sempiterna supponatur, expersq. interitus, facultatum tamen eius, vel sensu ipso animaduerti possunt mutationes. Nam & lacus, & amnes, frequentius Thermæ quibusdam locis defecerunt, in alijs vel delituerunt, vel aliquo post tempore rursus eisdem, vel vicinis locis extiterunt, in Attica itidem cessata metallica, & in Euboëa ibi vicina æris fodinæ exinanitæ. Sed quæret non ab re quispiam: quomodo possunt dici aquæ mutabiles, quando determinatum sit in propositis à nobis principijs, quot fontes aquarum, tot species esse, & propriam quãcumque formam, differentijsq. suis essentialibus constitutam. an species ac formales differentiæ sunt mutabiles, & suscipiunt magis, & minus? Summorum ergo sapientum sententia est, quæ tangitur à magno Conciliatore differ. 71. Seruare quanque rem essentiam primum, vniformem, & perpetuam: sine vllo tamen doctrinæ flagitio dicetur alterari cuiusq. rei formam particularem, mutari, ac remitti, vel intendi in indiuiduis suis. Nam & species perfectæ in indiuiduis suis: & in hominis specie, alius, & alius plus minus rationis particeps est, & aliquis vix differens videtur à bestia, & non mirum differentiæ ipsa modo dicuntur formales, modo essentia, modo qualitates, prout intentionem scilicet & remissionem suscipere aptæ sunt in singularibus suis. quæ potissimum exceptio in minus perfectis, & elementaribus formis, & fontium, qui semper seruare dicuntur in sua specie essentiã primam, sulphuream, salsam, aluminosam, ferream, auream, different secundum magis, & minus particulares emanationes, & qualitates temperamenti penes tempora, & cæli statum, & communia mundi accidentia, aërisq. & ipsarum aquarum, & ex variabili præter cætera terrarum constitutione, illuuionibus; imbrium vastis inundationibus, terræmotu ventis præsertim subterraneis, & maximis regionum conflagrationibus. Omnem elementorum naturam videmus maximè varijs passionibus ob noxiã. Enim verò ad diffinitionem aliquam affectuum in suis caussis inuenimus passionum genera circa fontes, ac nascentes aquas contingere. Aliæ enim &c.

Quæstio nobilis quomodo species aquarum mutabiles.

Solutio. Species mutabiles in indiuiduis.

Caussę mutationum communes.

Passionũ in aquis tria genera.

p.41.l.9. Fontium natura qui aliquibus crescunt, aliquibus siccantur.

Porrò haud scio &c.

p.41.l.39. Ad Larium lacum sub Como fons hac censura dignus est, qui cum tota hyeme subsistat, mox ineunte calore æstatis in totum autumnum abundat aquis, eisque lacteis, nempe qnia stillatitias tempore calorum ex niuibus hiemalibus suscipit aquas, & pro colluuie lapidum, quam obducit ex illis interuacuis, albicantes. Vnde quo plus, vel minus abundant, annonæ similiter arguunt incolæ vel penuriam, vel copiam. Similes &c.

p.41.l.48. Ingentes fontium, ac maris mutationes.

Cæterum &c.

p.41.l.53. Portentosissimum eius rei exemplum narrat Thucidides, cui prima laus veræ historiæ: accidisse quinto Peloponnesiaci belli anno, in Græcia, in Euboëa, in Bœotia, sed præcipuè in ipsa Peloponeso. Vbi elatum ex vastissimo terræmotu repente mare, mirum in eam modum regionem inũdauit, ac absorptas inter alias terras Orobie, remãsit mare, vbi olim terra. Eadem sæuitia est in Locris apud Athalantam, Athenis in Peparetho, & Pritaneo. In Thermopolys verò monte, qui totam transuehit Thessaliam, vt Apenninus Italiam, cum ob situm vbique cauernosum, & peruium ventis, & aquis, crebris obnoxius sit terræmotibus, miras ex eo narrrant Geographi, Polibius, & Strabo mutationes: Alios enatos fontes, & calidos, & frigidos, alios in Edepso erutos, ac retentas olim in venis suis triduo aquas rursus effluxisse. Vicinas ei regiones, Phocidem, Bœtiam, Megaram, Achaiam, maximè Euboëam vicinam insulam, totam cauernis suspensam, ac marinis submotam fluctibus, his casibus frequenter fuisse obnoxias. Narrat Plato in Timæo, ex vetustissimis Aegyptiorum monumentis, vementissimo &c.

Inundationes ex mari.

Terrarũ submersiones.

Tempe montis ruina.

p.41.l.59. Similem naturæ casum recitat Athenæus ex antiquis historijs, post magnos in Hæmonia terræmotus; montibus Tempe vocatis fractis, ac disruptis aquam stagni per interual-

teruallum erupisse in Peneum, ac planiciem tum amplitudine, tùm pulchritudine apparuisse mirabilem. Alias similibus euentis legimus enatas in Ionio insulas. Theram præsertim, ac Therasiam, Strabone teste, quem casum penetrasse etiam ad Cycladas, septemq. in Aegeo natas insulas, in Euboëamq. obcæcasse etiam fontes. De flum. &c. Insulæ nouæ.

P.42.l.3. Arethusam verò fontem apud Syracusas, quem narrant subter mare per quingenta milliaria penetrare in Achaiam, cessasse quondam, ac rursus cum multa, ac crassa turbulētia emersisse, agitationes eiusmodi intimas ex terręmotu habuit in causā. Facit &c.

P.42.l.4. Quales repetit Aristoteles ex terręmotu natas iuxtà Adepsum balneas calidas. 2. Metheor. Scribit &c.

P.42.l.17. Qua de re Astronomi quidam contemplantur nouorum fontium exortum aliquid portendere suis incolis, nam si salubres sint aquæ, & piscosæ, gratiam & meliorem fortunam: si graues autem, & turbulētæ, malos mores, ac tyrannidem declarant. Cæterū, &c.

P.42.l.22. Ex euulgata iam fama antiqui diluuij, & eius quod postea contigisse narrant sub Deucalione, & Pyrrha, nec non de vasta conflagratione, quæ contigit sub Phætonte, hæc duo præcipua visus est cum Ecclesia sancta confiteri diuinę deliberationis instrumenta, quibus mundus vt olim per aquam, sic per ignem sit finiendus. quas vt primas in Thermis caussas, non ab re, & earum vires per hęc magna exitia prosequimur. Talem &c.

P.42.l.29. ac lacus circa montem non paruos, hi partim subeunte cauernarum fragore absorbentur.

P.42.l.31. Ad conspectum verò Siciliæ inter Aeolias, non est dubium nouas ex incendijs natas insulas: & in Aegeo mari iam centum annos, occupato à sæuo Turca orientali imperio, in portentis habitum est, vnam ex incendio natam insulam, quæ res caussam habet manifestam, nam ex incendio, quæ subuehitur materia siccat vndas, ac superaucta coaceruat se in vastam molem. Similiter Thrasimenus lacus visus est olim, &c. Fontium ac balnearum submersiones.

P.42.l.34. suas delitias, ac Thermas saluberrimas. quo mira contigerunt accidentia: nam alij fontes suffocati in totum: alij alia parte, aut mutata qualitate emerserunt, siccatum mare, ac mons ingens vbi olim mare enatus. Nec cessat portentum: nam Puteolis, non sunt adhuc tres anni, excitatas infra suas balneas ignis erupit tandem incendium, quo, & alia submersa balnea sunt, & littora non minus crasso cinere siccata cum vndis, ac funesta iacent. Porro inundationes non minus quam incendia, sunt potissimæ caussæ tam originis quam mutationum, & terrarum, & ipsorum fontium: quarum propterea hic propriam habere oportet considerationem. Ex inundationib.

P.42.l.50. quoniam harum quæstionum rationes, ac communes passiones aquarum videri poterunt fundamenta, ac certæ demonstrationes ad multas, quæ obiter explicandæ venient difficultates. Imò sine his communibus demonstrationibus, de singularibus nonnullis effectibus, ac scitu dignissimis in tota natura aquarum proprietatibus, vix poterit aliquis assequi intelligentiam veram quæ siue ex consensu, &c.

P.42.l.vlt. Tangemus autem dumtaxat aliqua Astronomicorum iudicia, qui &c.

P.43.l.12. ex quibus non dubie, & ex his quæ subiungemus de motibus maris, ac fluxu, & refluxu ampla via aperiri videbitur ad singulares multas aquarum difficultates explanandas, quæ pertinent scilicet ad earum varios motus, & originem, vt qualitates induant fontes ad bonitatem, vel malitiam, deq. fontibus natura æstuantibus, vel salientibus, de nouiter enatis, vel submersis, & quæ vel admirandas impressiones, vel alienas à natura aquarum per se ferant proprietates: à communibus ergo totius naturæ aquarum, accidentibus, quæ plures continent caussas: exordiemur.

P.43.l.17. In diluuiū Noë, quod vt in sacris litteris describitur fuit maximus excessus

P.43.l.30. Cæterum non poëtæ solum, sed ex bonis etiam auctoribus etiam Plutarchus idem sub Noe, & Deucalione videtur intellexisse diluuium, cum de animalium percurrens natura, columbæ, inquit, miram solertiam, quæ ex arca Deucalionis emissa certum indicium retulit cessatæ tempestatis; sed & hi sublapsam vetustate famam sequuti sunt, ac forte sacras in hoc legerunt litteras. quando constet ex annalium monumentis, sub Deucalione inundationem duobus circiter millibus post Noe annis accidisse. Post Phoronei, scilicet ætatem, qui Argiuorum Rex, primus traditur cæpisse dispersos per vicos homines, in conuentum ciuitatis vnire. Nec fuit ad vniuersale iudicium, sed Thessaliæ præcipuum, vbi Deucalione tunc, & Pyrrha bonis regibus, miserata eorum calamitatem posteritas, visa est illis nouam mundi, ac hominum instaurationem in gratiam retulisse. Testem verò habemus, & communes caussas, ex Strabonis historia lib. 9. Vbi regiones illas antiquæ Græciæ describens, Thessaliam, Phocidem, Boeotiam, Megaram, & Achaiam, vsque in insulam Euboiam, tum ex situ terrarum inæquali, ac montibus Thermopylis amfractuosis, tum ex fluminum magnitudine, qui ex illis deriuant, ac copia crebris admodum & terræ, & maris, Noe, & Deucalionis diuersa diluuia

Inũdationũ fluminum, ac terrarum mutationes.

ris,ac ventorum motibus fuisse obnoxias testantur: ac crebris non mirum inundationibus tentari solitas. Talium verò excessuum,extra modum caussas percurrit idem Strabo,in descriptione Bœotiæ,ac Megaræ,vbi Nysæ olim permagnæ vrbis submersionem, ac fluminum lacuumq; mutationes ponit memorabiles,cum ob situum similiter humilitatē, & ob locorum non minus infrà terram præruptas cauernas excitatis persæpe magnis motibus terræ contigit,vt & aquæ similiter ac flumina,alia per subterraneas cauernas submergerētur,submergerentq. simul terras, aliæ verò vt aggestis per ruinam obstructisq. naturalibus meatibus, alibi quidem lacus adhabitabiles vsq; locos increuerint, & vrbes simul, & oras absorbuerint; alibi mutatis sedibus,vbi olim montes, nunc vicissim imæ valles, ac lacus emerserint;alibi verò terræ,vel longè à solitis fluminib.vel in arido alicubi solo remanserint:quarũ terrarum, ac mutationũ per multa in illis regionibus habet exempla. longè ergo diuersum ab hoc,ac multis anteà seculis fuisse constat diluuium Noe:qui vt fuit maximus &c.

Terra vbique altior quã mare.

p.43.l.45. Porrò hoc magni diluuij exemplo primum curiosa declaratur quęstio,quæ adhuc in magna versata est controuersia, an mare altius, an subsistat terra. Nam naturaliter aqua inhæret terræ subsistitq; tota sui mole in immensis terræ cauitatibus, ita in diluuio manifestus notatur excessus aquæ è terminis suis, quæ iussu dei quindecim cubitis super altiores montes steterit. Alioqui recedente post diluuium in suas cauitates aqua,quid dubiũ est,nisi rerum imperitis,aridam idcircò relictam terrã,quia altior?altissima verò suis monbus,ex quibus,ac promontorijs prospectus in mare perhibetur ad duo millia mill. Quæ res tacitè ex demonstratione confirmatur Aristotelis de ventis, qui si generantur tantum inter conualles montium ac depressa magis loca totius terrarum,ac marium,ergo vbi altius mare supponatur,ibi non essent venti quod repugnat omni experimento nauigationum. Declarantur porrò eodem &c.

p.43.l.47.quales in Deucalionis diluuio tetigimus,& quas volumus memoriæ teneri.&c.

p.44.l.2. Istri præsertim,Tanais,atq; Boristenis qui violentissimi omnes sunt cursus. &c.

Aestus,siue fluxus & refluxus.

p.44.l.3. premitur,vimq; acquirit ad maiorem impetum,vnde cùm velox à Mœotide ad inferiora maria fiat nauigatio;è contra naues,quæ soluunt infrà, ex Aegeo in Hellespontũ, & ex Propontide in Pontum non nisi vento aspirante ac forti remigio, contra fluxum illum maris adnauigant,hactenus fluxum quendam naturalem tetigit Aristoteles. Aestum, verò, & quæ apertè magis fluxum, & refluxum appellarunt posteriores, non probauit. Sanè cur mare,quasi exæstuans,certis,statisq; diei horis vltro,citroque,& fluat senis horis ad littora, & senis alijs refluat,nam (vt maxima parte vbiq; fit) quater in die naturali facit mutationes. Circà alias ergo motus causas cum per omne tempus pleriq, sapientes arduas inuenerint difficultates aperuisse saltem videntur nobis posterioribus planiorem viam, quas asserere,& quas minus probare debeamus. Iam Stoici (vt de calorũ caussis diximus) non dubitarunt in omnibus rebus,& in elementis,& in mari,præter proprium naturæ principium, virtutem quoq; inesse æthereã,vnde certam habeant inclinationem ac motum. Vix cognitam à nobis. Quam in humoribus Medici perspicuam habent,rationem ferè ignorant,dum vident pituitam singulo quoq; die,bilem de tertio,atram bilem de quarto in quartum diem moueri. Ita & mare,vbi maximè liber est Oceanus,hoc ab ætherea virtute habere dixerint, vt per cœli quartas senis horis vltro,senis alijs feratur. Id annuit eximiè Plato, Aquam ex natura sua procliuem esse ad motum in orbem. Ex Possidonio autem,ex Anthenoro Strabo, planè hunc motum,in caussas retulit naturales. Sequi vniuersum Ocenaum, motum cœli, Solis præsertim,& Lunæ. Vnde obseruantur in solstitijs,ac per Lunæ quartas,ac circuitus, motus huius in mari manifestissimæ inæqualitates. Nam sequi pariter mare varium, illum syderis,circuitum necesse est,quendam annuum,quendam menstrum,quendam diurnum fieri. Ex vaporibus autem, quos Oceanus pro vario,quo fouetur aspectu à cœlo,ac stellis expirat;simile quiddam expirationi habet,dum effunditur, inspirationi autem dum contrahitur. Addit his intus, videri tamen (inquit) mare ad id cum cœlo circulariter quodãmodo moueri. Cui dicto nos euidentem,ac necessariã huius perpetui,at circularis motus adiungimus caussam,quæ est miranda, ac potentissima Solis virtus, qui & in aërem quendã affert suo motu fluxum,& refluxum aëris in circulum,sicut in aquas. Fluxũ,cùm ab Oriente circumfusos externæ diei vapores impellit ante se,qui sunt tanquã antesignani aduentus tanti regis,& quam adeò magno nomine celebrant auroram, auream,roseam,candidam,quæ non est aliud,nisi tenuium vaporũ apparentia,quos sol promouet ante,ac dissipat posteà suo lumine,ac motu. Refluxum porro aëris videmus manifestum:nam Sol ascendens super capita nostra,aurorã similiter,quasi continuato circulo propellit ante, ac duos diuersos simul parit effectus. nam,vt sui aspectu auroræ roridam fugat auram,ac ambientem,nos aërem illustrat, ac fouet; sic recessu suo,hinc vltrà meridiem, nouæ ad nos versus orientem recurrunt vaporum auræ;quod vulgus frequenter dictat,post feruores Solis meridianos leuari ventũ, &, quem

Caussę naturales.

Auempace positio mare circulariter moueri.

Est Solis virtute fluxus, & refluxus in aere.

Aurorę nominũ ratio.

Refluxus aeris.

& quem gratum dicimus Zephyrum. quæ non mirum sub vesperæ tepentes, quanto longius recedunt à cursu solis, tanto maiora afferunt refrigeria noctis, donec rursus solis reditu, ad nouum excitentur fluxum, & perpetuum aëris continuent circulum. In quibus motibus ap paret concursus, & efficacia lunæ: luna enim, vt est administra superiorum syderum, ac solis, dominatur humoribus, & hos modos haud dubiè moderatur. quæ demonstratione (nisi mea me fallit opinio) cùm typum videar, ac veritatem expressisse tantæ quæstionis: ex circurali scilicet motu totius naturæ subsequi ignem, aërem, aquam superiorum syderum aspectum, ac motum, solis præsertim, ac lunæ per quartas cœli: rursus quasi hoc stabilito principio penes vniuersi diuisionem, eam demonstrationem faciemus planissimam. Diuiditur quidem cœlum; & terræ globus cum mari ab vtroque puncto Orizontis in duo hemispheria, atque hæc rursus diuisa à puncto cœli medio per totum, quatuor totiusmundi faciunt quartas. duas quidem diurnas, quarum hæc orientalis quarta dicitur, vsque ad punctum cœli medium: altera verò à medio ipso punctoad occasum occidentalis: & duas infra nocturnas. Occidentalis nocturna est, ad punctum vsque mediæ noctis, & reliqua ad orientem, vsque quarta est orientalis nocturna. Nunc his ita constitutis, si ad minus generales descendamus caussas; iam dubium non est, penes Astronomorum positiones, in humoribus, & in aqua, ex æthereis virtutibus præcipuè dominari lunam. Itaque ab antiquis ad nostrorum vsque sapientum obseruationes compertum est, & determinatum, huius motus caussam esse à lunæ motu potissimum, vt solis tamen promouetur, ac fouetur aspectu cuius demonstrationi attestatur experientia motus huius, qui (vt dictum est) in vniuersum cum sole progressum habere videtur naturalem ab oriente in occidentem, & quasi circulo moueri. Peculiare autem sydus habet lunam, quæ manifestè ad modum solis, ac primi mobilis mare per cœli quartas consequitur. Nam XXIV. horarum &c.

Lunæ cõcursus. — *Naturam totã circulo moueri* — *Cœli diuisio ac lunæ motus per quartas.* — *Caussa propria* — *Sole.* — *A luna.*

p.44.l.10. per quartam orientalem diurnam, ac simul ad punctum Orizontis oppositum, vbi quarta diurna terminatur orientalis, similiter fluxus fit. Senis verò vtrinque recurrit, nempe dum ab vtroque puncto orizontis, refluxus fit ad punctum cœli medium. Simili porrò vicissitudine reciprocat motus maris in altero hemisphærio: nam senis horis ab occasu, scilicet ad mediam noctem in quartam excurrit nocturnam occidentalem, qui in punctis vtrobique nostri Orizontis alter fluxus est. Et senis horis, quæ reliquæ sunt à puncto quartæ nocturnæ occidentalis ad orientem, alter refluxus fit. Vbi planè patet, quod hi motus horis mensurantur æquinoctialibus, non autem vulgaribus. Vulgares enim &c.

p.44.l.23. Est ergo sol vt primum mouens, ac vniuersalis caussa, quæ promouet æstus maris, luna verò particularis caussa, quæ vt administra est solis, ac præest omni humidæ naturæ, præsertim aquis, non mirum si moderatur in hoc vires solis, ac suis aspectibus partitur illius motum per quartas cœli.

Typus, ac tres caussæ præcipuæ de fluxu, & refluxu.

Diuersitatis, & particulares caussæ fluxus, & refluxus.

HIC cum typus tantæ quæstionis sit, ac summa ratio de omni æstu in duabus præcipuis consistat caussis, in sole primum, deinde in luna: iam tertium genus restat caussæ, vnde omnis diuersitas particularis æstus absoluitur, quæ est à situ, locorum ipsorum dispositione. quibus alioquin illæ primæ caussæ videntur inefficaces, atque etiam controuersæ. Nam ad Indi fluuij littus &c.

p.44.l.33. Cur lacus quidam, cur fontes permulti eisdem &c.

p.44.l.36. Ergo in vniuersum penes propositam à nobis circularem conuolutionem, &c.

p.44.l.38. Secunda est; à motu ac virtute solis, &c.

p.44.l.40. Occursus vẽtorum, à certis faucibus regionum, cõmunicationisq. cũ alio, &c.

p.44.l.57. Quæ olim maior, quam reliqua Aprica, vt in Timæo & in Critia legitur mare, &c.

p.44.l.58. Quare tradunt perterritum Christophorum Columbum primum occidentalis argonautam, post octauum diem suæ nauigationis pelagus illi apparuisse vadosum, ac herbosissimum; & præterea est alia caussa tardi motus, huius maris, quia ea pars, &c.

Mare vbi herbosũ.

p.44.l.vlt. Quod item declarat nanigatio: quia naues quæ soluunt ab Herculeo freto, breuiori tempore accedunt ad Peru, quam redeant. Imò dum redeunt, vt nauigent citius, & securius, seruant fluxum maris naturalem, quod ab ora australi abradens terram Perù, fluit perpetuò in sinum maximum Mexicanum, nunquam refluit: sed facto exinde circulo labitur inter Cubam insulam, & terram floridam versus arctos, ac naues rectà reducit in Herculeum. Quo cursu planè &c.

Nauigatio Peru cur sit diuersa recessu ab accessu.

p.45.l.23. quam video multos refugisse, tum fluctus (ni fallor) reciproci, qui à latissima Aegæi maris effusione in eas angustias compulsi &c.

p.45.l.27. Tùm loci situs præcipuè totus sub illa insula vastis cauernis anfractuosus, per

quas

quas præcipitãs longo tractu mare sursum inuentu obici regurgitat, & quasi reciproco impulsu recurrit ad contrarium motum: Simili exẽplo, & quasi media inter Carybdim & Syrtes tempestatis ratio est in mari Gothico; nam fluxu currente inflatur mare; curritque instar fluminis rapidissimum : cum refluit autem, in immensas submergitur voragines, ac nauigia simul absobet innumeras relinquens insulas. Porrò &c.

p.45. l.30. Et aqua quasi æqua. Exacta &c.

De maris inundationibus. Cap. XXVI.

p.46. l.10. Nostra ætate anno 1530. memorantur inundationes per diuersas partes orbis terrarum, vastissimæ, ac ea inter alias, quæ tunc accidit in Flandria omne &c.

p.46. l.12. In antiquissimis verò exemplis, quam ponit Thucidides inundationem maris accidisse suo tempore in Peloponeso, quæ & Achaja dicta est, recepit, & exposuit Aristoteles pro rara historia 2. Metheor. ventos &c.

p.46. l.19. quod auctore Possidonio scribit Athenæus, libro 8. cap.2. & itẽ Strabo libro 16. marinos &c.

p.46. l.23. Quod item Fl. Valentiniani secundo anno accidisse in Sicilia meminit Paulus Diaconus &c.

p.46. l.17. Ob eam caussam Rauenna à Martiale in Xenijs dicta est æquorea, quod eam assiduo fluminum incursu paludosam, marini quoq; fluctus, (vt Strabo meminit lib. 5. totam percurrerent, ac inde puto ortum prouerbium, quod vulgo iactant, mare per Rauennam. Hactenus &c.

p.46. l.42. quem & in portentis meminit Valerius Max. tunc debellatis. veientibus &c. Occultam similiter à mari emanationem ponit Antonius Galatheus, in tractatu de situ, & passionibus elementorum, in Campania auorum nostrorum memoria, tantam vim emanasse aquarum circa Nolam, ac Nucerium, vt planam vsq; eius regionis partem occupauerit. Et quod mirabile fuit maximam secum attulisse piscium copiam, quæ res pestilentissima fuit Campaniæ, ac Nolam penè depopulata est. &c.

CAPVT XXVII.

p.47. l.10. vix vllam definire videntur inundationem, quin mare ipsum non proponant, vt communem caussam. Alij &c.

p.47. l.20. ab obstructis fluminum alueis, atq; faucibus, quæ locum habent ad particulares concaussæ inundationes. Quam ob rem communia duo sunt inundantibus fluuijs consilia, quæ ex antiquis primum adnotauit Strabo, in inundationibus Euphratis. Vnum obstruendo aliarum in ipsum amnem aquarum effusionem, quod non sine aliquarum periculo terrarum fit, ne ex nimia in ipsas redundante aquarum copia submergantur. quod discrimen cùm de cursu fluminum non coërcendo loqueremur, admonuimus, exemplo Nili, Euphratis, Melæ, Tyberis, & aliorum fluminum, quæ in hunc locum erunt conferenda. Alterũ verò, ac idoneum magis præsidiũ est, ora ipsa, faucesq. fluminũ, ac alueos purgandos. Quod Romæ olim curatorum Tyberis erat munus. Verum quoniam ex omnibus caussis, &c.

p.48. l.11. Strabo narrat lib. 16. apud Trogloditas, qui extremam Aphricæ incolunt partem, cum Ethesiæ spirant, hiemem esse, & magnos imbres, reliquũ omne tempus æstatẽ. &c.

p.49. l.9. Respondemus quod vtrobiq; sub, & inter Tropicos nullæ, vel rarissimæ fiunt
1.respon. pluuiæ, sed quemadmodum nos videmus, quod tota vis pluuiarum extra Tropicum Cancri abundat citrà Mediterraneum, & in tota hac plaga Septentrionali, vsq; ad Arcticũ. Sic vltrà alterum Tropicum, vsq; ad Antarticum, quæ plaga fuerat antiquis incognita, & inaccessa, in ea, & sub ea haud dubiè fiunt imbres, & hiems australis plagæ. Vel si magis sub Tropi-
2.respon. co illo ad Antarcticum fiant, quàm sub Cancro, ratio inquam diuersitatis &c.

p.49. l.10. sed in ventis & in materia &c.

p.49. l.11. Nam quæ plaga citrà Aequinoctialem circulum interest in Cancrum, & in inferiorem vsq; Aegyptum, ea sanè tota plana, arida, sabulosa, mediterranea, serena, & ne Nilum quidem &c.

p.49. l.28. & nouissimè Io. Bermudes, Lusitanus, qui per triginta annos iussu Aethiopici regis, secus Nilum totã aphricam à fontibus vsq; peragrauit: narrant hic identidẽ circa dimidium Iunij mensis incipere circà æquinoctialem pluuias, ac pluere versus illum Tropicũ maximè, ac per tres menses esse in illis partibus perpetuã hiemem. Alij nauigantes ad Indias, in Insula Sancti Thomæ quæ dextro situ Aphricæ, sub Guinea costa, & sub gradu cadit circiter decimo ab æquinoctiali, pluere, & non minus situ Aphricæ orientali, quæ sinui conterminat Arabico; & sub barbara Troglodyti, assiduas per idem tempus esse pluuias. Qua de re cum fama extitisset antiquis perpetua, quærit &c.

De

De inundatione fluminum Septentrion. *Cap.* XXVIII.

p.50.l.30. Imò suopte impetu hic fluuius irrumpit in mare ad plura milliaria, nec se immiscet vndis. Quod &c.

CAPVT XXVIII.

p.51.l.44. Quam ob rem non ab re erit hic aliqua de his ingenijs aperire discrimina.

Ad fluminum inundationes varia ingenia, ac discrimina ex historicis. *Caput* XXX.

IN rebus magnis decernendis, nullam commodiorem, nec idoneam magis inuenimus viam, quam experimentis iam factis inhærere. Naturalis ergo cum dicta sit omnibus aquis inclinatio, ex editis ad subiecta loca, ac fluminum peruius sit cursus ad mare, dantur quidem certis locis faciles deriuationes, ad irrigandas terras, ac fluminũ fiunt diuortia, longisſimeque à Nilo producta fuere emissaria, ac noua illi ostia, excepto vno Canopico manu addita, vt testatur Aristoteles. Cæterùm difficillimum esse compertum est, id quod naturæ est, posse vllo humano arbitrio moderari, ac aliũ cursum præbere fluminibus, sine aliquarum terrarum pernicie. Cuius rei non obscura ab euentu sunt in consilijs regijs. Sesostris in primis, qui cùm isthmum Aegypti perfossam tentasset erumpere, ac breuem nauigationem reddere, ex rubro mari in Mediterraneum. Verùm mare Rubrum comperisse altius, terram verò Aegypti humiliorem, atq; illum primum, mox Darium ab incepto opere destitisse, meminit idem Aristoteles, ne immisso mari aqua Nili corrumperetur. Quod discrimen facilè posteà incurrit Ariarathes Rex, vt narrat Strabo, qui inepto consilio Melam flu. in Capadocia muro claudens, exitu quem habet in Euphratem: clausura tandem rupta, ac soluta aqua, Euphrates intumefactus magnæ Cappadociæ immersit partẽ. qua ex re 30. talentorum damno mulctatus est, iudicio Romanis commisso. Simile circa Herpam, ex eodem errore contigit exitium, nã Carmelæ fluminis ostro obstructo, ore deinde rupto, aquæ impetus, plura Cilicũ loca deuastauit, quo & mulctatus est. Digna verò exẽplo, quæ ad ad Senatũ Tyberio imperãte adducta leguntur discrimina, an ob moderandas Tyberis inũdationes, verterentur flumina, ac lacus, per quos augesceret. Auditæ sũt (scribit Tacitus) municipiorũ legationes, orãtibus Florẽtinis ne Clanis solito alueo demotus in amnẽ Arnũ transferretur, idque ipsis perniciem afferret. Congruentia his Interamniensibus, pessum iri suspicantibus fœcundissimos Italiæ campos, si amnis Nar (id enim parabatur) in suos riuos superstagnauisset. Nec Rheatini tacebant, Velinũ lacum, qui iu Narem effunditur obstrui recusantes, quippe in adiacentes erupturus. Optime rebus mortalium consuluisse naturam, quæ sua ora fluminibus, suos cursus, vtque originem, ita fines dederit, quin ipsum Tyberim suis fluminibus orbatum, minore gloria fluere, & spectandam quoq; amniũ suorum religionem. quæ nos omnia in Tyberi discrimina, & in simi;ibus casibus aliorũ fluminum, animaduertenda putamus. Quemadmodum pro rei magnitudine fuse hanc materiam, simul atque de Tyberis bonitate, tribus comprehensam libris edidimus.

Deriuationes fluminum.

Nili deductio

Melę fluuij clausura, ac pernicies

Tyberis clausurę, ac deriuationes difficiles. Clanis flu. Naris, & Velini flu.

PRIMI LIBRI FINIS.

LIBER SECVNDVS

CAPVT PRIMVM.

pag.52.lin.56. Imò audiui equidem aliquos dicere solitos, antiquos rem balneariam, pro remedio potius Empirico habuisse, quam quod necessariæ nitatur rationi, itaq; parum illos hanc curam tetigisse. Equidem &c.

p.54. l.13. Et conquisitæ magis doctrinæ Ioannes Franciscus Lombarbus. Parauicinus Nouocomensis &c.

p.54.l.17. Verum cum innumera nostrorum veterum errata, quæ tamen parum, vel nihil variarent vsum, bona fide, vel dissimulauerim, vel ad verum sensum potius parce deduxerim, quod nunc &c.

p.54.l.23. ordinem seruantes sine methodo, & sine eruditione, parum &c.

De vsu aquarum naturalium simplicium. *Cap. II.*

Optimæ aquæ cõditiones.

ETS autem necessarium non modo ad vsum balnearum, verum etiam ad vniuersa alia aquarum iudicia, de communi vsu aquarum simplicium, præsertim in potibus aliqua dicere: Nam quæ exercitatio habebitur in simplici aqua, & quæ notitia acquiretur simplicium operationum, eadem poterit esse norma, & certa regula ad iudicandas etiam minus simplices, & mixtarum aquarum operationes. In primis verò ad omnê vsum, optimæ aquæ conditiones. ex Galeno, ac alijs bonis auctoribus præscripsimus, hic breui typo repetendæ sunt. Nempe quæ dulcis dicta est, ac syncera, hoc est pura, ac nullius qualitatis particeps, & quæ citò calefit, ac citò frigesit, minimè computrescit, citò coquens edulia, ac ebibita ne minimo quidem tempore in præcordijs commoratur, neq; fluitat in ventre, neq; inflat, & quamprimum ac citra molestiam descendit. Ad vsum verò non vna, nec simplex ratio aquæ esse debet, sed in vniuersum, alia sanis ratio habenda est, alia ægris, & item alia cum in alimentis sumitur, alia in medicamentis, & num in potibus adhibenda intelligatur, an foris in balneis, & an frigida, an calida, an tepida vtendum sit. Ad vsum quidem sanitatis, cùm syncera, quam diximus, atque optima quærenda sit aqua, ac in arbitrio cuiq; sit plus, ac minus frigidam bibere, & pro anni temporibus, proque hominum naturis, atque consuetudine eam moderari; multæ sunt rationes, quam ob rem æstate communiter bibendæ sint frigidæ, hieme verò minus frigidæ. Optimum tamen consilium est, hunc vsum sibi ad naturæ instituta moderari, quæ nimirum ad vsum mortalium potabiles aquas oriri facit æstate frigidas, hieme verò calidas: quasi quodam temperamento opus esse intelligens, ad earum idoneum vsum per tempora. Omnem aliam diligentiam, quam præter hanc naturæ rationem adhibeat humanum arbitrium, superuacaneâ vereri oportet, ac non carere aliquo periculo. Nam, vt perperam æstate quis biberit calidas, vel tepidas, quas alioquin natura facit oriri gelidas; ita pessimè agunt, & non sine vitæ detrimento, qui maioribus per hiemem algoribus, spreto aquarum naturali tepore, quærunt eas vel per niuem, vel per salnitrum factitium (qui nouus quorundam principum luxus est) bibere frigidissimas. Quo vitio eo maximè damnandi sunt quidam, quod ea allecti praua consuetudine non largos solùm crateras generosi vini in lautis suis mensis ingurgitant, frigidos, & conglaciatos per niuem comedunt fructus, sed potiones quoque medicinales, quæ valetudinis gratiâ illis exhibentur, neglectis medicorum consilijs, renuunt non nisi per niuem infrigidatas assumere. In quem abusum omnes ferè veteres scriptores, conclamant, ac nos vnica dumtaxat inter omnes contenti erimus auctoritate Galeni in libro de boni, ac mali succi alimentis, & item de Renum affectibus, vbi in eandem fermè sententiam sic habetur. Aqua, quam paulo ante synceram, atque optimam diximus, eadem commodè ex vsu erit & pueris, & adolescentibus, & senibus, & alijs quibuscunque naturis. Quoniam verò vna plusquàm alia frigida reperitur, ac quidam consueuerant eam in niue refrigerare, vel in eius dilutum immissa vina reddere frigidissima; hac de caussa non omnibus æquè conuenit frigidæ aquæ potu indifferenter vti. Verùm suprà modum calidis, pinguibus, & carnosis, siue natnrali habitu, siue acquisito, & his qui se vehementer exercent, quique præsertim consueuerunt frigidam potare, innocua est, si frigidam bibant. Quòd si aliter quidam se habeant, minus ex ea bibere debebunt: imò qui iuuenili etiam sunt ætate, & qui circà ciuilia versantes negocia, exerceri ordinatè, ac victitare soleant; tunc ij fontanam tutius biberint, relicta niuali aqua; Nam tametsi Nix non videatur statim sensibili noxa iuuenum corpora afficere, increscente tamen processu temporis occulta noxa, vergente nempe ætate, morbis planè corripiuntur, vix, aut nunquàm sanandis, in neruis, articulis, ac aliquo viscerum, qua parte videlicet quis, vel ex natura, vel affectu magis infirma extiterit. In hanc planè sententiam subscribunt Oribasius, Paulus, Auicenna, ac alij, semper noxam à frequenti niuis vsu, si non præsentem, minari certè futuram protestantes. Ac nouissimè nos, cùm ob communem hunc niuiũ abusum in vrbe, ipsissima illi discrimina non paucos primæ notæ viros incurrisse viderimus, qui penè extincto natiuo calore, vel graui aliquo affectu pectoris, vel maximis viscerum inflammationibus perempti sunt, vel perennem etiamnum quidam alunt podagram; ob rem tanti momenti ad vitam, in libris de aquarum bonitate, quos de Tyberi ob dignitatẽ inscripsimus, longis censuris id vitium inculcauimus. ad quas & hanc considerationem remittimus. Sed operæ precium est cum his, & operationes quas aqua, præsertim frigida præstare valeat humanis corporibus, examinare, tam in alimentis, quam in medicamentis. In alimentis &c.

Sanis quatenus cõueniât frigidæ.

Frigidæ naturalis vsus.

Frigidæ ab vsus.

Gal. frigidæ potu censura.

Frigidæ nocumenta.

p. 55. l. 53. Adde, quia tunc natura, medicamenti actione relicta, tota se conuertit ad alimentum. Vnde &c.

p. 58. l. 51.

p.56.l.31. Exemplo, ac singulari historia 12. Metho. quando in vomitu æruginoso, exhibita simplici aqua calida, cum vomitu cessasse conuulsionem, ac febrim meminit, sic iubet, &c.

p.56.l.41. apud Hipocratem in libris de aëre; aquis, ac locis, & de ratione vic. colligitur: presertim &c.

p.56.l.vlt. Cæterum de vsu reliquo, maximè in potibus, simplicium aquarum, iam nos dedita opera integrum volumen edidimus, quem de Tyberi Romanis nostris, ob aquarum præstantiam, inscripsimus, quod vtile alioqui, & tanquam verum exemplar cæteris locis, atque aquis proponendum supponimus, sed iam hinc vltimum, frigidæ repetemus experimentum.

De frigidæ potu in febribus ex Galeno.

Ad vsum frigidae nouum iudicium

p.57.l.26. Hæc ferè omnia ex Galeno habuimus, Adde verò ad usum tam frugi instituti, vt quoniam id generosum, ac forte ponitur vnicum remedium, ad feruorem illum febrium extinguendum, summo iudicio vtendum sit. Tum quia (vt idem monet Galenus. x. Metho. de frigidæ aquæ balneo) non est adeo exacta medico notitia affectuum, quando ea oportunè vti cosulat: tum quia ex intempestiuo vsu maxima ex errore impendent noxa. Vnde quidam iuniores post purgationem frigidæ vsum consulunt: sed perperam: nam id à Galeno tunc opportunum ponitur institutum, vbi generosum (inquit) remedium est omissum, scilicet venæ sectio, & vbi signa apparuerunt coctionis, quando vel copioso superuenienti sudore, vel deiectione, vel vomitu, vicem frigida subire poterit magnæ purgationis. An verò ad potum indulgendum sit vrgenti siti in febribus? Sanè non modicam vim habere poterit desiderium, vnde potius iuuentur patientes, quàm lædantur, nec excruciandos siti moneo taliter infirmos: imò nisi illa tria obstent, stomachi debilitas, obstructio in aliquo viscerum, vel inflammatio; incomparabilem obseruauimus appetitum illum naturalem, vel consuetudinem habere vim, vt solus possit ægrotantem contra illa pericula tutum asserere. Atque hactenus communes simplicium aquarum vtilitates proposuisse satis sit.

Error quorundam in frigida.

An indulgendum in potu frigidę.

p.57.l.30. *De constitutione fontium, & speciali eorum temperamento, & balnearum naturalium.* Cap. III.

ANTEQVAM verò ad salubetrima balnearum instituta veniamus, operæprecinm est speciales fontium constitutiones præsertim aquarum medicatarum contemplari. vnde iactis, firmatisq. ad vsum balnearum fundamentis consequentes partes instruere, ac requisitas ad rem balneariam præceptiones docere valeamus. Rursus verò quæ antea proposuimus, ac demonstrauimus de communi natura, ac origine aquarum sponte manantium, hoc loco assumenda, ac supponenda sunt. De perennitate præsertim fontium, ac vniformitate partium, & aquarum nascentium, & quæ vegetali quodam motu, seu quapiam potius virtute syderum, trahantur sursum ad capita montium, vnde nascantur, irrigentq. terram. Quæ omnia, præter singulares alias demonstrationes, præcipua argumenta sunt, non casualem esse, nec quaqua versum præ grauitate solum emanare, ac excurrere aquas; sed quæ à communi, insitaq. cunctis rebus, & aquis virtute regantur: itaque specialem, ac propriam omnes fontes habeant constitutionem, vt cæteræ species rerum perfectæ: & quia accidentalibus non minus obnoxij sint mutationibus, vt omnis rerum natura subiecta accidentibus est: Vnde cùm ob iter, vel ex cursu vario terrarum in uenis suis contemmerentur, vel mutentur, vniformem tamen iugiter pro sui natura, incommutabilemq. seruent essentiam primam. Hæc summa prærogatiua est aquarum medicatarum, ac præcipua gratia, visq. in omnibus ipsarum iuuamentis, quòd specialem in suis differentijs habeant constitutionem, & proprium temperamentum vnde consistant, & vnde à principio quodam intrinseco operentur. Nam quanquam haud magnum putamus apud sapientes flagitium, quòd formæ in suis indiuiduis suscipiant magis, & minus, præsertim in his partibus elementorum: specialem tamen fontium synceritatem, vel ipsæ impressiones manifestæ, singularesq. in balneis virtutes confirmant: in quibus præter elementares qualitates, quædam lex inesse conspicitur, & quiddam diuini, vt hac in parte non occursum possumus dicere, nec conceptas à terris mixtiones, aut casum influentis aquæ, sed altiorem fateri in eis necesse est naturæ dispensationem, & quasi certum consilium. Quando quidem in ea cursus libertate per subterraneas venas, cùm possent quæque nascentes aquæ iudiscriminatim & salubres, & prauas simul combibere impressiones: comparatum tamen videtur naturæ prudentia, vt tanquam ab intelligentia non errante ducantur, vitentq. plerunque incurrentes malos terrarum commeatus, noxiosq. expellant suopte

Perfecta species aquar.

Summa prærogatiua balnearum.

Intrinseca naturę virtus in aquis.

motu, ac attritu vapores. Vel quas obiter conceperint, vt longo tractu, ac salubriorum terrarum occursu remittant, ipsæque synceræ, ac puræ emanent, vel certè attemperentur in impressionibus acquisitis, ad vsumque veniant in balneis saluberrimæ.

Anuniformitate & specie

Magnum verò id alicuius diuinitatis argumentum in omni aquarum natura est, vt siue synceræ, & simplices nascantur, siue aliqua veniant insignitæ qualitate, aut sapore, aut odore, aut in tota substantia, & singulari quapiam facultate præditæ sint; perrarò tamen obturbentur, vel mutentur à genuina qualitate, sed eodem semper fonte, eodemque tenore perpetuò emanant immutabiles, vniformesque vt reliquæ species perfectarum rerum, seruantur in sua specie per secula. Imò aquæ balnearum, quas meritò ob id antiqui tanquam REM SACRAM venerati sunt (vt testis est Aristoteles) cùm diuino ductu constitutæ sint, vt nascantur ad salutem mortalium (in quibus laus æterna, & benedictio sit summo ipsi rerum opifici) vbi pro vario terrestrium vaporum occursu, quibus tota intus tellus imbuta est, ac fumis terrestribus, ac metallicis multifariam contemerari, ac deprauari potuissent, non procul à fonte, secreta à salubribus venis habent spiracula, vnde conceptum à prauis mixturis, fumisq. metallicis exhalent virus.

Balneæ sacræ.

Spiracula vaporum in balneis.

Quod naturæ beneficium in multis balnearum historijs, quas scripturi sumus, contemplari licebit in Auernis lacubus, in Sicilia, in Hetruriæ salutiferis balneis, & alijs locis. Quas omnes in summa de extimatione aquarum impressiones, & tàm bonas, quàm malas, non accidentia dicemus variabilia, nec simpliciter qualitates, sed fontium ipsorum potius differentias essentiales. Nimirùm, quæ vt formam sequuntur talis fontis substantialem, vt cæteræ rerum differentiæ, sic eandem virtutum omnium in balneis, singulariumque operationum esse præcipuas caussas, & principium vnde motus, fatendum est. cæteras autem impressiones, mixtionesque apparentes, consecutiuas, quasdam esse caussas.

Differentiæ aquæ speciales

Ad hanc verò inuestigationem pro hac nostræ mentis capacitate, semper à qualitatibus ipsis terrarum, ac minerarum quibus aquæ commiscentur, procedendum est. Vnde per eas, sensuum ductu, ac iudicio adhibito à saporibus, odoribusque, & à tactus qualitate, cæterisque sensibilibus impressionibus, in exactam virtutum notitiam, singularimque operationum quarumcunque balnearum veniendum erit. Primùm ergo minerarum differentias, ac speciales, quas aquæ in terris concipiunt impressiones percurremus: subinde facultatum ex eis iudicia, & quas aquæ medicatæ suscipiunt qualitates, penes artis instituta, ac sensuum iudicio decernemus.

Ordo tractandi.

De iudicijs minerarum in aquis naturalibus. Cap. IIII.

p.57.l.31. Medicatarum aquarum nomine, quarum nunc proponimus, iudicia, & minerarum impressiones inquirere, intelliguntur, quæcunque vltrà aquæ qualitates conceperint per mixturam, seu &c.

p.58.l.16. creta est, vel impura, & carbonum instar liuens: Sal &c.

p.59.l.12. sic immergito frustrum filtri madefactum partim in vas tuum: partim extra & qua parte immergitur, sit filtrum lata basi extrà apice acuto; ascendet enim aqua è plana sui superficie ad poros filtri, vel lintei mirificè donec partium consecutione quadam tota sensim euacuabitur, & in &c.

Aqua ascendit per filtrũ vel linteum.

p.59.l.41. Imò quoniam ex quacunque re mixta, herba, ligno, liquore, atque humore, & terrestri mixto sal elicitur, vt stillatoriæ artis prudentes affirmant; ex salis ergo recremento non est certum iudicium, sed commune omnibus metallicis. Quarum propterea, ad distinctionem, proprias magis differentias, inuestigare oportet, speciem scilicet recrementi, tincturam, rubiginem. Sicut impressiones metalli &c.

Sal ex omnimisto elicitur.

p. 60. l. 2. De iudicijs communibus facultatum, tam elementarium quam cælestium in aquis naturalibus medicatis. Cap. V.

p.60.l.8. siue obscurius quam posteà partem explicabimus. Nunc ad elementorum ergo virtutum agnitionem &c.

p.60.l.5. vel omnino quæ præter elementares qualitates, supernaturales quoque obtinent, quæ tamen, &c.

Supernaturales facultates.

p.60.l.50. & progressum, quem habent formæ omnes, etiam balnearum, ab intimis differentijs, ad sensibiles istas, & maximè totas qualitates prosequi. A quibus cum innata sit nobis via cognitionis, ac certum iam habeamus progressum, ad cæterarum notitiam, satis quidem videri debet, vt per has sensibiles qualitates, quas aquæ concipiunt

obiter ex impressionibus, ac mixturis terrestrium rerum, aperta iam quodammodo, & certa habeatur via, vnde omnium operationum, ac virtutum simul occultarum, summa ratio, & necessaria explicata sit. Penes ergo hanc viam à sensibilibus qualitatibus operationum quarumcunq; & proprietatum ipsarum prosequemur indicia.

De iudicijs sensibilibus facultatum aquarum naturalium. Cap. VI.

p. 61. l. 53. & non verè aquã. quàm ἄχροον auctores definiũt, hoc est sine colore, Cæt. &c. Thermarum, & quædam in eis differentia digerentis facultatis. Digerens enim facultas in balneis cum tota formæ sit, ea tamen cum sit intima, se per calorem præcipue exhibet sensibus, nostræ notitiæ. Vnde &c,

Vtilitates aquarum, quod à proprio fonte quærendæ sint ad vsum. Cap. VII.

QVO loco iam ad vtilitates aquarum, ac singularia balnearum ministeria explicanda properantes. non reor equidem posse quemquam dubitare, haud easdem extra fontem, ac in fonte ipso sperandas esse vtilitates. Nempe quæ propriæ cum sint formæ virtutes, & operationes, & fonte viuo sine dubio, insitoq; à natura illis aquis calore, ac virtute quærendæ sint, extra fontem vero exoletæ, ac mortuæ potius extimãdæ. Nec secus si arte admixtæ sint (vt dictum est) sale indito vel sulphure, aut igne calefactæ, æquiuocè cũ naturaliter calidis, & in fonte mixtis se habebunt. quandoquidem calorẽ indideris extrinsecum, non recuperabis intrinsecũ, & naturalem, ac minus genuinas assequeris virtutes: quinimmo igne adhibito, destruentur potius, quam construantur. Quo sanè argumento vsus est Aristoteles contrà Democritum 2. de anima, qui dixerit, Stomachi ignem concoquere. contrà, inquit philosophus, quia ignis est potius destruere, quã concoquere. Concoctio autem animæ est prius posterius caloris, & instrumenti. Forma verò, & quædam animæ similis essentia in omni fonte est, præsertim in balneis (vt demonstrandum à nobis alio loco est) quæ seu calor sit, seu virtus quædam (vt dictum fuit ab antiquis) æthera, quæ aquis communicet teporem, & motui, eandem consequenter & singulares cum eo calore communicare virtutes ipsis aquis necesse est, quæ & per calorem actualem à natura insitum, & per alias subiectæ materiæ qualitates operetur: non per ignem adhibitum longè gentium. Vel hoc potius dicendũm, quoddam fore refugium ad priuatas aquarum vtilitates. quoniam (vti diximus) à forma intima animæ, & à calore insito quidam progressus est consequentium facultatum, & operationum, vsque ad elementares, & extrinsecas qualitates, exteriores ergo, & non alias aquarum è fonte haustarum expectandæ erunt operationes. Hoc verò in genere, cùm non paucæ reperiantur aquæ balnearum, ac in potibus etiam medicatis salubres, quas non tàm à forma insita operari experimur, quam ab exacta mixtionis natura, & elementarium qualitatum, has (quod optimè semper meminisse volumus) satius est experientia cognouisse esse vtiles, & quæ ob synceram, ac fortem mixtionem, minus extrà fontem mutabiles sint, Quales salsulas multas, nitratas, atque æneas in Italia experimur, quæ à synceris ortæ fontibus, hanc obtinent prærogatiuam specialem, quia in longinquas adferuntur regiones, ac ad priuatos vsus inueniuntur vtiles. quarum propterea particularis à nobis in suis historijs fit mentio.

Aristotelis locus. Lib. 6. c. 30.

Refugiũ ad priuatas balneas.

Bal. quæ extra fõtem idoneæ.

Singulare consilium, cur aliquando priuatis balneis sit vtendum.

PORRO his ita rectè constitutis, de syncera natura balnei in proprijs fontibus, & de diminutis eius viribus extra fontem; habenda tamen ad priuatos vsus sua cuique condecentiæ ratio est. Vnam tantum rationem, eamque maximi momenti in omni vsu balnei habebit prudens quispiam medicus, vnde ægris suis priuatas potius aliquando consulat balneas, quàm adeundas; inopinata, quæ instant cuiq. & quæ etiam diuites ex itinere subire coguntur incommoda, & pericula vitæ. Maximè ægrotantes, vel ex longo conualescentes infirmitate. Quam ob rem, præter illam, quam prædicamus ad vsum balnei necessariam experientiam, esto & hoc alterum in primis præceptum, vt balneo quam commodè, & sinè omni periculi suspicione vsurus sis. Commoditatem quidem non à balnei solùm conditionibus, ac viribus metiri satis est, an idonea, an tempestiua, amæna, & boni aëris, cùmq. alimonię, seruitij, & requisitarum aliarum rerum copia, & omnino an commoda sint; quanto maiora verenda sunt, quæ diximus, inopinata ex itinere incommoda, quæ pro aëris natiui, vel loci mutatione, & vectura, vel æquitatu, pro ineuitabili

Præcepta ad vsum vtilissima

Commoditatis ratio, & cõmoda.

cæli inconſtantia, ſeu æſtu, flatu, frigore, imbribus. & ciborum, & potus varietate, & alijs caſibus non poſſunt ſub aliqua norma, aut certa regula circumſcribi, nec vitari. Quapropter, ſi his penſitatis periculis, experientia conſtet, idem balneum ad priuatos vſus, & ſi minus vtile, fore tamen non inutile, qualia non pauca recenſebimus; optimi conſilij erit, etiam principibus, priuatæ potius vacare commoditati, & domeſticis vti balneis, quam longinquo ſe ſe committere itineri, quod non alio carere poterit incommodo. Quam hic addidi appendicẽ, tùm ob multa, quæ vidimus in his caſibus grauia diſcrimina: tùm vt circumſpecta magis ſint medicorum conſilia, præſertim erga principes viros, cùm aut pro valetudine patientis, aut pro dignitate perſonæ, commoditati, & decori conſulendum, ac aduectitijs ſatius erit vti balneis. Sed huic loco quandam cogimur, nec inutilem opponere antitheſim, de his, qui non commoditatis occaſione, nec vitandi periculi cautela; plerunq; tamen per abuſum, ac male conſiliati, relictis naturalibus balnearum fontibus, aduectitias conuehunt aquas ad priuatos vſus, minus etiam ſcientes eas fore vtiles. Sub hoc videlicet tacito prætextu, quoniam libentius ægri trahuntur ad propria commoda: medici vero delegatis ſuis ægrotantibus ad balneas, vix vllam dati conſilij recipiunt gratiam: quare ſatius putant nonnulli priuatas miniſtrare, vtpote quibus ſuam curam adhibeant, ac quotidianas, de more viſitationes, quam prædictis, nec vllius frugi periculis ipſos exponere. Cuius ſanè erroris admonendos volui tam patientes, quam etiam non vulgares nobiliſſimæ cuiuſdam ciuitatis medicos: vt hi quidem nouerint ſe impiè, nec chriſtianè agere, qui ſaluti hominum præferant lucrum. Et non minus patientes, vt meminerint liberales eſſe, præſertim verò principes, qui ſi non ſuos conducunt ad balnea medicos, vtique in cauſſam propriam aduocatum quærant, & candidi animi medicum. Qui ex conſcientia, ac adhibito ſtuſtio æqua, ac neceſſaria conſulat, euitetq. minus vtilia. Ad quam medici diligentiam pertinent, quæ iam mox habituri ſumus præcepta vtiliſſima, de præparationibus ad balnea neceſſarijs, deq. ipſarum electionibus, ſecundum loca, & per anni tempora, cæli, atque aëris conſtitutionibus. de quibus non poterit medicus, niſi longo ſtudio, ac peritia, quam habuerit circa balneas, ritè decernere.

Ab experientia.

Balnearũ priuatarum abuſio.

Auaritia in abuſu balnearũ

p.62.l.43. Quicquid verò adhuc obſtent nonnulli, non contemnendos eſſe huius variationis effectus, qui biſſextilibns annis (aiunt) compertum eſt, vegetalem naturam, & plantas ſubſtinere noxas aliquas, fructus aut tabeſcere, aut conuerti in ſuis pericarpijs ſemina, & in ſcapis fabas ſurſum verſus inuerti, bruta minus impleri, vel ſæpius abortiri, & balneas ſimiliter obſeruatum eſſe operationibus aliorum annorum non reſpondere. Id inquam vulgi moris eſt, vt ſoleat opinionem potius reſpicere, quàm rationem: tribuatur id opinioni, vel alicui experientiæ, nobis pro hoc vitæ curriculo obſeruatum eſt, & horum effectuum variabiles eſſe enentus, & omnino hanc à biſſextili anno exceptionem in balneis erroneam toto cælo eſſe, & ab his iudicijs reijciendam. Cæterùm &c.

Biſſextilis anni vulgares mutationes.

p.63.l.25. His adde mirificum. quod vidimus poſt hanc editionem exemplum, quia prægreſſis in tranſpadana Italiæ parte, crebris terræmotibus per duos annos, quibus in agro præſertim Ferrarienſi, ſubdio, in magalibus, & conopęis habitatũ eſt: derelicta ferè ob frequentes ruinas ciuitate: ſtatim à circumuicinis alpium montibus, obrepſit peſtis, quæ totam illam regionem, & Venetias præcipuè, & Mediolanum horrendis modis per biennium affecit: Perculſa eſt metu tota Italia. His &c.

Terræmotus & peſtis 1576

p.64.l.20. Imò ſub cenſu cadunt ſacri illius medicinæ canonis 2. Aphor. 27. QVI ſanas habent carnes difficulter ferunt medicationes. Quærens enim pharmacum (teſte Galeno) peculiarem, quem purget humorem, nec ſequeſtratum inueniens; neceſſariò ſanguinem colliquat, & carnes. Et non minus hi vacant periculo in balneis, quin ob potentem aquarum, præſertim calidarum, actionem, ſiue balnei qualitate, ſiue copia, ſiue inopinata aliqua poſt balneum occaſione, ac errore, corpora, ac humores alioqui ſanos agitent in tantum, vt ſæpè multifariam lædantur, & quos vidi aliquos, vſque ad interitum. Atque his malè conciliatis hominibus rectè quadrat prouerbium, quod in præpoſteris à balneo ſucceſſibus vulgo iactari ſolet, ANDARE AL BAGNO PER LE DOGLIE. Proinde &c.

Aphor. Hippo-

p.64.l.31. efficient, vel imbecilles ex longo morbo vires debilitabunt, vel ſanas alioqui partes aliquas offendent. Quod &c.

p.64.l.36. Diſpoſitionis autem, ac vniuerſę præparationis ratio hæc eſſe debet, vt nec plenitudo, nec vlla humorum redundantia in corpore exiſtat, quæ aut ſui copia, aut mala qualitate operationi, quæ ſperatur à balneis, poſſit eſſe impedimento. Maximè &c.

p.64.l.50. quam Galenus breuibus quidem verbis, ſed multæ ſententiæ, & quæ tenenda ſemper memoriæ eſt, expreſſit in quinto de ſanitate tuenda. Operæprecium eſſe naturales balneas experientia cognouiſſe. Vel ſaltem dixerim per hiſtoriam, an temperatum ſit balneum an graue, an multæ, vel mediocris actionis, & qui eius vſus, ac opera-

A balnei uiribus.

operatio esse soleat. Ad has postea singulares balnei conditiones duæ aliæ intrinsecæ, corporeęq. indicationes adhibendæ erunt ab affectu .s. ipso, cui mederi per balneum propositum est, an extrinsecus corpori sit, ac leuis, an potius intrinsecus, & qui forsan nobilem aliquam occupet partem. Vel si in alto hęreat, & curatu difficilis sit, & qui forti propterea, ac assidua indigeat balnei actione, quales plerunque vsu ducciæ curari solent antiquæ capitis affectiones, vel alicubi in iuncturis, in Ischiade, in vtero inhærentes. Altera indicatio à vijs sumenda erit per quos suum munus natura, simul atque balneum exequi debent, an apertæ sint, & idoneæ, an clausæ, nam quæ in superficie, aut in communibus hærebunt vijs superflua, ac vitia, facilè, vel sola aquarum abstersione, quæ vel potu, vel balneo fit, curari poterunt: contrà vbi in angustias immersa iaceant, vel in thoracem, vel in pulmones infarcta. Et vetusta in capite Hemicrania, vix assiduo in caput insultu calidarum aquarum digerenda. Et his adde quæ nam ratio sit virium corporis, ac virtutum ipsarum, quæ ipsius balnei actionem dirigere, & (vt aiunt) regulare debent. &c.

Experientia in balneis necessaria. A corporis affectibus. Avijs purgandi. A virium robore.

p.65.l.54. Superuenientis hyemis, quæ non adeo fausta solet esse balnei operationib. &c.

p.66.l.36. commotione seruantur. Vocant autem græci hoc genus medicationis ἐπικρατεῖν, vt Gale. inquit, quasi ad intemperiem, & conuenientiam singularem. Cui sanè, &c.

p.66.l.54. quo vitio damnandi sunt, & qui lucri potius quotidiani caussa, quam pro salute priuatas consulunt balneas, non adeo etiam vtiles, quum delegati ad balneas, vix dati consilij, vel mercedis soleant esse memores. De vniuerso &c.

p.67.l.31. quos præsertim vsu ducciæ, ac morbis desperatis vidi lapsos in summam perniciem habenda, &c.

p.67.l.34. & præterea temperamenti balnearum, quorum multæ sunt aquæ adeo suaues, vt cum vix à temperamento abscedant, nulli ætati, aut tempori, ueniant derogandæ. Sic ergo, &c.

p.67.l.55. Vbi famam sequutus tantorum auctorum, & communem tunc bibendi vsum, aquarum Thermalium in Italia, inquit. Consueuisse &c.

p.68.l.18. quæ ob frequentissimum, qui est hodie usus bibendi medicatas aquas diligenter à nobis, & usu ipso animaduertenda, ac seruanda sint. Vbi &c.

p.68.l.27. Itaque prima hæc potulentarum aquarum prærogatiua est vt abstergentes communiter appellentur. Hæc ergo circa &c.

p.68.l.36. & Masini aquæ inter alias celebres, in Vulturenis: Nam quæ, &c.

p.68.l.42. Adde, & hanc incomparabilem sulphuris prærogatiuam, in quibusdam potulentis aquis benè digestis. Compertum est apud artis peritos sulphuris elambico parati incomparabiles esse uirtutes, ob sui tenuitatem exactissimè penetrandi, incidendi, digerendi. Vnde ad omnes uiscerum obstructiones, ac contumaces duritias, ad renum, & uesicæ calculum, mirabilis est operationis. Nec dubium apud me, in his naturæ arcanis, reperiri Thermales aquas, quæ pro subtilissimarum partium sulphuris penetratione, eadem ac maiora possint præstare miracula. quæ tamen experimento decernimus. Imò reor equidem ut in has intimas facultates penetrare potui, quod omnes potulentę aquæ, quæ sulphuris præ se ferant aliquo sensu uestigia, tales ubi plus ubi minus obtineant prętogatiuas. Quales Aponi dicerem aquas, complures item in Baianis, ac Puteolanis, in quibus adeo sulphuris syncera natura luxuriat, & subtilissimarum partium. In Monferati aquis, quæ ob tenuitatem redolent canphoram, & alijs similibus quæ in potibus aliquam habent celebritatem. Quæ uerò ferri, &c.

Sulphuris, & subtiliũ partium prærogatiuæ.

p.70.l.18. uel alternis bibendum, uel quarto quoque die quiescere melius est

p.70.l.34. Præterea, & hac altera adhibita circa exercitium moderatione, ut id ad motum intelligantur idoneus, & ne noxius ex motu exercitetur sudor. Nam imbecillis uix è lecto surgere permittendum, & aquam ipsam minori dosi, & non nisi urgente magna caussa exhibendam, exemplo in dysentericis, ac maximis uitio, calculi cruciatibus, quibus uel tantum libram feliciter exhibuimus. Noxius uerò sudor bibentibus, uel hoc potissimum nomen esse poterit, ne trahatur ad contrarium aquæ motus, imò qui lenem usi fuerint exercitationem, cum aquarum ebibitarum aliqua inceperit operatio, quiescere iubeantur, nec dormiendum, nec sub aperto, aut luminoso nimis aëre degendum, nec minus qui in cubiculo quieuerint, ad euitandum sudorem, tunc temporis nec multis operiri stragulis, nec calidis extergi linteis conuenit. Porro &c.

p.70.l.38. Similiter, & circa hanc diligentiam moderatione adhibita, ne additus ad purgandum stimulus diuertat, & ad contrarium trahat aquæ motum, nempe ne ubi propositum est per renes, & per urinarios meatus ducere, ad aluum seducat, sicq. frustretur opere suo aqua, qua de re, certa erant operationum instituta lib. 3. Quinimo ubi abstergere per uias urinæ intentio est, aliquid ex proritantibus urinam addendum, uel lenissimum sirupum

pum violaceum cum glicirrhyza, vel quem Romę paramus, ex Hybiſco, altheæ radicibus, & ſimplici ſaccharo. Ob quamque verò cauſſam vbi minus purgatio ſequatur, vti etiam per primos dies ex eadem aqua clyſteribus non habemus abſurdum, & tam &c.

p.70.l.43. vrina (quæ communiſſima eſt in omni potu aquarum regula) non &c.

p.70.l.44. Alioqui quod plurimis fit vltrà meridiem, quinq; vel ſex horis poſt aſſumptas aquas. Tunc prandeant, à prandio leuiter, & in quiete degant, non dormiant, nec de cœna, ob ſpacij temporis breuitatem cogitent: niſi fortè alicui commeſſationem liceat admittere, ac collatis bellarijs, panis bucellam, ac breuem potiunculam aſſumere. Vel etiam ouorum vitellos pro imbecillitate. Alioqui &c.

p.71.l.4. impediretur, & non ſine noxa retineretur. &c.

p.71.l.10. ob quarum ægritudinum cauſſam potiſſimum medicatæ aquæ bibuntur: poſteà verò conſequutione quadam &c.

p.71.l.21. Nam & ſimplex aqua ſi in copia ſumatur, calidis præſertim, & robuſtis ventre naturis, vim habet ſubducendi aluum, imò (vt ex Archigene teſtatur Aëtius lib.11. cap.3.) aceruatim ebibita, & bene diſpoſito ægrotante lapillos ex vrinarijs vaſis extrudit. &c.

p.71.l.38. Extat & apud Liuium fuiſſe in Thermopylis monte Græciæ ampliſſimo, balnea ob caliditatem dicta. Nempe vel quia id Herculis inuentum, vel quia ſummè calida Herculi parari conſueuerint, vt Athenæus recenſuit, ante hæc tempora pater Homerus balnearum naturalium meminit, ad dolores leniendos, apud Scamandrum Troiæ amnem, quem locum, vt antiquiſſimæ memoriæ citat idem Athenæus, ac multa alia legimus apud Græcos poſteriores, celebris nominis. Magneſia &c.

p.73.l.28. Noxium enim putare oportet balnei vſum (monuit Rhazes impuris, ac cacochymis corporibus. Quo nomine magis intelligitur ad hunc vſum præparatio &c.

p.73.l.36. nec exercitio ante balneum vtendum eſt, ne exagitati humores calore balnei ſuperueniente incendantur. Vel in caput ferantur, impoſito, ne caput, balnei vaporibus repleatur, cæterum nudi per gradus ſeſe immergant ad humeros. Atque &c.

p.73.l.49. auctore Antillo, ac Oribaſio. Tùm &c.

Frigidę conſperſione an ſit vtendum.

p.73.l.4. An verò iuxtà allegatam ex Plinio ſententiam, expediat à balneo vti frigidæ conſperſione. Id equidem conceſſerim antiquis, pro communi illo ritu lauandi frigida poſt calidam. Vel quibus etiam poſt vniuerſum balneum, cutis arida, & quaſi incenſa remanſerit, vt dulci ac frigido etiam balneo (ſi aſſueuerint) vtantur. Cæterùm id longè à ratione alienum iudicio in balneis naturalibus; quando ſic per frigidam cohibita tranſpiratione, ac ſudoribus iam per balneum excitatis: iiſque repreſſis ad intima, lethales viderim inflammationes in aliquod viſcerum attuliſſe. Quo nomine ſatius exiſtimo, vt durante balneo ab omni frigidæ conſperſione abſtineant. Nam ſi quas vtilitates præſtaret frigida; vt pote cutim denſare, poros claudere, & mundare contra omnẽ aëris offenſam corpus; eaſdem ſimul vnico natatu naturalia operantur balnea, quæ & actuali caliditate, & terrea minerarum ſiccitate, valenter tum conſtipare cutim, tum munire aduerſus extrinſeca pericula, corpus poſſunt. Communem verò in hoc approbamus vſum de vnctionibus, vt ſi ob aliquas prædictas cauſſas opus fuerit vniuerſa membra frigido &c.

p.74.l.18. & non priùs. cubent, tergeantur, & cænent. qui &c.

p.74.l.35. quæ eſt ex aqua frigida, ac aceto mixtura, de more &c.

Aquæ ſalientes fontes in ardentibus febribus.

p.74.l.51. Aëtius autem, ex Philumeno, lib.5.cap.78.in æſtuantibus, & continuis febribus, ſpargenda inſtituit folia vitis viridia, necnon arundinum, ſalicis, myrti, & roſarum per pauimentum, ac frigidis aquis frequenter irrorandum, quæ & ex vicina camera ſalientes fontes, ſonum vſq; ad cubiculum ederent. Vtemur &c.

p.75.l.5. Addit porrò idem Gal.13.metho.cap.21. Commune id eſſe præſidium, non calidis ſolum capitis affectibus, & phrenitidi, ſed etiam frigidis, & lethargo incipienti; nam repellendus à capite (inquit) humor eſt, quiſquis is fuerit. Imò &c.

p.75.l.27. Idem habet & primo Simpl. cap.7. lib.4. de med.ſecund. gen. cap.vltimo, vbi vlcera antiqua, & quæ vix ad cicatricem perueniunt, repente aqua abluit, poſteà æruginoſum imponit medicamentum. Cæterùm &c.

p.76.l.6. appellabimus perfuſionem, irrigationem. Sunt &c.

p.76.l.7. vbi præſertim hic vſus ducciæ eſt celebris, at plures ſimul admittere debet perſonas. Quæ digiti parui magnitudine, vel maiori opus eſt, volubili epiſtomio clauſæ, è ſuperiori alueo, qui infixas ex ordine habeat fiſtulas, ac ſtatim à communi fonte ſynceras recipiant aquas, pro eo ac quiſquam voluerit, vel quantũ voluerit, recluſo epiſtomio, vel clauſo infundant ſtillicidium. Delabantur autem ſic aquæ palmi vnius, vel &c.

p.76.l.10. qui melius infrà monſtrabitur. Vnus &c.

p.76. l.12. ita corpus requirit exactiſſimè purgatum, defluxionis periculo, quæ attrahente

hente

hente simul balneo, ac aqua ipsa ducciæ ex vsu vehementer discutiente promptius excitatur. Atque hæc fuit &c.

Duccia quibus conueniat morbis, aut naturis.

CAETERVM quibus naturis, aut partibus, & quibus affectibus cõueniat Duccia, quamquam hoc instituto caruerint antiquiores: aliquã tamen ad hunc vsum videtur ingerere suspicionem celebris quædã Archigenis sententia, quæ etsi simpliciter acceptanda non sit; serio tamẽ à Gal. recitatur in 6. de san. tuen. & Aetio lib. 3. cap. 168. Vbi habet, calidarũ sponte manantium aquarum vsum noxiũ esse capitibus natura calidis. Comprobatq. eam Gal. aliqua ratione: nam sulphureæ (inquit) aquæ, & bituminosæ, propterea quod calfaciunt, inimicissimæ sunt capitibus natura calidis: nempè dissoluentes, ac fluxionẽ excitantes. Aluminosæ verò quoniam angustos claudunt poros, ac comprimunt, tenuem excitant defluxionẽ. Vnde eas dumtaxat calidas his naturis subdit fore vtiles, & citrà noxam, quæ (inquit) dulces sunt, & minus medicamentosæ. Sed amplificanda nobis, si non corrigenda, in gratiã antiquis illis manibus, ea sententia est: quæ indefinita ponitur, nec est sine calculo intelligenda. Non enim simpliciter aquæ, aut ducciæ noxiæ sunt, quia aut calidæ, aut frigidæ sunt, vel comprimentes: sed pro subiecta in capite (hęc est vera caussa) & in toto corpore humorũ copia. Qui non ex balneo, aut duccia solùm, sed ex leui etiam quacunq; occasione liquantur, videnturq. excitari ad fluxionẽ, ira, sole, potu, exercitatione, somno diutino, & vel ipsius diei crapula, & balneo. Testem in hoc habemus Gal. multis locis, sed compendiaria eius sententia habetur in 1. Aphor. sect. 17. vbi excitata in ob ęstum, vel alia eiusmodi occasione humorũ in aliquam partẽ fluxione, multis, ac grauissimis morbis asseuerat hominem reddi obnoxiũ. Potissimùm verò id periculũ impendet à balneis, & hoc nouo vsu ducciæ, quẽ non intellexerunt antiqui. Aqua enim ducciẹ non solùm calfacit, aut alterat immediatè caput, sed etiã eliquat sui caliditate actuali subsistentes humores, siccatq. omnẽ superfluitatum copiam. Atq; hęc profectò dicta est prima, ac generalis intentio artis in omni duccia: vt penetrans scilicet sua qualitate, ac insultu per commissuras capitis in intimas cerebri partes, moueat quidẽ contentas in eo superfluitates, ac eas siccet, dissoluatq. per insensibilem transpirationem. At si colliquet eas, ac moueat, & ex quacunq; occasione, vel impedimento non dissoluat; necessariò excitat earum superfluitatũ defluxionem, affertque, præsertim si multæ sint, vel in Thoracem, vel in fauces suffocationis periculum. Vel si tenues sint, per neruos delabuntur, & aliquam aliam offendunt partem. Huic ergo fomiti humorum primario, subiectæq. eius defluxionis caussę est omni ingenio, atq; cura prouidendum: primò, vt antè balneum, totum corpus, & caput præcipuè sit optimè præparatum, & omnibus excrementis exactissimè purgatum, quemadmodum dictum est, Gal. testimonio in 5. de san. tuen. cap. vltimo. Secus enim (inquit) balnei vsum non fore totum. Imò si aliqua aut repletionis, aut fluxionis inter ipsum balneũ, intercidat suspicio, etiam à quotidianis erroribus, superpurgandum in ipso balneo est. In summa ergo hæc vera ratio videtur, quam perpetuò seruatam volumus in omni balneo, & vsu præsertim ducciæ, vt corpus, & caput, quantũ fieri potest, omnibus superfluitatibus vacet. Adde & in gratiam Archigenis, maximè calidis naturis, & calidis balneis. Qua propter & hic alterum sancimus institutum, ac artis balneariæ decretũ, quòd ducciæ in totum frigidis sit proprium remedium; atq; his tribus, naturis, affectibus, ac partibus frigidis. Quod quidem antiquum non est, sed à posteris inuentũ, & admodũ frugi, quando exculta melius medicinę peritia, in affectibus, qui intrà caluariam delitescunt, ac discutiendi sunt; ob durum quidẽ tegmen ossium, vim talem postulant præsidij, quæ in altũ penetret (iuxtà prædictã Gal. sententiã 13. aquæ idcircò eiusmodi inuentæ sunt, medicatæ, calidæ actu, ac tenuis substantiæ, quæ hoc vsu ducciæ mirificam habent efficaciam. Ad affectus omnes (vt dictum est) frigidos, atq; contumaces, primum cerebri, deinde neruorum, ac iuncturarũ id genus morbis vtilissimæ.

Archigenis sententia. Galenus. Limitatio. Gal. locus. Ducciæ operatio ac noxa. Preparatio. Duccia frigidis, omnino conueniens.

Loca quibus propriè conueniat Duccia.

OPERAEPRECIVM verò est in tam nobili ministerio, & loca determinare, quibus propriè conueniat duccia. Communis quidẽ vsus est, vt in capite duobus potissimùm locis suscipiatur, in bregmate, scilicet, quæ commissura coronalis dicitur à vertice scilicet anterior capitis pars, & item sumitur in occipite, vbi est spinalis medullæ principium, quæ nuca vulgo dicitur. Optima verò ratione ad hunc vsum, bregma, hoc est à vertice in frontem capitis pars proponitur. Primùm quidem, quia hic locus cõmunis est, aptissimusq. ad omnes eiusmodi capitis affectus frigidos curandos: siue quidem in capite ipso consistãt, vt sunt omnes catarrhi soboles, qui functiones ipsas capitis oblædant, quę vel ad sensum, vel ad motum attineat. Siue destillatio à capite ad subiectas corporis pertingat partes, vt sunt apoplexiæ inter omnes intensissima passio, & posteà paralysis, & quæ pro neruorum communicãtia, & ligamentorum ad omnes partes, vniuersum corpus, aut articulos iũcturasque, aut certã aliquam

Locus idoneus in vertice.

quam

quam opprimunt partem. Quarum omnium affectionum, cùm prima origo sit cerebrum, ipsi statim iure principij adhibere remedia, & ipsam ducciã oportet. Adde & aliam caussam necessariam, ab aptitudine naturali, quoniam ea pars maximè huic ministerio ducciæ est idonea, quæ & ob cranei tenuitatem, & ob suturarum, quę in eam concurrunt latitudinẽ, & ducciæ qualitatem intimè recipit, simulq. virtutem aquæ eius partibus affectis communicat, & quod in primis à duccia intenditur. Promptè ex ea latitudine suturarum vapores ex aquæ insultu excitatos transmittit, exhalatque. Porrò suscipitur etiam duccia, vbi commodè fiat, super affectam ipsam particulam, & principium nucæ: specialibus in distentionibus neruorum, tremore capitis, & resolutione, etiam alicuius circà faciem particulæ, linguæ, oculorũ, palpebrarum, aurium, & alijs motiuæ virtutis instrumentis. Quorum videlicet læsio, cum inferioribus communicari soleat partibus, in cerebro tamen, & in nuca radix est, & origo, vbi commodè per adhibitam ducciam discussio tentari debet.

Ab aptitudine loci.

Duccia in nuca.

An Duccia in nuca suspecta sit.

QVOCIRCA non leuem hic audio quæstionem, quæ hanc amplificat magis doctrinam: An duccia in nuca suspecta sit. Quã quidam in balneis S. Cassiani aliquandiu versatus negabat, hac ratione, quoniam ex eo loco ægrotantes ipsos aliquando viderit maioribus (vt ipse dicebat) defluxionibus fieri obnoxios. Vbi videlicet pro duro circa illam partem ossium tegmine, minor difflatio, aut resolutio contentarum in capite superfluitatum, sed prompta ad infimas partes defluxio excitari possit, experimento id asserens visum in multis. Quod mirum tamen non est, sed eius noxæ non compactæ suturæ, nec durities ossium in caussa est: quasi verò non hac in parte & latè pateant viæ, citrà Lambdoidem nuncupatam, vnde dissoluta per ducciam excrementa, promptè exhalare, ac discuti possint. Sed error potius medici tunc imputari debet, de superueniente fluxione: qui nec naturam ægrotantis rectè compensauit ad balneis vires: nec corpus aut caput sufficienter purgauerit. quod nos posteà accuratè magis, cùm de accidentibus, quæ contingunt in balneis, loquendum erit, docebimus. Imo eadem experientia ex aduerso videtur arguere, quandam esse ducciæ eo loco necessitatem, quoniam in grauibus, ac diuturnis eiusmodi affectibus, consonum rationi fit, rebellem fuisse materiam, eamq. non facilè solubilem, sed cum impacta visa sit in base cerebri, & in substantia illa densiori, vbi tota neruorũ soboles propagatur, & propterea ex duccia in vertice, parum iuuamenti agnouerint: eandem posteà super nucam experti, inuenere efficacissimam, ac omnem ferè ex ea solutam contumaciam. Vtrunq; ergo hunc locum (videtur concludendum) vsu ducciæ idoneum esse, in vertice quidem, ob tenuitatem cranei, & facilem, quam præstat solutionem, cõmunis locus est, tàm his, qui cerebri sunt propriè effectus, tum his, qui à cerebro dependent, & subiectas capiti afficit partes, & neruos. In nuca verò duccia inueteratis, & confirmatis magis affectibus idonea est, qui vel sensus instrumẽta lædunt, vel per neruos subiectas quoq; opprimit partes, & iuncturas, & reliquos artus.

Solutio.

Duccia in nuca quãdo sit vtẽdum.

Ducciæ locus in vertice.

Ducciæ vsus in medicina.

Ducciæ modus, & ordo.

AD vsum verò, & quidam modus adhibendus est: moris est autem caput prius deradere, qua parte saltem guttæ subeundum est, quatuor digitorvm latitudine, & duorum instar longitudine à coronali in sagittalem suturã. Mox circundata leni pileo capitis corona, modus suscipiendi supernè irrigationem varius est, pro ægritudine, & pro commoditate patientis, nec non patientium membrorum, alij sedent, quasi sub lauacro capitis, alij cubãt, alij proni in genua caput supponunt, alij in latus sanum melius recũbunt. Communis verò modus est, supinè super scamno balneario caput subijcere, ita vt à duccia cadens aqua in caput, circa pilei margines in subiectũ influat alueum. Debita ergo, ac diligenti supposita præparatione, quam diximus, tùm corporis vniuersi, tùm laborãtis ipsius particulæ, maximè verò capitis; incipiendũ prima die leuiter, idest exiguo, ac tepido stillicidio, & quandiu non molestentur, subeant: mox calidius indies, & maiori aquæ modulo, si tolerent, cõparandum. His quidem, qui frigido, humidoq. catarrho, aut humido, neq; multũ calido afficiuntur, bregma ipsum supponendum, quo loco craniũ tenuius est, atq; minus densis suturis. Qui modus in omni capitis affectu, qui eiusmodi catarrhi soboles fit, cõmunis est, vt sunt cephalea, hemicrania, læsio memoriæ, melancholia, lethargus, stupor, epilepsia, surditas auriũ, offuscatio visus, & huiusmodi alij morbi. In quibus antiquato iã effectu, vt in hemicrania, & surditate vsuevenit, ab ea parte præcipuè, quæ magis afficitur recipienda duccia. Eodem modo & affectibus qui ad sensoria pertingunt, & ad vicinas partes idonea est. linguæ & palpebrarum resolutioni, torturæ oris, doloribus dentiũ, visui, alijsq. eiusmodi particularibus vitijs. Qui verò affectus ad partes subiectas attinent, vt est in primis apoplexia, paralysis, tremor capitis, detẽtio, spasmus, sũtq. cõtractiones, & huius generis mollificationes, & debilitates neruorũ; hi super occiput, & nucã, qua primũ nerui descendunt, impluuiũ recipiunt, quod cadẽs conuenient

Proprii ad ducciam affectus.

Affectis partibus.

ueniet etiā per humeros,& spinalem medullā totam,& in affectas ipsas partes permittere. Imò si defluxus cessauerit,solutas partes ipsas,infirmasque,& contractas,dūtaxat irrorandum:quod multum,ac diu pro affectu primario,& iā consistente fieri debet. Cōuenit autem mane diliculo, & itē vespere huic ministerio ducciæ vacare. Vel si minus validi sint patientes,semel in die subeant,& cū ex communi instituto deberent quindecim circiter dies persistere,hi suppleant dierum numerum,ad viginti dies,& etiam amplius. Tempus autem particulare est pro cōditionibus anteà positis varium,& omnium ad horæ spatium sub duccia perdurandum,& amplius,pro tolerantia,vel quæ certior meta est,quamdiu sentiunt ægri aquæ caliditatē ad intrinsecas capitis partes penetrasse. [Tempus. Mora.] Tùm exiens,ac deterso lenibus linteis madore, derasa capitis particula panno laneo,& scuffia obtegenda est:tùm quidem vt impressa diu aquæ medicatæ qualitas conseruetur, tum vt ne extrinseco aëri caput exponendum sit, quin imò ob eam caussam, & crustā ipsam inductā capiti per aquam ducciæ,multis post ducciā diebus seruandā consulimus. [Regimen particulare.] In die cauendū à somno,qui hoc maximè vsu solet obrepere; Simul atq; noxio à capite rheumati,defluxionique,quam adeò detestati sumus, occurrendum: cuius caussa semunciā sacchari rosacei propensis maximè ei vitio præbere consueuimus,hora sōni,& interdiu vt sacchari cādidi quidpiam elambant.Subinde per quadraginta dies victu vtantur regulari,caput non lauent,nec crustam(vt dixi)remoueant.Solem vitent,ventum,& Venerem. de quibus præceptionibus longiorem posteà sermonem habituri sumus,atq; harum hic breuiter meminisse non erit inutile.

Artificiales Ducciæ in capite,& in alijs locis.

Hoc ergo proprium est ducciæ institutū,quòd medicatæ,scilicet,& Thermales aquę in capite,& ad passiones capitis frigidas,antiquatasq. sint adhibendæ. Reliquis locis si ministrentur, aut ex alijs comparentur rebus,id refugiū quoddam dicendum,& quod ducciæ modo post tentata alia præsidia recipiendum sit, non verè duccia. Vt cùm in regione hepatis, lienisque,& in ventre,& in collo vteri,ob duriciē forsan in his locis contractam ducciæ modus instituitur. Vel ob antiquum ex flatu tumorem.Quorum priuata ratio esse debet,quando hæ partes nobiles,ac valde sensibiles minus ducciæ insultū sustinere valent,ac vel ipsis balneis facile iuuentur. [Duccia visceribus noxia.] Porrò & hac alia præcipuè ratione artificialis duccia substituenda est: quando scilicet non alia est ducciæ naturalis commoditas;vel quia pro personarum conditione,non ita commodè quidam adire possint balnea,his artificiales supplere debet irrigationes. Quarū duplicem ex antiquis, Gal.auctore habemus parandi methodum in Embrochis suis:altera formæ est, & virtutis, quæ ritè in eo 13.methodi lib.explicatur. [Parandi modus.] Vt cùm eiusmodi perfusiones in affectibus,qui in alto corpore hæreant,& in caput præcipuè sint ministrandæ,vim talē obtineant,vt pro qualitate, & tenuitate partium,penetrare,quidem in altum valeāt,ac promptè discutiant.Altera materiæ est, [Materia.] cuiusmodi multas habet formales idem Gal.in 2.de med.secundum lo.quę ex antiquiorum medicorum institutis,in capitis affectibus sunt ministrandæ. Nempè quæ capitalibus constare debeant,herbis,ac floribus,alijsq. tenuium partium rebus ad penetrationem. quam ob rem & nitrum admiscebant,sal,vinum,& etiā in nonnullis acetum. Has ergo formas rectè nostri iuniores imitantur,variosq. habent apparatus in vsu ducciæ,quam communiter ita comparāt.Coniectis in magnam peluim aquæ vrnis,quantum opus sit,ac vino addito,vel aceti ad penetrationem portione,his dū semel efferbuerit conficiatur decoctū. [Artificialis ducciæ formula.] Lauri folijs aliquandiu ebullitis,ac radicibus,si libet,altheæ emundatis,humano corpori,vbi mollitio aliqua quæritur, valde probatis,subinde ex calorificis aliqua,ac digerentia immisceantur,folia. s.sampsuchi,calamenthi, hyssopi,thymi,tymbræ,saluiæ,betonicæ,chamemeli flores,rorismarini,anethi,polij, chamæpytheos,& stœchadis,similiumq. rerum fasciculi,nec non admixtis in fine ad robur partibus præstandū,rosis,aromatibus,odorisq. pro ratione,gariophyllis,mace,nuce myristica,spica nardi,& nostrate spica. itaq; indito ad peluim versatili modulo, caput medicinali hac embrocha diu, multumq. perfundere oportet,vt iubebat Archigenes.Sunt & qui marinas aquas ad hunc vsum recipiant,quod tolerabile est,vel salsas alias, vel sulphuris partem pro ratione adiungant. [Duccia ex marinis.] Et qui Thermales etiam aquas priuatim adhibeant. qui tamen ritus indiget consideratione.

An Thermales aquæ extra proprium fontem ad vsum Ducciæ vtiles sint.

SATIS anteà,cum de vtilitatibus balnearum loqueremur,determinatum est,non æquam expectandam ab aquis balnearum, extrà fontem, ac in fonte ipsarum vtilitatem, sed veluti suffraganeum supponendum remedium, vbi non aquæ naturalis copia sit, vel vbi priuatæ occasioni, vel dignitati personarum indulgendum sit. Problema tamen quasi disputabile propositum est, quòd plerique medici ob prædictas, vel alias caussas, priuatas ex aduectitijs balnei aquis adhibent duccias in proprijs domibus.Ac duobus hi nituntur argumentis. Vnum quidem est, quasi à maiori, ac nobiliori vsu.nam si vsu potuum,ac balnei aliunde aduectas admittimus aquas;quarum præclara fama est,quæ ex Italia aduehantur in Galliam,in Hispaniā, & in alias regiones:& cur nō eædem in aquis madicatis ad vsum duccię,tā necessariū sunt prærogatiuæ, [Priuatæ ducciæ argumentū.]

tiuæ? adrogant & hãc alterã rationẽ, quod non minus possint esse vtiles, nã quã aquæ amiserint longe à fontibus actualẽ caliditatẽ, seruauerint autẽ potentiales qualitates, caliditatẽ suppeditamus (quẽadmodũ antea dictũ est) per ignẽ ad libitũ, attẽperamusq. ad talẽ concedentiã, vt vtiliores interdũ sic haberi possint, quã in ipsis fõtibus, quibus tamen rationibus nõ obstãtibus, cũ satis ea, quę iã determinata sunt fecisse potuerint, videri hęc forte poterit ad quęstionẽ quasi altera doctrina. Prima ratio adducta nõ probat, imò ad vtrãlibet militat partẽ, quia aliquæ (vt certũ est) exportatæ vtiles, & tamen permultæ inutiles, & his haustæ à proprio fonte non exolescunt, amittuntq. virtutẽ. Huic verò ducciæ ministerio, quod tales aduectitiæ minimè vtiles sint aquæ, hoc dicto ad secundã rationẽ fiet clarissimũ, Multas quidẽ opus est cõcurrere caussas vt salubres sint, aquæ, vel insalubres, à soli, s. natura, à tẽporibus anni, quibus mutãtur, & nõ eãdẽ seruant qualitatẽ, & quæ à cælo illi præcipuè loco, & illi fonti, & aquæ sint insitæ. in hoc .n. diximus differentias indiuiduales, etiã perfectarũ rerũ, suscipere magis, ac minus. Quæ idcirco aquæ, vbi longè deferãtur à fonte, cũ non eandẽ seruare possint, nec soli naturã, nec tẽporis, nec cæli, ergo nec integras vllas poterũt præstare facultates; quæ vt extra genuinũ solũ, à vẽto, æstu, frigore, vectura, & ipsis vasis, & spatio tẽporis multifariã mutãtur: ita natiuã ferme, ingenitãq; amittũt caliditatẽ, & virtutẽ, quã quoquo modo tẽtaueris imitari, ac restituere, perinde, erit, ac hominẽ mortuũ ad vitã resuscitare. Quod ergo cõcluditur, quod exhalãte ab aquis naturali calore, eundẽ possimus arte supplere, & cõmuni igne adhibito, ea apparens quædã persuasio est, & iã à nobis in totũ explosa, nõ vera ratio. Imitatur .n. ars naturã in quantũ potest, at nõ assequitur. Ille calor naturalis est, & congenitus aquis. hic accidentalis, non formalis, & qui (eodẽ teste philosopho) potens est destruere potius, quã construere. Vnde non solũ id refugiũ putandum, & supplementũ quoddã artis, quin imò nõ sine periculi suspicione admittendũ: quia vel ob actionẽ extranei, caloris adhibiti, vel ob exoletã natiuã aquis virtutem, & calorẽ sæpenumero vidimus, & in curatione Principum, quod ex priuatis eiusmodi perfusionibus, ac stuphis, ac lauacro capitis, commota repente defluxio est, quæ pro quæsita sanitate recuperanda, vel certum attulit suffocationis periculum, vel maius aliquod malum.

2. argumentum.

Ad partẽ negatiuã.

Ad 2. rationes.

Lib. 3. c. 3 fortissima ratio

Calor naturæ, & artis quid differant

Remedia suffraganea periculosa,

p. 77. l. 20. *Cap. XVII.*

SVdatoria quidẽ parari solita in balneis naturalibus, perperã nonnulli hodie scriptores Laconicũ vocãt. cuius dũtaxat institutũ erat in Thermis vrbanis. & magnifica pars. sed propriè, quẽ locũ cõmuniter habẽt stuphæ, eũdẽ obtinẽt in naturalibus sudatoria. Hoc &c.

p. 77. l. 55. Quin etiam laudabilis mos est, vt reclusis per horæ spatiũ spiraculis, externæ diei vapores excludantur alioqui graues, ac noxij. præsertim vbi contagiosi aliqui, vel affecti lue venerea illas sudationes habuerint ! Porrò in aliquibus locis, hæc &c.

Cap. XVIII.

p. 78. l. 28. Quẽ vsũ de Cimolia terra iudicauit propriũ lib. 35. c. 17. Cimoliæ verò (inquit) si Aphronitrum & nitrum adijciatur, & acetum, pedum quoque tumores sanat, ita vt in sole curatio hæc fiat, & post sex horas aqua salsa abluatur. Qui frequentissimus hodie lutandi modus est in balneis Italiæ. Ad emolliendum &c.

Luti genera, ac elutio.

p. 79. l. 6. Luti verò cũ variæ sint pro locorũ natura, & terrarũ differentiæ, sat erit ex omnib. tria, vel quatuor genera proponere, quæ ceu reliquorũ norma, in Italia sunt præcipuè in vsu, & ad priuatas etiã deuehuntur illutationes. Vnũ quod ex Aponi bal. excipitur, siccãs, ac digerẽs, cinere, sale, & sulphure participans: alterũ ex proprio balnei luto apud S. Cassianũ, pro ære, ac ferro magis exiccans, ac cõsolidans. Tertiũ ex nausseo Viterbij eruitur, aluminosũ, quod in magnas offas ducitur, & siccatũ lucerna adhibita, putorẽ, & flãmas mittit sulphureas, præ cæteris verò generosum, quod ex aquensibus balneis in Monferrato, multo cũ labore, e profundissima lacuna eruitur, fuluo colore, ochræ, vel rubricæ, grauissimũ, ac vehemẽter oẽs tumẽtias reprimens, ac dissoluens. Argillæ genus, quod ex fodinis bituminis foditur in Mutinensi, violaceo foris calore exiccatum, mediocriter siccans, ac indurata emolliẽs. Omne lutũ in offas, vel globos siccatũ, ac induratũ aduehitur ad priuatas lutationes, si in tenuẽ puluerẽ redactũ, ac aceto exceptum, quod melius est ad penetrationem, vel lixiuio. vel vino super induratas sub sole partes oblinatur, ac resiccatum eisdẽ lauetur perunctis membris, vti dictum est. Sunt qui illuta &c.

Lutationes priuatæ.

p. 79. l. 17. Itaque cæroma his tribus constabat, oleo, puluere, & sudore. Cuius &c.

p. 79. l. 26. & Ouidius Acheloi atque Herculis describens luctam lib. 9.

Ille cauis hausto spargit me puluere palmis
Inque vicem fuluæ tactu flauescit harenæ. Post exercit. &c.

p. 79. l. 57. quemadmodum Græci, & Paulus γάμμισμόν, à Sabulo quod γάμμον, & ἄμμον arenam appellant, nostri arenationem vertunt, tumq. ab areo verbo melius dicitur, quasi arida, quam ab hæreo, quod in calce, ac cementis hæreat. In vniuersum &c.

p. 80. l. 7. & fricatio pariter locorum cum sale mitigat. Auicenna &c.

Cap. XX.

p. 70. l. 50. Sæpè verò in eiusmodi. tumoribus &c.

DE

DE THERMIS ANDREAE BACCII ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHILOSOPHI CIVIS ROMANI,

Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER TERTIVS.

In quo de methodo curandi omnes particulares affectiones, & de accidentibus in balneis agitur.

De ordine vsuum, ac eorum proprietatibus in curandi ratione.

CAPVT PRIMVM.

OSTQVAM in præcedenti libro de omni vsu, ac de victus ratione in Thermis naturalibus ægimus: iam consequens est, ac Medico admodum necessarium, vtendi methodum eis ad omnes corporis ægritudines persanandas, conscribere. Quam partem miror nostros veteres Medicos, qui de balneis Italiæ conscripsere, seu negligentia, seu inscitia omisisse; cùm in tota re balnearia nulla sit pars magis necessaria, & quæ magis requirat Medici consilium, quàm ista, quæ de methodo curandi, ac de proprijs ad quenq; morbum balneis præcipit. Quare tria hic proponere oportet instituta, in omni vsu balnei necessaria. Primum, vt morbi, quem per balneas curare susceperimus, definita, & certa ratio sit in suis caussis, & quæ sedes propriè affecta sit, cui maximè intentio balnei sit dirigenda. Quæ sanè consideratio in principijs artis latissimè patet, ac erit fermè tractationis huius, quam de vsu balnearum aggredimur, communis materia. Alterum ad vsum propriè pertinet, quis ordo inter omnes vsus esse debeat, & cuius electio facienda sit. Et demum ipsarum operationum habenda ratio est, quo in genere sint balnearum operationes, & quæ via sit cuiq; operationi, aut affectui curando magis idonea. Quarum nunc duarum partium, de omni scilicet vsu balnearum, & posteà de modis operationum ipsarum, singularum ad quenque vsum faciemus distinctionem. In summa ergo ex his, quæ determinata sunt, sex modis colligimus balnea naturalia ad vsum medicinæ esse vtilia: potatione, balneo, aspersione, vaporatione, illutatione, & saburratione. Haud tamen coacta est naturæ virtus in aquis medicatis tam inclyta, vt his omnibus simul modis ad quenque affectũ curandum vti opus sit. immo in nonnullis affectibus, per singularem tantùm operatur modum. In alijs per plures, aut certè per duos, & præterea aliquando per clysteres. Verùm, vt aliquis horum vsuum ordo existat; prima semper, vbi requiritur, potationum ratio esse debebit. Cùm enim tres habeantur in quocunq; vsu balnearum communissimæ intentiones, aut digerere scilicet, aut vacuare, aut corroborare, siue his intrinsecus opus sit, siue extrinsecùs; primò balnearum potio conuenire potest. Nam si viscerum sint, aut interaneorum quorumcunq, affectus; aquæ balnearum ebibitæ primo vtiq; occursu iuuabunt. Si aliarum verò partium, veluti articulorum, vel capitis; pro vacuatoria, quam hæ obtinent, facultate, statim naturam crassioribus saltem excrementis, & cruditatibus; quæ præuiæ sunt morborum caussæ, per vias latas exonerabunt. Nempè aut per secessum, aut per vrinarios mea-

Tria instituta in vsu balnei.

Balnea sex modis vtilia.

Balnearũ tres communes intẽtiones.

tus, aut per vomitum, aut tandem tenuiora aliqua excrementa, in totum corporis ambitum dispersa, per sudorem excutient. Ad quas operationes si alia adhibeantur ministeria, aut balneum scilicet, aut sudatio, aut duccia, aut lutatio; hæc aut coadiuuabunt tanquam altera manus, aut certè pro localibus facient remedijs, quippe mouendo extrinsecus relictam morbi materiam, digerendo, ac dissoluendo quantum fieri poterit, & omnem tollent caussam, & partium ipsas reddent fortiores. Proinde inter communes ad hos vsus balnearum electiones, haud quamlibet aquæ medicatæ speciem faciebamus idoneam; sed diuersam quadamtenus in vno, ac in alio vsu balnei substantiam requiri. Quippe delicatiorem ob eas caussas in potibus debere esse, modicè calidam, & tenuium partium, cum abstersoria facultate. Calidiorem actu, ac digerentem in balneis, vt quæ ex alto ad summum valeant educere, ac materias interdum flatulentas per clysteres discutere. Nec minus ad vsum ducciæ discussoriam, quæ pars balnei inueteratarum alicubi passionum propria est, & quæ fixæ in alto corpore, vel sub duro ossium, ac iuncturarum tegmine hærent. Valde verò calidam, ac euidenter exhalantem in sudationibus, eligi debere materiam balnei, vt quæ laxis, ac frigidis, contumacibusq. morbis sunt propria remedia. Calidæ verò, ac siccæ potentiæ materiam lutamenti, quæ magis adhuc contumacium, contractarumq. passionum remedium, diu admodũ hærere debet particulæ, vt vires suas imprimat, ac promissa præstare valeat. Quanquam ergo natura parens tot iuuamenta, totq. modis elargita est mortalibus aquarum sponte manantium vtilitates, rursus tamen hoc loco propositæ illius præceptionis memores esse debemus. Sanè in balneis haud absoluta, neq; in promptu exposita esse omnibus iuuamenta, neq; pariter vsum cuilibet vitio, aut tempori, aut naturæ indifferenter esse idoneum: Sed cùm debitè, tempestiuè, & ex ratione ministratur. Ratio autem præcipua, ac necessaria in præparatione consistit, quam libro II. instituimus, ac sæpius ob rem adeo seriam commemoramus. Cuius summa hæc est, vt corpus quantum ad artis prudentiam attinet, omni superfluo vacuetur humore: immò nedum corpus ipsum vniuersum, sed & affecta ipsa particula, quantum fieri poterit, vacuari postulat. Haud enim hoc à balneo expectandum: verè enim, aut electiuè (quod dicitur) vacuare, purgantium duntaxat medicamentorum proprium diximus. Balnearum verò naturalium facultatem abstersoriam esse potiùs, quàm purgatoriam. Nimirùm quæ latas duntaxat vias, quacunq; transeunt, præuijs excrementis abstergunt, ac lauant. Siue id qualitate efficiant, siue tota forma, siue etiam copia. Propriè vero balnea, vt est Galeni sententia de balnearum dulcium viribus, sunt Apotherapiæ pars: hoc est recuratoria pollent facultate. Quæ duplici (inquit ipse) consilio suscipitur: & vt excrementa siue reliquias morbi expurget, & vt corpus à lassitudine tutum reddat. Planè similis, vel parùm differens ratio in balneis naturalibus est. Siue enim intrinsecùs, siue extrinsecùs ministrentur, primùm quidem repurgant excrementa: aliquo scilicet prædictorum modorũ, aut à cutis meatibus in balneo; aut in potibus si ob iter sint, quæ per latas vias veniant vacuanda, aut sequela quadam. Deinde in reliquum affectum operantur veluti quædam antidotus: ita quòd rectificando (vt medici loquuntur) totam complexionem, ac etiam affectæ particulæ virtutem, maius robur in posterum naturæ comparant. Hæc vulgus miracula iactant; refici in balneis homines, & quasi ferrum in officinis renouari, quæ diuina profectò balnearum prærogatiua est, super cæteras medicinas, nempè quod de saluberrimis dici solet medicinis, vt operentur confortando. Quoniam ergo in toto balnearum negocio, hoc maximè interest, vt balneum ex ratione ministretur: non satis quidem videri debet nos hactenus vniuersales præparationes docuisse, nisi etiam particularem in quaque dispositione curanda per balneas methodum adiungamus. quæ scilicet compendiaria ratione, & morbi essentiam aperiat, & caussas, & qua potissimum via in balneis curari debeant per conuenientem regionem. Quàm partem cùm non tractauerint veteres, haud tamen id nobis vitio prolixitatis operis vertendum esse existimo. Immò, quoniam in his methodis tota summa balnearum consistit, & vita hominis; considerati iudicij quisq; in vnaquaq; infirmitate curanda per balneas integrum desiderabit librum. Hanc autem partem nos in toto hoc libro tertio per capita absoluere intendimus: in qua plura erunt vtilia, apprimeq. ad omnem balnei vsum necessaria: Ratio medendi; Balneorum censura; collatio inuicem diuersorum balneorum; facultates propriæ, & modus vtendi ad quenque affectum magis idoneus. Sed potissimùm, vt propria balnei, ac absoluta electio sit, studebimus in quaque dispositione, quæ maximè balnea probari consueuerunt, ea vel auctoritate, & experientia, vel ratione aliqua comprobare. Quare singularem hic proponemus omnium operationum in balneis distinctionem, vnde iuxta artis instituta, veram methodum curandi quanque affectionem per balneas exarabimus.

Idoneæ ad quemque vsum aquæ.

Tres conditiones, vt bal. fiat vtile.

3. de Sa. tu.

Balnea operãtur confortãdo, & tanquam antidotus.

Tertius hic liber necessarius.

De operationibus tam communibus, quam proprijs Balnearum Naturalium. Cap. II.

SVNT autem, sicut vsus varij, ita & operationes balnearum, aliæ quidem cuicunq; vsui communes, aliæ autem primæ, ac propriæ, ex quibus omnes intentiones curatiuas suscipere, ac dirigere oportet. Modi verò quatuor in totum sunt operandi: alia enim operatio in balneis perficitur per sudorem, & tenuem ex cuti transpirationem; alia per vomitũ, alia per vrinas, & alia per alui deiectionem, quarum omnium sua condecens ratio in instituendis balneis apud medicum esse debebit. Quanquã enim in vnaquaq; balnei aqua (vt paulo ante diximus) non est coacta, nec angusta naturarum facultas, nec operatio, sed penes aptitudinem naturalem, eadem aqua per vnam, & per aliam, & aliam viam, etiam contrarijs nutibus operari est idonea, nempe per sudorem simul, & deiectionem, aut vomitum; haudquaquam tamen permisiua vtilitas in quolibet balneo, nec in quoq; patiente speranda est, sed singularis vtilitas attendenda, quæ fit per viam, & operationem propriam. Intelligimus autem propriam, iuxtà auream Aphorismi sententiam 31. Sectione 1. QVAECVNQVE ducere oportet, quo natura vergit, inde ducere, per conuenientem regionem. In qua planè, vt in medicamentis, ita & in balneis ministrandis, tres concluditur habendas esse intentiones: nempe ad ipsius aquæ proprietatem, qua tanquam instrumento vtendum est; ad patientis naturam, quã maximè inclinet; & ad affectum ipsum, & humorum ipsorum peccantium qualitatem, qui magis, & commodius per vnam viam, curari postulant, quàm per aliam. Operatio, quæ proprietate singulari eius aquæ, aut balnei fit, qualem diximus ad quenque vsum; semper, quod sui est, laudanda venit. ac eo magis, si ea medico fuerit cognita, saltem per historiam: quare huic tandiu erat confidendum, quandiu intra patientis tolerantiam fiat, & non sine aliqua conferentia. Similiter & pro natura ægrotantis, qui vt promptus poterit esse ad sudorem, ita forsan & per vomitum facilis erit vacuari, & potissimum æstate, aquis ebibitis, & alius aluum ex natura habebit magis fluidam. Pro affectionis autem ratione, ac patientium similiter partium dispositione; harum vnde propriè purgentur, attendenda conuenientia est. Quæ pars quanquam particularis considerationis sit, præstat tamen tam proprias, quam communes ad quenque vsum operationes explicare, vnde quatenus conueniant, perspicuum fit.

Operationes baln. quatuor.

Tres præcipuæ intẽtiones.

A natura baln.

A natura patientis.

Ab affectu, & caussis.

Operatio, quæ per sudorem fit in balneis Naturalibus.

ERGO si intelligatur operatio, quæ per sudorem fit, ea fermè propria ad vsum balnei est, quod nimirùm calfacit, digerit, trahit, quæ à centro ad circunferentiam, colliquatas, quę excrementorum, quæ in ambitu corporis vagantur reliquias, in tenuem madorem conuertit, vel eas per insensibilem etiam transpirationem dissoluit. Ad hanc operationem, si eam principaliter intelligas, & pro naturæ scilicet indinatione, & pro humorum peccantium conuenienti via, ad eam specialiter instituta sunt in balneis Sudatoria naturalia. quæ tamen impensè magis siccant, ac extrahunt: & in Thermis laconicum, magis humectans, & Stuphæ in priuatis nostris. Trahit simili modo ex alto ad superficiem Duccia, ac digerit fortiùs impactas intrà cranium, ac in iuncturarum compagines superfluitates. quas partim siccat, partim dissoluit, & partim elicit per sudorem. Easdem ferè præstat operationes illutatio, nisi quia ex assidua super affectam partem actione, quasi expugnari cogit insolubilem, quam dicunt materiã, ab intimis iuncturis, ab articulis, & à neruis. Omnibus his modis sudor, aut per insensibilem halitũ solutio poterit esse vtilis. Excitatur verò sudor, & potulentarũ aquarum interdum usu: qui tamen modus non proprius est potulentis aquis, sed communis cum supradictis, idemq. sumentibus nonnunquam laboriosus, utpote quoniam potiones opposito quodam modo aptæ sunt operari, à circunferentia scilicet ad centrum euocare, & excrementa communia, uel per uomitum expellere, uel per aluum, uel per urinam. Validis alioquì corporibus, dum bibuntur balnei aquæ, ex accidenti plerunq; excitatur Sudor ad extrinsecas partes, ob caloris scilicet, ac naturæ robur, quæ uel exagitata leui stimulo excrementa, quibus præsertim in ambitu corporis redundant, undequaq; expellit, & specialiter per sudorem, quæ fortè tolerabilis erit pro aliqua conferentia. Cæterùm hæc uia, ac excretio per sudorem, dum potibus medicatis uacatur, ut propriæ operationis non est, ita multis ex caussis potest esse noxia. præsertim his, qui minus ualidi sunt, & imbecilles, uel quibus ex natura, uel ex affectu aluus fluida est. ac eo minus uacare poterit noxa aliqua, si patiens cutis adstrictæ sit, & cui lentum ualde, ac crassum excrementi genus ad cutim excerni consuetum sit. Vel si minus noxius sudor, nec adeo præter rationem habendus sit in potulentis, id

Ex baln.

Per sudatorium.

Per Ducciam.

Per illutationem.

Sudor in potulẽtis noxius.

Sudor ex copia noxius.

erit forsan magis tolerabile, quibus sudor ex nimia humorũ copia superuenerit; quod tamen præmeditandum à medico fuerat prius, & exactè magis corpus antè potiones purgandum. Quo negligentiæ nomine, multis scimus ex importuno id genus motu, ac sudore superueniente inter potiones balnearum, fubres fuisse excitatas, alijs noxiam colliquationẽ, alijs grauem in aliquam partem defluxionem, vel minus expectatos superuenisse dolores. Vel superfluam ergo esse in potulentis, ac nimis communem hãc per sudorem viam, vel non vacare aliqua noxa concludendum est. Nec minus, quæ ex eisdem potulentis contingunt vacuationes, vel per vrinas, vel per alui deiectionem, vel per vomitum, haudquaquam eadem ratio esse debebit, sed propria semper desideranda.

Operatio, quæ ex potibus aquarum per vomitum fit.

PRIMVM quæ per vomitum operatio fit, rarò propria, aut conueniens. Nam quę ex ipsa copia ebibitæ aquæ fit, quæ supernatet in ventriculo, vel quæ ob aquæ qualitatem abominabilis sit, ac motu quoque ipso facile regurgitet; post primos dies mitior, ac multis poterit esse non inutilis. Vel conuenire eam dixeris pro natura patientis, qui promptus forsan per vomitum vacuari, potissimum æstate; per regulam, quòd à consuetis non fit læsio, aut si fit, non fit tanta; vtique hanc tolerabit, pro conferentia particulari. Vel conueniet interim pro affectu, quod rarò contingit, vt in Ictericis, quibus lenta bilis proritatur ad stomachum, vel in contumacibus quibusdam affectibus, quibus vomitus priuatim auxilio esse solet; vt potissimũ in Nephriticis doloribus, vel harenulis, vel calculi periculo, quibus Vomitum, & id genus vacuationes, diuersionis cuiusdam nomine agnouimus esse idoneas. Cæterùm quibus vomitus intẽpestiuus, qui scilicet nec naturæ, nec affectui congruus, ac laboriosus existit: ob imbecillitatem pręsertim stomachi; vel quia intestina ipsa arctata, ac angustiora sint; vt de noxijs sudoribus diximus, tanquã communis operationis, & non proprius ad intentionem, abrogandus est. Nam ob omnes has caussas, vacuare non potest aliquo periculo, ac inter accidentia, quæ in vsu balnearum cauenda sunt, in fine libri huius censebitur.

Vomitus periculosus.

Operatio, quæ in potibus balnearum per vrinas fit.

Deiectoriæ aquæ.

RELIQVA ergo duo operationum genera proprijssima ex vsu potulentarum existunt, quæ per abstersionem scilicet fiunt, vel ad vias vrinæ, vel per alui deiectionem. Tùm ex ipsarum aquarum natura, tùm etiam pro locorum, ac viarum ipsarum conuenientia. Sunt enim omnes id genus aquæ (vt iam dictum est) vel exactè salsæ, atque acres, quare ebibitæ, ac plenis poculis si minus sint acres, quaqua versum inueniunt latas vias, ex eis descendunt, abstergũtq. per aluum omnes præuias superfluitates. Vel cùm tenuium sint partium, vel subacres, vel amaræ, facilè penetrant intraneos poros, ac virtute simul naturæ ad hepar, ac renes trahuntur, perq. vesicam absque vlla molestia euacuantur. Propria ergo, ac commodissima operatio proponenda est, quæ per vrinas fit: quando affectiones omnes, quæ citrà febrem, aut inflammationis sensum membra ipsa naturalia affligunt, renes præcipuè, vrinaria vasa, atque vesicam; promptissimè per hanc viam, & per hoc genus purgationis curantur, & qui harum similiter partium peculiares sunt morbi, obstructiones, viscitidates, phlegmata cruda, harenulæ, calculi, ardores vrinæ, difficultates mingendi, crassicies, quæ in collo vesicæ obduruerit, atque præter cætera abstergendo, ac siccando grauissima harum partium sanantur vlcera. Et vteri, qui consortio vrinariorum meatuum, ex potibus eiusmodi medicatis, promptè expurgatur, atque corroboratur. Naturales verò cùm hæ viæ sint, & communissimæ vniuerso corpori, vnde hepar, omnium humorum fons, ac venæ omnes purgari soleant; communes ex his sperandæ sunt vtilitates, vnde & reliquarum partium, & thoracis, & capitis, & cutis affectiones curandæ sint, & antecedentes quoruncunque morborum caussæ minuendæ. Vtiles idcirco, & in purgationibus ad præseruationem sanitatis, vt mox dicemus.

Mouẽtes per vrinã.

Cõmunes ex potulẽtis vtilitatis.

Operatio, quæ in potibus balnearum per alui deiectionem fit.

DEMVM alterum genus operationis ex potibus, ac abstersio, quæ per alui subductionem fit, commodissima est, propter multas caussas, quas bonus Mesues habet inter primos medicinarum canones. Primùm, quia excrementa, quæ ex primis venis, ac vicinis membris naturalibus redundare solent, frequentiùs ob insitam grauitatem ad intestina descendunt, ac inde excernuntur. Præterea venarum meatus, excrementis eiusmodi purgandi dicati, plures ad intestina feruntur. Tertio, quo minus per vomitum vacuatio commendanda est, intestina, ac ventrem his purgationibus destinauit natura, non uentriculum. Accedit, quia ad has partes naturam tanquam ignobiles, ac uicinas, detrudere talia excrementa fuit melius, quàm ad alias à sede remotas. Vnde omnis partis actio, quæ contra pri-

Deiectionis commoda.

primum naturæ institutum sit (vti dictum est) improspera sit. Propria ergo hæc per alui subductionem operatio permulta naturæ afferre solet commoda, ac tres primos habet fines, inter alias medicinas, & in omni vitæ cura valde vtiles, ad euacuandum superflua, ad diuertendum ab affectis alijs membris influentem materiam, & ad præseruationem, quod maius est, sanitatis. *Deiectionis per aquas tres fines.* Primum operatio, quæ vacuando ad aluum per aquas medicatas fit, est propria curatio communium affectionum, ac superfluitatum in illas partes redundantium, *I.* quas natura ob contumaciam, ac crassiciem, non adeo valet digerere, nec satis attenuare, vnde per vrinas, ac per alias vias expellere posset, ac purgare. quare illas aquæ, quales diximus in potibus idoneas, commodè pro sua acrimonia abstergunt, ac per vias expurgant latas. Quo in censu passionum, sunt ventriculi grauitates, imbecillitates, inordinatæ vomitiones, flatus, nausea, cruditas, obstructiones, rugitus, coli, atq; ilei dolores. Quibus omnibus, & quæ per clysteres operatio fit, propria esse solet: quæ & nonnullis renum, atque vteri passionibus communis quidem est, sed percommoda, vt in eiusmodi coli, atq; ilei doloribus, & item in Ischiadicis, quos marina aqua indita, vel muria Dioscorides monet discutere. *Operatio per clysteres.* Deinde secundaria quadam actione, ac diuersione, hanc aliam eiusmodi communium viarum purgatio affert vtilitatem insignem, quòd eisdem excrementis ex latis vijs, ac per aluũ detrusis, abscindit quodammodo antecedentem caussam, tollitq. materiam, quo minus vel ea in vias vrinæ præcipitent, vel in ventrem, vel in renes, sicq. prohibet maiores in his locis generari obstructiones, certamq. auertit harenularum, ac aliarum id genus passionum occasionem. *II.* Nec minus Icterici, qui eiusmodi purgantes ebibunt aquas, diuersionis similis ratione, & per vrinas, & per vomitum biliosas promouent purgationes, quæ scilicet ad eas vias regurgitant. Asthmatici verò, & qui reliquas patiuntur Thoracis affectiones, & per aluum, ob sequelam partis ad partem exonerantur. Tandem verò hæc maximi momenti inter omnes harum potionum vtilitas est, quæ & locum aperit curiosæ admodum quæstionis apud iuniores, nec à ritibus antiquis aliena est, quam subijcimus. *III.*

In aquis Thermalibus potulentis in purgationibus vernalibus vtendum sit.

CVRIOSA inquam admodum hæc quæstio est; quia cùm familiariter in vsu sint potulentæ aquæ, præsertim in Italia, etiam sanis, ac purgandis aliquando corporibus; quæsitum anxiè est, an id institutum bibendarum aquarum Thermalium antiquum sit, & quonam id Galeni testimonio constet, quod desideratur. Haud dubia verò Galeni sententia est, rectè locum perpendenti in 4. de San. tuen. cap. 4. vbi quanquam (vt solet is nobilis auctor) fluenti quodam stylo, ac veluti in transcursu vtatur sermone, planè tamen in communi censu purgationum, & hanc commemorat, quæ per aquas medicatas in potibus fit, dicens. Consueuisse quidem multos vere, vel autumno, ad excrementa vacuanda, vel deiectorijs medicamentis, vel vomitorijs, vel his, quæ vrinam cient, aut sudorem, vel sponte manantibus aquis vti, quibus vtiq; aut sulphuris, aut bituminis, aut nitri vis inest. *Galen. locus.* Quibus verbis haudquaquam (nisi sensus legenti peruertatur) in balneis aquas intelligere potuit, sed quæ cum medicamentis deiectorijs, vel vomitorijs, vel quæ vrinam cient, in vsum venirent purgationum. Quales idem Galenus planè indicat eodem lib. 6. cap. 6. quæ in Lycetis haberentur, & ad Prusas, & quales apud vos (inquit, scribebat enim Romæ) ab Vrbe centum stadijs. quas Aëtius postea ex Galeno, quem citat, & Archigene, apertè nominat Albulas, ac vsum earum solemnem in potibus, quem Galenus fortè minus nouerat, longo ordine instruit, quemadmodum libro superiore diximus. Eius verò consuetudinis, & adeo familiaris hodie est potulentarum aquarum vsus, ad abstersionem, siue per vrinas, siue per aluum molliendã; vt facilè hoc Galeni testimonio niti possimus, cùm eis in purgationibus vernalibus tam frequenter vtamur. *Libro 2. cap.* Immò complures hodie Medici, in tantum huic confidunt purgationi, quam innoxiam dicunt, & facilitatem putant remedij; vt hunc sibi ritum familiarem fecerint, præsertim Florentini Medici. Qui conualescentes suos, vbi è longo morbo, vel etiam febriculosi, ac segnes remansisse vident, ac non sine aliquo reliquiarum vestigio cruditatum circa primas venas, per medicatas eiusmodi potiones aquarum vtiliter repurgant. *Conualescentium purgationes ex aquis ther.* Tettucij plerunque aquis, quas nuncupant, vel alijs similibus abstersorijs. Itaque existimant, & incommoda multa tollere, quæ ex diutina contingunt valetudine, & robur simul partium nutrientium recuperando, non mediocre his beneficium parere.

De communi methodo medendi singulas affectiones in balneis. *Cap.* III.

EX quibus omnibus meritò iam optimam hanc concludemus in omni vsu balnearum sententiam, vt cum balnea ex ratione, ac ex naturæ potissimùm institutis adhibenda sint; Tria illa prima instituta, quæ adeo diximus necessaria, antè oculos habeantur, ac ritè seruentur. Primùm vt exactè de essentia constet morbi in suis caussis, ac differentijs proprijs, & quæ per balneas habeantur curabiles. Alterum pertinet ad vsum, vt recta fiat eius balnei electio, & quæ per viam, ac regionem operari soleat, ad eas affectiones conuenientem. Tertium deniq; penes vniuersam, quam hic fecimus operationum, tàm communium, quàm propriarum distinctionem; hoc præcipuum, summumq: habebimus in omni ministerio balnearum institutum, vt sumpta ab affectu ipso, & eius caussis indicatione, propria, & per conuenientem ad naturæ motum viam operatio balnei constituta sit. Quæ communes rationes, ac methodi in quocunq; affectu curando per balneas, iam particularem postulant locorum censum, ac à generalibus intemperantijs faciemus initium.

Summum in balneis institutũ.

Balnea quatenus conueniant, aut non conueniant calidis affectibus.

Thermales aquæ an refrigerent.

QVAERI solet inter medicos, an thermales aquæ refrigerent. Quod quidem absolutè affirmari non debet, quando etiam negari non potest, aquam sui natura frigidam, & humidam, alterari per quamcunq; minerarum mistionem ad siccum, atq; etiam calidum. Ratio tamen dictat aliquas refrigerare per accidens, discusso scilicet per calorem balnei calore noxio. Aliquas per se, ob maiorem aquæ quantitatem in pauca mistura mineræ, etiam calidæ. Aliquas ne calfacere quidem posse, quarum misturas pro humanæ naturæ temperamento, aliquem obtinere gradum frigiditatis experimur: multas salsas, nitrosas, & aluminosas; multas etiam ferreas, & aliquas plumbeas. quæ omnes ebibitæ manifestè refrigerant. Rursus ergo dicamus, quòd Balnea Naturalia, in vniuersum quæ euidenter sunt calida, non conueniunt calidis affectionibus: non febribus, non inflammationibus, non tumoribus id genus, aut affectibus omnino calidis. Vbicunq; tamen intemperantia adhuc non morbus sit, sed inæqualitatis potiùs obtineat dispositionem; illi commodè per quædam balnea temperata obuiam iri poterit. Nam quam egregia præstent iuuamenta, in his frequenter videre est, qui pro hepatis calida intemperantia, siue naturalis sit, siue ex affectu, in aliquod insigne vitium periclitantur. Nam represso per balneum temperatum feruore visceris, phlegmonæ arcentur, abscessus, causones; aliaq. eius intemperiei perniciosa vitia. Ad hanc rationem laudabuntur ad internas, & calidas affectiones hepatis, renum, vteri, vesicæ, potulentæ aliquæ balneæ, quæ remissæ admodum caliditatis esse solent, abstersoriæ, ac mediocriter digerentis facultatis. Quales nitrosæ sunt multæ ad Baias, & Puteolos, Tritolæ, Petræ, & Plagæ, & aliæ. Aliæ in Aenaria Insula potulentæ, Aquulæ item Sancti Marini ad sinistram viæ Flaminiæ, Asculanæ, Trescurianæ, Aqua Borra Senarum, & his consimiles. Ferro item admistæ, qualis singularis est apud omnes Doctores Sancti Cassiani Ficuncella, ad omnem viscerum, & maximè hepatis intemperiem calidam, cum adstringenti insuper virtute admodum probabili: Deinde Porretanæ ex alumine, quæ non minus balneo auxiliares sunt, quàm potu. Sicut & Albulæ in Latio. Aquæ item ex ferro apud Vianam Ciuitatem Galleciæ, dantur à Medicis Hispanis in affectibus calidis: & quæ infrà frigidior à Suida dicitur. Et aeneæ naturæ, vt Aquæ Grottæ sub Viterbio, quæ à Papa cognomentum habent: quanquã hæ calidiusculæ sunt, & frigidis idcirco vtiliores, quocunq; vsu. Hisce verò Tigurinæ aquæ adsimiles sunt in Heluetijs, item aeneæ mineræ. Et ibidem Cellenses, aliæq; multæ, quarum infrà sub calidis particularum affectibus, & fusè magis in suis historijs mentio habebitur. Vel porrò refrigerare dixerim balnea, quæ secundaria actione, ac per accidens, calidæ etiam facultatis, operantur: vt balnea actu calida omnia, quæ diuertendo supernè infrà, multa in capitis affectibus, vertigine, Cephalæa, & Hemicrania, catarrhisq. probabuntur. Aut ex alto trahendo ad superficiem, qualem vidi preclaros Medicos in calidis quibusdam intemperantijs, Auinionis balneas ministrare. Et his similia. Aut discutiendo, vt quæ in ambitu totius corporis superflua, facilè per insensibilem halitum, aut per sudorem valent educere, itaq; refrigerare. Et quemadmodum nunc dicemus de febribus.

Viscerum intéperantiæ cal.

Calidarũ refrigeratio.

FEBRIBVS.

QVANQVAM verò in calidis affectibus, haud ita idonea esse naturalia balnea definitum sit; haud tamen verentur aliqui in febribus etiam curandis ad ea concurrere. Nec mirùm, adeo

adeo enim proclive est hominum ingenium ad noua quælibet experiunda, vt nulla fuerit vnquam, neq; sit tàm difficilis, tamq. sæua medicina, etiam in venenis, quam non videam aliquos experiri, & qui primi in seipsis periculum facere audeant. Nec defuerunt è Medicis, qui tutò posse Naturalia balnea in febribus ministrari suaserint. Hac ratione, curari

Opin. reprobata I.

quidem febres humectantibus rebus, ac refrigeratis corporibus. At balnea calida, quæcunq; sunt, nisi primaria actione, saltem ex accidenti (vti paulo ante diximus) tùm humectare, tùm refrigerare: Discussis scilicet ac eductis acribus ex vniuersa cute humoribus, qui continens quædam caussa ipsius febris sunt. Pituitosas autem (dicunt isti) multò facilius, calidis balneis curari posse; siquidem hæ cùm frigidæ sint, non ita humectantibus

II. ratio.

egent, ac refrigerantibus, sed quæ quadantenus calfaciant, primo ad Glauco. Ita asserunt fontem ad Tungrim in Gallia, de quo meminit Plin. Tertianas discutere. Ita multæ famæ perhibentur in Puteolano aquæ, Tritolæ, Petræ, & Plagæ, & in Heluetijs Cellenses valere in febribus. Vel quod maius miraculum, Paganelli aquas sub Viterbio, valde calidas, sanare tamen Hecticas febres. Contra horum tamen audaciam: in vniuersum omni febri aduersaria esse naturalia balnea putare oportet; vnica hac ratione, quia omnia talia planè calefaciunt, atq; exsiccant. Ad illa argumenta, asserit quidem Galenus primo ad Glauconem, Marinas aquas, Salsas, Nitrosas, atq; Sulphureas, plus bilis educere: itaq; ex accidenti tùm humectare corpora, tùm refrigerare. Attamen has multo minus quàm potabiles prodesse febribus. Præstat verò, inquit, neq; eas vtiles dicere, quando quidem plus qualitate nocet,

Vera balnearũ ratio in febribus.

Ad prima.

quàm euacuationibus auxilientur. Et subdit; Equidem noui quendam corrupto iudicio, hisce balneis vti persuasum, qui deinde extenuato corporis habitu ad tantam deuenit perniciem, vt tabe consumptus interiret. Non ergo calidis febribus Naturalia balnea sunt vtilia. Multo minus conueniunt pituitosis, contra alteram rationem: In his enim non tàm ineunda ratio à contrario est, calidam & siccam balneorum naturam, remedium esse proprium frigidæ caussæ; quàm quòd humoris, ac naturæ motus seruandus est. Quippe humor pituitosus contumax est, ac ineptus omnino per exiguos cutis meatus educi. Quem natura idcirco non per extima tentat, ac plurimo excitato sudore excernere, vt in Tertianis à tenui bile factis accidit; sed per latas plerunq; vias excernit. Modò scilicet per vrinas, modò per vomitum, vtplurimum verò per aluum, quem conuenientem motum lauacra

Ad II. Pituitosis febribus.

auertunt, tantum abest vt promoueant. In quo præclara est Galeni sententia, hoc loco non omittenda, in III. de rat. Vic. com. d. Si febris à pituita salsa putrescente gignatur, aduersissimum illis esse balneum scire oportet: Haud enim ita pituitosus humor per cutem dissoluitur, quemadmodum biliosus, ob ipsius crassiciem, ac lentorem, neq; extinguitur, cùm longiori indigeat concoctione. Et hac profectò de caussa prudentissimè, idem Galenus alio loco interdicebat omne balneum, simplicis etiam aquæ calidæ, in illis febribus, in quibus aluo prius adstricta, (contumaci nimirum, & cruda earum materia adhuc) mox pituitosiora, ac fluida emitti inciperent. Si quid ergo iuuamenti exinde sperandum sit, id fortasse erit: quòd Natura per balnea, præsertim potulenta, excitaretur ad aliquem motum, alioqui ex se pigra, & consopita. Vel forsan, quæ frigidæ plerunq; febres esse solent longæ, & inor-

dinatæ, deciderentur, ac ad certum circuitum reducerentur. Vel tertiam adde vtilitatem non contemnendam, post longas febres, & in Phtisicis, & hecticis nondum exhaustis conuenire ex aquis medicatis insessus, saltem domesticos, non febris ratione, cui scimus naturales balneas aduersarij, sed ad conciliandum membris principibus, stomacho præsertim, hepati, ac alijs nutritorijs aliquod robur, quod in longis potissimùm morbis primo quæritur.

Phtisicis, & hecticis.

Quibus in casibus complures comprobantur mediocriter calid, ænec vltra primum gradum siccantes, aliquæ in balneis, vt de Aquis in Pisanis, Sancti Iohannis in Lucensi, aliquæ etiam ebibitæ, vt de Villa aquæ Ficuncella, & de Buxo, & aliæ quædam Sancti Cassiani, & Puteolanæ permultæ. Petra & Plaga iam dictæ, Iuncariæ, Succellariæ ad Baias, & quædam in Aenaria insula, Fiderij putei aquæ in Germania, Cellenses, & omnino, quæ sanis conueniunt, nec admodum excedunt qualitate temperatas, ac dulces. Vel etiam quæ membro-

Ficũcella, & de buxo, & aliæ quędam.

rum, præsertim stomachi, ac hepatis reficiunt debilitatem. Tungri præcipue aquæ nobilissimæ in Burgundia hanc habent proprietatem, vt discutiant in potibus febres Plin. quarum etiamnum clara plena est inter aureas. Harum tamen, & consimilium vsum consideratis relinquo iudicijs. Sicuti etiam sentio de his, quæ à proprietate iuuare perhibentur, vt Grotta Viterbij balneum: & quæ in Alsatia traduntur sanare Quartanas. Montanus Medicus hac nostra ætate percelebris puero tabido, & qui alui fluore penè dysenterico, assiduaq. destillatione tenebatur, Calderiani balnei aquas in potu consulit. Cæterùm vbi febris tanquàm accidens est, & non ptimaria: minoris periculi balnei vsum fore putandum est. Vt qui multa febricitant scabie, vel vlceribus, quos demandare in balnea non pertimescimus. Immo dysentericos, quos febris consequitur acuta, ad extremum nullo ferè alio

Conf. 14. Febribus accidẽtalibus balnea. Dysentericis.

per-

persanari remedio nouimus, nisi exhibitis (vt posteà dicemus) in potu medicatis aliquibus aquis. Porrò singularum febrium curandarum ratio, ex institutis Thermarum vrbanarum petenda est, libro VII. quibus, quando, quomodo, & quales conueniant balneæ. Et

Hecticis. specialia aliqua, vt Hecticis tùm balnea temperatæ, ac simplicis aquæ conuenire: tùm ex arte parata aliqua, tùm ex lacte, Auicennæ consilio. Ardentibus verò in frigida natare,

Ardétib. nec minus multæ frigidæ potus consulitur: cautionibus ritè seruatis, quæ iam libro II. ex Galeno recensuimus. Vbi ad accidentia aliqua febrium communia, quæ caput infestare solent, vt est dolor, phrenitis, vertigo, somnus, aqua pura cibis superbibita proba-

Accidentium febrium. tur, ac frigidæ conspersio. Ad rigores verò, & frigora febrium, tùm in herbis medicatis decubitus proponitur in II. tum olei, atq; Hydrælei fotus in VII. cap. 30. & seq. Nec alia nunc dicemus de febribus.

FRIGIDIS AFFECTIBVS.

PROPRIE verò frigidis affectibus balnea Naturalia conueniunt, in tantum, vt fermè his omnis Thermarum actio directa esse videatur. Non solùm verò affectibus, sed frigidis pariter Naturis, ac frigidis membris; hisce tribus balnearum actio quadrat, sanè calfaciens, exsiccans digerens. Quoniam verò tàm naturæ, seu complexiones hominum, quàm membra, atq; affectus ipsi, diuersum sortiri possunt gradum, & diuersum excessum frigiditatis, ideo prouidentissima Natura, quæ nihil voluit esse sine suo pari contrario, diuersa temperie, ac diuerso gradu caloris Thermas elargita est penes suas species, ac singulares mineras: quarum ad vsum nobis habenda ratio est. Quippe Thermæ haud vno omnes tenore calfaciunt; sed aliæ magis, aliæ minus calidæ; vt eas nobis ad communem vtilitatem per

Feruidæ. gradus Medicinæ placuit distinguere. Sulphurearum enim quibus vniuersa in balnearum genere caliditas tribuitur, non paucæ reperiuntur ob summum feruorem intolerabiles, ac minus propterea vtiles: quarum in censu Bullicanum Viterbij est famosum, quod proiecta in ipsum animalia pauculo spatio expilat, excoriat, atque exossat. Sulphurariæ similiter barathrum ad Puteolos, terra feruoris caligine, ac putore superuolantes detrahit aues, & Purgatorium dictæ Aquæ in Pannonia. Ferventes similiter lacus in Gothia, lacus in Islan-

B. summo gradu calida. da. Campi ardentes, ac ex eis calidarum aquarum flumina in Caria, & Phrygia. Permultæ tamen his similes, aut deriuatæ seorsum, aut commistæ, in vsum lauacri veniunt: vt quæ in summo hoc est quarto gradu calidæ perhibentur, Bulla aqua iuxtà prædictam Sulphurariã, Calidæ in Aenaria, ad Drepanum in Sicilia, nimirùm quæ regiones ardent per tempora. Calidissimæ nihilo secius venæ quædam dicuntur in Aenaria, & Spelunca in primis, quanquam blandidissima esse in balneis. Ad Burmia in montanis Liguriæ, vbi Aquæ ciuitas: ad Borbonium Ancerici in Gallia; Badeniæ in Helueticis; Caroli IIII. in Bohemia; Lacus ad Vexionensem ciuitatem in Gothia, Balnea Molgyus, & ad Orensem ciuitatem in Hispania: quæ omnes, vt multæ quoque aliæ, calidissimæ cùm sint, non sunt vtiles, nisi aut deriuentur; aut venis alijs frigidis temperentur. Aut certè exceptis ex feruore ipsarum vaporibus, ad sudationes sunt vtiles: quales habentur ad Puteolanas aquas, & Sudatoria in Myrthetis ad Baias antiquissimi vsus: nobiles hodie in Aenaria insula, cum Arenis saluberrimi vsus, & quæ sumuntur ad Thermas oppidum in Sicilia, & in Monte Gemellis. Si remisso verò aliquantum calore aquæ non ferueant, hæ vtiliter ad frigidas passiones vsurpantur; vt quæ sulphuris fomitem ad tertium vsq; caloris gradum intensum habere perhibentur, Ca-

B. tertio gradu calida. iæ, Busseti, & Cruciatorum aquæ Viterbij, Petrioli balnea in Senensi agro, & Rapolani: nec his dissimilia Sanctæ Mariæ cognomento dicta in balneo ad viam Aemiliam. Stygiana item, ac propè Vicarelli balnea, quæ Sabatina erant in Latio, Calidæ Regis in Hispania, & aliæ ad oppidum Tralus, aliæ de Ceparis nuncupatæ. Adhuc temperatæ magis sub sulphu-

B. secúdo gradu calida. re, secundo gradu calidæ: Talis Sancti Philippi duccia ponitur a Doctoribus, cum Nitri mistura electissima; aqua Sancta Asculi, item cum duccia; & Petrioli balneum, & de lapidibus cum duccia magis temperata: & quædam hodie recognitæ in Iapigia Calabriæ, aliæ ad Calastrum oppidum, & tertium sub Terra noua. Burmienses Thermæ, & Brigenses in Valesijs, Mattiacæ sub Maguntia, Bathoniæ in Anglia, quæ aquæ calidæ dictæ à Romanis, qui primi eas in balneis instituerunt, & blandissimæ Aquisgrani Thermæ in Brabantia. Variæ autem misturæ in hoc ordine, nec vllis secundæ Aponi Thermæ, quæ & balneo, & potu, & aspersione per ducciam, & quocunque vsu ad affectiones frigidas egregiè conferunt. Post has San-

B. primo gradu calida. cti Martini balneas ponunt sub Como, Comenses. Cùm ferri autem mistura corroborant, ac minus calent Sancti Cassiani balnea: vbi duccia extat sub Sanctæ Mariæ insignibus, & alia sub Caldagna. Corseni item balneum sub Luca, cum duccia admodum hodie celebri in Italia, & cum sudatorio. Balneum item de Aquis, quod trans Apenninum ad confinia Liguriæ diximus, admodum celebre est, ac varij temperamenti ob misturas suas. In Hetruscis

Ther-

Thermæ blandissimæ antiquis, quas de Grotta arbitramur Viterbij,& ibi proximè balneolum. Sancti Ioannis sub Luca, etiam hæcticis probata, Regina,& Suaue balneum in Pisano. Fontanalis in Aenaria, quanquam actu feruida emanat, vix tamen à dulcium potu differt,& quæ ibi narrantur aliæ. Suaue item ponitur baln. Sanctæ Mariæ in Filice. à castello autem cognominata Sancti Cassiani, infantium quoque vitijs facit. sanare trahitur, & lactimina. Nec Embs aquæ Aluminatæ in Germania multi habentur caloris. Ex nitri quoque atque æris mistura aquæ in potibus vtilissimæ ad frigidas passiones, vt Grotta in primis Viterbij, quæ cùm illis misturis, & sulphure mediocriter calet. Et quæ Grottæ comparantur Tigurum aquæ in Heluetijs, Ferinæ in Germania, & Sancti Petri sub Patauio cum ferri mistura. Mediocris quoque caloris Fabarienses ex auro (vt dicunt) ponuntur. Montis item Falconis in Carnis, & ex Minio calidæ ad fluuium Minium in extremis Hispaniæ. Communiter ad frigidas omnes, atque humidas passiones, iuncturarum præsertim atq; aliorum membrorum comprobatæ inueniuntur Sudationes: nec non vbi maiori discussione opus est Arenationes. quales in multis balneis commemorantur. præcipuè verò in celeberrimis Baianis, aliquæ in Puteolanis, plures in Aenaria insula, aliæ in Sicilia, antiquissimæ ad Tralles in Caria, ad Hierapolim in Phrygia, in Chalcide,& alijs locis. Faciunt egregie,& quæ artuum vbi fluxione tentantur discutiunt dolores, quę commodiùs venient in particularum ipsarum frigidis affectionibus recensendæ: sicut & de institutis in Thermis ad hunc vsum, Laconicorum, Hypocausti, lauationumque, quæ lib. VII. conscribentur.

Infantiũ morbis.

Capitis, cerebri,& catarrhalibus affectibus.

Methodus à patientibus locis.

De partium verò affectarum medendi methodo in balneis, hæc perpetuo tibi distinctio esse debet; An ea pars per essentiam afficiatur, hoc est per affectum proprium; an per consensum, nempe si aliunde eius affectionis caussa sit. Quod frequenter accidit, & in affectibus capitis, atque cerebri maximè, quæ aut ventriculi,& hepatis vitio, aut vteri, aut aliorum membrorum affici solent. Semper enim illi particulæ occurrendum est, vnde primùm est affectionis principium: tùm in præparatione, quam semper supponimus in omni vsu balnei diligenter esse præmittenda: tùm in tota ipsa curatione per balneas. Nec minus habenda ratio qualitatis humorum influentium, an calida sit, an frigida, pauca vel multa, pro subiecti patientis natura, & tẽporis, nam in principijs, à calidorum plerũque humorum intemperie, vtpote qui motioni magis idonei sunt, oriri solet defluxio, mox & frigidi humores, ac lentiores consequuntur. Quibus in casibus (vt rectè monuit Celsus) abstinere à balneo, sole, vino, ac venere est. defluxionem verò cohibere studebimus per refrigerantia partes illas, ac mediocriter adstringentia, nempè quæ ipsas corrobare valeant. tùm constituta victus ratione, tum alterantibus, ac medicamentis ad id idoneis: quæ alio loco, ac tempore censenda dimittimus. Cessato autem defluxionis impetu, recuratoriæ, ac præseruatiuæ partis opus esse poterit, membra ipsa, viscera inquam mandantia, & caput, quò impetunt, per idoneas aquarum medicatarum potiones, atque etiam per balneas conuenienter abstergere, ac corroborare. Quales ad emendandam viscerum calidam intemperiem,& hepatis præsertim, Nitrosas aquas, æneas, ferreas, & omnino abstergentes per communes vias ventris, & per vrinas recensuri sumus. Conueniet & balneum in aquis vel natura calidis, vel arte temperatis: vt quæ, euacuatis pluri ex parte superfluis, diuertant saltem impetentes ad caput vapores, si ita affectus postulare videatur. Propria verò frigidæ, ac infixæ capiti materiei,& omnino inueteratis affectibus discussio vsu ducciæ fit: hæc enim siccando, ac discutiendo statim hæret, & continuam (quam dicunt) tollit caussam, simul atque affectæ particulæ debilitatem corroborat. Dictum est autem in vniuersalibus institutis balnearum, quæ propriè conueniant ad hunc vsum aquæ,& in quibus affectibus,& quibus locis adhibenda sit duccia. Sed quoniam in omni ministerio balnearum nullum maius est, nec præstantius præsidium, quàm quod à duccia requiritur, operæ precium vtique est, prima saltem illa capita, tanquam maximè necessaria recensere, & ad hanc methodum medendi per balneas rata habere. Primùm verò supponendum est, quòd in desperatis affectibus, & in grauibus maximè catarrhalibus dispositionibus à cerebro, quæ aut statim animæ lædunt munia, aut certum afferunt vitæ periculum; comparatum diutina experientia est in hac rationalis medicinæ claritate, quòd ad ducciam, tanquam ad certum quoddam salutis asylum habeatur refugium. Quare cùm religiose, ad id negocium, Deo bene annuente, recurrendum sit; danda in primis opera est, vt vniuersum corpus, præsertim caput, sit exactissimè omni excremento purgatum. Cuius instituti duplicem meminisse oportet rationem. primùm, quia de communissimis curandi intentionibus, oportet prius abscindere caussam: quod est, humorum copiam, in toto etiam corpore redundantium,& è capite exonerare, quod propriè medicamentis fit. Sicq. corrigere studendum intemperiẽ, malam tollere qualitatem, ac membra

A qualitate.

A tẽpore.

Potio balnearum.

Ducciæ vsus.

Duccia magnum præsidiũ.

Purgatio ad vsum ducciæ necessaria.

Vsu ducciæ præcipuum periculum.

bra ipsa tàm mandantia, quàm recipientia, penes artis, & regiminis vitę instituta cõfirmare, & ad vsum ducciæ suscipiendæ idonea reddere. quæ optima ratio est. Altera verò non minoris momenti ratio esse debet, quoniam hoc maximè in omni vsu balnearum est ducciæ periculum, vt nisi corpus, & caput omnibus superfluitatibus vacet, securi consilij non sit subire ducciam, vnde ex calidarum aquarum insultu, excitetur tenuium excrementorum defluxio, quæ vel partem aliquam grauiùs offendat, vel maius aliquod inferat malum. Verùm sublatis condecenter superfluis, & defluxionis caussis, superuentura erit ducciæ actio, quæ tanquam auxiliaris manus, supremum allatura sit iuuamentum; Intimè à cerebro, ac neruis, & à partibus læsis omnem contumaciam euellens, ac solues, & membris ipsis maius robur restituens. Sic ægri, ac paralytici, qui solutis ferè viribus, ac inualidis membris ad balneas tanquam ad sacram piscinam delati fuerant; relictis sepè in balneo adminiculis, integrè restituti visi sunt, ac proprijs etiam pedibus ad patrios lares remeasse. Porrò locis adhibenda duccia intelligitur conuenientibus: vbi scilicet morbi materia fixa, & caussa inhærere solet contumax, vnde latis vijs, & ducciæ aditus præbeatur, & materiæ contentæ facilior solutio fieri posse existimetur. Ac duobus, vel tribus potissimum locis in capite conueniens est. Aut enim affectus est capiti, ac toti cerebro communis, vt catarrhus, & quæ ex eo fiunt affectiones, cephalæa, lethargus, stupor, vertigo, apoplexia, epilepsia, memoriæ læsio, mania: tuncq. in bregmate, summo vertice capitis, vbi latiores suturæ, & cranium rarius est, ac tenue, duccia suscipitur. Aut certam aliquam capitis occupat partem, vt catarrhus ad oculos, ad dentes, ad aures, surditas, & hemicrania: & tùm pars ipsa affecta, vbi commodè fit, vel communiter bregma ipsum subijcitur. Aut ex capite quidem origo est, ceterùm affectus ad inferiores communicatur partes, quales sunt affectuum neruorum maior pars: tuncq. circà occiput, vbi neruorum principium, ac ad subiecta membra descendant, suscipienda est Duccia, de more, quem lib.2. explanauimus. Communiter autem, ad has omnes occasiones sunt diuersa aquarum genera idonea. Primùm quidem sulphureæ, quæ nimirum actu mediocriter caleant: quo in censu historiarum habentur multæ, lib.4. aliæ plus, aliæ minus sulphureæ, & plus, & minus calidæ. Quæ si præterea aliqua in minera participent, vt nitro, vel ære, vel ferro; hæ quidem magis idoneæ. Ex nitro quidem, vt Sancti Philippi ducciæ sub Senis, quæ pro æquis ferè partibus nitri cum sulphure, vnde subtilis sunt substantiæ, egregieq. penetrant, attenuant, discutiunt; parem inter omnes duccias non habent, ac diuersa fieri possunt temperie omnes. Ex ferro autem magis corroborant, vt aquæ ad Auinionem sex milliaribus à balneis Sancti Philippi, quæ & balneo, & duccia sunt vtiles, & minus calidæ. Simile, ac multis prærogatiuis ducciarum est Corseni balneum in Lucensi agro, in quibus diuersa similiter quæ requiritur temperies fit. Quare ad vsum quæq; duccia vulgaribus inscribitur titulis. Duccia temperata, calida, feruida, desperata. quod temperamentum pro loci, ac aquarum nascentium conditione, in singulis balneis parari potest à peritis medicis. Quippe similis ferè naturæ, ac simile artificium in Busseto, & Cruciato Viterbij, in Calderiano Veronensi, & in balneo de Aquis Pisarum, quod tamen leue est: acrior verò Prunelli aqua ad Aleriam in Corsica; nonnullæ in Aenario, & spelunca præ cæteris, quæ & bibitur. Aut alia mistura insignes, vt variæ in primis, ac nobiles quocunq; vsu Aponi balneæ, deinde aqua Sancta Asculi, aqua Sanctæ Mariæ in balneo, cum duccia admodum calidæ facultatis. Subinde Burmienses aquæ in Liguria, Trescurianæ sub Bergomo, Sancti Martini sub Como, Brigenses in Valesijs, Borbonij in Gallia, ad Orensem ciuitatem in Hispania, vbi & calidæ ad Lucum Augusti. Plumbeæ aquæ in Lothoringia. Ad præscriptas rationes, sensoria iuuant nitratæ, æneæq. peculiari tutela, quas multas retulimus, ebibitæ: Grotta præ cæteris, & quæ hanc æmulatur Tigurum, Fabaris ex auro in Rhetijs; Leuc in Valesijs, Embs ad Lacum podamicum. Et item Sanctus Philippus in balneis, Badenia in Helueticis, & calidæ ad Minium fluuium in Galicia. Quo modo verò ad vniuersas capitis, ac cerebri affectiones conferant temperatarum, ac dulcium aquarum balnei, capitis dolori, Hemicraniæ, Phreniti, lethargiæ, morbo attonito, melancholiæ, memoriæ, ac id genus alijs lib. 7. videndum est.

Singulare ducciæ iuuamentum.

Loca ducciæ idonea.

Aquæ ad vsum ducciæ cõuenientes.

Neruorum affectibus.

Catharro

In neruorum ergo affectibus eadem maximè vti oportet distinctione, quam proximè dedimus, ac eadem curandi ratione. Perrarò enim est, quin cerebri affectum non habeant in caussam, scilicet catarrhum. Qui, cùm in cerebro propriam habeat originem, caput ipsum statim necessariò afficit. Exinde verò si destillet in subiectas partes, vt plerunq; vsueuenit; cuiusq; ægritudinis communissima caussa fit, & perniciosa. Præsertim verò vbi in neruos delabitur, quos aut in sensus facultate, aut in motu mirificè offendit. Affectibus ergo omnibus cerebri, atq; neruorum, quorum caussa catarrhi aliqua soboles est, duccia conuenit in

bregma-

bregmate capitis: vtpote qui locus communis est, ac principalis origo omnium id genus ægritudinum, vt proximè dictum est. Quoniam tamen particulares ipsi affectus aliquam habent inter se differentiam; idcirco aliqua in eis vti oportet distinctione. In primis, quod ad communem attinet curationem, duplex intentio proponenda est: prima quidem vt semper iure principij ad ipsum cerebrum occurrendum sit, tùm in præparatione ipsa, quæ diligenter præmittenda est; tùm in balneis. Altera verò, vt incipienti quidem fluxioni haudquaquam balnea intelligas idonea, neque maiore suo adfluxu: sed aut sedatæ, membris adflictis, aut inueteratæ. Atque hoc iure in balneis prima efficacia est discussionis sub duccia, quam peculiarem cerebri affectibus, præsertim inueteratis, ac frigidis diximus. In bregmate quidem adhibenda, vbi aut in nares, aut in palatum, & fauces, aut in thoracem, aut in ventriculum iam destillauerit.

Duccia

Quo nomine ad grauedines, & destillationes capitis lauacrum instituetur in VII. nec non calidæ consperssiones ex Galeno vtiles. Aut eadem conspersione sumpta in occipite, eaq. in totam spinam dorsi decidente, in tremulis, tetanis, opisthotonicis, paralyticis, conuulsis, & his similiter, qui vel linguam oblæsam habent ob resolutionem, vel oris, vel oculi, vel cuiuspiam alterius particulæ torturam patiuntur. quæ omnia vitia frigidæ destillationis ad has partes, vel in vniuersam aliquando neruorum compaginem deductæ, soboles sunt. Ad quas præterea sudationes quoque, malo præsertim confirmato, sunt laudabiles: vt quæ antiquis Medicis, nec minus nostratibus celebrata in Myrthetis sudatoria ad Baias. Salubria valde quæ hodie in balneis Tritoli exhalant sub repostis antris, celebres ad Agnanum Fumarolæ, in Vesuuio sudationes, & iuxtà Montem à Gemellis nuncupatum in Sicilia, & ad Thermas Panhormitanas. Item sudatoria in Aenaria Insula, ad Corsenum sub Luca, ad Aponum, ad Sanctum Martinum in Comensi.

Grauedini, & Destillationi

Tremulis.

Tetanis.

Paralyticis.

Conuulsis.

Linguæ, & oris, & oculorum torturæ.

Lauacra verò idonea sunt, quæ retulimus, præsertim calida, & quæ corroborent: qualis specialiter Aponus probatur, Petrioli balneum sub Senis, Maceretum, balneum Magnum, & Caldagna Sancti Cassiani. Ad idem facit balneum Caiæ, & balneum Cruciati sub Viterbio, quod vsu ducciæ sub fornice aquæ Grottæ deducitur. & item de Corseno in Lucensi, de Aquis sub Pisa, Bulla sub Puteolis, aqua Sancta Asculi, Sancta Maria in balneo. Post has quæ crassioris sunt aliquando substantiæ, vt de villa balneum, & Caldarianum in Veronensi. In exrernis verò Calidæ aquæ in Hispania ex minio, Ancerici balneum in Gallia, Brigense in Valesijs, ac subtilioris essentiæ, quod apud Abodiacum castellum in Baioaria, Fabariense in Rhetijs, & ex Plumbo in Lothoringiæ montanis, aliaq. similia.

Porrò conuulsos, nec minus paralyticos, vbi ratio exigit, ad sudatoria similiter mittere oportet. Quos præter hæc illutamus, aut insolatu etiam, aut saburratione medicamus: qualium planè omnium modorum materias iam lib. II. multas dedimus. Vbi & decubitum in herbis medicatis probauimus: sicut etiam olei, & item Hydrælei fomenta proponemus in 7. & alias artificiales lauationes.

Cõuulsis.

Paralyticis.

Vbi & neruorum punctionibus, aut ijs vulneratis, vel concisis, ex oleo, atque etiam Hydræleo balneum dicetur idoneum, & tremulis.

Punctionibus.

Nec secus Tendinum, atque Chordarum contractionibus succurrendum est, quibus ex prædictis multa habentur propria balnea: calorifica scilicet & discussoria, & quæ ex bitumine simul induratas partes emolliant. Vt Petrolei, & culina proditur balneum in Baianis, & ibi Sanctæ Crucis balneum. Lutum & baln. Trascherij in Bergomensi, Aqua Sancta Asculi, Roffanelli in Tolentinati, & non longè bituminosa scatebra ad Petroleum castellum. balneum ad Aquas in Sabaudia. Mirabile lutum, & S. Mariæ bal. ad S. Cassianum, quod & Gibbos instauret, & claudos sub Meuania aquæ. De facile parabilibus ad omnem neruorum, atque artuum contractionem ex vulnere balneum ex vino est, ac ex vinaceis insessus autumnali tempore. Consueuerunt autem ægrotantes se statim à balneo illutare, satius tamen fecerint, si frequentius illutamenta recipiant, quę promptius tum resoluere valent, tùm roborare, quo in censu multa sunt luti genera: adhuc verò penetratiuum magis efficietur remedium, si ad loca huiusmodi dura, & ctonumacia, balnei in primis vaporationes captentur, quod ad dolores quoque sedandos, non erit inutile. Ex externis miræ efficaciæ produntur in Phrygia, & Caria aquæ, & ad Hierapolim præcæteris celeberrima balnea, cui vario terrarum medicatarum genere, ac pinguium, ad artuum, ac neruorum contractiones mirifica. Peculiaria autem ad hæc balnea ex salsis, marinisq. calentibus: nitrata clementius abunt, & in caussa calida, progantur & sancti Martini balnea apud Rhetios, conspersa, epota, illutata, & sub ciuitate Aquis in Liguria, cum sudatorijs, & sub Perusio lacuna. Villa Lucæ inter ea quæ ferro participant, Auinio, Calderiana, Montis Orthoni lutamentum, & Montis Falconis in Foro Iulij. Fetinæ præterea singulares aquæ in Germania, Palumbeæ calidæ in Lothoringis mirificæ, Fabarienses in Rhetijs, Borbonij in Gallia, & apud Minium fluuium in Hispania. Et quæ iniuncturis infra dicemus attractis, ac gibbis.

Contractionibus Tẽdinum, & Cordarum.

Doloribus cordarum.

Aurium morbis.

Sensoriarum Affectibus.

Sensoriis omnibus membris, atque affectibus eadem balnearum ratio conuenit, quæ proximè dicta est Neruorum, capitis, & cerebri affectuum. Probantur verò communiter Sanctæ Mariæ balneum ad S. Cassianum mirabile. Astruni in Puteolano balneum, & Duccia. Aqua Sancta Asculi, Transcherij bal. sub Bergomo, Duccia ad Corsenum Lucæ. Aurea aqua in Ænaria, ad Ais in Sabaudia ex antiquis recognita, & de aquis in Monferrato. Eisdem ergo balneis, ac eadem ratione, Aurium morbis medendum, quas iam capiti, ac maximè à causa frigida applicuimus. A frigida enim, ac immersa in illis partibus materia plerunque fiunt obstructio, sonitus, surditas, grauitas, & hinc ex distentione dolor, tumor, humiditas, purulentia, quibus omnibus post vniuersales purgationes, & adhibita alia conuenientia remedia, necesse est per discussoria balnea medicari. Quales inter Italiæ duccias sunt illæ tres præcipuæ, Sanctus Philippus, Corsenum, & Aponus, quibus ad prædictos effectus communiter hodie vtimur certissimo successu. Facit & nitrata aqua infusa tepens, quæ & vermiculos intus necat aggeneratos. Faciunt & Astruni balnea sub Puteolis, & balnea Carpi virtute partiali, omnia calida, subtilis essentiæ, ac digerentia. Nec minimè in potibus vtiles, & tàm in calidis, quàm in frigidis æneæ aquæ, quibus prima iuuandi sensoria tribuitur, vt sub Viterbio Grotta, Iasielli, ac Nausei dictæ, Scopuli bal. cum duccia, Aquæ Leucenses, Fabarienses, Ferinæ, Tigurinæ, huiusmodiq. aliæ.

Obstructioni. Surditati. Dolori. Tinnitui. Tumoribus. Purulentiæ. Grauitati.

Oculorum morbis.

Calidis pariter oculorum passionibus, quæ mobiles sunt, aut ventriculi, aut vteri, aut alterius subiecti membri vitio temperatæ iure potuum balneæ opitulantur, maximè quæ oculos peculiari tutela respiciunt, vt æneæ ante alias, nec minus aureæ, deinde nitrosæ. Grotta Viterbij talis, & ibi Iasielli, ac simili natura Tigurinæ in Heluetijs insignes, Fabarienses auratæ. Postea Tritoli, quæ etiamnum extant in Baianis nobilissimæ. Et ibidem Nitratæ aliæ quædam, vix adhuc restitutæ, titulorum Sanctæ Anastasiæ, adiutorij, iuncariæ, petræ, & plagæ Romanæ in Ischia, quæ omnes bibuntur. Tuetur oculos admiranda semper prærogatiua Ciceronis cognomento olim scatebra ad Baias, cum sudatorio ad idem salutarium vaporum. Sicut & Bulla ad Puteolos: & sudatorium in Minio fluuio Hispaniæ, quæ natura terræ nulli cedit oculari remedio, conspersis item ex eo naturalibus aquis, sicut & ex Cadmia naturaliter dilutæ aquæ probantur, & ex Pompholyge paratæ. quales nonnullæ ad S. Cassianum; & nouiter inuentæ quædam sub Sarteano, Scopuli item balneum in Viterbien. & ad viuares in Delphinatu, quæ & cæcitatem in collyrijs sanare promittunt, & lippitudinem resiccare. Eædem punctionibus tùm oculorum, tùm palpebrarum quoque facient, & ex æruginibus infusæ, nec secus vbi frequenter fluxionibus, aut lippitudine infestari soleant. Ijs enim multæ aquæ minerales, ferri præsertim aliqua virtute participes, & quæ citrà mordacitatem exiccent, limpidæ, & claræ vtiliter oculis infunduntur. Nam aquulæ istæ claræ, quæ nouiter ad mœnia vrbis repertæ sunt, sapore aliquatenus sicco, fluxiones id genus oculorum facilè sedant. Et quæ de Trigorio dicuntur, ad decimum lapidem via Hostiensi. Facit & frigidæ puræ aquæ assidua conspersio, vt propositum est. lib. II. quemadmodum dolori lauatio ex Hippocrate restituta libro VII. habebitur. Offuscationibus, ac nebulis obseruantibus, Aquæ prædictæ, & Ciceronianæ, in Sardinia Solini fontes admirandi. Aenea insuper, ac Nitrata epota, vt Bracchula sub Baijs, & Petra sub Puteolis, Marina tepens irrorata, & ex Cadmia aquæ omnes, & collyria. Suffusionibus verò, non adeo Hypochysi confirmata, tàm potus prædictarum medicati, quàm ex discussorijs ex alto cadentes aquæ auxiliantur. Quod promittit Astrunum cum duccia, duccia Sancti Philippi, Badeniæ in Helueticis, Grotta ac similes, & collyria ex æruginibus, cadmiaq. præparata. Sic lachrymas ex fistula importunè obortas exiccare, in quo æneæ præualent ebibitæ, vel ex Minio aquæ etiam perfusæ, quales multæ iuxtà Minium fluuium in Gallecia, & ad lucum Augusti. Sordidas verò ex antiqua lippitudine lemas, vel ex alterius exacti morbi reliquijs, cùm potationes non noceant, assiduè tamen ex medicatis ipsis perfusiones exiccant, aureis, æneis, miniatis, æruginosis, ac arte cum pompholyge paratis, quales recensuimus. In vniuersum omni inueterato oculorum affectui duccia bal. in occipite adhibita propria est: vbi nimirùm eorum nerui habent originem.

Oculorũ, & palpebrarũ pũctionib. Fluxionibus. Lippitudini.

Dolori. Offuscationibus. Nebulis.

Hypochysi, & suffusionibus.

Lachrimis, & Fistulæ lach.

Lemis, & lippitudini.

Na-

Narium morbis.

NARIVM verò grauedines iam per balneas calidas, ac aspersiones curari, sub communi ad has partes destillatione docuimus. Sicuti & per potum ministeria iuuare æneas, Nitratas, idque genus alias purgantes aquas, de Grotta, de Tiguro, Porretanas, & his alias consimiles. Nec minori efficacia ad abscessus iam incipientes occurrunt, trahendo ad infima, ac vacuando, quemadmodum conspersæ Plumbeæ iam factis vlceribus, ozenæ, & Polypo, quales in Lothoringiæ montanis, vel arte ex diluto plumbo comparatæ, & item Albulæ propè Romam per Alumen dilutæ, omnem fœtorem leuando. Salsæ autem, ac Atramentatæ fortiores. Quæ & sanguinis ex naribus fluxum retinere valent, vt Aluminatæ omnes, ac Nitratæ etiam in fontibus, Plumbeæ, Ferratæ, & quę Gypsum ducunt. Canceratis etiam in naribus medentur tumoribus Cantarelli aquę Puteolis, & Vlmitellæ mirificè in Aenaria.

Grauedini. Abscessibus, vlceribus, & Ozenę, & Polypo. Sãguinis fluxui.

Oris, & Palati, & Faucium morbis.

IVVANT quoque peculiari facultate os, ac fauces æneæ aquæ, vt Grotta tàm celebris, & Tiguri in Gallia, & quæ in balneis Auinionis scatebra ænea, & Leucenses in Valesijs. Deinde Nitratæ, & quæ pro tenui substantia mouent; nec secus collutæ omnes. Facit verò ad gingiuarum abscessus colluta tepida efficaciter, vel nitrata, vel salsa. Corrosis verò ac laxis, sicut & dentium infirmitati, quæ nimirùm ex acri, ac salsa è capite fluxione dependent, non vulgari auxilio faciunt quæ ad destillationes supra retulimus, potationes, balnea, discussorias aspersiones. Sicut, collutæ salsæ, Montis Catini in Tuscia, Aquarij oppidi in Aemilia, Succellaria Baiarum, Porretanæ, & Albulæ, ambæ ex alumine, Caldanellæ cum ferro, in Chalcyde aquæ, & eis vicinæ Hallopiæ aquæ in Achaia. Anigri, & Alphei fluminis, ex Strabone. Ex nostris verò non paucæ sunt, villa Lucæ colluta, Atramentosæ in volaterrano, Cinereæ, & ibidem Sancti Bartholomæi sub Patauio, Austrunum à proprietate, Carporum balneum, & Veronense. Inflammatis, cruentisque ac multa acri humiditate fluentibus gingiuis magnopere conferunt aquarum dulcium, & temperatarum balnea; ex Aëtio, vt infrà lib. VII. cap. XXIII. Faciunt porrò prædictæ minerales omnes, ad confirmata iam vlcera, Aphtasq. quocunque vsu omnes, & præter ea ex Antimonio parata gargarismata, ex æruginibus fortior, ex auro inter naturales sub Fabaris, & ex Ochra quales habentur in Germania quædam. Lotura qua Sublimatum paratur efficacissima. Tonsillas cohibent, Columellæ inflammationem, tumoremq. restringunt eædem, & ad Villam sub Luca potiones, collutionesque, ad Porretanas, ad Tigurum, ad Viterbium. Fauces aperiunt vocem instaurando eædem, Nitrata, & Aeneæ, ac plures in Baiaricis, & in Aenaria ebibitæ, Astrunum balneum, Tigurinum, Lothoringium, Leucense, & Zame in Aphrica, Anginas, ac Pleuritides arcent.

Gingiuarum Abscessibus. Dentium Corrosionibus, Infirmitati. Vlcerib. & Aphtis. Tonsillis, & Columellæ. Voci instaurãdæ. Anginæ, & Pleuritidi.

Thoracis morbis.

THORACEM autem peculiari facultate tuentur ex Sandaracha Aquæ, cuius naturæ fons proditur Zame, quem modo memorauimus, in Aphrica, Plinij testimonio. Et item æneæ, quæ attenuant, acuuntq. vitales spiritus mirificè, & Nitratæ: nam è diuerso quæ indurant, vt Ferreæ, ac Frigidæ; vel opplent, obstruuntque, vt Gypseæ, ac alumine dilutæ, minus eligibiles. Quare immersis in altum thoracis vitijs, ex lento potissimùm phlegmate fientibus, vt obstructiones, Peripneumoniæ, suspiriosa Asthmata, (cessata scilicet respirationis angustia, & vbi non absit febris) efficax admodum ad omnem talium affectionum caussam extenuandam, habetur præsidium tenuium, quales diximus, aquarum potiones in primis, Grotta, & Tigurum ex ære, Fabarienses ex auro, ad vallem Sancti Marini, ac aliæ Nitratæ ad Baias, Porretanæ admistæ in Bononiensi, Carporum aquæ, & Aquæ in Liguria ebibitæ, ac similes. Asthmaticis vtilis habitatio ad Puteolos habetur, auctores sunt Medici Neapolitani pro naturali sulphuris habitu, qui modicè siccat, atque attenuat. Vtilis porrò & vocis exercitatio, cantus & clara lectio, quod factitasse antiquos docetur in Thermis, & aliqua particulariter lib. 7. cap. 23. Cæterùm post initia purgationibus alijs prægressis, omnia calida, ac digerentis facultatis balnea, ac etiam sudatoria conueniunt: quales discussoriæ Badeniæ in Austria, blandæ Aquisgrani in Brabantia, Miniatæ Aquæ calidæ in Hispania, in Biacensi agro nouiter inuentæ, Leucenses in Valesijs, multijugæ facultatis Aponus, atque his similes aliæ modicè calentes, nec vllo mineræ excessu aut astringentes, aut siccantes. Tussim verò macerant eædem epotæ, aperiendo, tenuando, educendo, vt Tritoli speciali virtute, & quod nunc dirutum ex bitumine aliud ad Baias, Plagæ Romanæ titulo aqua in Ischia, & quædam ibi aurea, reperta nouiter, & Fonta-

Obstructionib. Peripneumoniæ. Asthmati. Tussi balnea. lib. 7. c. 25. in fin.

Pulmonariis viceribus. Phthysi.

Hæmoptoicis.

Tussi antiquæ.

canalis nuncupata, Pulmonarijs eædem vlcera omnes consolidant, nec minus Plagæ, Iuncariæ, & quod erat Petroli balneum, in Baiano, Sancti Marini in Flaminia, Mons Catinus in Hetruria, Aqua Borra, Porretana, Villa, Grotta, Tiguri, & quæ minio in finibus Hispaniæ dilutæ sunt. Hæ enim contrahunt, ac villos densando visceris à Phthysi etiam confirmata vendicant, quo nomine Villa Lucæ commendatur, Grotta Viterbij, & sub Tiguro aquæ, nec minus Porretanæ potiones, Albulæ, & his similes, quare & Hæmoptoicos, idest sanguinem extussientes iuuant. Cunctis pectoris passionibus mederi promittunt, & antiquæ tussi Astruni bal. & duccia in Puteolano, Sanctæ Mariæ bal. ad San. Cassianum mirabile. Sancti Philippi, & Corseni ducciæ, aqua sancta Asculi, Sanctæ Mariæ in Filice, Viterbij, Treschurij aqua, nunc restituta sub Bergomo, ad Aquas oppidum in Sabaudia, Tungri celeberrima in Burgundia. Cæterùm dulcium, & temperatarum aquarum balnea, quatenus in affectibus Thoracis sint adhibendæ, Hæmoptoicis, Pleuriticis, Tabidis, & Tussiculosis, id ex lib. 7. petendum est, cap. 23. Sicut & ad Thoracis dolorem leniendum etiam in Pleuritide, vtilia fomenta adhibentur, quæ in 7. cap. 31.

Viscerum morbis.

Passionũ interiorũ duplex origo.

Vsus balnei duplex.

VISCERVM plurima sunt passionum genera, ac diuersa; quibus pro ratione balnea Naturalia conueniunt, plus aut minus, & aliquibus nequaquam conueniunt. In vniuersum illis conueniunt omnibus, quæ alteram duarum habent originem, vel obstructionem scilicet, vel debilitatem, vel vtranque simul. Balnea enim naturalia hæc operantur præcipuè, quòd aperiunt, & resoluunt, atque corroborant debiles partes. Vsus verò duo præcipui; In potibus scilicet, quo statim ipsarum aquarum ebibitarum qualitas ad affecta ipsa loca perducitur: & item in balneis, quæ digerendo operantur, & confortando. quo nomine & lutamenta in aliquibus viscerum morbis quandoque recipiuntur. Obstructionum quidem soboles sunt omnes istæ passiones; Intemperies quæcunq; sit, inflationes, tumores, dolores, abscessus, vlcera. Et præter hæc, repletiones, cardialgia, icteritia, lienes, atræ biles, viscositates, arenulæ, lapides, hæmorrhoides, vteri morbi, præfocationes muliebres: quæ omnes passiones abstergentibus opus habent remedijs, ijsdemq. attenuantibus, ac digerentibus, & quæ huiusmodi sunt balneis. Debilitatem verò viscerum hæ potissimùm consequi solent passiones, indigestio, vomitus, fluctuatio, flatus, colica, cruditas, inappetentia, fluxus, cachexia, hydrops, diabete, sanguinis mictio, vteri fluores, laxitates, abortus, sterilitas. quæ omnes, affinesq. aliæ passiones corroborari in primis desiderant ipsa membra, ac simul digeri superflua, quæ duo egregiè præstant balnea, & quæ in potibus sumuntur maximè. Ergo, vt in omnibus, ita potissimùm in interiorum morbis debitam supponimus præparationem esse præmittendam, qua & superflua quantum fieri poterit excernantur, & viæ dilatentur, & membra tandem ipsa ad futuram balnei operationem disponantur. Quoniam verò, vel me tacente particularium ipsorum affectuum, ac particularium membrorum habenda ratio est, in quocunque balnei vsu; in primis quidem ipsarum intemperierum diuersitas attendenda est, quæ aut cum materia esse possunt, aut sine materia, calidæ, frigidæ, humidæ, siccæ, vel mistæ ex his; & qualitercunque sint, per balneas competenter curantur. Habita tamen ratione penès qualitatem intemperiei, & ad quantum se extendant gradum: vt frigidæ intemperiei calida adhibeantur balnea, tàm abstergentia, quàm digerentia; calidæ verò, & calidę siccæ intemperiei minus calida consulantur, immò frigidæ facultatis sint balnea. Passionibus porrò omnibus interaneis (idest quæ sub prædicta veniunt censura) conuenire promittuntur aqua de Grotta Viterbij, & quod iuxtà est balneum titulo Iasielli, quod & apostemata discutit interna; Tiguriq. in Heluetijs similis aqua, Acidæ ad Goppingam, Acidæ ad Rotenburgum, & ad Caroli IIII. aquas fons Acidulus. Cæterùm non solùm quidem affectibus internis, his qui pendent à debilitate robur esse procurandum intelligo; verumetiam in omni ferè viscerum morbo, semper inter alias balnei medicatas facultates, quæ robur ipsis simul adiungant, præferuntur; quales sunt quæ ferro participant, vt Ficuncella ad Sanctum Cassianum egregia in hoc facultate praeditę, Villa Lucæ, Carpi, Aquæ in confinibus Liguriæ & Monferrati, Ferrugineæ ad Baias, Leucenses in Valesijs, Ferinæ ad Martianam syluam, quæ omnes, vt pleræque his similes aliæ bibuntur, abstergunt vias latas, & relaxata membra confirmant. Corroborat verò solo vsu balnei, nec adeo calfacit Auinionis balneum ex ferro, & huic simile de Aquis, & Regina sub Pisis. Rubeum cui Sancti Ioannis titulum sub Luca, Corsenumq́ue, Caiæ, & de Palatijs Viterbij, quod vulgò balneum à Serapide cognominatur, Caldarianum item sub Verona, Fitterum in Hispania, Bademiæ in Heluetijs, Plumbeæ in Lothoringis, & ex Alumine Albulæ potu & lauacro vtiles, Ni-

Præparatio necessaria.

Morbis ab intemperie.

Morbis à debilitate

trata

tratæ in Alſatia, Porretanæ, Aponus, Aurea, & Argenti ſpecie aquæ nouiter inuentæ in Aenaria, & his ſimiles Tungri aquæ nobiliſſimæ,& ad Aquas oppidum in Sabaudia. Itaque hæ viſcerum maximè affectibus medentur, inter quas (vbi non tantum roboris quæritur) Nitratæ ebibitæ clementiùs agunt, vt Tritolæ, & Paganelli ſub Viterbio, Tritolæ aliæ, Iuncariæ, Petræ, & Plagæ ſub Puteolis, Blandulæ Sancti Martini apud Ariminum, & Albulæ, quas adeo Archigenes ad veſicæ, & vteri vlcera celebrauit. quæ omnes vix primum attingunt caliditatis gradum. Ideo earundem potiones ad viſcerum inflammationes valent, intelligas quæ citra æſtuoſam ſunt febrem, aut in principijs, aut affectu iam declinante; Nam in his priuata alia non deſunt præſidia. Inflationes verò, & indurata, quæ frigidæ indicant intemperiei exceſſum,digerentibus, item ebibitis diſcutere oportet; iiſq. aliquanto calidioribus, ac roborantibus, Aponi aquæ vſu quocunque ad id idoneæ, Balneum Carporum, Buſſetum Viterbij, Sanctæ Crucis ad Baias, & his ſimilia, non poſthabitis interim prædictarum,aut Aeneæ, aut Nitratæ miſturæ ad hæc omnia prærogatiuis. Sicut eaſdem in balneis diſſipant Aponus, Auinio, Aquiſgranum, Lothoringium, Bademia Auſtriæ, Sancta Maria in balneo, Sancta Aſculi, Sanctus Martinus in Comenſi, Calidæ ad Treſchurium in Bergomenſi. quæcunque vbique terrarum ex ſulphure ſeu ſyncero, ſeu admiſto temperatæ.

Inflammationibus.

Nutritionis inſtrumentis.

PORRO' eorum, qui balnea bibant ob quampiam membrorum nutritioni inſeruientium imbecillitatem, eſt plurima pars, quæ idcirco corroborantia deſiderat balnea. Corroborantium verò quæ & confortantia cum D. Hieronymo aliquando dicimus. in communi hæc ratio eſt, vt ſiue peculari virtute, ſiue temperamenti æqualitate membri naturam ita contemperent, firmentque, vt ſuperflua, & circa ipſum calida, frigida, cuiuſcunque exceſſus reijcere valeat, atque aliunde irrumpentia vitare. Vtramque virtutem ſingulariter obtinent de Grotta aquæ inter æneas, & iuxtà conſimiles fontes ad Viterbium, & Tigurinæ in Heluetijs. Villa ſub Luca fortiùs roborat, minus euacuat pro pluri ferreæ mineræ admiſtione. Medium obtinet Ficuncella Sancti Caſſiani, quibus tribus generibus quæcunque aliæ ſumendæ aquæ balnearum conformandæ erunt. Vt Speluncæ aqua in Iſchia, Caldanellæ ſub Senis, Caldarianæ ſub Verona, Leucenſes in Valeſijs, de Aquis in Gallia tranſpadana. Et quædam nouiter reſtitutæ Tungri aquæ in Burgundia, alia in Biacenſi Agro in Hiſpania, ad Ais nobiles in Sabaudia, Roſſanelli aquæ in Tolentinati. Deinde quæ in balneis ex quacunque intemperantia firmant, Auinio ſub Senis ex ferro, & huic ſimillima Caſtilio in Aenaria, Aleria in Corſica, Carpi, Aquæ, & Regina ſub Piſis, Corſenum ſub Luca, Fitterum, Aquiſgranum, & Bademia Auſtriæ. Nitroſas aquas in potibus corroborare ſtomachum auctor eſt Auicenna 11. Canonis, quæ tamen ſi minus validæ ſint in hoc Ferratæ,ſunt purgando ſaltem leuiſſimæ. Tales narrantur in hiſtorijs libro v. Sancti Marini ſcrobes,Aqua Borra in Senenſi,& altera in Floren. agro, Treſcurij fons ſub Bergomo, Tritoli, & Iuncariæ venæ, Gibberoſi, Plagæ Romanæ in Aenaria, Nitroſæ in Alſatia, quæ tamen omnes pleghmata, viſciditates, & cruditates valenter vndecunque ex vijs latis extrudunt. Nec minus Porretanæ ex alumine, & ferro modico, Albulæ in vrinis efficaciores, Ferinæ ex ære ad Martianam ſyluam in Germania, Fiderij puteus, & ad Goppingam balneum, ſuperbus Aponus. Vomitu ſoluunt ſalſæ, marinæ, & his ſimiles, montis Catini ſalſula, & huic ſimilis Caſtilionis aqua in Aenaria. & alia Aquarij apud viam Aemiliam, Salmacidæ ſub Aſculo, Traſcheriana, Porretana, Ficuncella. Violenter vero ſubuertunt Atramentoſæ, vt Stygis aqua in Arcadia, qua traditur Alexandrum mundi domitorem fuiſſe neccatum: virides & æneæ naturæ in Perſide, & item ex Chryſocolla, Auripigmentoque, qualis ad Suſas fons in Perſia. Contrà, crebras ſiſtunt vomitiones, ac nauſeam Ferratæ in primis, quales bibendo plures cenſuimus, & quæ extrinſecùs adhibitæ firmant, vt Auinio, cæteræque. Deinde aluminatæ vt Albulæ, quanquàm putidæ primo ſenſu, & Porretanæ firmando ad extremum, de aquis in Liguria trans Apenninum, & ex Gypſo irroratæ emplaſtica virtute, ſicut & Plumbeæ in Lothoringis. Sitim verò arcent mendoſam, quæ viſcera item poſteà refrigerant euacuando acria; ac humectant, ſiccam intemperiem alterando, quales diximus Nitratas, Aeneas, ac partim Ferreas, Acidas; & Calidæ inſuper ſimplicis labrum, in Thermarum veterum inſtituta relatum. Porrò veteres ad omnem viſcerum debilitatem, & ad robur virium comparandum, commendabant ſuper cætera exercitium, vt in VII. declarabitur. Et præcipuè in ventriculi morbis,necnon dulcium & temperatarum aquarum bal.cap.xx.

Inflationibus.
Debilitati.
Corroborantium ratio.
Cruditatib.& Frigiditatib.
Subuertētes ſtomachum.
Vomitionib.
Siti extinguendæ.
Robori virium.

Ventriculi morbis.

Corroborantium ventriculum.

Per hæc itaque, quæ communiter Nutritorijs accommodata sunt remedia, facilè balnea, quæ ventriculum iuuent, inferemus. Corroborant enim, ac frigidæ simul, & subcallidæ faciunt intemperiei eadem balnea tàm epotæ, quam in balneis ebibitæ, & quæ ex ea ortum habent affectiones, debilitatem, ac dolore tollunt Ventriculi, Calidis verò harum partium intemperantijs eo modo, quem in communi viscerum diximus, succurrendum, per balnea videlicet, quæ modicum refrigerent, reprimantq. astrictoria facultate per initia, vt ex Ferratis adpositissima est Ficuncella, aqua in potibus, Villa Lucæ, Sanctæ Crucis ad Baias, Porretanæ interdum. Acidæ verò aquæ omni id genus calidæ intemperiei ex proprietate vtiles quales ad Anticolum aquæ in Campania, vsui etiam domestico idoneæ. Acidæ extrà vrbem ad III. lapidem secus viam Hostiensem, Fiderij fons in Germania, & ad Goppingam. Vbi enim confirmata intemperies euicit humidum, sicca ac desperanda introducitur ventriculi tabes, cui inter lauationes priuatas ex aquis dulcibus temperatis consulendum, ac per Hydrelæi fotum libro VII cap. XXXIII. Singultui verò per frigidam cibis superbibitam, ac tepidam libro II. Choleram verò in fine sedant quasi eadem, Ficuncella, Porretana, Villa Lucæ, Auinio, Calderiana: nec minus clysteres ex salsa, & Subcutilæ vetustæ in Sabinis, ac eodem modo superbibita tepida, auctore Galeno. Subcutiles deinde istas videtur probasse Celsus in Cæliaca passione, ac lyenteria, fluxibusq. cruditatum; quibus à Grotta sub Viterbio potiones egregiè medentur, & aliæ ex ferri natura refrigerantes, astringentesq. vacuando, & Porretanæ. Atra verò bile in ventriculo vexatis eadem consulitur, & Tiguri potatio in Heluetijs, & quam libro secundo docuimus, arenatio, ac saburratio. Ad excitandam verò appetentiam nitratæ faciunt, & salsæ, faciunt, & acidæ priuata facultate, quomodo nobiles sub Viterbio Paganelli titulo, & à Grotta mirificè, quæ reconualescentes etiam, & prægnantes citrà noxam appetere promittunt. Noxiam verò è diuerso caninæ famis voracitatem cohibent Cellenses ebibitæ in Heluetijs, quibus non paucas ex superioribus censuris conferre poteris, & lauatio ex simplici aqua frigida in Septimo statuenda. & fomenta, & epithemata cap. XXX.

Calidæ intemperiei. Tabi ventriculi. Singultui. Choleræ. Caliacæ pass. Lyēteriȩ. Fluxibus. Atræ bili. Appetētiȩ. Fami caninæ.

Iocinoris morbis.

Iecvr autem maximè, seu calidam patiatur intemperiem, seu frigidam, & quocunque adhibendo remedio, seu intrinsecùs, seu extrinsecùs, semper quæ robur visceri adiungant, desiderat, Galeno test. XI. Metho. Quam maximè prærogatiuam Ficuncellæ potiones obtinent, mediocris ex calido fomite temperaturæ, eiusq. ex ferri admista stypticæ, & quæ tamen noxia vndecunque purgamenta extrudens, cuicunque huius visceris morbo præsentanea est, vnde illi apud vulgus nomen Figatella inditum fuit. Post hanc est villa Lucæ, non minus purgans, & corroborans. & Calderiani aqua magis calida, similisq. sub Carpis, quæ bibuntur. Deinde æneæ naturæ de Grotta, de Tiguro, ferinæ, quæ calidiores sunt prædictis. Nec minus subtilis substantiæ Fabarienses ex auro, & Porretanæ, tàm potu, quàm lauacro ex alumine roborãtes, vacuantesque, ac similes ferè tepentes Albulæ. Vltimo loco nitratæ, quæ quantum quidem ab alijs firmandi facultate deficiunt, tantum reliquas superant species refrigerando inflammata, aperiendo obstructa, & purgando, vt multæ sub Baias relatæ, & in balneis Caldanellæ, Sancti Ioannis in Lucensi, & de aluis in Pisano similes, magis calidum Auinio, & in balneis corroborans. Eædem propterea ad morbum regium, & ad inflationes excutiendas efficaces, nec secus sulphuratarum balnea temperata, Aponus, Aquisgranum, Bathoniæ in Anglia, Mattiacæ sub Maguntia, ne vulgares in Italia reiterem, & præter has temperatarum aquarum balnea libro septimo cap. XXIII. In frigidis verò, hepatici, seu qui obstructo, aut indurato viscere, toto abdomine inflantur, & Cachexiam illapsi efficaciora, & tam intus, quàm foris calorifica magis, digerentiaq: desiderant. Talis Aponus, & quocunque vsu accommodus, sanctus Martinus ad iuga Rhetia, Badeniæ in Austria, altera in Heluetia, Leucenses, Ferinæ, Lothoringiæ, Tigurinæ, Grottæ. Occurrit aqua Grottæ omni incipienti hydropisi; confirmatæ autem non adeò solet prodesse. Similiter & Serapidis balneum cum ferro, vitio autem hepatis confirmato, balneum (vt inquit Celsus) & omnis humor alienus est. In curatione enim hydropisis, prima statim se exhibet redundantis aquæ vacuatio, cui rei quanquam aliqui nostri veteres aquarum naturalium potiones, & balnea consulunt; docet tamen experientia, ac ratio, non esse eis admodum confitendum. Verendum enim in potionibus est, ne aqua aquæ addatur, itaque æger siue ex virium imbecillitate, sine nimio onere succumbat, vt aliquos vidimus ad hoc remedium inhiantes in ipso etiam vsu miserè perijsse. Tungri aquam in Burgundia mirificam tradunt Hydropicis, vt quæ

Intemperiei, roborique. & Morbo regio inflationibus. Hepaticis Abdomini inflato. Chachexiæ. Hydropicis.

euacuat aquas ebibita iure balnei, flatum discutit, & tamen sitim extinguens. quendam suo, & aquæ Sanctæ vsu in potibus sub Asculo persanasse Hydropem. Bergomenses Trascherij aquam suis experimentis commendant. Porrò balnea quamquàm calorifica, & fortia, vel nequicquam sunt tumenti hydropi, vel certè ad vacuatoriam obtinebunt facultatem, in fine scilicet & vacuatis aquis. Quo circa tria iudico necessaria, hepatis robori primò, ac perpetua curatione esse intendendum. Secundò facta hydrope à balneis abstinendum, & tertiò tentanda balnea, vel in principio, si ita ratio postulare videatur: vel certè in fine. *Asciti.* Quæ vteri vitio, vel lienis, coaceruari solent humiditates, & in Ascitis specie principio, vidimus nitratas, ac salsulas quasdam modicè purgatorias sanasse in totum; *I. Experimentum.* & sola in Marinis balnea. & quales probauimus Grottæ aquas calorificas, digerentes, roburq. visceri, ac nutritorijs reliquis adiungentes, adhibitis aliquandiu ad finem, vel sulphuratis, similibusq. calidis balneis, vel ex marina aqua. Salsarum aquarum balneo in Lesbo curari hydropem meminit Galenus. *II.* Ego verò puerum à septennio in octauum annum à confirmata hydrope liberaui, solo poculo vrinæ puerulis decem annorum, per triginta dies in aurora, purgatione aliqua præmissa ex Rhabarbari diluto, eodemque fabæ magnitudine commanso per interualla. *III.* Hominem verò quadragenariam ex largo fluore hydropem, vrinæ potibus similiter exhibitis per mensem, ac intermissis ex elaterio purgationibus pondere septem granorum tritici, cum pilulis aromaticis;& Rhabarbari semidragma alternis diebus commansa, contrà spem cæterorum medicorum omnino incolumen reddidimus. *IIII.* multos post cachexiam, & indurato mulierum iecore, solo fermè Rhabarbaro præseruauimus ab hydrope in totam vitam. *Tympaniti.* Cæterùm in Tympanite, discussoriæ omnino facultatis esse oportet aquas, siue in potibus (vt diximus) in principio tentanda sint, siue in balneis sub fine: quando idonea quoque est è vaporibus ipsorum calidarum fomentatio, qualis ad Corsenum commoditas, ad Aponum, ad Baias, ad Puteolos; nec minus super saxa, harenasq. calentes sub Sole recubitus, insolatusque. *Hyposarcæ.* In Hyposarca denique assidua prosunt illutamenta præter cætera, & in Marinis, salsis lacunis, atramentosis paludibus, in sulphurosis calidissimis quantum vires sufficiunt, lauari. His (inquit Celsus) sudor euocandus est, non exercitatione tantummodo, sed etiam in arena calida, vel Laconico, vel clibano, similibusq. alijs. Maximeq. vtiles naturales, & siccæ sudationes sunt, quales super Baias in Myrtetis habemus, quæ & extant nostro tempore. Arena è littore maris sole feruefacta capite tenus Hydropicis obruta, vulgaris præsidij est, Dioscor. *Omni hydropi.* Adde incomparabile remedium ad omnem hydropem in puluere ad aquas calidas in Ischia volutari, atque insolari. Ex plumbo balnea in Lothoringis omni hydropico permira habentur, Fabariensia, Badenia vtraque, Calidæ ad Viennam ad fines Bohemiæ cum lutamentis, & infrà sub Buda aliæ. Aridum & valde potens Stygianum ex nostris, non longe ab vrbe, & Sabatinum valde acre, Bullicanum Viterbij feruidum, Bulla saliens ad Puteolos, Thermæ in Sicilia, calidæ ad Lucum Augusti in Hispania: quæ omnes vbique calidæ ad hydropem valere ab auctoribus promittuntur. Omni item hydropi ex salsis clysteria vtilia sunt. In herbis medicatis similiter decubitus, insolatus, exudatio, saburratio, quin sub tritici aceruo, aut salis, dum calent, volutari valde conuenit, vt iam in II. libro docuimus. Nec minus stuphæ, hypocausta, ac Pyriateria, quæ priuatim facienda docebimus in VII. vbi posteà & de discussorijs balneis paratu facilibus. *Fluxibus hepaticis.* Porrò fluxibus hepatycis retentricis potentiæ vitio, fluoribus eiusmodi mulieribus, & hemorrhoidis omnia iam præscripta iure balnei, ac potuum astringentia faciunt. *Sanguinis fluxui vndecunque.* Similiter atque sanguini vndecunque mananti aluminatæ, vt albulæ, & porretanæ; ferratæ, vt Sancti Cassiani omnes, Villa Lucæ, Caldanæ Pisarum, Caldarianæ Veronæ, plumbeæ in Lonthoringia, Cantarelli sub Puteol. atramentosæ in Volaterrano, aqua ex gypso, & quales emplasticæ Sancti Victoris sub Fabriano concalefactæ, & in balneis adhibitæ. Et demum quas valde conferre ad omnem sanguinis fluorem experti sumus, aquæ ex candenti chalybe paratæ, quæ familiari scilicet vsu & adstringunt, ac viscerum villos firmant, ventrem, hepar, lienem, vterum apprimè confortant. Mirabiles & quæ ex Hæmatite lapide parantur à proprietate, ex antimonio, schisto, & rubrica synopide. Fluenti vndecunque sanguini, & confertim ex naribus, atque vtero, experti sumus largam ex improuiso frigidæ aquæ effusionem patienti mirificè conferre.

Lienis morbis.

EADEM ratio in ministrandis circa lienem balneis, quæ in hepate esse debet: nisi quia pro ratione visceris, solidioris ex natura substantiæ, frequentiùs ab intemperie frigida, humidaq. lædi solitus; calidioribus, ac magis subtilis essentiæ potibus gaudet, & quæ simul egregiè firment. *Lienosis.* Quare lienosis, idest obstructionem patientibus, duro, oblongo, ac

Tumori. Obstructioni.

tumido ad sensum hypochondrio sinistro, ferratæ aquæ (vt Rasis est auctor) à proprietate conueniunt, quales suprà paulò recensuimus multas. Deinde æneæ, deinde nitratæ, deinde aluminatæ, omnes in potibus; vel in balneis calidæ omnes, & cum viribus digerendi, nec ferro exutæ ob eandem affinitatem, quales Caldanellæ sub Senis, de Aquis in Liguria, sub Luca, sub Pisis, sub Viterbio, in Hispania multæ, ad Tungrim mirabiles in Burgundia, quæ & Thoracis, & cordis medentur vitijs. Præseruare à lienis morbis Anticoli aquas vsu comperimus: & similiter aquas ad Vrbem acidulas sancti Ioannis. Confert quoque obstructo visceri lixiuium ebibitum, eiusdem Rasis Medici auctoritate, vel quales naturales aquas aliquas in Baiano describemus, quæ cineres, ac pumices elambunt. Galen. in IX. de comp. Med. secundum loca, ex Triphone Marinam quoque commendant in potu cum vino, ex balneo tamen aquarum dulcium, ac malagmate ibi adscripto. Et item discussorijs rebus illutamentum, salsum, sulphurosum, ferreum, actu calidum, qualia ad neruos contractos, & in articulorum tumentijs multa adduximus.

Calidæ intemperiei.

Calidæ verò intemperiei, ac inflammato lieni, satis quæ hepati adscripta sunt, faciunt: nec non quæ in Septimo libro ad lienosos describentur capite 23.

Cordis morbis.

3. de part. cap. 4.

Cardialgiæ. Palpitationi. Syncopi.

COR autem (vt inquit Aristoteles) vitium aliquod non patitur graue: quare hoc primarium viscus balnea non nisi secundaria actione iuuant, prohibitis nimirùm, quos aut ex aliquo consensu partium, aut aliorum morborum incurrit affectibus. Vt quæ Cardialgiam, Palpitationem, Syncopimq. prohibent, ventriculum iuuantia, vterum, thoracem, pulmones, fauces; veluti æneæ, vt de Grotta Viterbij aquæ, quas non desunt qui auream quoque fouere materiam existiment. Cordis palpitationem inhibere promittit ad Tungrim aqua, asthmaticis, ac lienosis etiam vtilis. Probantur & Fabarienses ex auro in Rhetia, vel ex auro parata aqua, vel in qua aurum extinguitur, vel quæ extrinsecus dissipatos ex affectu, vehementi dolore, vel ardenti febre spiritus vniant confirmentq. epithemata, quorum ratio in Septimo dabitur. Vel quæ ad animi passiones infra dicturi sumus. Aurea nouiter restituta in Aenaria aqua.

Intestinorum morbis.

Aquæ deiectoriæ.

PERTINENT autem ad intestinorum affectiones tam iure potus, quàm balnei omnia, quæ paulò ante ad nutritionis instrumentorum tutelam citauimus. Galenus in IIII. de San. tuen. inter deiectoria medicamenta adnumerat vsum aquarum sponte manantium, quibus aut sulphuris, aut bituminis, aut nitri vis inest, quibus solitos fuisse quosdam inquit vere, vel autumno quotannis excrementa vacuare. Clementer operantur Nitrosæ aquæ, deinde salsæ, acrius aliquæ vel ex ære, vel calcantho. Quo in genere violenter absterloriæ, seu potius excoriatoriæ sunt euitandæ, qualis Stygos fortasse hydor in Arcadia, & viridis quædam aqua in Persia.

Miseraicarum obstructionibus.

Mediocres, quas diximus nitrosas, vtiliter ad meseraicarum obstructiones bibuntur, simul atque corroborandum interanea ipsa. Talis Plaga aqua, & Iuncaria ad Baias, & quædam similes in Aenaria insula potabiles: Castilionis præcipuæ aqua, quæ omnes & excrementa abstergunt, aperiunt obstructa, ac refrigerant. Talis & Sanctus Marinus in Aemilia, aqua Borra prima, & altera, Transcherij sub Bergomo, & Aquarij, & in Alsaria nitratæ. Efficaciores æneæ, Grotta in primis, & ibi Iasielli, & Nausei dictæ aquæ; Tigurinæ subinde, dein Porretanæ ex alumine, & ferro, nobiles Albulæ. Et his similes Hortanæ aquæ, ad Transcherium Bergomi, & in Biacensi agro potabiles.

Fluxibus. Dysentericis.

Fluoribus alui communiter ex herbis medicatis insessus probantur libro VII. c. 33. Porrò in Dysentericis cruciatibus reuocant hodie ferè homines de morte ad vitam aquæ M. Catini Salmacidæ, quæ a Tettuccio vna, altera minus salsa a Balneolo cognominantur, seruanturq. etiam in longinquas regiones adlatæ, toto anno incorruptæ. Dantur iteratis potibus plures dies, vt per earum ostendetur historiam libro v. Quarum exemplo consulo id genus Salmacidas, quæ innumeræ passim nascuntur, quenquam experiri debere. Harum enim antiqua laus est à salis natura: attestante Cor. Celso lib. 4. capit. 15. Themison, inquit, in dysentericis muria quam asperrima vtendum memoriæ prodidit. Planius Muria (inquit Dioscorides) Dysentericis infunditur, etiam si nomæ intestina corripiant, & Ischiadicis veteribus. Eadem ad verbum testatur Plinius libro 31. c. 8. Et item Paulus lib. 3. c. 42. Muria & portulacæ succus (inquit) potus Dysentericis conuenit. Notandum verò quod dicitur, Si nomæ corripiant. Docuit enim nos longus vsus harum aquarum in Dysentericis, curari nonnullos harum potu in principijs, affectu scilicet non admodum acri, nec cruento, Porrò vbi nomæ apparuerint, idest cum manifesta corrosione, & purulentis excrementis; naturam significat tunc pus mouere, ac concoctionem moliri,

iuuandamq. abstersione, & exsiccatione per has aquas. Immò memini hic Romæ Alexandrum Fortunatum medicum, qui muriæ exemplo ex Dioscoride, pro harum aquarum penuria, vrinam humanam quamrecentem, & in clysterijs, & in potibus vsurpauerit, cum idoneo successu. quod ea ratione non damnauerim. Cæterùm plurimæ id genus aquæ vermes ingeneratos enecant, extruduntque, maximè amaræ omnes, acres, ac fortes, quales ex atramenti materia in Volaterrano, Acidæ, Porretanæ, Trescurianæ, & ipsæ M. Catini salinæ. Flatibus verò ex intimis intestinorum anfractibus discutiendis, vt in Colica vsueuenit, ac in Ilei cruciatibus, prædictarum potus non modicè operantur, & item in clysteribus, torsione præsertim infestante. Efficacissima verò in cunctis aqua Aponi, ac iuxtà ad Viuares aquæ in Delphinatu: ad Aquas in Sabaudia, alia vena tituli Sancti Petri, Asculanæ, Pisanæ, Lucanæ, Caiæ, Trescurianæ, Ferinæ, Aquisgrani, de Molgyus, Badeniæ vtræque, Embs dictæ, Brigenses, Fabarienses, Cellenses, bituminosæ, salsæ, omnes vbicumque, terrarum pro calido fomite actuali digerentes, ac discussoriæ. Et aliquæ ebibitę, vt ad Goppingam acidę, & quas diximus antè potabiles. Colicæ Alexander Trallianus exhibet Thermales aquas in potu, & quæ euacuent, & calfaciant. & item Auicenna XVI. Tertij. siccæ verò intemperiei, vt siccantia, & calida balnea improbantur, ita balneis dulcibus vtendum, vt lib. 7. cap. 22. & Medicata ex herbis emollientibus balnea. c. 32. Hydrelæum item, & oleum. Porrò discussorij balnei vice artificialia aliquando sufficimus, vt Vaporarij vsus, atque olei, vel Hydrelæi Solium tepens, si maximè ex fœcibus ibi induratis, vel sicca alui intemperie pendeat dolor. Frigidæ enim intemperiei satis ea calorifica faciunt competenti vsu.

Vrinæ humanæ potus. — Vermib. — Flatibus. Colicæ, & Iliacæ. Torsionibus. — Siccæ intẽperiei. — Frigidæ intemperiei.

Renum, & Vesicæ morbis.

RENVM verò affectus, viscerum, & maximè hepatis, cui videntur ministerio subesse, rationem in balneis consequuntur, ac vesica renum. Vexantur autem renes calidæ intemperiei affectu vt plurimum, tùm quia primarij latiq. venarum, & arteriarum caudices eò transeunt; tùm quia renum ipsorum substantia laxa pinguitudine admodum inflammabili, quæ ex sanguinis ibi serositate luxuriat, participat. Vnde pro leui quacunque caussa, vel exercitio immodico, vel percussione, vel ponderis leuatione, vel cibarijs calidis, vel etiã Venere incandescere solent: & inde lapides in materia ibidem cruda, & crassa gignuntur, imbecillitates in tenui humido, inuoluntariæ pollutiones, fluores albidi, diabetica passio, inflammationes, vlcera, morbi immedicabiles. Faciunt verò ad has omnes, ac reliquas istarum partium passiones, Potulentæ omnes aquæ, quę proprietatem habeant per vrinarios meatus abstergendi, & quæ immediatam veluti caussam tollant. Nec minori sanè efficacia si ex eo genere sint, quæ per aluum, antecedentem ipsam materiam diuertant, quæ communis est praxis medicorum in alma Vrbe. Primæ curæ ergo debet esse calida intemperies, cui per easdem balneas super cætera rei medicamentariæ remedia, quæ sub hepatis caliditate adscripsimus, occurrendum. Purgantes scilicet, subtilis, & mediocriter calidæ essentiæ, aperientes, digerentes, vt nitratæ; atq; æneæ, vel non indecores, si ad robur conferendum ferro quadantenus participent. Quæ scilicet & detergant simul viscera, & confortent. Quà sanè virtute ad eos etiam qui sanguinem mingunt, siue ipsa debilitas renum in caussa sit, siue laxitas vasorum: siue humorum tenuitas, hæ iure balnei ebibitæ aquæ mirificè probantur: Ficuncella, Grotta, Tigurum, Villa, Plaga, Iuncaria, Gibberosum, Porretanæ, Albulæ, Aponus priuata virtute. Quæ & arenulas, calculumq. tàm è Vesica, quàm renibus conterere, ac extrudere pollicentur, & vrinas prouocare. Inter has nouiter comprobatæ sunt Succellaria in Aenaria, Trascherij sub Bergomo, Salmacida Asculi, Roffanelli ad Tollentinum, sub Parrano iuxtà Clanæ, Borra duplex in Hetruria. Et in externis nonnullæ. Tuntgri in primis in Burgundia, ad Aquas oppidum in Sabaudia, in Biacensi agro nouiter restituta, & Antecheræ in Andalogia. Porrò est nobilis medici censura, longa experientia confirmata de arenulis, & calculis. QVI aquis Thermalibus non curantur, nunquam curantur. Nempè quæ ebibitæ complures adimplent medendi intentiones: extrudunt à ventre, & à primis venis superflua, quæ sunt primigenia talium affectuum materia. Sicq. diuersorij cuiusdam habent rationem à vijs renum ad vias latas. Abstergunt egregiè, quà transeunt partes à ventre ad hepar, ac renes & vrinarios meatus vsque ad vesicam. Et si lapidem non frangant, arenulas non modo comminuunt, ac pellunt, sed & partes ipsas, Visceraq. corroborant, quo minus tantis malis gignendis fiant obnoxia sola Aqua Anticoli Romæ assiduè epota in cibis & potibus habetur in ijs affectibus Amuletũ quoddam, ac præseruatiuum. Et quædam Acidæ extrà vrbem, & quas legi ad Amalgaram sub Toleto in Hispania, & similes aliæ tenuis substantiæ, & acriusculæ. Immò nobilissimum habeo testimonium, quod in extrudendis calculis prima aquarum sit prærogatiua, quæ non abstersoria vi tantum, sed vel quantitate, vel pondere operetur apud Aetium ex Archigene,

Calidæ intemperiei. — Sanguinẽ mingenti bus. — Arenulis, & lapidibus. — Leonel.

& Phi-

& Philagrio lib. II. cap. V. d. Ad extrudendum impactum in vasibus vrinarijs, vel in renibus lapillum, frigidam aquam frequenter & aceruatim ægro bibendam se dedisse, vnde corroboratis renibus, occlusum in illis lapidem expulisse. Aegrotantem verò debere esse bene dispositum, & præeuacuatum clysteribus, emisso sanguine, & cùm siti vehementer infestaretur, calidumq. corpus sentiret, exhibuisse. Nec dubitandum, quomodo possint medicatæ aquæ ebibitæ harenulas extrudere, aut frangere lapidem; cùm ex aduerso pleræq. ex dictis aquæ, præsertim ferratæ, & aluminosæ, manifestè lapidescant ipsæ, quà transeunt. Nam in omni ferè medicinæ vsu, satis quisque deberet contentus esse experientia, quà scilicet liquidò patet hanc aquam ebibitam facere ad lapidum vitia, quicquid exterius moliatur contrarium, & præsertim quia ratio diuersitatis huius est in promptu. Nam vnius rei non est eadem dispositio intrà, & extrà adhibitæ; in corpore humano, & in alijs rebus. Nam ex summi Philosophi decretis, non fit quodlibet ex quolibet: sed determinatum ex determinato. Aqua hæc super terram, & lapidem, gignit lapidem; ebibita homini, detergit, extenuatq. euidenter lapidem, & ducit harenulas. Tales manifestè effectus contrarios videmus in Albulis. Quin Anienis fluuius quacunque pertingit, lapideam facit terram, & ligna, & cortices; & tamen Tybure toto ferè anno turbida bibitur, & rarissimi tamen lapidum vitia sentiunt, nec harenulas. Porrò eiusdem facultatis sunt, & ad vrinas promouendas, & ad calculos sumuntur Porretanæ, Villa Lucæ, Paganelli balneum sub Viterbio, Aquarij aqua ad Regium Lepidi, Blandula Carpi, Tritoli dictæ, & Tritolæ pari nominis virtute Puteolis. Petræ ibidem dictæ aquæ, Sancti Georgij insignibus ad Baias, Furnelli, & Succellaria, quos fontes laudat ad hoc Plinius in Aenaria, aquæ ad Tungrim in Gallia, quæ in hisce affectibus antiquissimæ laudis sunt. Fiderij item fontes in Rhetia, Cellēses aquæ in Heluetijs, Fabarienses, Ferinæ, plures aliæ. Acidæ subinde aquæ, quarum in renibus, vesicaque, & meatibus vrinæ expurgandis prima est prerogatiua, qualis in Stadiano Dimidia, in Venafrano Acidula, ad Theanum Sidicinum Plinio, ad tres fontes extrà Vrbem porta Tergemina, aqua Anticoli in Campania, Acidula in Bergomensi, Acidæ ad Goppingam, ad Rotemburgum, & aliæ in Germania, quæ omnes & in potibus priuatis bibuntur. Balnearum enim Solia aut disponunt, quemadmodum mollia quædam & bituminosa, aut dolori leniendo ministrantur, qualia priuatim ex temperatis aquis, vel Hydrelæo, vel oleo balnea, & Emollientia lib. VII. instituenda, capitul. XXII. XXVII. & XXXI. quemadmodum & ex Iudaico lapide per artem medicata aqua, quæ calculis à tota essentia facit in potibus. Eædem omnes aquæ, ac similes Vrinæ acritatem, ardoremque, & inde natam stranguriam, vel mingendi impatientiam sanant præter cæteras medicatas. Asserit Leonellus Fauentinus Medicus non ignobilis, quòd si huiusmodi affectus vesicæ per Thermalium aquarum potus non sanantur, nunquam sanantur. Inflammationes arcent, vlcera abstergunt, curantque, in quo maximè Albulas in Latio celebrauit Aetius ex Archigene, & nos Porretanas, Viterbienses, Lucanas, Cassianenses, & Carpi Blandulam experti sumus, etiam hic Romæ exhibitas. Nec non quæ diuersionis ratione per alumen operantur, vt montis Cantini aquæ, & Salsulæ aliæ huiusmodi. Ad quos omnes affectus, Vesicarias dictas in Tuscia, ob vesicæ proprietatem celebrat Scribonius Largus. Eædem inuoluntariam siccant feminis effluentiam; nocturnas pollutiones, improuisam per somnium emictionem, diabeticum fluxum, & sitim exinde natam inextinguibilem. Galenus in libro de Renum affectuum dignotione, ac medicatione, postquam de dropatibus, ac synapismis ad corroborandos renes dixerat, subdit; Aquarum etiam sponte natarum vsus proderit, si nihil prohibeat. An vsum hic intelligat in balneis, an in potibus, non satis liquet: sed vtrumque videtur, nam & de purgatione statim meminit, & de sanguinis missione. Nec minus prædictis Renum, ac vesicæ vitijs, quæ in septimo traduntur de aquarum dulcium & temperatarum balneis, & ex oleo, & ex Hydræleo balnea optima sunt. Maximè verò laudantur quæ in potibus medicatis expurgando, pro ferri qualicunque impressione, vim quoque insignem obtinent roborandi, deinde æneæ, deinde aluminatæ, deinde Nitratæ, postremò salsæ, & quæ extrinsecus balnea vtcunque prosunt, ex ferro, item admista, vel plumbo, vel alia minera, quæ actiuis sint qualitatibus temperata. Nam obstructis aperiendis, tùm in renibus, tùm in vesica, ac frigidis earundem intemperantijs corrigendis, satis ex prædictis balnea eligi possunt.

Aquæ medicatæ, cur foris generent lapidem, ebibitæ frangant.

1. Phys.

Anienis flumen generat lapidem & comminuit.

Vrinas prouocare.

Vritidib. vasis purgandis.

Vrinæ ardori. Difficultati. Inflammationibus. Vlcerib. Tumorib.

Obstructionib. Intemperantiis.

Testiculorum, & Scroti morbis.

Nec secus calidæ Testiculorum, & Scroti intemperies quàm quæ in renibus procurandæ, per ebibitas scilicet purgatorias aquas plus minus roborantes. Nam quæ adducta in illas partes materiæ copia, insignem tumorem conflant, per initia digerentibus forinsecùs balneis excutiuntur, Sulphurosis temperatis, aut calidioribus, bituminosis, salsis tepidis, &

Intemperantiis. Tumoribus.

dis, & ex eiſdem lutamentis. quæ omnia in fine ad reliquias, quæ indurari ibi ſolent, com-
modius probantur. Apertis verò, ac ruptis, epotæ quidem medicatæ aquæ conferunt, ſi va-
lenter adſtringentes, cum hoc etiam promptiſſimè purgent, quales ſunt raræ; vt Ficuncella:
nam quæ leuiter, & pigrè mouent, & quæ vehementi opus habent conatu, exercitioque, non
vacant maiori fiendæ aperturæ periculo, ac ſatiùs propterea hiſce temperata ſimul, ac ſti-
ptica admodum lauacra conſulendum. Quos verò audiui timidos balneis calidis in aper-
tis, ac Hernioſis, Galeni auctoritate diffidentes; haud ea quidem aperientia, laxa, ac mollia
in Thermis vrbanis, à naturalibus iſtis, ac adſtringentibus diſtinguebant, quæ primaria fa-
ciunt facultate, Sanctus Caſſianus, Auinio, Maceretum, Villa, de Aquis, & Caldanæ Piſarum,
Sanctus Bartholomæus ſub Apono, Caldarianum, Lucenſe, Ferinum, Fabarienſe, Porretanæ
aquæ, Albulæ, & aut ferro, aut alumine, aut plumbo, aut quocunq; eiuſmodi aſtringẽte con-
ſtipantes. Ad Flatulentas autem Hernias ſecuriùs calidiora, ac diſcuſſoria magis balnea
miniſtrari poſſunt, qualia Sulphurata eſſe perhibentur Caroli IIII. balnea in Bohemia, Ca-
lida ad Budam, vbi & illutandi copia, Aponus, Aſculum, Sanctæ Crucis cognomento ad Ba-
ias, ad Puteolos, Viterbienſia, Stygiana, Senenſia. Ad Aquoſas eadẽ & lutamenta. Ad Sar-
coticas verò, ac valde induratas mollia primùm vaporaria, vel ex ſalſis fomenta, vel in cõ-
ſimilibus naturalibus inſeſſus, & aſſidua illutamenti appoſitio, in quo genere plura ad alias
duritias narrauimus. Porrò ſectis ex Hernia, & qui conuulſionis propterea incurrunt pe-
riculũ balneum ex oleo, vel ex Hydrelæo accommodum lib. 7. Teſticulorũ tumores frigidos
præſertim, vel flatulentos omnes modicè exſiccantes diſcutiunt, & lutamenta quæ item ad
pedum inflationes adhibuimus.

Crepatis ac ruptis

Hernijs lauacra, an idonea.

Herniæ flatuoſæ.

Hernię aquoſæ, & carnoſæ.

Vteri morbis.

AN ad ipſum vterum tranſeant in potibus Medicatæ aquæ, itaq; faciant ad ipſius vitia,
quidam dubitant; qui haud mirum in balneis non ſunt admodum exercitati. Faciunt enim
balnea ad vteri vitia, tùm tranſitu ipſo, latis ſcilicet venis ad vterum ab hepate, ac Meſe-
raicis, & Renibus; quæ loca penetrare ipſas balnei aquas ebibitas, nemo eſt qui dubitet.
Tùm etiam ex accidenti, ſiccatis ſcilicet renibus, hepate, ventriculo, ac meſeraicis ipſis; de-
terſiſq. exinde humiditatibus ſuperfluis: cui rei atteſtatur experientia ipſa balnearum. In
vniuerſum facere ad mulierum, atq; vteri affectiones perhibentur peculiari virtute Porre-
tanæ Aquæ, quocunq; vſu, Caiæ ex ferro, ad Viterbium, corroborantes mirificè vterum po-
tu, & balneo, deinde à Regina balneum nuncupatum ad Piſas, Villa Lucæ, & in clyſterijs, Ba-
deniæ Heluetiorum. Inſigne verò vitium inter omnes vteri affectus ſterilitas eſt: quę mul-
tas habet cauſſas, perinde eſt durities, qua ſæpè vterus ex natura, ſæpius verò affici ſolet ex
accidenti; intemperies aut calida, aut ſicca, lubricitas, fluor, menſium copia, nec minus ſup-
preſſio, quæ omnes cauſſæ particulari opus habent conſideratione, ac balnei rationem po-
ſtulant diuerſam, præſertim in ſterilitate. Ad duritiem ergo, neceſſariũ eſt cum emollien-
tibus procedere, atq; humectantibus, & ſimiliter ad ſiceam intemperiem, & calidam. Potiſ-
ſimùm verò has tres omnes ſterilitatis cauſſas habere ſolent quæ viragines ſunt mulieres,
Caliditatem, Siccitatem, & Duritiem quampiam in vtero naturalem: quæ non poſſunt niſi
longo vſu humectantium balnearum, ſimul atq; humectatione aliarum rerum ad victum
pertinentium, emendari. Qualia ſunt ex aquis dulcibus balnea, aut arte, ac varijs matrica-
libus rebus, prout ex vſu melius videbitur comparata, ex his quæ planè in Thermis dicen-
tur in VII. in hiſq. longus, inquam, aſſiduuſq. vſus eſſe oportebit. Poſt hæc recurrendum
ad balnea naturalia, illud certo ſcientes, ad ſpem ſobolis non reperiri aliud Remedij genus
neq; ſalubrius, neq; experientia certius, quàm balnea ipſa naturalia, ſi debitè, ac ex ratione
miniſtrata ſint. Vt ſunt in cauſſa propoſita quædam, quæ parcè exſiccant, ac magis emol-
liunt: quales ſunt ad Baias aquæ, quæ vſu balnei bibuntur, & quædã quæ Nitro participant,
mediocris in ſumma temperamenti omnia, & quæ potius leniendi, ac abſtergendi obtinent
facultatem, quàm exſiccandi. Quales in Baianis ſunt Tritoli nobiles aquæ, & Sanctæ Cru-
cis. In Piſano autem ad Aquas baln. & Regina, & Viterbij quædam blandula extrà balneum
Grottæ, quam dicunt bitumine participare. Quæ autem mulieres ſteriles ſunt ob nimiam
corporis humiditatem, ſtillicidiaq. vteri varia, vel ob ſuperfluum quencunq; fluorem; hæ
omnino balneis indigent mediocriter exſiccantibus, quæ tamen neq; actu multum, neq; po-
teſtate calfaciant. Quo in cenſu Ferratæ in primis proponuntur aquæ, Sancti Caſſiani, Vil-
læ, ſimileſq. aliæ, quæ propriè ad hoc bibuntur, in clyſteribuſq. vtiliter aſſumuntur. Fiunt
& ex nonnulis vtiliter balnea, quale ad Viterbium Caiæ balneum, quod ad muliebria face-
re peculiari facultate proditum eſt, vnde Dominarum baln. nominantur. Similiter & Apo-
nus. Quæ quoniam ambo natura admodum calent, ſemper particularium patientis ipſius
diſpoſitionum rationem habendam eſſe ſupponimus. Porrò ad idem clementiùs operantur

Vterũ an ſtatim iuuent Medicatæ aquæ.

Sterilitatis cauſſæ & balnea propria.

Viragines cur ſteriles.

Conceptionibal nea.

Fluorib. & ſtillicidiis vteri.

quæ-

quædam in balneis; vt Auinio in Senensi, Regina, & Caldanę in Pisanis, Asculum, Sancta Maria in balneo, Balneũ aquarum ad Pedes montium Liguriæ, & hinc longe inter Allobroges ad Ais aquæ, Badenia insuper in Heluetijs, & in Austria altera, & quædam alia in Hispania. Mediocres autem virtutes ad hoc obtinent Porretanæ Aquæ, & Albulæ, quæ aluminis natura participant, nec multum exsiccant.

Fluorib. albis, & Gonorrheæ.

Ferri verò, ac maiori obstructione sunt Caldanellæ, & baln. Magnum S. Cassiani. quapropter, & fluores cohibent albos mulieribus, & gonorrheam viris, vimq. illis generatiuam adaugent. Prægnantibus verò cùm non adeo conueniant balnea, ac minus relaxantia, nec calidæ lauationes; præseruabunt tamen, quę iuuenculæ, ac debiles crebro abortiri solent, si antequam concipiant, easdem anticipẽt balneas, quæ vterum, ac renes corroborent; siue in potibus quæ dictæ sunt, Ficuncella, Villa, Porretanæ, Albulæ: siue in balneis eædem, Auinio, Regina, ac similes sumendæ sint. Et arte parari solita balnea ex adstringentibus, ac corroborantibus locos ipsos, quorum in v i i. explicanda erit materia, cap. 32. Cæterum vna de primis caussis Sterilitatis hæc est, quando Mulier ex insigni quapiam obstructione, aut alia quauis caussa suppressas habet mensium purgationes: quam caussam non modò sterilitas, sed & quamplurima alia consequi solent vitia. Prouocant autem Menstrua omnes calidæ aquæ, subtilis, ac digerentis facultatis, vt Aenearum, Nitrosarumq. potiones, quæ nimirùm aperiant, attenuent, atq; detergeant. Nec minus, calida, ac digerentia balnea, Insessusq. in eis assiduus: qualis in Badenijs fit apud Heluetios, in Caijs Viterbij aquis, in Stygianis, in Patauinis, in S. Maria in balneo, & in alijs calidis.

Obstructioni.

Porrò si obstructio sit in caussa, hanc tollunt tùm potulentæ multæ, quas diximus; tùm quæ pariter suffitu, ac insessu adhibentur, vt calidæ sulphuratæ, & quæ non malè oleant. Pręter has autem, quæcunq; fuerit Sterilitatis caussa, eam priuata virtute emendare promittunt Porretanæ, Patauinæ, & Caię: & quas Plinius in miraculis prodidit, Thespiẽorum fontem, & Elatum flumen in Arcadia sterilitatẽ emendare, & contra Lycum, & Aphrodisiũ steriles reddere. Sed nulla est aqua, quę experimẽto ad fœcũditatẽ certissimo, aquę Nili possit ęquari; quę & terram, & plantas, & animantia mirificè fœcundat. & historiæ narrant, quod nobiles mulieres, quùm alienigenis nubunt, solent eas secum deferre, ac bibere, teste Polybio, ac Oribasio ex Rufo.

Molæ, & inflationi.

Quæ obstructionem, eadem Molam, idest, inanem imprægnationem extrudent, inflationemq. huic similẽ discutient, & si aliæ non sint, Marinæ, vel Salsæ calentes, quæ passim scatent, vsurpari possunt; vel arte saltem ex his, ac similibus parata Discussoria in 7. enarranda.

Præfocationi.

Eodemq. ingenio balnei ad vteri pręfocationes procedendum, & cùm animi lapsus instat, aquæ cuiuscunq; calidæ fotus, necnon Solia temperatarum in priuatis succurrunt.

Vteri lapsui.

Ad vteri verò procidentiam, quæ opposita est præfocationi affectio, inuerso (inquã) ad vuluam vtero; contraria adhibenda, ac eadem, quæ in Hernijs supradictis balnearum ratio esse debet. Quæ nimirùm laxis, & calidis balneis peius dilabitur, astringentiaque, & sicca desiderat, vt Ferrata maximè, Aluminata, Aenea, quorum generum singulariter, multa in ea parte adduximus.

Inflãmationis.

Fiunt & in Vtero Inflammationes, & Abscessus, quæ vel in vlcera desinunt, vel in duritias vertuntur contumacissimas: quarum affectionum eadem curãdi ratio in balneis est, quam in vesicæ vlceribus iam diximus.

Abscessibus, & Vlceribus.

Intellige Aëtij testimonio, cùm inueterata fuerit inflammatio, inceperitq, mali habitus species oriri, venter, & crura intumescere, cutis albicare, & item Pauli auctoritate, qui ad vteri tumores iam durescẽtes, naturales cõsulit balneas, sulphureas, atq; bituminosas, adde Aluminosas, nitrosas, atq; æneas, quales ad vesicæ vlcera censuimus. Bibuntur primò per aliquot dies, ad siccandum, abstergendumq. saniem, & ichorem in istis locis contentum: deinde, vt maius robur lęsæ particulæ, & ipsi vtero acquiratur, adhibentur & balnea. quo pacto, & ad Sancti Cassiani aquas, & ad Viterbium, illustres aliquas vidimus mulieres fuisse sanatas, ac redijsse fœcundas.

Vtero gerentibus bal.

Porrò vtero gerentes mirificè iuuant Porretanæ, & item à Grotta, & Paganellum, Viterbij aquæ, Tiguriq. similes in Heluetijs.

Abortientibus.

Abortientes verò, ad partus complementum in posterum sustinebunt modicè purgantes, ac robur naturæ addentes, quùm videlicet visciditatis vitio loca lubrica fœtum laxant, amittunque; quos oportet antea mucores abluere Nitratis, Aeneis, Ferreisq. soluentibus bibitis, ac in balneas subinde astringentes fæmellas ipsas mittere, eaq. aqua satis diu confouere.

Viscositati.

Sic enim posteà grauidæ non abortientur.

Durities.

Ad durities porrò vteri, & ad Partus difficultatem in 7. cap. 27.

Pudendorum vitijs.

Vitiis ex morbo Gallico.

PVDENDORVM autẽ vitijs Minerales aquæ, & præsertim metallicæ valdè conueniunt: Sunt enim hæ naturaliter siccæ, ac siccis ex æquo medicamentis hæc loca indigent. Ea autem quoniam maiori ex parte hodie morbi Gallici soboles sunt, vt inflammationes, prurigines, rimæ, verrucæ, apostemata, vlcera: habenda in primis eius contagionis ratio est, quemadmodum infrà propria de hac re cõsideratione monstrabitur. Summa hæc est, quod

dum-

dummodo affectus non ſit in principio,neq; in ſtatu,& præmiſſa ſit diligenter totius corpo- ris purgatio,naturalia id genus balnea,quę ſicca ſint,& adſtringentia,foris tutò poſſunt mi- niſtrari. Vt Ferratæ aquæ,quale Auinionis balneum,Regina,& Villa,& æneæ quales ad Vi- terbium,& Plumbeæ,vt in Lothoringiæ montanis;& ex Minio in finibus terræ Hiſpaniæ; & Aluminoſæ,& Albulæ,& Porretanæ,& Salſæ tepentes. Omnem verò calidam Pudendorum intemperiem,omnemq. humorum acrimoniam eò adfluentium excernunt,obtunduntq. bi- bitæ Aquæ quæ purgant,vt Nitratæ leniſſimæ ad Baias,ad Puteolos,ad Ariminum,ad Tun- grim, in Alſatia: præſentaneæ verò magis ex ferro quædam vt Ficuncella in primis, ac ex Alumine Porretanæ atq; his ſimiles. Abluendis verò, ſolidandiſq. eorundem vlceribus la- uacra eadem benè faciunt,& Salſæ,& Aluminatæ,& Ferreæ,& Fabarienſes ex auro,& Plum- beæ Lothoringæ,& Leucenſes,& Albulæ: nec minus ex cinere lixiuium, & ex Calce aqua,& ex braſſica fomentum,Hydrelæumque. Eadem ad pudendi virilis, quæ ſerpunt vlcuſcula, ex Minio præſertim naturalia, plumbo, & Cadmia;vel arte parata ex his collyria, quæ pu- trefactionem cohibent;purificantque,exedens virus abſumēdo ſine dolore. Nec minus mu- lierculis vtilia,vuluæ id genus pruriginem,cruciatumq. ſentientibus. Verruculas autem, quæ in pudendis vtroq; ſexu enatæ thymi florē repreſentant,ſcabras, & ſubrubentes acrio- ribus aquis,& eo quod in imis earum alueis reſidere ſolet ſmegmate diu impoſito amputa- re, exedereq. tentandum. Quales Salſæ, & Marinæ ex his quæ paſſim habentur, & ſpuma maris præcipuè; & Nitratæ, quæ vbi ſynceræ naſcuntur, vt in Aegypto,calciamenta conſu- munt. Attramentatæ,quales in Volaterrano,& ater Auernus in Campania:Chalcytide, So- ryo,vel Miſyo dilutæ,quales in Cypro Inſula ad ærarias aquas virides,& virides apud Neu- ſolam in Dacia. Plumbeæ ſimiliter erodunt,& Aureæ ex Chryſocollæ præſertim auro con- naſcenti impreſſione,vt in Lothoringis,& in Rhetijs;ac Acerrimæ aliæ,vt ex Argento viuo, vel Auripigmento Stygianæ in Arcadia,& de facile parabilibus, ex Antimonio paratæ, vel ex Calce,vel cinere. Rimas autem,quæ vtplurimum circà muliebria,aut circà ſedem craſ- ſantur, reficiunt abſtergendi, conſolidandiq. vi præditæ & emplaſtica virtute,vt ex Ferro, qualis in Frioli ad M.Falconem,& Plumbeæ eædem,& ex Alumine in Latio, eædemq. ex an- timonio paratæ. vel calce,nec non Palæſtritarum cæromata apud Thermas veterum eraſa.

Calidita- ti,& afflu xui.

Vlcuſcu lis, & Ti- neolis.

Prurigini Vuluæ.

Verrucis, & Thi- mis.

Rimis.

Exiccant porrò Hæmorrhoidas omnia calorifica,& ſiccæ naturæ balnea: habenda tamen ip- ſarum conditionis aliqua ratio,oblongas enim,& inflatas,quales ad Thymos ſuprà balneas appropriauimus,ſanare valent:obſtante verò dolore mitiora adhibendum,& minus acria, vt Salſa aqua, & Marina tepens, vel ex Sulphure ac alumine, vel ex antimonio in priuatis remedijs comparata,& ex herbis medicatis adſtringentia balnea lib.7.cap.33. Faciunt au- tem Porretanæ venis hiſce fluentibus,Sauonarola teſte:& eadem qualitate Albulæ. Faciunt & Sancti Caſſiani ebibitæ de Ficuncella aquæ ſuper cætera: quippe exiccant, ac omnem ſe- roſam humiditatem è renibus,ventre atq; hepate abſtergētes, tàm calidam quàm frigidam eorundem intemperiem corrigunt eodem teſte,ac viſcus ipſum mirificè confortant,& ſan- guinem reddunt minus fluidū. Idem præſtabunt,Leucenſis Aqua, & Ferina in potu ex Ger- manicis, Plumbeæ, Gypſeæ, omnes adſtringentes, emplaſticæq. opplentes,& quæ in 7.ſcri- bentur Medicata cap. 27. Vbi verò noxiè retentas Hæmorrhoidalium venarum fluxiones reuocare opus eſt; quas iam antea menſibus ciendis adduximus, in potibus maximè vſur- pandæ,Nitratæ Aeneæ,Ferreæ temperatæ,Porretanæ,Albulæ:vel blandis certè lauacris ex- timulandæ,Sulphuratis ſcilicet,& quæ haud nimis exiccent,vt Aquiſgrani lauationes,San- cti Philippi,ad Aquas Piſarum,& conſimiles. Fluida,ſanioſa,ac fiſtuloſa ſedis vlcera,& quę vteri ceruicem obſederint, non poſſunt vllis æquè præſidijs percurari, quàm naturalibus balneis. Tùm aquis de more ebibitis, Salſis,nitroſis,æneis,omnino exiccantibus,ac acriu- ſculis: tùm ijſdem per catheterem in loculos ipſos infuſis, & calfactis nonnunquam hie- me,quibus nos fœliciter vſi ſumus,etiam in ſæuo vlcere inteſtini cæci,quod penetrans tra- ctu temporis foras in inguen,ex ipſo vlcere (mirum)ebibitas reddebat aquas. Percuratam ſimiliter per eiuſmodi balnea in Aenaria ſcimus illuſtrem Dominam Neapoli, quæ Can- crum occultum medicorum iudicio,aut Scyrrhum alioqui incurabile,inter abdomē,& vte- rum erat diu perpeſſa.

Hæmor- rhoidib.

Fluētibus

Aperien- tia.

Pudendis fluidis,ac vlceroſis.

Caſus no tabilis.

Iuncturarum, & articulorum morbis

NVNC de proprijs ad iuncturas balneis loquendo, quæ ad præſcriptas anteà ex frigido affectiones dedimus,eadē hùc conferri volumus; vt quæ ex frigida intēperie plerunq; debi- litari, inflari, dolere, contrahiq. ſolent iuncturæ,ac per calida balnea quocunq; condecenti vſu curari. Oportet enim vſus penes ſingulares mali indicationes partiri; nam inuetera- tam Arthritim,ſeu Chiragra ſit,ſeu Podagra,ſiue Iſchias,parciùs ſanabit potatio, lauacra maiorem habebunt efficaciam. Conueniet tamen ante ipſa calidarum lauacra ænearum,

Arthriti. Podagrę. Chiragrę Iſchiadi,

Nitra-

Nitratarumque, ac ſimilium validè purgantium aliquibus diebus potio in matutinis, quæ
craſſas è latis meatibus viſciditates, phlegmataque, præuias arthritis cauſſas, foràs extru-
dat. Subinde lauari magis idoneum, in calidis ſcilicet ac valdè diſcuſſorijs quales retuli-
Vniuerſæ Arthriti. mus ſulphuratas, quas etiam, ſi deſtillatio imputetur (vt plerunq; fit) ad vſum ducciæ, qua-
liter diximus in neruoſis, vſurpare licebit. Conſperſiones verò intelligo non ſolùm in oc-
cipite recipiendas, vnde aduerſi inhibeantur adfluxus, verùm particulis quoq; afflictis, tu-
mentibuſq. fore vtiles diſcuſſorij nomine, & itidem illutamenta, Atſi æquè plures ex diſ-
ſipata fluxione articuli conflictentur, Sudationibus etiam vtendum, quales in Baianis Suda-
torijs, ſub ſpelunca baln. & ibi Arenatio multæ laudis, Sudationes ad Corſenum, ad balneũ
ſub Patauio tituli Sanctæ Helenæ, ad Xaccam in Sicilia, & tot alijs in locis iam relatis. Qui-
Arthriti nouæ. bus ceſſata fluxione non minori proderint efficacia inſolatus, vel artificialis ex odoratis, ac
digerentibus rebus parata Sudatio, Stupharum ritus, ac vaporaria in 7. exponenda. & ibi
balnearum dulcium quæ ſit ratio, cap. 23. Arenatio quæ fit in puluere balnearum in Aena-
ria inſula efficaciſſimum remedium eſt vniuerſæ Arthritidi, tumentibus præſertim lento, ac
frigido humore articulis. In Cydni flu. Ciliciæ natatione alleuiari podagricis dolores pro-
ditum eſt Vitruuio. & item in Scamandro, & alia ſub cenſu balnearum in Græcia. Cæterum
inter initia omnem Arthritim commodiùs ſanare videntur Medicatarum potiones, dige-
rendo, vacuando, ac fluxiones inhibendo, quàm lauacra calidarum, aut exudatio, quæ liqua-
tis viſcidis, ac priùs ſopitis humoribus excitatis, fluxioni ne adaugeant materiam timendũ
Calidæ. eſt. Maximè verò commoda potatio, ſi (vt in pluribus accidit) à cauſſa calida incipiat flu-
xio, vigente præſertim ætate, ac æſtate ineunte; cui miniſterio ſi lauacra commodat ſubſe-
quantur, & hæc temperata ſunto, haud nimis calida, & quæ ex ferri qualitate egregiè valeãt
confirmare. Talia balnea ſunt, Sancti Caſſiani, Villa Lucæ, Caia, & Buſſetum Viterbij, de
lapidibus ad Petriolum, Caldanellæ, Maceretum, Ferrugineæ ad Baias, & quædam in Hiſpa-
nicis relata. nec non Porretanæ lotiones, Albulæ, Labanæ, Marinæ, Ferinæ ex ære, Fabarien-
Doloribus. ſes ex auro; Embs in Germania, ad viuares in Delphinatu, & ad Minium in Gallecia; quæ
omnes partes roborant imbecillas, laxas iuncturas conſtringunt ea ſtiptica facultate, &
dolores leniunt refrigerando, qui à cauſſa calida atrociores, & quales in Iſchiade intolera-
biles fieri aſſolent, ſtupidus autem, & grauis à frigida diſtendente. Iſchiadicis Muria infun-
ditur, inquit Dioſcorides. Planius verò Cor. Celſus lib. 4. cap. 24. Aquam marinam inquit,
vel muriam duram feruefacere oportet, ac in peluim conijcere, ex eaq. pedes fouere, ac pal-
la circuntecta hominem tegere, quod præſidium quidam hodie habent in ſecretis, ex mari-
nis aquis vel clyſteria indere, admiſtis, ſi libet, vel oleo Irino, vel laurino, vel melle. Vel eas
in balneis adhibere, ac ſudores excitare. Nouum verò inuentum eſt, & quod paratu facile
Ex vinaceis fomẽtum. frequenter in vſu eſt articularijs vitijs, ex vinaceis fotum ſuſcipere. Autumno, ſcilicet, dũ
ebulliunt in torcularibus vina affectas partes, vel etiam totum corpus, ſi infirmum ſit, vina-
ceis immergere. Vel etiam priuatam ad vſum tinam adhibere. In tophis autem, ſeu cal-
Tophis, ſeu callis, & nodis. lis, nodiſq. qui ex longo affectu, ac dolore in iuncturis occalleſcere ſolent, quoniam æquæ
frigidæ materiæ cum calidi agentis intemperie cauſſa eſt, difficilè, vbi obduruerint, vllis ce-
dunt remedijs. Cui parti duntaxat, & non alijs Arthritis generibus prędictis, iactatum con-
gruit per ora vulgi prouerbium.

Soluere nodoſam neſcit Medicina Podagram.

Tentandum tamen non adeo confirmatos callos, per olei, aut aſſiduum Hydrelæi fotum
emollire, exudationibus aperire, itaq; diſpoſitos per balnea calidiora, iiſdemq. ex alto cõ-
ſperſis diſcutere. Facit ad hæc inſigniter balneum ex Plumbo in Lothoringis, ex Minio in
Hiſpania, ex Salſis, ac Marinis vbiq; inuentis, & item Illutamenta, qualia in balneis Borbo-
nij Ancerici probantur apud Gallos, ad Burmiam flumen in Monferrato, ad Sanctum Caſſia-
num de Luto, ad Treſcherium ſub Bergomo, ad Aponum, Saburratio pariter, & quæ ad
Gibbis, & attractis membris. Neruorum contractiones allegauimus. Qui gibbi ex affectu, vel aliquo exortes membro
remanent, calidis ſimiliter balneis iuuantur, & vaporationibus. Vel ſiccis, quales ad Sac-
cam Sudationes percommodæ habentur in Sicilia. nec diſſimiles ſuper balneum Trittoli in
Baianis, & in Puteolano, ad Cumas Sudatorium, in Veſuuio item, & in Aenaria his vici-
na inſula, vbi & Arenationes ſaluberrimæ. Vel ex calidis, ac ſulphuroſis aquis ſuſcepti fo-
tus, vt permulti his ſolis inſtaurari viſi ſint. Oleo præſertim irino, vel vrſino adipe patien-
tibus locis adhibito. Vel ſi immiſſum membrum intrà viſcera exenterati tunc veruecis, diu
foueant illo calore.

Artuum, & carnoſarum partium doloribus.

Palpitationibus. QVOS verò artus infeſtare ſolent dolores, palpitationeſque, & pungitiuos dolores ſiue
ſumma carne, ſiue fibris inſint muſculorum; quomodo iuuent dulcium, & temperatarum

aqua-

aquarum balnea ex libro 7. petendum est cap. 22. nec non Discussoria arte parata cap. 30. Naturalibus verò balneis, quæ ad calidas articulorum intemperantias dedimus, eos discutere tentare oportet. Nitratis scilicet ebibitis, Aeneis, ferreis, Sancti Marini aquam ad viam Flaminiam, Borra Senarum, Iuncariæ, & Plagæ Puteolis, Grotta,& Nauseo Viterbij, Tigurinis Heluetiorum,Cellensibus,Ferinis,Ficuncella, Porretanis,Albulis, alijsque similibus. Nec non temperatis lauacris purgatione præmissa,vt Aquisgranum blandissimum, Caldanæ Pisarum, baln. tituli Sancti Ioannis etiam in potibus vtile sub Luca, Sancti Petri sub Pataujo, M. Falconis in Frioli. Maximè si adhuc roborandi ex mistura vim obtineant, vt Caldanellæ præ cæteris membra mirificè instaurantes, Villa, Auinio, Caldarianum, Viterbiensia aliqua. Vel harum virtutum Lutamenta, quale ad Aquas Porretanas, ad Sanctum Cassianum sub insignibus Sancti Georgij, ad Aquas oppidum in Liguria. Vel ex his arte paratis discussorijs, ac Sudatorijs, in v i i. & in herbis medicatis decubitus lib. 11. præsertim de facile parabilibus ex candenti scoria ferri,& aceto,omnem artuum fluxionem,ac dolores discutiens. Deinde sunt Aestuaria in Thermis Insessus in vini balneo, & decubitus in Vinaceis autumno.

Ossium morbis.

Contusis, & Liuidis.

Luxatis, & Fracturis.

Vlceribus.

C o n t v s a verò membra Marinæ,vel Salsæ, ac mediocriter calidæ alicuius fomenta instaurant, liuores abolent, neruos debilitatos confirmant. Luxatis verò ossibus, aut ex percussione,vel casu fractis.aut balnea adhibenda,aut ex alto in locum conspersio, aut certè illutamentum. Nisi quia fracturæ ossium validioribus opus habent astrictorijs quàm luxata, quæ oportet quantocyùs per fomenta anodina emolliri,calidis nimirum temperatis, vel bituminosis,vel salitis,vel arte in v i i. comparandis, itaq; reponere,ac per aliquot dies sinere,deinde cautè in balneum actu temperatum,stipticæq. facultatis mittere. Nec secus Fracturæ tractandæ ossium fragmenta trahunt Cantarelli baln.in Puteolano: & Succellaria in Aenaria. Faciunt verò Ferratæ præcæteris,vt sub Senas Auinio,Caldanellæ, Sanctus Cassianus,Villa sub Luca,de Aquis,& Caldanæ sub Pisis,Bussetum Viterbij, & ibi Serapidi nuncupatum balneum,Ferrugineæ in Aenaria aquæ,Aleria in Corsica,Fabariensia ex auro balnea in Rhetijs,Plumbea in Lotharingis,quæ & cariosa ossium vlcera sanant. Ex Minio item instaurant,Albulæ aluminatæ,& his similes Hortanæ aquæ in balneis nunc restitutis. Porretanæ luto etiam,& conspersione vtiles,& similiter S. Martini balneum sub Cotmo ad confinia Rhetia. Lutum S.Cassiani, Lutum M. Orthoni,Lutum ad Mellam flu. sub Brixia,& lacus Vadimonis, aqua in Faliscis, vbi Balneolum dicitur. Lutamentum præ cæteris ad Aquas in Monferrato ad Returbij bal.nouiter compertum sub Ticino,ad M. Alcetum in Senensi, & ad Grauiscas antiquum in maritimis oppidum,& sub Castro ciuitate Farnesiorum. Pestien lutum in Vngaria,vbi & Thermæ celebres.

Extremorum morbis.

Crurum inflationibus.

Crurum vlceribus.

Papulis Gallicis.

Manuū & pedum fissuris.

Porris, & callis.

Pedibus inflatis.

Broncocælis.

E a d e m ad Crurum inflationes, ac grossiciem extenuandam: præsertim membrorum mandantium, vt hepatis, aut Vteri ratione, ijsdemque, vt decet, per ebibitas balneas præparatis. Albulæ sub Tybure valent ebibitæ, mox in balneis, vlcera etiam persanando, manantesq. seu fluidas ex Gallico etiam morbo relictas papulas exiccando, & sub Horti balnea his similia, & quæ proximè diximus illutamenta. Idem promittunt in Lotharingis balnea, quanquam plumbea, priuata forsan facultate. In cæteris verò vtilis Grotta Viterbij, & in Busseto lauatio, ac Porretana aqua, vtroque vsu. Manuum rubori, ac infestis adeo fissuris etiam in pedibus ex Gallico affectu, vtilia ponentur Discussoria in v i i.cap.30. Ad id genus extremorum vitia probantur etiam in Balneis Marinæ, & ex ferri mistura, M. Falconis balnea in Carnis, qualis præcipuè aquæ Auinio est, & Villa, & huiusmodi. Et item ad Sanctum Cassianum illutatio, & quæ ad Vicum M.Alceti fit; & ad Returbium oppidum in Ticinensi. Item aqua ex Gypso cum suo smegmate,vel arte comparato ex harena, vel sabulo, vel sulphure. Porros verò qui & pedibus & manibus occallescunt, exterere per Marinæ,vel salitæ alicuius aquæ fomenta oportet. Ac spuma maris præ cæteris ad id efficax est, vel acres aliquæ, quales ex æruginibus, ex chalcyti, ex Soryo, vel consimili alio præparatæ: alioqui modica in balneis efficacia est. Inflatis verò pedibus, qualia in œdematis dicemus, discussoria competunt, Saburratio,ac Insolatus. Veteres,vt Dioscorides, & ex eo Alex. Trallianus ad eiusmodi partiū inflationes, ac dolores fotum parabat ex lapide pyrite, vel molari ignito, ac per acetum excitato vapore, quem ęgri multum,ac diu susciperent: nos Schoriam ferri ex facile parabilibus subijcimus.quo fotu,& superiorum partium deriuantur affectiones, etiam Hemicrania, seruato tamen à fotu capite. Bronchocælas autem idest deformes sub gutture tumentias, Gibberosi ebibita aqua sub Baijs pollicetur proprietate

reprimere, balneum ex bituminosis assiduè vsurpatum, Plumbeum in Lotharingia, ex ochra, vel æruginibus parata aquæ. *Scrophulis.* Sicut Scrophulas subnascentes abolere Scrophæ balneũ item in Baianis, & digerentia, & calida alia diutissimè fota, vt Nitrata calentia, ac item ebibita; quales placuit Vitruuio celebrare Subcutilas aquas in Sabinis, pariterq. fomenta ex bituminosis, Ferreis, plumbeis, & ex brassica paratum in Discussorijs artificialibus cap. 30.

Cutis morbis.

Maculis & Prurigini. MACVLAS autem, pruritus, vlcuscula, scabies, lepras, papulas, & id genus alia per cutim vulgò manantia vitia, tùm crebræ Medicatarum purificantium sanguinem Potiones exterminant; tùm abluunt, abolentque in totum abstergentium, & calidarum quarumcunque lotiones. In vniuersum omnes minerales aquæ, omnes salsæ, ac marinæ ad omnigena cutis faciunt vitia. Habenda verò penes loca balnearum, nec non penes personas, ac infectionum ipsarum aliqua ratio: nam quibus commoda non est ad potulentas ex loci longinquitate accessio, præparatis (vt artis est) in lauacra ineundum, vel etiam marinas, si adsint. *Scabiei origo.* Anniuersariæ autem scabies, quæ solent iuuenibus primo ineunte vere irrepere; fuliginosorum indicant vaporum abundantiam, qui nequeuntes per hiemis rigorem quemadmodum æstate exhalare, vel per exercitium, vel per assiduas lauationes excerni: tunc ex naturæ robore excitati sub extrema hęrent cuticula, in qua pruriunt, inficiuntque. Quare in principio haud ex vsu his erunt balneæ natura calidæ, quę acres vapores, maximè in iuuenta, vehementiùs possent incendere, & vt sæpenumerò accidit, febres excitare. *Scabiei recenti.* Mites ergo, ac Potulentæ, vt Nitrosæ, Aeneæ, Ferreæq. temperatæ purgantes, & quæ sudores eliciant peridoneæ, in quarum numero Sancti Marini aquulæ per æstatem eliguntur, Sancti Laurentij die scatebra eius nominis sub Fauentia, Borra ad Sanctum Sanum in Senensi per caniculam Borra altera M. Varchi. Succillaria sub Baijs, Iuncariæ, & Petræ, & sequentes aliæ in Puteolano salsæ permultæ, vt Mons Catinus, Nitratæ, vt in Alsatia, Grotta Viterbij, Ferinæ, Tigurinæ, Cellensesq. in Germania, Tungris in Gallia, & ad Aquas baln. inter Allobroges. Ficuncella Sancti Cassiani, & sub Horti, Trescurianæ apud Bergomum, & Returbij in Ticini agro. Sanctus Victor sub Fabriano, Roffanelli ad Tolentinum, Villa Lucæ, Albulæ, & his similes Porretanæ, aliæque. At si balnea à potionibus opus fuerint: ea vel ex eisdem temperatis sunto, vel in marinis lauato, vel ex herbis medicatis lauacro. *Scabiei crassæ.* Verùm vbi serosis admodum excrementis redundare corpus conijciatur, latis papulis scatens, scabie crassa, purulenta, & quę minus mordeat, vtilis quidem prævia earundem potatio, & balneum. Vel certè diligens in primis penes artis prudentiam præparatio, hepate nimirum exinanito per sanguinis missionem, ac serapijs exhibitis quæ sanguinem purificent, crassa dissecent, tenuentque. Ac postea crassioribus superfluitatibus ex pharmaco eductis, reliquiæ per balnea benè calorifica ad extimam cutim attrahendæ, vbi exiccentur, mundenturque. Inter hæc sunt quædam adeo propria ad cutaneas papulas, vt vnica die, vel iteratis balneis viginti horarum spatio, eas abstergeant in totum, ac cutim reddunt lenissimam. Tale hic Romæ Stygianum balnęum experimur calfactis aquis: quod ad viam Aureliam XXIIII. lapide extat, valde Sulphureum. Sulphuraria similiter ad Puteolos, Bullicanum magis limpidum ad Viterbium. Deinde Rapolanum sub Senis, tribus diebus, quod longissimum tempus est, exiccans, Aponus, & item Caroli IIII. balnea in Bohemia, Badenia in Heluetijs, Mattiaca sub Maguntia, Borbonium in Gallia. Quæ balnea sequuntur Petriolum, Sancti Philippi balneum mitius, Rusellæ, baln. Regis in maritimis, ad Grauiscas, ad Castrum, ad Sarteanum, Sancta Maria in balneo, Asculum; & ex misturis cum ferro adstringens Maceretum, Caldagna Sancti Cassiani, de Aquis, & Regina Pisarum, Villa Lucæ, Caldarianum Veronæ, Lucullianum ad Neapolim, in Aenaria complures aquæ, in Corsica, in Sicilia, in Hispania Ferratæ. Et item Corsenum ex alumine & ferro, Leucense ex ære in Valesijs, Plumbeæ in Lotharingia, Aureæ ad Fabarim, consimiles multæ. Quo in censu habentur alia, quàm commoda balnea, in quibus vbi præ nimia copia, ac agitatione balnei euocatus ad superficiem sanguis, aliqua euacuatione egeret: corniculis per certas corporis partes applicatis ac incisis (vt in Stuphis artis est) expurgari poterit. Dummodo tamen id arbitrio ignari Cornicularij, non sit committendum, qui sanguinem quandoq; per sua cornicula exhauriunt vsque ad animã. *Elephantiasi lepra.* Elephantiasi autem, & quam dicunt lepram, nec minus omni intemperatæ, ac veteri scabiei, fortiora in cunctis conueniunt balnea ex his, quæ diximus. Et Atramentosa, & Bituminosa, vt Culma, & Petrolei balneum, quæ olim erant ad Baias, Montis Alti dictum sub Perusia, Lacunæ Volaterranæ, Auernus in Campania. omnes terræ minerales, sulphurosæ præsertim, quales in lutationibus commemorantur multæ. Callirhoe fons, & Iordanis fluuius in Palæstina, quem sæpenumero lepram sanasse diuina virtute sacræ litteræ attestantur, & infra Asphalti lacus aquæ valde abstersoriæ. Elephantiasi, scribit Paulus Aegineta, vsus aquarum

naturalium ceu maximè necessarius adhiberi debet, præsertim Aluminosarum, & quæ ferrum sapiunt. Confert inquit & ipsarum potio, tùm marinæ harenæ vsus, & quæcunq; tandem sudationibus ciendis efficaciam habent vaporaria, ac discussoria in v i i. Reges Aegyptij, teste Plinio; &, vt aiunt, Constantinus Magnus, vtebatur ad lepram balneo ex humano sanguine, de quo v i i. dicetur, cap. 34. in quo tamen remedij genere non video rationem perspicuam. Papulis autem, ac Variolis ex alto ad cutim educendis, omnia, quæ diximus calorifica attrahentia, ac sudorem cientia, conferunt, vt explicatiore sermone dicetur in v i i. cap.23. *Papulis, ac Variolis.*

Decorationi.

Qvae verò non solùm ad cutim, verum etiam ad vniuersi corporis elegantiam attinent, plurima ex parte de ritibus Vrbanis in v i i. petenda erunt, ac aliqua ex naturalibus balneis. Furfuraginem, omnemque cutis ariditatem abolent abstergentes, vt nitratæ, salsæque, ac ex his Solia, ac vi mollitoria bituminosæ, & lactis balneum pro fastosis mulieribus. *Furfuraginem. Cutis ariditati, & candori.* Eadem, & in potibus ad omnes faciei maculas, vitiligines, Alphos, Volaticam, impetiginem, morpheam, variolas, maximè si inter lauationes priuatas, alia adhibeantur localia, quæ nunc nostrum propositum excedunt. *Faciei maculis.* Ad infantium exanthemata, seu puerilia vlcera, quibus plurimum infantium capita scatere solent, vbi decreuerint, monet Paulus, ea nitro leniter abstergere. *Infantiũ lactimina.* Quo nomine nos nitrosas adhibebimus lotiones, & quæ peculiari virtute ad hoc probantur Aquæ castelli & Fraticelli dictæ ad Sanctum Cassianum, & temperatum valde balneum ad aquas in Pisano, Sancti Ioannis item in Lucensi, vel consimiles aliæ temperato calore, saltem adhibitæ, quæ & pruuigine illis emendant. *Vitiligini. Volaticę.* alioqui pueri, præsertim infantes valenter calidas, aut valde adstringentes non tolerant. Ad nitorem porrò, & candorem carnium, antiquæ mulieres nobiles vtebantur diapasmate puluere preciosissimo; vel etiam lactis balneo, vt testis est Plinius. *Impetigini. Variolis. I. Alimẽ. fac.* Vel nitro, vel aphronitro, detersо in balneis. Quibus nostræ mulieres carentes, farina fabacea in balneo vti poterunt, auctore Galeno, & Dioscoride. præsertim ad ventris, ac cutis rugas delendas, vt docebitur lib.7. cap. 16. & ad omnes maculas. Vbi varia describentur Detersoria, & eorundem, & Saponis vsus, nec non de capitis lauacro, & lixiuij modo cap. 31. Tyberinæ aquæ dealbant manus, aliæ rudes faciunt. Nili verò aquæ mulieres reddunt fecundissimas. Vtile quoque detersorium apud nostrates mulieres est oleum de Tartaro, quo se leuiter detergant. Vel stillatitia aliqua ex his aqua, ex immaturis pineorum conis, vel fabarum recentium, vel radicum Ari, vel limonum, vel sola Tyberina aqua. Pilos abolent radicitus aquarum fortium lauacra. sunt autem duo genera, alterum quidem est aquarum summo gradu feruidarum, vnde bullientes etiam arte aquæ depilant. Alterum verò est ab acri misturæ qualitate, quæ non etiam feruentes depilant, atque excoriant, nisi attemperentur: qualis ex auripigmento fons Susis in Persia, vel qualis ex atramento in Volaterrano; vel si aliæ non habentur, valde salsæ, nec minus acres nitratæ, si syncerae sint, vel ex Sublimato, vel ex calce parata aqua, & quæ inter lauationes Thermarum dicentur Psylothra. *Pilis euellendis.* Pili ne renascantur detersorium probatur in balneis ex farina fabacea lib. 7. Eadem acria ad lendines necandas, & item ad pediculos, pudendorumque blattas exterminandas. *Lẽdinib. Pediculis Blattis.* Alopeciam contrà, hoc est quando capilli, & pili vndecunque defluunt, cohibent ex stypticis, ac adstringentibus lauacra, vt ex ferro Caldarianæ sub Verona, Plagæ Romanæ nuncupata in Aenaria, aqua maris, & Aluminatæ. *Alopecię* In Tinea porrò emundanda, capitis erroneis vlcusculis sanandis, fauis, & meliceridis, & sperginosa ophiasi nihil melius aqua maris, & quæ attrahant, firment, ac abstergant, vt Aluminatæ, Plumbeæ, Ferreæ. *Tineæ. Fauis, & meliceridis. Cap. vlcusculis. Ophiasi.* Cæterùm refrictiones non solùm capitis, sed etiam totiùs corporis, vt quùm per niuem diu contigit iter peragere, refouent calida, ac temperata, tùm priuata, tùm naturalia quædam, vt Aquisgrani Thermæ, ac similes, Insolatus, Discussoria artificialia, in herbis medicatis decubitus, & ad omnes lassitudines eadem, & quæ in Thermis vrbanis instituentur. *Refrictionibus. Lassitudinibus.* E diuerso exustos sub Sole recreant, lauatio in Frigida, & Hydrelæum tepens, iuxtà instituta, quæ in v i i. dabimus, & ex Nitro naturales. *Sole exustis.* Impinguare promittũt Tigurinæ ebibitæ in Heluetijs aquę, & itẽ Villa Lucę, Regina Pisarũ, Tritolæ, & iuncariæ, & Fontanalis dicta in Puteolano, quã lac quoq; multiplicare, asserunt, cùm id tamen naturæ opus sit. *Impinguantia. Lac gignere, exiccare.* Nam lac exiccare, artis quoque est, vt cùm mammillas infantarijs copiam lactis non sustinentes marina aqua assiduè fouemus, vel ex Grotta sumptis, vel ex Plumbeis in Lotharingis, hisque similibus extenuantibus. Extenuant autem discussoriæ omnes, quæ scilicet impensè calidæ sunt, siccæ, ac Sulphurosæ, bituminosæ, & ex atramento aquæ in balneis, quas ad emacrendos nimium pingues vsurpare licebit. *Extenuãtia.* Galeni quoque auctoritate 14. Methodi cap. 15. Vbi de obesis curandis, post multa remedia, ac balnearum etiam priuatarum vsum, quem nos libro 7. cap. 30. prosequemur; *Obesis ex Gal.*

ſubdit. Magis verò ad rem pertinebit, ſi aquę ipſi digerenda facultas inſit: ac ſiquidem talem aliquam ſponte natam habemus, ipſa vtemur. Cuiuſmodi in Lesbo viſitur, à Mytilene ſtadijs quadraginta; ſin minus ipſi ſimilem aquam moliemur, vtpote quæ ex ſalis miſtura exiccare valeat. Præſtabit verò ſiquis præpingues ipſos cogat in ea aqua celerrime natare: nec poſt largam lauationem protinus eſſe, bibereve cõuenit, ſed ſomno interpoſito, aut omnino ſaltem quiete. Immo neq; ſi febris ſuperuenerit, alienum videri debet ad rem propoſitam. Hæc ibi Galenus, cuius inſtituto permultæ quadrant balneæ ex his, quæ dictæ ſunt, & in potibus conferunt aliquæ, vt Aquæ Anticoli in Campania, quæ cum mediocri ſiccandi facultate præditæ ſint, tractu temporis, ſi bibantur, prohibent obeſos fieri, planeq. extenuant, & aliæ conſimiles.

Atrophiæ, & extenuatis membris.

At in Atrophia, quæ contraria eſt obeſitati affectio, quando ſcilicet membrum aliquod ex defectu ab ipſam partem nutrimenti non nutritur, ſed gracilior altera apparet; idonea pariter ſunt balnea calida. Quæ tamen haud admodum calida, neq: ſicca, aut reſolutiua eſſe oportet, ſed quæ mediocri qualitate prædita, vim habeant duntaxat attrahendi nutrimentum, quod deficit, ad partem ipſam gracilem, quo nomine Galenus in VI. de San. tuenda dulcium, & temperatarum aquarum balnea inſtituit, neq; eſſe ſudandum.

Gracilibus.

Vtilia his, & à cibo balnea & ex naturalibus, quæ dulcium, & calidarum æmulantur temperiem, quales paulo ante meminimus pueris idoneas, & quæ ad atrophuntas reformandos vtiliter comparantur. Quo in genere plures recenſentur libro 4. primo, aut circiter primum gradum calidæ aquæ, Baianæ, Aquiſgrani, Aqua Sancta nuncupata ad Sanctum Philippum in Hetruria, de aquis in Piſano, & Sancti Iohannis in Lucenſi, quæ omnes, ac ſimiles in ſuis hiſtorijs, vix accedunt ad humanæ naturæ temperamentum.

Viſui acuẽdo.

Porrò viſum inſtaurant etiam ſenibus, & ſanis Aeneæ aquæ, vt Viterbienſis aqua tàm nobilis, Ferinæ item, & Tigurinæ epotæ, & ex Minio in Hiſpania peculiari proprietate.

Ebrietati.

Ebrios ſomno ſepultos exuſcitat frigidæ vſus in conſperſionibus, nec minus acidæ in potibus, & quæ à crapula vendicant lauationes in Thermis.

Veneri. Impotentiæ. Sterilitati.

Porrò Venerem incitare traditur Tritolæ, & Iuncariæ aqua bibita ad Puteolos, & Fontanalis Aenariæ, quæ & viros impotentes iuuare poſſunt, eoque nomine ſterilitatis ex eis cauſſam amouere. Ad idem aqua Viterbij valet ebibita, Caldanellæ Senarum; aliæque ſimiles, quæ renes mundando, ac roborando vim quoque prolificam reſtituunt.

Caſtimoniæ.

Turgidam autem Venerem cohibent rigentes Albulæ in Latio, & in Lothoringia Plumbeæ, & ex auro Fabarienſes.

Voci inſtaurādę.

Vocem clarificant, quomodo ad Fauces præcepta dedimus, aperientes, ac tenuis naturæ epotæ balneæ, vt eædem Nitratæ, Tritolæ, & Iuncariæ, & Aſtruni aquæ ſub Puteolis, Petrolei olim fons ad Baias de natura bituminis, Grotta, & Tigurum, ac ſimiles ex ære, Ficuncella, Porretanæ, & Carpi ex ferro, ac alumine, & nitro; & ex Sandaracha aquæ, qualis qui Zame fons in Aphrica. Balneis verò vtendum his ex dulcibus aquis frequenter, ac cibos comedent, qui eroſionis ſint expertes, ac laxent. Cauenda autem his qui vocis affectiones patiuntur balnea, quæ nimis exiccant, vt infra ex Galeno docebimus VII. ſecundum local. med.

VII. ſecundum loca.

Sopori noxio.

Soporem verò, noxium quidem omnes naturales, ac vaporoſæ aquæ inducunt, cui periculo ſuccurrere in fine harum methodum docebimus.

Innoxio ſõno, & vigiliæ.

Innoxium vero ſomnum, ac multam vigiliam perpeſſis inducunt Fontanalis prædicta, & conſimiles, quæ ex bituminis natura caput implent, & ex accidenti frigidæ conſperſio, qualem præſcripſimus.

Tumoribus.

PORRO' variæ, quæ in ſumma carne oboriri ſolent, ex adfluxu alicunde extumeſcentiæ, abſceſſusque, aut diſſipari volunt, cuius apprimè virtutis ſunt balnea quæcunq; naturalia, aut ad ſuppurationem perduci, quorum per ſpecies hæc breuiter ratio eſt.

Abſceſſibus. Oedemati.

Oedema quidem, quod ex frigido conſtat, & contumaci adfluxu, per exiccantia, & calorifica plerunque diſcutitur, quorum multa diximus, & peculiaria Aponum, Aſculum, Sanctæ Mariæ in balneo, Buſſetum Viterbij, Auinionem, Caldanellam, de Aquis Piſarum, Corſenum, ac Villam, Borbonium, Badenias in Auſtria, Bathonias in Anglia, in Hiſpania, in Sicilia.

Abſceſsibus pituitoſis internis.

Laudat Arnaldus de Villanoua ad abſceſſus huiuſmodi pituitoſos, & internos aluminatarum aquarum potum cum vino, quæ nimirum acidulo ſapore ſunt. Nam & externos, inquit, egregiè diminuunt, ac diſcutiunt, etiam ſulphuratæ. Quas item ex alto in locum tumidum recipere confert, vel in ſudationibus, vel in illutamentis: facit & inſolatus, & arena in balneis Iſchiæ, & in herbis medicatis decubitus.

Heriſipelati. Inflãmationi.

eryſipelas autem ex ſubtili bilis influxu, haud tutò per calorifica adhibita diſcutitur, ac minus inflammatio, quæ ſanguinis eſt. Satius igitur hæc per tenuiũ, ac leniter digerentes ebibitas digerere, quales nitratæ, æneæ, Ficuncella, Porretanæ, Albulæ, Grotta, ac ſimiles præmiſſa (vt artis eſt) tùm vniuerſali vacuatione, miſſo ſanguine; tùm particulari ex medicamẽto proprio. Vel molli duntaxat fotu loca ipſa Eriſipelatis lenire ſat erit. malua, vel lactuca, oxalida, vel ſolano, & Chamęmelo in aqua incoctis,

San-

Sanguini autem adhuc in inflammationem confluenti astringentia in artificialibus commodant, Emollientia quoque, & ex rubrica Synopide aqua. Terræ item genera illutata, quæ & Ambustis medentur libro II. Vbi autem Abscessus abrumpi desiderat, facit aqua calida temperata ad maturandum diutissimè conspersa, vel per spongias fotu adhibito, nec non in antiquis Gymnasiorum sordes, ac Cæromota in illutamentis relata. Adde his quæ ad artuum, & extremorum vitia dicta sunt, & quæ iam factis vlceribus mox conuenientia dicemus.

[Ambustis.] [Maturationi.]

Vlceribus.

OMNIA vlcera sanare valent medicatæ aquæ competenter adhibitæ. Vsus autem frequentior in inueteratis, malignisque est, in quibus vbi tentata vndecunq; remedia non profuerint, tanquàm ad sacras balnearum appellationes recurritur. In eligendis ergo ad vlcera balneis, vnum in primis valde necessarium animaduertendum est, particulæ exulceratæ imbecillitas; quæ viribus corruptis, vel sopitis, nec idoneum sibi appropriat nutrimentum, nec influens aliunde malum valet reijcere, nec receptum corrigere, vnde varijs ipsam abundare excrementis necesse est. [Membrorum debilitas.] Et alterum, membri alicuius mandantis intemperies, ac in expultrice ipsius robur, qua semper purgamenta ad imbecilliora detrudit. Ex mandantibus subinde, aut cerebrum imputari solet, aut hepar, aut tertium vterus, & quæ his subministrant consequenter, quæ oportet principaliter antè balnei ad vlcus ministeria medicari. In fluidis vlceribus, perrarò non catarrhus aliquis à capite destillat, vijs præsertim ad illam partem manifestis, quem primò per ea, quæ peculiaria ad catarrhum in capitis affectibus docuimus, oportet discutere, seu priuatæ sint medelæ, seu potiùs ex aquis medicatis potiones, nitratis nimirùm, salsugineis, æneis, ferreis, purgantibusque, seu discussiones ducciæ vsu ad fluxionis principia in bregmate, aut nuca, ex sulphureis temperatis, bituminosis, nec admodum adstringentibus. [Vlcerib. fluidis, & catarrhalibus.] Ita enim antecedenti submota caussa, facile vlcus ad sanitatem per localia balnea perducitur: quæ abstergentia sunto, mediocriter calida, & sicca; vt Ferratæ quædam, Bussetum Viterbij, Villa Lucæ, Caldagna Sancti Cassiani, Albulæ, & Labanæ ex alumine, Porretanæ, Corsenum ex alumine & ferro, atramentosæ in Volaterano, Brigenses in Valesijs, aliæque innumeræ consimiles, & marina aqua per æstatem efficax. Inueteratorum autem vlcerum, eadem balnearum, ac præsidij cuiuscunq; ratio esse debet: nisi quia in his non tàm timendus aliunde influxus est; quàm quod ex habitu, quem fecit iamdudum illi particulæ intemperantia, vnde aut cacoëthica fieri assolent vlcera, aut serpiginosa, aut putrida, aut contumacia, & dura, aut sinuosa, aut fistulosa, aut multifariam maligna; longiorem desiderant curam, ac nulla cura est neque breuior, neque certior, quàm quæ à balneis sumitur, nisi tota forma malæ qualitatis incurabile vlcus sit. [Inueteratis, & malignis.] Ea ergo intemperies, aut in totum occupauerit particulę naturam, quemadmodum in Scirrho, cui nulla tunc medicatio proficua est, aut veneni speciem gerit, vt in Cancro, cui opus est primo virus interficere, quod vt nullis alijs remedijs, ita in balneis difficile fit; quanquam eam curam plumbeæ à proprietate, & quædam aliæ fortes promittant. [Scirrho, & căcro.] Cantarelli in Puteolanis bal. & efficacius Vlmitellæ in Aenaria, inuentum est carcinomata, & id genus sæua vlcera percurare. Aut deniq; quædam mala qualitas inculpatur, vt immoderata vel caliditas, vel frigiditas, vel humiditas, vel siccitas, vel complicata ex his pluribus; tumque Galeno teste, per vnicuique contraria curandum. Calidæ oportet per frigida mederi, vt ex nitratis aquæ ebibitæ, nec non Ficuncella Sancti Cassiani, Grotta Viterbij, Tigurinæ in Heluetijs, omnes anteà ad calidas generatim intemperantias adductæ. [Calidæ intemperiei.] Frigidæ verò per discussoria balnea, & tàm actu calida, vt sulphurata, bituminosa, nec non ferro, aut alumine participantia; quàm quæ virtute acria, vt ex atramentis, ex ære, ex chalcytide, mysio, soryo, plumbo, ac similibus. [Frigidæ.] Vlcera verò siccam & squalidam habentia carnem, per frigidam aquam irrorari ex Galeno in II. docuimus, nec minus vtilem trademus ex tepenti aqua ablutionem in VII. bituminosa valent in naturalibus balnea, ac Cellensia in Heluetijs. [Siccæ.] Humidis autem faciunt eadem, quæ paulò ante ad fluida vlcera dedimus, & ad hæc Aponi balneum ad inueterata proficit, varia misturarum facultate: Embs item in Germania, & Empsenses aliæ sub Diocesi Treuerensi, aliæ in Alsaria, Fabarienses in Rhetia, ex Gypso aquæ, & ex atramento in Volaterano lacunæ. [Humidæ.] Porrò in Herpete, vbi scilicet vlcus serpiginosum efficitur, erodens, ac sæpe putridum; composita conijcitur qualitatum malignitas, calida, acris, salsa, pruriginosa, quod potiones medicatas, quales in calidis alijs, & catarrhalibus diximus desiderat. [Herpeti.] Foris verò ex acribus, ac erodentibus balnea, ferrea, ænea, plumbea, attramentata. Cancrenæ eadem, & Aponus, & Ferinæ aquæ in Germania, & in Dacia Virides ad montem Carpathum, & in Cypro Insula æneæ aquæ omnium valentissimæ. Adde ex æris virtute, in Chalcyde aquas, & his similes Hallopias in Achaia. Eandem effica- [Cacrenę. Malignis, & Antiquis Vlceribus.]

ciam probant in balneis Sancti Georgij ad Sanctum Cassianum, etiam si ex vulnere occalluerunt vlcera. & ibidem Sanctæ Mariæ balnea, alterum de Buxo, fistulas etiam exterens. Cantarelli item baln. in Puteolanis laudatissimum, & Aureæ naturæ nouiter repertum in Aenaria. Tungri aquæ similiter aureæ à proprietate. & flumina in Peru cinerea, plumbiq. naturæ balnea.

Sinui.

Nec secus in sinuoso vlcere composita sordities, fluida, virulenta, salsa, ac erodens, quam oportet per exsiccantia, ac modicè calida extergere; quales metallicæ prædictæ, ac acres, vt plurimum aquæ, ex plumbo maximè, ære, attramento, ac minio.

Fistulæ.

Faciunt eadem ad Fistulas, quod est, vbi cauitas vlceris obducta ex ore in penitiores anfractus cuticula, fistulæ instar (vnde illi est nomen etiam Græcis) perpetuò hiat, emanatque. Difficilis quidem quocunq; modo curationis: difficillimæ verò vbi fistula in altū penetrat, qualis

Ani fistulæ.

ex intestinis sæpenumero fit ad ani musculos. Cui nec cōmodè, nec tutò possunt quæcunq; medicamenta adhiberi. Facerent tamen vtcunq; exsiccantes ebibitæ, abstersoriæ facultatis; vt Ferratæ, nec admodum calidæ, vt Ficuncellæ aqua, ac similes. Nos Albulas multis ministrauimus in potu, ac balneis cum certissimo successu. Alijs montis Catini aquæ facerent, & omnes salsæ, vel iniectæ quantum fieri posset acres, & quę potentia cuticulam ipsam fistulæ extererent; quales sunt ex æris, chalcytidis, cæruleiq. excrementi dilutæ aquæ, vt in Cypro iam dictæ, & ex plumbo, & ex auripigmento, qualis ad Susas fons in Persia. Vel si nō adsint, ex calce idoneæ, ac cinere, & atramentosæ in Volaterrano. Intertrigines coxarum, & alijs locis omnes modicè exsiccantes sanant.

Vlcerib. pestiferis

Porrò generibus vlcerum, quæ pestifera sunt, & acris instar veneni afficiunt, inimica balnea putare oportet, quæ præsertim impendio calida, & acria, qualia dicta sunt cancerosa.

Vlcerib. alue gallica.

Et cùm his vlcerum, quæ ceù sæua pestis in morbo gallico exestuant, & ferè tota forma malæ qualitatis sunt inimica, nempè quæ aut ferro, aut igne vix curare tentandum.

Fissuris manuum & pedū.

Et quales ad fissuras manuum, ac pedum ex eo morbo Suffumigium potens ex Cinnabari instituemus lib. 7. cap. 30. At quæ variè sæuiunt vlcera in pudendis, in inguinibus, in tibijs, in capite, & quę cariem sæpè inducunt in intimam caluariam, horum, vt priuata ratio est tanti morbi in suis caussis, ita priuata quoq; ratio in balneis esse debet, atq; hæc præcipua est, quia fumi minerales tùm naturæ aduersantur humanæ, tùm digestiuam potissimum facultatem deprauant in eiusmodi vlceribus, exacerbantq. in eis prauam intemperiem, quæ multifariam postea lædit, ac rectam impedit curationem.

Vulneribus.

VVLNERIBVS autem recentibus perrarò à balneis remedia quærere contingit, quæ tamen vbi non adeò facilis est alterius auxilij copia, in totum persanāt, si condecenter tractentur, mundando, extergendo, fluxionem prohibendo, siccando, vniendo, solidando. Tale perhibetur in certis casibus M. Alceti balneum cum luto in Senen.

Inueteratis.

Nam certior in inueteratis cura per balneum fit, vt quæ in vlceribus prodita habentur, Ficuncella, Sancti Cassiani alia, Porretanæ, Albulæ, Ferratæ, Auratæ, & Plumbeæ, quæ & cicatricem abolent.

Recentib.

Quippe nisi vulnus in neruosis illatum sit, recentibus incommoda est calida quæcunq; aqua, ad fluxum concitandi periculo: sicuti è diuerso vinum, & maximè rubrum, adstringensq. commodissimum perhibetur.

Neruorū

Vulneratis autem, aut punctis neruis, in solium temperatarum descendere, vel in salsas prodest, & item in oleum, vel in Hydræleum: nempè quæ conuulsioni opponuntur.

Infixis globulis, & sagittis.

Armis verò infixis, & qui relinqui solent ex archibusijs, balistisq. globulis in vulnere, conferunt ad extrahendum occulta à magnete proprietate quædam balnea. Quorum præcipua erant olim ad Baias, Solis, & Lunæ, Imperatoris, atq; Episcopi cognomento dicta. Sanctus Georgius ad Sanctum Cassianum oppidum, cum illutamento ad hunc vsum.

Venenis.

Morsibus

PVNCTVRIS autem venenosorum animalium aquæ marinæ solium tepidum probatur. Sudationum item ritus, in hypocaustis, pyriaterijs, ac dolijs, qualem ex Aëtio instituemus lib. 7. ad Ranæ, & Rubetæ virus excutiendum, Scorpionum, Canis rabidi. Meminit Pausanias in Arcadicis, apud Cyrenetenses populos, fontem esse medicatarum aquarum, qui à proprietate, quam habet ad morsum rabidi Canis, Alysson vocatur. Est enim λύσσα rabies. Galenus ex Asclepiade in 11. de Antido. ad aquas iam timere incipientes, mirabilem testatur aquæ potum in qua fabri ferrum extinguunt.

Ebibitis.

Succis verò ebibitis, Mandragoræ, Cicutæ, Sardoniæ herbæ, opio, cantharidibus, hyrdinibus haustis, & medicamentis deleterijs, per lauationes in dulcibus succurrimus in VII. cap. 22.

Fungis.

Sicut & fungis deuoratis vomitum ciendo conferunt atramentosæ aquæ. nam quæ primaria ratione contra venena operentur balnea, vix vlla equidem inueniri crediderim. Porrò tamen ex prędicta Asclepiadis

piadis auctoritate, videtur specialiter ferrum aliquam habere contra venena, & ad morsus canis rabidi proprietatem. nam ad Tungri aquas, quas hodie ad Leodium inter ferreas, & aureas recensuimus, venenatis aduersari asseuerant; quia serpentes, si inijciantur enecant, & tamen si tunc bibantur, innoxiæ canibus. Ad idem, & ad Viperæ morsum, probant Amatus Lusitanus in Centurijs, & Fallopius in libro de Tumo, præter na. inuentas nouiter frigidissimas sub Nucerio Vmbrie oppido, nulla expressa mineræ natura. quare si id à qualitate frigida operentur, sic omnes frigidæ essent tales, & constipantes forsan vim veneni, ne penetret altius. Vel si à virtute occulta, standum erit experientiæ, vel ad animi affectus hinc erit referendum.

Hydrophobiæ.

Animi affectibus.

ANIMI verò affectus siqua balnei operatio attingat, ea est, quæ caput exonerat, itaque virtutes animales promptas, ac magis expeditas reddit ad omnes actiones. Ita simplicis aquæ calidæ balneum, & pedum simpliciter, & capitis lauacrum, tùm discutiendo à capite vapores, tùm reuellendo, animum iuuare poterunt, quod in VII. ostendetur. Cæterùm nulla est inter naturales aqua, quæ à proprietate ipsos animi affectus respiciat, aut iuuet. Nisi quas in fabulis forsan prodidere, Amore detentos liberare Selennium Achaiæ fluuium. & item in Cyzico fontem Cupidinis vocatum, & in Sardinia fontes ex auro, quos tradidit Solinus, contrà fascinum, & maleficia. Succellaria in Baiano aqua ad eadem, & mentem aperire traditur. sicut item Tripergula hic olim balnea, Grotta Viterbij, Tigurinæ aquæ in Heluetijs ex auro, quæ nimirum in auxilijs animi, secundarijs operari virtutibus perhibentur. Verè autem equidem, aut hæc in superstitionem reijcienda esse existimo; aut siqua animus vtilitatem ex id genus balneis sentit, eæ sunt non animi simpliciter, sed coniuncti passiones. quæ nimirum iuuantur pro communicantia, quam habent facultates ipsæ animæ cum corpore. Porrò tamen in arcanis ratio est, quàm ob rem à canis rabidi morsu, ac aquæ formidine liberent Marinæ aquæ. Vel, si non adsint marinæ, in frigido fonte natatio, vel in fluuio. Qua in re nulla videtur medica ratio: Non ratio à contrario, quia non tam calida, aut sicca perhibetur hæc affectio morsus, quam venenosa constat. Vel si idcirco iuuari aqua dicatur, perinde quæ humida est, & frigida; cur efficaciùs marina ipsa iuuatur, quæ minus est humida, quàm lauacro dulci? Non ratione alteratiua, non vacuatoria; nam vel solo marinæ aspectu se tueri quosdam asserunt, ne in perniciosam illam aquæ formidinem præcipitent. Sedulò ergo fatebimur humani ingenij coniecturam non pertingere in certas rerum proprietates, quæ sunt occultæ, ac multæ in aquis. Nec mirùm, morbi quoque (vt testatur Hippo. seu quiuis auctor de Morbo sacro) quiddam videntur habere diuini, & diuina pariter quædam esse remedia censendum est. quod in VI. huius operis libro, Deo dante, demonstrabitur. Herculem filium quatrimum commorsum hoc Anno M. D. LXX. à cane rabido tribus vulneribus in sinistra manu, hoc ordine, diuino implorato præsidio persanaui. Expressi statim manibus icorem, Theriaca cum pilis eiusdem canis adhibitis. Mox ad quatuor horas veritus veneni reliquias, defensiuis impositis, candenti ferro inussi vulnera. Dedi antidota, & celebres in hoc Quintas essentias aliquas. Antè septimam ad mare deduxi. adnauigaui aliquo spatio, vt lato maris potiretur aspectu. mersi tandem totum tribus vicibus sub marinas vndas, ac seruato quadraginta dierum termino, vota Deo persoluimus, ac sanatus est.

Amore liberare.

Maleficijs. Menti.

Rabiosis, & aquam timentib. mira causa.

Morbi quidam habent diuini.

Ad delicias, ac communia medicinæ instituta.

DEMVM ad delicias. Nullis in rebus homines videntur inuenisse maiores proprietates, quàm in aquis: non solum ad rem medicam vtiles, sed in omni etiam natura admirandas. Vnde varia semper in eis habita sunt iudicia, ac pulchræ interpretationes. quarum nos libro VI. prosequemur aliquas magis necessarias. Nam vulgares multas in superstitionem adduxere, ac multas in fabulis, poëtæ in figuris interpretati sunt. Et cùm sapientes communiter à cœlo venientes aquas contemplati sint, ac balneas dixerint sacras; Theologi eis consentientes diuinas in aquis prærogatiuas, & nos in miraculis multa relinquẽda concludemus. Rectè ergo nationes omnes non modò salubres, sed voluptuosas etiam omni naturæ, atq; hominibus habuere aquas, ac ad delicias maiora illa imperia, ac Romana maiestas instituerunt Thermas, in quibus omnes corporis languores, ac animi etiam tollerentur affectiones. Quare in prima illa medicinæ claritate, ægritudinum quarumcunq; animi curandarum remedia pluri ex parte legimus fuisse ad balneas delegata; non eo quidem, quia ipsa lauatio oblectaret propriè animũ, vt multi hactenus medici iubent lauari, ac insciè scripsere aliqui. Verùm quia, si præter balnearum salubritatem, ac munditiam, computentur fastus, spectacula, voluptates, laxissima planè animi, & corporis oblectamenta, quibus in Thermis

Communes aquarum interpretationes.

Thermæ deliciosæ.

bonam

bonam diei partem antiqui illi degebant: nimirùm videbitur ea fuisse instituta vitæ hominibus illorum temporum fœlicissimæ, ac plena deliciarum, non solùm cuique obliterandæ perturbationi aptissima. Et animi tranquillitas, cùm sit altera vitæ nutrix, incomparabilem habet virtutem ad omnem morbi curationem.

Quibus in casibus à balneis naturalibus cauendum sit.
Cap. IIII.

HÆC igitur methodus est medendi singulas ægritudines in balneis. Quocirca planè colligere possumus summam balnearum in eo communi præcepto consistere, quod in principio libri huius statuimus, vt balneum ex ratione ministretur. Siquidem vidimus, quòd quibus conueniunt, haud absolutè conueniunt, neque vsus eorum omni ægritudinis tempori, aut gradui, aut ætati, aut anni tempestatibus indifferens est; sed cuiq; pro ratione. In totum nemini conuenire probauimus, nisi legitimè præparatis. Atque his præterea diligenti quadam mensura æstimandum esse, quid balneum iuuare, quid nocere possit: nec ignorare quantum valeat demoliri sanitatis, ac vitæ resiccatio nimia, & vehementia caloris, vel si suprà temperamenti tolerantiam adhibeatur. Quæ nec iterùm supposuisse hìc satis est: adeò enim video procliues hoc tempore homines ad balnea, adeoq. temerè sese illis committere; vt nulla sit tàm grauis, tàmq. sæua ægritudo, quam non præsumant sine omni Medici consilio, per illa sanare; seu ita vulgo persuasi sint, seu parcant impensæ, seu pro delicijs, seu pro commoditate remedij. Cui nunc communi abusui nos consulere cupientes, consequens est, imò cuicunque necessarium arbitramur ostendere, quibus in casibus specialiter balnea naturalia, contraria, & inutilia reputanda sint. Semper ergo quodcunque balnei negocium suscipiatur, illud ad tres præcipuas intentiones conformandum est. Ad affectum, cuius gratia primò de balneis deliberatur: ad balnei gradum, ac tẽperiem in suis proprietatibus; & tertiò ad reliquas corporis dispositiones, quas si idem balneum non iuuet, certè non offendat. Ex his quæ penes balnei efficaciam præcauenda sint, satis tùm communes, tùm particulares præscriptæ electiones indicare potuerunt. De reliquis ergo duabus conditionibus, scilicet à naturalibus dispositionibus, & à præternaturalibus affectibus, ita communiter censendum est. A naturarum differentijs: Minerales aquas pueris omnino incommodas reputare oportet: hę namque omnes validum illius ætatis calorem possunt incendere, ac exsiccare, & propterea naturalem quoque augmentationem impedire, si non alia timerentur nocumenta. Horum conditionem mulierum naturæ sequuntur; hæ enim & carnes habent, quæ facilè dissoluuntur, cum hac tamen distinctione, quòd minus hæ incenduntur, cum sint perexigui in humido caloris. Exsiccantur tamen præ naturali carnium mollitie nimis, vnde rudes puellis Aponi balneas Martialis subnotauit, ob nimiam scilicet balnei acritatem. Prohibendum verò his in totum balneum est, vbi timor sit, ne vsu ipso balnei consuetæ supprimantur vacuationes; siue primò id possit balneum, siue ex accidenti: qua noxa vim quoque in posterum concipiendi subtrahi solet. Parcè verò senibus concedendum est naturale balneum, quibus iam vitales spiritus effœtos, posset maiorem in modum dissoluere, itaque resiccato corporis habitu pręcipitem decrepitam accelerari. Nec Gracilibus adeò securè consulendum, etiam si iuuenes sint. Multo verò minus quibus aut ex ęgritudine, aut quapiam alia caussa, corpusculum elanguisse cernitur. Hisce enim naturis, sicuti etiam vstis, melancholicis, & omnino siccæ habitutudinis, humores exacuere solet balneum, spiritusq; extrà modum dissoluere, corporaq. exsiccando, ea primùm Ephemeris, deinde Phthysi, Hecticisq. febribus reddere idonea: atque illis multò maximè, quibus caduca est ex hæreditate maiorũ eadem conditio. Itidem siccis ex alia caussa habitudinibus, vt his qui laboriosam degerunt vitam, aut agunt, nequaquam ex vsu, vel minus tuta videntur naturalia balnea. Quorum exemplum manifestè videre est in his, qui assiduè circà marinas aquas versantur, aut aluminosas, aut sulphureas, aut bituminosas, quàm facillimè exsiccentur. Nec secus id genus balnea ægrè coëuntibus vitanda sunt, & qui raræ carnium texturæ existentes, nimium possent ex calidis lauacris dissolui spiritibus, ac debilitari. Nimia verò balnei siccitas multis nominibus est nocitura; veluti his qui angusti sunt thoracis, ac perexiguæ vocis, quibus nominatim Galenus omnis balnei vsum detestatur, quod vel ex marinis aquis, vel sulphureis comparatur, vel quæ chalcanthum, vel bitumen referunt. adde & alumen: quæ impensè omnia resiccare possunt vocis organa, ac propterea præconibus vitanda, ac mimis, & citharedis, & nostri temporis concionatoribus. Ad vsum verò specialiter conspersionum ex alto, intelligendus venit Galeni locus, quemadmodum exposuimus, in VI. de San. tu. vbi calidarum sponte manantium aquarum balnea damnat his, qui capitibus sunt natura calidis,

Lib.2.c.8

Vulgaris temeritas in balneis

Regula cauendi communiter à periculis balnearum.

A naturarum differentiis.

Pueris balnea incõmoda.

Mulierib.

Senibus.

Gracilib.

Vstis, & melancholicis.

Siccis habitudinibus, 1.Simpl.

Coitu debilibus.

Thoracis angustiæ, & vocis. 7. locat.

Capitib. natura calidis.

dis, vt inimicissima. Sulphurulentæ enim (inquit) & quę bitumen olent, nimis calefaciunt, ac fluxiones excitant. Aluminosæ autem, ac adstringentes id genus aliæ coarctatione sua caput offendunt, eodem periculo. De inæqualibus porrò dispositionibus, quibus haud tutò balneum committitur, est; vbi inexistat plenitudo aliqua humorum omnium, aut vnius duntaxat humoris copia, aut cruditas: quarum quanta esse debeat in balneis cura, opportuno magis loco dicetur in VII. De quibus eo potissimùm nomine esset timendum, si aliquod viscerum, velut hepar, vterus, ventriculus, esset imbecille: nec minus vbi aliquod etiam inferioris notæ membrum haberetur infirmum, vt vel laxatis iuncturis ex ægritudine prægressa aliqua, vel latas alioqui naturaliter iuncturarum compagines habentibus. Quæ cuncta facilè, commotis à balnei caliditate humoribus, omnem redundantiam, adfluxumque possent recipere, ac male offendi. Quare hæc summa huius periculi cautio esse debet, vt fiente aliunde adfluxione in partem aliquam, seu in balneo ipso, seu antè balneum, semper à quocunq; balnei vsu sit abstinendum. Ita Galen. in VII. Methodi, quùm ventriculus ex humoribus in ipsum confluentibus vexatur, abstinendum ab huiusmodi calidis aquis liquantibus, maiusq. rheuma mouentibus, commonuit. Abstineant & qui sanguinis vndecunque, ac mensium profluuijs sunt obnoxij, à balneis forinsecus calidis, quæ remissa non difficilè à caliditate balnei proritarentur. Porrò de affectibus quos oportet à balneis excipere: alij quidem affectus inter ipsum balneum oboriuntur, cui parti priuata alia curatio posteriùs instituetur: alij verò sunt, quibus ex diametro balnea aduersari comperimus, atq; hoc nunc protestari est operæ precium. Ergo in superioribus omni calidæ intẽperantiæ balnea naturalia suspecta fecimus; itaq; tùm cautè ministranda esse, nulla videlicet adhuc insigni alicuius partis læsione apparẽte. Verùm vbi quis calido iã, ac sicco affectu correptus est, aut phlegmone, aut erysipelate, aut abscessu huiusmodi aliquo, & maximè viscerũ, hepatis, pręcordiorũ, ventriculi, lienis, renum, vteri, intestinorũ, vesicę, inimicissima illis balnea naturalia putare oportet. Ac minus ea de caussa idonea sunt vllis febribus, quæ & viscera plerunq; incendunt: minimè vero omniũ hecticis, quod toties arguit Galenus. Nec vlli pariter acuto morbo, & qui seu circà viscera, seu circa aliquod minus principale membrũ, cum mala accidat qualitate. Nec Apoplexię, inquã, nec phrenitidi, nec carbunculo, nec inflãmationi, nullis id genus malis balnea naturalia tuta promittimus; præsertim inter initia. In quibusdam tamen affectibus, qui iã ab origine calidi, degenerarunt ad finem in frigidum, haud ita prohibentur: quo modo idonea asserit Aëtius hæc balnea in inflammationibus viscerum inueteratis, vnde iam mali habitus species oriri inceperit, venter, aut crura intumęscere, cutis albicare. Ita Paulus induratis vteri tumoribus, non adeò contumacibus, commodum esse docet circa finem aquas naturales, sulphurosas, bituminosasq. vsurpare. Porrò autem, quæ de frigidis excipiuntur ab vsu naturalium balnearum, sunt inueterati id genus affectus, qui iam ferè curam non recipiunt. Vt in Scyrrhis exquisitis, similiter atque in callis, ac nodis, siue in artubus, siue in neruosis partibus obdurati fuerint, haud rectè ministrantur. Nam id tentare, alterum duorum, aut perinde erit, ac abluere (quod aiunt) lapidem, cùm planè in gypseam materiam obduruerit. Aut nulla erit erroris excusatio, quin contumaciùs durentur; ad sententiam Galeni in II. ad Glauco. vbi quorundam taxat imperitiam, qui dum vehementer dissolutiua scyrrhosis partibus adhiberent, ignorabant quod tenuioris ex eis dissoluto humore; residuũ assiccatum duritiem lapidis assequi oporteret, efficiq. incurabile. Sed huic loco singulares alios subnectemus casus, ac notabilia quædam in balneis experimenta, quæ in iudicijs quatenus conueniat, aut timenda sint, vim habebunt demonstrationis.

[Margin: 6. de Sa. tu. — Inæqualib. dispositionib. — Fluxionibus. — Sãguinis fluxionibus. — Affectib. Calidis affectib. c. 1. — Abscessibus calidis. — Febribus. Morbis acutis. — Inueteratis inflãmationibus. Vteri tumorib. — Scyrrhi exquisitis.]

An conueniant balnea naturalia morbo Gallico.

De communi autem hoc morbi genere, quem Gallicum appellant, vt priuata ratio est in suis caussis, ac diuersis humoribus, & calidis, & frigidis; ita & priuata quoq; intentio, atque cura in balneis esse debet. Primum, quod legi apud iuniores scriptores, hanc sæuam affectionem habere excessum caloris in materia crassa, ac viscida, aliquo indiget calculo, nam qui dicit calorem, dicit subiectam materiam calori propriam, & immediatam; tenuem scilicet igneam, vel facile inflammabilem. Quare dicimus tantam esse vim caloris occultam huius contagij: vt tanquam ignis à tenui fomite excitatus, in omnem statim humorum substantiam agat radices, ac tàm tenues, quam crassas partes, ac terreas inuadat, ac contaminet. Qua propter cùm intemperiem hæc venerea lues producat igneam, tota forma naturæ operibus inimicam; per spiritus suos virulentos, hepar in primis, tanquam primariam arcem, ac omnium humorum fontem occupare solet, vnde communem sanguinis, cæterorumq. humorum massam exagitans, in intimas vsque ossium medullas penetrat, labefactatq. principes alias corporis partes, cor, & cerebrum, & vt sæuus quidam tyramnus, totam opprimit naturam. Hinc fit, vt cùm diuersos, nec in singulis hominibus eosdem, neque eodem tenore pariat

[Margin: Fracasto. — A natura, ac diuersitate morbi.]

riat affectus, sed pro sæuitia particularis contagij, proq. humorum, quos inuenit, qualitate, & quantitate, & pro temperamento patientis, & pro ratione, ac loco partium varios; concludendum necessariò est, hanc humorum, ac partium affectarum diuersitatem, esse potissimam caussam, quam ob rem balnea naturalia huic morbo admodum experiamur aduersa.

Argumẽtum à forma contraria.

Nam, si his calidus, ac siccus affectus est, & quoddam hepatis incendium; ergo non potest iuuari à calido, ac sicco naturaliter balneo. Si materia contagiosa, adeoq. varias, occultasq. habet differentias; ergo vix vni, aut alteri parti haberi poterit intentio in balneis ministrandis, quin prauæ aliæ, tanquam hydræ capita, subnascantur differentiæ, quæ balnearum qualitatibus sint repugnantes, ac maiora, inopinataq. inferre valeant subiecto corpori nocumenta.

A speciali materia.

Specialiter verò, si materia supponatur, vt plurimum phlegma viscosum, & contumax; partim incendere balneum, partim diffundere est periculum, non digerere; obdurare, non exiccare, noxios sudores, & non minus dolores excitare.

A successiuis experimentis.

Quæ pericula varij docuerunt successus in balneis: quando nostrorum veterum tempestate, quùm non adeo comperta esset tantæ contagionis sæuitia; qui sese illis commiserant, perrari aliquam senserint vtilitatem: plerique verò, aut inflammatione alicuius principis particulæ, aut doloribus iuncturarum, aut febribus fuerunt correpti. Immò cùm visi fuerunt aliqui ipsis balneis miserè perijsse, in eam suspicionem posuerunt balnea, in quocunque etiam morbo curando; vt ea perinde forsan toto cœlo contraria cæperint detestari.

Duæ repugnãtiæ caussæ.

Itaque duas venati sumus caussas potissimas, quam ob rem balnea naturalia huic morbo sint contraria: vna est, ob quarundam aquarum qualitates summè calidas, atque igneas, aduersus tanti morbi contumaciam: & altera est, quoniam eiusmodi balnea tota ferè sui substantia illi repugnant. Hanc verò specialiter repugnantiam ex communi consensu prauitati tribuimus argenti viui. quod siue sit calidum, siue contrà sit frigidum; (vt in controuersia adhuc est summorum sapientum,) omnium rerum venenum proditum est, ac tota forma naturæ humanæ aduersari. quam ob rem & nos similiter balnea naturalia pro curatione propria morbi gallici detestamur.

An passi olim morbum gall. prohibeãtur à balneis.

Verùm hic nobis alterum occurrit problema discutere: An qui passi olim sint hunc morbum, prohibeantur ob iam dicta pericula, in quoque etiam morbo curando ab eiusmodi balneis; quæ alioqui huic potuissent esse proprium remedium. Motiui ratio ex communi patet consensu, quo iactatur, præbere hunc morbum inducias, non integram pacem. vnde cui, semel balnea contraria, vsquequaque contraria suspicandum. Quæstionem tamen in vtraque trahunt partem diuersa, quæ ipso vsu balnearum vsa sunt experimenta, quando certum est balnea alijs ob hoc occultum contagium, vocasse: alijs contrà, non tantùm non nocuisse, sed & ad primariam fecisse intentionem, & præsentem morbum, & præteriti simul morbi gallici reliquias percurasse.

Balnearũ, & morborum variæ ratiões.

Ad has ergo controuersias vnico sermonis contextu respondemus, quòd tantarum diuersitatum non potest esse vna, nec simplex ratio; sed vtrinq; & ex balneo, & ex morbis ipsis multas esse relationes necesse est, quarum ritè seruatis fundamentis, omnis tolletur ambiguitas. Quod ex parte balnei est, iam supponenda est latitudo in differentijs suis, num calidum intelligas balneum, & vel inter se, vel minus calidum, vel temperatum.

Ex parte bal.

Si calidum existat, omnia haud dubiè naturalia, quo magis calida, eo possunt magis patientes, vel passos iam morbum gallicum ad prædicta pericula reddere obnoxios, vtpote quod esset vel ignem igni addere, vel consopitam materiam, vel rebellem excitare ad incendium. Idcirco Auicenna (quod tamen seniorum quoque medicorum fuit institutum) simplicem quoque calidæ aquæ qualiditatem articularijs noxiam tradidit. quòd (inquit) is calor humores liquat, meatus aperit, iuncturas humectando laxat, ac idoneas illas reddit defluxionibus recipiendis. Idipsum verò frequenter accidit in balneis, quæ naturali admodum calescunt sulphure, & acriùs, quo magis calida, & pluri abundant sulphure, quod acriùs colliquare valet humores, ijsq. exagitatis vel febres excitari periculum est, vel aliquas fieri defluxiones, & dolores. Plerunque tamen his ita obnoxijs excitare solet defluxiones, tùm quia id balnearum est vitium ferè commune: tùm quia nullum est symptoma magis peculiare huic etiam morbo, quàm defluxionibus concitari, ac doloribus articulorum. Quod si balneum temperatæ caliditatis intelligas; haud mirum; id nec defluxionem excitare valebit, nec incendere, sed vsum forè impunem sperandum est, & forsan vtilem morbo illi primùm affectis tùm in potibus, vnde vestigia aliqua intemperiei hepatis refrigerentur: tum in balneis, siccando eius vitij relicta vlcera, atque impetigines.

Ex parte contagii.

Maximè verò, si ex æquo cum balnei viribus, eius quoque contagionis ratio habeatur: num calidæ admodum sit intemperiei, vt in principijs, & in iuuenibus plerunque fit: tunc enim balnei omne genus eis est incommodum. Num potius minus calidæ sit intemperiei, vel quæ saltem vetustate refrixerit: tunc enim minori periculo vteris balneo, vel forsan calidius etiam balneum, inueterato affectu tolerari poterit.

Ad vsum balnei moderatio.

Ad vsum ergo, siue morbus is primariæ sit considerationis in balneis, siue potius al-

terius morbi consequatur intentionem, summa hæc est: vt morbus sit ipsi medico & intus, & in cute notus, qualis, & quantus, an ferus, an benignus, & cuius spei in balneis ministrandis. Feroci nimirùm, ac magno affectui omnino balnea fore incongrua decernimus. Deinde, vt ne quis ausit per initia id genus tentare præsidium; ita non difficile in progressu sit, purgato videlicet exactè corpore, ac feruore contagij intus extincto, ipsas saltem exteriores reliquias per balneum absumere. Tertio vt si pro alterius cuiuspiam morbi occasione eligendum sit balneum, id constet experientia non esse solitum nocere morbo gallico affectis. Vt quorundam fama est in Sudatorijs Puteolanis omnes huius morbi reliquias exteri, ac debilia ipsa membra confortari in fine scilicet sudationibus pluries adhibitis. Et tandem studendum, vt balneum ipsum, seu iure potuum, seu balnei ineundum sit, vsu constet esse mite,& nullatenus intemperatum. præcipuè verò id vsu ducciæ erit cauendum,quæ vsque ab intimo cerebro humores,ac principia neruorum exagitat. Plures vidimus in Albulis aquis propè Romam,in progressu morbi fuisse curatas, quæ lactei tẽporis sunt,ac antiquis adeo celebres: vel eis alioqui innoxiè vsos,& tam potibus, quam lauacro. idemque audiuimus in alijs similibus aquis, non adeo sulphuratis, nec calidis. Ex aduerso,dum quidam ob aliam caussam Stygianis vteretur balneis,quæ sunt admodum calida, immemor iam præteriti contagij, vetustos sibi ex balneis consciuit dolores. Idemque ad Aponi balnea accidisse cuidam illustri principi nouimus. cui noxæ attestatur Fracastorius, diu in his balneis versatus, experientia constare, nihil,aut parum Aponensia, nec Porretana balnea iuuare posse morbo gall. affectos. Ob eam,vt arbitror,inquit,caussam,quòd debiliora sunt hæc balnea, quàm vt possint materiam tam lentam, & tam crassam liquare. Leuiores quidem cutis infectiones, qualis est scabies, & impetigo, quæ illis ob hepatis adustionem contingunt,& salso plegmate,vel nostra Calderana valenter tollere possunt. hæc ille. Sed in caussam,quam adducit, indiget locus correctione: nam Aponensia non iuuant, immo nocent, non quia debiliora sunt, vt ipse dicit, sed quia sunt nimis calida, vt re vera sunt, ac excitant defluxiones. Calderianæ verò aquæ, quia mitiores sunt, & minus calidæ, idcirco vtiles: quanquam alij & id negent. Casum addo memorabilem: Sanatum quendam iuuenem vidi his annis,in eisdem balneis Stygianis,me etiam renuẽte,qui atroci morbo per biennium conflictatus, omnes frustra expertus fuerat medicinas, & morbi huius, quæ hodie celebrantur antidota: tandem perducta, vt conieci postea, tota vis morbi ad cutim, & in acerrimam scabiem,ad hæc balnea inhians,quindecim dierum spatio perbellè curatus redijt: viuitq. adhuc ab omni eius mali sobole incolumis, quin & alios asserunt, ad maiorem fidem, id fecisse periculum, ac sanatos fuisse in totum; quod certum non habeo. Nihilominus, (vt quæstionem concludam prouerbio Aristotelis) vna hirundo non facit ver,nec vnum,aut duplex experimentum facit artem. Standum pro ratione,& in communibus decretis asseuero,vt qui hunc morbum patiuntur,aut iam præteriti sustinent reliquias, omnino à balneis naturalibus prohibendi sint: alioquì consulto magis admittendi.

Duccia cauendũ passim morbum gall.

Fracasto. opin.

Casus memorabilis.

De Accidentibus, quæ penes vsum balnearum naturalium corrigenda veniunt. Cap. V.

His ergo in casibus, balnearum naturalium vsui derogari solet. Nunc non minori studio nobis de multorum accidentium correctione prouidendum est, quibus illi etiam, qui debitè, ac ex ratione vtuntur balneis, solent esse admodum obnoxij. Quæ quidem pars, præter correctionem ipsam, duplici nomine erit vtilissima. Primùm, quod est præceptum Hippocratis, & vera regula in omni medicinarum ministerio, rectum fiet iudicium de effectibus bonis, vel malis, à tolerantia, & conferentia 1. Aphor. Nam si à primis diebus balnei,& aliquo progressu dierum,alleuiatum morbum,cessata symptomata, & omnino aliquam senserint patientes conferentiam, salubre censebitur præsidium. Vel certè bene sperandum, si cum non aliquam adhuc perceperint conferentiam, facilè saltem tolerauerint. Ac si contrarijs ad vota successibus grauari malum perceperint, vires laxari, & vel corripi præter hęc aliquo Symptomate,inappetẽtia,dolore capitis,vertigine,somnolentia,tussim superuenire, lachrimas oculis obrepere,singulare, inuoluntariã deglutionem, improuisumq. per somnum destillationis descensum: hi sciant Deo benè annuente, hæc indicia esse non separatæ conferentiæ, nec tolerantiæ, immo præceptum quoddam, vt omni ingenio ab imminenti quopiam periculo cauendum sit, ac omnino à suscepto illo balnei ministerio sit supersedendum. His inquam primum optimis caussis, operæprecium erit hic accidentia in balneis omnia in quodam censu habere, ac animaduertere. Quæ notitia, ac censura hanc alteram subinde habebit vtilitatem, quod illis recensitis, ac veluti ad calculum computatis, melius vnusquisque à quibus sibi cauendum sit in balneis, animaduer-

Bal.

Signa inutilia.

bus,

tisse poterit, & hæc erit subinde tertia vtilitas, ac diligentia, quòd ex eisdem indicationibus, explicatè magis tùm viuendi ratio, tùm præparatio comparabitur. Nos igitur hanc tam necessariam, ac vtilissimam partem de accidentibus in balneis explanaturi, quod longus vsus, ac ratio dictat, Tres omnium in balneis accidentium conditiones, ac differentias esse agnouimus. Nam alia quidem in illis sunt tanquam ordinaria. Vt quæ communia sunt plurimis accidentia, vix tolerabilis per eam diem dormiendi necessitas, vel noctes vigilare insomnes, auide vel nihil appetere, aluum vel minus fluidam, vel adstrictam habere, visu hebetari, sitire, sudare largius, sputare assiduè, singultire, animo laxari, & consimilia. Alia verò ex inordinato patientis modo, ac regimine proficiscuntur: vt est capitis aggrauatio; & dolor, vertigo, oris, arteriæq. asperitas, & sitis, tussis, destillatio, ventriculi debilitas. Et tertio quæ ex incompetenti vsu balnei superueniunt, seu indebitè facta sit electio, seu patientibus accidant non benè præparatis, seu ex errore, vitæq. incuria superueniant. Qualis potissimùm mortali periculo verenda est defluxio, & descendens à capite catarrhus, & quæ ex eo fiunt modò in vnam, modò in aliam corporis partem, malorum genera, lassitudo spontanea, alicuius partis dolor, vel abscessus, fluxus ventris, inflammatio hepatis, renum incalescentia, febris conuulsio, & reliqua huiusmodi. Quorum omnium etsi vniuersa praxis apud classicos medicinæ auctores habeatur; balnea tamen aliquam peculiarem curam in his sibi vendicant, suo iure. Nec pariter obstant, si id quod res est, balneum ipsum medela sit quorundam ex dictis accidentibus, atque idem tamen nunc vt eorundem caussa timeatur. Nam sicut alia balnei consideratio est, medentis, & facientis morbum: ita longè alia eiusdem morbi ratio esse debet, nùm primario affectu curetur, an superuenerit. Quod exemplo à sanis hinc fiet planissimum.

Tria accidentium genera in balneis.

Ad pericula, quæ sanis accidunt in balneis.

QVANQVAM ergo omnis balnei finis sit sanitas, sanis tamen ipsis balnea magis sunt incommoda, quàm ægris. Et ratio planè est: quoniam sani perniciosa magis incurrunt pericula. Ad sententiam Hippocratis: Qui benè se habent corpore difficulter ferunt medicationes. Quem Aphorismum veritatem quoque habere in balneis, per eandem Galeni rationem ostendimus: tàm balnei enim, quàm medicamenti actio altera duarum est, aut vacuare; aut digerere superflua. Quia verò in sanis supponitur non adesse superflua, vel pauca: necesse est vt balneum sanguinem & carnes colliquet, præsertim si balneum assiduè vsurpetur. Colliquationem autem hæc omnia sequuntur incommoda. Nam vi balnei digeruntur, hoc est commouentur non commouenda, æqualia fiunt inæqualia, vnde temperamenti symmetria corrupta, facile corpora quamcumque suscipiunt mali labem. Quod crassa vulgi ignorantia quanquam quotidie suo magno malo experiatur in balneis; non desunt tamen male conciliati, & sani inquam, qui dum natiuo suo robori, auidæq. appetentiæ, & grato sopori indulgeant, delicias in eis non capiant pœnitendas. Quando quidem ex hisce illecebris, vel paulatim obstructiones gignuntur, ac febres (vt mox dicemus) vel facto alicunde fluxionis alicuius humoris impetu, aut viscerum inflammationes excitanrur, aut synanches, aut partis alicuius abscessus, resolutiones, ac dolores artuum, aut quidpiam lethalium id genus affectuum. Vt ergo aliquando incauti alieno discant periculo, de sanorum balneis sic habeto. Si quando hisce balneum permittendum sit, aut pro consuetudine, aut ad delicias, aut in obsequijs, vt vsueuenit, amicorum. Consuetudinis quidem prima est ad securitatem balnei prærogatiua. Vidi enim innumeros in balneis Senensibus, Rapolani, Auinionis, S. Cassiani, & ad Aquas in Pisanis; qui æstate balneas quotidie subirent exercitij loco, stantes, abluentes, sudantes, robustioresque, ac si aliquo vsi fuissent vtili exercitio, euadere solitos. Nec minus aliquos interim vidi miserè incurrisse, quæ paulo ante animaduertimus pericula. Minus consuetis haudquaquam indistinctè cuiusque balnei vsus concedendus est. Immò ab acribus, & nimium calidis cauendum omnino. Intemperatis autem perrarò audeant, & nonnisi talia sint balnea, quæ parùm differre à simplicium aquarum balneis videantur, ac inoffensa sanis esse, pro comperto, & certo habeantur. Quo in censu non pauca inueniuntur, à temperie primum circiter gradum caliditatis attingentia, quorum actio solet non pertransire cutim, nec colliquare succos: sed abluere duntaxat, ac temperare, item lenire lassitudinem tollere, artus roborare, nec valetudinarijs ipsis inutilia esse. Vt sedulo verò magis lauentur, per quàm commodè fecerint, si ad instituta antiquorum in Thermis se lauerint. Nempè vt præmissa exercitatione solita, ieiuno ventriculo, aluoq. inanita, nec quapiam virium culpa detenti, se comparent ad balneum. Quod intrent, citrà vllam dimotionem lauent, exeant. Exeuntes, madoreque per ministros detersi, qui sanitatis studiosi fuerint, tenui oleo (si contractam præsertim cutis ariditatem timeant) leniter perungantur, nec sudare

II. Aphorism. 37.

Consueti minus læduntur.

Balnea, quæ sanis vtilia.

sudare studeant, nisi quantum sponte sudor exiliat. Subinde quiescant, & quandiu non senserint corpus ad pristinam æqualitatem redijsse, nec esse quicquam, nec bibere tentent. Hæc mihi videtur balnei summa pro sanis: interdictis iterum assiduo vsu, longa mora in balneo, eius diei, vel prægressæ noctis venere, crapula, atque somno prætercætera. Pariter neque potulentis aquis adeo confidendum est: quanquam in his minores dabimus cautiones; tùm quia id genus aquæ nobilius est, ac vix aliquæ vllo excessu damnandæ ueniunt: quare (vt nos ad huius instituti doctrinam aliquas experti sumus, ac bibimus) ebibitæ paulo posteà exeuntes, aluum exonerant, vrinarios meatus emundant. Tùm verò, quod primum est, & securius, quia perrari hisce bibendis sine caussa se committunt, vt temerè se plerique committunt balneis. Semper tamen hoc meminerint, quod minerales aquæ uestigium aliquod siccitatis relinquunt corpori. Potulentæ sanis.

Ad appetentiam immoderatam ex balneo.

Appetentia porrò unum ex his accidens est, quod specialiter sanis immodicè solet in balneis excitari. Et item sitis, atque somnus, quorum quidque suo non uacat discrimine. Dicitur autem appetentia bifariam immoderata, aut circa quantitatem, aut ad alienæ qualitatis desiderium. Hæc præcipuè continentem habet caussam, humorem aliquem, & acidum, qui os uentris mordeat, irritet, appetentiam gignat. Quæ in balneis rara est, nisi admodum ægris, ordinariamq. idcirco postulat curam, uentriculus excalfiat, exueturq. humore noxio, uel Theriacæ usu, uel copiosa uini potione, quem ad modum iubet in Aphorismis Hippocrates. Altera in caussa balnei frequentissima est, quam ponit, ac curare docet Aëtius, libro IX. cap. XXII. cum scilicet corpus rarefactum ex usu balnei, exhaustumq. sudoribus, & transpiratione assidua spirituum, ad multam tùm cibi, tùm potus copiam sumendam compellitur. Ex quo excessu sani, præter prædicta liquationis ac fluxionis pericula, hoc alterum noxæ genus facilè incurrent, si appetentiæ indulgeant, quòd minus valebunt à cæteris erroribus cauere: imò incontinentes fient à somno, inertes ad exercitia, ad cæteras excretiones. Hinc cruditatum necessariò fiet copia: exinde obstructiones; ex obstructionibus uel febres accendentur, uel acutorum morborum aliquis oborietur, tumores uiscerum, intestinorum dolores, dysenteriæ, urinarum difficultates. Ad huiusmodi ergo immoderantiam, hoc frenum à principio statim adhibendum est, ut usum balnei minuant, quod prima, ac efficiens est illius immoderâtiæ caussa. De cæterò eam curam prosequamur, quam instituit Aëtius; abstineant à nimio cibo, à meraciori uini potu, ab aëre, ac balneo calido, & omnino ab eis rebus; quæ siue intrinsecus, siue extrinsecus calfaciunt, ac rarefaciunt cutim, possuntq. exhalationem mouere, ac appetentiam augere. Imò studeant cutim densam, ac spissiorem reddere: tùm aëre frigido, tùm unctione ex oleo quopiam adstringente, ut Rosaceo, uel myrtheo. Ex alimentis eligant, quæ citò non exeant, obsonia uidelicet ægrè corruptibilia, & styptica, ut syluestrium animalium carnes, auicularum, palumborum, leporum, capreolorum, cochlearum, & id genus. Ex plantarum generibus utilia erunt arancia, citria, granata: minimè uero herbacea, neque mollia, & quæ citò transeant.

1. De Symptomate ca. — 11. Apho. 21. — Aëtij curatio.

Ad appetentiam collapsam ex balneo.

Collabitur uerò appetentia plerumque ex contracta in balneo calida uentriculi intemperie: quam indicant sitis, nidrosi, oletosique ructus maximè. Restaurabitur autem si pro ratione refrigerans uictus instituatur, sumptis per interualla cibarijs ex lactuca, intybo, cichorio, & quæ ex aceto condiuntur, aut acido granatorum succo, aut citronum corticibus conditis, cauendo semper immoderantiam. Facit uerò extrinsecùs Santalinum adhibitum. Quòd autem raro in balneis accidit, si uel frigida intemperies, uel imbecilla uentriculi natura, huius sit affectionis caussa: quo tempore neque sitiunt patientes, neque frigida sustinent, immò ora atque labia albicant, & interdum acida eructant: Tunc his post balneum Stomatici unguenti inunctio facienda est: dando interim patienti aliqua quæ peculiarem habeant uentriculi tutelam, & eorum præsertim quæ alimenti simul & medicamenti uim possident. Vt condita è cidonijs cum speciebus, citria condita, zinziberis conditi ad fabæ quantitatem, cinnamomi frustulum, & consimilia, quæ Scitamenta ob hoc ipsum appellantur. Alijs porrò ex caussis ueluti ex humorum copia, crassicie, ulcere, vel non deijcitur in balneis appetentia, quinimmò firmatur. Vel certè usu ipso balnei reficitur.

A caliditate. — A frigiditate. — Scitamenta.

Ad sitim superuenientem ex balneo.

Sitis autem, vt vi. de locis affectis scribit Galenus, pluribus ex caussis fieri solet: sed præcipuè ex eadem calida intemperie viscerum, & in primis ventriculi, atque hepatis. Quæ modo quidem lenis est, ac singulis ferè balneis communis affectio: Tumque nullis *Sitis noxiæ signa* opus habet remedijs, præterquam tolerantia, & somno naturali. Modò verò plurifariam noxia fit: quam aut morsus ventris, aut linguæ amaritudo, aut æstus quidam, qui ad hypochondrium vsque pertingit, comitatur. Quæ si adsint, inutilis balnei signa solent esse præcipua, triplici ex caussa, quæcumque fit. Aut ex simplici intemperie, cùm ex labore, *1. Caussa.* aut ex vehementi balnei actione, vniuersi corporis habitudo exhausta, ac resiccata apparet. Atque hi seu bibant balnei aquam, seu lauentur, cautè magis eis se committant. Aut *II.* accidit cùm ventriculus vel etiam hepar exæstuare incipiunt: quod potissimè ad vsum po- *III.* tuum aquarum fit: tuncq. haud secus abstinendum omnino à potibus est. Aut denique, si in his visceribus aggregati sint aliqui biliosi, vel salsi humores: quod ferè accidit retentis, ac non ex toto purgatis aquarum bibitarum reliquijs. quæ nimirùm cùm natiua viscerum humiditate exæstuant, putredinem excitant, ac febrem manifestè accendunt, de qua *Curatio.* suo loco posteà loquuntur sumus. Ad sitim, sicut anteà ab immoderata appetentia cauendum esse dictum est; ita & circà potum, inexhaustu etiam ingruente siti, erit abstinendum. Id quod duplici ratione cauetur: vna quidem omnium euacuationum communi, vt ne scilicet resiccata membra ex virtute balnei, quàm celerrimè quicquid patientes ingurgitauerint seu crudum, seu coctum, seu minus corpori vtile, imbibant. Altera verò, vt ne multo potu natura obruatur, ob varia quæ monet Galenus pericula: præruptam scilicet vomitionem, intestinorum leuitatem, diabetem passionem, perniciem quampiam ventri- *VI. De lo. aff.* culi, quæ olim Dioscorides censuit inter venena. Danda verò opera est, vt in prima statim mensa alimentum præsumant aliquod, facilè ac citò digestibile, & quod maximè sitim non ingerat, vt lactucam, acetosam, portulacam, pruna, granata acida. Subinde bibant sobriè, uel paulo etiam copiosiùs, ac abstineant per reliquum diem à potu. Nisi quòd vbi vrgeat sitis, per aliqua, quæ lambendo sumuntur, sibi indulgere poterunt: cuiusmodi sunt acetata in primis, quæ Galeno ipso teste, valenter sitim, quæ à simplicis caloris copia orta fuerit, extinguunt. In hoc genere sunt Tamar indæ, pruna, condita ex myrobalanis, ex persicis, & ex prunis. Item syrupus de ribes, syrupus de acresta Auicennæ, Saccharum violaceum, Syrup. & conserua de acredine Citri. Quorum singula aut elincta, aut *1. De Simpl.* aliter in cibarijs vsurpata esse conuenit. Si denique sitis vacuationem sequatur immoderatam, qualis sæpenumero extenuatis accidit, ac imbecillis inter balnea: modis omnibus, ac tota victus ratione humectare studendum est, ac ijsdem ferè ingenijs succurrēdum quibus Galenus in vii. methodi ventriculi siccitatem emendare docuit. Adhibito interim super ventriculum, & circà hypochondria infrigidante Galeno ipsi nuncupato vnguento, quod hoc ipso nomine extinguendæ sitis mirificè celebratur. Deinde est Rosaceum vnguentum, & Santalinum cum modica amplius adstrictione. Benè faciet & somnum conciliare, quemadmodum nunc breuiter ad superuenientes vigilias ostendemus.

Ad vigilias ex balneo.

Cvm immodicæ autem fiunt vigiliæ (quod notatur à Galeno in Prognosticis) sicca cerebri intemperies imputatur. Exiccatur verò cerebrum ad balnea, tùm ex natura mi- *1. Prog. 13.* neralium aquarum exiccante: tùm præsertim ex mala huiusmodi capitis qualitate excitata, atque aucta. Accedit ad hæc retractio spirituum animalium ad alia membra, præter hanc ipsam balnei vim, ex longis cogitationibus patientis, mœrore, anxietate, & curis alijs quæ animum solent variè occupare. Quas caussas omnino ad somnum reducendum summoueri oportet; ac interim alimenta ad somnum conciliandum idonea ministrare conueniet; quæ videlicet refrigerent, ac simul moderatè exiccent, vt sunt lactuca, portulaca, crocus, viola, papauer album. Si verò ad remedia veniendum sit soporifera, vel abstinendum à grauibus est, vel potius à balneo, si id balnei ipsius culpa accidat. Ex papauere ipso varia sunt, & in primis Diacodion Galeni, valde familiare elinctum. Et item Syrupus violaceus: vel efficacior Syrupus de papauere, cum stillatitio liquore aliquo vel lactucæ, vel violarum, hora somni ebibitus. Trazea item è seminibus papaueris, portulacæ, lactucæ, cum saccharo in brodio aliquo dissoluta commodissima est. Extra hanc aleam relinquo nunc opiata omnia medicorum prudentiæ. Satis quoque illita fronti, naribus, ac temporibus aliqua facere solent. Vt oleum violaceum, oleum de nenuphare; & his ualentius unguentum Populneum. Extremorum item lotiones: & in totum cum his ita procedere oportet, vt ne caput nimium aggrauetur. Illitum in plantis pedum populeon,

Ad

Ad somnolentiam ex balneo.

Somnvm quidem naturale definit Aristoteles esse ligamentum primi sensitiui, propterea euaporationem nutrimenti: At Medici considerant adhuc Somni præternaturalem caussam, qui fit scilicet ex vaporibus vndecunque elatis, & caput opplentibus. Qualis in epilepsia, in lethargo, & in balneis præcipuè contingit, & quam modò cum Græcis cataphoram, hoc est noxium, grauemq. soporem, distinctè à naturali somno dicimus. Somnus autem ad balnea, vbi est frequens admodum accidens, ac multarum subinde ægritudinum radix; duabus potissimùm de caussis noxius censendus est. Vna quidem pertinet ad materiam, seu præternaturalem ipsius originem. Altera verò subsequens, aduentitiaq. est, eademque longè omnium maximè extimescenda. Originalis quædam caussa est, nam plerunque à minerarum vaporibus conciliatur, qui innatos spiritus minerali sua, ac fermè venenosa qualitate inficiunt, incrassantq. ac noxium soporem inducunt. Consequenter autem iam diximus, cùm de regimine vitæ loqueremur in balneis, quanta ex istiusmodi somno instent pericula; & cum primis erat destillationis periculum, quæ cùm fiat descensu suo plurium malorum caussa, rectè somnus quicumque, vel intempestiuè fiat, vel immoderatè, vel à pharmaco, fuit à nobis damnatus. Maximè ergo damnandus est, qui à pessimis minerarum exhalationibus fit: qui vt nunquam aliqua vacare potest noxa: noxius admodum fit capitibus natura calidis, quæ ex Galeni sententia, aut impensè calefaciendo liquat; aut cerebrum coarctando, contentas in eo humiditates exprimit. Quapropter obrepens præter naturam, & minus opportunè somnus ad balnea, omni ingenio arcendus est. Extrinsecam ergo caussam in primis remouere oportet, intrinsecam verò corrigere, atque diuertere. Primùm balnei vsus minuendus est; ocium subinde, solitudo, acida, graues odores, cibaria frigida, humidaque, & somnifera, ne caussam augeant somni, euitentur. Intrinsecæ verò caussæ correctio est, vt cerebrum, quod vapores illos primo excipit, multiplicatq. in se, & constipatur, si qua correptum sit intemperie aut frigida, aut calida, corrigatur, ac roboretur, vtræque enim in balneis somniculosæ passioni fauere possunt, Quod pluribus ingenijs fit: primùm repressis à cibo vaporibus, vel diacitonio sumpto, vel aniso, vel coriandro, uel panis crustula. Quod si quis frigidæ assueuerit à cibo, vt plerique vtiliter solent, eam quoque hac de caussa in balneis tutò vsurpare poterunt. Ad hæc cùm è lecto de mane surrexerint, caput perfricent, depectantque; & omnia excrementa quæ tùm in faucibus & palato, tùm in naribus, atque in auribus infarciri solent, expurgentur: vt omnino meatus omniquaque pateant, naturalibusq. vacuatiònibus seruiant. Iniecto interim per aures oleo amigdalarum, dulcium quidem in calida, amararum verò in frigida caussa, aut eius generis aliquo alio, quod moderatè refrigeret, vel calfaciat, nec obstruat. Ad retrahendos denique vapores ne caput impetant, varij sunt modi: Hinc ea licentia in balneis, in sodalitijs, ac iocis, & longo cætu puellarum, quæ in cymbalis canant ad auras. Sin minus ad exercitia veniendum, frictiones, stricturas, quæ fortiora sunt. Gestent per diem rutam, quam odorentur, uel petiam aceto imbutam, uel grauis odoris aliqua. Sternutamentis autem cautè magis utendum est; utpote quæ si ulla adesset capitis grauitas, aut repletio, periculum esset ea excutere, ac fluxionem concitare, quam principaliter euitare nitimur.

Lib. de Somno, et vig.

Lib. II. cap. vlt.

VI. De Sani. tu.

Prima Cura.

Vitæ licẽtia in balneis.

Sternutamenti cautio.

Ad fluxionem superuenientem in balneo.

Flvxionis autem nomen, quod est ῥεῦμα Græcis, generale est ad eam, quæ tenuium excrementorum à capite destillatio fit; & etiam humorum, & quarumcunque superfluitatum ex uenis, ac alijs membris ad unamquamque corporis partem. Nam duplici hac significatione inuenio Galenum illam uocem ῥεῦμα usurpasse indifferenter; ac vterque affectus in balneis frequentissimus est, atque infestissimus. Propriè tamen quæ à capite fit defluxio Catarrhus dicitur, seu destillatio, quæ & frequentissima est. Nam cerebrum (Galeno auctore in VI. de San. tu.) præ magnitudine sua, & quia intemperatæ naturæ est, multa gignit excrementa, eaq. interdum valde noxia: isq. est catarrhus. Nam oblæsis statim in capite sensus ac motus principijs, nec non animalibus maiori ex parte functionibus; suo descensu posteà in subiectas partes, omnibus vitijs communis caussa efficitur. Cerebrum opplet, caput aggrauat, dolores gignit, grauedines, stupores, vertigines, surditates, suffusiones. Ipsius verò descensu, siue per nucam ad neruos, siue per anteriora ad pectus, vel fauces, vel in guttur ipsum, vel in aliquam minus firmam particulam, diuersa fiunt malorum genera: eaq. magis ac minus grauia, prout uel membrorum infirmitas, uel excrementorum ipsorum aptitudo, vel casus tulerit. Sic Apoplexiæ aliquando fiunt, & subitaneæ mortes: resolutiones, tremores, artuum, ac iuncturarum dolores, ceruici-

6. De Sani. tu.

3. De San. tu.

4. Methodi.

2. Aph. 12

Catarrhi effectus.

cis distentiones, synanche, asthma, tussis, tabes, dolor dentium, dysenteriæ, lienteriæ, viscerum obstructiones, quid non aliorum malorum? Colliquationis autem, ac fluxionis nomine intelligi debere humorum à quacunque parte redundantiam, passim legimus protestari talia pericula, ac Galeni in primis testimonio in 1. Aphor. Sect. com. 11. Vbi qui vel pluri vsi sint alimento, vel humorum coaceruauerint copiam, non vacare periculo animaduertit, quin superueniens calor æstiuus, sanguinem vel diffundat, & quodam modo efferuere faciat, vel humorum in aliquam corporis partem debiliorem fusionem excitet, ac in ipsa vel inflammationem, vel erisipelas, vel aliquod aliud morbi genus operetur. Vbi nobilem concludit sententiam: Nam multo plures, ac grauiores morbi, quibus plenitudo dedit occasionem, ex humorum fiunt affusione. Vim verò eandem, quam ab æstiuo calore, his timendum esse à balneis, planè admonet idem Gal. in v. de San. tu. Scieris (inquit) in vniuersum de balnearum virib. in particularibus curandis affectibus, quod si, non euacuato prius corpore adhibeantur, membris affectis fluxionem pariunt; Atq; huius vitij varia in balneis visuntur exempla. Quidam dum tẽtasset pruriginosam quãdam scabiem in balneis adstringentis naturæ resiccare, non fuit citius scabie mundatus, quã in ipso etiam vsu balnei ex adfluxu à cute ichorosæ illius superfluitatis in thoracem oborta tussicula, factus est tabidus. Similem quendam in Melo insula commemorat Hippocrates, qui Thermis propter impetigines vsus, ab ijs quidem curatus est, cæterum in hydropem incidens, mortuus est. Ad imbecillas autem partes illabens fluxio, multifariam lædit: plurimis inueteratas passiones, ac dolores iam consopitos exuscitat. atq; hi redeuntes à balneo rectè sese ipsos notare solẽt prouerbio: SE ACCESSISSE AD BALNEA pro doloribus. Alijs inflammationes fiunt, alijs febres. Cuiusmodi exẽplum Galeni est, eius, quẽ Albularũ intempestiuo vsu, cõstipata cuti, ac facta humorũ colliquatione febris corripuit. Et eorũ qui in similes, ac peiores errores vulgò incidant, non est numerus. Ergo ad hũc fluxionis effectũ triplex nobis præsidij modus occurrit. Vnus quidem modus eius partis est, in qua de præparatione antè balneum egimus: nempe vt considerata primùm totius corporis, deinde singularum, quæ afficiuntur, partium dispositione; superflua quidem vacuentur, calida refrigerentur, frigida calefiant, ac imbecilla loca, tàm mandantia, quàm recipientia (vt Galenus monet) adstringentibus, repercutientibusq. muniantur. Alter verò modus est, vt qui suspectam à fluxionis impetu alicuius partis debilitatem habuerint, vel si etiam inter initia balnei, descensum eundem senserint, confestim ita occurrant. Primùm si videbitur aliqua esse in capite, aut in reliquo corpore humoris copia, vt quæ fortasse defectu præparationis redundauerit, ea intermisso ad diem, vel etiam perendie balneo, aliquo ad id proprio medicamento vacuetur: puta, vel Pilulis ex capitalibus aliquib. vel Diacatholicone. Subinde vsum minuant balnei, & ipsam aquam condecenter sibi temperent: reliquamq. victus speciem ita instituant, vt in caussam suspitionis non addant. Parcè, ac semel die, si ita expediat, comedant, vel cœnam minuant, eamque interdum omittant. Meraciori, ac potenti vino abstineant, pariterque omnibus acribus, nidorosis, fumosis, nauseabundis, ac tardæ digestionis interdicantur. Parum etiam, ac horis duntaxat consuetis dormiant, & capite eleuato: interdiu verò somnum, defluxionis à capite præcipuum fomitem, tanquàm à veneno caueant. Sub nubiloso, ventoso, pluuioso, & caliginoso aëre ne inambulent: procurãtes interim capiti, si à capite fluxio gignatur, pulueribus qui capitales vocantur, è betonica, Rosis siccis, calamento, spodio, thure, mastiche, & consimilibus rebus, circa capitis verticem conspersis. Tueantur verò recipientia membra, tùm per idonea alimenta, tùm per ea præcipuè, quæ vim quoque obtinent medicamenti. Adhibitis extrinsecus vnctionibus, epithematis, ac defensiuis id genus remedijs, quorum materia vulgò habetur paratissima. Item diuersionibus varijs. Celebrat Galenus in VII. local. med. ad destillationem calidam, ac salsam in thoracem illabentem, Diacodion drachmæ pondere dormituris elinctum. Esto, si illius non adfuerit copia, eglegmatis è papauere tantũdem, vel ex seminibus ipsius, ac sacchาro confectio, & quæ prius ad vigilias instituimus. Quod si ex his grauior timeatur somnus, sacchari rosacei semuncia sat erit. Porrò qui ad vsum ducciæ defluxionem ad infima verebuntur, haud tutum iudico his, vt se totos immergant in balneum. Verùm vt sedentes in scamno balneario, & capite de more pileati conspersiones suscipiant, cautissimè adhibitis circa collum spongijs (vt iussit Archigenes) ne pectus irrigetur. Vidi qui rectè partes imbecilliores, quibus timuissent influxum, ante balneum perungerent, itaque illas tuerentur: vel adstringente, scilicet ac reprimente copiam vnguento, vel quod penetrando confortaret ipsam particulam. Ad quam rationem haud immeritò eos laudauerim, qui secundum antiquorum instituta, exercitati, ac loti in balneis, cum in pristinum naturæ habitum fuissent restituti, se inungerent. Thoracem ipsum, verbi gratia, vnguento ex oleo amigdalarum amararum, liliaceo, ac ladano: vel rosaceo & chamæmelino circa spinalis medullæ prin-

Colliquationis humorum, vitia.

7. Meth.

Curationis ratio triplex.
I.
Lib. 2. c. 7
II.

Purgatio in balneis

Vnctiones ante balneum.

principium; vel Santalino circa hepar. Demum, quod tertio loco monendum proposueram, est; vbi vehementior visus fuerit, quacunque ex caussa, fluxionis impetus ad principem quampiam partem, maximè ad pectus, quæ vel inflammationem illi parti comminetur, vel herisipelas, vel etiam febrem. Tunc enim nulla magis compendiaria præsidij ratio fuerit, quam balneum omnino dimittere, ac tantisper supersedere, dum se bellè restitutos, ac melius præparatos senserint. Vbi aliquid destillasse ad pulmones sentimus protinus (vt Celsus est author) abstinere à balneo, sole, vino, ac Venere debemus. Lib.4.c.2

Ad capitis dolorem ex balneo.

Ad Fluxionis è capite accidens proximè succedit capitis dolor: quod auctore Paulo, inter ea quæ corpori accidunt, malum est grauissimum, & diuersæ admodum originis. Aliquando enim hæret in capite per essentiam: aliquando verò ex quopiam aliorum membrorum consensu dependet: & aliquando ex primitiua, ac extrinseca aliqua caussa progignitur, nempe ex vino, Venere, æstu, ira, ictu, balneo, & similibus. Si quidem extrinseca fuerit caussa, facilè de sermonibus ægri cognoscetur, atque emendabitur. I. Si ex consensu autem caput patiatur, puta ventriculi, quod sæpissimè fit: pro diuersitate caussæ occurrendum. II. Vomitione, exempli gratia, solutione ventris, purgatione item ventriculi ex absynthij coma, vel compositione Dialoës, Melino, aut Mastichino vnguento foris illito, quæ Galenus 11. de compos. secund. loca. & vi. de Sanitate tu. fusè commemorat. III. Si tandem ex essentia hæserit in capite ipso intemperies calida: si quidem id ex naturali capitis dispositione accidat (vt vi. de Sanit. tu. notatur) tunc calidis medicamentis, sulphuratisque, ac bituminosis huiusmodi calidis aquis abstinendum est. Si autem (quod primum est) ex impressione balnei, & præsertim ad vsum Ducciæ, talis mala affectio contracta sit: supersedere aliquando, ac minus vti balneo, non erit absurdum. Dissipatis interim vaporibus conceptis à balneo, per exercitium lene, & tempestiuum, & per molles frictiones. Nec non inter cibaria sumptis refrigerantibus, ac reprimentibus, quale est Diacytonium, corriandrum, vel anisum à cibo, atque etiam frigidæ aquæ modicum. Caput item ipsi dormituro circum tempora inungemus, rosaceo oleo, Oxirrhodino vnguento, rosaceo, & id genus. VI. Secund. 10.

Ad vertiginem ex balneo.

Vertigo superuenire solet, vel ex vaporibus ex balneo eleuatis, qui caput opplent; quemadmodum & de fluxione, & de capitis dolore modò diximus. Vel excitatis ex aliqua corporis parte prauis, ac fumidis humoribus ad caput, quapropter species imaginationis patienti fit circumuolui in se omnia. Succurritur autem huic accidenti, per eadē ferè proximè relata præsidia: quæ erant intermissio balnei, exercitia, frictiones, aliæq. id genus diuersiones. Curatio. Adhibitis circa caput tùm reprimentibus vaporum ipsorum impetum, tùm discutientibus ad finem, quæ in ipso capite hæserint, illorum reliquias. Verùm si vapores ex ipsa humorum commotione excitati fuerint: commodissimum planè est eos prius euacuare, vacuatisq. inferiorum partium, vnde eleuantur, rationem habere; ceù ventriculi, hepatis, lienis, folliculi fellis, vteri. Sed ventriculi in primis rationem habebimus, qui vt facilè ex assumptis cibarijs alteratur, ita assiduos ad caput vapores mittit. Quare extrarias omnes caussas, quæ statim eam circumuolutionis imaginem mouere possunt, auferant: vt rotatilis motus est, & ex alto conspectus. Euomant si nihil obstet, ceù natura inuita: præsertim à cibo, vbi ventriculus eius affectionis sit in caussa. Cibum verò in posterum non sequatur potus, sed quid modicum adstringens, premens, ac vaporationem prohibens, vt pirum, cytonium, panis crustula, anisum. De cętero capiti facient tùm per aures iniecta subtilium partium, & temperata, vt amigdalarum oleū. Tùm reprimentia per affectus initia ad collum, ad frontem, & circà tempora, varijs liquamentis adhibita: ex rosacea nimirum aqua, oui albumine, rosaceo oleo, atque vnguento. Et omnia breuiter, quæ iam sub capitis dolore comprehensa habemus.

Ad conuulsionem ex balneo.

Convvlsonis vnum genus nunc intelligimus, cùm capita aliqua musculorum præsertim in cruribus, contrahuntur. Ad Granchios. Quod accidens vulgo Granchios appellant, frequens ex natatu in aquis frigidis, frequens & per noctem his, qui balneis calidis vtuntur. Apertis enim illis per exercitium, his verò per balnei calorem poris carnis, facilè nocturni aëris frigiditas introducitur. Nec minus, ipsi fortasse musculis per balneum exsiccatis. Cui affectioni facilè quoque succurritur, ijs membris ante somnum ex oleo aliquo calorifico confricatis, vt laurino, vel anethino, addito (si libet) sulphuris etiam momento. Ve-

Côuulsio. to. Vera autem conuulsio quam raro accidit, ac duobus hominum generibus superuenire solet in balneis. His scilicet qui desperata vndecunq; ab alijs præsidijs salute, balnea illegitimè subeunt: & etiam his, qui prætergressis balnei legibus, gulæ, somno, & veneri indulgent. Primi quidem ex longo quopiam morbo resiccati, aut malè affecti, nec adeo dispositi ad balnea; plerunque vel suffocantur, vel ex siccitate conuelluntur. Quæ si quidem confirmata sit affectio, curatu impossibilis est, vt in Aphorismis pluries testatur Hippocrates. Si

Libro 5. & 7. verò vtcunque sanabilis videatur, humectantibus eget, victu simili auctiore tùm cibo, tùm somno, dulcium & temperatarum aquarum solio, hydrelæi, ac etiam olei balneo, & consimilibus. Secundi autem ex humorum agitatione, qui cum vaporibus balnei commiscentur ita affici solent, quòd his capite oppleto, fluxionis genus excitatur ad neruos, vniuersaque eorum compago resoluitur. Quo fit, vt nerui & musculi in latum aucti, ac repleti, breuiores euaserint, longitudine scilicet naturali imminuta. Et hi quidem rectè curabuntur, si commota materia protinus vacuetur, valenti quopiam medicamento purgante, & à remotis attrahente propinato. Posthæc (vt v 1. Methodi monet Galenus) noxas neruoso ipsi generi impressas oportet corrigere, ipsumq. roborare: adhibitis capiti, spinali medullæ, & reliquo corpori calfacientibus, resiccantibus, ac discutientibus oleis, vnguentis, ac alijs eiusmodi remedijs. Quo tempore victu tenui, ac resiccante vti opus est, & qui maximè vires restauret.

Ad tussim superuenientem ex baln.

Tvssis quoque in eo Fluxionis genere ex balneis verenda est. Est enim hoc accidens indicium imbecillitatis spiritalium membrorum, & acrimoniæ iam prædictæ humorum, qui scatent è capite. Quæ defluxio si in pulmones fieret, tabis periculum posset inducere. Est autem perinde in balneis naturalibus, ac in febribus symptoma quoddam, quale solet intemperies calida excitare. Primò igitur, cautius se balneis committant qui tussi infestantur: adstringentibus, modiceque frigidis caput defendant, vt puluerum aliquo consperso, quorum materiam in præcedentibus retulimus: vel ceratum aliquod constipans applicent in bregmate. Percrebrò autem idem Galeni medicamentum Diacodion ex Damocrate conscriptum elingant, ex sapa præsertim ac melle confectum; defluxum enim id prohibet, & tussim mirificè sedat. Vel quod Diacodion æmulatur, familiariusque est, ex saccharo confecta ipsius albi papaueris semina. Vel eadem contusa, ac saccharo tabellarum instar excepta, elinctaque de more, hora somni. Eodem pertinet eclegma de papauere, aut quod sanum, & expertum apud Seplasiarios inscribitur. Vtendum item gargarismis ex aqua tepida, nec non frigidam subinde profuisse scribit Paulus, frigidi aeris inspirationem, & frigidum victum.

VII. Secund. lo.

Ad oris, & gutturis siccitatem ex balneo.

Levia porrò hæc accidentia, & quamplurima consimilia haudquaquam vereri debent qui aliquod insigne malum per balnea curare student. Sed ne hæc ipsa tamen contemnere per omnia videamur: humectantibus assiduè in ore detentis linguæ, atque oris asperitas lenienda est: nempe aut glycyrrhizæ, aut mixarum, aut Psylij, aut lini seminis decocto. Idem præstat in ore detentus portulacæ succus. Et item mixa, palmulæ, prunorum damascenorum, nec non Tamar Indarum pulpa, lactucæ cauliculus & huiusmodi alia. Optimum, ac facillimum est saccharum candi vulgo appellatum, stillatim elinctum. Ore sæpè conniueant, sternutamenta cieant (dum nihil obstet) præstantiùs hæc enim humectare solent: & in latus recumbant, nam resupinus cubitus resiccat. Cæterùm, quoniam exsiccationes, sitis, & asperitates eiusmodi, plerunque (vt benè inquit Aëtius) principalium viscerum intemperiei indicia sunt: idcirco hoc in primis diligenter animaduertatur: quod si viscerum sit culpa, eorum perfrigerationi præcipua cura teneatur. Non omissis interim vnctionibus, conuenienti vitæ regimine, & balnei dimissione, si ita viscerum postulet intemperies, quemadmodum paulò postea dicturi sumus.

Viscerum siccitati.

Ad debilitatem visus ex balneo.

Levicvla quoq; res est oculorum punctio, quæ ex subacri caligine aquarum mineralium quibusdam inter balneum accidit: nam per seipsa, circa primos dies remittitur. Alioqui visus quùm debilitari contingit in balneis, haudquaquam contemnendum videtur. Nam quandoq; debilitatur ex siccitate immodica oculi superfluæ vacuationi succedente: quandoq; ab humore eliquato vi balnei in capite, eoque nerui visorij cauitatem opplente: & quandoq; ex vaporibus balnei fœculentis caput opplentibus: quarum singulariter caussarum cura esse debet. Ex siccitate enim per humectantia visio foueri postulat: cibo nimi-

rum

rum & potu,proba nutritione,aquarum interim dulcium, & temperatarum balneo, somno, & cæteris cùm totum corpus, tùm oculos præcipuè humectantibus. Ex humore autem in neruos visorios eliquato,idoneæ sunt per initia diuersiones:ad brachia quidem frictionibus grauibus,& ligaturis:ad occiput verò & humeros leuibus cucurbitulis applicatis. Instillato sæpius in oculos collyrio ex oui albumine cum rosacea aqua, & saccharo, quod mediocriter reprimat;motumq. adfluxionis ad longinquas partes promoueat. Post principia verò,quum scilicet coniectabitur iam aliquam fluxionis partem in oculis hæsisse, vacuatione inprimis totius corporis vtendum est,vel pilulis quidem coccijs,vel aureis,vel lucis, vel ex hieris,& agarico,quæ primo fluxionem auertant,atq; euacuent. Deinde ad discutienda localia veniendum, quæ tamen semper vltima esse debent, etiamsi mitissima,vel inquam prætentatis alijs. Quo in genere ea maximè præferuntur,quæ leuia cùm sint,peculiarem quampiam visui restituendo obtinent facultatem: vt succus chelydonij, euphragiæ, fœniculi, fel perdicis,fel ericij,collyrium ex fellibus,& maiora alia. Ex vapore deniq; balnei debilitata visio, vacuatione quadam præmissa reparanda est:partim quidem inhibendo reliquias ascendentium ipsorum vaporum ad caput, vt si vtantur post cibum vel coriandro, vel aniso, vel fœniculo, vel diacytonio, & quæ alias diximus. Partim verò eas reuellendo ad inferiora, per ipsorum frictiones, lotiones, ac exercitia, vel balanis, & clysteribus, pro his, qui non erunt ad exercitationes idonei. Postremò oculis adhibenda quæ ipsos tergeant, ac roborent,quantum fuerit opus. Mirabile quidem omnibus oculorum vitijs, asperitati, suffusioni, lippitudini ex hæmatite, & lacte collyrium super cotem leuigato. De multiplici verò ad oculos fluxione decumbente in balneis,semper quæ ex vsu duccia in capite fit, verenda apprimè est.

Ad vrinæ difficultatem, atq; ardorem ex balneo.

VRINAE difficultas cùm plures habeat caussas, teste Galeno in VI. de locis affectis; nempe calculum,inflammationem,vehementiam febris,obstructionem, callum in vesica, ac serosæ humiditatis acrimoniam:haud secus in balneis est symptoma quoddam, ex propria talium humorum qualitate,quam & aquę acrimonia,quæ hepar,ac renes incendit,facilè excitare poterit. Temperatiora itaq; ipsis balnea ministrare oportet,ac interdum omittere: & si vehementius infestauerit affectio, vt quibusdam assolet prorogari, intemperatæ aquæ solium descendere,vel etiam in hydrelæum expediet. Ex vsu verò sunt quæ illam intemperiem alterent:vitando interim acria,multum vini potum,exercitium, iter, equitationem,& tardam comestionem, quæ omnia valde solent humores acuere, ardoremq. acrius augere. Hisce conuenientissimum Apozema est,ex liquiritiæ decocto,maluæ,caudæ equinæ,capillorum veneris,althææ, violarum, ac his similibus. Empyricum est, atque optimum ad vrinas suppressas, aqua destillata è scapis fabarum recentium, pondo sex vnciarum ebibita mane diluculo,cum syrupo de liquiritia. Vtimur & aqua destillata ex floribus genistæ,& quē Romæ de Hibisco vocamus, ex rad.althææ decocto paratum. Faciet autem ad ardorem optimè,si frigidis vescantur,maluę cauliculis,scilicet ex modico aceto passulato,atq; oleo,pisci- Ad ardorem. bus,si nihil obstet,ouis sorbilibus,nec non lacte cum saccharo in prima mensa. Ad ardorem, ac difficultatem vrinæ,hæc tria inuenimus præcipua,siue in alimentis sumantur,siue in medicamentis:Maluam,casiam fistulam,& Glycyrrhizam:post hæc quæ & vrinam facilitant semina communia,capillum veneris,portulacam,& cetrach. De extrinsecis porrò, mollia, ac leuia ænemata frequenter,ex lacte etiam indantur,vel dulci oleo,vel violaceo. Dormituris verò renes,hepar,& pecten,vel santalino, vel rosaceo, vel quopiam eius generis refrigerantium,& modicè adstringentium inungantur.Maximè verò his conducit somnus;quā ob caussam si cætera consentiant,& patiens consueuerit dormire interdiu, expediet ei per horam à cibo quiescere, maximè si intermittendum per eam diem à balneo videatur. Mordacitate verò acriùs ingruente, his balnea in totum dimittere erit vtilius: cæterùm in genere Potulentarum temperatæ admodum conueniunt.

Ad aluum adstrictum ex balneo.

PROCVRANDVM porrò in balneis est,vt aluus superfluitatibus vacet; vt bis quotidie scilicet,vel ad minus pro consuetudine exoneretur;multos enim ob hoc solum accidens, colica,atq; etiam illorum passione correptos vidimus; Quòd si,ex contracta in intestinis calida,& sicca intemperantia,id minus præstare quis poterit,vt vsueuenit ex balneo;imus venter totus quopiam emolliente,relaxante,& refrigerante vnguento illinatur. Cuiusmodi inter Vsualia, ac facilè parabilia sunt, oleum commune, antiquumque, butyrum,oleum è cyclamino, oleum de thymelea, vnguentum è cyclamino ilibus, & femori illitum Mesuæ,vnguentum Dialthæa,vnguentum Agrippa. At si adstrictio diutiùs processerit,in hydrelæi petuim

tuim patientes mittantur, atq; etiam simplicis olei. In edulijs verò vtantur virulentis, ac item emollientibus, malua, blito, beta, mercuriali, cucurbita, portulaca, vrticæ cauliculis, omnibus ex oleo, & garo elixatis: cuius loco hodie vel omphacio, & sale vtemur, vel lectissimi tartari ex vino polline, quod vim abstersiuam non paucam obtinet. Pari modo, in antecœnijs sumant pruna damascena, & fugaces fructus eiusmodi, quantum licebit. Ex medicamentis verò, quæ per os deuorantur, siquidem dispositionis ratio indicauerit, valenter etiam purgantia adhibeantur: hoc seruato, vt quandiù medicamenti ministerio ægri intendunt, à balneo abstineant. Sin autem, clementia quædam assumant, vt bolum casiæ fistularis: vel deuoratis pilulis alephangininis, mastichinis, communibus, de tribus; & sine cura vulgò appellatis antè cibum. Clemens verò, nec minus delicatum est hydrorosatum Pauli, si ita paratur, aqua. rosis, & melle. Vel quod lenius à nostris fit, ac Simplex ex rosis, & melle, quod vulgus medicorum, modo syrupo plurium infusionum, modo rosatum, aut violatum solutiuum appellant, pondo trium vnciarum assumptum benè manè. Vel saltem non omittantur clysteres, primùm quidem ex brodijs lenibus, ac mollibus, deinde postea acrioribus, aut glandes suppositoriæ indantur. Nec desunt multæ ex medicatis aquis, quæ inditæ ex enemate subducunt aluum, vt nitrosæ præcæteris. æneæ, atque etiam salsæ: contrà verò ferrugineæ, aluminosæ, & sulphureæ, quæ inquantum tales exsiccant, atque adstringunt.

Medicamenta. *Clysteres*

Ad defectum balnei si non vacuetur.

LONGE verò alia retentionis species à supradicta est, quùm balnei aqua ebibita, quocunq; impedimento non emittitur. Primò verò distinguendum est vbi retineatur, an vijs latis, an in circunferentia totius corporis, an in vasis vrinarijs, & vesicæ. Quorum locorum sunt certa signa distinctiua, dolor, rugitus, inflatio, fluctuatio in ventre aquæ, sputamina insolitas, languiditas appetentiæ. Est & tumor ad supremam cutim (quod certè nunquam vidi) testimonio Plinij iam allegato, quosdam visos bibendo turgidos in tantum, vt annuli integerentur cute. Quidam ebibitis, me auctore, aquis Sancti Marini iuxta Ariminum, regressus in patriam cœpit insolitam corporis lassitudinem dolere, deiectam appetentiam, ventris duritiem: porrò, casu quodam oborto ei erysipelatode tumore super dextrum hypocondrium, quod offenderat; perinde quasi perforatus hydrops, complures situlas aquarum, ichorosæq. humiditatis, vsq; in admirationem medicorum eiecit è loco. Quocunq; ergo modo aqua ebibita retineatur, de sui indicat necessaria euacuatione, per conuenientem viam. Si in intestinis, statim eadem die vacuanda est, per clysterem ex eadem aqua, vel discussorij aliquo addito, paretaria præcipuè, & etiam hiera. Secunda die, nihilominus bibendum: quod si similiter retineatur, eadem præsidia reiterentur. Quod si tertia, & quarta item die retentio prosequatur, supersedendum est: ac vnam duarum putabimus esse in caussam. Vel quia eo anno balnea sunt minus salubria, vtpote si multis essent diluta pluuijs. Vel corporis perperam factam esse præparationem, vijs obstructis viscositatibus, quæ erant tenuendæ, vt suo loco docuimus. Reliquias verò euacuare tentandum; Aut pilula aliqua ante cœnam, quæ proritet aluum, vt mastichina, vel de tribus, vel stomatica. Aut stimulo aliquo aquarum virtutem exacuere oportebit, vt vel salis momento, vel syrupo rosaceo, vel saltem simplici sacharo. Vtuntur Patauini Medici, teste quoque Fallopio, pilulis, quas habent in secretis vulgi caussa. Nimirum scrupulo vno ex prædictarum aliqua specie, cui additis boni elaterij granis duobus, faciunt vnam pilulam, exhibentq. antè cœnam: quæ & non grauat dosi, & purgat certissimè retentas aquas. Quòd si languido alioqui prius corpore, aquisq. retentis, de hydropis specie timendum sit, putrefacta forsan aqua, ac viscere cum toto corpore perfrigefacto; apertè ad fortiora præsidia veniendum est. Etiam ad ebuli decocti exhibitionem, quod quandam habet proprietatem ad ducendas aquas, vel augere Elaterij dosim ad quatuor, vel etiam sex grana. Communia sunt exercitium, labor, sudor. Quam maximè verò expedit finito balneo, eas in balnea, ac lauationes, calidiorum aquarum committere: medicatarum quidem, si talium copia haberi poterit (hoc enim in casu balneum post potationem aquarum conceditur.) Sin minus priuatarum, & dulcium lauacra ineant: diuq. perseuerent exerceri, gestari, fricari; vt omnino imbibitas iam humiditates excutiant. Quidam ad aquas Porretanas, si minus ex potu earum promouerentur vrinæ, adhibent circa pectinem malagmata ex parietaria decocta in aqua, actuq. calida, sæpè, ac sepiùs adhibita: faciunt & ex ea clysteres.

Signa quo loco aqua ebibita retineatur. *Libro 36. cap. 6.* *Curatio.* *Libro 2. cap. 7.* *Pilulæ in secretis.* *Balnei vsus post potationē aquarum.* *Ad promouendā vrinam.*

Ad aluum nimium solutam ex balneo.

PERTIMESCENDVM quoq; cum primis est, alui nimium solutæ accidens in balneis, quando non pauci ob hoc solùm in dysenteriam præcipitent. Incauti nimirùm, qui salsugineas,

neas,acresq. pro potulentis medicatis aquis ingurgitantes,cruentam deiectionem, ac intestinorum tormina experiri solent. Principio igitur dum à virtute balnei excernente crudos, & contumaces humores, fluor processerit, sinendum. Indicabunt enim id esse naturæ munus,leuis tolerantia patientis,quies,ipsarum excretionum qualitas,quātitas, condecens occasio,syncera aquarum ebibitarum eiectio in fine,& tandem cessatio. Sin autem vacuatio modum excedens vires deijciat,flatus, & tormina efficiat, cum siti aspera,& linguæ siccitate,& pro quantitate,qualitate,& tempore exeuntium minus idonea uideatur; protinus balnei ministerium dimittendum est, seu bibendo, seu lauando, seu quocunq; modo ipsum assumpserint. Quod si coacta natura adhuc aluus iuerit,ac immodica usq; adeo fiat inanitio; vt æstus,asperitas,ventriculi attenuatio,totius corporis exiccatio inducatur; tunc non modò extrinseca caussa,quæ est ipsum balneum,intercidenda est,sed etiam intrinsecis,materiali scilicet, & efficienti caussæ fluxus, prudenter occurrendum est. Habita diligenti ratione num aut hepatis, aut ventriculi, aut intestinorum, aut cerebri id vitio contingat: cuius rei cùm innumera sint capita, & causarum connexus;longè abest ab instituto hoc nostro vnumquodque prosequi. Curatio.

Ad sudorem immodicum ex balneo.

SVDORES autem è balneis excipere oportet, his quibus sudandum est, quandiù satis vacuatum fuerit. At vbi largiùs eruperint,vt suprà modum lassari patientes videantur, & in syncopim labi,leuissimè sudor abstergendus est,nam alius quoque alium elicit. Subinde leuando operimenta refrigerare conuenit, fenestris patentibus, quo perflatus aëris frigidior inducatur, ac euentilatio circunquaq; fiat. Omphacino quoq; oleo, aut myrthino,aut cytonite, aut quopiam alio astringenti vnguento perungantur. Cæterùm satiùs forasse fuerit prouidisse, vt qui raræ admodum texturæ sunt, & ad largos huiusmodi sudores idonei, parciùs (præsertim inter initia) lauacris committantur. Intraturi scilicet ipsum balneum, molli prius ex oleo frictione vtantur; à balneo autem aut in tinam frigidiusculæ, idest minus calidæ aquæ confertim insiliant, aut eadem per ministros conspergantur, ac detersi inungātur,de more quem in lauationibus proposuimus.Eodem modo gracilibus,imbecillis, delicatis naturis, & reconualescentibus, si quando balneis vti contingat, consuluisse oportet. Cibarijs verò mediocriter astringentibus, refrigerantibusq. vtantur, velut acidis granatis,limonibus,lactucis, oxalide, & similibus. Nec minus animalium pedes ex aceto vtiles,& lac etiam decoctum. Vnctio ante balneum.

Ad animi defectum ex balneo.

SOLET autem animi defectus cùm imbecillis,& minus consuetis, tùm in aquis natura calidioribus euenire; modò ex ipsa mora in balneo, modò ex sudoris multitudine post balneum. His quidem,qui ex lenta in balneo mora animo linquuntur, consueuerunt balnearij confestim totum corpus frigida conspergere, frigidum perspiratum aëris præbere, stomachum fricare. Et est sententia Pauli,nam subito resipiscunt illapsi,naturali calore nimirùm in seipsum, tanquàm in arcem reconcentrato, & reuocato. Quibus verò ex quodam vitæ abusu summo mane prandere mos est, ac impransi inter balneum videntur animam exhalare, potest his aliquid antè balneum concedi pro ientaculo. Aestus in balneis arcetur (inquit Celsus) si quis frigidam aquam in ore teneat:& Plinius,si salem linguæ subditum eliningant,vel acetum collutum. Imbecillis autem,& inconsuetis tutiùs consulimus, vt à leuioribus incipiant, donec assueuerint, & paulatim contrà quàm in frigidæ natatione, non confertim se totos immergant. Cubent, aut immersi sedeant, & nihil agant, nec dimoueantur,porrecto solùm brachio in aërem frigidum quandoque, vt pulsus in aperto perspirent, vel alternatim pedes in margines aluei eleuent. Pro sudoris autem multitudine deficienbus, cutem densare oportet, & tàm internis, quàm externis adiumentis frigidis succurrere; exhibito nimirùm vini potu frigido, ac paulo post iusculento aliquo cibario, aëreque ad frigidum, & acidum alterato; perfusis, constratisque pauimentis, & quæ ex Galeni sententia ad sudorem diximus. Cæterùm ad Syncopim in balneis, multa relinquo scitu vtilia, quæ commodiore loco de accidentibus in balneis artificialibus recensenda venient, libro 7. cap.26. Cibus aliquādo antè balneū. Ad æstum in balneo. Ad Syncopim.

Ad lassitudinem,ac debilitatem corporis ex balneo.

PRAETER animi autem deliquia, vniuersi interdum corporis debilitas vacuationi immodicæ succedit tanta,vt vires ipsæ prosternantur. Qua propter iure optimo Galenus vacuationem repetere quàm exquisitè semel vacuare maluit, tolerabilius existimans quempiam in morbos à plenitudine prolabi,quàm ab inanitione. Est & altera caussa,nempè mi- Caussæ.

neralium

neralium virulentia in balneis, ac malignitas, quæ intemperiem, & quandam naturæ fatigationem in corpore excitat. Et tertia, externus calor, æstusq. balnei à profundo ad cutim trahens, & spiritum dissoluens: quo nomine accedunt quoq; extrinseca alia, ira, anxietas, angor animi, coitus, labor, & peruersa reliqua viuendi ratio. Quæ vel ex eo potissimùm recensa veniunt, quòd ipsis euitatis, promptè se quisque ab hac lassitudinis specie uendicabit. Cognita ergo caussa, ubi quis plus solito se grauari senserit, dimisso balneo, uirium reparationi intendat, & eius caussæ: cùm tamen eueniat, quando pro re nata contra ipsum symptoma prius est insistendum, & quùm præsertim ob ipsius uehementiam præceps uirium resolutio timeatur. Si quidem igitur imbecillitas hæc propter uacuationem immodicam ad balnea contingat, analepticæ artis parte, hoc est, refectoria, & renutritoria utendum est, quemadmodum infrà ex Galeno ad uentriculi debilitatem occurremus. Si uerò ob corporis intemperiem, ab aquarum malignitate excitata, lassitudo ipsa acciderit, contrarijs prædictis profligetur. At si fiat spiritibus ab æstu, labore, coitu, ira resolutis, ueluti quoq; si contra ipsum symptoma pugnandum est, renutritoria uictus ratione, & roborante est opus. Qua in re per quàm commoda est delectatio, & alimenti paulatim pro uiribus facta accessio, adhæc somnus & quies, & adhibita medicamenta suaueolentia, tùm cardiaca, cùm stomachica. Balnea quoq; dulcium aquarum temperatarum, inunctisq. postea de more patientibus, circa finem curationis sunt saluberrima, Galeno teste. Sicuti etiam expedit, aut in balneo ipso, aut cùm statim exierint, iuscula pullorum, & ouorum uitellos sorbere: præsertim si leuis frictio præcesserit, & musculorum unctio ex oleo temperato aliquo, quale est oleum de spica, oleum chamæmelinum, & oleum ex leuchoio, quod de Cheiri in officis inscribitur. Oleum quoq; uetus auctore Galeno, & præterea oleum mastichinum cum rosaceo, & uino antiquo dilutum, lassitudinem, debilitatemq. tam neruorum, quàm reliquorum artuum emendat; quod & ualetudinarijs non erit inutile.

Curatio.

Balnea dulcia.

Vnctiones.

Ad ventriculi imbecillitatem ex balneo.

VENTRICVLI autem, atq; hepatis munia cùm sint omnibus animalis partibus necessaria, communiaque, ut scribit Galenus in VII. Methodi, summa diligentia nos uti decet, ut ne inter balnei ministeria eorum uirtutes offendamus. Quam ob rem si pro uiscerum innata imbecillitate, aut resolutionem uirium timeamus, aut ipsius particulæ periculum; sani certè consilij fuerit, tempus salutaribus auxilijs anticipasse. Succurratur igitur tùm his, quæ per os ingeruntur, tùm his quæ extrinsecus adhibentur stypticis, amaris, acidis, atque modicum aromatici olentibus. In quorum genere sunt rosa, santala omnia, ribes, palmulæ, aloe, mastiche, uinum astringens aromaticum, acetum, citria, granata, cotonea mala, oxalis, plantago, passulæ acidæ, cerasia acida, hisq. similia multa uarijs modis ægrotanti ipsi ministrata. Et ex his, quæ uim quoq; medicamentariam habent, diacitonium, saccharum rosaceum, conditaq. alia ex citrijs, mirobolanis, citonijs, syrupus rosaceus, de acresta, aromaticum rosatum. Adhibenda uerò extrinsecùs, oleum mastichinum, rosaceum, melinum, myrthinum, de absynthio, unguentum rosatum, sandalinum. At si nihilominus uentriculus ipse in imbecillitatem labatur; tunc uel os eius duntaxat afficitur, uirtutis nimirùm appetitiuæ lapsu, quam antea reparare docuimus. Vel fundum, ac uilli eius retinentes patiuntur, & tunc retentrix uirtus maximè deijcitur. Vel certè prægressa aliqua uentriculi affectio, aut intemperies est, quam balneum excitauit, tùmq. omnis facultas naturalis, cuius origo est ipse uentriculus; imbecilla simul efficitur. Præmissa ergo vacuatione aliqua, si necesse fuerit, veluti ex dialoë Galeni, vel mastichinis pilulis, vel alephanginis, vel communibus, vel diacatholicone maximè medicamento, cibarijs studeant boni succi, sorbilibus, & quæ citò ac in pauca quantitate nutriant, celerimeq. laxatas virtutes instaurent. Esto etiam cum his cibus eius qualitatis, quæ ventriculi partes laxas in vnum cogere queat, roboret, somnum conciliet, lassitudinemq. à balneo relictam auferat. Qualis maximè idoneus fuerit subacidus, & subausterus, aromatibus parùm astringentibus conditus, veluti diximus. Paulatim verò, ac per interualla dandus est, quantus scilicet non grauet ventriculum, sensimque augendus, donec ad consuetam illi quantitatem ventum sit. Potus etiam sit parcus, etiamsi magna sitis adsit, eam enim potu largo placandum non esse, cautum anteà à nobis est, & sitim tolerare uentriculum roborat. Esto autem uinum tenue, odorum, & leue, & aqua cocta dilutum quantum opus uidebitur, modico item stillatitij liquoris adiecto, boni Mesuæ consilio, quod faciat ad caussam. Vitandum uinum dulce, crassum, coctum, uinosum, & turbidum, & aquam tùm calidam, tùm frigidam; hæc enim imbecillum extinguit calorem, illa autem laxat, ac innatas uentris uirtutes dissipat. Vitent præterea pinguia, nauseabunda, dura, cruda, mali succi, ac etiam lenta, & herbacea, præter mentham, ac alia ciusmodi stomacho maximè congrua. Dimisso autem usu balnei intereà, somno indulgeant competenter,

Purgatio.

Vini electio.

hic

hic enim omnes ventriculi molestias,ex resiccatione maximè obortas sedat,pristino vigori restituit,ac reliquum corpus instaurat. Gaudium,deliciæ, & reliqua id genus victus ratio teneatur. Forinsecùs autem imposuisse præstat interim olea,vnguenta,cerata,epithemata, & ex herbis, ac liquore aliquo malagmata paratu facilia, quæ eandem sententiam iuuent, caloremq. conseruent,ne dissipetur: qualia adstringentis, ac odoræ facultatis maximè sunt, vt ex triasandalis confecta,& eiusdem farinæ alia. Quòd si tandem attenuatus adeò ventriculus sit, vt hecticæ periculum timeatur (quod in his, qui cum mala valetudine vadunt ad balnea non rarò euenit) ventriculum ipsum modis omnibus humectare expedit, atque his præcipuè,quę tùm corpus vniuersum,tùm virtutes instaurare valent,de quibus alibi opportunius verba faciemus. Extrinseca. Hecticæ periculo.

Ad dolorem ventriculi ex balneo.

QVATVOR potissimùm de caussis ventriculus dolorem potest incurrere ad balnea. Vel ob intemperiem ipsius æqualem,vel inæqualem, vel ex vlceratione, vel tandem ex flatulento,acri,& pungente humore,quem vsus balnei concitauit ventriculo,non tamen coniunxit. Si quidem sola intemperies calida est, facillimæ curationis habetur, Galeno teste in eodem Methodi libro 7.vt quæ alterantibus duntaxat, ac adstringentibus, qualia diximus alimentis, ex frigidæ aquæ exhibitione curatur. Quod si etiam æstus vehemens calidæ intemperiei adiungatur, eum affectum, ac si febris esset curaueris, dimisso in totum vino, melle,ac calorificis alijs,ac Ptisanę hordeaceæ vsum,humectantiumq. aliorum iubeto;foris verò crudum oleum,hoc est omphacinum,& melinum illinito,vel santalinum vnguentum,& vt interim simplex diacitonium cum saccharo rosaceo,vel violaceo elambant. Si verò cum intemperie materia quæpiam coniuncta sit,aut hæc quidem ex essentia excitata est in ipso ventriculo,aut ex alterius partis consensu; si primũ,tunc præmissa si oportuerit,præparatione aliqua,vacuationi intendendum est.Hanc autẽ ex habilitate naturæ patientis moliemur,vel per deiectionem,vel per vomitum. Pharmacis quidem vtendo clementer purgantibus,& à propinquo trahentibus, vt hiera quam probauimus ex Galeno. Verùm si materialis eiusmodi intemperies, ex cuiusdam alterius membri consensu adducta in ventriculum sit; quemadmodum frequenter ex irruente à capite fluxione solet accidere;eo in casu membri illius demandantis robori attendere oportet,veluti in alijs diximus,recipientis interim cura visceris non neglecta. Si verò cum hoc exulcerari quoque ventriculum contingat,cùm in cæteris caussis parciùs balnea sumenda sint,hic ea prorsus oportet dimittere,ac pariter rerum acrium alimenta,& his similia. Sit victus refrigerans,ex Ptisana, cum qua quidpiam mellis adiungant,quo per ipsum vlcera repurgentur,atq; abstergantur,& aliquãdo quæ dolores mitigent,ac mordacitatem obtundant,commanducent. Forinsecus epithematis adhibitis,quæ corroborent,ex palmulis, malis cotoneis, ac polenta, ceratisq. ex melino, rosaceo,ac santalino. Post repurgationem verò,sint quæ carnẽ implent,& deinde quæ adstringant,ad cicatricemque perducant. Vlcerib.

Ad flatum ex balneo.

SI tandem ex ingenito isthic, inclusoque flatulento spiritu ventriculus doleat, ius galli commodissimè exhibet Mesues,emplastro adhibito ex pane calido,oleo,ac melle. Peculiariter autem ad flatum ventris,laudant balnearij Medici hæc olea,de Absynthio,de Spica, de Mastice:similiter gariophyllos,galangam,Macem,anisum,galliam muscatam,& ex his varia medicaminum genera. Anisum,vel Coriandrum à cibo commansum familiare est;ac id genus confectiones. Cæterùm discutientium flatus longissima est apud medicos series, subtilium scilicet partium omnia,calida,& sicca.

Ad singultum superuenientem ex balneo.

SINGVLTVS quo os ventriculi quodammodo conuellitur, retentricis, ac expultricis facultatis est vitium. Contingit autem in balneis aut præ nimia ipsarum actione, aut ob materiæ malitiam,quacunq; ex caussa in ventriculum contractam, aut morsum excitatum ex acrimonia,aut grauantem,aut flatu replentem,ac distendentem. Quem quidem emendãt sua contraria,quæ nimirùm materiæ ipsius acrimoniam hebetant,vacuant,discutiunt. Rhazes ad assiduam singultiendi molestiam, frequenter aquam tepidam modicè sorbillandam præbet. Ex immodica autem balnei actione,veluti si quispiam imbecillior nimium ad potulentas aquas exinanitus,penè exhaustus anhelet,parùm spei in remedijs est,& si diu perseueret,lethale,vt testatur Hippocrates. Si verò siccus eiusmodi affectus sit,& non adeo confirmatus;humectantibus iuuatur,& est sanabilis. Perrarò autem ex viscosorum frigidorumq. 5. Aph. 4.

humo-

humorum copia accidit singultus in balneis:nisi fortasse ex ciborum corruptione, quem sanat vomitus. Iuuat & spiritus retentio,teste Paulo.

Ad vomitum superuenientem ex balneo.

VOMITVS autem, vt inquit Paulus, quia tam sanis quàm ægris potest contingere, & vtrisq; modò vtilis esse potest,modò noxius; ideo diligenter ad opus balnei vomitatis caussa cognoscenda est, Et præsertim,quia multis vomitus est domesticus,quem tamen balnei violentia sua acri in potionibus qualitate exacerbare posset;multis contrà inimicus,quibus cautè operatio aquarum ex vomitu vacuantium (quanquam faciat ad caussam) moderanda est. Quæ prudentia tota ferè in electionibus balnearum, quæ maximè conueniant, versari debet. Maximè verò cauendus his,quibus ex affectu quoque aduersatur, vt malo præditis stomacho, sanguinem excreantibus, & qui suffocationibus sunt opportuni. Qui omnes sicut violenti, & nimium acribus potulentis aquis abstinere iubentur; ita si laboriosam aquæ etiam mitis operationem experirentur,penitus eam intermittere debent. Sed in longis prosunt affectibus, ac solutu contumacibus,qui validam commotionem desiderant,qualis est Podagra, Ischias, antiqua meseraicarum, hypochondriorum, & lienis obstructio, hydrops,inflatio, Epilepsia ventriculi vitio, melancholia, & similes. Quibus omnibus potulenta validæ etiam facultatis balnea tentare vtile est, neque per initia, quantumcunque meticulosis, vomitus supprimendus, vt qui posteà magnam exinde vtilitatem sperare debent. Hoc signo confidentes, si benè tolerent, & quiescant, haud statim, nec copioso, nec quolibet cibo vtentes. Quòd si præter hæc intempestiuis vomitionibus tententur, vel ventriculi nausea;quampiam stomacho intemperiem conciliatam inditium est. Tuncq; exeuntium qualitas inspectanda,nam aut amarulenta,& biliosa, hepatis vtique vitio calescentis; in quo casu & balneo interdici debent, & regimine febricitantium frigido atq; humido instituendi,& quòd robur ipsis visceribus conferant. Aut alimenti assumpti specie existunt, in quo simplex intemperies calida arguitur,facilè per refrigerãtia supra dicta ad alias ventriculi passiones, simul atq; corroborantia emendabilis. Si verò aliqua humiditas inter visceris tunicas infarcta timeatur,vnde nausea,& cibi etiam auersio solet accidere;peridonea ex Hiera simplici purgatio,catapotijs,& electuarijs prædictis. Nam vnctiones, fomenta, & conditorum eiusmodi vsus, nunquam in his casibus sunt inutilia; & quæ multam habent ad omnem vomitum conferentiam,lenticula cum pulegio decocta,aut mentha, aut thymo, aliquando ex aceto,Panis ex vino dilutiore, & odore infusus,Paulo; mala punica,citria,mirobalani,& huiusmodi alia.

Vomitus cautio.

Prima Aph. 2.

Ad hepatis,ac viscerum incalescentiam ex balneo.

QVONIAM verò excalescentia in balneis natura calidis apprimè omnibus verenda est & quibus maximè vniuersa corporis temperatura, & in primis viscerum, hepatis, ac renum inclinat ad calidum; idcirco sani consilij fuerit tempus anticipasse, tùm debitis, quas consuluimus, præparationibus,tùm electione idonei balnei, tùm denique conseruantibus præsidijs, quibus in vnum quemque in ipso balnei vsu communitum esse oportet. Talia multa ad stomachi tutelam paulo ante adduximus, temperata, aut frigida, ac modicè sicca,ad vnamquamque etiam hepatis,& renum intemperantiæ calidæ suspitionem vtilia. Cui periculo si anticipata remedia non suffecerint, ac dubium sit ne aut in hepate, aut in ventriculo,phlegmone conciretur, quamprimùm balnea intercidantur. Immò si qua apparuerint factæ inflammationis inditia, quam celeriter facta è directo lateris missione sanguinis, medici curæ se ægri committant. Vitentur per initia Scammoniata,& similia quæ per aluum purgant violenta pharmaca:perfusis oleo partibus,in quo absynthium incoctum sit,qui cum aliquo quod cum amaritudine adstringat commiscendum, velut omphacinum oleum, vel melinum. Emplastra item adhiberi possunt procedente affectu, è farina hordeacea, fænograeci,ac seminum lini, cum palmulis, malis cotoneis, absynthio,chamæmelo, & meliloto: nec non Diameliloton emplastrum,quod ex eisdem ferè paratum in officinis habetur. Et in summa compositam habeant facultatem, tùm relaxantem subtilium partium, amaramque, tùm adstringentem.

Ad febrem superuenientem ex balneo.

FEBREM verò in balneis omnis error circà victus rationem excitare potest, potissimæ tamen quatuor sunt caussæ. Vel quòd balneum ipsum immodicè calidum, & acre, corpus calida, & sicca intemperie afficiat; Vel quòd materiam ante vsum balnei præparandam, ac vacuandam quis illegitimè retinuit,itaq; conculcata putrescit,& febrem ciet: Vel quòd ex uehementi actione balnei, multus corporis, aut animi motus superuenit: Vel tandem, quòd

quòd frigoris occursu meatus corporis densati prohibent vapores à caliditate balnei excitatos transpirare, vnde cohibita transpiratione putrefactio humorum, febrisque gignitur. Quomodocunq; ergo Febres interueniant ad balnea, tùm iam balnearum naturalium vsum recusant, vtpote quæ humectatione, ac refrigeratione opus habent, contra quàm balnea possint. Curatio. De reliquo autem curatio statim se exhibet, ab effectricis eius caussæ cognitione, VII. Methodi Galeno teste. Hanc verò, si adhuc perseueret, abigere per contraria oportet, nisi febris magnitudo, ac sæua accidentia curandi ordinem interpellent. Quamobrem si balnei caliditas vehemens, acrisque in caussa fuerit, extinguendus est, refrigerantibus scilicet remedijs, acrimoniamque obtundentibus, quorum & in alimentorum, & in medicamentorum genere notissima apud Medicos supellectilis habetur. Aërem nimirùm ad frigidum, & humidum alterantibus, cibum, potum, vnguenta, emplastra, quæ cor & hepar contemperent, esse oportet omnia frigida atq; humida. Postremò temperatis balneis vtendum, & reliquis eiusmodi omnibus. Si præterea duntaxat materia quæ olim iam euacuari debuerat, putruerit, ea in primis æquetur, donec expulsioni parata euacuetur. Præparatio autem ista duplicem habet rationem, vnam quidem respectu viarum; quas, si obstructæ fuerint, præaperire idoneis ad hoc medicamentis, ac cibis necesse est. Alteram verò respectu humorum peccantium, qui si tenues sint, statim purgantibus egent medicamentis. Expectare autem oportet digestionem in pinguibus, & glutinosis, quos præextenuare, & incidere prius expedit, sicut est phlegma, & colera nigra, atque vbi vacuationi tempestiua fuerint, educere. At si à vehementi aut corporis, aut animi motione à balneo febris redundauerit, Diariæ febris curationem ab eiusmodi caussis obortæ expostulat. Quòd si denique fuerit frigus poros corporis condensans, aperientia adhibeantur, & quæ vapores transpirabiles reddant, saltem post initia: sudores enim in his prouocasse saluberrimum est, præsertim in balneis aquarum dulcium temperatarum. Nam quemadmodum balnea naturalia febrientibus competant, iam in principio libri huius ostendimus. Cæterùm, de accidentibus balnei, cùm præcipua equidem, ac maximè necessaria capita conscriberem; dedi operam, vt compendiosam omnium reliquorum rationem cum his coindicarem. Præsertim quia sunt ex eis non pauca, quæ vel ipso iure balnei curanda veniunt; vt est Paralysis, flatus, hydrops. Et non pauca, haud dissimulem, contingunt in balneis, quæ curationem non admittunt: id enim commune est omnibus medicinis, vt, in quibus sanantur plurimi, mori contingat aliquos, sine viuentibus omnibus ineuitabili. Mors in balneis excusatur Quare iam finem huic parti faciemus, si generales aliquas post vsum balnei regulas animaduersas habuerimus.

Iuuamenta à balneis an præsentia, an futura speranda sint, & quæ nam vitæ ratio esse debeat proficiscentium à balneis. Cap. VI.

BALNEARVM verò ad vsum sicut diligens præparatio requirebatur, & in vsu ipso seruanda erat, quam præscripsimus methodus; ita post balneum recta aliquandiu vitæ ratio teneri debebit. Non enim pluris est, aliquid benè incipere, ac diligenter prosequi, quàm fœliciter absoluere. Id autem cùm singularis obseruantiæ esse debeat; vt communiter tamen dixerim, quandiu quis non senserit se bellè restitutum, à susceptis vitæ præceptis non debet discedere. Paucis qua de re vtilem hoc loco dissoluam quæstionem, quæ versari solet in omni balnei vsu: an præsens à balneo, an futurum iuuamentum, & quandiu sperandum sit, aut quo ordine consequendum: Pauci enim (vt prædicant) solent, in magnis præsertim affectibus, insignem aliquam in ipso balneo experiri vtilitatem: sed ad tempus, tardiùs, aut citiùs pro virtutis robore, pro affectus magnitudine, & pro ea quam quis seruauerit in victu ratione: alij ad viginti dies iuuantur, alij post mensem, alij amplius, dum sanè in dies virtus ipsa, & loci affecti infirmitas euadit robustior. Iuuamentũ à balneo an præsens, an futurũ Ego verò hanc video ex communi experientia naturam balnei, vt balneum semper vtile sit, siue statim & in ipso vsu balnei operetur, seu posterius consequens sit iuuamentum. Iuuamentum duplex. Et vterque iuuandi modus idoneus suas habet rationes. Qualecunque enim balneum duo habet operationum genera: vnum quidem est respectu materiæ, & caussæ immediatæ, quam coniunctam appellant Medici, quam statim aqua balnei remouere idonea est, expurgare, ac corrigere, tempus non respicit futurum. Præsens operatio. Quando quidem ebibita iure balnei Thermalis aqua, euidenter suos præstat effectus; absterget, exempli gratia, per aluum, vel harenulas, & quamcunque obiter inuenerit viscíditatem, aperietque eos meatus. Similiter Duccia à primis statim diebus requisitæ discussionis præbet indicia, alleuiabit fortè Hemicraniam, surditatem excutiet, tremorem, vel distenta diu membra instaurare incipiet. Nec minus balneum efficaciter operatur, vt plurimum

vigintiquatuor horarum ſpatio ſanat omnem ſcabiem, calfacit, ac temperat frigefacta membra, abſtergit, ac ſiccat vlcera. Alterum verò operationum genus intelligitur à balneo; reſpectu conditionis, ac diſpoſitionum, quas membris ipſis relinquit affectis, atq; expectatur, perficiturq. beneficio temporis. Partes ſiquidem affectæ à graui veluti ſarcina, qua præmebantur, exoneratæ: promptiùs imminentibus repugnant fluxionibus, vt tandem victa morbi contumacia, confirmentur in totum. Cui quidem ſpei, ac optatæ incolumitati, dum quiſq; aſpirat, optimum id propterea amplecti debet conſilium, vt poſt balneum per multos dies, ac menſes, inculpabili vtatur vitæ regimine. Quocirca duas iugiter ante oculos habeat præcipuas cauſſas, ac rectæ cuſtodiæ intentiones: Vna eſt, quia difficiliores quiſquam ſuſpicari debebit fore errores, ac maiora pericula poſt balneum, quàm antè. immò apertis vndecunq; meatibus, à leui quacunq; noxa inſigniter lædi poterit. Altera verò eſt, quoniam in recto perſeuerans vitæ regimine, iugi hac ſpe fouebitur, vt & præſens ſentiat auxilium, & maius in dies, & ordine percepturus ſit emolumentum. Immò quoniam balnearum non eſt omnino certus terminus efficaciæ, ac iuuamenti, ſperandum vtique eſt, vt quibus ſemel, ac primo anno non profecerint balnea, aut parum vtilia viſa ſint, ſecundo & tertio anno reiterata fore vtilia. Quicquid verò vulgare ſit, & quaſi præſentaneum à balneo remedium in extrinſecis, ac leuibus paſſionibus, & quæ in communibus vagantur membrorum vijs; id potiſſimùm in magnis, ac inueteratis affectibus longa veterum obſeruantia compertum eſt, ea balnearum iuuamenta firma eſſe magis, ac certa, quæ non ſubitò, ſed ad tempus, poſt vſum balnei ſentiantur. Optima ratione, tùm ab effectibus ipſis, quorum hæret intimè, & habituata (vt aiunt) eſt cauſſa. qua remota per balneum, aut ducciam, maius conſequi ſolet partis robur. quod non niſi tempore fit. Tùm pro remedij ipſius conditione. Sublatet enim in his, quæ repente operantur, vis aliqua vt plurimum: & natura vim non tolerat ſubitam, & minimè in magnis affectibus. Longo enim curantur tempore, iuxta Hippocratis ſententiam, quæ longo item tempore contracta ſunt vitia: quæ verò breui, breui. Profecturi ergo à balneis, hæc incipiant conceptæ ſpei, ac ſalutis ſeruare rationem, vt ſi multo interuallo abſuerint, ad poſterum diem, atq; etiam tertium differant: dum ſanè immunes à miniſterio balnei, ſe recreent. Poſteà ſe cautè exponant itineri, maximè ſi pedeſtri erant itinere, vt duriores quotidiè viſuntur, ac ſani. Nec minus qui equo vehuntur, maximè imbecilles, laſſitudinem quantum fieri poterit, euitent, æſtum, faſtidium equitandi, & alia eius generis, quæ vix enarrari poſſunt viæ incommoda. Quin immò ſi algor aëris, vel pluuia intercidat, vel lectica vehantur, vel in arceris vulgaribus, non equitent. Somnum, famem intempeſtiuam, eoque magis exhauſti in balneis non ſufferant. Ad poſtremum, vbi domum peruenerint, poſt gratiarum actiones Deo Opt. Max. conſiliũ prudentis medici ineant. Qui perſpectis eius diſpoſitionibus, iuuantibus ac nocentibus ab vſu balnei, ſalubria, & quæ iuxtà naturalem ſtatum inuenerit, conſeruabit: & ſi quid à propria natura receſſerit, ad priſtinam ſymmetriam reſtituat. Nam vſueuenit frequenter, quod ea diutina aliqua conſuetudine victus, exercitij, medicationis alicuius; paulatim aliqua à propria recedant natura. Maximè verò in balneis, ex quorum aſſidua caloris mineralis actione, ac impreſſione eius aliqua relicta in corpore, ſolet facilè intemperantia alicuius partis calida emergere, ægris cæteroqui à principali affectu, quo tenebantur, libertatis. Præter cætera verò iecur, dum regreſſi à balneo pleniori, tùm cibo, tùm potu vtuntur, ac liberaliori ſe dedunt vitæ, quaſi fomite adhibito ad impreſſum calorem, ſolet incaleſcere. Ac robuſtis in eo exiſtentibus viribus, vel ad cutim intemperiem ipſam tranſmittit, vel ad imbecillam aliquam partem, vbi vel moleſti caloris excitat ſenſum, vel inflammationem, vel eryſipelas, & aliquando febrem. Optimi ergo conſilij eſt, vel minima etiam apparente eius viſceris intemperantiæ ſuſpicione, vt ſuſceptam iam in ipſo balneo viuendi rationem per aliquot dies proſequantur: adhibitis nihilo ſecius tùm forinſecùs, tùm intrò, quæ paulo ante diximus, modicè refrigerantibus, & quæ robur viſceri adiungant. Perſeuerante verò affectu, ſi cætera conſentiant, præſertim virium robur, dextri brachij iecorariam venam ſecare conueniet, eumq. victus, ac reliquorum remediorum modum inſtituere, qui in id genus intemperantijs ſolet inſtitui. Aliqui ex acritate nimia Potulentarum aquarum, ventris dolores poſteà, perinde quaſi marinas ebibiſſent, ſolent perpeti: Alij vrinæ ardorem, alij ſitim, alij deiectam appetentiam. Nonnullis laſſitudinis quædam ſpecies oboritur, atq; inſolita in actionibus pigritia: nimirùm vel non exquiſitè purgatis ex debili natura aquæ, vti debuerant; vel quod frequentiùs euenit, diluto nimium balneo prægreſſis imbribus. Qui ſinguli victum ſeruare debent aliquandiu, qui ad frigidum, atque humidum inclinet. In vniuerſum autem ſaluberrimum omnibus eſſe cenſemus, vt poſt balneum nihilo magis ſibi indulgeant, quàm in balneo. Summa verò eius obſeruationis eſt quadrageſimus dies: qui ſicut motuum naturæ, ac morborum; ita & medicinæ in ſuis miniſterijs eſt terminus, veluti peremptorius.

Marginal notes: Temporanea operatione. — Regiminis duplex ratio. — Balnea aliquãdo repetẽda — Operatio tarda ĩ magnis morbis. — Regimẽ à balneo. — Hepatis incaleſcẽtia. — Accidẽtia poſt balneum — Quadrageſimus à balneo dies obſeruabilis.

ptorius. Interim repletionem, tùm cibi, tùm potus cauere debent, somnum diurnum, immodicas noctu vigilias, nimia exercitia, pariter atque ocium, omnem malam, ambientis aëris constitutionem, molestias animi, iracundiam, ac passiones huiusmodi alienent. Aluus, vt quotidie bis eat, procuretur: vel saltem non minus consueto. Venerem, tanquàm pestem, nocituram sciant: maximè imbecillis: valentioribus autem per mensem ad minus, non adeo concedendam. Caput non lauent. Si verò aut cutim rugosam, resiccatam, atque adstrictam à balneo viderint; aut si lassitudinem senserint, temperatarum ineant aquarum solium, præsertim si eo vti consueuerint: aut leuibus frictionibus, ex tenui oleo, ac vino, mane diluculo vtantur. Postquam autem è lecto surrexerint, cæteras corporis superfluitates, tam per nares, & screatum, quàm per obscuros meatus excernere studeant, capite etiam depexo. Subinde non ocientur, nisi quidpiam obstiterit, & dum ad consueta se transferunt exercitia, omnem euitent lassitudinem, ac in singulis auream seruent mediocritatem.

Balnea priuata.

LIBRI TERTII FINIS.

DE THERMIS ANDREAE BACCII, ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHILOSOPHI CIVIS ROMANI,

Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER QVARTVS.

In quo historiæ Thermarum Naturalium Sulphurearum conscribuntur.

De ordine partium, quæ tractandæ sunt de Naturalibus Thermis.

CAPVT PRIMVM.

MNIA, quæ in præcedentibus libris de Natura aquarũ in vniuersum dicta sunt, deque earum differentijs, & caussis, & quæ subinde de omni vsu balnearum docuimus,& quatenus aut iuuare posint, aut nocere; generalem habent rationem ad ea, quæ consequenter dicturi sumus. Si quidem his explicatis,suppositisq. veluti primis nostræ huius tractationis principijs, vnde facilè quis minus communes, ac proprias dicendorum assequi poterit demonstrationes; iam amplissimam ingrediemur rei balneariæ prouinciam, singularesque passim balnearum species,ac singulares earum vtilitates enarrabimus. Quam sanè partem principaliter intendimus: tùm ad vsum, & complementum balneariæ artis; imperfecta enim, nec forsan adeo vtilis ea tractatio videri potuisset, quæ communia tantùm complecteretur,& non descenderet ad particularia,circa quę solùm versatur Ars. Tùm ob potissimam hanc in tota consideratione Thermarum caussam, quòd in his terrarum,& aquæ commistionibus, non videtur Natura ita se ad aliquam certam speciem determinasse, quemadmodum & in plantis fecit, & in Mistis alijs perfectis, quin nouæ adhuc penes loca,& cœli inclinationes differentiæ sublateant incomprehensibiles; vnde singulas hoc nomine species aquarum,penes singula loca diximus. Adeoq. non modò consequens ad vsum, sed necessarium quoq; est fontium ipsorum narrare particularia: ex quibus & communia illa elucescent clariùs;& complurium subinde differentiarum, quas vniuersa forsan illa commentaria non cœperint, notitia acquiretur, quasi altera doctrina. Semper autem,siue cœlo fœcundatæ aquæ sint,siue calore,siue qualitate aliqua misturæ præditæ,penes terrarum naturas, vnde sponte emanauerint, procedendum est, qui modus erit facillimus. Verùm, quia terrestrium rerum per suas misturas, ac etiam species inexplicabilis est numerus; ideo relictis terrarum misturis magis communibus, perinde quæ aut paucæ sunt impressionis, aut non multæ adeo vtilitatis; insigniores earum species persequemur. Insigniores appello nunc misturarum species,quæ Mineræ dicuntur:quo vocabulo communiter vtemur cum junioribus ad distinctionẽ;qui Metalla intelligunt perfecta tãtùm;Mineras verò æquè metallorum,lapidum,succorum,excrementorum,& quæ media dicunt Mineralia. De quibus quidem omnibus,id est de omni Mineraliũ natura,pauca admodum definita ab antiquis auctoribus habemus,quos imitemur.Nec sanè multa habemus à iunioribus,præsertim

Aquarũ mistarũ determinatæ species.

Minera commune nomẽ Metallis, & Mineralibus.

quæ ad instituti nostri faciant rationem. Nam alij communia duntaxat sectantur principia: Alij ad opus perfecta considerant metalla: & alij ad institutum aliquod proprium, vt Alchimistæ ad conficiendum fortasse aurum. Vel vt medici quidam, qui ad vsum medicinæ, facultates duntaxat collegerunt Mineralium quorundam, quæ considerationis nostræ sunt minima pars. Immò si ipsæ rerum facultates absolutè sumantur, & non considerentur in temperamento cum aquis; non possunt de eis fieri veræ demonstrationes: sed cum his, qui antè nos scripsere de balneis, absurdissimas necesse est inferre conclusiones, vt quia Sulphur exēpli gratia calidum, siccum, terreum sit; ergo & ipsum incurrentes aquas pariter virtute calidas, siccas, terreasq. debere esse. Idq. genus crassas demonstrationes in reliquis mineralibus oportet concludere. Singularis ergò, ac longè alia à prædictis, Mineralium consideratio hæc nostra esse debet ad institutum Thermarum. Quandoquidem nos considerabimus Minerarum naturam, quæcunque veniunt in ratione Thermarum, penes vera, ac concessa omnibus naturæ principia; quorum subinde materiales partes, ac differentias omnes, quam aliquam facere impressionem in aquis ipsas incurrentibus longo vsu cognouimus, persequemur vsq. ad accidentia etiam extrinseca. Siquidem in tota aquarum tractatione hæc est difficultatis summa, & quam ob rem tantopere necessarium est singulares earum historias scribere; quòd etsi certa sequamur genera mistorum, nullum tamen Metallum, aut Minerale est, nullus succus, nullaque aliarum rerum in terris mistarum reperitur sub eodem genere, quod non idem plus aut minus cum alio aut minerali, aut succo, aut terra, aut metallo, aut pluribus, aut omnibus permistum sit, atque insyncerum. Hinc est, quod Minerarum alia perfecta inuenitur, quæ necessarijs scilicet constat materialibus partibus: alia imperfecta, uel minus perfecta; quæ nimirùm vel deficit in essentialibus aliquibus, vel abundat extrinsecis, ac sterilis metalli fit. At aquarum cùm liber fit cursus, tàm perfectas incurrunt, quàm imperfectas, ac steriles mineras. Et cùm impressiones ob iter concipiunt, tam bonas quam malas (vt de earum virtutibus dictum est lib. II.) comparatum tamen quodam naturæ instituto videtur, vt vitent plerumque nascentes aquæ malos terrarum occursus, noxiosq. repellant vapores: Vel vt quas imbiberint, longo tractu salubrium terrarum remittant, sicq. attemperentur ad vsum, ac salubritatem in balneis. Immò hoc maximam parit differentiam singularum aquarum, sub vnoquoque mineræ genere, quòd aquæ eodem naturæ ductu, vbi vnam incurrunt, vbi aliam mineræ partem. Alio cursu matricem influunt metalli propriam, aliæ cominus, aliæ eminus differentias attingunt aliquas, aut vapores concipiunt tantùm, aut accidentia ipsa, vel etiam adiacentes terras: aç singula denique tàm principia prima, quàm differentiæ, atque accidentia, propriam obtinent facultatem; ac impressionem similiter propriam facere possunt in aquis, quarum idcirco sigillatim oportet habere rationem. Faciliùs verò imperfectarum minerarum, ac extrinsecarum partium imbibunt aquæ impressiones, quàm perfectarum: Imperfectarum enim solutæ sunt partes, ac terræ vt plurimum malè compactæ, quæ facilè fatiscunt iu aquis. At mineras perfectas, vnitasq. in suis partibus (quales videmus interdum iu fodinis suis puri Sulphuris glebas, puri salis, purum metalli frustum) superficie tenus tantùm aquæ ipsæ attingunt, ac, nisi aliquo ignis gradu præuentæ sint, qui solus valet compactæ substantiæ materiam penetrare, minimum suæ secum substantiæ assumunt. Necesse est igitur per speciales misturas, aç genera, quæ sequuturi sumus, intelligere indigestam maiori ex partè congeriem plurium rerum, aut succorum, aut elementorum, aut exhalationum; quæ à prædominanti parte, aut qualitate denominanda veniet, hæc Sulphuris mineræ, hæc salis, hæc attramenti, aut ferri similiter, aut æris, aut auri metallum. In quibus omnibus vt est certus naturæ ordo, progressusque, ex minus compositis magis composita moliri; ita ex eodem naturæ ordine planior se exhibet via notitię, penes simpliciores misturas, descriptiones locorum incipere, vnde compositas facilius dignoscimus. Incipiemus ergo à Sulphureis tanquam à simplici, eodemq. communicabili cæteris Thermarum naturalium fomite. In quo nimirum, tanquam in materia propria, efficientem, ac calorificam caussam balnearum posuimus terrestrem ignem: cuius naturam cùm minus considerauerint antiqui, videri poterunt quas hic conscribemus historias, de eius necessitate, in balneis, & in cunctis rebus terrestribus rationes esse demonstratiuæ, quam partem idcirco in tota hac tractatione, quæ est quarta totius operis, exacte percurrere intendimus. Subinde in quinto libro ad speciales terras, quæ media dicuntur Mineralia, veniemus, eorumq. impressiones in aquis describemus; Salsugineas scilicet, nitrosas, aluminosas, gypseas, atramentosas, bituminosas, In Sexta posteà, quæ compositas, ac maximè mistas mineras, hoc est Metalla propriè dicta, abluunt, enarrabimus: balnea scilicet ferrea, ænea, plumbea, stannea, argentea, aurea; quæ per propria capita digerentur. Additis ad postremum varijs generibus,

Specierũ terrestriũ mistorũ confusio.

Mineræ perfectæ, & imperfectæ.

Minerarũ quæ partes facilis sint impressionis.

Ordinis, & tractādi ratio.

Thermarum materia sulphur. efficiēs caussam terrestris ignis.

mistisque, quę tàm in metallis ipsis, quàm seorsum à metallis, multam differentiam aquis ipsa incurrentibus possunt adiungere, & quæ de specialibus aquarum naturis ratio sit.

De Sulphuris qualitatibus in aquis Naturalibus. Cap. I I.

Sulphuris definitio.

MANIFESTA est autem natura Sulphuris, quæ planè (vt sensu patet) est mineralis quędam terræ pinguedo, sicca. ac fœtida, adeoq. inflammabilis, vt facile calidos concipiat spiritus, ac incendatur. Est ergo mistum terrestre, ac species propria intenta à natura: Mineralis, hoc est, quæ vegetatur quodammodo, ac perpetuum habet incrementum ab inclusis per terræ cauernas vaporibus. Concrescit enim in cauernis suis à frigore, quemadmodum ros & pruina, iuxtà Aristotelis principia. Vel potius quemadmodum in caminis concrescit fuligo à subeunte fumo. Aliquibus verò locis (vt Aetnæ nos docuit perennitas) suggeritur huic naturæ materia propagationis perpetuæ à salsis aquis, ac marinis, quæ vnctuosæ cùm sint, vnctuosas partes perinde alienas à natura aquæ, expellunt motu, & quaq; illidunt per terræ cauernas relinquunt, hæque assiduam præbent matrici sulphuris propagationem. Pinguis est, ac sicca, nam sulphur fuliginosa quædam exhalationis soboles est, igni, atq; aëri communis. Vnde & à frigore densatur, iuxtà eiusdem summi Philosophi decreta in 4. Meteor. & perinde amicissimum igni, repentè ignem arripit. Quod confirmat opposita salis natura: qui quia aqueus est, & quasi terræ limus, à Sole densatur, humoreq. emollescit, inimicusq. ignibus est. Dum incenditur verò sulphur vaporat totum, & fœtet: nam ex fortissima compositione partium (vt sapientes asserunt) exactissimaq. inuicem mistione, vniformis adeò substantiæ est, vt vix possibile sit alteram diuidi ab altera, quin partem aliquam exhalantem, puta igneam, atq; terream, non cæteræ sequantur, euaporentq. simul. Fœtet autem grauiter, quæ inseparabilis est eius naturæ differentia, ex minima terræ portione, eaque impura (vt ijdem sapientes probant) quę simul cum reliquo halitu exhalat tota. Eoque magis fœtidum fit si igne exagitetur, & calidis aquis, vt multis locis accidit. Hæc igitur de natura Sulphuris manifesta habemus: nam syncerum reperitur cum prædictis omnibus differentijs in mineris suis, ac fœtore suo naturali se, etiam non quærentibus manifestat.

3. Metho. cap. vlt.

Salis natura opposita Sulphuri.

Sulphuris natura bifariã permista.

Quoniam verò tota natura terrestrium rerum, singulæq. earum species, confusæ simul (vti diximus) ac indigestæ reperiuntur in principijs suis; hinc est, quòd non vnam eandemq. sulphur conseruat vbiq; formam; sed differentias sortitur innumeras, prout vel natura, essentiaq. sui miscendum venit; vel ex accidenti cum varijs rebus. Communiter cùm pallidum sit, vel in luteo splendens, plus tandem vel minus pallens reperitur, vel cinereum. In Perù rarum, splendore auri, & inodorum, pellucidum vt vitrum, & contrà in Volaterrano Italiæ ad bituminis naturam accedit, quæ affines sunt species, cæteris notis merum sulphur est, & ardens.

Sulphur, & argentum viuũ in cũctis metallis.

Essentialiter quidem commistum reperitur cum multis minerarum generibus, & (si artium magistris velimus credere) reperitur vt principium essentiale, ac materia propria, vel potius vt consequens quædam soboles principiorum, simul cum argento viuo, in cunctis metallis. Id quod iam in primis commentarijs proposuimus, & nunc ob rem adeò seriã, haud alienum videri debet, si hic repetatur. Idemque eo argumento perspicuum fit, quod metalla, si arte soluantur, soluuntur in sulphur, & argentum viuum, vt in prima ipsorum elementa, vel quæ ipsa consequuntur, sulphurisq. halitum, dum comburuntur, manifestè emittunt. Porrò misturarum ex accidenti cum sulphure, non est numerus: nam cuicunq; rerum terrestrium speciei commiscetur: adeoq. perraro reperiri potest sulphur in mineris suis, quod non aliqua alia mistura, aut terra, aut succo, aut aqua, aut calore inalteratum sit. quod palàm in diuersis historijs, quas scripturi sumus, obseruari poterit. Nam ipsum terreæ partes reddent crassius, ac minus omni vsui syncerum. Aqua minus siccum, ignis actu calidum, fundens, attenuans, promptissimè siccans, atq; digerens. Harum verò misturarum, ac qualitatum, tàm accidentalium, quàm essentialium, qualitercunq; inueniantur, multas differentias educunt in lucem Thermales aquæ.

Impressionũ genera ex sulphure in aquis.

Incurrentes enim aquæ per viscera terræ, ac misturas suas obiter abluentes, diuersissima ipsius sulphuris concipiunt in se impressionum genera, quarum altera non est alteri similis. Quippe feruida impressio fit, vbi sulphur sua natura syncerum, offendit, concipitq. ignem, calida, & minus calida, penes gradus, proportionemq. rerum aliarum, quibus cum accidit commisceri. Et similiter tepida, frigida, sicca, arida, fœtidaq. impressio fit, aut aliqua id genus qualitate, quæ vix est sermone explicabilis.

Fœtor inseparabilis à sulphure.

Hoc verò inseparabile est ab omni sulphure, quòd semper sui generis fœtorem mittit, & vbi syncerum maximè; quo autem magis admistum, minus fœtet, nusquam verò in totum absoluitur, quantulacunque insit portione, etiam in vnguentis. Quare vulgus à fœtore semper sulphureas appellat aquas, cùm tamen sæpenumero alterius alicu-

alicuius metalli prædominium ſit. Cæterùm quæ ratio ſit miſtionis, totque adeò differentiarum in aquis ſulphuratis; Tria prima meminiſſe oportet temperamentorum genera, quæ ex omnibus aquarum impreſſionibus propoſuimus libro 1. Nempè quæ aut ex tota origine, ac eſſentia emanant venarum; aut vaporum ſunt qualitates, quos ipſæ aquæ concipiunt in venis ſuis; aut deniq; ex miſturis inficiuntur, quibus ſe aquæ obiter concorporant, ſicq. nouam quandam ex illis concipiunt qualitatem. Omnes ergo ſulphuris impreſſiones de hoc tertio ſunt vtplurimum genere; vel etiam de ſecundo; rariſſimè ex primo conſiſtunt. Quippe vtplurimum acquiruntur ex admiſtione ſubſtantiæ ſulphuris, ac aquæ ſimul; aut ex vaporibus ſulphureis, quos ipſæ aquæ obiter imbibunt; rariſſime ex eſſentia, vaporeque ipſo ſulphureo, qui conuertatur in tales aquas. Et ratio eſt, quoniam ſulphuris vapor natura eſt calidus, ſiccusque; idoneus idcirco magis ad producendos caloris effectus, atque ignis, quàm frigoris, vel humoris. Idque apertiſſimis conſtat naturæ effectibus, tàm his qui ſuprà terram fiunt, quàm qui in cauernis terræ: Fulguris enim vapor, qui totus eſt materia ſulphuris, haudquaquàm in ipſo aëre in aquam conuertitur, vt quidã alij vapores, ſed in ignem, vnde fulgurat. Ac infrà terram pariter fit, vbi ex natura certis locis calor in ſulphure multiplicatur in tantum, vt ſuopte ſpiritu accendatur incandeſcatq. in purum ignem: quo effectu concalefacit ſimul vndiq; totam viciniam, ac per poros terræ, qua penetrare valet in venas aquarum, eas pro virtute, qua in eas pertingit, alterat, atq; calfacit. Ob tantam ergo qualitatum varietatem, quas ſulphuris natura in terris, ac incurrentes in ipſum aquæ ſortiuntur, calidas, tepidas, ſiccas, frigidas, fœtidas, & ſiquæ ſunt aliæ; non eſt earum vnum commune genus, ad quod cæteræ habeant analogiam. Niſi hoc, quòd natura ſulphuris tota ſicca eſt, ac in pauca terræ impuræ portione multas concludit igneas partes. quam ob rem certis locis, ſi nihil obſtet, ſponte incenditur, ac feruidas, ſi incurrant, reddit aquas; vel pro eo, quem ſeruat gradum ignis cum varijs rerum, atque aquarum miſturis, calorem exerit, multum, aut paucum; vel tandem iuxtà puram terræ naturam, quæ in miſtura eius ſuperauerit, frigidas reddit aquas, & cum aliquo ſui veſtigio ſulphuratas. Quam ob rem, ad doctrinæ vſum, ſuppoſita ſulphuris natura, tanquam propria, ac adæquata materia Thermarum, omnium ſulphurearum impreſſionum plura faciemus genera, ac prima capita, quæ præcipuè diſtinguemus per caloris gradus à ſupremo ad infimum, quos habere reperitur in ſulphure, vſque ad impreſſiones frigidas, ac merè ſulphureas. Sub quibus poſtmodum generibus, ſingulares, quaſcunq; nos inuenimus aquarum ſpecies ſulphuratas, vel quæ etiam inueniendæ vbicunq; fuerint, ſub propria veluti claſſe collocari, atq; adſcribi poterunt. Primùm verò compendiariam quandam cenſuram de locis, & aquis vbicunq; terrarum ſulphuratis, oportet proponere. quem ſtylum, atq; ordinem ſeruabimus, & in alijs deſcribendis generibus.

Aquarũ impreſſiones ex ſulphure cuius generis temperamenti ſint.

Impreſſiones ſulphuris ſũt vt plurimum ex accidenti

Qualitates cõmunes.

Sulphur materia propria, & adæquata Thermarum.

De locis, & aquis vbicunq; terrarum ſulphuratis. Cap. III.

DE locis quidem ſulphuratis, vt de omni quoq; mineralium natura, quantum ex varijs hiſtorijs colligere potuimus, haudquaquam omnia in omnibus terris oriuntur: ſed loca quædam habent propria, eaq. penes conformitatem, quam quæq; habent naturæ ſuæ cum cœlo, plus, & minus fœcunda. Quæ conformitas planè conſtat eſſe in tota natura rerum, & in plantis, quarum in promptu habemus exempla, eademq. naturæ mineralium valde congrua. Plantarum enim quædam arido ſolo prorſus cœli intemperantiam amant, vt aromata calores, odorataq. omnia: quædam contrà frigidum cœlum, quędam medium, ac temperatum, & vt breuiter in Georgicis tetigit Vergilius.

Nec vero terræ ferre omnes omnia poſſunt
Diuiſæ arboribus patriæ: ſola India nigrum
Fert Hebenum, ſolis eſt Thurea virga Sabæis.

Quod idem & in metallis intelligendum eſſe, ſubdit.

At Chalybes nudi ferrum, viroſaq. Pontus
Caſtorea, &c.

Mineralium omniũ loca ſunt propria.

Quæ & in vegetalibus ipſis, & in cunctis rebus perpetuæ ſunt naturæ leges, quæ cuncta ad æquilibrium diſpenſat, loco, tempore, & menſura propria. Mineralia verò de ſui natura Vegetalium quoddam genus eſſe videntur. Alioqui inter omnia, quæ natura conſtant, ac viuunt, & quæ diſtinguuntur, aut intellectu, aut ſenſu, aut motione, aut vegetatione; mineralia ipſa quintum, ac proprium facient genus: Eorum ſcilicet qnæ in terris per naturalem partium adpoſitionem propagantur. Sub vegetalibus verò facilè computari poſſunt. Primùm, quoniam mineralia, præſertim metallica, æquè terram habent matrem, altricemq. cui implantantur, vt vegetalia. Niſi quod mineralia non adeo producuntur ad iſtam terræ ſuper-

Mineralia, an de veggetaliũ genere ſint.

Minerarũ in terra ſitus.

perficiem, quam nimirùm sedem videtur constituisse admirabilis ille opifex rerum animan-
tibus solùm, ac vegetalibus: magis aëreis: sed illa cùm terrestris substantiæ sint, inti-
mè, & quasi in sinu naturæ recondita, altissimas agunt propagines, ac toto caudice qua-
si sepulta in terræ visceribus, circà fibras terræ longè, lateque ramificant. Cæterùm
Virtus mineralis.
non secus quàm plantæ fœcundantur, vegetanturque, si non à semine, nec ab anima,
nec ab insito propriè principio; à quadam saltem aguntur intrinseca virtute propria,
quæ proportione respondet semini, & animæ, suique generis seminario insita, quæ tanto
vegetioris naturæ videtur, quàm quæ in plantis est, quanto mineræ ipsæ vetustissimæ
sunt, ac vel ipsi mundo coęuæ originis. Et quæ in cæteris vegetalibus sunt folia, fru-
ctus, flores, semina, cortices; his adsimiles minerarum partes communicant quidem om-
nes in principijs mineræ primis; cæterùm quæque ramificant, singulæ alicuius mineralis,
quæ minus perfecta vocantur, faciunt speciem. Et tandem sub certa naturæ lege, ac in-
clinatione cœli, vbi promptè propagantur, vbi minus, vbi nihil: quod planè licet ex hi-
Sulphuris ac salis regiones.
storijs colligere, aliqua adhibita ratione. Primùm ratio dictat, sub Meridionali plaga
non adeo naturam sulphuris propagari, cùm salis tamen fœcundissima sit: quod rationi
est consentaneum ob diuersum vtriusque fundamentum: & ex aduerso sub frigido polo
multum sulphuris est, salis verò minor copia. Sulphur enim in humido aëreo consistit,
ac temperato, vel frigido conseruatur ambienti: Sal autem multo prius natum humore
In Tymęo
(vt dicebat Plato) resiccatum à calore corpus est; qui sub arctico perexiguè viget, sub
meridie verò tàm assiduus, vt solum reddat vbique aridissimum, omnique humore exu-
tum, & omni pingui materia. Nec apud Aphricæ descriptores vllam inuenio in illis par-
An sulphur in Africa.
tibus de sulphuris natura mentionem. Nisi quasdam terras ardere: vt Hesperius Plinio
teste, mons in Aphrica, qui tamen bitumen indicat, dicens campos noctù stellarum mo-
do nitere. Sulphur tamen habere videtur fortasse intrinsecum, Theon ochema, quasi
Deorum iugum dictum in Aethiopia, quod maximo ardeat incendio. Aliam ex anti-
quis coniecturam non habemus: tùm quia ea pars orbis non fuit ipsis veteribus planè co-
gnita, immò nec quæsita, ob vulgatam illam de Zona torrida credulitatem. Tùm quia
ex eo tractu mundi, qui cadit sub torrida, maxima pars occupatur Oceano, qui videlicet
Balnea in Nigritis.
pro diuina dispositione præberet illi parti liberam auram, ac refrigeria, alioqui forsan in-
habili. In interiori autem Aphricæ parte, legitur in nouis itinerarijs, Nigritas populos
Pluuiæ feruidæ.
assiduis oblectari balneis, dulcium scilicet aquarum, ac ter eos die ad minus lauari solitos.
Flumina feruida.
Vbi quoque scribunt non pluere, nisi feruentem aquam. Exinde quæ longissimo traiectu
maris per Athlanticum, vsque in Aeritreum sinum reperiuntur flumina, mirè asserunt ferui-
Sulphur in Perù.
da esse, ob solis æstum duntaxat. Ex nouiter autem repertis illis Indijs occidentalibus ge-
nerosam quandam sulphuris sobolem reperiri scribitur in Quito Prouincia in Perù, quòd
Vitri instar perlucet, ac inodorum, nisi sulphureo halitu per ignem adhibitum. nec pro-
cul esse auri metalla. Venit autem sub plaga ad antarcticum temperata. Altiùs propè
Torridam, gradu citrà Aequinoctialem 10. in Nicaragua prouincia, sulphuris haberi fo-
dinas, pingue tamen genus, ac sordidum, terris ibi multis ardentibus, quos Vulcanos
aduenæ Hispani appellant. Porrò ex regionibus temperatis, commemorant sæpè Ara-
bes sua sulphura, aquas, ac mineras. Calidarum verò aquarum scatebras propè Arsi-
noem esse in ora maris, meminit Strabo lib. xvi. Largiùs adhuc in Perside germinant, vt
campi in Susis Cyri regia, ac proximè in Medis, quæ temperatiores sunt regiones. In maio-
ri Armenia ad Arzingam metropolim, aquæ feruentes hodie habentur, quas (vt ex itinera-
Balnea in Armenia.
rijs eiusdem M. Pauli accepimus) in balneis medicatis more nostro recipiunt, sulphure,
ac bitumine participantes. Transeo in Lycia colles Ephestos, quasi Vulcanios ex incen-
dijs dictos. Et ibidem præaltum Montem Chimæram, & in Parthia colles in Austage-
uis, qui ardent. In Europa autem, seu quia scriptorum copia per omnem ætatem fuerit
In Europa.
magis illustris, seu quia prę cæteris terris, ea ratione quam diximus, sulphure abundet;
sæpissimè commemorantur calidarum, ac sulphurearum aquarum venæ. Quare multas
in Græcia narrabimus antiquissimi nominis, in Germania, in Gallia, in Italia, in Hispa-
nia, in ultimis Hyperboreis. Apud quas omnes nationes, quanta semper extiterit bal-
nearum naturalium dignitas, atque celebritas, vel hoc vno argumento planissimè constat,
quod loca ipsa balnearum, quamplurima tanquam oracula frequentari solita, in magnas
sæpè ciuitates, oppidaque sanè illustria creuerint, quorum aliqua eo ipso aquarum titu-
Dei ex aquis cognominati.
lo, ac nomine adhuc extant insignia. Ita Plinius, auctum fuisse numerum Deorum ex
aquis medicatis (quibus nimirùm nuncupatæ essent) ac ex earum celebritate conditas
Vrbes, meminit lib. xxxi. Ab aquis cognominantur Aquæ, Ciuitas hodie non ignobi-
Locorũ ab aquis cognominatio.
lis apud confinia Liguriæ: & citeriùs apud viam Aemiliam Aquarium oppidum. Aquæ
Sextiæ in prouincia Narbonensi, Ais, seu Aquæ calidæ in Sabaudia, & item Aquæ mor-
tuæ

tuæ oppidum. Aquæ Augustæ, præclara ciuitas in Gallia Aquitanica, quæ nunc Baiona dicitur, cum balneis hodie etiam celeberrimis. Aquæ Calidæ vrbs in Britannia, Ptolomæo. Aquæ Quintiæ, Quernæ, Celenæ in Hispania: & item in Lusitanis Aquensis Ciuitas, quæ olim Vicus Aquarius, scribitur in itinerario Antonini Cæs. Aquisgrannm in Belgis, Ciuitas nobilissima à Carolo Magno Imperatore, ob salutares aquas, quibus admodum delectabatur, ędificata. Nec minus à balneis ciuitates quædam cognominantur: vt Badenia germanicè præclara ciuitas, quæ Marchionatus Badensis caput est in Austria: & Badenia altera in Heluetijs. Castrum Sanctæ Mariæ in balneo est in Italia apud viam Flaminiam: Balneum Regium in Faliscis oppidum, Balnearia apud Viterbium, Balneolum pagus in Brutijs, alterum in Calabria, & tertium in Aemilia. Sunt & in mari calidarum notæ: Thermæ ciuitas ad Thermopylarum angustias, littore Thessalico. sunt enim propè Thermæ, idest aquæ calidæ Herculi consecratæ, à quibus sinus totus eius maris vocatur Thermaicus. Thermopylæ vero ipse mons amplissimus, qui passim calidis scatens aquis totam Macedoniam, ac Thessaliam, sicut Apenninus Italiam, transuersam agit, ac diuidit à Græcia. Thermæ similiter in Sicilia duæ; vna ad Lybici maris oram, ciuitas sanè nobilis, quæ Sacca hodie dicitur: altera oppidũ occidentali situ Insulæ, quæ ab Hymeræ reliquijs (vt de ea meminit Cicero in Verrem) à Thermis pariter, quas habet saluberrimas, sibi nomen consciuit. Est & Thermensis Insula, Cycladum vna in Aegeo mari. Thermodoon in Ponto fluuius, vbi Thermiscira olim metropolis Amazonum, quas tamen boni fabulosas putant. Thermeusia vna ex Aeolijs Insula cognominatur Strabone, quæ Hicesia Ptolomæo, Panaria postea est dicta. Et à Stygiæ paludis similitudine, Stygiæ dictæ erant Aquæ lethales in Arcadia. Et item Stygianum balneum valde acre, cum oppido propè Romam. Sed multa id genus exempla passim occurrent in singularibus historijs. in quibus hunc ordinem seruabimus.

A Baln.

A Thermis.

A similitudine.

Ordo historiarum.

PRIMVM, quoniam hæc prima Sulphuris prærogatiua esse videtur, tanquam materia propria in terris fouere ignem, sine quo Thermæ non essent Thermæ; idcirco de terrestris eiusmodi ignis natura, & de proprietate simul, quam habet cum sulphure loquemur, ac quorundam ardentium locorum exponemus historiam, ex quibus facile constare poterit, quomodo ignis calores diffundat suos per cauernas terræ, ac vario occursu inalteret quæcũque occurrant, faciatq. Thermales aquas. Quo planè ordine ad particulares descriptiones descendemus, in quibus non procedemus per regiones describendo quot quæque regio habeat balnea, & quotis differentijs. Nam sic oporteret transire de genere in genus, ac omnis ordo tractationis peruerteretur: quidquid fortasse condonari potuerit his, qui de municipalibus tractarunt balneis. Sed (vti iam proposui) ordinem sequemur ipsorum generum, qui est scientificus, ac ad historiam ita idoneus, vt quæcunq; in tota natura reperiantur species aquarum conformes, eæ sub proprijs veluti Classibus disponi, ac enarrari possint. Cæterùm in harum historijs conscribendis, duplicem habebimus intentionem. prima erit ad demonstrationem probandarum rerum: quæ pars latissimè patet, quando non certa solùm exempla à nobis, vel aliorum scriptorum traditionibus complecti debebunt ex toto orbe terrarum inuenta; Verum etiam (vt rectè se in hoc excusant etiam physiologi, & Posidonius, & Strabo, & item Plutarchus) licebit quandoq; & ad fabulas transire. Non tam quia fabulæ nobis curæ esse debeant, quàm quia hæ, & præsertim poëmata, peridonea sæpe continent verarum rerum argumenta, & ad intelligentiam quoq; illorum auctorum, præsertim veterum, sunt explicandæ, quæ æquo tamen sensu, ac iudicio erunt legendæ. Altera verò, ac præcipua nostrarum historiarum intentio erit, vt cum ad vtilitatem, & vsum sint conscribendæ, haud quaquam traditiones omnes, adeoq. peregrinarum rerum curabimus exactè describere, ac persequi, quarum scilicet minor nobis vsus esse potest; Immò de aquis, ac balneis longinquarum terrarum, quarum loca perpauca admodum visa nostris, vel ex transitu tantum, vel etiam auditu deprehensa sunt, parcendũ nostris historijs erit, cùm vel omissa, vel diminutè, vel fortasse minus vera aliqua admisisse videbuntur. Nam quis non temerè ausit in cunctis, & non speciem potiùs existimet honestæ verecundiæ, si omittat consultò aliqua? Sed recensitis ex bonis auctoribus, quæ ad hæc nostra instituta videbuntur magis necessaria: quaqua sub Christiano hoc cultu, & latinæ, & græcæ litteræ peruenerint, ex Europa præsertim, & Italia singulares balnearum historias contexemus. De quarum tractatione, ac stylo, haud licentius quandoq. videbor euagari ad geographiam, & locorum particularem descriptione: immò qui æquiore vti velit seueritate iudicij, planè fatebitur, vt ad ordinem tractandarum vbiq; nascentium aqarum, & ingentia maria percensuimus, & varias fluminum excursiones; ita & ad historiæ lumen, & ad vsum particulares quoque locorum situs, & aëris, & cœli illius inclinationes perlustrare verbis, & quasi sub sensibus ipsis re-

Sulphur, & ignis fundamẽtum Thermarum.

Ignis fundamentũ Thermarum.

Balnearũ classes.

Fabularũ & poematũ ratio.

Historiarum modus.

præ-

præsentare, fuisse necessarium. Vt moris autem est Aristotelis in historijs animalium, & Theophrasti de Plantis, atq; Plinij; ita nos aquarum, ac balnearum historias complures quidem ex veterum traditionibus recensebimus: partim verò quæ ex nostra probauimus industria, & partim ex relatis etiam idiotæ cuiuspiam, adhibito tamen ad fidem nostro iudicio, describemus.

De natura ignis terrestris, eiusque fomite in Sulphure. *Cap.* IIII.

CONTINERI quidem in intimis terræ cauernis quandam ignis naturam, in primis commentarijs est demonstratum, ac planè iam conspicuis patebit historijs. Vbi nimirum ignis haud casu concluditur, nec violenter, vt absurdis quidam analogismis veras detorquent demonstrationes, quia scilicet diu ignis extra sui elementi regionem esse non possit. Nam hic verè ignis non est, nec elementi pars (vt rectè sentit Philosophus) sed mistum quoddam naturale igneum, quod est ibi intentum à natura

Ignis terrestris inuentus à natura.

ob duas præcipuas caussas. Nam, sicut in quocunque elemento sunt sua mista, & animalia: & in summa aëris parte fiunt meteorologica, ex determinata materia: ita sunt infrà terram mista terrestria, quorumpropria materia sunt vapor, fumus, ignis, aqua, totque varia succorum genera, quæ sponte omnia videmus è terris effluere. Horum verò terrestris ignis partim vt materia est, metallorum, præsertim, ac mineralium: partim verò tanquam instrumentum videtur aptissimum, idemq. maximè actiuum, ipsius naturæ, in tot

Necessitas.

suis, quæ secretò perficit operibus. Immò magnam profectò hic ignis videtur, hoc nomine, necessitatem habere in tota natura: nam sicut in artibus innumera sunt opera, quæ non perficerentur sine instrumento ignis tam necessario, ità prouidentissima Natura videtur hanc ignis sobolem infrà terram constituisse, vnde, disseminato per opportunas huius immensi corporis venas, calore, tot mira perficeret rerum terrestrium mista, vtque aquas ipsas diuino fermè instituto ad salutem hominum, vno perpetuo temperamento caloris afficeret.

Card. negat quartum elementum.

Sed mirum profectò cur familiaris noster Hieronimus Cardanus, qui audaci hodie ingenio negauit ignem sub concauo orbis lunæ existere, vtpote ineptum qui cohæreat lunæ natura frigidæ, & super aëris regione frigida, vbi forsan incommodè, & nequicquam visus est naturæ operibus ibi collocari; hunc tamen ignem terræ subditum non posuerit quartum elementum. Quod cum minori flagitio positionum antiquarum asseruisset; cùm legerim præsertim ex philosophis nonnullos, qui velint propter dictas caussas, nullum esse igni proprium locum; sed id elementum disseminatum esse, ac dispersum intrà loca aliorum elementorum, vnde Cardanus hoc firmo satis refugio se tueri potuisset, quòd in intimis terræ barathris constitutus sit ignis, tanquam commodissimo loco, vnde cunctis in-

Terræ fœcunditas ex igne.

seruiat naturæ operibus. Quippe sic Tellus verè alma, ac alumna rerum esse constat: quæ omnium scilicet rerum in ventre suo contineat seminaria, aërem, aquam, ignem proportione, qua præsto sint ad quamcunque rerum generationem. Quæ quis negauerit, quoniam videmus immensam vim è terris continenter effluere, perpetuos halitus, infinitas aquarum emanationes, perennes subsistentis ignis caminos, ac manifestos in eis æterni ignis effectus, fumum, flammam, feruores, bullientes aquas, & quæ vasta diruptis caminis per tempora excitantur incendia? præter altissima Dei iudicia. quam ob rem pro constanti veritate asserunt, prædicantq. sacri auctores, in centro terræ, aut circà centrum esse infernum, & ignem æternum. Quem locum nec ipsa ethnicorum Theologia, nec vlla humana doctri-

Inferni, & æterni ignis probatio. Astronomi.

na negauerit. Astronomi primùm optimis sanè rationibus asseuerant, corporum cęlestium virtutem, quoniam immensa est respectu terræ, quæ ceù punctus ponitur, (teste etiam Aristotele) ad vniuersum cœlum; terram totam non minus infrà, quàm extrà penetrare. Qua virtute, vt indifferens est ad quamq; generationem, pro materiæ diuersitate fit, vt diuersis locis in ventre totius terræ, alibi ignes æternis exæstuent barathris, alibi immensum sit frigus, & vbi densissima caligo, vbi aquarum tartarus, vbi obscurissimæ lateant tenebræ. Ex quorum omnium vario inuicem concursu, ac mistione, quædam nobis in illis locis fit;

Partiū, ac fluminū infernaliū ratio.

humana coniectura pulchras illas inferni meditata est partitiones, lacus, paludes, campos, montes, valles, flumina, quæ & à pœnarum ratione, ac effectu ipso, determinant stygem paludem, Acheronta, Phlegetonta, Cocytum, Lethem. transeo hic Dantis Aligerij poemata, ac ingeniosissimas Catholicæ fidei assertiones. Quorum omnium non desunt vestigiam super terram certis locis, Auerni lacus, fontes feruentes, impenetrabiles, quos ora inferni iactant, aditus, interni cauernarum fremitus, & ipsa tandem quarundam terrarum incendia. Hinc victa superstitio gentium circà terrestria numina, quorũ in fastis figmenta prosequitur Ouidius, & succinctè tangit in VI. Virgilius Cybelæ, Ditis Vestalis & ignis. Immò quanquam

quam hæc peruetusta, ac longa obscurauit ætas, omnes rationes, quæ aliquam de Dijs existimationem habuere, instinctu quodam diuino videntur terrestrem ignem perinde rem sacram, & ab æthere venientem excoluisse, & ab αἴθειν dictum, quod est ardere. Nam simplices gentes in terris Perù nouiter inuentis, apud quas post hominum memoriam certum est vsque ad nostram ætatem non peruenisse aliarum nationum cõmertium, ignem, qui multis locis ex intimis terræ faucibus ibi exæstuat, septis vndique, ac clatratis aris circundederunt, solemnesque quotidie lustrationes, faucibus in eo accensis celebrabant. Ab Ægyptijs porrò inter nos emanauit primum hic ritus ad Græcos, & ad Latinos, vt sub Deæ vestæ nomine terrestrem ignem excolerent, quem (iuxtà prædictam à nobis ignis eius fœcunditatem) terræ vitam putarent, ac lumen cælicolis perpetuum. Posteà apud omnes religiones inuenio, sacrificia, ob hanc ignis opinionem per lumina celebrari solita. Vt qui viuax semper motu, ac splendore, promptiùs quam cætera elementa referre videatur cælestium illorum luminum nobilitatem. Formæ plurimum continens, materiei minimum. Porrò nec desunt nobis physicis viæ circà hunc ignem terrestrem philosophari, quam partem tetigit simpliciter philosophus. hunc enim ignem ita constitutum in ventre terræ, ab elementari, & etiam à communi igne differentem ponimus, non regione solùm, ac mole coacta infrà terram, vnde per varios hinc inde meatus exhalet, ad circumferentiam, ac calores diffundat suos, verumetiam differre vtrumque forma dicimus, ac materia, & toto genere. Quippe differt hic ignis terrestris ab elemento, vt compositum à suo simplici: illud enim materia communis, & pars vna componentium prima; hoc autem mistum, & vel materia propinqua quorundam sui generis mistorum, quæ diximus metalla, mineralia, lapides, vel instrumentum. Differunt & formalibus differentijs: hic enim terrestris ignis feruens, sed caliginosus, ac expers luminis, & in tenebris (vt sacra dictant elogia) ille verò luminosus ac expers incendij. Vtramque naturam, quasi medius, participat communis ignis, quem artificialem vocamus, feruens incendio, ac luminosus in aperto aëre. Porrò hunc ipsum, pro subiectæ materiæ genere, mistum, à prædominio sulphureum videtur; sed enim & heterogeneum dicendum, & de natura diuersæ substantiæ combustibilium rerum. Tùm quia tale putandum est esse terram, quæ vti foris, ita intus, imò intus maximè diuersarum partium esse debet, vbi tota supponitur mineralis, & infinitè admista. Tùm ratione exhalationum diuersæ qualitatis in cauernas ipsas, vnde perpetuum habet ipse fomes incrementum. Tùm denique ob ignis vehementiam, qui in vnam congeriem, quo maiores ardendo acquirit vires, eò fortiùs quamque rem præuiam sibi conuertit in fomitem, mineras, montes, immania saxa. Vt planè videmus, cùm quandoque certis locis foràs exorbitat ad incendia: de quibus, iam constituto in terris igne, & omnium calorum, principio, qui infrà, & suprà terram, & in aquas ipsas exæstuant, tempestiuè est dicendum.

Gentium superstitiosa numina. Cullus ignis in Peru venerantes ignẽ. Aegyptii de Vastali igne. Sacrificia vbiq. gẽtium cũ igne. Physicide terrestris ignis natura. Quo differat ab elemento. Forma, ac differentiæ. Materia terrestris ignis. Vis terrestris ignis

De Incendijs terrarum Historiæ. Cap. V.

Manifestissimus autem omnium effectum, qui ex intimo terrestri igne oriantur, sunt incendia, quæ multis in terris visuntur, eademque certam præbent rationem de reliquis caloribus, qui per varios terræ tractus disseminantur, & faciunt certis locis Thermales aquas. Ergò incendium nihil aliud est, nisi magnum quoddam in natura accidens, (etsi aliquibus locis caussa subsistat perpetua) immensus, scilicet quidam excessus ignis, qui à communi barathro ignium terrestrium, pinguem, ac combustibilem terræ materiam persecutus, vel per impetum diruptis alicubi terræ caminis, miras, ac horrendas mortalibus super terram flammas eiaculatur. Adeoque etsi incendia ipsa terrarum exteriora non sint perpetua, sed extemporanea, ob hoc tamen non tollitur, quin ignis in subditis terræ cauernis perpetuus, vniformisq. subsistat. Immò qui hoc negauerit, indigebit sensu; nam perpetuos ignis videmus effectus, qui ex intimis statim principijs proficiscuntur, fumum, vaporẽ, & aquas, quæ vno semper tenore emanant calidæ, & feruidæ. Exterior ergo hæc apparentia flammarum, atq; incendij extẽporanea est, ac varia, cuius hęc breuiter ratio est. Sanè ignis, qui in intimo fomite supponitur, est perpetuus, seu pruna sit, seu vapor feruidus, seu etiam flamma, vbi spatio non careat conflagrandi, vt primis commentarijs est demonstratum. At flamma exterior, quæ de natura accidentis est, ipsumque incendium; hæc haud dubiè variant, cessant, redeunt, ignis eadem perpetuò substantia remanente, in perpetuo fomite. Flamma enim (qui est vapor incensus) emicat, insequiturq. quousque fuerit combustibile, ac eo cessante, & ipsa cessat, donec noua ex iugi intus vapore, ac caligine repullulet materia ad supernas cauernas, quæ ceù fuligo in caminis terræ crassissima, ac incumbente intus flatu excitatum corripiat ignem, itaque flammas iterùm

Incendiũ quid. Incendia extemporanea. Flamma, & incendium de natura accidentis.

edat

edat nouas. Hoc verò non poteſt vno fieri tenore ſemper: Natura enim tota eſt in motu continuo, ac maiora neceſſario, minoraque promit id genus accidentia, pro varijs diſpoſitionibus loci materiæ combuſtibilis, ac vrgentis in eam flatus, quæ tres primæ ſunt, ac neceſſariæ horum accidentium cauſſæ. De loci quidem, ac materiæ neceſſitate, deque eorũ diſpoſitionibus, iam explicata ſatis ratio eſt tùm primo libro, tùm paulò quoq; antè, ac planior nihilo ſecius iam fiet exemplis, & quæ ſequuntur hiſtorijs.

Flammarum, ac incendiorum tres primæ cauſſæ.

Materia Locus.

Quippe de materia hoc ſatis eſt, quòd cùm neceſſaria ſit cauſſa, hæc tamen nec ſemper vno tenore & qualitate, & quantitate eſt diſpoſita, nec vegeta eſt ita ad incendium in vna parte, ac in alia. Nec minus de loco conſtat, & qui varias habeat diſpoſitiones. Quippe aditus ſub terra diuerſi patent; immò & ſub mari quoque certis locis ad vicinas vſque pertingunt inſulas, vimq. ignis exinde communicant. Quod planè ſenſu liquet: nam in mari ipſo alicubi, & in Puteolano ſinu (vt teſtis eſt Plinius) aquæ miro feruore exiliunt, & quod maius eſt, medijs quoque ipſis fluctibus viſa ſunt aliquando emergere incendia, vt mox dicemus.

Agens Flatus.

Flatus verò ſunt ipſi quidem cauſſa quædam agens, quæ mouet, excitatque in propinquo, ac bene diſpoſito fomite flammas. Immò ſine ventorum flatibus non videntur poſſe fieri, incendia: quod indicant quædam tùm præcedentia incendijs ſigna, tùm effectus ipſi, qui ſolent conſequi.

Incendiorum indicia.

Nam prius ſubterranei mugitus multis diebus anticipant; mox terræmotus fiunt inæquales, proximè diruptis quò maximè impetunt hiatibus fumus incipit, deindè craſſæ mittuntur caligines, poſtremò flammæ, ac cinerum globi horrendis modis iactantur ad æthera. quę omnia ſunt ignis, ac impetuoſi flatus effectus.

Flatuum inſtabilitas.

Verùm quoniam flatuum inconſtans potiſſimè diſpoſitio eſt; hinc eſt, quod ipſi omnium ferè contingentiarum in incendijs ſunt primi auctores, cur cerebra, aut rara, ſæua, aut mitia fiant; & cur non plura ſimul conflagrent loca, ſed dùm incendium in vna parte fit, non fit in alia. Quippe flatus, ſeu caſu ducantur ſuoptè impetu, ſeu virtutem conſequantur aliquam ſyderum; trahuntur vt plurimum ex vna parte, & ex aduerſum vrgent in aliam partem, & vbi ſemel eruperint, illuc totam exhalant flammam. rarò reciprocum habent per cauernas motum. Sunt ergo tres cauſſæ neceſſariæ conflagrationis ignis in terris, materia ad incendium idonea, loci ſpatia in cauernis terræ, & per ea excurrens flatus.

Mare cõcurrens cauſſa incendiorum.

Porrò ad has tres cauſſas ignis, atque incendij, concurrit etiam euidenter mare. Mare enim ſuo perpetuo alliſu in ſubterraneas cauernas, tres illas adiuuat cauſſas, immò fouet, vt primum quoddam principium omnem incendij materiam, ac promouet cæteras cauſſas. Sane aperit vias: præbet vnctuoſam ſui partem in propagationem materiæ incendij (omnis enim aqua maris craſſa, ac vnctuoſa eſt) & compingit penitus in cauernas flatus, qui excitent in propinquo, ac benè diſpoſito fomite flammas.

Incendia maiora fiunt in inſulis quam in aliis terris.

Quin etiam non poſſe fieri incendia ſine aliquo impulſu maris, hæc mihi videtur inductio demonſtratiua; quòd quæcunque in toto orbe terrarum ardent loca, ea vel mare habent circunfluum, & hæc quoniam vndequaque patent hiatibus, vnde diuerberentur, ac iugi foueantur alimonia incendij; maximè omnium, ac frequenter ardent. Vt Aetna in primis, eique vicinæ Aeoliæ omnes, Aenaria & Prochyta ad conſpectum Neapolis, vna Cycladum in Aegeo mari inſula, & Hislandia item inſula in Hiperboreis. Vel littorales ſunt terræ, quæ vt minus ſentiunt alliſum maris, quàm inſulæ, ita minus ardent: vt quæ loca ardent apud nos in Campania, & mons Veſuuius, Achaiæ item locus, Chimæra in Lycia mons, & fortaſſe Aponus. Inſulæ, ac terræ noui orbis infinitę ardentes. Quorum magis opportuna aliqua ad inſtitutum noſtrum percurremus exempla.

Incendia Italiæ.

OPTIMA verò ratione ab Italiæ partibus hiſtorias noſtras ordiemur: vtpote quæ plura, ac manifeſta continet ſubterraneorum eiuſmodi ignium exempla, in quibus fundantur omnes ſuſceptæ tractationis demonſtrationes: ac per ea inaudita, adeoque ſcitù admodum neceſſaria ad notitiam inuentæ ſint, Thermarum vbicunque explicabuntur. Sub mediocri ergo cœli temperie Italia, cùm ab alpibus longè in meridiem ſit extenſa, ac duplici hinc, atque hinc pelago clauſa; vtrinque ab Appenino monte, quo tota dirimitur, ac ab alpibus maximè, vbi latiùs expanditur, innumeris fontium ſcatebris, lacuumq. ac magnorum fluminum riguis diluitur. Verùm ad ſiniſtram mari Hadriatico, quæ pars Septentrioni obuerſa, & propter Apennini montis vmbram opaca fingitur, ac frigida, paucas calidas habet aquas, crudiores quamplurimas. Ad dexteram autem Tyrrheno mari, qua regio aprica eſt, ac verſus meridiem apertior; ob ſoli naturam ſulphuroſam, quam vbique habet fouendis ignibus idoneam, etiam in propinquis inſulis; varia per omne æuum exempla protulit calorum, incendiorum, & calidarum aquarum. Quapropter rem memoratu dignam ponit Beroſus Caldæus, (quem tradnnt vixiſſe Babyloniæ antè Ale-

xan-

xandri monarchiam, ac ex Caldæis suis vetustissima collegisse rerum mundi monumenta.)
arsisse olim Italiam mirificè à Cumis,& Vesuuio;& in Istris; & propterea à Ianigenis Palen-
sanam cognominatam fuisse, quod est Regio conflagrata. Et quidem omnes Italia disposi-
tiones habet ad tam vastam conflagrationem idoneas;situs angustiam,quo inter duo maria Italiæ re-
assiduè diuerberatur; subterraneas cauernas igni peruias, ac ventis; ac materiæ tandem sul- gio cõfla-
phurosæ copiam,qua tota luxuriat, ardetq. certis locis super omnem terram. Nam in tota grata.
hac Italiæ parte meridionali, ab extremis Siciliæ oris ad confinia vsque Hetruriæ, atque
Ligurum;alijs locis perpetua visuntur incendia,vt in Aetna; in alijs conflagrant per tempo-
ra,vt in Aeolijs,quæ Siciliæ adiacent insulis;& ad conspectum Neapolis in Aenaria,atque
Prochyta:nec minus in continentis terræ montibus,Vesuuio, ac Miseno, Puteolisque & Cu-
mis; quæ sæpè ardent, ac certis locis varia mittunt ignis vestigia, vapores, fumos,& aquas
apprimè calidas. Passim anfractus,cuniculataq. hiant spiramenta, quæ vbi flatum mittunt,
vbi intimi exaudiuntur ceù ardentis ignis fragores,sonitusq. aquarum,vt ad Puteolos Phle-
græis collibus idcirco dictis, & campo Vulcanio admirandi vbique feruoris: nec procul
Sibyllæ antrum ad Cumas, totq. horridi circà Auernum hiatus, recessusq. ob æstum impe-
netrabiles. Tota vbique Campania ad superficiem, antiquæ eiusmodi conflagrationis ge-
rit vestigia, solo passim arido, cineris, ac pumicis instar, & quod Puteolanum appellant,
carbonibus viuo saxo conclusis. In Ariciæ campis, scribit Plinius,si carbo decideret, arde-
re terram consueuisse: quæ erant fortasse aliquæ illius incendij reliquiæ, quæ tractu postea Ariciæ
temporis,vt tota hæc terræ superficies innumeris est naturæ casibus obnoxia, sole, ventis, Cãpi cnr
imbribus, & vel sola hominum cultura exoleuere in totum. Taceo Stigiani feruorem, nec arderẽt.
procul publicas Sulphuris scatebras ad Vicum,vetustam hinc famã Chalchanti Romani,Tul
phæ mineras inexhaustas alumine, cũ metallis antiquis (vt cernitur) ferri, atq; æris. Proxi-
mè,Ciminus mons magnam adhuc vim ignis fouere videtur sub antris suis, quã ad radices,
situ boreali, vbi Viterbium, in totam eam planiciem diffundit, plenam sulphurosissimo ha-
litu, glebis passim aridis, & pumicosis, innumerisq. fontibus calidis, quos inter Bullica-
num est famosissimum ob feruorem intolerabilem. Hinc reliqua Hetruria, qua Thirre-
num attingit mare vsque in Iluam insulam,tota vbique tellus, vel exhalat fumis,ac passim
calentibus scatet aquis, vel ferri, atque æris fodinis luxuriat, Sulphuris alibi & chalcanthi.
Quo nomine sunt lacunæ Velaterranæ memorabiles, feruidis, ac salientibus aquis. Situ
verò occidentali ad Libbianum castrum Sulphuris genus foditur, nigrum quidem, cæterùm
merum sulphur, ac (vt ferunt) in puluere bombardico vtilissimum. Ad fines verò vsque
Liguriæ, cum tot adeo tellus abundet metallis, ac sulphureis fodinis, aquarumque calida-
rum, ac feruidarum fontibus, quot fortasse alios non habet reliqua Italia; habet in monta-
nis ad Petram malam manifesta ignis spiracula, vbi aër noctu scintillat, diuque ceù ex ar-
denti subtus fornace caligat, ac fumat, iniectasque calefacit aquas,ac incendit stipulas. Vi- Spiraculũ
detur autem is fomes venas habere continuas vsque ad Porretanas aquas in Bononiensi, ignis ad
quarum vndique colles noctu scintillant. funditur & fortasse ad Mutinensem agrum, vbi Petram
adeo bituminis liquor, atque ignis exæstuat: & vsque etiam in Euganeos, quos fortasse pro Malam.
incendijs in Istris intellexit Berosus. Hos enim colles circà Aponi balneas arsisse olim, sa-
lebræ ipsæ collium ostendunt, cinereæ passim, ac pumicosæ, balnea plurifariam calida, ac
generosa, quæ carbones interdum mittunt,ac cinerem; & ipsi tandem lapides certis locis
feruentes; & qui incurrentes calefaciunt aquulas. Quæ (vt prætercam multa) cùm ita se
habeant, verum profectò nobis argumentum esse possunt, totam hanc Italiæ partem septin- Italia
gentorum instar milliariorum spatio, iugi intùs materia sulphuris refertam esse, cuius for- vbiq; Sul
tasse minera vbi plus vbi minus, longè lateq; ramificat, & sub mari quoq; in adiacentes ex- phurea.
tenditur insulas,ac penes singularem misturam,virtutemq; caloris, quam diuerso habet tra-
ctu venarum; effectus parit tàm varios, mirandaq; certis temporibus incendia mittit. Et
concludendum videtur,quod hæc tellus,vt ardet alibi perpetuò, alibi per tempora;ita veri-
simile sit,tanta olim fuisse sub his locis incrementa sulphurum,atq, ignis, vt conflagrauerit
vbique. nec minus credendum fore tempus,vt stantibus his naturæ principijs, conflagratu-
ra sit fortasse iterum, atque iterum. Quam rem duo,aut tria singularia incendiorum exem-
pla,quæ & ad nostri instituti claritatem,& pro noua hac caussarum inuentione sunt conscri-
benda,certiùs indicabunt.

Incendium Ætnæ.

MAGNVM inquam exemplum ardentium terrarum, quod & norma esse poterit
quorumcunque ferè calorum in terris, & in aquis, est Ætnæ incendium perpetuum,
quo famosissima est, & vel hoc solo naturæ spectaculo admirabilis Sicilia. Vt pleri-
que sanè legantur authores illustres, qui vel obiter de hoc incendio, vel affectata etiam

O occa-

De Aetna authores.

occasione, nec sine summa admiratione loquantur; Lucretius in primis, Plinius, Strabo, Solinus, Diodorus Siculus, & vt aiunt, Vergilius dicato de Aetna opere: quorum nos non spreta authoritate, nouam, & ni fallor, veram, & quæ præcipua erit ad institutum nostrum demonstratio, prosequemur historiam. Fama est hanc insulam nobilissimam, continenti olim cùm esset adiuncta, & pars Italiæ, infrà tamen ob soli naturam sulphurosam, ac anfractuosam, peruiam vsqueadeo esse igni, ac mari, & ventis; vt quondam in medio veluti discrimine tot elementorum corruerit, quare fluctus ruinam insequentes, eam ab Italia dissecuisse, ac exinde dictam Siciliam. Quod significare visus est in III. Aeneidos Virgilius.

Siciliæ dispositio ad incendium.

Hæc loca vi quondam, & vasta conuulsa ruina,
Tantum æui longinqua valet mutare vetustas:
Dissiluisse ferunt. & quæ sequuntur.

Prima caussa.

Quam caussam, à natura scilicet ac dispositione loci, omnes de incendio quoque Aetnæ primam esse confimant. Est ergo Aetna mons vnicus, ac altissimus XXX. mill. passuum, vt Fazelus nouissimè de rebus Siciliæ tradit. Qui vndequaque, ac longissimè ab Italia conspicuus, radices agit ad mediam Siciliam, pinguibus circumsecus aruis, vinetis, ac pascuis fœcundus, iugiterq. pinetis, ac fagis, altissimisq. abietibus nemorosus. Ad summum verò verticem, quà salubre est totus, ac instabili cinere, pumiceq. confragosus, in vastissimum dehiscit Craterem, ita enim ob similitudinem appellant authores id genus voraginem. Quæ ad supremam oram quatuor milla pass. latitudine, subinde arduo introrsum cliuo se in tartara vsque coangustat. Visu horribile præcipitium, quanquam fumus, mugitus interior, ac tremor, & vel ipsa imaginatio iamiam instantis ignis, ac ruinæ, neminem, quamuis etiam audacissimum non primo statim occursu innhorrescere faciat, atque auertat. Quoniam verò non videtur dubitandum, crebra ipsa, quæ per omnem ætatem hic fuerunt incendia, iugi cinerum reiectatione hunc vastissimum montem extulisse; tota eius materia nihil aliud esse videtur, quàm incomposita, suspensaq. in se moles cinerum, pumicum, ac lapidum, quibus cùm omniquaque spiritu, ac ventis penetrabilis sit, miranda res est, quod semel combusta materia, vim ad tempus concipiat nouam, vt iterum ardeat, atque iterum sine fine. Cui rei locus ipse fides est, qui sopito aliquandiu incendio, conflagrat iterum, ac Virgilius idipsum miratur in Aetna, illis versibus.

Crateres incendiorum, qui dicantur.

Aetnæ mons ex cineribus factus.

Materia semel cõbusta, reuegetatur

Cætera materies quæcunque est fertilis igni,
Vt semel accensa est, moritur, nec restat in illa,
Quod repetas: tantum cinis, & sine semine terra est.
Hic semel, atque iterùm patiens, ac mille perhaustis
Ignibus, instaurat vires &c.

Nam cum in imis barathris nullo vnquam tempore extinguatur ignis, quin aliquod sui mittat vestigium, vel feruorem, vel fumum, vel flammam, tamen extrinsecus ad incendia non sæuit, nisi per interualla aliqua, plus, ac minus. Et quo diutiùs cessauerit, quasi vegeta magis ad incendium materia, eò maiori sese exerit violentia, & cum ipsis flammis ingentes harenarum globos, ac cineres mittit, &

---Vt verbis Lucretij vtar,
Extruditq. simul mirando pondere saxa.

Aetnæ caussæ mirandæ.

Fomitis vnde perpetua sit vegetatio

Hæc est incendij huius, atque historiæ summa. In qua mirari subit naturæ consilium; quæ ad id caussarum syndrome; & quæ propago materiæ tam vegetæ, quæ Aetnæ subministret perpetuò pabulum ad sempiternum ignem. Non est ergo dubitandum, quòd si vllis in rebus est aliquid admirandi, fermè Aetna naturæ miraculum vnum sit maximum. In primis de ea combusta materia, vt vegetetur iterum ad nouum incendium, quod videtur carere fide, cum vetus ille de Aetna author diuersam congeriem adduxisset in caussam, sulphuris, bituminis, & quicquid succi in terris irritat ignem; concludit id potissimum lapidum generi tribuendum esse, Molari præsertim, ac Pyriti.

--quibus (inquit) custodia flammæ
Vera, tenaxq. data est, sed maxima quippe molaris
Illius incendi lapides, sic vindicat Aetnam,
Quem simul ac ferro quæras, respondet, & ictu
Scintillat calor. &c.

Contra Aetnæ authorem.

Verùm nos, si ex his, quæ longa exercitatione circà harum terrestrium rerum naturam dicimus; & ex his, quæ planè apparent, determinare velimus: dicemus hanc sententiam, quam duro alioqui, ac laborioso carmine protulit iste author (parcant illi manes) longè gentium erroneam esse, ac manifestè falsam. Nam quòd illa lapidum genera non eam obtineant in se naturam ignium tenacem, ac propriam; iam notum est, Pyritem lapidem inimi-

inimicissimum esse ignibus, nec vnquam incendi, sed attritione tantum, vt lapis est durissi-
mus ex eo excuti ignem. Alterum verò genus, quod prorsum ponitur, vt etiam pumex:
semel combustum, ac omni humore exutum combustibibili (res digna notatù) contrarios
videmus in Aetna, & extrà Aetnam parere effectus. Nam extrà Aetnam, vt omnino ex-
pers omnis aptitudinis ad ignem, vbi aliquandiù senserit æstum, imbres, frigus, atque aë-
rem, non tantum non ardet, imò nouam acquirit qualitatem (vt Fazelus est testis) fa-
tiscitq. in agris in genus cineris harenosum, & pingue, quod fœcundissimam reddit ter-
ram. Qui verò eiusmodi lapides ex Aetnæ incendio combusti, ac eiecti, intrà Aetnæ rur-
sus salebras collabuntur; hi quidem (in quo tota consistit vis quæstionis) ad tempus ar-
dendi vim concipiunt iterum. Nimirùm hæc est caussa; non quia eadem prorsus materia
lapidis semel igne absumpta ardeat iterùm, quod mirandum esset, & impossibile; sed quia
tàm hi lapides, quàm pumices, ac reliqua materiæ congeries eius montis, quæ tota est po-
rosa, ac laxa, nouum ad tempus concipit incendij fomitem. Atque hic fomes, nihil aliud
est, nisi naturalis fuligo sulphurosissima, quæ ex imis, immensisq. Aetnæ barathris vi
ignium iugiter, ac flatuum eleuata, congestaq. in supernis veluti caminis, idest in ea va-
stitate cinerum, pumicum, ac lapidum poris, igne vi flatuum subeunte inceditur, confla-
gratq. ingenti flamma, eodem planè loco, ac materia, qua visum est conflagrasse priùs.
Incensus vero ita ignis, quam non sibi suppeditat materiam pro pabulo? qui vt in forna-
ce crudos torret lapides, ac metallum contumacissimum eliquat in flammas; ita hic Aetnæ
ignis immensus, ac vehementior omni igne, haud mirum, vel exiguum nactus fomitem,
sæuit in quamque rem præuiam, ac lapides, cineres, & vel ipsa iuga montis conuertit in
pabulum, combustaq. eiaculatur ad summum. Has ergo arbitror incendiorum Aetnæ
particularium planas esse caussas. Verùm absumente incessanter Aetna, ac voraci igne
intimum fomitem; quæritur, vnde nam matrix ipsa, aut seminarium id fomitis, alimoniæ
speciem sibi suppeditet, vt perpetuus in ea subsistat ignis? Hæc ardua profectò, ac in natu-
ræ arcanis recondita quæstio est, & quæ, circa vniformitatem calorum balnearum, altissima
per omnem ætatem sapientum ingenia exercuit. Nos verò propagationis huius duas ad-
ducemus caussas. Prima quidem est, imperscrutabilia putandum summi opificis artifi-
cia, qui ad sempiternam operum suorum gloriam, materiam, ac principiorum apparatum
sibi suppeditauit, aptauitque, vnde, & quomodo non est satis humana imbecillitas expli-
care. Sed enim videmus, quòd natura ad perennem rerum propagationem, facit circu-
lum in caussis, & effectibus; idemq. ad diuersos respectus est effectus, & caussa, & mate-
riæ perennis propagatio. Quod planè patet in pluuia, quæ ex humido vapore generata
in aëre, ipsamet nouam terræ præbet vaporum materiam, vt pluat iterum. Et materiæ pri-
mæ in caussis rerum communissimis non alia profectò est ratio. Ergo hoc non latet con-
iecturam nostram, circà omnes infrà terram ciuitates, peruagari, compingiq. immensis
conuolutionibus à concluso flatu crassissimam vsquequaque vaporum, exhalationumque
caliginem: Cuius fortasse in hoc circulo rerum ipsa Aetna, & tot adeo terræ incendia sunt
præcipua caussa. Quæ sanè intima caligo (vt nubes supernè in aëre) alibi in aquas tàm
longa serie, ac varietate, quam videmus ipsorum fontium, conuertitur: alibi in metalla
congeritur: alibi primas veluti radices vegetat aliorum id genus mistorum terrestrium, &
pro certa denique ingenitarum vbique rerum proprietate, sulphur ipsum, quoddam pri-
mum id genus terrestrium mistorum seminarium vegetat. Hæc est vna caussa; quæ prin-
cipijs congrua est summi Philosophi in I I I. Meteor. Alteram verò propagationis huius
caussam non dubito equidem suppeditari ei à circunfluo insulæ mari; quod, vt natura vn-
ctuosum sit, planè cùm de maris natura loquemur, probaturi sumus sequenti libro. Imò
paulò antè de communi incendiorum natura hoc docuimus, non posse fieri sine aliquo im-
pulsu maris incendia. Nam tria præcipuè illa, quæ diximus, hic præstat mare in caussam
Aetnæ; aperit, dilatatq. vias; nam vbi vis ignis non habet spatium expirandi, non durat,
& extinguitur. Præbet vnctuosam sui partem radicibus primis in propagationem materiæ
incendij. Et tandem compingit penitus in cauernas flatus, qui excitet in præiacentem fo-
mitem flammas. Quod maximè in hac insula fieri putandum est, quæ suspensa videtur im-
mensa vbique vastitate lapidum, & vbique cauernosissima, & præsertim ab ea parte, quà
Charybdis mare allidit, voratq. vsque in viscera terræ. Hanc à mari caussam tentaue-
runt quoque auctores veteres, sed non adeo distinctis effectibus: ac in primis Lucretius
Poëta, idemq. grauis philosophus, illis versibus.

Præterea magna ex parte mare montis ad eius
Radices frangit fluctus, æstumq. resorbet.

Atque idem videntur asserere Solinus, & Diodorus Siculus, qui scribit ab ea parte, quà
Eurus, & Africus perflant, assiduis pelagi fluctibus retundi intrà cauernas incendij mate-

Lapides combusti extra Aetnam fiût lætamen.

Vera solutio.

Ignis Aetnæ vis.

Aetnæ vnde perpetuum sit papulum.

Naturæ circulus in suis principijs.

Caliginis soboles in ventre terræ.

Sulphur seminarium mistorum terrestriũ

2. Caussa. Mare tria præstat in caussam Aetnæ.

Lucretius lib. 6.

riam, eoque illusu vniri in se vapores, atque ita accendi. Qua in parte legendus item Macrobius est libro v. cap. xvi. & item Aul. Gellius libro xvii. cap. x. qui in eam sententiam citat Pyndarum, ac eum imitatum fuisse Virgilium in iii. illis versibus.

Interdumq. atram prorumpit ad æthera nubem.
----Sed horrificis iuxtà tonat Aetna ruinis

Vbi habentur à Seruio communia: sed hoc maximè notandum, quòd qua parte Sicilia respicit Africam, speluncas insula habet perspicuas plenas sulphure, quæ receptis in se fluctibus flatum concipiunt, & exinde incendium. Cui rei satis idoneum testimonium est, quod alijs flantibus ventis Aetna nihil emittit, & pro modo flatuum Euri, vel Aphrici, interdum fumum, interdum fauillas, nonnunquam verò aucto sic in se fomite emittit incendium. Ergò iam subiecti hic ignis, & vt veniat ad incendium plures habes caussas. Formalem, ipsum ignem. Materialem, sulphur, eiusq. perennem propagationem ab intima caligine terræ, simul atque ab incumbente mari. Instrumentalem, naturam loci cauernosam, ac molem ipsam montis totam cuniculosam, suspensamq. in se, & quæ assiduè onustam sulphure concipit fuliginem. Agentem flatum, qui ex penitissimis cauernis excurrens ad huiusmodi exitum, & quasi ad proprias fauces, sopitos ignes ad materiam proximè, quaquà fuerit, exuscitat. Varietatis porrò ratio, cur plus minus, ac diuersis interuallis, vel sopitæ quiescant flammæ, vel conflagrent, varius inuicem dictarum caussarum concursus est: præcipuè verò materiæ non semper, nec vbique vno tenore dispositæ; & ventorum inconstans flatus. Vrgentis tandem flatus, atque incensi ignis, quem loci angustia non capiat, sunt ea accidentia, atque portenta, terræ tremor, maris fremitus, fragor, flamma, fulgor, & pro exuberanti copia materiæ, profluuium sulphuris, atque ignis simul ad æthera. Quæ adeo cuncta sæuiunt horrendis modis, vt nec sermone vnquam, nec calamo ea persequi ausim; quando his etiam, qui ea frequenter inspicere solent, vel minari videantur mundum igne consumi, vel extremam imminere cœli ruinam, & nec mari, nec terra esse locum refugij. quod hinc fiet clarius.

Caussarũ cõcursus in incendijs Aetnæ

Varietatis incendiorum caussæ.

Accidentia incendiorum.

Flumen sulphuris, atque ignis ex Aetna.

Inter ea inquam accidentia, quæ immensam vim ignis in terris, ac copiam sulphuris possunt ostendere, est; cùm ex Aetnæ ingenti conflagratione flumen ignis, ac sulphuris in subiectam vsque Siciliam euomitur. Principio veteres, cùm prima illa hominum memoria tot Aetnæ vidissent, horruissentque portenta, quæ omnem naturalium caussarum modum videbantur excedere; ac immanes inter alia mirarentur in aëre turbines, qui ex Aetna primùm vrgentissimo flatu, ac mugitu veluti hominis horrendissimo totam concuterent insulam, simulque tantam vim cineris, lapidum, atque ignis iacularentur, obtenebrarentq. densissima caligine aërem; hæc inquam videntes non aliam habuerunt rationem, nisi quòd olim Gigantes hìc in certamen venissent cum Dijs, ac illos tandem Iouis fulmine debellatos, in intimumque Aetnæ baratrum detrusos, veterem adhuc tentare cladem, ac vel motos aliquando super latera, vel suspirantes, ingenti mugitu edere hoc incendium. Quam figuram paucis versibus perstrinxit Virgilius in iii. Aenei. Pyndarum imitatus d.

Gygantũ fabula sub Aetna

Fama est Enceladi semiustum fulmine corpus
Vrgeri mole hac, ingentemq. insuper Aetnam
Impositam ruptis flammam expirare caminis.
Et fessum quoties mutat latus intremere omnem
Murmure Trinacriam, & cœlum subtexere fumo,

Aduolant, qui hinc eructantur, cineres centena milliaria. Atque horum, ac lapidum simul imbre ingens quidem pernicies est, quod viciniam, & tàm culta, quàm inculta deuastent loca, quodque armenta, pisces, volucres interimant, ac in subiectas vsque villas, ac ciuitates, quà pertingunt, prægrauata onere pessundent tecta, ac sæpè domos, simulque familias miserè opprimant. Verùm in quo hæc Aetnæ tempestas incomparabilem habet sæuitiam, est horribile ignis, atque sulphuris profluuium, quod non Aetnæ vastitas, sed immensum potius inferni barathrum eructare aliquando solet, ac antiqui fermè illius certaminis instar, cœlo, ac terræ minari, vel finituri potiùs per ignem mundi spectaculum reddere. Nam exaudito diu gemitu cauernarum, maris, ac terræ fremitu, exurentisque intus fragore sulphuris, quæ sequuntur incensi cinerum, ac lapidum, qui bombardæ instar eiaculantur acerui; demum incendij vis, completo vndique flammis, ac atro turbine aëre, præ sulphuris, in quo exæstuat copia, ac materiæ grauitate; tota (miserabile visu) in subiectam regionem præcipitat, ac fluminis ardentis modò non syluas solùm, qua ingenti volumine deuoluitur, ac rupes montis deuorat; verumetiam & integras absumit villas, ac

Cinerum Aetnæ sæuitia.

Profluuij vastitas.

sæpè

ſæpè vicina euertit oppida, funeſta, ac plena horroris vbiq. veſtigia tantæ ſtragis relin-
quens. De quo Poëta ille ſecutus Pindari carmina in Pythijs, ſatis grauia cecinit, ſed quæ Virgilius in Aetna.
minimam tamen tanti diſcriminis exprimunt partem d.

Fluminis in ſpeciem mitis procedere tandem
Incipit, & primas demittit collibus vndas.
Illæ paulatim bis ſena in millia pergunt;
Quippe nihil reuocat, curtis nihil ignibus obſtat.
Nunc ſyluas, rupeſq. vorat.

Plura huiuſmodi calamitatis exempla ponunt Thucydides, Plinius, Suetonius, Oroſius,
Diodorus. Inter alia verò, quod diuinum declarat iudicium; cum inauditis modis ſæui-
ret incendium Anno Domini CCLIIII. ſecundo anno poſt Sanctæ Agatæ martyrium; pro-
fluuio ignis iam ad fines Cataniæ impetente; diuina reuelatione factum eſt, vt ſumerent Veli Sanctæ Agathæ miraculum.
Catanienſes è ſepulchro D. Agatæ Velum, & ſolemniter contrà incendij tempeſtatem irent:
quo vexillo tunc, ac pluries ſubinde vſi, ciuitatem aiunt à tanto periculo, cui adeò fuit
ſemper obnoxia, pluries fuiſſe aſſertam. Magis autem ob vicinitatem obnoxium illi eſt
Randacium caſtellum, occidentali parte montis: quod nouiſſimè hoc ipſo anno, quo hæc
ſcribimus M. D. LXVI. Calendis Nouemb. miſerabili ſtrage eius ardentis profluuij, Randacij incendiũ.
ferè abſumptum, ac hominum fuga, quod vnicum eſt ad ſalutem remedium, derelictum
accepimus.

Aeolias Inſulas olim arſiſſe omnes cum mari.

ADMIRANDA quoque poſt Aetnam contingunt incendia, in Aeolijs, quæ ſeptem
ſunt inſulæ mari Siculo, non plus viginti millium paſſuum traiectu ab Italiæ finibus,
atque à Sicilia. Dictæ olim ob ignis, quem perpetuò fouent, naturam, Hepheſtiades Græ-
cis, ac pari nominis ſignificatione Latinis Vulcaniæ; necnon Thermeſiæ pro multis aqua- Hepheſtiades, Vulcaniæ Thermeſiæ.
rum calentium, quas habet ſcatebris, vix tamen hodie ob barbarorum excurſationes, inho-
ſpitalitatemque terrarum cognitis. Harum princeps Lypara, quam olim arſiſſe totam in
prodigijs notant, M. Aemilio Lepido, L. Aurelio Aceſte Coſſ. Strongyle altera ex cuius fu-
mo qui flatus futuri nam eſſent prædicere hic ſolitus Aëolus, exinde ventorum Rex puta- Aëolus ventorũ Rex.
tus, & filius Iouis, nomenque Inſulis dedit Aëolijs. Deinde Hiera, Vulcano ſcilicet ſa-
cra, quem Cicero hìc olim regnaſſe aſſeuerat, perpetuis ferè ignibus noctù conſpicua, ac Vulcanus
die fumum mittens teſte Thucydide: ſulphuris, pumicis, ferriq. molles ſæpenumero eru-
ctans, Strabone. Reliquæ Hiceſia, quæ Salinæ hodie dicitur: Ericuſa, quæ Alicur; Phei-
cuſa, Felicur; Eunonimos, Vſtica item Ptolomæo; & Didymæ. Quas omnes ob ſoli na-
turam adeò ſulphuroſi, ac igniferi ſæpenumero conflagrare non eſt mirum. Portentoſum
verò habitum fuit incendinm, quod (teſte Plinio) relatum in annalibus eſt, ſociali bello,
diebus aliquot has Inſulas arſiſſe omnes. Addit Strabo, cùm meatus, vnde vim ignis ex-
halare ſolebat, obſtructi eſſent; flammas facto impetu ſub mare, vndas primùm extuliſ- Mare arſiſſe.
ſe, mox ſuper mare illapſas, arſiſſe aliquandiù cum mari. Quo ſanè effectu, ac tot alijs
Italiæ incendijs, concludit hìc auctor neceſſarium eſſe has Inſulas inter ſe, ſub mari, &
ſub terra meatus habere continuos, à Cumis vſque in totam Siciliam: immò veriſimiles
habere coniecturas, eoſdem meatus longiſſimo tractu maris vſque in Achaiam pertingere,
quod Græci ſub Arethuſæ, atque Alphei fabula non habent dubium, ac mox altero hoc
exemplo confirmabimus.

Aenariæ, & inſularum in Baiano ſinu incendia.

PORRO' aſſerunt ijdem auctores, has omnes inſulas, vnà olim cum Sicilia Italiæ
fuiſſe adiunctas. Ac pariter quæ in Baiano ſinu habentur, Prochytam, Capream, Pan-
datariam, & harum maximam Aenariam, quæ nunc Iſchia dicitur, decem millia paſſ. à
Neapoli, continentis olim tetræ fuiſſe partes, ſed aſſidua incendia, fluctuumque impetus
eas longo temporis ſpatio diſpeſcuiſſe. Maior verò, ac dignior inter has Aenaria, quam
& Inarimen à monte, quo à Miſeno fuerit auulſa, dictam legimus, & Pythecuſas apud
Strabonem lib. v. digniſſimis hoc loco exemplis celebranda venit, Pythecuſas (inquit)
Eretrienſes ſimul, & Chalcidenſes habitarunt, qui cùm terræ frugibus, & auri foſſioni- Ex Strabo
bus beatiſſimi forent, coorta ſeditione inſula reliquere. Donec terræmotibus expulſi,
& exhalantibus ignibus, & inualeſcente mari, & aquarum feruoribus exceſſere. huius enim
genus eructationis habet hæc inſula. Hinc porrò orta fabula, Typhonem gigantem in ea
inſula ſepultum, quem, cùm latus verteret, euaporaſſe flammas, & aquas: & quandoque
etiam fit, vt minores ſimiliter inſulæ efferueſcentem mittant aquam. Veriſimiliora au-
tem (ſubdit Pindarus) qui Pythijs carminibus naturales à nobis allegatas percurrit cauſ-

Typhonis fabula. Pindari ex incendio Aenariæ.

sas, omnem hunc tractum à Cumis vsque in Siciliam ignitum esse, & coëuntes sub terra habere cauernas in Græciam vsque, & continenti terræ porrectas. Ideo Aetnam, & Liparenses insulas, & Neapolitanum agrum, & Baianum, & Pithecusas talem habere ad incendia naturam. Olim verò ex hac insula ignis, cùm in sublime exhalauerit, Typhonis, id est ardoris in modum, ceù fulmen è cœlo recidens in insulam, ac pelagus ad tria vsque stadia excurrens; perterritos ipso fragore, qui remansere, incolas, in superiorem refugisse Campaniam. Hoc memorabile in Antiquis habemus Aenariæ incendium, ac simile contigisse narrat anno Sal. humanæ CCCI. quando regnaute Carolo Neapolis, ac Siciliæ Rege, hæc insula conflagrauit horrendis modis plures menses. nam ex eo tempore relicta diu, & concremata, minus fœcunda bona ex parte remansit. Vinorum tamen genere insignis, ac balneis calidis, medicatisq. plurifariam aquis abundans.

Horrendum Vesuuij incendium ex Dione.

De continentis verò terræ incendijs. Est Vesuuius in Campaniæ finibus mons vnicus, non procul à mari septuaginta circiter stadijs sub Neapolim. Qui cùm ad verticem, ac per latera confragosos habeat hiatus, ac ex certis spiramentis vim aliquam expiret ignis; cæterum fœlicissimis uinetis super omnem Italiæ terram fœcundissimus, multis ab hinc sæculis expers omnino incendij extitit. Solebat enim antiquitùs, si Dioni credamus, quotannis; vel Vitruuio potius, aliquibus annis conflagrare, ac mira edere accidentia. Quæ cùm Titi Cæsaris temporibus præter morem euenerint, terribiliaq. visa sint his, qui ea frequenter solebant inspicere; haud sanè erant inter has historias omittenda, & præsertim quia magnam ex eis vim ignis subterranei, diffusiq. ex eo caloris explicaturi sumus. Scribit igitur Dion sub Tito multa horribilia contigisse: nam cœpisse per Autumni tempus videri circà eam regionem, ceù vastas hominum imagines; quos appellant Gigantes, versariq. eas in aëre, ac interdiù, noctuq. circà proximas ciuitates vagari. Post hæc secuta est maxima siccitas, ac repentè graues adeò terræmotus, vt ea æstuaret planicies, montiumq. culmina subsiderent. Ad hæc sonitus subterranei tanquàm tonitrua, ac super terra mugitibus similes extiterunt: Mare simul fremere, cœlum resonare, igensque, & repentinus fragor, quasi montes simul corruerent, exaudiri. Tùm exilire in primis immensi lapides, quos magna vis ignis est consecuta, fumiq. adeò tenebrosi, vt omnem aërem obscurarent, solemque, quasi eclypsis fieret occultarent,, noctemq. ex die, ac diem ex nocte flammis corruscantibus redderent. Quibus prodigijs perterriti homines, alij antiquam Gygantum inter se ortam seditionem narrabant, quorum veluti clangor tubarum in aëre audiretur. Alij mundum in Chaos redigi, aut igne consumi, & cùm peiora vsque futura suspicarentur euenta, exanimes alij ex ædibus in vias, alij de vijs in ædes confugere, nec mari, nec terta, ita erant cuncta atro cinerum turbine occupata, se tutum quisque arbitrari. Quæ res multa damna, vt cuique sors tulit, importauit, non solùm hominibus, prædijsq. ac pecoribus; sed etiam piscibus, auibusque, quas peremit omnes, duasq. vrbes Herculanium, & Pompeios, populo sedente in Theatro penitus obruit. Postremò tantus fuit cinis, vt indè peruenerit in Africam, Syriam, & Aegyptum, introieritq. Romam, eiusq. aërem compleuerit, & solem obscurauerit. Quòd cùm per initia quid esset nemo posset coniectura consequi, vereri omnes cœperant omnia sursum deorsum ferri, solemq. in terram cadere, aut terram in cœlum conscendere. Inter incommoda autem, quæ multa intulit hæc aëris turbatio, paulopost morbum pestilentem, & grauem Populo Romano immisit. Et quasi diuinum id fuerit iudicium, incendium igens in Vrbe est excitatum è terra, quo nobilissima ædificia, Pantheon, Agrippæ Thermæ, Serapidis, atque Isidis phanâ, Septa, Diribitorium, Theatrum Balbi, Scena Pompei, Octauiana ædificia vna cum libris, templum Iouis Capitolini, cum proximis templis igne consumpta sunt: Hæc Dion de Vesuuij incendio, quod vel solo Plinij interitu erit omni sæculo memorandum.

Gigantũ imagines ac turbines antè incendiũ.

Portenta.

Damna.

Cinerum vis.

Incendiũ ingens in vrbe.

Plinius incendio obrutus.

Incendium balnearum ad Baias.

De postremis autem nostrorum temporum incendijs, memorabile sanè est, quod paucis iam annis ex ipsomet balnearum fomite, ac sulphure excitatum est ad Baias. Quæ olim ciuitas, seu potius suburbanum Romanæ illius maiestatis celeberrimum, in littore maris situ planissima, ac exinde virentium collium coronide amœnissima, distat ab Cumis, quò Boream spectat quinque millia pass. ab Auerno duo millia pass. Et infrà situ australi sunt ad Misenum tria millia pass. ad Puteolos traiectu maris, tria mill. pass. & à Puteolis ad Neapolim decem, ac pari spatio maris ad Aenariam decem milla passuum. Tellus aprica, & quæ ob lenissimam omni tempore aëris temperiem, ne bruma quidem caret arborum

Baiarum situs.

fœcun-

fœcunditate, florum, ac fructuum; cæterùm vt tota infrà luxuriet sulphure, ac varijs idcirco
corripi solita sit incendijs; satis quidem, & historiæ declarant, & planè confirmāt quibusdam
recessibus vestigia, prærupti circà Auernū hiatus, horridiq; subeuntis hinc olim flammæ cra-
teres, ac cauæ rupes vsq; ad Cumas. Cū ergo multis elapsis seculis, nec de vicinis Insulis, nec
de Vesuuio, nec toto eo tractu terrarum, qui est infrà, & citrà Puteolos, vlla extaret incendij
memoria; demum Anno salutis nostræ M. D. XXXVIII. circà Calendas Octob. cùm
intimi sonitus, terræque motus plures dies, & quæ id genus pręcedere solent signa incendio-
rum præcessissent; repentè tellus in balneis Tripergulanis, quæ in media sinus curuatura in-
ter Baias erant, & Puteolos, horrendissimo fragore diducta, ingens hiatu edidit incendium,
quo flammarū globus pumices in omnem viciniam, cineresque ad quinquaginta vsq; mil-
liaria reiectauit. In tantum, vt non Lucrini solùm, aquæ (qui vicinus est lacus) vsque ad
Auernum sint contaminatæ; sed marinis quoque ipsis ad duo ferè milliaria exiccatis, mons
excelsus, nec inferior in conspectu Miseni factus est, quem Modernum, siue Nouum idcirco
appellant: trium (vt asserunt) milliariorum altitudinis. Planicies, quæ tot adeò naturæ
gratijs, nec minus ædificijs ornata, ac singularibus balneis erat conspicua; ingenti vi cine-
rum obruta remansit, locus confragosus, prærupti hiantesque crateres, ac ipsa pluri ex par-
te balnea submersa iacuere. Cum innumeris verò alijs præcipuam cladem sensēre nobi-
lissima balnea, quæ Syluiæ, olim Gentilium Deæ habitaculum credita, Syluania dicta,
& posteà Tripergulana, ob celebritatem toti ei viciniæ nomen ad Tres pergulas dedis-
se traditur.

Mons modernus ex incendio factus,

Baln. Syluana. Tripergulana.

Incendia in externis terris, ac noui orbis singularia.

HAS incendiorum demonstrationes multa alia confirmant in externis exempla, quorum
aliqua huic loco magis idonea ex noui orbis terris subnectemus. Extrà Gades, quæ primo
ad occidentales terra occurrunt insulæ, quas Antiqui Fortunatas, nostri Canarias dixere,
vel ipsarum nominibus apud Plinium memorabiles sunt, Iunonia, Ombrion, Pluuialia, Ca-
praria, Ningaria, Planaria, Canaria. Quas inter vna, quam hodie Teneriffem, alij Gomeram
vocant, miranda adnauigantibus fit, quod ex vastissimo hiatu, ac maximo lapide mirę altitu-
dinis, perennes Aetnę instar, ac noctu maximè emittit flammas. Quas terras, hosq. effectus
cùm melius hodie nostri naturæ explorauerint, asserunt tunc præcipuè ex ea eructari flam-
marum globos, quùm flantibus ab Austro Euris, intimum in cauernas impingunt fomitem,
excitantque ex eo flammam. quam caussam & nos in incendijs Aetnę, ex Diodoro adnotaui-
mus. Confirmant & simile incendium in vna Hesperidum insularum, quæ item in occiden-
tali Octauo, vltra Tropicum, & sub Torrida, minus ob aëris vitium, atque æstum exploratæ
Antiquis fuere.

Insulæ Fortunatæ, seu Canariæ.

Incendiū in vna Hesperidum.

Incendiorum noui orbis mira exempla.

VLTERIVS adnauigato illo in occidentem oceano, multa alia prodita sunt, ac inaudi-
ta incendiorum exempla. Nam in extrema nouæ Hispania parte, quæ à Nicaragua prouin-
cia, fortissimum veluti dorsum montium inter duo maria extenditur, trecentorum millia-
rium spatio, ad Pariam vsq; amplissimam noui orbis partem; præ angustia haud dubie in-
ter illa duo maria, quam diximus terrarum ad incendia necessariam esse dispositionem, non
vnum Aetnę instar spectaculū, sed cōplures, vel decem circiter ex illis montibus igniū appa-
rēt voragines, quos accolæ Hispani appellauere Vulcanos. Ex quibus si nō flammę elambant
perennes, vel quæ interdiu minus, noctu maximè perspicuæ videantur; immensa vndiq; cine-
rùm vis scatet, ac lapidum, qui squallentes vbiq; reddunt campos, ac fluminum ripas ad ma-
rinas vsque vndas occupant, quæ cinerum propterea flumina nuncupant. Tellus alioqui
inuenta sub illo cœlo tolerabilis, & non frugum modò cunctarum ferax, ac aquis variæ na-
turæ irrigua; sed & auri metallis ditissima, cuius uel ex ipsis arenis fecerunt glebas in
magnam copiam.

Vulcani decem ardentes.

Flumina Cinerum.

Vulcanum admirabile coruscantis auro flammæ.

VNVM uerò inter has uoragines admirandi Vulcani spectaculum, nouiter proditum,
apud Ninderi oppidum ad tres leucas, quod quamquam uastis per tempora exæstuet incen-
dijs, ac ad imum barathrum spectantibus, metalli simul fluentis, ac coruscantis ad æthera
flammæ splendorem mittat; in opinionem traxit etiam principes, flumen liquentis auri, uel
Plutonis potius sub illis antris subesse diuitias. Locum describunt præalto monte conspi-
cuum, confragosumque, ac in apricis siluosum, in imis uerò recessibus squallenti cinere,
combustorumq. lapidum reliquijs funestum, & horridum. Et qui tamen (quod mirum est)
in suprema ipsa ora, atq; hiatu ignis, frigidis, ac dulcibus scatet aquis: quare ex interuallis,

Flumen auri.

ac cessa-

Metalli ardentis species.

ac cessatis aliquandiu incendijs, cùm facilis cuiq; per illas salebras præbeatur ascensus, craterem inuentum narrant tricentorum infrà pedum altitudine, ac ad imum fluētis inter lambentes flammas auri apparere lacum. Materiam non licuit hactenus è conspectu solo, nec ex ipso cliuo conijcere qualis sit: nisi quia substantia apparet viuax, luminosa, & quæ sui motu fluida, quasi ex ardenti fornace ebulliens, ad decem sursum pedes exilit, sine vllo (vt asserunt) fragore, nec fumo, nec vllius prauæ qualitatis odore. At per noctem, quod magis mirandum est, sereno vt plurimum sub illo cœlo aëre, tanto irradiat ad medium vsque aërem splendore, vt nautę non alia soleant per illud nunc respicere sydera; immò cùm sub eo repercussu, ac luminis claritate nauigent, ac legant, ac scribant; asserunt mihi venerabiles amici, F. Franciscus de victoria, qui nunc est in illis terris Episcopus, & Ioannes Gomes, dum illac per mare del Sur adnauigarent, subtilissimas noctu litteras, tanquam in clara luce consueuisse legere. Hactenus exemplis de natura terrestris ignis contenti sumus. Qua in parte cùm communem scriptorum hac ætate habeamus consensum, ac planissimas etiam inferni ignis cum ecclesia sancta rationes; iam hanc subiectæ huius tractationis supponemus vnam partiũ essentialium primam, atq; hinc modum concludemus, planamq. demonstrationem, vnde hi calores in caussam veniant Thermarum, in qua cæteræ ipsarum historiæ fundandę, ac concludendæ erunt.

Catholica de dignitate ignis, ac noua demonstratio terrestris ignis, vt in caussam veniat Thermarum. Cap. VII.

Ignis omniũ rerũ principiũ

Ex prædictis, inquam, incendiorum terrestrium exemplis, cùm iam planè constet vim ignis esse incomparabilem, libet eam hic altius cum Platonicis contemplari. Taceo quantum antiqui philosophantes, vt Zoroaster in primis, & Heraclitus (quos Plato attestatur) hanc euexerint ignis dignitatem: qui omnia dixerunt ab vno igne genita, nempe quia, si non materia cunctarum rerum, certè prima quædam esset efficiens caussa. Atq; hinc Anaxagoras αἰθέρα deductum putauit à verbo αἴθω, quia superiora illa corpora igne essent plena. & hunc imitatus similiter Plato videtur intellexisse Dei nomen θεὸν dictum, ab αἴθειν, quod est ardere. & quod mirificè sacram scripturam (vt creditur) imitatus, protulit in Timæo; In principio creauit Deus ignem & terram. Sed age planius ad hanc Thermarum demonstrationem, vim terrestris huius ignis recurramus.

Ignis vis incomparabilis.

tranfeo, quòd indomito viget impetu, ac ascendens sursum, & quæ superat, facit ascendere, crescit in multiplicata analogia ferè in infinitum, corrumpit, ac transmutat quodcunq; occurrit in sui substantiam, nec dempta ex eo parte, vnquam diminuitur. Adde ex prædictis Aetnæ, ac aliarum terrarum spectaculis, quòd in cauernis terræ conclusus, sese agitans, vbi inueniant aditum, penetrat ad exitum ad centena milliaria, etiam subter mare, & terræ anfractus. Et dum maiores iugiter vires acquirit impetu; terras, quæ occurrunt, saxa, ac montes conuertit in pabulum. vt nisi ambitu magni Oceani, ac Dei iussu altissimi cohiberetur, vniuersam elementarem naturam traheret in incendium.

Ignis terrestris cõstitutio naturalis

Nec mirum ergo tantam vim ignis in terris esse à natura constitutam, vt quæ rerum cunctarum terrestrium vel materia esset, vel certè caussa quædam, (vt dictum est) & calidarum sponte manantium aquarum primum efficiens. quod optima ratione confirmatur. Nam in quibus rebus maiora videntur posita fuisse mundi huius momenta, siue ad necessitatem, siue ad diuturnitatem, haud quidem parcam, nec angustam, nec mancam fuisse naturam videmus, sed (vt decuit) largissimam, atq; magnificam.

Ab vniuersi proportione.

Quare vt cœlum immenso ambitu constituit, quod cuncta comprehenderet, vastamq. disposuit elementorũ molem, & maris immensum pelagus, vnde immensam aquarum copiam distribueret in totum orbem terrarum: Ita diuina illa prouidentia, proportione seruata, magnum admodum ignis apparatum fecisse consentaneum fuit, præter superi elementi vastitatem, in ventre terræ, vnde per longissimos veluti caminos, infinitum diffunderet feruorem ad necessarios, quos diximus naturæ vsus, ac speciali dispositione, vt calidas, ad vsum mortalium, in venis suis redderet aquas.

Ab ordine.

Nec eo secius, vt cuncta firmauit ordine, ac mensura, distinxitq. suis sedibus elementa, statuitq. mari terminos, quos mare (vt videmus) præterire non audet; ita hanc ignis naturam constituisse videtur in terris, admirabiliq. distributione attemperasse, vt ne halitum quidem expiret, nec exorbitet à præscripto itinere.

Futura conflagratio. In Timęo. Duo maxima hominũ, ac mũdi exitia.

Nisi cùm aduenerit plenitudo temporum, quando reuocatis diuino imperio ab hac terræ superficie aquis, fluminibusque, ac maribus in vnum locum, relictaq. terra arida, omniq. exhausta humore, qui nunc fortasse sunt frenum concentrati eiusmodi ignis; tanta futura sint eiusdem incrementa, vt ex imis terræ barathris exæstuent, adflagrentq. vniuersum mundum. In quo omnes Sapientes, ac diuinus Plato in primis, cum sacris nostris Doctoribus concordant, à duobus maximis naturæ accidentibus maxima hominum, ac mundi exitia prouenire, aut vastis

scili-

ſcilicet inundationibus, aut maxima ignis conflagratione. Quam quis neget futuram, qui
æſtuantem iam videmus in terris ignem perpetuum, vaſta incendia prouinciarum, manife-
ſtum deniq; tantæ ſimul materiæ,ſulphuriſque apparatum,quam vno eructat hiatu;quin non
certum fateatur id ſpecimen eſſe, ac euidens ſignum præparationis ad præſcriptam illam
à diuina ſapientia conflagrationem? Vnde his ita conſtitutis,iam nihil miri eſſe debet,quòd
videamus hæc ſingularia certis locis ſpiritamenta calores ſuos exhalare perpetuos, eosq.
vniformes, ac vniformes parere effectus, ſeu flammas mittant, ſeu calores diffundant ſuos;
ſeu calidas reddant aquas,ſemper eundem ſeruare tenorem. Nimirùm quia ab immenſo,ac
indeficiente quodam promptuario ignis mittuntur:alioqui citò, leui quopiam naturæ caſu,
aut iniuria deſituros. Quod rationi fuit conſentaneum. Nam quis imprudens adeo eſſet
artifex, qui tam varios in hoc terræ globo conſtituturus fontes, vnde aquæ vno per omne
æuum temperamento oriundæ eſſent,vel feruidę,vel calidæ,& tamen perexiguum (vt in te-
nui calore balnei coniectare eſt) eis ſubiecißet fomitem, qui & ventis obnoxius, & imbri-
bus, perleui quapiam iniuria labi, ac extingui potuiſſet? An non potius vnum quoddam
immenſum, ac indeficiens æſtuarium ſtatuiſſet in ventre terræ, vnde certa ſpiramenta ad
quemcunq; fontem deſtinarentur perpetua? Heroica ergo, ac ſtabilia putare oportet, non
anguſta naturæ opera. Sanè quemadmodum exactam agnouimus eiuſdem naturæ pruden-
tiam in deducendis fontibus à promptuario maris immenſo,vnde flueret perpetuò;eandem
& in hoc æterno infrà terram æſtuario agnoſcimus ſolertiam,vnde certi fontes ęſtuarent ab
vniformi æſtuario caloris, ſemper uno tenore. Veniſſe primum in hanc ſententiam Pynda-
rus uiſus eſt,quem poſteà Polybius,& Strabo ſecuti ſunt, ex his,quæ foris apparent,non du-
bium eſſe,quin ho• Italiæ tractu à Cumis ad Siciliam,&Aetnam,Lyparenſeſque,& adiacen-
tes his alias inſulas,immò ſub toto hoc pelago maris Ionij, uſq; in Achaiam, & æſtuantem
iamdiu Euboëam, continuas ſub mari eſſe cauernas, ac peruios uſquequaq; contenti ignis,
ac uaporum caminos. Et iam non aliam uidemus diſpoſitionem, ſi ritè computemus, in
eiuſmodi fontibus,utputa in feruentiſſimo Bullicano Viterbij;niſi quòd ex Sicilię barathris
ignium,uel ſaltem ex uicinioribus Italiæ inſulis, quas uidemus perennem intus ignem con-
tinere,penetrent ducenta circiter,uel etiam ſexcenta milliaria(quod non multum eſt in na-
tura ſpatium) ſingulari æſtuario feruores, qui illas aquas calore afficiant intolerabili, uno
tenore. Hoc non mirabitur qui in Thermis noſtris fuerit exercitatus libro 7.& qui in anti-
quis ædium ſtructuris Romæ,uidiſſe potuit uapores igniculi à communi quodam, ſubiectoq;
Hypocauſto uſquequaq; perduci conſueuiſſe, per exiguos tubos fictiles, ad omnes ædium
partes,etiam ſub uia,& ſub Xiſtis,ac uiridarijs (ut nos uidimus) ad principales ædes. Nec
aliam ob cauſſam puto,tàm crebra,ac tàm uaſta apud illos antiquos accidiſſe incendia, niſi
ex fomite uaporeq; adeò continuo, familiariq; per omnes ædes; quale ſub Tito Romæ acci-
diſſe narrauimus, cùm de Veſuuio paulo ante loqueremur, incredibile,à Campo Martio, ad
Theatrum Pompei, in Capitolium, quæ Vrbis eſt tertia pars. Accedit porrò hoc amplius
in naturæ operibus, quòd natura ſolertiſſima artifex progreſſus ſuos facit per debita media,
& ad determinatum finem:quippe non ſolùm caminos habet, vnde vapores permittat ſuos,
ſed & proprium,amicũq;igni ob iter adhibuit fomitẽ,quo allectus vapor ignis,penetrat per-
ſequiturq. vſquequaq; proprium inuenit fomitem;per loca nimirùm anfractuoſa, & poroſa,
eaque referta paſſim (vt coniectare eſt) fuliginoſa caligine,& vbi ad finem, terræ luxuriant
pingues, ac mineræ eiuſmodi, ac primum omnium minera ſulphuris. Et quoniam omnes
noſtræ demonſtrationes fundantur in effectibus, ac ab extrinſecis, tanquam à ſigno, iudica-
mus intrinſeca;planè videmus vapores,& quæ ipſos concipiunt emanantes aquas,non calo-
ris tantùm concepiſſe gradum,& ſiccitatis:ſed quamcunq; etiam ſubiectæ illius naturę qua-
litatem præ ſe ferre, eundemq. apprimè ſaporem, atq; odorem ſulphuris. Vbi de ratione
differentiarum,quæ innumeræ emanant ex occurſu inuicem vario horum trium ſimul,mine-
rarum,ignium, ac aquarum,mira ſuo quiſq; iudicio contemplari debet naturæ miſteria, ef-
fectuumq; diuerſitates, qui (vt videmus) infinitè variant, prout exacta fomitis ſynceritas
reperitur,vel admiſta,& prout ſitus,diſpoſitioq. agentium,ac patientium inuicem rerum,
ac ſors ipſa deniq; tulerit. Ad diſciplinæ verò vſum: vtcunq; vis ignis ſiue vnico, immen-
ſoq. intus barathro,ſeu pluribus veluti æſtuarijs,infrà,extrà,& ad ſuperficiem exæſtuet,tria
præcipua gignit effectuum genera, qui erunt certiſſimæ poſitionis noſtræ de terreſtre igne
demonſtrationes. Nam aut vapores duntaxat per ſubterraneos meatus transfundit,qui tàm
loca ipſa,quàm aquas,ſi incurrant,inalterant:plus,ac minus pro ratione diſtantię,& concur-
ſus inuicem diuerſitate,quemadmodum diximus. Aut vis ignis ad ſuperficiem ipſam terræ
exæſtuat,omnesq. in ea præſtat ignis effectus,pro materia bene diſpoſita incẽdit,vrit, mittit
flammam,ac terram,& aquam,ſi incurrat,miro afficit feruore. Aut ceſſato alicubi feruore,
atq; incendio,materia ipſa relinquitur combuſta,ac putris;quæ vel locum ipſum,vel aërem,

Modus caloris in Thermis.

Ignis in terris manifeſtos eſſe caminos.

Vbi ignis ibi fomes

Ignis, terræ, & aquæ varius occurſus ſimul.

Tres primi ignis effectus in terris.

vel aquas sua putri, ac combusta qualitate afficit. Aquarum enim liber est cursus; quare in his tribus terrarum generibus, quas possunt incurrere, omnes aquarum alterationes consistunt, quas nos idcirco, prima genera, ac prima veluti capita tractationis Thermarum faciemus. Primùm ergo iuxtà præscriptum ordinem, de simplici vaporum natura, qui specus terrarum calfaciunt, ac recipiuntur à medicis pro sudatorijs, dicendum est.

De sudatorijs naturalibus. Cap. VII.

Primo Meteo.

VAPORES quidem semper sapiunt naturam rei, vnde eleuantur, teste Philosopho. Concipiunt præterea, & qualitatem loci, quà pertranseunt. Quare alij sunt vehementes, & graues, seu propter feruorem ignis, quem statim, ac promptè recipiunt; seu quia materiam perducant, vel ex terris vaporent prauæ qualitatis, quas quidam propter abominabilem halitum Charoneas appellant scrobes: de quibus dicemus posterius. Alij sunt vapores temperati, ac salubrium facultatum, qui salubrem scilicet habent originem. Vel si excedant aliquatenus in origine, pro certa tamen ab intimo fomite distantia, vel, quæ inexplicabilis est, dispositione loci, remittuntur: & siue obiter ex terris exhalent bonæ qualitatis, siue exhalent vna cum aquis, specus replent salubris halitus, atq; vtilis in sudationibus.

Sudationum duo genera. Lib. 21. cap. 18.

Sunt ergo sudationum duo prima genera, aut sicco vapore, aut quæ vaporem concipiunt calentis aquæ naturalis. Siccus calor (inquit Celsus) est & harenæ calidæ, & Laconici, & Clibani, & quarundam naturalium sudationum, vbi è terra profusus calidus vapor, ædificio includitur, sicut super Baias in Myrtetis habemus. Vtilis quoties humor intus nocet, isq. digerendus est: ac neruorum quoque quædam vitia sic optimè curantur. Idem lib. 5. cap. 21.

Assæ sudationes Cornel. Celsi.

Assas (inquit) sudationes ad aquam intercutem vtiles, neruorũ tremoribus inimicas. Hactenus Celsus. Humidus autem vapor, qualis in Laconico fit, Galeno authore 10. Methodi potest suo tenui calore reseratis meatibus, liquatisq. per totum corpus superfluis, sudores elicere, solidarumq. partium ariditatem corrigere. Ita vt sudationes tres habeant gradus: est Laconici aër calidus; siccior pro sulphure ex calentibus balneis; maximè verò siccans qui arido, mineralique vapore consistit. Qui ex balneis fit; hic frigidus, ijsdemq.

Operationes.

siccis, ac inueteratis vitijs, iunctararum præsertim, ac cæterorum quoque artuum magis idoneus. Neruorum contractiones emendat, præsertim si molliendi quampiam vim ex bitumine conceperit, ac reliquias tumorum duras extenuat. Digerens magis, ac valentior cunctis siccarum sudationum vapor, frigidis idcirco, humidis, laxisq. affectibus vtilior. Ventris, abdominis, & crurum tumoribus laxis medetur, iuncturatum, ac neruorum resolutiones sanat.

Sudationes, ac Thermarum genera in Sicilia.

PRIMA autem exempla differentiarum, & cunctarum alterationum aquarum à Sicilia petenda sunt. Quippe ignis in ea manifesta natura est, flamma, vapor, combustio, fumus: & ignis materia sulphur, terra pinguis, cinis, pumex, bitumen, sal, chalcanthum, metalla varia. Et ignium variantes effectus, ob varietatem materiæ, sudatoria vtilissima, aquæ calidæ, tepidæ, frigidæ, salsæ, acidæ, albæ, nigræ, sanguineæ, vnctuosæ, fœtidæ: & non venæ solùm tales, sed & integra flumina, lacus, fontes, balnea. Omnium verò istarum differentiarum vna origo est, & vna prima caussa, immensa vis Aetnæ, quæ ex intimis barathris per transuersos quacunq; caminos diffusa, vapores mittit in totam Insulam, qui pro eo gradu caloris, quem continent, vel æstuant è specubus, faciuntq. sudationes: vel vbi occurrunt aquis, eas inalterant, totq. faciunt genera balnearum, quot alij fortasse non sunt in toto orbe terrarum. Ex quibus in hanc equidem adducor sententiam, primum Thermarum naturalium institutum apud Siculos extitisse: quod multa, eaq. vetustissima in ea Insula indicant uestigia, quæ narrabimus, ad Thermas præsertim, ad Drepanum, ad Panhormum. Syracusis, quæ nobilissima primis temporibus, ac totius eius Insulæ fuit metropolis, maritima pars (ut ex ueterum monumentis Fazelus Siculus hodie prodidit) Homothremon prius fuit dicta, quasi Thermis simile, & æquali calore, uel ob teporem auræ ferè perpetuum, quem capit, situ inter orientem, & austrum. Vel ob aquarum potiùs, ac Thermarum salubritatem, quæ in ea ciuitate erant publicæ, & sacra imago honore publico habita, Apollo Thermites, qui (ut Eusebius de præparatione euangelica est testis) dictus est quasi ἀπαλλαπτεῖ, quod homines ab ægritudinibus liberaret, seruaretque incolumes. Cæterùm complura sunt in tota Insula exempla aquarum, quæ aut sacræ habitæ, aut Diuis aliquibus nuncupatæ erant. omnia uetustæ illius credulitatis, superstitionisq. sanè plena: sed quæ tamen in eis scripta, ac mandata posteritati cùm fuerint; si ad intelligentiam ueterum scriptorum, simul atq; locorum, ubi ea notantur, clari-

Thermarum naturaliũ primum institutum. Homothermon. Apollo Thermites.

claritatem, fuerint à nobis simpliciter in Thermas nostras relata, ac adscripta; haud propterea id cuipiam indignum, neque alienum uideri debere existimamus.

Sudatorias ad Thermas in Sicilia.

Nobile quidem sudatorium, seu primum quoddam Aetnæ æstuarium, ac vaporibus calidarum aquarum temperatum, habet Sicilia ad Thermas: quæ Colonia olim Romanorum, ex Selenuntinæ vrbis reliquijs, edita ad oram maris australem, Sacca hodie appellatur. Ad medium montis, ad cuius radices hæc ciuitas iacet, varij hinc die occurrunt specus: quorum alij transuersis cuniculis patent profundissimi; ac sine inclusus in immensum ignis, siue maris vndæ, per eas cauernas illabentes sint in caussa, horrendo, intimoq; sonitu reboant. Antrum verò inter alios est, ac in medio puteus, qui cùm profunditatis immensæ sit, ac visu ad imum tenebrosus, & horridus; calentibus hinc inde pluribus scatet venis, quæ ex diuersis cauernarum ambagibus relabuntur, ac vapores, simul emittit, qui ad supernam antri concamerationem, salubres excitat intrantibus sudationes. Huius naturam declarauit inter antiquos Diodorus Siculus lib. 5. ac ad Dædalum retulit architectum, his verbis. Dædalus tertiò ædificauit in ora Selenuntina antrum, ex quo ita euaporabat ab igne fumus, vt astatibus paulatim sudor ex calore, eliceretur, curarenturq; cum voluptate adeuntium corpora, nulla caloris percepta molestia, qui auctor gyganteum forsan imaginatus id opus, non nisi Dædali ingenio dignum putauerit: Quod non minus hodie à Scriptoribus balnearijs, ac nouissimè à Fazelo de rebus Siciliæ celebratur; ac eo præsertim inditio, quòd plura in hoc sudatorio sedilia antiqua, ac manufacta sint, quæ varijs in quoq; sedili titulis, proprietatem in morbum sanandum, quam habent, indicant, quanquam ij hodie partim vetustate exesi, partim quia an Aegyptio sint caractere, an Græco, an Saracenico non planè constat, nec leguntur, vel harum picturarum, ac titulorum hoc nouum equidem assererem iudicium, vt ab ægrotantibus tanquam votiuæ relictæ essent tabellæ suarum, quas sanassent infirmitatum, quod in multis alijs Italiæ balneis animaduertimus. In totum verò hi vapores calidæ, ac siccæ naturæ cùm sint, ac digerentis admodum facultatis, ad frigidas omnes atq; humidas infirmitates, neruorum præsertim, ac iuncturarum vtiliter sumuntur, quas mirificè sanant, ac artus ipsos confirmant. Idq. Iunio mense, & præsertim ad D. Calogeri festum, in cuius honorem templum ibi extat, nec non pium xenodochium pro pauperibus, qui ad sudationes accesserint constitutũ, quod in cæteris balneis esset admodum laudabile.

Sacca ciuitas.

Natura.

Imaginũ, ac titulorum ratio in baln.

Vtilitates.

Electio.

Sudationum loca ad Baias, & Cumas, & suarum balnearum censura.

Magni exempli post Siciliæ historias, erant in Baiano, ac Puteolano balnea. Non genere solùm, ac varietate, & copia, quam legimus innumeram: sed potius quia manifestam præ se ferunt calorum, & Thermarum caussam. Vbi scilicet aqua, & ignis, simul exæstuant, & cum non ęquè manifesta in curatis sit ignis manatio, certissimum tamen argumentum subsistentis ignis præbent effectus, quos censuimus, & sudationum loca. Et super cætera quæ extemporanea contingunt in his balneis incendia, quæ frequenter admodum accidisse in his sua ætate commemorat Dion, & non minus quod nostris diebus vidimus, quando multiplicato, (vt par est) ac æstuante intimo calore, subortum repente fuit incendium, quantum vnquam ex Aetna, vel è vicino Vesuuio fit post hominũ memoriam auditum. Quo exitio, adeo alia submersa balnea, ac loca, alia in incendium absumpta, ac mole cinerum occupata, vt vix nomen quorundam, aut vestigium remanserit; planè conijcere licet consentaneas esse, quas sapientes prædicant, cunctarum rerum, & mundi vices, ac in continua labe versari omnia. Quæ scilicet non modo sæuis bellorum iniurijs videntur obnoxia, grassantibus sæpè pestilentijs disterminari, & fatalibus populorum, ac statuum mutationibus subiacere, sed & naturæ, ac terrarum esse certissimos lapsus, & vel regiones crebris terræmotibus pessundari, vel maximis inundationibus submergi, vel absumi sæuissimis incendijs. Vnde non mirum, si videamus in hoc tractu Tyrrheni maris abiunctas quondam à mari terras, & diuisam Siciliam, nouas enatas insulas, & alias absorptas, & quæ visa narrauimus in illo incendio ruinarum portenta ad Baias, vbi iampridem planicies, & vada, montes fieri, vbi olim maris ingens sinus, nunc terram esse, & moles ædificiorum æternitati destinatas repente obrutas. Cùm triginta ergò, vel amplius balnea in toto hoc ambitu commemorentur in historijs, & in illa Romanorum maiestate celeberrima: quis dubitet, vt deleta multa incendijs sunt, ita & mutata esse quorundam nomina, ac barbaras, vel saracenicas introductas voces, quas partim in Baianis, partim in Puteolanis legimus Gibberosi, Astruni, Brancula, Iuncariæ, Ortodonici, Cantarelli, Trituli, Culmæ, Trullæ, Arcus, & Arculi, Petræ & Plagæ, Solis & Lunæ, Imperatoris,

Incendia in baln.

Rerũ naturæ mutationes.

Terrarũ, & maris mutationes.

Balnearũ mutationes.

ris, Speluncæ, Scrophæ, Succellarij balnea, & alia cum his innumera. In quibus præter admodum paucæ, quę suis locis notabimus, vix vlla hodie distinctio, aut mentio fit, nec balnei, nec potus, nec ducciæ, & quæ sudationibus, vel arenis, aut lutamentis exciperentur, nisi cùm ad priuatos vsus, quis vnam, vel aliam sibi pro tempore accommodauerit scatebram. Quam ob rem nos ad historiæ veritatem, collatis antiquorum testimonijs cum his, quæ extant, simul atq; iuniorum, & doctissimis præsertim Io. Francisci Lombardi Scholijs, cum nouissimis Iulij Asolini Hipponiatæ Philosophi, ac Medici Neapol. recognitionibus (qui circa rem balneariam exercitatissimus, hæc loca, & Aenariæ potissimum miracula perlustrauit, ac propediem daturus est in claram lucem) nouam eorundem faciem, & qualis hoc seculo extat, re- presentabimus posteritati, & à sudatorijs incipiemus.

Sudatorium ad Baias.

FREQVENS autem id genus anfractuum subterraneorum, ac varium ad Baias reperitur, & calidum, & magis calidum, & quod suffocet aliquod. Præsertim iuxta balnea, quæ à Cicerone cognominantur, vbi inter varios specus, qui partim à virtute vaporum, & partim arte sunt dilatati, ad sinistram qui existunt, lethales mittunt expirationes, & qui ad dexteram salutares. Vbi duplex salubritatis species, primò quod suapte hic natura vapores tepentes, ac temperati habentur, à blandis nimirum subeuntibus aquis calidis eleuati; & deinde quòd ad arbitrium moderari possunt, quando stantes quidem magis, sedentes autem ad imos gradus minus sudare faciant. Quare in vsu habentur laconicorum ritu, ad omnem frigidam, inueteratamq. intemperiem discutiendam, ad laxas hydropicorum tumefactiones extenuandas, & ad diuersas id genus destillationes persanandas, etiamsi aliquę morbi gallici iam inueterati remanserint reliquiæ. Aestate ineunte, & Autumno.

Natura. Vtilitates. Electio.

Sudatorium in Myrthetis ad Baias.

NOBILE verò, ac antiquum Sudatorium ad Baias, quod in Myrthetis paulò supra ex Celso recensuimus: nec non Antonij Musæ memoria, cuius nomine illùc missum Horatium Flaccum, ita in eius epistolam ad Vallam scriptum legimus.

—sanè Myrtheta relinqui,
Dictaq. cessantem neruis elidere morbum
Sulphura & reliqua.

Meminit & de eo Vitruuius libro II. In Baianis (inquit) montibus, & circà Cumas sunt loca sudationibus excauata, in quibus vapor feruidus ab imo nascens, ignis vehementia perforat eam terra, per eamq. manando, in his locis oritur, & ita Sudatorium egregias efficit vtilitates. Locum verò quidam ex posteris sic dictum putant, quasi morteta, pro funesta myrti significatione, quia iuxtà Auernum, & ad ora (vt aiunt) inferni existat. Sed quid prohibet dictum, quòd multa in ea vigeret myrtus, vt de busseto aliæ, & alijs cognomentis habentur? Hoc verò permagni interest, quod mutatis post tot centesimas annorum rebus, submersis post grauia incendia his locis, ac balneis, nec vsquam myrthetis illis extantibus, difficile fuit hactenus loca illa recognoscere, & quæ in Myrthetis essent balnea assignare, nisi post egregiam, quam indicauimus, Iulij Iasolini diligentiam; Qui cum, & vt coniectura consequi possumus, ex Vitruuij præallegatis verbis, qui Sudationes illas celebres in montibus Baianis, & circà Cumas assignat, ac naturali subeunte calore excitatas, aut Trituli dictum à posteris, quod valde celebrandum erat, & Myrthetum decernimus: aut eo interstitio ad Cumas aliquod aliud. Idipsum confirmant & vtilitates insignes. nam ad frigidas atq; humidas, prętertim neruorum affectiones probatur. Ad rheumata, ad partium motiuarum resolutionem, tremorem, stuporem, arthritimq. discutiendã. Ad aquam intercutem (inquit Celsus) maximè vtiles siccæ sudationus, quales super Baias habemus in Myrthetis. Per æstatis initia, atq; Autumno eligendũ. sed non grauabimur, quales hodie habentur nouis nominibus, de Trituli, & ad Cumas Sudatorijs singulares contexere historias.

Cels. Horat. Vitru. Nominis ratio. Recognitio. Operationes. Electio.

Sudatorium ad Baias, super bal. Trituli.

A Miseno ergo promõtorio, situ australi tribus finibus maris, vbi scilicet Mare mortuum dicitur ad centum Cellas, deinde ad Baias, & hinc ad Puteolos, qui sinistro cornu in prospectum redit eiusdem Miseni, littoris habetur, ac maris in toto hoc ambitu pulchrum spectaculum. Quod amplissimæ ciuitatis instar (vt Strabo assimilat) XV. milliariorum circuitu, ac planè ex parte montuosum spectatur, ac magnis antris suspensum, quæ vel sub terraneorum vi calorum vel arte dilatata, ac certis locis altissimis pilis extructa, passim circà sinum præsertim Baianũ, vel aquis scatent diuersæ naturæ, & calidis, vel leuissimis æstuant vaporibus, qui excipiuntur ad sudationes. Primæ laudis est sudatorium ad sinistram Baiarum, quod Myr-

Situs, ac locus. Natura.

-Mirthetum credimus in cacumine rupiũ Tritoli nobilissimis balneis,per multos gradus prę-
bet ascensum,ac cryptam manu excauatam habet,angusti aditus,sed quæ intra lõgius pene-
trans,ab intima aquę summè calidæ scatebra saluberrimos,gratosq. excipit halitus,qui su-
dorem intrantibus,blandissimè excitant,ac ad arbitrium moderari possunt,nam stantes ma.
gis,sedentes autẽ,aut cubantes minus sudare faciunt. Appictis iuxtà varijs imaginibus,quę
vel manibus,vel titulis subnotare videbantur loca,& quibus prodesset passionibus . illis ta-
men iam pluri ex parte vetustate (vel quod magis esset detestandum)quorundam ex conui-
cinijs medicorum inuidia deletis.Aliqui periculosi sine experto duce accessus,quando tanta
vi proximè exhalant calidissimi vapores,vt cæram eliquent , caputq. adeo offendant,vt ho-
mines vertigine affectos,ac ceù mortuos deijciant, quare loco securis appicta eminet, quasi
capitis minans periculũ intrantibus. Cæterùm in crypta ipsa sudatoria,saluberrimas præ-
stant operationes,nã crassos humores extenuant,excrementiciasq. egregiè dissoluunt humi-
ditates, vnde ad laxas hydropicorum inflationes, ac artuum, & podagricorum tumores dis-
soluendos mirificè probantur. Aestate ineunte, vel Autumno,vitatis magnis caloribus.

Signa periculi in baln. notantur.
Noxij vapores.
Operationes.
Electiõ.

Sudatorium ad Lacum Agnani iu Puteolano.

Est autem in Puteolano quinque mill.passuum à Tritoli, secus viam,quæ est à Puteolis
ad Neapolim,Agnani lacus satis celebris . Tùm ob L.Luculli villam, quam hic quidam po-
nunt,olim amœnissimam; tum ob spectabilem lacus ipsius naturam,quem amphitheatri in-
star continuis collibus vndiq; clausum,ijsq. sulphurosis,verisimile fit (sicut de Auernis dixi-
mus) ab insigni olim aliquo harum terrarum incendio habuisse originem . Quam ob rem,
complura adhuc circà lacus margines extant conclusi eius ignis spiracula,diuersæ admodũ,
pro diuersitate terrarum,qua vapores ipsi transeunt,qualitatis. Quidam animalia quæcunq;
iniecta lethali spiritu enecant præcipuè canes ac mira naturæ contrarietate, cùm eadem in
lacum ipsum demissa reuiuiscant:ob temperatum (vt credo aquarum eius teporem, in quo
propterea ranæ degunt,ac magna serpentium copia . Quidam vero ex his specubus ad suda.
tiones recipiuntur, sub tuguriolis exceptas, ac domicilijs satis commodis,quas Fumarolas
Neapolitani appellant,summo quidem honore,ac frequenti vsu hodie celebres,quanquam,
ob halitum quo scatet lacus,præsertim autumno,dum lina,& canapes in eo macerãtur,mi-
nus salubres eas,nisi toto vere quis dixerit. Cęterùm calefaciendo vtiles,exsiccando,discu-
tiendo. Vbi aliqui ad hunc vsum peranguſti hiatus existunt,in quos membra ipsa patientia,
vt pedes,crura,brachia,seu contracta,seu tumida mittunt,ac fouent, reliquo foris corpore,
seruato incolumi , ac mirificè iuuantur . Nec timent Medici Neapolitani , quos residui ex
antiqua lue Venerea affligant dolores,ad has quoq; sudationes committere.

Qualitates.
Grotta, de cans. Fumarolæ.

Sudatorium ad Cumas, ac singulares in eis allegoriæ .

Antiqvae item sudationes (vt paulo antè ex Vitruuio adduximus) habentur ad Cu-
mas,vbi Cimmerias speluncas,ac Sibyllæ oraculum commemorant. Loca scilicet subterra-
nea,ac tenebricosa,vnde & animi caligo notatur apud D.Hieronymũ, quæ Cimmerijs tene-
bris sit inuoluta . Quippe in his speluncis Cimmerios homines,immò fallacissimum primis
illis seculis impostorum genus habitasse,ex Ephoro,atq; Homero meminit Strabo lib.5. qui
ex imis eiusmodi anfractibus responsa, (quasi ab inferis profitentes, hunc morẽ tenerent ab
humano commento alienum,sub antris terrarum perpetuò degere,vnde noctu duntaxat (vi-
de fallacem superstitionẽ)liceret egredi,per diem nunquam solem videre.nimirùm quia for
san eo leni speluncarum oblectarentur tepore.Cæterùm(vt alia notatu digna subdit Strabo)
omnia hæc loca,quæ adeò veterum etiam fabulis celebrantur,Cimmeriorũ latebræ,Cuma-
rum vaticinia,sacer Auernus,Acherusia palus,Syrenũ quoq; insulæ,& infra Scillæ,& Caryb-
dis voragines,de quibus postea suis locis conscribemus historias;non absq. radice,ac funda-
mento aliquo veritatis prodita sunt.Nam totus hic tractus terrarũ à Liri fluuio ad antiquã
Sinuessam,& qua ager Falernus pertingit ad Cumas,& erga Baias,& Auernum;totus inquam
sulphureæ naturæ est,& varijs cauernarum anfractibus suspensus. In quibus non mirũ si vel
ignẽ continet,vel horrendos interdum incutit sonitus,vel vapores alicubi, & aquas mittit,
quę pro vario tot rerũ concursu,in Auerno fiunt abominabiles,alibi verò saluberrimas con-
cipiunt qualitates,in balneis,ac sudationibus vtiles . Quales Sinuessanas postea conscribe-
mus aquas,& quæ balnea à Turri sunt à posteris nuncupata.Locus verò qui ad Cumas hodie
sudatorio dicatus est,(vt iuniores tradunt)Sacelli instar concameratus,in eoq. fons perexi-
guus est calidarum aquarum.ex quarum cuniculis tanta exhalat vis calidorum vaporum, vt
quàm primum intrantibus sudorem eliciat. Verisimile autem mihi fit,ex veteri camerarum
structura (vt permulta in his locis extitisse legimus balnea, eaq. teste Plinio,ex aquarum,
sponte calidarum commoditate,vrbanarum Thermarum instar amœnissima) hoc loco fuisse

Cimmerij , & Cimmeriæ speluncæ.
Allegorica interpretatio ex Strabone .
Sudatorij locus .

Lib. 31. cap. 1.

Laconicum, quod perductis è quapiam vicina scaturigine feruentibus aquis, calido, ac humenti simul æstuaret vapore, qualis in cæteris Thermarũ Laconicis ritus fuisse legitur. Vtiles pariter in caussis frigidis, æstatis initio.

Sudationes in Vesuuio.

VESVVIVS autem mons ad extremam Campaniæ partem, cum certis temporibus ea sustineat incendia, quæ diximus, & tamen fœcundissimus sit omnium rerum, non aliam videtur habere eius fœcunditatis caussam Vitruuio quoque teste eodem 2. libro, nisi quòd calor ille, qui intimè ex ęstuat, temperatè adeo ad superficiẽ euaporat, ac permiscetur humoribus, vt semina vegetet, ac radices succo inclyto, impleat. Quòd in vinorum maximè generositate planum est, quæ syncera gignit, ac sicca: ac generosissimum præ cæteris, quod vinum Græcum vocamus, Romæ hodie, & in tota Europa celeberrimum. Nam quam coctionem in cæteris terris vina acquirunt igne adhibito, & cocta ex nostra industria; Græcum vinum hic obtinere videtur ex syncera sui succi natura, in quo expurgatur, ac coquitur intimis caloribus. Certis ergo huius montis partibus, vnde apertiùs hi calores exhalant, solent incolæ scrobes sibi ad priuatos vsus confodere, vbi salubres sudationes moliantur. Quas recipiunt in frigidis, inflatis, tremulis, podagricis, atq; id genus alijs affectibus, nec minus in vetustis à lue venerea doloribus, valde vtiliter.

Vinum Grecum.

Siccæ sudationes.

Vaporarium ad Petram Malam.

SIMILIS porrò locus sicci halitus occurrit in Apennini iugo, via quę est inter Florentiam & Bononiam, non longè à vico, quæ Petra Mala dicitur. Vbi breui quodam spatio noctu, diuq. fumus, atq; aridus vapor quasi ex subdita fornace exhalat, maximè hieme; vnde nec gignit qui equam, nec diu accedentibus concedit moram ob ęstum, ac facta scrobe iniectam aquam confestim efficit calidam. Similis quoq; tellus in collibus bituminosis, quos alio loco narrabimus in Mutinensi. Et item sub colles Aponi, vbi in subiecta vndiq; conualle, cinis, tellus, silices, & quæcunq; incurrunt forinsecus aquæ frigidæ incalescunt: ac certis locis, quæ dicemus, faciunt Sudatoria.

Mutinæ, Aponi.

Sudatorium cum balneo in Aenaria Insula, & alterum nouiter institutum.

TEMPERATA verò Sudatoria, ac salubrium vaporum sunt, quæ ex aquis spōte calidis, ac balneis comparantur. Qualia pluribus in locis narrabimus in balneis Italiæ, & præcipua ad Balneum Corseni sub Luca, ad Aponũ, & ad aquas apud Ligures. Tale habetur in Aenaria Balneum quod Coctum ab indigenis appellatur, ferreæ potissimùm, nitrosæ, ac vaporosæ admodum, & calidæ naturæ. Quam ob rem in communi vsu ad sudationes recipitur, calidæ, siccæ, ac digerentis facultatis.

Baln. Coctum.

SVDATORIVM autem singulare, ac suaue admodum repertum nouiter habetur, Iasolini industria, sub edito ad mediam insulam monte, quẽ Epomeum veteres, Strabone attestante, Sancti Nicolai verò nomine dixere posteri. Sub quo, vt præcipua fuit per omne æuum vis subeuntis incendij, ac sepultum propterea in eo Typhonem gygantem fabulati sunt, qui flammas frequenter, ac feruentes cineres reiectaret, ad radices, vbi nunc Baiani est villa, locus siccis sudationibus constitutus est valde idoneus. Hinc verò non longè, quod notabile est de æstuante sub his locis perpetuò igne, terra quædam exæstuat mineralis feruentissima, sub qua solent incolæ obruta per noctem recens excisa ligna, eadem postridie reficcata suis operibus, ac fabris lignarijs elaboranda excipere. Vbi propterea in secessu, & Arenatio habetur, ægris, ac frigidis infirmitatibus, quas sæpè memorauimus vtilissimas. Porrò Sudatio simul, & Arenatio fit alio loco in hac insula, egregiæ facultatis ad exiccandum, ac digerendum, de qua sub aqua Speluncę nuncupata, paulo inferius loquemur, & de singularibus in totam insulam balneis, suis locis.

Sudatorium nouum.

Sudatio, & Arenatio.

Sudatorium ad Minium flu. in Hispania.

HISPANIA autem, quę est post imperium Romanum, multos recepit, retinetq. adhuc ritus Italiæ, singularis exempli habet Sudatoria ad Minium amnem; qui per Galleciã in oceanum occidentalem mittens, ex natura soli sulphurea, ac miniosa, totus vltrà, circà, & in ipso fluuio calidis scatet aquis, quas posteà describemus. In secessu autem fluuij, nō plus triginta stadijs à Riua oppido, ager est ad Sudationes idoneus; quippe qui procul aspexerint, tremulã ex eo conspiciunt auram, ceù subditis solo ignibus caligare, quæ accedentibus sudoré, eumq. copiosum commorantibus excitare solet. Quare consueti sunt eius regionis indigenæ, ac lon-

Natura.

longinquarum quoq; partium aduenæ, sub conopeis tentorijs ad hunc vsum in ea planicie extensis, siccas istas sudationes excipere, in omni humida, frigida, ac altius impacta intemperie saluberrimas. Quo effectu, subtilis, exiccantis ac digerentis facultatis ea esse conijcimus; nec oculis, ex quadam minij qualitate inutilia. quę ex Doctore Torres, nobili Iesuita, vt multa alia, de Hispania, & Lusitania accepimus. Principio æstatis frequentantur, & posteà per æquinoctium autumni.

Vsus.

Electio.

Specus vaporis ignei, ac pluuiosus in Pantalaria insula.

CALIDORVM autem vaporum, ac inaudita simul ex eis origo aquarum, est in Pantalaria, quæ parua est maris Africi ad conspectum Siciliæ Insulæ. Solo hæc tellus, quacunq; incedas, arido est, rubro, & calido, vt vix nudis pedibus ambulantibus toleretur: ex intimis nimirùm vaporibus, quos (vt arbitror) communes habet cum vicina Sicilia. quam ob rem & specus, quos habet ad radices montium aliquos, intimis aquis, ac flatibus diuerberati, iugi intus, perpetuoq. sonitu fremere sentiuntur. Mirùm verò naturæ consilium, quòd tellus ibi naturaliter exhausta cùm sit, atq; indiga aquis, tanta ab ima voragine, quæ est in media insula exhalat caligo (hoc & nos ex fide dignis, qui in ea insula sunt versati auctoribus, & Fazelus asserit in libro de rebus Siciliæ) vt sub ampla speluca, quà excipitur, nubis instar conuertatur in tenues pluuias. Quæ ex suprema curuatura, ac inter parietum scabritiem destillantes, deducto per medium riguo, tantam aquarum copiam suppeditant in totam insulam, vt & in potibus, & ad alios vsus, etiam pecorum sufficiant.

Tellus va porosa.

Aqua plu uiosa.

De locis, & aquis, quæ aut sapore, aut odore abominabiles sunt. Cap. VI.

ANTEQVAM verò à vaporum terrestriũ differentijs discedamus, duas præcipuè differentias, quæ à Sulphuris natura, ac diuersarum inuicem putrium terrarum permistione resultãt, percurremns, scilicet de malo halitu, ac fœtore locorum quorundam, & aquarum, & de eorum insuauitate. Dubium non est, quòd abominabiles omnes, insuauesq. tum sapores, tum odores ab indigestione quapiam partium subiectarum oriuntur. Locis idcirco putidis, ac prauæ alicuius qualitatis. Sed quoniam diuersi quoq; sunt putoris gradus in terris, in aëre, in aquis ipsis; idcirco speciales harum differentiarum caussæ proponendæ sunt. Omnis ergo putoris terrestrium rerum duæ sunt generales caussæ; altera quidem per se, ex mistura rei sua natura putidæ; altera verò accidentalis est, & per viam putredinis. Ex natura diximus sulphur tota ferè sui substantia in putore consistere, eandemq. totam exhalabilem: vnde necessarium est, vbi sulphur subsit, eius halitu putescere aërem, & aquas. Putent & ea, quæ ad sulphuris naturam accedunt, vt bitumina, ac metallorum terræ, lapidumq. nonnulla genera. Grauioris autem putoris fiunt huiusmodi omnia, si igne exagitentur, vt iam de sulphuris natura ostendimus: excitat enim ignis è combustibili ipsi exhalationem fumosam, quæ tanto erit grauior, quanto è re combusta fit sui natura putida, aut diuersarum admodum partium. Adhuc olebunt grauiùs, si commisceri ea contingat humoribus: aquæ enim dissoluunt, recipiuntq. in se impuram misturam, quam facit calor exhalare, ambientemq. ea implet, contaminatq. aërem. Vel vbi caloris quæpiam vis, in aliqua id genus mistura sopita iacet, excitant aquæ contraria sui qualitate vim caloris, qui in grauem abit exhalationem. quam rem in sulphure (vt alicubi fit) accommodè Seneca calci per aquam affusæ assimilauit. Hæc est naturalis putoris caussa; per admistionem scilicet rei sua natura putidæ cum igne, & cum aquis. Peior verò putrescentium, ac corruptarum rerum fœtor. Est enim putrefactio digestioni, ac concoctioni contraria, inquit Aristoteles: corruptio videlicet ac indigestio proprij, naturalisq. temperamenti à calore extraneo. Vbi notandum primò, putrefactionem fieri à re contraria, & à calore extraneo, tanquàm ab agente. De materia autem, materia corruptionis, aut putredinis est materia composita. Nihil enim simplicium corporum putrescit, neq; putet, vt aër, ignis, vel aqua, nisi misturam conceperint aliquam: quo modo aër interdum pestilenti tẽpore crassis vaporibus contemeratur, & aliquando aquę. Aquæ autem, sicut in sui simplici natura non putrescunt, neq; vllo odore, aut putore sentiuntur: ita pauca quapiam admistione turbãtur. quo modo iam diximus aquas potui electissimas, & substantia aëreas, vel difflatis duntaxat aëreis partibus putrescere, maximè sub valido æstatis calore. Secundo notandum, quod rerum compositarum eæ putredini sunt præ cęteris obnoxiæ (Galeno teste 11. Simpl.) quæ excrementicium continent humorem, substantiaq. existunt soluta, ac minimè compacta. Itaq; metalla, inter cæteras terræ misturas, pessimè olent in suis speluncis; quæ nihil aliud sunt, quàm vapor crassus, rudis, indigestaq. moles, aquæ, terræ, vnguinum, diuersarumq. non bene

A natura-li substan tiæ puti-da.

Ab ignis agitatio-ne.

Ab aqua-rum mi-stione.

4. Meteo. Agẽs caus sa, & ma-teria.

II.

inuicem iunctarum rerum. Quanquam hæc haud ſpecialis metallorum proprietas eſt; nam alia putent minus, alia admodum, ex accidentib. plurifariam rebus. Imò ne quis diuinam in balneis ociari mentē forte exiſtimet, ſępè ſcatebit vena è metallo ſaluberrimarum aquarum; nec procul tamen ſpecus erit mortiferi halitus, quem diuina haud dubiè diſpoſitione aquæ ille vitauerint. Id in Baianis, & ne longius abſcedamus, ad S. Philippi balnea in Senenſi, & in Rapolanis videre licet, & alijs locis.

III. Tertio planè conſtat, quod minus putreſcit multū pauco.

IIII. Et quartò tandem minus putreſcit, quod mouetur, ac fluit, 4. Meteo. Multam ergo aquā non ita facile euincit calor extraneus, qui eā exagitet, ac putredinem excitet: nam plerunq; fit, vt circum ambientis calor minor ſit eo, qui in re ipſa exiſtit: Vnde nullum mare putreſit integrum, cùm deriuatæ ex eo partes putreant, vt in Salinis vſuuenit.

Mare cur non putreſit.

Putreſiunt verò non mota faciliùs, & præſertim quorum natura fluida eſt, & in motu: quales lacunarum aquæ, & ſtagnantes ſub ſole aſſiduo, quæ idcirco omni viciniæ, quo ſpectant, auræ adferunt inſalubritatem. Et contra, nullus fluuius, nullus lacus viuarum aquarum putreſit, ob continuū motum. Ergo vbi plures cauſſæ putredinis, ibi maior putrefactio, & peior halitus. Vt de Auernis dicemus, quæ cùm viuæ ſint aquæ, cæterùm omnes continent putredinis cauſſas. Aquæ ſcilicet admodum miſtæ, in alueis cubantes perpetuæ putredinis, ac prauis iugiter inalteratæ, imbutæq. vaporibus: aut ex terrenis naturaliter delatæ putidis, vt vel fœtido ſulphure, vel metallis impuris: aut eiſdem ab extraneo quopiam calore corruptis, vnde peſſimè exhalent. Sub quibus planè cenſuris, iam plura ponemus exempla, primùm locorum quorundā, & deinde aquarum, quæ ſpiritu adeo peſtifero circumfuſum inficiunt aërem, vt hominibus, ſuperuolantibuſq. auibus, & quibuſcunq; acceſſerint animantibus ſint inimiciſſimæ.

Charoneæ ſcrobes, loca mali halitus.

LOCA quidem id genus peſtilentis halitus cùm multa reperiantur; ad cautelam idcirco propalandamq. acceſſus difficultatem, factum videtur, vt alio, vel alio nomine horribili nuncupentur. Quales leguntur apud Strabonem, ac alios Græcos, Charoneæ ſcrobes; quaſi Charonteas ianuas dixerint, ſeu Charontis cymbā, quas ſemel ingreſſi, irreuocabili iudicio damnati, ac deſperati omnino lucis intelligerentur. Et Plutonia ſpiramenta, à Plutone, vnde oriri putantur ſic dicta.

Plutonis ſpiramenta.

Cui vulgaris adhuc adſentit credulitas, hæc ora eſſe inferni: & quidam fabulantur præeſſe metallis, ac theſauris dæmones fatales, qui illorum cuſtodiæ adhibiti (vt dicunt) acutiſſimo ſibilo ſubitarium accedentibus venenum illidant animæ, quæ antiqua eſt Pſelli, & quorundam aliorum Platonicorum perſuaſio.

Ora inferni. Dęmones Theſaurarij.

Rerum verò aquilonariū ſcriptores adfirmant, in Gothiæ metallis hos dæmones frequenter reperiri: qui videlicet cū operarijs degant, præſto ſint, fodiant, cumulent, coquant. quos tamen ſæpè illudant, ſibilent, rideāt, vel ſtrangulent ſubito, vel obruant cauerna, vel ex alta peſſundent rupe.

In Gothiæ metall. dæmonum opin.

In quo qui illa ſcribunt, meram illarum gentium ſimplicitatem ſequuntur, cum illa potius diſcrimina referenda ſint, vel ſuffocatis in occultis terræ cæuernis ignium vaporibus; vel metallorum virulentiæ in metallis ſuis, quæ aut exceſſiua qualitate vaporis craſſiſſimi, aut alioqui tota ſubſtantia humanæ naturæ aduerſatur, ac vario euentu (vt in ſubterraneis repentè apertis cauernis accidit) illidunt ſpiritum. Quam ſubitæ contagionis cauſſam naturalem tetigit quoq; Lucretius ex eo, quod in ſulphurarijs metallis, & in bituminoſis, maximè verò in venis auri, atque argenti, ſtatim operarij ſquallorē mortis concipiant, ac breui ſpatio tabidi, vel apoplectici intereant. Et cùm multa id genus loca in Auernis commemoret, ſubdit,

Lucr. libro 6.

In Syria quoque fertur idem locus eſſe videri,
Quadrupedes vbi, quo ſimul ac veſtigia primum
Intulerit grauiter vis cogat concidere ipſa.

Phlegra, ac phlegræos collis Puteolis ſic dictos putant à prauo halitu. quo nomine in agro Tarentino, ad Leucam oppidum olim magnum, Strabone teſte, fœtdiiſſimi odoris fons emanat, de quo fabulati ſunt, Gygantes è vicina Campania ab Hercule expulſos, hic ſubijſſe terram, ac ex eorum cruore fœdari fontem.

Fons in Tarētino fœtidiſſimum.

Et in Ponto anfractus eſſe metallorum peruios, quorum operibus ſerui, ac à maleficijs redempti præſunt, lethifero, ac intolerabili ob fætorem aëre.

Pōti metallicę cauernæ.

Talem & in Phrigia ſpecum meminit idem Strabo iuxtà Hierapolim, quod os Plutonium appellatur, craſſam caliginem, ac halitum adeo peſtiferum exhalans, vt immiſſos experimenti gratia paſſerculos; mortuos illos extraxerit. Similis in Cylicia vltrà Coryceum ſpecum, quem Typhoneum vocant, & Cilicium antrum Pindarus in Pythijs, ſub quo τυφόνον ἑκατον τακαρανον, hoc eſt centipedem, & inimicum deorum educatum fabulatur, fulminatumq. ſub inſulas ad Cumas, fumum interdiu, noctuq. rutilas eructare flammas.

Typhoneus ſpecus. Antrum Cilicium

Et item Specus ſimilis apud Babylonem, quæ abundat bitumine. Alius in Caria via, quæ eſt ad Tralleis, & Niſam propè Acaracam oppidum, Strabone teſte. Alius in Lycia ad Sardis pagum, Galeno; qui & ſpecum in Ionia ſcribit ad Tymbriam pagum,

propè

propè oppidum Myunta, qui lethales expirationes mittit. quorum aliqua caussa naturalis planius explicanda à nobis est.

Antra, terræ, ac scrobes praui halitus in Mysia, Caria, ac Phrygia.

NON adeo quis prolixitati nobis imponat, vt ea, quæ ante nos, vel omissa, vel in externis regionibus quærenda sint, interim recenseamus: nam & hæc cum sanctiss. religione christiana, ventura olim in lucem sperandum est, digna præsertim quæ & ad variam caussarum explicationem adnotentur. Quæ ad oram Græciæ orientalem, antè Aegeum mare, & Hellespontum primæ occurrunt aliæ regiones, Mysia, Caria, Phrygia, Cilicia, multas habent varijs locis aquarum, ac terrarum proprietates. immò in superstitionem vsq; nonnulæ à scriptoribus antiquis narrantur. Mysia ampla regio (vt Strabo est testis) conflagrasse olim visa est: summa enim collium facies cinerulenta, petrosa, nigra, & ob quandam (vt creditur) subterranei ignis materiam, passim arida apparens, ac adusta. In Caria verò quæ australior, & in Phrygiæ finibus Hierapolis, quasi sacra ciuitas dicta est, quæ multis, scilicet aquarum calidarum scatebris memorabilis est. ac mira terræ qualitate, quæ vbi parum aqua, vel pluuia diluitur, induratur in tophum, ex quo canales conficiunt: humecta redit sub sole, quod pinguem, ac amicam igni indicat materiam. Os verò Plutonium in supercilio montis est ad Hierapolim, quod proposuimus, quem circumquaq; nebulosa caligo obtenebrat, vt cum vix sub sole discerni possit, & innoxia sit, immissum tamen in ipsum animal, vel canem, vel auem statim emori. Tanta verò vbiq; aquarum copia exuberat calidarum, & variæ naturę, vt regio balneis spontè manantibus plena inueniatur. aliqua inter alias est quæ & tingit lanas, ceù purpura.

Mysia cõflagrata.

Cariatellus pinguis.

Os plutonium.

Balnea ad Hierapolim multa.

Sudationes apud Nisam, & Tralleis in Caria superstitiosæ.

SED nec est iam dictus locus ad Acaracam, inter Nisam, & Tralleis, sine sua historia prætereundus. Qui Plutoni, & Iunoni sacer, duplici numine, vt Strabo meminit, duplicem mihi præbet suspicionem in veris caussis naturalibus. Vnum, quod dictum est os Plutoni sacrum, vt persuasum esset vulgo ex inferni barathro sæuam illam exhalare caliginem. alterum verò quod idem Iunoni sacrum, maius indicat in sui natura arcanum, nempe vt quasi iuuans haberetur, ac salubre mortalibus. Tradunt enim inquit, ægrotos eò proficisci consueuisse, atq; in Vico specui vicino immorari; Sacerdotes verò, qui Deorum curis vacarent, imprecantes à numine auxilium, pluries illos in antrum fatale introducere. Vbi tanquam in Cymmerijs speluncis multos dies in quiete, ac modico victu vtentes tenerentur, quandiu afflatu vani numinis multũ sudarent, ac ita sanarentur. Locum tamen sanis pestiferum protestantes, ac inaccessibilem. Mirum verò mihi fit, quòd Alexander Trallianus hinc oriundus, & qui balneis naturalibus frequenter se vsum meminit, de hoc tamen salubri antro apud Tralleis solum patrium, non fecerit mentionem, ac duplicem arbitror caussam. Vnam, quia fortè is peregrinam in alienis terris exercuit medicinã: quod indicat ipse lib. 1. cap. 15. hoc notaui (inquit) in Tuscia. alterum verò hinc facimus iudicium, primam illam veterum medicinam totam ferè sapere superstitionem. Nam cum salutares ex illis cauernis fierent, sudationes (vt passim commemorant auctores in illis regionibus naturales balneas, & ardentes montes) quæ ex natura loci, essent, quales multas recensuimus in Baianis sudationes, & in Sicilia, hic Iunoni falsò iuuamenta illa tribuebant. Itaq; ob quæstũ id imponebant pseudo illi Sacerdotes ægrotantibus, quales nimirum & in oraculis fecisse eos imposturas notauimus, & in Cymmerijs antris in Campania.

Lib. 8.

Antrum Iunoni sacrum.

Medicinã in superstitionib. traditam antiquis.

Loca, & fontes aliqui in Sicilia grauis halitus, ac superstitiosi.

PORRO' multa id genus loca, ac aquæ grauis halitus etiamnum in Sicilia memorantur, quarũ tamen aliquas, vt sub varijs figuris exoletę illius superstitionis traditas, recensere cogimur. Tales Latomiæ Syracusis, quæ erant desertæ ob vetustatem, ac vastissimæ lapidicinæ, vnde pro carceribus à posteris vsurpatæ, Strabone, & Diodoro testibus, nunc ob cæcos speluncarum aditus abominabiles sunt. Specus item similes ad Thermas summo monte lethalis spiritus, quibus cũ vicini sunt alij specus, vtiles (vt dicemus) in Sudationibus. Et in Agrigentino collis Vulcanus etiamnũ dictus, olim superstitiosus, qui sponte in sacrificijs incenderet ligna. Inter Agrigentum autem, & Bibonã lacus sulphureus traditur, vulgò Bissana dictus, perexiguus quidem, immensæ tamen altitudinis, ex cuius duabus scatebris aquæ

Collis Vulcanius.

Bissana lacus.

ad tres cubitos saliunt. Stagnum erat Gelæ fluuij, qui è media Sicilia recta mittit in Aphricum, à quo ob tetrum odorem auerti coguntur, qui accesserint. Stagnũ quoq; non longe à Petra oppido, serpentibus noxium, hominibus salutare, quod tamen hac ætate incompertum est. Puteus in Lilybeo, quod est situ occidentali promontorium, sacer antiquis, è quo qui bibissent, vaticinari statim Diodorus, & Macrobius testantur: qui hodie est in templo Sancti Ioannis Baptistæ ad verticem promontorij. In Peloro tres lacus, ac tertius sacer, superstitiosusq. antiquis, vt qui periurarent, & eam tangerent, qua parte corporis tangebantur arefacta, plecterentur: cæterùm hodie putrissimus, ac de natura Auerni, auertens qui accesserint. Cyane duo fontes insignes, non longè à Syracusis, qui Pisma, & Pismotta hodie vocantur profundissimi. Et vt Plinius scribit, Cyane fons Syracusarum crescente Luna crescit, & ea deficiente decrescit, quod & hodie affirmat Fazelus. Hunc & Proserpinæ nuncupatum putant lacum, ex Diodoro lib. 6. quem tamẽ non longè ab Enna ciuitate ad mediam insulam iuniores geographi appingunt, Strabonis quoq; testimonio, qui Proserpinæ lacum vmbilicũ dicit esse Siciliæ. Fabulosum, quod Pluto vna cum rapta ex Enna Proserpina, per occulta hinc antra se ad infernum demerserit, ac mox hiatum affudisse infernali aqua, profunditatis idcirco immensæ, nigra, ac putida, alioqui deletis hodie illis superstitionibus neglecta in totum, & nullius vsus.

Stagnum gelæ. Stagnum ad Petrã. Puteus sacer, & Cyane fontes. Lacus sacer putridus. Lacus Proserpinæ.

Lacus Palicorum in Sicilia.

PALICORVM autem lacus, qui est in agro Menenino ad radices igniferi Aetnę, ob plura quæ continet admiranda, meris apud antiquos authores superstitionibus, ac fabulis celebratur. Si quidem (vt narrat Macrobius) Thaliam hic nympham concubitu Iouis grauidam, ac propterea Iunonis iram timentem, precatam sibi dehiscere terram, absortam quidem fuisse: sed tempore partus completo, reclusa sponte tellure, gemellos, quos aluo gestauerat, edidisse: quos Palicos οὐπὸ τοῦ παλιν ἥκεσι, quod scilicet, demersi rursus in lucem reuersi sint, vocauere. Mox verò in illam terræ voraginem cessisse aquas, quę Diuis fratribus consecratæ, in tantam posteris venerationem habitæ sunt, vt qui furti suspiciones ad has aquas iurare postularetur, implacabile statim aliquod periurij piaculum experiretur. Quam rem tetigit Vergilius.

5. Saturnal. Lib. 8.

—Symethia circum
Flumina pinguis vbi implacabilis ara Palici.

Ratio verò naturalis huius lacus, sicut & prædictorum lacuum, ac fontium Siciliæ, alia non est, nisi Aetna; qui ex eo quem diximus impetu, qua parte per cauernas irruit, vastos edit hiatus, quos subinde aquarum venæ influentes, easdem, quas Aetna habet, recipiũt infectiones, incendij, sulphuris, cineris, ac putoris. Quapropter profunditatis sunt immensæ, ob anfractus intimos vsq; ad Aetnã continuos. Saliunt ad tres cubitos; flatibus in eas tàm amari, quàm ab Aetna incumbentibus. Sulphurosæ sunt istæ, ac cinereæ, ob materiam ipsam Aetnæ. Putidæ verò maximè fiunt, & caliginosæ; Solis agitatæ calore, ac immobiles, vnde halitus mittunt, non modò prętervolantibus inimicos, sed vt transuersus quidam Aetnę caminus, flammarum etiam quandoq; globos eiaculantur. Quod & Ouidius eleganti carmine protulit v. Metamor.

Natura. Aquę quę iactãt flãmam.

Perque lacus altos, & olentia sulphure fertur.
Stagna Palicorum rupta feruentia terra.

Scatent autem tribus fontibus, quos hodie Naphtias incolæ appellant, ac sui natura frigidæ, mirum tamen vt ne digitum quidem oram lacus excedant, per occultos alios (vt indubiè credendum est) cuniculos subeuntes. Ingratæ quidem pecoribus, ac noxij potus, cæterùm nullius vsus, nisi ad discutiendas, ac solidandas hernias, maximè intestinales ac flatuosas, quibus in casibus, vt in multis quoq; alijs; ex sulphuris qualitate eas probari, non est inconsonum rationi.

Naphtiæ fontes. Vsus.

Auerni Lacus.

AVERNIS lacubus, qui & Græcis ἄορνοι, ex ea re nomen inditum putant (vt scribit Varro) quod ob putorem, ac prauum, quæ exhalant vaporem, aues pręteruolantes auertant. Cuius naturæ complures ab auctoribus commemorantur lacus, & à Lucretio in primis de admirandis naturæ lib. 6.

Auerni plures.

Is locus est Cumas apud, Hetruscos & montes,
Oppleti calidis vbi fumant fontibus aucti,
Est & Atheneis in mœnibus. In Syria quoque, &c.

Alium Auerni nomine meminit Oribasius vltrà Sauromatas, item in Epiro alium, & alium iuxta Nisam (ni fallor) Indiæ, Philostratus. Dignus verò historia, ac poëtarum, scriptorumq.

rumq. aliorum testimonio celebris, est Auernus lacus apud Cumas, & Baias in Campania foelici. De quo Græci primùm antiquiores, qui res omnes memorabiles sub varijs fabularũ ambagibus adumbrarunt, superstitiosi admodum scripsere. Partim sub religionis, ac diuinitatis prætextu: & partim ex situ loci horrido, nec minus ex ipsarum aquarum natura, aspectu, ac sæuo halitu, omnibus (vt dictum est) animantibus iniucundo. Vnde semper apud auctores aliquod abominabile habet epithetum: sacer Auernus dicitur Virgilio, graueolens, niger, tartareus, ac pallens Statio. Pestifer Claudiano, vmbrosus Silio Italico ponitur, & pro inferni ianua à Virgilio. Quæ ab Homero primum defluxit opinio, quam Strabo recensuit libro 5. quandam subesse Auernis diuinitatem: nam hic oraculum extitisse Plutoni sacrum, ex quo defunctorum manes ad oras Acherontis deducerentur, ac inde solitum illis seculis responsa petere ab inferis. Et idcirco Vlissem ad hunc lacum canit, sacrificasse Elpenorem. Auxit porro illam famam diuinitatis Virgilius, Sibyllæ hic antrum, simulq. lacum ipsum, ceù vestibulum inferni, ad quod Aeneas descensurus implorat à Sibylla aditum d.

Auernus in Campania.

Plutonis oraculũ.

Vnum oro, quando hic inferni ianua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso.

Et item notando carmine, *facilis descensus Auerni.*

Sed reuocare gradum, superasq. euadere ad arces,
Hoc opus, hic labor est. quem & Silius est imitatus

Nec procul fontem extitisse meminit Strabo, cuius aquam, quoniam ex Acherusia infernali palude emanare putaretur, nemo gustare præsumeret. Porrò tamen orta videtur hæc superstitionis opinio à naturalibus haud dubiè horum locorum qualitatibus. Primùm, quia vbi aquæ species tota blanda est, limpida, viuax, & quæ leni mobilitate aspectum sibi conciliat, & gratiam: è diuerso in Auerni aquis mortis species, squalor, putor, sine ortu, sine exitu, sine motu, & qui profunditatis immensæ cùm sit, & quasi odio terrarum, ac cœli, à cunctis animantibus vitaretur; facile popularem hæc omnia præbere poterant opinionem, oram aliquã huic subesse inferni. Præsertim illis primis seculis, quando densissimæ essent circà hunc lacum Syluæ, ac tenebræ, perpetua etiam sub meridie, rupium præruptarum vmbracula, cauernarum hiatus, horridi recessus, ingratus auræ halitus, nullus cultus, nec vlla in eo amænitas. Cæterùm successu temporum, vt mutantur omnia, & cultu hominum, decisis primum illis syluis ab Agrippa (vt Strabo est testis) ac nouissimè elapsis annis sublata iam à regibus Neapolitanis omni horum locorum feritate, mutata facies, & à Lucrino, qui cum iungebatur, colle seiunctus; tutò cuique, duce tamen indigena in subterraneos etiam recessus præbetur aditus. Ex quibus verisimile fit, non aliam huius lacus fuisse originem, nisi ex antiquis incendijs, quibus hanc regionem frequenter conflagrasse diximus, in vastam igniũ voraginem vicinas maris, & Lucrini successisse aquas, quæ idcirco tetram illam contraxerint naturam. Occultas verò adhuc, peruiasq. vsque ad mare habere cauernas, indicio est, quod inflatis fluctibus, inflantur simul & hæ aquæ, ac turgent. A subterranis verò cum exagitari soleant vaporibus, bullosæq. appareant, luridæ, & graues, non mirum vix vllam rem, neque folium, neque stipulam, quantumuis leuem sustinent, quin deponant, ac nusquam remittant, ac varias subeant mutationes, nam modò tepidæ sunt, modò subbulliunt, & modò instante aëris turbatione aliqua, quasi futuræ tempestatis indices, feruidis subsiliunt bullis. Quamobrem sapore sunt salso, subamaro, ac longè magis insuaues, quàm marinæ aquæ: tùm ex natura eius soli sulphurosa, & combusta varijs misturis, tùm ex vaporibus crassis, quos totam eam regionem continere diximus occultos, qui eas agitent, & contaminent.

Fõs sacer ad Auernum.

Naturales caussę

Origo, & qualitates aquarum.

Acheron, & Acherusia palus in Auerno.

INEFFABILES cùm sint occultarum rerum, & naturæ harum aquarum circa Auernum diuersitates, non mirum si veteres, ac poëtæ illarum effectus tam varios, alijs, atq. alijs figuris, ac nominibus significauerint. Quam ob rem Acheron hìc, & Aherusia palus, non aliæ forsan intelliguntur, quam Auerni aquæ, quo nomine dicta videtur à Virgilio,

Seruij interpretatio.

—*tenebrosa palus Acheronte refuso.*

Paludẽ enim videtur dixisse Auernum, cui (vt Seruius interpretatur) melius conuenit paludis nomen; quàm lacus. Et tenebrosam, quòd talis naturæ sinus adiacentium vndiq; nemorum, atq; montium supercilijs adumbrata. Acheronte refundi: vtpote quia Auernus ex Acherontis vndis emanare putaretur, quare (vt Seruius meminit) sub illis antris necromantia (vt puto à Cimmerijs, quod Lucifugum scribitur hominum genus) exercebatur, quæ omnes tolerabiles sunt interpretationes. Cum Strabonis tamen historia, & pro locorum ipsorum inspectione, tria hic à poëta notantur distincta loca, Auernus lacus, Acherusia palus, & fons

Noua, interpretatio ex Strabone.

& fons Acheron. & præterea sunt Lucrinus lacus, & aquarum calidarum balnea. quæ sic habet libro v. Proximum Cumis est Misenum promontorium, in medioque palus Acherusia, quædam à mari refusio alto cœno referta. Vbi Misenum circumflectenti, statim sub rupe lacus obuiat. ac in sinu deducto eius littoris Baiæ, & aquæ calidæ, tàm ad voluptatem, quàm ad sanandos morbos accommodatissimæ. Contiguus Baijs Lucrinus adest sinus, iuxtà quem Auernus est, & infrà, quasi Acherontem describens. Fons, inquit, ibi fluuialibus scatens aquis excurrit in mare, à cuius vsu abstinerent omnes, Stygias opinantes esse aquas, & à phlegetonte manare, quas dixit poëta Acheronta refundi. Quasimiliter significantione Lacus Thesbrotiæ (eodS Strabone teste) in Epiro dictus est, & ex eo, quem præterfluit Acheron fluuius. Eodē porrò nomine duo alij sunt, Acheron in Brutijs, & item specus memorabilis iuxtà antiquam Heracleam in Ponto profundissimus, & ad manes vsque inferos peruius, à quo Cerberum (vt fama est) ad superos translatum fabulantur. Fictum verò Acheron nomen à poëtis pro pœnarum specie, quas damnati in inferno sustineant, nempè à dolore, atque mæstitia. Vnde & tartareus à Virgilio cognominatur, tristis à Silio, mæstus à Seneca, nephastus à Statio in libro de raptu Proserpinæ; quæ quanquam in fabulis dicta sint, propriarum tamen rerum continent significationem.

Thesbrotiæ locus in Epiro. Acheron in Brutijs & in Ponto. Auerni infernales.

Auerni lacus in Hetruria.

HETRVSCIS verò in montibus, quos intellexerit lacus Lucretius lib. 6. de Auerni natura, non est facilè coniectari: nisi aut Volaterranas intellexerit lacunas, aut alios quosdam calidarum aquarum fontes, quibus hæc regio scatet super cæteras Italiæ regiones. Sub ditione Senarum ad Pientiam, lacunosa quædam aqua reperitur bulliens, & tamen frigida, ac putida, quam & aues auersantur, ac cæteris qui ex eis biberint animalibus est admodum noxia. Sine vadis, vt dicunt. Et tamen non desunt, qui eas in balneis non abhorrent, ex ima præsertim plebecula quidam, quin videntes eas pruriginosam sanare scabiem canibus, equis, ac pecoribus; in eosdem vsus, ad crurum vlcera audacter accipiant. Nec inutiliter, quæ impuram sulphuris substantiam abluunt, valde scilicet terrenæ cuidam superfluitati admistam, ac sub sole, quæ in superficie hæret, assatam. Itaque terra vndique ipsi lacunæ proxima, sub imbribus calcinæ instar, dum extinguitur crepitat. Similis porrò extat non longè hinc parua putidarum aquarum lacuna in agro Politiano, infestissimi halitus. Vena est ferè sterilis, ac paucarum aquarum: vel subiectæ potius alicuius mineræ spiraculum, quam vena, quòd suo putri halitu, compingit potius illas aquulas, quàm producat, ac semineces, quæ eas gustauerint, reddat aues. Quales propinqui colles ad Montem Fullonicum, qui vbi in repostis, ac desertis locis lacunosis, ac putidis, multis scaterent aquis, clarum præbuere inditium mineras illic aliquas subesse, quas proximis annis inuenere pinguissimas, bituminis præsertim, chalcanthi, atque sulphuris.

Lacuna Pientiæ putida.

Lacuna ad M. Politianum. Lacunæ ad M. Fullonicum.

Puteola ad Sactam Cæciliam.

VLTERIVS autem ad confinia Arretij, nec plus duobus milliaribus à balneis Rapolani, sub oppido, quod nunc Podium Sanctæ Cæciliæ dicitur, est locus Sulphureus, qui vulgò Puzzola nuncupatur. Est autem area paruo sexaginta circiter pedum ambitu, iuxtà quam è subiecta scrobe, squallidis aquis stagnante, fœtor exhalat tam sæuus, vt ad duorum milliarium spatium, pro ventorum conuersionibus sentiatur: aues, quæ eas gustauerint, aut fortè inciderint, enecans. Ex area porrò aquarum bullæ variæ emanant; hæque, vt terreni quoque species, cinereæ, ac luridæ, statim subsident, vel alio loco resiliunt: solo ipso, perinde ac si cylindro conculcatum esset & explanatum, duro, ac solido remanente. Superambulanti magna vis subterlabentium aquarum, ac flatuum simul interclusorum fragor, non sine admiratione auditur, ac si quis experimenti gratia spiculum humi infixerit, ex orificio cumulum illico flatus expirare cōspiciet, ac cinereum simul puluerem, duobus suprà, ac tribus palmis eijcere. Reor equidem has bullas, aquarum, quæ longè ad duo milliaria in fontes Rapolani feruidos influunt, esse æltuaria, atque spiracula. Nam & eiusdem naturæ sunt aquæ sanandis à scabie canibus vtiles.

Natura.

Operationes.

Lacunæ Volaterraniæ.

IN hac Hetruriæ maritima parte, vbi olim Vetulonia, & Populonia vetustæ vrbes, cum Ilua proxima Insula, vsque ad Argentarium montem, passim tellus scatet metallica, ferri atque æris fodinis, & Chalchanti item, atque aluminis, indicant & oppidorum vetusta nomina, Mons æris, & Monteranum, ob æris naturam, quæ & nunc ad montem, Catinum fodiuntur, ac iuxtà Caldanæ riguus, qui calidas vsque ad mare mittit aquas. Altius verò eodem tractu montium, vbi nunc Castrum nouum, lacunæ sunt Volaterranæ, sic dictæ anti-

Caldanæ flu.

antiquis, ac non longè aquarum calidarum scatebræ, quæ excipiuntur in balneis. Has lacunas, de natura Auerni intellexisse videtur Lucretius in præallegatis historijs, dum locum planè designat.

apud Hetruscos & montes,
Oppleti calidis vbi fumant fontibus aucti.

Cùm enim ex varijs per ea iuga latibulis scaturiant aquæ, tùm crassæ, ac graues, tùm calidæ aliquæ ac fumantes, adeo quædam è medijs lacunis æstuant, ac tàm graui vaporum halitu è duobus, vel tribus fontibus saliunt, vt aërem vndique secus inficiant, auesq. longiùs superuolantes exturbent. Quam ob rem verò saliant bullientes, caussam credimus flatum, qui ex feruoribus intimis, communes habeant cum aquis ipsis cuniculos, qui eas alteret, vrgeatq. vehementer ad exitum. Imminentibus verò pluuijs (vt narrant) id maximè fieri, & quasi earum indices augere has aquas tunc bullas, ac saltus, & strepitum; nil mirum videbitur, si ab extraria antiperistasi igneos fomites feruentiores fieri computemus, & flatum quoque ipsum concentrari. Terræ genus varium, quod diuersicoloribus scatet glebis, liuidis, vnctis, viscidis, rufis, cæruleis, quæ in pingmentis leguntur. Ex quibus planè intelligitur, intimam his aquis inesse matricem sulphuris (nam & calidæ aquæ ipsæ, ac publicæ hìc extant condiendi sulphuris officinæ.) Illamque admistam, ferreis nonnullis, ac nonnullis Calchanti partibus, quæ ob Solem simul, atque assiduum loci calorem, varijs adeò coloribus ad superficiem apparent conspicuæ, atque aquas item ipsas reddunt terreæ admodum atque igneæ facultatis. Quæ verò hinc seorsum iuxtà arcem excipiuntur in balneis, cùm Sulphurosæ ob caloris qualitatem dicantur; pro chalcanthi tamen, quam præ se ferunt natura, inter Atramentosas recensentur libro v.

Bullientes, ac salientes.

Minera.

De igneis, ac bullientibus aquis. Cap. IX.

MANIFESTA quidem est natura aquarum, quæ sponte emanant feruentes. Nec minus manifesta est caussa: nam cùm feruidæ scaturiant summo feruore; necesse est fateri actualem ignem illis statim subijci, super omnem gradum caloris. Nam aquæ ipsæ ipsissimam præ se ferunt ignis substantiam, qualitatem summe calidam, & operationes pariter ignis. Incendunt, vrunt, vesicas excitant, destruunt sensum. Expilant proiecta quæcunque in ipsas animalia; mox paulo excoriant, & tandem carnes colliquant, ac od ossa vsque eneruant, qui sunt omnes effectus ignis. Imò hoc ipsum certis locis non indiget probatione, vbi simul & ignis, & aquæ cum feruore emergunt, vt planissimè uidere est in Puteolanis, & in earum, quam nunc subnectemus, historia. Porrò in aliquibus locis, vbi non ita manifestè apparet natura ignis, & tamen aquæ emanant intensissimè calidæ, ac bullientes; admiranda magis, idest minus nota nobis est causa, sed in qua maior se exerit virtus, ac potentia ignis. Illud primum mihi nemo iuerit inficias, & his ignem subesse (vt dixi) summo feruore, quanquam id lateat alioqui sensus nostros. Itimè verò duas considero caussas ad summum feruorem. Altera quidem est ex natura ignis, qui, cùm propria, ac innata sui virtute sit propensus tendere sursum, conclusus in terræ cauernis semper agitatur ad aliquem exitum, quem forte fortuna vnum, & eundem sortitur, ac incurrit cum nascente aqua, quam idcirco inalterat obiter ad summum feruorem. Nec longo spatio exolescere vim ignis putandum, ac minus per frigidam, inexercitatamq. aëris densitatem in subterraneis cauernis remitti. Imò hinc alteram ad idem, ac planiorem caussam sic habeto. Quippe exolescere, solui, euanescere, id genus naturæ effectus, intelliguntur, vbi non caret ea natura spatio, vbi (quod dici solet) euanescat in auras. At in abditis & conclusis locis, proportione seruata, nec aqua, nec ventus, minimè omnium ignis amittunt vires: immò quo semel impetum faciunt, eo vrgent fortiùs, exorbitantq. inuento obice, ad patranda accidentia, quæ videmus, & in natura, & in certis artis operibus admiranda. Sic ignis conclusus, vt repit paulatim, ac mira edit ad postremum incendia; ita quò penetrat, & non exhalat, primò aërem obuium, qui magis est alterabilis, conuertit in se; mox terram quam penetrat, & non aquas solum, quas offenderit, sed & saxa, & cuniculos incendit omnes, sicq. vires acquirit eundo ad centena milliaria. Maximè verò vbi naturali appetituū trahitur ad exit, quantumuis habeat longinquum, & vbi per loca penetrat, quæ diximus referta sulphure, quo foueatur: nam sic vires sibi comparat ad extremum feruorem, quem videmus, ac manu sentimus. Quam Galenus videtur seruasse naturæ solertiam in corporibus animantium, cùm longè deductas à fontibus suis notauit venas, vt ipso spatio multiplicaret in membris sanguinem, & calorem. quas, quoniam magnam adferunt admirationem, nec leue argumentum præbent ad prædictas caussas, aliquibus etiam exemplis illustrare oportet.

Operationes.

I. Caussa.

II.

Ignis in abditis locis, vt acquirat vires.

Sulphuraria, ac bullientes aliæ aquæ ad Puteolos.

Aer Puteolis medecinalis

Feruentissimæ aquæ, ac meritò cæteris anteponendæ sunt in agro Puteolano: quem naturali sulphure refertum, igne perpetuo, feruoreq. aquarum, ac vel ipso aëre sulphureo præditum, nomen dedisse Puteolis auctores quoque veteres attestantur. Aëris quidem sulphurei, nec in salubri certis morbis, quando Asthmaticos, ac frigidos patientes morbos, medici Neapolitani soleant in agrum Puteolanum transmittere, vbi assiduo eo halitu exsiccante, proprioq. ob sulphur frigidæ id genus intemperiei affectibus paulatim eius morbi contumaciam digerunt, quod præclaris possem confirmare exemplis. Ergò ex Neapoli ad Puteolos, quà leni iugo, ac Vinetos Pausilippi promontorium excurrit in mare, transacta eius montis crypta; varia ad dimidiam viam occurrunt loca sulphurea, ac passim hiatus aliqui, qui partim aquas continent plurifariam mistas, ac alteratas, & partim vapores exhalant graues, auibus, cunctisq. animantibus abominabiles. Eodem verò tractu, quas descripturi sumus partes, vbi biuium fit, ad sulphurariam peruenitur: breui verò ad dexteram diuerticulo, primùm antra Sudatoria, quas Fumarolas vocant, occurrunt, ac proximè Agnani lacus. Deinde secus lacum via ducit ad fodinas Aluminis, ac recta ad Astruni turrim, & ad imā eius nominis siluam descenditur vbi peramenę habentur aquarum & frigidarum, & calidarum scaturigines, & balneum bulla, de quibus loquemur oportunè magis posterius. Nunc vt ad sulphurariam redeamus; hæc vndique tota collibus, quos dixi aridis, ac feruidis circundatur, quos leucogeos à squallore, ac liuore sulphuris, teste Plin. dixere veteres, nonnulli verò Phlegram, vel Phlegræos ab assiduo crepitu, quem intimi ardores gigunt: quo etiam cognomento proximum sinum maris circunscripsit Silius Italicus, illis versibus.

Leucogei Phlegra, & Phlegræi colles.

---illic, quos sulphure pingues Phlegræi legere sinus.

Flos Sulphuris, ac ἄπυρον

Planè verò in his collibus, hoc naturæ subsistentis sulphuris indicium est: quoniam saxa vndique manè, præsertim antequam solares senserint radios, sulphuris ichorem exudent, ceù ros quidam, seu pruina saxis ipsis adhærens, qui gustatu saporis est ceù manna dulcis. Hoc verè ἄπυρον, hoc est ignem non expertum, ac sulphuris florem dixerim, & subtilissimam partem. de quo audiui peritissimos alchymiæ artis sulphuris oleum, vt artis est, excipi præstantissimum, & quod expertus sum, ad palpebrarum scabiem, & Ptilosim cum pilorum .s. defluxu, & ichore vtilissimum est, pertenui. s. hac substantia sulphuris, ex aqua rosacea illita. Iuxtà hos colles officinæ existunt sulphuris, quod vsque à Plinij memoria hinc mittitur electissimum. Atque ex his patet area sulphurea, duorum circiter milliarium ambitu, Forum Vulcani ab antiquis dicta, vt Strabo est auctor. Nec incongruè, quando primo aspectu caliginosa, & quasi caminum fornacis ingressuris æstuet, & quem fremitu vndique collium, feruore lacunarum, vapore, igne, instabili solo horridam, haud tutò quis ausit, nisi certis semitis adire; ob occultos, quos sulphuris incendium continuò demolitur anfractus, in quos miserè aliquos pessundatos, ac suffocatos accepimus. Est autem ad caput huius areæ lacuna, inter alios hiatus, aquarum feruentissima: quæ ob varium ignis, ac aquarum simul erumpentium impetum; modò amplior visitur, modo angustior, ac ouata specie, vnde Nauis, siue potius (vt mihi placet) Abyssus dicitur, quæ immensi gurgitis instar, luridis tetra, ac putidissimis scatet aquis, tantoq. feruore salientibus, vt proiecta quæcunque animalia citissimè absumat, ac ad ossa vsque conficiat. Ob quem feruorem, cum hæ aquæ nulli posſint esse vsui, ideo vel perrarò sunt in vsu, vel ad priuatos nonnunquam deducuntur alueos, vbi cùm refrixerint, ad omnia, quæ sulphuratæ aliæ promittunt, vtiliter recipiuntur. Præcipuè verò probari solent ad sterilitatem fœminarum, quæ nimirùm ex redundantibus circa locos humiditatibus non concipiunt. Nec suo halitu certis casibus inutiles. quod perspicuum est exemplum ad primam iam adductam caussam, vbi scilicet ignis & aqua simul concurrunt ad vnum exitum.

Sulphurariæ. Forum Vulcani.

Nauis, siue Abyssus. Vsus.

Bullicanum Viterbij.

Famosissima, quo ad alteram caussam feruentis à longinquo ignis fuit omni sæculo lacuna Viterbij, quam à feruore aquarum Bullicanum hodie appellant. Quod ipsum videntur mihi Latini illi veteres Herculi tribuisse, iuxtà Seruij expositionem super ea carmina Virgilij in VII.

Hi Soractis habent arces, Flauiniaq. arua
Et Cymini cum monte lacum, lucosq, Capenos.

Lacus Elbij, & Ciminus.

Est Lucus, qui hodie Baccani sylua dicitur, & Canapina iuxtà opidum, parum à Capeno deflexa voce: Cyminus verò ipse mons Viterbij, qui & Bullicanum capit: vbi Vicus Elbij ponitur à Ptolomæo, & Antonino, quæ prima, genuinaq. (ni fallor.) Viterbij denominatio est,

tio est, ac lacus Elbij, qui & Cyminus, & hodie lacus de Vico dicitur. Hunc ergo Seruius ad Herculem referens, hanc scribit historiam: Hercules ad Lucumones proficiscens, cùm ad hos venisset populos, prouocatusq. fuisset, vt aliquod suarum virium relinqueret specimen, defixisse dicitur vectem ferreum, quo exercebatur: qui cùm terræ esset adfixus, & à nullo potuisset auferri, eum rogatus sustulit. Vnde vim aquæ immensam consecutam esse, ac hunc lacum fecisse. Hæc quoad historiam poterat fortè ex veterùm traditionibus accipisse Seruius; cæterùm haudquaquàm ea fit verisimilis si de lacu Cymino intelligatur, qui frigidus est, sed de Bullicano potius, qui feruidus. Idque probabili satis coniectura; quoniam nusquam veteres inuenitur tribuisse Herculi aquas frigidas, sanè Nymphis dicatas, vtpote molliores, Dianæ, ac Veneri: ipsi verò Herculi adeo inuisas, vt (ex antiquis historijs recitat Athenæus lib. 9.) Cheriam puerum affundentem ei frigidam manui, pugno interemerit. At calidas sponte manantes summo consensu omnes Herculi sacras testantur. Ac maximè feruidas nuncupāt Herculeas, vtpotę quasi intolerabiles, nisi fortissimo Herculi: quare meminit Pisander Mineruam olim fesso Herculi parasse calidam: & idem Athenæus eidem Vulcanum muneris vice feruidas supposuisse. Vel summo conatu, ac feruore Herculis excussas: quales Strabo commemorat aquas calidas in Thermopylis Herculi dedicatas. Ob feruorem nimirùm, & qualem maximè obtinet Bullicanum: de quo equidem, ob dictas rationes, & non de lacu ad Vicum, veram fuisse credo illius Herculeæ fabulæ allegoriam. Hunc enim lacum verè Herculis dignum origine putasse veteres poterant, quando quidem ob æstum intolerabilis sit caloris, ac proiectum in ipsum animal, ni statim euadat, paulo post enectum coquat, atq; penitus eneruet. Vena alioqui vberrima, & quod rarum est in compositis, & calidis aquis, substantia limpida, & præter saporem, & quendam sulphuris odorem: cæterùm incontaminata emanans, nisi quum fortè pro interioris æstus, ac flatuum intercurrentium agitatione, non nihil in colore mutari videtur. nunc aurea, nunc viridis, nunc liuida, vel etiam pro vario repercussu solis, ac nubium varia apparens. Feruidæ ergo cùm sint Bullicani aquæ, nec tamen euidentes eis (vt in sulphuraria prædicta Puteolis) subsistant ignes, hanc haud mirum habere caussam videntur. Quòd ex occultis terræ meatibus, etiam longinquissimis, communes huc ignis penetret venas cum aquis, concurrantq. aqua, & vapor ignis ad vnum exitum. Aut potius summo feruore cum sint, summam statim vim ignis eas experiri fatendum est, qui ei loco subsistat: & qui fortasse aliquo præterito seculo cum incendijs, quos diximus, Campaniæ arserit: vel fore tempus haud difficile putandum est, vt aliquando ardeat. Quod planè declarant, tùm ipse feruor aquarum, qui hic ignem in intimo fomite consopitum indicat, sulphureumq. assiduè in totam eam regionem exhalat spiritum: tùm materia intus idonea, quæ forte paulatim vegetatur, repullulatq. ad aliquod futurum incendium. Quippe tota ea planicies, quæ à Cymino ipso monte ad Faliscos interest, passim glebosa, ac permista veluti cum cinere, & carbonum reliquijs combusta, ac longè, lateq. innumeris scatet aquarum generibus sulphureis, quæ diuersas faciunt balneas. Sed cur Bullicani potissimùm aquæ ferueant, aliæ non item; hanc arbitror esse caussam, quod hæ principales incurrant caminos subsistentis ignis. Aliæ verò, quæ transuersim hinc inde recipiunt vapores, prout locum, ac fomitem ipsum habent idoneum, plus ac minus calidæ emanant, & temperatæ, & aliquæ ex natura loci salsæ, aliquæ metallicæ. Vnde, esi aquarum istarum explicata in antiquis non reperiatur memoria, eas tamen ob proprietates tàm varias, tàmq. insignes indicasse videtur Strabo lib. 5. d. Tuscia quoque, vbi Romæ est propinquior, vbertatem calidarum habet aquarum, nec minus abundat, quàm Baiæ, quæ reliquas omnes nobilitate præcellunt. Specialiter verò ob summum feruorem has indicauit Tibullus Elegiarum lib. 3. d.

Feruidæ cur Herculanæ sint dictę.

Bullicani natura.

Balnea plura Viterbij.

Nos tenet Hetruscis manat quæ montibus vnda,
Vnda sub æstiuum non adeunda canem.

Secutis verò temporibus aucta simul cum Viterbio harum balnearum celebritas est, quæ hac ætate præ cæteris summam sibi laudem promerentur, tàm ob singulares ipsarum virtutes, quàm pro amœnitate vndiq. agri, salubri aëre, atque commoda hospitalitate. Præter cætera verò ob medicorum eius ciuitatis in re balnearia peritiam: quos inter meritò Iacobum Saccam nominauerim, virum doctissimum, qui cum in balneis consenuerit, non modicum adiuuit nostram operam suo iudicio. Adhibitis vltimò nostris singulorum locorum recognitionibus, quas iussu ac præsentia Illustriss. D. Alexandri Farnesij, S. R. E. Cardinalis amplifs. adhibuimus, Curantibus eius Ciuitatis patritijs, ac Castore Durante eorum Medico, qui ad imitationem Macri de simplicium plantarum scriptor, ac poëmate clarus. Quorum omnium in hac parte censuras, ad fidem (vt nulli rei maiore cura studuimus) suis locis inseremus.

Pur-

Purgatorium fons feruidus in Vngaria.

SIMILE autem Puteolanis feruentibus aquis, ac Bullicano, ponitur Purgatorium, fons ita dictus ob intolerabilem feruorem in Vngaria, auctore Georgio Vernhero Pannonio, Consiliario Regio, qui de admirandis Vngariæ aquis, ac de nonnullis etiam in Moschouia, & Transiluania fontibus conquisitè admodum conscripsit, ac testimonio simul viri Illustris Hieronymi Martinenghi Abbatis, qui PAVLO III. Pontifice dum apud Transyluaniæ Regem Apostolicæ Sedis ageret Nuncium, multa in his diligenter, saneque digna memoratu obseruauit, quæ referam. Est autem hic fons, dictus Purgatorium, iuxtà Budam *Balnea.* ad ripam Danubij, vbi plures sunt calidarum venæ, quæ & balnea faciunt, vltra flumen, & in ipso etiam flumine aliquę, quas inter hæ sulphuratissimę, ac feruidissimæ ita saliũt, vt nulli impunè contrectentur. Nisi vbi ad margines lacunæ, quam faciunt, ipsis Danubij aquis eò scatentibus temperentur, itaque vsitantur aliquando in balneis. De quibus & Manardus meminit.

Feruidæ aquæ, ac flumina, & Campi ardentes in Caria, ac Phrygia.

QVANTA sit vis ignis in terris, non vnus locus, nec sola Aetna, aut Italia argumento est; sed vbiq; terrarum passim exempla habentur. Verùm pro cunctis vnum, vel insignia magis loca adducere sat est. Feruidas aquas ad Meandrum fluuium Carure, qua confinium Phrygiæ, Cariæq. est, meminit Strabo lib. 13. totam nempè illam regionem, circà Hierapolim præsertim, ad Magnesiam vsque, & Myunte, cùm vbiq; intus anfractuosa sit, ac terræmotibus persæpè tentetur, non mirum & igneis frequenter exhalationibus, & varijs simul aqua- *Meandri caussæ.* rum ductibus scatere. Quæ caussæ & Meandrum ipsum faciunt flexuosum: terra enim vndique instabili, & quæ facile in cauernis suis igne corripitur, alueum similiter fluminis varijs obnoxium facit mutationibus, ac multum limum deducens, modò huic, modò illi ripæ adijcit. Vnde facta nonnunquam limi aggestione ad oras maris, retortum aliquando ab ostio legitur, ad ducenta vsq; stadia remeasse, ac terręmotu insequente, Sardas olim, aliasque *Lycus flu.* clarissimas vrbes labefactasse. Eandem asserit conditionem in Lyco fluuio, cui proxima Laodicea nobilissima Ciuitas, qui è monte Cadmo ortus, ac plurimum sub terra delapsus, posteà erumpit, & in Meandrum refunditur, maximum amnem. nec longè inter Phrygiæ, & Cariæ fines, feruidarum similiter aquarum admittit scatebram, quibus planè de caussis & terræ ipsæ non raro terræmotibus quatiuntur, & flumina non minus feruidarum, quas suscipiunt aquarum, retinent longo tractu qualitates.

Feruida flumina, ac varia.

FLVMINVM verò cum demonstratum sit communibus rationibus, non esse æquam proportionem ad suscipiendos calores, & minimè maria posse incalescere; videre tamen est in operibus naturæ, nihil esse impossibile. Nam tria habemus exempla huic loco maximè idonea, vnde fluminia, ac maria aliquem possint caloris gradum concipere. Vnum, *Flumina ac fluuiæ calidæ in Africa.* quod obseruatum legimus à nouarum terrarum indagatoribus, narrat Aloysius Cadamustus in interiori Aphricæ parte, quæ decurrunt per eã flumina mirè feruida esse. Ob soli (vt consentaneum rationi fit) ac cœli illius assiduos æstus sub Torrida, quare nec pluere sub tota eà plaga asseuerant, nisi feruentem aquam. Eadem facile credo flumina commemorat M. Paulus Venetus in peregrinatione sua ad Indiam, regno Coilum, quæ ob Solarium sub eo cœlo radiorum vehementiam assiduè ferueant. Alterum verò exemplum dictu mi- *Mare sub Torrida feruidum* serabile, ex relatis constat Christophorl Columbi, qui primus immensam occidentalis oceani nauigationem tentare ausus; narrat cum maximo vitæ hominum, ac suæ classis naufragij periculo, dum intentatum prius australe pelagus, ac sub Torrida itidem incurreret, penè Phœtontei casus exemplo, cœlum vndique, & aërem cum ipso mari tantus corripuit feruor, vt classem totam, ac nautas, omnemque nauticam gazam horrendis modis exureret. quando post octo dierum ærumnosæ nauigationi discrimen, iamque omnes exhalantes animam, diuina haud dubiè ope in tutum magis pelagum asserti nunquam postea illam directionem rimari ausi sunt. Tandem verò quòd ex igneo quodam fomite incalescant quandoque flumina cum mari, singulare habemus exemplum ex nouiter com- *Flu. ac mare ad Cubam feruida.* pertis terris, ad Cubam occidentalis oceani, ac noui orbis claram Insulam. Vbi ad relata Columbi duplex mihi sese offert ratio contemplabilis. Vna est, quòd magnam caussam, multamque subesse oportet his locis vim actualis caloris, & ignis, qui tantam aquarum inalteret copiam. Et altera, propinquum, & in ipsa ora fluminis, vbi mare incurrit, subsistere ta-

Pur-

re talem fomitem caloris, qui vt exiguo vigore ac longo magni fluminis cursu exolesceret; ita non mirum breui spatio, & fluuiales calore afficit aquas, & vicinas simul maris vndas manifestè alterat. Qualem narrant ijdem Hispani occurrere nauigantibus magnum amnem transitu proninciæ Machar nouæ Hispaniæ, vbi ex rimoso ad medium amnem saxo magnam vim emanare feruidarum aquarum, vt cum tactu intolerabiles sint, ac iniecta statim animalia depilent, ac eneruent, secus ipsa littora, longo tractu, quà via transit, per calidas aquas ambulare, qui transeunt, coguntur.

Feruida ex medio amne.

De sulphuris aquis naturaliter calidis in quarto gradu.
Cap. X.

POSTQVAM bullientium aquarum vidimus naturam, & per ea quæ hactenus de natura ignis terrestris dicta sunt, clarè patet rationes quam ob rem caloris eius subterranei varium sit temperamentum, igneum calidum, & minus calidum, prout fomes ipsius, ac dispositio, aut locus, ac distantia tulerit; iam necessarium est has temperamentorum diuersitates, quas habet in aquis prosequi. in quibus tota ratio, ac summa vtilitatis Thermarum consistit. Distinguemus autem has per gradus suos; nam à quarto, supremoque gradu caloris incipientes, prosequemur ad vltimum, vsque ad eas aquas, quæ nec vllum obtinent gradum caloris. Horum verò graduum non tàm quærenda hìc exacta ratio, ac distinctio est, iam satis in vniuersum explicata secundo libro; quàm in singularibus ipsis aquarum venis, est contemplanda. Hoc excepto, quod gradus pro fomitis quantitate, ac virtute caloris distingui debent, qui aquas ipsas inalterat, ac sensuum testimonio iudicatur. Caloris autem intelligendum actualis simul, ac potentialis in vnoquoque temperamento aquæ: Nam, Thermæ sunt per calidum actuale; quod si seclusum intelligatur, (vt minus consideratè crediderunt quidam, ac scripserunt) Thermæ non essent Thermæ. Ergo quæ multo admodum calore prædita inuenimus balnea, & quæ ferè tactu non tolerentur, ea quarto gradu calida (vt solent Physici medecinarum gradus constituere) definiemus. Vehementer autem calida, sed qualitate tamen tolerabili, in tertio: quæ clementius agunt in secundo, & quæ blandissimè tandem in primo gradu, ac temperato constituemus, habita similiter cum medicis ratione latitudinis in quoque gradu, nùm in principio, an in fine, an in medio eius gradus intelligatur. Vnde nullum dissidium sit, si quæ vel in primo, vel in secundo censeatur gradu, quod idem sit terminus primi, & secundi gradus principium. calidæ ergo aquæ in latitudine quarti ordinis, qui supremus est; proximè ad ardentes, merèq. igneas aquas accedunt, ac parum vtræque differunt inter se: nisi quod exactè feruidæ sensum destruunt, quare in censu balnearum non computantur: quarto autem gradu calidæ, tolerantur tactu, quanquam vehementes sint, ac vtiliores si deriuentur in balneas. Et tunc quantum amittunt de actuali caliditate, quæ est in fonte proprio, tantò agunt mitiùs, ac minori etiam æstimantur gradu: cùm sint quæ deriuatæ, ac frigefactæ etiam, vim feruant calorificam, qualem habet lixiuium, quæ nimirùm fortem susceperunt ignis impressionem in sulphure, atque cinere, & contrà, aliæ, quæ calidissimæ è fonte manantes, ad superficiem tamen balnei mites sunt, & potentia frigidæ. Quæ hoc ergo gradu constituuntur, valde exsiccant, & calfaciunt: penetrant, ac celeriter digerunt. Frigidissimis idcirco passionibus, humidisq. concedendæ, viribus fortibus. Minus consulendæ tamen naturis frigidis: minimè omnium calidis, ac siccis. Quarum iam præclara aliqua conscribemus exempla.

Calor in Tibernis qui intelligantur. Graduum censura, & latitudines.

Quarto gradu calidorum operationes.

Bulla aqua ad Puteolos.

IN Puteolano, dextro recessu sudatorijs, quod paulò ante descripsimus, est balneum, quòd vulgò Bulla, quasi Aqua bulliens, appellatur, ob soli non mirum feruidi naturam, quamobrem & serpentibus passim scatet, & (vt narrat quidam auctor de Balneis Puteolanis ad PIVM II. Pontificem) id vulgari constat experimento, nam facta scrobe, ac superinfusa aqua frigida, citò concalescit, virtutemque fermè acquirit sulphuream. Quam ob rem, vt consonum rationi fit, feruere hìc ignem impensiùs; hæ aquæ, perinde ac è fornace funderent ingenti cum fragore exiliunt, aëremque, vndique secus densa admodum caligine obnubilant, quam superuolantes aues euitant, ceù aduersissimam. Taxatur autem hæc aqua à medicis ad quartum vsque caliditatis gradum, quæ deducta ad priuatos vsus in balneis, mirificè frigidis omnibus capitis affectibus, iuncturarumq. opitulatur. Subtilis verò essentiæ cùm sit, ac digerentis facultatis, eam propterea nitri, atque æris obtinere misturam conijcio: quod & ipsius balnei operationes ostendunt, nam aurium, oculorumque affectibus medetur, & tam vsu balnei, quam duccia, si ad ducciam

Natura.

Electio. paretur. Nutritoria instrumenta corroborat, splenem attenuat, vterum abstergit flatibus discussis. Vere atque autumno vtile.

Aquæ Caię in Viterbiensi.

In Viterbiensi autem, nec longè à Bullicani feruoribus, scatet aqua Caiæ, quæ & de Valle Caini vulgo appellatur. quo nomine perperam hanc quandam cum Baianis comparatam legunt in Strabone libro v. vbi Baias habet, non Caias. Quod nomen haud dubiè posterius est, ac tota ea Vallis, in cuius ora hæc aqua oritur, ac vicina illi planicies, etiãnum vulgo à Caino nuncupatur. Non minus verò consideratione dignum est, quod Sauonarola hanc ad quartum gradum calidam statuerit: qui error vel vsu ipso familiari, ac suis herbis, redarguitur, quando ad illum fœminarum præcipuè asseueret hanc aquam probari, ac Dominarum propterea vocari balneum. quibus alioqui non acres, nec vehementi calore, sed remissæ, ac mites (vt in balneis Aponi dictum est) commendari solent. Quales istæ sunt, non admodum à Grottæ aquis differentes, & tam potibus similiter, quam balneis vtiles. Ex transuersis enim ac minus dispositis ad calorem cuniculis emanentes, remittunt qualitatem, & ad secundum vsq. attingunt caloris gradum. Sulphureæ verò, & affinis naturæ cùm sint alijs hic adnascentibus balneis, ac præter sulphuris vires, adstringant, ac corroborent; in eam venio sententiam, vt non sine ferri, atq. aluminis mistione sint, & quæ vterinis maximè faciant affectibus. Nam menstrua primis statim diebus ebibitæ prouocant, exsiccant ac firmant vteri lubricitatem. quibus sanè operationibus rectè quidam existimant has etiã sterilitatem emendare. Confirmant & reliqua viscera in balneis, lienis discutiunt tumores, iliacos mitigant, ac ischiadicos dolores, neruorum, ac iuncturarum exsiccant humiditates. Cumq. has aquas quidam, post aliarum aquarum vsum in potibus exhibendas consuluerint, quod fortius nonnihil, ac paucis sumptis poculis operari soleant; obscurauerit alioquì istarum vsum aqua Grottæ hic nobilissima, qua & in casibus prædictis mulierum optimè vtimur. Temperatis temporibus eliguntur.

Marginalia: Bal. dominarum. — Minera. — Vsus, & operationes. — Electio.

Calidarum communis censura in ænaria insulta, & à spelunca aqua.

A Puteolis autem non plus decem millibus pass. est Aenaria insula, quam antiquis Græcis Pythecusam, posteris verò Ischiam dictam, verisimile putat Strabo terræmotib. olim fuisse à Puteolano, ac vicino Miseno abiunctam, & post crebram ex incendijs reiectationem cinerum excreuisse in insulam. Quæ eadem participans natura soli sulphurosa, ac igni idonea, ob temporanea, quæ (vti diximus) pati sæpè consueuit incendia, Cremata adhuc insulanis quodam loco dicitur. alumine item ferro, atque auri metallis, generosa, ac calentibus multifariam aquis abundans. Præcipuè verò hoc nostro tempore, & pro vicinitate Neapolitanæ vrbis, & pro illustrium ex ea virorum frequentia, amœnis adeo diuersorijs, ac villis exculta habetur, ac locis balnearum partim recognitis, partim nouis exploratis, Iulij Iasolini peregregij anatomes, & harum balnearum scriptoris industria, vt illis historijs ad hæc nostra instituta adhibitis, nihil ad rei balneariæ vsum sit vlterius desiderandum. Ingens verò, ac triginta & amplius cum earum inuentus sit numerus, equidem breuitatis studio, cui maximè intendimus, sat habuero nostræ huic tractationi, singularia pleraq. sub communibus generibus comprehendere, vnde alia loca sint potibus constituta, alia balneis, ac duccijs, alia sudationibus, aut luto, aut arenationi idonea. Quæ verò vsu vario, ac digna magis visa sunt historia, Spelunca in primis est, deinde Coctum nuncupatum, & suum Sudatorium, Castilionis aqua, Fontana, Furnelli, Gurgitelli, Vlmitellæ. Nitrosa quædam, & in potibus præcipua, Succellaria, Plaga, & de Saxo dictum, Sanctæ Mariæ alterum, Cytharæ, & Doiani, Callæ, & Callaturæ, Soliciti, quæ omnia Ioannes Elysius recensuit. & quæ cum his aut restituta, aut nouiter comperta ab eodem Iasolino erunt, Nouæ Arenationes, & noua Sudatoria, Iouiani olim Pontani balneum, & stomaticum dictum. Sub hoc ergo impensè calidarum genere, insignis admodum feruoris est aqua Speluncæ nuncupata, quæ celeri lapsu è superno scopuli vertice in mare excurrens, dulcis limpida, nec vlla ingrata qualitate percipitur, nisi immoderato calore, ob quem nihil retepescat, intollerabis est. Vsurpatur autem in balneis, atque vsu ducciæ vtiliter, omni rheumati idonea, neruorum, artuum, ac iuncturarum dolori. Nec minus ad frigidas facit, ac flatuosas viscerum affectiones in potibus, primo vere, atque autumno.

Marginalia: Cremata. — Bal. nume — Speluncæ aqua.

Arenatio in Aenaria insula.

PROPE has aquas Speluncæ dictas in Aenaria, est vsus Arenationis, cui fortasse parem facultatem non inuenies in tota Italia. Siquidem natura soli sponte calida, ac sicca cùm sit, totaq. (vti diximus) materiæ sulphureæ, ac aluminosæ discussoriam obtinet virtutem egregiam. Quam ob rem defossa ad genu scrobe, calenti puluere ægri obruuntur, tecto tamen sub tuguriolo capite, ac mutato sæpius puluere vbi refrixerit. Iuuat hydropicos suprà omne remedium, podagricos tumores discutit, hystericas ventre inflato mulieres sanat, artuum tumores resoluit, Paralysim firmat, neruorum contractiones, quæ ex humiditate, ac frigiditate pendent, distendit, omni frigidæ, ac humidæ intemperiei conuenit. Aestate ineunte, ac autumno, nam sub maximis feruoribus tolerari non potest. Inter alia porrò loca nouiter reperta, ac arenationi idonea, vna quidem arenatio ad Pantellum est dicta, altera Sanctæ Restitutæ, cum eius hominis balneo, & tertia Sancti Angeli, vbi & Sudatorium nouum.

Scrobes medicatę

Electio

Arenationes aliæ.

Burmienses aquæ calidæ.

AD radices autem Addulæ montis, ex quo longo tractu in Germaniam Rhenus, in Italiam verò Abdua fluuius illabitur, centum ferè millibus pass. à Como, inter Abduam ipsum, & Burmium castellum, calentes quædam aquæ è iugi intra lapide præcipitant, adeo feruidæ, vt quantumuis ad gelidum Bootem vergant, algeantq. cuncta eo loco viuentia, sint tamen intollerabiles, coniectaq. protinus animalia ad medullas vsque conficiant. Sed enim ad commodos deductæ languentium vsus, vel breuissimo loci, ac ambientis aëris frigidi spatio retepescunt. Ad quas propterea consueti sunt finitimi eius regionis Heluetici annuos commeatus adferre, ac sani etiam in delitijs, sua illic symposita, saltusq. exercere: Quo exemplo planè patet, in communibus aquarum iudicijs, quòd quantumcumque è proprio fonte emanant calidæ, ex quaque postmodum occasione remittunt feruoris gradum, vt in temperatis etiam censendæ sint. Cæterùm pro actuali calore, excepta illa nitri mistura, hæ aquæ Bullicanis Viterbij essent persimiles, odore, colore, sapore, operationibusq. vt diutina eas experientia à P. Paulo Parauicino Nouocomense medico comprobatas accepimus. Sumuntur in balneis vt sulphuratæ, ac admodum calidæ reliquiæ. Idq. magnis caloribus: vel si minus ver importunum extiterit, regione alioqui frigida, ab vltimo vere ad totam vsq. caniculam.

Natura

Electio

Balnea in Gallia.

GALLIA quoque regio aquis vberrima est: quippe duplici mari clausa, mediterraneo infra, suprà Anglico, atque hinc & hinc quasi vallata montibus, rigidis quidem Alpibus ab Italia, magnis verò Pyreneis ab Hispania, æquis ferè vtrinque spatijs, passim nascentibus aquis diluitur. Amænissimi in ea lacus quamplurimi, magni verò, ac nauigabiles fluuij, ac passim riui, & aquæ medicatę non paucæ, quas illustrabimus. Prima quidem in Aquitaniæ finibus, haud longè à Garumnæ fontibus iuxta Tolosam Aqua calida, cum eius nominis oppido, & vltrà ad radices Pyrenei montis, quà ad mare Aquitanicum pertingit, sunt Aquæ item calidæ Vrbs, sic à Ptolomæi vsque temporibus, pro harum aquarum celebritate nominata, quæ nunc Baiona dicitur, ac eædem citantur à Plinio ad Tarbem, seu Tarbellim. In Lothoringis porrò celeberrima balnea, quæ inter plumbeas aquas describentur. In Delphinatu, cum nonnullæ narrandæ sint, iuxtà Granopolim ad tres leucas emenare calidas accepimus, ex quibus & flammæ ignis noctù præsertim elambant, eiusdem (vt nomen ducat Grani cum Aquisgrani) originis. Calidissimæ item ad Borbonium Ancerici. Citeriùs verò tractu Italico, quà Sabaudia incipit, Ais sic dicta ab aquis calidis. Aquæ item Sextiæ in Prouincia Narbonensi, & Tungrim in Burgundia antiquæ laudis, vbi & Salinæ, quæ suis locis describentur.

Aquę cal. vrbs,

Aquę cal. altera.

Ad Tarbē Plin.

In Delphinatu ignis

Balnea ad Borbonium Ancerici.

SINGVLARES verò admodum vsu balnei prodiderunt aquas iuniores Galli authores in Aruernis, vbi Ligeris fluuius, nunc Loire: qui nunc bailiuatus Heduensis dicitur, ad suburbia Borbonij Ancerici. Putat Bartholomæus Burgundus, qui cumulatissimè de rerum, & mundi gloria, & de rebus Galliæ scripsit; eas primùm C. Cæsarem, dum assiduè cum his populis bella gereret, in balneis recepisse. Quod vetustissima hic Thermarum moles videtur ostendere, quarum nos historiam hic ex doctissimis Guilelmi Philandri cōmentarijs super Vitruuium, ita describimus. In ciuitate (inquit) varijs locis erumpit magna vis aquæ calidissimæ. Præcipua scaturigo statim cum in lacum decidit, per specum

Ligeris flu.

in publicum subdiale lauacrum deriuatur, quod amplè patet, ac plus quingentorum hominum est capax. Alias verò priuatæ domus, ac diuersoria, quæ maximè vicina sunt, sibi concipiunt. **Sudatoria** Itaque prius in Caldaria, idest Sudatorias cellas, aperto per latus alterum canali profluens eo calidissimo complent vapore. Inde in balneas confluunt. Liberum tibi est vtro velis modo sudare: sed haud scio, an nisi magno cum periculo in caldarijs persistere possis, ob æstum. qui solo hostiolo quo clauditur remeat. Vsus verò earum aquarum multiplex est: vt quæ præter balneas, plura præstent tùm priuata, tùm publica opera, fullonibus præcipuè vtiles: quin & coquendis cibis, adeò nihil inamœni saporis habent. Hæc ille. **Natura.** Nunc quæ ad rem medicam pertinent, considero aquas actu calidas, & quæ vbi vbi primo scaturiant, (vt nobiles indigenæ mihi narrant) vix tactui tolerabiles sunt, ac longè fumantes, nec Viterbiensi Bullicano dissimiles. Quo fit, vt coquendis ouis vsurpentur, expilantes, & quæcunque in ipsis aliquandiu commissa fuerint animalia eneruantes. Longius verò deductæ à fonte, pro synceritate substantiæ, qua panibus conficiendis, coquendisq. edulijs recipiuntur (quanquam in eduliis eas damnauerim) maiorem eas, puramq. exhalationem à subiecto illuc igne recipere existimo, quam materiam sulphurum. Itaque **Vsus.** virtutem habere sicut non admodum exiccandi: ita quæ egregiæ subtilitatis, & caliditatis sunt, aperiendi, attenuandi, & admodum digerendi. Adeoq. non solum in balneis ad posterum recipiendas consulo, sed & in conspersionibus quoque ex alto fiendas, vti moris est in alijs similibus. **Electio.** Nec minus illutamentis ex profundo limo idoneas, frigidis omnino naturis, ijsdemq. passionibus, maximè inueteratis perutiles, per æstatem, & vltra solstitium.

Sulphuratæ sub Maguntia aquæ.

Mvlta verò est in balneis Germaniæ laus: natura, instituto, authoritate suorum scriptorum, qui omni æuo, atque hoc maximè, res patrias illustrarunt. Quippe agro amplissimo, eoque fœcundissimo metallis, sulphure, & cunctis alijs mineris, vbertate quoque aquarum, passim fluminibus, riuisq. super omnem Europæ terram diluitur. Antiquis verò moribus cùm post Romanum Imperium fuerit semper illustris: instituta præcipuè illa veterum nostrorum in stuphis suis æmulata est, & in Thermis naturalibus, quas narrabimus. **Mattiacæ aquæ.** Insignes verò ob feruorem primum, nec minus salubres, sunt quædam ad Maguntiam aquæ, quas Mattiacas veteres appellarunt, vt Plinius. sunt Mattiaci fontes (inquit) calidi in Germania trans Rhenum, quorum haustus triduò feruet. Prodeunt autem (vt de eis nunc quidam mentionem faciunt) ex ignitis terrarum latebris sub edito colle, **Minera.** natura, & actu calidæ in tantum, vt si quæ aliæ feruentes depilent, proiectaq. aut oua, aut animalia quamcitò excoquant. Mineram tamen sulphuream quidem; cæterum alumine, **Operationes.** ac modico item Nitro esse admistam. Cutis morbis medentur, quanquam exasperant valde, trahentes ex alto ad superficiem, atque exiccantes. Digerunt, ac dissoluunt, omni humidæ exuberantiæ, frigidisq. tumoribus vtiles; & contrà siccis, biliosisq. inutiles. Temperatis similiter temporibus eligendæ.

Badeniæ in Helueticis.

Limagus flu. Ad oppidum Bada in Helueticis, quod à balneis eo idiomate nomen accepit, iuxtà Limagum amnem, decem circiter milla pass. à Tiguro eius regionis metropoli, medicatæ aquæ admodum calidæ habentur. Quas antiquissimi fuisse vsus, Corn. Tacitus, qui hæc diù loca incoluit, attestatur. Aquas (inquit) hæc ciuitas habet, & arcem munitissimam iuxtà præterfluentem amnem, fontesq. calidos, qui citrà, & vltrà flumen erumpunt, immò & in ipso flumine, quarum calor in scatebris ipsis tantus est, vt nudo corpore ferre nequeas. Ex veterum autem monumentis hic multis repertis, Octauiani præsertim, Vespasiani, ac Decij Impp. edita tùm primum hic balnea fuisse creditur, ac posteris seculis instaurata. **Minera.** Habent autem ad vsum diuersoria satis commoda, in quibùs pro soluta regionis eius libertate, promiscuè & viri & fæmellæ conueniunt, ac lauantur. Minera à prædominio sulphurea ponitur, nam præter ipsum aquarum feruorem, scobes ex eis per autumnum excerni solent, quæ reficcata veluti cinis, leui ignis contactu incenduntur. Deinde aluminosa. Cùm verò ab operationibus sensoria iuuent, ac in primis oculos; qualemcunque æris portionem inter has mineras admistam esse existimo. **Vsus.** Cæterùm vsus in hoc genere sulphuroso saluberrimi sunt, frigidis maximè atque humidis naturis, & passionibus vtiles, mulieribusq. speciali virtute, quas fœcundas reddunt. Extat autem ad hunc vsum in scensu balnei lapis in medio concauus, in quo assolent steriles aliquantisper tenere pedes, hoc sibi ad fœcunditatem facere persuasæ. Calfaciunt in suis potentijs (vt scribunt **Operationes.** quidam) exiccant, ac ex alumine corroborant. Faciunt idcirco ad imbecillitatem ventriculi,

triculi, iecoris tollunt, ac lienis obstructiones, detensos menses, & suppressas id genus purgationes prouocant. Aquæ de cætero non adeo in potibus concedendæ, cùm lentè soluant: Maio, ac Iunio, ob insignem earum calorem magis eligibiles. Electio.

Balnea Caroli IIII. in Bohemia.

Caroli Quarti cognomento appellantur balneæ quædam in Bohemia (vt iuniores quidam Germani scribunt) singularis illius qualitatis, ac feruoris, vt iniectas quascunque animantes quamprimùm glabras reddant, ac à medullis eneruent. Quæ tamen, sicut in eiusmodi alijs intemperatis fieri solet, per suos canales in propinquum alueum deductæ, vtiliter in balneis sumuntur: calfaciendo idoneæ, exiccando, digerendo, & quæ de quarundam similium virtutibus iam scripsimus. Temperatis similiter temporibus. Electio.

Reliquarum in quarto communis censura.

Has, quæ hactenus recensitæ sunt aquæ in quarto ordine, & aliæ similes vehementer calidæ, quæ fortè etiam sub censu aliorum generum, ac minerarum veniunt recensendæ; sine vllo styli nostri, aut doctrinæ flagitio licebit, & in tertio gradu calidarum collocare. Quanquam enim non desint in natura extremè calidæ, & ardentes suis fontibus aquæ, vt Sulphuraria Puteolis, Purgatorium, & non difficilè intimè ardens Bullicanum; penes illam tamen iam constitutam graduum latitudinem, quæ proximè enarratæ sunt feruidæ, & tamen tolerabiles in balneis, vt Caroli IIII. aquæ, Badeniæ in Heluetijs, sub Maguntia, ad Borbonium, ad Burmiam, Viterbienses nonnullæ, & si quæ aliæ sunt similes, & in balneis vtiles, has non extremè in quarto, ita & in principio tertij census placebit collocare. Horum enim graduum non tam exquisitam supponimus rationem, quàm vt certæ sint classes, sub quibus consimiles, vel plus minus differenres in gradu caloris aquæ possent ad vsum conuenienter adnecti, quam limitationem, & in cæteris gradibus volumus intelligendam. Graduum in calori aquarum limitatio

De Sulphuratis, & calidis aquis in tertio gradu. Cap. XI.

IN communi censu, ex bullientibus aquis, alias diximus pro summo feruore intolerabiles; quæ nimirùm calores ignis statim in pingui ipsa materia in sulphuris, planeq. ardenti certis locis conciperent. Alias feruidas quidem, sed quæ vel deductæ à fontibus, vel alia ratione sint vtiles. Nunc hisce affines, sed sua natura tolerabiles aquas sub hac Tertij ordinis censura enarraturi sumus. Sanè vehementer calidas; sed quæ tamen aut pro distantia loci, aut pro diuiti magis vena aquarum ipsarum, quam caloris, aut pro mistura aliqua alterius mineræ cum sulphure, non adeo tactui sunt acres. Quam ob rem non incommodæ huius generis aquæ ad vsum balnei reperientur; ac ijs maximè, qui vel pro affectu, vel pro frigida in totum temperie tales aquas, ac expeditam operationem desiderant. Minus idoneæ in potibus medicatis. Commodissimæ verò in Sudationibus, quæ, & Laconico in Thermis respondere poterunt. Exiccant intensè, & calfaciunt valdè ac celeriter digerunt: vnde ad frigidas omnes corporis affectiones, maximè verò cutis rectè in balneis sumuntur. Omnem scabiem vigintiquatuor horarum spatio delent, pruritum mitigant, lepram, ac elephantiasim, cæteris debitè præmissis, sanant. Iecoris frigidam intemperiem, ac informem cachexiam emendant, hydropisim extenuant. Flatus discutiunt, ac inde natos tam colicos, quàm vterinos dolores sedant. Fœcundas ex ea caussa reddunt mulieres, vteri mollificant duritias, si præsertim ex bitumine vim quandam obtineant emolliendi: inanem impregnationem, quam molam dicunt, exinaniunt. Faciunt ad tophos iuncturarum exterendos, cænoso præsertim ipsarum aquarũ sedimento ipsis adhibito. Minus conueniunt adeo calidæ aquæ doloribus iuncturarum, nisi exactè frigidis: non neruis debilibus, non podagræ incipienti, non calidæ in totum, nec impuro existente corpore. Minimè construnt vsu duccíæ capitibus natura calidis; quod ex Archigene in VI. de sanitate tu. Galenus recensuit. Inutiles communiter sunt calidis, & cholericis naturis, adustis, pueris, per infirmitatem euiratis, ægrè coëuntibus, sanguinis profluuio vndecunque obnoxij. Et in summa nulli calidæ intemperantiæ conueniunt, & omnium minimè febribus. Operationes. Nocumenta.

Hetruriæ balnea.

Prima autem hoc in genere commemorabimus aliqua Hetruriæ balnea. Vtpote quæ regio nobilissima, quà longè ac latè patet per Appenninum, ac Tyberim ad fines vsque Liguriæ, & secus mare vsque ad iusulas, quæ ipsi maritimè adiacent, Ilua, atque Igilium,

fœcundissima omniquaq; est multis generibus metallorum. Quam ob caussam, & balneis eam abundare super cæteras Italiæ terras indicauit Vitruuius: Tellus inquit aprica sub meridie, fœta intus caloribus, minerisq. sulphuris, aluminis, chalcanthi. Et prætereà metallis hodie diues, ferri, æris, antimonij, atq; argenti, aquæ vario fomite, ac mistione illabentes exinde aquas afficiunt. Præcipuè verò Thinni montes, qui ab Apennino ad mare vsque Senensem diuidunt agrum, metallorum omni genere abundant, nec minus varia sobole lapidum preciosorum fœcundi, Crystallo, Iaspide, Calcedonio, Corneolo, & Alabastrite albissimo. Vnde in tota Italia non reperies tot alia genera aquarum, quot habet sola Hetruria, eaq. singularium facultatum. Quin immò verisimile fit, vt cùm ipsi Hetruriæ prima referatur humanæ vitæ cultus disciplina in Italia; veri inquam simile fit ob eam balnearũ, quas habet copiam, hunc uuoq; ritum in ea primò fuisse institutum. Quod & M. Varro in analogijs rerum antiquarum indicasse videtur; nec minus clara, quæ aliquarum ipsarum mentio habetur in monumentis antiquis confirmat, quas narrabimus, Clusinas balneas, Pisanas calidas aquas, Tuscias, Nepesinas, Vesicarias, de Rusellis etiam Thermas, ac Saturninę, quæ antiquissimæ fuerunt Lucumonum ciuitates. Aliæ verò quæ sunt hodie celeberrimæ in hac prouincia, & quæ vetus fortasse amiserunt nomen; in agro Senensi narrabuntur complures, ac variæ naturæ: plures in Pisano, in Lucensi, in Volaterranno, in Viterbiensi: plus quinquaginta in totum, præter incognitas scatebras.

Balnearũ primũ institutum in Hetruria.

Balneum Regis ad Montem æretumnum in Senensi.

De natura autem metallorum tam varia, ac de ritu ipso vetustissimo balnearum, præclara exempla habentur in agro Senensi. Ac inter alia loca extant ab ora maritima x. millia pass. sub Massetana diœcesi, duo oppida, quæ à metallis obtinent nomen, Mons æreus, & Mõs Æretumnus. De quibus legi equidem in annalibus almi Xenodochij Senarũ, in agro Montis æris argenteas fodinas inuentas Anno M. C. LXXXI. à Petro quodam Calano, natione Gallo, dum per illos saltus venaretur: easque eum, ac Successores eius publico patrum decreto multis annis elaborasse. Quod vastæ ibi montium cauernæ ostendunt, ac crypta inter alias profundissima ad decem milliaria penetrans. Exinde situ occidentali, quadraginta circiter stadijs sub oppido Montis Aeretumni, Argenti habentur fodinæ, ex quibus rudes Antimonij glebæ eruuntur, Ferri, atq; æris sub Fracta oppido metalla, nec minus Nitri, & Sulphuris pallidi salebræ. Vetustissima verò balnearum monumenta, nam quinq; infrà miliaribus, adhuc balnei in quadrum extat forma, quod permagni cuiusdam ædificij vestigijs, & super hominum memoriam, balneum Regis, etiamnum ab incolis vocitatur corrupta (vt ego arbitror) eius nominis etymologia à voce antiqua ęris, vt castra quoq; ipsa idem seruant cognomentum, cum ipsarum aquarum receptaculo amplissimo, fornicato opere, quod Regis pari æquiuocatione vocant dolium. Quod tamen balneum iamdiu admodum neglectum, ac sordidum, aquas mittit inter rudes sulphuris glebas adeò calidas, ac exiccantes; vt trium dierum spatio omnem scabiem (cuius maximè caussa recipitur) exiccet, atq; persanet. Digna profectò, tam balneum, quam metalla ipsa, quæ adhibita aliqua Principum cura recognoscantur, ac restaurentur.

Metalla inuẽta in Senensi.

Balneum Regis, siue æris.

Dolium Regis.

Vsus.

Balneum Petrioli.

Ad viam Rosiam, quæ sanè olim ad Rusellas, nunc Rossetum ducit in maritima Senarũ, 15. millibus pass. inter iuga montium, qui à Strabone Thymi appellantur, sedet Petriolum castellum, cui (ni fallor) à pingui sulphure, ac terreni quo luxuriat qualitate, nomen primo inditum videtur fuisse Petroleo. Cæterùm pro loci asperitate, multis à natura dotibus compensatur, cùm mineralium diuersorum fodinis, ac sulphuris; tùm aquarum præcipuè medicatarum vbertate, quas dulces aliquas, admistas verò plurimas, ac sulphureas, solerti hac dispensatione natura visa est cum sulphure commiscere, vt aliæ in balneis sint celebres, aliæ ad vsum Ducciæ, aliæ in delicijs, & aliæ, quę cæteris mitiores sunt, in potibus medicatis sumantur. Extant verò adhuc de antiqua earum celebritate vestigia aliqua; inter alia verò PII II. Pontificis porticus; alueiq. quos ad proprios balnearum vsus ex tempore construi fecit, iuxtaq. satis commoda hospitia. Minera autem communiter sulphurea cùm sit, ac aliqua ex parte aluminosa; prima tamen lacuna, vnde sulphur excoquunt, sulphuratissima est, ac vltra tertium gradum (vt eam Sauonarola taxauit) calida & sicca, grossæ substantiæ, atq; caloris actualis admodum digerentis. Innatat autem his aquis vnctuosum id genus liquamen, quod resiccatum merum sulphur est. Aqua colore subuiridis, ad imumq. cærulea, odore ingrata, sapore exiccans, vtentibus rudis, & cutim exasperans. Cæterùm hoc balneũ ad omnes morbos, quos sulphuratę intenso gradu aliæ sanare promittunt, à frigiditate inquã & humiditate fientes, conferti. Viscerũ flatus discutit, tumoresq. inhibet. Lienis eiusmodi morbis,

Petroleũ castellũ.

Minera.

Vtilitates in balneis.

atque

atq; hepatis medetur, nec minus podagricis, iſchiadicis, atq; humidis artheticis. Omnem ſcabiem breui ſpatio exterit, inueterata, ac manantia vlcera perſanat. Gracilibus ob incenſam qualitatem, atq; imbecillis, calidis, ac ſiccis naturis non ſine exacto iudicio concedendum. Maximè in aſperſionibus ſub duccia, quæ frigidis alioqui naturis, iiſdemq; affectibus, ſurditati, aurium tinnitui, tremori, paralyſi, comitiali morbo, idque genus alijs miras promittit vtilitates. Temperatis duntaxat temporibus, vt infraſcripta alia balnea iucundum, & bene purgato corpore.

[Nocumẽta. — Ducciæ vſus. — Electio.]

Balneum de lapidibus, & alia ſub Petriolo.

SVB Petrioli balneum, quod principale eſt, ac ipſiſſimum cum feruore euomit Sulphur; ſunt præterea ſeptem circiter alij fontes, qui remiſſo plus minus caloris gradu, varios præſtant vſus. Temperatum verò magis, nec minoris virtutis, quàm prædictum, perhibetur balneum, quod de lapidibus nuncupatur. Sulphureum id quidem natura, ſed cum quadam ferri miſtione, ac tam leni calore, vt quibus balneo tam generoſo Petrioli vtendum eſſet, hoc primum tribus, aut quatuor diebus, donec aſſueſcerent, ingredi conſuetum eſſet. Quare cùm frigidis, humidiſq. naturis, etiam debilibus commendetur; vim quoq; aliquam, ex ea ferri participatione, obtinet roborandi, hepati, lieni, cæteriſq. viſceribus non inutilem. Pariter ob mediocrem temperiem, primis diebus adgredi erat ſolitum balneum Temperatum, Tertium de Cornettis, & Quartum, quod erat iuxtà fluuium, Farina nuncupatum, nunc ferè omiſſa omnia.

[Vſus. — Bal.Temperatum. — Baln. de Cornettis. — Baln. Farina.]

Balneum de Duccijs, & reliqua ſub Petriolo.

OB copiam, ac variam (vt dixi) temperiem, qua natura has Petrioli aquas egregiè donauerat; prudentiſſimè viri Seneſes, ac Medici tam celebres, eas ad varia commoda, atq; munia diſtribuerant. Erant enim non ſolùm quas per gradus caloris, aut prius, aut poſteriùs ingredi deberent; ſed etiam aliæ ad delicias conſtitutæ, aliæ ad corniculorum vſum, aliæ ad Ducciam, & aliæ viris, aliæ mulieribus, vtiles. Quæ ſanè commoda cùm pluri ex parte, mutatis rebus, defecerint, ac iaceant loca; non dubito tamen præclaros principes, vt verũ decet patrẽ patriæ, & quæ facilis eſt impenſa, inſtauraturos. Pulchrum erat hic habere Ducciarum duplicem commoditatem. Stabant enim collocatæ à fronte prædictis quatuor balneis, tres Ducciæ, quas nudi homines ſtantes in balneo ſuſcipiebant, aquis admodum calidis, ac Sulphureis, è ſua quaque fiſtula ſalientibus, quæ ipſum faciebant balneum. Altera verò minus ſulphurea aqua influebat ſine balneo ſub domuncula, vbi, qui ita inſtituti eſſent ægrotantes, ſuper ſcamno incubantes, ac leni pileo à dimidia teſta coronati, ſuper commiſſuram duntaxat, vel ad occipitium cadentes aquas reciperent, breui infrà canaliculo in communem lacunam ſubeuntes. Ad eaſdem vtraque vtilitates, quas in Duccijs diximus primi balnei.

[Ducciarum duplex modus.]

Balneum Rapolanum.

EST item in Senenſi duodecimo circiter milliario à ciuitate, vicus perexiguus ad confinia Arretij, quod Rapolanum appellatur, ſulphureis aquarum ſcatebris percelebre. Quare cùm longè vndique, ipſo loci vapore ſulphureo ſentiatur, propius in receſſu quodam ſpiritus ſulphuris exhalant adeo graues, vt niſi quis quantocyus auerſetur, exanimem reddant; quare locus mortiferis ſpectris, foſſa, ac ſentibus præſignatur. Cæterùm ſalubris aëris, periucundiq. per æſtatem diuerſorij, cum balneis eius naturæ calidis, valde vtilibus. Quæ etſi non adeo multum à temperie recedere quibuſdam taxentur; aſperæ tamen, ac ſiccantis admodum facultatis ſentiuntur, cùm ſcabiem quantumuis craſſam, aut putridam, quam celerrimè, (ter inquam, aut quater in balneis adhibitæ) exiccent. Ac vidimus, qui egreſſi à balneo duratis vlcuſculis, plagiſq. ea aſperitate aquarum, quaſi ambuſtis, in reliquum diem angerentur, vnde didicerunt craſſa id genus ſcabie laborantes, totos integros dies ſidere in balneo. donec omnino emundati exirent, ac abirent. Cui vitio ſuccurrere poterunt, facta ſtatim à balneo leni ipſorum vlcerum litura, aut butyro eloto, aut miti aliquo id genus vnguine. Exercent in eo aliqui ducciam, in affectibus frigidis, qui à cerebro, fiunt, valde vtilem, ac diſcuſſoriam. Per æſtatis initia vtile, atq; autumno, quando permulti ex conſuetudine, aut deliciarum gratia hoc balneo inoffenſè vtuntur.

[Scrobes mali halitus. — Qualitates. — Electio.]

Buſſetum bal. Viterbij.

CALIDAE quoq; admodum, ac ſulphureæ mineræ eſt Buſſetum ſub Viterbio balneum, non ſine quadam ferri atq; æris miſtione. Eſt autem aquæ, præ cæteris ſuis affinibus, tenuiſſimæ; ac balneo (vt Sauonarola inquit) S.Philippi, perſimilis. Quare in altum penetrat, cerebri

[Iuuamenta.]

crebri frigidis affectibus medetur, neruis, intestinis, colico, atq; iliaco dolori, ex flatu, ac frigida præsertim, ac impacta in his locis materia opitulatur. Et præterea ex ea ferri mistura corroborat, vnde iuncturarum laxitates confirmat, ischiadicis prodest. Vlcera exiccat, *Electio.* œdemata ac ventris inflationes discutit, ossium luxationes fracturasq. consolidat, & tã balneo, quàm duccia, (si ad ducciam paretur) idoneum. Maximo ad hæc omnia in vsu est, sed vitatur, ob insignem caliditatem, magnis caloribus.

Duccia, seu cruciati bal. Viterbij.

Ad vsum verò Docciæ peculiariter sumitur Cruciati Aqua, quæ sub tecto balneis de Grotta decem circiter fistulis excipitur, cui haud fere dissimilis est. Vtilis & in balneis. Substantia tamen crassa est (Sauonarola) calidaq; vltrà tertij gradus principium, ferro, atque ære admista. Sumitur in affectionibus frigidis, solutuq. difficillimis capitis, neruorum, articulorum; calfaciendo, exiccando, confortando operatur, paralysim iuuat, ossa non benè in- *Electio.* staurata confirmat, & maligna vlcera perfusione, & balneo curat. Cauenda tamen capitibus natura calidis, nec non defluxioni admodum obnoxijs. Principio æstatis vtiles, & post æquinoctium autumni.

Bal. de Palatij Viterbij.

Cvm Alumine verò mineræ quoque sulphureum est balneum, quod de Palatijs nuncupatur; vbi magnifica balnei peruetusti, ac Serapidis templi vestigia apparent, cuius hodie quo- *Bal. delle Serpe.* que vulgare cognomentum seruat. Balneo de monte Grotto, quod est in Patauinis adsimile ponitur, Sauonarola: calfaciens, digerens, serosamq. excrementorum sobolem, quæ vitio hepatis in totum corporis ambitum diffundi solet, valde exsiccans omnem curat scabiem, lepram incipientem inhibet, colicos dolores discutit, soluit flatus, & Hydropem. Immò *Electio.* asserunt has aquas experimento, iecur tota sui forma respicere. Eisdem temporibus eligendum.

Bal. Stygiana prope Romam.

Bal. Ceretana. Stygias quidem Thermas lego in itinerario Antonini Cæs. ad fines Tusciæ, via Aurelia: & balnea Ceretana, vbi olim Cære splendida ciuitas Strabone teste, quæ posteris Cære vetus dicta, antiquum etiamnum conseruat nomen, ac vicus Stygianum appellatur: Sunt autem in Aruncis, non longè à Tyrrheni littore, ab vrbe autem 28. circiter milliaria: quæ regio haud infœcunda aliquibus mineris videtur, ac Tolpha in primis non longè mons celebris alumine, ac propiùs Monteranum castrum, & Eris fluuius ob quandam fortasse eius *Natura.* telluris qualitatem æris, & exinde Vicarellum cum fodinis, ac balneis, quas dicemus sulphureis. Sunt ergo Stygiana balnea, acrium sanè hoc in genere qualitatum quando ad scatebram ipsam vix tolerabiles aquæ sint, ac tantæ efficaciæ, vt minus vigintiquatuor horarum spatio reiteratis pluries balneis, valenter operentur, & tàm delatæ Romam, quàm in *Operationes.* proprijs fontibus. Nam exsiccant, digerunt, extenuant, lepram, scabiem impetiginem, aliaque id genus per cutim grassantia vitia delent. Quam sanè virtutem nomen ipsum Sty- *Stygiæ palus.* giae satis comprobat: vt quæ fortasse infernalis Stygiæ paludis vim referat, quo modo feruidos omnes eiusmodi fontes, & quasi mirandæ originis inferni ora vocabant, vel Abys- *Stygia Sibyllæ Cumanæ.* sum. Aut quales iuxtà Sibyllæ Cumeæ antrum (vt meminit Strabo libro 5.) opinati sunt aquas. quæ quoniam à Cymmerijs emanare speluncis dicerentur, Stygias similiter vocabãt, & propterea omnes ab earum vsu abstinebant. Cauentur idcirco magnis caloribus: quanquam vbi ad priuata balnea conuehuntur, omni tempore concalefactæ habeantur idoneæ, etiam hieme.

Tritoli in Baianis Balnea.

Balnearvm in Baianis, vt fama fuit ab omni ferè æuo percelebris, præclara quidem *Minera.* antiquitatis, ac nobilitatis vestigia sunt in balneis Tritoli. Vbi vegeta in primis natura ignis, cuius communes caussas ponit Vitruuius lib. 6. cap. 5. qui aut ex sulphure, aut alumine, aut bitumine, sub his collibus loca, vario caloris gradu afficiat. Et ex eo penitissimi anfractus, qui partim vapores mittant igneos, colliquantes cæram, ac luminaria extinguentes: partim superne ad cacumina montis faciunt Sudatoria, quæ recensuimus vtilissima: & partim infrà qua specus ad littus patet maris, admodum calidis abundat aquis. quæ perenni vena, & sub prærupta rupe balnea faciunt, vbi semota ab imbribus, & à ventis, & à crebris, etiam, quæ in his partibus contingunt accidentibus, habentur omni tempore vtilissima, *Nominis ratio.* & percommoda. Tritoli tamen nominis non reperitur antiqua etymologia: nisi corruptar à Tritoli dicamus vocem, cum doctissimis Lombardi scholijs: vnde sicut à vicinis môtibus, Gauro

Gauro erat Gauranum vinum, & à Falerno Falernum, sic ab his collibus baianis Trifolinum legimus sui generis vinum celebre, apud Plinium, & Martialem in Xenijs. & Galenum, qui lib. 5. de tuen. san. cap. 5. Trifolinum inter generosa apud Neapolim vina commemorat. Vsum porrò huius balnei antiquum demonstrant vetusta pilarum, ac porticus antè cryptam maritimam vestigia, & aluei ipsi balnearum. Imaginum etiam appictarum, quæ adhuc extant reliquiæ, necnon vtilitatum inscriptiones in superiori quoq; sudatorio, quæ varijs gestibus, vel notis videbantur proprias passionum, quas sanarent, facultates indicare. Facultates, & operationes. Quas prosecuti sunt postea Vgolinus, & item Sauonarola; calfacere, siccare, digerere, supercutaneis mederi vitijs, coxarum, ac aliarum iuncturarum tumores, ac dolores discutere, sanare podagram, & inflationes ventris, præsertim vteri dissoluere. Vt nullis balneis sint postponenda, ac vere potissimùm, & Autumno vtilia. Electio.

De sulphuratis alijs, quæ extent in Baianis.

INTER multas autem aquas, quæ iuxtà Auernum lacum nascuntur, singularium virtutum Sanctæ Crucis balneum perhibetur, quod nouiter restitutum accepimus. Præsertim quoniam contractiones omnes, etiam ex vulnere, neruis, aut iuncturis oblæsis, mirificè iuuat: ob quã proprietatem ad pedum, ac manuum vulnera, & distentiones, quas sanat artuũ, nomen, ac insignia obtinet Sanctæ Crucis. Bal. Sãctæ Crucis. Viscerum insuper, ac ventris inflationes, duritias vteri, ac testiculorum tumores inhibet, podagram discutit, omnium tandem valde sulphurearum vtilitates præstat. Erat præterea Arcus cognomento balneum, iam penè submersum, & non longè hinc Arculus dictum ob minorem curuaturam, quod etiamnum est restitutum, & à Sancta Maria cognominatur, valde calidum, & ad frigidas, humidasque passiones perutile. Arcus, & Arculus. Duo item vicina nouiter restituta, Succellarium, & à Ferro dictum. de cæteris verò, minus etiam calidis, vbi Mons Christi nominatur, celebre olim erat balneum cum hospitali pro pauperibus, quod idcirco Sancti Nicolai nomen obtinuit: & alterum Sancti Rainerij. Postea erat spelunca, seu scrophæ balneum, à scrophulis sanandis, & ad vitia quoque cutis vtile, quod valde feruens ponitur Elysio. Sanctæ Luciæ item balneum, Sancti Georgij, Palumbarium, Culma, Callatura, Fontana, de Fatis, de Saxo, Solis, & Lunæ, à Petroleo, ac multa alia antiqui vsus balnea. Bal. in Baianis submersæ. Quæ omnia sub recenti incendio, quod nostra ætate contigisse diximus, & cum balneis olim celeberrimis Ciceronis, & ad Tres pergulas submersa iacent. quæ certa sunt mutationum cunctarum rerum argumenta.

Balneum Sanctæ Mariæ in balneo.

AD viam Aemiliam, propè Sarsinam & Cesenam extat balneum cognomento Sanctę Mariæ, quod assiduo commeatu, ac frequentia quotannis hominum ad balnea, in castellum eius cognomenti euasit. Natura. Aqua mineræ sulphureæ, alumine, ferro, atq; ære participans; quare ad tertium caliditatis gradum à veteribus, Sauonarola quoq; teste æstimatur. Facit ad frigidas, atq; humidas ægritudines, calfaciendo, ac digerendo, in cunctisq. citiùs, quàm Auinionis balneum, quod huic est valdè simile, operatur. Vtilitates. Ex communi verò fonte cùm diuersa hùc deducãtur balnea, alia viris, alia mulieribus, alia alijs tepentiora; insignes ad vsum Duciæ laudes obtinent, cerebri affectibus frigidis, nec non articulorum, ac iunctarum vtilia. Destillationibus, obstructis, resolutis, tremulisq. opitulantur, ventriculo, hepati, intestinis, vtero affectis. Hernias extuberant, œdemata, ac inflata inhibent, & podagricos tumores præsertim laxos primo accessu dissoluunt, dolores, qui consequi eos solent, leniendo. Pruritui, scabiei, omnibusq. intercutaneis vitijs medentur. Et (vt semel dicam) cum hæc balnea in sulphureis non admodum calidis, & cum aliqua roborandi virtute, vndecunq; comprobemus, quorundam tamen ibi corrigi volumus auaritiam, qui precio fœdant, diluuntq. medicatas, itaq; insynceras ægris aliquando ministrant. Vltimo vere vtilia ad principium vsque solstitij. Electio.

Balneo calida in Corsica.

ADIACET autem Italiæ in Ligustico mari Corsica Insula, quam Cyrnon Græci dixere: situ quidem montuosa, ac syluosa; cæterùm pinguibus pascuis, agrisq, nec non mineris quibusdam fœcunda, Argenti iuxtà Grisen oppidum, aluminisque, & salis apud Calarim. Scatet & calentibus aquis certis locis. Ad promontorium superum, quò vergit in Hetruriam, quod hodie Caput Corsum appellant, non plus tribus mill. pass. à Sancto Florentio oppidò, ferri minera luxuriat, quæ tamen adeò est dulcis, vt sine durioris venæ mistura inualida sit, quo modo iussu olim Genuensium elaborata, ac probata traditur. Infrà verò Aquæ feruidæ vena est, quæ confestim pilos, ac plumas iniectis animalibus demolitur, vbi apud Aleriam fluuium,

Petræ Polæ bal.

Electio.

fluuium, duo millia pass. à Prunelli vico Petræ Polæ balnea celebrantur. Quorum antiquam institutionem planè attestatur Aleriæ Coloniæ laus, quæ à Sylla Dictatore deducta, lautitias quoq; Thermarum, vt pleræq; aliæ non in Italia modò fecere, verum etiam in Hispania, Gallia, Germania, Græcia, Siciliaq. recepit. Quod nobilia ad has aquas ædificiorum vestigia confirmant: quæ Romano & Græco ritu, subterranea camerarum mole, longoq. ordine porticum, lacunam in medio continent, quinquaginta circiter pedum latitudine; quam consueti sunt è tota insula vicatim accedere, ac lauari. Aqua admodum calida, crassæ substantiæ, grauis in totum odoris ex sulphure. Calfacit, exsiccat, digerit, cutim abstergit, nec mediocriter ex aliqua ferri mistura corrobat, maximè quæ imbecilla fiunt membra, vel casu luxata, vel confracta ossa confirmans. Paralyticos iuuat, neruorum laxitates, ac iuncturas firmat. Circà veris finem, ac æstatis principium celebratur, vel temperato Autumno. alioqui æstiuis caloribus non adeo sæui aëris hæc Insula perhibetur, Strabone teste, sicut nec vicina Sardinia.

Thermæ in Sicilia.

Herculeę Thermæ.

Hymertæ aquæ Geptæ.

INTER multos autem, quos habet Sicilia fontes calidos, nobiles constat fuisse aquas ad oppidum, cui ex illis nomen Thermæ; quod ad Tyrrheni littus ex Hymeræ vrbis antiquissimæ ruinis conditum, M. Tullio, & Plinio testibus pro harum aquarum sponte calidarũ commoditate, lauationes quoq; vrbanas inter alios ritus retinuit. Quarum originem meminit Strabo, iussu olim Palladis ortas, fesso Herculi ipsam in balneis comparasse, sicut fermè Herculi omnes admodum calidas aquas in balneis attribui consueuisse iam diximus. Diodorus autem Siculus hæc refert lib. 5. Cupiens Hercules circuire Siciliam, à Peloro ad Ericem perambulanti littus, ferunt Nymphas in requiem corporis has calidas parasse aquas, quæ cùm duplices essent, hæ Hymertæ, Geptæ alteræ à locis sunt denominatæ. Sunt autem hodie in Panhormitana diœcesi 24. mill pass. natura sulphurosæ, atq; admodum calidæ, vsu verò in balneis valde celebres, nec minus in sudationibus, vt reliquæ sulphuratæ vtiles. Tota æstate, præter Caniculæ feruorem.

Segestana balnea, vbi nunc Drepanum in Sicilia.

Aquæ calidissimæ potabiles.

Lacus Herbesus Gurgus.

SEGESTAM de antiquis vrbibus in Sicilia, ponunt noui rerum illius Insulæ auctores ad radices Ericis, qui nunc Drepani ager, nobilis tùm natura metalli, vbi nunc Argenta locus; tùm diuersis aquarum generibus. De quibus ita habet Strabo libro 6. Calidarum aquarum scaturigines habet Sicilia multis in locis. E quibus Selinuntinæ, & ad Hymeram salsæ sunt. Segestanæ verò potabiles: quod vsu etiam euenire experti sumus. Aquæ etenim hæ licet calidissimæ sint & sulphureæ, quia tamen per salis minerã, vt prædictæ, non transeunt, si refrixerint, potabiles sunt. hactenus Strabo. Porrò nostris temporibus tres ex earum scatebris recensentur in balneis, Sauonarola teste, vna quidem calida, altera calidior, & tertia adeo feruens, vt decoquat oua. Sub his uerò balneis (scribit Fazelus) ad iactum fundæ, ingens lacus sulphureus est, qui subita eructatione æstuosus, ac item feruens, Herbesus Solino dicitur, nostris Gurgus. Sunt in usu ut cætera balnea digerentia & calida mense Mai.

Sulphuratæ aquæ in Hispania.

Loca ab aquis celebrata.

HISPANIA quidem (ut Trogus Pompeius in antiquis historijs tradidit) à Romanis, secundo bello Punico, calidis aquis lauari didicit, nam anteà frigidis tantum lauacris consueuerat. Nec minus hunc balnearum naturalium ritum excoluisse uidentur, quando aliqua, inter alia, balnea tantam habuere celebritatem, ac ea incrementa, ut ciuitates sanè illustres, ac præclara oppida euaserint. Metallis referta auri, argenti, ferri, plumbi nigri, atq; albi, sulphure, minio, saliumq. omni genere; quæ in edisserendis secundum loca ipsarũ aquarum naturis, demonstranda uenient. Ab occiduis ergo partibus Aquæ Quaternorum habentur, Castellæ regioni conterminæ. Et aquæ Leæ iuxta Asturgam fluuium. Supra uerò Quintianæ, quas & Antoninus ponit: sicut & uicus Aquarius, quæ nunc Vicensis ciuitas, Thermes sub Pelondonibus, & aquæ calidæ; per Cantabricum littus in Cilinis, quæ loca à calidarum balnearum ritu cognomentum accepere.

Balnea in Calaguria Hispaniæ parte.

IN superiori Hispaniæ parte, citrà montes, qui longissimè à Pyreneis diuidunt Gantabriam à Nauarra, & ea parte, quæ Castillia uetus à iunioribus Hispanis est nuncupata; sub Episcopatu Calaguritano 15. mil. ad Arnedillum oppidum, sunt balnea quędam admodum calida, quæ ad radices montium, unde Iborus transuersim eam regionem erga Pyreneos, influit,

fluit habetur. Retulit mihi vir optimæ fidei Gabriel Herzes, hinc ex Prexiano oppido oriundus, permultis hæc montana abundare calidarum aquarum venis, quæ partim lauationibus, ac balneis, partim fullonibus, ac necessarijs alijs ad vitam ministerijs inseruiunt. Cæterùm quod pertinet ad balneas, est Crypta inter alias, sub quodam montis colliculo sanè conspicua, in eaq. lacuna manufacta rotundo opere, in quam influit aquæ vena clarissima, adeò calida, vt si qua parte hoc balneum refrigeria captat, paruo tempore claudatur, fit ob densum vaporem intolerabilis. Minera apud illos medicos, qui non adeò præclaram hanc naturæ partem, non est hactenus explorata. nisi hoc, quòd ex calore aquarum non mediocri, abundet sulphure. Operationibus item, tàm balneo, quàm sudationibus digerens, siccans, fundens, dissoluens, ac in ægritudinibus frigidis, & inueteratis, quam ob rem permulti vndique ad hoc balneum concurrunt, & ad omnem cutis affectionem sanandam præsentissimum. Pro qualicunq; ergo balnearum cõsuetudine in illis partibus, est hoc balneum satis ordinatum, cum suis alueis particularibus, gradibusq; ad descensum facile, & hilare. Habet autem sudatorium sub reposta antri cella perobscura, quod per fenestram à primo ipso cuniculo vapores aquarum calidos (vt cuiq; libet) recipiendo, attemperatur. Vtile ad dolores artuum antiquos, duritiesq. iuncturarum, quæ ex vulneribus, vel alijs etiam caussis solent accidere. Aestate præcipuè, & Autumno.

Qualitat.
Minera.
Operationes.
Sudatorium.

Balnea de Molgyus in Gallecia.

CALIDAE etiam admodum aquæ ob naturam sulphuris, acresq. sunt post Minium fluuium, quæ balnea de Molgyus vocantur. Ad frigidas, lentas, contumacesq. passiones omnes, nec non ad vlcera exsiccanda, cutisq. maculas abolendas efficacissimæ, & tàm lauacro, quàm duccia ad vsum Italiæ vtiles. Nec minus in clysterijs, vbi ex imo ventre aquas, aut flatus promouere intentio est. Non ita verò imbecillis ob eam intemperantiam, committendæ, non calidis naturis, nec febrientibus, nec magnis caloribus eligendæ, sed temperatis, vere scilicet & Autumno. Ex Doct. Torres.

Electio.

Thermæ in Græcia.

IN Græcia verò ex antiquis auctoribus celebrem inuenimus multarum balnearum mentionem. Famosæ autem in primis Thermopylæ, quo vocabulo calidarum portę significantur. Est enim mons eius nominis longissimus, qui incipiens à Leucade Thessaliæ, & in occidentem, versus Aegeum mare protensus, fauces habet haud longè à Demetriade oppido angustissimas, è queis auctore Liuio, calidæ aquæ scaturiunt. Has Strabo Herculi dedicatas tradidit; vnde forsan Herculanea, cætera quæ essent calida balnea nominari diximus. Thermopylarum angustias item ponit Plinius. Et Pausanias in Thermopylis aquas meminit quodam loco, cui Chytros nomen, colore glauco. Cæterum quas in Euboëa, Græciæ item parte, in Asia, & in vicinis Aegei maris Insulis aquas inuenimus, partim omittimus, vt quarum exactam magis ad hæc tempora desideramus notitiam, cùm à Barbaris occupentur: & partim idoneo magis loco in sequentibus describemus.

Thermopylæ.
Herculana bal.
Chytros aqua.

Thermæ in Phrygia.

IAM meminimus multiiugam Sulphuris, ac terrarum naturam in Phrygia, & Caria. Ex Vitruuij autem monumentis, ad Hierapolim, quæ ciuitas erat Phrygiæ, ob balnearum (vt credo) nobilitatem eo nomine dicte, quasi Sacra ciuitas; efferuescere aquarum calidarum multitudinem legimus. Quæ circum hortos, ac vineas fossis ductis immissæ, crustam post annum efficiunt lapideam, ac ita quotannis dextrà, ac sinistrà margines ex terra faciendo, ees inducunt, efficiuntq. his crustis in agris septa. Hoc autem ita videtur naturaliter fieri, quòd his locis succus subiaceat coaguli naturæ similis, qui admistus aquæ egrediens, à Solis, atq; aëris calore indurari cogitur, vt etiam in areis salinarijs videtur. Hæc Vitruuius lib. 8. cap. 3.

Hierapolis à balneis dicta.

Reliquæ ad tertium gradum caloris reducendæ.

CAETERVM omnes eiusmodi aquæ, quæ admodum à temperamento excedunt, etiam igneæ naturæ, ac exurentes, à quarto circiter ad tertium gradum æstimari possunt. hac habita distinctione; num considerentur vt statim è fonte emanant, an extrà fontem & in communi lacuna, vbi vel amisso illo feruore, vel influentibus frigidis attemperentur. Quippe sudatoria, præsertim sicca, summum indicèt sibi esse subiectum in intimo fomite feruorem; sed qui in supernis antris, vbi leni vapore excipitur, partum à secundo ad tertium excedat gradum. Sic in Myrthetis, circa Baias, & Cumas dicebat Vitruuius, ignis feruorem, qui ab imo exhalaret, perforare eam terram, vbi vtiles assasq. molitur sudationes. Aliasq. in Ve-

Quæ & inteso, & remisso sint gradu.

suuio

Feruentissimę quomodo vtiles.

suuio similes, & alijs locis iam dictis. Tales diximus cum igne feruentissimas in Campo Vulcanio emanare aquas, quæ nihilominus deductæ ad priuatos alueos sumuntur in balneis, etiam à fœmellis. Bullicanum, & aliæ similes. Deducitur similiter & Bulla apud Sudatorium Agnani in Puteolano, ac ita remisso feruore ministratur in balneis. Calidas ad Viterbium dictas, & in Aenaria, & ad Borbonium. & Caroli IIII. aliasque calidas quarto gradu aquas, vbi ad vsum sumuntur, non excedere tertium credendum est. Nec secus, quæ ex misturis, ac metallis conscribendæ sunt calidæ permultæ, ad tertium circiter, vel pleræq. vix secundum pertingunt caloris gradum. Quas hactenus ad exactam singularum aquarum æstimationem adnotasse satis sit; nam commodiore loco id explicabimus posterius.

De sulphuratis, & calidis aquis in secundo grado. *Cap.* XII.

PLVRIMA verò quæ ad vsum rei medicæ veniunt balnea, planè sub hac secunda graduum distinctione ordinari possunt. Si omnis enim medicinæ actio in certo quodam excessu debet consistere, hæc prorsus idonea; quæ & agunt quidem, & sine naturæ incommodo. Contrà, tàm illa, quæ nimis excedunt, quàm quæ longè infrà temperiem consistunt, non adeò vsui congrua. Illa quidem vt destructiua, ac incommoda naturæ; quales descripsimus paulo antè aquas intentissimè calidas, ardentesque. Et consequenter tùm tertij, tùm quarti maximè ordinis aquæ nimium acres; quarum idcirco balnea parum vtilia pariter diximus, nisi vel pro ratione temperentur, vel certis duntaxat casibus, vsibusq; consulenda. Quæ verò à Primo gradu, & infrà consistunt temperiem, imbecilles sunt viribus, neq; ferè aliam obtinent facultatem, nisi meræ aquæ; de quibus sermo paulo postea habebitur. Ad vsum ergo illa maximè idonea dicenda sunt, quarum forma, actioq. mediocriter præualet. Quo in genere sunt, non hæc solum quę proximè sequuntur ex sulphure balnea, verum etiam de reliquis calidis, quæcunq; sunt aliquo nomine famosissima in cæteris mineris, ac misturis, ad hunc ipsum ordinem redigentur. Quam ob rem hæ primæ, ac proprię ad vsum balnei habentur, proprijssimæ verò ad vsum duccíæ, capiti, neruis, iuncturis. Vnde ad omnem cerebri frigidam, humidamq. intemperiem rectè sumuntur: siccant, calfaciunt, discutiunt, roburq. membris maius adiungunt. Discutiunt quidem magis, si quampiam aut salis, aut nitri misturam cum sulphure obtineant, vt princeps Auicenna est auctor: qualis Aponus, ac Sancti Philippi duccia celebris est. Corroborant verò magis cum ferro, aut alumine: qualis Corseni sub Luca, & quædam S. Cassiani ducciæ. Ex his quæ frigidæ capitis intemperiei soboles sunt passiones sanant, destillationes, surditates, aurium tinnitum, paralyticos, tremulos, lethargicos, hemicraniam antiquam patientes, cephalalgiamque. Omnia item leuiora eius generis vitia siccant, si commodè eodem ducciæ vsu in caput recipiantur: vt sunt grauedines, defluxiones, oculorũ suffusiones, nebulæq. crebro visui obseruantes. Faciei item maculas, quæ cum hepatis culpam, tùm destillationis à capite concausam habent, exterunt, lychenas, impetiginem, varulos faciei, scabiem, pruritum, & omnes subcutaneas humiditates absumunt. Faciunt in balneis doloribus vteri, ventris, abdominis, & colicis etiam in clysterijs inditæ. Ab hydrope vendicant, vel per initia, vel in fine. Renum dolores, quos ex frigida præcipuè caussa colici genus insequitur, & subinde podagram, alleuiat; exsiccando in his locis contentas humiditates, discutiendo, ac roborando ipsas particulas.

Vsus.

Operationes.

Balnea Patauina Aponi.

APONI verò balnea, meritò semper in omnibus Italiæ balneis videntur obtinuisse principatum. Primum quidem ob præclaram, quam per multi auctores tàm ueteres, quàm recentiores de eis faciunt mentionem, quorum aliqui ea in diuinis referunt muneribus. Deinde ob mirandam aquarum ipsarum naturam, quæ eodem fonte calidæ, feruidæ, & minus calidæ, incomparabiles præstant utilitates: unde ἄπονον dictum hoc balneum attestatur Cassiodorus, quasi sine labore, ac dolore leuans. Super omnia uerò posteris seculis ad summam celebritatem uenerunt, quando sub inclytę Vrbis Venetiarum nomine, ac dominio, simul atq; auctoritate almi Gymnasij Patauini; clarissimi, qui in eo splendent toto orbe terrarum doctores, multam eis per omne tempus prærogatiuam, claritatemq. conferre potuere. Præter loci amœnitatem, simul atq; hospitiorum, atq; omnium rerum commoditatem, nec non aëris temperiem, quæ necessariæ admodum curæ esse diximus in balneis reperire, quæ hic omnia exquisitissimè habentur. In primis autem quandam loci diuinitatem putasse uidetur superstitiosa antiquitas, quæ (ut solita erat omnes id genus aquas, quasi aliquo diuino misterio calidas, sub aliquo numine uenerari) Geryonis in his habuit oraculũ, unde

Aponus fons vnde dictus.

vnde variorum euentuum sortes, atq; auguria sumerent; quemadmodum Tyberium Cæs. in eis imperij fœlicitatem auguratum fuisse Suetonius meminit. Similiq. exemplo Lucanus, qui in his balneis Cornelium Vatem Stragis Pharsalicæ diem auguratum testatur, dum ita cecinit lib. 7.

Lucani locus.

Euganeo (si vera fides memorantibus) augur
Colle sedens, Aponus terris vbi fumifer exit,
Atq; Antenorei dispergitur vnda Timaui.
Venit summa dies, geritur res; maxima, dixit,
Impia concurrunt Pompei, & Cæsaris arma.

Est autem locus inter Euganeos montes, quinq; circiter millia pass. à Patauio; cui præminente ab occasu sinistrorsum colle, quem S. Danielis appellant; cæterùm amæna vndique conuallis, apertaq. camporum planicies subiacet, eaq. frugifera vsq; Patauium, ac fœlicissimæ auræ. Tota verò eius collis materia lapidosa est, cinere, terra, ac pumice coaceruata, & fistulosa; vnde vel vapores certis locis subeunt, vel aquæ exiliunt calidæ; immò tota eius vicinia talis est, vt non difficile existimem, iuxtà proposita à nobis principia, hæc loca iam antè nostrorum seculorum memoriam arsisse; idq. forsan intellexisse Berosum Caldæum libro 6. per incendia in Istris, quæ olim meminit accidisse. Quam ob rem ex multis, quæ secus vndiq; scatent calidarum venis, complures in balneis colliguntur; primæ verò dignitatis sunt balnea, vbi nunc Aponus oppidum, Titi Liuij patria, quod ad dimidiam eius collis altitudinem, ex assidua harum aquarum celebritate, iam antè salutis nostræ annos in eam amplitudinem venisse credendum est. Quod plura ibi vestigia, præclaraq. Scriptorum testimonia indicant, & Cassiodori specialiter epistola, qua Theodorici Regis Ostrogothorum nomine imperatum est, hæc balnea, quasi vsitata iam, ac uarijs bellorum stragibus labefactata, mundari, ac instaurari debere. De horum verò natura, atq; vsu, conquisitè tractarunt aliqui nostri veteres, præcipuè Bartholomæus Montagnana, Michael Sauonarola, ac Ioannes Dondius, & quidam posteà alij, qui hos sunt imitati. Permirum verò est, vt inter doctores tàm egregios, & Patauinos, qui rem ipsam peruidere, ac in exactissimam harum aquarum cognitionem venire potuerunt, tot tamen opiniones extiterint, & controuersiæ. Nam aliqui eas ponunt sulphureas, cum aliqua calcis portione, vt Montagnana & plurima pars; quod Dondius apertè negat. Alij saltem continere alumen, ac sulphur, vt Sauonarola; Fallopius item sulphur, cæterum negat reliqua. Quorum tamen controuersias (vt solitus sum equidem innumera, quæ passim animaduertisse boni potuerunt, errata nostrorum veterum dissimulare potiùs, quàm redarguere, nam integra consumpsissem in contradictionibus volumina) ne tentasse quidem: nisi eas paralogísmis plenas, atq; erroribus, in hac hodie claritate tantorum doctorum, ac balnearum Aponi celebritate, non sine aliquo inscitiæ, aut negligentiæ nomine dissimulasse videret. In primis ergo Ioannes Dondius multis suis innixus argumentis, cùm de natura aquarum sponte calidarum, non aliam, pro constanti, ac certo, tenuerit esse caussam, quam cœli calorem, penes idoneam, quam fortè fortuna is inuenerit materiam in mineris terræ; negauit apertè has aquas esse sulphureas. Hoc argumento vsus inter cætera; iam sui patris industria salem ex Aponi aquis factum esse electissimum, & sine vllo vestigio sulphuris. Verùm, quoniam hac sua ratione Dondius negabat manifestè sensum, quãdo tota hic vndiq; tellus & aqua scatet odore sulphuris; nihilominus sensui proprio opinionem anteponens, dixit eum odorem suffocati alicuius ibi fomitis esse sobolem: perinde diceret subesse quidem odorem sulphuris, sulphur tamen non esse; & perinde, est risibile, sed non est homo. Nec interim in suo illo experimento de sale sciuit distinguere, quòd ex euaporatione illa sub Sole assidua, eodem paulatim calore sulphureæ partes euanescebãt, ac reliquiæ concrescebant in salem. quam rem & sapientes de natura sulphuris attestantu; & quisquis vnquàm minerales aquas decoquere tentauerit, approbare poterit, sulphureas ex eis partes, propter vniformitatem substantiæ, abire totas. Porrò haud minus erronea, quàm controuersa quoq; est Fallopij opinio; qui contradicens Montagnanę, ac Sauonarolæ doctorib. priori tempestate grauissimis, concludebat; immò id persuadebat teneri debere pro euãgelio (vt ipse inculcat) nec alumen inesse his aquis, nec gypsum, nec calcem, sed succum potius, quem non definit lapideum. Quibus verò rationibus? quoniam (inquit) harum aquarum sedimentum nullum æmulatur aluminis genus, nec coctum, nec crudũ. Nec facit lixiuium acre, quemadmodum faciunt calx, & cinis. Nec est lucidum, nec cogitur, nec agglutinat, vt gypsum. Hæc ille. Sed vide hominis facilem argutiam, cùm idem faciat lapidem ex fornace viuum, & aquis emaceratum, & mortuum. Et quis ignorat id genus excrementi, quidq; fuerit in minera sua, vbi extinctum fuerit aquis, remanere cadauer, & tota substantia à pristina natura transmutatum? Succum videlicet (vt tu dicis) lapideum, cuius species iudicanda est à qualitatibus, quas reliquerit in aquis. Non coctura, non maceratione

Incendiũ in Istris.

De natura cõtrouersę opi.

Dondij opin. reprobatur

I.

II.

Fallopij opin. reprobata.

I. Erratũ.

R (vt di-

(vt dicis te plurib· experimentis tentasse)idipsum sedimentum fit alumen: Non mirum,in-
quam,nam à priuatione ad habitum non fit regressus. Non facit lixiuium: Nequaquam vt
nec cinis semel dilutus facit iterum lixiuium;sed fecit iamprimum,relinquens in his aquis
omnem acrimoniam, vnde acres sunt in fonte,& quasi lixiuium. Non adglutinat deniq; vt
II. Erratũ gypsum. Nec id mirum,vt neq; gypsum,neq; calx emortua glutinat. Adhuc verò grauius
errat Fallopius: quippe illi veteres cũ has aquas ad tertium vsq; caliditatis gradum,ac sic-
citatis taxauerint,vtpote quæ & vesicas interdum excitant,quod & ipse non negat,ac sæpe,
ac sæpius videre,ac experiri potuit,vt ferueant impense,vt vesicas quandoq; inducant,& vt
immissas eneruent vsq; ad ossa carnes.Nihilo tamen minus reprehendens ipse auctores tàm
egregios,arguit:alumen,& sal sunt sicca in secundo gradu;ergo in balneis minus sicca, cùm
refrangantur ad dimidium ratione aquæ. De refractione non sit dubium:sed tua (inquam)
ratio est contra iamiam positum experimentum,& cõtrà graduum apud Gal.constitutionẽ.
Nam gradus constitui debent non ab vnius,vel duorum natura,sed ab aggregato simul qua-
III.Erratum. rumcunq; ipsius misti partiũ, quæ omnes sunt terreæ,& igneæ à prædominio facultatis, er-
go siccę quo ad naturam suam; & quo ad naturam humanam, cùm ferueant in ea etiam re-
fractione,ac excitent vesicas,summè calidæ, ac siccæ sunt æstimandæ.Item errat(inquit)Sa-
uonarola in graduatione caliditatis earum,quia nõ distinguit actualem caliditatem ab ea,
quæ est sopita,& in potentia,& nos quærimus potentialem. Immò ipse(inquam)Fallopius,
II. Metaph. vt Arist.vtar censura ἐν θύ ραις ἁμαρτάι. qui calorem, ignem de essentia harum balnearũ esse
negauerit,& proprietatem inseparabilem. Constat verò ex sententia Galeni primo Simpl.
cap.3.& alijs locis:Quodcunq; medicamentum in iudicium vocare velis,omnis alienæ tùm
frigiditatis,tùm caliditatis expers esse oportere. Modò caliditatis actualis in balneis Apo-
ni non est extranea qualitas(extranea esset verbi gratia in Pipere actu calido, & in oleo ex-
calfacto,vnde esset sequestranda) sed est de essentia eius aquæ mistæ,vt quoq; sapor eius, &
odor, ac reliquæ acquisitæ obiter impressiones, quibus hæc aqua est talis aqua, & quibus
operatur,& agit. Alioqui non maior ratio est cur caliditatem separes,& non alias, aut sa-
poris,aut odoris impressiones. Quæ absurda cùm sint,relinquitur necessariò, vnamquamq;
rem,& vnamquamq; aquam iuxtà propriam naturam,in qua naturaliter reperitur iudican-
dam esse,nec quicquam demendum,nec addendum, quo eius alteret naturam. At balneum
Aponi sponte emanat impensè calidum, & tàm operatur per actualem caliditatem (immò
primùm per hanc) quàm potentialem ignis. Ergo si hoc negas, ac sequestrandam primò
intelligas aquam à caliditate:ergo frustrà in ea caliditas: ergo Thermæ non sunt Thermæ.
Quæ quamquam sole sint clariora,ob rem tamen adeò seriam,præter morem, ac institutum
nostrum redarguimus. DICAMVS igitur ex veterum Scriptorum sententia, simul atq;
Propria positio. complurium doctissimorum virorum consensu, qui in tanta luce Almi Gymnasij Patanini
nostra hac ætate floruerunt,Aponi aquas à prædominio tùm sulphureas esse,tùm salsas,alu-
mine subinde,nitro, cinere, ac calce ex adustione participes. Quam positionem iuxtà no-
stra principia, quæ de omni natura Thermarum proposuimus, à tota ipsarum substantia, à
partium componentium qualitate,ab inhærentibus rebus, consequentibus atq; iuuantibus
Natura sulphuris comprobabimus. Principio calor ille intensus, quò hic aquæ & tota vndique tellus exæ-
stuant; materiam subesse indicant incendij propriam: quæ sulphur est, vt iam demonstraui-
mus,ac halitu ipso sulphureo comprobatur. qui in occultis aquarum canalibus (teste Fal-
lopio) concrescit in verum sulphur,sapore, odore, colore,& ipsa substantia perspicuum.
Misturarum ratio Verùm, quoniam in tota terrestri natura nunquam syncera inuenitur alicuius vena, quin
propè inueniatur & alia,& præsertim alumen, quod veluti stragulum omnium metallorum
Libro 31. cap. 6. reperitur,Plinio teste;& ignis æquè comburens terras,silices,& mineras ipsas, ex adustione
calcem efficit, cinerem, ac pumicem; confiteri necesse est, & has aquas varijs hisce naturis
debere esse participes. Halitum tamen obtinent sulphuris, non substantiam ipsam; ob fo-
mitis ipsius profunditatem, ex cuius intimo incendio exhalantes dumtaxat vapores debet
Salis substantia. suscipere. Salis verò continent substantiam, vt quod vel minerarum earundem, qua tran-
seunt, soboles est; est enim cinis salsus, & calx, teste Philosopho in problematibus, & Aui-
cenna in prima primi. Vel potiùs,quoniam salsam qualitatẽ à prima vsq; conseruant ori-
gine, & fortasse qualem concipit à propinquo mari. Sunt ergo actu admodum calidæ; &
Cur varij caloris sint. plus,& minus,in tantum ut (Sauonarola teste) quandoq; augeatur caliditas ad quartũ gra-
dum,unde & incendunt, ac uesicas excitant; cùm scilicet concipitur feruor maior in alumi-
ne:uel excitato potius (ut mihi uidetur)uapore ignis ab intercurrente flatu. Et quandoque
(inquit)remittitur ad secundum gradum,ob minorem in alumine feruorem:uel potius prę-
abundantem.Et quod signum est,magnã uim harum aquarum in actuali caliditate esse repo-
sitam;ubi paulisper extrà fontem,ac balneum resederint, non solùm non incendunt,nec ue-
sicant,sed amittunt uirtutem,ut sunt Thermarum plurima pars. Porrò certum in tanto ea-

rum

rum feruore salubritatis hoc indicium est; quòd virentes perpetuò aliquas alunt herbas.
Nimirvm, quòd inter venarum fibras aliquæ sint permistæ frigidæ, quę suo humore, vel tepi-
do halitu (vt in Bullicano quoq; videre est) virentes, ac muscosas circà margines fontium Cur plantas nutriant.
vegetent herbulas, quæ illis alimonijs à tota fortasse origine assueuerint, vt alga mari. Quod
omnes in admirandis habuere, & Plinius, & Strabo antè ipsum, & Claudianus qui dicato ad Claudianus de Aponi fontibus.
has aquas eleganti carmine, inter cætera earum miracula, de hoc ita modulatur.

Quis sterile nam credat humum? fumantia vernant
Pascua, luxuriat grammine cocta silex.
Et cùm sic rigido cautes feruore liquescant,
Contemptis audax ignibus herba viret.

Eandem porrò rationem habet, quod idem Dondius admiratur, in his fontibus non herbas Cur animalia cōtineant.
solùm, verum etiam animalia visa degere, ac propagari. Quæ nimirùm, vel aliunde incur
rant ex frigidis venis, quod leue esset; vel pro mira certè proprietate, ac viuacitatis indicio
harum aquarum, quæ & capaces animæ sint. Illud verò affectatè à Cassiodoro diuinitati tri-
buitur, vt cùm in his balneis suauiter viri lauentur, mirum tamen fœmellas aduri. quod pa-
riter confirmatur eo carmine apud Martialem.

—fontes Aponi rudes puellis.

Nam fortasse ob honestam caussam puellis, perinde rudes abrogatæ sunt. Vel certè rudes ob Cur rudes puellis.
siccandi facultatem, substantiæq. asperitatem, vt iam eas describemus. Nã apparent quidem
in alueis limpidæ, colore perspicuæ, omnis vnctuositatis, ac citrinitatis expertes, vt quæ ha- Substãtia.
litum duntaxat suscipiunt sulphuris, & non substantiã. Cæterùm bullosæ è fonte, ac multo Cur varij motus, & variæ aquarũ alterationes.
cum impetu exeuntes, modò cinereas adducunt scobes, modò carbonum instar frustula; sub-
sistentis nimirùm ignis indicia. Quòd si interdum blandiores erumpant, tanto citatiore sa-
liunt motu, ac feruent; quæcunq; sit huius varietatis caussa, & fortasse diuersarum venarum,
meatuumq. incursus, quas incurrens, vt instabilis est, (haud vna semper via, nec vno tenore,
penetrat; sed modò vrget, compingitq. synceras venas, modò maiores aliundè excitat vapo-
res, & modò infernè mouet, & conturbat aquas. Quemadmodum in balneo, quod primò in-
tratur, sæpenumero accidit, quando nemine aquas ipsas mouente conturbantur, speciemq.
referunt seri lactis, tumq. vtiliores in certis casibus habentur. Recremẽta (inquit Dondius)
limosa, subcinerea, ac lutea in lapides cuniculorum indurant: quod in omnibus ferè minera-
libus aquis, & maximè metallis vsueuenit, etsi id Cælius admiretur. Reseruatæ autem in va-
se quopiã sedimen deponunt limosum quidem; cæterum valde à supradicto diuersum, nem-
pe subuiride & herbaceum, quod aliquando in balneo ad superficiẽ eleuatur, mox subsidet
aqua inclarescente: eiusdem adustæ, ac heterogeneæ materiæ indicium. Sed quid caussæ est,
quòd tardius hæ bulliunt ad ignem positæ, quàm frigidæ & crudæ naturaliter aquæ? An quia Cur tardè bulliunt.
grauiores cùm sint ob misturam terræ, difficiliùs ab igniculo eleuãtur? An quia diuersorum
agentium ad eundem effectum non est æqua ratio? Sapor autẽ in his inculpabilis est, præter
salsedinem modicam; quam potui tamen reliqua animalia abhorrent. Odor sulphuris. Ope-
rationibus autem sulphurosæ eas esse naturæ, ac salsæ, cõmistæ cum alumine, ac nitro; facilè
ostenditur. Ad omnem vsum sunt idoneæ, in potibus, in balneis, in usu ducciæ, in sudationib. Vsus.
in clysteribus, in illutamentis. Exsiccant, calfaciunt, abstergunt, digerunt, roborant. Ex quib.
operationes de tertio & quarto genere, singulares aliquas recensebimus, atq; eo exactè or-
dine, quẽ hodie scimus à Doctorib. in eo almo gymnasio seruari. In potib. à selibra ad tripon
dium ebibitæ, usq; ad octo libras, uentrem soluunt, atq; urinas; Nitri potissimum abstersoria Operationes in potibus.
uirtute, quod salis intelliguntur, atq; aluminis partes tenuissimæ. Quo usu (ut etiam balneo)
iuuant uentriculum; siccando superfluas eius humiditates, appetentiã conciliando, digestio-
nem confortando, omnem tùm humidam, tùm frigidam intemperiem corrigendo. Intestina
abstergunt, dolores mitigant, colicosq; sedant cruciatus, etiã in clysterijs. Discutiunt lienis In clysterijs.
tumores ebibitæ, nec minus hepatis frigidã intemperiem, ac obstructa aperiunt, à cachexia,
ac hydrope uendicãt. Renes mundant per urinas, harenulas, ac uiscositates, quæ præuiæ sunt
calculorum caussæ detrudunt; ulcera eorum sanãt, necnon uesicæ, dummodo tum inflamma-
tio non superuenerint. Vrinæ stillicidijs medentur, tàm ex obstructione remouendo caussam,
quàm ex resolutione confortando; quo nihil habetur præstantius, tàm potu, quàm balneo.
Vteri profluuium cohibent, mensium stillicidia, humiditatesq. exiccãt, ex hisq. caussam ste-
rilitatis tollunt, ac fœcundas reddunt mulieres ipsas; potu in primis, deinde balneo, ac etiã
sudationibus adhibitis. Hæmorrhoidas, confirmando uiscera, cohibent. hactenus in potibus
probantur. In balneis autem, omnium partium debilitatem instaurant, etiã uiscerum, & arti- In baln.
culorum, hydropẽ exsiccãt, maximè uerò stuphis adhibitis, uteri, abdominis, scroti inflatio-
nes dissoluunt. Conferãt asthmaticis, si hi diu insideãt, paroxismis tamen cessatis, ac purgato
diligenter corpore; quod, vt in cæteris, ita in hoc specialiter affectu supponimus. Sanant vl-

cera cutis, scabiem pruriginosam, etiam quæ morbi Gallici soboles sit, inueteratis circà inguina vlcusculis, vel circà crura depascentibus. Rediuiuos, ac sanatu difficiles crurum abscessus (qui sine tamen inflammatione sint) curant in totum, præsertim aliquo idoneo ad id medicamento post balneum adhibito. Serpiginosa vlcera sistunt, ac mundificant. Porrò vsu

In Duccia. Ducciæ sumuntur vtiliter ad omnem cerebri, neruorum, ac articulorum intemperiem frigidam, atq; humidam; & tàm simplicem, quàm compositam: ad vertiginem, ad epilepsiam, ad cephaleã, ad tinnitum aurium, ad surditatem, ad resolutionem, siue vniuersalis sit, siue membri alicuius propria, puta vel oculi, vel linguæ affectio. in capite susceptis aquis, si circà superas partes; ad medullæ verò spinalis principium in totum dorsum, si circà infernas partes frigefactio, aut affectio contigerit. Faciunt eodem vsu, & ad duritias artuum veteres cohibendas, ita vt diu, multumq. suscipiantur.

In sudationibus. In stuphis, quæ super his accommodantur, valdè digerunt, exsiccant, ac discutiunt per sudorem, vnde inflationibus omnibus, ischiadicis, ac podagricis vtiliter adhibentur. Obesis extenuandis nihil est præstantius Aponi sudationibus, & etiam balneis: potum tamen aquarum ipsarum vitare debent, ac victum seruare conuenientem, quem tenuem esse oportet.

In lutationibus. Facit lutum ad induratos neruos, & contractos, etiã in iuncturis ex vulnere; cœno adhibito, eoq. in membro affecto exsiccato sub sole, & subinde mutato, ac loto in balneis, vt artis est.

Nocumenta. Nocent in totum affectibus calidis; siccis item & calidis naturis, & febribus, quas incenderent, in hecticamq. conuerterent. Calidæ similiter hepatis intemperiei, recenti morbo Gallico, & capitibus, ad vsum Ducciæ natura calidis. Cæterùm non adeò extra balneum probantur; nam (vt tota vis nobilium balnearum consistere solet, in ipsius loci, ac mineræ propriæ spiritibus sicut diximus) exhalant hæ aquæ cum caliditate post paulò, vbi resident, virtutem.

Electio. Quare accedendum ad ipsa balnea est, temperatis temporibus: quamquam pro cœli status varietate, sub caloribus etiam æstiuis inoffensè aliquando sumantur. Recognita, ac comprobata in Academia Patauina à peritissimo Mercuriali.

Baln. S. Petri sub Apono.

CIRCA Aponum autem complura alia sunt balnea, S. Petri, Domus noua, Montis Grotti, S. Helenæ, Montis Ortoni, & S. Bartholomei: quæ sulphureæ omnia, ac salsæ pariter mineræ sunt, vt Aponus; plus tamen ac minus calida, ac diuersa portione aluminis, gypsi, aut calcis, aut cineris. Proximum verò omnium est balneum S. Petri, vbi perexiguo colle, qua

Minera. Patauium respicit, variæ emanant aquarum venæ, quæ tamen (vt Montagnana est testis) non eodem sunt colore, neque eodem sapore, neque odore sentiuntur. Nam ad verticem

Vsus. montis orientali situ aqua emanat clarissima, alumine tamen (vt asserunt) diluta; ad aliam verò partem æneo colore. Quam obrem, etsi minera mista est, ac varia in singulis fontibus; eadem tamen in origine, ac sulphurea, salsa, & aluminosa: quicquid in verbis discrepent Montagnana, & Sauonarola, & contrà ipsos Fallopius; quando quidem in hoc consentiant omnes, salsas esse gustu, etsi minus quàm Aponus, & aliquibus venis feruidas admodum, atque adstringentes. Harum vsus olim erat in balneis tantùm, vbi prælarga extat lacuna vetusto pariete, ac gradibus ad facilem descensum constituta, ac seorsum ad luti vsum. Nostris verò temporibus Frisimelicæ Patauini medici instituto, ad vsum quoque potus sumuntur, quo tamen remissius aliquanto operantur, quàm Aponi aquæ, sicut & in balneis: vnde quibus Aponi feruor obnoxius timeatur, hæ securiùs consulantur. Siccant in balneis,

Lutum. leniter calfaciunt, ac roborant, in scabie crassa, & crurum vlceribus vtiles. Luti verò vsus est ad confortandum neruos atque articulos, cum virtute insuper (nam calidum applicatur)

Electio. mediocriter digerendi. Sumuntur à principio æstatis vtiliter, & autumno; nisi ob lacunarum, ac vliginum subiectæ planiciei halitum interdicantur, quæ non modicè in balneis caueri debent.

Baln. Montis Grotti sub Apono.

PAVLO verò post S. Petri Balneum, eodem recessu ad meridiem, nec longè à Domus nouæ balneo, quod ferè derelictum est; occurrit balneum montis Grotti, decem circiter stadijs ab Apono; quod rectè (mea quidem sententia) existimant Aegrotorum potius nuncupandum esse, iam voce parum (vt vsueuenit) mutata. Balneum olim, vt vestigia indicant, celebre.

Baln. Aegrotorũ. Minera. Minera sulphurea est teste Montagnana, calce participans: quod quamquam negare videatur Sauonarola, qui eã ponit Aluminosam; planè tamen id affirmare potius indicat, cùm hoc balneum cæteris Patauinis dicat esse potentius, ac sulphureum, nec per initia esse consulendum, sed à leuioribus inchoandum.

Fallopij opin. reprobatur. Quod porrò tantos auctores inscitiæ redarguit Fallopius, idem enim esse calcem ac cinerem, ac planè eos horum ignorare naturam, in hoc indiget potius ipse correctione. Conueniunt enim cinis & calx in genere, combustorum

rum ſcilicet,quod tetigit Galenus 8.Simpl. differunt ſpecie haud dubiè:ita vt ſit Combuſtio genus,cuius duæ ſpecies;hæc quidem calcinatio,hæc incineratio dicitur. Eſt enim cinis rei combuſtæ excrementum vltimum;tàm in arte,vt vulgaris cinis, quàm natura vbicunq; terrarum combuſtio fit:quo genere cineris abundat maximè Italia,& Sicilia, in inſulis ardentibus,in Puteolano,& in ipſis Aponi montibus,qui toti aridi, nihil ferè quàm pumices ſunt, & calx,& cinis. Calx verò genus lapidis intelligitur,item combuſtum; quod tamen vt re differt à cinere,ita & nomine,calcinationem dicitur ſuſcipere,non incinerationem, niſi planè cùm fuerit emortua. Subinde quod ſubdit: continet hoc balneum gypſum coctum, & quoquo modo pellucidum, quod ſcagliolum alumen appellant:id inquam alumen Sauonarolæ eſt,& benè dicit. Cum ſale, & vapore ſulphureo qui admiſta aqua retunditur, vnde moderatè calfacit, & ſiccat, & apprimè adſtringit;ob alumen ſcilicet quod is attribuit gypſo. Cæterùm erat hoc balneum Sauonarolæ tempeſtate vſu admodum celebre:vtpote (inquit) calidum, & ſiccum, atq; admodum reſolutiuum, in capitis affectionibus frigidis vſu ducciæ,paralyſi,ſpaſmo,Cephalæa,& item Aſthmaticis. Cunctis doloribus frigidis. Spleneticos iuuat,flatumq; tùm à ſplene,tùm ab hepate diſcutit. Antiquis inteſtinorum doloribus confert,vteri duritiem leuit,cutim ab omni ſcabie,maculiſq; id genus emundat. Omnibus tandem iuncturarum,ac neruorum frigidis affectibus,Auicenna teſte,id genus ſulphureæ aquæ vtile eſt:recenti præſertim exiſtente affectu, ac virium robore forti, minus enim valentibus noxium. Hæc ille. Hodie verò ob maiorem,quàm alia hic balnea adepta ſunt celebritatem,non ea eſt ad hoc balneum frequentia, ac ad vlcera duntaxat curanda, nec non ad articulorum luxationes inſtaurandas aliquando recipitur: & quibuſdam lutum. Ineunte æſtate,atq; etiam Autumno.

Margin: Combuſtio,calcinatio, & incineratio. — Vſus. — Electio.

Balneum Sancti Philippi.

BALNEVM Sancti Philippi,quod minus accuratè quidam hodie Italiæ deſcriptores idē ponunt cum balneo de Ruſellis, quod iam ſub tertia claſſe repoſuimus; iuxtà viam Romanam exiſtit 20. circiter milliario à ciuitate Senarum, vbi ſub Rhodicophano caſtello conficitur. Pulchrum hic naturæ caſum,vimq; aquarum,& calorum ſpectari licet: quando tùm aquæ ipſæ ad medium cliuum montis Amiatæ erumpentes,tùm ſubiecti ſimul ignis confertiſſimi vapores, qui ad ſuperiores, cauernas æſtuarent, vaſtiſſimum ex ea parte iugum videntur traxiſſe in ruinam. Vbi facta ipſo caſu ad medium cliuum ampla planicie, quamplurimæ aquarum ſcatebræ,quaſi ex ingenti barathro, ac fornace exiliunt, fumoſæ ad conſpectum, & quaſi è bulliente calce albicantes, ac vario tenore calentes, In principali verò ſcatebra,quæ in ſeceſſu relinquitur,adeo feruens emanat,vt vix tactu tolerabilis ſit. Minera idcirco a Sauonarola, & à Gentili de Fulgineo, viris egregijs, Nitroſa ponitur: adde poſt ſulphur. Cùm ſit enim aqua communiter calida, clara, & inodora; quæ ad vſum pluribus fiſtulis recipitur; minus calida actu, & potentia, quàm Petrioli aqua cenſetur, egregiæ verò ob Nitrum ſubtilitatis, vnde eximiè penetrat, calefacit, atque diſcutit. Qua in re admiranda venit ſapientiſſimæ Naturæ ſolertia: nam cùm Auinionis balneum, hinc minus triginta ſtadijs, craſſioris ſit ſubſtantiæ, ac ferreæ, vnde tardiùs operatur, ac magis corroborat;hoc ſubtilioris ſubſtantiæ;ac citæ magis operationis, omnem morbi contumaciam, & quæ moram non concederet, eradicat, calfaciendo, aperiendo, ac citrà aliorum membrorum noxam exſiccando. Quo circa ij, qui frigidas cerebri affectiones, in tota etiam neruorum,ac articulorum compagine ſuſtinent,ad has aquas, tanquam ad Apollinis auxilia concurrunt: quis enim hodie in tota Italia Duccias S. Philippi non prædicat? Has probat Mengus in omnibus diſpoſitionibus cerebri, tàm frigidis, & humidis,quàm calidis. Quibus nominibus cùm ſemper hæ ducciæ eximias obtinuerint laudes, iam ferè à paucis hinc annis ob communes ciuilis belli ciuitatis Senarum ſtrages, penè dirutæ, ac derelictæ fuiſſent;niſi miræ prudentiæ, ac obſeruantiæ Princeps Coſmus Medices Hetruriæ Dux Magnus,in totum reſtaurari eas ſcatebras,ac loca curaſſet;nouis continuò alueis, ductibuſque aquarum,cum hoſpitiorum commoditate adhibitis Tempus tota æſtate, ac menſe Maio in totum Iunium eſt electiſſimum:niſi aduerſis per hæc montana aliquando flatibus,aut imbribus conturbetur.

Margin: Minera. — Operationes. — Ducciæ S. Philippi. — Electio.

Aqua Sancta ad Sanctum Philippum.

EST Aqua Sancta iuxtà S.Philippi balneum,quæ ſub antro concluditur. Aqua calida, cæterùm purioris ſubſtantiæ cum ſit, quàm prædicta, in balneis temperatarum more eligitur. Ferro (vt quibuſdam placet)cum Sulphure participat: vnde abſtergendi vim habere dicitur,ac Ficuncellæ ritu,in affectibus hepatis,renum,atq; veſicæ vtilis in potibus. Frequenter tamen ſumitur in balneis,ob duas præcipuè cauſſas. Primùm quidem in delicijs,vel his Vſus.

qui scabiem exiccare leniter intendunt: peinde pro singulari, qua celebratur proprietate ad impinguandum emaciata corpora. Nec minus extenuata Atrophuntarum, quos Græci appellant, membra reficit. Quæ præstat, homine prius diligenter preparato, ac purgato omnibus superfluis corpore, simul atq; victus recta ratione seruata. Nam ob mediocrem calorem leniter digerit, ac nutrimentum ipsum corporis vsquequaq; à centro ad circumferentiam contrahit. Tota pariter æstate, ac vere potissimum vtile.

Electio.

Balneum de Macereto.

PAVLO' verò plus quatuor millibus passuum à Petriolo, Balneum de Macereto habetur, cuius dignitatem satis inuenta nostris annis in eo numismata Gordiani Aug. præseferunt, mineræ pariter sulphuratæ, minoris tamen acuitatis. Quare aqua longè clarior, minusque calens, & cum sapore stiptico, ac fumoso, vnde aliquam ferri in ea, ac alterius metalli mistionem agnouimus, ex Marchesita, quæ tùm aurea tùm argentea exinde colligitur: Valet idcirco ad eadem, quæ Petrioli balneum, agit tamen clementiùs, vt Sauonarola inquit: vnde tutiùs iudicarunt quidam meo tempore. Senenses egregij medici, hoc in certis casibus assumere, exustis ferè tenui scabie, ac febrientibus naturis. Balneis præcipuè vtile, primo vere, & mense Maio, & item Autumno, nisi fortasse tunc minus probari debeat, præ maceratis iuxtà ipsum linis, vnde nomen balneo: quamquam ad priuata balnea Senas eius aqua deferri soleat, ac non minus vtilis reperitur.

Minera. Operationes. Electio.

Balnea Sabatina ad Vicarellum.

NON procul autem à Stygianis balnea Sabatina, quæ hodie sub præclara Vrsinorum ditione, sunt ad oram Tyrrheni maris, iuxtà lacum Sabatis, qui à Barcenno, & ab amne Laro hodie dicitur, in pago Vicarelli, qui olim Vicus Aurelius ab Aurelia dicebatur. Ac iuxtà veneris fons, qui in antiquis Romanorum aquis frequenter celebratur, non plus 18. milliaribus ab vrbe distans. Sunt autem qualitate non adeo acri, neq; calida, vt Stygiana; pro admistione cum sulphure mineræ alicuius temperatæ, & maximè ferri. Quæ res ex operationibus planè apparet; modice enim adstringunt, luxata firmant, rupta ossa instaurant, fluores cohibent. Ad contractiones insuper neruorum, etiam ex vulnere, ac collisa ob quamq; caussam membra, vtiliter adhibentur. Cum multis alijs venis mineralium aquarum, & acidulo sapore quarundam. Temperatis temporibus eligitur.

Electio.

Bal. Astruni in Puteolano.

ASTRVNVM vulgo dictum, locus est inter Puteolos, & Neapolim, quem rectiùs Asturium dixerim, cum olim regia ibi esset venatio, asturibus, ac syluestribus etiam animalibus frequens, quæ amplo nemore, perennibusq. ibi pascuis, ac fontibus variæ qualitatis, & frigidis, & calidis oblectarentur. Situ verò non aspero, ac ambitu ferè sex milliariorum, quoniam amphitheatri instar continuis in sese iugis flectitur, ac peramænam claudit Vallem, halitu interim sulphureo, ac calidis manantibus aquis scatentem; id argumento est, vt pleraque id genus alia loca in his partibus descripsimus, ingenti olim hanc vallem incendio conflagratam subsedisse, ac eam tractu temporis amænitatem pro illa venationum frequentia, ac cultu simul balnearum suscepisse. Quare tellus ipsa iugiter sulphurata est, ac sicca, ex his verò quas diximus passim scatere aquarum venis, aliquæ calidæ sunt, ac adeò aliquæ temperatæ, vt neque in potibus medicatis incommodæ habeantur. Quæ in communi verò sunt vsu balnei, ventriculo auxiliantur, oculis, dentibus, faucibus, voci, capiti, & omni rheumatum generi, siccando, digerendo, corroborando. Vnde coniectandum sit, has aquas nitri partem, aut æris, præter sulphuris materiam obtinere. Sumuntur etiam ad vsum ducciæ vtiliter, quo celebrantur ad destillationes, tusses, & grauedines, & antiquas pectoris passiones, non minus quam Sancti Philippi duccia. Frequentis verò vsus hęc super cætera puteolana balnea habentur, quoniam minus præteriti incendij senserunt calamitatem, ac integram adhuc retinent suarum aquarum naturam. Vere, ac ęstate ineunte, ac autumni parte vtilia.

Natura. Vsus, & operationes.

Bal. Callatura, & alia in Puteolanis.

De priuatis baln. Medici damnantur.

DE Baianis porrò, ac Puteolanis, cum plus vel minus omnia ex prædictis incendijs aliquam senserint calamitatem, primùm stolidi medici videtur, ne dicam auari, qui ad priuatos tamen vsus eas conuehi iubeant, vt quotidianas suas solicitent visitationes, & non potius si meliora non desint, consulant balnea, vel alia præsidia. Deinde cùm in continua hæc versentur mutatione; non est. quòd curiosas quis à nobis postulet historias. nam aliqua ad singulares aliorum scriptorum de balneis remittimus tractationes, & quarundam nihi-

nihilominus,quæ extare accepimus, breuem ſaltem facere dignabimur mentionem. Vt de hac ipſa Callatura facto eſt opus. Nam inter viam maritimam, quæ à Pauſilippo pertinet ad Puteolanas moles, paſſim veterum ſepulchra, vel balnea, ſemilacera, vel deſtituta occurrunt, quæ diuerſi ſunt generis,& plus minus ſulphureæ naturæ. quod nomen recepit hęc aqua,vel quoniam ex duris colliculi ſalebris delabitur, vt Leander Albertus atteſtatur, vel à caloris gradu, ſunt enim admodum ſulphureæ,& calentes, quaſi vulgo dicta Caldatura. Crypta poſteà huic vicina eſt,quę vulgo Grotta,Iuncaria item,de Petra,de Saxo,& de Fatis, Recipiuntur in balneis ad turpes ſuper cutim maculas mundandas,exſiccantis, ac diſcuſſoriæ facultatis.

Crypta, aqua, & aliæ.

Baln.ad Sanctam Euphemiam,oppidum in Calabria.

CALABRIA extrema Italiæ regio,æmula ferè cunctis in rebus Sicilię eſt. Nam ob vicinitatem,cum eadem cœli gaudeat temperie,ac ſubterraneis ex ea foueatur vaporibus habet prætereà à mari, quo tribus circumfunditur lateribus,eam humorum copiam, vt tellus ſit fœcundiſſima; vnde nomen à veteribus, qui eam inhabitarunt Græcis, habuiſſe videtur, quaſi ἡ καλὰ βρεῖα,quòd cunctis videlicet afflueret bonis. Habet autem mineras permultas; ſalis in primis integros montes,ſulphur,chalchantum,fodinas argenti admodum hodie vtiles,ferri,atq; auri,& boli ſpeciem, quem dicunt armenam. quorum omnium ſingulares imbuunt aquæ virtutes. Gignit & in Apennini collibus cryſtallum terſiſſimam,ad proximum verò littus corallum mittit, ac aquas certis locis medicatas aliquas, & calidas. Quas inter celebre eſt balneum ad Neocaſtrum S. Euphemiæ, oppidum quidem & id ſatis nobile. Eſt autem balneũ antiquum,vt ex ſtructura cernitur aluei,qui ſedilibus vndiq; ab imo ad ſummum diſtinguitur,ad facilem cuiq: deſcenſum. Aqua(vt dixi) calida,ac planè ſulphurea, eaq. vſus iu balneis frequentiſſimi,ad omnigenas frigidas infirmitates. Moderatè calfacit,& ſiccat,tergi cutim, digerit. Dolores lenit,tumentias reprimit etiam ventris,menſtruas reuocat purgationes. In vſu tota æſtate.

Calabria vnde ſit dicta.

Minera.

Operationes.

Balneum vetus in Iapigia Calabriæ.

IN extrema Calabriæ ora,quæ ad Siculum vergit fretum,ac Ionium reſpicit, Iapigia dicta eſt antiquis. Tellus & ob cœli clementiam,& ob agri vbertatem per quam fœlix,inter Tarentum,& Callipolim nobiles Vrbes,vicum habet S.Mariæ ad balneum,ac diuæ Cæſareæ templo celebrem. Vbi Antonius Galateus Iapigiæ deſcriptor,ac medicus ſua ætate ſingularis peritiæ, ſcaturigines meminit calidarum aquarum,quæ odorem circumquaq; mittunt ſulphureum,& vt vaſtæ quædam adhuc oſtendunt ruinæ,in vſum olim exceptæ balnearum, multis admodum morbis, ſalutares haberentur. Ob frequentes verò circà illa littora Pyratarum,ac Saracenorum excurſiones, eum iam derelictæ ferè, ac incultæ multis ſeculis iacuerint,non difficile nunc ceſſatis illis periculis inſtaurandæ eſſent,quod moneo principes, ac populos illos curandum, ac adhibitis peritorum iudicijs, facultates melius indagandas, quæ erunt (vt ex nouis relatis accepimus) ſulphurearum cæterarum ſecundo gradu calidarum,& exiccantes;morbis,non mirum frigidis,ac cutaneis auxiliares.Porrò non paucæ aliæ eodem tractu vſq; ad Tarentum memorantur calidarum ſcatebræ, quæ balnea calfaciunt. Vna iuxtà Metaurum amnem, & Calaſtrum oppidum,item ſulphurea, vbi ferri fodinæ, & Phrygij lapidis mineræ. Altera ad Quinque frondes vocatum balneum, decem mill. paſſ. à freto. Et tertium,qua Marnus influit amnis ſub oppido Terræ nouæ. Eſt & Balnearia oppidum,à Crathi flu.non longe,quas Gabriel Franciſcanus obiter notat in ſua Calabria, olim forſan melius referendas.

Terra de Otranto

Minera.

Alię in Calabria Baln. ad Calaſtrũ. Ad Quinque fron. Baln. Terræ no. Balnearia.

Balneum ad Vinadum Caſtrum.

TALES etiam conquiſitè admodum deſcripſit Bartholomæus à Cliuolo Balneas ad Vinadum Caſtrum, quod eſt in agro Taurino iuxtà Padum, nec longè ab Alpibns. Quas permultis tentatas experimentis, ac rationibus adhibitis, variæ qualitatis, ac naturæ is auctor tradidit, alias frigidas, ac dulces, alias tepidas, alias impensè calidas, ac odore potiſſimùm ſulphuratas, vnguine quodam crudioribus riui interlabentibus aquulis ſupernatante. Sumuntur in balneis à Ciſalpinis,ac Liguribus frequenter, ad vſum item ducciæ, ac lutamenti. Immò non deſunt qui pro ea qualitatum varietate, & pro multis vtilitatibus, has cum Aquenſibus in Monferrato balneis tàm nobilibus conferant Aquæ digerentis haud dubiè ſunt facultatis; diſtinctæ præſertim in ſuis balneis, triplici duccia, de Luti vſu commodiſſimæ. Siccant, digerunt, abſtergunt, ac roborant pro quadam ſtyptica ferri miſtura. Nam & ferream inter alias ſuboriri venam tradunt roborandis artibus miræ efficaciæ.

Natura.

ficaciæ. Singulares autem habentur, ſuper omnia, in artuum doloribus, etiam hæreditarijs, & confirmatis. Temperatis anni temporibus. Iactant & in his finibus ad Curium Vicum, ſub Voghera nobili oppido, ineuntes nouiter balneas, ad omnes morbos Salutares, quarum tamen adhuc ſpecialem non habet naturam, ac inueſtigandam melius relinquimus.

Bal ad Vogheram.

Balnea ad aquas oppidum, vulgò Ais in Sabaudia.

APVD Allobroges, tractu Italico, quæ nunc Sabaudia dicitur, nec plus duabus leucis à Foro Neronis, nobili oppido, quod à poſteris Chambericum eſt dictum, ſunt Aquæ oppidum, quod vulgo Ais, nec dubium quin ex antiqua ipſarum aquarum celebritate id nomen, atq. originem traxerit. Auctum verò illuſtremq. locum euaſiſſe, pro Romanorum cultu: qui, vt conſueti erant, vbicunq. calidarum aquarum nacti eſſent fontes, eas in balneis more patriç excipere, & has, tùm pro venarum copia, tùm pro qualitate, & gradu caloris inſignes exceperint. Quod varia adhuc oſtendunt Romanæ illius gentilitatis veſtigia, ſtrata viarum, ſepulchra, porticus, & in eis ædiculæ ſtatuarum, templa, & loca balnearum. Ac publici præſertim balnei ſtructura, quæ influentes è conſpicuo (vt cernitur) colle per ſuas venas, in mediam oppidi plateam, aquas recipiens, marmoreo in quadrum opere, capaciſſimo conſtat alueo, ac gradus, ſediliaq. habet, his, qui conſcenderent valde commoda. Inter alia verò monumenta, vnde publicum fuiſſe earum vſum arguitur; ſub vetuſta quadam porticu, ex arcuato opere, ac ſemidiruta macerie in balneum deſcenditur, vbi in frontiſpicio marmoreæ adhuc inſcriptionis extant fragmenta, in qua (vt Petrus Martir Carbonus Maceratenſis dum in his terris militiam ageret, exſcripſit) erant in prima fronte magnis litteris. L. POMP. CAMP. & in angulo CANVTIVS, & infra L. IVLIO AGRICOLAE GRATO. cum alijs minori forma litteris, quæ aut operum auctores, aut balnearum ipſarum curatores deſignarent. Ex quibus, & pro celebritate oppidi, quod Neronis forum deſignatum diximus, mihi plana coniectura fit, vt ex cõſtitutis in his finibus Galliæ præſidijs, dum ibi ſtationes Romani milites haberent, & has aquas recepiſſe in balneas. Nec mirum poſtea, (quod ſonant poſtrema prædicti tituli verba) L. Iulium Agricolam, virum (apud Corn. Tacitum) ſub Domitiano Cæſ. conſularem, & Britannico triumpho clarum, & Citatos & libertos, qui Maſſiliam, dum is iuuenis eſſet, ſtudiorum cauſſa diù incoluit, & ad hæc loca pro amœnitate, & pro harum aquarum ſalubritate diuertiſſe veriſimile fit, illaſq. iam dictis operibus, & balneis ornaſſe. Cæterùm vena eſt admodum fœcunda, ac tanti feruoris perhibet aquam, vt è communi ſcatebra, vnde è ſublato colle influit, vix tactu tolerabilis ſit, niſi deductis per adpoſitum canalem in eundem alueum frigidis aquis attemperaretur, quæ miro haud dubiè naturæ ſtudio, ex eodem iugo, & non longè à prædictis calidarum venis emanant ſuo fonte, frigidæ, ac dulces ad omnem vſum. Locus totius Allobrogum regionis peramœnus, & qui partim læta agri planicie patet, ac paſcuis, partim apricis vndiq. ſe pandit collibus, multæ fœcunditatis omnium rerum. Nec minus oppidum leni cliuo, vbi è ſaxeo iugo hæc aqua emanat, conſpicuum, & ſalubris auræ, antiquis (vt dixi) ſplendens operibus, & quos arcus dicunt triumphales, & hoſpitijs intus, & extra mœnia ſatis commodis. Vnde non ſolum à finitimis Sabaudiæ, ac Prouinciæ terris, ſed à longinquis etiam Gallis, ac Heluetijs pro harum aquarum ſalubri vſu frequentatur, nec minori laude vtilitatum, quam quæ in antedictis Borbonij balneis: quanquam hæ non ad illarum attingant caloris gradum, nec tàm variæ habeantur ad vſum. Scatent autem in medio oppido è duobus fontibus, quorum è principali ſcatebra, qui calidiſſimus eſt, ac ſulphureo in totum odore, ad mediam plateam excipitur in balneo, quod Regale dicunt, ob Caroli Magni memoriam, qui vt Aquiſgrani balnea, & hoc ipſum inſtaurauerit: marmoreis vndique tabulis, ac fulcris munitum, ac commodum. Minera eſt ex communi conſenſu ſulphurea, & pro inſigni facultate, quam hæ aquæ obtinent corroborandi, ac exſiccandi, multo præditas alumine ſtatuunt, ac ſingularibus Aponi balneis adſimiles. Sulphuris tamen ſuſcipiunt potius qualitates, & caliditatem, quàm multam ſubſtantiam: argumento quod circumſecus, & penes riguum vnde influunt, permulta germinat Trichomanes, & capillorum Veneris copia, quæ res, (vt item in fontibus Aponi notant auctores) ſinceritatem arguit ſubſtantiæ, præſertim quia & ſerpentes alunt, quanquam innoxias homini, quæ ſcilicet ad illarũ aquarum teporem alliciuntur. Vnde pro ea temperie, & puritate caloris, valde digerentes ac roborantes exiſtunt, laxata omnia mẽbra cõfirmant, tumores artuum, & inflationes ventris diſcutiunt, cõtractis ex vulnere neruis conferunt, Stomachum confortant, & vterum, ac mulieres à frequenti (vt iuuẽculæ ſolent) abortu vendicant. Relinquo cæteras, & has cõſequentes vtilitates, vtq. capitis ac neruorum frigidis morbis auxilientur, paralyſi, epilepſia tinnitui, ac aurium ſurditati.

Antiqua veſtigia.

Marmorea inſcriptio.

Natura & qualitates.

Primum bal. Regale.

Minera.

Operationes.

Alte-

Alterum ad Ais balneum in potibus vtile.

Non minori quidem fama, atq. vsu ad hæc omnia alterum balneum est, quod in secessu, ac minus acre oritur, minusq. calidum cùm sit mulieribus est dicatum, ac delicatis naturis conueniens. Multis alioquin vsus: nam cum non adeo insuauis, nec adeo sulphurea eius aqua sit, & minus adstringens; singularem adhuc obtinet Nitri mistionem, cum modico alumine, ac pro tenui substantia, sumpta in potibus vtiliter abstergit, purgat per aluum, & vrinarios meatus, & à primis diebus per vomitum, nec non vtiles excitans sudores. Menses prouocat, albos fœminarum fluores, & gomorrheam etiam viris cohibet, iecur, renes, & vterum mundat, nec minori efficacia, primùm in potibus, & postea sub balneis fœcundas reddit mulieres. Euocat ex alto ad superficiem humores prauos, scabiem pruritum, & lepram extergit, à podagra, & articulari morbo, & à coxendicum dolore non adeo confirmato liberat. Ex his porrò balneis, quæ caducæ sunt aquæ, & quæ impura magis colligunt illarum minerarum, ac sulphuris excrementa, vnde crassioris substantiæ, ad magis exsiccantes sunt; tertiam ad mœnia habent lacunam, equis, ac canibus à scabie sanandis, & pedum infirmitatibus apprimè vtile. In vniuersum vtilia tota æstate, immò cùm & in priuatis domibus, ac hospicijs, pro aduentantium frequentia non pauca sint balnea, ægris saltem, & pro personarum dignitate commodiora, hæc & alijs temporibus vsurpare licebit. Quam historiam ex traditionibus viri nobilis Gasparis Rexdetti Chamberien. ac ciuis Romani concinnauimus, adhibitis aliquibus ex indigenis medicorum iudicijs.

Vsus in potu. — *Operationes.* — *III. balneum.* — *Electio.*

Balnea Aquisgrani in Brabantia.

Aqvarvm verò ad Aquisgranum, quæ sunt inter Rhenum, & Mosam in finibus Menapiorum, preclara mentio fit, tàm apud veteres, quam apud iuniores scriptores. Præcipuè verò nunc earum naturam conquisitè tradidit Franciscus Fabricius Ruremundanus, eius ciuitatis medicus, cuius hìc compendium de his balneis compilabimus, ac legi id etiam ad exactam eorum historiam, atque vsum, sicut & cætera, quæ habentur id genus municipalium balnearum scripta, consulimus. Prima ergo harum aquarum inuentio, quæ & prima fuit ipsius ciuitatis origo, rectè ad Romanos refertur: qui cùm aliquandiù in his locis munimenta habuissent (vt ex Iulij Cæs. ac Cornelij Taciti commentarijs colligitur) consuetiq. essent, vbicunque apud externos aliquam inuenissent calidarum aquarum commoditatem, eas in balneis, Italię more, excipere; Granum quendam (vt aiunt) Neronis fratrem has aquas calidas, inter montes, ac syluas reperisse, iuxtaq. arce constituta habitasse traditur, & exinde aquæ Grani primùm dictæ. Donec successu temporum, Carolus cognomento Magnus Imperator, harum aquarum amœnitate, ac loci pariter salubritate delectatus; primùm arcem ipsam, ac balnea instaurauit, iuxtaq. magnifico templo in honorem Dei, ac batissimæ Mariæ virginis edito, eoq. amplissimis dotibus locupletato, ac multis indulgentijs, Leone tùm Romano Pontifice, adhibitis; tandem auctum mirandum in modum ob celebritatem vicum, muro cinxit, ciuitatemq. & Galliæ Transalpinæ caput constituit, eamq. pro latiore eius nationis vocabulo Aquisgranum dixit. Itaque sicut prima huius ciuitatis incunabula fuerunt Aquæ, quibus hæc vndique tellus abundat, dulcibus, frigidis, calidis, & mineralibus multis; ita earum in balneis prima prærogatiua est, ac tanta copia, vt non ad publicum duntaxat vsum sint aliquæ, sed & ad priuatas ferè quasque ædes fundantur. Publica verò, ac primi meriti sunt intrà mœnia duo balnea, quorum alterum Regium, alterum Cornelianum appellatur: & deinde tertium extrà mœnia Porcetanum temperatæ magis qualitatis.

Grani aquæ. — *Aquarum plura genera.*

Bal. Regium Aquisgrani.

Regii quidem balnei quam descripsimus historiam, planè indicat Eginarthus, qui Caroli Magni scriba, in hunc modum in eius vita edisserit. Delectabatur (inquit) vaporibus aquarum naturaliter calidarum, frequenti natatu corpus exercens, cuius adeò peritus fuit, vt nullus ei iustè potuerit proferri. Ob hoc etiam Aquisgrani regiam extruxit, ibique extremis vitæ annis vsque ad obitum continuè habitauit; & non solum filios ad balneum, verum optimates & amicos, aliquando etiam satellitum & custodum turbam inuitauit, ita vt nonnunquam centum, vel eo amplius homines vnà lauarentur. Hæc ille. Porrò tractu temporum, cum ex varijs (vt vsueuenit) rerum, ac fortunæ casibus, balneum ipsum cum regia dirutum, diuque penè derelictum iacuerit; iam nostra hæc ætate, quasi fatali in reparatione Thermarum, curante eo Senatu, publicis impensis instauratum est, in pluribusq. alueis distinctum, vbi commodè ac lautè quamplurimi simul lauentur.

Caroli Magni vsus balnearum. — *Baln. instauratio.*

Aqua

A qua porrò ipsa balnei, quanquam plerunque adeo limpida sit, vt vel nummulum in fundo eius aluei possis agnoscere, mutat tamen nonnunquam, vel minime turbante, colorem (quod pariter accidere in balneis Aponi diximus) & aliàs quidem subuiridis, aliàs sub *Qualitates.* cærulea, aut subalbida apparet, potissimumq. circà aëris mutationes turbatur. Refert autem naturâ omnino sulphuris, cum nitri modici admistione, & vt puto ex ea aquæ infectione) nigri bituminis, nam & tellus tota vndique metallis scatet ferro, plumbo, Cadmia, & nigro bitumine, quam carbonariam terram appellant. Quod & operationes osten- *Minera.* dunt, strenuè enim calefacit, atque exsiccat, ex alto humores ad extrema euocat, extenuat, discutit, abstergit, ad multasq. corporis ægritudines efficacissima est, frigidas præcipuè atque humidas. Conducit in primis frigidis neruorum affectionibus, conuulsioni, paralysi, *Operationes.* apoplexiæ, tremori, palpitationi, idq. genus alijs neruorum, artuumq. morbis. Articulorum dolores, tumentiasq. discutit, ventris, vteri, lienisq. tensiones inhibet, ab aqua intercute vendicat. Ictericiam sanat, nam & hepar, & ventriculum, & cætera viscera cor- *Electio.* roborat, ex ferri natura, ac appetentiam excitat. Facit ad omnigenos dolores, vbi tamen non intercedat febris, colicos, vterinos, nephriticos. Fœcundas exinde facit mulieres. Exsiccat omnia cutis vitia, & vlcera abstergit siccatque, etiam quæ morbi Gallici vitio contracta sint. Nocet aridis, extenuatis, ac febrientibus. Temperatis temporibus, secluso sirij feruore consulenda.

Bal. Cornelianum Aquisgrani.

Minera. CORNELIANVM verò balneum parum admodum à Regio iam prædicto differt, sulphure pariter, alumine, sale, ac bitumine participans, & similiter per interualla mutabile. Cæterùm apprimè calidum, valentioreq. exiccandi facultate pollet, in tantum, vt vix ad *Operationes.* horam tolerabile sit, ac quosdam, vel solo odore offendat. Proinde ad eadem promptius operatur, nam & contractis induratis, ac resolutis neruis egregium præstat auxilium. Tumores ex antiqua defluxione obortos, etiam articulares, ac podagricos exterit. Vitia cutis, & incipientem lepram abolet, fluxus muliebres in ordinem redigit, vterosq. conceptui facit idoneos. Pota eius aqua aluum subducit, renumq. calculos, ac arenulas pellit. Eos denique qui nimia corporis mole grauantur, rectè adhibita extenuat. Cauenda cali- *Electio.* dis, ac imbecillis maximè, temperatisq. similiter temporibus ineunda.

Bal. Porcetanum Aquisgrani.

PROCETANI autem balnei aqua, quod extrà mœnia Aquisgrani est, calidæ admodum qualitatis similiter est, ita, vt & obsonia percoquat, eodem Ruremundano teste. Nisi quod hæc vno perpetuo tenore limpida exilit, nullo aut sapore, aut odore ingrata, & minus sulphurea, cum multo sale, ac multo alumine. Aliquam ex eis mineris portionem deducere vsum secum hanc aquã hoc indicium est, quod & in alueis, & circà margines fontium la- *Minera.* pidem facit, quod de Mattiacis aquis, ac multis alijs Plinius attestatur, & in cunctis moderatius operatur. Soluit hæc aqua ventrem, si largiùs bibatur; sudores excitat ob substan- *Vsus.* tiæ tenuitatem, tàm sanis, quàm ægris in quacunque ætate, ac sexu perutilis. Vsus tamen præcipuus in balneis est, in quibus valde exsiccat, humidis idcirco defluxionibus articulorum, cutisq. infectionibus idonea, ventriculo humecto, ac nauseabundo opitulatur, hydropisim, laxosq. tumores id genus extenuat. Minus calfacit, vt reliquæ sulphureæ sunt, & non admodum calidæ, tota æstate.

Bal. Brigenses in Valensijs.

IN Valesis item, quæ Heluetiorum regio est, Brigenses aquæ habentur. quæ, a mœna planicie Rhodani exiguo initio fluuij, ac monticulis quibusdam intercepta, ad radicem collis ex quadam petræ ingenti fissura emanant, & calidæ. At in balneo, confluente in ipsas frigidæ venula, ex ijsdem ferè cuniculis, temperantur, ac iucundæ ingredientibus sen- *Natura.* tiuntur. Mineram tradunt sulphuream, calfaciendo, exsiccando, ac digerendo vtiles. Vnde *Operationes.* capitis & cerebri passionibus, ex frigida intemperie ortis, neruis, articulis, iuncturis, tumentijs quibuscunque, tùm laxis, tùm flatulentis opitulantur. Vlcera exsiccant, consolidantq. & scabiei generibus medentur. Vsus in balneis, & temperatis temporibus: alioqui magnis caloribus, capite debiles, aut renibus, non adeo iuuant. Nec minus qui fe- *Electio.* brem sustinent, & ægrè coëunt.

Bal. Abodiaci castelli in Baioaria.

PORRO Baioaria vltrà Valesios, multis admodum mineralibus aquis abundat præsertim

sertim salsis, & quibusdam sulphureis. Quale extat satis celebre balneum, apud Abodiacum castellum, suprà Reginoburgum; natura sulphureum, alumine subinde, ac nitri natura participans. Quare eius aquæ in intimis anfractibus suffocatę, frixa odore oua referunt, vt scribunt. Cæterùm exsiccant, ac mediocriter calfaciunt, vt aliæ id genus sulphuratæ. Principio æstatis, atque autumno in balneis vtiles. Minera. Electio.

Badeniæ in Austria.

SVNT & in inferiori Badenia Austriæ, non longè à Vienna, Balnea: quæ oppido similiter nomen dedere. Minera (vt quidam Germani medici scripserunt) sulphurea, sale, atque alumine participans. Minera. Quare frigidis omnibus, atque humidis affectibus conferunt, difficilè spirantibus, & asthmaticis. Articulorum doloribus, & podagræ à talibus humoribus ortæ, hydropicisq. medentur. Primas autem prærogatiuas in vteri, ex eadem intemperie morbis sibi compararunt: sterilitatem remouent, albos, ac discolores mensium fluores compescunt: vlcera, ac pruriginosa alia cutis vitia abolent. Minimè tamen febrientibus, non senibus, non pueris, non extenuatis consulenda. Nec adeo feruidis caloribus. Electio.

Bal. apud Elembogium in Bohemia.

ALIVD simile balneum est in Bohemia apud Elembogium castellum, sulphurosum, & cum alumnis mistura. Quare mediocriter calidum ponitur, impensè exsiccat, atque cutim exasperat, ex alumine. Recipitur vtiliter in balneis ad inflationes ventris, ac tumores quoscunque corporis. Scabiem sanat, ac omnem cutis sorditiem abstergit: iuncturarum, ac neruorum morbis (vt arbitror) vtile. Tota æstate. Minera.

Balnea ex Græcis auctoribus.

BALNEARVM verò, quas ex Græcis auctoribus in frequentissimo vsu extitisse accepimus, compendiariam duntaxat censuram, sub hoc ordine faciemus, obseruantissimus rerum, ac pater omnium Sapientum Homerus, Aquarum naturaliter calidarum meminit apud Scamandrum fluuium Troiæ, quas ad dolores mitigandos facit vtiles, cuius citat Athenæus duo carmina: quæ habent latinè hac sententiam.

Vnda fluit calida hinc, fumusq. attollitur altè
Ad cælum, veluti flammis crepitantibus ignis.

De Magnesijs autem aquis in Asia, meminit Aristoteles in Problematibus, quæ calidæ cùm sint, hiemalibus tamen dilutæ imbribus amittunt vires. Meminit & 11. Meteor. de Thermis circà Adepsum oppidum in Euboea, quas ex terræmotu ab occurrentibus flatibus à mari enatas tradit. Sunt & in Euboea apud Lelantum Hellopiæ vocatæ. In Peloponneso aliæ ad Methanam. In Caruris valde calidæ, & siccæ, Athenæo, & in Insulis Græciæ adiacentibus plura exempla: calidæ in Melo Insula Carpathij maris, vbi sulphur colligitur electissimum; & viuum sulphur in Lipara Insula, Dioscoride auctore. In Arcadia meminit Pausanias, aquas apud Cyrenethenses populos, quæ vtiliter in potibus ad canis rabidi morsum exhiberentur. In Ponto Phazemonitarum calidæ. In Phrigia Hierapoli. In Ionia non longè à fano Apollinis. In Astyris, in Cardia, in Marmarica vltrà Arsinoem. Thermas in Lesbo insula propè Mitylenas meminit Galenus: qui & alias recenset in Licetis Susi Pergamo sua patria. Et item ad Prusam in Bythynia Græciæ extima parte, de quibus etiam meminit Plinius in Epistolis. Est ad Tyberiadem Iudææ Callirhoe fons calidus, Plinio. Qui & calidas meminit in Aphrica propè Carthaginem: & alias non longè à Nansa oppido, & in Mauritania Cæsariensi, non longè à Chazala oppido.

Reliqua ex misturis balnea secundi ordinis.

PORRO ad hunc ordinem, qui vsu maximè commodas continet aquas, plurima ex metallicis balnea rediguntur, præsertim quæ intenso aliquo gradu caloris, & in baneis, & vsu ducciæ perhibentur vtiles. Horum enim quæcunque calent, in vniuersum aut ex plurimo, quo participant, sulphure, secundum attingunt gradum: aut plus paulò excedunt. Petrioli, præter balneum principale, quod est calidissimum, reliqua omnia ex mistione aliqua remissum caloris obtinent gradum, ac aliqua Temperati nomine vocitantur. Remissè pariter sub Viterbio ex æris mistura calent tria balnea, primum Nauseum vocatum, deinde Iasielli, & tertium adeo famosum Grotta. Simili mistura & Leuch balneum in Germania, ad secundum calet gradum. Et item ex ferro, circà secundum gradum caliditatis versantur Auinio in Senensi balneum, Aquæ & Regina in Pisano mitiores, Coctum balneum in Aenaria insula. Plumbeum Similiter vocatum in Lotharingis, & ex auro Fabariense. Cum

ſe Cum remiſſo autem caloris gradu reperiuntur ex medijs mineralibus aquæ, quarum quæ intenſius caleant ſunt aluminoſæ, quæ ad ſecundum vſque pertinent gradum, vt Corſeni balneum in Lucenſi, & vt nonnulli ponunt de villa aquas. aliquæ item ad Sanctum Caſſianum, Porretanæ aquæ, & quædam ſub Apono, multijugæ veluti diximus naturæ, cum ſulphure, atque admodum aluminoſæ. Vnde has, ac ſimiles alias, dum temperamenti, ac miſtionum vera ſeruetur hiſtoria, non grauabimur aluminoſas, aut Sulphureas, vel à calore, vel à miſturæ participatione nominare.

De Sulphuratis, & calidis primo gradu aquis.
Cap. XIII.

Operationes. Electio.

QVAE verò nunc circa primum ordinem diſponimus balnea, pauculo exceſſu ſuprà humani caloris temperiem conſiſtunt. Vix vllo ſenſui ingrata. Vulgaris item naturæ, & aut pauci, aut promiſcui fomitis caloris cum aliqua alia minera. Quare ſiccant potentiali potius facultate miſturæ, quàm actuali ipſa qualitate ignea: quales multæ habentur Potulentæ aquæ. Iure balnei modicè penetrant, abſtergunt, cutis omnigenis vitijs medentur. Parcè ex alto conſperſæ diſcutiunt: Faciunt ad omnia, quæ in ſecundo gradu caliditatis diximus, quanquàm in cunctis tardiùs operantur. Omni ætate inoffenſæ, & quædam media etiam æſtate vtiles.

Balnea Saturniæ.

Sulphuroſæ ſudationes.

SATVRNIAE in maritimis Senarum Vetuſtæ Rom. Coloniæ, balneum trans Vmbronem fluuium, antiquum extat. Saturninos apud Suanenſes meminit Plinius ex Ptolemæo, Aurininos olim appellatos, quod Beroſus Caldæus confirmat. Diſtat autem à Suana ſeptem millibus paſſ. ſitus ampliſſimi (vt cernitur) ac amæni agri, ſed qui ſulphuroſum certis locis, & calidum halitum mittit ad ſudationes aptiſſimum. Extant & balnei antiqua veſtigia. Sed iam tùm creſcente Senarum dominio, vnde populi è tota fermè hac regione maritima ad montana concurrit; multa alia claruerunt finitima ipſi metropoli balnea, ac Saturnia, vt pleræq. aliæ tunc nobiles ciuitates maritimæ defecere, vt Ruſellæ, Anſidonia, Guaſconia, Populonia, & cum his ſua balnea: quorum fortaſſe à nobis opportuno magis loco mentio fiet.

Sulphureæ, ac aliæ quædam in Picenis.

Truentũ flu.
Aſo flum.
M. Altus.
Tinnia.
Cluentũ.
Potentia.
Miſa.
Aeſis flu.
Sentinum
Metaurũ.
Iſaurum.
Salſæ in Firmano, & calidæ.
Ad ſeptẽpedam.

QVANQVAM verò ad ſiniſtram Italiæ partem, quæ à mari ſupero Aquilonem latè reſpicit præter celebres Aponi fontes perpauca habeantur calidarum aquarum exempla, nec minerarum; Piceni tamen regio quæ frugaliſſima omnium rerum, ab Apennino monte, inter Truentum, & Iſauros nobiles fluuios compræhenſa ad mare excurrit, cùm non careat aliquibus balneis, octo præcipuè, vel decem fluminibus conſpicua eſt. digniſſimæ in hiſtorijs memoriæ, quod eorundem fluminum nomine, præclaras Vrbes, vel oppida ſanè inſignia, & quaſi coæua ſuis fluminibus haberet. Truentum primnm, ad orientales fines, cum Truento Vrbe, propè mare, vbi nunc Aſculi portus. Aſo ponea fluuius, & trans Aſonem Ripa ciuitas. Tinnia & Tinnium, M. Altum oppidum, nunc Sixti V. Pontif. Maximi patria celebris. Ad conſpectum verò Cluanæ in ora maris Plin. quod mihi patrium ſolum, & Cluentum magnus amnis. Potentia, & ad oram maris Potentia vrbs, vbi non longè celeberrimum toto orbe terrarum Laureti templum. Miſa hinc, & Miſianum caſtrũ, & æquis interuallis Aeſis, & Aeſinus fluuius, qui in montanis excipit Sentinum, à quo, & Sentinum nobile oppidum, poſteris Saxoferratum Bartoli patria. Metaurum, quod à Fano Fortunæ obtinuit nomen, & Iſaurum occidentali termino, vbi Piſaurum. Ex medicatis verò aquis, exactè ſalſas habet ad montem Aponum in Firmano. & nonnullas Sulphureas. Vnam habet ad Petriolum caſtellum, calidam, & grauis odoris & hinc trans Cluentum in Tolentinate agro ſulphuream, quæ excepta nouiter in balneis meritò erit inſtauranda. Altera ad ripam Potentiæ fluuij, ſub mœnibus apud Vetuſtam Septempedam, cui à poſteris Sancti Seuerini nomen inditum eſt, cum veſtigijs, quæ adhuc extant antiqui balnei, odore, ac tepore Sulphuris. Tertia in Anconitano ad montem Miluim caſtrum, quam & excipiunt hodie vtiliter in balneis.

Bal. aquæ ſanctæ ſub Aſculo.

MVLTAE verò laudis balneum in Picenis eſt Aquæ Sanctæ, quæ ab Aſculo decem millibus paſſ. Via Romana, & in ipſo Truenti amne, originem quæque ac nomen ipſi oppido dedit. Scatet autem ad radices Apennini ſub repoſta ſpelunca, longitudine pedum circiter

quinqua-

quinquaginta, dimidio verò maius altitudine, natura tophacea, ac incrustamẽto sulphureo ex vaporibus, qui ex imo specu, vnde hæc aqua emanat, eleuantur obducta. Aqua idcircò [Minera.] actu calida, ac sulphurei halitus, quam primigeniã eius loci mineram color, sapor, odorq. & operationes manifestant: non sine quadam ferri, aut ochræ potiùs infectura, quæ flauis sedimentis proiecta per experimentum argentea numismata, fulua paulo post superficie tingunt. Nec mirum. argentum enim (vt naturę sapientes probant) medicatis aquis inficitur, atque etiam afflatu salto ob quam equidem proprietatem, has aquas intellexisse Plinium crediderim in Piceno, in quibus proiecta lapideo cortice obducuntur. Participare videtur, & nitri naturam, crustaceis illis ramentis gustu subacribus, & subamaris, quæ & linguam mordicant. & prӕterea, quia vlcusculis, ac scabiosis identidem aqua, primis, præsertim diebus pungentem incutit dolorem, contrahitq. suctu quodam maiora vlcera, exedens malam carnem, ac eadem tamen ipso vsu persanans. Calida ponitur à primo ad secundum gradum, fumosa, ac oculos propterea vapore compungens, quæ leuicula res post primos dies assuetis non durat, ac multis non nocet. [Temperamentum.] Grauat similiter caput nonnullis, nocet & astmaticis, & anhelosis, excitatq. defluxiones, non mirum imbecillis, & non benè purgatis corporibus. Cæterùm vsu in balneis celebris est, ac duccia, aliarum calidarum modo, digerens, siccans, abstergens, morbis idcircò omnibus frigidis, atque humidis fanandis apprimè efficax. [Vsus, & operationes.] Superest autem in ipso balneo aquarum duccia, cui vnica laus tribuitur, Sauonarola teste, ad laxitatem neruorum, ac iuncturarum discutiendam, ac loca ipsa affecta confirmanda: Vt reliquas taceam, quæ sunt aliarum sulphurearnm vtilitates. Adde singulare experimentum Ricciardi eo cognomento medici à M. Gallo egregij relatu, persanatam eius aquæ potibus Hyposacram, à quinque ad sex cyathos patienti exhibitæ. [Vsus nouus in potibus.] nam pro nitri (vt existimo) illa acrimonia largo excitato eius ichoris fluore per aluum, & per vrinas, mox discusso pluri ex parte per halitum flatu, ac hepatis vegetali adhuc virtute permanente, exinanitum noxio humore corpus remansisse incolume. Simili modo & hominem cum diu Caustomachos extitisset, redundante in vẽtrem frigido humore, liberatum à longo cruciatu, ac subinde validiorem redditum. Cauenda hæc balnea magnis sub Siro caloribus, ac interuenientibus propinqui amnis influxibus, qui ex aluei eius loci angustia pluuijs abundantibus, refusa in ipsam speluncam omni colluuie, haud modicè aliquando istarum aquarum synceritatem conturbant. [Nocumenta.]

Sulphuratæ in Cotiscolijs aquæ.

Antiquissimi porrò nominis sunt aquæ, quæ à paucis hinc annis ad Andredochum oppidum in vsum balnearum venere. Quippe de his haud dubiè intellexit Strabo lib. v. cũ in Sabinis ciuitates, Amiternum commemorat, & Interocream vicum, Reate finitimum. Et subdit: In Cotiscolijs Aquæ frigidæ sunt, quarum potus, & insessio morbos curant. Quo nomine Cotiscoli etiamnum dicitur locus ad Andredochum, corrupto ab Interocrea vocabulo: vbi extrà portam, via Salaria, qua Aquilam itur, & Asculum, hæ aquæ emanant. Sulphureæ, vt prædicant, naturæ, necnon ferruginei saporis, & cum aliquo tepore. [Minera.] Sanant in balneis scabiem, & quæ vitio hepatis pullulare solent vlcera penitus abolent. [Vtilitates] Et (vt quidam aiunt) purgant in potibus harenulas.

Bal. ad Arsam Fluuium in Istris.

MEMORIA dignas hoc in genere Sulphurearũ, nec valdè exsiccantiũ, mihi retulit aquas Camillus Flauius Fanen. medicus egregius, à se visas in Istria, ac communi vsu in balneis cõprobatas. est locus in Istris, qua Arsa magnus fluuius à mõtanis vsq; Noricis in Phanaticũ sinum Adriatici influit, non plus decem stadijs à Pinguento oppido, ac Albano iugo antiqui nominis, vbi ex ingenti secus viã saxo, aqua medicata plurib. scatet bullis visu perlucida, cęterùm tactu calida, odore, ac vaporibus vndiq. adlatis Sulphurea. [Qualitates.] quin & aluei materia, quæ cum ipsa aqua egurgitatur, planè sulphurea percipitur. Et cũ lapideam circà margines imponat crustam, in alueo ipso, viginti circiter pedum ambitu clausa, & sine certo exitu subterlabentibus venis; balnei vicem præstat, quod sub diu turmatim incolæ, etiam sani tota æstate frequentant. Vsu verò balnei potissimũ ad supercutanea curanda vitia probatur, scabiem, pruritum, psoram, & à lue quoque venerea coempta vlcera persanans. [Vsus in balneis.] Nec dubium, cũ ex rudi adhuc illorum hominum inscitia, vix alia ex his balneis tẽtata fuerint experimẽta cæterarum sulphurearum hanc aquam præstare effectus. frigidis, atq. humidis affectibus mederi, artuum dolores, ac exinde natos tumores discutere, inflationes ventris, iliorũ, vteri dissoluere. Vnde sunt qui cũ balnei vsu, easdem & in potibus medicatis, aquarum Aponi exemplo vsurpent, ac non modiocriter ventrem, intestina, ac latas vias, sed faciliùs per vrinas abstergere asseuerent. [In potib.] nec ad ducciæ vsum, si ritè comparentur inutiles, tota æstate.

Balnea Montis Falconis in Carnis.

Lucani locus lib. 7.

In Carnis autem, quod ad extremam Italiæ,ac Illyriæ oram Friuoli hodie dicitur,iuxtà Timauum amnem, quem minus accuratè, ac in transcursu Lucanus inter Euganeos posuit,in agro montis Falconis, littore maris,scaturigines sunt calidarum aquarum memoriȩ antiquissimæ. De his mentionem facit Plinius inter miracula fontium d. Contrà Timauum amnem Insula parua in mari est cum fontibus calidis, qui pariter cum æstu maris crescunt, minuunturq. Verùm mutatis rebus ad hanc ætatem, species duntaxat illius insulæ cernitur, quæ cum littori adiaceret, ex maris instabilitate iam tot seculis, & quod ab ea parte siccatur indies, continenti adiuncta est. Absunt autem (vt Leander Albertus, à quo hæc accepimus, attestatur) à montis Falconis oppido, duo circiter millia pass. à Timaui autem ostijs haud multo plus vno, nouiter recognitæ, ac restitutæ in balneis. Antiquam verò istarum aquarum nobilitatem indicant vetustæ secus ædificiorum reliquiæ,inter quas reperta iampridem plumbea lamina legitur antiquo caractere AQVA DEI, ET VITÆ. Inuenta autem est, dum locus repurgaretur, lata in quadrum piscina, intusq. lauacrum quinque passuum alterutrinque spatio, senio tamen partim obsitum, ac partim dirutum. Aqua tepida, odor, ac sapor sulphureus, salsusque: nec mirum influentibus in eam ex occulto fluctibus, littore longè omnium latis hic cuniculis dehiscente. Proinde notum est quod prodidit Plinius, de refluxu horum fontium; nam intumescit in his aqua æstuanti mari, moxq. residet illo quiescente. hanc qui eam nouiter sunt experti ebibitam infernè purgare asseuerant: quod caussæ non dissentit, pluri ea sale, ac sulphure participante inter alias misturas. Exsiccat in balneis, ac moderatè calfacit, digerit, ac abstergit; ex quibus multa posteà tùm ex tertijs, tùm ex quartis facultatibus, operatur. Sunt in vsu toto æstate.

Aqua Dei & vitæ. Minera. Vsus. Electio.

Balnea Sancti Martini sub Como.

BALNEARVM verò Sancti Martini, quæ & Masini à cognomine Vallis dicuntur, satis eleganter historiam conscripsit P. Paulus Parauicinus Nouocomensis medicus. Sunt autem in confinibus Italiæ, propè Vulturenæ Vicum octo millia pass. à ciuitate autem Comi milla pass. ferè sexaginta, inter montes, qui vulgò Braulia, à Strabone autem, ac Plinio iuga Rhetia nuncupantur. Loca vndique primo accessu aspera, ac montuosa, mox lata ad summum sese offert planicies, per quam ex abruptissimis Alpium iugis præceps Masinus delabitur. Ad sinistram læta exporriguntur armentorum pascua,ad dexteram autem limpidæ istæ & calentes aquæ per glabreta quædam, ex fisso rimosoque scopulo erumpentes, ad radicem montis binis syphonibus colliguntur in balneas, vbi pro ministerijs lauationum domunculæ extant contabulatæ, ac satis commodæ. Loci verò asperitatem aëris salubritas, & grata indigenarum hospitalitas compensat, qui annuos hùc habent conuentus, ac in festis celebrant: sub arenti præsertim solstitio, quo harum aquarum electio fit, ob rigidum in ea regione aliorum temporum algorem. De minera, sunt hi montes metallis ditissimi, auri, argenti æris. Gignunt crystallum gemmarum instar splendidissimam, magnis massis exangularibus: nec non Amethystarum innumerarum sobolem, quos Cratinatos à similitudine appellant lapillos. Nec caret hic tellus intimo suo fomite caloris. Quare harum aquarum natura mista est, nec sine eius fomitis vestigio: nam ad tactum blandissimè calent, & quæ acrimoniæ,ac salsuginis quidpiam gustui referunt, multam nitri, ac ferri misturam ostendunt, quod & ex sublimationis experimento, & ex adiacentium recrementorum qualitate confirmatur. Odore suaues, nec vllatenus ingratæ: vnde non solùm natù grandiores, ac natura validos, verumetiam tenellos pueros, æquè, ac mulieres, & senes lenissimè iuuant, vel certè (quod plurimi faciendum videtur) innocenter attingunt. Sumuntur in omnem vsum, non aliter atque Porretanæ aquȩ, in primis tamen vsu balnei electissimæ. Virtutum verò admirandarum perhibentur, vt nulla planè sit à capite ad pedes affectio, quam non visæ sint vel sanasse, vel admodum iuuisse. In potibus quidem, quanquàm modicè purgatoriæ sint ex mistura; stomachum tamen, & reliqua alia nutritionis membra omni exuunt intempèrie, frigida præsertim, atque humida. Vsu verò ducciæ faciunt ad catarrhi omnigena vitia discutientium aliarum aquarum more, capitis, neruorum, iuncturarum. Immò si in particulam quampiam, aut imbecillam, aut laxam, aut tumidam in aspersionibus sumantur, roborant, ac discutiunt. Luxata firmant. Contractiones, & tendinum, & cordarum in artubus, cœno ipsarum illutato, eoq. ad solem (vt moris est)resiccato, & subinde abluto in balneis, in pristinam habitudinem restituunt. Et denique non hominibus solùm, verùm bestijs quoque, & domesticis iumentis auxiliares reperiuntur.

Electio. Minera. Crystalli natura. Amethisti lapides. Vsus, & operationes.

Casti-

Castilionis aqua in Aenaria.

Inter Aenariæ autem insulæ aquas, vbi multas narrauimus reperiri apprimè calidas; haud multo excedit calore, quæ à Castilione vetusto oppido, vbi emanat vocitatur, Calida quoque ac sulphurea, cum ferri mistura. Porrò ex nouis Iulij Iasolinij censuris, qui diù apud has balneas degit, ac multis hanc aquam subiecit experimentis, ad similem admodum aquæ Tettucci tam celebri eam decernimus. Eodem non mirum sapore, odore, colore, ac pondere, & etiam deijciendi facultate per aluum, qua facile ebibita transit, & per vias vrinæ. Et quod dignius est, ferro etiam, ac corroborandi virtute participans. Nam à cliuo eius montis tota illa planicies, quæ ad mare pertinet, ferruginea visitur, & quæ magneti adhibita, facilè adhæret.

Minera.

Qualitates, & vsus.

Quæ de Prochita insula.

PROXIME' quæ de Prochyta, & alijs insulis ante Misenum, iuniores quidam Italiæ descriptores tradunt, non carere aquis calidis, nec forsan auro, & alijs metallis, non obscuram habent in hoc Strabonis auctoritatem libro v. cùm de Pythecusis, quæ dicta est Aenaria locutus, vt terræmotibus, ac aquarum feruoribus fuerit omni sæculo memorabilis: planè subiungit; quandoque autem contingit, vt minores similiter insulæ efferuescentem habeant aquam. Quippè Inarime mons Aenariæ, qui est ad conspectum Puteolorum, vt è subterraneis cauernis, quas habere communes cum vicinis insulis diximus etiam sub mari terræmotum passus hanc profudisse insulam traditur, vnde illi nomen προχύτη, quasi Profusa eotem teste inditum est; sic per easdem vias communicari etiam calores, & interdum aquas verisimile, quanquam hodie iuniorum nostrorum testimonio, qui hæc accuratè magis perlustrarunt loca, nullas in hac insula haberi aquas medicatas certum est, nec auri, aut alterius metalli materiam.

Notatur Leandri Alber. historia.

Caldanæ aquæ in Corsica.

CALDANÆ aquæ in Corsica, ab Adiacio ciuitate sunt decem & octo circiter millia, sub ditione Ornani oppidi. Sunt autem mediocriter calidæ, & in vsu frequenti tàm balnei, quàm potuum, ad multas infirmitates vtilissimæ. Per aluum enim soluunt, vt sanè purgatoria perexigua, ac vermes interficiunt. Ducunt per vrinas.

Calidæ Reliquæ in Corsica.

CALIDÆ quoque, & in balneis celebres aquæ sunt ad castellum, cui Vicum nomen, sub Aleccæ oppidi ditione. Quæ pro aliqua mistione ferri, mirificè viscera, ac intestina corroborant in potibus. Hepaticos fluxus persanant, vt Ferratæ reliquæ. Similes aquæ apud Morazzanum castellum, diœcesi Mariana; vbi scabiem sanant, vlcera exsiccant emanantia, colicos, & artuum dolores compescunt, vsu balnei. Similes & ad Baricem castellum. Atque hisce omnibus calidiores ad Talagum pagum: quas aliquando (si Deus voluerit) distinctè magis describemus.

Bal. Morazzani. Bal. Baricis. Bal. Talagi.

Balnea in Sardinia.

A Littore verò Corsico, traiectu maris nouem millium pass. longè in meridiem Sardinia porrigitur, altera dicta Sicilia. In qua (vt inter antiquos meminit Iulius Solinus Polyhistor) aliquot locis fontes calidi, ac salubres feruescunt, qui aut ossa fracta consolidant (quos nos ferro in primis tribuimus) aut oculorum ægritudinibus (quod nitro, æri, & auro conuenit) medentur. Vel corallorum nobilitati, id tribuendum est, cuius diuitl admodum propagine, ac succo hæc littora Corsicæ abundant, siccæ, ac adstringentis, qualitatis. Pertinet autem hæc nobilis propagatio, vsque ad Siculum fretum, nam & sub Lilibeo promontorio non longè à Drepano integras hostie arbores corallorum piscantur purpureas multas, aliquas candidas. Horum hodie fontium sub Oristanensi diœcesi, in media ferè insula, aliqua balnearum antiqua remanent vestigia, cum ipsius calidarum scatebris, vix tamen huic posteritati recognitis. Infrà autem mons præruptus, qui Galditanum respicit, salis natiui ferax, ruboris conspicui, nec inutilis in condimentis. Tellus alioqui metallis fœcunda, argenti, plumbi, atque stamni, qui à dextris Calaritani promontorij fodiuntur. Inter quæ Sardoum Alumen probatur Plinio. Superstitiosas porrò, quas addit hìc Solinus aquas nimirum quæ à Solfugis insertum venenum obtundant, cum quibusdam etiam ad fures coarguendos incantamentis, hodie non est, qui assignet.

Coralli succus.

Salis mõs.

Superstitiosæ aquæ Solini.

Calidæ Regales in Hiſpania.

In Hiſpania autem nunc Caldas del Rey pagus appellatur, iuxtà viam, quæ à Sancto Iacobo de Compoſtella in Luſitaniam ducit. xv. circiter millia paſſ. balnearum nobilitate inſignis, calidæ ac digerentis facultatis. Ex Doctore Torres.

Bal. Tralus.

Natura.

Exinde ad oppidum Tralus minus xxx. ſtadijs, alterum balneum quoque valde celebre eſt, ac eo maioris vtilitatis, quo ex naturali hic miſtione, ac diuerſorum fontium confluxu, ſuo quiſque arbitrio aquas præparare, ac temperare poteſt. Calfaciunt, ſiccant digerunt condecenter, ac ex his multa alia ſingularia præſtant iuuamenta, quæ ſunt aliarum id genus calidarum, ac ſulphurearum. Per veris finem, ac æſtatis initium eliguntur, atque Autumno.

Electio.

Bal. ad Orenſem ciuitatem.

Aqvicaldenses populos ponit in hoc tractū Galleciæ in Luſitaniam Plinius; quæ nunc eſt, Orenſis Ciuitas, iuxtà hos ritus lauationum antiquæ nobilitatis. Scaturit autem aqua calida, ac uena, ſiqua eſt in eo Minij amnis excurſu, ſanè diuiti. Plus tamen, ac minus calida è certis ſcatebris fit; ſeu loci diſtantia à fomite ipſo caloris, ſeu plurirſrjgidarū miſtione id accidat; ac feruidiorum quarundā popularis hodie vſus eſt in pannis abluendis, ac porcis expilandis, mundandiſq. id genus animalibus. In communi verò, aqua præter eum caloris ſenſum, odoriſq. non nihil ſulphurei, cæterùm nulli ſenſui ingrata, puræ ſubſtantiæ, ac vbi reſederit, refrixeritq. ſyncera adeò redit & clara, vt ad vſum quoque eduliorum ſit idonea. Quam ob rem, non tam ſubſtantiam ſulphuris eas recipere à minera exiſtimo, quàm ſubeuntes ex imo vapores; qui calefaciunt, quales multas narrauimus ſimiles, Idq. confirmatur ex vetuſtis hic Thermarum veſtigijs, quas veteres Latini, coloniq. Romanorum, iucunditatis, ac deliciarum gratia, pro blandiſſimo illo naturali tepore aquarum erexiſſe, veriſimile fit. Itaque in balneis mediocriter calidæ, ac digerentis inueniuntur qualitatis, quales Baiarum aliquæ in Italia temperatæ. Tota æſtate vtiles.

Natura.

Vſus.

Bal. quædam in Nauarra.

Iam peruenit ad nos notitia quarundam eius generis calidarum aquarum, quæ inter confinia Taraconenſis partis, & Nauarræ, qua Iberus non longè adfluit, ad pagum Fitteri, quæ in balneis recipiuntur. Digerentis eas eſſe facultatis aſſerunt, ad multos morbos quales ſulphuratæ aliæ, perutiles. Sunt & in Bethicis aliqua balnea, ſpecialiter in agro Hiſpalenſi, quæ nunc Sibilia dicitur, de quarum natura fieri certiorem, vt de multis quoque alijs in Hiſpania, deſidero. Et quæ ſint hodie antiqua illa de Ceparis balnea. Et alia Authetanis adſcripta.

In Bethicis.

Bathoniæ in Anglia.

Britannia, maxima totius Europæ inſula, metallis fœcunda, præſertim plumbo, ac ſtanno, & nitro, multis in locis Thermalibus abundat aquis, quas, vt ex diligentia, ac ſtudio accepimus præclari viri Edouardi Carne, Oratoris Regijs iam apud Iulium III. & Paulum IIII. Pontific. ſuo ordine deſcribemus. Præclarè verò hac etiam tempeſtate, quæ haud multum à faucibus Sabrinæ fluuij, à dextris Vigorniæ ad Bathoniam ciuitatem habentur. Quam (vt Polydorus Virgilius Vrbinas tradidit de rebus Anglicis) Badudum Regem ædificaſſe traditur, & (vt fama eſt) balnea fluentibus hic calidis extruxiſſe: nam falſò opinari aliquos, qui id opus à Iulio Cæſare adſcribunt, cùm ſatis liqueat Cæſarem ad hunc vſque locum non perueniſſe. Conſtat tamen latinum nomen huic ciuitati ab antiquis inditum, Aquæ calidæ ex his balneis. Scaturiunt autem è pluribus venis, & tepidis, & feruidis, quæ ſubindè admiſtæ in ſuis alueis, lauantibus etiam pueris, voluptatis cauſſa ſunt in vſu. Sumenda alioquì, vt reliqua non multum calida, & in baln. & in aſperſionibus vſu ducciæ, more Italiæ. Tota æſtate, atque etiam magnis feruoribus.

Aquæ calidæ Bathoniæ.

Electio.

Lacus in Scotia.

Svpraema autem huius Inſulæ pars, quam hinc Tueda, & illinc Solueus flumina diuidunt ab Anglia, quanquàm inculta magis ſit, atque aſpera; balneis tamen carere non debet, cùm notum ſit eam bituminis, ac ſulphuris eſſe fœcundam. Lacum habere traditur ad oppidum Victonam, ſub diœceſi Sancti Niniani, miræ naturæ; nam altera parte hieme gelu

gelu cogitur, fortasse quia ibi venæ crudiores. Alia verò non item, ob sulphurearum aliquarum influxum, vel subeunte infrà vapore ex aliqua eius generis minera calida.

Reliquæ ex misturis aquæ calidæ in primo gradu.

AD hunc porrò ordinem pleraque ex misturis balnea reducuntur. Cum aliquo sulphuris calore circà primum gradum notantur, Braccula, & Pugilli balneum, & Succellaria in Baiano. Paganelli, & Tritolæ sub Viterbio, Trescuriani balneum ex nitro sub Bergomo, & item nitrosum in Aenaria. Nec secus cum alumine & ferro calent in primo gradu Caldanellæ, Sanctus Iulianus in Pisano, Sanctus Bartholomæus sub Apono. Aliqua pariter ex metallicis circà hunc ordinem versantur, aliqua in Senensi enarranda, Calda, & Caldagna S. Cassiani, Imperatoriæ, Solis, & Lunæ in Baianis. Cantarelli in Puteolano, Fontanalis in Aenaria. Balneum M. Orthoni, Longum Viterbij, & Sanctæ Mariæ in Filice.

De temperatis, & tepidi caloris aquis. *Cap.* XIIII.

AQVAE autem, quæ circà temperiei mediocritatem consistunt, non tam aliqua medicinali facultate, aut gradu definiuntur, quàm quòd sanis quoque habeantur vtiles. Nimirùm qualitate caloris blandissima præditæ, nulli sensuum iniucundæ: seu quidem pro tenui subiecto vapore, quà transeunt, hactenus incaluerint; seu mistura aliqua remissæ, aut temperatæ cum frigidis sint. Itaq. fit, vt huiusmodi aquæ siccent super aquæ naturam: pro quadam verò caloris participatione, vix differant à balneo dulcium, & temperatarum aquarum. Ad vsum idcircò omni sexui, omniq. ætati idoneæ, tàm iure balnei, quàm potuum medicatorum, & tàm sanis, quàm ægris. Nonnullæ etiam febrientibus vtiles. qualitates & vsus.

An omnes calidæ aquæ sint medicatæ.

HOC in censu reponendæ videntur omnes illæ aquæ quæ apud auctores versantur in dubio; An calidæ cum sint, sint omnes medicatæ. Negat Plin. lib. 31. cap. 6. Nec verò (inquit) omnes, quæ sint calidæ, medicatas esse credendum: sicut in Egesta Siciliæ, Larissa Troade, Magnesia, Melo, Lypara. Et item Vitruuius libro octauo, cap. 3. Sunt etiam (inquit) nonnulli fontes calidi, ex quibus profluit aqua sapore optimo, quæ in potione ita est suauis, vti nec Fontanalis à Camænis, nec Martia saliens desideretur. Fontanalis, seu fontis nomine, singularis est aqua in Aenaria, tam clara incendijs insula; quæ calidissima actu cùm sit, ac purum duntaxat sulphuris suscipiat vaporem; cæterùm potestate blandissima est, vix differrens à simplicis aquæ fonte. quam in censu ferratarum descripturi sumus. Athenæus libro secundo, capitulo secundo. Ex aquis (inquit) calidis aliæ sunt dulces, sicut aquæ apud Capras Ciliciæ, & circà Tragasas in Larissa Troiæ. Circà Magnesiam, & in Melo, & Lipara. In Prusiæ verò apud Olympum Mysiæ, quæ Regiæ aquæ dicuntur. In Asia apud Trallem, & Charocometem fluuium, & aliæ. Volunt dicere isti auctores, reperiri aliquas calidas simplicibus aquis potius affines, quàm mistis: cùm impossibile sit, quin eo saltem gradu caloris aliquid nactæ sint medicamentosæ, terreæq. qualitatis, vt mox paulo ex Galeno dicemus. Quo fit, vt huismodi aquæ calefaciant quidem actuali, quicunque sit, calore; atque exsiccent manifestè super aquæ naturam.

Locus Plin. Locus Vitruuij.

Fontanæ in Aenaria. Aquæ ex Athenęo.

Thermæ in Baianis amœnissimæ.

INITIVM verò temperatarum aquarum sumemus à Baianis balneis, de quarum dignitate, ac gratia Romanorum temporibus, iam plenæ sunt historiæ, idipsumq. amœnissimis loci situs, miraq. veterum, quæ in eis extant ædificiorum vestigia ostendunt. Vnico autem versu ita eas prædicat Horatius.

Nullus in orbe locus Baijs prælucet amœnis.

Plinius verò Secundus, qui explicatam rerum omnipm naturæ profitetur historiam, inter omnes mundi aquas hanc habet earum censuram, lib. 31. sic statim incipiens. Emicant benignè, passimq. in plurimis terris medicatæ aquæ: alibi calidæ, alibi frigidæ, iunctæq. naturæ è cunctis animalium, hominum tantum caussa erumpentes. Nusquam tamen largius, nec pluribus auxiliandi generibus, quàm in Baiano sinu. Aliæ sulphuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ nitri, aliæ bituminis, nonnullæ item acida, variaq. mistura, & vapore quoque ipso aliquo proficientes. hæc Plinius. Sicut & aliæ ferri, ac magnetis, aliæ limpidæ, ac suaues, aliæ tepidæ, aliæ calidę. Quapropter, vt consuetum erat sub illa Romani Imperij maiestate Thermas in vrbe frequētes habere, vbi postea exercitia armorum ad cultum cor- Pli. locus

poris, ac delicias lauarentur; in Baianis Thermæ erant veluti suburbanæ. Quæ tanto cæteras superasse videntur, ac forte Romanas ipsas; quanto ad instituta illa lauationum, visa est hic natura sponte hominibus suppeditasse omnem commoditatem, & omnem voluptatem. Nam in tanta plurium generum aquarum mistura, tamq. vario ex eis vapore aëris calido, & minus calido, & tepido, alia hic loca erant Laconicis idonea, alia calidis Solijs, alia frigidarijs, alia tepidarijs constituta: eaq. non ad delicias solùm corporis vtilia, verum etiam & ad salubritatem. Cum quibus si computemus & loci naturalem amœnitatem, vbi hinc maris lenissima aura, hinc virentium collium prospectus, & ver ferè perpetuum; & prætereà tùm balnearum ipsarum, tùm Romanæ illius amplitudinis complurium ædificiorum, quæ extabant, magnificentiam æstimemus, & cum his confertissimas toto eo littore, easq. amœnissimas villas, reliquavè deliciarum spectacula; verè cum Horatio fatebimur, nullum in orbe locum fuisse ad delicias & animi, & corporis magis idoneum. Vnde summus hic est apud omnes scriptores de earum celebritate consensus, qui eas modò fœlices, modò beatas, modò principes, aut alio eiusmodi præclaro epitheto nominant. Vt luculenter inter alios eo epigrammate modulatus est Martialis.

Martialis

Littus beatæ Veneris aureum Baias,
Baias superbæ blanda dona naturæ,
Vt mille laudem Flacce versibus Baias,
Laudabo dignè non satis tamen Baias.

Veruntamen, quæ est tandem rerum omnium vicissitudo, ac magnarum etiam labes; cùm hæc loca diruta diu, ac deserta fuerint, nostrorum Auorum memoria, ea parte, quæ attinebat ad balnea fuerint repurgata, ac restituta ad vsum à Federico Aragoniæ Rege, vt ei lepidissimis encomijs Pontanus adulatus est; demum paucis ab hinc annis, recenti eius regionis incendio, quod initio libri huius retulimus, maiori ex parte balnea quoque, & quę viciniora præsertim ad oram maritimam extabant, obruta graui cinere, ac submersa iacent. Quæ verò minus deuastata, ac minus lacera ex tanta clade remanserunt; ea hodie haud inutiliter frequentantur, visunturq. aliqua illarum deliciarum vestigia, exaggerataq. rudi maceria Solia balnearum, cum picturis iam vetustate consumptis, quæ varijs gestibus iuuamenta, quæ inde sperantur, videntur exprimere, vel quæ breuibus titulis earum virtutes subnotant. Harum ergo balnearum nos suis locis reuocabimus in lucem aliquas, speramusq. fore breui, cùm ad id aliqua quoq; illustrium Neapolitanorum principum cura adhibebitur, nec sinetur amplius tantum vitæ thesaurum delitescere, donec instaurentur in totum. Quod factum est nunc post 14. annum, quo hæc scripsimus, quando Prorex Antonius Peronottus Cardin. amplißs. de Granuella, primus in his reparandis auctor, ac post tertium annum alij Proreges clarißs. ac optimates à sedibus consilij, populiq. Neapol. inceptum opus prosequuti, loca hæc omnia instauranda, ac æneis tabulis Marij Cartarij Viterbien. graphicè exprimenda curarunt. Vt verè iam posteri his solis figuris inspectis, ac situs, cœlique, ac totius eius tractus maris auram contemplati, tantaq́. Romanæ olim maiestatis monumenta, templa, lacus, villas, theatra, sacros sibyllæ specus, aliosq. intimos hinc inde recessus, & balnearum, igniumq. conceptabula reputantes, vtque ponte domitum mare, & via strata subactum, agri, denique, ac vinorum miram fœcunditatem; iam non Thessala Tempe, non hortos Hesperidum, aut maiores, quas fama iactet, mirari delicias; sed verè fatebimur hic maximum naturæ, atq; artis fuisse certamen, nullis miraculis in toto orbe terrarum comparandum.

Vsus.

Baln. instaurata.

Locorum noua chorographia.

Aeris salubritas in Tabijs ex Galeno.

Luculli Villæ celebres.

MAGNI Luculli exemplo, quem meminit Plutarchus solitum dicere, se duas colere consueuisse Villas, alteram Tusculani æstate, alteram hieme in Baianis; plana coniectura fit, in his diuersoria fuisse permulta, ac deliciosissima, ad quæ hieme præsertim, Romani illi veteres sub aprico ibi perpetuo cœlo diuerterentur. Porrò inter ea loca, quæ perennem haberent celebritatem, erant infrà Neapolim, & iuxtà Vesuuium montem Tabiæ. quo tractu adhuc certis locis nobilissimorum ædificiorum vestigia; ac duarum, inter alia, Vrbium monumenta, Herculanij scilicet & Pompeiorum, quas olim ingenti illo Vesuuij incendio, Titi Cæs. principatu, conflagrasse iam diximus; Nec minus pręclara eas comprobant authorum testimonia, ob situm loci optimum; qui (vt Strabo est testis) inter occidentem æstiuum, & meridiem, suauissimam, siccamq. Africi auram excipit. Cui Aristotelis ratio astipulatur in prima Problematum; Nam Mare ob placidas aspirationes salubritatem facit insignem, vnde nauigantes semper colorationes existunt, quàm in Palustribus degentes. Siccitatis verò nomine, quoniam magnam Tabijs ipsis laudem attribuit Galenus ad Phtysim, ac Hæmoptoicos sanandos lib. Methodi 5. eam quoq; nos opportuno hoc loco tradere ad posteros eius

Strabo. Auræ marinæ salubritas.

eius verbis curauimus, quæ habent in hunc modum. Est (inquit) locus, nempè Tabiæ, satis, editus, ac sicci aëris; nam in imo sinu, qui est inter Neapolim, ac Surrentum, à Surrenti maximè latere porrigitur collis ad Tyrrhenum mare, qui leuiter deflexus ad occasum, nec in meridiem in totum procurrens, sinum ipsum à ventis ijs, qui ab ortu efflant, Euro, Subsolano, atq; Borea tutum reddunt. Coniungitur autem illi in imo sinu alter Vesuuij collis non paruus, qui propter ignem, qui in eo subiacet, non parum mihi ad ambientis eius aëris siccitatem conducere videtur: alioqui præter ipsum ignem, nec stagnum propinquum, nec palus, nec fluuius alicuius momenti vsquam in sinu habetur. Omnibus verò ventis, qui ab Arcto ad æstiuum occasum perflant, Vesuuius ipse obijcitur, multusq. cinis ab eo ad mare vsq; peruenit, reliquiæ videlicet materiæ, tùm quæ in eo combusta est, tùm quæ nunc etiam vritur. Omnia hæc aërem efficiunt siccum, ac omnes id genus herbas alit siccæ, ac adstringentis qualitatis, quæ & pascua pecoribus efficiunt salubria, lacque eis inter cætera generat, siccæ item, ac salubris qualitatis ad ea, quæ diximus. Vnde facilè quæ loca in alijs regionibus, & etiam extrà Italiam inueniri poterint similia, eandem quoq; obtinere proprietatem putandum sit. Hactenus ex Galeno. cui ipsa posteritas, ac nostra maximè ætas ita consentit, vt consueti sint medici, Neapolitani præsertim, pro vltimo refugio ægros, Phtysicos, & qui sanguinem expuunt, vel eiusmodi thoracis vlcera, ac alia vitia patiuntur, ad Tabias mittere. Nam aërem ipsum, vt etiam lactis vsum inueniunt adeo salubrem, vt sint qui totam in eis degant vitam: Itaq; iam facta est magnæ ciuitatis instar, & quæ diuortia habet villarum amœnissima, ac vini generositate celeberrima, quod Græcum appellant, ac locum ipsum vulgo il monte della Torre.

Gal. | Vesuuij situs. | Vsus.

Tempe amœnissima loca in Thessalia.

FORMA verò ac exemplar temperatissimæ, ac frigidæ auræ in antiquis ponuntur Tempe. quo nomine in Thessalia loca celebrantur amœnissima, & pro eo mons Rhodope altissimus, atq; Aemus, ad cuius radices sunt Tempe. vmbrosum Rhodope glacialis ad Aemum. Ouid. & his finitimis alij montes, Pyndus, Olympus, Ossa, Taygeta, Parnassus, Helicon, & Thermopylæ saluberrimis aquis calidis adeo celebris, & non minoris gloriæ amœnissima flumina, & quæ loca inter alios commemorat Virgilius ad ruralem vitam percommoda in 11. Georgicorum.

Speluncæ, Viuiq. lacus, & frigida Tempe. & item
Rura mihi, & rigui placeant in vallibus amnes
Sperchiusque, & virginibus bacchata lacænis
Taygeta: o, qui me gelidis in vallibus Aemi
Sistat, & ingenti ramorum protegat vmbra.

Hinc iucunda, ac amœna alia eiusmodi loca dicta sunt Tẽpe. quo nomine celebrauit Rheatina rura M. Tullius ad Atticum, lib. 4. Rheatini (inquit) me ad sua Tempe duxerunt &c. Significans nimirum similem regionis eius temperiem. Quo circa, præter alia eius amœnitatis argumenta; à situ altissimo in Apenninis, lata tamen planicie, & vt lacus in eam sese pandat, & cum Velini fluminis incursu ex edito eius oræ supercilio cadens admirandi spectaculi sit: fœcunditate vndiq; agri aquis passim irrigua, frugalissimæ, ac lenissimæ auræ. Vel ipsa tanti viri auctoritas satis esse debuit Rheatinis suis ad summã laudem, & quæ à Rhea, ac Saturno Aborigenum statio fuerit antiquissima, Ciuium præterea Romanorum in æstiuis diuortijs, ac Vespasiani, ac Titi memoria laudatissima.

Tempe Rheatina

Aquæ ad Terracinam.

Ad hanc autem superiorem Campaniæ partem citrà Baias, quadragesimo circiter milliario ab vrbe Roma, via Appia, erat Anxur volsco idiomate, superbum Mezentij fauore dictum, ac posteris Terracina. Vbi duo diuersa inuenio aquarum exempla: primùm Pontinam Paludem, quam Corn. Cætego Cons. exsiccatam, agriq. tum redditam frugalissimi, Liuius, ac Plinius attestantur, ac insalubris idcirco auræ à Sylio Italico extitisse notatur, libro decimo.

Et quos pestifera Pontina vligine campi.

Vti nunc quoq; parum salubris est, donec sint qui eam nouiter exsiccare suscipiant, dilatatis vadis, vnde & aëris salubritas, & immensa annonæ fertilitas emanaret. Et præterea Fluctus Passeris nuncupatos, qui tepentes (vt conijcitur) ob calidarum scatebras in littore maris, deliciarum, ac amœnitatis nomine ab auctoribus celebrantur. ac à Martiali inter alios planè declarantur his versibus. primùm lib. 10.

Pontina palus. | Fluctus Passeris.

O Ne-

O Nemus, ò fontes solidumq. madentis harenæ
Littus, & æquoreis splendidus Anxur aquis s & lib.5.
Siue salutiferis candidus Anxur aquis.

Planiùs autem, inter blandissimas eas comparat aquas, lib.2. balnea in Hetruscis dignè commorans, quorum hic propterea nouam contexemus historiam.

Aquæ in Tuscia, & in Hetruscis, nunc Viterbienses.

Ex Strabone. In hac vltima Tusciæ parte, quæ Romæ propinquior est, dum scribit Strabo, (quem locum paulò ante citauimus) non minorem fuisse calidarũ aquarum vbertatem, quàm Baijs; haud dubiè non alias intellexisse videtur, nisi quæ posteà dictæ sunt Viterbienses. Tùm quia tam præclarè eodem 5. lib. commemorauerat Cæretanas balneas, quæ item prope Romam erant celebres, tùm quia vel ipse Bullicani feruor, omnibus sæculis admirandi spectaculi, ac aliarum ex eo productarum aquarum copia, antiquissimæ videntur notitiæ. Quas à communi regionis nomine, in Tuscia, vel Tuscias apud Strabonem, & Scribonium largum legimus, à Latinis verò auctoribus in Hetruscis dictas, in comparatione fortasse deliciarum, & balnearum ad Baias, quod tetigit Tibullus dum ad balneas se verno tempore adijsse modulatus est. Elegiarum 3. d.

Nos tenet Hetruscis manat quæ montibus vnda,
Vnda sub æstiuum non adeunda canem.

Martialis locus. Verùm miro eas Encomio, & in delicijs celebrat Martialis & Epigrammate.

Hetruscis nisi Thermulis laueris,
Illotus morieris Oppiane,
Nullæ sic tibi blandientur aquæ.

Vnde perperam hoc loco Hetrusci, quidam antiquarij legunt pro Hetruscis, cum nomen id Romanarum balnearum non sit, sed naturales has, & Tuscias significasse aquas, planè declarant, quæ eis comparantur balneæ naturales, non Vrbanæ. d.

Nullæ sic tibi blandientur aquæ,
Nec fontes Aponi rudes puellis,
Nec mollis Sinuessa, feruidiq.
Fluctus passeris aut superbus Anxur,
Non Phœbi vada, principesq. Baiæ.

Exolescentibus verò ac mutatis (vt visueuenit), per tempora nominibus, quas nunc inter alias Viterbienses dictas fuisse credamus Tuscias, vel ipsæ notæ declarant carminum, non alias intelligendas, quàm à Grotta posteris nuncupatas aquas. A grotta aquæ. Quæ & limpidæ sustantiæ sunt, tepore, colore, & sapore blandissimæ, nec rudes, acresque, vt Aponi aquæ, vel deliciosissimis alijs balneis principibusq. Baijs comparatæ sint, ac Thermulæ dictæ, quasi deliciarum Thermarum Vrbanarum æmulæ. quibus & à Papa posteris, qui eas excoluerint, nomen inditum vulgare est, atq; eas in hunc locum merito restituimus temperatarum, planius posteà cum de Aeneis aquis tractandum erit explicandas.

Balnea ad Sinuessam.

SINVESSA autẽ, Colonia olim nobilissima, nunc prorsus diruta (vt ex Antonini Cæs. itinerario supputamus, eadem via Appia 97. milliario distabat ab vrbe. Infrà autem à Suessa Pometia, quæ extat milliarijs 8. à Baijs mill. pass. 30. à Neapoli mill. 44. Eius nunc ad mare vasta ruinarum apparent vestigia: vbi ager Falernus ad Montem Masicum, qui & Gaurus dicitur, Falerni, ac vinorum eius generis bonitate percelebris, sunt balnea, vnde Sinuessa tepens à Sylio Italico, mollis à Martiali (vti paulò ante diximus, cognominatur. Horum balneorum meminit Strabo, vt quæ multis morborum generibus mederentur. Meminit & Corn. Tacitus, dum scribit Claud. Cæs. in maiori mole curarum, valetudine aduersa correptum, rc fouendis viribus mollicie cœli, & salubritate aquarum Sinuessam perrexisse Et Plinius, in eadem (inquit) Campaniæ regione, Sinuessanas aquas sterilitatem fœminarum, ac virorum insaniam abolere proditum. Quæ, & his temporibus sunt in vsu, vbi locus dicitur Turris balnearũ. Turris balnearum. Mineræ sulphureæ, ac temperatæ, nam sæpè Masicum montem sulphur exudasse, sicut Vesuuius, testis est Plinius.

Balneum Suaue in agro Pisano, & alterum in Senensi.

IN agro Pisano duo sunt nobilissima balnea temperatæ qualitatis. Primũ, quod ab aquis idcirco cognominatur, & à veteribus balnearijs balneum Suaue: nimirùm quia vix differt à Electio. balneis dulcium, & temperatarũ aquarum. In delicijs idcirco hodie celebre, & impinguandis corporibus, tàm sanis, quàm conualescentibus, æstate maximè, vitata canicula ob quandam

dam aëris caliginem;& autumno. Alterum non longè hinc Reginæ balneum nuncupatum, adsimile. quorum tamen historiam sub Ferratis aquis lib. 6. ob quandam ferri, quam continent impressionem exarauimus. Et aquæ Sanctæ similiter suaue balneum ad S. Philippum in Senensi.

[Baln. Reginæ. Aqua Sancta.]

Aquæ Sextiæ in prouincia Narbonensi.

PORRO leguntur apud antiquos authores in Prouincia Narbonensi aquæ Sextiæ, nunc est Aquensis Ciuitas, quam non longè à Massilia Sextius dux perdomitis Salibus ædificauit, authore Liuio. Vbi erant aquæ calidæ pluribus ægritudinibus salutares: quanquam has aliqua ex parte mutatas suo tempore asserit Strabo; nec ego nouam earum mentionem hodie inuenio. Et aquæ Augustæ Ptolomeo, Plinioque.

Bal. quædam in Helueticis.

VLTRA montes autem, qui Italiam diuidunt à Germania, inter multa ac diuersi generis balnea, temperatæ qualitatis aliqua habentur. Sulphurea autem sunt in Heluetijs quædam, quæ à vulturibus patrio nomine cognominantur. Et item haud longè, aliud balneum, cui nomen Henderegge. Quæ etsi minus hodie celebrantur, suis tamen non carent virtutibus, siccandi, ac mediocriter digerendi, quales aliarum sulphurearum sunt, & mediocriter calidarum. Tota æstate vtilia.

[Bal. à vulturibus. Bal. Henderegge.]

Ex Aquisgrani autem aquis in Brabantia, alijs frigidis, & alijs apprimè calidis, diuersa balnearum genera fieri diximus. Duoq. præcipua, & ea publica in ciuitate, Regium quidē primum, & Cornelianum subinde calidius, nec diu tolerabile; quæ tamen ob facilem mistionem cum frigidis, in secundo calidarum censu descripsimus. Ex his autem permultæ ædes, quibus incurrentium ipsarum aquarum est cōmoditas, suas deriuant aquas, ac priuata habent balnea, in quibus tùm voluptatis, tùm mundiciæ gratia lauantur. Nec minus suaue tertium balneum extrà muros, quod Porcetanum appellatur, Gratijs (vt ex Ruremundano accepimus) ob singularem blanditiem dedicatum. Cum enim publicum & ipsum sit, ac tàm ægris, quàm sanis innoxium, consueti sunt in ipsum iuuenes, ac fœmellæ, tanquam in nymphæum sacrarum Naiadum descendere, ibiq cantus, choreas, & crebras lauationes exercere, qui totius ferè Germaniæ mos est.

[Baln. Porcetanum.]

Balnea temperatæ qualitatis ex Galeno.

TEMPERATI quidem caloris ac substantiæ innuit Galenus 6. de Sanit. tuen. reperiri quasdam aquas naturaliter calidas, quarum haud diuersum ferè vsum esse tradit ab aquarum dulcium temperatarum balneo. Satius est autem (inquit) eiusmodi aquas experientia dignoscere, quando etiam raræ inuentu sint. Quales apud nos stadijs ab vrbe paulo plus centum; quas (ni fallor) intelligit Albulas milliarijs 13. circiter ab vrbe, lactei teporis, atque temperamenti. Ad Prusam in Bithynia, quas paulo ante ex Plinio iuniore citauimus; medicatas, ac diuersæ naturæ. Quæ verò (subdit) apud nos est in Allianis, tota vnius rationis est, atq; ex vno fonte manans. Item diuersis medicamentosæ aquæ fons in Lycetis.

Balnea aliqua ad vaghum fluuium in Vngaria.

IN Vngariæ finibus, quà vaghus fluuius sic dictus incolis in Danubiū vsq; decurrit, complures medicatæ aquę commemorantur. quarum notitiam ex Georgij Vernherij breui commentario accepimus. Primùm in Comitatu Liptoniensi, quà ipsius fluminis ortus est, ad pagum S. Ioannis, fons est tepidarum aquarum, impetuoso admodū, ac magno fragore exiliens. In vsu frequenti iam multis sæculis in balneis, præcipuè verò ad sanandam scabiem. Porrò inferiùs secundum amnis ripam calidæ aliæ, propterea inutiles ad delicias. Non longè autem à Vagho sunt item calidæ ad arcē Vaimociū, iam paucis ab hinc annis instauratæ; opera ac impensis Alexij Thurzonis viri nobilissimi, quem hic in gratiam, quam ab omni demeruit posteritate, nominamus. In Comitatu autem Thurocio, quod & ipsum Vago amni affinis est, sunt calidæ ad Stubnam Vicum, perexigua riui insula clausæ, cuius aquis ad vsum in balneis temperantur, etsi non caleant immoderatè. Nec dissimiles his calidæ aliæ inter Cremniciam, quę sunt in montanis prima oppida, vtiles vbi tecto excipiuntur, in balneis; ac etiam cœno, quæ vlcerosi ac id genus affecti volutari, ac liniri solent. Sunt & Semniciæ calidæ, quo vocantur Roselinæ, ex quibus canales, ac sedilia manufacta breui spatio temporis lapideo cortice obducuntur.

[Bal. in comitatu Liptoniēsi. Bal. Trincinij. Bal. Vaimocij. Baln. in Comitatu Thurocio.]

Tem-

Temperatæ ad Peſtien in Vngaria.

SVNT porrò ad Vagi ſimiliter ripam, non longè à ciuitate Calgois, vbi vicus Peſtien, calidæ, ac limoſæ aquæ, quæ deductæ ad opportuna loca, triplicem præbent vtilitatem. Primùm quidem ſumuntur in balneis; quo vſu partim ægris ſunt conſtitutæ, & partim vbi inclaruerint, mediocri adeo tepore delectant, vt conualeſcentibus, ac ſanis etiam in delicijs tolerentur. Seorſum verò vbi vegeta magis aquarum caliditas reperitur, vſus erat in duccijs, ad inueteratas, more Italiæ, capitis, ac neruorum affectiones diſcutiẽdas probatiſſimus. Et demum ad cœni eius, quem multum, ac ſalubrem admodum hæ aquæ diſponunt, illutamenta. Quarum vtilitatum cauſſa, (vt venerabilis quidam Franciſcanus hinc à Peſtien oriundus mihi fidem facit) non Vngariæ dumtaxat regnicolæ has balneas frequentare ſolebant; verum etiam ex finitimis regionibus, à Bohemia, Morauia, ac Polonia vſque, multus erat quotannis conuentus, tota æſtate.

Balnea. Ducciæ. Lutationes.

Balnea S Ladiſlai in Vngaria.

TEMPERATAE autem caliditatis, & quæ, tàm ob ſalubritatem, quam amœnitatem, inter cæteras Vngariæ balnèas obtinent principatum, ſunt balnea, quæ vocantur S. Ladiſlai. Seu quia hìc D. Ladiſlaus lauerit, ſeu quia ad ædem ei ſacram habentur, Sigiſmundi Imperatoris ſepulchro claram. Sunt autem calore (vt Vernherus inquit) periucundo, & tam puræ, & perſpicuæ, vt ſpeciem rerum, ſiquæ inijciantur, exquiſitiſſimè reddant. Porrò Regiæ ſimiles, ac vetuſtiſſimæ balneæ ſub Buda, ac Podboria habentur (quæ eodem Franciſcano teſte) Diocletianum conſtruxiſſe, monumenta ipſa, ac magnificæ ibi inſcriptiones oſtendunt.

Temperatæ aliæ ad Budam in Vngaria.

ALIAE verò balneæ, quæ in finibus Vngariæ, extremiſq. Europæ regionibus, ac Thraciæ commemorantur, iam terris illis occupatis à Turcarum gente, vix hodie ad noſtram peruenerunt notitiam. Quæ tamen natio populoſa, quamquam rudis adhuc, & inculta; aquas tamen ceu præcipuum quoddam Dei munus veneratur, ac viuas præſertim, fluentes, & calidas excolit. Idque propter frequentes lauationes, quibus plures etiam per dies vtuntur, non modo ad ſordes corporis abluendas, ſed ad ſcelerum quoque expiationes, dum arbitrantur ſe ſola aquæ aſperſione, ac lotione, à cuiuſque vitij, quod patrarint, piaculo expurgari. Quam ob rem (vt idem ſcribit Vernherus) Solymanus Turca, hac noſtra ætate Magnus, cùm multas diuerſis locis publicas balneas pietatis opinione conſtituerit, & alias collapſas refecerit: rerum tandem Vngariæ potitus, aliquas item infra Budam à regibus anteà Vngariæ excultas, Regias idcirco, ac inferiores dictas, inſtaurari iuſſit. quas, deducta certis locis, Danubij aqua, attemperauit, commodis ad vſum ædificijs conſtitutis, alueiſq. intra ædes, vel arcuata ſaltem teſtudine, communitis. Quas adeunt omni tempore ad delicias, nec non ad ægritudines aliquando curandas, vt in cæteris id genus ſulphuratis, moris eſt.

Turcarũ lotiones. Regia bal. & inferiora Buda.

Baln. Conſtantinopolitana quæ ad Pruſas Gal.

A Conſtantinopoli vrbe has voluimus appellari, cum ad Pruſas ſint in Bithynia, Galeno teſte; ob vrbis celebritatem, quæ littore Thracico, ceù propugnaculum maximum inter Europam, atque Aſiam poſita, & altera Roma, è regione breui tractu maris, quem idcirco Boſphorum dixere antiqui Græci, quaſi iugo bouum tranſmeabile, has habet Thermas, hodie delicioſiſſimas. Quæ non modò Turcarum genti, quæ (vti diximus) balneis quotidie, ac lauationibus delectatur, ſed pro inclyta natura, variaq. ipſarum temperie, finitimis quoque regionibus, hinc Thraciæ, illinc Bithyniæ, vſq; in Pontum ſunt celeberrimæ. Conſtat verò ex hiſtorijs hanc Aſiæ partem Europæ finitimam, quæ olim minor Aſia, poſteris Natolia dicta eſt, ob ſingulares, quibus dotata eſt & cœli, & naturæ gratias, memoranda paſſim habuiſſe monumenta, ac ciuitates magnitudine, & omni genere ciuiliũ morum, nec non ſcientijs inſignes. Chalcedonem, quæ hodie Scutari è regione Bizantij, Niceam quæ Bithyniæ metropolis, hinc Nicomediam, ſupernè Heracleam, ditiſſimis Apameam campis cum lacu Aſcanio, & hinc Pruſas, quæ Burſa hodie dicitur, regum Turcarum ſepulchris exculta, & balneis. Quæ inter viam à Pergamo Galeni, atq; Attali quondam regis famoſiſſimi patria; breuibus quidem verbis à Galeno, ſed quæ multam includunt ſententiam commemorantur, lib. 6. de San. tuenda, vbi habet. De calidarum ſponte manantium aquarum natura ſatius quidem eſt has experientia cognouiſſe, quando etiam raræ inuentu ſint. Quales (ſubdit) apud nos (Pergami ſcilicet) ſtadij paulo plus centum. In Allianis, cuius aqua tota

Boſphorus Thracicus. Gal. de baln. naturalibus.

vnius

vnius naturæ est,& ex vno fonte emanans. Ad Prusam verò minus decem,cuius diuersæ sunt aquæ,& item diuersæ,quæ apud nos in Lycetis,nec alia. Hodie verò,quantum ex relatis accepi Thomæ Natalis Rachusani, Medici, ac Theologi egregij, qui voto, ac precibus Hassu Mulà Amurathis magni Turcæ Protomedici, hanc à me expetiuit historiam; quamquam antiquarum illarum vrbium non ea existat gloria,vniuersa tamen ipsarum regio nullis alijs terris,nec Italiæ cedit amœnitati,cui præsertim cum Bizantio parallela sit, & æquidistans à quadragesimo in quadragesimum tertium gradum. Immò eo fœcundior,quod longè lateq. amplissima,apertè magis orientis solis fouetur aspectu,ditissima agris,nemore, ac pascuis, multisq. passim fontibus, ac lacubus, maximisq. fluminibus irrigua. Circa Idam præsertim amplissimum montem,qui πολυπίδαξ,propterea ab Homero cognominatur, quòd immensis vndiq; exundet aquis,ac fluminibus,quos inter Xanthus,qui ad Troadem influit, bello iliaco famosissimus, & qui flauas reddat oues. Orientalior verò, & qui altitudine, vt canit Lucanus.

Mons Ida multis abundans fontibus. Xanthus flu. Olympus mons.

—— nubes excedit Olympus.

Ad cuius radices hinc Pergamum, hinc verò occidentali situ Prusa antiquissima regia, & Thermalibus aquis ad hanc vsque diem percelebris. Vbi quas Galenus meminit Pergami balneas, alias in Allianis,alias in Lycetis, hæ erunt aliquãdo,& nouis historijs instaurandæ. Nunc tria præcipua ad hunc vsum loca commemoranda habemus. Vnus est in extremo littore,quod in conspectu Bizantij,ac à dextera Scutari sinus,velut altera Baiæ totum confertissimis ædificijs conspicuum est:vbi recta,qua ad Nicomediam transitur via, fontes aquarum emanant salsarum, quæ in potibus absterforiæ sunt, ac purgandis per aluum corporibus,vere præsertim in communi vsu habentur. Nec dissimiles cùm sint (vt reor) aquis de monte Catino in Italia, in curandis dissenterijs, si experiuntur, inuenientur vt plures aliæ mirabiles. Altera verò quæ ad caput breuis eius sinus est,inter Niceam & Nicomediam, decimo circiter milliario ab illis salsis habetur, in potibus medicatis saluberrima est, & qualis Anticoli aqua in Campania purgans per renes,& per vrinas,acri in tantum qualitate,vt lapideos,vnde excurrit,canales excedat,contra verò ligneos incontritos seruet. Quo nomine in morbis eiusmodi nephriticis, calculisq. confringendis, ac arenulis extrudendis, sunt apud omnes illas regiones in frequentissimo vsu. Porrò quod omnium istarum aquarum auget celebritatem,in sinistro eiusdem sinus littore,complura alia blandissima, ac variæ admodum naturæ (vt Galenus dicebat) sunt balnea. Nempe (vt communis fama est) quæ sulphure,bitumine,ac nitro participantes, antiquissimis adhuc ædificijs Thermarum Diocletianarum instar, ac ad varios balnearum vsus instructæ apparent, aliæ calidæ, aliæ minus calidæ,& aliæ ad Laconicorum ritū accommodatæ. Inter alia verò extant adhuc cuniculata, ac scalpellis excauata infrà terram loca, vbi quales in antris Puteolanis, sudationes excipiunt saluberrimas. cùm in arbitrio cuiq; pateant,temperenturque,vbi minus,vbi magis, qui intrauerint, sudent, ac penitiores sunt aditus, qui pro nimio feruore intolerabiles sunt;cryptis in Baiano persimiles.In experimentis idcirco communiter celebrantur ad omnes morbos:non enim cutaneos dumtaxat,quos facilè ac primis diebus intrãtes sanant, sed & articulares discutiunt tumores, contumacesq. compescunt dolores. Vt sint iam qui ex institutis nostris in Thermis,ac auctoritate confirmatis recentiorum medicorum, Miletis præsertim medici oratorij,& Thomæ ipsius Rachusani,ad vsum quoq; ducciæ has aquas,accommodauerint,ad digerendum efficacius,defluxionesque, ac antiquas id genus capitis affectiones sedandas,cum vtilissimo successu. Nec non & Luti vsum,quem ex imis ipsarum balnearum alueis excipiunt,experti sunt salutarem: Vnde popularis adhuc ex veterum traditionibus perstat fama,Constãtinum Cæs.in his cónualuisse à lepra,nec mirum tàm magnis olim ædificijs illa loca adornasse,& ibi sepulchrum Mausolei instar sibi, ac posteris suis posuisse. Quæ tamen monumenta Pialim Bassà nostro tempore,non tàm illis delicijs delectatus, quàm pro exactæ illorum gloriæ liuore, magna ex parte dirui iussit, eamq; in vrbem Constantinopolim transtulit,ac in ornamenta addixit sui palatij,publiciq; fontis,quem in angulo ex communi aquæ ductu construxit. Publicæ commoditati balneis ipsis instauratis, ac vsum constitutis,tota æstete.

I. Aquæ salsæ fontes.

II. absterforia in potibus.

III. balnea Sulphurea, & varia. Laconicū

Sudationes subterraneæ.

Ducciæ vsus.

Illutatio.

Reliqua ex misturis temperata baln.

PRO aliqua autem sulphuris,aut tepidi vaporis participatione cum misturis alijs, temperatæ qualitatis aquæ multæ reperiuntur. Et primum, Salsæ sunt, & aliqua vena calidæ, aliqua frigidæ ad Domum nouam sub Patauio. Tepidæ cum Nitro montis Catini aquæ,& item aqua Borra in Senensi. Petrolei balnea,& Culma aqua,atq; plures aliæ in Baianis Nitrosæ. Acidæ,& tepentis qualitatis sunt apud Rotenburgum,& aliæ ad vicum Antegastam propè Argentinam. Cum alumine verò Embs dictæ,Empsenses,atque Alsatiæ,& Albulæ in

Latio,

Latio, & quædam ad Minium fluuium in Gallecia. Ex alumine verò, ac ferro cum sulphure mediocriter calet Ficuncella aqua, & balneum potus ad Sanctum Casſianum: ferina ad Martianam Syluam in Germania. Ex ære balneum Rubeum Lucæ temperatum proditur, & nec pueris etiam inutile, quod Sancti Iohannis dicitur aqua blandiſsima, & de aquis ſimiliter in Piſano, quas & in febribus audent miniſtrare. Nec minus idoneæ perhibentur in potibus Plaga in Puteolano, & Pugilli aquæ in Baiano, & item in Gallia ad Tungrim, ad Tarbellim in finibus Aquitaniæ, & ad Pyreneorum radices aquæ potabiles, ſimiles Albulis. Aqua verò Villæ pro temperata miſtura etiam Phtiſicis aliquando probatur.

De Sulphuratis, ac frigidis tactu aquis. *Cap. XV.*

SVNT demum aliquæ venæ aquarum ſulphure commaculatæ dumtaxat, & ſine vllo caloris ſenſu frigidæ. Quarum temperamenti ratio in promptu eſt: nam hæc non eſt neceſſaria cauſſa, vt quæcunq; participant ſulphure, eadem & calore participent. Et prætereà, quoniam ſi forte aqua caloris quempiam conceperit gradum; poteſt tamen longè diſtare fons à mineræ capite, vbi primùm ipſa imbuta ſulphure, & calore diffluere incipit: nidorem verò ſulphuris (vt ſæpius dictum eſt) nunquam amittit. Tertiam adde cauſſam, ſi vena affatim ſulphuroſa, & calida naſcens, maximo aut flumini, aut lacui aut maiori cuipiam aquæ copiæ obiter confundatur: quod raro flumini aut lacui non accidit. In plurimis tamen ea infectio non cognoſcitur, ob minimam miſturam: in aliquibus verò facultas tantum vſu ipſo exſiccatoria cernitur, alioqui haud differens à pura aqua. Nos verò de his, quarum ſpecialiter aliqua mentio fit, iam exempla dabimus.

Cauſſæ.

Lacus Vadimonis.

IN hoc genere eſt lacus Vadimonis, ſacer antiquis, ac ſulphurei halitus, in agro Hortino, qui cùm multifariam fuiſſet obſeruabilis, curioſeq. propterea quæſitum ſit à iunioribus vbi eſſet; nos haud dubiè cum quibuſdam noſtris chorographis conuenimus, hunc eſſe, qui hodie à Baſſano, vicino oppido ad ripam Tyberis cognominatur. Idque Plinij Iunioris teſtimonio ad Gallum, qui eum ſub Hortina ciuitate, atq; conſpectu Ameriæ poſuit, quo ſitu nullus alius lacus in hoc tractu Tyberino apparet. Vbi quoniam ſolemnes fiebant Romanorum militum coniurationes, propterea Sacer hic lacus perhibetur. Ac mirandi inſuper ſpectaculi, quòd innatantes ad ſummum contineret Inſulas, quæ ſemper fluctuarẽt, tremerentque, Plinio item lib. 11. auctore cap. 97. Quæ tamen inſulæ hodie non extant, ſed ipſa parui ambitus lacuna, quæ iuncetis, ac vepribus occupata, immenſæ tamen altitudinis, natiuas continet aquas, easque hoc nomine obſeruabiles, quòd nulla foris apparẽte mutationis cauſſa, repente aliquando, cõturbantur eleuatis nimirùm, vel excurrentibus per eius cuniculos flatibus, qui & vicinũ Tyberim conturbant. Amplius præter opinionẽ, & præter temporis aliquãdo rationẽ, vel ſubſident, nec effluunt, quandoq; per annum: diruptis (vt arbitror) ac oppilatis, vnde tranſeunt, loculis. Vel contrà, exundant in tantũ (iiſdem fortaſſe apertis) vt breui excurſu in Tyberim, plures ſimul conuoluat molas. Cæterum nec piſces alunt, nec gignunt, niſi luridos dumtaxat ſerpentes, ac teſtudines, quæ earum tepore, ac latibulo gaudent. Colore (vt dicebat Plinius Iunior) ſubalbæ potiùs quàm cæruleæ ſunt; immo ſubuirides, ſpiſſæ ſubſtantiæ, ac odore ſulphureæ, medicamentoſæ virtutis, ac firmandis fracturis vtiles, quo nomine nos eas reuocamus in lucem, vtendaſq. proponimus.

Inſulæ natantes.

Inſularum fluctuantium rationes.

NEC verò innatantium eiuſmodi inſularum, quæ narrantur, obſcura ratio eſt. Triplex enim genus apud auctores reperitur: Primùm Symplegades, hoc eſt concurrentes Græcis appellatæ, quæ teſte Plin. lib. 4. cap. 13. duæ ſunt Inſulę in Ponto, mille quingẽtis paſsibus ab Europa diſtantes, eo nomine dictæ, quòd inter ſe aliquando concurriſſe fabulis tradantur: quoniam paruo diſcretæ interuallo, ex aduerſo intuentibus geminæ cernebantur, paulumq. deflexa acie, coëuntium ſpeciem præbebant. Aliæ in mari Glaciali feruntur, errabundæ interdum immenſo ſpatio: quæ (vt Olaus Magnus, rerum hodie Septentrionalium cumulatus auctor, refert) nihil aliud ſunt, quàm diremptæ glaciei eorum marium ingentes cruſtæ, quæ ventis, ac fluctibus agitatæ, natantium ſimiliter Inſularum præbent ſpeciem. Tertium genus eſt, quas narrauimus in lacu Vadimonis, & pluribus alijs locis viſuntur, quæ veræ ſunt Inſulæ, ac natant, quemadmodum diximus, in medijs lacubus. Quales narrat Plinius lib. 11. cap. 97. iſtas Vadimonis, in Reatino ad Cutilias aquas, in agro Cæcubo, in Lydia, in Tarquinienſi lacu magno Italiæ, quæ nunquam die ac nocte eodem loco viſuntur. Immò non ventis ſolùm, ſed etiã contis, vel quolibet impulſu, ceu remo velut nauicula, mouentur. Et ſaltuares

Symplegades Inſulæ.

Inſulæ natantes in lacubus.

Inſulæ natantes in lacubus.

res dictæ in Nymphæo, (credo Babiloniæ, vbi is lacus bituminosus) quas symphoniæ cantu ad ictus modulantium pedum moueri traditur. Ita Plinius. Ratio verò (vt ex eiusmodi insulis in Albulis didicimus) in ipsorum lacuum natura est, quorum vapores cum materiam à profundo eleuent glutinosam ac lentam, ea cum innata circà margines vligine, glebis, ac surculis incidentibus agglutinata, concrescit aliquo spatio temporis, innatatque in multa aquæ altitudine.

Saltantes Insulæ.

Balnea Hortana, prope Tyberim:

Lacvm verò prædictum naturam obtinere Sulphuris, coindicant secus vndiq; terræ, quas aliqua parte retulimus in Ciminis, nunc sub Viterbio, & aliæ non minus, quæ extant scatebræ sub vetusta Nepe, & item sub Horta aliæ, quæ ciuitatis nomine ditantur, ad duo mill. pass. ambæ Sulphurosæ, hanc ex scatebra emanantem calidam, Sulphurosamq. ex lacuna, veterisq. structuræ emissario in balneis olim exceptam Hortini commemorât, ac ex antiquis traditionibus, locum asseuerant adhuc, & eam viciniam ad balnea vocitari. Quæ verò irrigua ex his aqua longè perducitur in Tyberim, partim ad eius agri irrigationes, partim verò vbi seorsum decumbit ad lina, emacerandasq. canapes, quorum idcirco tota ea planicies est feracissima; tractu temporis ingentem producit albi lapidis molem, quem Tyburtinum appellant à specie. hincq. indicio mihi est, præter illum sulphuris fomitem, adhuc has aquas liquidi aluminis, vel succi id genus lapidis portionem obtinere, & propterea vt Albulas, sub Tybure enarrandas, ac vsu balnei fore vtilissimas. Siccantes vlcera, ac scatentes alios per cutim humores cohibere, ac luxata, imbecillaq. membra corroborare, tota æstate, ex nobili chirographo Iulij Hortini.

Vsus antiquus.

Lap. Tyburtini generatio.

Minera.

Operationes.

Thermodoon fluuius.

Est Thermodoon Cappadociæ fluuius blãdissimus, ac ferax auri, qui quoniam fomitem quendam calidarum aquarum recipit, id nomen sibi apud authores græcos comparauit. Iuxtà hunc fluuium (vt celebris scriptorum fama est) olim Amazones fœminæ armigeræ, vrbem suam Thermisciram condidere, Diodoro teste. Solitas verò leni aquarum eius fluuij tepore recreari, ac lauari, post exercitia armorum, ita testatur Propertius.

Qualis Amazonidum nudatis bellica mammis,
Thermrdoonteis turba lauatur aquis.

Thermiscira Amazonum vrbs.

Cydnus Ciliciæ fluuius.

Cydnvs verò fluuius, qui Tarsum nobilem Ciliciæ ciuitatem præterfluit, aliquam sulphuris virtutem, si non materiam, obtinere creditur (authore Vitruuio lib. 8. cap. 3.) quoniam in eo podagrici crura macerantes leuantur dolore. Est tamen aqua frigida, rapidissima (vt Strabo inquit) & cruda, nec adeo tuta in lauationibus: Magni Alexandri periculo memorabilis, qui (vt Iustinus memoriæ prodidit) captus huius fluminis amænitate, plenus pulueris, ac sudoris, proiectis armis nudus in præfrigidam vndam se demersit, ac repente tantus neruos eius occupauit rigor, vt interclusa voce, triduo, sublata ferè spe vitæ, laborauerit. Simili tamen casu postea multis sæculis, Federicus primus cognomento Barbarussa Imp. ex natatu in eodem flumine, contracta in membris omnibus stupiditate interijt. Salubris etiam bestijs. Concalefacta idcirco (vt sæpè monuimus) fortasse vtilior.

Alexãdri discrimen ex bal.

Barbarussæ interitus.

Fluuij qui vtiles in balneis.

Sed quoniã perrarus est fluuius, qui minerales longo tractu aliquas non admittat aquas; communis consensus est, qui plures recipiant minerales, maximè verò calidas, eos in balneis fore vtiliores, quamquam in potibus id non sit perpetuum. Vt de Tyberinis prædicant natationibus, qui copiosas admittit Albulas, & anteà Narnim, & Velinum lacum, de quibus Virgilius,

Sulphurea Nar albus aqua, fontesq. Velini.

Arnus Florentiæ vtilis in balneis est, quoniam natiuas habet aquas, & breui alueo incurrentes, vnde æstate paucas habet aquas, & à sole incalentes. Et contrà qui frigidis, & crudis sint aquis, vt inutiles diximus in potibus ita in balneis. Maximè verò qui magni sint fluuij, & colliquatas iugiter è montanis niues concipiunt, neruis & toti naturæ aduersantur.

Tyberis vtilitas in baln.

Arnus vtilis in bal.

Frigidæ sulphureæ ad Ardeam,

Svb antiqua Ardea Rutulorum in Campania, stadijs instar sexaginta ab vrbe Roma, certis locis graueolẽtes scaturiunt aquæ, sulphureæ naturæ. Has Vitruuius lib. 8. inter multas

id genus cōmemorat, corrupti saporis, odorisq́ue, colore lurido, tactui tamen frigentes. Quę quoniam ad delicias, vt ostenduut ibi aliqua Thermarum vestigia, iuxtà antiquum ritum sumebantur, posteaquam Ardea paruus remansit vicus, neglectæ iacent, in balneis exsiccantibus vsurpandæ.

Aqua frigida cum luto M. Alceti.

In Senensi autem agro, ad vicum Montis Alceti, nec longè à balneis Rapolani, scatet quædam aqua Sulphurea, actu quidem frigida, & cænosa, neglecta idcirco etiam pecudibus. Vsus, & experimēta. cæterùm balneo, ac luto ipso vtilissima. Id primum experimento cognitum, bobus illic iacentibus, quibus ex vomere pedes (vt accidit) vulnerati, vel graui quopiam adfluxu tumentes, mirè sanabantur. Exinde aqua ipsa, vt crassa manat, ac turbulenta in pingui scabie Natura. vtiliter adhibetur, nec non ad crurum grossiciem extenuandam. Præcipua verò laus in eius luto est, quod in neruorum contractionibus, concisisq. ex vulnere, vel ex casu contusis ligamentis vtiliter recipitur. Electio. quo effectu facile adducor non carere hanc aquam aliqua portione bituminis, vnde emolliat induratos, ac distentos neruos. Sub calenti syrio eligendum, tùm ob lutationes ipsas exsiccandas, distentis sub solo illutatis membris, tùm ob actualem eius frigiditatem.

Lutum ad Grauiscas in maritimis Senarum.

Lutum simile cum balneo habetur ad Grauiscas oppidum in maritima Senensi, quas Ansidoniam olim vetustam Lucumonum ciuitatem putant. quod quanquam hodie tota illa regio careat assiduo incola, vtile reperitur non in supercutaneis solum morbis, sed & in Rosseti bal. neruorum quoq; contractionibus persanandis, atq; vlceribus maximè crurum antiquis. Similis trans vmbronem perhibetur aqua Sulphurea, & crassa apud Rossetum tria milliaria; quæ in balneis recipitur ad Scabiem, & ad ea quæ diximus, ex Benedicti Vegiosi Volaterrani scriptis.

Lutosa palus sulphurea cum sudatorio ad Castrum.

Similem audio lutosam, ac palustrem aquam sulphuream sub Castro ciuitate nobilium Farnesiorum, quæ in maritimam ad tria millia pass. protenditur, arundinetis, ac iuncis scatens, & odore graui. Supernè autem, quod notabile est, vbi hæc aqua ab edito colle primā videtur habere originem, ac minus propterea vliginosa emanat; peruetusti balnei adhuc manent vestigia, cum gradibus, ac muro circumtecti, quod ad sanandam scabiem apud Vsus, & operationes. vulgares vsurpari solitum, non longe manufactas habet scrobes, quas qui intrauerint, vtiles suscipiunt sudationes, ad crurum propterea inflationes, contractionesq. etiam ex vulnere artuum, ad dolores leniendos, experimento comprobatas.

Balneum de Agnano in agro Pisano.

In agro autem Pisano ad tertium milliare, vbi cœnobiū valde celebre est, quod de Agnano nuncupatur, quasdam in balneis vtiles commemorat Vgolinus mons Catinus, tam inten Operatione. sæ frigiditatis, vt aliquantisper intrantes rigore perterreant. Esse verò apud mulieres in communi vsu, quas steriles, ac desperatæ sobolis aliquas fœcundas reddere, multiplici experientia probat. Ineunda idcirco æstate magnis caloribus.

Aqua frigida quæ accenditur.

In montanis, inter Bononiam & Florentiam, in pago qui à Valle cognomen habet, aqua scaturit frigida, vnctuosæ tamen in tantum mixturæ, vt approximata candela quamprimùm flammam arripiat. Nimirùm, quæ puræ originis aqua, vnguinem quempiam mineralem, aut sulphuris, aut potiùs liquidi bituminis alluit, quod ardet in aquis, ac in ijs montibus erga Mutinam valde luxuriat.

Frigidæ medicinales in Corsica.

Porro in montanis Corsicæ ad Esum pagum, sunt quædam minerales aquæ admodum frigidæ, quæ tamen concalefactæ, ac in balneis vsurpatæ, mirifica quadam digerendi virtute polleant. Nam & contracta membra restituunt, & indurata emolliunt. Frigidæ quoq; scatent in balneis calidis, quæ ad vicum retulimus, nonnullis in vsu. Frigida item bibitur vsu balnei frequenter aqua in valle Caregia ab Asso oppido quatuor mill. pass. calidæ hepatis, ac renum intemperantiæ, ventris obstructionibus, atq; hernijs admodum vtilis. Aliæ in valle S. Antonij frigidæ persimiles.

Fri-

Frigida in agro Tigurino.

In agro Tigurino apud Heluetios (vt nobiles quidam Germaniæ scriptores narrant) aqua exit ex tribus fontibus frigidissima, ex quibus vnus sulphureus. Et item in eadem regione vallis Alfaneia dicta, à Curia ciuitate tribus millibus pass. frigida est, & sulphurea, quæ ligna, ac proiecta alia duro cortice obtegit.

Frigidæ aquæ, ac lapides medicinales in Vngaria.

Frigidae item in Vngaria aliquæ salutares scribuntur à Vehernero, cuiusmodi duo fontes in Zepusio, qui lapidescunt. In vsu verò frequenter habentur quædam aliæ frigidæ ad Missam, haud longè à Guasconia oppido: quas tamen lapidibus ipsis, qui iuxtà fontem existunt feruefactis igne calefaciunt, itaq; idoneas reddunt balneis. Vnde rectè sentiunt (vt ego puto) qui vim medicam non tam ipsis aquis tribuunt, frigidis natura; ac puris, suauissisq. in potu, quàm lapidibus adiacentibus, tribuendam.

Lapdies medicinales in balneis.

Variæ Aquarum, atq; Ignis terrestris impressiones in terris sub polo arctico, & sub Zona Torrida. Cap. XVI.

Novam historiam, ac nouam prædictis adstruemus demonstrationem, vnde planè concludere licebit, naturam liberam, ac rerum suarum esse vbiq; dominam, nec sub frigido cœlo, ac minus sub Zona Torrida præscriptam esse, aut cessantem à suis operibus. Vt contra ad hanc vsq; ætatem opinati sunt antiquiores, dum infœlicissimo errore negarent terram esse vbiq; habitabilem, Oceani non recurrere in vnum omnes vndas, nec esse mare omniquaq; nauigabile, nec reperiri posse antipodas, similesque asserentes opiniones enormes, omnesq; (vt ex his patebit historijs) manifestè falsas. An non potius respexissent illi sapientes id fore indignissimũ maiestati Dei, & naturæ, vt quæ summo omnium consensu, ne hylum quidem dicatur frustrà agere, & terram constituerit habitaculum hominum, quendamq; suorum operum finem; eam tamen oscitanter fecerit maiori ex parte inhabitabilem, & desertam, & mari non minus præscriptam voluisse omni suo ambitu nauigationẽ? Quando præsertim satis detrimenti putandum erat tanto operi, faciem terræ tot maribus occupasse, tantaq; montium vastitate, valliumq; opacitate inaccessam fecisse: quas tamen partes studuit natura non esse frustrà, pro ferarum latibulis, pro ingentium cætarum in certis marinis generatione, pro metallorum, ac gemmarũ condendis thesauris, proq. nobilissimarum plantarum, quæ communem refugiunt vsum, productione. An verò ille diuinus architectus tam inops fuerit consilij, aut virtutis, vt nescierit tam mirabile magisterium à tantis detrimentis, vel ab omni humana repræhensione inculpabile asserere? Immò in his maximè mundi extremis, vbi coacta naturam aliquem subire excessum, aut cœlo, aut terræ visa est, maiorem præ se fert suæ potentię solertiã, & maiora in illis operatur miracula. Qua de re in exemplis, quæ recensuri sumus terrarum sub Hyperboreis, & è diuerso sub Zona Torrida, demonstratum videbitur, ita cœlum, ac sydera ad quamq; terræ plagam disposuisse, ac solis cursum inter alios planteas ita attemperasse, ac in obliquum deflexisse, vt annuo ambitu, accessu, ac recessu suo, nullam sineret terræ partem suo lumine, ac virtute destitutam, quin cunctis rebus gignendis foret idonea. Nec minus disposuisse certũ est situs terrarum, ac regionũ particulares. Destinasse ad algentes, ac frigidas terras subterraneos calores, & caminos ardentis ignis, idcirco per totum anfractuosas illas, ac cauernis suspensas esse, prægnantesq; passim pingui fomite sulphurum, ac bituminum, caliginosis metallorum vaporibus, & omnium minerarum, quas terra gignit, immensa copia. Aestuantium verò terrarum, non dubiè feruores attemperant, longè lateq. marinarum effusio, lacuum, ac fluminum maximorum frigidæ auræ, montium altitudo, syluarum densissimarum opacitas, ac faucium deniq; opportunitas ad Ventorum flatus à frigidis regionibus excipiendos. Relinquo certos syderum fauores singulis terris, quæ vt sub polis vtrinque influunt calores, & sub arctico ardent montes, & æquè sub antarctico visam terram constat, adhuc incognitam, quam ab igne appellant del fuego; ita super torridam sua sydera influere refrigeria demonstrabimus. Præter altissima in omnibus Dei iudicia, quem & Philosophus aliquando confitetur II. de gener. & corrupt. Vbi deficientibus (inquit) naturæ modis, Ipse Devs Complevit Omnia. Quarum rerum, ac singularium præsertim accidentium, quæ ad hoc nostrum attinent institutum, terrarum, aquarum, ignium, cœli; aliquam hic subijciemus censuram: primùm de extremis sub polo Hyperboreis, vbi maria, & cuncta algent, deinde maiora, quæ sub Torrida, & in noui orbis terris videri accepimus miracula percurremus, & hunc librum concludemus.

Cõtra antiquorum opin. errata.

Terram nusquã esse ociosã.

A vigore, & prouidẽtia Dei

A dispositione cũ cœlo, & stellis.

A situbus terrarum particularibus.

A particulari fauore syderũ

Ab altissimis Dei iudicijs.

Aquarum, & Terrarum natura in Hyporboreis.

VLTRA mare Germanicum, terra penitus sub Zona frigida, vbi maria conglaciant, & propterea inculta, inhabitabilisq. credita est antiquis; haud dubiè nõ modo habitabilis, sub ipso quoq; polo reperitur, sed etiam vt terræ pars ingens, & (vt Plinius scribit) incompertæ magnitudinis, & quasi alter orbis numerosa populis, ac rebus maximè mineralibus passim scatet. Vnde in omnem partem illæ nationes iam cunctis exosæ historijs emanarunt, diuersisq. temporibus Europam, ac toties Italiam aggressi sunt, Cimbri, Normanni, Dani, Gothi, Hunni, Vandali, Longobardi. Terra idcirco nõ tàm regnis diuisa, quàm naturali asperitate magnis finibus, ac immenso ferè vndiq; circumsita oceano, maximis omniquaq; diluta fluuijs, multis lacubus, nec minus balneis omnis generis, & calidis, & feruidis abundans. Super cæteras verò terras adeo generosa metallis describitur à nouis illarum regionum Cosmographis, ferro abundare, magnete, auro, argento, plumbo, ære, chalcãtho, atq; sulphure, vt sæpenumero coloni inuentas aratro ægreferant venas auri, opprimantque, quoniam campi ex eis, alioqui parum, feraces, infructuosi omnino, ac steriles ad rem frumentariam reddi soleant. Ob sulphuris verò potissimum, ac vaporum, qui ex tam varijs mineris exhalant copiam plurima tradunt in his regionibus contingere portenta, quæ illi cœlo, ac aëri ingeminant calorem. Horrendis terram, ac crebris concuti motibus, intimos ex terra, ac mari exaudiri fremitus, & cùm mira è certis locis, barathrisque, ac Aetnæ instar, exhalẽt incendia, tam multos aër, ac crassos concipit halitus, vt per hiemem quoq; non cessent tonitrua, ac fulgura. Et quod Plinius tanquam rarum apud nos spectaculum commemorat, congestæ sæpè sulphuris moles, ac lapides, inter pluuias, veluti grandines depluũt. Crebrę emicant ex aëre corruscationes, columnæ è cœlo visuntur ignitæ, & stellæ interdum cadentes. Dictu verò horrendum narrant illi hodie rerum septentrionalium scriptores, Stocholniam maximam olim ciuitatem, ex fulgure conflagrasse totam, mille, & septingentis hominibus incendio extinctis, & ob id hodie penè desertam. Hanc met verò caussam habent in illis terris hiatus immensi infrà terrã, quos scilicet tam crebri terræmotus aperiunt, vagantesq. iugiter per eas cauernas ignes, ac flatus, ac lacus tenebrosissimi, qui tàm calidarum, quàm frigidarum aquarum saliunt, grauissimumq. mittunt halitum. quarum rerum digniora quædam non dimittemus exempla.

Libro 4. cap. 14.

Impressio num materia.

Lapides pluere.

Fulgur horrendũ

Tres lacus sulphurati, ac feruentes in Gothia, & in Noruegia, ac balnea.

INTER alias, tres lacus ex sulphure feruentes commemorat Olaus cognomento Magnus Archiepiscopus Gothus in commentarijs rerum Septentrionalium. Vnus est in Gothia ad Vexionensem ciuitatem, aquarum sulphurearum, & feruidus summo gradu, in tantum, vt perexiguo temporis spatio immissas carnes, vel alia edulia excoquat. Alter in Noruegia ad Nidrosiam eius regni metropolim, ob feruorem sulphuris nullo vnquam brumali frigore gelascens: cùm tamen Aquilonales omnes aquæ, ac maria ipsa ferè perpetuò algeant. Tertius est iuxtà Aaranem arcem Vuestrogothorum, quam solo harum aquarum stagno munitissimam reddit, ac inexpugnabilem. Cæterùm de multis alijs fontibus, ac riguis huius naturę, & calidis, & feruidis, non faciunt isti auctores particularem historiam. Quandoquidem (vt idem Olaus est testis) suspectus est apud illas nationes sulphuratarum, & calidarum id genus aquarum vsus, vt quæ graues illis circà tibias affectus, doloresq. soleant inducere, qui tamen priuatis balneis, ac stuphis de more communiter vtantur. Quam equidem noxam particularem non tam hominum naturæ, sub ea frigida plaga tribuerem, qui hanc habeant cum aquis calidis contrarietatem, quàm vaporum potius prædictorum, quos illæ aquæ imbibant, qualitati, ex argenti viui in eis copia potissimum, ac metallicarum misturarum. Nec non cœli illius, ac stellarum sub arcto certis influxibus: quos concurrere etiam ad alia prædicta aëris, ac terrarum portenta, vt etiam ad specialem fulgurum, quam diximus, sæuitiam, non videatur dubitandum.

Lacus feruẽs in Gothia.

II.

III.

Balnearũ in Gothia suspectus vsus.

Mira in Hyporboreis terris cœli, & aquarum portenta.

Hæc verò non aliena dictu videbuntur, nec parerga. Immò ex his, ac similibus alijs in Septentrionalibus terris effectibus, maiorem vim concludemus esse terrestrium eiusmodi vaporum, qui non infernas dũtaxat impleant terræ cauernas, ac crebros ex eis excitent terræmotus, illabentesq. multifariam inalterent aquas; Verum etiam qui in supremum vsq; aërem impetant, cœlumq. densa adeo caligine obnubilent, vnde tam sæua fulgura, ac maiora alia emergant, quæ percurremus miracula. Dubium igitur non est, quod vapores quicunq; sint,

ſint, & infrà terram , & in pluuijs , & in fulgetris heterogenei ſint, & pro qualitate ſubiectæ materiæ,ac regionis vnde eleuantur,diuerſi. Vbi plus,vbi minus fiunt:alibi aërei,ac leues, alibi caliginoſi,& graues,alibi à metallis aſcēdunt craſſiſſimi,ac vehementiſſimi,ac inſigniū propterea effectuum ſunt cauſſæ. Primùm ex materiæ diuerſitate ipſorum vaporum,manifeſta ratio eſt,quam in naturalibus exercitationibus deſideraui apud Ariſtotelem,de varijs fulgurum modis,atq; effectibus. Cum alia fulgura conflagrent tantùm corpora,nempe (vt arbitror) quia leuium vaporum;alia ſuffocant,caliginoſa;alia conquaſſant horribili ſtrage, etiam ædificia,ac turres,vt quæ ex graui conflantur materia,ac metallica.quę & propter ſimilitudinem ſubſtantiæ, aut diſſimilitudinem, fundunt æs in loculis,corium non afficiunt, comburunt indumenta,non carnes,immò quædam fulgura,nec cæram liquant libellorum, teſte Plinio. Hinc vanæ,ac penè aniles redduntur, quas Plutarchus adducit ex loquacibus græculis narrationes,cur oracula ceſſauerint. Demetrium à Tyberio Cæſare, miſſum vltra Britanniam,& Sporadas inſulas, ad perſcrutandum remotiores terras, & illarum gentium mores,illas inueniſſe pluri ex parte deſertas.narraſſe verò inſulares circà eas vagari animas geniorum,& heroum multas,quæ ſi extinguantur,aut deficiant,cùm prȩſtantioris humana ſint naturæ,hic repentè varia ſuboriri portenta,procellas ex mari,ex aëre verò turbines, ac ignitos in terram vortices deferri. Quæ potius naturales non dubiè habent cauſſas,ſubterraneorum, ac grauium vaporum , quos diximus in Hyperboreis iugiter eleuari copiam, ac denſiſſimas caligines. Vnde propter anniuerſarias,quas illæ nationes habent noctes,& propter temporum inconſtantiam,quando trium vel plurium menſium ſpatio vix obliquum vident ſolarium radiorum aſpectū,ac ſub nubiloſo diu aëre degunt,vel tenebricoſis latebris; non mirum tam varia imaginantur,ac ſuprà opinionem iactant ſpectra. Qua re etiamnum dicta eſt Hybernia fabuloſa, narrantq. ob varias ſub illo cœlo mutationes , crebraſq. quas vndiq; ille aër patitur corruſcationes,ignitas modò columnas excurrere,modò ingētes ceù armorum ſonitus ex aëre audiri , vel gygantum inſtar in nubibus dimicationes videri , vel ſtellas cadere. Interdum verò concuſſa horrendis motibus terra,ex intimo fragore,vel denſiſſimas attolli caligines , vel ſalientium aquarum fontes oriri. occurſantes verò circà eas vmbras,mortuorum iactant animarum ab inferis apparitiones,ſtriges,lemures,ſpirituum illuſiones,nocturna damnatorum murmuria. Lacum inter alios ſuperſtitioſum narrant in Hybernia,luridarum aquarum,& quȩ noctu potiſſimùm obſcuriſsimum nubium inſtar mittant caliginē,apud quem è vili plebecula multi ſolent ſuis mortuis annuos commeatus apponere,ac inter ſua illa piamenta,opinātur animarum occurſantium vmbras amplexari,ac reſponſa ab inferis accipere.quarum propterea non alias quærere oportet cauſſas.

Vaporum terreſtriū acſuorum effectuum cauſſæ naturales.

Fulgurum varietas , & cauſſæ.

Plutarchi ſuperſtitioſæ narrationes.

Cauſſæ naturales.

Hyberniæ fabuloſa ſpectra.

Lacus ſuperſtitioſus.

Admiranda quædam in Hyperboreis, & in Iſlandia ex ſubterraneis effectibus.

Nec carebit hæc vltima appendix eruditione,quam ſubnectemus, de varijs ſubterranei caloris,ſulphuriſque,ac ipſorum vaporum intercluſorum effectibus. Iſlandia,quæ vox ſonat Inſula frigida,vel glacialis,famoſiſsima apud veteres,& chorographos,quȩ ambitu non minor ponitur Sicilia, & quæ ſtatim ſub polo arctico immenſum illud occupans pelagus, putatur vltima Thule;per ea,qua caret aëris amœnioris fœlicitate,varijs quidem,ac ſcitu dignis bono iudicio dotibus compenſatur. Nam ditiſsima fertur omni genere metallorum, & auri. Sulphure autem vbiq. prægnans in tantum , vt inter alia ſpectacula , treis habeat montes altiſsimos,qui perpetuos,vt Aetna,ex immenſis barathris eiaculantur ignes. Hecla vnum nomine patriæ,velga alterum,hoc eſt Sanctum,& tertium à Sancta Cruce poſteris cognominatum. Vnde non mirum in conſilijs naturæ , quod ſubiectum ſolum, & circunfuſus illi aër,alicuius caloris ſuſciperent aurā. Nec longè ab Hecla fodinæ ſunt Sulphuris abundantiſsimæ,ac certis locis aquæ emanant calidæ,alibi frigidæ, & de Auerni natura bullientes,alibi fœtido ſulphuris putore abominabiles,& tamen frigidæ. Illud verò in ea notabile eſt,vt,cum tota hæc inſula ſub polo arctico iaceat,vnde à circulo Cancri ſole in totum ſolſtitium permeante, nullas videt noctes, & nullam diem ſub bruma,recedente ſcilicet ad Capricorni circulum ſole,vbi eadem conditio ſub polo oppoſito fit antarctico:non mediocri tamen gaudeat aëris temperie,quæ longævæ hominibns vitæ ſit alumna,& tàm læta paſcuis,vt niſi pecora depellantur,intereant ob craſsiciem. Quam prærogatiuam dum equidem illius cœli,ac ſtellarum aſpectibus vendicauerim, præſertim ſolis,qui eam (vt dictum eſt) tot menſibus vndiq; irradiet;miranda alioqui diuinæ prouidentiæ virtus, quæ vbi aliqua in parte defecerit , in altera compleuit omnia , & non difficile exiſtimo , quin tantus ignium,ac vaporum apparatus,qui eā foueant,reddant quoq; eandem ſummè vegetabilem, quemadmodum etiam facile crediderim, vt ex continuis intus feruoribus , vbiq. intercur-

Iſlādię dotes.

Tres montes ardentes.

Metalla, & aquæ.

Fęcūditatis cauſſę.

rentium vaporum, ſimul atq; flatuum impetu; hæ inquam ſint cauſſæ tot rerum, quæ in ea variantur in admirandis, & quæ ſimpliciter creditæ (vt eſt commune fama malum, quæ in immenſum creſcat) pro veris traditionibus habeantur, quæ ſunt meræ fabulæ, vel effectus naturæ, & eius loci in ſuis cauſſis manifeſti. Multas eiuſmodi fabulas ex Olao adductas, & alijs illarum terrarum ſcriptoribus explicuimus, & in Iſlandia ſimiliter narrant, eſſe ſub illis montibus purgatorium ſordidarum animarum, & vbi colliſæ inuicem, & inter ſcopulos glaciei, ac lapidum moles aſſiduum auribus incutiunt ſonitum, ingeminantq. cum fragore ignis horroris cauſſam; longas iactant audiri lamentantium querimonias, & quæ humanæ vocis gemitus æmulantur; animas in illo fragore torqueri, vagari exinde mortuorũ ſpectra, ſubmerſorum præſertim, aut Cruce ſuſpenſorum, vmbrarum, & animarum ſibi notarũ complexus, ſpirituum familiaria ſeruitia, dæmonum deluſiones, & qui modo faces accenſas, modo globos ignis, vel ignitas per aëra columnas iaculentur. Quæ omnia tamen, ac ſimilia ludibria (ſeruatis ſemper Sanctæ religionis decretis) omnia cauſſam habent naturalem (vt dixi) ſubditi ignis, vel occulta murmura in illis cauernis, vel qui foras horrendis erumpat flãmis, vel fumos, ac craſſos impellat vapores, & glaciei ſimul abruptas moles viciſſim concuſſas, vt taceam perpetuã potius ſub illa Plaga caliginem, quàm ſolem eſſe, & cętarum ingentium monſtra, quæ illa occupant maria; & demum illarum gentium ſimplicitatem, & facilem credulitatem. Ita vt, in omni hiſtoria hæc apud me ſit difficillima pars, & cui maximè tàm legentes, quàm ſcriptores debeant intendere, ipſam rerum, quæ iactantur, aut ſcribuntur, contemplari aliquo iudicio veritatem.

Spectra in Iſlãdia admirãda.

Naturales cauſæ.

Terrarum, & Aquarum natura in terris noui orbis, & in Perù ſub Zona Torrida.

DIGNA fermè ſententia, quam in primo libri capite de Natura præſcripſerit Plinius, MVNDVS FINITVS INFINITO SIMILIS. Quaſi non duratione tantùm, aut numero, & ſpecie, ac magnitudine infinitus ſit; ſed nunquã adeo perſcrutabilis à nobis, vt non plurima ſemper imperſcrutata remaneãt, vel noua, vel quę alterius naturæ, quam antea credita ſint, comperiantur. Quid ergo mirum eſt ab octoginta hinc annis, vel noſtra ætate inuentas eſſe nouas terras, & magnam Perù quartam ferè mundi partem, quę à Cancri vſq; circulo in antarcticum, ac latiſſimè ſub Zona Torrida extenſa, non modo habitabilis, ac populoſa admodum inuenta eſt; verum etiam, quòd maioribus naturæ, ac cœli gratijs dotatur, quàm reliquæ penè orbis terrarum partes. Salubritate cœli, & aëris, nec non agri mira fœcunditate, maximis irrigata fluminibus, attemperata tẽporalibus pluuijs, ac niuibus à montanis altiſſimis, ac metallis, auri præſertim atq; argenti ditiſſima. Sulphure admodum, ac bitumine prægnans, ex quorum pingui fomite cùm perpetui, Aetnæ inſtar exæſtuent ignes, ac flammæ, diductis per interuenia terrarum caloribus, & feruidas, & calidas multifariam reddunt naſcentes aquas. Vt taceam nunc (quæ diuinæ fuit prouidentiæ bonitas) tot gentes, tot annorum myriadas omnium rerum ignaras, ac pluri ex parte agreſtes, iam ad humaniores ritus redactas, & in hanc Sãctiſſimę Religionis lucem aſſertas, & ampliſſimas regiones ab ortu ad occaſum, ſub CHRISTI vexillum, ac Philippi Auſtrij Regis Catholici potentiſſimi imperio acquiſitas. Et non dubiè alias indies compertum iri regiones, ac terras, quando adnauigantibus ſub antarctico fœliciſſimis noſtri temporis nautis per illum oceanum in orientem, proſpectu ipſo nauigationum, nouo ſub illo polo apparuerant terræ, ex quarum montibus, vt in Hyperboreis, perennes æquè ſcatere viſæ ſunt flammæ, quas non perquiſitas adhuc, igneas propterea nuncuparunt terras. Hæc inquam in tanta naturæ, ac mundi amplitudine, non tàm miranda nobis, quàm quòd antiquos latuerint. Et qui in tantam perſeueraſſent obſtinationem in opinionibus ſuis, vt negauerint plus vltrà columnas Herculis eſſe trãſeundum, non totum oceanum nauigabile, nec terras ſub extremis vtrinq; polis frigidas, nec ſub torrida Zona ob ęſtũ eſſe inhabitabiles, & propterea inacceſſas Aphricæ ſolitudines; non cadere in illam regionem, nec pluuias, nec niues, ignorari capita Nili, & vnde exundet quotannis non eſſe certas cauſſas, quod maius verò flagitium eſt in tota mundi, ac terrarum conſtitutione, negarunt & Antipodas eſſe, friuolis, nec ſatis dignis, quæ hic referantur rationibus, vel ſingulari hoc tantùm argumẽto redarguendis. Qui conuolui manifeſtè vidiſſent cœlum, & cum eo ſolem, & lunam, & contra ſydera circumuolui, terram in medio, ac rotundo incluſam, rotundam eſſe, ac ponderibus libratam ſuis, circumquaq; faciẽ gerere ſimilem. Nec condecens fuiſſe (vti dictum eſt) ſummæ illi opificis ſapientiæ, nec naturæ, tot magnis ſpatijs mediam terram, & in extremis reliquiſſe inhabitabilem, & deſertam. Ergo quid dicam iam his compertis terris, ac nouo mundo, niſi quia delineatio terræ antiquorum, & Ptolomei, quæ facta eſt a columnis Herculis ad Indum amnem, & à ſextode-

Noui Orbis inuentio.

In Terra Perù naturæ dotes.

Noua terra viſa ſub antarctico.

Quæ antiquos latuerint.

De Antipodis manifeſta ratio.

cimo circiter gradu sub æquinoctiali ad Tanais fontes, relicta est propemodum Mappamundi non Cosmographia? Ad omnes verò illas difficultates breuiter tollendas, & quæ ad hoc nostrum faciunt institutum, exempla nonnulla contenti erimus explicare rerum, & aquarum in Perù compertarum.

Mappamũdi Ptolomei.

In Perù qualitates Terrarum, Cœli, & Aquarum.

NAM situ ab extrema Cancri circuli parte totam excurrens designatã ab antiquis Torridam, septingentarum leucarum spatio, & ferè vsq; ad antarcticum cadens, ac paulo minori ab ortu ad occasum latitudine; nullas non habet cæterarum terrarum conditiones, & maiores cœli gratias. Admirabilis in primis dispositio, vnde omnis illa caloris intemperies moderanda venit; quum maximis à Magellanico vsquequaq; freto, ac continuis dissecta montibus, qui triginta, vel amplius leucarum latitudinem occupant; ex crebra vallium, ac siluarum opacitate, ac apertis ex antarctico faucibus, ventisq. sub ea plaga frigidis, ac certo in primis aspectu cœli; non concreandis solum frigidis vaporibus, ac pluuijs, & niuibus aptissima fit; sed maximis quoq; per eas valles diluitur fluminibus, quæ vniuersam ad mare vsq; planiciem, quamquam arenosam, reddunt fœcundissimam omnium rerum. Maximus in primis Marannon, qui situ ortus orientali, ac iuges colligens ex illis montibus aquarum defluxiones, & pluuiarum, quasi alter Nilus immensis flexibus, ac mæandris, longitudine sexcentarum leucarum, ac quinquaginta, vel amplius latitudine, tantundem in oceanum refundit dulces, vbi & mare dulce fuit à primis nautis nuncupatum. Alter minori cursu Platta, sic ab argenti metallis cognominatus, per terram Brasil sub æquatore, ad orientalem situm triginta implet leucas. Tertius S. Marthæ viginti leucas, cum nec Ganges, nec Indus vix ad decem milliaria pandant fauces, ne dicã alios. In montanis bino transitu solis super æquinoctium, quando scilicet per sex menses fertur ad Cancrum, & per sex alios redit ad Capricornum, duæ fiunt æstates, & duæ hiemes: quando vice versa quæ æstates sunt per æquinoctia in montanis, eædem sunt hiemes in planis. nam distillantibus tum è montibus sereno cœlo niuibus, abundant flumina in subiectas planicies, ac lenis simul caligo, continuæq; nubes adumbrant vniuersam regionem, vnde pertenues circa vesperas distillãt pluuiæ, ac plenioribus simul factis fluminibus, breui argine deducuntur in agros rigui, qui fructus verè ineunte, & ad finem autumni, cerealiaq. omnia producunt suauissima, & in maximam copiam. Ditissimis alioqui illis montibus omni genere metallorum, auri in primis, argenti, in parte præsertim australi, quæ & flumina ipsa, & arenas reddant auratas. nec non ære, & plumbo, & smaragdo lapide, piscantur insuper Margaritæ sub portu Panama. Sponte crescit, & sal multis locis in mediterraneis, vnde permulti passim manant fontes, ac lacus salsi, & fluuius inter alios ad circulũ Cancri influit, cognomento Salsus. Aestuat item sal cum aquis amaris, ac nigris ob bituminis (vt credo) admixtionem, elicitur, & à calidis aquis è medio fluuio in Caramante prouincia, qui seruatur in delicijs. Terrarum verò eiusmodi pinguium, sulphurearum, & ardentium, nec non balnearum calidarum cum his ingens copia. Vnde cùm Aetnam antiqui vnum commemorauerint admirandum, nunc computatis cum Perù, quę in noua Hispania ardent terris, & permultis infrà ad Quintimalam Vulcanis, qui Aetnæ instar ex arduis æstuant collibus, noua ex his haberi poterunt argumenta, in subterraneis quandam contineri ignis naturam, quemadmodum demonstrauimus. Relinquo cum his multa alia posteriùs narranda. Hanc verò cum habuerimus tantarum rerum lucẽ ex nouarum terrarum inuẽtione; nescio an cui maiorem tribuamus laudem, num Christophoro Columbo inuentori, an potius optimi Senecæ iudicio. qui iam mille & quingentis annis, diuino haud dubiè spiritu, nouas terras, ac nouos orbes inuentum iri vaticinatus sit, illis versibus.

Perù situs

Pluuię, niues, ac maximi amnes.

Marannõ flu.

Platta flu. & S. Marthæ.

Duæ æstates, & duę hiemes.

Metalla in Perù.

Salis montes, lacus, & flu.

Sulphureis, & bituminis balnea.

Loca ardẽtia.

Christophori Colũbi laus. Senecę Vaticinium.

Venient annis
Secula seris, quibus Oceanus
Vincula rerum laxet, & ingens
Patoat tellus, Typisq. nouos
Detegat orbes.
Nec sit tellus vltima Thylæ.

LIBRI QVARTI FINIS.

DE

DE THERMIS

ANDREAE BACCII, ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHLOSOPHI CIVIS ROMANI,

Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER QVINTVS.

In quo historiæ Aquarum Mediorum Mineralium conscribuntur.

De communissimis impressionibus Mediorum mineralium in aquis.

CAPVT PRIMVM.

LMA parens rerum omnium tellus, quatenus aquas ex multiplici sulphuris mistione, varioq. tẽparamento cũ igne, medicatas reddat hactenus per suas historias, ac singulares rationes demonstratum est. Nunc de terrestribus aliјs rebus quæ tota substantia se cum aquis commiscent, loquemur. Horum verò primi sapientes duo fecerunt principalia genera: etenim alia fossilia sunt, alia metallica, inquit Aristoteles. Fossilium nomine duo alia genera comprehendi debere intellexit Galenus: primùm terras varias, vt satiuas, pingues, steriles, medicatas, harenam, sabulum, argillam, & omnino quæcunque terrestria sub communi hac veniunt ratione, vt ab humido irrigata emollescant. Et deinde lapides; quo nomine, ac opposita ratione intelligitur à vulgo, quodcunque corpus terreum, quod ab humido irrigatum non emollescit. Quorum omnium generum, tàm terrarum scilicet, quàm lapidum, iam satis inter communes misturas, quæ quoquo modo aquas inalterant, dictum est; & dicetur nihilo secius obiter in sequentibus, specialis eorum consideratio in balneis facienda non est. Non terrarum quidem, quia hæ aut paucæ sunt in aquis impressionis, nec medicatæ qualitatis, nisi vt limosa aqua est, ac fluuialis, vt albula nostri Tyberis: aut coactæ nimium substantiæ, & non adeò in aquis solubilis, vt argilla, & similes aliæ. Nec lapidum, quos abluit duntaxat aqua, vbi offenderit, nihil assumit in se substantiæ; vnde prouerbium est, LAPIDEM LAVAS, de eo quod frustra fit. qua ratione, aliqua item metalla, quorum origo in lapidibus est, perexiguæ impressionis in balneis reperientur. Tot itaque modis fossilia intelligenda sunt. Porrò metalli quoque nomine apud veteres, tàm Græcos, quàm latinos, duo terrestrium corporum genera veniunt intelligenda; tàm liquabilia scilicet quædam fossilia, quæ ad distinctionem rectè à iunioribus nostris Media mineralia sunt appellata: quàm quæ fusilia sunt, vel ductilia, vt aurum & ferrum. Aeque verò vtrisque metalli nomen, ac ratio conuenit: dicitur enim à verbo Μεταλλῶ, quod est effodio. Vel quasi Μετά τά ἄλλα ὑυρίσκεσθαι; quod exponit Plin. Metalla Græcis, quasi iuxtà aliud, quia vbicunque inuenta est (inquit) vnius vena, non procul inuenitur alia, & hoc quidem in omni ferè materia. Ex quibus planè constat, quod hæ voces, Minera, minerale, & mina pro loco, latinæ non sunt, sed nouæ voces à recentioribus inuentæ:

Terestriũ rerum natura duplex. 3. Metor. 9. Simpl.

Terræ, & lepides quo distinguantur. Lib. I.

Motallũ quid.

Lib. 33.

Minara quid.

qui

qui quoniam & has ſæpenumero in metallis vſurpant, idcirco ad planiorem diſtinctionem, hæc quidem modò mineralia imperfecta, modo mineralia media cognominant; illa autem metalla, aut mineralia perfecta. [Imperfecta mineralia.] Imperfecta dixerunt, ſal, alumen, ſulphur, minium, & ſimilia alia: non quòd verè imperfecta ſint; quidque enim in ſuo genere perfectum eſt: ſed ad reſpectum duntaxat æſtimationis noſtræ; qui maiorem in auro nobilitatem reperimus, deinde in argento, & conſequenter in alijs. [Media.] Media verò intelligunt, quaſi media inter lapidem & metallum; ſunt enim ſal, alumen, atramentum, & reliqua, partim quidem lapis, vt foſſilia ſunt; partim metalla, inquantum liquantur. Vel dicta ſunt Media, quia teſte Philoſopho in phyſicis, [5. Phyſ. 22. Et de natura animalium. 8. Meta. 10] de contrario in contrarium oportet per media tranſire; & iſta ſont media à lapide ad metalla, ab imperfectis idcirco dictis mineralibus, ad perfecta. Cui affinitati, atq. progreſſui per media, optima quoque ratio aſtipulatur. NATVRA enim non facit ſaltum, quod ex antiquis dogmatibus citat ſapientiſs. Ariſtoteles; quinimò ſemper determitum ex determinato gignit. Et quod dixit in Metaphyſicis, SPECIES ſunt ſicuti numeri: [1. de par.] ſanè quoniam vel addito numero, vel dempta vnitate variatur illius numeri ſpecies. Ita & in fundamentis rerum, & perſpicuè in his terreſtrium ſpeciebus, (vt idem ſcribit Philoſophus) viſa eſt natura adeo paulatim, ac ſenſim ab vno ad aliud tranſijſſe, vt continuatione ipſa lateat plerumque eorum confinium, & medium, vtriuſnam ſit extremi. Vnde ſalis cùm ſint multæ ſpecies ſe conſequentes, ac ſimillimæ; adeò proximè ad ipſas tranſit nitrum, vt vix differre ab aliqua ſpecie ſalis videatur. Sic atramentum à nitro, alumen ab atramento, Gypſum ab alumine, bitumen cum ſale videtur quaſi à ſulphure degenerare. [Metallorum propagatio.] Porrò argentum viuum, etſi alia propagatio videatur, cum aliquo tamen ex prædictis Stybium fit, quì cum reperitur, Plinio; cum impuro ſulphure fit ferrum, cum Molybdena plumbum, & ſtannum; cum Chalcytidis maſſa æs, ſory, miſy, & chalcanthum; argentũ tandem fit, & ad ſummum aurum: quæ ſunt omnia tandem ſulphur, ac argentum viuum, per media illa, ac virtutem cuique mineræ propriam, aliter, atque aliter conformata. Rectè ergo metalla dicuntur omnia communi vocabulo: nos vero diſtinctè magis cnm iunioribus, alia dicimus foſſilia, vt terras; ac lapides: alia mineralia, hæc ipſa ſcilicet media, & alia metalla, de quibus poſteà ſermo habebitur. De proprijs verò mineralium impreſſionibus, primùm de ſale dicendum eſt, qui vt in ſua natura humoris cuiuſpiam ſoboles eſt, per elixationem, vel exſiccationem à calore exſiccati; ita facilè remolleſcit humore, ac ſingulares in aquis qualitates imprimit ſalis. [Salſugineorum qualitates.] Subinde & de nitro, alumine, chalcantho, gypſo, atq. bitumine, quæ eodem ſolutionis effectu cum aqua, ſalſuginea dicuntur. Simpliciter igitur nullæ Mediorum iſtorum mineræ, præſertim quæ ad naturam ſalis, ac terræ proximè accedunt, fomites igneos obtinent: niſi ex accidenti miſtura inſyncera ſint. quod non raro (quæ eſt in balneis ſummæ bonitatis prouidentia) reperies. Ad hæc, viget magis in his medijs mineralibus emplaſtica virtus, ac abſterſoria; minus digerens, & calorifica, niſi (vt iam diximus) ex accidenti miſtura: ac non adeò paucæ in eorum hiſtorijs narrabuntur aquæ medicatæ, actu minimè calidæ. [Vſus.] Minus idcirco omnes tùm ſalſæ, tùm aluminoſæ, aliæque ſulphuris expertes aquæ in balneis idoneæ ſunt, niſi calefierent prius: electiores verò in potibus, ac corporibus purgandis, vriniſq. educendis. Siccando valebunt, abſtergendo, ac confortando; frigefacta ad temperamentum reducendo: quæ iam planius per ſpeciales earum naturas declarabuntur, facto à marinis aquis initio.

De marinis aquis. Cap. II.

DE marinarum aquarum natura, cùm multæ ſint circunſtantiæ; primum tamen de mixtione earum quærenda ratio eſt, deinde ſaporis ſalſi, & craſſicieir & tertiò vtilitates explicandæ ſunt. [Omnia cur miſta ſint.] De mixtione quidem maris, videtur id neceſſarium fuiſſe naturæ inſtitutum, vt omnia ſint mixta. Nam ſicut natura terram, voluit totam, & ad hanc maximè ſuperficiem eſſe miſtam; quæ nimirùm veluti baſis, ac fundamentum cæterarum rerum mixtarum exiſteret: ita mare videtur conſtituiſſe, quod mutuo amplexu cum terra perpetuò miſceretur, ac ipſum viciſſim ſuas vndas intrà, extrà, ſupra infundens, idoneam perpetuò terram, & quaſi menſtruatam, ad rerum ipſarum mixtionem efficeret. Itaque mutuæ ſibi inuicem ſunt cauſſæ mixtionis terra aquæ, & mare terræ. Faciunt verò flumina non parum ad miſtionem marinarum aquarum: nam quicquid excrementi reperitur in aquis, in humoribus, in terris, in miſtis quibuſcunque; & quæcunque ſimiliter purgamenta terrarum flumina abluunt ex vniuerſo orbe; ea in mare, tanquàm in ſentinam congerunt. Perennis verò, & quædam continens cauſſa eius mixtionis in mari, eſt ipſe Sol, & quem omnes ſentimus, calor; qui quicquid è vaporibus craſsis vndecunque terrarum, & marium colligit in nubes, & in ipſum aërem; id totum iugiter ex pluuijs

refun-

refundit in mare. Sicq. cum tot modis mare admixtum sit,quicquid tenue in eo est,attra-
2. Meteo. hitur,quicquid verò crassum & terreum in ipso relinquitur. Quam caussam primò de sal-
sedine maris reddidit Aristoteles, & ante ipsum Hippocrates in libro de aquis, aëre,& lo-
cis,& deinde Galenus,& cæteri alij. Eadem tamen (si ritè computetur) cæterarum etiam
differentiarum in marinis aquis est caussa,saporum,colorum, substantiæ crassæ, grauitatis,
teporis, cæterarum deniq; mixtionum, ac accidentium origo. Vnde frustrà quæritur à cu-
Salsedo an sit propriũ mari riosis quibusdam, an salsedo sit proprium mari. Salsedo enim,& omnis mixtio in mari non
tàm formæ rationẽ habere videtur,quàm accidentis. Hanc enim habet, non à principio in-
trinseco,sed ab extrinsecùs incidentibus. Eaque intenditur,& remittitur. Cùm enim ma-
Mare plus, & minus salsum. re communiter sit salsum;alibi tamen minus,alibi plus salsum:etiam in mari ipso.quas mu-
tationes habet & per tempora: Autumno enim salsius fit,quàm hieme, vt aliás est proba-
tum. Alibi insipidum reperitur,alibi aliter afficitur: Vnum tamen in suis partibus, & idẽ
in natura elementum:idque mistum (vt diximus) nihil enim purum. Quarum varietatum,
Pluuiarũ salsedo. iuxtà proposita iam à nobis principia, non erit obscura ratio. Pluuiarum salsitas notatur
Libro 2. cap. 51. à Plinio hoc exemplo;quoniam sal fieri non potest,nisi admistis pluuijs, vt cuius portio sal-
sa, vice coaguli marinæ sit,quo faciliùs consalescat. Vel quia vbi marina crassior est, per
pluuiam attenuatur, viamq. per eam ad euaporationem sub Sole acquirit. Certis tamen
Mare autũno cur salsius. locis marinæ ob mediocritatem substantiæ absque pluuia salescunt. Amplius quo maiores
sunt calores,eo maior salsedo. quare autumno mare salsius proditum est in admirandis,Pli-
Lib. 11. cap. 51. nio. nam & pluuię eo tempore salsiores sunt,ob eandem caliginosi aëris caussam,de senten-
tia Aristotelis. Sicut è diuerso,remittitur salsedo hieme:tùm quidem ob maiores, eosque
assiduos tunc dulcium aquarum influxus,tàm supernè à pluuijs,quàm à fluminibus: tùm ob
Solis inualidum calorem,vnde minor exhalatio fit. Cùm oppositum fiat æstate, vbi è mari
quicquid calidum & tenue facilè exhalat,relinquitur quicquid corpulentum,& terreum,
ac perassatur. Quin etiam perassatur mare assiduo Sole in tantum, vt crassioribus iugiter
partibus multiplicatis,fieret immobile,nisi quia motu pariter assiduo eædẽ partes tenuan-
tur,ac leniores fiunt,teste Philosopho. Vel quia (vti dictum est) assiduè mare partes cras-
sas exuit,relinquitq. eas per cauernas terræ,in alimenta,& propagationem rerum,maximè
An partes salsæ subsistãt. mineralium. Sed hic oritur vtilis disputatio,quæ versatur in varijs problematibus,Aristo-
teli adscriptis, Sectione 23. Sanè in nono huius sect.problemate, summam æquoris aqua-
rum dulciorẽ profunda esse decernitur:ob hanc rationem;nam subsidet salsa præ grauitate,
quæ & 11.Meteor. scribitur. Quod si subsidet salsa, aliquo opus habet iudicio altera eius-
dem sententia,problemate tricesimo. Vbi proponitur, cur mare ad superficiem salius fit,
infrà dulcius:quamquam,inquit,è contrario esse debuit,grauius enim quod salsum.An quia
sol,& aër partem humorum leuissimam assiduè detrahit,hauritque?qui locus fuit, & ambi-
guitatis,& erroris quorundam caussa. Quandoquidem aquarum dulcium summam vis so-
lis exercet,& calidiorem superficietenus efficit,quo siccior,vel salsiuscula conijcitur ad su-
perficiem: ea tamen qualitas admodum pauca est,vel insensibilis. Præterea huic dicto ob-
stat maris perpetua agitatio,quæ deorsum sursum,nunquam eandem sinit superficiem, nisi
fortasse leuiorum partium. Ad imum ergo maris haud quaquam dulciores esse debent,sed
Põticum mare dulce,& candidum. præ pondere salsiores. Quam communem in aquis differentiam iam nos pluribus exemplis
demonstrauimus lib. 1. vbi aqua ob illam caussam,altera alteri supernatat, lenior grauiori.
Perspicuaque fit in Ponto (Problem. 6.) cuius pars summa candidior, ac dulcis, quia id
mare ob moltitudinem amnium,lacus speciem æmulatur. Et quidã hodie scriptores aqui-
lonales adfirmant, iuxtà littora Hyperborei maris haud multam salis esse copiam, quoniã
ad superficiem dulces supernatant: salsas verò ad faciendum salem, per ligneas clepsydras
vsq; à profundo haurire opus est. Concludimus ergo, quod mare grauiore sub parte sem-
Locis subesse dulces. per subsidet. Cæterùm quam audio è Patauinis quorundam positionem negatiuam, Mare
esse quidem ad superficiem salsum;verum salsedinem illam non pertingere ad imum, nam
Strabonis locus. in profundo maris aquas esse potabiles. His quidem duplex hic incumbit onus,primum
quanam id ratione asseuerent,præter problematicam illam,nec satis firmam auctoritatem:
deinde prędictis à nobis satisfacere debent rationibus,à motu scilicet ac conuolutione flu-
ctuum assidua ab imo vsq; maris ad summum: à partium Salsarum grauitate. Aristotelis
præterea,& Plinij auctoritati,& experimentis allatis, quibus plane probatur vbiq; mare in
Modus eliciendi dulces aquas mari Syrio. se esse salsum. Addixerim ego in gratiam eius opinionis historiam Strabonis libro 16. de
parua quadam insula mari Syrio,vbi ob penuriam aquæ,genus plumbei vasis, quod κλίβανον
uocat auctor,immergunt in profundum mare,ac ex eo eliciunt dulces. Quod tamen artifi-
cium notabile quidem, ubi penuriæ aliarum aquarum tale suppeditaretur refugium: cæte-
rùm ad id,quod proponitur inualidum argumentum est. Nam historia monet,non ex ma-
ris fundo simpliciter hauriri posse dulces,nec ubique;sed manare in profundo ibi mari fon-

tem

tem dulcem (vt aliquibus alijs locis meminimus oriri in mari dulces.) In quem demersum tale vas plumbeum, quod describitur, ore lato, angusto fundo, in quo foramen, obducto corio vicissim inspirat, ac inglutit haustu aquam, vnde prima aqua, quæ exhauritur, inquit, salsa est, expectantes verò puræ, ac dulcis aquæ cursum, eam excipiunt in vasa. Certum est igitur in mari, à summo ad imum, ac per totum contineri salsas: grauiore tamen sui parte semper subsidet. Ita fit, vt quæ illi accesserit superne à pluuijs, & vndecunque à fluminibus mixtura, ac salsitas; ea quasi perfuncta opera recedat, sequestraturq. per interuenia terræ, per quæ mare penetrat ad creandos fontes. Sic mutua, ac incommutabili dependsione, quæ salsedo, ac mixtio ex terra in mare propagata fuerat, eadem à mari terræ rependitur. Adest, & abest, quod proposuimus. Porrò inter insignes maris affectus est, oleagineas mare continere partes cum sale. Quam rem notauit Aristoteles ibidem in pluribus problematibus: Vbi sæpius mare appellat crassum, pingue, corpulentum, oleosum. & in 9. Tempore, inquit, tepido ex mari oleum resudare. ἀπὸ γὰρ τῶν ἁλῶν ἔλαιον ἀφαιρεῖται. & item oleum subsidere salsis. Τοῖς ἁλασιύφι ςάμενον τὸ ἔλαιον. Mirum tamen, proiectum oleum non commisceri cum mari, sed fluctuare, ac expui à mari. An ob diuersitatem vtriusq; naturæ? & quia proiectum oleum, accidens quoddam illi est; insita illa vnctuositas habet rationem proprij, quare dispersum hoc permanet in toto corpore maris, consequens naturã mixti: illud extrinsecus incidit, humor specie diuersus, ac lenissimus. Ex hac porrò salsedinis materia cum pinguedine, marinæ aquæ siccæ sunt, & amaræ simul, teste ibidem Philosopho. spissæ fiunt, crassæ, graues, corpulentæ, potui ineptæ, ac minus aptæ refrigerari, quàm incalescere. Ex quibus proprietatibus multorum effectuum ratio habetur perspicua, quos percurrit ex eisdem problemat. Plutarchus in Symposijs. A siccitate fit, vt bibentibus æstuosæ sentiantur, & acres, qui verò in marinis se lauerint, vt citius reficcentur; quàm in dulcibus. Ob pinguitudinem verò, & crassiciem, melius in mari, quam in fluuijs natare possumus: quare Galenus in III. de San. tuen. hoc pro certo instituto posuit, vt qui natationibus assuefieri volunt, à marinis incipiant. Similiter, qui in mare demerguntur; plus temporis valent tolerare, quàm in fluuijs: & non dubiè ob pinguedinem marinæ aquæ linamenta, ac vestes ablutas commaculant non abluunt. Quod primus animaduertisse videtur Homerus, cùm naufragium Vlissis ad Corcyram insulam canens, facit Nausicaam Alcynoi filiam abluentem vestes. & cum super mare esset ad ripam fluuij, non in mari eam facit abluere, sed in fluuio. Ea quoq; pinguedinis caussa est, cur tardius Marinæ gelentur: & non nisi in Hyperboreis, vbi marinas minus salsas esse diximus. Eademq. caussa est cur celerrimè accendantur: nam conspersæ in flammas, non tàm eas extinguunt, quàm incendunt. Iam diximus in incendijs, monumentis relatum fuisse, Plinio, & Strabone testibus, Sociali bello Hieram cum alijs insulis Aeolijs, per plures dies arsisse cum ipso mari: ignifluo nimirum liquore in marinas ipsas delapso cum ignibus, vndarum simul vnctuositatem elambentibus. Pro hac pinguedinis natura, nouam caussam habui libro item superiore, cur Aetna æternis ardeat ignibus: pro perpetua inquam alimonia, quam igni subministrant marini fluctus, qui suam illam pinguitudinem à circumfluo mari, & præcipuè à tempestuosissima Charybdi, per subterraneos anfractus in vicinas Aetnæ montis cauernas diuerberant, subministrantq; iugiter nouam materiam ad incendium. Eandemq. caussam mihi habere videntur in suis incendijs prædictæ septem Aeoliæ Insulæ, ac ardentes aliæ mundi partes, Vesuuius, Canariæ Insulæ, Islandiæ, cæteræq. huiusmodi, quantum & situs tolerat, & communicatio viarum cum ipso mari.

Maris crassicies, & vnctuositas.

Qualitates, ac proprietates.

Effectus.

Marinæ maculant vestes.

Homeri locus.

Marinæ cur tardius gelentur.

Cur celerrimè accẽdantur.

Aetnę materia vnde ęterna sit noua caussa.

De Scylla, & Charybdi.

SCYLLAE verò, & Charybdis caussa, cur mare nihil sustineat, & nauigia absorbeat; tota in situ est, tùm plagæ vniuersæ, tùm particularis eius loci, anfractuosissimi sub illis terris, ac voraginum pleni. Veteres, vel horrorem expressere dumtaxat, varijs istis nominibus: reciproco vortice maris, profunda voragine, vasto gurgite, sonitu, monstris, mugitu, latratu canum, rabie. Vel effectum, vt Ouidius;

Et vomit, & potat sæua Charybdis aquas.

Et item Seneca;

Quod rapax hausit, reuomit Charybdis.

Sæuitiæ huius tres caussas tetigit Aristoteles, præruptas loci cauernas, vertigines maris, fluctus reciprocos 23. probl. Addo his violentissimam caussam, ex importunissimo duorum marium inuicem concursu, in horis præsertim fluxus, & refluxus, quo necessariò totum æstuat mare. Hinc enim Tyrrheno, illinc Adriatico incumbente mari in angustias freti, vbi pleno impetu concurrunt; alterum refrangit vim alterius, fluctus fluctum diuerberat, ac alterno vertice partim mare colliditur in scopulos, & partim in immensas compulsum voragi-

Caussę naturales.

ragines, horrendo sonitu, ac spectaculo, & vomitur, & reuomitur. Cur alijs in angustijs non ita sæuiat mare, facilioris situs caussa est. Tum quia locus non adeo profundus, hic profundissimus, ac tota hic Insula anfractuosissima est, vt iam diximus. Tum quia venti per alios tractus ea carent sæuitia, vbi rectà in fretum Siculum Euro auster impetit sæuissimus.

Operationes marinæ aquæ.

MIXTA ergo cùm sit tot modis aqua maris; sicca, acris, & amara simul, ad superficiem tepens, & crassæ substantiæ; medicamentarijs quoq; virtutibus multis non vacat. Marina aqua (scribit Galenus primo Simpl.) sicuti & salsa, siccæ qualitatis est ad naturã nostram. Siccat ergo in totum, mordet, abstergit, & vlcera exsiccat. Piscatorum enim (inquit) vlcera per marinas aquas adeo videntur sicca, ac si forent salita. Contrà eorum qui in balneis aquarum dulcium versantur, humecta supra modum vlcera, ac flaccida visuntur. Qua propter Marina ipsa in balneis vtilissimè vsurpatur, & tàm simpliciter, quàm vt ratio exigit præparata. A scabie, pruritu, impetigine, clauis, tumoribus, ac doloribus articulorum liberat. Iuuat vel conspectu solo marina aqua, & item in balneo, iam aquam ex canis rabidi morsu timere incipientes. Quod ad occultam, aduersus tantam sæuitiam, referendum est proprietatem: vel etiam ad communem aquæ naturam; quod tamen vulgare est; vbi enim non adsit mare, pro compendiario magis remedio, simplicis aquæ labrum, vel fluuium, vel lacum sufficimus. Et item his qui atra bile in ventriculo vexantur. Calida marina fouentur à partu mammillæ infantarijs, copiam lactis ægrè tolerantibus, Aëtio. Ad liuores item disijciendos calidis conspersis, Dioscoride. Capitibus infusæ lendines necant, ac tetra, quæ pudendis hærent animalia non minus. Faciunt ad tineam, ac serpiginosa id genus vlcera, ad fauos in capitibus, & melicéridas. Mediocriter calentes ad testiculorum, & scroti inflammationes, tumentiasq. vtiliter vsurpantur, Plinio, Aëtio, ac Paulo testibus. Venenatorum ictus cohibent, & quæcunq; tremores inducunt, ac perfrictiones, Phalangiorum, scorpionum, pthyadæ, aspidis. Similiter calenti maris aqua fouentur vtiliter loca, è quibus extrahenda, ac discutienda aliqua noxia sint. Cachexiam emendat, nec minus cutim iam subeuntes aquas exsiccat. Conclusos inter abdomen, & peritonæum flatus discutit, & vteri similiter inflationes, primùm sola adhibita marina aqua, deinde aceto addito, & aliquo ex matricalibus, pulegio, calamintha, arthemisia, sabina, & eiusmodi. Tepida, & irrorata oculorum offuscationes remouet, cùm sanis alioqui illis noceat, Aëtio. Similiter ad empiesmô, & mydriasim oculi perfunduntur, Paulo; & nisi marina adsit, muria vsurpetur, vel posca. Clysteribus infunditur ad tormina, & morbum choleram vocatum sedandum: & item ad ischiadicos, colicos, cæterosq. id genus dolores. In vteri mola, quæ est inanis impregnatio, iubentur patientes, mulieres innatare in balneo marinarum aquarum: Vel saltem calido illarum suffitu locos foueri: adhibitis (si malint) discutientibus herbis, ac floribus, quos diximus. Porrò spuma maris, quæ salis pars est tenuior, quæ in scopulis sponte concreta reperitur, Dioscoride; facultatis definitur Gal. tùm acris, & tenuioris, tùm admodum digerentis. Quare affrictu solo verrucas carpit, quas porros vulgò non incongruè dicunt. Harena item littorum maris, tenuior præsertim pars, syncera, ac sub Sole calens, sumitur vtiliter, nec extrà ritus balnei, ad reficcanda corpora hydropicorum: & item ad rheumata, quemadmodum iam lib. 11. de Saburratione docuimus. Cæterùm sua acrimonia stomacho noxia est marina aqua, aluum turbat, bilem, & pituitam trahit, Dioscoride. Dabatur vtiliter eius tempore ad purgationem cum posca, vino, aut melle: Verùm post purgationem (inquit ipse) esculentum ius gallinaceorum, vel bonorum piscium propinandum, ad erosionis eius acrimoniam inhibendam. Ad quem modum didicit posteritas iusculenta eiusmodi à pharmaco exhibere. Id ipsum erat Thalassomelli, medicamentum scilicet ex marina aqua, ac melle, hodie inusitatum: quod recipit marinæ, & cælestis aquæ, & mellis æquas portiones: per colum traijcito, & sub canis æstu piceato vase insolato purgat leniùs, ac mollit quàm marina aqua. Præterquàm quòd oculis nocet marina aqua, caput quoque aggrauat vsu balnei, vt Auicenna inquit. Porrò mare salubris auræ est, quam ob rem (vt scribit Aristoteles) ob placidas maris aspirationes, semper nauigantes coloratiores existunt, quàm in paludibus. Nauigantibus verò nauseam mouet maximè insuetis, vel quidem ex aspectu immenso, ac timore (vt inquit Plutarchus.) vel potius, quia excitat ad motum vndarum fluctuationem in ventre, quam sedat, arcetque epotum absynthium. Vtilis porrò nauigatio ad Phtisim (Plinio teste) & ad eos qui sanguinem egerunt, pro salubri remedio, vtilis & lepræ Auicenna, hydropisi, apoplexiæ, stomachi frigiditatibus, ac eiusdé inflationibus, & inueterato capitis dolori, Cælio Aureliano. Nec nausea interim suis caret vtilitatibus: nã ex vomitu pluribus morbis capitis, oculorum, & pectoris mederi solemus.

Mare vnde vtile, sit canis rabidi morsibus.

Calidæ vsus.

Tepidæ.

Clysteres

Spuma maris.

Harenæ vsus.

Nocumẽta in potu

Iusculentorum à pharmaco vsus.

Thalassomelli.

Mare salubris auræ. 1. Probl. 54.

De

De marinis insulis, & lacubus, & stagnis.

PORRO nunc de lacubus, & stagnis dicturi, consideramus, quod quæ Insularum ratio, ac conditiones sunt in mari, easdem rependunt vices lacus in terris. Vtrorumque enim æterna, vel (vt melius dicam) coëua origo est cum mari, terra, & vniuerso ipso. Vt illæ dorsum veluti quoddam eminent à reliqua superficie maris: ita lacus humiliora occupant in terris loca. Assimilantur & in aliqua nouitate originis: quasdam enim nouiter enatas Insulas memoriæ proditum est, Plinio, ac ipsarum nomina Græco idiomate id ostendunt. Nea quasi Noua Insula in Hellesponto: Hiera, quod est Sacra, quæ & Automate, quasi ad casum nata: & Thia, siue diuina, aliæq. inter Cycladas Aegeo mari. Sic Melos, Delos, Rhodos, Anaphæ produntur enatæ, & quædam iuxtà Aeolias, quæ olim septem, nunc plures. Quæ necessariam habent caussam, rerum creaturarum omnium vicissitudinem, mutationemq. maris, terræ, & tandem cœli. Cœlum enim finitum numero, magnitudine, motu, & vigore, cur & non tempore? Nam finiri mundum in partibus suis, hoc etiam Philosophus testatur: Mare enim vbi olim terra; & è conuerso, nunc terra vbi olim mare, quæ res difficultatem non habent, alioqui summi agentis imperfectionem videtur arguere, qui motum, ac opus suum nunquam consummaret. Hæc verò mutatio, aut nouitas originis insularum, ac lacuum, aliquando repentina fit, qnemadmodum etiam repente fit aliquarum terrarum ruina, ex terræmotu, vel incendio. Aliquando autem ex natura transmutationis, successiuè fit, & per interualla incompræhensibilia temporum, quando intercidunt bella, ac diræ pestes, vel fiunt populorum transmigrationes, vnde illa momenta non valet vitæ breuitas obseruare. Fiunt autem vbi mare vadosum, & breue: qualem iactant etiam veteres Taprobaneum, maximam in Indico mari australi Insulam, quotidie dilatare fines, ob vada breuia, Plinij tempore senis non amplius passibus certis locis. Et quibus terris narrantur maria recesisse: vt in Aegypto (si Herodoto credimus) mare olim suprà Memphim vsque ad Aethiopum montes fuisse; cui & Aristoteles in 11. Meteor. videtur assentire. Et Plato in Thimæo Atlanticam nobilissimam Atlantici Insulam submersam à mari, vnde & mare asserit tùm recessisse à colũnis Herculeis, vadosumq. ac innauigabile factũ, & contrà in Indico mari Aras Alexandri appingit cosmographi occupatas vndis. Ita & lacus plures repentè enati memorantur, ac aliquos vidimus nostra ætate, vt in Senensi ad Rosiam vicum, paruos tamen, qui posteà per tempora dilatantur. Et quem audio iuxtà Allobroges ex ingenti nunc terræmotu enatum, diruto oppido, ac factum lacum, qui perrennibus scatet aquis. In quibus omnibus aliqua contemplabimur. In Insulis, cùm hæ ceù dorso emineant super mare, ac montosæ sint, consentaneum rationi fit, quod allidentes assiduè infrà eas fluctus omnem extrudant limum, ac relinquant intus concauas, ac saxis in se suspensas. Vnde non mirum, quùm interdum corruant, pessundentq. secum quas supernè continent Vrbes. Quam ruinam, de Chalcyde olim accidisse meminit Strabo, & quod de Sicilia proditum est, ob vastam olim ruinam dissiluisse ab Italia. Item de Pythecusis, quæ est Aenaria nostri maris insula, quas idem Strabo narrat à Miseno promontorio auulsas. Claram verò in multis insulis, & de earum constitutione est summi opificis prouidentia, vt in quibus diuerberatæ aquis cùm perpetuò sint, ac per suos anfractus iugiter ventis, subiectisq. ignibus sint factæ peruiæ; extremos suos natura videtur exercere conatus: metallorum inexhaustam propagationem, gemmarum nobilitatem super cæteras terras, calores, Thermas, & quæ vidimus Aetnæ, & tot aliarum terrarum miracula. Italiam marinis vndique circundatam, & ferè peninsulam esse; singulare naturæ donum existimatur, & præcipua caussa ad robur eius, ad fertilitatem omnium rerum ob tantam quam habet fontium, lacuum amnium, salubriumq. balnearum vbertatem. In lacubus autem, esse lacus longè à marinis, in mediterraneis, imò in summitatibus montium aliquos; nonnisi diuini eiusdem opificis dispositio est: qua visus est, tùm ad vniuersi ornamentum, tùm etiam ad commoditatem viuentium consuluisse, vt per hos lacus maris vices supplerentur, frigiditas auræ, amænitas regionum, commoditas piscationum. Quales habere multos gloriatur Italia, & omnes, longè à mari, amænissimum, maximumq. Benacum, qui & æstu, & fluctuum quandoque impetu maris superbiam æmulatur: piscosissimum Thrasimenum, Verbanum, Larium, Lucrinum, Idrium, Sebinum, Fucinum, ne dicam alios, & in Gallia, & in alijs prouincijs innumeros. De eorum antem natura duo consideramus: Primùm perrarò aqua, vel fluuij, vel copiosi fontis in lacum degenerat. Quæ fluit enim aqua, fluit ad exitum: ac omnis aqua suopte fluxu viam sui alicunde comparat ad exitum. Hoc in fluuijs declarauimus, qui occurrentes in lacus, eosdem quasi liberi iuris percurrunt, nec commiscentur illis. Alterum, Lacustrium aquarum non est sola, neque necessaria caussa situs humilitas: sic enim vbicunque loci esset humilitas, esset & aquarum lacuna possibilis. Sed subnatæ in loco humili vel plures venæ, vel singula-

Nouarũ Insularũ, ac lacuũ origo. Plin. li. 11. c. 88.

Trapobano Insula Mare recessisse.

Lacus nouiter enascentes.

Insularũ ruinæ.

Insulæ cur factæ sint.

Italiæ prærogatiua ex Plin. lib. 3. cap. 5. & Strabo libro 6.

Lacus cur longè à marinis.

Italiæ lacus.

Lacuum natura.

ris aliqua, & frugi vena; quę carentes cursu, carentes exitu, inuentam loci capacitatem implent: donec plenis labris, aut in amnem; aut occultis infrà recessibus exonerentur, Quales narrauimus aliquos: & quales vulgò admirantur lacus, etiam in altissimis montibus. In Alpibus, qua via ex Italia transitur in Galliã, Cenisij montis lacus, & item Vesuli vterque in vertice, non manifesta tantum carent origine, sed ne digitum quidem excedunt labra; in occultas nimirum cryptas sublabentes, vnde ad pedes montium, hinc Padus, illic Doria fluuius oritur: Talis enim montibus Nursinis paruus lacus, ex quo ad tria millia oritur.

Lacus Cenisius. Lacus Vesuli. Lacus Nursium. Lacus in Senensi. Aso flu.

In planis exempla lacuum, qui ad nullum prodeunt cursum, vulgaria sunt. Sed duo in Senensi agro non subticendi, quanquàm modici ambitus: Alter claris aquis, & limpidissimus, vbi Abbatia in Isola dicitur: alter hinc duo stadia in heremo Sancti Antonij, nigerrimus, ac serpentum latibulum aspectu ipso immobilis, ac auertens qui accesserint. Ambo sine origine, sine vadis, & sine exitu. Subnascuntur intimè latices. Quare ijsdem semper lacus, aqua alia, & alia, quæ subnascitur, & incessanter effluit. Perennant ergo aquæ lacus ab incessante origine.

Lacustrium qualitates.

Non putrescunt autem, quales stagnantes, & paludosæ, propter motum. Motus autem à putrefactione vendicat, diffl ındo ambientem calorem. Vel, quales diximus iam paruos lacus, non putrescunt, nouis sẽper aquis succedentibus; crassescunt tamen, & nigrescũt crassiores, quæ remanent partes. Motu autem medio agitãtur lacustres aquæ inter fluuialium cursum, ac marinarum æstum. Nimirum à successione continua, & à ventis.

Lacus cur minus harenosi sint. Benacus lacus. Harena quid sit.

Qualitate autem variant ex natura aluei, quales cæteræ aquarum species. Itaque sunt ex lacustribus quædam quæ ex aluei glarea, sabulo, ac harena limpidæ, adeoq. suaues inueniuntur, vt ne fluuialibus quidem cedãt. Lacus tamen minus harenæ solent habere quàm mare, & quàm fluuius: quia (vt auctor est Aristoteles in Problem.) lacus carent scopulis, nam harena nihil aliud est quam sexum in minima præfactum ictu fluctuum, & quo fluctuant magis, eo meliores, magis enim tenuantur motu: quam caussam habent bonitatis amœnissimi Benaci lacus aquæ, quæ piscibus scatent tùm nobilissimis, tùm multitudine, & magnitudine super omnes lacus. Secundas tribuunt Lario sub Como: tertias Thrasimeno, taceo alios.

Pœsa lacus. Sypũti riuus.

Porrò salubri vena, meliore alueo fœliciori sydere quidam lacus sunt, quos & in potibus non aspernantur. Tales lacus, quos Eulæus, & Choaspes flumina faciunt in Parthis, ex quibus aquis (testantur Ctesias Gnidius, & Herodotus) Reges indigenæ tantùm bibisse, ac secum in longinqua vineta contulisse solitos vasis argenteis. & item Pæsa lacus, potui idoneus, de quo meminit Aristo. 23. Proble. Sypunti riuulum propè mare in Apulia meminit Strabo, ad omnes penè morbos salubrem.

Claneis in Senẽsi. Ciminus lacus. Lucrinus lacus. Auernus. Lacus Themistitan. Montes salsi sub mare.

Aliæ niuosæ, & crudæ, quales sub Alpes, vt Larius ipse, Verbanus, Sebinus, Lambrus, omnes trans Padum. Et quicunque trans Alpes in Heluetijs, & vltrà sub gelido boote gelantur. Aliæ cœnosæ infœlici solo, quæ stagni potius naturam habent, quàm lacus: vt in Senensi Clanes, quæ plurima ex parte collectas ex Aretino vsque agro, ima in vligine tardant, absumunturq. Ad Ciminum lacum, qui à Vico hodie dicitur, tota circum tellus fathiscit humore, ac facta scrobe aqua exilit. Alię salsæ, vt quarum lacus iuxtà mare est: vt Lucrinus inter Puteolos, & Baias, à piscium quæstu sic dictus Latinis nostris ætate nostra, vel ipsis incendijs absorptus. Amplior non procul Auernus putore horrendo sulphurei soli, auibus inuisus, & cunctis animantibus. Aliæ salsitatem concipiunt à solo: quam caussam ex antiquis quidam tanti faciunt, vt eam quoque in marinarum salsedine asseuerent. Subesse enim intra vastas maris cauitates montes natura salsos, vt etiam in terris, ex quibus frequenti allisu vndę substantiam in se concipiant salis. Quæ tamen caussa, vt in vniuerso mari iners est, ac inefficax sine alia caussa; ita in fontibus quibusdam euidens, & in Lacubus verisimilibus fit, maximè qui à marinis longè absint, & tamen salsi.

In Armenia. Lacus Nitrosus.

Nam in Armenia cum multi sint lacus, Mantianus vnus, post Mœotim maximus inquit (Strabo) & salsis aquis, Arsenus alter Nitrosus est, vnde testes dilacerat, nec propterea eius aqua bibitur: In Mexico, occidentali terra nouiter inuenta, lacus salsus est, multæ amplitudinis, & sine exitu, triginta ferè leucas ab Oceano: in cuius medio florentissima totius occidentalis ciuitas Themistitan, situ in aquis altera Venetiæ. Salsas plus quàm cœlestes iuuare plantas in Tylo Rubri insula narrat ex Androsthene Theophrastus.

Vsus lacustrium.

In vniuersum lacustres potibus ineptæ sunt, quanquam aliquarum singularis sit prærogatiua. Damnantur & cœnosæ, pro mala aëris qualitate, iniucundę visu, densæ, graues, acres in potibus, & quæ multas progignunt vligines. Experimentum malitiæ est commune cum alijs, si vasa ære inficiant, vel si decoctæ subsidentias deponant, vel si legumina tardè percoquant. Limus aquarum vitium est, Plinio teste, si tamen anguillis scateat, salubritatis inditium habet. Damnabiles quoque lacustres sunt vel ob crassiciem, nisi ob aliud, passæ quiddam assiduo Sole, ac subtilibus partibus exutæ. quare bibentibus obstructiones gignunt, Viscerum tumores, lienes, iliorum dolores, calculos, scabies, quartanas, lepras, hæmorrhoidas, varices, hydropes.

Palu-

Paluſtres aquæ.

PALVSTRES verò & ſtagnantes aquæ duplici nomine potiſſimum à lacuſtribus differunt. Origine: nam lacus naturales habet, ac perennes aquas, quas viuas idcircò appellant. Palus verò collectas ex imbribus; vnde ſtagnum, quòd ſtantes, & mortuas (vt aiunt) continet. Differunt & exitu, quo carent paluſtres, ſolis tantum æſtu afficcatæ. Vel arte, quomodo Pontinas paludes in Campania exſiccatas legitur Corn. Cetego Conſ. ac ex eo multum agri acquiſitum, Plinio: quod de lacubus nuſquam memoratur. Nec fortaſſe fieri facilè, ſi tàm lacubus, quàm mari, atque fluminibus certum naturam ſtatuiſſe terminũ concedamus, & perennes aquas. Ex prædictis cæteræ in ſtagnantibus emanant differentiæ, vt putreſcibiles ſint, viſcidæ, bulloſæ, luridæ, vliginoſæ, craſſæ, & quod telis inſtar araneis ſupertegantur, æſtate idcircò calidiores, hieme frigidiores. Abuſus verò quidam videtur vſurpari paludis nomen in quibuſdam viuis aquis. Mœotis enim palus, ſinus maris ampliſſimus eſt; quare eam Scythæ, populi finitimi, Temerinda (Plinio teſte) appellant, quod matrem maris ſignificat. Vel melius (ni fallor) palus hæc dicitur, quia non obſcuras habet à cæteris ſinibus maris differentias, tùm quia mœotidis aquæ fermè dulces ſunt, non ſalſæ, vt marinæ; ob multitudinem. ſ. fluminum, qui ab Europa maximè (vt Ariſtoteles inquit) in eam influunt. Tùm quia ex aſſidua colluuie, quibus flumina iam magna, præſertim Danubius, & Tanais à circumſtantibus regionibus iugiter in eam congerunt, paludoſa neceſſariò tota fit, ac quaſi ſtagnans potius, quàm mare. Adde hinc duo alia notatu digna; Vnum, non mirum propterea eſt, quod non adeo tutæ nauigationis hoc mare fit, ſed quaſi altera ſyrtes vada paſſim arenoſa habet, ac breuia, non admodum quinque, vel ſeptem vlnas (ſi quorundã diligentiæ credimus) habens altitudinis. Immò ex aſſiduo congeſtu, qui ibi fieri videtur terræ vndique & arenarum, certum ſit philoſophi iudicium, quod ad eam partem, vbi nunc mare futura olim ſit terra. Alterũ ſi vulgari illorum homini admirationi ſatis faciendum eſt, Cur aggeres illi arenarum non ad ipſum ſtatim littus, ſed longe à littore triginta admodum milliaria in altis fluctibus aggerantur. Hæc diuerſitatis huius ſcitu digna videtur cauſſa, quoniã impetus ille influentium amnium compingit in altum limoſam colluuiem, & ceſpites, & arenã ſimul. vbi cùm obijcem inueniant maiorum fluctuum, ac dorſum maris validius, coaceruantur in cumulos illos, qui rurſus nouis aduentantibus fluctibus ſubſident, vel alio loco exinde coaleſcunt, ac difficilem propterea reddunt nauigationem. Simili porrò exemplo coaleſcunt arenæ in Pallantia palude apud breuia, & Syrtes Lybico mari, nauigationis idcircò infeliciſsimæ. Nec ſecus mare Tyberiadis iu Galilæa, (vt teſtatur Corn. Tacitus) ex magnis collationibus aquarum ceù mare fit, quæ ex monte Libano, ac Iordane fluuio in eã concauitatem confluunt in ſpeciem maris. Nec verum eſt Hircanum mare colligi à maximis, quos ſuſcipit, amnibus, quaſi palus maxima ſit; ſed vt maximus potius lacus originem vnam habere videtur cum mari, Nec veræ paludes ſunt inundantium fluuiorum collectiones, Nili, Gangis, Tanais; ſed deriuationes potius dicendæ; vbi plures, vbi maximæ, vbi nullæ. Nili idcirco laudabiles, vt ex Rufo ſcribit Oribaſius, etiam in potibus. Nam & hieme non putreſcunt, neque enim ſupercaleſcunt, & quodam agitantur motu. Et quemadmodum in vaſis fit, ita percolatæ natura ſabuli, ac omni exutæ fomite putredinis, conſeruantur incorruptibiles. Nec ſinit Nilus inundans Aegyptum, eas intrà argines antiquari, nec inareſcere; ſed quot annis inundans deſidem extrudit, recentem infundit. In totum Paluſtres cùm ad varia humanæ vitæ miniſteria natura parauerit, ad hortorum potiſſimè irrigationes perutiles ſunt, Theophraſto authore. Delectant admodum iumenta in potibus, & equi earum vſu impinguantur. Nec vbi ex labore, aut citato incaluerint itinere, dolorum pericula incurrunt, vt ſi frigidas bibant, & crudas. Operæ verò precium eſt, defœcandi quoque impuras aquas modum oſtendere, quod conductoribus exercituum ſcire potiſſimùm neceſſe eſt. Vbi ergo ad quampiam prauarum aquarum paludem, vel fluuium caſtrametati fuerint, ſcrobes primò circà ipſa ſtagna effodiant, vt in eas ſubtiliſſimus humor eliquetur. Sic enim vligines, ranas, hyrudines, & hoc turpium beſtiolarum genus, quæ in eiuſmodi aquis degere ſolent, vitabunt, ac puriores potabunt. Vel per vaſa duplicia, vel etiam triplicia, plena harenis, vel ſabulone transfundant, ſicq. puram ex harena vaſis infimi accipient. Diocles medicus, qui diù hæc experimenta fecit in exercitibus Darij, decoquere eas ad tertias docuit, iniectis ouorum albuminibus, argillæq. ſemiſextario in ſingulis amphoris commixto, ac mox transfundere. Communiter omnes putrefactas, & metallicas coquunt: limoſas ſaltem de vaſe in vas transfundunt. Marinas Ariſtoteles docet percoquere. Solinus autem percolari argilla, & ſabulo maſculo, ſicut & Nitroſæ, & amaræ, quas cum polenta etiam nonnulli incoquunt. In deſertis circà Rubrum mare petentes (ſcribit Plinius) Nitroſas, atque Salmaci-

Palus, & ſtagnum.
Pontina Palus.
Qualitates.
Mœotis palus.
Temerinda.
Palus pallantias.
Mœotis palus dulcis.
Arenoſa, & non tutè nauigatur.
Aggeres arenarũ inſtabiles
Syrtes, & pallantia palus.
Mare Tyberiadis palus.
Mare Hircanum.
Fluuiorũ collectiones.
Nili paludes potabiles.
Vſus paluſtrium.
Aquæ purificandæ modus.

Dulces in littore maris.

macidas, & Fœculentas, addita polenta intrà duas horas faciunt vtiles, ipsaq. vescuntur polenta. Harena autem, siue arena dicatur, quasi arida, non eadem vbiq. ad hunc vsum reperitur idonea. Crassa, ac dura ad maris littora, quæ ictu scilicet fluctuum è subiectis mari saxis in tenuissima segmenta comminuitur, quæ melius Saburra dicta est. Pura, ac diluta magis, quæ fluminũ impetu è montanis diruitur. Terrea, & pauca in lacubus, quoniam in eis nec saxa consistunt, nec eo feruntur impetu, quas in problem. distinguit philosophus. Certis ergo locis cũ nautæ aquatum descendunt, non alios petunt fontes: nam factis in ipso littore breuibus scrobibus, propè eliciũt dulces, quales fama est reperiri toto littore Aphrico, quà ab Atlante monte dulcia flumina excipit, ac dulces ex harenis imbibit corriuationes. Præcipuè in Aegypto, quà longè, lateq. Nili stagna perennant, & item in Epiri littore, & circà Dirachium. Quæ proprietas Aphrici littoris notatur in problematib. Sec. 23. nempè quia ex continente littora illa recipiunt dulces, qui tamen non durãt fontes perpetui, hac inquit, ratione, quia facta scrobe, ac haustis dulcibus, statim in vacuũ locũ succedũt salsæ à mari, quod propterea refugiũ à marinis, & alijs in locis haberi potest. Brundusij (scribit Plin. in 2.) in portu fons incorruptas præstat aquas nauigantibus.

Fons dulcis in littore Hadriatico.

Locus autem memorabilis est ad Stylũ nobile Calabriæ oppidum, vbi in ipso littore, quod interest à freto siculo, & Hadriatico, fons oritur è præaltis iugis aquarum dulcium vberrimus, quo longissimo excursu nautæ, ac pyratæ etiam aquatum descendunt. Sed iam ad naturales salsas veniamus.

De salsis aquis naturalibus. Cap. IIII.

Marinarũ duplex caussa.

SALSARVM autem naturalium aquarum caussæ, diuersæ sunt à marinis, quas hic breuiter recensebimus. In marinis enim salsitatis caussa potissima est, auctore Aristotele, calor solis, qui bifariam salsitatem in mari operatur: primùm per exhalationem, ac sequestrationem, quam facit continuam dulcis & insipidi ab ipso mari: deinde per salsi ipsius commixtionem ex pluuijs. Pluuiæ enim congestæ ex varijs in aëre vaporibus, fuliginosis, siccis, aqueis, salsum necessariò refundunt saporem. Adeo & purgamenta terrarum, quæ iugiter flumina congerunt in mare: quæ omnes caussæ (vt neminem latere arbitror) in aquis naturaliter salsis non habent locum.

Salsarum naturalis duplex caussa.

Dicamus igitur, quòd salsarum naturalium caussæ aliæ sunt, & hæ quoque duplices. Salsi enim tam fontes, quàm lacus, ac fluuij, tales sunt; vel quia à marinis deriuant salsis: eæq. siue apertis à mari deriuent faucibus, vt de Lucrino diximus lacu, & de Auerno in Campania: siue è subterraneis confluant meatibus; haud diuersam habent à marinis qualitatem, nec aliam requirunt considerationem. Vel quia venæ ipsæ obiter terræ abluunt naturam plus minus aridam, aut compositam, & aliquibus locis exactè salsam; de quibus perpetuò nobis sermo intelligendus est de balneis, ac fontibus salsis; plurimam enim habent diuersitatem.

Salsus sapor terræ proprius.

Omnis enim terra videtur sale participare: nam (vt auctor est Theophrastus in vi. de caussis plantarũ) salsus sapor nulli fructuum, nec vlli aliarum rerum propriè inest, vt cæteri sapores; sed terræ est proprius, vbi plus, vbi minus reperitur. Et quales terræ reperiuntur, tales obtinent salsæ qualitatis gradus ipsæ aquæ, fumosæ, siccæ, ponticæ, acres, subamaræ, & vbi exactè tellus est salsa, exactè salsæ.

I. Compositæ aquæ vt plurimum participant sale.

II.

Ex quibus duo planè declaranda veniunt: primùm quòd rara sit impressio in aquis ex quapiam minera, aut metallo, quæ & salis non participet qualitate: hoc enim sapore omnis terra participat. Alterum, quòd ex hac communissima terræ affectione cum sale, vix aliqua reperiretur vena pura, & quæ simplex dicitur aqua; nisi aquæ ipsæ admirabili dispositione diuini opificis, diuersos terræ tractus penetrarent, & quasi iussæ subirent montes, vnde refluentes diuerberarentur, exuerentq. per lapidum rimas; & per nudam glaream, omnem terræ qualitatem. Vbi varij contingunt casus, & planè quot tractus terrarum, tot in vnaquaque aqua, mutationes, tàm in saporibus, quàm in cæteris differentijs, vbi purgantur, vbi rursus contemerantur. Sed relictis primis terrarum infectionibus; de exactè salsis quicunque amnium, fontiumùe salsi sunt, aut mineram salis præterijsse, aut eam certè qualitatem à quapiam eius naturæ substantia suscepisse censendum est.

Salsæ steriles.

Qualis potest esse cinis & calx, loca sicca, arida, & infœcunda. Omnis locus (inquit Plin.) in quo sal reperitur, sterilis est, ipse in totum sponte nascens. Et Virgilius in Georgicis.

Salsa autem tellus, & quæ perhibetur amara,
Frugibus infœlix, ea nec mansuescit arando,
Nec Bacco genus, aut pomis sua nomina seruat.

Sal an alat plantas.

Quod & Theophrastus antè ipsum notauerat: adurunt enim inquit, nedum nutriunt salsæ plantas ipsas, augeriq. prohibent; præterquàm si quid ipsis affine sit, vt alga mari.

Non

Non enim videtur dubitandum, quòd sal (etsi paucæ alimoniæ sit) peculiares tamen sibi quasdam enutrit plantas. Nam Palmæ exaggeratus vnicè prodest: & salsarum irrigatione brassica, beta, rutha, eruca vegetantur; quam ob rem Aegyptij brassicam Nitratis aquis irrigant, atque ita multo dulciorem, tenerioremq. efficiunt: quod Martialis quoque percensuit in Xenijs.

Ne tibi pallentes moueant fastidia caules.
Nitrata viridis brassica fiet aqua.

Vel fortè ex raris illius plagę imbribus, assuefacta salsis illic terra vtcunque fruticat: quod idem ex Androsthene Plinius in Tylo Rubri insula asseuerat, vbi oleas, virentesq. frutices enasci dicit. Cæterùm salsarum moles crassa est, & aliquæ vnctuosæ. Iam marinam enim diximus omnem oleosam, teste Aristotele; tales accidit aliquando reperiri fontes salsos: Natiui tamen ex salsis mineris sunt merè salsi, & crassæ substantiæ. Vnde siquis aquam sale indito vehementer salsam fecerit, in ea ouum innatat: atque hoc indicio vtuntur in salsis aquis hi, qui artificialem salē è salinis decoquunt, aut cum fossilem per aquas depurant. Talem se exhibet aqua maris, facillimè idcircò onera tam magna sustinens: sed quarundam maximè lacunarum, vt in Palæstina Asphaltites, quem adduci ad hoc propositum Aristoteles; alijq. similes. Ex quibus intelligitur, quòd quanto clariores sunt salsæ, tanto minus terræ, & minus fœcundæ salis. In aliquibus extranea accedit mistio, aut terræ tinctæ, aut succi alicuius; quomodo multifariam coloratū salem prodidit Plin. Rubrū quidem ad Memphim, rufum circà Oxum, Croceum in Cappadocia, Centuripis purpureum in Sicilia: vbi non longè admodum, circa Gelam mirificè splendere, quas tamen omnes infecturas superficietenus, ac adeo exiles habet quicunque sal ita coloratus, vt cùm teritur eas amittat, planeq. albus omnis redeat. Ac pariter odore nullo sunt: etsi per alienam pariter mixturam aliquando oleant, vt sal Cappadociæ quidam odoratissimus, ac trāslucidus Plinio. Sapore sunt salso, & aliquibus locis magis salso, quàm marinæ aquæ: quam ob rem vbi aut solis feruore, aut ignis artificio partes salsæ concreuerint; eæ super cæteras terræ mineras exactam seruant substantiam, fiuntq. merū sal. Quod in ignem proiectum crepitat; quod miratur Plinius, vtpote sal natura ignea, & tamen inimica ignibus: quare nihil facilius extinguit incendia. Cur crepitet autem, rationem dedit Aristoteles in problematibus; quia sal multum obtinet humoris, qui ab igne tenuatus, & in flatum conuersus, dirumpit frustū, & locum quærit. Contrà, in aqua, vel sub aëre frigido, fathiscit, soluitur totū, quasi pristinam humoris naturam recipiens, quem inter elixandum, comburendumuè amiserat. Quapropter salsæ aquæ valenter exsiccant, calfaciunt minus, adstringunt, contrahunt, abstergunt, repurgant, in processu verò erodunt, vrunt, consumuntq. intus præsertim vsurpatæ. Ex his tertio cutim abstergunt, omnemq. excrementiam, ac putrescentem humiditatem exsiccant, nimiamq. corporis crassiciem longo vsu extenuant. Scabiosis, leprosis, elephanticis, maculosis, vitiliginosisq. summè conducunt: papulas, ac manantia id genus vlcera emundant. Artuum extuberationes inhibent, inflationes, a cœdemata discutiunt, eiusmodi podagricis, ac iuncturarum affectibus medentur. Informem exsiccant hydropisim in balneis; quo nomine intelligendum venit prouerbium, quod à Celso citatur, atque Plinio, SALE, SOLE, & SITI CVRATVR HYDROPISIS. Hypocondriorum distentiones cohibent, ventris, intestinorum, atque vteri flatus discutiunt: quare colicos dolores ante accessionem mirificè alleuiant, etiam in clysterijs inditæ. Lienes comminuunt, eoq. efficaciùs salsarum ipsarum smegmate illutato. Albas mulierum humiditates, locorum vlcera purgant, molam exinaniunt, verrucas, ac Thymos in pudendis exsiccant, intrà, extràq. prout ratio exigit, ministratæ. Omnem scabiem, ac pruriginem etiam pecorum sanant; pedum clauos item, & perniones exterunt, Plin. auctore. Vlcera oris collutæ leniunt, ex Dioscoride, gingiuarum tumores compescūt. dentium fœtorem auferunt, mundant, ac eos à putrefactione, & corrosione vendicant, & confirmant. Emanantes ex oculis humiditates reprimunt, & pterygia consumunt frigidę adhibitæ. Super hæc, humida excrementa omnia siccando, carnes à corruptione conseruant. Porrò de salsis intrò assumptis, diuersa operatio est, & diuersa ratio, in cibis, & iure medicamenti: vno enim adstringunt, alio modo laxant ventrem. In cibarijs, salsæ cibaria condiunt: quia sal omnium saporum primus, excitat ex palato saliuam, sine qua non fit bona præparatio cibi in ore. Siccant, atque adstringunt, parcè, vel cum vino ebibitæ. Auctoritate quoque Hippocratis in libro de aëre, aquis, & locis: crudæ enim cum sint (inquit) euinci non possunt à calore, quare magis constringunt, quàm eliquent aluum. Rhazes auctoritate Iaonnitij, Laxant quidem (inquit) aluum, ei qui ipsas bibere non consueuerit, pungendo intestina: sed cum vsus eis fuerit, retinent, siccando, & stipticando. Alij habendā esse rationē volunt de plus, & minus salsis: salsiores enim siccant impensè, minimè subsalsæ,

Substātia salis crassa.

Color.

Salis species colorati.

Odor.

Sapor.

Sal crepitat in igne.

Operationes.

Hydropis.

Sal cur fit condimentum ciborum.

Saliua ad nutritionem necessaria.

An adstringat, an laxet.

quæ irritant potiùs ad deiectionem. Sed hi errant,& Rhazes, ac standum cum Hippocrate est,simpliciter salsam siccare aluum, nimirùm in potibus,& cum cibis sumptam. Laxare contrà,vel abstergere potius iure balnei, ac planis mensuris, ieiuno corpore ebibitas: vbi eas tùm acri sua qualitate irritare vim expultricem ostendimus; tùm quantitate comprimere, ac deijcere aluum. Igitur, vbi in balnei dicebantur exsiccare frigidos humores, & omnem inde enatam scabiem sanare; in esculentis contrà, caput replent Dioscoride auctore,salsas gignunt serositates,ad scabiemq. & pruritum disponūt,& sanguinem corrumpunt. Dysenteriam porrò concitant,aut tabe afficiunt:quod plerisq; nauigantibus, in aquarum dulcium penuria,marinam bibentibus contigisse accepimus,auctore etiam Galeno. Troezene Cariæ oppido salmacidis assueti in potibus,& cibis,quia carent dulcibus, omnes, vel plurimi pedum vitijs laborant,Vitruuio.Syncera marina diu seruata (inquit Dioscorides) ac nulli potabili aquæ commixta,virus salis vetustate amittet:quod idem euenit in multis aquis,quæ salis materia contemeratæ,amittunt dum resident,corpulentiam. Alioqui naturales salsæ,quæ in origine merā,ac puram salis concipiunt qualitatem, seruantur integrum annum salsæ,cæterum limpidæ,& parum visu differentes à cæteris aquis. Quales per Vrbes Italiæ,& extrà Italiam feruntur multæ,salsulæ montis Catini,Aquarij aquæ, Blandulæ Carpi,Porretanæ,Villæ,Viterbienses,S.Cassiani,& aliquæ aliæ.

Nocumēta. — *Troezene aquæ.* — *An seruētur salsæ.*

De salsugineis aquis, & locis. Cap. IIII.

SALIS quidem vel hoc primum notissima sit excellentia, atq; fœcunditas in natura rerum,quod vnum ex quatuor elementis mare,sit ferè totum Sal. Itaque hunc primum terræ saporem diximus, quæ vt communicata est omnibus rebus materia, rectè primum dicitur, ac necessarium vitæ alimentum,vnde translata vox, sales prima elocutionis condimenta dicta sunt,ac salaria dicuntur,constituta militiæ,ac laboribus præmia. Atq; idem tamen vnum ex his est,quæ sui copia vilescunt: quod norunt multæ orbis partes: quibus hoc donum nimium parcè natura elargita est; vt quæ ad Arctos subiacent, algido cœlo, ac marinis conglaciatis, non salsis, solaribus inde radijs ferè semper auersis. Norunt & fœliciores aliquæ regiones, quæ magnos thesauros ex salis vsura congerunt, vt nullum vsquam largius vectigal regibus, nec minoribus impensis inuenire sit. Alma verò Italia hac quoq; gaudet prærogatiua,quæ sub temperato solis calore,binis pelagis clausa, littora hinc,atq; hinc salis frugalissima habet. Sed antequam ad terrestrium censuram veniamus;ex marinis sal sponte inuenitur,& arte confectum. Sponte quidem,vbi elati fluctus in scopulorum loculis quiescunt,in salemq. vigore solis coalescunt ex lem,atq; albissimū, quam spumam salis dicunt,in cœnis lautis electissimum. Arte autem fit, vbi ea littoris sit humilitas,ac arearum spatium,quo marinæ corriuentur: quales perpetuæ salinæ ad Hostiā Tyrrheni maris,& altiùs ad Telamonium portum,itemq. Herculeum,ne dicā cęteras. Multis porrò in locis, quanquam idonea sit corriuatio marinarum, sal tamen non fit; propter grauem aëris, quem stagnantes marinæ concitant halitum, vnde multas constat maritimas ciuitates fuisse derelictas. Quales olim erant salinæ ad Senogaliam in Picenis; quæ ciuitas ob tristem propterea halitum iā derelicta,iussu hodie G. VBALDI VRBINI DVCIS, exsiccatis magna ex parte salinis,iam meliori gaudet aura, ac vrbs ipsa nouis mœnijs instaurata. Sed præter marinum duo alia salis genera reperimus, alterum quidem eiusdem ferè cum prædicto naturæ:quale meminit Galenus in stagnis quibusdam nasci solitum, qui salsugineas impressiones habent. Talis (inquit) est Tragasius sal,non procul à Smynthio. quod erat Apollinis templum ea ætate percelebre, sub Pergamo Galeni patria. Et item Tattæus sal,qui è lacunis eius nominis in Phrygia concrescit,collyrijs oculorū vtilissimus, Plinio. Et in Pamphilia salinæ similes. Pariter exsiccatur æstiuis solibus in agro Tarentino,totumq. stagnum in salem abit,altitudine genua non excedens,omnium salsissimus,suauitateq. & candore in re medicamentaria probatissimus. Tertium verò fossile est,quod sal Petræ dicitur,vtpote lapideum,Arabibus verò auctoribus à splendore sal Gemmę,quod tamen à locis, vnde effoditur, nomen plerumq; acquirit, vt Thebaicus sal,Indus, Tragasius. Alioqui parum aut in substantia,aut in colore variant:nisi quòd præ marino,ac lacustri genere salis,Fossicius sal substantiam habet magis compactam, & vt dixi, lapideam; maiorem tamen partium tenuitatem, cum adstringendi potestate, affinis admodum cum Nitro,& cū Aphronitro naturæ. Id genus salis cæditur in Sicilia in Agrigentino, vbi locus ad Borangium hodie dicitur, Fazelo teste:hoc in igne soluitur (ob misturam vt credo bituminis) in aqua densatur, & crepitat. Ad Pelorum circà recuruum littus, uiolacei coloris fit; purpureum ad Centuripem Aetnæ, pellucidum ad Pachinum. Vnde non fontes solùm salsi in Sicilia permulti;sed integri etiam lacus salsi,& viua flumina. Tale stagnum Cocanicum, ad Aphri-

Sales, & salaria. — *Marini salis species.* — *Spuma salis.* — *Salis duæ aliæ species.* — *Tattæus sal.* — *Sal fossile sal Petræ, & sal Gēmeum.* — *In Sicilia.* — *Stagnum Cocanicū*

Aphricanam oram;& aliud simile iuxtà Gelam fluuium, qui & salsus idcirco appellatur, & huic ex aduerso alter,qui mittit in Tyrrhenum, & Hymeræ fluminis riuus salsus. Cæditur porrò & in Calabria, è montium profundissimis cauernis, crystalli modo lucidum. Et in Germania apud Thusam oppidum,& infrà in Valacchia, Russia, Cappadocia, Armenia, vbi Halys fluuius græco vocabulo salsus,vt Straboni placet. Qui & Halis nomine ponit fluuiū in Ponto,& salis fossilis montes libro 12. Inter fines verò Galatiæ, & Cappadociæ lacum esse Tatta nomine, qui tantam gignit salis vim,vt immisso in aquas fune, salis educant coronas, concrescit & alis volatilium,quæ eas contingant. In Meroe quoq; maxima Nili insula fossicius sal,& in Arabia;quæ locas omnes auctores notant. Plura exempla natiui salis ponit Plinius,præsertim in India,vbi Oromenus sal, qui è monte eius nominis lapidicinarū more cæditur,maiusq. vectigal regibus ex eo esse tradit,quàm ex auro atq; margaritis. Et item in Hircano mari circà portas Caspias. Et in Carmania Indiæ parte: quos montes Indiæ M.Paulus Venetus, ac iuniores alij nouarum terrarum exploratores, se hodie vidisse confirmant,sub magno Cham Indiæ partis,ac Tartarorum rege. Præterea apud ciuitatem Tingui salinas esse, in prouincia Cardiam nomine, & item in Tartaris ex putealibus aquis confici salem,magno quæstu. Citerius autē in meridionalibus, Camaran Insula Aerithrei sinus salis ferax elegantissimi:& hinc per occidentalem Oceanum Aloysius Cadamustus salem petreum commemorat in Nigritis extima Aphricæ parte, ad locum cui nomen Tagaza, quem triginta vsque dierum itinere conuehunt in mediterraneas terras, & maximè ad Mellitas gentes,quæ eo vtuntur cum aqua in medicamentis potorijs. Constat verò satis ex antiquis in tota Aphrica sal passim sub harenis reperiri, præsertim iuxtà Cyrenem mōtem in Lybia, vnde Cyrenaici salis celebritas, qui & Hammoniacus dicitur, circà Iouis scilicet Hammonis delubrum selectus,similis colore alumini,sed gustui insuauis,medicatus tamen præ cæteris,Dioscoride,& Plinio testibus. Ob quam Solis,ac soli ariditatem, multa in his regionibus salsarum copia perhibetur, perraræ dulces: quæ calamitas valde vtili compensatione sæpè ipsas regiones ab alienigenarum impetu vendicauit. Durat quoq; hæc ariditas,ac aquarum penuria in superiorem vsq; Arabiam,quæ deserta exinde cognominatur:in qua Carrhe fertur nobile oppidū,vbi domos sale è montibus exciso,ceū lapide construunt, Plinio. Quare sub Mecha metropoli,vbi Mahometi sarcophagum,vnicus qui habetur dulcis aquæ puteus, S.Marci Euangelistæ nomine, religiosè etiamnum à barbaris custoditur, asseruntq. ipsius sancti miraculo siticulosæ regioni elargitum. Dulces item perraræ,amaræ aliquæ in Persis,ac speciales salsæ inter Crermam,& Cobinam,quā ære participant, ac bibentibus aluum laxant. Prætereà de salsis, Hippocrene, quod est latinè Caballinus fons in Helicone Bæotiæ montes, salsas & calidas) vt fama est) continent aquas: percussū creditus pegasi equi scaturisse,qui Neptuni, hoc est maris filius idcirco fingitur. Salsulas in Prouincia Narbonensi recensuit Pomponius Mela, salsiores quàm marinæ. Cæterùm extimæ Aquilonales terræ,ob oppositas caussas Australibus prædictis,sunt maximè cunctarum mundi partium indigæ salis,in ipso etiam mari,quòd habent perpetuò rigidum. Qui rigor glaciei si (vt accidit) tepidiusculo sole liquetur, liquatur in dulces, inferiùs cubantibus salsis; quæ tamen ob caloris languorem illius cœli, vix coguntur in salem. Adeoque Noruegiani (quæ meminit Olaus Magnus Archiepiscopus Gothus) subiectas vndis salsas magnis impensis coquunt, salemque vicinis quoque communicant regionibus. Idem fieri in Gothia, diœcesi Vpsalensi. In Polonia Fossicius habetur sal, in profunditates montium quæsitus, specialiter sub Violisca, & Bochna. Fossicius quoque in Britannia. Item in Hispania citeriori, vbi amnes quoque salsos reperiri scribit Strabo, glebis salis inter harenas pellucentibus. Salsæ item in Germania quamplurimæ, vnde non fluuij solùm, verum etiam & loca ipsa, & oppida nomen inuenere: vt Hala per græcam à sale etymologiam nobile oppidum in Hermunduris,Hala in Sueuia,Hala in Rhetijs. Et altiùs apud Saxones permulti fontes salsi, vt in Luneburgo, & Staphurdo, vulgoque alij salsarum putei, ex quibus salem in magnis ahenis decoquunt. In Bactris duo lacus immensi sale æstuant, Plinio; vbi quoq; Ochus& Oxus flumina,quæ salis deferunt ramenta. In Dacia aquæ salsæ fossa Strabone ponitur, magni lacus ambita, ac altis clausa supercilijs, quæ tamen manifestum non habet exitum, nec augeri videtur. Salinæ item frugalissimæ in Aphrica, septentrionali parte, vt circa Vticam, Plinio; & circa Memphim in Aegypto. In Creta quoque Insula fontes narrantur salsi, & proximè in Cypro apud Citium. Et in Carnis ex Timaui fontibus, omnes salsi, excepto vno. Porrò quæ loca digna magis videntur historia, iam singulariter describemus.

Halys flu.
Tatta lacus.
Indus. Oromes. Tattæus.
Sal Petreus.
Sal Cyrenaicus. Sal Hammoniacus
AquaruM penuria.
Puteus S. Marci sub Mecha.
In Persis.
Fons Caballinus, & Pegaseus.
Sal in Hyporboreis.
In Polonia.
In Britannia.
In Germania.
In Bactris

Salis lapidicinæ, & aquæ salsæ in Vngaria.

SINGVLARIA verò magis exempla tàm locorum, quàm aquarum salsarum habentur in Pannonia, Dacia, ac Polonia, amplissimis regionibus, è quarum auctoribus recensebimus præcipuas aliquas. In Pannonia, quæ Vngaria est, complura salis fossilis loca, qui lapidicinarum instar cæditur, meminit Georgius Vernherus. In primis in Maromarusio, qui vocatur Monte. Montes verò, ac fontes exinde salsissimi ad fines Eperiensium, quam ob rem locus Souuar eo idiomate, quod est Salisburgum appellatur.

Fôtes Eperiensium.

Piscinæ salsorum Piscium in Transyluania.

MVLTAE quoque in Transyluania sunt, quæ Dacia antiquis. Vbi & Piscinæ salsæ noxiæ pecoribus, cum salsis verò piscibus sapidissimis, qui tamen si mittantur in dulces, paulo postea intereunt. Porrò ad ripam Marusij fluuij scopulorum instar visuntur salis petrei tumuli, cuius item fluuij alueus salsus est, non longè ab oppido Thorda, salinis in ea regione, percelebri. quos tamen exscindere, nisi publicanis regijs vetitum est. Aliæ ad Vuzagnam oppidum, quod pariter est Germanicè Salisburgum. Aliæ ad oppidum Dees, prouentus regiæ cameræ inæstimabilis: quas & à Georgio Reycherſdorfferi Transiluano accepimus.

Marubius flu. salsus.

Salis natura, quæ vegetatur, & crescit in Transyluania.

SALIS verò scissilis, ac montani naturam ex humore, aut succo id genus aliquo vegetari, ac crescere, satis quidem fidem facit; idem; Vernherus; nec minus ex nostris præclari aliqui testes. qui multa mihi hac in parte memoratu digna retulere, quæ referam. Inter alia vulgare ferè esse dum sal exscinditur, relicta elapsis annis instrumenta ferrea, ac ligna in eis reperiri. Quodam loco gallina cum ipsis ouis incubans reperta est, quæ eo obducta sale seruata est, ac incorrupta etiamnum ostenditur. Iam magna ex eis fodinis carbonũ vis erui solet cum sale, & vetustissimæ roboris trabes. Sal gemmeus, qui lucidior est omni sale, cùm in fundo reperitur, indicium fodientibus est inferius nullum esse salem, aut impuram terrã, ceu matricem reperiri. Abundat & vicina Polonia huius generis natiuo sale saxeo, in syncero tamen, ac magis solido.

Salinæ in Polonia.

Salinæ in Comitatu Tiroli.

EX his autem exemplis de sale in mediterraneis, iã non caret admiratione naturę consilium: quę, perinde sollicita de re adeo necessaria ad vitam, regionibus tàm longinquis à mari, & propterea egentibus sale, eis, vel montes natiui salis comparauit, vel lacus, vel fontes, forsan ex occultis à mari venis elargitur. Id genus salis frugifera natura est in Comitatu Tiroli in Germania, vbi plurimum coquitur ad Hals oppidum. Ac fluuius è proximis montanis ortus totus illius saporis est, quem Salza idcirco nominant, longè apud Bohẽmos in Danubium mittens. Ac recta per hunc tractum, Saſzeburgum ciuitas, atq; oppidum Salza. Hinc multis locis (scribunt noui auctores) strumosi fiunt homines, maximè verò mulieres, earundem (vt putant) aquarum vitio, quas bibunt.

Salza flu.

Salinæ in Burgundia.

SALINAE verò ex aquis natura salsis (vt scribit Bartholomæus Cassaneus Burgũdus) sunt in comitatu Burgundiæ, vbi Francię confinia cum Rhetijs, ad oppidum Salinas, quod & Salius dicitur. Elicitas enim mirãdis machinis è certis fontibus aquas salsas, longo artificum ordine in salem coquunt albissimum, sapidissimumque, ac tanta copia, vt non Burgundiæ solum, verum etiam & toti Sabaudiæ suppetat, Sueuiæque, ac propinquis vndique alijs terris: quæstu inæstimabili, & qui in rem communem distribuitur, partim principibus patrijs, & partim ecclesijs.

Salsæ in Enna Monte Siciliæ.

PORRO inter Salsas, quas multas obiter tetigimus in Sicilia, singularem aliquæ in Enna merentur historiam. Est autem Enna, præter Aetnam flammigerum, præaltus in hac insula mons, raptu olim Proserpinæ fabulosus, qui vastissimis salis fodinis vndiq; præruptus, permultis scatet fontibus, ac puteis salsis, hieme quidem tepidis, æstate verò frigidissimis, vt cæteri simplicium aquarum fontes. Hæ aquæ recipiuntur communiter elixandis carnibus, leguminibusq. coquendis ab ipsis incolis; ac gignunt aliquæ diuiti vena ingentem fluuium, qui à qualitate cognomento Salsus, suauissimis toto cursu in Africum, scatet anguil-

Fontes, ac salsi putei

Salsus flu.

lis.

lis. In quo autem mira notatur naturæ prouidentia, cùm hîc mons armentis, ac paſcuis ſit lætiſſimus, ac pro ſumma veluti coronide ſit oppido inſignitus, quod antiquis Enna, nunc Caſtrum Ioannes, à Rege olim eius nominis nuncupatur, habet in ipſo cacumine fontem aquæ dulcis vberrimum, ac ſaluberrimi potus tàm animantibus, quàm hominibus, & quod magis mireris, inuenies certis locis, vbi minus duobus paſſibus fontes emanant, hinc calidi, hinc frigidi.

Salſæ in Lesbo inſula ad Mitylene, Galeni.

DE obeſis curandis loquens Galenus lib. 14. Methodi cap. 15. per breuem hanc ſubſcribit hiſtoriam. Magis verò ad rem pertinebit, ſi aquæ ipſi digerendi facultas inſit. Ac, ſi quidem talem aliquam ſponte natam habemus, ipſa vtemur. Cuiuſmodi in Lesbo viſitur à Mitylene ſtadijs quadraginta: quæ porrò viribus, & colore eſt, qualis vtiq; fiat, ſiquis florem ſalis aquæ marinæ miſceat. Hæc item aqua etiã hydropicis, & reliquis tumefactis idonea eſt, vtpote valenter deſiccans, ita profectò vt præpinguibus. Ac præcipuè ſiquis ipſos cogat in ea celerrimè natare, nec poſt largam lauationem protinus eſſe, bibereue, ſed ſomno interpoſito, aut omnino ſaltem quiete.

Minera.
Operationes.
Vſus.

Salinæ in Volaterrano.

MVLTAE quoq; eiuſmodi ſalinæ ſunt in Italia, eæ tamen perexiguæ, nec adeo diuites, quam natura marinis ſalibus ſupero mari, atq; infero ſatis explcuit. Tales extant in Volaterrano, vbi collecta aqua è puteis altiſſimis, & in cortinis plumbeis decocta, in ſalem paulatim denſatur, qui omnium albiſſimus, ac tenuis in lautis menſis eligitur: Vnicum hodie illi ciuitati vectigal. Raphaele Volaterranno authore.

Salinæ in Aemilia.

AD viam Aemiliam, in agro Placentino ſalſæ habentur ſcrobes, è quibus ſimiliter ſal inſigne conficitur, Leandro Alberto authore. Et in Parmenſi, quæ in vſum medicinæ à quibuſdam probantur, per venas mixturæ tùm ſalſæ, tùm ferreæ, cum virtute manifeſtè calida.

Salinæ in Piceno.

SALSAE item aquæ in Piceno aliquæ ſunt: Vna in agro Aſculano ad Mozzanum pagum tribus mill. paſſ. Altera in Firmano ſub caſtro S. Angeli, ſalis ex artificio candidiſſimi ferax: vbi per eam terram Salinus fluentum ſicut & alterum eodem nomine ſub Aſculo ad ciuitellam influit. Proximè lacuna alia ſalſa, non longè ab Apennino, vnde proximum caſtrũ Mons Aponus dicitur, quaſi ſalſas Aponi aquas æmulans: & Apenna oppidum, & hinc non longè ad decem circiter mill. paſſ. in agro Tolentinati ad Roſanellum vicum, fons ſcatet inſigni ſalſedine, quem in aluminatis retulimus. Salſulæ quoq; perexiguus puteus eſt in agro Vrbinati ad oppidum S. Conſtantij, aqua Sancta indigenis dicta: quam purgandis corporibus in potu, extenuandiſq. vtiliter expertus ſum. quas, vt alias ſalſas in dyſentericis probauimus.

Salinus flu.
Aqua Sancta.

Aquæ Virginis ad Montem Orthonis ſub Patauio.

LOCORVM ergo, ac aquarum ſalſarum, aliæ ſumuntur ad vſum ſalis, quæ nimirùm ſynceriores ſunt; & aliæ quæ vel alteratæ ſunt mixturis, vel cum pauca virtute ſalis recipiuntur in balneis, quarum iam reſtat enarrare aliquos. Aponi quidem aquas ſub Patauio, & alia quæ ſunt in circuitu eorum montium balnea, vt exactè omnia ſint ſalſa, & plus aut minus calida, iam libro ſuperiore per ſingulares eorum hiſtorias oſtendimus. Ab Apono autem occidentem verſus, centum quinquaginta inſtar paſſuum ſpatio præaltus eminet collis, non ita amænus, cuius ad radices eſt templum MARIÆ VIRGINI dicatum, quod cùm multis ſplendeat miraculis. habet in veſtibulo Cryptam, fornicis modo extructam, vbi deſcenſu aliquot graduum fiſtula eſt aquæ frigidæ, & potabilis; & ex aduerſo alia tepidæ, parumq. ſalſæ ſcatebra, quæ Virginis aqua vocatur, in potibus medicatis apprimè vtilis. De qua cùm plurima fecerint experimenta Patauini medici, præcipuè verò doctiſſimi Franciſcus Friſimelica, & Aloyſius Bellacatus; primns omnium conquiſitè admodum tractauit Fallopius, à quo hæc accepimus. Aqua eſt puriſſima, ſalſedinem vix perceptibilem habens, vnde temperatam aliàs diximus. Materia eſt ſalis pauciſſima quantitas, ſalque mitiſſimũ, quantum tamen valet ſummam aquæ frigiditatem, humiditatemq. obtundere. Vſus tãtùm in potu eſt iure balnei. Aduerſus hepatis feruorem, & quæ eius generis ſoboles ſunt vitia vtiliter bibitur. Nec non ad omnem calidam intemperiem ventriculi, renum aliarumque par-

Qualitates.
Minera.
Vſus.

partium,& his specialiter vtilis,qui patiuntur guttam rubeam, facie scilicet rubicunda, & verrucosa,vel qui tales habent manus,vel calentes æstu noxio pedes,quæ manifesta sunt viscerum caloris indicia , qui si non semel, reiterato saltem harum aquarum vsu omnino extinguitur. [Electio.] Valent & aduersus gomorrheam,vitio calidorum renum,atq; etiam hepatis, ad eosdemq. haud secus fluores albos mulierum. Tota æstate sumendæ.

Balnea montis Orthonis.

PORRO vltrà ædem,præscriptamq. Virginis cryptam, percelebre extat Augustiniano-rum cœnobium,quod pro loci olim asperitate muro vndiq; cinctum,ac expurgata vndique vligine,cultuq. viridariorum ornatum,multam quoq; addit his balneis,quę continent,gratiam,atq; commoditatem . Intrà claustrum ergo scatebra primùm occurrit aquæ feruidæ, quæ in lacunam ad vsum balnei corriuatur ; è cuius alueo cœnum colligitur argillosum & pingue,pro lutamentis;& in secessu duo sudatoria medicatis,ac temperatis vaporibus, valde vtilia . [Minera.] Minerā dicit Sauonarola esse salsam,& à prædominio aluminosam:Montagnana sulphuream, salsam & pinguem. De sale (inquit Fallopius) non est dubium, gustu ipso, & quia concrescit sal circa canales æstiuo tempore,& hiberno item,ob calorem mineræ proprium . Sulphuris verò continere vapores tantum,& non substātiam, & minus quàm Aponi balneum: quicquid de alumine sit, quod cùm Fallopius neget adesse, & nulla id comprobet ratione, equidem cum Sauonarola potius affirmauerim , has mineras non sine aliqua aluminis portione esse,vtpote quod & terrę genus est sulphuri,ac sali congeneum,natiuumque his montibus : quod & ex insigni adstrictione tùm luti , tùm aquarum ipsarum depræhenditur . [Vsus.] Vsus olim balnei aduersus neruorum duritias, articulorumq. dolores, ex frigida,humidaq. intemperie ortos. Nunc verò absolutioni dumtaxat illutationum deseruit, & quandoq; ad exsiccandam scabiem . [Sudatoria.] Sudatoria sunt tepidissima,& ad emolliendum pariter induratos artus idonea , habentq. foueas membrorum particularium , ad contractiones id genus artuum,neruorumque,auxilij (vt quotidie videmus) certissimi. [Lutum.] Lutum verò,cuius item laus Sauonarolæ tempore erat præcipua,argillosum est , imò ipsum argillæ genus , ex quo Patauini figuli ollas conficiunt;pinguius tamen hoc loco,salsumque, & cum quodam sulphuris vapore , qui ipsum excoquit , virtutemq. illi communicat digerendi . Quare eo communiter vtimur ad digerendum,dissoluendumque,& ad vniendum luxatas partes . Facit ad oedematosas inflationes , tumoresq. einsmodi laxos in cruribus , ac informes, quos elephantes vocarunt Arabes;& ad roborandum articulos ipsos,ac iuncturas debiles. Cæterùm hic lutum non apponitur calidum ; sed primo concalefacta aliquandiu parte ipsa affecta in aqua balnei,mox lutum frigidum apponitur,& sub Sole finitur,vt moris est illutationum aliarum. Aduehitur in longinquas partes,vtileq. seruatur . Omni tempore vtile;sed per æstatis potissimùm initia eligendum,atq; etiam Autumno,quando cessatis iamdiu pluuijs synceram magis conseruat proprietatem.

Bal. domus nouæ sub Apono.

SVB censu pariter aquarum salsarum,est aqua in Patauinis, quæ ad Domum nouam iā nostrorum auorum ætate nuncupata fuit,vnum ferè milliare ab Apono,nec longè à S.Petri balneis distans. Est autem collis,vbi nascitur dumis,ac vepribus, lacunosisq. valleculis obsitus:itaq; fit,vt stagnantes aquas,quæ hinc,& ex vicinis Aponi balneis exonerantur,non adeò salubris auræ, omnes cum Sauonarola,iuniores etiam existiment . Sunt lacunæ plures [Salinæ.] aliæ frigidæ,aliæ calidæ,ac omnes insigniter salsæ:quam ob rem iam à D.Carrariensibus ad vsum conficiendi salem exceptæ,ac diu elaboratæ,ob situm tamen calcis,quem mittunt, & ob impensam dimissæ fuerunt. Non inutiles in balneis,nisi in tanta hic aliarum balnearum copia negligerentur.

Aquæ salsæ Montis Catini .

CASTELLVM Montis Catini,quod confine est Pistorio in Hetruria oppido,quibusdam aquis celebratur,quas Salmacidas à sapore cognominant , & tàm potu , quàm balneo vtiles. De quibus (vt scriptum reliquit Vgolinus hinc oriundus) cùm elapsis temporibus hic officinas conficiendis salibus construxissent,easq. cum modica densandi virtute reperissent, ac exigui fructus; ad vsum balnearum, ac potuum recepere . Mira verò reuelatio visa est , quùm neglectæ ob paucam salis vtilitatem , qua via defluebat in agros,ac pascua, visæ sunt bestiæ,quæ ex illis riguis biberent,refici,ac pedum vitijs,tumoribus ventris liberari. Sunt autem exquisitè salsæ, & siccantes gustu.quare destillatæ exilem,albissimumq. deponunt salem . Multa vndique secus fontes adnascitur tamariscus;quæ (vt author est Dioscorides) amat paludes , ac stagnantes id genus aquas de natura salis : vnde vim modicè resiccandi

subesse

subesse succis,quos ea terra alit,conijcitur . Sunt autem duæ scatebræ: primi verò meriti, maximè in potibus est Salmacida, quæ vulgo à Tettucio cognominatur. Altera,quæ Balneoli est, minus salsa, ac in potu minus purgando efficax. Per aluum vtræq; ebibitæ deijciunt,lubricamq, in posterum reddunt,decem circiter aut quindecim diebus sumptæ, certissimo experimento. Nec minus per vrinas;renum,ac vesicæ obstructiones aperiunt, arenulas pellunt, lapidem frangunt, vermes interficiunt. Vsus verò earum hodie celebris est in dysentericis, quos mirificè sanant, etiamsi nomæ intestina corraserint, ebibitæ singulis diebus à libra ad tripondium,pro tolerantia patientis. Quo nomine similiter atq; ad vrinæ difficultatem,admirandas adeò videmus quotidie harum aquarum virtutes;vt verè ipsas cælitus in salutem hominum destinatas esse credendum sit,cùm fermè homines ex acerrima dysenteria,iam iam exhausto cum sanguine spiritu,reuocent ad vitam. Dignæ idcirco quæ veluti cœleste quoddam auxilium continuè adseruentur; & maximè quoniam pro exacto ipsarum temperamento cum sale,syncer æ,& quales omnino è fonte ipso hauriuntur in longinquas multas hodie ciuitates,etiam extrà Italiam deuehuntur, ac toto anno (vt hic Romæ experimur) seruantur ad opportunos vsus incorruptæ. Cæterùm eadem balneoli aquæ potus præstat,quāquàm imbecillior sit,& languentibus iam viribus idcirco vtilior: & prætereà lauant se in eo vtiliter,vt in aquis exsiccantibus alijs,atq; abluentibus. Tribus potissimùm dispositionum generibus præsentissimum Sauonarola teste, frigidis defluxionibus, inflationibus ventris, & exinde factis doloribus perutile. Nec minus, vbi opus est,cœnum ipsum ad illutationes vtiliter accipitur.

Salinæ. Aqua Tettucij. Aqua Balneoli. Vsus. Balneoli vsus. Lutum Mōtis Catini.

Reliquæ salsæ.

His verò non derogandi studio,sed quoniam propagandæ sunt. Verum vtilitates, non dissimiles admodum sunt aliæ Salsulæ in his finibus, quæ è scopuloso saxo emanant ad ripā Elsæ Fluminis,sub Castello cognomento Florentino.sapore admodum salso,siccantes similiter,ac per aluum purgantes,& abstersoriæ.in quarum numero multas iam præscriptas, & quas conscribemus sub alijs generibus salsas ponendas esse supponimus, ac ad eadem per occasionem vsurpandas.

Salsæ sub Castello Florētino

Aquæ ad aquarium oppidum.

Ad Aquarium autem oppidum, inter Mutinam, & Rhegium Lepidi, qua Draco transit fluuius,scatet è rimoso,ac ingenti saxo, perexigua vena aquæ frigidæ, vbi in potibus elicitur,ac paulo infrà decidua colligitur in balneis. Mirandæ in primis substantiæ, ac temperamenti cum mixturis suis,quando proditum sit (Fallopio teste) CXX. annos seruatam, seque eam bibisse incorruptā,ac ad longinquissimas idcirco regiones extra Italiam, & vsq; in Hispaniam comportari.Minera cùm Sauonarolæ tempore, qui harum primus scripsit historiam,incomperta fuerit; ex operationibus posteà, ac summorum virorum, qui eam examinarunt, authoritate, præsertim experimentis eiusdem Fallopij, egregij sanè hac nostra tempestate viri, salsa, & nitrosa inuenta est, ac marmoris quidpiam obtinere. Nam inter alia,si per noctē in capisterio ligneo sinatur,salis manifestè ramēta in fissuris relinquit.Ceterū aqua clara,& limpida,nec aliquid sapit(vt inquit Menghus)& inodora. quāquā Sauonarola,ac alij non desint,qui in ea odorē notauerint Camphoræ,quod non dissimile veri videri poterit,ob soli communem ferè in tota ea regione naturam, quæ in Mutinensi agro, & in Parmensi pingui scatent bitumine, quod camphoræ odorem æmulari, maximè in aquis aliquando constat. Hanc naturam, & operationes ipsæ confirmant:aperiunt enim ebibitæ balnei more,aluum,atq; vrinas educunt,manifestè exsiccāt,ac mediocriter calefaciunt. Faciunt ad ventriculi intemperiem frigidam, appetentiam reuocant, à colicis vendicant doloribus, albas menstruorum fluxiones inhibent, membra collapsa roborant. Harenulas haud dubiè,ac viscositates, idque genus vrinæ impedimenta tollunt. Cæterùm cùm frigida aqua naturaliter scateat, alienum fore non arbitror, si in potibus præcalfacta sumatur, atque his præsertim, quorum uenter minus actu frigidas sustinet. Omni tempore anni, & prout ratio exigit, vtilis.

Minera. Operationes. Electio.

Aquæ Transcherij sub Bergomo.

Svb Bergomo,in Cenomanis Italiæ,decē circiter mill.à ciuitate,uicus est,qui à subiecta ualle,ac flumine Trans Cherium dicitur,ubi eius nominis antiquus puteus, qui olim ex usu (ut creditur) conficiendi salis,Salina dicebatur. Quam tamen seu prauo sulphuris odore destitutam,seu qualibet (ut usueuenit) temporum iniuria,siue hominum inscitia,ac limoso admodum alueo obsitam;iam auorum memoria,sumptibus Bartholomæi Colleonis,Reipublicæ Venetæ militis ea ætate famosissimi,in usum balnearum, ac potuum medicatorum rece-

Salinam fontem.

receperunt, idoneisq. ad hæc ministeria hospitijs instaurarunt. Quo tempore, attestamur cum medicis Bergomensibus, ac optima fide nunc HYERONIMI ALBANI Cardinalis amplisſ. Bartholomæum è patritia Albanorum familia egregium medicum de his balneis primùm scripsisse, ac extare etiamnum suo chyrographo historiam. quam posteà & Guido ex Carrariensi præclara olim medicis familia, & ex posteris Zimalam, alijq. eius ciuitatis medici sunt consecuti. Quorum consilio examinatis diligenter aquis, ac decreto publico Minera. balneis nouiter instauratis: Mineram varijs experimentis inuenerunt à prædominio Salsam, ac nitrosam, & quę ab occultis eius terreni mixturis non mediocrem sulphuris obtineret partem. necnon Bituminis, quod rectè arguunt nobiles illi medici, tùm ex ipso aluei limo, qui niger est, & cum lentore quodam, ac graui odore, tùm quia è vicinis lapidum sale- Vsus. bris diruptis, sæpè is liquor niger, ac nidorosus exæstuat. Quam ob rem selecta ad vsum è synceris fontibus aqua, ac aliarum abstergentium aquarum more exhibita in potibus, per aluum nonnullis, & per vrinas, interdum per vomitum operari inuenta est, ac aucta optimi balnei fama, iam à vicinis quoq; terris, ac Cisalpinis populis celebratur, vbi tàm viri, quàm fœmellæ discretis locis, se in tepidos immergunt fontes ad Sudationes ciendas. quos ad communia nostra instituta remittimus. Præterea & vsu ducciæ has aquas recipiunt, & item earum fimum in lutamentis, cum tanta in singulis vtilitate, vt ausint quidam vsu ipso asserere, has Aponi balneis non esse postponendas. Nutritionis membra ebibitæ iuuant ab- Operationes. stergendo, ac siccando, inæquali, & tàm frigida quàm calida faciendo æqualia. Flatus discutiunt, & frigidos intestinorum mucores pellunt, colicæ doloribus, & iliacæ, vteriq. inflationibus bene faciunt. Vrinarias omnes passiones, & calculos, & difficultates vrinæ, & ardorem sanant. Vnde non minori has vtilitate operari posse credimus, si medici experiantur, quàm quæ dictæ sunt Salsulæ M.Catini, in dysentericis potissimum, & nephriticis mirabiles, & in potibus, & clysterijs vtendas. Sitim præterea mendosam corrigunt, remota acrimoniæ caussa, hydropem, obstructa viscerum, ac thoracis, & asthmata digerunt. In Solijs iuuant podagricos, atq; arthriticos. Sub duccia autem faciunt aduersus catarrhales dispositiones, tàm quæ in capite hærent, surditas, tinnitus, stupor, dolor: quàm quæ ad subiectas capiti partes communicantur, spasmus, neruorum resolutio, tremor. Qui verò inueteratas, durasq. in articulis defluxiones sustinent, salutari admodum horum fontium cœno illutari solent, pro bituminis præsertim emolliendi facultate egregia. Scabiei communiter, Electio. ac omni subcutaneorum vitiorum generi medentur. Tota æstate eliguntur, etiam sub Sirio, cùm ob regionis iuxtà alpes algorem, tum ob remissam naturaliter ipsarum aquarum caliditatem. Quas nouissimè recognouimus, Curante Reu.P.Petro Nicholao Bergomen. Heremitanorum Vicar.

Salmacida Asculi.

AD Castellum Trissinum, quod Thesuinum à Plinio dicitur, in confinibus Asculi cum Aprutinis, fons medicatarum aquarum emanat. Quæ limpidæ, subflauæ in profundo, asperiusculæ gustui, & mediocriter salitæ, etiamnum retento latino nomine, Salmacidæ vulgò nuncupautur. Nec desunt qui dicant, argumento veteris aquæductus, qui hinc ad Asculum tendebat, iam olim antiquos hunc fontem sanitatis & deliciarum gratia intra mœnia condu- Castellanum, & Truẽtum flu. xisse, qui nunc in Castellanum amnem dispergitur, hoc à sinistris, Truento à dextris ciuitatẽ abluente. Porrò eodem valent hæ aquæ vsu, quem in cæteris potulentis iam diximus: quippe ex vomitu deijciunt, aluum laxant, vrinarios meatus aperiunt, ac omnem intemperiem etiam calidam emendant. Nutritionis organa, hepar, renes, vesicam, lienem, vterum, intestina abstergunt. Tota æstate vtiles. Ad omnem vsum hanc, & Anticoli aquam commendamus, præsertim in Nephriticis.

De nitratis aquis naturalibus. *Cap. V.*

Galen. 9. Sim. Plin. 31. cap. 10. Calastricũ nitrũ. NITRVM quidem (vt sapientes omnes cum Galeno, & Plinio conueniunt) haud multum à salis natura distat. Nam & decoctione, & insolatu nitrosarum aquarum perinde conficitur nitrum, ac sal ex salsis. & in Macedonia vtuntur Calastrico nitro salis vice. Hoc tamen, de quo nobis in præsens sermo est, à sale nitro, quod vocant factitium, longè distat, partium subtilissimarum, vnctuositatis tenuissimæ, vehementissimi in occulto spiritus, de quo genere idcirco loquemur posterius. Quibus sanè partibus nitri pariter substantia constat; mitioribus tamen, vnde & subtile est, & gratius, 6. de cau. Plan. quàm sal percipitur. Nihil gignit, aut alit, Theophrasto auctore, cum in salinis interdum herbæ virescant, & in mari tot animalia gignantur, tantum algæ. Quod dixit Plinius, in nitrarijs calciamenta his, qui nitrum factitant, breui spatio consumi, multam indicat eius sub-

ſtantia conſtat, mitioribus tamen, vnde & ſubtile eſt, & gratius, quàm ſal percipitur. Nihil gignit, aut alit, Theophraſto auctore, cum in ſalinis interdum herbæ vireſcant, & in mari tot animalia gignantur, tantum algæ. Quod dixit Plinius, in nitrarijs calciamenta his, qui nitrum factitant, breui ſpatio conſumi, multam indicat eius ſubſtantiæ acrimoniam. Quæ confirmatur auctore Dioſcoride; vim (inquit ipſe) & vſtionem ſalis habet tàm nitrum, quàm aphronitrum. & Galeno, in medio eſſe nitrum aphronitri, & ſalis virium. Cæterùm in Italiam non conuehitur iam multis ſeculis nitrum: nec natiuum habemus, niſi aquarum alicubi venas, atq; has (vt inquit Plinius) ſine viribus denſandi. Ex deſtillationis autem experimento, quod de aliquibus infrà dicendis fecimus; ſubſidentiam deponunt exilem, & paucam, & pellucidam, quæ in ignem proiecta non exilit, vt ſal, nec calcinatur, vt alumen. Hoc habet ſal petreus, qui in Calabria foditur, vbi pagus cognomine extat Alti montis: nam in ignem coniectus non diſſilit, neq; crepitat, ob affinem (vt credo) naturam cum nitro. Atq; hoc videntur à ſalſis aquis potiſſimum differre. Differunt etiam, quòd amarorem nitroſæ ſapiunt potius, quàm ſalſuginem, & quo magis ſyncerum habent nitrum, eo ſunt amariores. Quare cùm primo occurſu videantur ſenſorium demulcere, ob acres tamen, ac ſubtiles illas nitri partes, quas aquæ ſuſcipiunt in ſe, incidunt, atq; extenuant potentius multo, quàm ſalſæ (ex Galeni ſententia) deſiccant, ac digerunt, calfaciunt potentia ſuper aquæ temperatæ naturam, ac mediocriter adſtringunt: Ex operationibus, vim habent egregiè detergendi, viſcidos attenuant humores, laxant aluum, vrinas cient, ac ſudores euocant, his qui in alto concreuerunt, Dioſcoride. Ex his renes mundant, nec parum roborant, ab obſtructis vendicant, arenulas pellunt, ac ad veſicæ calculos effatu dignam præſtant vtilitatem. Adhuc ſi ferro, aut adſtringenti aliqua alia mixtura præditæ ſint (vt raræ non ſunt mixtæ) inſtrumenta quoq; nutritionis, inteſtina, & hepar mirificè iuuant, in frigida primùm & humida intemperie, & deinde in calida: vacuando virtute nitri per aluũ, & per vrinas, & corroborando acceſſoria ferri qualitate. Hinc malum corporis habitum corrigunt; ac efficacius ſi aluminis quoq; mixturam ducant, vt Porretanæ aquæ ebibitæ. Præcipuam verò facultatem nitratis in purgationibus attribuit Vitruuius, vt ſtrumarum quoq; inflationes comminuant. Synceræ perfuſæ, contrà quàm ſulphuroſæ faciant, iuuant oculos, lachrimas ſpontaneas inhibent, inflammationes reprimunt in principijs: vnde (quod notauit Plinius) in nitrarijs non lippiunt. Eademque ratione ad oris, gingiuarum, ac pudendorum affectiones facient; firmant enim dentium laxitates, eroſiones gingiuarum compeſcunt, calidos adfluxus cohibent. In balneis, frigidis ſimpliciter vtitur Corn. Celſus nitratis aquis ſubcutilis ad ſtomachi robur, qui frigida fermè, ac ſicca intemperie ſit affectus. Vtiliores ſi alumine ſint admixtæ; ſiccant enim valentius, adſtringunt, ſcabiem, pruritum, crurum antiqua vlcera, & reliqua id genus, quæ intemperiei hepatis ſoboles ſunt, vitia ſanant. Vtiliſſimæ verò in ſingulis cum ſulphuris mixtura, qui cum actualiter calidæ tenuitatem inſignem, ac penetrandi, digerendiq; facultatem acquirunt. Tales intelligit Galenus vtiles in palpitatione, tremore, & rigore. Tales & vſu ducciæ probantur S. Philippi balnea aduerſus omnes capitis, ac neruorum id genus paſſiones, tetanis medentur, & opiſthotonicis, cephaleæ, ſurditati. Tales damnat Galenus, in balneis ſcilicet pariter, atq; ſulphuroſas, ac bituminoſas, cæteraſque medicamentoſas aquas in febribus, primo ad Glauco. & 4. Aphor. 2. plus enim (inquit educunt bilis, ſed multo minus proſunt quam potabiles aquæ.

6. de cau. Plan. — *Aquæ nitratæ qualitates.* — *Sapor.* — *Operationes in potibus.* — *Perfuſionibus.* — *In baln.*

De nitratis aquis, & locis. Cap. VI.

DE locis verò, ac natura nitri, ſemper Aſia ſuper omnes terras nitro abundauit, etiã ad hæc tempora, etſi ad nos non adeò deferatur. Nec minoris laudis, ac precij, quas ponit Plinius nitrarias in Macedonia. Deinde quæ in Aegypto circa Memphim habentur. Vbi affuſa in aliquas lacunas aqua Nili conficitur. Deteriores tamen hæ ſunt, eodem teſte; nam lapideſcit ibi nitrum in aceruis, & multi ſunt tumuli ea de cauſſa ſaxei, ex quibus vaſa conficiunt. Proinde veriſimile fit quod nonnulli afferunt, nitri quandam materiam concreſcere in lapidem aliquibus locis, Alabaſtritem vocant, quem cauant, eodem auctore, ad vaſa vnguentaria, quoniam optimè ea, ſimiliterq. cadauera incorrupta ſeruare dicitur. Eiuſmodi in Volaterrano lapidicinæ habentur, lapidis natiui ſcilicet ſubſtãtię tenuis, ac niuis candore pellucidæ: ex quibus concinna vaſa torno, ac lenibus ſcalpellis conficiunt, materia adeò tractabili, vt quidam ſolerti manu ſonora organa ex ea fecerint. Talem quoq; audio inueniri materiam in Belgis ad Herbern oppidum. quam indicaſſe videtur Plin. lib. 36. cap. 22. vel conſimile genus candidi lapidis, quem (inquit) in Belgica prouincia ferra, qua lignum, ad tegularum, & imbricum vicem ſecãt, ac facilius quam

Lib. 31. cap. 10. — *Alabaſtrites lap.* — *In Belgis.*

lignum. Reperitur etiam eius naturæ lapis in Britannia apud Sabrinam fluuium, qui idcirco subsalsi saporis est.

Salsus flu.
Alabastrũ

Cæterùm non est id verum alabastrum: quod probatissimum, solidioris substantiæ, & non adeò translucidũ nascitur in Carmania, mox in India, & circa Thebas Aegyptias: omnium verò candidissimum, quod in sumptuosis operibus probatur, ad Damascum Syriæ eruitur. Porrò nitrum quoq; optimum nascitur in Lydia, Media, Caria, Pamphilia, Cappadocia, præsertim quod ex Buna oppido aduehitur, Dioscoride. Ac optimum Philadelphiæ aphronitrum, quæ tenuior nitri pars intelligitur, spumæ instar, vnde illi nomen, leuissima.

Aphronitrum.

Quibus in locis omnibus synceras haud dubiè nitratas aquas quærere oportet: vnde Letis in Macedonia lacus percelebris est, nitri qualitate. Et in Armenia Arschus, qui & Arethusa dicitur, in quem influit Tygris. Reperiuntur etiam pluribus alijs locis, sed hæ aut mixtæ plurifariam sunt, quales iam in exemplis retulimus aliquas. Et quales in Phrygia nitrosæ perhibẽtur ab Atheneo iuxtà Menis pagum, sed calidæ, vt credo, ob mixturam sulphuris. Et item calidæ in Leontis pago. Aut synceræ nitri, sed (vt inquit Plin.) sine viribus densandi: de quibus singularia iam aliqua ponemus exempla.

Letis lacus.
Arschus lacus.
In Phrygia.

Cutiliæ aquæ in Sabinis.

Inter nitrosas aquas, & quæ potionibus depurgent, frigidas commemorat Vitruuius in Pinna Vestina. Frigidas item in Cutilijs, quas Cotylas Græci, vt Dionysius Halicarnaseus, & Subcutilas etiam vocant Plinius, & Celsus. Multæ quidem obseruantiæ, ac superstitiosæ habitæ vsq; à primis Aborigenum temporibus. Erant autem Cutiliæ antiqua in Sabinis ciuitas, vt ex Liuio, ac Antonini Cæs. Itinerario elicitur, septuaginta stadijs à Reate: vbi etiamnum locus, qui nunc est citrà Ciuitatem Ducalem, Cotila dicitur, isque multis vestigijs magnæ olim ciuitatis conspicuus, Saturni habet inter alia templum antiquissimũ, nec longè istarum aquarum lacum quatuor iugerum instar amplitudinis. Fuit autem is lacus apud Aborigenes, Saturni olim primi indigetis memoria Sacer, ac admirandi spectaculi, quòd Plinius, ac cæteri auctores notant, quia fluctuantem in se contineret Insulã, ac opacam iuxtà haberet Syluam, quæ nunquã die, ac noctũ eodem loco visebatur. Quare meminit Dionysius in primis rerum Romanarum commentarijs, Pelasgos, cum circa Cotylam Aborigenum vrbem statiua haberent iuxtà lacum Sacrum, ac in eo Insulam circumagi aduertissent, recordati consulto olim Iouis Dodonæi oraculo, vt Saturniam quærerent terrã, & vbi id spectrum fluitantis Insulæ vidissent, fatale illis solũ futurum; in his locis, inito cũ Aborigenis fœdere, cõsedisse, eiusq. fœderis ergo decimas Phœbo dedisse, Ioui capita, Patri hominẽ, in quorum posteà memoriã templum quoq; sacrũ, ac alia monumenta posita fuisse videntur. Ipsam Insulam Italiç vmbilicum tradidit Marcus Varro, auctore Plinio. Et quod illis augere potuit admirationem, lacus immensæ profunditatis, ac incompertę, semper plenus sua aqua, quæ sponte & clara emanaret, nec vnquam è margine flueret, agro alioqui vndiq; secus vliginoso, ac palustri, vt notauit Dionysius, existente. Secutis verò temporibus, ob præclaras, quæ in his aquis repertæ fuerunt virtutes, in vsum quoq; medicinæ receptæ fuere, ac tanta celebritate (vt fidem faciunt tot scriptorum attestationes) vt pro vicinitate quoq; vrbis, atq; salubritate aëris, nec non agri amœnitate, consueti fuerint ex Romanis ciuibus, amplissimi etiam ordinis pleriq; in Cutilijs, & circa Reatina rura æstiuare quotannis. Sic eos maritima quærere, ac aprica loca hieme solitos diximus, ac hiemare vel in Baianis, vel Tabijs, vel Anxure. Scribunt Suetonius, & Dion Historicus Vespasianum Cæs. in Sabinis aquis, quæ Cutiliæ appellantur, extremum obijsse diem. Nec secus in eis Titum filium Cæs. decessisse.

Lib. 10. cap. 3.
Libro 2. cap. 97.
Libro 3. cap. 12.

Quas verò in re medica prærogatiuas hæ aquæ habuerint, Nitrosas ponit ipsas Vitruuius lib. 10. cap. 3. Purgationibus inquit, depurgant, ac per aluum transeuntes Strumarum minuunt tumores. Plin. autem lib. 31. cap. 6. Bituminata (inquit) & Nitrosa aqua qualis Cutilia, vtilis est bibẽdo, atq; purgationibus. Eodem lib. cap. 11. Subcutilæ (inquit) aquæ in Sabinis gelidissimæ, suctu quodã corpora inuadunt, vt propè morsus videri possit. Aptissimæ stomacho, neruis, iuncturis, & vniuerso corpori. Corn. autem Celsus lib. 4. cap. 5. Cutiliarum, & Subcutiliarum inquit balneas frigidas, salutare remediũ esse in ea stomachi resolutione, qua cibi tenax non est, soletq. desinere ali corpus, ac sic tabe consumi. Hæc omnia ex antiquis auctoribus de his aquis accepimus.

Natura, ac facultates.

Quarum cum elapsis tot seculis, mutatisq. adeò rebus, vix aliquod vestigium, aut nomen remansisset; demum nos collatis vndequaq; penes auctores ipsarum notis, simulatq; adhibito multorum ex indigenis iudicio, præcipueq. Mariani Victorij viri sanè in omni literarum genere eruditissimi, & tandẽ Episcopi Reatini, qui hæc exactissimè in libris, quos scribebat de origine Italiæ, pertractauit; hanc eis lucem dare studuimus. Incolæ nunc ipsum lacum Puteum Ratinianũ appellant. quamquam alij quidem Putei, minores quidem, sed eiusdem naturæ, & profunditatis item immensæ, in eadem ora habentur, quorum vnum puteum Clarum nunc Incolæ appellant,

Ratinianus puteus.

pellant, alterum verò ſub idiomate Brutum. Iacet autem Puteus ille Ratinianus ad radices montis, non longè à Paterno caſtro. In quo omnia prædicta reſpondent, ſitus loci, lacus profunditas, ſapor aquarum: præter fluctuantis illius inſulæ ſpectaculum, quæ amplius non apparet, ab aquis (vt creditur) ipſis abſorpta, ſeu potiùs ad tollendam illam antiquorum ſuperſtitionem, de induſtria obruta, atque ſubmerſa. quod in multis alijs id genus aquarum ſpectaculis factitatum obſeruauimus.

Aquæ in Valle Sancti Marini in apud viam Flaminiam.

APVD viam Flaminiam, ſub præruptis Apennini iugis, quæ inter Iſaurum fluuium, & Ariminum interſunt, circites milliaria xv. à mari ſupero, medicatarum aquarum ſcatebræ habentur, quæ à vico, valleq. vel interdum à caſtro Sancti Marini, quod ex eis ab aſpera ſummitate montis præeminet, cognominantur. Patet à Septentrione, vbi in decliui agello per æſtatem hæ aquæ ſtillatim emanant. Terra miſta, glarea, creta, tophus, & ad ſententiam Theophraſti, vbi vel nitrum, vel ſal, vel alumen ſobeſt, infructifera. Sunt autem aquæ perexiguæ, & vt credo ſtillatitiæ potius ex altis illinc montibus, quàm aperta alicundè vena: quare per hiemem vim ſuam amittunt nimium dilutæ pluuijs, ac magnis ſub ſirio feruoribus è decliuibus loculis exudant, vnde ſolent accolæ defoſſis ad genua ſcrobibus paulatim ſtillantes colligere, itaque in vaſis ad vſum potionum accipere. Apparent autem vbi in alueis ſuis cubauerint, colore, & conſiſtentia limpidæ, odore fumoſæ, tactu frigidę, ſapore ſubacri in primis, acparum adſtringenti, cum ſedimentis ex deſtillatione, quam ob nouitatem vſus experiri volui, guſtui ſalitis, & quæ ſuper ignem partim in flammas abeunt, partim exiliunt, nitri, ac ſalis indicio. Ad hæc collatis à poſteriori experimentis vacuandi per aluum, & per vrinas, ſtatuimus harum aquarum mineram, in primis nitroſam, ſalſulamq. cum modica ferri adſtrictione. Adeoq. abſtergendo, ac purgando idoneæ cùm ſint, ac frigidæ, potantur vigente ſole ſub canicula, manè diluculo: bibunt ſemel crateras à ſelibra ad ſexquilibram, mox ſe quiſque dat in pedes ad excitandam excretionem, rebibunt, eunt, redeunt, ſemper creſcente bibendi auiditate, donec limpidas, & quales è fontibus acceperant, reiectent; cum ſciam qui exportatas etiam non minus admodum valere aſſeuerent, ac ad ſcrobes ipſas ebibitas. Operantur autem ad deſcripta Nitroſarum aquarum communiter, ac tanto efficaciùs, quanto ex ſalis acritate acuuntur, corroborantq. ex ferri miſtura. Quapropter in qualibet intemperie, ſunt omnium membrorum nutritionis vitijs vtiles, hepatis, inteſtinorum, ventriculi. Renes, vterum, ac veſicam purgant. Neque vim faciunt, ſed tetros etiam ſudores quibuſdam eliciendo, tam ea quæ in alto hærent. quàm quæ in ſuperficie extimæ cutis ſunt vitia exterminant, ac vitam ſanam idcircò his, qui crebras incurrere ſolent ægritudines, conſeruant. In quarum laudem iam hæxaſticon ad me ſcripſit Ioannes Baptiſta Clemens Fanenſis, non indignum quòd incidatur in marmore, & inſpectum ad hæc balnea exponatur. Sic enim habet.

Minera.

Electio.

Operationes.

Ad vitreos propera fontes, lymphaſq. ſalubres,
Quæ grauibus morbis languida membra leuant.
Interiora etenim ſi corpora laueris vnda,
Produces vitæ tempora longa tuæ.
Paſce vndas igitur, neùe exhorreſce liquentes
Hauſtus, nam longum qui bibit, ille valet.

Aliæ in Æmilia purgatiuæ aquæ.

PORRO in eo genere aquarum, quæ anniuerſariam videntur habere originem, nec diſſimilem à prædictis operationem, eſt quædam potabilis aqua ſub Meldula Aemiliæ oppido, quam quòd nocte Sancti Laurentij ſingulis annis oriri dicatur, eam ſibi nomenclaturam comparaſſe prodidit Menghus Fauentinus, qui parum antè hanc ætatem ſuper aliqua Italiæ balnea breues edidit cenſuras. Ad vſum potionum medicatarum hanc vtilem aſſerit, per quindecim dies. nam ebibitam mox ſe ſubducere, laxare ventrem, ac ciere vrinas. Idem quatuor millia paſſuum ſub Fauentia, quandam eiuſmodi aquam commemorat, Sancti Chriſtophori nomine, ad cuius feſtum, xxv. Iulij frequentari aſſolet: & vt mos eſt indigenis, calfacere eas, ac bibere pro ſolutionibus ventris. Eſt enim frigida guſtui ſalſa, & inodora. Stomachum mundare, obſtructa aperire, calculos frangere, ventoſitati, & colicis opitulari traditur. Omnino ſimilis in potibus aqua ad caſtellum Durantis nomine emanat in Vrbinati, quæ anniuerſaria eſt, nam æſtate ſiccatur in totum, quod ſignum eſt, non eſſe eius perennes venas, ſed supernè influentes deſtillare. Ad finem autem veris, quando incipit ſiccari, factis circum ſcrobibus leniter per noctem ſtillat, ſalſula, ac ſubacris ex ferrugineo, ac ſcabro ſaxo colligitur, itaque tepefacta in potibus medicatis

Aqua S.Laurētij.

Aqua Sācti Chriſtophori.

FonsSanctus ad Caſtell. Durātis.

excipitur. Laxans Ventrem, siccans etiam infusa disenterias, ac per vrinas de more abstergens.

Aqua sancta Pelicana sub oppido Monticoli in Picenis.

VT consueuit fama dignarum rerum honestæ laudis excitare æmulationem, post aliquas à nobis celebratas aquas in Picenis, & quæ singulares in posterum promeritæ sunt historias; noua altera salubris aquæ scatebra comperta est sub nobili oppido Monticoli nuncupato, sex milliaribus, vel paulo plus à ciuitate Maceratæ distans. Quæ in prædijs hodie scatens Illustrissimi D. Ioannis Pelicani, patritij Maceratensis, ac SIXTI V. gratia nunc almæ vrbis Senatoris dignissimi, qui hanc tanquam thesaurum diu absconditum,

Origo, & Inuentio

reuocandam curauit in lucem: vtq. est omnibus in rebus munificentissimus, eam nouo fonte excepit; merito sibi Pelicani adsciuit nomen, quasi Pelicani auis Aegyptiæ more (vt meminit Diuus Hieronymus) gratuitus omnibus, ac salubres præstans vtilitates. Emanat autem (quod notabile est) sub edito colliculo, qui cum ædiculæ vestigio, à Iano an-

Collis à Iano.

tiquo nomine cognomentum seruat: vnde non rarò inter fodiendum per illos agros inueniri solent numismata, cum bifronti Iano, ac rostrata à tergo naui conspicuis. Ea autem cùm ex veterum traditionibus in aliqua extitisset opinione salubris aquæ, vt solent pleriq; hominum in diuturnis præsertim morbis,pro communi refugio, vel noua tentare, vel extrema aliqua experiri auxilia; fuerunt non multis ab hinc annis, qui inueteratis articulorum morbis oppressi, nec alio adiuti præsidio, ad has aquas delati, ac (vti moris est) partim in potibus, partim earundem balneis in ligno solio adhibitis, & illico sub calenti sole eius fontis luto, non multis post diebus incolumes, ac proprijs etiam pedibus ad suos remeauerint lares. Quod exemplum secuti complures alij patientes, qui similiter vel articularij essent, vel paralytici, ac nonnullæ item mulieres, quæ uterinis, ac magnis circa ventrem inflammationibus tenerentur; aliqui vel solo eius aquæ potu, & per ventrem modicè, & per vrinas largius expurgati, alij & balneo simul, & luto adhibito, nullo alio opus habuere præsidio. Sic alijs longam alui stipticitatem hæ aquæ emendauerunt, alijs crassissimam hepatis vitio persanarunt scabiem, atque diuturna etiam in articulis, & in pedibus vlcera. Vt fuerit quidam inter alios, qui ex punctione (vt suspicio fuit) venenosa, iam inito de totius illius membri abscissione consilio; sed calentis primùm eius aquæ balneum, fotumq. expertus, repetitumq. consanauerit in totum. In summa ad dolores quacunque ex caussa frigidos, ac tumores id genus extenuandos, inuenta est hæc aqua &

Minera, & temperamentũ.

potu, & balneo, & luto magnam habere efficaciam. Natura (vt ex relatis experimentis, diligentiq. ipsius aquæ examine compertum mihi est) non dissimilis videtur à iam præscriptis Sancti Marini aquis, de luto ad Sanctum Cassianum. A primo circiter gradu exsiccans, modicèq. calfaciens; nam sicco est in acrem inclinans sapore, & cum aliqua (vt omnes putant) ferri adstrictione, cæterùm nullo odore, nec actuali calore, aut vlla qualitate excedens, sed colore, ac substantia limpida. Et quamquam potu his, qui simpliciter bibissent (vt messoribus vsueuenit, & operarijs) stomacho grauiuscula sentiatur; ex imbibita tamen aliqua vel Nitri, vel Chalcanthi materia, quam ex residuo decoctæ aquæ ad extremam consumptionem agnouimus salsuginosam,tantæ tenuitatis substantiæ est,ac abstersoriæ virtutis, vt ex instituto similium aquarum medicatarum ebibita, & per vrinas, &

Operationes. Vsus, & electio.

per aluum egregiè purget. Quare, pingues extenuat, vrinarios tergens meatus, atque vterum, per intestinaq. præuias deijciens superfluitates, à calculo, ac arenulis hominem vendicat. Vtilior si medicamenti vice, aliarum abstergentium modo præcalfacta, à libra ad tres libras, vel amplius bibatur. Nec secus in balneis, nisi calfacta potest esse vtilis, præsertim in frigidis affectibus, & quæ non magnam alioqui obtinet calfaciendi virtutem. Ac lutum similiter sub calenti sole adhibendum, tota æstate vtile.

Potulentæ in Baianis.

IN Baianis autem, ac Puteolanis, præter communem, quam narrauimus ex incendijs

Communis Puteolanus & Baianarum censura.

calamitatem, vnde pluri ex parte derelicta sint, quæcunque sit vel inuidiæ quorundam, vel negligentiæ caussæ (parcant aures eorum qui melius sentiunt) non sunt adhuc qui ea balnea, instaurari curauerint. Nec mirũ, cùm neq; à iunioribus, antè nos recognita satis illa loca legamus. quare nos secuti nunc quas Ioannes Elisius, & Franciscus cognomento Lombardus Neapolitani medici scripserunt, de suis balneis Paraphraseis; exactam singulorum recognitionem, aut integram historiam relinquemus his, qui propriam quorumcunque susceperint tractationem; ac in compendium dumtaxat recensebimus præcipua. GIBBE-

Gibberosi aqua.

ROSI quidem, quæ vocatur aqua, potabilis quidem, ac super aliam quamque in renibus iuuandis efficacissima perhibetur: meatus vrinarios aperiens, abstergens, firmans, arenulas, muco-

mucoresq. in his locis hærentes extrudens. Fluores muliebres ex locorum imbecillitate mirificè sistens. Bracchulæ item fons in nitratis ponitur, qui tamen ære simul atq; sulphure non mediocriter participet. Quam ob rem non adeò soluit, ob sulphuris tenacem siccitatem, temperatè calfaciens. Ex natura æris grossas fauces subtiliat, broncocelas vocant, raucam vocem ebibita claram reddit, oculis, & cæterorum sensuum vitijs opitulatur. A longis febribus præter hæc liberare creditur, quo tamen in casu cautè admodum, ac opportunè ministranda veniet. Nitrosa item est Sancti Georgij nuncupata aqua, ac lapidem frangens. Est & alia huic proxima Pugilli nuncupata, quæ vel eo nomine insignes meruit laudes, quòd solutum quapiam alia ex caussa ventrem adstringere valet, ac hæmorrhoidarum fluores. Calidam nimirùm, acremq. intemperiem remouendo: quare nec fortasse à ferro absoluitur, quemadmodum sunt ad ea confina Solis & Lunæ, & Imperatoria vocata balnea, quorum inter ferratas mentionem faciemus. A longis pariter febribus liberat. Succellaria autem aqua, quæ ad margines emanat Auerni lacus, diluta visitur, & subalba, sapore brodij. Vrinas prouocat, arenulas pellit, lapidem frangit, renes mundat, ac roborat. Omnes faciei, cutisque vniuersæ delet maculas, dentes & gingiuas confirmat, appetentiam excitat, pulmoni, iecori, & lieni accommodat. Exhilarat, ac lentas febres persanat. Aestate omnes communiter eliguntur, minus sub Canicula ob nimium eius regionis calorem.

Bracchula. S.Georgij aqua. Pugilli aqua. Succellaria. Electio.

Potulentæ in Puteolanis.

SVBINDE in Puteolanis, Cryptam vocant in hoc censu fontem, non longè à radicibus Gauri montis, quem barbarum hodie nominant, qui vt natura soli arida, vegeta tamen ob sulphureos, quibus scatet halitus, Gauranum olim nuncupatum vinum producebat Falerno proximum; ita nunc aquas habet in potibus medicatis perutiles. Hæ sapore dulces sunt, limpidæ, inodoræ, operationibus Nitrosæ, ac gelidæ, quamobrem excalfactæ commodiùs sumuntur. Refrigerant potentia, thoracem leniunt, pulmonarios iuuant, tussim mitigant, iecori, ventriculo, ac omnibus visceribus benefaciunt: nisi quis aut de malo habitu, aut de Hydrope suspicetur: replent enim breui temporis processu, atq; impinguant, calidis ac siccis potiùs affectibus, quam frigidis, aut laxis idoneæ. Iuncaria porrò, quæ haud longè à Crypta ad oram maritimam inter iuncos emanat, pariter ebibita impinguat: viribus nimirum non languidis, ac cibis boni succi exhibitis. Vnde & Venerem iuuare dicitur, renes confortare, chronicas febres decernere. Fontanaliã verò aquam, quam sub nullius mineræ censura, definiunt, Nitratam quoq; à posterioribus conijcimus. Qua propter eadem ferme auxilia præstat, quæ Crypta, ac Iuncaria: nam ventrem laxat ebibita iure balnei, nec ingrata vllo est aut sapore, aut odore. Fit autem vulgo celebrior, quòd lac mirificè multiplicare perhibetur, impinguareq. corpora, ac soporem inducere; bituminis (vt arbitror) participatione aliqua, vt tales sunt multæ in his locis, ac mirabiles. Quæ verò à Petra cognomentum habet, hanc sibi præcæteris mirandam prærogatiuam vendicare visa est, quòd harenulas ebibita pellit, & calculos confringit. Partium valdè subtilium, ex aliqua æris portione cum Nitro, quam ob rem oculorum caligini, suffusionibusq. auxiliatur. Proximus huic, nec virtute dissimilis fons Plaga. Multo autem vsui hodie est Neapolitanis Balneolum: sanè ob præclaras virtutes, quibus viscera roborat, & caput, & sensoria omnia. Et quod maius est omnem chronicarum febrium materiam paucorum dierum potionibus dispergit. Ad Monasterium S. Anastasiæ, defossa scrobe in harena ipsa littoris, aqua erumpit limpida, ad eosdem vsus celebrata, quos in proximis Plagæ, & Petræ fontibus diximus. Olim hic Adiutorij balneum. Vltima in horto Domini Episcopi, quæ & ad Sudationes, & in balneis sumitur. Omnes media æstate eliguntur, cùm aliquæ ob regionem adeò sub sole apricam, verè etiam ipso idoneæ sint.

Crypta fons. Iuncaria. Fontanalis. Petræ aqua. Plaga aqua. Balneol. Aqua S. Anastasię. Adiutorij bal. In horto Domini.

Succellaria aqua in Aenari a insula.

IN Aenaria autem insula, vbi multas aquarum salubrium venas recensuimus, Succellaria altera, prædicta iam in Baianis valde similis reperitur. Quippe aqua limpida, & suauissima, ad omnem vesicæ affectum, qui præsertim obstruendo cruciare solet, efficacissima. Nec procul Nitrosum cognomento aliud dicitur balneum: quòd calorificæ alicuius materiæ copiam, præter Nitrum ipsum, obtinere: illud planè indicio esse potest, quod tactui valde calet. Ventrem soluit in potibus, ac vias vrinæ abstergit. Vt de his existimem, intellexisse Plin. lib. 31. cap. 1. & Strabone lib. 5. quippe aliquas in Aenaria aquas Nephriticis, ac hystericis mederi, calculorum vitia, ac arenulas tollere. Sicut & Plaga aqua, qui cum Nitrosa hæc nascitur, inter ferreas enarranda.

Nitrosum. Operationes.

Bal. Paganelli in Viterbien.

PAGANELLI autē aquæ secundas obtinent in Viterbiensibus laudes: sanè quę à Grotta celeberrimæ aquæ tùm naturā, tùm virtutes æmulentur, ex Nitri natura limpidæ, iucundæ, & potulentæ, & quæ prima earum prærogatiua est virtutem habent insignem soluendi, ac prouocandi vrinā. Ob quæ tria indicia Nitrosas eas à prædominio Sauonarola posuit. Menghus Fauentinus Nitrosas pariter dixit, cum ferri tamen admixtione, atque aluminis. Alij æneas. Membra nutritionis præcipuè iuuant in potibus, deiectam appetentiam instaurant, adeoq. ventriculi villos corroborant, vt Hectica etiam laborare incipientem, earum vsu persanari posse existiment, auctor Sauonarola. Aluum (inquit) laxant, viscidas humiditates educunt, menses pariter, ac vrinam mouent, vterumq. glutinoso phlegmate expurgant. excitant hæmorrhoidas, interna apostemata curant, & matricis præsertim vitia; vermes interficiunt, & crassas purgant superfluitates. Vtiles in potibus post aquas à Grotta prædictas, & in clysterijs. Porrò hoc etiā in censu Tritolæ sub Viterbio aquæ commemorantur, harenulis, calculisq. extrudendis comprobatæ. Quarum tamen nunc locum me vidisse non recolo. Eliguntur per æstatis initia, atq; autumno.

Minera. Operationes. Tritolæ aquæ.

Aqua Borra in Senensi.

EST autem aqua Borra in Senensi agro apud vetus cœnobium S. Sani, super Arbiam amnem, vbi è fisso, rimosoq. saxo, pluribus veluti fistulis ad vsum potationum excipitur. Aqua limpida quidem, potui tamen primo haustu iniucunda, stomachum ac ventrem inflans, vnde sibi apud vulgus Borræ nomen acquisiuisse visa est. Vel potius, quoniam excitata vehementi exercitio aqua (vt moris est) valenter aluum expurget, subinde vrinas, & nonnullis etiam vomitum excitans. Quam ob rem rectè à Sauonarola Nitrosa ponitur, & solutiua; partes tamen habet bituminosas; quas purgando vtiles commendant veteres, quod & sapore magis resiccante, atq; odore deprehendimus, & ex segni operatione: vnde assolent qui ea vtuntur, alternatis eam diebus ambulantes accipere, & antè solem, sub diebus caniculæ. Vsus olim erat & in balneis modicè scilicet exsiccans, ac subcutanea delens vitia. Sed non est hic locus balnei, nisi ad priuatos usus deferatur, ac calefacta in domestico solio adhibeatur, sicut & in potibus delatam quidam exhibendam laudant, quanquam non modicè exui naturali uirtute compertum sit. Omnino in potibus operationes præstat quales cæteræ mediocriter abstergentes, utiles idcirco & mulieribus, & senibus, & conualescentibus. quibus præsertim lentæ superfluitates ex aliqua redundant infirmitate, circà nutritionis membra, & intestina, quæ leniter ebibita abluit, sicut & urinarios terget meatus, appetentiāque reuocat, nauseamq. ac uomitiones compescit. Sanis, & quos uidi plurimos ad huius aquæ potiones accedere par æstatem, facit ad tuendam ualetudinem, post mediam noctem ebibita, nam sole aduentante (ut aiunt) deficit uirtute, quando noctu concentrata, largiùs per aluum, per uomitum, & per sudorem operari experti sunt, quæ laboriosa tamen purgatio est, & non nisi stomacho ualidis concedenda.

Minera. Electio. Operationes.

Aqua Borra altera in Florentino.

ALTERA aqua Borræ nomine, & eadem facultate est in agro Florentino 24. mill. ad oppidum nascens M. Varchij. Quę à Mengo tātùm Fauentino descripta, ut fuit tamen antiquioribus, & in usu etiānum medicis Florentinis percelebri; id certum argumentum est, digniores hanc, quam prædictam in Senensi obtinere in suo genere facultates, & fœlicis magis, ut sum expertus, operationis. Itaq. uix hodie quempiam, à longa præsertim infirmitate conualescentem, & præsertim mulieres præclari illi medici relinquerent, quibus, ritè peractis cæteris purgationibus, non aquæ Borræ subinde pocula per quinque uel amplius dies de more bibendam exhiberent. Quam in mulibribus affectibus, in colicis, ac nephriticis habent pro familiari præsidio, quod laudo, si cui præcipuè opus est, uel Tettucij aquæ, uel alicuius eiusmodi curriculum præbibendum detur, quæ magis scilicet abstergendo sit. Proinde de Mineris, conuenit mecum cū Mengo, salsilaginem quandam ex harum aquarum elambicatione relinqui: & quales in omni ferè minerarum aquarum genere subsidentiæ apparent, eam tamen non tàm salis, quàm tenuiorem potius nitri substātiam continere cum salis atque aluminis aliqua participatione. Quare neque hæc, neq; altera Borra aquis montis Catini comparanda: quæ apprimè salsa est, ac maiorem haud dubiè obtinet abstersoriā facultatem: nec Caldarianæ, quæ calidior uel ipso nomine est, ac ferri magis cum sulphure naturam (ut ipse fatetur) ac suis locis posteà dicetur, participat. Sed hanc sui generis decernimus, prīmò Nitrosā, deinde salsam, & cum modica uel aluminis, uel potius bituminis, unde

Vsus communis. Minera.

unde Borra dicitur, adstrictione. Idcirco maior in hac, quàm in Senensi uiget abstergendi facultas, tàm per aluum, quàm per vrinã; & quod huic singulare est, cùm sine vlla sensibili corporis læsione operetur, non mirũ, quin eam conualescentibus experiamur idoneam. Mundare promittit vias communes, ac intestina, & renes, & corroborare mediocriter nutritionis membra ad suas functiones, & hepatis præcipuè atq; stomachi permutare complexionem in melius, etiam plus æquo calidam. Tota ætate vtilis, & in priuatis, vt vsueuenit, balneis attemperata, omni tempore conueniens. Facultates. Operationes. Electio.

Nitrosæ aquæ in Volaterrano.

Ad Lecciam Castellum in Volaterrano, Nitrosæ quædam emanant aquæ, quæ, præter id genus aliarum virtutes, hanc singularem habere perhibentur, vt quæ steriles mulieres eas ebiberint, efficiantur in posterum fœcundæ. Nec mirum (vt de Paganelli aquis iam diximus) humiditates vteri digerendo, abstergendo, ac membra subinde ipsa alia quapiam facultate confortando. Ventrem inaniunt ebibitæ, vrinã ducunt, hydropicis, œdematosisq. tumoribus vtiles.

Nitrosæ aquæ in Germania.

De Germaniæ autem balneis, laudatissimum est inter nitrosa balneum Antegastam, iuxtà Opponauam oppidum, non procul ab Argentina. Habet autem tùm Aluminis, tùm Sulphuris quidpiam commixtum, simile admodum nostris Albulis. Quocirca, (vt asserunt) vrinas ducit, aluum soluit, renes ac vritides meatus aperit, abstergitque, quam ob rem ad infestantes in his locis passiones multam efficaciam habet. Capiti, & omnibus sensorijs auxiliatur, abscessus, ac vlcera antiqua persanat: Nisi quia occultã cum stomacho repugnantiam habere videtur, nam ipsum non iuuat admodum. Operationes.

Reliquæ nitrosæ.

Nitrosae insuper sunt in Ducatu Vuirtembergensi ad Martianam syluam. Et item Vuisbadenses aquæ in Sueuia, cum aluminis, atq; etiam sulphuris mixtura. Laudatissimæ porrò ad Tigurum, de quibus inter æneas faciemus mentionem. In Alsatiæ aliæ, & aliæ ad confinia lacus Podamici. Tungri quoque in Gallia Belgica aquæ, Nitri admodum participant natura. Qua propter substantia sunt tenuissimæ, ac valde abstersoriæ. Purgant corpora (vt de eis scribit Plinius libro 31. cap. 2. quod & nos vsu comperimus) calculorum vitia sanant, febres discutiunt. Sunt autem ferruginei saporis, quam ob rem de eis sermonem inter Ferratas distulimus. Porrò in Italia, ferè potabiles quæcunque balnearum aquæ, Nitri aliquam obtinent portionem. quales aliquas iam recensuimus in Salsis, & alias dicturi sumus in sequentibus, & Atramẽtosis, Aeneis, Acidis. Porrò sub Nitrosarũ censu describi possunt multæ aliæ, plus minusuè abstergentes, & etiã sub salsis comprehensæ, & quas addidimus cum sulphuratis ad Prusas Gal. aquas in Bythinia, nunc apud Turcas, & Constãtinopolitanos purgandi s verè corporibus celebres quãquam & antiqui vsus.

De Salnitratis aquis. Cap. VII.

Nunc de Salnitratis aquis loquemur: quarum tractatio haud quidem extrinseca hic reputari debebit, & quæ forsan opportunè magis ad artificialium considerationes relinquenda esset. Consecutione enim saltem nominis, post Salis, & post Nitri aquas, de Salnitratis dicendum erat: præsertim quia in his non modica est naturæ dignitas, & aliqua etiam ad vsum nostrum necessitas. Est enim assecla ipsius naturæ ars, & veluti administra illius operibus: vnde nisi aquas ex Sale nitro meras naturales habeamus; parum tamen abest, quin Salnitrum ipsum natiuum dicamus, sicut Sal, & Nitrum. Scribunt nouiter Germani quidam, reperiri terreni genus apud Saxones, quod ad superficiem solo farinæ instar consperso albicat, ac eisdem infra venis luxuriat, ex quo faciunt salnitrum. Quanquam equidem non credo hanc synceram esse salis nitri materiam; sed aut putrefactam quampiam bituminis sobolem; quo maximè tota Saxonia abundat. Aut potius fimi genus, qualem vidi propè Fabrianum oppidum in penitissima crypta, quam obscuram vocant, sub Apennino; vbi noctuarum myriadibus pernoctantibus, ex congesto ibi, ac antiquato multis annorum centesimis earum stercore, thesaurum salis nitri collegerunt inæstimabilem. Tali fimi genere, ac fœcunditate scatere audi immensam cryptam propè Vulturenæ fines, quã ad Rhetios transitur, patentem quidem longissimè, sed ex noctuarum multitudine inaccessam, vt extinguant etiam luminaria. Ac talis fortasse ea albicans, Salnitri materia. Crypta obscura.

cans, ac putris materia apud Saxones. Vel alium ſcilicet ſtercus, vel quadrupedum aliorum, quæ ibi diutiſſimè pernoctauerint, vel magnæ forſan alicuius ibi cladis cadauera, quæ eam terram hoc pingui tabo fœcundauerunt, adeo natura nihil tandem ſinit eſſe inutile. Quo loco operæprecium eſt ob artificium ſalis nitri nouum, & ob qualitates eius non adeò exploratas. nec ſcriptas adhuc in aquis, perſcrutari eius naturæ aliqua, & quidem admiranda. Fit ſalnitrum hodie ex acerrimo lixiuio, quod excolatur ex fimo eiuſmodi, ſtercoreùe antiquato, vel putri etiam cæmeteriorum macerie, terriſq. ſimul ſtudio quodam computrefactis, affuſa pluries in tinis ligneis eadem aqua: coquitur hoc lixiuium in magnis caldarijs, fitq. ſalnitrum longis ceu ſalis ſtirijs in fundo vaſis concreſcentibus. Hoc autem guſtui acre eſt primo ſenſu, mox acerrimum, ſtomachum ſubuertens, ac inteſtina erodens. Quod vſu quidem iam nimis eſt notum in bellicis tormentis, ac bombardis, quibus iam vana facta eſt Iouis Tonantis ſuperſtitio, ac antiquorum bellica inſtrumenta ridicula. nam incomparabili huius pulueris impetu, ac fragore plus, quàm fulgurante Ioue, didicit gigantea huius ſeculi ſæuitia, nõ inuicta ſolùm vrbiũ propugnacula demoliri, nulla valent turriũm munimenta, non ferrum, non ſeptemplices loricæ tanto turbini obſiſtere: immò auſit iam vel metallico etiam montes diſſipare, mari, ac terra viam inuenire. Qui mirandus quidem Salis nitri effectus eſt: illud verò admiratione dignius, ac ſcrutatu difficile, quod Salnitrum contrarios adeo & cum aqua, & cum igne prodet effectus. In puluere enim bombardico, quod ex ſalenitro conficitur, ſulphure adiecto, & carbone, adproximato dumtaxat igniculo accenditur. ac non tàm ardet ipſum, quàm diffunditur repente in flatulentum, ac vehementem ſpiritum: quæ ipſius ignis facultates ſunt, eæque conformes iſtius pulueris miſturæ. Contrarij tamen effectus viſuntur in aquis: nam adfuſo ſimpliciter in aquæ peluim ſalnitro, aqua ipſa breui ſpatio frigidiſſima fit, ſuper omnem gradum frigiditatis. Cuius diuerſitatis aliquam nobis viam, ad indagationem cauſſarum, præbet conformis ex plumbo effectus, quem ponit Galenus 11. de Simpl. med. fac. Quippe aquam frigidam ex plũbo agitatam in vaſe item plumbeo, frigidiorem multo fieri: ita oleum, vinum & quemcunque liquorem. quod nimirùm Plumbi naturæ tribuendum eſt, aqueæ, ac terreſtris ſubſtantiæ, frigidi, ac humidi ſecundo gradu. Maius verò hoc Salis nitri miraculum eſt, quomodo tam cum igne, quàm cum aqua, actiones, præſtet adeo contrarias, & in extremo, vt cùm in igne ignis fiat, cum aqua verò aqua frigidiſſima. Pertinet autem problema ad ſympathiam, & antipathiam rerum, in quibus tamen rationes dare conabimur naturales. Omninò inquam non videtur dubium, fermè omnia contrarijs qualitatibus eſſe prædita. Itaque idem poteſt haud dubiè diuerſa operari; quod in medicinarum Simplicium operationibus infinitè patet, Galeno etiam auctore. Et præterea vnum & idem non habet eandem rationem in agendo, & patiendo ad vnam rem, quam habet ad aliam: vtrarumque enim actio, ac reactio fiet, ſed diuerſa; vt ſalis nitri ad ignem, & Salis nitri ad aquam. Et in his tribus ſuppoſitis conſiſtit tota ratio diuerſitatis horum effectuum Saliſnitri. Quæ ad leniendam difficultatem, plana fiet aliquibus experimentis rerum, & ſanè cauſſa manifeſta in oleo, in quo triplicem ad propoſitum noſtrum experimur diuerſitatem. Oleum cum aqua nunquam commiſcetur; cum vino melius; cum lixiuio fit vnum corpus, & illud acre, & calidæ facultatis: ob ſubſtantiæ nimirum conformitatem vel diſſenſionem, quam habet cum vno, & non cum alio. Sed de Calce magis conſona ſunt ad rem noſtram exempla; quæ actu frigida, potentia tota eſt ignis. Calx aqua infuſa diſſoluitur, ac ſummo ebullit feruore: oleo admoto, vel infuſo non miſcetur; immò ſi tandẽ diſſoluatur, ſeruat ſuas vires, & à medicis cum oleo vſurpatur pro cauſtico. Si verò Calx cum albumine oui adhibeatur, repentinam, videbis fieri inuicem aglutinationẽ: calx enim adeo in ſe totum abſorbet albumen, vt illico adurat ipſum, fitq. ſi ipſo momento temporis adhibeatur, glutinum coniungendo confracto vitro, ſiue teſtaceo vaſi, tenaciſſimum. Quorum omnium cauſſas tùm ad contrarias eiuſdem rei qualitates referenda eſt, tùm ad diſſimilitudinem, diuerſamq. rationem, quam idem habet cum vna re, & non cum alia in agendo, & patiendo. Si quidem calx, infuſa, vel admota ſubter aqua diſſoluitur, ac incaleſcit, ob diſſimilitudinem ſubſtantiæ, inquit Fracaſtoreus. Adde manifeſtam & immediatam cauſſam, ob pugnam, quæ excitatur inter hæc duo contraria, aquam, & calcem, ſiue (melius) inter igneas calcis partes, & frigidas aquæ qualitates. Nam aqua incaleſcens à parte ignea calcis, ſtatim vaporat: vapores multiplicati dilatant, impulſuq. ſuccedentis aquæ, pellunt quem proximè attingunt aërem: ſic pars partem pellit, aër facillimè euolat, aqua ſuccedit in poros, & vſquequaque per minima ne detur vacuum. Hinc aqua incaleſcit, incaleſcit, & Calx educta calorifica qualitate eius de potentia ad actum. Calx diſſoluitur ſeiunctis propter humiditatem introductam eius particulis, ac aqua, & aquæ vapore penetrante totam. at verò Calx cum oleo non excitatur ad vllam actionem, & pugnam, quia habent inuicem aliquam

Salis nitri ars.

Salis nitri vſus.

Puluis bõbardicus.

Aqua ſalnitrata frigidiſſima

Aquam plumbo agitatam fieri frigidiorem. oleum, vinum.

I.

II.

III.

Oleum quibus admiſcetur.

Calx cũ aqua, oleo, & albumine.

Calx cur aqua diſſoluitur.

Oleũ cũ calce cur vnitur.

aliquam communionem; vnde oleum quia non est vaporabile, & facilè cum calce vnitur, seruat illi suas qualitates, & in sua acritate viscositatem. At albumē est & ipsum viscosum, & non vaporabile, sed ob oppositas calci qualitates suas frigidas, atq. humidas, admotum facit exalare calcem, in cuius poros non succedente albumine, quia albumen non vaporat, calx repente se totā immergit, & concorporat in albumen, ne detur vacuum. atq. ipso momento temporis trahit quoque secū, agglutinatq. in ea forti vnione partes contracti vasis. Per hæc exempla, iam de citrarijs Salis nitri facultatibus, minor videri poterit difficultas. Primùm quidem videtur Salnitrum in genere salsugineorum esse, vne facilè in aqua soluitur. hoc non est dubium. Porrò ex effectibus adeo diuersis cum aqua, & cum igne, planè patet Salnitrum transire, ac solui in aquam simpliciter: conflagrat autem non simpliciter, sed mediante fomite secum, quod est sulphur, totum substantia, ac virtute igneum; & mediante carbone, qui exsiccat nimiam Salis nitri humiditatem, attemperatq. puluerem ipsum, vt conflagret facilè. Ergo fatendum est Salnitri substantiam partib. constare contrarijs, aqueis quidem plurimis, frigidisq. in actu, vnde totum fathiscit in aquis, & partibus subinde igneis, atque acribus, vnctuosisq. quas sibi ex fimo, & eius acrimonia coutraxit, & per quas est in potentia ad ignem. Penes hanc naturæ Salis nitri constitutionem, reddenda est ratio ad illas difficultates. Primùm vnde est, quòd Salnitrum ardens tàm magnam faciat violentiam, ac vastum impetum. Deinde cur affusum in aquam, eam refrigeret tam repente, immò frigidiorem statim reddat ipsam, quàm si glacies affunderetur, quod videtur contrarium, cùm glacies sit summum frigidorum, & Salnitrum constet partibus igneis. Ad has difficultates, præter Salis nitri naturalem dispositionem ad ignem, & ad aquam, vtrobiq. quædam violentia intercedit, & vtrobique intelligitur maxima. Quantum ad primam, violentia fit, eaq. incomparabilis, nisi in fulgure, fitq. ex parte substantiæ aqueę, ac frigidæ Salisnitri, quæ non est apta nata ardere, sed coacta vi ignis superantis, repente vertitur, ac exilit in naturam mediam aquæ, & ignis, idest in flatum. Ergo in Salenitro fit violentia, sed effectus est totius pulueris simul. Nam sulphur arripit ignem, ignis in Salenitro violenter excitat flatum, flatus vrget, ac dilatat incendium, incendium quia vi excitatur, & repente, facit impetum & fragorem. Vbi ad extremam illam, quam edit stragem triplex concurrit violentia: prima est ipsamet ignis, altera vrgentis flatus, & tertia ex angustia loci, vnde vehementia ignis non inueniens exitum, nec locum vbi ex sui natura diffusissimè dilatetur, aut frangit vas, aut totam vim conuertit in obicem globum, quem expellit tanto impetu naturæ, vt montes frangeret etiam metallicos. Ad alteram, Salnitrum fathiscit in aquam, nam aqueæ naturæ est: infrigidat ipsam, quia actu frigidum; citius denique, ac fortiùs infrigidat quàm glacies; ob violentam antiperistasim, ac extinctionem partium calidarum ab ambiente aqua, ac prædominante in ea humiditate. Hæc mihi videtur Salisnitri, ac salnitratæ aquæ natura.

Calx cur albumini adglutinatur.

Salnitrū est in genere salsugineorum.

Natura.

Ad quæstiones.

Ad primā

Ad alterā

Vsus salnitratæ aquæ ad infrigidandum.

NVNC cuius vsus sit: Sanè quoniam hæc aqua exactissimè frigida est, nulli idcirco functioni naturæ est vtilis, & vix vlli medicationi idonea. Nisi fortasse alicuius sit vsus extrinsecùs adhibita: quo tamen modo neque occursus eius humano corpori absque noxa fit, ob exactam frigiditatem, inimicam naturæ calidæ. fortasse minus incommoda videri poterit hæc aqua, vbi per instrumenta quædam summè refrigerare est opus, vt alimenta, vel pocula. Qualis nouus vsus, idemq. laudabilis est apud nauigantes, qui vt comites, nauium, ac duces, inter æstus nauigationis suauius bibant, vina concussa motibus, ac sub cæli ineuitabili calore concalefacta, stannatis œnophoris in magno aquę labro, dilutæ salnitro infundunt, frigidissimumq. vinum subinde discumbentibus propinant. Quem morem iam primarij quoque in vrbe Roma, ac Neapoli cæperunt, traxeruntq. in abusum, qui in lautis mensis vix viderentur suaue bibere, nisi vinum ex amphoris, ac phialis cum nitro huiusmodi prægelidum parassent. Infrigidare vinum cum glacie, modus antiquior est, quem vsque a Neronis tempore inuentum apud Suetonium legimus: nunc per hanc aquam salnitratam celeriùs (vt dixi) infrigidant, ac bibunt suauiùs. Quare cùm non desint Romæ qui hunc morem damnent, ac minus scitè accipiant (nullo enim salisnitri vitio detestabilis est) quis tamen vim prænimiam frigoris illius suspicabitur, ne quidpiam detrimenti exinde vinum corripiat. Mihi verò non maius hinc detrimentum videtur timendum quàm quod à conglacialibus, frigidisq. alijs aquis contrahi videtur; quædam scilicet meri illius saporis in vino mutatio, pro introducta illi frigiditate. Veruntamen inconciliata quorundam cupiditas dissimulari non potest, qui dum pulmonum siccitati indulgent, ac auidæ frigidos cyathos generosi alicuius vini ingurgitant, parum crudæ illius frigidæ qualitatis

nocu-

Vinum salnitrata aqua refrigeratū

Infrigidatio cum glacie.

Nocumēta potuū frigidorū

nocumenta timent. Quæ inimica naturæ est, teste diuino Hippocrate, intestinis aduersatur, thoraci, hepati, neruis: vnde Colicæ gignuntur passiones, cruditates, lapides, iuncturarum dolores, vrinæ difficlutates, aliaq. id genus vitia, quæ audiui imperitum medicorum vulgus in adulationem principum, Tyberinarum aquarum potibus imputare, Qui manifestæ potius eorum culpæ admonendi essent: cùm sint maximè qui ex mala hac consuetudine, non vina solùm, & fructus, & fercula aliqua salnitrata aqua, vel glacie infrigidant, media etiam hieme; verùm quoq; & pocula medicinarum. Qui intolerabiles sunt pro medicinæ seueritate errores, atque hoc in totum periculo sunt detestandi, quòd frigiditas, etsi non lædat aliquandiu, pro consuetudine, ac forti calore ventriculi aliquos; suo tamen excessu, atque abusu non potest nisi abbreuiare vitam. quæ & maiora frigidarum potionum discrimina commodiore loco explicuimus.

Frigidas abusu, atque excessu abbreuiat vitam.

De aluminatis aquis naturalibus. *Cap. VIII.*

Lib. 5. c. 89.

ALVMEN quoque ipsum quędam terræ salsugo intelligitur. Simile admodum naturali Nitro: vt commune videmus alumen, album, splendidum, roseo foris colore, & spongiosum; quibus item notis à Dioscoride Nitrum describitur. Simile & artificio, quo diximus Salnitrum nostrum hodie confici: foditur enim lapis aluminis scabrosus candicansq. ærugineis intercursantibus venis, exscinditurq. in rudes glebas, mox in fornacibus aliquot horis coquitur, exinde insolatur vltrà mensem, aquis immaceratur, quandiu in leuorem argillæ modo solutus sit, tùm in feruentis aquæ alueo per ministros in albissimum liquamen ducitur, hocq. corriuato in magna capisteria lignea tenacior pars addensatur ligno, exciditurq. vbi siccatum fuerit alumen. Qui modus quidem conficiendi longè antecedit, bonitate forsan, & copia, antiquorum alumina. Nam secus, ac pauco negotio apud eos parabatur: quando (vt testis est Plinius) corriuatum hieme in areas liquidum alumen, vt in salinas sal, æstiuis solibus maturabant, quodq. vasibus adhæsisset, excudebât. A quo ars didicit per fornacem, & ignê praparare sibi multã liquidi materiam (vti diximus) sicq. maiorem aluminis conficit copiam, & maioris bonitatis. Cæterùm hæ aluminis communis perfectiones, etsi parum videantur facere ad nostrum propositum; indicandæ tamen erant preinde specimen quoddam, ac exemplar dicendarum impressionum in aquis. Quicquid enim aquæ naturales concipiant ob iter aluminis, tales in eis qualitates, aut clariùs, aut obscuriùs reperiri necesse est, quales in artificialibus id genus aluminis speciebus planè comperimus. Quæ eruut in summa, quædam primo gustu salsitas, quæ suctu quodam linguam carpit, sensorio ipsi tandem perquàm adstringens ac styptica, quare & συπτηρίαν ipsum Græci à singulari ipsa adstringendi proprietate appellarunt. Possunt autem variari hæ impressiones penes species, quas aquæ obiter offenderint aluminis, quæ (vt naturalis est specierum omnium terrestrium permixtio) aut synceræ, aut degeneres, aut mistæ plurifariam inueniuntur. ac singulare idcirco postulant iudicium.

Lib. 35. cap. 15.

In totum antiqui ponebant tres species, Dioscoride auctore lib. 5, cap. 82. & Galeno 9. Simpl. liquidum scilicet ipsum: quod distinguebant, album, nigrum, fuscum, atque hæ tamen exiguæ differentiæ. Et concreti duas alias species, scissile; quod Σχιςὸν Gręci dicunt, idemq; Τρυχῖτι, quia in quædam veluti capillamenta canescentia dehiscit. Et tertium rotundum quod matricem habet aluminis lapidem, in quo globuli specie concreatur, seu natura, seu sole assiduo, aqua depluta, seu casu; bullosum Dioscoride, ac modicè candidum, adstringentiæ insignis. De quibus, aptissima videtur hisce aquarum commixtionibus liquida materia. Immò, vt hoc commune est seminarium omni generi aluminum, ita quæcunque aluminis impressio in aquis hanc materiam participare videtur. Cùm sit enim liquidum, facilè soluitur. Cùm sit limpidum, lacteumq. aquas exquisitè albidas reddit. Et, quod omnes auctores ex Dioscoride notant, cùm sit cum quodam igniculo caloris, idcircò lactei eas teporis, ac temperamenti efficit, quales merè aluminosas nos videmus Albulas, testaturq, esse Aëtius ex Galeno, lib. 11. cap. 53. Nam ea verba in textu Dioscoridis, πυρῶδες ἀπο πνεῖ ουσαν, quod est igni quiddam simile expirans, vel cum igniculo caloris, vt vertunt Plinius, & Marcellus Virgilius; haud videntur ad odorem referenda esse, vt innuit quidam nouus rei metallicæ auctor: nam alumina nullum habent odorem. Minus ad colorem longè gentium, habet enim πυρώδες, idest igni simile. Sed referenda sunt haud dubiè ad proprium, exilemq. quem in liquido alumine assignant fomitem. Quod confirmatur ex alijs Aluminatarum notis: nempè quæ ob eandem mixturam, eundemq. calorem lapidescunt, vt calidi natura est limum obdurare in aquis, teste Empedocle. Exemplo ex eisdem Albulis manifesto, quæ calorem obtinent lactis tepori adsimilem. Succi verò huius sunt plenissimæ, qui idcirco quacunq; hæ aquæ decurrunt, gignunt candidi lapidis genus, quod

Aluminũ prima genera. Liquidũ. Scissile alumen, Σχιςόν, & Τρυχῖτι. Rotũdũ. Liquidi impressio

Locus Dioscoridis.

Confecta lapidea.

quod Tyburtinum à soli cognomento priores quoque nostri appellarunt. Quin aspergines quà illidunt hæ aquæ, varia specie conglobantur, ac planè aliquæ dulciaria, ex saccharo confecta referunt. vnde his sæpè indigenæ aduenarum facilitatem decipiunt. Exactè ergo Aluminatas aquas reddit Alumen liquidum. Porrò cæteræ species aluminis, vt contumacioris duritiei sunt in mineris suis, ità minoris impressionis.

AquæTolphæ.

Inter aquas, quæ è salebris lapidum Aluminis Rochæ scaturiunt ad Tulpham, qui totus huius materiæ est in agro Romano, paucæ venæ salubres sunt in potibus, quæ siccam etiam gustui præseferunt qualitatem. Ac nonnullæ calidæ iuxtà oppidum, vbi aliqua visuntur balnearum vestigia; sunt in vsu etiamnum in balneis. Facilioris solutionis, post liquidum, Scissile est in aquis, quod & superat tenuitate omne alumen Gal. 6. localium. nisi quod in mineris, vnde quasi flos lapidis abraditur, superficialis est. nec vbiq. reperitur.

Scissilis impressio.

Amiãtus lapis.

Porrò in Amianto lapide incipit alumen degenerare, & quasi non alumen: quippe scissili valde similis, vnde alumen de plumis apud seplasiarios vocitatur. Minoris tamen adstrictionis est, tantæ verò tenacitatis, vt ex eo telas se vidisse Plinius adfirmet, equ inter spectacula in ignem coniectæ non comburrentur, ac linum viuum idcirco tum vocari solitum.

Linum viuum.

Alu. squãmosi, & ex Talco aqua.

Inter hæc, vel his similia sunt alumen squãmosum, & talcum: quanquam sunt hæ potius gypsi species, nec multæ ob glacialem consistentiam impræssionis. Nisi arte comburantur prius: quo modo aquas hodie ex Talco vnguentarij conficiunt, in pigmentis mulierum apprimè nobiles. In mixturis verò terrestrium rerum alumen infinitè propagatur, nam omnibus in metallis, quasi basis venarum reperitur: quare inuento alumine fodientibus metalla, finis spei est, vt Plinus est testis. Relinquo commixtiones ad casum in singularium iudicijs.

Qualitate aluminis an cal. vel frig. Sapor.

Ex quibus colligere licet alumen, & suas aquas qualitatibus constare contrarijs: calidis, scilicet mediocriter, ac siccis admodum, frigidis prætereà, ac valenter adstringentibus. Quapropter saporem aluminosæ adferunt in primo gustu subdulcem, ac tenuem, pungentem linguam. Siccas præterea qualitates, atq; aridas, vnde sapor in amarulentum desinit, atque insigniter adstringentem. Indicat discordia cum plantis: vt enim mineræ ferè omnes sunt plantarum steriles, ita nec aquæ ipsæ (Theophrasto auctore) quæ vel alumen, vel nitrum, vel aliquod simile conuehunt, plantas alunt, nec gignunt.

6. de cau. plan.

Ex his aluminatæ aquæ cùm valenter exsiccent, haud multum tamen calefaciunt, immò refrigerare eas fatendum est, duplici ratione. Tum quia omnia adstringentia frigida perhibentur, & terrestria, Galeno teste 4. Simpl. exceptis id genus metallicis quibusdam, quæ contrarijs (vt dixi) prædita facultatibus calida, ac valenter nilhilominus adstringentia esse experimur IIII. secundum genera. Tùm ex aquæ prædominio in mixtione ipsa, in qua præuincunt aquæ qualitates aluminis partes, quo fit vt refrigerent, ac mediocriter exsiccent, atque adstringant, quales dicentur Albulæ. In quibus verò aluminosis calor supra hominis temperiem percipitur, in his haud dubiè (vt plurifariam admixtas omnes reperimus aquas) præter aluminis materiam, maioris caloris superaccessit caussa: quemadmodum in Porretanis aquis videre est, quæ ex multa sulphuris mixtura non modicè calent, & in multis alijs similiter; quas narrabimus.

Operationes.

De secundis verò qualitatibus, duas inuenio primas in alumine virtutes, insignem adstrictionem, & insignem penetrationem, sine qua inualida adstrictio, & superficialis esset. Qua penetrat enim corpora, misceturq. ad minima, eius ope adstringens virtus quasi intimè vnit partes, firmatq. tenacissimè. Tenuitatem ostendit gustus, vt diximus; & igniculus ille caloris, rutilusq. in nostro alumine splendor, qui statim ex elambicatione, vel etiam attritu amittitur.

Vsus in potibus.

Indicant & operationes; nam hæ aquæ penetrant ebibitæ in balneis, attenuant, aperiunt, per aluum educunt, vrinas cient, sudores prouocant. Adstrictionem verò ostendunt tùm pariter gustus, qui ex aluminis natura suctu veluti quodam contrahitur; tùm reliquiæ terrestres, quæ per experimentum ad ignem sequestrantur ex aquis, & calcinationem inconsumptæ expectant. Immò & repellunt ignes, exemplo notabili Archelai præfecti militum sub Mithridate, qui (vt meminit Gell.) turrim ligneam in Pyræo Athenarum obliuerat alumine, quam nunquam Syllæ milites quiuerunt incendere. Adstrictionis ergo opus hoc primum est in aluminosis aquis, quòd quas partes corporis tenuitate sua exonerant excrementis; easdem firmant, redduntq. magis robustas. Hinc tertio tot alia, quæ videmus iuuamenta præstant. Sanguinem cohibent vndecunqne manantem, muliebres fluores, rubros, pallidos, & discolores compescunt, geniture inuoluntariam amissionem, vrinæ ardores mitigant, vesicæ, ac vrinariorum meatuum obstructiones aperiunt, Aëtius ex Archigene, Sorano, & Galeno.

Lib. 11.

Purgant eodem teste vesicæ vlcera, & relaxatam renum retentiuam corroborant. Omnem ventris fluxum, vbi superflua expurgauerint constringunt. Crebrum abortum quibus vulua parum tenax imputatur, in posterum corrigunt, expellendo similiter qui isthic firmantur lentores, cotyledones abstergendo, ac roborando. Eaq. tenus ventriculi laxitatem emendant, quæ ex humido pendeat, ac inde enatam nauseam, vomitionesq;

nesq;sistunt, appetentiam conciliant. Hepatis obstructiones ex frigido, ac innexo illi visceri phlegmate leuiter discutiunt. Calidas uerò non admodum intemperies, etiam aliorum viscerum, emendant. Malum corporis exinde habitum, hydropemq. incipientem, corpore exangui, & squalido restaurant. Flatus discutiunt, vnde colicos iuuant, atque iliacos. Lienis refrictiones, tumoresq. reprimunt. Capitis morbis ex consensu aliorum mēbrorum medentur. Atq; hactenus in potibus aluminatæ vtiles; quæ porrò vtiliores purgandis corporibus, si aut nitri, aut æris, aut alterius eiusmodi valde purgatorij mixtionē susceperint, quales sæpenumero balnearum aquæ à natura sagaciter comparantur. Porrò vsu balnei, haud minus vtiles, ad exteriores maximè affectus, nam aduersus scabiem sumuntur in balneis, ad pruritum, & ad lepram. Vlcera crurum etiam antiqua, & maximè fluida sanant, & corrosiua. Faciunt ad aphtas, & alia oris uitia frequenter collutæ, & gingiuas, tumentes quidem discutiunt, liquentes verò confirmant, tonsillas, & hæmorrhoidas compescunt. Nec secus pudendorum vlceribus medentur, vteri gangrænæ, atque herpeti. Polypos narium irroratæ, ac ozenas sanant, lichenas faciei, varulosq. omnesq. id genus maculas abolent. Artuum, & carnosarum partium tumores compescunt, præsertim lentos, recentes, & non admodum rebelles. Deinde si tantisper caleant, ad vsum quoq; ducciæ erunt idoneæ: præsertim si pro mixtura aliqua vel nitri, vel etiam sulphuris tenuiores factæ sint, quo in censu plures narrabimus in Italia. Alioquì syncerè aluminosæ inutiles ob adstringentiam vsu ducciæ sunt, quales Albulę. Cum enim nihil sit quod suis contrarijs carere possit, nocent thoraci adstringentia omnia, & balnea præsertim, quæ aut sulpbure, aut alumine prædita sint Gal. teste VII. local. med. cap. I. Non in potibus solum, sed & in belneis. Asthmaticis idcirco, peripneumonicis, & amissæ voci incommodant. Calidis item, ac siccis natura corporibus aduersantur, hos enim præ nimis exsiccant. Cæterùm coarctando corpus, & opplendo meatus, solent Aluminosarum balnea his particulariter obesse, qui per insensibilem transpirationem solent multum fuliginosorum, acriumq. excrementorum euentare. Exangui item corpori, & infirmo, exemplo eius, de quo meminit Galenus, qui Albularum balneis vsus, ac illas ob caussas malè affectus, vix defuit quin periret.

[Marginal notes: Vsus in balneis. — Vsusducciæ. — Nocumēta. — 8.Metho.]

De aluminosis aquis, & locis. Cap. IX.

SVNT autem aluminatæ aquæ in Italia, & in Europa permultæ, quanquam raræ nominentur: aut quia non describuntur à quoquam auctore, aut si legantur aliquæ, ob neglectum tamen balnearum tot seculis elapsis, eæ nomen, & vsum amisere, donec reuocentur in vsum. Vt Albulæ propè Romam, quas adeò omnes scriptores affectasse inuenimus in suis exemplis; vt etiam Labanæ aquæ, & quædam aliæ. Alias, quæ non describuntur ab aliquo auctore, sed nominantur duntaxat, vel ipsis operationibus conijcitur obtinere aluminis naturam. Quales proponit Cælius Aurelianus antiquus medicinæ auctor: Ad tardas uesicæ passiones. Eligendæ sunt (inquit) specialiter aquæ quæ aluminis habeant qualitatem, vt sunt in Italia Albulæ apppellatæ, & Nephesinæ, & Cotiliæ, & Auguriæ. Similiter; quas vitiligines emendare asserunt, vt lacus Alphonis aquas, Varro. Fluuij Alphei aquas, Strabo. Et idem, fontem meminit ad amnem Anigriadum, & item Tyberis aquas, quæ cùm Albulas admittant aluminosæ naturæ, nec longè ab Vrbe, manus, ac faciem lotione dealbant. Aliæ prorsus nouæ inùentionis, ac noui nominis sunt, quales in Italia dicemus Porretanas aquas admirandarum virtutum, & multas alias. Immò permultæ in tota Italia, & præsertim circa vrbem Romam, quæ sapore inuentæ sunt aut subacri, aut acidulo, aut lacteæ substantiæ, aluminis pluri ex parte abluunt aliquam speciem, quæ anteà ignorabantur. Immò nec alumen ipsum genuinum Italico solo, multo ante hanc ætatem agnouimus: nam antehac Barbaris, Turcisq. grandi vsura aduecto vtebamur, vbi copiosum nascitur in Ponto, in Armenia, in Palestina, in Aphrica. Præcipuè verò ex Aegypto ferebatur, cuius fodinas omne genus aluminis producere solitas Dioscorides testatur. Et item ex alijs locis, Lybia, Macedonia, Hierapoli Phrygiæ, Melo Insula, Noricis, Bohēmia, Saxonia, multis Germaniæ partibus, necnon Hispania. Et ex nostri maris Insulis, non adeò longinquis aliqua portio eruitur Sardinia, Strongylæ, Liparaque, vbi laudatissimum perhibetur, etsi paucum. Postremo tandem, iam centum ab hinc annos PIO II. PONTIF. MAX. inuentum est vtili industria Ioannis de Castro. apud ciuitatem Vetulam, in monte Tulpha, qui totus eius materiæ est, ac ærarium S. R. E. inæstimabili thesauro auxit. Ad cuius mineræ exemplum, inuentum quoque est paucis post annis sub Puteolis, vbi plures aquarum scatebræ eius natura participant. Inuentum & in agro Senensi, primùm sub Massa ciuitate: nostris posteà annis sub Plumbini ditione, ad Vallem, quæ dicitur Monteoni: quæ mineræ partim elabo-

[Marginal notes: Lib.5.c.4 — Alu. inuē. tū Italia.]

elaborantur, & partim positis conditionibus à Principibus, cessant. Et ad confinia Volaterræ, sub castello Montis Eretunni, quæ iam diù pariter demissæ sunt. Sunt autem in illis partibus multæ naturalium aquarum lacunæ, quæ aluminis qualitate sunt prædita, neglectæ tamen per incuriam, aliæ putidæ, aliæ crassæ, aut luridę, aut alia parte horribiles, nec vtiles in balneis. Porrò quendam aluminis lentorem cum sulphure ducere videtur Velinus lacus in agro Reatino, qui propterea & lapidescit vbi adhæret, & iumentorum vngulas indurat, quod in admirandis scripsere Cicero, & Plinius. Alioqui vix differre hanc aquam ab alijs aquis diceres. Sed multæ singulares aluminatæ aquæ particularem merentur considerationem: & primùm albulæ.

Lacus Velinus.

Aquæ albulæ, qui & albunea fons, sub Tybure.

ALBVLAE aquæ, ac fons albunea, quæ iuxtà viam Valeriam ad XIII. lapidem ab Vrbe Roma habentur, eædem intelligi debent, etsi aliquam hactenus habuerint difficultatem. Sanè apud auctores veteres vtroque nomine celebratissimæ sunt. Albuneæ quidem dictæ, ac sacræ habitæ, quando primis sæculis vana illa vigebat superstitio oraculorum; eædemq. postea Albulæ primæ aquæ, quæ sub maiestate Imperij Romani, Medicorum instituto, & Galeni quoque censura in vsum venerint medicinæ. Vsitatæ sæpius ab Augusto Cæs. & à Nerone, ac mirandis propterea ædificijs, quorum extant vestigia, decoratæ. In primis autem Albuneæ nomine, cùm vetusta illa Latinorum Regum memoria colerentur, ac Fauni oraculo essent illustres; præclarè à Virgilio in VII. Æneidos monumentis relatæ sunt, ac proprijs fermè notis descriptæ, illis versibus.

Albularũ antiqua, ac dignissima instituta.

At Rex sollicitus monstris oracula Fauni.
Fatidici genitoris adit, lucosq. sub alta
Consulit albunea, nemorum quæ maxima sacro.
Fonte sonat, sæuamq. exhalat opaca Mephitim.

Virgilij locus.

Vbi, quod ad historiæ veritatem animaduertisse est opus, exponens hunc locum Seruius, SVB ALTA ALBVNEA, hoc nomine (inquit) & nemus, & fontem extitisse, atque hactenus rectè exposuit. At subiungens, IN altis Tyburis montibus; hic manifestus est error, idemq. videri poterit, fuisse potissimam caussam, vt & præclari posteà quidam alij scriptores errauerint, qui de varijs mundi rebus, ac de regionibus specialiter Italiæ conscribentes, existimauerint ab vno errore, scripserintq. vnus post alium, Albuneam Virgilij fontem, in altis illis montibus reperiri. Quin etiam ad hanc vsque diem, cùm iuniores nostri aliqui Albulas ipsas in subiecta Tyburi planicie inuenerint, nequaquam in montibus, hasq. vndique apertas, haud nemore, lucove circundatas, vt videtur ipsas descripsisse Virgilius; nouo iterum errore duas diuersas putarunt aquas, has quidem Albulas medicatas in Anienis planicie, Albuneam autem sacrum fontem, quam altam ex illa interpretatione intelligunt in montibus (quanquam id nunquam inuenerint) debere esse. Equidem verò, cùm in hac ambiguitate aliquandiu fuerim, diligenterq. post eà cùm egregijs sanè viris, diuq. per hos saltus versatis, quamque horum montium partem lustrauerim; nec vllas vsquam inuenerim, nisi perexiguas aquæ venas frigidissimas in medijs pascuis; easq. sine nemore, sine vllo putore, & sine vllo vestigio antiquitatis, sed ad vsum pastorum dumtaxat, ac pecorum exceptas; communem hunc tandem animaduerti errorem, aquas Albulas, fontemq. Albuneam adeò famosum (parcant Seruij manes, & qui eum imitantur in hoc) vnam, & eandem esse aquam, & in planicie, vbi sanè est, fonte altissimo, profundissimo scilicet vti est, & non in altis montibus, vt Seruius credidit, vllo vnquam tempore extitisse. Cui nostræ expositioni, atque sententiæ iam omnes consentiunt: eoq. faciliùs, quòd consideratis Albularum conditionibus, collatisq. ad eas, quas in illis versibus exprimit poëta, Albuneæ notis; omnes examussim quadrant Albulis altitudo aquæ, putor, color, oraculi vestigia, nemorum caudices, nihil repugnat. Quippe alta, haud dubiè immensæ profunditatis intelligendum est (vt ipsa sonat vocabuli proprietas) & sine vadis (vt inquit Vitruuius) & vt iam quisq. attestari poterit, quando experimenti gratia, demisso in mediam lacunam fune longissimo, non attinget vadum. immò si proijcias in eam lapidem; longa, ac præter expectationem interposita mora, videbis tandem commotas ab imo centro exilire bullas, simulatq. crassum lentorem fæcis instar ad superficiem coaceruari. Porrò grauem exhalat Mephitis odorem, vt dictum est, hoc est sulphurosum, & grauem; tùm ob sulphuris, quam hæc aqua vnà cum succo aluminis obtinet materiam, Seruio etiam idipsum attestante; tùm quia denso olim nemore circundata esset, & suffocato halitu. Quæ tamen nemora iam non adsunt, quia his iam multo tempore excisis, quacunque hæ aquæ pertigerunt, alto marmore occuparunt planiciem: ac nouissimè cum vada ipsa aquarum à lacu in Anienem vsque reficerentur ingenti fossa, peruetusti pas-

Seruij interpretatio falsa.

II. erratum Recentiorũ.

Albuneã in planicie esse.

Albularũ notæ.

Profunditas.

Putor.

Nemora.

Albedo aquæ.

ſim arborum caudices inuenti ſunt, illorum nemorum reliquiæ. Congruunt & nomina rei, ideſt candori iſtarum aquarum, Albulæ, Albunea, & Græcis Leucothea ſimiliter, atque

Leucothea ſylua, ac aqua.

ſylua dicta, vt Seruius inquit. Qui & iuxta aſſerit Fauni oraculum extitiſſe priſcis illis Latinorum, Regibus, & (vt putant) Sibillæ etiam Tyburtinæ ſacrum, quæ idcirco & Albunea ipſa, & Leucothea fuerit nuncupata. In quorum honorem videntur veteres, has aquas

Oraculũ, & Sybillæ ſacrũ.

tam nobili (vt poſteà dicetur) ædificio ornaſſe, ſacraſq. eas multis ſæculis (quando iam non erat veræ religionis cultus) reputaſſe, ac multis ægritudinum generibus ſalutares. Qua de re præclarum etiam teſtimonium ex veteri marmore legitur, quod ad has aquas reſtitui fecimus, his verbis inciſum. PROCVLVS SACERDOS M. D. M. IGIAE SAC. AD AQVAS ALBVLAS DD. Nec de loco deſunt atteſtationes: In hac planicie (inquit

Locus.

Strabo libro v.) Anio fluit, & quas nuncupant Albulas frigidas aquas, multos ad morbos ſalutares, cùm potu tùm lauationibus adhibitas. De minera, poſuerunt eas multi ſcri-

Minera.

ptores ex ſulphuris halitu, quem vndequaque mittunt, ſulphureas: quæ tamen materia (vt iam anteà notauimus) quampauxilla etiam in quacunque terreni mixtura percipitur, grauiterq. exhalat. Sulphureas pluries has nominat Plinius, & cum aliqua laude. & Martialis.

Itur ad Herculei gelidas qua Tyberis arces,
Canaq. ſulphureis Albula fumat aquis.

Sulphureas item eas vocat Seneca in quæſtionibus naturalibus: Silius item Italicus, & ex

Gal. 7. Metho. & 1. Simpl.

Græcis Pauſanias, alijq. ac vulgò etiam hodie appellantur ſulphuratæ. Galenus autem ſingularis obſeruantiæ vir omnibus in rebus, quæ ad rem pertinent medicam, & qui has aquas, vtpote quæ in ſuburbijs Romæ erant, adeoq. ſuo tempore celebres, ſæpenumero examinauit; mineram planè teſtatur aluminis. Aluminoſas item eas ponit Cælius Aurelianus, & item Scribonius Largus auctor medicus, quem eximiè Galenus commẽdant. Paulus item, & Aëtius, & alij, quos dicam poſtea. Hodie verò nos, qui multa adhibita diligentia has aquas recognouimus; ex inhærentibus rebus deſtillationiſq. experimento, ac operationibus, Aluminoſas ſimiliter eas ſtatuimus, cum partibus ſalſis, ac abſterſorijs, vnde, & per aluum ebibitæ purgant, & per vrinas. Nec non ſulphuris obtinere partem, quæ

Marmoris materia. Subſtãtia aquæ.

planè ipſo odore deprehenditur. Eſt autem minera ipſa exterior, vnde ſcaturiunt, ſynceri potius lapidis materia, quam mineræ ſpecies: liquidum tamen alumen ab intimis venis conducunt. nam aquæ eo dilutæ liquamine, & quaſi lacte, albiſſimæ emanant, & quæ facilè adeò ſequeſtrantur, vt quamcunque rem attingant, ſeu terram, ſeu ſtipitem, ſeu herbam, lapideo, alboq. cortice obducant: vnde Tyburtini lapidis materia, quo iam tota fermè

Qualitates.

Roma ornatur, harum aquarum ſoboles eſt. Pro igniculo autem caloris eius materiæ cum ſulphure, odorem primo ſenſu ingratum habent, adflatu præſertim ventorum inde occurrente. Sapori tamen, vt etiam vſui gratiores, marinarum tranquillitati in lacu adſimiles, ſalſulæ, ac ſubadſtringentes. Admirabilis verò caloris temperaturæ: nam, vt fermè omnes

Caloris temperies

aquæ balnearum ab intima naturæ diſpoſitione ſalutares ſuas acquirunt virtutes; exterius hæ frigidæ ſunt, mox ingredientibus mirificè calidæ ſentiuntur, & quo magis ſubſident, magis calidæ. Quam rem omnes auctores notant, ac veriſimile fit quod ſcribit Vitruuius VIII. libro, has aquas intimè calidiſſimas eſſe, non peruenire tamen calorem ad ſummam ſuperficiem, ob altitudinem, ac copiam aquarum, niſi limpidiſſimis bullis, elaboratiſſimiſq. à natura ſpiritibus igneis, in quibus haud dubiè continetur omnis virtus iſtarum aquarum. Emanant enim è medio lacunæ gurgite profundiſſimo (vti dictum eſt) & copioſiſſimo; in tantum, vt per alueum manufactum, vnde in Anienem exonerantur, iuſtum amnem diceres. Lacuna autem clauditur congeneo ſuo lapide trecentorum inſtar pedum ambitu, aquis ſupernè blandiſſimis, præſertim manè, nam ſub ſole lactis inſtar craſſeſcunt

Inſulę natantes.

in eam lapidis materiam, quicùm fæces illæ, ac innata paulatim ſuper eas vligo, in paruas tractu temporis coeunt inſulas, quæ virentes, ac viſu admodum iucundæ, vario hinc inde ventorum impulſu, nauicularum inſtar innatant lacu, ac plurium hominum capaces ſunt, ac fortes, vix cuneis ferreis expugnabiles. Hæc omnia de harum aquarum natura com-

Vſus

perta habemus, ac certa. Vſu porrò conſtat has aquas fuiſſe in balneis percelebres: ex antiqua enim illa populi Romani conſuetudine, qui ſingulis diebus ſolebant ſe varijs corporis exercitijs oblectare, & ab exercitio lauare, atque vngere, vbicunque extra vrbem aliquam inueniſſent ſponte manantis aquæ commoditatem, eam ad honeſtos illos ritus Ther-

Albularũ Primum inſtitutũ in balneis

marum vrbanarum recipiebant. Itaque partim ex ritu communi, & partim ex antiqua celebritate illa oraculi, ac vicinitate ad vrbem; & præter hæc, quoniam in his aquis lauationes habebant cum aliqua ſalubritate coniunctas; veriſimile mihi videtur has in primis recepiſſe Populum Rom. in balneis. Quod planè confirmat, tum medicorum illuſtrium auctoritas, quos ex eo tempore legimus Albulas habuiſſe pro norma, ac exemplari cætera-

rum

rum balnearum, ob idq. eas (vt dicemus) summis etiam Principibus ministrasse. Tùm
antiqua præcipuè ædificij forma, vbi partim corriuatæ infrà aquæ è viuo statim lacu ad — *Forma operis.*
vsum potuum excipiebantur, & partim supernè ad vsum balnearum distinctis alueis, quos
cingebat amænissima porticus, ac basilica: quorum omnium vestigia, subterranei ductus,
aluei, ambulacra, lythostrata, & tandem nobile ipsum columnarum genus, viridibus ex al-
bo, ac nigro varium maculis, quod Tyberiacum à Plinio dicitur; cuncta exactam præ se
ferunt magnificentiam, æterniq. operis structuram, nisi vim quoque tempori dira belli
pernicies addidisset. Nec facile dixerim, qui nam ad has aquas tàm regales fecerit impen- — *Author.*
sas: auctorem tamen existimo M. Agrippam, qui Augusto imperante Tertiùm Cos. vt in
admirabili templo Pantheon inscriptum legitur, idemque CVRATOR (vt scribit Iul.
Frontinus) Aquarum perpetuus; Vrbem æternis operibus magnificare, eamq. fœcundare
aquis præcipuè professus est testimonio Suetonij præclarissimo, qui Augustum Cæsarem
meminit, neruorum caussa, & quia coxendice, ac fœmore, & crure sinistro non perinde — *Augusti experimẽta in Albulis.*
valebat, vt sæpè etiam inde claudicaret, Albularum aquarum balneis calidis vti solitum,
atque hoc (inquit) contentus erat, vt insidens ligneo Solio, manus ad pedes alternatim
iactaret. Nec minus Neronem lautissimum eas vsque Romam quandoque ad suas Ther- — *Medicorum censura.*
mas per aquæ ductum Anienis adducere solitum. Medicorum verò, qui diuersis tempo-
ribus eas ad plurimas ægritudines comprobarunt, & tàm potu, quàm balneo, illustris
censura est. In primis verò est Antonius Musa Augusti medicus; cuius consilio hunc Imp.
his balneis vsum fuisse verisimile sit, indicatq. Horatius ad Valam, ac alij similiter aucto-
res, qui ipsum Musam commemorant fuisse Thermarum naturalium studiosissimum. An-
dromachus item Neronis medicus, Asclepiades, Archigenes, speciali verò nota Cælius
Aurelianus Albulas, ad tardas vesicæ passiones, pro solutionibus ventris mirifice laudat. — *Galeni.*
Quos postea auctores Medicos secutus Galenus, cùm nullas alias in Italia commemoret
medicatas aquas, multa ex his experimenta se fecisse ostendit: præsertim in primo Simpl.
cap. VII. vbi eas asserit vtiles ad vlcera persananda, ea præsertim quæ defluxionibus ten-
tentur VIII. item Methodi, & de rigore, & palpitatione, & tremore, & alijs locis. Quos
sequuti postea alij medici, explicatè magis Albularum vsum, ac operationes describunt:
quos inter Aëtius ex Archigene (vt ipse attestatur libro XI. cap. 30.) ad vesicæ vlcera per-
sananda; Conferet (inquit) & Albularum aquarum potus (si adsint) & consimilium alia-
rum. Vbi & operationes ipsarum describit, & modum simul bibendi omnes Thermales
aquas, earum exemplo prosequitur, quem nos propterea inter vniuersalia Thermarum in-
stituta retulimus secundo libro. Idem affirmat Aëtius eodem libro cap. 33. ad seminis pro-
fluuium ex Galeno, vbi eas lactei teporis, ac temperamenti appellat. Et infrà ad fluxus mu-
liebres, Sorani auctoritate. Idem & Paulus Aegineta, qui sub generali censu, aluminosas
id genus aquas ad sanguinis vomitiones instituit, ad nauseam cohibendam, ad mensium-
que fluores, & propterea his mulieribus, quæ crebro abortiunt, esse idoneas. Tot quidem
prærogatiuas in Albulis aquis veterum testimonio comperimus. Cæterùm sexcentis iam — *Albularũ obliuio.*
elapsis annis, cum istæ aquæ ex varijs rerum mortalium casibus destitutæ essent (aucto ab
eis vndique marmore, ac oppleto tractu temporis in Anienem vsque meatu) totam plani-
ciem quatuor milliariorum ambitu occupauerant, ac ita alto intexerant marmore, vt — *Albularũ instauratio.*
vix aliquo nomine essent superstites.

Tantum æui (vt poeta inquit) longinqua valet mutare vetustas.

Verùm neglectu hominum aliquando excitato, ac à viginti hinc annis, refectis in Anie-
nem meatibus, resiccataq. palude; redierunt in conspectum Albulæ, quæ nostra subinde
celebritate recognitæ, cum multa indies laude instaurantur: Curante Vincentio Mancino
Tyburtino, Ciue Romano, ac legum Doct. egregio. Longo verò vsu, ad præscriptas omnes
ægritudines, multa in eis vidimus experimenta: tàm in potibus abstergendo, per vrinas — *Operationes.*
ac per aluum; quàm in balneis exsiccando, modicè digerendo, ac roborando. Confortant
stomachum humida præsertim intemperie debilem, ac excitant appetentiam. Ardorem vri-
næ compescunt, vesicæ vlcera sanant, viscositates pellunt, callos, arenulas, ac lapides exte-
nuant. quidquid lapidescant extrinsecùs, quæ alia ratio est, vt in primis diximus commen-
tarijs. Sanant recentia vulnera in balneis, vt Plinius, ac Stabo attestantur, Aduersus calidas — *Lib. 3. de Renum affectibus.*
viscerum intemperantias, præsertim hepatis, vnde crassis totũ corpus, & crura scatere so-
lent pustulis, orta etiam ex Gallico affectu intemperantia ipsa, vtiles admodum nouimus, &
quod maius est, innoxias ei morbo esse, tàm in balneis, quã in potibus. Frigidis tamen af-
fectibus, non adeò efficaces sunt, nec frigidis inflationibus, quanquã vsu balnei excalefactæ
præcipuè, insignem obtinent exsiccandi qualitatem; reprimendis idcirco tumoribus, ac vl-
ceribus, quę ex defluxione fiunt persanandis vtiles, vt ex Gal. probauimus. Semper inconta-
minatæ in proprio fonte habentur; extrà inefficaciter bibuntur, quippe citò subsidentes, — *Electio.*

ſalubres quos diximus, amittunt ſpiritus. Inimicæ & qui ſomno non penitus abſtinent diurno. Principio æſtatis, ac medio Autumno ſumuntur, quanquam in priuatis balneis ſunt omni tempore vtiles.

Anio fluuius.

AVGET autem hodie Albularum, ac Tyburis dignitatem Anio fluuius. Qui varia habet apud auctores prærogatiuas; primum ob ſitum loci altiſsimum, vnde præces ex amœniſsima conualle aſſumens Albula, in Tyberim delabitur. Deinde ex aquarum bonitate, quæ ex Galeni cenſura, præter exiguam cruditatem, omni vacant malitia. ac dulcis Anio propterea ſæpè à ſcriptoribus cognominatur. Et demùm illuſtris hic fluuius eſt, quòd duplici emiſſario, eoq. opere altiſsimo, vt Frontinus ſcribit, Romam fuerit perductus, primùm quingenteſimo circiter vrbis conditæ anno, Spurio Garbilio, L. Papirio COSS. & deinde Claudio Cæſ. imperante. Pleniſsimè verò hodie cumulauit huius fluminis dignitatem, ac laudem Ampliſsimus Antiſtes HIPPOLYTVS Eſtenſis Card. de Ferraria: qui aurę eius lenitate, ac ſalubritate delectatus, ſicut in ornando, ac magnificando Tybure Auguſtos illos æmulatus eſt, Cæſares, Adrianos, totq. alios antiquos, quorum hic opera viſuntur aliqua, ſuiſq. etiamnum nominibus celebrantur, villa Vopiſci, Quintilij, Caſsij, Piſonis, Horatij: haud minus ipſe auguſto animo complanatis montibus, æquatiſq. vallibus, Nymphæum amœniſsimum, ac domum in medio Tybure condidit, ad quam perfoſſo ciuitatis iugo aſperrimo, Anienem totum perduxit. In quo haud ſcio quid mirandum primùm, an magnitudinem operis ad illorum Principum imitationem; an ipſius potius deducti fluminis ſpectacula, qui cum Albuneæ ſimulachro atque Tyburti, ingenti cratere emergens, tantam vim circumfundit aquarum, vt præter fontes, ac lacus, ac piſcinas, quas implet; ſeptingentas habeat fiſtulas, quæ deductæ circùm viridaria, atque hortos, & in atria, & in triclinia, atque in ipſas cameras ſalientes fonte; mira artis ſolertia per ſyphones ſuos vbi auium cantus æmulantur, vbi animalium diuerſorum voces, vbi Tibiarum ſymphoniam, incomparabilem omnia amœnitatem oſtendunt, & gratiam. Alia parte ſcaturigines ipſæ bombardarum videntur torquere bombos, dracones referunt cum aquis igniuomos, inſignia bellica, vela nauium, diademata faciunt ſtatuis, caduceum formant Mercurio, tridentum Neptuno, Ioui fulmina. quin mira artis in naturam audacia, vt compluentes ſupernè aquę in magnam piſcinam, ſub repercuſſu ſolis cæleſtis arcus referat varietatem. Sed non eſt hic locus, nec facile eſſet deſcendere ad particulares deſcriptiones, & quas nouiter in his parat delicias nobilis Aloyſius Card. Eſtenſis. Verùm ſi cum his computentur requiſita alia, vniuerſi ædificij moles, ornamenta ædium, muſæa fontium varia, tot opera pictorum, tot ſtatuæ, ac ſigna ad opportunitatem aquarum diſpoſita, & inſuper quæ parantur hic fieri balnea, quæ Thermarum Vrbanarum inſtar, immenſam aquarum, quæ ſpontè caleant, copiam effundant; magnifica profectò omnia, ac regali animo digna videri poterunt. Sed quæ idoneo magis loco enarranda cùm ex communi rerum, ac temporum labe caduca putentur, & fluxa, haud hic aliena à naturali ſtylo imputari debebit deſcriptio, & quæ hoc breui carmine, quod olim luſimus, concludantur.

Anio dulcis.

Anio inſtauratus.

Nymphęu mirabile.

Qui fons tam celebris, vel annis extat
Aut arte, aut ſuperum nitens fauore,
Quem iam non Anio decore vincat?
Tot digna encomia, inclytæq. Thermæ
Iam cedant Anieni, & antè Baiæ,
Et mollis Sinueſſa, & altus Anxur,
Parnaſſi, & ſi Helicone fonte maius:
Pro cunctiſq. Anio canatur vnus
Amnis. Qui ancipiti iugo refundi
Gaudebat Tyberi, Albuliſq. ſacris.
Nunc antro latices nouo ſerenos
Plus mille irriguis profundit vrnis.
Oſtro purpureus, choros & inter
Muſas, ac Dryadas, Deos Marinos,
Tyburto comite, auſpice & Sibylla,
Lautas iam Tyberi patri dat vndas;
Antiquo renouat decore Tybur.
Autor HYPPOLITVS *Eſtenſis Heros.*

Labanæ aquæ in agro Nomentano.

SIMILIMAS vero Albulis subiungit Strabo, esse aquas Labanas in agro Nomentano, qui Tyburtino cõterminat, ab Albulis quinque millia pass. Scatent autem ad confinia nunc antiqui Ereti, quod deducta exinde voce montem Eretunnum appellant, quæ semisepultæ ex neglectu vligine, ac marinam quandam salsedinem æmulantes, aquæ à Grotta marozza vulgo cognominantur, vbi has mihi indicauit Vir Illustriss. D. CAMILLVS Nomentanus, vrsinæ familiæ, reiq. militaris hac ætate splendor eximius. Dirutis enim lapsu temporum illarum alueis, quos facile esset sub lacunis illis reperire, ac ad pristinos balnei vsus restituere, antiquam existimationem, non solùm nomen amisere. Ad illas caussas in posterum recipiendæ, quas in Albulis iam diximus, si restituantur fonte, nam ad tria milliaria, quà mediam incurrunt viam, ferè exutas omni qualitate agnouimus.

Porretanæ aquæ.

PORRETANAE autem aquæ, quæ tantam sibi laudem, & in Italia, & apud finitimas Italiæ nationes compararunt, sunt in Appennino in finibus Bononiæ atque Pistorij, ac iam annos ducentos in vsum balnearum venere. Celebrantur autem vt sacra medicina; cùm & sanos conseruent, & valetudinarios iuuent, & infirmos sanent, etiam à febribus, & desperatis tandem in aliqua ægritudine, nil, nisi summa ope dicantur proficere; nam aut sanant, aut auitum finem imponunt laboribus, quod vulgus iactat in prouerbio. LA PORRETTA ò ti sana, ò ti netta. Fuerunt autem (vt de multis vsu euenit balneis) casu inuentæ. quippè bos iam fermè tabescens, & derelictus, suopte ductu, aut potius fatali quodam instinctu has aquas bibens, breui dierum spatio visus conualescere, in tantum apud indigenas venit ostentum, vt ausi fuerint aliqui prima in seipsis experimenta tentare, easq. prædicare mirabiles. Quo euentu explorata ab eius temporis medicis earum natura, ac minera; fauore omnium, ac ære publico Bononiensi, commoda ad vsum parari cæperunt apud eas ædificia, quę aucta in dies celebritate, breui tempore in castelli formam accreuere. Sunt qui colles hinc ipsos occultis noctu facellis adfirment elambere, ac præsertim prægressis algoribus, vnde aquæ ipsæ possunt fomites caloris concipere. Quare è fixo naturaliter saxi cuniculo erumpentes calidæ sunt, sapore mediocriter salso, odore fumoso, nec admodum grato. Taxantur ad secundum gradum calidæ, ac paulo minus Sauonarola: mineræ aluminosæ penes varia experimenta, ac Nitrosæ, cum mixtura sulphuris. Vsus ipsarum præcipuus & in potibus & in balneis est, eodem etiam die, in quo & Tura de Castello, & Vgolinus mons Catinus, qui primi de his aquis scripsere, consentiunt. Alij bibunt primum, ac sequenti die lauantur, Sauonarolæ instituto. Alij (quos maximè laudo, & est vsus communis in balneis) exactis in totum potibus, per aliquot subinde dies intrant balneum, & quantum opus habuerint. De operationibus hæc scribuntur. ebibitæ Porretanæ aquæ calfaciunt, ac digerunt actuali, ac potentiali calore; incidunt, attenuant, abstergunt tenui parte aluminis, ac nitro; modicèq. adstringunt virtute prima aluminis. Hinc tertio vrinas ducunt, meatus aperiunt vrinarios, serosas, excrementiciasq. feminis & mensium superfluitates pellunt, arenulas, lapidemq. comminuunt. Vlcera sanant vesicæ, abstergendo, siccando, ac adstringendo partem. Mundant vterum, laxant aluum, lumbricos enecant, intestinorum dolores leuant, etiam in clysteribus; hepatis, lienis, viscerum reliquorum obstructiones reserant, aquamùe intercutem per initia sanant. Nec minus adstringendo prosunt: nam sanguinis fluxum cohibent, hæmorrhoidas, menses, fluores quoscunque mulierum compescunt. Et quod mirum habent, vtero quoque gerentibus, ac assiduè nauseabundis, nec cibum ferè sentientibus, citrà omnem noxam appetentiam reuocant, nec fœtui quicquam interim nocere affirmant. Nec secus vtuntur eis aduersus frigidas, humidasq. capitis passiones, & tàm quidem si caput ipsum primario affectu affligatur, quàm si ex infirmarum partium aliquo vitio compatiatur. Ad Hemicraniam scilicet, ad paralysim, ad aurium, oculorum, & totius deniq. cerebri morbos, & qui nares, aut fauces infestent. Vlceribus oris collutæ medentur, raucedinem ex defluxu multæ humiditatis sanant. Suspiriosis alia quadam prærogatiua in tantum conueniunt, vt exhibitæ aliquandiù equis, ac iumentis alijs ita affectis, ac pulmonarijs, Sauonarola teste, mirificè proficiant. Porrò quibus ex affectu non adeo valenter vrinas promouerint, fomenta eis ex eadem calida aqua & parietaria circà pectinem vtiliter adhibentur. Tempus eligitur quod minimè algeat, ac durante præsertim Caniculæ feruore: regione nimirum in montanis per æstatem quoque rigentibus.

Prouerb. in Porret.

Qualitas.

Minera.

Vsus

Operationes.

Fomenta.

Electio.

Bal. S. Bartholomæi sub Patauio.

QVOD autem vsu luti hodie celebre est in Patauinis balneum sub insignibus ac nomine S.Bartholomæi, 12.milliaria distat à Patauio, continuis vndiq. rupibus, hisque asperis, & pumicosis circundatum, vbi templum olim, ac hospitale erat pro pauperibus, quæ disiecta hodie, ac destituta ferè essent, nisi ex harum balnearum vsu celebrarentur.

Fonticulus frigidæ, qui calescit.

Occurrit autem antè vestibulum Fonticulus, in quem defluentes hinc inde à vicinis riuulis aquæ dulces frigidæ, paulò posteà è subiectis in fonte ipso vaporibus calescunt, & adeò intensè, vt ferè exurant. Est enim alueus ipse fontis, si tangatur, ad tactum perinde calidus, ac si fornacem infrà haberet. alioqui simplex aqua, nec vllo in vsu, nisi ad abluendum partes, quas ipso luto ægri obliuerint. De hoc Fonticulo nulli ante nos mentionem fecere, præter Fallopium: quandoquidem quæ balnei nomine à veteribus nostris descripta habentur, sunt quidam in ipsa valle perexigui recessus, conceptaculaq. aquarum mixtarum quidem, & calidarum, sed quæ lutum ipsum in fundo continent, cuius luti simul, atq; aquarum ipsarum habendus sermo à nobis est.

Minera.

De minera aliquam inter auctores inuenio controuersiam. Aluminosam ponit Sauonarola, cum sulphuris momento, nitri item atq; cineris: sulphuream, & aluminosam Menghus: sulphuream, & bituminosam Montagnana; nam ex bitumine (inquit) molliunt, neruorumq. contractionibus medentur, & contingenti apparent molles, mediocriter calfaciunt. Fallopius contra omnes, negat aquam esse mineralem, sed congesta hiemalibus pluuijs in hos recessus, partim superueniente calore æstatis, & partim è subiecti luti vaporibus agitata mediocriter incalescat. Negat & luti ibi naturam esse mineralem: quippe perbreue id subesse & paucum, nam super glaream ac saxa, quo modo iam in Fonticulo supradicto feruescere aquas diximus, ipsum reperiri, & colligi ad vsum; idque nil aliud esse quàm cœnum, smegmaq. ex diuersis rebus illuc per pluuias adunatum, arundinum corruptione, vligine, terraq. argillosa commixtum. Quo cœni genere tota idcirco ea vallis scatet: specialiter tamen illud, quod in his duobus recessibus, concoquendi vim illam, ac molliendi acquirit; ob subiectos huc solùm vapores, qui cœnum ipsum toto anni spatio fermentant, redduntq. vaporibus calidis, ac bituminosis qui infernè iugiter eleuantur, medicatum.

Propria opi.

Verùm equidem citrà omnem controuersiam, duo inuenio in his balneis manifesta, & certa de natura eorum indicia. Primùm Euganeos ipsos montes tàm interiori parte, qua latissima veluti coronide subiectã cingunt vallem, ac tot faciunt balnea; quàm extra, vbi peracto ad meridiem colle, ad hanc vallem S.Bartholomæi deuenitur; omnes, inquam, hos montes mineras continere varias, sulphur, alumen, sal, cinerem; quibus naturis negari non potest tàm aquas ipsas nascentes, quàm influentes, immò & terram omnem, ac saxa, ac lutum ipsum consequenter participare. Plus vno loco, minus in alio, maximè verò in his recessibus abundare, vt æquè omnes fatentur.

Operationes.

Alterum, video operationes ipsas, in quibus, experientia ipsa rerum magistra, omnes conueniunt; mirum in modum per hæc balnea, & per ipsum lutum, artuum tumores, solutuq. contumaces duritias emolliri, contractos neruos resolui. Ob variam nimirum mixturarum (vt vsueuenit in his balnearum mixturis) terrarum substantiæ & mineralium, vnde impensè exsiccant: & caloris actualis, vnde calfaciunt, ac digerunt: & pinguis tandem alicuius mineræ halitus cum ipso calore, siue is halitus sulphuris sit, siue bituminis, siue argillæ, quæ minimè omnium est halituosa.

Vsus.

Modus autem quo (inquit Fallopius) hoc luto vtimur, est; imponere lutum ipsum actu calidum super artus: verùm haud quaquàm artus ipsos ad solem exponimus (vt alijs in locis mos est) luti enim istius virtus in insita consistit, propriaq. eius lacunæ caliditate. extrà, exhalantibus quamprimum è luto illis spiritibus, qui tàm mirificè emolliunt, residuum restat inualidum, vnde vel parum operatur, vel nihil.

Electio.

Planè tamen constat Illustriss. COSMVM MEDICEM MAGNVM Hetruriæ Ducem, ac obseruantissimum rei medicæ; lutum hoc in vase aqua calida perpetuò confotum, deferri iussisse, ac ad vsum contractionis cuiusdam neruorum, ac non modicam sensisse vtilitatem.

Bal. S. Helenæ sub Patauio.

SIMILE prædicto tàm natura, quàm etiam vsu luti, est balneum S. Helenæ, quod distat 8.millia pass. à Patauio, S.Helenæ sacrario insignitum, quòd (vt fertur) primò inuentum, S. Crucis veluti signaculo homines à diuersis infirmitatibus liberaret. Porrò fontes sunt in eo colle complures: feruidi; Stuphæ satis commodæ, ac venustiores quàm cæteris locis: & quæ Foueæ vocantur. Infrà stuphas est balnei solium, ac tectum, de quo tantùm veteres balnearij scribunt. Subinde ducciæ duæ, altera feruida, altera calida, & vltimò lutum.

Minera.

Mineram eius balnei ponit Montagnana sulphuream, atq; cineream, quod & odor, & sapor (inquit) & operationes manifestant, necnon & caloris qualitas satis intensa. Quicquid

tamen

tamen alij (inquit Sauonarola) eam ponant sulphuream;aluminosam equidem arbitror,nitrosam,ac cineream,cum sulphure. Cui & Menghus assentit,ac cæteri hodie medici Patauini,prȩter Fallopium,qui curiosus admodum noua proponere,mites admodum huius balnei qualitates asseuerat,cum aliquo salis sapore,ac Argillæ quadam mixtura Ochræ adsimilis,coloris intensè lutei, subadstringentis tamen, & vaporis valdè sulphurei. Balnei veterum temporibus erat vsus frequentissimus, ad frigidam ventriculi intemperiem, ad hydropem siccandam,ad neruorum,iuncturarumq. frigidas affectiones Sauonarola. Vsus.

Lutum S.Helenæ in balneis Patauinis

NVNC & lutum admodum in vsu est Patauinis medicis:quod (vt Fallopius testatur) nō adeo cœnosum est, sicut S.Bartholomæi prædictum lutum; nec ita argillosum sicut montis Orthonis:sed inter vtrumq; medium,vt etiam virtute est mediocre. Nam vbi M.Orthonis lutum impensè exsiccat,& lutum S.Bartholomæi summopere emollit,hoc vtriusq; participat virtute, partim exsiccat ac resoluit, & partim emollit, atq; membra ipsa corroborat. Electio. Vtile ad proprium balneum:nam longiùs exportatum exolescit.

Lutum in balneis Porretanis.

TALE quoque lutum habetur ad balnea Porretana, quod sumptis à lacuna aquis, cui à Scarpetta cognomentum, vnà cum minerali eius loci luto commiscetur. Idque minerale, Scarpetta aqua. cùm sit,& de natura balnei,aluminosum,sulphureumq; ac salsum,egregie siccat,ac digerit. Tumefactiones inhibet, reprimit fluxiones,artuum dolores lenit, contractiones emendat. Operationes. Luxata quoq; firmat,solidat ossa fracta,membra confortat debilia; quæ subinde abluere in balneo oportet,vt aliarum illutationum artis est.

Bal: de Corsena sub Luca.

AD pagum Corseni,qui est mons 15.millia pass.à Luca,nobili ciuitate Hetruriæ,quatuor in totum balnea hodie habentur. Primum quidem, quod nomen obtinet principaliter de Corseno;alterum Rubeum dictum, quod iam olim dirutum ac sordidum omniuo desijt:duo Baln.Rubeum. præter hæc alia à iunioribus tantùm descripta,alterum S.Ioannis,& de duccijs alterum. In quibus describendis, censuras vltimò adhibuimus Antonij Minutoli, medici Lucensis hac ætate peregregij,ac diu in his balneis exercitatissimi,vt iam ad fidem historiæ,cui maximè studuimus,nihil sit desiderandum. Primum ergo Corseni balneum, calidissimum quidem, adeoq; celebre olim extitit, vt speciali ferè quadam diuina gratia donatum, ad contentionem vsq; dimicarent incolæ, qui primi ipsum prima die veneris Martij, tanquam probaticam piscinam intrarent. Aqua est clara,nec sapori ingrata,nec odori,adeoque (vt Vgolinus de monte Catino est testis)pani conficiendo,coquendisq. edulijs vsurpatur;etiamsi manifestè in his sitim inducat,nec mihi veniat approbanda. Qualitate alioqui calida est à secundo gradu in tertium, Sauonarola: qua propter primò occurrens cum vix toleretur, subinde ob substantiæ tenuitatem remittit calorem. Conuenit autem inter omnes veteres, Qualitates. hanc aquam aluminosæ in primis naturæ esse cum aliqua Nitri portione,vel salis gemmæ, Minera. quod fossile diximus,atq; sulphuris intimo vapore,quo in occulto concalescit tantùm, non contemerata substantia. Quam mixturam planè destillata ostendit hæc aqua:sedimentum enim relinquit,calcis instar extinctæ albidū,& subacre, quod sanè lapidis aluminis ramenta esse,iam in Albulis,ac Porretanis, supradictisque id genus alijs ostendimus. Ex quibus omnibus valenter calefacit, exsiccat, ac digerit,& in summa non minori virtute in affectibus neruorum operatur,quàm cætera Italiæ balnea;immo si cum his computetur loci commoditas,atq; amœnitas,aërisq. temperies,nulli cedit. Circa vsum; non bibitur,sed habet Operationes. in balneo locum ad vsum ducciæ deputatum;& tàm duccia,quàm balneo in materijs,naturisq. humidis frigidisque,cerebri,ac neruorum egregiè operatur. Nam valet in omni antiquo Vsus. capitis dolore,resolutis, tremulis, surdis,caligantibusq. oculis medetur. Porrò habet quoq; in secessu, vnde riuulus à fonte ipso ad vsum mulierum deducitur, sudatorium valde Sudatorium. calidum,ad omnia quæ diximus ægritudinum genera vtilissimum. Itaq; soliti sunt aliqui, qui iuncturarum præsertim affectibus detinentur, & balneo simul, & sudatorio vti; vel hoc saltem quatuor singulis diebus intrare, vtpote quod contumaciores reliquias, aut emolliat, aut dissoluat in totum. Cauenda hæc balnea pueris imbecillisq. naturis,& quorum Electio. caro facile digeritur: Cæteris æstate atq; autumno eligenda.

Bal. S. Ioannis sub Luca.

ALTERVM verò, quod paulò suprà prædictum balneum est, S.Ioannis nuncupatum, calidum cum actu sit, aliquam non dubiè cum eo participare mixtionem pro vicinitate fa-

tendum

Minera. tendum est. Cæterùm aqua eius adeò remissæ actionis vsu ipso reperitur, vt cùm vix substantia, ac sapore differens sit ab aqua cocta; non mirum arbitrati sunt quidam, vel nobilem quampiam in ea esse mineram, auream, argenteam, æneam: vel certè, præter syncerum cuiusdam caloris fomitem, quem negare non possum, vix specialem vllam dixerim in ea contineri mineram. *Qualitates, & vsus.* Quapropter purissima aqua est, & optima ad cibaria quæque conficienda, ad diluendum vinum, ad omnesq. alios vsus, in quibus dulcis, communisq. aqua recipitur, quod in aquis naturaliter calidis exemplum est singulare, ac rarum. *Operationes.* Pueris idcirco tam potu, quàm balneo vtilis. Addit Minutolus, & hecticis, nempè quæ non vires excedat simplicium, & temperatarum balnearum: præsertim quia in arbitrio est, pleno semel balneo, vel secludere, verso modulo aquam, vel nouam admittere, & balnei temperiem ad condecentias patientis, quod in hecticis requiritur moderari. Subeuntem alioquin calidam intemperiem hepatis, renum, vteri cohibet, scabiem sanat pruriginosam, & acrem, etiam pueris, ac fœcundius, vt dictum est, omnibus temporibus, *Electio.* & pro occasione vtilis.

Bal. de duccijs ad Corsenum item sub Luca.

Ducciæ inferiores BALNEVM verò de Duccijs sub balneo iam prænominato de Corseno existit, vnde inferiores Ducciæ nuncupantur. Sulphuris virtute, Nitroq. & marmore combusto participant; quod nos propriè Aluminis sobolem (vt complura id genus alia) diximus, affirmamusque. Vbi duo narrat admiratione digna Fallopius, qui hæc balnea, ducciasq. in se ipso fuit expertus: vnum, quòd aqua ista scateat feruentissima, & tamen nihil sulphuris præ se ferat; nimirùm (vt iam diximus) altè harum venarum curricula vapore syncero *Qualitas.* sulphuris, subsistentisq. ignis subeunte. Et alterum quòd vna hic inter omnes Duccia sit feruentissima, Desperatorum cognominata, non quia desperatis dumtaxat à quopiam *Duccia desperatorum.* magno ac contumaci affectu sit relinquenda, sed ob validam sic dictam actionem, vt in magnis eiusmodi affectibus, viribus non prostratis. ac ritè purgatis patientibus hæc maximè idonea habeatur, vel post alias duccias tentanda: hoc inquam in ea mirandum est, ob feruorem hæc aqua depilet pullos, si subijciantur; humanis tamen capitibus innoxia sit, *Ordo, ac temperamentum ducciarũ.* nec depilans, nec vesicas excitans, sed sensum dumtaxat ignitæ virgæ ferreæ instar, vbi percutit, inducens. Sunt autem hìc hodie Ducciæ sexdecim numero, ac ex ordine collocatæ, quarum principales quidem quatuor fontes sunt hac mira naturæ solertia distincti, vt cùm ab eodem mineræ genere, ac intimo caloris fomite ducant originem, plus tamen ac minus & actu, & potentia caleant, nec æquè singuli siccandi qualitatem obtineant. Immò ex vno, ac primario fonte aqua emanat calidissima, alia impensè calida, alia minus, & alia ex opposito illi primæ tranquilla, ac mitis, quæ vulgaribus propterea nominibus ad vsum notatur, Transtulla omnium scilicet blandissima, Corona à meritis eius, Coronata, Desperata. Ex quibus posteà aliæ Ducciæ, ex ordine sunt deductæ, tùm vt pluribus simul personis possint esse vsui, tùm etiam vt ad vsum, quantum cuique opus est, deductis ex communibus primis fontibus aquis & calidis, & minus calidis attemperari possint, quo artificio, ac temperamenti modo nihil video excogitari potuisse melius nec commodius. Vnde merito in vsu habentur ex tota Italia frequentissimo tùm ob prærogatiuum illud, quod iam tanti momenti esse diximus in balneis, commoditatis, & amœnitatis: tum etiam *Operationes.* ob miram illam caloris, puritatisq. aquarum temperiem; vnde mediocriter calfaciunt, ac siccant, & digerunt, ac robur partibus ipsis adiungunt. Frigidis, humidisque, & non nimium calidis capitis affectionibus medentur: idq. genus ægritudines oculorum, aurium, neruorum, ac juncturarum, quæ cerebri ac catarrhi vitio contingere solent, persanant. *Ducciȩ super stomachum.* Singularem pręterea egregij illi medici experti sunt in his duccijs vtilitatem, si resupino homine super ventrem, his qui imbecillum habent, duccia recipiatur nempe vbi vel stomachus dolore vexatur, vel crassis, frigidis, atque humidis scateant excrementis, & non minus à flatibus. Præmissa enim semper purgatione, citrà venam lenis ille ducciæ insultus, ventrem calfacit, siccat modicè ac roborat, sumitur, vel ad fundum, vbi fit coctio, *Electio.* vel supersit circà os eius magis sensibile. Spatio decem, vel amplius dierum. Eliguntur tota æstate, & etiam sub calenti Syrio, præter illam feruidam vtilissimæ.

Balnea Sancti Iuliani montis in Pisano.

AD confinia autem Lucæ, in agro Pisano, extat S. Iuliani mons, eiusq. cognomento balneum, quod olim iam dirutum, atque desertum fuit proximè instauratum. Est autem *Minera.* aluminosum, ac aliqua ex parte sulphureum, vt inter veteres balnearios conuenit, calfaciens, siccans, digerens. Propriè verò colicæ, ac iuncturarum morbis confert Sauonarola. Quanquam est vt agat aliquando languidius, quod infesto sæpè aliarum aquarum influxu

dilui-

diſpitur. Porrò tria alia balnea, quæ ad radices huius montis pauco inter ſe ſpatio extiterant, balneum vetus, balneum Dominarum, & balneum Sanorum (vt Vgolinus eſt teſtis) aluminoſæ pariter, ac ſulphuroſæ plus minus naturæ ponuntur. Cæterùm diruta etiam cùm ſint, ac pauciſſimi hodie vſus; iam non alia indigent hiſtoria. Eſt & Reginæ balneum tribus milliaribus à Piſis, quod ferratæ ponitur naturæ, ac ſuo loco poſteà deſcribetur.

Bal. vetus. Bal. dominarum. Balb. ſanorum. Baln. Reginæ.

Blandula aqua ſub Carpo.

Blandvla appellatur quædam medicata in agro Carpenſi, milliario 24. iuxtà Apenninum, quæ iam primùm inuenta Anno Domini M. CCCC. XLVIII. iumenta quædam ſanguinem mingentia curaſſe traditur, & ex eo experimento veniſſe in vſum. Eſt autem actu frigida, ſapore non inſuaui, ac viſu blanda & perſpicua, vnde illi nomen, & vicino oppido. Mineræ autem (Sauonarola authore) aluminoſæ eſt: deinde Nitroſæ atq; Sulphureæ, remiſſarum tamen in cunctis qualitatum, à ſecundo gradu exſiccans, minus calfaciens, ac valenter ex aluminis virtute adſtringens. In vſu bibendi eſt, nonnunquam item in balneis, & ſub duccia vſurpatur. Epota frigidam, humidamq. ventriculi, & hepatis intemperiem emendat, renum complures paſſiones, atq; veſicæ ſanat: imbecillitatem ſcilicet præſertim retentricis virtutis, dolores, laxitatem, vlcera: nam plures (inquit ipſe) nouimus, ab vlcere in collo veſicæ huius aquæ potibus fuiſſe perſanatos. Seſſio in ea calida vteri frigiditatem emendat, fluores albos cohibet, ſterileſque ob eam cauſſam fœcundas efficit, necnon artuum ex frigida humidaq. intemperie doloribus, atq; podagræ medetur. Conſperſa autem vſu ducciæ, id genus affectiones, quæ catarrhi alicuius ſoboles ſunt, diſcutit, facit hemicraniæ, cæphaleæ, neruis, oculis, auribus, dentibus, raucedini, ſpirandiq. difficultati, tollendo cauſam. Et, quod non modicè in ea commendandum eſt, operari hanc aquam certum eſt non minus longè, quàm in fonte ipſo, competenter exhibita. Defertur Romam, Venetias, Mediolanum, Lugdunum vſque, & in alias partes. Tota æſtate, & per caniculam vtilis.

Minera. Vſus & operationes. Electio.

Baln. ad aquas in Liguria vbi nunc Monferratum.

Eodem verò Apennini tractu, vltrà Alexandriam Pontificis 16. millia paſſ. eſt ciuitas Aquæ Statyellorum Plinio, ac Liuio teſtibus: quæ vt ab aquarum ſuarum perennis vſus primam cæpiſſe videtur originem, ita ipſarum adauget dignitatem mirifica natura, ſynceritas ſubſtantiæ, & multiplex ad omnem vſum ſalubritas. Si quidem aquarum natura limpida, adeoq. ſimilis aquæ ſimplici, vt vix ſciuerit eam Sauonarola ſub aliqua mineræ ſpecie determinare. Antonius verò Guainerius, qui primus de his aquis conſcripſit hiſtoriam, pluribus aſſerit experimentis, præſertim ex elambicatione; eas tres ſalis partes continere, Nitri vnam, aluminis parum, ſulphuris verò ſuperficietenus quidpiam, quamquam & odore, & tactus qualitate ſulphuratas admodum atteſtetur. Viſu enim cùm limpidæ ſint, ac ad albeum vſq; conſpicuæ; cæterum tactu admodum calent, vt vix in proprio fonte ſint tolerabiles, ſapore ſicco, ac ſubſalſo, ſed magis ingratę odore, vt corrupta nonnullis referant oua. Ad margines, vnde transfunduntur, herbas gignunt, ac enutriunt, ſynceritatis indicium, relinquuntq. ſecus vndiq; incruſtamentum ſalſuginis inſtar: quo tamen effectu haud mihi ſanè arridet Nitroſas idcirco eſſe, vt quoſdam tradunt ex Medicis eius ciuitatis ſenſiſſe. Nitrum enim ſine viribus denſandi in Italia eſſe conſtat, Plinio teſte: ſed Albulis noſtris potius eas ſimiles iudico, Aluminoſas, ſcilicet atq; ſalſas cum multo ſulphure. Quod confirmant, tùm calor ipſe actualis in his aquis vix tolerabilis: tum odor ipſarum ſulphuratiſſimus ac putidus: non enim ſulphur ex elambicatione, aut aliatenus melius deprehenditur, quàm odore ſuo (vt toties diximus) atq; calore aquarum, & præter hæc adſtringentia ipſa, ſalſitasq. planè aluminis: quo mineræ genere tùm tellus ipſa, tùm aquæ balnearum, quæ extrà ciuitatem exiſtunt, ex communi omnium conſenſu abundant. Videntur autem diuiti admodum vena ab origine. Scatet enim fons primarius in media platea ciuitatis; à quo aquę, cùm impensè ſint calidæ, diuerſis locis corriuantur ad balnea, alia viris, alias mulieribus, & alia ad diuerſos vſus conſtituta, vbi balnea faciunt, vbi vſu ducciæ accommodantur, & vbi valido ex ipſis aquis æſtuante calore excipiuntur vapores ad ſudationes; vt nec priuatæ ædes, nec loca publica, nec ſacra ſuis careant balneis, quin & lauacris quædam ſeruiũt fœminarum, ac fullonum, & quæ caducæ ex pluribus riguis colliguntur in communem lacunam medendis equis, ac pecoribus ſunt vtiliſſimæ. Amplius hoc mirum in eis naturæ ſtudium (quod & in multis alijs locis contemplabile eſt) vt non plus duobus palmis à calidiſſimo fonte, alteram natura deſtinauerit venam frigidæ, & ferè ſimpliciſſimæ aquæ, vnde quaſi pro cuiuſcunq; arbitrio attemperari poſſent. In vſu quidem potus ſunt ad pro-

Vſus varij. Frigida vena cum calida.

pro-

prium fontem:vbi ſtudeant bibentes,vt quoad eius fieri poterit, ſynceras habeant, ac dum hauriunt,bibuntq́ue,ſe quopiam circà nares odore defendant, quo nihil melius aceto, donec ingrato fœtori poſt primos dies aſſueuerint. In quo valent omnium antiquorum teſtimonio,aperiendo,attenuando,digerendo,ac firmando. Arenulas ducunt,calculos frangunt, renes,ac veſicam corroborant. Vſu verò balnei cùm plus ac minus temperatæ haberi poſſint,frigidis naturis,ac paſſionibus opitulantur: capitis præſertim, iuncturarum,ac articulorum doloribus; ac ex his qui ſolutu magis difficiles,aut inueterati extiterint, ſudatorijs maximè diſſoluentur,aut vſu ducciæ. Cæterùm tardè harum aquarum operationes percipi ſolent,Sauonarola teſte,ac nonnullis vix ad annum vſq; cognoſcuntur: tota æſtate, ſed non adeò magnis caloribus eliguntur.

Electio.

Aquæ eædem ad flumen Burmidam.

PORRO eadem aquarum natura, quæ tot facit ſalutaria balnea in ciuitate Aquarum, ad fluuij planiciem,qui hac influit,transfunditur, ac æquè in balneis vſurpatur, Cuius eadem minera,eadem qualitas,idem vſus:niſi quia hæc ſubſtantiam eo tranſcurſu craſſiorem, ac terream magis acquirit,vnde colore efficitur ſubuiridis,ſapore terreo magis,magisq́ue adſtrictorio,iniecta numiſmata ſubinde inficit.Neque actu adeo calet. Accidiſſe verò narrant quibuſdam annis,Guainerio teſte,quùm diuino quaſi miraculo omnes balnearum,quę in ciuitate erant, facultates in has exteras aquas tranſlatæ ſunt, ac illæ fuerunt aliquandiu derelictæ. Semper tamen in his externis illutamenti vſus fuit præcipuus:ſedimento nimirùm leuiſſimo, ſubrufo, (vt tota vndiq. tellus ſubrufa, ac figulinis vaſis vtiliſſima) admodum calido,cum aluminis ac ſalis adſtringentia ſingulari. Vtile ad defluxiones, artuumq. tumentias:contracta extendit etiam ex vulnere,indurata emollit, ventris ac hydropiſis inflationes diſcutit, iſchiadiq; impacta vitia ex alto attrahit. Eruitur autem lutum non ex fontibus ipſis, qui plures è Salebroſa rupe erumpunt, ſed ex profunda inferius lacuna, quæ quamquam tota paſſim ſcatet bullis feruentibus ſalientium aquarum, operoſiſſimis tamen laboribus ad id deſtinati homines,ſe totos in eas immergunt,donec ex imo alueo oppletis eo calenti luto lacernis, natantes ex altiſſimo gurgite, ac delibuti limo rubro ſmegmatis inſtar,emergāt.Ex fontibus verò aqua,tàm ebibita,quā conſperſa,ac in balneis vſurpata,rectè à Guainerio ad quaſdū fluidas paſſiones cōſulitur,pro adſtringenti facultate.quales hęmorrhoides,ac menſium fluores locis madidis,ac concipiendo in vtero ineptis. Pro multa verò eius aquæ adſtrictione communiter non probatur in potibus. Bibitur tamen vtiliter, & tanto efficacius,quanto actu calens adhibetur,& ſub ſole,in arenulis,& rumpendo calculo,& etiam aſthmati. Facit ad vteri procidentiam in embrochis. Subcutaneas,ac extimas omnes trahit ſorditias,ſiccat,abluit:quæ ſi cutim exaſperet,ablutio ad leniendum eam vltimis diebus in limpidis ciuitatis aquis conſulitur. Nocent vapores concluſo balneo, caputq. adgrauant:cæterùm eadem vtriuſq; electio eſt.

Vſus & illutatio.

Luti vſus.

Electio.

Balneum Roſanelli in agro Tolentinati.

PERTRANSIT ex agro Tolentinati Cluentum amnis, qui hac dignus memoria, ex amœniſſima cōualle Apennini ortus,breui quadraginta milliariorum ſpatio, multis auctus riguis,ac torrentibus aquarum,à Cluana antiqua olim vrbe,nunc meo ſolo patrio (quæ in ora Piceni, hoc eſt ad mare,Plinio teſte) rapidiſſimus influit. A dextera amnis parte, vbi Vicus cognomento Roſanellus,nec plus à Tolentino nobili oppido tribus mill. paſſuum, fons ſcatet eius nominis aquæ,quæ & ſubſtantia ipſa,odore,colore,atq; ſapore plurifariam admixta, vſu potus, ac balnei,& item luti, digna eſt quæ & inter has medicatas referatur. Adhibito ad fidem recenti teſtimonio Valterij de Valterijs egregij Medici Tolentinatis,ex cuius longo vſu,ac ipſarum aquarum diſtillatione, varijsq. experimentis hāc contexuimus hiſtoriam. Non dubium præbet harum aquarum naturam ſpecierum hinc non longè inuenta foſſicij aluminis,quam Talcum (ni fallor) dixere poſteri, quæ ex edito ad meridiem colliculo magnis ac digitum altis laminis eruitur,ſiccæ ac adſtringentis qualitatis. Et pro quadam intimi ſoli eius natura,quam ſcatentes aquę præ ſe ferunt,non mirum vel bituminis obtinere indicat,vel aliquam etiam ſulphuris mixtionem. Scatent aquæ ipſæ è ſuo fonte mediocri copia,ac frigidæ,primo aſpectu quà tranſeunt,ſubſtantia craſſæ,& tamen exceptæ vaſe vitreo (quod non multam arguit mixtionem) vix à ſynceris aquis diſtinguerentur. Odore aliquantiſper graui,ſapore ſicco,ac adſtringenti, & qui ſuctu quodam (vt aluminis eſt) guſtatum ipſum afficit, graueolens admodum in fundo, & ſecus riguum relinquentes ſedimentum. Quare diſtillationis experimento,vel etiam decoctione cùm manifeſtum mittant ſulphuris,vel bituminis,quæ affines naturæ ſunt, nidorem; cæterùm his per halitum vaneſcentibus, ſedimen in imo vaſis contemplari eſt,aluminoſum,modicè ſalſum, & ſub-

Cluena, & Cluentum flu.

Natura aluminis.

Qualitates.

& subadstringens, nec ardens, nec crepitans, si igni adhibitum sit. Vrinas verò cùm ebibitæ, iteratis præsertim poculis cieant, ac minus tamen subducant aluum, abstersoriam præcipuè obtinere indicant facultatem. Qua propter intemperiem hepatis, ac renum calidam, nec non ventriculi ex bilis redundantia debilitatem corrigunt, & quæ eorundem, ac sanguinis vitio redundant subcutaceas affectiones, pruritum, & scabiem sanant. Vel quæ interiores afficiunt meatus, vrinæ ardorem temperant, renum vlcera siccant, purulentas cohibent excretiones, gonorheamq. & arenularum extrudunt recrementa. Iuuari admodum earundem potibus mulieres compertum est, cùm scilicet ob redundantes ex vtero humiditates non concepissent, posteà abstersis, corroboratisq. sic locis concepisse. Bibuntur sub calidiori cœli statu, meliores verò (vt de multis alijs frigidis potui idoneis diximus) si in duplici vase concalefactæ habeantur, quo nomine, vt stomacho minus validis, ita & alijs temporibus, si opus sit, vtiliter exhiberi poterunt. Vtiles non dubiè & in balneis, saltem priuatis concalefactæ ad prædicta omnia cutis vitia, & ad artuum tumores non minus, doloresque ex humiditatum affluxu conpescendos. Luti verò eius substantia cùm cementosa dicta sit, ac mixta aluminosis, salsis, ac bituminosis partibus; adhibita (vt artis est) concalefacta, & sub æstu solis ardentiori, tàm artuum tumores, quàm etiam inueteratas extenuabit duritias, neruosque ex vulnere etiam contractos iuuabit. Cæterùm aqua, quæ ex opposito eiusdem collis iugo, ac fixo lapide scatet, exiguo, fonte, frigida item, ac limpida; puriorem quidem suscipit salis impressionem, ac tantæ salsedinis est, vt gustanti linguam abradat, vtilissima idcirco vsu enematum, valenter àbstergens, ac siccans, si præsertim cum prædicta minus acri aliqua parte, & vt occasio postulat, attemperetur. Vt existimem in Colicis, & in dysentericis tergendis, ac siccandis, non minus quàm montis Catini aquas fore vtiles.

Operationes. — Electio. — Bal. vsus. — Luti. — Aqua salsa.

Balnea olim vrbis Saluiæ, & Caldarola in Picenis.

HINC, vbi leni ascensu frugiferi erga Apenninum se extollunt colles, non obscura habentur monumenta balnearum, ac vetusta aliqua, quæ etiamnum extant Romanorum rituum vestigia vrbis Saluiæ. quas antiqui (vt aiunt) Theatri forma equidem palæstras potius cum balneis, Vrbanarum imitatione fuisse existimo, quando sub frequenti illa coloniarum in Picenis celebritate, militaria in eis exercerent studia. Eodem verò collium tractu, qui ad Cluentum amnem pertingunt, Caldarola eminet oppidum peramœnum: quod quamquam à Caldarola familia ex Neapolitanis patricijs, qui hæc diu tenuerint loca, nomen traxisse quidam asseuerent; antiquioris tamen huius nominis coniectura fit, à calidis aquis dictum, quæ in propinquo colliculo de Carusum nuncupato, ad duo ferè extrà oppidum stadia emanant. Quæ olim balnea S. Antonij nomine insignita, ac multæ (vt seniores tradunt) frequentiæ, cùm non differre admodum videantur à Roffanelli, iam prædicti in Tolentinati aquis, quæ vix quindecim hinc absunt stadijs; Sulphureæ tamen in primis, cum aluminis mixtione habentur: Ex quibus manifeste calfaciunt, atq; exficcant: ob quandam verò adstrictionem, quidam addunt & ferri eas, nec non fortasse auri participare naturam. Morbis idcirco frigidis probantur, ac inflationibus discutiendis vtilia: sanant & cutis vitia, ac contractos ex vulnere neruos, ac ligamenta extendunt. Proinde cùm digna sint, vt à crassa vligine, qua iamdiu obruta manent, restituentur, id proximè sperandum est, tùm diligentia, ac virtute spectabilis viri D. Euangelistæ Pallotti, qui hinc oriundus SIXTO QVINTO Pont. Max. à Secretis, ac Datarij hodie Sedis Apostolicæ dignitate illustris: tùm conciui suo curante Gregorio Picca I. V. D. ex quorum censuris, ac multorum experimentis hanc dignam huic loco adnexuimus historiam.

Vrbis Saluiæ Theatrum. — S. Antonij bal. — Natura.

Aluminatæ aquæ in Germania.

NONNVLLAE verò, ac nobiles balneæ inter Aluminosas in Germania perhibentur. Sunt in finibus Lacus Podamici, quem Constantiensem vocant, quædam Embs dictæ aquæ; quæ aluminis mixtura (vt illi Medici attestantur) atque nitro participant. Adde his, & cùm in caussis frigidis summè conferant, capitis, scilicet affectibus, neruorum resolutionibus, iuncturarum debilitati, coli doloribus, vlceribus malignis, ac alijs à diuturna defluxione morbis medeantur; facilè equidem venio in sententiam Illustriss. Domini ab Altaemps, has balneas non mediocriter quoq; sulphure participare. Sicut etiam ijdem auctores Empsenses, quæ sub diœcesi Treuirensi habentur, Aluminatas simpliciter dixere, quia salsiusculas illas inuenerint, vsu etiam mulieribus innoxias, ac blandissimo calore præditas. quo certè inditio & sulphure eas quadam tenus participare non est negandum. Præsertim quia & morbis catarrhalibus experti sint vtiles: modicè, scilicet discutiendo, & membra ipsa non minus, à recipiendis defluxionibus præseruando, ac roborando. Ob quam similiter facultatem,

Embsaquę. — Empsenses.

tem,& quia blandissimæ in balneis sunt,ad conceptionem tàm mulieribus, quàm viris, qui minus potentes sint ad rem Veneream vtiliter commendantur. quibus in casibus & ego eas recipiendas consulo. Alias item celebres tradunt in Alsatia,aluminis,nitri,ac ferri præterea virtute participes: lienosis, nec non quartanarijs ob egregiam temperiem vtiles, mundant cutim omnibus vitijs,vlceribus,plagisq. sordidis, atq; scabie. Aluminosæ porrò mixturæ recensuimus aliàs in Belgis,in agro Taurino in Heluetijs,& in Austria ad Bada oppidum:ne alia hic recenseam balnea à subdominio aluminata.

Alsatiæ aquæ.

De aquis naturalibus ex Gypso, ac cæterorum lapidum generibus. Cap. X.

Alu.squāmosum.

σεληνίτην.

NON est autem post Aluminosarum aquarum censuras, differenda natura Gypsi, quod & ipsum aluminis modo contumacis mineræ est crudæ,& siccissimæ. In montanis, ad conspectum viæ Flaminiæ, Squammosum alumen coquunt in Gypsum, quem Specularem Latini vocarunt σεληνίτην Græci, quòd noctu sub luna fulgeat; ex quo optimum fieri gypsum affirmauit Plinius. Variat enim hoc lapidis genus secundum loca non parum; nam colore reperitur cineraceo, liuido,pallido, subrubro. Et materia,alibi syncerè natiuum,hoc est quod statim erutum,gypsum est tenacissimum,quale in Cypro nascitur,Plinio. Alibi verò lapis prædurus est: qua propter calcarij lapidis instar, coquitur aliquandiu in fornace,mox ad vsum contunditur in puluerem. Cuius modi multi iugas passim venas Apenninum montem videmus in tota Italia. Quod notant authores;gypsi materiam vbiq; nasci. Sed hic plana magis opus est explicatione. Singula lapidum genera venirent in hanc considerationem aquarum, prout incurrentes aliquam ex eis concipiunt impressionem,quæ habentur,& specie, & permixtione simul generum innumera. Ex omnibus verò tria hic computamus extrema. alia sunt duræ substantiæ lapides, vt silex,pyrites,molaris,minutæ glareæ, & quædam marmora; quæ maturiores suo occursu. ac mibus crudas efficiunt aquas, nullas alioquin impatiuntur qualitates. In altero extremo quædam alia ad naturam terræ accedunt,quæ vel emollescunt,vel fathiscunt influente aqua, Gal. teste 9.Simpl. Vt tophacei,arenosi,sabulosi,pumicosi, cinerei. Alij lapides mediocri inter illa genera substantia,ac duritie, mediocrem in aquis obtinent conditionem, vt aluminosum genus calcarium,vitrarium,gypseum;qui vt aliquam præbent aquis qualitatem; ita si igne subterraneo,vel calentibus vtrumq; aquis afficiantur,non modicè ipsas inalterant, sapore, calore,substantia,& item qualitate plus minus exsiccante,& terrea. Hoc verò in his differt gypsum à calce;quod lapis calcarius præuentus igne,exolescit totus,ac fathiscit in aquas: quod proprium idcirco facit genus,de quo posteà loquemur. Gypsum hoc habet propriũ, vt quanquam ignem patiatur, non soluitur tamen igne, vt calx; sed concipiens partes igneas, minus densum fit,ac redactum in puluerem, vt gypsi artis est,suctu adeo acri in se attrahit aquas, vt glutinum euadit lapideum, tenacissimum. Pati verò gypsum contingit igneum;aut arte,qua nimirùm lapis coquitur,ac comminutus sic venit in artem; aut coquitur natura,attenuaturq. terrestri calore in tantum, vt non adhibita etiam igne,statim è fodinis erutum,ac comminutum,venit in opus,fitq; in cæmentis tenacissimum. Itaque gypsi materiam,dictum est,vbiq; nasci,ac innumeras diuersis locis,ac terris sortitur differentias. Industrij hac in parte scriptores,& nos in libris terrestrium rerum,varias admodum obseruauimus differentias,vt è lapidicinis suis eruitur. Candidissimum omnium Cyprium, vt ex Plinio propositum est, alabastritę dictum ad vnguentorum vasa, & simile quod ex Germania fertur,in Thuringis nascens, quo soluto in aquis nitidissimas plastæ formis suis, fingunt imagines. Cinereum,& glebosum,grauissimumq. in Italia,vel è lapide speculari adsimili,& Talchi laminis combustis;alibi subrufum,alibi melleo colore. Omnino vstum, & non vstum intelligitur,seu coctum,& non coctum. Nec dubium hoc gypsi genus, quod non indiget artis coctione, ac terrestrem passum sit ignem, vt affatim influentes aquas combibere est idoneum,ita insignes admodum in eas imprimit qualitates. Ergo diuersos impressionum gradus in omnibus ex gypso aquis esse necesse est. Aquæ enim quæ crudo occurrunt primo generi gypsi, crudæ similiter, & grauissimæ euadunt, vel ipsa frigiditate noxiæ corporibus. At maturum, & quod aliquatenus calorem senserit intimum, albidas reddit, materia scilicet non adeò contumaci, ac domita calore, vnde facile se in aquas dissoluat. Quales, & in exemplis gypsearum dicemus nostras Albulas, quæ manifestè lapidem intimè concipiunt calcarium, idemq. fermè vel gypsi genus, velaffine, & qualitates similiter aluminatarum more habet constipatiuas. Atque hoc magis,quòd mineralia omnia etsi vim plus minus obtineant emplasticam;idest quòd tenaciter corporis meatibus illita inhæreat: hanc habet gypsum valde insignem,terrenæ,ac siccissimæ ex natura substantiæ, iuxtà atque viscidæ,tenacis,nec adeò acris. Quas omnes impressiones faciliùs aquæ contraherent,si ex com-

Ex generibus lapidum communes impressiones.

Gypsum quid differat à calce.

Gypsi multæ differentiæ.

Variæ ex gypso impressiones.

Qualitates.

combusto in vstrinis lapide transfunderentur, quales ex cinere lixiuium, qui cum etiam multam habet gypsum affinitatem. Styptico sapore, ac subacri, diluta albedine crassas, ac graues. Cutim extrinsecus adhibitæ contrahunt, meatus opplent, excrementiciam subter cutim humiditatem consumunt: & quæ præcipua in eis vtilitas est, sudores cohibent. Ebibitæ autem non possunt esse salutares: habet enim gypsum vim præfocatiuã, atq; admodum exsiccantem: quare nonnullis cordis humidum absumere putatur, ac inter venena à Dioscoride ponitur, quod genus dixerim duras, ac frigidas, & grauissimas. Viscera enim aggrauãt, vrinarum difficultates gignunt, vt cænosæ omnes, sanguinem coagulant, vim generatiuam lædunt, meatus occludunt, noxiæ thoraci, & omnibus organis respirationis. Reliquæ ac dilutæ cum aluminatis computandæ.

Qualitates.

Ex Gypso aquæ potu noxiæ.

Loca aliqua, & aquæ ex natura gypsi in Italia.

PRO exemplis autem, aquas quę gypsi obiter elambant materiam, non paucas habemus in montanis Italiæ: sed quæ tamen non notantur, vtpote parum vtiles, vel siccæ inuentæ in potibus, vel fumosæ. Aliæ fallunt sensum ex prædura gypsi substantia, quæ non facile soluitur in aquas, sed quę plurifariam lædunt: vt quæ ad Callim bibuntur apud Camertes, quarum vitio (vt ego existimo) gutturosi omnes fieri visuntur indigenæ, præsertim mulieres. Similes in Equicolis sunt, & alijs locis. Similis naturæ sunt aliquæ scatebræ ad vrbem Romam extrà Portam S. Sebastiani, quas inter vepreta erumpentes latissima planicie, haud differre claritate substantiæ à potulentis alijs diceres. Limpidæ, frigidæ: cæterùm saporis aciduli, & quæ per ebullitionem cinerem deponunt non paucum, albissimum, gypsi, vel calcis instar. Quare eas in potibus omnino prohibui, etiam prælatis viris. Bononiæ puteos ob solum natura gypseum, tradunt inutiles, ac bibentibus vrinarum gignere difficultates. In Germania autem gypsi mineram elambere scribunt nostri recentiores, quæ ad montem Albium, sub Eugesta Heluetiorum emanant. Alias ex eis non habui notas, nisi quòd exsiccando vtiles sint, ac refrigerando: & hinc abstergunt, opplent, ac glutinant. quibus planè facultatibus valere eas aduersus antiqua vlcera persuasum est.

Aquæ ad Callim.

Acidę ad vrbem.

Bononiæ putei.

Aquæ ad Eugestã.

Stygos hydor in Arcadia.

GYPSEAM naturam, vel quid peius tenere fontem, seu flumen Stygos quidam putant iuxtà Nonacrim, qui est Arcadiæ mons. Nam lapidescere eius aquam tradit Plinius, ac nimio frigore noxiam, fortè quia argenti quoq; viui occultè concipit virus. De quo Seneca in naturalibus, summa (inquit) celeritate corrumpit (scilicet corpus) nec remedij est locus, quia protinus aqua duratur, nec aliter quàm gypsum sub humore constringitur, & alligat viscera. Item Vitruuius lib. 8. Hanc neq; argenteum vas, nec æneum, neq; ferreum sustinere potest, nam dissilit, ac dissipatur, nisi (dictu mirum) mulæ vngula. qua narrant Alexandrũ ab Antipatro, per Iollam filium fuisse necatum. Aeliani historia fluminis meminit lib. 10 de Asino Scythio, Stygis fluminis in Arcadia aquam Scythici asini cornu Maximo Macedoni delatam, cùm vasa disrumperet, etiam ferrea, ac illud propterea cornu Apollini Pythio in Delphis dicasse, quod Stygis robur sustinuisset.

Ex Puteolano aquæ.

AD hanc porrò speciem pertinent aliquæ in Campania aquæ, quæ nullam manifestè mineram nisi Puteolanum puluerem elambere visuntur. Substantia eius media est inter lapidem & terram. Nam quod putauit Vitruuius, congeneam hunc puluerem naturam habere cum pumice, non satis conuenit eius effectibus. Nam non est dubium, quòd pumices non redundant, nisi vbi terræ ardent, vt in Aetna, ac Veseuo monte: vnde spuma potius videtur esse ex viscida vligine concreta, quàm terra, leuis, ac sine robore. Hic autem puluis mineralis est, in Campania tantùm natiuus, & in latio propè Romã, cuius fodinas intellexit Cicero pro Cluent. d. In arenarias quasdam extrà portam Esquilinam productus occiditur, vbi multum etiamnum foditur. Roboris est in cæmentis durissimi, Vitruuio ipso, atq; Plinio testibus: vnde portus Puteolanus ex eo primùm factus, Strabone; nomen pulueri acquisiuit Puteolano. Quare ad gypsi naturã potius videtur accedere, ac ferri: minera Tophi glebosa, grauis, scabra, ferrugineis intermista squãmis, vel albis, ac gypseis pullacei coloris, vel nigri tenacior. Pro inexhausta autem ariditate, vbi aquis interluitur eas affatim videmus imbibere, nec retinere tamẽ in se, nisi quantum in cæmentis excipitur, ac paucæ ob id impressionis. Quare per hunc tractum Campaniæ vsq; Neapolim, permultas ex huius pulueris materia excurrentes inueneris aquas, quæ in potibus, ac esculentis sumũtur, ac raræ vllam referunt qualitatem, nisi nomen, quod communiter habent prauæ aquæ.

Pumicis, nat.

Arenariæ fodina.

Aqua ferrata ſub Tybure.

TALIS aquæ ſpecies ex eiuſmodi tophaceis ſcatebris emanat ſub Tybure, non longè ab Hadriani Cæſ. villa, quæ ferrata dicitur, ac iam toti illi viciniæ, ac vinetis cognomen ferratæ videtur indidiſſe. Hanc in fluxibus ventris, vt chalybeatas arte aquas, vſurpaſſe aliquando accepimus Angelum Leoninum Tyburtinum, qui Leonis X. Medicus, & poſteà Archiepiſcopus Turritanus. Non ſine aliqua tamen acutie, ac abſterſoria parte eam cognouimus ex ſedimento, quod decocta relinquit ſciſſilis aluminis modo ſalſugineum, atque albiſſimum.

De aquis atramentoſis naturalibus. Cap. XI.

χάλκανθον.

AQVARVM autem ex atramento eadem eſt cum Aenearum natura: quod Græca voce planè exprimitur, χάλκανθον enim appellant, quaſi æris florem, ac ſuperficiarium materiæ æris recrementum. Vnde Plinius lib. 34. cap. 22. Græci inquit cognationem æris fecerunt nomine, & atramento ſutorio, appellant enim chalcanthum. Eſt enim hæc tertia quædam natura, quæ per aquas ſeu naturaliter, ſeu arte affuſas in materiam æneam coaleſcit, veluti ſal, vt declarabitur. Ex quibus hoc primũ manifeſtum eſt, quòd omnis atramentoſa aqua tenet æris naturam. Eſt alterum (quod aliquam facit differentiã atramenti atq; æris) vbicunq; ænea materia eſt, & ibi & chalcanthi aliqua productio eſt, non è contrà. Hoc enim excrementum eſt, illud ſeminarium. Ex perfectis quippe æris metallis producitur & chalcanthum, ſi aqua (vt dixi) affundatur, eaque aut ſponte naturæ in cauernis, aut igne adhibito coaleſcat. Ex imperfectis autem multis emanare quidem videmus aliquã atramenti portionem; cæterùm æris ſterilem. Atq; id commune eſt in metallis terræ, vt alia minera imperfectior, & minus fœcunda alia minera ſit. Gratia verò exempli, nullis in locis (quantum apud varios auctores legere potui) perfectior æris, atque chalcanthi ſimul natura reperitur, quàm in Cypro. Vbi auctore Galeno lib. 9. Simpl. mons eius metalli erat, totus chalcyteos, Soryos, Miſyos, ex qua maſſa in fornacibus fiebat æs, cadmia, pompholix, Spodium, Diphryges. Chalcanthum verò ſic: ex pertuſo colle deſtillabat quotidie guttatim aqua viridis, ac tepens; quam aquam vincti quidam in piſcinas fictiles efferebant, in quibus paucis diebus concreſcebat, fiebatq. chalcanthum, quod propterea ϛαλακτικὸν, ideſt Stillatitium à Dioſcoride vocatur. Ex quibus, & hoc rurſus intelligitur, quod idem ferè eſt dicere Chalcantoſam aquam, ac ex chalcyti, Soryo, Miſyo, atq; ære admixtam, qualem in Cypro eſſe diximus abſolutiſſimam. Ad Cyprij Metalli perfectionem proximè accedit quod poſteris ſeculis repertum eſt in Dacia, ære pariter fœcundum, atque chalcantho. Poſteà quæ in Germania ſunt, ad Perzenum & Sbozzum: poſtremæ ſunt quæ in Hiſpania mineræ, & in Italia: quæ vel hoc nomine deficiunt à perfectione chalcanthi, quod vbi in Cypro quæ ſponte deſtillabant aquæ in cauernas, ipſiſſimam conuehunt ſubſtantiam chalcanthi; in his alijs regionibus iuuari naturã opus eſt arte, quæ eius ſuppleat defectum. Ratio enim parandi apud Dioſcoridem & Plinium, & quæ hodie ſeruatur, hęc eſt. Effodiunt minerã apertis vndiq; ſcrobibus; ob noxium halitum eius; inſolant per ſex menſes, ſinuntq. eam ſubdialibus pluuijs, ac vdo noctis aëre irrorari; mox macerant in magnis alueis, deductis in eos puris aquis, quarũ ſubinde lixiuium in ahenis plumbeis decoquunt, cætera enim metalla ab ea aqua eroduntur. Neq; hactenus hæc aqua acquirit Chalcanthi perfectionem: verùm addita certa portione aut ęris, aut ferri condiunt, conditasq. ſinunt in alueis ligneis refrigerari, tranſuerſis virgis inſertis, vbi reſtes chalcanthi concreſcunt, vitrumq. eſſe creditur, vt Plinius inquit, vnde noſtris poſteris dictum videtur Vitriolum. Additur ferri, aut æris portio; nimirùm ob defectum aliquem partium Miſyos, Soryos, & Chalcyreos, quarum chalcanthum ipſum ſoboles eſt, ac ſine eo additamento (quod tanquam coagulum eſt, aut magiſtra, quemadmodum eã vocant) non perficeretur chalcanthi natura. Ergo planè conſtat eius perfectionis minerarum, magnam eſſe latitudinem, atq; itidem ipſarum aquarum. Abſolutiſſima enim eſt quæ totã continet æris naturam, atq; chalcanthi, quæ mixta eſt quaſi diuerſis ſeminibus, Chalcyteo, Soryo, Myſio, ac Melanteria, quę ex eiſdem montanis, ac fodinis eruta illa inſula dictum eſt. Aqua colore viridis, ſubſtantia craſſa, odore (vt materia quoq; ipſa eſt) graui, ac toleratũ difficili, guſtu chalcytidis atq; æruginis mordaci. nõ adeò in balneis vtilis, vtpote quæ cum vehementi adſtrictione apprimè calfacit, actu tepida; quæ omnia de Cyprijs aquis narrat 9. Simpl. Gal. quanquã inuenio hodie ab ipſis, eas minus obſeruari. Harum porrò naturam conſequuntur quædã mineræ atq; aquæ eius generis in Italia, Germania, atq; Hiſpania, quæ mediocres ſunt; ex his enim æs quidem non fit, ſed quodã additamento chalcanthum; ac hæ certis in caſibus haud inutiles ſunt in balneis. Præter has autem

Aeris, & atraméti affinitas.

Atramentum naturale.

Aqua ex Chalciti, Miſyo, & Soryo.

Ars atramenti.

Vitriolũ chalcanthum.

Syncera chalcãthi aqua.

Participans chalcantho aqua.

autem tertium genus est aquarum huiusmodi, quæ neq; æs,neq; chalcanthum mittunt;sed omnino steriles sunt, ac aliquam dumtaxat eius naturæ elambunt qualitatem; quod genus præcipuè in balneis idoneum est. Si quidem suscipiunt hæ aliquam è materia chalcanthi impressionem,aut saporis,aut coloris,atq; etiam caloris;vix vllam tamen determinate,nisi acuitatem quandam cum insigni adstrictione. Variam eam tamen pro diuersa dispositione,ac mixtione mineræ,& aquarum ipsam incurrentium proportione. Quare alio loco acidæ sunt;qui tamen sapor haud proprius atramentosæ aquæ est:nam multæ sunt acidæ ex aliqua alia mixtura. sicut albulæ,quæ aluminosæ sunt, ac multæ acidæ in Puteolano, nitrosæ. Alio loco elambunt quidem aquæ chalcanthi materiã,acres tamen,aut subacres sunt,quas fortes appellant,aut fumosas. Operæ precium ergo est(vt toties ex Galeni auctoritate monuimus) veram notitiam quarumcunq; aquarum in particularibus ipsis venis, ac fontibus inquirere,easq. per experientiam cognoscere. Prima ergo,& quodammodo propria atramenti impressio videtur esse(eodem Galeno teste)vehemens adstrictio cũ insigni calfaciendi virtute. Quam ob rem veræ,sinceræq. atramentosæ aquæ potentia calfaciunt si quæ aliæ minerales aquæ,& quædam actu in altum penetrant. Nec minus exsiccant,constipant contrahunt. In potibus inutiles(vti diximus)nam stomacho aduersantur,corrosiuæ,atq; vlcerantes sunt,parcè in quocunq; medicinæ vsu recipiendæ. Nisi in pauca dosi, aut dilutæ, ac temperatæ admodum sumantur: sicut drachmæ pondere ad lũbricos necandos sumitur ipsum chalcanthum;ac pro portione idem præstabit chalcantosa ipsa aqua. Quemadmodum etiam his qui suffocationis periculum subierint fungorum esu, ex aqua potum chalcanthũ consulitur,ad prouocandum vomitum,Dioscoride auctore.Extrinsecus autem adhibitæ velociter digerunt,laxam,frigidam,ac tumentem carnium miscellam extenuant;nec non sanguinem fluentem sistunt,non astrictoria modò facultate, sed causticæ quoq; virtutis ratione. Oedemata discutiunt,& crassam scabiem abstergunt, elephantiasimq. à radicibus corrodunt. Vtiliter fistulis rumpendis induntur, vlceribusq. supercrescentẽ carnem exedunt: qua vi chyronijs, cachoëticisque, quæ difficile curatũ dicuntur vlcera, seu mali moris, ac fluidis medentur. quo loco ex vitriolo ipsum oleum neoterici practicantes vsurpant. Tineã sanant factis embrochis,ex experientia. Carnibus prætereà condiendis,seruandisq; Galeno teste,sunt commodissimæ:à putrefactione enim præseruant super cæteros sales, manantem exinde humiditatem afficcando,ipsarumq. simul substantiam contrahendo, solidandoque, condimentum idcirco insepultorum corporum singulare. Porrò aquarum, quæ suscipiant, non exactam substantiam atramenti, sed terram quampiam atramentosæ naturæ abluant,multi sunt gradus mixtionum;ita,vt vix aliquæ differre videãtur ab aqua simplici, nisi maiori quadam tenuitate; vt de multis dicemus,quæ nec in cibis ac potibus refutãur. Et quo magis aquæ reperiuntur distare ab exacta illa natura chalcanthi, eo minori efficacia in suo genere operantur. Proinde quæ mediocriter atramentosæ sunt,eadem per omnia possunt, quæ aluminatæ, atq; acidæ. Penetrant verò promptiùs, absterguntque, ac epotæ (quales multæ habentur temperatissimæ acidæ) per vrinam,ac per aluum egregiè purgãt, arenulas pellunt,lapides conterunt,vrinarios meatus dilatant,omni sublata, quæ isthic generari assolet viscositate. Quæ verò imbutæ dumtaxat eius naturæ vaporibus sunt, in potibus ac cibis vtiles. Immò sic aliquæ longo vsu confortant stomachum ac viscera aliqua, obstructiones aperiunt,obesos emaciant diu ebibitæ. Vt particulares quarundam historiæ docebunt. Et aliquæ acidæ.

Atramentosę in baln. vtiles.

6. San.tu.

9. Simpl.

Operationes syncerę aquæ atramentosæ.

Vtilitates in balneis.

Acidularum ex chalcãto natura.

De atramentosis aquis,& locis. Cap. XII.

ATRAMENTI natura haud ita vulgò reperitur, quemadmodum sal, ac multa alia genera minerarum. Immò cùm raris in terris propagetur, haud mirum si pauca loca in toto orbe memorentur,ac primas obtinere Cyprium dicatur, deinde nostris temporibus Dacicum,tertio loco Italicum. Inualuit tamen vsus quodammodo loquendi nostrorum veterum, vt electissimum cognomento Romanũ appellent. Vbi duplex error detegitur. primum quia hoc non excellit neq; Cyprium, neq; etiam Dacicum. Deinde quia in agro Romano nullum neq; à Plinio,neq; ab alijs scriptoribus classicis ponitur:quam ob rem(vt equidem puto)barbari id cognomen à famosissima omnium vrbium regina Romanum indiderunt pro Italia,in qua repertum est certis locis. Primùm in ora ista maritima Campaniæ 28.circiter milliario ab vrbe,in pago, quod ab æris natura Montæranum dictum videtur, & aëris iuxtà fluentum. Quæ vena perexigui est fructus, ac rarò elaboratur:extẽditur tamen hæc natura ad totum agrum Viterbij,vbi tot balnea sunt, ænea aliqua:& quibusdam locis fit vitriolum,sed (vt dixi) paucum. In Senensi nouiter reperta est chalcanthi minera ad montem Fullonicum,via Romana sinistrorsum 8.mill.pass.&

Vitriolũ Romanũ.

Aeris flu.

in Maritima, vbi mons æris pagus dicitur, terra mixturæ discoloris, luteæ, rubiginosæ, atræ, subuiridis; crassorum verò adeò vaporum exhalatiua, vt luminaria inter fodinarum latebras extinguant, vnde multam ex eis Cupparosam collegimus. Sunt & in Volaterrano, quas dicemus, aquæ. Porrò in Hispania puteos id genus aquas habentes ponit Plinius, ex quibus (inquit) atramentum fit colore cæruleo, per quã spectabili nitore, vt vitrum credatur. Et in Germania, vbi celebre est, quod in Saxonia apud Goselariam conficitur. & infrà in Misena pluribus locis. in Bohemia quoque, & in extima Pannoniæ parte, quæ Transyluania dicitur.

Libro 34. cap. 12.

Aquæ ex chalcantho in Cypro.

Gal. 9. Sim.

SYNCERAS autem chalcanthi aquas in Cypro, ita describit Galenus ex pluuijs destillare. Specus erat in continentem collem, ea latitudine, vt tres sese viri in eo contingerent: tanta verò altitudine, vt viro summè procero recto liceret incedere. Specus hic decliuis quidem erat, non tamen præceps ac præruptus. Porrò ad finem eius quasi in stadium porrecti, lacus erat aquæ viridis, & crassæ, tepidæ plenus. At in toto descensu calor similis qualis in primis balneorum ædibus percipitur; quas, quòd in eis corpora præmolliri soleant, Promalacteria appellare consueuerunt. Aqua verò quotidie guttatim ex percusso colle destillans, quatuor & viginti horis totius diei ac noctis colligi assolet ad amphoras Romanas quasi octo. Eam vincti quidam in piscinas quasdam quadratas fictiles, in domo ad ingressum posita sitas efferebant, in quibus paucis diebus concrescebat, fiebatq. chalcãthum. Mihi verò, vbi ad terminum effossi specus descendissem, vbi videlicet tepida hæc, viridisque aqua colligitur, aëris odor visus est suffocans, & toleratũ difficilis chalcytin, æruginemque redolens. Et aqua quoq; gustu præferebat qualitatem eiusmodi. Ea propter & nudi, & cũ summa festinatione amphoras vincti exportabant, nec longiorem illic moram perferre poterant, sed celeriter recurrebant. Accensi autem erant mediocribus in specu interuallis lychni, qui nec ipsi longo tempore durabant, sed celerrimè extinguebantur. Hunc ergo specũ pedetentim excauatum multis annis ab eis tunc didici: Hæc enim, inquiebant, aqua viridis, quam vides ex colle in lacum manantem, sensim seipsa minor effici solet. At vbi propè adest vt desinat, rursum vincti, quod continens est ipsius collis perfodere pergunt. Euenitq. aliquando olim, vt subitò quicquid perfossum esset, concideret, omnesq. ad vnum occideret, ac totam viam corrumperet. Id vbi fit, alio foramini fodiendo eousq; insistunt, quoad rursum aqua illis adsit. Hæc habui quæ tibi de chalcãtho exponenda censerem, & sanè fortasse non necessaria, cæterùm quæ scire præstaret, quàm ignorare. Memineris autem, quòd ad sinistram manum ingredientibus, conspectum nobis dixerim Metallum Soreos, Chalcyteos, & Misyos: vt ex his conijcere liceat, aquam pluuiam totius collis terrã illam colluere, atq; abluere, ex qua sponte quidem fiebat Sory, Misy, & Chalcytis; & in fornacibus æs, cadmia, Pompholix, spodium, & Diphryges. Hæc omnia Galenus.

Lacus aquæ viridis.

Promalacteria balneorũ pars.

Chalcanthosa, & pluuia aqua.

Atramentosa aqua in Pannonia.

DIGNVM porrò de atramentosis aquis exemplũ, hisq. Cyprijs simile ponitur à Georgio Vernhero regio Pannoniæ consiliario, his ferè verbis. Ad Zepusium in Smolnicio sunt aquæ, quæ & ferrum erodunt. & lapidescunt: animantes verò epotæ enecant. Eruuntur autẽ ex his montanis metalla, ferrum præcipuè atq; æs, iniectaq. in eas aquas equi solea ferrea, siue frustum ex montis ipsius ferrarijs erutum, viginti quatuor horarum spatio exeditur: cæmentiq. specie eliquatum excoquitur in fornace, fitq. idipsum cuprum nobilissimi generis. Participãt autem ea Montana ferro, ære, pyrite, lapide, ac atramenti (vt ratio dictat) natura, Soreo, Misyo, atq; chalciti, nam & vitriolum inde duplex conficitur, naturale vnum, atque alterum artificiale. Nam aquæ pluuiæ, seu quæpiã de industria collectæ aquæ, ac ipsis collibus corriuatæ, paulatim ab ipsa terra combibite, certis specubus in longas stirias pyramidarum modo concrescunt. Foditur & arte metalli terra, quæ vbi de more macerata fuerit, coquitur, fitq. purum Vitriolum, sine ferri aut æris mixtione, quod in Italicis nostris, atq; Hispanicis mineris, ob defectum naturæ aliquem facto opus esse iam diximus.

Ferrũ mutatum in Cuprum.

Aqua Neusolæ in Dacia.

SIMILEM porrò naturam, atque acrimoniam scribunt Metallarij quidam Theutones habere aquam ad Carpathium montem in Dacia, quæ Transiluania hodie dicitur. Has enim è puteo eductas, ac in canales quosdam ad hunc vsum transfusas, frusta solidi ferri conie cta erodere, donec in lutulentam tabescant materiam, quæ subinde in vstrinis (vt artis est) in substantiam puri, ac perfecti æris decoquitur. Eandem, vel similem aliam ponit nouiter idem Vernherus de rebus Pannoniæ, vbi sic habet. Ad oppidum Bastriciã, Germani Neusolam vocant, vbi fodinæ sunt æris, Regiæ dictæ (nam Regis decreto elaborantur)

tur) ex cuniculo quodam aqua emanat viridis, ex qua, vbi ſubſedit, chryſocolla multa colligitur.

Atramentoſæ in Volaterrano.

Ex Italicis autem noſtris, atramentoſæ naturæ aquæ complures in Volaterrano agro habentur; ac inſignes præcæteris ad caſtrum montis Catini, vbi & chalcanthum ipſum adhibita ferri certa portione conficitur. Terra hinc tota Soryo commixta videtur, Miſyo, & chalcytide; varia nimirum, liuida, maculoſa, veneta, glebuliſq. intermixta varijs, albis, cęruleis, luteis, quæ omnia de mineris chalcanthi redundant. Aquæ verò ipſæ, quæ hinc in lacunam colliguntur, ob inſuauem, acremq. ſaporem, aquæ fortes vulgò appellantur, non vulgaris quoq; vtilitatis in balneis. Lacunæ autem, ſub caſtro nouo, quas in ſulphuroſis retulimus, haud dubiè atramenti quoq; naturam cum ſulphure participant; vnde illa ęgeri corpuſcula veriſimile fit, quæ Volaterranus ſcribit, noxij vaporis omnibus tùm beſtijs, auibusque, tùm etiam hominibus. Craſſiſſima verò eſt aqua, & atri coloris; tùm ob craſſos tetroſq. eiuſmodi vapores, qui eam continenter exagitant; tùm quia ſolaribus radijs exuritur. Qualem & in Auerni aquis occaſionem oſtendimus.

Aquæ fortes. Lacunæ.

Balnea Volaterrana ad Caſtrum nouum.

Porro vt veniamus ad balnea, cùm in tota hac regione, ex mineris eiuſmodi diuerſa ſcateant aquarum genera; aliæ quidem chalcanthi frugiferæ, aliæ noxiæ, ac prorſus inutiles, nonnullæ propriè recipiuntur in balneis, ijsque extructis intrà parietem, atq; arce etiam à veteribus Volaterranis, ob loci ſolitudinem, communis. Has balnearum aquas balnearij noſtri communiter omnes ſulphuratas ponunt, ſalſas, atq; aluminoſas. Nos verò cum iunioribus, qui exactè magis hanc minerarum naturam examinauimus; eas quidem mixtas, cæterùm pluri ex parte chalcanthoſas dicimus. Tùm argumentis, quæ ſuperius diximus terrarum, diuerſarum, ac minerarum, ex quibus chalcanthum conficiunt; tùm ex ſordibus ipſis, ac aeri omnino ipſarum aquarum qualitate. Quamobrem quod iuxtà arcem primi olim meriti, ac validiſſimæ operationis erat, Balneum ad morbum vulgo dicebatur, vtpote quod atrocem quemcunque & incurabilem morbum perſanare diceretur, Vſus erat primo ſtatim à fonte exiens duccia, calidæ, & digerentis virtutis. Subinde balnea varia; inter quę calidiſſimum, quod Caſeum coctum forte ab odore vulgares nuncuparunt; & contrà balneũ planiciei temperatum, ac limpidæ ſubſtantiæ, nec minorum virtutũ (vt Sauonarola inquit) quàm balneum de villa, quod inter Aeneas aquas deſcribetur. Quod verò S. Michaelis cognominatur, in affectibus cutis eſt præſtantiſſimum.

Minera. Baln. ad morbum. Bal. caſei cocti. Bal. Plan. Bal. S. Michaelis.

Crathis, ac Sybaris flumina in Calabria.

Habeo autem ex antiquis auctoribus in Italia Chratim, ac Sybarim Calabriæ permagna flumina, ob fontes, quos recipiunt quoſdam, atramentoſæ naturæ. Horum aquas in memorãdis poſuit Theophraſtus, à quo Strabo, multifariam eas medicatas dixit. & item Ouidius, qui hos fluuios ex perſona Pythagoræ inter admiranda computauit illis verſibus 25. Metamorphoſeos.

Crathis & hinc Sybaris veſtris conterminus oris
Electro ſimiles faciunt, auroq. capillos.

Atteſtatur Plinius Theophraſtum, in Thuris ad eius nominis oppidũ in Calabria, Chratim candorem facere capillis, Sybarim negriciẽ bobus, atq; pecoribus. Vbi poſteà ſubdit Plin. quin & homines ſentire differentiam eandem: nam qui Sybarim biberint nigriores eſſe, durioresque, & criſpo capillo; qui ex Chratide verò candidos, molliores, ac porrecta coma. Quibus auctoritatibus præclarè conſentiunt cauſſæ naturales. Certum eſt totã eam Calabriæ regionem, vnde hæc flumina ex Lucanis ac Thurijs in Adriaticum decurrunt, varias, & chalcanthi præſertim habere mineras. Vt mihi verò atteſtatur hodie Gabriel Francuanus amicus meus, qui de rebus Calabriæ accuratiſſimè ſcripſit, nõ longe ab his rigui, ac duo alia flumina eiuſdem perhibentur proprietatis. Muconium iuxtà Coriolanum, nobile oppidum, in quem propterea ſi morbidæ ſe immerſerint oues, curantur. Et Cotilem alterum, qui ambo in Crathim mittunt, ſicut & Lauiſium è ſuperiori conualle influens, vbi Chalcanthum naſcitur. Ex qua natura, medicatas etiam qualitates participare horum fluminum aquas, ſatis demonſtrat, quod Strabo ſubdit, ſi equi ex aqua biberint, ſternutamenta cientur. Et quod mihi affirmant ex indigenis quidam, ab omni illa vicinia cùm morboſi habentur greges, ad illa paſcua, & illas aquas bibendas adigi, ac ſanari. Vnde & in potibus, quod meminit Plinius aliquam eiuſmodi habere poterunt vtilitatem. Nec mi-

Muconiũ & Cotilis, & Lauiſiũ flu. Medicatæ qualitates.

Ad decorationes. rum tingendis hodie lanificijs, ac sericis reperiri admodum idoneas; & chalcanthi qualitate, nam & quæ in Cosmeticis, hoc est, in ornamentis, ac decorandis capillis, quæ ex antiquis meminit Galenus II. de med. secundum loca, ex huiusmodi metallicis etiamnum parantur. Ex lythargyro, vt plurimum, scoria, & squamma æris, ex aceto, vel lixiuio, illitis sub sole capillis.

Quæ lanas tingunt in Thracia, ac Phrygia.

AD prædictarum probationem, duo alia habemus exempla. Amnis proditur in terra Assyride Thraciæ, agro Chalcydico, qui nigros similiter facit fœtus pecudibus: ex Chalcanthi, vt agri nomen dictat, natura, aquis tamen frigidis. Vnde & Psychrum eum vocant. Simili modo lanas tingere fontis aquas ad Hierapolim Phrygiæ, meminit Strabo: quã regionem abundare multis aquis mixtis, ac balneis omnes historiæ naturales commemorant. Vestigium mixturæ alicuius, ad certum discrimen experimur hic Romæ in aquis Tyberinis, ac aduentitijs: nam Tyberinæ limpidæ manus dealbant, ac faciem; Virginis autem, sic nuncupata aqua, & puteorum rugosas longo vsu reddit, ac rudes. Cæterùm non paucas alias, quæ habent ad colores animalium aliquam proprietatem commodiore loco narrabimus.

Psycros flu. Hierapoli fons. Tyberinæ & Vrbanæ aquæ.

De Bituminosis aquis naturalibus. Cap. XIII.

GENEROSA admodum fuit natura in speciebus bituminis, & in differentijs suis, quod Græci ἀσφαλτὸν vocant. Qua propter non minora ex eo narranda veniunt exempla in ignibus, & in tota natura aquarũ, quæ de sulphure habita sint. quippe liquidum reperitur in marinis nascens, & alijs aquis, glebosum, terreum lapidosum. Vnde quod dixit Galenus in XI. de simplicibus, bitumen vnum ex ijs, quæ in marinis proueniunt, & in alijs quibusdam aquis, quæ marinis similes sunt: hęc specialis quædam bituminis origo est, non complectitur vniuersam eius naturam quæ multas alias habet differentias, in his etiam aquarum impressionibus perspicuas, ac varias. Nec mirum, ex antiquorum traditionibus, Galeni, Plinij, Dioscoridis, præter communes ipsas facultates, non satis exquisita habetur omnis, bituminis natura: quorum tamen non tam decet nos arguere industriam, quin potius eorum debemus amplificare positiones. Ergo ab origine primum, nascitur bitumen (vt dictum est) in marinis, in lacubus, in fontibus, fluuijs, cretis, & lapidibus congenitum. Plura item sunt genera, liquidum, concretum, piceum, cæreum, melleum, vinosum, oleosum, aquosum, spumosum, terreum, lapideum. Et substantia pariter varia: liquida enim substantia sunt, Naphta, Petroleum, oleum de saxo, manna dictũ, liquoris genus. Concreta verò intelliguntur, Gluten iudaicũ, Pyssasphaltum, & quoddam ambaris genus. Terrea substantia sunt, ipsum Pyssaphaltum, Carbones Saxoniæ, & gleba lapidosa, qualem in Sidicino prope Nolã meminit Plinius. In lapidea verò substantia concluditur Gagates lapis, Iudaicus lapis, Thracius, Myrrhites & obsidiana Gemma. Sunt & aliæ differentiæ communes bituminis complures, manifestæ in calore, nam nigrum propriè reperitur, gemmeum, aqueum, aureum. transeo ineffabiles alias, & occultas, quę tamen omnes suam ac variam in aquas imprimunt qualitatem. Ergo has singulas in quaque specie aquæ, quæ bituminis referat naturam, oportet singulis locis contemplari, & à subiecta ac propria illis locis, ac aquis bituminis specie, proprietates ipsas, ac impressiones decernere. Verùm nos ad doctrinæ vsum, certa magis differentias, ac impressiones percurremus. Dubium non est cum Galeno, quòd vnum genus est, quod in marinis prouenit, & in alijs quibusdam aquis, quæ non admodum marinis dissimiles sunt. Quale celeberrimum nascitur, ac scatet ad sinistram Hadriatici maris in Apollonia Epiri, in Alphaltite etiam Iudææ lacu, & alijs locis. Innatat autem aquis id genus liquaminis, ceù spuma quædam, quod resiccatum pice durius fit. Hoc propriè veteres illi intellexerunt bitumen, quod posteris Gluten iudaicum dictum est, splendens quidem, ac nigerrimum, ponderosumque, ac proprio bituminis odore, graui scilicet, & nidoroso. Babilonij porrò Assyriæ vocarunt alterum bituminis genus, tùm candidum, tùm nigrum, suo idiomate Naphta: liquidum quidem ceù oleum, ac tantæ trahendi ad se ignem virtutis, vt eum ex interuallo quodam corripiat. Hoc in fodinis, ac puteis suis incendia quandoque, vt sulphur edit admiranda. Et quod præterea nulli aliarum rerum conceditur, aquam simul & ignem in quibusdam fontibus compatitur. Neutrum tamen id est ei proprium, neque necessarium (vt iam fossoribus eius compertum est) nam nec vbique, aut semper ardet neq; scatet vbiq; ex fontibus cum aqua simul, vt Galenus putauit. Immo cum multa huius generis sit copia, quod prouenit in Italia multis locis, id vel nullam habet aquam, vel habet paucam, ceù vehiculum, vnde exiliat. Hoc verò, quod non

Galeni locus. Origo bituminis. Genera. Substantiã aliquida. Cõcreta. Terrea. Differentiæ. Primum genus. Gluten iudaicũ. II. genus Naphta.

non sine aqua videatur scaturire, hanc apud me habet rationem, quoniam bitumen oleosum est, ac viscidum: Vnde vel ineptum esset scaturigini, vel ob iter in terræ poris combiberetur, per aquæ verò vim emanat ad exitum. Atque hæc prima bituminis necessitas cum aqua est. Alijs locis vbi dilutum est, aqueo simpliciter exilit succo, quod manna quidam appellant. Alibi inter cretæ fibras scatere reperitur, ceu oleum. Vel è rimoso scatet lapide, quod vulgo idcirco Petroleum, vel oleum de saxo nuncupatur. Vel tandem pro naturali quodam cum aquis temperamento, aquis ipsis præstat cognomentum, vt bituminosæ dicantur. Vtiles idcirco in balneis, vt dicemus. Insyncærum incipit fieri, vbi cæreum, quale prædictum est Chartaginense. Magis verò in syncerum, quod nigro colore, ac terra sordescit, quale apud Medos inuentum, Oribasio teste. Vel quod ex fibris connascitur lapidum, quale ex Plinio proposuimus in agro Sabino, ac Sidicino, quod lapillis inter mixtum eruitur, nigro vnguine agglutinatum, nidore necans pulices, ac culices, ac serpentes fugans, in vnguentis idcirco contra vermes iam venale. Tale eruitur in Senensi ad Roccam stratam, & in montanis Calabriæ, conspectu Hadriatici multis locis. Vel Carbonariæ terræ materia est, qua multis locis abundat vlterior Germaniæ pars, cæditurque in rudes glebas ad vsum ignis. Maximè ad Brunonis Vicum in Saxonia, quod Carbonum specie cædunt, ac vtuntur lignorum vice in ignibus. Fuscum magis ad cænobium Sueuiæ, cui Degere nomen. Et in Iurassi montis Valle. In Misna verò iuxtà Muldam fluuium, vbi ipsi agri sæpè incenduntur. Similem terræ speciem reperiri in Aeolide Thraciæ meminit Theophrastus, quæ ardet. Et, vt gradatim natura, sensimq. transit in alias species, Gagates lapis quædam bituminis soboles est, qui in terris bituminosis prædictis reperitur, & quæ vtiles ignibus. In Cilicia fluuium meminit Dioscorides lib. 5. 103. nomine Gagatem, in cuius faucibus, qua influit in mare, ij lapides inueniuntur. Frequens, & in Belgis habetur, Germaniæ parte, & in Britannia glebosus, nigricans colore, & squalidus, per quam leuis Diosc. & qui celerrimè accenditur, ac odorem reddit bituminis. Lapides subinde crustacei, quos refert Galenus se detulisse ex Cœlo Syriæ oppido, suprà lacum Asphaltitem, ex bituminis haud dubiè vaporibus conflantur, exili in igne ardentes flamma. Iudaici lapides dicti à posteris, glandis effigie circumstrijs conformati, ac duri, colore flaui. Molaris quoqne lapidis natura bituminosa esse videtur; in quo mirum aliquid (inquit Plinius libro 36. cap. 23.) Postquam arserit accendi aquis. est autem substantia pinguis. Quam ob rem & Pyritem hunc quidam vocant, quod plurimus ei insit ignis. Hinc fortè persuasus auctor ille de Aetna. pro perpetuo quodam ignis illius pabulo, molarem posuit lapidem. Maius miraculum prodidit Augustinus libro de ciuitate Dei 21. Pyritidis lapidis genus in Persia reperiri, quod si vehementius prematur, adurit manum. Item Myrrhites lapis, & Thracius, vel eandem, quam diximus Thraciæ terram, bituminis natura participant. Vel vt Gagates inter glebas nigri bituminis, sic lapidis genus in terra Thraciæ coalescit, de cuius mira proprietate digna sunt speculatione, quæ Nicandri versibus traduntur.

Bitumen cum aqua nascens.
III. aqueũ
IV. oleosum.
V. genus terreũ nigrum.
Carbones bituminosi.
Gagates la.
Iudaicus la.
Molaris la.
Pyritidis genus.
Pyrites ardens.
Myrrhites, & Thracius

Si lapis vratur candenti Thracius igne, &
Post madefiat aqua, flagrabit totus, at idem
Mox oleo affuso protinus restinguitur.

Quòd hic lapis conflagret aqua, in hoc naturam agnoscimus bituminis amicam aquæ, & igni. Aqua, vt calci affusa excitat feruorem; sic ex ignito hoc lapide excitat vaporem, alioqui sopitum, & flammam ex amicitia. At quòd oleo restinguatur, hoc maius opus est. Certum est, quòd idem agens, ignis; non habet eandem actionẽ, ad diuersa, sed agis penes aptitudinem subiectæ materiæ. Aptissimum bitumen igni est, nam ignẽ etiam ex interuallo arripit: minus oleum, quod immissa etiam face, nisi paulatim alteretur, ac disponatur ad ignẽ, non ardet. Quare oleum affusum lapidi ignito, retundit vim illam bituminis subitam ad ignem, post spatium flagrabit & ipsum oleum. Tot itaque modis naturam bituminis propagari inuenimus in differentijs suis; quas satius est secundum loca, ac per singulares historias asserere.

Cur bitumen aqua cõflagret
Cur oleo restinguatur.

Asphaltites Iudææ lacus.

BITVMINOSISSIMVS verò est, ac sua idcirco censura dignus, Asphaltites lacus Syriæ Palesthinæ, bni ampliori excursu in meridiem ab Arabia Iudæam diuidens, sub Hierosolymis 12. mill. pass. longitudine centum milliaria excedit Pliuio teste, latitudine verò maxima 25. implet, minima sex. Perpetua verò, ac per omne æuum celebris à scriptoribus huius lacus mentio fit: nam ortũ testantur sacræ litteræ à mundi primordijs, ex memorabili Sogdomæ, totiusq. eius regionis euersione, propter peccata illius populi. Depluisse nimirùm à tremenda Dei iustitia flammam cælestem, ac sulphur, quod cuncta conflagrasset: reli-

ctum

Incendiū Syriæ Palæstinæ. Vallis syluestris vbi mare salis.

ctum verò posteris diuinæ illius vltionis vestigia vastum hoc spatium, ex cuius barathris scaturisse has aquas sterilitatem circumquaque tetro putoris halitu inducentes, ac salsos quosdam scopulos ex ustione illa induratos. Vallis autem Syluestris (sunt uerba Genesis 14.) quæ nunc est mare salis, puteos multos habebat bituminis. Cui testimonio haud multum aliena est Possidonij,& quorundam Phisiologorum sententia,qui ultimas dumtaxat ponunt naturæ caussas, bitumen, sulphur, terræmotum. Cæterùm in primis commentarijs est demonstratum, maxima id genus exitia terrarum, diuino fieri iudicio, quanquam aliqua interdum susistat caussa materialis. Vt hìc, ubi conflagrante terra, ac absorptis igne quinque illis ciuitatibus, Sodoma, Gomorrha, Adaman, Seboim, & Balam, (x I I I. hoc loco habet Strabo ciuitates fuisse absorptas) factus est tam ingens lacus. Aut quia subterlabentes ex abruptis uenis aquæ omnem expleuerunt uoraginem. Aut potius influente in ipsos hiatus Iordane flumine: qui (ut Corn. Tacitus, & alij auctores scribunt) pelago non accipitur, sed situ septentrionali è monte Libano admodum niuoso exortus, duos lacus integer,perfluit, quorum primus Paludosus, æstate siccatur: alter in Galilæa est,qui ob magnitudinem dicitur Mare Tyberiadis. tertio,qui bituminosus ille est, retinetur, occultis nimirum latebris se in Arabicum sinum exonerans. Iustinus Historicus ex Trogo Lacum hunc prodidit propter magnitudinem, & aquæ immobilitatem, & quæ pisces non alit, mare mortuum appellare consueuisse: nam neque uentis moueri, resistente turbinibus crassicie bituminis; neque nauigationis patiens esse, quin omnia uitia carentia demergi, nec materiam ullam sustinere,nisi quæ alumine illinatur. Galenus autem Sogdomenum hunc lacum uocitatum testatur, alijs item Mare mortuum, alijs Putidum, alijs stagnum bituminosum. Esse autem aquas fuliginosi coloris, ac bituminosæ sulphureæq. naturæ unctuosum, sapore salsissimum, plus quàm marinæ aquæ, & subamarum. Itaque substantiæ esse crassissimæ, ac salsæ in tantum, ut si quis se in eam aquam mergat, ceù sale tenuissimo conspersus exiliat, attollaturq. ad summum, etiam demergi enitens. Nullum inquit in eo lacu animal, neque planta innascitur, præter fructeta circumsecus quædam terrosa, & salsitate insuauia. Immò cum duo in eum fluuij confluant maximi,Belus scilicet, & qui secundum Hierosolymas adfluit,quem Iorhanem nominant;nullus omnino piscium fluuiorum ostia excedit, ac si captos quis in lacum inijciat, celeriter mori conspiciet. Vis eius de natura salis (ut idem ait Galenus) non modò exsiccatoria est, sed & externuare nata: quia scilicet plus quàm ullus alius exassatus est, licet pro glutinis illius mixtura,mollitoria quoque sit, atque abstersoria. Hæc planè est lacus Asphaltitis historia. Sed quoniam hic lacus optimum,ac primi meriti bitumen egerit in toto suo genere, ideo pro exemplari omnium,quæ breuiter de eo memoriæ prodidit Corn. Tacitus Annalium suorum lib.xxI. hìc percurremus: habet autem in hunc modum.

Sogdomæ, & aliarum ciuitatū euersio. Iordanis flu. Lacus seu Mare Galileæ, & Mare Tyberiadis. Mare mortuū. Lacus siue stagnum Sogdomenum. Qualitates ex Gal. Belus, & Iordanis flu.

Bituminis Iudaici natura. ex Corn. Tacito.

Bitumen quomodo colligitur.

LACVS Asphaltites immenso ambitu est specie maris. Sapore corruptior, grauitate odoris accolis pestifer. Neque uento impellitur, neque pisces, aut suetas, aquis uolucres patitur: incertum unde. Superiacta ut solido feruntur, periti, imperitiq. nandi, perinde attolluntur. Certo anni tempore Bitumen egerit: cuius legendi usum, vt cæteras artes, experientia docuit. Ater suapte natura liquor, & sparso aceto concretus, innatat: hunc manu captum, quibus ea cura, in summa nauis trahunt. Inde nullo iuuante influit, oneratq. donec abscindas: nec abscindere ære, ferroùe possis; fugit cruorem, uestemq. infectam sanguine, quo fœminæ per menses exoluuntur. Sic ueteres auctores. Sed gnari locorum tradunt,undantes bitumine moles pelli, manuq. trahi ab littus: mox ubi uapore terræ, ui solis inaruerint, securibus, cuneisq. ut trabes, aut saxa discindi. Haud procul inde campi, quos ferunt olim uberes, magnisq. urbibus habitatos fulminum iactu arsisse; & manere uestigia. terramq. specie torridam, vim frugiferam perdidisse. Nam cuncta sponte edita, aut manu sata siue herba tenus, aut flore, seu solitam in speciem adoleuere, atra, & inania velut in cinerem vanescunt. Ego sicut Iudaicas quondam urbes igne cælesti flagrasse concesserim; ita halitu lacus infici terram, corrumpi superfusum spiritum,eoq. fœtus segetum, & autumni putrescere reor, solo, cœloq. iuxtà graui. Et Belus amnis Iudaico mari illabitur, circà cuius os coniectæ harenæ admixto uitro, in vitrum excoquuntur. Modicum id littus, sed egerentibus inexhaustum. Hactenus Tacitus.

Belus flu.

Limneasphaltites Babiloniæ lacus.

Lib. 8. c. 13.

LYMNEASPHALTITES appellatur (inquit Vitruuius) latissimus Babiloniæ lacus, in quo pariter liquidum, copiosumq. supernatat bitumen: quo intrito cum pice, hare-

harena, ac latere testaceo, pro insigni eius tenacitate, muros Babilonios regina Semiramis fecit inexpugnabiles. Hinc Naphta, quod diximus bituminis genus, tùm candidum, tùm nigrum eliciunt. Et campus iugeri magnitudine (teste Plinio) inter diu flagrat.

Campus Babilo-niæ ardēs

Incendia antiquissimæ famæ in Perù noui orbis.

Iam verò alia, quæ leguntur id genus exempla terrestrium ignium, faciunt apud me rationem demonstratiuam, aliquas terrarum, quæ etiam num spectantur conflagrationes, à cælesti igne emanasse. Nempe qui diuino quopiam iudicio sæuiret in populos, proque æternæ diuinæ vltionis memoria, in intimis terræ visceribus hæserit, vnde etiamnum horrenda mittat incendia, lacusq. ingentes sulphure, ac graui putore scatens ediderit. Tales attestantur in sacris literis fuisse antiquissimum illud Syriæ, Palestinę incendium, quod nephanda illarum vrbium vitia expiauerit, lacumq. (vt diximus) prodidit bituminosum Nec iam fabula videtur, quam protulit eadem vetustas de Ætnæ incendio, gygantes olim in Sicilia bellasse cum dijs, illosq. sub Iouis fulmine detrusos, dehiscente ibi terra, barathrum Aetnæ exantlasse, indeq. perpetuo flammam, fumum, atque ignem in antiquum illum terrorem emanare. Nam hisce iudicijs recentiores consentiunt historiæ, in quibus nouarum terrarum inuentores vno ore omnes adfirmant esse perpetuam apud illas gentes famam, appulisse olim ad litora Perù iunceis (vt tradunt) remigijs gygantes vastissimos homines. Qui post ingentes regni illius, ac terrarum direptiones, ac stupra, & neces hominum miserabiles, tandem ad extinguendam suam libidinem, qua traditum est eos fuisse Insatiabiles, nepthandam alterum cum altero venerem, & quasi in Dei contumeliam exercentes, diuinam in se iram consciuisse. Nam apparuisse conspicuè è medio cælo Angelum (ita enim ferunt) qui vibrato ceù gladio fulmine, ignem in illas terras coniecerit, qui vniuersam regionem, simul atque gygantes conflagrarit: relicto inter illas ruinas bitumine, quod ab imis puteis perpetuò æstuat. Cui rei multa attestantur: primùm quia adhuc illam regionem Perù maritimam gygantum nomine suo idiomate accolę appellant. Deinde quia illorum ossa multis in locis ostenduntur pro spectaculis, crurum tibiæ vastissimæ, ingentes cranei, dentes singuli decem vnciarum. Nec non operum verè gygantea vestigia, montium euersiones, puteorumq. in viuo saxo penitissimæ scatebræ. Et ipsi tandem bituminis fontes, qui bitumen egerunt nigerrimum, ac tenacissimum, picandis propterea nauibus à nostris habitum hodie vtilissimum.

Ignis terrestris manatio à cælo.

Incendiū Syriæ.

Gygantes in Perù.

Ignem è cælo.

Bituminis fontes in Perù.

Flumina Bituminosa.

Svnt autem præter hos lacus, multi alij fontes, atque amnes, qui bitumen ducunt. Iordanis fluuius, quem apud Hierosolymam in lacum Asphaltitem influere diximus, satis quidem clarus miraculo est in sacris litteris, vt qui sub Heliseo propheta Naaman Syrum, speties in eo lauari iussum à lepra mundauerit, quem effectum alias non præstitisse, excessum declarat naturalium caussarum. Alioqui potu est iucundissimus, ac saluber etiam in balneo, ob quandam terreni illius glutinosi proprietatem. Recipit & Callyrhoëm fontem qui ex eiusmodi similiter fomite, auctore Plinio, calidus iuxta Taberiadem emanat. Lyparis verò fluuius in Cilicia, à fonte quem recipit iuxtà Solos oppidum adeo pinguis redditur, vt innatātes semper eo vnguine peruncti emergant. Sputa lacus in Media, Strabone teste, bituminosus putatur, quia & infusas commaculat vestes. In Media quoque Ecbatanis fluuius, in Trogloditica regione ad Charambim, in Austagenis Parthiæ, in Diarbis Scytharū gente, & Eurotas in Thessalia, fluuij cum bitumine omnes. In Sogdiana regione amnes esse penes Caspium mare, & Cosum montem meminit Strabo, apud quem fontes inueniri, qui oleo pinguescerent, bituminis, haud dubiè materia.

Iordanis flu.

Et Gallirhoë fons

Lyparis flu.

Ecbatanis flu.

Eurotas flu.

De locis, & aquis ardentibus ex bitumine. Cap. XV.

Ex tot itaque demonstrationibus naturæ, ex experimentis simul tot incendiorum terrestrium, pro certo visu & comperto habemus, quò quæcunque ardent in terris loca, aut sulphur habent pro materia, aut bitumen, non datur tertium. Aliquibus locis vtrumque, in syncerum tamen subijcitur: sunt enim vicina (vt inquit Plinius) ac symbolum habent in genere, cum vtriusque natura pinguedo terræ sit specialis, & inflammabilis (vt dictum est) igni. Indicium sulphuris merus odor est inseparabilis: bituminis verò & nidor, & flammæ tenor, quæ (vt dictum est) nec aquam abhorret, abhorret cætera combustibilia, stipulam, fænu, terram. De his quæ in historijs tradidit Plinius, Flagrat (inquit in Phaselide Lyciæ mons Chimæra, & quidem immortali diebus, ac no-

Sulphur, & bit. qd cōueniat, aut differant.

Chimæra mons ardens.

ac noctibus flamma, quam (ex notis bituminis) accendi aqua, extingui verò terra, ac fœno meminit Ctesias Gnidius. qui mons, quoniam ad radices asper, ac niuosus Leonibus, ac serpentibus incolitur, ad summum verò verticem ignes, quasi è draconis gurgite euomit, & ad medium niuosus; dedisse hinc materiam creditur fabulæ de chimæra triformi, quæ Homeri carmine ita exprimitur.

Πρὸ δε λεων, ὄπιθεν δεδραχον μέσση δεχιμαιρα.

Quam ad verbum latinè reddit Lucretius.

Prima leo, postrema draco, media ipsa chimera.

Ephesti montes igniferi.

Eadem in Lycia (subdit Plinius) Ephesti montes, quasi Vulcani dicuntur, qui tæda flammante tacti flagrant: adeo vt lapides quoque riuorum, & arenæ in ipsis aquis ardeant. aliturq. ignis ille pluuijs. Baculo verò si quis accenso ex eis traxerit, sulcos insequi narrant riuos ignium.

Campi in Media. Babyloniæ.

Flagrat in Media, & Cæstia gente, sordido ac nigro (vt notauit Oribasius) bitumine. Et interdiu Babyloniæ campus, quadam veluti piscina iugeri magnitudine: Et in Zacyntho Ionij maris insula, quæ nunc per syncopem Zanthes dicitur, flagrant campi, vt Strabo. Item in Phœnice Vitruuius.

Funtium ardentium ratio.

Notatur Agricola

AVGENTVR verò miracula ardentium terrarum, incredibili spectaculo fontium, qui cum bitumine aquam simul egerunt, & flammas. Quam ob rem ex recentioribus quidam terrestrium interpretes, cum de caussis calorum, ac feruore fontium, ignem in terris, & in ipsis aquis posuerint actualem: huic bitumen pro pabulo, ac materia dixerunt proprium. hac ratione, quia bitumen solum ignem simul cum aqua compatitur. Quod quidem admittitur: cæterum qui inferat, ergo aqua illa fit ignea, aut calorem concipit; absurda deductio fit: quoniam scilicet non est necessarium, vt quæ vni tertio conueniunt, eadem conueniant, & agant inter se. Immò ex aqua, & igne cum bitumine fit vnum aggregatum (vt aiunt) merè per accidens.

Ignis, & aquæ cũ bitumine dissidium

Subiacet aquæ tanquam stragulum, ac vehiculum (vt dictum est) supernatat ei bitumen, ceù oleum: conflagrat in eo ignis, si fortè contingat, qui tamen subiectas aquas non alterat. Dicimus ergo, solum bitumen ardet in aquis, verum est. At caussa calidarum aquarum calor est interior.

Inualidus ex bitumine calor.

Quare omnes auctores planè attestantur in eiusmodi fontibus, qui aliquatenus conflagrent bitumine, aquas alioqui gelidas esse, ac flammas exiles superne elambere, quæ nec incumbẽtes suprà se arborum frondes valeãt incendere.

Campi in Megapolys. Aquæ Scantiæ ardentes.

Plinius in primis libro II. cap. CIX. Flagrat, inquit, locus in Megapolytanorum agro, tametsi iucundus sit ille ignis, frondes supra se nemoris non adurens, & iuxtà gelidum fontem semper ardens. Et alio loco exire flammas ad aquas Scantias, meminit, inualidas tamen, vt consitam in margine fraxinum, non valeant comburere. Et in Æthyopia campos iuxtà Hesperium montem, qui stellarum modo nocte nitent, non comburunt.

Campus, & aquæ in Cilicia

Campus in Cilicia Strabone ponitur, ac solum igne incensum per multa stadia, ac loca simul gelidis aquis scatere, & cum nec aqua, nec ignis ad summam extent, noctu tamen quibusdam locis elambunt flammæ.

Exempla bituminis ardentis in Italia.

Idipsum visitur aliquibus locis in Italia; tum in montanis, quà ex Hetruria Bononiam itur, calore, ac noctu facellis emicantes. tùm hinc non longo ttactu ad Porretanas aquas, in quibus collibus noctu lenes visuntur, ceù fauillæ scintillare. Tota ea fermè Appennini pars fœcunda videtur eo vnguine bituminis, quod tamen in agro Mutinensi proprijs emanat fontibus, quos posteà describemus, ne alia nunc subiungam exempla.

Campi in Thracia.

Cæterùm notãtur & aliæ differentiæ fontium ex bitumine ardentium quæ flammarum eius indicant lenitatem: quia scilicet ardent ad casum, ac igne vtplurimum in superficie adhibito. Et nec aqua extinguitur, vt reliquarum rerum ignes, sed aut terra, aut stipula, aut simili. De campis in Phaselide Thraciæ dictum est, qui flagrant tacti flammante thæda, ac fæno, aut terra extinguitur.

In Apoloniatis.

Plin. in Apoloniatis nymphæi crater, cùm flagrat, semper quiddam suis incolis dirum portendit. Augetur eius flamma (inquit) imbribus, egeritq. bitumen temperandum illo fonte ingustabili, alias omni bitumine dilutius, stipulaq. ac terra tantum extinguitur.

Cur bitumen accenditur imbribus

Cur terra & stipula extinguitur.

Rursus verò diuersitatis huius hęc videtur ratio: quia caussa extinctionis verè consistit in fomite; non in flamma, nec in igne. qui ergo non supprimit fomitem, nec vetat ardere, non extinguit incendium. Modo aqua superiniecta bitumini, vel pluuia, non supprimit, nec vnitur bitumini, immò, vt ab vnctuosis reliquis, statim elabitur à superficie, ac subsidet, finitq. eleuari flammas. Vnde nec olei incendium per aquam facile supprimitur. Res verò iniecta magis grauis, & quæ bitumini concorporetur, vt terra, supprimit haud dubiæ flammas, dissipando, & commiscendo secum fomitem.

Cur sal extinguit incendiũ.

Sicut & sal, quia inimicum ignibus est, extinguit incendium si conijciatur, interponens se fomiti, ac crepitu suo dissipans ignem. Nec minus stipula, vel fœnum, vel linteum, vetant flammæ pabulùm, itaq. extinguitur. Cur verò

per

per aquam non modo extinguatur, sed augescat flamma imbribus? An quia imber, & frigus faciunt antiparistasim, vniuntq. magis in se flammas, & subsident, non commiscentur. Terra verò, ac lapides combibunt ipsum, vetantq. flammas.

Curincẽdium augetur imbrib.

Fontes intus ardentes.

Lacus Sputhæ.

Porro pro ratione fontium, qui subditas etiam ex bitumine foueant flammas, quædam alia adducuntur exempla. Fontem meminit Strabo ad lacum Sputhæ in Media Atropatia, in quo vestes demersæ vruntur. quicquid sit caussæ, non meminit. In ipso fonte subsidere cum aqua ignem non est possibile. Sed putandum cum fomite eius caloris subesse acerrimam materiam, vel calcis, vel chalcanthi, vel nitri, quod & in nitrarijs calciamenta absumit, teste Plinio. Eandem, vel similem materiam inuenerint, si animaduertant qui hæc scribunt Germani, in fonte inter Strapelam, & Seburgum, in quo asserunt piscatorum retia, si altiùs mittantur, aduri. Declarassent ipsi, an aqua illa sit alioqui frigida, in qua retia piscatores committant, cum interno feruore: an potius aqua tota feruida sit. vt bullicanum; quod equidem non credo, nam quid piscari, vel immittere rete in aquam feruidam? Porrò ignes fontis Dodonei, (vt Mela est testis) flammas edunt. Vrit quoque flamma (vt Plinius) gurgitis fluuij Bithyni, qui Olachas dicitur. Cæterùm, quod scribunt ijdem iuniores, in lacu, qui est prope Denstacium Turingiæ oppidum, si lapis inijciatur, teli ardentis, dum delabitur, speciem præ se ferre; id pertinet ad perspectiuam, ob apparentiam innascentium herbarum, vel ob repercussum solis, vel aëris, vel loci.

Aqua cõburens apud German.

Fontis Dodonei flamma.

Olachas flu.

Telum ardens in lacu.

Fontes olei.

Plvres id genus fontes leguntur apud varios auctores, è quibus id liquamen bituminis destillat, quod varia specie alijs oleum appellatur, alijs mel, alijs manna, vt dicemus. Id liquamen (inquit Plinius libro II) Medeæ oleum Græci appellant, quod eo (vt fingunt) suam pellicem Medea in sacrificijs cremauerit, adflante igne illius coronam, quam prius saga eo vnguine illiuerat. Et Strabo, pro huius rapidæ ignium naturæ exemplo, scribit, Alexandrum experimenti gratia in balneis puero affudisse Naphtam, & subinde lucerna admota conflagrasse, ac minimum defuisse quin periret puer, nisi ministri protinus extinxissent incendium. Eodem Persæ tela illinunt, ipsisq. incensis, ac lentè missis hostium tecta cremare recensuit Ammianus. Illiniri quoque contrà ferruginem: ac Saxones fertur hoc ædificia liguea ab imbrium iniuria defendere. Nidorem eius, dum comburitur, serpentibus inimicum tradunt, authore Plinio; ac maximè Nigrum id efficere: liquidum enim, & quod densatur, ob multam humiditatem non adeo fætet. Quod genus bituminis vulgò lucernarum loco vsurpant: ceù fons in India, Theophrasto, qui sereno cœlo oleum vberi vena effùndit. Similis in vsum lucernarum extat vena in Aethiopia: pariter, & circà Dyriachium, & Apolloniam, & in Zanthe Ionij Insula. In Apolloniæ nymphæo (inquit Strabo) Petra est ignem vomens, ac fontes qui aqua tepida, ac bitumine scatent. nimirum verò inquit Posidonio auctore, quod excisum fossa, ac exaggerata terra transformetur in bitumen. Apud Nissam ciuitatẽ, in Megarensi scribit Athenæus, fontem esse adeo pinguem, vt neminem oleum emere oporteat. & huiusmodi esse fontes in pago Dascyli. Præter hæc in Cilicia, in Ecbatanis, in Susis Persidis Cyri regia, in Sicilia, & in Armenia. In Armenia hodie fontem Olei notauit M. Paulus Venetus in suis itinerarijs, propè Arzingam; ac id conditura quidem inutilis esse, cæterùm tantæ copiæ, vt plurimæ hinc quot annis onerariæ naues ad alienas terras persoluant, pro luminarijs. Illud verò in Sicilia commemorant sub Agrigento Strabo, Dioscorides, & Solinus; quod hac etiam ætate haberi scribit Fazelus Siculus, non tam ad lucernarum vsum, quàm ad varia morborum genera percuranda. Fons hodie tantùm vnus; olim in plures colligebatur piscinas: atque has forte intellexit Strabo lib. VI. in Agrigento lacus, in quibus grauia supernatare, ac iniecta lapidescere, cæterùm gustu maris esse. In Italia autem habetur quibusdam locis: alibi dilutum maximè aquis, vt ad Baias, & Puteolos, & alijs locis, quas aquas vsurpant in balneis, vt dicemus. Alibi insyncerum ac mixtum, vt quod repertum est nostris annis in Senensi agro ad montem Fullonicum vulgò dictum: vbi visa est primùm conflagrare tellus cum vicinis lacunis, seù scrobibus potius luridarum aquarum, vnde hodie vitriolum conficiunt. Liquidum olim magis ad Petroium in maritimis, terreum sub Rocca strata, aquosum in Perusino, & in Firmano, quæ narrabimus. Syncerum autem emanat oleum ad Aternum amnem, quem Peligni, seu Abrutij Pesearam hodie appellant, atque Oleum de Tocco nomine oppidi vocant, temporalis tamen scaturiginis, & paucæ. Siue Oleum de Saxo, & Petroleum, quod à petra scateret, vt in Apolloniatarum nymphæo Plinius, quale electissimum ac dignum historia ad Mutinam

Medeæ oleum.

Alexãdri M. periculum.

Nidor Bituminis.

Appolloniæ nimphæum.

Venæ olei lucernis idoneę.

In India.

In Aethiopia.

In Zãthe

In Susis.

In Armenia.

In Sicilia

In Italia.

Oleum de Tocco

Oleum de Saxo.

Petroleũ

Petreolum Mutinense.

IN hoc liquidi bituminis genere, celebre admodum hodie est Mutinense, quod specialiter Petroleum, atque oleum de saxo nuncupatur. Est autem huius naturæ ager 12. millia pass. à Mutina, qui longo tractu ad iuga vsque Apennini montis totus eo vnguine luxuriat, atque certis locis per tempora ardet. Cuius rei inter miracula antiquæ superstitionis meminit Plin. lib. 11. cap. 110. In Mtuinensi agro inquit, statis Vulcano diebus ignem exire solitum; Cùm naturalem hic habeat subiecti huius fomitis caussam, qui siue sponte, ac impetu flatuum conclusorum, siue casu adhibitis ignibus frequenter incenditur, ac horrendis modis montes ipsos subuertit, concutitq. omnem regionem. Quod semel accidisse in portentis narrat idem Plin. L. Martio, Sex. Iulio Coss. quùm duo inter se montes in agro Mutinensi, crepitu maximo concurrissent, flamma simul, ac fumo confertissimo cælum, ac terram, nec sine multorum mortalium interitu conturbante. Cuius exitij, vt frequenter accidit, non contemnendum hac nostra ætate vidimus exemplum. Quippe anno abhinc trigesimo, ex naturæ sponte, portẽtosum id genus incendium accidit apud mõtem Gibium, qui cauernosus admodum est, & plenus bituminis. Nam prægressis aliquandiu intra cauernas mugitibus, ac terræ motibus in tota ea regione frequentibus; tandem flamma dirupto summi collis hiatu, Aetnæ instar plures dies exarsit, donec consumpta incendij materia, eiecti cinerum, ac terrarum, & lapidum globi, alium iuxtà fecere collem, qui extat priore deleto, ac absumpto in flammis. Nec minus ad casum excitari quãdoq. ignem, testis est codẽ loco citato Plinius, vbi subiectis inquit Ariciæ aruis, olim si carbo decideret, ardere terram: quod proximis annis hic docuit experientia. Nam apertis nouiter quibusdam fodinis pinguissimis, quæ sub Monfestino oppido habentur, ac luminarijs imprudenter admotis; subcensa repente materia operarios partim vis flammæ absumpsit, & partim miseris modis extrà cauernam propulsauit. Nec cessant adhuc hiatus non parui assiduè fumum, cineres, ac sæpè flatus vario rugitu euomere, quos idcirco Bombos indigenæ appellant, horrendissimi vsque adeo fragoris interdum, vt bombardæ instar ad finitimas quoque ciuitates contingat. Est locus in montanis tricesimo milliario à Mutina, Barigactium vocant, vbi fumus interdiu, fauillæ noctu visuntur elambere: quem locum intellexisse Plinium ardere solitum, arbitratur Franciscus Caualerinus medicus Mutinensis singularis iudicij vir, ex cuius relatis, ac fide ciuium, hanc historiam scripsimus. Hinc regio tota vndiq; graui redolet halitu, & terreni qualitas passim arida visitur, ac sterilis, summis præsertim colliculis, & quasi exusta cinere, tophoq. concreta, surculosos dumtaxat frutices, eosq. breues progignit. Cæterùm tellus interno veluti subagitata calore, certis locis ebullit, crepitatq. ac pluuijs instantibus maximè, quando ex antiperistasi diuersos ex improuiso eructat humores, alibi liquorem varium, alibi salsam aquam, alibi syncerum bitumen. Hæc enim materia bituminis in intimis terræ conceptabulis æterno veluti seminario propagata, vt consonum rei fit: quaqua magis vegetat, modò ad vnam scaturit partem, modò ad aliam; ac temporaneas idcircò videtur habere venas, non perpetuas, fontesq. vt mutant originem, alios nouos appellant, alios veteres. Præ cæteris autem locis iam ducentis annis abundauit hæc materia ad pagum montis Gibij, quod est hodie sub ditione Illustrium Piorum oppidum. Vbi cùm à superficie iam cœpisset deficere, persecuti per industriam venas, in viscera vsque montis penetrauere, vbi mellis instar scaturit liquor, ac iuxtà aqua emanat violacea, quicum colligitur, ac facto in fundo vasis foramine aqua paulatim exhauritur, ac remanet supernè ob crassiciem, oleum. Quod melleum, vel vinosum potius, pingue, nidorosum, saporeq. in amarum vergente, flammas corripit ardentissimas, quæ neque tactu tolerantur, neque aqua extinguuntur, nisi pannis aqua madefactis. Copia varia, vena alias ferax erat quadraginta librarum singulo die, alias paulo minoris, hodie ad summum non transit octo libras: vt existimem venas, quantumuis hodie frugiferæ sint nisi quorundam metallorum more terra obruta claudantur, donec nouam fermentent materiam, fere olim vt exolescant in totum. Odor in fodinis grauis, & qui intranti paulo post lædit caput. Glebæ, quas vidi vnde emanat erutas, ipsa creta est, crassæ tamen hoc vnguine, ac subuiridi, violaceoque conspersæ nitore. Vtuntur hoc limo medici ad inueteratas iuncturarum duritias emolliendas, aliarum terrarum more, & balnearum quarundam. Olei verò ipsis vsus, qualis cæterorum calfacientium valde, atque exsiccantium: nec non vt quædam naturæ Theriacæ, illitu maximè ad venenosas qualitates probatur.

Ager in Mutinensi ardens.

Incendiũ fodinarũ Mutinæ.

Bombi in Mutinensi

Natura.

Qualitates.

Copia venæ.

Vsus.

Vsus.

Fontes mellis.

TOT ferè genera propriè bituminis sunt: atque liquidum vbi densius, vbi aquosius, quod

quod dilutum dixit Plinius, vbi roris specie luxuriat. Accidit verò quibusdam locis, vt is liquor ob conclusum in terræ poris calorem extemporariè foras exæstuet, curritq. illicò rumor in vulgus, aut mellis, aut olei fontem scaturisse: itaque rem suis caussis perspicuam & naturalem, imperiti ponunt in admirandis. Ceu fontem, quem prædicat Arrianus iuxtà tabernaculum Magni Alexandri, oleo scaturisse: Naphtæ inquam, vel aliquod aliud id genus liquaminis; vel fabulosum ipsi etiam auctori. Plura enim eiusmodi has habent, caussas ordinarias.

Olei fons ad tabernaculum Alexãdri.

Fontes olei, & mannæ admirandi.

DVBIVM tamen non est, quin super caussas ordinarias rerum, aliquos interdum effectus natura suapte virtute producat: vt aliquæ sunt id genus terrestrium liquorum scaturigines, quarum miracula non minus decet hìc nos aliqua veneratione prosequi, quàm naturalium generum ipsorum exarare historiam. Narrat Eusebius, & ex eo deinde Paulus Orosius, & Eutropius, Augusto Cæs. Imperante, apparuisse Romæ trans Tyberim in templo Rauennatibus dicato, quæ nunc ædes Deiparæ Virginis est, fontem admirandum, qui tota vna die oleum electissimum fudit: quod aliam non videtur habere causam naturalem, sed signum quoddam fuisse creditur diuinæ gratiæ tunc mortalibus elargitæ IESV CHRISTO nascente mundi Redemptore. Diuus autem Augustinus in sermonibus recitat, Ephesin sepulchro, quod B. Ioãnes, adhuc viuens subijt, nihil inuentum esse, nisi Manna scaturire: quod signum habet miraculi, atq. resurrectionis illius Euangelistæ. Et apud nos in Italia quædam alia sunt eiusmodi obseruationis exempla. Emanat Melphi ciuitate in Picẽtinis, in Ecclesia cathedrali liquoris genus limpidũ, ac subdulce; quod S. Andreæ manna appellant, ex cuius exilit sepulchro, mirãdis modis patera argentea sẽper eo sacro latice plena, nec vnquã effluente: ad multas infirmitates vtilissimo. Nec dissimilis liquor, qui Salerni in eccl. S. Matthæi extillat, qui & religiosè idcircò seruatur. Et itẽ in Apulia, qui è sepulchro S. Nicolai de Bario exilit cõtactu solo vtilis, ac multæ obseruãtiæ. Nec procul ad Polidanũ oppidũ, s. Viti mãna celebre est, q̃ signaculo crucis à rabido cane demorsis opitulatur.

Fons olei Romæ miraculosus.
Manna S. Ioannis
Manna S. Andreæ
Ol. S. Matthæi.
S. Nicolai.
S. Viti.

Fontes ambaris candidi.

DECET autem species rerum; quarum propriæ differentiæ sunt obscuræ, vel innominatæ, affines connectere, saltem ad disciplinæ ordinem. Vt proximè de mannæ fontibus diximus, & nunc de Ambari dicemus. Cuius quidem similis origo cum bitumine est, sed re vera dignior materia. Quanquam enim non satis constet, an naturales in certis fontibus Indiæ habeat venas, an fungi genus sit potius, an quoddam piscis excrementum, quem Azelum inco-læ vocant; in hoc tamen conueniunt omnes, quod aliquid maris sit, ac in Indiæ regionibus nasci. Arabes, quorum standum est auctoritati, pro vicinitate, & commercio cum Indis; liquorem hunc tradunt, bituminis modò è fontibus marinis egurgitari, quod concretum à candore Ambar canum appellant. Commendat autem in medicinis cordialibus, & in odoramẽtis, quæ ad decorem, & gratiam parantur. Non dissimile autem veri fit, quod relatum ab Indis audiui à viro principe; Ambar piscis quoddam esse excrementum, vt Zibettũ Catti indici, & Moschus, & castorium, qui quarundam adnascentium herbarum pabulo satur, gignat aliquandiu abscessum in ventre intimo. Quo dirupto, tria habentur ambaris genera: aut liquor emanatus supernatat aquis, idq. optimum: aut à piscespontè euomitur, quod vilius, nec satis digestum: aut pisce mortuo, ac eiecto ad littus, inueniri promiscuum, partim candidum, partim nigrũ. Hæc merita planè distinguit Simeon Sethi è recentioribus Græcis: probatur enim inquit, quod ipso abscessu rupto, sponte in cinereo candidum emanat. quod ad Senchrim, maritimum fælicis Arabiæ oppidulum plurimũ inuenitur. Prestantins eo subluteum, quod è Selechita Indiæ adfertur. tertium verò, quod nigrum est, minus probatur, ac vili precio emitur. Cæterùm hunc liquorem (vt ego arbitror) intellexit Plin. lib. 37. cap. pro Succino odorato, quod scribit thure gratius, proditum apud indos. Et quia vocum apud diuersas nationes potest esse aliqua differentia, hoc idẽ (ni fallor) intellexit Auerroes in v. quodlibet cap. 56. pro Camphoræ genere maritimo. Nasci hoc inquit, ac inueniri in maris alueo, quod deinde aquis supernatet, laudatissimum, quod Arabibus Ascap dicitur.

Ambra cane. II. opi.
Tria genera.
Merita.
Succinũ odoratũ.
Camphora maritima.

Ambræ coronariæ maria.

AMBRAE verò, quam hodie vulgus in coronis precarijs vsurpãt, ac monilibus; quodque Græci Electrum, & Latini Succinum, appellant; diuersum admodum succi genus à prædictis est. Ac mare Germanicum multum eructat, aliud ceræ, aliud mellis decocti, & concreti specie, aliud falerni colore. Versatur in dubium de natura, an minerale sit, an arboris quoddam gummi. Scribit ex vna parte Plinius, in Aphrica Cratim esse vocatum flu

Natura Ambræ coronariæ.
Cratis flu electri.

uium, è lacu in oceanum mittentem, in quo excalfacto à sole limo Electrum fluitare. Affirmant idipsum nostri, qui septentrionales oras penetrarunt, flumina in illis partibus ducere electri magnas moles, ac vulgarem esse indigenarum opinionem, natiuum id esse illis fluminibus. Ex altera parte sunt hodie qui in dubium vertant hanc naturam, negentq. electrum aliquid maris esse, nec illorum fluuiorum, sed arboris illarum regionum populneæ, aut pini instar succum, qui ceù gummi destillans ex densissimo nemore in inferius pelagus deuoluitur, ac perperam opinari alios id marinæ esse naturæ. Id primum asseuerat Plinius, compertum Nerone imperante, auctoritate Germanici Cæsaris, & Iuliani magistri ludum. Cassiodorus idem affirmat in Epistolis: & Corn. Tacitus. Et nouissimè Olaus Magnus, natione Gothus, Archiepiscopus Vpsalensis, qui res patrias, septentrionaliumq; illarum regionum ad fidem scripsit, vixitq. Romæ nostris diebus; rem istam se vidisse affirmat, ac omnino arborum gummi esse. Cæterùm in occidentalis oceani insulis nouiter

Electrum in insulis occidentalibus.

repertis, Quiqueia, & Cuba, præter auri, atque gemmarum, quam producunt copiosam sobolem, Electrum quoque fossile inuentum narrant. de quo non pigebit hùc nostri Gambaræ adducere carmina d.

Effodiunt hac electri regione metallum,
Quod graue, quod solidum, atque sonans, fuluoq. colore,
Succinaq. his etiam nascuntur montibus, ipsisq.
E specubus stillat flauus color,

Ambræ nigra. Gemma Obsidiana.

An ergo propriam Electri naturam adhuc relinquemus sub dubio, an potius hanc diuersam à maritimo dicemus speciem? Cæterùm ea, quam nigram dicunt Ambram, itidem coronariam, diuersum multo magis genus est: nam neque Ambar est, neque electrum, neque bitumen aliquod. Sed potius est Plinij gemma, quam ab Obsidio primo inuentore Obsidianam appellat. Coloris quidem est ceu bitumen, nigerrimi, ac scissa, seu leuigata, vitri instar splendida. Legitur in Aethiopia: & item in Hispanico Oceano, vnde hodie coronas, ac imagunculas ex ea peregrini à Sancto Iacobo de Compostella Galeciæ in pileis adportant. Hæc perusta cornu potius fœtet, quàm gummi, aut bitumen, cui non assimilatur nisi nigricie, & nitorematieriæ. Legi & in historijs Calabriæ id genus lapidis in illis montibus reperiri, qui & scateant certis locis piceo bitumine.

De balneis bituminosis. Cap. XVI.

Aqua crassi bituminis.

EX prædictis omnibus bituminis differentijs, ac mixtionibus, duæ fiunt ex eis impressiones in aquis manifestæ. Vna est, cùm id liquamen in lacubus quibusdam innatatis ceù spuma reperitur, in quibus aquæ ipsæ ceù connatæ subsident, crassæ idcirco substantiæ, ac gustui non modò salsæ, sed plus etiam quam marinæ graues, ac pro assidua reficcatione amaræ. Quæ syncerum quidem obtinent bitumen; cæterùm ipsæ non admodum vllo vsu, nec in balneis idoneæ esse possunt, nisi quispiam his in genere valde salsarum vti malit.

Aqua liquidi bituminis.

Alterum genus est tenuis quidam aquæ liquor, qui è fibris lapidum, ac terrarum, liquidum ipsum egerit bitumen, colore cum ipsa terra (vt dictum est) violaceo: qualis in fodinis Petreoli frequenter emanat in Mutinensi agro, in Apolloniatis, & alijs locis. Atque hæ pariter inutiles, liquantes potius è terra humores videntur, quàm naturales aquæ, & quæ sub sole resident, putrescuntque.

Aquę bituminosæ vtiles.

Ergo necessarium est, vt quæ verè bituminosæ sunt aquæ, & quas auctores, ac Medici bituminosas vocant in balneis, & in potibus medicatis; diuersum ab his, ac tertium genus sint. Operæprecium vero est animaduertere quas antiquiores nominauerint bituminosas.

Bituminosę antiquis incertæ.

Ob primam enim, nec adeo exploratam, quam illi habebant rerum terrestrium, ac mixtionum aquarum naturam, post sulphureas aquas (quas vel ipso halitu sulphuris habebant notissimas,) cæterùm ob quandam cum sulphure bituminis cognationem, calentes reliquas, & vnctuosas, & etiam abstergentes, appellabant bituminosas. Quin imò cùm perrarò aquæ, quæ bituminis prædominium habuerint in mixtione, potabiles sint, vel nullæ, melius tales aquas vel Nitrosas dixissent, vel salsulas, vel alias, quæ in potibus abstersoria

Vitruuij.

polleant facultate. Tales non mirum commendabat Vitruuius bituminosas in potibus ad interiora corporis vitia, inexplicato tamen modo, quæ non erat eius professio.

Archigenis.

Nec minus Archigenes Neronis tempore, & ex eo posteà Aëtius, & Paulus Aegineta bituminosas commemorat aquas in antiqua tussi, dicebantq. eas esse efficacissimas in affectibus intestinorum, atque vesicæ, nec non ad muliebres præfocationes, ad scyrrhum vuluę, ad siccanda pudendorum vlcuscula, & ad stillicidia mensium, quæ omnes quidem nitrosarum, &

Ex Gale.

aliarum abstergentium per vrinas, & per aluum, sunt proprietates, non bituminosarum. Similiter quas eodem nomine ijdem auctores consulunt ex Galeno, ad nephriticos, ad Ilei dolo-

dolores, & vesicæ calculos in potibus dandas, quoniam dolorem leniant, cachexiæ, & cutim iam subeuntibus aquis sint vtiles; haud dubiè absterforiæ intelligendæ, & Salsulæ potius, quàm bituminosæ. Porrò quas meminit idem Galenus in IIII. de Sanita. tuenda, in purgationibus vernalibus vsurpari solitas suo tempore; indefinitam in his videtur habuisse qualitatem, quibus inquit aut Sulphuris, aut bituminis, aut nitri vis inest, & quas in vi. eiusdem libro bituminosas nominat, vel sulphureas, vel aluminosas, eadem communi æstimatione censendæ sunt, & quarum non exactam Galenus haberet notitiam. Aut potius quoniam aquis nascentibus liber in terris est cursus, dicendum est, quòd abstergentes eiusmodi aquæ, post proprias illas qualitates, ac mixturas; aliquam quoque participarent naturam bituminis, non in totum bituminosæ essent. Atque has tertium genus demus bituminosarum. Vt scilicet speciales fontes sint; qui (quemadmodum in aliorum mixtionibus visum est) naturalem suscipiant in venis suis mixtionem ex aliquo vapore, vel vestigio dumtaxat bituminis. Quo in censu nonnullæ in Baianis referendæ sunt, & in alijs historijs; quæ scilicet non exactè bituminosæ, nec crassæ emanant, sed dilutæ dumtaxat eo vnguine videntur, & cum nidore, vel vestigio bituminis, vnde nec abhorreantur in potibus. Quam ob rem cùm ex eius naturæ mixtione vim aquæ ipsæ acquirant modicè calfaciendi, ac siccandi, & pro partibus aëris, quæ in ipso vnguine manifestæ sunt, & facile inflammabiles, & molliunt; induratis idcirco neruis, frigidisq. eiusmodi passionibus comperiuntur vtiles. Siccant id genus tumores, glutinant, ac coniungunt vlcera, vulneraq. recentia, breui ad cicatricem perducunt. Leuia verò ex eo sunt nocumenta, vt repleant caput, lenemq. inducant soporem, & quod sensoria lædant, atque oculos, Galeno, Paulo, & Rhaze testibus; quæ balnearum vapori communia sunt. Quales differentias cum aliquo bituminis temperamento, singularibus nonnullis explicabimus historijs.

Purgantes Galeno indefinitæ. — Bituminosarum tertiū genus — Nocuta.

Bituminosæ in balneis vtiles, ex Theophrasto.

MEMINIT obiter Theophrastus de aliquibus medicatis aquis, quarum res digna memoratu visa est, vt inter suas plantarum historias referrentur. Tres verò ex bitumine assignat fontes. Vnum quidem haberi iuxtà Tralleis. alterum iuxtà flu. Charamenem. & tertium iuxtà Nissam oppidum. In quibus inquit, qui lauantur, quasi multo oleo delibuti exeunt. quo indicio manifestum fit, in his fontibus haud quaquam bitumen supernatare, vt in supradictis lacubus dictum est: immò bituminis genus in eos confluere sordidum, ac item graue, vt demersis partibus eius grauibus, ac terreis, totam ipsam fontium occupet substantiam, ac ita pingues illas reddat aquas.

Lib.

Bituminosæ quæ apud veteres intelligantur bibendo vtiles.

QVAE verò apud veteres auctores purgando vtiles, bituminosæ interdum pro quodam appellationis abusu leguntur; eam facultatem videntur potius ab origine obtinere, ac toto temperamento absterforiæ dicendæ sunt, non ex simplici bitumine, quod sui natura à Galeno ponitur tenax, exsiccansq. ac adstringens: in aquis verò insuaue potius experimur, quàm abstergens. Quæ loca idcirco sunt cum iudicio legenda. Vt apud Vitruuium libro VIII. cap. 3. Aquarum (inquit) mixtarum aliæ in potibus vtiles sunt purgando corpora, vt bituminosæ, ac nitrosæ. Et similiter Aëtius auctoritate Archigenis lib. IX. cap. XXX. In purgationibus Vesicæ proximo loco ab aluminosis sunt bituminosæ, & nitrosæ. quas indistinctæ, & bituminosas, & nitrosas videntur nominasse, dum planè subiungitur. Quæ late scilicet ad gustum se diffundunt, nec vllam gustui malam repræsentant qualitatem.

Bituminosæ non veræ. — Vitruuij — Archigenis.

Herodis balnea in Iudæa, ac Syria.

HERODES (vt meminit Iosephus) cùm in amicitiam susceptus esset Augusti Cæs. & Agrippæ inter multa, quæ in illorum gratiam in toto ambitu sui regni extulit ædificia, tam opere, quàm omni deliciarum genere admiranda, ad Tripolim Syriæ, & Damascum, & Ptolæmaidam, quas ciuitates in suam ditionem dono acceperat; publicas balneas, quæ Gymnasia dicunt, vrbanarum scilicet Thermarum more condidit. Necnon ad Sydonem, & Biblim porticus, fora, templa, ac theatra addidit. Ascalone verò Nymphæa, siue lacus ornatissimos, & balneas: ad exhibitionemq. Thermarum redditus annuos, ac perpetuos delegauit, ne quando beneficiorum gratia deficeret. Sic habet Iosephus.

Iosephi.

Callirhoe aquæ callidæ trans Iordanem amnem.

EX naturalibus autem in Iudæa, Callirhoë cognomento fontis, aquas calidas ex bitu-

Plinij, & Iosephi.

mine meminit Plinius iuxtà Tyberiadem. Et Iosephus in primo de bello Iudaido: quibus vsus (inquit) Herodes, cùm intolerabili prurigine vexaretur, collo distento, & inflato ventre, ac pedibus, tanquam ex aquæ intercutis vitio tumentibus. quæ aquæ in lacum feracem bituminis influentes, qui Asphaltites vocatur, pro dulcedine potui vtiles sunt. At vermiculis circà testiculos diu vexatus, & morbo pediculari interemptus est.

Balnea Petrolei in Italia.

Aquę borræ bituminosæ.

Petroiū oppidum

Petreoli, siue balneorum.

PORRO quæ ex Petroleo in Italia nominantur, quanquam aut nitrosæ, aut alterius naturæ sint, omnes participare intelliguntur bitumine, aliqua portione, nullas dixerim syncerum continere bitumen. blandè purgantes, subamaræ, ac graui parum odore, vel fumosæ tantùm. Quales sub nitratis Borræ nomine censuimus, alteram in Senensi, non longè ab Arbia flumine: alteram in Florentino ad M. Varchij. quas à modo purgandi, antiqui & Archigenes dixissent bituminosas, cùm fortè aliquatenus participauerint bitumine. Est & in Senensi ad viam maritimam Petroium vulgo castellum, vbi Petrolei scatebra, non adeo abundans. Et non longè sub Rocca strata, vbi nigrum scatet, ac admixtum lapillis picem dicunt naualem, pro odoris similitudine, & necans vermes. Nec dissimilis altera aquæ borræ sub Viterbio est, quæ non procul à fonte aquæ Grottæ percelebri, calore ad tactum, & essentia temperata est. vnde & à Petroleo id balneum appellant, vel balneolum, vtile idcirco pueris, ac fœmellis, & delicatis naturis.

Bal. Petrolei, Culma, & quædam alia in Baianis.

Culma bal.

ERANT in Baianis hoc in genere, ac Petrolei nomine permultæ aquarum scatebræ, quæ vt Tripergulanæ, Solis, & lunæ, & Ciceronis aliqua balnea, sub recenti, quod iam narrauimus incendio submersæ iacent. Siquando tamen earum instauratio, aut aliqua fortè à nobis facta mentio incidat, hæc communis earum erit censura. Quæ vel diluta bitumine, vel liquore eius generis pernatante sit aqua, hac præcipuè pollet virtute, quod abstersoria est, omnesq. cutis maculas, pruriginosas simul, ac ichorosas exsiccans. contracta emollit, distenditq. conuulsos neruos, crassa extenuat corpora, refrigerata vero calfacit, ac digerit. Fluxiones sistit, grauedines, ac raucedines, rheumataq. id genus epota corrigit. Huis porrò naturæ proditum est balneum Culma, quod ad Auernum ipsi balneo Petrolei erat in culmine, cum maiori tamen portione sulphuris idcirco exsiccando valentius, minusq. emolliens. Porrò inferiùs sub Puteolis aquæ, cui nomen Fontanalis, & item Petra, atque Plaga, hoc fomite bituminis participasse, feruntur: quamobrem multifariam eas vtiles in potibus, aliarum nitrosarum, & abstergentium more esse diximus. Nec minus permultę alię tam ex Puteolanis, quàm Baianis aquis eodem imbutæ videntur vapore, præsertim quæ vel soporem inducunt, vel vtcunque grauant caput, sensusq. paulisper obtundunt. quæ bituminis vtplurimum sunt operationes.

Bal. Petrolei in Picenis, & alia.

Vrbs Saluia, cum Ther. & Caldarola.

EXTAT in Picenis Petroleum oppidum, quod haud dubiè à scatebra eius generis, mutata parum voce dictum est à Petroleo. Quo tractu ad radices Apennini montis fuit antiqua Vrbs Saluia, cum vestigijs adhuc Thermarum Vrbanarum, & Romanæ illius lautitiæ admirandis. Et infrà Caldarola oppidum, à calidis, quæ hic extabant balneis sic dictum, quarum aliquando recognoscenda melius erit natura. Illi verò à Petroleo deductum nomen planè veterum tamen confirmat, quam mihi indigenæ veluti per manus traditam referunt, fontes olei quondam in eo agro scaturisse. Sunt autem hodie perexiguæ venæ, quæ ad cliuum colliculi vnde corriuātur, in manufactis lacunis emanant, nidorosi odoris, siccæ, ac salsulæ ad gustum, & tepentis caloris. Quare cū hactenus non adeo sint notæ, nisi paucis, qui eas in balneis exsiccantiū aliarū aquarū more vsurpant: non difficile equidē existimo, si adhibita aliqua impēsa vestigia parietū, quæ apparent, perquirantur, intimæq. incantur venæ, posse eas aliquem præbere fructum, tam aquarum ad vsum balnei, quàm etiam Petrolei.

Bal. Montis Alti sub Perusio.

SIMILE his fontibus balneum proditum est, quod bituminosum vocant sub Augusta Perusia, sub vico montis alti, cuius aquam bullosam nigricare, vtcunque fœtidam, hieme frigidam, æstate verò solaribus radijs dumtaxat calentem scribit Sauonarola, equidem non vidi. Nec audio esse adeo celebrem, nisi equis, ac iumentis à scabie sanandis, quare alias fortasse à nobis absolutè magis enarrabitur.

LIBRI QVINTI FINIS.

DE THERMIS
ANDREAE BACCII, ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHLOSOPHI CIVIS ROMANI, Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER SEXTVS.

In quo de historia Aquarum ex Metallis agitur.

De communibus Metallorum impressionibus in aquis naturalibus.

CAPVT PRIMVM.

ETALLORVM autem quales fieri possint impressiones in aquis naturalibus, iam explicabimus; si quæ prius intelligenda sit natura metallorum in terris hic breuiter declaratum sit. Quod hac potisimnm ratione proponendum est, quòd cætera ferè mineralia prædicta reperiuntur aliqua ex parte, si non in totum perfecta in mineris suis: vtpote purum sulphur in sulphurarijs, sal in salinis, immò totus alicubi mõs exquisitè sal est: ita & alumen, & chalcanthum, & bitumen, & reliqua, quæ diximus media Mineralia quæ ipsissimas suæ naturæ qualitates iu aquis imprimunt. At Metallorum, hoc non est dubium, quòd vix millesima pars reperitur exquisitè talis naturæ in quoq. metallo; sed vt plurimum vel lapis est, eaq. inepta res aquarum impresionibus, aut succus diuersus admodum ab eo metallo; aut lutum, aut terra & aqua, aut sulphuris, salis, similiumq. id genus miscella. Itaque haud immerito dubitatur de harum impresionum natura, qualis statuenda sit; vt ausi sint quidam hodie ob eam subiecti indistinctionẽ scribere, nullus reperiri in aquis metallorum impresiones. Qui propriam hac in parte ignorant vocem: nam si est metallum in terris, & si est aquis liber excursus in quamque terræ speciem, aut venam, aut metallum incurrerit: necessariò alicubi aqua nascetur metallica, vt reuera nascitur, sicut sulphurea, & salsa aliqua; ita & aliqua ferrea, aliqua ænea, & aliorum metallorum. Erroris ergo istorum, qui negauerint sensum, hæc fuit caussa, quod non distinxerunt, quemadmodum distinguendum est, quid nam intelligendum sit earum impresionum subiectum in metallis ipsis: an metalla ipsa solida, & perfecta; an soluta potius ipsorum principia. Et rursus de his principijs, vt sunt diuersæ, eædemq. verisimiles omnes auctorum opiniones, an quatuor ipsa elementa intelligenda sint, an aqua potius & terra, an cinis & aqua, an sulphur, & argentum viuum, an fortasse huius naturæ specialis mixtura; quorum omnium impresiones in aquis possunt esse diuersæ, & plus & minus, , vel nullatenus metallicæ. Nam si has ex metallis solidis impresiones intellexeris, eo scilicet modo per naturam fieri, quo nostra opera interdum aquam ex chalybe candenti conficimus, aut ex auro, aut ex argento; hoc quidẽ modo perexiguas admodum ex quoque metallo fieri impresiones in aquis inuenies. Nam, si quæ solidæ alicuius metalli glebæ in suis mineris reperiantur (vt quæ argenti frusta, auriq. atq; æris alicubi dicuntur eruta) ea paucisimæ reperientur, ac planè ob contumaciam substantiæ, vix vllam aquis, quæ ipsas naturaliter incurrant, impertire valent qualitatem. Ac eo minus, quòd in

Contra negantes impressiones metallicas.

Materia Metallorum alia propiqua alia remota.

Calorum temperamenta in mineris.

mineris terræ non possunt eæ partes perfectæ, ac solidæ lapidis instar, vehementiam ignis experiri, itaque intimas aquis communicare qualitates, vt ex arte chalibeatas reddimus aquas: quinimò vt plurimum mineræ ipsæ caliginosum potius obtinent halitum, quàm ignem, in multis calorem temperatum, in alijs exiguum, in alijs nullum. Atque hactenus fortasse intellexerunt hi nullas reperiri metallorum impressiones in aquis: quæ res alioqui dictu est absurdissima; quandoquidem vel nulla sunt in natura perfecta metalla (quæ scilicet non artis indigeant aliquo supplemento) vel certè paucissima eorum pars, eaq; extrà propositum disputationis nostræ, qui impressiones quærimus ex mineris prout reperiuntur in natura sua.

Soluta metallorum principia.

Solutorum ergo priucipiorum impressiones in aquis dicemus esse intelligendas, non metallorum perfectorum. At si per hæc soluta principia, elementa ipsa cœperimus, vt quidam sentiũt; remotam nimis caussam dabimus. Nam sicut quatuor elementa perhibentur tam metallorum, quàm cæterarum rerum principia; ita quidem hæ impressiones communiter alijs mixtis, non metallis solùm venient meritò referendæ. Nec eo magis aquæ & terræ, aut ex cinere mixturis, quæ quidam veluti sapores admixta, inaccuratè de sententia Aristot. metallorum principia ponunt.

Methe.

Ac absurdius dum hoc suum lutamentum ex aqua & terra, omni exutum faciunt intrinseca virtute: quæ tamen tam necessaria est, quàm id vnde motus principium, sine quo materialia ipsa in mineris nec cogi, nec digeri possunt in metalla. At si ex sulphuris atque argenti viui mixturis, tanquàm proximis metallorum principijs, eas fieri impressiones intellexerimus, fortasse non ita absonum: nam hæc duo communiter immediata omnium metallorum ponuntur principia. Vel quæ ipsa statim consequantur principia. Veruntamen si id nudè intelligas, dubio procul, sicut in multis mixturarum naturis retulimus, quarum formulæ erant mixtæ, Sulphureæ & salsæ, salsæ, & aluminosæ, & ferreæ, & plurifariam variæ: haud aliter in his impressionibus quæque sulphurulentæ, ac argenteæ simul nuncupandæ essent: quod falsum reperitur.

Speciales mixturæ metallorum.

Quare necessarium videtur metallorum quoq; speciales mixturas ex omnibus his ponere in quaque minera, atque harum intelligendas esse impressiones. At de his sanè mixturis non est hìc locus omnem explicare rationem, quæ propria metallorum consideratio est; sed certas dumtaxat partes nosse oportet, quarum præcipuè impressiones aquæ ipsæ concipiunt.

Virtus mineralis communis.

Sunt autem hæc tria potissimum vapor agentis virtutis metallicæ: materia necessaria metallorum, & terra parens quæ ipsa continet. In primis autem negari non potest, quòd omnium metallorum vna est generalis natura, siue originalis virtus, quam Albertus mineralem appellat, quæ nimirum tanquam virtus in semine formatiua, metalla omnia producit. Vnde aptissimè apud Græcos μετὰ τὰ ἄλλα dicta prodidit Plinius, quia ex ea omnium affinitate, ac virtute, vbicunque inuenta vnius vena est, non procul inuenitur & alia seu μεταλλευτὰ Aristo. καὶ ὀρυκτὰ quia scilicet infrà terram inquirantur, ac fodiantur.

Alchimistarum ratio, qd metalla sint inuicem trãsmutabilia.

Subrogant & Chymici Philosophi aliud maius arcanum in ea voce, Metalla, contineri: quod vt metallorum vna significatur communis natura, ita inuicem omnia sint transmutabilia per artem. Et sicut ex ferri metallo adhibitis per artem alijs materialibus, ac eo repurgato fit æs; & auricalchum similiter ex ære, & Cadmia collustrato; ita non mirum dari affirmant aliquod metallum, quod symbolum habeat vel cum auro, vel cum argento. quod est maximum secretorum, & vnicum desiderium alchymistarum. Quæ res, ac permixtio omnium inuicem metallornm diligenter in cunctis mineris, & in his aliqua ex parte quæ dicenda sunt de metallis animaduertenda est: sicut enim promiscua est, vel affinis omnium inuicem mineralium natura: ita quoque impressiones aquarum possunt aliquo loco simplices fieri, & vnius naturæ; aliquo loco promiscuæ, vbi plus, vbi minus pro portione fibrarum in ipsis venis, & influentis aquæ

Virtus Mineralis specialis.

Efficitur autem vt frugi magis sit vnius, quàm alterius metalli vena, penes specialem insitæ virtutis mineralis facultatem, quæ ita ferrum ex materialibus dispositis producit, quod non aurum, vel ita æs, quòd non plumbum. Alioquì per generalem insitam solum virtutem, omnia vbique metalla promiscuè gignerentur. Vel hac negata virtute, alterum duorum; aut nulla prorsus nascerentur, deficeret enim agens* caussa propinqua; aut si generarentur, magis ad casum vbi fierent, nasci dicerentur, quàm quæ ex putri materia fiunt animmalia, in quibus dispositionem ac virtutem propriam, respondentem virtuti quæ est in semine, summi sapientes coguntur asserere.

12. Met. 13.

Nec concedendum quorundam nouis assertis, hoc nomine agentis caussæ, solis dumtaxat influentem calorem ponere: quod est, & tollere principia naturæ. nempè quoniam non solus sol, sed sol & homo, inquit Philosophus, generant hominem.

1. Phys. lib..ic.22

Idest sol & virtus, quæ in quoque semine generant cuncta. Præterea sed sol neque lumine suo, neque calore penetrat admodum infrà terram. minus ad altiores pertingit metallorum radices, quod alio loco demonstratur. ergo cæli virtutem, à quo est, construit esse, fieri, & viuere omnibibus, inest mineris quoque virtus quæpiam operans specialis.

Atque hæc multam sanè habet prærogatiuam in hisce aquarum impresſionibus per hanc enim vapores quidam fœcundi eleuantur è ſubiecto metallo: qui in aquas influentes intimantur (vt ita dicam) eisque ſemicœleſtem aliquando virtutem communicant, pro qualitate ſcilicet ac dignitate ſubiectæ materiæ, vnde eleuantur. Atq; hanc idcirco ſecundo loco obſeruandam diximus: nam etſi materia propria, ac immediata metallorum diuerſa aliqua plus minus habeat accidentia in vno ac in alio metallo; communiter tamen nihil aliud eſt in principijs philoſophi, niſi vaporoſa exhalatio in terræ partibus concluſa, eaque ęterogenea, & diuerſarum admodum partium congeries, quæ planè patent ſi vrantur metalla, aut ſoluantur, reſolui pœnè tota in ſubſtantiam ſalis, cineris, atramenti, ſulphuris, & argenti viui. Quæ, ac intercidentes cum his aliæ obiter mixturæ, ſiue naturæ illius metalli præparando deſeruiant, ſine per accidens ipſi exhalationi commiſcenda veniant; clarius aut obſcurius incurrentibus per ea aquis impreſſiones ſuas communicant. Sulphuris verò, ac argenti viui natura potiſſimum concomitatur materiam metallicam; non propterea, quia hæc ſunt immediata, ac propria eorum principia (ſicut nec ſanguis, quo ſcatent cuncta animantia, eſt principium animantis, ſed ſemen) ſed quia ipſa exhalatio metallica his maximè duabus ſcatet partibus, nam quid eſt aliud primigeniæ illius exhalationis ſubſtantia, niſi vaporoſa quædam, ac indigeſta ſublimatio, viſcido eiuſmodi humore, ac terreſtri fuligine prægnans? Vbi plus, vbi minus, & hinc tertio, ſui ipſius, vbi impreſſio fit, & vbi metallũ continetur, diſpoſitio notãda eſt; telluris ſcilicet ipſius, quæ vt in ſui gremio omniũ principiorũ tàm cæleſtium, quàm elementarium impreſſiones ſucipit; ex quibus quæ continet in ſe rerum ſemina alit, propagatque, atq; parturit; ita quæ multa ſuperabundat, ſæpè tanquam menſtruata mulier expurgat, atq; in aquas, ſi occurrant, tranſmittit, illiſq. concorporat. Ex quibus concluditur, terram metallicam in vniuerſum, mixtæ admodum eſſe ſubſtãtiæ, pluriumq. in ſe mineralium ſemina, impreſſaſq. qualitates, ſaltem refractas obtinere. In primis verò ſulphuream eſſe, ſubtilibuſq. argenti viui ſpiritibus participare, calidæ idcirco, ac ſiccæ qualitatis. Craſſæ porrò caliginis generatiuam, grauis odoris, ſaporis ingrati, acris, vſtiuique. Salſugineam, ſiccamque, ob ſalium, aliorumq. ſuccorum quos inde generat, mixturam: luridam ac ponderoſam ex rubenti fœculentia argenti viui. Specialiter autem variè diſpoſitam, pro diuerſa quadãtenus vnius ab altero natura, ac partium proportione diuerſis locis. Ac pariter in promptu eſt, aquas quæ metallicas incurrant terras, communiter omnes eſſe admixtas, ac diuerſæ in ſe naturæ. Terreas, ſulphureaſq. vtcunque, nec minus argenteas, ſalſas autem, aſtringentes, ſiccaſque, pro vario materialium concurſu, terrarum mixtarum, ſuccorum, calidorum vaporum, excrementorum: quæ generalis erunt materia omnium iam dicendarum impreſſionum. Siccant omnes, deinde calfaciunt potentia, atq; actu permultæ, deinde adſtringunt, atq; corroborant, in balneis principaliter vtiles. Multa verò his prætereo de principijs metallicis; quæ proprijs demonſtrantur argumentis, in libris de Terreſtrium rerum natura, & in quarto de Metallis: quorum has ſupponimus concluſiones.

Spiritus minerales ſemicæleſtes in aquis.

III. Meteo.

Natura metallorum.

Libri de terreſtriũ natura.

De ferratis aquis. Cap. II.

AFERRI autem impreſſionibus ordiemur. Metallorum enim cùm ſex genera, penes artis traditiones habeantur, aurum, argentum, plumbum, ſtannum, æs, & ferrum; hoc ipſum communius eſt, Plinio teſte, & poſt ſulphuream vulgatiſſima minera in balneis. Obtinet quoq; & hæc ipſa minera multum ſulphureæ ſubſtantiæ, eam tamen immundam, & quæ matrix ponitur, ſeu potius conſequens quędam ſoboles omnium Metallorum, cum impura item argenti viui mixtura. Vnde molem videmus ferri lapidis aſperam, inæqualem, grauem, rubiginoſam: tantæ verò partium contumaciæ, vt vix in vnionem conueniant: tumq. per ignem fuſionem minimè ſuſtinet, ſed depurationem ſubſtantiæ, quam per malleum, & incudem in magnos vectes, quas dicunt virgas, extendunt, quas plus, aut minus puras, ac duras efficiunt, etiam pro mineræ genere. Nam hæc prima, propriaq; Ferri perfectio eſt inter cætera metalla, vt ſit omnium duriſſimum, in quo maiorem habet Ferrum perfectionem, ac maiores vſus præſtat ad vitam, quàm Aurum. Genus ergo communiter Ferrum eſt, lentum etiam, & ignobile. Minus verò excrementicium, ac arte defæcatum, factumq. durius (vt docet Ariſtoteles in 4. Meteor. στόμωμα Græcis eſt, quod ipſum & Chalybs cognominatur, quaſi ferrum Chalybum à regione Chalybum in Ponto, vbi puriſſimum, ac duriſſimum gignitur. Nec minus apta appellatione à noſtris idipſum Aciale dicitur: vt enim Stomoma Græcis dictum videtur à στόμα, hoc eſt ab ore, quòd eo ſcilicet ora gladiorum, hoc eſt acies, ac mucrones telorum muniri ſoleant: ita appoſitè noſtris Aciale dictum eſt, quia in ſubtiliſſimam ducitur aciem. Quæ genera & in aquis medicatis, & in

Metalla ſex.

Ferri prima proprietates. Genera.

στόμωμα.

Chalybs, Aciale.

& in aliarum rerum remedijs,aliquam pariunt differentiam, vt dicemus. De qualitatibus verò cõmunibus. An ferrum calidæ sit,an frigidæ impressionis,multas audiui doctissimorum quorundam controuersias. Quæ vt plana res fiat,nos partim experientia vtemur magistra,partim autem diuini Aristotelis auctoritate. Qui breui capitulo in 3. Metheororum absolutè adeo metallorum naturam complectitur,vt recentiorum aliquos,qui iudicio tanti philosophi contradicere audent, balbutire potius videantur,ac obscurare veritatem, quàm definire. Ferrum,vt ferrum,ac arte elaboratum,dubium non est esse tactui frigidũ. Frigidum & lapidem in mineris suis,vnde eruitur, experimur. Sed nobis in aquis (vt iam propositum est) respicienda sunt principia. Hæc autem constat nihil aliud esse quam vaporosam exhalationem,ac siccam (vt inquit philosophus) quæ conclusa in terræ visceribus in lapidibus densescit. Quocirca & terram (subdit ipse) habent in se,& vruntur,quia siccam habent exhalationem. Eius autem siccæ exhalationis reliquias experimus nos in mineris ipsis,vbi crassus,ac fuliginosus exhalat halitus,vt nisi apertis fodinis, sæpenumero suffocet operarios. Atq; hoc igitur debet esse manifestum,vbicunq; metallum fit, subesse in fundamento caloris fomitem,à quo vt vnde motus principium,exhalatio incipiat. Plus verò ac minus, vel etiam nullum in ipsis fodinis calorem sentimus, qui fortasse in intimo metalli seminario exæstuat. Quam rem post cæteras coniecturas, apertissimè nobis ostendunt ipsæ aquæ:quæ in admirationem vsq; sapientum,cum neq; vicinia, neq; tellus ipsa, neq; locus caleat;è profundissimis tamen terræ visceribus,manifestos profundunt calores. Plus verò,ac minus calidos, alibi etiam feruidos; pro qualitate & copia subsistentis fomitis;pro vicinitate uenæ;& prout sors inuicem aquæ & caloris tulerit. Perrarò autem in metallis calores exæstuant:quæ nimirum non tàm uehementia caloris per naturam elaborantur,quàm assiduitate,ac temperie naturali. Nec ulla metallorum principia compatiuntur fortes calores: nam præter sulphuris materiam, cæterum terra, aqua mineralis, sales, atramenta, ac id genus alia concurrentia in naturam metallorum, sunt inimica ignibus. Ac rarò ex ferri metallis aquæ teporem excedunt ob dictam caussam: plures frigidæ, ubi uerò excedant, accessoriam indicant, & plus quàm ferri naturæ conueniat, copiam sulphuris subesse. Quales in primis narrabuntur sub Auinione aquæ,quædam in Pisanis, & quædam ad Viterbium,& alijs in locis, quæ omnes ob multam sulphuris copiam, non mediocriter sunt calidæ. Sunt ergo calores in aquis metallicis quandoq; insignes:haud tamen certi iudicij, cùm non adeò essentiam metalli indicare possint, quàm excessum calorificæ materiæ. Certiora indicia præbent terræ, ac recrementa quæ uaria specie ab intima metalli substantia per aquas excernuntur;Lutum, rubigo,cinis, exquisitæ interdum illius metalli glebæ, quæ aquas uarijs inficiunt modis, liuore, crassiеie, odore graui, sapore sicco. Quas & ipsi margines, ubi coalescunt, impressiones ostendunt. Vel ubi pensiles destillent aquæ,pro rubigine illa,quam ducunt glutinosa,guttæ uaria specie condensantur. Vel adnascentibus adhærescunt herbis,uel longo in antris stillicidio in styrias coalescunt,quibus in deliciosis fontibus etiamnum Romæ utimur. Tales meminit Plinius in Macedonia,pendere guttas in antris Coryceis, densatas in ipsis cameris. Et in Corintho decidentes in quibusdam speluncis,unde columnæ solent fieri. Eadem fermè indicia rerum, terrarum, colorum,saporum,ex destillatis ipsis aquis naturaliter ferratis haberi solent;& quandoque prò uirtute ignis digerente,magis exquisita. Porrò quia facultates sequuntur essentiam, & essentia mixturas;idcirco cum Galeno dicamus 9.de Simpl.Med.facul.quòd quemadmodum in terræ differentijs plurima inest essentia elementaris terræ,paulum verò aëris; ita in metallicis plurimum immixtum est igneæ substantiæ. At quoniam in aquis habenda,præter hæc,est ratio refractionis partium calidarum cum qualitate frigida aquæ, necesse est vt aquæ ex ferri metallo remissè caleant. Imò (sicut anteà diximus) nisi aquæ ipsæ ex accidenti copia fomitis calorifici nascantur actu calidæ, ad humanam temperaturam erunt facultate frigidæ. Siccæ verò magis quàm frigidæ, ob partes terreas, cum adstringentia, ac roborandi virtute singulari. Asserunt Auicennã & Rhazes, prima lumina medicinæ inter Arabes, Aquam Ferratam inter minerales habere aliquam laudem in quotidiano vsu (nisi admodum in aliqua qualitate excedat) quia confortat viscera. Meliores verò priuatis potibus,quę ex Chalybe parantur,puriori ferri genere:idest in quibus ignitus chalybs sit pluries extinctus,quo enim magis reiterata fuerit extinctio,etiam vsq; decies,eo fiunt Chalybeatæ vtiliores. Quem vsum inter antiquos reperio primum apud Scribonium Largum, apud posteros verò communissimum. Vtimur communiter eis in membrorum omnium nutritionis affectibus, à calida præsertim intemperie ortis;& in quibus tùm moderato refrigerio,tùm maximè robore opus est. Id enim primùm chalibeatis aquis prærogatiuum tribuitur,vt imbecilla ac relaxata tàm membra, quàm viscera confirment. Bonus Mesues in sputo sanguinis,aquam ex minera ferri bibendam consulit,aut rosaceam,aut ex candenti

Marginal notes:
- Ferrũ an calidæ naturæ, an frigidæ.
- Ca. vltimo.
- Ferrũ frigidum.
- Ferri principia calida.
- Calores in metallis occulti.
- Aquarum ferratarũ Qualitates.
- Aquarum stillicidia cõuerti in lapides.
- Facultates.
- Aqua chalybeata.
- Vsus chalybeatarũ

ferro

ferro dilutum, aut rosarnm decoctum. Candens igne ferrum (inquit Dioscorides libro 5.
cap.53.) Si in aqua, vinouè demergatur, vtile in potibus est, contra intestinorum tormina,
lienosos, & bilis profluuia, quam choleram dicunt, dissoluto stomacho, item lib.6.cap.7. Ad
Aconiti venenum, conferet, inquit, vinum, in quo aurum, ferrum, argentumuè candens fue-
rit restinctum. Porrò Galeni auctoritate ex Asclepiade 2. de Antido. in fin. ad aquam ti-
mentes ex canis rabidi morsu. Si quis aquam (inquit) in qua Fabri ferrum intingunt bi-
bendam præbuerit, valde mirabitur. Vt autem quis iam aquam timere incipiens cogatur
id potum, pannum super imponas poculo, qua parte possit bibere. Is verò vsus aquæ ex fer-
ro candenti, vel chalybe cùm hodie communis sit, quæritur tamen ratio, quo modo Ferratæ
aquæ obstructis, ac splenicis opitulentur, cùm adstringentes sint & stypticæ. Non quia gra-
ues proculdubio; nam sic & plumbeæ, ac cænosæ, cæteræq. quem concipiunt à ferro fomi-
tem? Veri magis simile fit (vt sapientes testantur) Ferratas aquas, cùm contrarijs prædi-
tæ sint qualitatibus, aperire ex accidenti: nimirùm quia exsiccando iuuāt, ac villos densan-
do visceris, innatumq. calorem vniendo, facilè quod reliquum est excrementi digerunt. Ex
recrementis, ac spuma ferrea, quam ex vstrinis suis ferrarij abijciunt, si candenti igne con-
spergatur aceto, vel generoso vinum fotum parare consueuimus saluberrimum, quem æger
circumtectus pallijs ex subiecta tina excipiat. Sudoees enim excitat confertissimos, artuū
vbicunq; dolores, & sciaticam, & hemicraniam, seruatis communiter seruandis, excutit, ac
membra ipsa debilia mirificè corroborat, quemadmodum in VII. docebimus. Mirifica ve-
rò aqua, quæ arte fit ex limatura chalybis præparati; combusti scilicet, ac loti aceto, quan-
diu sedimentum impalpabile remaneat subnigrum, & quod tangenti non inficiat manum.
Huius pollinis sumito vnc. quatuor, aquæ cōmunis lib. quatuor: infūdito per tres dies, sæpe
sæpius vas agitando, ac confundendo, secretū habebis mirabile lienosis, ac ex malo habitu
iam in hydropem cadentibus, si per mensem, & amplius ea aqua vel turbata, vel vbi rese-
derit vtatur, trium ad minus vnciarum pondere, synceram manę diluculo bibendam, ad-
mixto pauxillo vino in cibis, quotidie eandem quam biberit portionem aquæ refundendo,
quam nos probauimus communem, & fontanam, alij stillatitias affectui propriam malunt
aquas. sed nos totam vim in atoma qualitate chalybis corpori imbibitam putamus consi-
stere. Cæterùm vt mediocriter ferro dilutæ aquæ hactenus laudantur in alimentis; ita de
naturalibus, quæ insignem conceperint ferri impressionem, medicamenti vice probantur: &
tàm in potibus, quàm in balneis. Quæ enim abstersoria pollent facultate, sanè vacuantes
per aluum & per vrinas, quales in Italia dicentur multæ; hæ vtiliter sumuntur in hepatis,
renum, ac vesicæ intemperantijs, & tàm calidis, quàm frigidis. Vomitioni obnoxium ven-
triculum firmant, intestinorum leuitatem, ac omnem fluxum emendant, lienis vitia ex cau-
sa plerumq; calida sanant, icteritiamq. ex bilis perassatæ redundantia restringuunt. Hepa-
tis tàm potu, quàm etiam balneo attractiuam virtutem confortant, inexhaustamq. hepatis
vitio sitim in diabete reprimunt, vnde extenuati harum vsu reficiuntur. Valent ad Hydro-
pem incipientem firmando viscera: ac eo sunt efficaciores (auctore Paulo) quo alumine
participauerint. Valent & in fine, item confortando. Nec minus mensium muliebrium di-
uersos fluores inhibent, inuoluntariam seminis excretionem, nocturnasq. pollutiones cor-
rigunt, albidam, & quæ laxis renum habenis continuè effluit, diabetē firmant, retinentque.
Hypocondrijs desides matronis humiditates resiccant, vesicæ vlcera, lepram, pruritum, ac
scabiem, cæteraq. id genus excrementicia hepatis, ac cutis vitia exterminant. Mulieres
autem, quæ recidiuos abortus paulo post imprægnationem pati consueuere, maximèq. tales
iuuenculas super omnia iuuant: locos ipsos confirmando, ac tenaciores reddendo. Per em-
brocham, quæ in balneis à nostris veteribus Duccia dicitur, minus quidem discutient, nisi
quæ valde actu caleant. In totum tamen fluidos, ac subtiles cerebri catarrhos sistent, tre-
mulos, tetanicos, & alios paralyticos iuuabunt: necnon podagricos nō confirmatos, ischia-
dicos, articulariosq. id genus affectus sustinentes, & circà virtutem motiuam imbecilles
sanabunt. Ad eadem porrò omnia valent in balneis, quanquàm non eadem efficacia, quæ
non tàm adeo purgando operantur, quàm firmando. Quare sedendo quis in earum balneo
dumtaxat, in qualibet ventriculi debilitate, inflatione, ac ex ea caussa doloribus iuuari so-
let. Restituunt lapsam appetentiam, vt sæpè in balneis Auinionis vidimus. Strumas dissi-
pant calentes adhibitæ. Ad vlcera antiqua, ac sordida, cùm repurganda, tùm glutinanda
vtiliter adhibentur. Ossium fracturas solidant, luxationes, ac dearticulationes repositas
firmant, succedentesq. ex ea caussa tumefactiones iuncturarum inhibent. Porrò sunt lo-
ca in Baianis, quæ propter inclitam Magnetis virtutem attrahendi ferrum, non solùm per-
sanant vulnera, sed infixa quoque de ferro iacula, vel globulos id genus ex tormentis, ar-
chibusijsque vocatis inflictos, mirificè extrahunt. Cæterùm minus tutæ sunt asthmati-
cis quæ ferro vtcunque participant aquæ: horum verò minimè strictum pectus habenti-
bus

Ad aquā timentes mirabile.

Quomodo ferratæ aquæ aperiant.

Vsus naturaliter ferratarū

Operationes in potibus.

Vsus Ducciæ.

Vsus in balneis.

Ex magnete aquæ.

Nocumẽta. bus. Malè item faciunt his,qui aluum strictam ex natura habent, scirrhos item, & consimiles duritias solutu difficiles patientibus. Nec appetentiæ ex earum potu indulgendum, multifariam noxiæ.

De ferratis aquis, & locis. Cap. III.

FERRI mineram scribit Plinius,metallorum omnium esse largissimam,& vbiq; propemodum reperiri. Verumtamen (vt est posteà diligentius obseruatum) aquiloniam plagam videtur magis diligere. Nam rara ferri metalla in tota Aphrica à scriptoribus memorantur,rara in Indijs, partibusq. infimis Asiaticis nisi quòd steriles metallis habeantur. Narrat Auicenna cùm pluisset apud Lurgeam in Arabia moles ferri ingens,tentasse ex ea regem Toratem enses fieri; nam vsq; ad hæc tempora orientales pro hac forsan inopia,merces suas cum ferro commutant. E diuerso sub aquilone,quę tellus tàm valde omni metalli genere abundat, statim Magnetis natura luxuriat; qui lapis adeò cum ferro amicabilis est, vt admirabili, ac penè inexcrutabili quadam virtute ferrum, & quæcunque ferrum habent, longè attrahat. Quare connascitur sæpè Magnes cum ferro, ac intrà ipsius lapidem interdum reperitur, durior, seu potius Vitri modo fragilior. Proprias verò mineras habet in Magnesia regione Asiæ, vnde illi nomen quandoque tribuitur, seu ab inuentore ita dicatur (vt Nicander cecinit) primò in India repertus. In Macedonia item, in Bœotia, & circà Troadem Alexandriæ. Summæ verò laudis Chalybs Aethiopicus proditur ad Zimiri, quæ ita regio quædam harenosa vocatur, Plinio. Nescio tamen an hinc sit Aziminus chalybs, cuius hodie precium apud Turcas, & Damasci mercatores, æquo auri pondere fit. An potius ex Assyria, vbi Azimia oppidum, & regio vulgò Agiambina, optimi chalybis feracissima. Vel quod optimum omni æuo memoratur apud Chalybas, qui sunt nudi populi in Ponto, quam regionem & Virgilius hoc nomine celebrat in Georgijs.

Ferrum pluisse. — *Magnetis natura.* — *Aziminus chalybs.*

—sola India nigrum fert ebanum,
At chalybes nudi ferrum, virosaq. Pontus, &c.

Est & in Assyria Chalybonitis regio,& Chalybo oppidum,quod haud procul ab Euphrate ponitur à Ptolemæo. Quas non mirùm partes, & aquis quoq; ferratis abundare consonum est. In Ferrarijs verò mineris habetur Magnetis natura apud Cantabricos in Hispania; & vt de nouissimis narrant quidam Germani auctores, in mineris Germaniæ nascitur, in Bohemia,in Misenis, vbi Calamita locus dicitur, & in Franconia. Fœcundius verò in glacialis Oceani insula, quæ exinde pariter Calamita cognominatur: quæ quoniam sub extremo aquilonari cœlo, integros habet Magnetis montes, ad hanc partem nauticam directionem inclinare creditur, quæ Tramontana posteris inuentoribus est dicta. Ferri porrò mineræ frequentiores habentur;vt in Ostrogothis,& in Noruegia,& altiùs in Gothia ad lacum Veneris, vbi duo oppida,Lidecopia,& Tinguellia,quæ electissima minera ferri, & chalybe, & alijs metallis ditissima. Et ad lacum Meler similiter: quæ loca demum meminit Olaus. Proximè verò ab hac Britannia ferro abundasse inter multi iugas metallorum venas tradidit Strabo,quas hodie accepimus esse ditissimas in Salopia,Sinthsexia,ac nonnullis Vualliæ locis. Deinde Germania multas habere ferri fodinas,in Cattis,in Bohemia, in Ligijs, & Votlandia, quas longum esset per nomina recensere. In Ligijs singulo decennio repullulare venas,sicut & in Ilua insula proditum est. Balnearum autem nomine Leucensia apud Valesios celebrantur,quæ ferro participant. Et item Fabaris balnea in Rhetijs, & in Heluetijs quædam agro Tigurino. Permultis item abundat Hispania ferri mineris, quæ primi hodie meriti habentur,superiori maximè ac maritima parte,vbi Cãtabria,& ex ea mari quoq; nomen Cantabrico. Nam inter alias huius generis terras,mons fertur præruptè altus Plinio,qui totus ex ea materia est. In Galatia celebrat Iustinus lib. vlt. Ferri mineras cum aquis ad eius temperationem valde idoneis,Bilbili,& Chalybe fluuijs. Bilbilis verò Martialis inferius est in Celtiberis; cui abblanditur ipse multis locis in Epigrammatis,& nominatim lib. 4. illis versibus.

Calamita insula. — *Lacus Vener.* — *Lacus Meler.* — *In Britannia.* — *In Hispania.* — *Bilbilis flu.* — *Chalybe flu.*

Sæuo Bilbilim optimam metallo,
Quæ vincit Chalybasque, Noricosque,
Et ferro platea suo sonante;

Sunt autem Norici in Pannonia populi iuxtà Danubium,vbi nunc quoq; ferrarię amplissimæ,& balnea valde salubria. Chalybes verò quos diximus in Ponto. Paucis verò terris, in hac quoq; materia cedit Italia: Fodinas enim ferri,etsi non adeò nobiles,habet permultas. Antiquæ verò memorantur ad Alpes in Agro Taurino, in extima Venetiæ parte, in Placentino, ac Parmensi, & magis frugiferæ in Brixiensi,ac Bergomensi. Citeriùs item in Ca-

In Italia.

Calabria, quæ funduntur; in Apulia ad montem Garganum, qui à Sancto Angelo nuncupatur, & in Piceno olim. Ilua verò Insula decem millia passuum à continenti Hetruriæ, semper fodinas habuit ferri fæcundas: nam exhaustam aliquam occulunt præiacente terra, ac spatio decem aut quindecim circiter annorum, virtute intus metallica vegetante, ac sole cooperante, repullulat minera, ac foditur cum maiori vtilitate. Nimirùm quæ communis est omnibus metallis natura, fæcunda, ac ferè vegetabilis, vt planta. Nec caret Ilua natura Magnetis, in pago, qui idcirco Calamita vulgò appellatur. Nec Chalcantho caret, nec sulphure, cuius synceræ propagines & radices colliculi, cui Arcus cognomen, apparent. Tellus alioqui Insulæ hactenus sterilis: cæterum sub fœlici hodie tutela MAGNI COSMI Florentiæ, ac Senarum Dncis, cultu ornari incipit, portu, & classe muniri. Et proxima huic Igilium breuis Insula ferri metallo abundat, quod vtilis quidem operæ, nisi auctoris deesset impensa. Prodita quoq; olim inter metallares terras Euboea, quæ nunc Morea dicitur. Sicilia quoque, & aliæ huic adiacentes insulæ. Maximè Corsica, vbi ad partem, quæ Hetruriam respicit, Iluamque, nostris quoq; diebus venæ quæsitæ, ferri tamen dulcis, & quod sine quodam condimento non coalescit igne. Tellus quoq; hetrusca hisce insulis vicinitate, ac natura minerarum respondet; immò in reliquo Italiæ non habentur tot alia genera. Ferrum eruitur ad oppidum Plumbinum, quem Traianum portum Geographi adscribunt, id tamen non adeò probatum. Sicut nec adeò frugi non procul sub vetusta Capilia eruitur, quod in globos bombardarum fabricant. Ac simile ad Boccheianum castellum. Tota denique hæc Hetruriæ pars, quæ ad maritimam australem spectat; aliqua passim minera luxuriat, à Pisano inquam agro, longo tractu in Volaterranum vsque, & in Senensem: in quibus propterea multæ nominandæ venient aquæ minerales, ac ferro dilutæ nonnullæ nobilissimæ.

[Margin: Ilua insula. — Igilium insula.]

Aliquæ ferrugineo sapore aquæ potabiles.

IN eo autem genere Ferratarum aquarum, quas cum nulla admodum excedant qualitate, vtiles in quotidianis potibus ad viscera confirmãda, Auicennę auctoritate probauimus, non desunt venæ aliquæ naturales. Quæcunq; enim hoc metalli genere abundant terræ, & quæ aquis non careant naturalibus, easdem & hac ferri qualitate participare necesse est, vbi plus, vbi minus, vbi oscurè adeò, vt vix differre videantur à dulcibus. Quales à Martiale sui fluuij Salonis aquæ celebrantur.

Salone breui qui ferrum gelat.

Et quales audio venas aquarum in Ilua Insula, quæ bibuntur communiter. Tybure Ferrata aqua cognominatur à Sapore, alioqui haud dissimilis à cæteris aquis, vt sint qui asserant has in fluxibus ventris, & vbicunq; robur visceribus esset opus, chalybeatarum aquarum vice vtiliter vsurpasse. Porrò bona Latij pars, atq; Campaniæ, si qualitatem soli, ac venarum quarundam respiciamus, huius naturæ est: quæ sanè tota puluere illo puteolano scatet, nigro, sicco, ac ferri metallo quam simillimo. Et ex aquis perraras idcirco hæc tellus obtinet synceras, & quæ non sint aut acidæ, aut salsæ, aut ferrugineo sapore. Nec secus de his, quam balnearum nomine iã enarraturi sumus in hoc genere, nonnulæ erunt venæ adeò attemperatæ cum aliqua natura ferri, vt iu quotidianis cibis, & potibus vsurpari possint. Talis Fontanalis Aenariæ insulæ aqua: & cui Plaga Romana cognomentum est. In Baianis plures eiusmodi venæ, Ferruginea dicta, Succellaria, & quæ olim cognomento Solis, & Lunæ erant insignes. Mediocres, & limpidæ in Pisano aquæ dictæ: & item Caldanæ aliæ, in quibus Pisces degunt, ac ranæ. Sin minus tales aderunt, ad priuatos vsus aquas candenti chalybe præparatas vsurpare licebit, sicut ex Dioscoride proposuimus. Nunc veniemus ad balnea.

[Margin: Salo flu. — Pulueris Puteolani aquæ. — Chalybeatæ arte aquæ]

Bal. Auinionis in Senensi.

IN agro Senensi, vt non minor est balnearum præstantia, quàm copia, nobilissimum sanè balneum est, ac ferrugineæ naturæ, quod in pago Auinionis, iuxtà viam Romanam 20. lapide reperitur. Vbi quod antiquam indicat obseruantiam, in medio sacello balnei encomiũ extat græcis litteris iam exesis, & item in superiori frontispicio marmoreum alterum incisum legitur, NYMPHIS SACRVM. Nempè significans id balneum in delicijs quoque habendum, pro mediocri qualitatum, ac plurium simul venarũ temperie, proque amœnitate aëris, ac rerum omnium, quibus balnea carere non debent, commoditate, nec minus deniq; commendandum pro grata ibi ciuium Senensium hospitalitate, ac nobilis pręsertim Amerigorum familię, quorũ dum Senensia equidẽ perlustrarem balnea anno M. D. XLVIII. multam agnoui munificentiam. Est autem locus à Septentrione latè patens, ab occidente verò, ac oriente, qua media conualle Orcia fluuius transit in meridiem, præaltis collibus tegi-

[Margin: Orcia flu.]

tegitur: inde sub alta arce est Sancti Philippi duccia, hinc verò octo circiter milliariorum spatio, ad mediam iugi planiciem, hoc Auinionis balneum habetur. Extat autem prælarga in quadrum lacuna, quàm complura circumdant hospitia satis commoda. In lacunam verò variæ confluunt venæ, ac duæ inter alias, quarum ob diuersos (vt veri fit simile) locorum tractus, altera frigida est, altera calida intoleranter. Cæterùm aliæ scatebræ vtiliores, vndique secus in particularibus alueis excipiuntur, aliæ viris constitutæ, aliæ mulieribus, aliç contagiosis, & quæ molli inuicē canaliculo, vt vsueuenit, temperari possunt, & tàm in balneis, quàm ad ducciæ vsum. Ad caput huius lacunæ, (quod in cæteris sanè balneis esset faciendum) extat sacellum ad conspectum vndiq; balnearum patens, sacris celebrandis tempore balnei. Porrò has venas è diuersis mineris emanare, ipsæ pariter aquarum diuersæ qualitates ostendunt, frigidæ, crassæ, tenues. Nec minus id sordes ipsæ, quæ iuxtà canales indurantur significant, partim rubiginosæ, & duræ, partim viscosæ, virides, & liuidæ. Aequa tamen portio à veteribus nostris posita est ferri, atq; Aluminis in his balneis, cum æris quadam mixtura, & copia Sulphuris non mediocri. Ab operationibus autem cùm stipticent magis, quam abstergant bibendo quidem haud ita vtiles habentur, balneo autem magis idoneæ. Deinde sub duccia; quanquam vt sunt crassæ substantiæ, non tàm adeò discutiunt (hanc enim prærogatiuam, præclaris S. Philippi balneis videntur reliquisse) quam inhibent, siccant, atque adstringunt, non ita duris affectibus ob eam caussam consulendæ. Porrò in balneis sunt hæc præcipua facultate insignes, quod præ humanæ tēperaturæ qualitate sunt, & ipsæ medij temperamenti. Vnde valenter affectibus interaneis, præsertim ventriculi medentur, atque his maximè conueniunt qui aut debili sunt virtute stomachi, etiam conualescentes, & sani, aut doloribus ventris ex intemperie frigida sine materia, vt non multum calida tentari solent. frigidis tamen melius auxiliantur, quam calidis, & flatuosis, vt coli doloribus, inflationibus ventris, atque vteri. Squalorem ex malo corporis habitu emendant, incipientemque hydropisim, varios vteri fluores compescunt, eoque vitio iamdiu sterilts mulieres fœcundant. Articulorum doloribus, fluidis maximè catharris benefaciunt, tumores exinde inhibent, luxata firmant, solidant ossa fracta. Serosas hepatis humiditates, & inde natam scabiem, lepramque sanant. Vlcera antiqua, ac fluidas, fœdasque id genus cutis gemmas abolent; à lue etiam gallica coēmptas, si competenter hoc est ad finem adhibeantur. In vsu tota æstate vtiles sunt: magnis tamen æstibus minus probantur: nam etiamsi non admodum caleant, verenda tamen in his pororum coarctatio est, & maximè his, qui multum fuliginosis abundant excrementis, & qui pectoris sunt angusti.

Sacellum in baln. — *Minera.* — *Vsus.* — *Operationes.* — *Electio.*

De balneis S. Cassiani.

SVNT etiam in Senensi agro S. Cassiani balnea: quæ ad confinia vetusti Clusij, atq; vrbis veteris, Clusina prius dicta antiquis fuisse videntur. Quo nomine ea indicasse arbitror Horatium, qui dum Baianas incolebat balneas, adeoq. amœnas, iussus ab Antonio Musa Augusti medico, mutare locum (vt ipse ait) se inuitum ab earum amœnitate secedere ad frigida ostendit, illis versibus ad Vallam scribens.

Clusina bal.

—vicus gemit inuidus ægris,
Qui caput, & stomachum supponere fontibus audent
Clusinis, Gabiosq. petunt, & frigida rura.

Frigida nimirùm hæc innuit præ Baianis calidis, & ob loci pariter earum situm, qui sub asperis montibus inter occidentem, ac Aquilonem vergens, vbi molli cliuo hæc balnea vsque in imam scaturiunt vallem, vix media æstate aliquo solis illustratur, atque fouetur aspectu. Cæterum mira salubritas est tàm aëris, quàm ipsarum aquarum, commodaque tùm foris, tùm in oppido ipso hospitalitas. Nec minor autem antiquis earum obseruantia fuisse videtur, ex vetusto (vt cernitur) marmore, quod olim dirutum miserè ac neglectum, ex rudi illic macerie in conspectum restituit his annis vir illustris, ac nobiles antistes FRANCISCVS BANDINEVS Archiepiscopus Senensis; in qua hæc peruetusta adhuc apparet inscriptio. PRO SALVTE GAII, ET POMPONIAE N. LIBER. MAR. VERO IMP. ÆSCVLAPIO E THYGIÆ SAC. EPHESTAS LIBER. V. L. M. S. Et alia, quæ litteris exterioribus iam exesis, vix à peritis leguntur. Et auctoribus autem Medicis, qui scripsere de balneis, cōquisitè quidē pro eo tempore de his tractauit Sauonarola, & post ipsum Menghus Fauentinus. Verùm ad hanc ætatem, cùm multa equidem inuenerim mutata, ac omissa aliqua, vel falsa, dedi sanè operam ad fidem historiæ, vt complurium subinde ex oppidanis testimonio vterer: ac præcipuè manuscripto vsi sumus Ioannis Baptistæ Medici olim Cæsariensis in his balneis exercitatissimi: adhibito vbi minus illi iuxtà Thermarum principia locuti fuerint, nostro iudicio, atque etiam

Situs S. Cassiani.

etiam correctione. Extrà igitur castellum S.Cassiani, quod è sublimi eminet colle, plures ad cliuum medicatarum aquarum emanant fontes. Quorum vt varia plus minus natura est, ac varia tẽperies caloris: ita diuersa fiunt balnea, ac octo in summa hodie sunt frequentissimi vsus, tria nimirum ad sinistram castelli, quorum primum idcirco balneum de la Terra nuncupatur: Bussetti alterum, qui & Aquæductus, & Caldaia. Quatuor autem alia dextrorsum ad dimidium ferè milliaris, parum inter se distantia habentur, Duccia scilicet, quæ & Caldaia cocta à Sauonarola dicitur S. Georgij, balneum S.Mariæ, & Ficuncellæ dicta aqua nobilissima cum suo balneo, & Luti tandem seorsum à cæteris, vbi scilicet luto, atque etiam balneo ipso vtuntur. Auæ omnium (quo non mediocrem sibi pariunt gratiam) calidæ, & minus calidæ certis fontibus: cæterùm limpidæ, nec vllo sapore, aut fœtore ingratæ. Minera autem communiter aluminata, ac ferrea ponitur à Sauonarola: verùm nos, vt ex operationibus, ac diligenti simul aquarum ipsarum, ac adiacentium minerarum examine cognouimus, plures ferri eas inuenimus obtinere partes, nec sine aliqua (vt Cassianensis asserit) æris mixtura in certis fontibus. Et præter ea (quod miror ab alijs fuisse prætermissum) cum manifesta sulphuris portione, quæ quamquam perexigua sit, vt nullo neq; saporis sensu, neq; odore molesta sit; vel ipso planè caloris gradu aquarum perspicua sit, nec non terrarum ipsarum, quæ metallicæ cùm sint, ac Pyritidis specie splendentes, ipsissimum combustæ sulphur exhalant, relicto cinere rubiginoso ac sicco: qui ferri scobem, siue antimonij, siue combusti æris apertè refert. Alicuius ergo caloris sunt communiter harum balnearum aquæ, ac purioris quidem temperaturæ omnes quàm prædictæ ad Auinionem: quare citius operantur, ac aliquas quidem operationes à qualitate, aliquas verò à tota substantia præstant mirificas. Clementiùs porrò agunt ad vsum Docciæ, quàm S. Philippi vicina balnea, magisq. confortant ob multàm ferri mixturam quàm Porretanæ, quarum illas quidẽ in sulphuratis, has verò in aluminatis libro superiore retulimus. Communis porrò electio tota æstate est: cùm fontium aliquorum vsus in potibus ipso etiam Sirio ardente præcipuus sit, quorum idcirco iam singulares historias, singularesq. electiones describemus.

Balnearũ S. Cassiani cõsideratio in cõmuni.

Operationes.

Electio cõmunis.

Ficuncellæ aquæ.

I.

SVPER cæteras autem S.Cassiani aquas, celeberrima est extrà etiam Italiam aqua, quæ in potibus medicatis ex fonte, cui Ficuncella nomen, seu Figatella vulgò à proprietate, quam habet in iuuando hepate, hauritur. Est autem actu temperatè calida, limpidissima, ac gustui non ingrata, nisi ferrugineo quodam sapore, ac sicco. Minera ferri pluri ex parte est, quod & sapore, & reliquijs æruginosis, Ochræ instar, vbi incurrit aqua, percipitur: cum aluminis prætereà, seu nitri potius (vt ego arbitror) abstersoria qualitate, ac sulphuris puro fomite, vnde incalescit, sine vlla impuritate substantiæ. Quam minerarum mixtionem & operationes ipsæ manifestant, nam purgat hæc aqua per aluum, ac per vrinam, alteratq. ob mediocritatem quandam naturæ & calida frigefaciendo, & frigida calfaciendo: vnde ad omnem hepatis, renum, cæterorumq. viscerum intemperantia vtiliter bibitur. Facit enim in frigidam caussam, quia actu calida est, ac proportione partium temperatam. Nec minus tamen probatur vbi lapsus intemperiei ad calidum sit, ex natura ferri frigida, quæ & sicca cũ sit, & stiptica, adstringit insuper, ac membra ipsa præsertim nutritiua vnit, atq; corroborat. Vel etiam refrigerat ex accidenti, quippe eductis humoribus calidis, qui in promptu sint, ac solutũ faciles; vt facit exempli gratia Rhabarbarum educendo choleram, ad sententiam Auicennæ, atq; Ioannis Mesuæ. Porrò ex secundis operationibus aperit, atq; attenuat, tum quia actu calida est ex sulphure, tum ob ferri partes subtiles aliquas atq; acres, ac ipsa ferri virtute propria, quam supra diximus hac in parte mirificam. Quicquid sit de alumine, atq; abstersoria admodum vel æris, vel nitri qualitate. Confert stomacho, non admodum frigido, qui promptius gaudet calidis, ac vtilius idcirco per primos dies hic in balneo Magno fouetur. extinguit sitim, & excitat appetentiam. In hepatis verò morbis incomparabiles habet prærogatiuas: vt labefactatas iam ferè penitus eius virtutes, quindecim circiter, aut viginti dierum spatio ebibita restituat. Vendicat ab hydrope non confirmata, cachexias, quæ ei præuia est, emendans. Efficacius quæ cæterorum viscerum vitio fiunt, inflationes discutit. Nam lienis aperit obstructiones, duritias inhibet, phlegma viscosum, arenulasq. è vesica, ac renibus pellit, lapides conterit, renum laxitatem firmat, gonorrheam sistit. Sic menses vel ex eadem tenacitate retentos, vel ob expultricis debilitatem ciet, in circuitusq. ordinarios restituit, ac steriles ob eam caussam ad concipiendum promouet. Confert speciali virtute pectori, anhelitus difficultati, asthmati, & sputo sanguinis. Et quæ ex humoribus adustis emanant cutis vitia, scabiem, lepram, ac pruriginosa id genus vlcera sola persanat potatione. Ad omnium deniq; membrorum debilitatem, ad omneq. vitium, tàm in-

Operationes.

traneum quàm extraneum miras præstat vtilitates: vt quæ si non primaria ratione iuuet, confortet saltem naturam contrà morbi contumaciam: vt viderim equidem, qui hanc aquã hic Romæ biberint, extenuatos, ac fermè omni salutis spe destitutos mirificè conualuisse, ac mutato naturæ habitu pingues, ac robustos in posterum extitisse. Bibitur (vt Cassianensis consuluit) ad minus diebus tribus, & prout singularis exigit ratio infirmitatis, ita vt ad extinguendam penitus intemperantiam alicuius viscerum calidam, ad x x. vsq; diem vtiliter prorogetur, de more, atq; ordine, quem inter communia potationum instituta lib. 2. exegimus. Electissima ob mediocrem eius temperiem durante canicula, quo tempore defertur ad priuatos vsus in longinquas regiones, & si minus tunc efficax reperitur, vtilis, & toto anno, vbi ad urgentes casus ea vtendum Medicorum consilio.

Vsus.

Electio.

Aquæductus, siue balneum de Buxo, & de Grotta.

Per eandem viam ab aqua Caldania; altera occurrit aqua, quæ quoniam sub leni cliuo oritur, balneum del poggio ab antiquioribus nuncupatur. Sunt autem duæ scatebræ parum distantes, prima à buxo, quæ ibi multa prouenit, cognominata: Et parũ infra altera à Grotta, siue Aquæductus, vnde perduci putatur, quæ ad vsum dumtaxat potuum è duabus fistulis hodie excipitur, non inutilis, etiam, si ministraretur, in balneis. Cæterùm Aqua quidem mediocriter calida est, & limpida, minoris quidem acuitatis, ac secundi meriti post Ficuncellam, de qua dicetur. Minera eadem, ac ferrea, cum minori tamen portione, & (vt quibusdam videtur) non sine aliqua mixtura auri, quòd canales, vnde aqua incurrit, fuluo inficiuntur colore, ac lapides vndique secus crustacei eruuntur, Tutiæ instar ciner acei ac duri, qui auri emicant scintillis. Quod non difficile videtur: nam vt multis experimentis diligenter eas mixturas, scilicet atq; aquas examinauimus ego, & Alexãder Cæronius vir ingeniosus, ac in his iudicijs admodũ exercitatus, etsi neq; auri substantiam in eis, neq; argenti inuenerimus; ipsa tamen crustacei lapidis substantia, Pyritidis lapidis specie est, quę planè certissimum præbet indiciũ vel æs sub his cuniculis, vel aurum, vel argentum esse, vel ferrum. Bibitur fermè ad eadẽ: specialiter verò ad affectus cerebri, atq; oculorũ pręsertim debilitatem. Ventriculi digestiuã iuuat, appetentiam reuocat, renes aperit, vrinam prouocat, aluum mouet. Quare oppidanis nostris (inquit Cassianensis) est in frequentissimo vsu: & quod experti sumus, cõbustis igne, vel calenti aqua mirificè prodest, si cõfestim in balneis adhibeatur: nã vesicas prohibet, inflãmationem particulæ restinguit, nec sinit fœdas fieri cicatrices.

Baln. del Poggio.

Operationes.

Balneum Magnum.

III. Principale quidem inter cætera S. Cassiani balnea, ponendum est balneum propterea Magnum cognominatum, quod ad sinistram oppidi situm, & de la terra vulgo nuncupatur, vsu balnei simul & in potibus medicatis vtile. Aqua vt fœcundioris venæ est, ita quidem calidior præcæteris est, actu & potentia, substantia limpida, nec odore, nec sapore iniucunda. Minera simili est eadem, ferrea, stiptica, nec sine aliqua æris mixtura, vt Cassianensis testatur. Vnde vrinas promouet, & harenulas, nephriticos iuuat, carnosæ in collo vesicæ herniam exterit, & in cunctis tàm vesicę, quàm renum, sed matricis potissimum affectibus est saluberrima. Sanat vteri præfocationes, nec minus præcipitationibus eiusdem confert, relaxationes id genus à redundantia humiditatum firmat, inflationes discutit, flatumq. ipsum expellit, ac inductam ex his caussis sterilitatem emendare promittitur, si ex ea de more mulieres biberint, mox eiusdem aquæ balneis aliquot diebus vtantur. Emendat haud secus sterilitatem in viris, vt qui forsan impotentes sunt ad venerem, & renibus imbecilles. Iuuat præsertim in caussa frigida ventriculum etiam in balneis, & omnes particulas naturales; minus tamen calidis prodest ob intensam, quàm obtinet, caliditatem. Colicam sanat, & Ileon, à frigida præsertim & humida caussa, inueteratis etiam doloribus, vt sæpè cognouimus. Facit tandem pectori, asthmaticisque, & in balneis iuncturarum discutit tumores, doloresq. lenit similiter non adeò calidos. Vtilis etiam mense Iunij, ob moderatum tunc eius regionis calorem, & frigidioribus naturis etiam sub Syrio.

Bal. Caldagna cum Duccijs.

Statim post balneum Magnum, venit balneum Caldania dictum, quoniam primo occursu vix tangenti toleratur, vsu quoq; ducciæ valde celebre. Quam ob rem eius aqua magis aluminosa (inquit Cassianensis) vel potius (vt equidem dixerim) magis sulphurea est, limpida, & sine fœtore. Calfacit impensius, ac siccat, quàm dicta huc vsq; balnea: robustis idcirco naturis consulenda, vel (quod potissimè præstat) in affectionibus cutaneis: vndecunque enatis idonea. Nam in balneis dumtaxat in vsu est, sanans scabiem, crassam quidem, & ichorosam, lepram, impetiginem, idque genus vlcera, etiã quæ à vulnere sint relicta, & quæ per-

Operationes.

perperam fuerit tractata. Rusticis, laboriosisq. recuratorij balnei nomine mirificè prodest: nam confractis ferè ex lassitudine membris, excitatoq. per hoc balneum confertim sudore, præsentaneum restituit robur.

Balneum S. Georgij.

Mox à Duccia vlterius est famosissimum balneum S. Georgij, hoc nimirum strenui, ac Diui militis nomine insignitum, quod ad fœda vlcera antiqua, ac ex vulnere etiam quantumcunque graui relicta, & quæ ossa corruperint, persananda, vnicam obtineat facultatem. Minera ferro participat, atq; ære: quam ob rem viride quoddam lutum, vbi incurrit hæc aqua residet, quod sub solis calore nigrescit; & aqua ipsa actu calida cùm sit, siccæ, Minera.
ac abstersoriæ facultatis, vt Gal. in III. Metheo. de æris virtute attestatur, vlceribus malignis medetur. Vtilis idcirco dumtaxat in balneis: nam perfusam malam exedit carnem, fistulas exterit, sinuosa apostemata, cicatrices fœdas inhibet, & si qua relicta sint ex vulnere spicula vel ossa, globulosq. armorum mirificè extrahit. In quo aliqua cum ferro Magnesiæ virtus conijcitur.

Balneum S. Mariæ.

Sanctae Mariæ verò balneum hoc insigni nomine decoratur, quod veluti quodam Deiparæ Virginis miraculo, contractis membris, ac conuulsis opitulatur. Ferro cum sulphere, atq; ære participans. Qua propter est eius aqua actu, ac potentia calida, & limpida, substantia satis tenui, siccantis, ac digerentis admodum facultatis. Excipitur autē in duobus balneis, quo vsu tantùm probatur, viris scilicet seorsum ac mulieribus, ac diuinas aduersus quamcunque neruorum affectionem habet proprietates. Nam resolutis, tremulis, stupidis, conuulsisq. aliqua occasione membris, etiam vulneratis, incisisq. neruis medetur. Nec minus arthritem sanat frigidam, podagramque, atq; contumacem Ischiadis dolorem sedat. Iuncturas ipsas confortat, ac sanam paralysim, vnde prohibita defluxione, viscositateque, quæ isthic agglutinari solet humorum, incolumes in posterum reddit, & præsertim si ex eadem calenti aqua embrocha super affectam partem recipiatur. Porrò ob digerentem admodum, quam hæc aqua obtinet facultatem, qui luto vti debent, (de quo dicemus posterius) hoc balneum primò ingredi iubentur, deinde luto; sin minus oleo inuncto contractis particulis mirificum est. Satius tamen est, & balneo prius vti, & deinde luto (vt moris est) & per reliquum diem conuenienti aliquo ad id oleo inungi; quale ex Euforbio, de Costo, Irino, Laurino, & id genus aliquo vnguento, quod iam lib. II. descripsimus. Præter innumera alia experimenta, quæ vidimus huius balnei, quæ breuitatis studio omittimus.

Balneum Luti.

Distat autem balneum de Luto dimidium ferè milliare ab alijs balneis: quod natura, qualitate aquæ, ac proprietate ferè eadem est cum prædicto S. Mariæ balneo, nisi quòd natura hic soli tota cœnum est, & cœnosum pariter balneum, lutationum vsui apprimè idoneum. VII.
Est autem lutum colore fusco ac cinericio, glebulis auri specie, aut argenti emicās nec sine bituminis (vt nonnulli putant) mixtione. Quam ob rem ante illutationem, rectè, institutum videtur, vt primum S. Mariæ balneum ineundum sit: tum ob reuerentiam, obque miram prærogatiuam, quam habere hoc balneum diximus ad id genus contractionum vitia, quibus illutatio conuenit; tum quia calefaciendo, ac fouendo membra, fermè ipsa præparat ad luti vsum. Quod subinde & proprietate eius mixturæ, & assiduitate remedij (nam totam diem eo luto calido, sub calido item sole fouere, ac mutari sæpius expedit) operationem perficit: Vsus.
maximis præsertim totius anni caloribus. Quippe omnem neruorum contractionem extendit, æquatq. etiam gibbos ad naturalem situm, & tumores inhibet, inueteratos, quo nomine integros quandoq; menses cum tota canicula ad eum luti vsum demorari ægrotantes iubentur: quando maximè frigus, ventus, nebulæ ad hunc vsum, & in his præsertim locis frigidis, sint extimenda. Nec minori virtute crurum grossitiem, laxamque hydropicis compaginem extenuat, sordida vlcera abstergit, ac alia id genus contumacia Operationes.
cutis vitia sanat. Vbi & lauantur.

Dúccia S. Cassiani.

Calda autem alia, quæ ueteribus balnearijs propriè cocta dicebatur, prima est quæ dextrorsum, nec procul ab oppido inter hospitia occurrit, ac ad Ducciç vsum specialiter recipitur. VIII.
Quanquam ipsi indigenæ, & qui balnearum callent industriam, sedulo fatentur, hoc usu Ducciæ minus hanc aquā operari, quàm aut S. Philippi, aut alterius balnei aqua. Vtilem alioqui uideri, ubi minus inueterati affectus sint, & qui minori propterea indigeāt discussione.

ne. Minera ferrea, sulphurea, ac luminosa, claræ, ac inculpabilis substantiæ. Benefacit ad defluxiones è capite ortas, frigidas atque humidas, & quæ aliquam solent occupare partem, vel oculos, vel aures, vel linguam, vel subiectum quodcunque aliud membrum. Vnde visum ex simili caussa restaurat, & auditum, tinnitum, ac surditatem sanat, paralyticis, atq; epilepticis medetur. Memoriam frigidis eiusmodi superfluitatibus obtentam reficit. Asthmaticis (inquit Cassianensis) mirum in modum confert: discusso nimirùm leniter à capite catharro, qui esse potest in caussa. Et quod maximum est, hæc aqua ob remissam, quam obtinet discutiendi facultatem, nunquam nocet, vt reliquas duccias aliquando nocuisse nouimus. Cæterùm vtilis quoq; in balneis, calfaciendo, exsiccãdo, ac abstergendo cutaneis affectibus: nec minus artuum doloribus frigidis. Tota æstate, ac magnis etiam feruoribus, vt cæteræ aliæ, probatissima.

De reliquis ad S. Cassianum balneis.

CAETERVM quoniam terræ dispositionem ita naturaliter comparatam esse videmus, vt vbicunq; alicuius metalli, aut aquæ medicatæ appareat vestigium, longè lateq. alias eius generis diffundat venas, non desunt aliæ, præter iam dictas, circa hoc oppidum aquarum scatebræ, quæ aliquam laudem merentur in balneis. Vna inter alias sub ipso oppido est, à Castello idcirco cognominata: quæ, quoniam mediocris caloris, ac exsiccantis qualitatis est, vtiliter ad infantium exanthemata (lactimina vulgo dicta) quibus nimirum infantium capita post primos menses manare solent, in lotionibus adhibetur. Reprimit capitis pruriginosos dolores, sanat aphtas, & intertrigines, si ex ea os, aut partes patientes colluantur, & mammillarum fissuras, quas ex acrimonia lactis appellant situlas. Locorum insuper muliebrium exsiccat humiditates, simulq. astringit vteri. Altera inter hortulos, ac eius oppidi Vineta est, quæ è compluribus eius collis (vt conijcitur) stillantibus venis collecta, in subiecta planicie lacunam facit. Quare de soli natura cinereo colore, ac liuore est, mediocriter calens, ac (vt produnt) antiquata quantumuis cutis vitia, & pruritum, & scabiei egregiè sanans. Nec desunt qui eam aliorum fontium modo ad easdem affectiones bibant. Quo vsu pariter, & alia Lacuna hìc hodie recipitur, quæ vnum circiter milliare à Luti balneo distans, limpidissimis scatet aquis, calidis quidem, & aliquantulum salsis. Facit ad tineam, & dolores artuum frigidos. Lepram sanat, & scabiem. Præterea erat & balneum Potus sic dictum ab eius vsu, quod iam desijt.

A Castello. *Piscina.* *Fraticelli* *Baln. Potus.*

Caldanellæ aquæ in Senensi.

CALDANELLAE autem vocatæ aquæ in Senensi, iuxtà Petrioli balneum, quod iam in Sulphuratis descripsimus, vltra fluuium habẽtur; ac multam obtinent cum prædictis S. Cassiani balneis conformitatem. Sunt autem mediocris caliditatis, vnde nomen à calidis diminutũ accepisse videntur, clarissimæ alioqui substantiæ, nec sapore, nec vllo odore ingratæ. Ferreæ (vt inter omnes hodie constat) mineræ, cum sulphuris fomite, vnde gradum caloris suscipiunt, atq; alumine. Quam ob rem in potibus medicatis interdum ebibitæ mediocriter abstergunt. Vtilissimæ verò in balneis sunt, tùm ob egregiam vniendi membra, ac roborandi facultatem: tum quia blandissimæ sunt, ac vix à dulcium, ac temperatarum balneo differunt. Quare consuetum est, post vsum balnearum Petrioli, ad hæc accedere, vbi bis, terq́ue ad summum patientes lauantur, sicq́ue omnem cutis asperitatem, quam ab illis balneis contrahere potuissent, deliniunt. Nec id sine euidenti partium confortatione, maximè nutritiuarum, quæ ex illis admodum calidis balneis solent non mediocriter relaxari. Exsiccant (inquit Sauonarola) ventriculi laxitatem firmant, neq; multũ calefaciunt. Splenem attenuant, iuncturisq. debilibus valde conferunt. Corroborant male coeuntibus vim generatiuam: nec minus mulieribus vtilia, commixtis idcirco balneis. Æstate ineunte ad dimidium Iunij mensis eliguntur, & item æquinoctio autumnali.

Minera. *Operationes.* *Electio.*

Balnea ad Cincianum.

QVOD infrà verò Senensis ager totus aliquo genere mineralium luxuriet; id satis apertè indicat, quòd passim quæ permultæ scateant minerales, ac diuersorum generum. Harum tamen descripsimus principales, & quas vsu comperimus magis præstantes, Rapolanum, Auinionem, Sanctum Cassianum: quas inter decem, vel quindecim hinc, atque hinc milliariorum spatio, sunt Cinciani duæ Scaturigines. Altera calidæ, quæ sulphure abundat, ac ferro; vsu, ad virtute non admodum dissimilis Auinioni, balneo tàm celebri. Altera frigida, quæ quoniam multis è scatebra exilit in altum bullis, Bogliora vulgò appellatur. Quæ bibitur medicatarum aliarum more: in operationibus, ac virtutibus, Ficuncellæ aquæ (vt traditur) æmula.

Balneum. *Bogliora*

Bal-

Balneum Sanctum ad Sarteanum in Tuſcia.

Minera.

COMMVNICATIO viarum, quæ infrà terram ſunt aquis, ac vaporibus permeabiles, videtur certam prębere coniecturã, vt quibus locis vel mineræ, vel medicatæ ſcateant aquę, non difficile & nouas interdum reperiri poſſe ſcaturigines. Quod vſu euenit in Tuſciæ parte, quam ab Apennini monte Tuniato, ac Rhodicophano, in ſubiectam vſq; maritimam tot abundare mineris, & aquis narrauimus, ſulphuris, æris, ferri, nitri, atq; bituminis, inter quas & hæc aqua, quæ in agro Sarteano à paucis hinc amnis comperta eſt, recenſenda venit. Cui finitima cùm ſint, non plus quinq; millib. paſſ. tot balnea S. Caſſiani, & inde auſtrali ſitu Siluenæ minera, ſic dicta poſteris, quæ nunc S. Florę dicitur ſub DD. Sfortiadum ditione frugaliſſima, aliquam non dubiè ex his locis hanc aquam ſuſcipere impreſſionem veriſimile fit. Quæ, quæcunq; fuerit nouitatis cauſſa, ſeu caſus, ſeu quia ea eſt procliuis hominum natura ad noua quæq; experiunda; in eam venit opinionem, vt aquæ ſanctæ nomine, & in miraculis celebraretur. Vnde complures ex illis terris, ac periti ſanè medici, ſuas ad me de his aquis, vt quid ſentirem, miſerunt hiſtorias: nec defuerunt qui Cluſinas has, & antiqui nominis eſſe aſſeuerauerint, & mirandarum facultatum. Quibus equidem diu proragata ſententia, nec ſatis confiſus popularibus vocibus, ſed vt beneficio temporis, quod pater eſt veritatis, exactam illarum exploratam haberem naturam; in eandem demum redij ſententiam, quam ex tempore dederam, hanc nequaquam antiqui vſus fuiſſe, nec vlla retinere antiquitatis veſtigia, nec diuiti vnquam vena, aut S. Caſſiani aquis comparandam. Sed aut illarum quoddam diuerticulum; quod in intimis naturæ vijs non multum eſt interualli, aut hanc confluentem ex illa vicinia, mineralem quampiam eius loci elambere naturam. Vnde exima ſcatet foſſa, actu ac potentia frigida, nec vllo odore, aut ſapore ſulphuris: quia exſiccãs tamen guſtui eſt, pinguis tactu, & quæ ebibita molliat aluum, ac per vrinam abſtergat; ſiccam non dubiè aliquam illarum minerarum, ac terrarum, quibus tota ea regio abundat, percurrere, ferri, nitri, bituminis putandum, nec difficile æris quiddam elambere, æruginoſum qua influit, relinquens ſedimentum. Quam naturam & Sales ex deſtillatione, ac vis abſterſoria confirmant, & conſequentes non minus vtilitates, ex quibus vnanimiter omnes primariam aquæ huius facultatem atteſtantur eſſe ſiccitatem. Humidas corrigit intemperantias, fluxiones cohibet etiam in balneis, emaciat, & in potu obeſos, tibiarum tumores, & craſſam ſcabiem ſiccat, præhumida tàm inteſtina, quàm ſtomachum adſtringit, ac firmat, Lippientes oculis ob influentes humiditates infuſa iuuat in collyrijs. Vrinæ vias epota mundat viſcoſis humoribus, & harenulis, & ſimiliter vteri fluores compeſcit, & malum habitum à ſimili cauſa emendat incipientem, alioqui confirmatũ adauget. Actu verò cum frigida, vel iners vſu, vel noxia eſſe poſſit, excalfacta, vt pleriq; faciunt præſertim in potibus vtendum. Minus vtilem propterea anhelosis exiſtimo, præcipuè ſenibus frigidisq. ac ſiccis naturis, iiſdemq. capitis, ac iuncturarum affectibus in quibus non poſſunt quidam hanc exprobare. Imò in calidis etiã atq, humidis longo vſu (vt multis vſu euenit male conciliatis) reſoluit, vt Thomaſius inquit) temperamentum, & depauperat calorem.

Opiniones varię.

Natura, & qualitates.

Vtilitates.

Nocumẽta.

Balneum de Ruſellis.

RVSELLAE vetuſta fuit in maritimis Senarum ciuitas, quæ regum Hetruriæ, & Porſenæ temporibus agri ampliſſimi, ac fœcundiſſimi, deducta Romanorũ Colonia, cum Colonia Senenſi, ſæpè apud Catonem, & Liuium in multis hic patratis bellis commemoratur. Erat autem iuxtà Vmbronem fluuium, à Roſſeto, quæ ex illius reliquijs nomen diminutũ retinuit, quatuor circiter mill. paſſ. diſtans. Hodie verò paruus remanſit vicus, & quibuſdã locis mœniorum ipſius vaſtitas, miræq. magnitudinis marmora quadrata antiquorũ ædificiorum viſuntur, inter quæ vetuſtiſſima etiamnum manet eccl. cathedralis, ac iuxtà hoc balneum. Cuius balnei mentionem in primis apud Annium inuenimus in commentarijs Antonini Cæſ. atq; hanc hiſtoriã nos partim ex relatis egregij viri Benedicti Vegioſi Medici Volaterrani, conſcribemus, & partim cenſuris vtemur Reuerendiſs. Antiſtiti Senarũ, D. Frãciſci Bandinei de Piccolominibus, qui in his, vt etiã in cęteris alijs, multum noſtrã adiuuit operam. Eſt autẽ aqua clariſſima ſuper cæteras aquas, nec valde calida: quin vbi refrixerit ſuauis adeò guſtanti apparet, vt vix eã mineralem agnoſcas; ac iucundè admodũ cum vino diluta bibitur, cũ manifeſto hepatis, ventriculiq. iuuamento. Minera (vt plurib. experimentis comperimus) ferrea pluri ex parte eſt, cũ quinta aluminis parte, ac ſulphuris vnde tãtiſper incaleſcit, fomite, ac momẽto argenti. In baln. mediocriter digerit, atq; exſiccat, ſcabiẽ, atq; id genus cutis vitia delet. Crurũ manantia vlcera perſanat. Cõſueti autem ſunt ex leui plebecula aliqui, eius aquæ molli tepore allecti ea balnea ingredi: ac diutiſſimè quindecim etiã dierũ ſpatio in eis permanere: ac mirum eſt vt extenuati alioqui, ac ad oſſa vſq; eneruati, pingues, ac robuſti

Qualitates.

Minera.

Operationes.

Electio.

busti exeant. Vt sciant, qui legunt, lentè hæc balnea, ac inoffensè operari. Tota æstate, atque etiam sub Sirij feruore vtilia, dum qui lina ex eis macerant, non inquinent eo tempore aërem.

Aqua in potibus vtilis ad Rusellas.

A Rvsellae autem balneis, secundum Vmbronem fluuium non plus quingentis passibus, altera scaturit consimilis aqua medicata, sub Istia paruo vico. Minera (vt communiter tenent) eadem est. Vtilis in potibus mense Maij, medicatarum aliarum more. Nam renes abstergit, omniq. excremento tàm renes ipsos, quàm vesicã expurgat, atq; refrigerat. Per aluum mediocriter deijcit. Mirifica in omni viscerum intemperie calida, præsertim hepatis: vt inexhausta quantauis siti affectos, septem, aut decem ad summum dierum spatio ebibita expleuerit. Quo nomine scimus, qui, dum in his locis bella generentur, ac tam præclara senserint iuuamenta, in longinquas etiam partes eam detulerunt Vitratis vasis, ac ea vtiliter vsi sunt. Est & ad collem cognomento Caluellum hinc duo milliaria, aquæ id genus scatebra, quæ crassioris substantiæ cùm sit, in vsum balnei vsurpatur indigenis; etiam iumentis. Vt verisimile sit totam hanc partem varijs scatere metallis; vnde & Vmbronis qui hac decurrit aqua, haud secus ac Tyberis aqua, in potibus ac cibis clarificata sumitur. Infrà memorantur, & ad Grauiscas balnea, quàm Ansidoniam putant.

Vsus. — *Lacus caluelli.* — *Vmbronis aqua.* — *Baln. ad Grauiscas.*

Aqua Villæ in agro Lucensi.

Ad Lucam in Hetruria est quædam Villa amœnissima, à ciuitate sexdecim milliaribus, non plus vno autem à Corseni balneis distanti: quæ, vt nobilem hoc in genere produxit aquam medicatam, sic mutua ab ipsa aqua compensatur gratia, vt iam in tota Italia, ac multis extrà Italiam partibus, Villa, ac de Villa aqua celebretur. Locum, cùm fuisset olim obsitus, ac neglectus, hoc demum fœlici seculo balnearum recognitum, curauit respub. Lucensis instaurari; venis quidem ipsis medicatis ab aliarum (vt accidit) aquarum illuuie reductis, hospitijsque, ac ministerijs oportunis ita ordinatis, vt vel hac ipsa loci commoditate, ac salubritate aëris, incolarumq. comitate, nullis hodie Italiæ balneis secunda habeantur. Minera statuitur inprimis ferrea, à subdominio autem, Mengho, ac Sauonarola testibus, aluminata, nec sine aliquo caloris eius actualis fomite, cuius ab intimis vsq; venis nascentes aquæ syncerum tantum excipiunt vaporem, nec contaminant substantiam. Ic qua mixtione, cùm communis sit medicorum Lucensium consensus, non est quòd nouiter quidam, ex destillatarum aquarum recrementis, siccis pluri ex parte apparentibus, aridis, ac forsan salsis, aluminis in eis arguant prædominium, nam, quemadmodum à nobis in communibus eiusmodi minerarum iudicijs decretum est, secundo libro metalla, vtpote quæ solidæ substantię sunt, vix vllam sui speciem relinquunt in aquarum suarum destillationibus, sed communia dumtaxat suorum materialium deponunt vestigia, terrea, cinerea, salsa, quæ nõ mirum, cum adhuc rubiginosa sint, ac gustui manifestè sicca, ac lutum circa alueos fluentes aquæ relinquant synopicum; dubitãdum inquam non est, quin ferri in his aquis sit prædominium, consequentes verò esse alias, præsertim alumen, & sal, quæ & vim manifestè pręstant in illis abstersoriam, deijcientemque, & cum virtute egregia corrobandi. Est autem aqua actu calida satis intensè, potentia verò vix primum attingit gradum, nec valde exsiccat, vt quæ vberi vena modicum admittit talium minerarum, quare non mediocriter confert ad intemperantias viscerum calidas, aperiens, per vrinas, & item per aluum abstergẽs, ac partes, qua transit, egregiè corroborans. Operationum verò extat in his balneis marmorea quædam veterum medicorum præscritio, quæ quanquam pro hac hodie politiori scribendi norma, qua vtimur, & pro exculta magis harum rerum notitia, non adeò probetur à multis; quoniam tamen præhonorandam credimus antiquitatem, & quia eam pro themate sumpsimus, in quo fundata sint nostra iudicia; non grauabimur, & hic aliqua amplificatione adhibita, eam describere, quæ ita habet ad verbum. Confert cunctis capitis membris, curat omnes stomachi morbos, appetitum excitat, digestionem conciliat, vomitum restringit. Sanat cuncta hepatis vitia, hepatis, ac venarum oppilationes aperit, colorem optimum facit. confert passionibus splenis, sanat vlcera pulmonis, mundat venas, lapidem comminuit, arenulas prohibet. Macros impinguat, lepram curat non confirmatam. Bibita antiquas febres expellit, matricis vitia clysterizata iuuat, toto corpore vlcera sanat. Triginta lauantur diebus qui ea vtuntur, octo, vel decem bibitur, purgatione præmissa. Hæc breuiter descripta continet tabula. In qua vt non desit quoq; nostrum iudicium, cùm ex communi vsu hæc aqua & in potibus, & iu balneis sumatur, addc & ducciæ vsu non haberi inutilem. Dubium enim nõn est, quin insignem obtineat aperiendi, ad digerendi facultatem, tùm ex actuali, atq; etiam occulta caliditata, tùm etiam pro quadam ferri proprietate,

Minera. — *Temperamentum.* — *Operationes.* — *Marmorea inscriptio.* — *Tabulæ interpretatio.*

te, quam compingendo, attenuando egregiam diximus, hepaticis, ſtomathicis, calculoſis, ac alijs id genus obſtructionum vitijs perutilem. Ea tamen caloris qualitas cùm citrà gradum humanæ temperaturæ exiſtat, vt communiter decernitur, apprimè quoq; iuuare hanc aquam veriſimile fit eos, qui calida viſcerum, & præſertim membrorum nutritionis intemperie affecti ſint. Immò non defuere audentiores quidam, qui eam febrientibus, ac phtiſicis per triginta dies exhibuerint, cum mirabili (vt atteſtati ſunt) iuuamento. Prima verò huius aquæ prærogatiua in potibus eſt, qua membra, ac vires in primis naturales confortat, ventriculo confert, appetentiam excitat, vomitum cohibet, hepatis, ac primarum venarum obſtructiones tollit, intemperiem calidam, ac hepaticum fluxum corrigit. Renum non minus, & vteri calorem, atq; inde natam imbecillitatem ſummopere iuuat. Et ex his conſecutione quadam vniuerſi generis venoſi incaleſcentiam temperat, & exinde natam ſcabiem, lepramq. non confirmatam, & pruritum ſanat, comminuit lapidem è renibus, arenulas extrudit, præſeruatq. à noua earum generatione. Vlcera renum, veſicæ, ac pudendorum curat, ardorem vrinæ mitigat, & vndecunque manantem ſanguinem firmat. Ex adſtringenti verò cùm ferri, tùm aluminis facultate, tàm potu, quàm balneis fluxiones omnes ſiſtit, humiditatesq. id genus vbiq; infarctas diſſipat, ac membrorum quamcunq; debilitatem reficit. Vteri fluorem cohibet, à cauſſa præſertim calida, & acri, menſium ſtillicidia, hæmorrhoidas, inuoluntariam genituræ effluentiam, nocturnas pollutiones, importunamque ſedat in diabete mictionem. Facit vſu ducciæ in commiſſura coronali æſtuanti capiti, eiuſq. doloribus à cauſſa calida, & non minus deſtillationibus eiuſmodi in quamcunq; decumbant partem, quo iure, & articulorum confert doloribus, & podagræ non confirmatæ, tùm partes recipientes firmando, tùm mandantes corrigendo. Spleneticis ſi non adeò vtilis in potibus, nec hydropicis, immò auget in eis tumorem; vſu tamen balnei, ac inſultum recipiendo non habemus incongruam. Febrientibus verò, atq; hecticis, tùm pro qualitate balnei, quæ parum differt à temperatarum, ac dulcium aquarum balneis; tùm corroborando nutritoria membra, vnde forſan illis prima mali labes, non etiam incongrua putari debebit, ideò & macros hoc nomine impinguat. Minus in ſumma viget in hac aqua purgatoria virtus, quã quæ egregiè corroborat: Vnde cùm non admodum in contnmacibus quibuſdam affectibus operetur; hinc ortum apud medicos balnearios duplex refugium, vel poſt aſſumptam aquam, mouere corpus, conſilio quondam Hippocratis; cum ipſis aquis ſtimulo quopiam addito proritare purgationem. Vel ſalis foſſicij polline, vel tartari dragma, vel mannæ, vncia, vel ſirupi roſarum, vel alicuius eiuſmodi portione cum primis potibus indita. Vel (vt pleriq; ſolent) aliquos cyathos aquarum montis Catini, ſi adſint, licebit per initia aſſumere, quæ (vt in ſalſugineis diximus,) egregia pollet abſterſoria facultate. Lege tamen, ac moderatione vtrobiq; adhibita, quam nos de omni vſu, & de communibus aquarum ebibitarum operationibus ſanciuimus lib. 3. A motu quidem, quoniam à vehementi motione corporis, excitato ſudore, ad contrarium trahitur aquæ operatio, ac omnis intenta fruſtratur purgatio. Et non minus à proritantibus purgationem moderandum eſt: quando ipſo vſu obſeruatum ſit (vt rectè animaduertit in his balneis Antonius Minutulus Lucenſis medicus egregius) quòd corriuata tota aquarum virtute ad aluum, fruſtrata ſimiliter ſuo opere eſt, cùm ad renes, ac per vias vrinæ trahere intentio eſſet, ac ita illarum partium affectiones curare, ac extrudere, exempli gratia, arenulas. Semper verò aqua, quæ bibenda eſt, vel ſyncera è fonte ipſo bibenda, uel certè, ubi in lõginquas defertur partes (ut in multas partes defertur Romam, Neapolim, Lugdunum) concalefacta eſto. Quo nomine omni tempore utilis, uel in fonte ſub ueris fine optima eſt, & ſubinde tota æſtate, quando ſyncera magis colligitur, uſque in autumnum.

Vtilitates in potibus.
Vſus bal.
Ducciæ.
Febrientibus & hecticis.
Moderatio in excitanda purgatione.
Electio.

Balneum de aquis in agro Piſano.

BALNEVM de aquis cognominatum ſextodecimo circiter milliario à uetuſta ciuitate Piſarum, qua ex amena ultrà Arnum ualle Florentiam itur, Federicus Feretranus, præſul olim Piſanus magnificauit, inſtaurauitque. Sunt autem eius aquæ actu calidæ, & claræ, in quo omnes conſentiunt. Cæterùm cum eas balnearij ueteres ferreæ poſuerint, aluminatæque naturæ; id quidam negantes uix eas à ſimplici, potabiliq. aqua differre aſſeuerant, quia puræ ſcilicet, & limpidæ, harenoſæq. ad fundũ, ut cæteræ ſimplices ſunt: & præter hæc, quia ſuaues admodum in balneis reperiuntur. Quam ob rem & mane, & ueſpere uidere eſt in eis tàm mares, quàm fœmellas (diſcretis tamen balneis) diutiſſimè commorari, ibique ac delitias, ſomnumque euitandum, tota die canere, ludere, fabulari. Equidem uerò cum ueteribus ſentio, ſuaues quidem has aquas in ſuo genere eſſe, unde nomen aquas uidetur hoc balneum obtinuiſſe; cæterùm cùm ij quidem has aquas actu calidas, ferreasque natura definierint, nec adeò ab Auinionis aquis differentes, ut Vgolinus atteſtatur: uidentur

Minera.
Bagno al l'acqua.

Operationes.

tur hi quidem ſatis euidens argumentum ab operationibus accepiſſe. Nimirum quia omnia ferè iuuamenta Ferratarum hæ aquæ pro ratione temperamenti preſtent, mediocriter exſiccantes, calidas viſcerum intemperantias refrigerantes, vt fermè ſiccant, ac refrigerant Ferratæ omnes, & quæ adſtringant, membraq. ipſa confortent. Siccare verò; nam hydropicis eas opitulari aſſerit Sauonarola, atque Ictericis; vteri humiditates cohibere, nocere aſthmaticis (vtpote adſtringentes) ac thorace anguſtis. Impinguare macros, ſanos ſcilicet, & quibus vice balnei temperati non niſi prodeſſe ſummopere valent. Quamquam nec perpetuò eam ſeruant ſuauitatem, nam accidit, cùm menſe Martio, atque Aprili hæ aquæ plus ſolito turbidæ, ac citrinæ emanant, ochræ (vt veriſimile fit) vel ferruginis quidpiam elambentes; tumq. balneatores eas iudicant toto illo anno parum fore vtiles. Vtiles alioqui tota æſtate, etiam ſub canicula.

Electio.

Baln. reginæ in Piſano.

SVPER hæc balnea haud longè à Piſis, alterum perſimilis naturæ balneum eſt, quod pro veteri quadam inſtituti memoria, de Regina appellant. Ferro enim ac pauco alumine participat, & aqua eſt pariter calida, atque limpida. Ad eadem vtilis, & tam potu, quàm balneo, efficacior quàm de villa aqua, Sauonarola. Ducit mirum in modum vrinas epota, Vgolino teſte, ad lepram exterminandam hac aqua (inquit Fallopius) vſus ſum fœlici ſucceſſu. A media æſtate ad dimidium Iulij.

Minera.

Electio.

Veſicatoriæ aquæ in Tuſcia.

PORRO antiquiſſimum fuiſſe balnearum ritum in Hetruria, ſatis planè indicant, quarundam apud authores veteres nomina, quæ ſub inſtabili rerum, temporumq. varietate obuoluta, ac mutata, vix hodie intelliguntur. Ea tamen latina ſunt, vt Cluſinæ, de quibus diximus, Nepeſinæ, Tuſciæ, Veſicatoriæ: quarum idcirco proprietatem ac locum non ſatis hactenus explicare præſumimns, niſi æſtimatione. Vt de Veſicatorijs; de quibus meminit Scribonius Largus, antiquus Italiæ medicus, & qui à Galeno eximiè commendatur, verùm à proprietate, quam lego in eis fuiſſe ſingularem ad Veſicæ morbos, vnde illis Veſicarię nomen, hic eas apponere viſum eſt. Eſſe has ſcribit in Tuſcia, in agro Milonis Gracchi, vlceribus, ac Tumoribus Veſicæ ebibitas opitulari. Vice autem earum, vbi non ſint, aquas bibendum, in quibus candens ferrum fuerit extinctum: recenſuit Marcellus Virgilius.

Balneæ antiquiſſimæ in Hetruria.

Aquæ ex ferro extincto.

Caldanæ in Piſano.

IN maritima autem planicie Piſarum, quæ ad Ligurnum portum porrigitur, multa alia ſcatent aquarum genera, & quæ frigidæ & calidæ partim ad delicias, partim verò ad ſanitatis tutelam pro medicatis recipiuntur. Sunt ad ſiniſtram Ligurni portus, non longè à veteri Populonia, Caldanæ aquæ: quæ actu calidæ cùm ſint, ac mineræ naturaliter ferreæ cum alumine, quorum hic ædificia extant; concurrente tamen in eas Carnia paruo flumine ita temperantur, vt piſcium, ac ranarum feraces exiſtant. Atque has rectè putat Leander Albertus in libro de Chorographia Italiæ, indicare voluiſſe Plinium lib. 11. qui in admirandis aquarum ſcribit, In calidis Piſanorum ranas, & ad Vetulonios in Hetruria non procul à mari piſces procreari. Quo indicio planè patet, has aquas haud multùm à ſimplicium ac temperatarum aquarum balneo differre. Cæterum hæ diuerſæ ſunt à prædictis in Piſano: nam vt lego in nouis Senarum hiſtorijs, Vetulonia nunc Maſſa eſt, in cuius agro hæ aquæ calidæ ſunt, quas fuiſſe olim in balneis celebres indicant vetuſta ex marmore ſtructura balnei, non difficile inſtauranda.

Carnia flu.

Calidæ ad vetulonios.

Bal. calderianum in Veronenſi.

AD ſiniſtram autem Italiæ partem, in agro Veronenſi, minus 10. millia paſſ. à ciuitate, eſt uicus Calderium amœniſſimus, ex eoque Calderianum vocatum balneum, non modò noſtris temporibus, verum etiam & antiquis percelebre. Siquidem, præter vetuſta quę ad vſum balnearum hic extant ędificia ſatis commoda, memorantur etiamnum in his Gadij Maguillæ monumenta, quæ celebri titulo fontem iſtum Magnæ D. Matri I. SACRVM fuiſſe demonſtrant. Quem collapſum olim ac ſordidum, cùm nulla ferè de eo remanſiſſet opinio, demum (vt eſt virtutis æterna viuacitas) elapſis annis decreto publico Dominorum Veronenſium, conſilioq. medicorum, quos habuit hæc ciuitas omni ætate clariſſimos, conſtituti fuere noui Curatores, qui ipſum inſtaurarunt, ac ſingulis annis repurgatis cuniculis, aquas ipſas ſynceras conſeruant in balneis. Quæ tanto magis hodie celebrantur ob ſalubritatem, & commoditatem, quanto his accedunt etiam primæ illæ

balnea-

balnearum prerogatiuæ, bonitas aëris, hospitalitas, agriq. amœnitas, & quæ à conspectu harum balnearum grata vndique sese offerunt pratorum, nemorumq. vireta, cum omnium denique rerum, quibus balnea carere non debent, copia. Sunt autem aquæ claræ, ac tepidæ; cæterùm nec sapore, nec odore ingratæ. *Minera.* Minera verò ferri præcipua, cum alumine & sale, vel potius Nitri substantia, & quodam sulphuris vapore: in qua censura omnes inuenio concordes, Menghum Fauentinum, Ioannem Antonium Fumanellum Veronensem, Nicholaum Massam Venetum, & ferè Veronenses omnes medicos, & cum his non indignus commemorari est Franciscus Calceolarius, cuius inter Seplasiarios Veronæ, & Italiæ multa est laus, tum ob exactam in Theriacis, & alijs antidotis comparandis peritiam: tum etiam ob diutinam, quam exercuit rerum medicinalium, & harum aquarum distillationem, quam & mihi in his confirmandis iudicijs impertiuit. *Fallopij noua opi. reprobatur.* Preter vnum, qui aduersus omnes aliter sentire visus est Fallopius, cuius in tanto consensu doctissimorum virorum dissimulassem gratis opinionem (vt in multis alijs consueuimus) nisi id vnum ex primis, in hac parte philosophiæ paradoxum eius existeret, quod (vt audio) publica voce olim ab ipso prædicatum, & euulgatum scriptis, facilè, & veritati derogare, & posteritati imponere potuisset. *I.* Immò cum has aliquando cogitassem hinc expungere contentiones; quoniam tamen, teste philosopho, dubitatorum solutio solet esse altera doctrina, & has idcirco percurrere erit operæprecium. *Lib. 11.* Is enim dedita opera omissis veterum assertionibus, cum in sua illa elambicatione aquarum Thermalium frustrà quæsierit videre partes metallicas perinde sequestrari, *II.* ac salsas, aluminosasq. & id genus salsugineas; hac perpetua obstinatione contra omnes repugnat, non in his solum, immo nullis in aquis reperiri ferrum, *Cap. 38.* nec aliquod metallorum: qui (vt de vniuersis aquarum differentijs iudicijsq. docuimus) purus est error, ac manifestè negat sensum. Negat & seipsum; qui cum veteres legerit Ferri naturam in hac aqua, *III.* ex eo arguere inter alias rationes, quod soli circumquaque color (vt Fumanellus scribit) ferrugineus sit & rubiginosus; hanc inquit ipse rubiginem materiam non esse ferri; non probat: *IIII.* & tamen vbi tractat de Fossilibus & metallis, asseuerat id genus rubricas metallicas esse, optimasq. & copiosas in fodinis ferreis, quod planè res ipsa indicat, reperiri. Sed quid ad operationes ipse respondet, à quibus mineræ plerunque indicium accipitur euidentissimum? nimirùm hæc aqua refrigerat, adstringit, cohibet fluxiones, ac similia agit, ergo continet ferrum. Id (inquit) non sequitur, quoniam in aquis thermalibus multa esse possunt, non ferrum modò, quæ eosdem valeat præstare effectus: at rationem non affert distinctionis, probationisq. qua aliud quiddam insit, & non ferrum, cùm tamen ipsa terræ species, sedimentaq. nihil planè referant aliud, nisi ferrum, sapore, colore, & substantia ipsa. Præterea Nitrum subdit non inest, quòd nitrum non cognoscimus in aliqua aqua esse, nisi insit ipsamet nitri substantia. *V.* At vbinam in tot aquis Italiæ nitrosis vidisti vnquam substantiam nitri? *Lib. 36. c. 6.* Nusquam certè: nam (vt præclara est Plinij sententia, & concessa omnibus) in Italia nitrosas aquas reperiri multis in locis certum est, sed sine viribus densandi, ideoque nitro plus careamus quàm cæteris metallis. *VI.* Nec sulphur negari potest, quod vt elambicationis experimento euanescit in totum, vnde ex ea via frustrà quæritur haud dubiè; ita ex quota odoris, atque caloris parte in hac aqua planè percipitur. Dicamus igitur ex communi omnium consensu, quòd aqua balnei Calderiani est ferreæ in primis naturæ, cum alumine vel potius terrea salis, *Qualitates.* nitrosaq. parte, vnde salsula sentitur; ac vapore perexiguo sulphuris, ex quo tepesit tantum non contemerata, nisi graui aliquantulum odore, substantia. Siccat manifestè, refrigerat, adstringit, atque confortat. In vsu est apud Medicos Veronenses in potibus, in balneis, in fomentis. *Vsus.* Languidè tamen operatur in potibus, quod cùm inter aquas potabiles non sit à nobis adeo probatum; nimirum indicio est quòd plures continet adstringentes partes, quàm abstersorias, ac salsas, vt solita sit idcirco grauia aliquibus symptomata parere Fallopio teste. Ac multo minus idcirco concesserim vsurpari eam in cibarijs debere, *An in potibus, & cibis vtilis.* ac minimè ægris, quod haud tutò aliquos audio concedere, vinumq. ex ea diluere. Vtilior ergo hæc aqua, haud secus quàm de Auinione diximus, in balneis vbi siccare opus est, ac membra ipsa præsertim nutritionis, atque hepatis confortare. Speciales autem *Operationes.* meretur laudes in fluxibus hepaticis, atque stomachicis, lyenteria, vomitione, debilitate: atque in affectionibus id genus renum, atque vteri, diabete passione, gonorrhea, fluore albo, ac mulierculis, quæ fœtum non retinent, quibus mirificè confert, omnem locorum humiditatem exsiccans, ac mẽstura cohibens, lubricitatemq. matricis emendans. Eadem ratione lienis vitia, atque id genus ventris inflationes discutit, malum habitum emendat, hydropicosq. extenuat. Ani condilomata resiccat, hæmorrhoidas cohibet. Quin & multa quæ ad decorationem pertinent hæc aqua efficacissimè præstat: nam frequenti eius balneo, ac lotione capitis Alopeciam sanat, alphos, ac vitiligenes exterit.

Omnem

Omnem cutis fæditatem purgat, vlcera putrescentia, ac inueteratos abscessus finit, Probatur denique in omnibus affectibus, qui ex defluxione pendeant, maximè frigidis iuncturarum, quibus & priuatim fomenta solent per spongias vtiliter adhiberi. Paralyticos, ac tremulos firmat. Ad difficultatem spirandi probatur, Fumanello teste; cùm tamen equidem pro adstrictoria qualitate, & quia non adeo calet, haud facilè existimem pectori eam esse idoneam. Asserunt claræ famæ authores, & Massa præcipuè, in his balneis dira omnia morbi Gallici symptomata recrudescere, non sanari, quicquid capillitium firmet. Tota æstate, ac magnis caloribus haud secus vtilis.

Nocumēta.

Electio.

Bal. longum in Bullicano.

AD Viterbium autem Balneum longum, quod proximè à feruenti Bullicano corriuari ponit Sauonarola, aquas quidem ex cuniculorum, vnde transeunt natura, ferreas continet, atque aluminosas. Atque eas quidem actu calidas, sed in operationibus temperatas: quo indicio patet eas non tam substantia aliqua metalli admixtas esse, quàm vapore dumtaxat alteratas. Ac mirùm videtur, quod in horis varios mutent colores, modò aurei ac splendidi coloris, vt sui natura sunt, modò atri, ac turbulenti: pro heterogeneis (ut ego puto) qui eas continuo exagitant, vaporibus. Raró in usu hodie habentur, quanquam per æstatem in balneis non inutiles, exsiccant enim cum mediocri calore: quam ob rem hepar intemperie etiam calida, sed frigidum potissimùm, atq; humida detentum iuuant. Nec minus hepatis affectu enata cutis vitia omnia sanant: nempè crassam scabiem, quæ multa scatet serosa humiditate, lepramque exsiccant. Discutiunt tumores, atq. hydropisim.

Bal. Sanctæ Mariæ in Filice.

PORRO balneum sanctæ Mariæ in Filice nuncupatum fuit, olim sub hoc censu Ferratarum aquarum, percelebre, ad frigidas atque humidas affectiones, præsertim neruorum, iuncturarum, intestinorum atque vteri. Quod cum fuerit aliquandiu destitutum, inuenio tamen ex manuscripto periti, cuiusdam ex illis Medici & hanc prærogatiuam non condemnandam, quod aquæ est leuissimæ, & suauis, sputa mouens, ac flatus discutiens. Vtendum in potibus post Criptæ aquas, & ante Caias. Simile huic item in potibus perhibetur balneum de prato, ad hictericas præsertim mulieres vtile, Sauonarola teste, quod quamquam desijt, erit restituendum.

B. della Madonna

B. de Prato.

Bal. ad Narnim fluuium.

IVXTA Narnim fluuium multi minerales, ac sulphurosi vt plurimum fontes emanant; qui & amnem ipsum, & præruptas margines, unde in ipsum corriuantur, atro, ac vario longius aspicienti liuore inficiunt. quare forsan hodie vulgaribus Nigra vocitatur. Secus spectati olim scriptores, vt Vergilius ----- sulphurea Nar albus aqua: vbi Seruius exponit sulphuris naturam obtinere has aquas, odore, sapore, ac virtutibus medicatis. Cui consentit eo carmine Martialis.

Nar. flu. seu Nigra

Narnia, sulphureo quam gurgite candidus amnis.
Circuit ancipiti vix adeunda iugo.

Sed inter alias, in ripa ipsa fluminis, ad radices præalti collis, quem Coruianum appellant, singularis quædam aquæ vena emanat, ac excepta est à Narniensiaus in potibus medicatis, quam primi illi inuentores ferreæ qualitatis esse, atq; sulphureæ definierunt. Aqua clara, frigida, cum quodam saporis sensu, & sine vllo odore. Verùm equidem longo vsu, ac diligenti opera hac in parte aditus solertis viri Dominici Vanni Aromatarij Narniensis, qui hanc aquam sæpius diligentissimè destillauit, vnaq. ambo tam aquam, quàm excrementa ipsa examinauimus; alba nimirùm, gustu acria, & quæ in igne crepitant; plures in ea agnouimus partes salsas, nitrosas, atque aluminosas, ferro item atque alumine participare. Nam excrementi id genus alicuius metalli hoc satis ostendit vestigium, quòd iniectus in eam argenteus, paulopostea aureo tinctus rubore extrahitur. Quo fit, vt abstersoriam egregiè obtineat facultatem: nam per vrinas operatur, aluum deijcit, & quandoque excitat vomitum. Purgat, vt reliquæ similes, si largè bibatur, harenulas ducit, venarum obstructiones reserat, reuocat appetentiam. Mundat ab omni superfluitate membra principalia, præsertim renes, hepar, vterum, atque vesicam. Tuto bibitur tota æstate, etiam calenti sirio.

Minera.

Operationes.

Aqua sancta in Potibus ad montem Albodium in Picenis.

ALTERA similis scatebra medicatæ aquæ à paucis hinc annis reperta est, iuxtà nobile

bile oppidum Montis Albodij, sic dicti à præside olim Gallorum; qui in Picenis post debellatos Longobardos multa occuparunt loca, ac sua nomina indiderunt. Est autem, non plus quinq. stadijs ab oppidi mœnijs, situ occidentali, qua Apennini montis non longe aspicit iuga: solo sub edito colliculo sabuloso, ac humili scatens loco, vnde quæsita hæc aqua ex manufacto puteo ad potionum vsum hauritur tanta hominum frequentia, vt, cùm exigua sit vena, nec satis adhuc exculta, sint, qui noctu adeant, ac limpidiores summo mane exhauriant. *Vsus.* Quas bibunt plenis, ac multis poculis, tum ad deijciendum aluum inuentas vtiles, tum & per vrinas, vt abstergentes reliquæ purgantes. *Natura,* Quamobrem ex distillatione, cui nos eas experimento subiecimus, cùm aliquam obtineant sulphuris portionem, sapore, ac nidore, salsilaginem pluri ex parte deponunt acriusculam, cum quodam stipticitatis sensu, vnde ferratas, & non sine aluminis parte, cum egregiorum illorum medicorum consensu statuimus. Atque Borræ adsimiles virtute, vel ei, quæ sub Valle Arimini colliguntur, alijsq. id genus, quæ à salsa, aluminosaq. cum ferro mixtione, mediocriter abstergendo bibuntur. *Operationes.* Ad eadem vitia vtiles, vrinæ, renum veteri, atque hepatis calidam præsertim intemperiem emendandam. Vt sint ex indigenis mulieres nobiles, quæ præclaris olim experimentis admonitæ ad emendandam sterilitatem, assueuerint eas vtiliter bibere. Præcipuè verò tunc commendandæ erunt, quum diligenti nobilis Municipij cura (t rectè consultum in illorum magistratu audio) perquisitis melius subter ipsam scatebram venis; ac synceræ suo fonte exceptæ, peramplo vndique puteo, ac pariete muniantur, vnde per commodos circum gradus præbeatur cuiq. descensus, ac ascensus à fonte. Tota æstate, ac magnis etiam coloribus sumendæ: cùm existimem calfactas vsu balnei, fore exsiccando, ac corroborando membra, & ad scabiem sanandam non inutiles. *Electio.*

Tungri aquæ, quæ hodie sunt ad Leodium in Belgis.

SIMILES admodum prædictis, sed antiquissimi nominis, sunt aquæ ad Tungrim in Gallia Belgica, quas hisce notis describit Plinius libro XXXI. cap. II. *Plinius.* Tungri fontem habet insignem, pluribus bullis extillantem: Cuius aqua igne admoto turbidescit, ad posterum russa redit, ferruginei saporis, quod ipsum non nisi in fine potus percipitur. Purgat hæc corpora, tertianas febres discutit, calculorumq. vitia. Hactenus Plinius. Fuit autem Tungri ciuitas sanè celebris in Belgis, qua Mosella fluuius decurrit, tres leucas à Leodio, hodie Liege. Verùm; vt est rerum omnium mortalium, etiam magnarum, continua mutatio, ac vicissitudo, Leodio secutis temporibus amplificato, Tungri mediocre remansit oppidum, nec obscuri sanè nominis, ob perpetuum omni ferè ætate istarum aquarum vsum, quando quidem in curandis febribus (quod ex fide dignis multis accepi) nullo ferè alio remedio incolæ, nisi istarum aquarum potibus vti soleant. quas suo idiomate Iserborne, hoc est ferrugineas appellarunt. *Iserbone aqua.* Plenam verò notitiam de his aquis, deq; earum virtutibus dedit nobis Illustriss. ac Reuerendiss. S.R.E. CARD. ANTONIVS DE GRANVELLA; Sanè eas respondere omniquaque notis à Plinio positis, ferruginei saporis esse & claras, crassescere igne, russas ad postremum fieri, purgare corpora, discutere febres, & calculosis mederi. Quam operationem nobili mihi confirmans experientia, asseruit Franciscum de Mendozza, virum pariter amplissimi ordinis, ac S.R.E. Cardinalem, cum pro CAROLO. V. Cæs. Vicecomitem ageret Flandriæ, ipsasq. aquas. ob incurabilem ferè Renum, ac Vesicæ affectionem, iuxtà Plinij authoritatem, ebiberit; mirificam ex eis percepisse vtilitatem, multamq. ipsis aquis addidisse sua authoritate dignitatem, ac lucem. quam in eius gratiam Andreas Lacuna, nobilis Galeni, ac Dioscoridis Paraphrastes, literarum monumentis tradidit. Porrò ex distillationis experimento, quod præstitit diligens hic hodie in Vrbe Pharmacopæus Hermannus Stassius ex Tongri ipso oriundus; *Minera.* crassescunt hę aquæ admoto igne, ex mixtura nimirum aliqua vel salis, vel aluminis, vt sapor ipse residui ostendit. Russescunq. similiter ad finem, vt pręscriptæ sub Narnia, ex ferrugineis excrementis. Purgant corpora ebibitæ ob insignem tenuitatem, obstructiones aperiunt, harenulas, & calculos exterunt, hydropicis aquas exonerant. Ex ferri demum virtute euacuando confortant. *Operationes.* Tota æstate vtiles, etiam magnis caloribus: recognitione adhibita, quam inter aureas repetemus. *Electio.*

Aquæ ad Vianum ciuitatem Hispaniæ.

NEC hic dissimiles aquas esse accepimus in superiori Gallecię parte, non plus octo mill. pass. à Viana ciuitate. Oriri autem ex prææalto iugo sub gelido boote, actu frigidas, cæterùm medicatarum virtutum. *Vsus.* Sulphurei quidem putoris, ferreæ astrictionis, saporisq. & cum egregia præter hæc tenuitate, vel nitri, vel alicuius id genus mixtura. Vnde earum

earum potus concitato bibentibus vberi sudore, plurimas præstant vtilitates. Specialiter autem artuum dolores, à caussa calida ortos mitigant. Nec verentur quidam earum quoque subire balnea, cùm frigidæ sint: vlcera enim mundificant, solidantq. luxata firmant, cutis manantia vitia delent. Vellem tamen, vt ad præscriptas à nobis præceptiones, vtroq. eas vsu percalfacerent; sic tolerantiores stomacho, ac reliquis tutiores existimans. Tota æstate, & sub Canicula sumendæ. Doct. Torres.

Electio.

Aquæ frigidæ in Suidis montibus.

PORRO in montanis Gallecia, quæ nunc vulgari idiomate à Suido cognominantur, item frigidis, niuibusq. perpetuo ferè anno obsitis, aqua emanat prædictæ non absimilis in qualitate, atque etiam virtute. Nam qui ex ea lauerint, vel etiam de more potuum balnearum biberint, profuso admodum sudore ab infirmitatibus, præsertim frigidis liberantur. Robustis tamen quadratæ corporaturæ hominibus consulenda: quippe ex intensa tùm loci, tùm quæ ipsius frigiditate, haud tutò imbecilles natura, aut alioqui inualidi sese illi committerent: eodem authore.

Ferratæ in Baianis.

AD sacros Auerni margines, vbi decem ex Alchyndo poëta Siculo medicatarum fontes recensuimus, vnus est inter alios haud longè à Succellaria Sibyllæ aqua, ferrugineæ naturæ, vnde & nomen Ferrata obtinuit. Ebibita iecori, spleni, ventriculo, renibus, vtero, omnibus interaneis vitijs, à relaxatione ortis opitulatur. Nec minus pulmoni confert, participatione (vt aiunt) aliqua bituminis. Siccat, abstergit, roborat.

Vsus.

Imperatoriæ, & Quædam, aliæ in Baianis.

AD hæc complures aliæ singulares aquæ, nobiliaque sanè balnea erant, quæ vetustate primum, & deinde voraci elapsis annis incendio propè diruta, obsitaq. in solitudine iacent, non indigna tamen, vt eorum aliqua inter hæc nostra memoria vigeat. Alia Solis balnea; alia Lunæ, alia Imperatoria, mineræ omnia commixtæ, ac in primis Sulphureæ, quare in balneis vtiliora. Ferri nihilominus partes obtinent præcipuas, ac deinde nobilē ex Magnete lapide virtutem, qui adeo ferrum ipsum affectat. Egregiè calfaciunt, vtpote citrà noxam; exsiccant, atque corroborant. Ruptis, luxatis, fractis maiorem in modum conferunt, antiqua crurum vlcera, quantumuis fluida compescunt, ac persanant. Infixa spicula, ferrea maximè, pro occulta illic Magnetis facultate mirificè extrahunt.

Minera.

Bal. ex Magnete.

Bal. Cantarelli sub Puteolis.

INFRA autem paulo minus tribus mill. passuum, sub promontorio Miseno, secus ipsum littus, Cantarelli balneum, à canthari forma, per quam fluit, sic dictum perhibetur. Cuius cùm primaria olim esset gloria in Puteolanis vtpote quod mirandis modis tùm occulta persanaret vlcera, tùm ossium quoque fragmenta, quæ opere indigerent chyrurgico, extraheret, immo fluentem vndecunq. Sanguinem supprimeret, vteroq. gerentes summopere iuuaret cæterum post incendium ad tres pergulas, cui vicinum id balneum extiterat, pluri ex parte, submersum cinerem, nec satis post aliquam adhibitam operam restitutum, tota iam laus in Aenariæ balneis defluxit, quæ tam genere quam copia, & fœlici vsu, præsertim Gurgitelli, ac Furnelli aquæ præstantes, similes, ac maiores etiam obtinent facultates. Quam ob rem non desunt, qui hisce, & Cantarellis, occultam proprietatem è benigno quopiam cœlesti aspectu attribuant. Quanquam sympathia quædam, vt inter ferrum & magnetem, in operationibus cæterarum rerum admirandis inesse conspicitur, cuius propinquior caussa latet in effectu perspicuo.

Qualitates.

Mirandarum operationū ratio tangitur.

Aquæ ferrata, quæ est in Luculliano, iuxtà Neapolim.

EXTRA Neapolim, ad oram maritimam dextram, qua in mare eminet vulgò Pizzo falcone, antiquis autem Lucullanium appellatum, quem nobili hodie suburbano illustris Marchio in Triuico ornauit; quamplurimi, ac diuersæ, qualitatis emanant fontes. Quorum aliqui cum apud veteres in vsum venerint balnearum, duæ venæ inter alias sunt nouiter repertæ, ac celebres, quæ non indigenæ visæ sunt propter vrbis, atque auctoris dignitatem, si inter has historias conscriberentur. Collis quidem à Neapoli peruius satis, ac facilis; occidentali verò situ, ac australi, quà in mare eminet, rudi lapiee, quem tophum appellant, prærruptus, atque inaccessus, rimosusq. est, è cuius fibris hæ duæ erumpunt venæ, altera à dextris, à sinistris altera. Quæ quoniam (vt verisimile sit) ex communi quodam intus alueo veniunt oriundæ, cuniculorum dumtaxat aliqua diuersitate, ac distantia ad scate-

Qualitates.

tebras ipsas nihil inter se, aut parum euariant. Est enim quæ in dextra oritur parte, colore limpida, quanquam paulopostea albescat in vase, sapore acri, acidulo, stipticonec satis grato. Substantia pingui, ac tetro pariter odore. Sinistra autem colore quidem ferè lactea emanat, pinguiorq; sapore & minus acris: attamen vbi quodam fonticulo colligitur, vel in vase resideat, violaceo quodam ad superficiem splendet nitore, qua etiam specie & lapides, vnde ambæ decurrunt, inficiunt, crusta durissima, Sunt autem hæ aquæ æstate quidem frigidæ, hieme verò aduentante tepescunt: nimirum quæ (vt naturales reliquas diximus simplices) concẽtratos æstatis vapores ex imis cuniculis referunt: quę & in puteis quibusdam in hoc monte præaltis communicatur, qui eandem ferè qualitatem, atque saporem referunt. *Minera.* Minera quidem (vt acutè admodum, ac conquisitè Bartholomæus Maranta Venusinus definiuit, qui primus de his aquis inuestigauit naturam) mixta multifariã est: cineream enim ponit, & Calcinatam, cum sulphuris quadam portione, ac ferri mediocri mixtura. Ferri tamen dixerim equidem cum communi opinione in hac aqua præualere materiam: qui cum & sulphur necessario est, iuxtà posita à nobis principia; & partes subinde acres aliquæ, & salsugineæ insunt, siue eas cinereas dixeris, siue casu naturæ (vt in multis fieri ostendimus) aliquas alias prædictis accessisse mineras. Sine sulphure quidem hæc aqua non est, quod indicant tum regionis natura supra, & infra Puteolos sulphurea, tum vnctuositas illa, qua hæc aqua subpinguescit. *Facultates.* Et præterea aliquis eius odor. Qui tamen in penitissimis aquis à pluri aquæ frigidæ quantitate suffocatus, varijsq. contemeratus vaporibus teterrimus fit, quorum tincturæ illa, quæ in deside ruffescit aqua soboles esse videtur. Ferrum verò in primis mihi indicant, natura montis tota lapidosa, ac saxa & glebæ, quæ ex inde eruuntur ponderis grauissimi, colore fusco, & crustis quibusdam oblongis, ac splendidis intercursantibus stibij colore: quibus planè rebus & canalis ipse, vnde fluit aqua rubrica illa duriore inficitur, quæ ex ferrò scatet, incrustaturq. tenacissimè; & quæ iuxta resident crassiuscula aliqua recrementa, harenula stibij instar colligitur, liuida, ac lucida, & grauissima. Quod genus recrementi ex distillationis experimento relinqui in vase minus consentaneum fit, sed candidum dumtaxat pollinem: quoniam illud arenosum vt deciditur per ipsam aquam ex lapide, non commiscetur aquæ, sed suapte grauitate demergitur in riuum. At subtilissimæ partes, quarum planè substantia in ferreis visitur fodinis, argilla, sales, cinis, alumen; quoniam hæc omnia exactissimè fatiscunt in aquas, eas reddunt manifestè albulas, quin immo, (vt salsuginearum natura est per ignem albescere, ac densari) ad ignem expositæ crassescunt, tenuemq. ad fundum vasis pollinem deponunt, albissimum. Atque harum proculdubio sunt illæ insignes in hac aqua facultates, salsedo, astringentia, acritas, & cæteræ denique differentiæ formales, quibus manifestè hæc aqua est talis aqua, & quibus sequestratis (vt Maranta dixit) & ipsa exolescit virtute, remanens limpida. Porrò siccam eam qualitatem, non tamen calidam admodum censeo, sed frigidam potius, vt actu est frigida: verum tantum eam elambere tenuiorum partium ex mineris illis, quantum superficiali illi acrimoniæ, quam habet satis est; vnde vim acquirit abstersoriam, & deiectoriam (vt salsulæ, & Aeneæ, & Ferratæ quædam aliæ) tum in potibus, tum in balneis vtiles, siccando, ac mediocriter abstergendo. Sed tandem, quia non eadem omnes admirantur, ac circumstantium balnearum fama, Baiarum, Puteolorum, & Ischiæ harum merita aliqua obscurauit; post primam illam Marantæ celebritatem, non adeò à medicis Neapolitanis probantur. Quarum tamen historiam, nec his scriptis indecorum, nolui ob amici iam vita functi, venerationem omittere, quanquam pro alijs suis, quæ extant litterarum monumentis, nulla vnquam (ni fallit amor) temporum delebit iniuria.

Returbij aquæ in agro Ticinensi.

SIMILEM natura, ad varijs mixturis aquam, sub Returbio Vico, in agro Ticinensi, recensuit nouiter Gabriel Frascati cognomento, Ticini medicus non ignobilis, quam tamẽ historiam morte præuentus non perfecit. Nam cum non admodum visus sit hac in parte exercitatus, ac longam partium explicandarum affectaret distinctionem, plus vndecim eas subiecit mineris, ac Taurinensibus balneis, vel etiam Aquensibus in Monferrato comparauit, virtutibus calidas esse, limpidas, & cænosas, balneo, & potu, & duccia vtiles, & ipso limo, aurum, ferrum, alumen, tutiam, sulphur repræsentare, mitto reliquorum congeriem. *Minerarũ confusio.* Cum tamen in decernendis terrestrium rerum naturis, permultæ accurrant sub vnoquoq; genere præsertim metallorum, differentiæ partium similes vni, vel alteri (sunt enim eiusmodi species imperfectæ) quæ potius vnius subiecti metalli, aut mineræ sunt. Nam sulphur semper odore se palam exhibet, semper salsugo, ac cinis ex metallis scatebit. Specialem verò naturam, vt in his ferrum conijcio, vel sit æs, & aurũ, aliæ eius metalli differentiæ pro- *Specialis minera.*

priè solẽt arguere, vel saltem qualitates ipsarum aquarum sensibiles, & earum operationes, quæ sunt, ipso teste, exsiccare, & partim abstergere, partim adstringere: dummodo præsertim experientia constet eas, & in potu, & balneo talia præstare, deijcere per aluum, & per vrinas, siccare foris supercutanea vitia, & limum ipsum valde laxas partes corroborare, quæ illorũ metallorum sunt, & quæ has reliquæ consequuntur operationes; & cum minus vsu duccia discutere existimem, ob crassiciem, & adstringentiã, sat hæc esse nolumus, donec melius nouum recoquantur in annum.

Opera-tiones. Vsus.

Aqua plaga Romana in Ænaria.

INSIGNE verò admodum, ac ferreæ pariter mineræ est; quod Plagæ Romanæ balneum nuncupatur, iuxta Hischiam totius insulæ metropolim. Aqua ferruginei coloris, ac saporis, clara tamen, & bibitur, phlegma salsum in potibus medicatis speciali virtute deijciens, & quæ inde oriri solent multigena cutis vitia sanans. Sanguinem, ac pruritum oculorum tollit, lachrimas inhibet, gingiuas exesas sanat, dentes firmat. Præter hæc egregiè laudatur his qui pectore sunt imbecilles, & qui tenuibus in pulmones destillationibus sunt obnoxij. Firmat ossium fracturas in balneis, ac fluxiones sistit.

De Aeneis aquis. *Cap. IV.*

DE Æneis verò aquis (vt paulò ante de Ferri impressionibus diximus, ac de cæteris pariter metallis semper intelligendum supponimus) non tàm nobis considerandum venit metalli genus, quàm præuia ipsius principia. Primò quidem, quia perfecta metalli ipsius substantia inepta vllis impressionibus est. Quomodo asserunt iuniores rei metallicæ auctores, purum æs aliquando in mineris suis reperiri tenuibus squammis, ac veluti capillamento quodam lapidibus adhærere. Hæ enim puræ æris squammæ nihil imprimunt in aquas, nisi fortasse quampiam æruginem: oportet ergo præuia ipsius principia considerare. Et eo magis, quoniam principiorum, ac lapidum, qui æs contineant, non est vna natura. Nam ex Cadmiæ eraso lapide coquitur. Plinio auctore. ex Pyrite item ac ex cæruleo, quæ aquis possunt quodammodo naturam æris imprimere. Propria verò matrix, ac alumna æris Chalcitis est, & aquis ex natura fœcundandis aptissima, vt iam in Atramentosis, idest ex chalcantho aquis diximus libro superiore. Qua propter affines sunt Aeneæ aquæ, atq; Atramentosæ; eandem enim vtræq; elambunt materiã. Quippe (vt ex Gal. lib. 9. Simpl. elicitur) Chalcanthum nihil aliud est, nisi Chalcitis in aquam dissoluta. Et tractu temporis (inquit) transit Chalcanthum in Chalcitem; quæ nimirùm, veluti matrix, ac seminarium Chalcanthi est. Quã cognationem & in nominibus quoq; seruant apud Græcos: Aes enim χαλκὸς dicitur, atramentũ χάλκανθος, quasi flos, & quasi superficiaria ærugo lapidis ipsius æris, qui χαλκῖτις. Differunt re tamen; quia Chalcanthũ est tanquã excrementum, & superficiaria (vti dixi) ærugo, quæ per aquam incurrentem sequestratur, ipsamq. idcirco æruginosam reddit, acrem, atq; mordacem; & crassæ substantiæ. Quales complutas aquas destillare diximus in Cypro, & item in Dacia, & Atramentosas, fortesq. vocatas in Volaterrano quas ante retulimus. Aeneæ verò puriores sunt; at quia non adeò scatet vena excrementis acribus; quare non vbicunq; foditur in materia æris, ibi & Chalcanthum fit. Aut quia aquæ ex æris metallo transeuntes, ex natura digestæ, ac percolatę in terræ visceribus, spiritus potius metalli illius conceperunt, nobilissimos, ac tenues, quàm materiã ipsam, quæ tota est mixta, atq; igneæ naturæ. Si quidem Chalcitis materia mollis est, ac friabilis, vt videatur Lanugo concreta, venis æris colore oblongis, Misyo, ac Soryo commixtis: Dioscoride authore lib. 5. Quippe hæ tres naturæ mineraliũ congeneæ sunt, ac in massa concreantur, vt eodẽ 9. Simpl. attestatur Gal. qui has in metallis Cypri se vidisse asseuerat. Quasdã inquit conspexi naturas in longissimum porrectas, veluti Zonas, alias super alias, numero tres. Infima erat ipsius Soreos, quæ crassissimæ substantiæ est, ferè nigrę, pumicosæque, ac virus graue olens, vnde in aquis interdũ implacabilis nauseæ caussa fit, Dioscoride. Super quam erat medios Chalciteos, calore æris, (vel mellis Plinio) & tàm facultate, quàm substantia, ac situ mediocri. Suprema Misyos auri colore, ac tenuis substantiæ, & cum friatur auri scintillas mittens. Adde, præter hæc quartã quandam speciem Melanteriã; quæ quanquã de substãtia æris non sit, ex faucibus tamen cuniculorum æris eruitur, Dioscoride; interdum coit summa superficie; terrena quidẽ, & colore sulphureo, cæterum contactu aquę nigrescens. Quæ omniã in summa, concludit ipse Galenus, plurimum obtinent substantiæ igneæ, insigniter acrẽ, atq; vstiuã & mediocriter adstringentem. Quas & in aquis imprimunt qualitates, vbi plus, vbi minus, prout commisceri accidit, aquis, & mineras ipsas. Proinde quæ exactè hãc eradunt miscellam aquæ, haud rectè dicentur Aeneæ, sed æris potius excremen-

Lib. 34. cap. 1.

Aeneæ aquæ, ac Atramentosæ affines.

χαλκὸς. χάλκανθος. χαλκῖτις.

Chalcitidis natura.

Soryos natura.

Mysios natura.

Melanteria.

Qualitates.

mentorum imbutæ, & chalcanthosæ insignem habentes acrimoniam; vnde fortes vulgò nũcupantur. Quales (vt puto) aquas intellexit Rhaxes medicus inter Arabes eximiæ laudis, Aeneas acerimas dicens, & quæ ebitæ excretricem vrgeant facultatem, ac laxent tandem tanquam medicina. Tales in Perside narrabuntur Atramentosis similes, ac relatis iam in Cypro, atq; Dacia aquis. Verum vbi aquæ non concorporatæ sint hac acri materia, sed quę paucam, ac puriorem eius substantiam obiter conceperint; has tenuibus dumtaxat metalli vaporibus imbutas; vsui in balneis, ac etiam in potibus medicatis electissimas experimur, ac tutissimas. Atq. has probauit Princeps Auicenna, in quo ex diametro supradictæ Rhasis authoritati contradixit; inter metallares inquit aquas minus noxias inuenio ęneas. Nępe intelligens æneas aquas duplices inueniri; alias excrementosas, vt fontes, ac acri virore infectas, quas & nos reprobauimus. Aliæ verò Aeris dumtaxat imbutæ vapore; atque istæ plerumque nascuntur limpidæ, ac vix vllo excessu ingratæ. Alibi frigidæ, alibi calidæ, alibi tepentes, pro subsistentis fomitis tùm copia, tùm qualitate. Grotta Viterbij limpida est; calida tamen admodum pluri sulphure, nec adeo gustui suauis. Vena in balneis Auinionis tepens, ac limpida, & qua influit sub sole viridescit. Frigidæ dicentur quædam in Heluetijs, & in agro Tigurino prægelidæ. Aliæ hoc in genere sunt adeo adsimiles simplici, aquæ, vt vel operatione dumtaxat dignoscantur insigniter abstersoria, quę prima est, ac peculiaris ænearum aquarum proprietas. Porrò omnes ebibitæ plus minus vrinarios abstergunt meatus, ac propterea Renum, ac vosicę affectibus medentur. Vel secessu laxant, uel etiam vomitu. Omnino pręnatura ferri substantia æris purior est, ac perfectius à calido insitę virtutis elaborata: adeoq. sapientes, qui intima callere profitentur metallorum principia, æs inter Solem ac Lunã constituunt medium, facilè ad vtriusque naturã conuertibile. Item sulphure atq. argento viuo constare, non adeo impuro sicut ferrum, cum aluminositatis solutæ, ac pontici saporis portione. Quare & ęneæ ipsę aquę calfaciendi obtinent facultatem, magis exsiccant, remissè adstringunt, nec adeò corroborant vt ferratæ abstergunt magis, acuunt, tenuant, laxant, digerunt. Peculiari autem quadam virtute sensoria visus tuętur, quare spiritus visiles earum potibus viuificantur, præcipuè senibus, fistulæ lachrimales, lippitudines, & suffusiones inhibentur. Hinc pariter oris, ac faucium morbis optimæ sunt: aphtas enim persanant collutæ (vt ex Dioscoride elicitur) columellas, & Vuæ passiones compescuut, gingiuarum abscessus, ozenas, ac prolypos, nasi vlcera sanant, Hydropem emendant, per initia præsertim, viscera, ac loca ipsa corroborantes, flatusq. discutientes, & aquas. Serpentia pudendorum vlcuscula mortificant, nomarum in ano, & vbiq. aliarum partium virus interficiunt, consolidantq. & quanto magis acres, ac viride æris participauerint, meliores. Ad summam verò (vt omnes ferè aquæ pluribus mineralium generibus sunt admixtæ) mixtura nitri, æris, ac ferri in aquis medicatis, ac maximè potulẽtis partem non habet. Vnde nimirum purgatoriam, seu abstersoriam (vt rectius loquar) acquirunt facultatem, cum virtute ex ferro confortandi egregia, vt ex aliquo ipsarum elencho optimas quisq. ex infrascriptis possit eligere.

Aeneæ atramentosæ aquæ.

Operationes.

Ex viride æris.

Electio.

De Aeneis aquis & locis. Cap. V.

EX Aquis autem quæ æris teneant naturam, electissimæ reperiuntur vsu balnei in Italia, quas narrabimus. Nimirum quia vt plurimum dilutæ tantùm hac materia sunt, non syncerè æneæ, quales in Cypro describentur, ac exitiales sumentibus. Fuisse quondam venas æris iu Campania celebres meminit Plinius; locum non assignat. Quod non leue argumentum esset ijs, qui acidas aliquas venas extra vrbem, & in toto hoc maritimo Campaniæ tractu, & sub Cimino Viterbij monte huic naturæ attribuunt. Fuisse & in Bergomensi extrema Italiæ parte; in Asia item, & in Germania suo tempore repertas, quæ hodie sunt celebratissimæ; in Cattis, in Saxonia, in montibus Suditis, in Messenis Bohemiæ, in Lygijs, in Carpatho monte super alias terras. Nos legimus in antiquis annalibus almi xenodochij Senarum, fuisse aliquas venas æris in agro Senensi, qui tam ferax mineralium est; in extremo præsertim Thinni montis ad oram maritimam, vbi pagus nunc pariter Montis æris retinet nomen. Cuius nomini Mons æris quoque oppidulum, & æris etiamnum dicitur riuus iuxtà Ciuitatem Vetulam. In septentrionalibus autem terris, Scotiam non carere æris metallo traditur. Vlterius autem tractu Calydonij maris Gothia vberrima æris natura, sicuti & ferri, atque argenti. Suetia item, Finlandia, & Noruegia, quæ sunt maximæ prouinciæ, metallis, atque aquis copiosissimæ. Porrò in orientalibus Euboeam tradit Strabo, incomparabilem æris simul ac ferri mineram habuisse ante ætatem suam, & non minus aquarum in ea calidarum scaturigines, multos ad morbos salutares, quibus idcirco Cor. Sylla Romanus Imperator vsus est, metropolitanæ

Lib. 34. c. 1.

Mons æris oppidum.

Eris flu.

Aes Caldarium. Aes Cyprium. Cuprum. Lib.5.c.6 Raudum. Rame.

litanæ eius prouinciæ vrbi, nomen Chalcis erat antiquis, quæ hodie Nigropontes, debellata nostris diebus à magno Turca. Quo planè nomine, ac natura terræ insignita est quoq; Chalcis insula aduersus Aetoliam in Ionio, & alia in Ponto, quę Marti sacra ob multigena metalla dicitur, Plinio. Nec non Chalcis in Propontide alia insula. Magna olim Romanorum tempore in Cypro æris celebritas, quod maximè ductile dum funderetur, vnde & Caldarium ac nonnullis Cuprum Cyprium dictum à solo patrio. Quod tamen nomen vsurpant sæpè authores (nam hodie rarum est, Cyprium:) vt quo abundare locum apud Gosselariam tradidit Albertus. Ac iuniores illarum partium scriptores ad abusum vsque vocabuli, cum optimum æs intendunt, Cuprum appellant. Raudum (teste Valerio Maximo:) dictum quoque à Latinis antiquis fortasse à sonitus raucitate, & nostris hodie Ramnum.

Aqua á grotta in Viterbiensi.

Thermulæ in Hetruscis.

AQVA de Grotta, siue ægrotorũ nuncupata sub Viterbio, ob mirandas per omnem ætatem virtutes suas, singulari olim hoc titulo ornari meruit, vt balneum ad omnes morbos diceretur. Vnde his Thermulas non dubię antiqui nominis diximus libro iiij. & quæ in Tuscia à Strabone, in Hetruscis verò à latinis scriptoribus positæ, in comparatione cæterarum balnearum Italiæ, deliciosis etiam Baiarum balneis fuerint à Martiali comparatæ, digno encomio, quod & hìc referatur.

Hetruscis nisi Thermulis lauaris,
Illotus morieris Oppiane.
Nullæ sic tibi blandientur aquæ,
Nec fontes Aponi rudes p̃ellis,
Nec mollis Sinueſſa, feruidiq.
Fluctus passeris, aut superbus Anxur.
Non Phœbi vada, principesq. Baiæ.

Quibus planè notis indicatur, vt cum blandæ sint hæ aquæ, ac mites, & prætereą tot adeo affectibus (vt dicemus) salutares, ac varij vsus, nec difficilis experimenti sint; nullis propterea in casibus, nec vlli ferè ætati, aut conditioni hominum videri possint inutiles, & maximè principibus probarentur. Quare iam hinc centum, & quadraginta circiter annis, harũ aquarum balneum à Papa nouum sibi acquisiuit nomen Nicholao V. (vt quidam aiunt) ipsum tanquam sibi præsentissimum frequentante, & parum postea temporis Pio II. quorum extant in his marmorea insignia instaurante. Est autem vnum milliare à Viterbio cum hospitio satis commodo. Minera ænea, nitrosa ac ferrea (in quo auctores omnes cum Sauonarola conueniunt) quam mixturam in toto potulentarum medicatarum genere præstantissimam esse probauimus. Nonnullis verò præter auri, aut æris colorem, quem hæc aqua è profundo repræsentat, aurea reputatur: non tamen sine sulphure (vt reor) existit, quod & gustu percipitur. Aqua enim quanquam actu calida sit, ad secundum vsque gradum à nonnullis antè nos limitata, limpidam tamen cùm in proprio fonte experti simus, inodorã, ac blandam, nec gustui adeo ingratam omnibus; pro celebri illa antiquorum æstimatione, atq; vsu eius in delicijs, vix eam primum attingere caliditatis gradũ existimamus. Verùm mediocris actionis, ac tantæ tenuitatis, substantiæ, vt exportata in vasis vitreis, euanescentibus spatio dierum eius viuis spiritibus, amittat quoque virtutem, quanquam re vera hodie Romę admodum habetur in vsu, ac ad certum vsque tempus egregiè operatur. In vsu porrò duplici est, balneo scilicet, ac potu potissimè, accomodatur quandoq. & ad vsum duccię, vbi affectus non multę contumacię sit. In balneis quidem more aliarum aquarum non admodum calidarum facit ad omnem frigidam artuum, ac neruorum affectionem: sanat enim paralysim, ac spasmum, discutit flatus, ac vel ipso vapore spiritus visiles instaurat, etiam sensibus. Visum acuit, fistulas lachrymales, lippitudinem, suffusionemq; cohibet, Sauonarola. In potibus verò nobilissimarum operationum est: quippe citrà vllam offensam bibitur, calefacit mediocriter atq. exsiccat, tenuat, digerit, confortat. Omnibus passionib. maximè interaneis, & nõ valde calidis præsentanea. Vim tam per aluum, quã per vrinas deiectoriam habet, atq; abstersoriam. Quapropter ex æris virtute, peculiari quasi eius mineræ tutela, thoracem, sensoria, ac præcipuè visum tuetur. Ex eo item, ac nitro abstergit, atq; extenuat. Et ex ferri tandem cum his mixtura ventriculum, hepar, renes, cæteraq; tùm nutritioni, tùm generationi dicata membra confortat. Ex quorum iuuamentis (vtpote quorum salus communis est cum cæteris membris (toti corpori necessariò confert. Per partes verò; appetentiam reuocat, etiam reconualescentibus, nec non cœliacis. Et quod rarum est, (eodem Sauonarola attestante) prægnantibus quoque post primos menses circiter, vsque ad septimum tutò datur: matarioribus enim ac primis à conceptu temporibus (quando scilicet facilius posset abortus incurri periculum) minus competit. Ad emendandam

Bal. Papę

Minera.

Bal. vsus.

In potib.

dandam

dandam sterilitatem sumitur frequentissimè cum multa laude: quippe pro sui temperie omnem æquat inæqualitatem; & (quæ potissimę esse solent caussæ sterilitatis) debilitatem naturæ, frigefactionem, lubricitatemq. emendat, membra generationi idonea extergit, lentores educit, crassa ac viscida excrementa digerit, calfacit subinde & corroborat. Menses reducit, albas cohibet fluxiones. Renum obstructa aperit, arenulas, ac lapides eximiè (si qua alia medicina) conterit, atq. expellit. Asthma concoquit, anhelosa suspiria mitigat, vocem cantoribus clarificat, quod æri tribuitur: & faucium morbis medetur Tam balneo verò, quàm potu, atque clysteribus colicam discutit, Iliacam, atque hæmorrhoidas. Vtilis [Electio.] tota æstate, vel secluso his qui non adeo vrgentur, feruore caniculæ, quales ferè omnes Italię balneæ.

Balneolum iuxtà Grottam Viterbij.

BALNEOLVM dictum, quod contra balneum prædictum à Grotta, sub diuo reperitur, aut leni tuguriolo ad vsum contegitur, quanquam descriptum ab alijs non sit; ipsum tamen experti sumus temperatum admodum, ac suaue. Vnde tanquam à leuioribus, consueuerunt illi medici hoc primum in balneis ministrare: & cùm eiusdem naturæ cum vicina Grottæ aqua sit, vnctuosum, ac bituminosum decernunt, tum ob mediocres qualitates, tùm hoc potissimum experimento, quòd articulos non benè confirmatos instaurat, musculos vulnere, aut cicatrice affectos reficit, vlcerum contumaciam inhibet. [B. Petrolei.] Pueris, ac mulierculis etiam vtile, quos in bituminosis retulimus.

Aqua Iasielli in Viterbiensi.

RELIQVAE verò Viterbiensium balnearum aquæ, plus minus sunt æneæ, ac tenuis [B. alli Asinelli.] substantiæ. Grottæ tamen aquæ naturam proximè æmulatur ea, quam Iasielli, à Iasij prædio veteres incolæ cognominarunt. Ferro hæc præterea, sulphure, ac alumine participat: Limpida simili modo, inodora, calida. Vnde ad omnia quæ Grotta promittit in potibus, hæc eadem pręstare asseritur in balneis; quoniam sapore magis astrictorio est, ac sicco, minus [Vsus.] infernè purgat ebibita, magis corroborat, exsiccat, dissipat. Vrinas prouocat ac menstrua, renes, vesicam, vterum abstergit, conceptioni mulieres reddit idoneas, venarum in sede orificia reserat, hepatis, ac lienis oppilationes sui tenuitate recludit. Et colicos ex ea causa dolores eximiè iuuat etiam in clysterijs. nec minus flatuosam ex Hypocondrijs passionem curare dicitur. Apostemata insuper eodem pacto ebibita digerit, quæ in alto corpore oboriuntur, ac viscerum prauias ad id intemperies emendat. Cæterùm præter hanc aquam, sunt in eodem prædio Iasij alia balnea, paulum diuersæ à prædictis mineræ, vt quod balneum Pipini appellatur. [B. Pipini.] Et balneum Scopuli, quod veteribus incognitum, insignis caliditatis, ac penetrationis inuentum est, [B. Scopuli.] in balneis, & vsu Ducciæ valde efficax præsertim ad suffusiones & alia oculorum, & aurium vitia persananda,

Aqua nausei, & alia Viterbij.

PORRO cum sulphure, ferri quandam mixturam habere prædiximus Caiæ balneum in his Viterbiensibus. Et item quod de busseto nuncupatur. Lacuna verò Nauseum dicta, sulphure, & non sine aliqua metalli portione participat; ferri nimirum atq. æris, & quia multo eam video scatere crasso, squalidoq. sedimento, & ceu calce suffusam effluere, aluminosam etiam existimo. Aqua similiter crassa, ac dulcis, ac diuersarum qualitatum, cum in secessu minus duorum cubitorum spatio, & quodam veluti naturæ lusu, duæ venæ inter alias emanant, altera calida, altera gelu vix tolerabili, & tertia adhuc multo cum impetu, ac fragore saliens, quamobrem in potibus abstergendi gratia hæc quoque aqua aliquando vtiliter sumitur.

Lutum nausei Viterbij.

EX eo crasso sedimento Nausei balnei lutum præterea seligitur ad multa vtile, quod in magnas offas resiccatum Romam, ac in diuersas Italię partes conuehitur. Substantia leuis, glebosa, ipso odore sulphuris, & si lucernæ admoueatur, statim conflagrans. [Operationes.] Ad tumores, ac contumaces duritias excutiendas in carnosis partibus, & etiam in iuncturis, vel quæ ob cicatricem occalluerint summopere vtile, sub Sole per æstatem in partibus affectis vtēdum, aceto, vel lixiuio, vel oleo aliquo proprio subactum, & impositum.

Lutum ad Mellam flu. ac Boli genus in Brixiano.

SIMILE quoddam luti genus iuxtà Melam fluuium in Brixiano habetur. Vt enim à montanis vsq; Rhetijs hæc iuga varijs scatent metallis, æris præcipuè, ac ferri: ac frequenter

Minera. ex illis fodinis (vt iuniores scribunt) & Hæmatitis lapides, & Rubricæ species eruitur; non dubium, quin etiam lutum, & aquæ eiusmodi participent naturis. Audio & boli nobilem speciem inter eas inuentã, quæ rubro similiter, ac saturato in nigrum colore, pro vera bolo, ac terræ lemniæ vice à quibusdam medicis comprobata sit. Vnde non difficile existimo & Mellæ aquam ijs imbutam terris, ac mineris, virtutem quampiam medicatam concipere, Qualitates, & vsus. præsertim exsiccantem, qua & lutum ipsum cum mediocri calore abstergat, ac membra corroboret. Ad vsum idcirco illutationis sub ardenti canicula, & contepefactum locis ipsis, adhibitum, de quo tamen, & de mineris illis exactam magis desidero assertionem.

Bal. Eucensia in Valesijs.

POST duras Alpes, quæ Italiam disterminant ab Heluetijs, ad oppidum Leuc in Valesijs, inuenitur à septentrionali situ monticulus, qui iugis vndiq; syluosis, & asper, cæterùm in vertice latam habet planiciem, ac in medio sacellum, hospitiaq. satis commoda, cum balneis in hoc genere valde salubribus. Quarum aqua (vt ex fide dignis earum scriptoribus accepimus) limpida quidem est, ac pluribus scatet venis, nec gustui, nec odoratui Minera. ingrata, & quæ vix tangenti toleratur. Minera æris, quam ipsi dicunt cupream, cum multo sulphuris vapore, vnde incalescit non contemerata substantia. Valet in frigidis passioni- Operationes. bus tàm vsu balnei, quàm potus: calfacit, exsiccatque ad secundum gradum, aperit atque eximiè digerit, nec minus corroborat. Eam prædicant aduersus defluxiones, præsertim frigidas sensoriorum, atq; oculorum ex æris facultate. Cæterùm eam Grottæ equi- Electio. dem non facio dissimilem, temperatis temporibus, ac sub syrio etiam in his locis frigidis vtilem.

Aquæ Cellenses in Heluetijs.

ÆNEAE quoq; mixturæ (quanquàm valde temperatæ ab affectibus) nec non alumine Operationes. cum modico sulphure participantes, habent Heluetici aquas sub oppido Cell, propè Galbã. Frigidas asserunt medici Germani quidam emanare, frigidamq. in stomacho congestam pituitam, vel alicubi viscerum ebibitas valenter educere. Diuturnis item febribus succurrere etiam si bilem pituitæ admisceri accidat, vlceribus antiquis, articulorum doloribus, Electio. appetentiæ caninæ mederi, ac his in summa conuenire præcæteris, qui calido sunt ac sicco temperamento. Sumendo ab ineunte æstate in totum autumnum, stante propria temporis qualitate.

Aquæ Tigurinæ in Heluetijs.

IN agro autem Tigurino, in pago Vrdorsia, quædam aquæ è collibus occultè destillant, ad finemq. ex vliginoso prato collectæ, è tribus riuis in amœnos quosdam deducuntur fontes, vbi sub diuersorio satis commodo, in potibus medicatis sumuntur. Sunt autem dulces, Minera. ac prægelidæ; Sulphureæ tamen (vt aiunt) mineræ, cum ære, atq; alumine: quùm equidem & ex actuali qualitate non adeò valida, & ex effectibus potissimè, nitrosas potius atque æneas eas iudicem. Refrigerant enim atq; humectant, impinguant macros, malo habitu affectos instaurant, calculos frangunt; vesicæ obstructiones reserant. Abstergendo operantur, miri ebibitæ in tertianis febribus experimenti. In reliquis verò, præter eam sub- Electio. stantiæ frigiditatem, ob quam ad vsum, præsertim balnei, alterandas has aquas consulerem, de Grotta aquis haud sunt valde absimiles. Tempus desiderant calidum, ac minimè pluuiosum.

Aquæ Ferinæ in Martiana sylua.

NOBILISSIMAE quoque sunt aquæ in Marchionatu Vuirtenbergensi in Heluetijs, haud procul à Cellensibus prædictis iuxta Rhenum; quæ ob Syluam Nigram, quam Roma- Minera. ni Martianam vocarunt, Ferinæ, seu, syluestres indigenis suo idiomate appellantur. Continent autem mixturarum Cupri, quod purius æris genus diximus, cum nitro simul, alumi- Operationes. neque, & multo sulphure admixtam. Quà propter calfaciunt, tàm in potibus quàm in balneis: frigidis, præsertim capitis passionibus, paralysi, conuulsioni, stupori, & consimilibus malis vtiles. Instrumenta sensuum corroborant (vt egregij attestantur authores) tinni- Electio. tum aurium tollunt, visum acuunt. Meseraicarum, hepatis, ac lienis obstructiones aperiũt, quas multæ aliæ consequuntur vtilitates. Icteris luridum excutiunt ichorem, Hydropicis extenuant aluum, renum, ac vesicæ calculis medentur. Conferunt ventriculo, & appetentiam excitant. Vtiles in potibus, etiam sub Syrio.

In

In Chalcide balnea, quæ hodie ſub Nigroponte.

EVBOEA in Ægeo mari inſula, cùm ſitu, ac Vrbe Chalcide, multarum olim terrarum domina, etiam in Italia præclara extiterit, ac frequenter commemoranda veniat propter Euripi Freti eius, quòd ſepties in die recurrat, ſpectaculum vel ponte admiranda fertur in ipſo Euripo ad ripam Achaiæ, ſuper quem Alexandri tranſitu in Aſiam, turres, portas, ac propugnacula constructa meminit Strabo lib. 10. Vnde illi poſteà Nigroponti nomen ob vetuſtatem inditum. Inter maiores autem naturæ eius prærogatiuas, admirabile, inquit, in ea æris, ac ferri commune metallum, quale nuſquam prouenire proditum eſt. Tota verò cùm ſubterraneis cauernis ſuſpenſa ſit, ac inſtabili propterea motu maris recurrat, ventiſq. ac terræmotibus tentari ſolita, quæ præſertim in ora, qua impetit Euripus, in aliaq. vicina Achaiæ, ac Bœotia loca; in campo quem Lilandum appellant, calidarum quoq. aquarum ſcaturigines habet, ad curandos morbos ampliſſimas. Quibus Cor. Sylla Imperator Rom. eſt vſus. quas extare adhuc cùm optimæ fidei ex noſtratibus nonnulli hodie affirment; conſonum rationi ſit (quicquid Strabo illa metalla ſuo tẽpore exoleuiſſe aſſeueret, quæ potius derelicta, vt vſueuenit in his, aliquandiu fuiſſe dixerim.) Conſonum inquã mihi ſit, eaſdem ibi aquas, ac terrarum ſimiliter naturas perennes extitiſſe. Easque in cenſu calidarum ſub æris, ac chalcãtis natura cum ſulphure habendas eſſe, & quales ſub Viterbio, ac de Grotta, aquæ obtinere facultates. Olim non dubiè ad vſum reſtituendas, & in balneis (vt dictum eſt) & non minus in potibus fore vtiles.

Nigropõti nomen Ex Strab.

Natura, & vſus.

Hellopiæ aquæ in Achaia Plinij.

HACTENVS non dubiam habemus Strabonis hiſtoriam, de Chalcidenſium balneis, qui illuſtres (vt dictum eſt) fuerunt populi, ac nobilium rituum cultores. Verùm quas Hellopias nominat Plinius aquas ſalutares in Lelanto Achaiæ, libro 4. cap. 12. equidem vel eaſdem exiſtimo, ſub varijs nominibus proditas, vel admodum ſimiles. Eſt Chalcis (inquit) in ora Euripi Euboeæ, ære ibi primùm reperto. Ex aduerſo autem in continenti eſt Aulis oppidum, Garyſtos, & Arthemiſſa cum fonte Arethuſa, aquiſq; calidis, quæ Hellopiæ vocantur, & flumine Lelanto. Iuxtà & fluuius Cariſtus, notiorq. tamen marmore Caryſtio. Strabo loco citato λίλανδον primum habet, quod vt idem putandum ſit cum Lelanto, mox paucis poſt verbis περὶδὲλκλαντοῦ ſcribit. Sed vt diuerſam putemus horum auctorum ſententiam, Lelantum Strabo appellat vtrobique campum; Plinius habet, cum flumine Lelanto. Et id non in Chalcide Euboeæ, ſed ex aduerſo in continenti Beotiæ, vbi Aulis, & Caryſtos, tunc oppida illuſtria. Sed recentiores quidam coſmographi quomodo Hellopias oppidum ponunt in Euboea? Influit autem is fluuius in Corynthiacum ſinum, ac nomen dediſſe videtur oppido in ora Lelanto, à quo & ipſe ſinus poſteà à Lepanto cognominatus eſt. Nominis omni futuro ſæculo fœliciſſimi, ob chriſtianam victoriam ibi partam contra Turcas hoc anno, quo hæc edidimus M. D. LXXI. ſeptima Octobris die quando, initio in eos nauali prælio poſt hominum memoria maximo, tota claſſis C C C C. nauium vel ſubmerſa, vel in captiuitatem abducta. Duce DEO, ac ſummo Pont. Pio V. cum Philippo Auſtrio, ac Senatu Veneto confæderatis.

Plinij ambiguitas.

Lelantus campus.

Lelãtum flu. oppidum, & ſinus.

Victoriæ chriſtianæ memoria.

Aquæ virides in Perſide.

PORRO' inter Aeneas aquas, Neuſolæ quoq; in Dacia fontes, iam in Atramentoſis libro ſuperiore enarratis, numerari poſſunt. Inter externas autem, quæ ſi non faciant ad vſum, communes ſaltem confirmant demonſtrationes, æris quoq; mineram obtinere videntur, quas M. Paulus Venetus in ſuis Itinerarijs ad orientem, meminit aquas in Perſide, inter Crermam, & Cobinam inſignia oppida. Quas equidem credo vidiſſe, vel intellexiſſe ſaltem ob vicinitatem regionum, Rhazem Medicum inter Arabes, & ſcriptorem inſignem, cùm æneas eo nomiue taxauit aquas, vt laxare valeant aluum tanquàm medicina. Quandoquidem (vt idem M. Paulus atteſtatur) hæ viridem præ ſe ferunt colorem, ſalſæ qualitis atq; amaræ, aluumq; bibentibus largiſſimè ſoluunt; etiam inter eſculenta. Amplius ſalem quoque, qui ex ea aqua decoquitur, ſolutiuæ eſſe facultatis: nam & chalybe, atque ferro optimè hanc partem abundare indicat, quippe ſpecula in ea fabricari leniſſima, imaginumq. omnium ſplendidiſſima.

Operationes.

Sal ſolutiuus.

De

De plumbeis, ac ſtanneis aquis naturalibus. Cap. VI.

Plumbũ album. Plumbũ nigrum. Plũbi, & ſtanni cõparatio. Molybdos. Molybdena Galena. Plũbago. Lapis plũbarius duplex. Galanza in Coſentinis. Molybdena Dioſcoridis. Molybdoides. Impreſſiones. Qualitates. Lutura plumbi. Oleũ Roſaceũ ex plumbo. Operationes. Nocumẽta. Ex plumbeis vaſis cur aquæ inficiatur. Edulia ſuffocata invaſis ęneis cur noxia.

AQvae verò naturales ex plumbi venis,atq; ſtanni,primùm inter ſe euariant. Nã plumbum antiqui appellarunt vtrumque, hoc quidem album, illud nigrum. Et connaſcitur alicubi cum plumbo ſtannum, vena ſcilicet calculorum modo inter plumbi terram germinans. Differunt gradu quodam perfectionis, ſicut ferrum, ſtomoma,& chalybs;& ſicut æs,& cuprum. Stannum enim eſt quaſi pars venæ magis digeſta:quod & patet omni experimento,ac ſapientes dum vtrumq; fundunt,impurioribus conſtare partibus ſulphuris,atq; argenti viui plumbum reperiunt;quàm ſtannum. Atq; humidius eſſe plumbum, vnde faciliùs eliquatur igne, teſte Philoſopho in 4. Meteor. Sed vt redeamus ad principia naturæ, quæ poſſunt aquis communicari: eſt Molybdos Græcè plumbum. Molybdena verò (quam & Galenam vocant) Plumbago, terra ſcilicet, ſeu lapis plumbarius, ex quo conflatur plumbum. Qui lapis duplex reperitur, vt ex Plinio elicitur lib.34.aut enim plumbũ in ſua prouenit uena,quæ nec quicquam aliud ex ſe parit.Aut cum argento naſcitur,mixtisq. uenis conflatur. Eius qui primus fluit liquor ex fornace, ſtannum appellatur, qui ſecundum argentum; qui remanſit in fornacibus Galena, quæ & Molybdena dicitur,ſecunda ſcilicet,& factitia Molybdena,quæ rurſus conflata in fornace,dat nigrum plumbum,deductis (ideſt minus) partibus duabus,quàm prius. Hæc Plinius. Naturalis quidem eiuſmodi Molybdenæ ſpeciem à Coſentinis argenti fodinis accepimus, quæ indigenis Galanza,corrupto à Galena uocabulo appellatur; terra prædura, ac lapis cineracei coloris argento adglutinatus;quæ conflata primo mittit ſyncerum plumbum; ſecundo argentum; tertio ipſam rurſus Galenam, quæ eſt Molybdena Dioſcoridis, & ſecunda Molybdena. Quæ nihil aliud eſt,quàm lythargirij ſpecies, colore flaua,& cum teritur rufa, ac rurſus conflata nouum mittit plumbum. Eſt præterea Molybdoides apud Dioſcoridem, lapis plumbo aſſimilis; cuius copiam è montanis Hetruriæ atque Liguriæ accepimus, lapis plumbo adglutinato perſimilis,ignis tamen experimento ſterilis,ac fragilis malleo. Ex his ergo omnibus naturis terrarum poſſunt aquæ aliquam plumbi impreſſionem recipere. Atque hæc quidem aliquando manifeſtè ſulphurea eſt,atq; argentea. Non ratione principiorum tantùm,in quo cum cęteris metallis communicant;uerum etiam quoniam ex plumbario lapide (ut meminit Plinius) manifeſtè liquidum aliquãdo ſulphur exudat, ac fœtidum in multis argentum uiuum deſtillat. Ex quibus aquæ uariè poſſunt contaminari,craſſæ,& acres fieri,atq; olidæ. Necnon actu aliquando calidæ,quod planè in plumbarijs patet Lotharingiæ balneis. Potentia tamen præ humanæ temperaturæ gradibus frigidæ, ac ſiccæ ſunt qualitatis. Quod probat experimento Galenus 9. Simpl. quippe infuſus quiſpiam liquor,ſiue oleum ſit,ſiue aqua,ſiue uinum in mortarium plumbeum, piſtilloq. ſimili exagitatus; multo ſubinde frigidioris liquor efficitur facultate, quàm prius fuerat. Refrigerat enim inquit,roſaceum,ſed maximè ſi ex plumbo agitetur. Et aqua ex lotura plumbi ut ex Dioſcoride elicitur lib.5.) poteſt refrigerare,adſtringere,opplere caua,mollire, oculorum fluxiones ſiſtere, & vlcerum excreſcentias cohibere. Vnde & mediocriter exſiccare has aquas elicitur. Siccant enim præ humanæ tẽperaturæ gradu,vt ſcribit Auerroes,Colliget: minus tamen ſiccant quàm quæ vel ſtibion,vel ferrum,vel argentum abluunt. Quæ eſt Galeni ſententia 9.Simpl.qui tùm experimento probat,tùm ratione, multis ſcatere plumbum aëreis atq; humidis partibus. Ac ea qualitatum mediocritate aduerſus cæteras fluxiones incipientes plumbum, ſicut & pro portione aquæ ipſæ ex plumbo probantur. Ad phlegmonas in ſede cum vlcere ſanandas,& ad eas,quæ in pudendis,teſtibusq. & mammis conſiſtunt: ſicut etiam ad vlcerum impletionem, & ad cicatricem obducendam conueniunt, nec non chironijs,quæ vocantur vlceribus cancrenoſis omnibus,& putredinoſis. Hæc ex Galeno. In potibus ſunt pectori graues, (eiuſdem Galeni teſtimonio VII. local.cæterorumq. ſimul medicorum aſſertione) noxiæ neruis,atq; aliquando acres inteſtinis. Quo nomine damnant omnes ex pluuijs aquas,quæ per canales plumbeos, aut æneas tegulas deferantur in ciſternas. Tardè digerere,ſtomachum aggrauare,laxare ventrem ſi diu in eſculentis ſumantur, ſanguinem inficere, acres ſeroſitates gignere, ſpiritus vitales incraſſare,iuncturas debilitare, multis excoriare inteſtina, ac acerrimas longo vſu excitare diſſenterias. Cui tamen ſententiæ ſi noſtrum iudicium adhibendum ſit; nos acrimoniæ aquarum eiuſmodi complutarum magnam partem accidenti cauſſæ attribuimus; ſolaribus nimirùm radijs, qui tegularum plumbi peraſſent ſuperficiem,eamq. delabẽtes aquæ recipiant qualitatem. Sicut & accidentali qualitati tribuendum eſt,quod ſcribit Serapio,edulia frixa,aſſa, adhuc ab igne calentia,& piſcium maximè in vaſis id genus,æneisq. ſuffocata,venenoſam qualitatem aliquando accipere. Ex accidenti forte dixerim vapore in vitium fieri: nam ex rationibus

nibus iam prædictis de simplici natura plumbi, multis constat plumbum aëreis partibus, minus acribus. Et stannum (vt scribit Plinius) illitum æreis vasis (vt nostrates consueuere) saporem reddit gratiorem. seu potius (quod dicere visus est) æruginis virus compescit. Itaq; generales caussas de impressionibus plumbi in aquis habuimus.

De plumbeis aquis, & locis. Cap. VII.

CÆTERVM aquas naturales ex plumbo, atq; stanno de proprijs mineris in Italia (quod sciam) non habemus. Quasdam verò in Lotharingiæ montanis recensent Germani authores Plũbers dictas; quas fusè magis describit Bartholomæus Cassaneus Burgundius in libris de rerum & mundi gloria in Belgis. Plumbarias venas, tàm albi, quàm nigri ijdem tradunt copiosas in Misenis, ac in Suditis montibus permultas. Plumbi verò fœcundissimas ad Gosselariam, vbi mons Ramelus totus ferè ex ea materia est, deinde in Cattis, deinde in Noricis. Vt ex Plinij autem monumentis habemus, plumbi venæ largissimæ fuere, quæ extant, in Lusitania, & Cantabria, Galleciaq. citerioris Hispaniæ, summa tellure harenosa, & coloris nigri, cæterùm arida, ac sterili. Et Trogo item Iustinus eam Hispaniæ regionem cum plumbi venis, atq; æris fœcundam prodidit, tùm minio, quod etiam vicino flumini nomen dedisse; necnon ferro, atq; auro, nam aratro frequenter glebas aureas excindunt. Cassiterides insulæ, quæ contrà Celtiberos Plinio, nomen ex mineris stanni accepere, quod κασσιτέρον Græcis appellatur, ac plumbo eas abundare Strabo est author. Qui & in Britannia nasci asserit copiosissimum, ac item Diodorus; citeriori scilicet parte, quæ Anglia dicitur, iuxtà Helenum promontorium, quod angusto tractu in Hispanicũ pelagus extenditur, ac S. Michaëlis hodie mons dicitur, vbi (vt ab Edouardo Carno equite, ac oratore Regio apud Pontif. accepimus) durat etiamnum ea plumbi fertilitas, atq; stanni præter cætera electissimi, extenditurq. in totam regionem Cornubiæ, in Vualliam, Voniam, ac Somersetensem, prouincias omnes Angliæ lætissimas. Porrò in Italia extat quædam plumbi materies in Hetruria sub Archiepiscopatu Senensi ad Vicum Creuoli, vnde qui rem tenent pigmentorum, Lazuleum eliciunt colorem, quam nec sine quadam argenti portione inueniunt. Reperta & in maritimis plumbi vena sub Forsina oppidum, cum argento. Porrò plumbi venæ sæpenumerò inter aurarias reperiuntur terras, qua si quoddam auri stragulum: quod cum infinitè aurum consumat in se, comparatum videtur naturæ prudentia, vt indesinenter suppullulet, sicque pabulum indeficiens præbeat fœtui tàm nobili, alioqui citò desituro. Qua propter vt fertiliorem plumbarij artifices ex illius mineris vtilitatem capiant, fodinas ipsas iam fructu exhaustas obruunt terra, donec per aliquod tempus vberiùs regerminet. Raræ ergo ex materia plumbi aquæ naturales sunt, ac rarò idcirco apud medicos authores ad vsum aliquem describuntur. Vt plurimum autem quandocunq; vti id genus aquis opus est, ex lotura plumbi colluuiem parant, Dioscoride authore lib. 5. Seipso videlicet trito in mortarijs plumbeis, affusa pluuiali aqua, donec crassescat. quale liquamentum in canceratis tumoribus, & quibusdam id genus vlceribus vtiliter vsurpamus.

Cassiterides insulæ.

Lutura plumbi.

Bal. plumbea in Lotharingis.

INTER naturales autem in hoc genere aquas, easdemq. nobilissimas, balnearum quarundam in Lotharingiæ finibus describemus historiam, quam ex Bartholomæo Cassaneo Burgundio, authore nobilissimo accepimus, fidedignisq. multis alijs authoribus comprobamus. Snnt enim hæc balnea, ob mirandas vtilitates, non Galliæ modò, ac Germaniæ, verum etiam apud longinquas alias nationes celeberrima. Hùc claudi comportantur, tremuli, stupidi, inflati, malo habitu affecti, & qui iam è longo quopiam morbo salutem desperantes, in probaticam veluti piscinam descendunt. Qua propter ad opportunos vsus commoda in his balneis sunt hospitia, loca vndiq. amæna, & omnium rerum, quæ in balneis requiruntur, copiosa. Est in medio lata in quadrum lacuna, fulcris, ac muro circumsepta, in quam per faciles gradus est descensus; ac ex ea diuersi hinc inde deducuntur canaliculi ad priuatas lauationes sub hospitijs, pro ratione, & temporum, & personarum, & id genus occasionibus obeundas. Minera, vt propositum est, ex plumbi in primis substantia constat, cum sulphuris, atq; aluminis mixtione, pluri etiam quàm quæ naturę plumbi requiratur. Quare calidæ sunt ad tactum, mediocriter exsiccant, abstergunt, inueterata, ac impacta alicubi vitia, etiam indurata discutiunt. Frigidis, humidis, curatuq. difficilibus vlceribus conferunt, præsertim sedis, ac vitio hemorrhoidarum obortis. Dolores artuum abolent, serpentia inter cutim vlcera sanant, elephantiasique, si per initia sumatur balneum, vnicè prosunt. Cancro à primaria plumbi proprietate medentur, & ex hinc (quæ nos multorum vsu,

Minera.

Operationes.

vſu, ac fide atteſtamur) malignis alijs vlceribus, ſinuoſis, phagedenicis, carioſisq; in oſſe, ac fiſtuloſis optimè faciunt. Multiplicis deniq; inter alias medicatas experimenti, ac in balneis præcipuè, & in lutationibus recipiuntur. Tota æſtate.

Lacus plumbeus in Perù, qui ſe ſubmergant.

MAXIMVM inter omnes, quos legerim, audio eſſe lacum in Perù, à Cuſco ciuitate ibi regia 40. Leucas diſtantem, ac ex plumbi natura memorabilem. Eum deſcribit Petrus Cieza Hiſpalenſis auctor de rebus Perù, quem Verhacula eius regionis lingua Tiquica aſſerit appellari, à plumbi ſcilicet quod Tiqui dicunt natura, ac maximè circa ipſum lacum abundat, octoginta Leucarum amplitudine nuncupatum. Quod memorabile verò in eo eſt, cùm decem circiter inſignes fluuios, compluraque alia è propinquis montanis fluenta recipiat, eos quidem omnes ex vaſtiſſimo veluti amne ad orientalem ſitum, 40. in- Submerſio lacus. frà alias Leucas, in alium lacum exonerat, vbi abſorptus in totum, nuſquam ſubinde apparet. qui ex occultis nimirum cauernis (vt de multis eiuſmodi alijs diximus) ad mare tranſmittitur.

De aquis naturalibus ex auro atque argento. Cap. VIII.

Auri perfectio. AVREAE aquæ naturales, raræ quidem inueniuntur, quanquam fama reputantur nobiliſſimæ. Vnde Grottam Viterbij, & quaſdam S. Caſſiani aquas, ob egregias virtutes prædicant Aureas: Qui nimirum in illam auri, atq; argenti gloriam reſpiciunt, non præuias in eis naturæ mixturas. Eſt enim aurum (quis dubitet?) ens perfectiſſimum, non in metallis ſolùm, ſed nulli cedit rerum compoſitarum dignitati. Omnes in auro qualitates aliquid præ ſe ferunt cœleſtis; pondus, quo fermè ſuperat omnem grauitatem elementi, mollitio, extenſio, reſiſtentia non cum igne ſolùm, ſed cum tempore, permanens omni experimento ſemper idem, & incorruptum. Propterea dicunt ſapientes, quòd ſicut natura ſemper intendit gignere maſculum, vt quod melius eſt, & perfectius; ita ſemper in metallis intendit aurum, niſi quid impediat. Quo nomine rectè vltimum ponitur aurum in intentione naturæ, ac finis optimus metallorum, arte tantopere quæſitum à ſapientibus, deſideratum omnibus nationibus, illuſtre ſplendore ſyderum. Soli verò quã ſimillimum, non tantùm nitore, ac fulgore, ſed virtute quoq; viuificante: vnde ad affectus Argenti. cordis, atq; animi à Medicis celebratur. Proximè ad auri conditiones accedit argentum, diei ſerenitatem referens, clarius auro, & magis ſonorum. Nam eadem vtriq; principia, etiam propinqua, niſi quia in argento minus elaborata cùm ſint, vt inepta ad aurum, naturaliter producunt argentum. Et arte; nam per longam præparationem, diligentemq; ſapientis induſtriam, vtiliter argentum tranſit in aurum. Imò etiam argentum tanquam Lib. 33. cap. 4. matrix, alumna eſt auri in metallis. Omni auro (vt tradidit Plinius) ineſt argentum vario pondere, alibi dena, alibi nona, alibi octaua parte. Secernunt item metallarij ſæpè ex aurarijs argentum, quanquam id vberius ex ſuis argentarijs proueniat. Connaſcitur etiam cum ſtanno argentum, vt ſuperius diximus. Cæterùm ſi penetremus in opera naturæ, aliud eſt conſiderare aurum, vt aurum; & aliud in minera ſua, quam in his aquarum differentijs maximè quærimus. De auro namq; vt aurum eſt, idemq; ens perfectiſſimum, hoc ſcire eſt operæ precium, quòd nedum quicquã ſuæ præſtantiæ impertire poteſt aquis ipſum abluentibus, ſed ex vniformitate exactiſſima ſuarum partium, nullo neq; accidente naturę, neq; artis magiſterio aliquam ſui iacturam, aut tranſmutationem ſuſtinet, niſi auri ſemper in aurum. non ſale, non igne, non aceto, nullis ſuccis, nulla rubigine abſumitur. Non ergo in aquas imprimit. Atque eodem iure poſt aurum nuncupandum venit argentum. Alioqui clara eſt ſententia philoſophi in 1. Problem. 33. Aes, argentum, cæteraq. generis eiuſdem, propter contumaciam ſubſtantiæ, & cibo contrariam, concoqui non poſſe à calore animan- Lib. 29. cap. 4. tis, neq; à ventribus reſolui. Quamob rem (quod à Plinio ſcribitur,) ſi auro liqueſcenti gallinarum membra miſceantur, conſumere hæc illud in ſe: fabuloſum id potius quàm miraculum reputamus, vt pleraq; eiuſmodi narrantur. Nam ſi igne aurum eſt immutabile, immutabile & à quocunq; calore eſſe neceſſe eſt. Quo nomine explodenda quoq; venit Diſtillatæ aquæ ex auro. impoſtura quorundam, qui ſub prætextu cordialis prærogatiuæ auri, ipſum in deſtillationibus herbarum, carniumq; gallinarum commiſcent; quę leuis ſuperſtitio eſt, ac fuci ſanè plena. Tàm ex parte auri, quàm plantarum ipſarum. Quippe in tanta ſynceritate mixturæ, quidnam auri tàm facilè exoleſcere poſſe in aquas putandum eſt? Aut eſto quiddam vi ignis fatiſcere; ſtillatitiorum imbecillitas qui poterit vllas illius fomitis partes adeò tenues, & cœleſtis naturæ retinere, quin euaneſcant? Nullas verò materiales, neq; ſubſtantiales exhalare experimento compertum eſt: nam peracta deſtillatione, remanet eadem por-

portione aurum,eademq. meriti penſione. Minimè igitur in vapores herbaceos tranſire ex eo quicquam fatendum eſt, ob difformitatem ſubiecti, quantum cœlum à terra. In hac opinione cum dictis ſupra allegatis ſummi philoſophi,inuenio Braſauolum, Scaligerum, Scaligerum, Fallopium, Thomam Eraſtum, & communem hodie conſenſum medicorum Vrbis, immutabile eſſe Aurum ab omni calore. Hoc verò obiter dixerim, aquam in qua aurum inflammatum extinguitur,veſtigium ſaltem de ignea virtute,dum exhalat,ſibi poſſe concipere,metallaris nimirùm impreſſionis, auri nihil. quod planè teſtatur etiam Dioſcorides lib.6.cap.7.ad Aconitum. Conferre inquit,vinum in quo aurum,ferrum,argentumuè candens fuerit reſtinctum. Vel (vt nonnullis morem geramus) auratas vtcunq; habueris aquas, ſi ſubtiliſſimas auri bracteas cum nitidiſſima fontis aqua concorpores, qua vinum in poculis temperes. Vel ſi eaſdem deſtillatis liquaminibus edendis commiſceas,ouorũq. vitellis præcipuè,quod in vitali robore conſeruando doctus quondam Marſilius conſuluit. Sic enim aurum potabile æmulari quis poſſet, quod tamen longè admodum aliud eſt, & quam Quintam vocant eſſentiam,magiſterij reconditi, quod iactant ſecretum ex Arabum traditionibus calluiſſe Raymundum,Arnaldum,atq; alios. Ex quibus non contemnendum hodie artificium de diſtillationibus profeſſus eſt Hieron. Rubeus. Vel quas non immerito laudare ſoleo precioſas diſtillationes,atq; antidota,quæ ex precioſiſſimis materialibus,atque Auro etiam variè præparato conficiunt. Quam curam hodie ſuſcipiunt Principes,& ex noſtris ſumma laude dignus COSMVS MEDICES Hetruriæ Dux MAGNVS,qui admirandos per id genus deſtillationes,atq; antidota præſtat effectus. Ex quibus intelligitur, (ſi quid ſuarum facultatum poſſit aurum in illas nobiles deſtillationes imprimere, forte admixtum,vel ſolutum) ex proprijs quidem mineris non poſſe aquas vllã auri qualitatem,admodum excipere;ratione contumaciſſimæ mineræ ſuæ. Eſt enim minera auri varia,ac lapis ex quoddam marmoris genere glarea candida adglutinata, vix cuneis ferreis, eiſdemq. malleis expugnabilis,nihilq. durius putant,Plinio. Neceſſe eſt ergo aquas naturaliter,aut purum aurum aſſumere, aut præiacentem materiam. Purum aurum intelligo, perinde in quibuſdam fluminibus viſitur,quæ aſſiduo curſu,atq; attritu,exiguas auri micas conducunt. Vt Doria fluuius in Baltheis, in cuius aquis ſolarium atomorum inſtar, micæ auri emicant. Et in multis alijs fluminibus, quæ dicemus:de quorum aquis idcirco haud alia æſtimatio eſſe debet,quàm quæ fit de arenoſis reliquis. Porrò tandem ſi præiacentem auri reſpiciamus materiam;communem,ac eandem ferè habent aurum,ſimulatq. metalla cætera materiam,quatuor elementa,aquam & terram,ſulphur forſan, & argentum viuum. Ac æquè igitur omnium impreſſiones,terreæ,ſiccæ, calidæ. vt de cæteris metallis iam diximus. Haud tamen omnia metalla eiuſdem ſpeciei facimus, & quæ differant tantùm accidentibus. Communicant enim genere;differunt ſpeciali virtute mineræ,& ſicut generaliſſima à ſuis ſubalternis, & ſpecialiſſimis. Concludamus ergo mineram auri infundamento commixtarum eſſe admodum partium,cùm elementarium,tùm cœleſtium. Inter elementares ſunt terreæ partes præcipuè, deinde igneæ, ac diſſimilarium ſubinde partium ſulphuris,argentiq. viui. Cum cœleſti eo calore virtutis mineralis,qui ipſas fouet,& cum diuerſis lapidum, liquabilium, atramentorumq. generibus commiſcet: quæ facilè omnia in aquas tranſeunt. Ex quibus vis aquis ipſis acquiritur exſiccandi in primis,quæ ſymbola eſt igni; & terræ proprietas,eademq. communis vniuerſæ metallicæ naturæ. Deinde calfaciendi,ac moderate digerendi,atq; confortandi. Poſteà effectuum cum de tertia,tùm de quarta claſſe operationum, numeroſa ſequela eſt, eædemq. cæteris aliarum minerarum operationibus non diſſimiles. Nec alias ferè inuenias ab aurarijs aquis operationes, quàm à cæteris metallis.

Aqua inaurata.

Aurum à quocunq; calore immutabile.

Aurariæ aquæ duplices.

Impreſſiones aurearum.

Qualitates.

De aureis aquis, & locis. Cap. IX.

IAM ex tot prænarratis hiſtorijs de metallis,palam eſt ſeptentrionalem plagam abundantiſſimam eſſe omni genere metallorum,& etiam auro. Nihilominus fama eſt circa meridiem vſq; ad Indias copiam auri multam,atq; argenti eſſe. Verum tamen cum rarò fiat in his partibus aliqua mentio minerarum, ſed eam copiam è fluminum harenis colligi, quemadmodum dicemus; veriſimile mihi fit paucas in eis reperiri mineras; & præſertim quia pauca ab æquinoctiali infrà dimenſio eſt terræ, quæ non magno Oceano ſit occupata. Sed veriſimile inquam eſt ea ingentia flumina,quæ vſq; à montanis ſeptentrionalibus deſcendunt,deſertaq. pertranſeunt maxima, ac inacceſſa;id genus harenam ab illis montibus, ac deſertis longiſſimè conducere, quorum permultos poſteà ſuo loco narrabimus. India inferior in qua flumina produntur aurifera, gemmis, ac margaritis abundare traditur; quæ verò altiùs temperato magis cœlo ſubijcitur, copioſior auro;vbi glebas in-

ter dum

terdum magnitudine glandium puriſſimi auri reperiri conſtat quoq; fama veterum,qui vix Indum amnem tranſiere. Poſt noſtrorum autem temporum nauigationem ex occidente in Indias quæ via veteribus fuit intentata;ſpecialẽ magis horum locorum notitiam habemus, ſub portu Motonchel littora margaritis,atq; aureis harenis conſperſa eſſe. Regnum quoq; Nauigui altiùs opulentiſſimum ſub Magno Cham. Et propiùs occidentali ſitu ad arctos, quæ terra Florida, & maior Hiſpania dicta eſt, ingenti auri copia diues, ne hic auriferos campos,amnesq. ſigillatim percurramus. Cana quoq; prouincia, vbi æſtus maior, tota aureæ mineræ. Infrà tropicum verò,ex nouiter repertis inſulis Cuba,& Quiqueia (vt fœliciſſimus Columbus retulit) præter alias gratias,ditiſſimæ auro ſunt,quod partim foſſile, è cauernis eſt, partim è tophis, ſaxisq. excutitur,innumeris verò glebis ex agreſti terra,vel ex fluminibus,atq; harenis ſecernitur. Propius verò ſub æquatore circulo prouincia maxima Perù,quæ & Paria,& nouæ Caſtellæ ab inuentoribus Caſtellanis nomen accepit, omnium,

Platta fluuius.

quas orbis terrarum habet,auro, atq; argento ditiſſima. Vbi fluuius ab argento Platta hiſpanico idiomate fertur,immenſæ magnitudinis. Traiectu autem ſiniſtro extrà Gades per mare Atlanticum,terra aridior ſydere,nec adeò abundare auro legitur. Scribit Franciſcus Aluareſius,qui totam ferè Aphricam peragrauit,ad Nili dexteram, apud gentes Agaos Argenti metalla eſſe,quod lignis in ſpecu accenſis eliquatur; qui primus inueniendi metalla, modus fuit. Ad conſpectum autem Aphricæ, orientali parte, Zaphala in Troglodytis eſt inſula,ex qua aurum meridionales copioſiſſimè fundunt. Nec procul,contra ſinum Arabicum Achiloam, alia inſula huius metalli diues. Et Ormus aduerſum ſinum Perſicum inſula,feraciſſima item auri,vbi celebre hodie Indiarum,ac Luſitanorum emporium: & poſt hãc Angradiba orientalior. Taprobana autem maxima orientis inſula, nec non plura hinc loca maritima,antiquiſſimæ fertilitatis traduntur metalli huius. In continenti autem ab inſula Ormus c c c. mill. paſſ. Cambaia. Et hinc centies decies milliariorum itinere Calechut,item emporium orientis gemmarum maximè, ac aromatum famoſiſſimum. Quas tamen terras non adeò, vt fama ſonat, abundare auro nec metallis, quæ ibi naſcantur,ſcribit Ioſephus Indus, in noſtras hoc tempore regiones aduena, & ſcriptor rerum orientalium, optimæ fidei. Sed,vt ipſe inquit,nationes ſuperiores vſque à Cathay, æra quoque, & ſtanna,ac plumbum pro mercimonijs in infimã Indiam afferre,quę cum gemmis, ac aromatibus ſuis vſq; ad hanc diem commutant. Cui rei conſonat veterum teſtimonium, dicente Plinio, quòd quæ inſulæ extra oſtium Indi Chryſe, & Argyre vocitantur, quia ijs aureum, argenteumq. ſit ſolum, haud facilè credendum. Noſtri etiam iuniores aſſerunt Canagoritanos, qui abſunt milliaria circiter nonaginta à Calechut, è montanis ſuperioribus ferè tricenis milliaribus aurum aduectum cudere. A terris nimirum prædictis magni Cham, cuius regnum ampliſſimum,è tropico vſq; Cancri,Eooq. tenus,vbi à nouis geographis Sinarum mare fertur,in aquilonem protenſum, auri paſſim, nec minus aliorum metallorum fe-

Sinarum mare.

rax. Quam monſtrauimus iam terram, maximè metalli naturam diligere: itaque nec duri Scythæ eis carent, apud quos mons Cophantus ardens, ex minera ibi natiui ſulphuris conſtat. Quare eodem terrarum tractu in occiduas magis partes, ſub arctico tellus,quæ citrà Sarmatas Moſchouiam continet, Ruſſiam,& Daciam, & vltra Mare Germanicum Liuoniã, Suetiam, Noruegiam, Gothiam, quarum terrarum iam exploratam magis habemus notitiam, glebis auri per omnia pinguiſſima eſt; quas (vt teſtatur Olaus,& Ioannes Gothi authores) agricolæ ad tædium vſq; ſæpè excinduut,opprimuntque, nam crebris metallorum lapidibus minus diuites reddit agros annona. Habent tamen certas in montanis mineras, quas reges in theſauris ſuis reſeruant: quales auro fœcundiſſimas habet Gothia ad lacum, Meler,hincq. Suetiæ, & Gothiæ regem eſſe inter cæteros Europæ dominos opulentiſſimũ. Subinde in vltimis terris per hunc tractum Aquilonis, Hiſpania hac quoq; auri,ac argenti fertilitate nobiliſſima eſt. Hiſpaniæ metalla Carthaginenſes primum occupaſſe teſtatur Diodorus:quibus poſteà ad Romanos deuolutis,proditum monimentis habetur, Plinio teſte,Aſturiam prouinciam,Galleciam,atq; infrà Luſitaniam Vicena millia pondo auri ſingulis annis præſtare ſolitam. Nec minus hodie reperta eſt diues argento,apud Sibiliam,quæ antiquis Hiſpalis, PHILIPPO Auſtria Hiſpaniarum, atq; Indiarum Max. Rege in montanis,quæ vulgò Serra morena,ac fodinis inter alias ditiſſimis Guadalcanal nuncupatis, ex quibus argentum eliciunt puriſſimum,ex maxima copia. Ab Hiſpania citrà Pyreneos Aquitania pariter auriferax:& altius Normandia,& (vt aiunt) Britannia. Porrò in Germania, multis in locis habetur natiuum aurum,argentumque,in Veſtphalia, in Cattis, in Franconia,in Saxonia,in Voitlandis,in Bohemia,in Lygijs, quas omnes noſtris temporibus inuentas narrant, cæterasq. argenti mineras ſuperare toto orbe, quæ in Miſenis multiiugæ fodiuntur. In comitatu Tiroli, ad oppidum Schetuazium fodinæ ſunt argenti atq; æris fœcundiſſimæ,in quibus aſſiduè hominum millia fodiunt,cauernis in Plutonis ferè viſcera penitiſ-

nitissimis. In Noricis verò, Carpatho monte amplissimo, Dacia item & Moldauia venę auri ditissimæ. Auriferæ ad Albā Iuliam in Transyluania, quæ & Dacia: & ad Zarmin Coloniam Rom. & infrà paulò Abrugbauca oppidū, diues gemmis, & auro, quod istic eruitur obrizum dictum, & ibi certis locis auri lauacra sunt, & Chrysolapidis fodinæ, Georgio Reychers Dorfferi Trāsyluano auctore. Item Marisius flu. aurifer. In Thracia Pangæo monte auri minera habetur, necnon Rhodope argenti, qui hodie Argenteus idcirco mons eo idiomate appellatur. In Lidia, in Troade, quæ Hellesponto adiacet, in Carmania Asiæ, in Persia, in Armenia, in Arabia Sabeorū montibus, Plinio. In Creta insula Ionij, in Cycladum insulis Aegei, & propè nos in Dalmatia, & in Carnis. Fœcunda quoq; auri metallis Italia, in Vicentino agro, & in Transpadanis ad radices Alpium, & in agro Vercellensi, Strabone teste in 5. quæ tamen hodie non fodiuntur. Fodiebantur olim etiam in Senensi agro, in monte Argentario, in monte Tiniata, apud Massam, & sub oppido, cui exinde nomen Mons æris. Fœcundus quoq; argenti mons lapideus in Calabria, ad oppidum Lungobucco in agro Cosentino, qui nunc Philippi Regis iussu foditur, ac duplum reddit impensæ. In Piceno item ad radices Apennini, vbi iugum Manardum inter Amandulam, & montem Fortinum oppida, quod mineræ aureæ totum est, canalitij generis durissimi. Ac iuxtà Fluentum Ambrum, quod piscium delicati generis ex ea materia alumnum putant; ac micas ducere aureas. *Ambrum flu.*

Flumina aurifera.

COMPLVRA autem memorantur flumina, quæ fœcundas auri glebas ducunt. Vt Pactolus Lydiæ in Asia fluuius, qui & Chrysorrhoas idcirco dicitur, ex Tmolo aurifero monte excurrens. *Pactolus flu.* Vbi & Meander alius fluuius, à flexuosis admodum recursibus sic dictus, & auriferax. *Meander flu.* Quæ laus de Tago quoq; in Hispania proditur, de Hebro in Thracia, & de Oxo in Bactris, necnon de riuis atq; harenis quibusdam apud Syphnum insulam Cicladum vnam, & apud Thasum ex his aliam, quę aurea idcirco vocitata legitur, Thasio quoq; eius sobolis lapide clara. *Tagus. Hebrus. Oxus.* Tales item constat habere glebas. Eridanum ab Alpibus, quà primò Doriam capit fluuium, ex cuius harenis hodie etiam legunt aurum: Et alios hinc atq; hinc amnes auriferos, Tarum, Tanarum, atq; Tesinum. *Tarus flu. Tanarus. Tesinus.* Celeberrima verò fama Aurei Velleris in Colchide, ex harenis, aquisq. eiusmodi auriferis orta est. nam vt Strabo auctor est, ex Caucaso monte in Soanis flumina excurrunt, aureas harenas voluentia, quas lanatis pellibus cursui oppositis eliciunt, in magna copia. *Aurei velleris ratio.* Sicuti etiam celebre nomen extitit ab omni ætate de Gangæ Indiæ maximo fluuio, qui è montanis auriferis sub Tartaris aquilonaribus, diuiti iugiter auro, ac gemmis harena, in Indicum pelagus influit. Mexico in India occidentali fontes ac riui permulti aquæ purissimæ, quæ purissimum deuehunt aurum, montibus abruptis, ac in totum sterilibus. Plura alia apud externas, ac nouiter inuentas terras flumina sunt aurifera, quorum nomen non constat.

Aurearum aquarum speciales virtutes.

CAETERVM quòd speciales aliquæ sint aquarum virtutes, ac nobilitati auri conformes, non tàm deerunt nobis rationes, quàm exempla. Rationes sunt. nam, cùm in omnibus rerum speciebus vltimarum differentiarum analogia quædam sit, ac dignitas; verisimile videri poterit, mineralem virtutem auri, cæteras aliorum mineralium dignitates superare, ac specie cœlesti esse, vt reliquarum gemmarum. Ergo si aliquæ ex eius virtutis fomite proficiscantur virtutes, maiores sanè eas, & quandoq; mirificas ab aurarijs proficisci posse fatendum erit. Duplici ratione; tum quia aureæ naturæ materialia ad exactissimam elaborationem perueniunt. Tum quia caloris in se temperamentum obtinent ferè cœleste. Immo non dubitant Astronomi in omni Metallo, vim cœlestē, ac certi etiam syderis præualere, & in auro præcæteris, atq; argento. *Operationes nobilissimæ.* Sicque Metalla operari asseuerant, non à propria temperie solum, ac à qualitate elementari, sed etiam à tota forma, quæ præter omnem materiæ dispositionem (vt Peripathetici quoq; fatentur) connexu quodam à supercœlestium illorum formis pendent, quarum haud dubiè virtute insita multa operantur. Quare Aurum præter operationes prædictas, à mixtione, ac qualitatibus materiæ propriæ; vt forma eius formæ cuidā cœlestis est soboles, nempè Solis, atq; Iouis; à Sole quidem habet (vt diximus) fulgorem, & speciem, à Ioue autem exactam temperiem, ac eorundem insuper Planetarum aliqua pollet facultate quorum est illustrare, viuificareq. spiritus, & fouere humanam vitam. Sic Auratæ aquæ occulta (vt aiunt) virtute operari dicentur. Sic tum animales, tum naturales potentias, tum vitales tueri: ac animam ipsam coniunctam consequenter respicere, quæ vna in toto concatenat omnes illas potentias in vniformem vitā. Ac pariter instrumenta ipsa, vnde sibi inuicem mutua suffragia in vnionem vitæ suppeditant tueri poterunt. Cor ipsum in primis, præcordia, pulmones, thoracē, & reliqua viscera confortare; cerebrum

subinde, neruos, ac cætera sensoria reficere, animum exhilarare, spontaneam mæstitiam tollere, hebetes spiritus vegetare, visiles præsertim: & omnia deniq; cœlesti naturæ auri attributa efficere.

Aurea aqua Regum Persarum, ex Athenæo.

AGATHOCLES Aquam auream vocatam esse scribit in Persis, atque fontes esse septuaginta, ex qua nulli bibere licet, præterquàm soli Regi, atq; seniori illius ex filijs. Ex **Natura.** alijs verò si quis hanc aquam biberit, capitis mulctatur. Hæc Athenæus Dipnosophistarum libro 12. quam aquam naturalem intelligi debere non est dubium: nam septuaginta dicit esse fontes. Auream verò vocitatam, an ad reuerentiam regiæ maiestatis, an pro bonitatis encomio, an quia auri præteriret metallum; id ex recentioribus historijs determinandum relinquo.

Balnea aurea in Italia.

EST autem hæc in quibusdam balneis vulgaris opinio, quam in communem gratiam non deerimus adscribere, vt cum aliquæ inueniantur aquæ insigni aliqua virtute præditæ, eas aureas nuncupent. Tales aliqui (vti dixi) prædicant Viterbienses illas de Grotta aquas, **Viterbiẽsesaureę.** quæ & aureum ab imo aluei referunt colorem, & tenuissimæ substãtiæ sunt: & super omnia, quoniam ad omnes morbos iactantur vtiles, quas inter æneas retulimus, verè nobiles. Au- **S. Cassiani aureæ.** ream porrò mixturam quandam conducere diximus S. Cassiani aquas, tùm Ficuncellæ, tùm de Buxo præcipuè, iam exaratas in Ferreis. Nam Pyritidis lapidis ex earum cuniculis eruimus copiam, quem fusione, malleo, ac vario ignis experimento, aliquam argenti atq; auri portionem continere comperimus. Ita in Carnis inuenta nouiter quædam aqua, Aurea quibusdam dicta est: tum ob titulum repertum in eis balneis, Aqua Dei, & vitæ; tum Strabonis testimonio, qui ad Timauum portum, vbi hæ aquæ sunt, locum ad purgandum aurum idoneum commemorat.

Aquæ sub Meuania in Vmbria.

INTER eas, quæ pro communi fama, aut sacræ appellantur, aut aureæ, aut seruili, quapiam nominis prærogatiua, recensebimus hic quasdã sub Meuania aquas in Vmbria. Quas ab Alfonso Ciuarello ex ea oriundo accepimus, ac ex eius censu breuiter describemus. Vbi locus (inquit) cum antiqui balnei vestigiis, nunc inuersato vulgò nuncupatur, deducta (vt videtur) voce, quòd imber sacer olim dictus fuerit, ac de ea Propertium poetam Meuanietem intellexisse illis versibus lib. 4.

Quà nebulosa cauo rorat Meuania campo
Propertij locus. *Et lacus æstiuis inteper Imber aquis.*

Quanquam lego equidem in bonis codicibus, lacus Vmber, qui melior est sensus, ac vicinum facile vocat lacum vadimonis, qui instantibus æstiuis pluuijs (vt in sua historia dictũ est) **Vsus.** mirificè mutatur, salitq. & ceù æstuans suis aquis. Asserit tamen harum antiquam fuisse traditionem, & vsurpari etiamnum solitas & in potibus, & in balneis. Nam agrum, vbi nascitur, immo totam illam planiciem, aureis micis scatẽtem videri, & terræ glebis alibi croceis, alibi diuersi coloribus, qua vbicunq; foditur, aqua scaturit limpidissima, Calculosis vtilis, scabiosis, & claudis, & alijs morbis sanandis.

Argenteæ aquæ sub Parrano Castro in Clanibus Tusciæ.

ARGENTI porrò manifestam naturam referunt quædam paruæ aquarum scatebræ in finibus agri Vrbeuetani, qua Clanes flu. pertingit, sub Parrano oppido. Vbi è scopulosis, **Minera ar.** asperisq. iugis, saxis olim erutis marchesitæ specie, glebosis, ac grauibus, hisq. ignium experimento subactis purum argentum defluxit, quãquam tamen superasse impensam lucrum testis est Paris Philippescus Vrbeuetanus ibi Carniolæ dominus, ex cuius relatis hanc hi- **Qualitates, & vsus.** storiam confecimus. Vnde & hæ aquæ è confluentibus in eos riguis collectæ, in conuallem tandem ex varijs erumpunt venis, actu quidem frigidæ, claræ substantiæ, sapore exsiccante, ac metallico, gustui tamen non iniucundæ, ac in potibus medicatis de more ebibitę, purgantes largè ventrẽ, ac vrinarios meatus exactè abstergentes. Quo fit, vt ex indigenis, qui morbos patiuntur renales, harenas, calculum, mingendi difficultatem, consueti sint multi, & ex **Electio.** Perusia hinc 20. mill. pass. probati viri, ad earum potus æstate accedere, ac vtilissimas experiri purgationes. Nec sane vsu indecores, nisi post Clanes vicinæ ad quinq; mill. pass. S. Cas- **Vicinis.** siani aquæ ipsarum obscurarent laudem, & quia auctis per hiemem Clanibus occupantur ipsarum coluuię; donec verè nouo redeunte, ac refectis iuxtà fontibus excipiuntur ad vsum tota æstate vtiliter.

Aquæ ad Viuares in Delfinatu.

In Delfinatu Galliæ, sic nominata posteris regione, qua parte ponuntur à Latinis Allobroges, non pauca sunt calidarum aquarum exempla, & quædam iuxtà Granopolim feruentes. Tractu verò Lugdunensi qua excurrit Rhodanus, nec longè à Vienna, ac Valentia plus tribus leucis, vbi vicus Gallicè Charmes, & voulte dicitur nouiter scatebra quædam venit in vsum admirandarum proprietatum, quando ceù diuino quodam instinctu cæcum alioqui incurabilem, tàm illitu oculorum, & balneo, quàm earundem aquarũ potu persanarunt. Adhibitę autem multis alijs experimentis, cùm & arthriticis, quoque, & Ischiadicis, & eiusmodi ex defluxione morbis mirificè auxiliares inuentæ sint; aucta in dies earum fama in vniuersam regionem, ac à medicis Lugdunensibus, è quorum chyrographis hæc accepimus, examinatæ hanc meruerunt censuram. Fuisse quidem has aquas iam olim in balneis celebres, tùm ex archiuij eius dominij cõstat, tùm ex ipsius fontibus, ac loci antiquis vestigijs. Nam cum subalta quadam rupe, hæ asperis vndique ac syluosis iugis scaturiant, præter aluei, ac fontis structuram, sacellum iuxtà habebant, quod quanquam neglectu dirutum, etiamnum S. Marcelli nomine vocatur, vbi peractis sacris, testantur consueuisse incolas, ac infirmos ad has aquas salutares descendere. Minera adhuc non satis definita est, nisi quia, cum sint aliquali tepore præditæ, cæterùm substantia non admodum graui, & quæ vix vllam sapiat mixturam; pleriq; in eam consenserunt prærogatiuam admirandarum operationum, & quia oculos præcipuè iuuarent, æris purgatissimam partem continere, alij aurum, alij forte Cadmiam. Quare & nos donec certa magis de earum naturalibus qualitatibus facta sint iudicia, confirmamus standum esse experimentis, & quæ vt Viterbienses aliquæ, & vt ex Cadmia aquæ, & de buxo apud S. Cassianum habendæ sint. Et tàm potu, quàm balneo vtiles, tota æstate.

Operationes. Natura. Minera. Electio.

Aqua Tungri, nunc ad Leodium.

Rerum maximè vtilium semper apud sapientes, & ipsum eminentissimę doctrinæ Aristotelem, grata esse consueuit repetitio. Immo si harum aquarum quas sub Tungri descripsimus inter ferratas, repetamus nobilitatem; alteram earum concludemus prærogatiuam, aut has natura, & opere verè aureas, ac mirabiles habendas, aut certè harum exemplo arguendum erit, non dubiè in singulis aquarum fontibus, præsertim medicatis, quiddam inesse diuini, & has esse diuinissimas. Adrogant ad illam historiam maiorem fidem rationes ab ipsarum aquarũ natura, ac singularia simul experimenta peritissimi viri Iacobi Laurentij Cæsareę August. Philosophi, ac artium doctoris, qui diu apud has aquas commemoratas, nunc Romæ, in admirationem vsq; ipsarum virtutes obseruauit, ac eas his nostris monumentis referandas curauit. Cœli in primis, ac aëris eius miram arguit temperiem, quòd homines gignat proceros, fusco colore, ac adeò longæuos, vt in Spa, breui oppidulo, vbi hæ aquæ scatent à Leodio duobus mill. pass. complures haberentur, qui centesimum attingerent annum, aliquos se vidisse qui centum, & decem, & vnum centum viginti annos habentem. Agri verò cum montuosa regio sit, cæterum consita passim arboribus, ac frugifera, mineras non paucas habet ferri, & item ferri fornaces. Aquarum verò fontes variæ naturæ, ac duos inter alios esse præcipuos: quorum vnus extra oppidum, vbi peramœna patet planicies, alter, huic tamen secundus virtute, in ipso medio oppidi scatet. Amborum aqua (vt per breui typo à Plinio describitur) clara est, ac frigida, cæterum ferruginei, ac fortissimi saporis, caput ebibita adeò tentans, vt posteà qui biberint, quasi stolidi, ac ebrij concidant, vnde consueti sunt, qui eas primum curationis gratia assumunt, non stantes, aut ambulantes, sed sedentes bibere, quãquam quæ in oppido habetur mitior, minus hoc facessit negotiũ. Pluribus bullis extillantem, vt item Plinius; nã vase excepta post octauam horæ partem exhalãs, tota abit, seu ebullit circa vas in ampullas, sustãtia ipsa aquæ ceù auro conspicuo remanente, donec remissis bullis exoleta omni vi ac virtute, nec adeò vt prius, caput tentans. Quare & hoc insuper in ea notatu dignum est, quòd vbi in vase per quatuor, aut amplius dies subsederit, pulcherrimè ceù tela aranea ad superficiem obducitur, quæ tactu digitorum, vel in papyro conspersa, ex fonte quidem externo splendidissimi auri refert splendorem: ex eo verò, qui in oppido est, variegatum, ac Iaspidis instar lapidis, partim viridem, partim subrubrũ refert colorem, quę si non auri (me iudice) ferrugineam certè indicare substantiam non est dubitandum. Nam & ex scoria ferri minutã scobem cum aceti phiala confusam, talem auri videmus repræsentare speciem. Porrò admirãdæ magis hæ aquæ sunt ob suas virtutes, purgando corpora, vt Plinius, & calculorum vitia per vrinas. De more, qui post primos dies assueti ad externi fontis accedunt potiones, bibentes semel, euntes, ac redeuntes, à decem libris, ac duodecim, ad quindecim, ac viginti vsq; libras facilè ingurgitant (nam aqua aquã

Loci atq; agri natura. Minera ferri. Duo fontes. Qualitates. Murea species. Virtutes, & operationes.

expelit) ac tam largas subeunt purgationes, per aluum primum, mox per vrinas largissimè, vt in ipso spatio duorum milliariorum remeantes in oppidum, vigecies quidam visi sint emingere, ac exinaniri omnibus superfluis. Miricæ verò operationis in Hydropicis, etiam confirmatis, ac desperatis, vt cum siticulosis alioqui noxiæ esse soleant aquarum potiones; ex his non solum turgido exinanito in totum ventre extenuati sunt; sed omnino etiam sedata siti, ingentes matulas tum aquarum, tum ichoris ac virulentorum id genus humorum copiam, & per vomitum, & per vrinas, & omniquaq; emisisse. Quòd lienis non minus, & cæterorum viscerũ tumores extenuent, arcquatum, & exinde natas obstructiones ventris, atq; vteri inflationes, & renum ex calculo dolores leniant, trita perhibentur experimenta. Fractis præsertim longo vsu ad mensem, vel eiectis calculis. Bibitur autem æstate mane diluculo, & ventre vacuo, ad quindecim, ac viginti, vel amplius dies contumacibus morbis. Vsu tamen domestico inutiles, vel quæ ex oppidi fonte bibitur, excitans plerunq; vomitũ, quòd consulto quidam, & à cibo admittunt. Habentur, & pro Amuleto in venenis; nam serpentes, ac rubetas in fontem coniectas enecant, nec tamen canibus, si subinde eas ebiberint, noxiæ. Ita vt in toto orbe terrarum non sint aliæ similes; vel certè fatebimur cæterorum similiter fontium virtutes nunquam satis esse vestigabiles.

Hydropicis mira operatio.

Electio, atq; vsus.

Baln. de Fabaris in Rhetijs.

In Thermis autem vnicum ex auro habemus exemplum de Fabariensibus aquis calidis, quas Germani quidam authores apud Rhetios ita describunt. Sunt iuxtà auriferum Rhenum inter præruptos montes, salutares quædam aquæ calidæ, quæ duobus milliaribus germanicis à Curia ciuitate, loci, ac monasterij Sancti Benedicti de Fabaris cæperunt nomen. A conuallibus enim primo alta occurrit planicies, circumsita vndiq; collibus, vbi in secessu via caua, & angusta, qua vix radij solares pertingunt, descenditur, & ad quandam primò aquæ scaturiginem vehitur, Glacialem nomine, & exinde ad calidas istas, quæ sub cauitate montis balnea faciunt, iam trecentis annis à venatoribus casu quodam repertas. Quare cum essent olim hæc loca horrida, ac deserta, nec sine periculo ex asperis, ac diruptis saxis descendentibus peruia; nunc diuersoria habent aliqua non incommoda, ac ponte fulcris inter præcipitia collocato, tutò euntibus, etiam equis præbetur accessus. Cubant hic homines in abditis sub antro alueis, aquis temperatè calidis purisque, quæ (vt Germani quidam attestantur) auri, & cupri cum sulphure naturam continent. Nec limus ex his subsidet, sed in propinquis Rheni fluuij ripis, vnde exiliunt, rutilas auri scobes relinquunt. Asserunt fide digni harum scriptores, vix quenquam hinc absq; sperato successu discessisse. Calfaciunt in balneis, nec minus vsu docciæ, egregiè discutiunt, ac ex alto trahunt, pro insigni sui tenuitate. Obstructiones omnes, inflationem, etiam hydropicis extenuant: neruis, iuncturis, & capiti præcipuè medentur. Oculis sunt admodum vtiles, itemq. cæteris sensorijs, quæ corrobant: auditum reuocant, memoriam firmant, animalium functionum torporem remouent. Vulneribus medentur, & antiquis vlceribus. Subter cutim omnia vitia sanant, etiam gallicas pustulas. Fracturas ossium instaurant, neruorum contractiones reducunt, callos exterunt. Venerem inhibent turgentem, impotentemq. reuocant sua temperie. Vtiles tota æstate.

Glacialis aqua.

Minera.

Operationes.

Aureæ, & argenteæ aquæ in Ænaria.

Ænariae nobilis insulæ terram, præter communem, quam planè continet naturam sulphuris, ac ferri, participare quoq; & auri, & argenti substantiam, vt multis iam demonstratum est exemplis; duo nunc confirmant argumenta præcipua, quæ ex multis Iulij Iasolini obseruationibus hoc loco subijciam. Mirum in primis spectaculum trium fontium inter alios, quos se hoc anno in illa insula comperisse asseuerat: nam factis ad quasdam aquarum scatebras proximè scrobibus, ex vna scaturisse calentem aquã, quæ exemplo iam prædicto de recognitis sub Tungri aquis, obducta paulo post ad superficiem aurea tela, tùm ad tactũ palmæ manus adhærens purum aurum, vel purpurissum, tùm repercussu solis in ipsum fontem, radios blandidissimè retulisset aureos. Ex altero identidem argenti velum, & argẽteis emicans radijs: ex tertio autẽ fonte ferri speciem. Cæterùm çquè omnes tepentibus aquis, ac sapore subdulci, nec ingrato odore, sedimentum ex destillatione deponentes varium, ac tenue. Quæ iuxtà dictum philosophi, vt verum verò consonat omniquaque: certã sibi vicissim adrogant fidem vt Tungri aquas iamnum recensitas inter aureas, ita & has Aenariæ aureas esse, & planè admirandas. Alterum, nec vulgare argumentum, esse inter Aenariæ balneas, Vlmitellæ nuncupatum ad Doianum vicum. Cuius aquã supposito (vt Ioannes Elysius scribit) calidam emanare, dulcem, & perspicuam, educere in potu pituitam, rugitus ventris excutere, tenesmum sedare, necnon pulmonibus, & spiranti difficultati, & quod maius est, cor-

Tres fontes splendentes.

Aurea.

Argẽteæ, Ferreæ.

Vlmitellæ bal.

Casus mirabilis.

cordis palpitationi opitulari, addit Iasolinus sanatam & his aquis,tàm potu quàm balneo Illustrem Dominam,carcinoma ad opinionem medicorum incurabile, vel schiromati quid simile in veteri ceruice patientem. quos contumaces affectus vix vllis alijs cedere Præsidijs compertum est,nisi naturalibus hiscc,& admirandæ naturæ balneis; atq; hic de aurearum historijs finem faciam.

De aquis naturalibus ex mineralibus excrementis. Cap. X.

METTALICA ergo omnia,ac reliqua simplicium mineralium genera, sic planè in aquarum naturam propagantur. Reliquum est,vt vniuersæ ipsorum impressiones pertractatæ sint,de excrementis quoq; metallicis aliqua dicere. Qua in parte,si quis rectè computet,omnium fermè prędictorum materia comprehenditur: non enim aurum (vt toties diximus) vt aurum transit in aquas, neque ferrum, neque alumen, neque sulphur, neque similiter aliorum vnumquodque; sed soluta (vt diximus) eorum principia,quæ nihil aliud sunt quàm terræ,succi,& vapores. Quam ob rem excrementum nunc latiori quadam appellatione vsurpamus,secuti Aristotelem,qui id penes vtile distinxit,ac inutile. Vtile inquam,ceù genitura ipsa hominis, quæ vt ex humano redundat corpore,excremētum est;vtile tamen,vt quod futura est corporis potissima pars: ac eundem in modum essentialia omnia, quæ diximus mineralium principia, & Argentum viuum ipsum,excrementum quodammodo sunt. Inutile autem (quod propriè intelligitur excrementum) dicitur quod redundat, & tanquàm fæx, aut purgamentum quoddam obijcitur,ceù sudor,& vrina. Excrementorum ergo (quorum census communiter in aquis habendus est,) in metallis quatuor ferè inueniuntur genera:nam aut sunt vapores,aut succi, aut fæces, aut spumæ. De vaporibus,quid valeant in aquas imprimere, iam nihil amplius attinet dicere; tum quia fusè iam de eis dictum est inter solidorum metallorum impressiones, quorum sunt vapores. Tùm quia vaporum ipsorum non est certum genus; nisi hoc, quòd eiusmodi ferè naturę sunt omnes,qualis ea materia est,vnde eleuantur,quod aliquando attestatur Philosophus. Porrò tria reliqua excremētorū genera,succi,fæces,spumæ;proprias habent differentias, ac species suas,ac singulares pariter faciunt in aquis impressiones. Maximè verò succi ipsi terrestres, qui tota substantia se se cum aquis concorporant, suasque illis communicant qualitates. Et tamen neq; succos ipsos definire possumus,quot, & qualis naturæ, & qualis impressionis sint in aquis, ob eorum inæqualitatem, sed ad certas species oportet recurrere, in quas vltimò degenerant. Vt sunt Chrysocolla, lapis Armenus dictus, Cœruleus, qui lapis lazuleus dicitur. Ochra,& aliæ similes mixtorum terrestrium species: quæ omnes in origine sua nihil aliud sunt, quàm lentores quidam diuersorum colorum, & diuersarum qualitatum, qui resultant, hi quidem ex vna minera, hi verò ex alia; ac per diuersam præparationem à natura, assiduamque exustionem, quam patiuntur inter fibras metallorum, ad perfectam aliquam reducuntur speciem, formamque aut luti, aut terræ mixtæ, aut lapidis. Nam fermè omnes lapides, etiam preciosi, Iaspides, Ophytes, Porphyrites, vndulatæ tot marmorum generosorum species (quorum doctrinam in libris de terrestrium rerum natura profitemur) succi sunt in origine metalli alicuius,qui si aquis occurrant, commiscentur illis; alioqui per centesimas annorum, ac myriadas inter fibras lapidum congelantur, lapidescuntque; vnde augeri dicuntur iuxtà partium positionem, ac in certis auri scintillæ,vel alicuius alterius metalli vestigia emicant. Porrò fæces excrementa intelliguntur crassiora,quæ ad imum scilicet metalli alicuius subsidere solent, vt tophus, & vt Lythargyrium, Melanteria, Dyphryges,aliaq. eiusmodi sedimenta metallorum,quæ statim aquis occurrentibus suam imprimunt qualitatem. Similiter,& spumarum genera; quæ vltima sunt purgamenta, ac fortasse leuiores partes quas natura paulatim segregat, expuitq. ad superficiem, vt sunt Cinis, Calx, pumex, pulueres varij,ipsiq. Pyrites. Hæc autem omnia partim quidem permixta, ac disseminata cum metallis alijs reperiuntur, & partim non. Vt argentum viuum, quod aliquando quidem per se,plerunq; verò cum plumbarijs reperitur,aliquando cum argentarijs,atq; aurarijs. Cum quo Minium connascitur, & Chrysocolla. Stibion cum plumbario lapide, Sory, & Misy, & Dyphryges cum Chalcytide, æris lapide,à quo Scolecia eraditur,& flos æris,subsidet verò Melanteria in suis mineris. Et Ochra, quæ vt Chrysocolla cum auro, sic Ochra cum plumbi minera concrescit;& aliquando cum ferro, cum quo & Rubigo visitur, & Schiston. Pyrites verò lapis super æris metallum, super argentum, super aurum, ceu spuma quædam expuitur. Aliqua tenent alicuius metalli naturam, sed proprias vt plurimum habent mineras, vt Sandaracha, auripigmentum, & Arsenicum, & Cadmia. Et aliqua, vel alicuius prædictorum soboles sunt, vel ad terrarum potius accedunt naturam, vt Hæmatites, &

Excremētū metalli cum.

Vaporum impressiones.

Succorū impressiones.

Lapidum etiam preciosorum materia.

Fæcū impressiones.

Spumarū, & cinerū impressiones.

Metallica imperfecta.

Iudaicus lapis, & Throchytes, & Bolus, & terra Lemin, Samia, Chia, Argilla, & generosarum id genus terrarum species sine fine. Quorum tandem omnium singularis aliqua fieri debet consideratio, duplici ratione. Tum quia, vt seorsum aliquando à metallis, & veluti sui generis reperiuntur; ita sui generis quoque, ac syncera possunt facere impressionem. Tum etiam, quia vbicunque admixta, seu connata cum metallis ipsis reperiuntur, propter variam dispositionem singulis locis, quam habent metalla ipsa à radice, ac toto caudice ad superficiem montis, possunt aquæ excrementi alicuius solùm recipere impressiones, & non metalli, neque alterius naturæ. Quod infinitè patet, ac passim id ostendunt in historijs nostris exempla.

Ex Argento Viuo promiscuæ, ac mirandæ in aquis virtutes.

HIS stantibus de Argento Viuo contrarietatibus, adde & hanc vtilem appendicem, qua volumus omnem eius malitiam, ac suspicionem ad vsum moderari. Vsu à nobis, ac iugi experimento compertum est, in affectibus præsertim contumacibus vim reperiri Argenti Viui, incomparabilem. Contumaces intelligo nunc affectus bifariam, & æquè argento Viuo curari, primùm grauissimos, qui sub censu veniunt nobilis Aphorismi EXTREMIS MORBIS extrema remedia, in quibus videlicet experimur, Argenti viui talem esse vim, qualem vbi ferro; & igne vitium amputare iubemur. Intelligo & qui leues sunt, & tamen sanatu difficiles, ceu supercutanea multa sunt vitia, Scabies inueterata, lepra, pruriginosa, elephantiatis, nodi iuncturarum, ganglia, rimulæ quæ recidiuæ scatent in manibus, & pedibus ex lue Venerea: quæ omnia, ac similia, vel curationem non admittunt, vel sola argenti viui virtute, dum partis substantia non sit ablata, curantur. Nimirum quia igneum ex eo virus offendit spiritus potius, & humores, quàm partes, & omnium minimè offendit extimas, quinimmo sanatas mirificè experimur lenire, ac molliores reddere, etiam in vnguentis. Quo nomine audiui sæpe ex empyricis non imperitos asserere; qui sciuerit virtutes argenti viui moderni ad vsum medicinam inueniri ad omnes morbos. Nec difficile, credimus in aquis, præter nonnullas manifestè noxias, plurimas ex occulta, argenti viui virtute præstare miracula, quos idcirco cum Galeni dicto, MELIVS est experientia distinguere.

Apho.7. primæ Extremis morbis. — *Leuibus.* — *Arg. Viui læsio.* — *Medicina ad omnes morbos.*

Aquæ mortiferæ naturæ.

HANC fermè grauitatem obtinuisse videtur aqua Stygos dicta in Arcadia, cuius acrimoniæ nullum vas etiam æneum, resistebat, nisi (dictu mirum) mulæ vngula. Cuius aquæ, ac mortiferæ naturæ eius iam plenæ sunt historiæ, ac facta est interitu (vt dicunt) Magni Alexandri, omni sæculo memorabilis. Stygos autem nomine duo memorantur fontes ab auctoribus mortiferæ naturæ, alter quem diximus ad Nonacrim Arcadiæ montem, qui constipatione viscerum strangulat, vt Seneca inquit, vel potius frigiditate, vt Plinius. Cui facit auctoritas Theophrasti, qui nasci hanc scribit frigidissimam (nam actu, vt diximus, Argentum viuum est frigidissimum, ac insuperabilis qualitatis à calore naturali) lapidescens item in alueis, ac pisces producens item mortiferos. Alter porrò fons nomine Stygos memoratur in Tempe, qui mons inferius est in Thessalia. Huius fontis aqua (vt testis est Plinius) visa omnibus terrori est, æs, ac ferrum erodens, mirumq. Siliqua syluestris fontem cum radicibus amplecti dicitur, semper florens purpura. Acerrimæ quoque naturæ eas prodidit Vitruuius. Qui in Beroso Taurorum colle tres fontes meminit, sine remedio, sine dolore mortiferos. Alia aqua in Crobi regno memoratur in Alpibus, quam qui gustant, statim concidunt. Terracinæ fuisse fontem, Neptunium vocatum idem Vitruuius testatur, ex quo qui imprudenter bibissent, necarentur, ob id obstructum à veteribus fuisse. Vbi hodie hic fons non apparet, nisi in Neptuni agro sulphuraria, ac antiqui balnei vestigium. Cychros autem in Trecha (alij legunt in Thracia) ex Theopompo meminit Plinius, ex quo non solùm qui biberint moriuntur, sed etiam qui lauerint. ex simili (vt ego arbitror) veneni frigida qualitate, quæ affectis neruis rigores excitet conuulsiuos: nam & frigida simpliciter aqua tales aliquando inducit affectus. Multæ enecant serpentes, quales memorant aliqui luridos alueos in agro Falisco, & item iuxtà Cornetum, qui anguium, ac Lacertarum ossibus scateant. Nimirùm potius dixerim, quia ad teporem illarum aquarum adductæ serpentes in illis degunt, & moriuntur, non enecantur vi aquarum: idem enim videmus in Agnani lacu in Puteolano. Porro in eo censu mortiferorum Lycus fons Siciliæ proditum est in Leontinis, vigesimo die qui ex eo bibisset enecari: vigesimo forsan à potu die, ex benignioris materiei temperamento, quæ refrenet tandiù eius malitiam. Scribitur hoc à Plinio lib. 35. cap. 11. qui tamen fons hodie (vt Fazelus de rebus Siciliæ est testis) nusquam in Leontino reperitur. Cæterùm vt ali-

AquaStygis. — *Stygos in Tempe monte.* — *Fons in Beroso.* — *Aqua in Alpibus.* — *Fons Neptunius.* — *Cychros fons.* — *Faliscorū fons.* — *Cornetū.* — *Lycus fons in Sicilia.*

quæ ex Argento viuo minus vitiosæ aquæ, imò vtiles ob temperamentum; iam hinc aliquibus ostendemus exemplis.

Aquæ ex Sublimato, ac Argento viuo.

MVLTA sunt, quæ aut casu, aut experimento arguunt quatenus argentum viuum, & eo aquæ possint esse vsui. Sunt vnguenta, quæ diximus, ad luem veneream exterendam vsque à radicibus, quæ ex argento viuo varijs apud medicos formulis comparantur; transeo ex sublimato item, & arg. viuo suffumigia. Alia eiusmodi ad tineam euellendam, & alia ad contumaces id genus morbos curandos. Sunt qui contrà vermes, duorum vel trium granorum milij pondere exhibent vtiliter, teste Brasauala, & ex eo Fallopio, attestanturq. nihil esse præsentaneum magis, etiam pueris granuli instar, & infantibus. Ad facilem modò infantarijs partum, scrupulum vsque dari à Germanis medicis, & cum bono successu meminit Matthiolus. Sublimati vero, quod paratur ex argento viuo per vstionem, ob vulgarem apud mulieres vsum ad fucum, & decorationem, non subticenda vidimus pericula, & aliquas vtilitates. Detersorio abluendis manibus, ex solo furfure cum sublimati & arg. viui lotura, in cohortem proiecto, ac deuorato à gallinis; vidimus omnes postridie eius noctis suffocatas ad vnum: at carnes tamen non contaminatas, me etiam permittente, scimus comestas à fæmellis: quod veneni illius virus præter quam ad solida penetraret membra, statim calorem supprimit naturalem. nam frustula adhuc integra, grani instar ex ventriculis exempta vidimus. Seplasiarium, qui in tempesta nocte surgens siticulosus amphoram cum arg. viuo ebiberit, non mirum sine refugio interemptum, ob multam ebibiti copiam. At mulierculæ duos filios, marem vnum duodecim annorum, fœminam minus vno, ebibita per æstuosam inter somnum sitim, sublimati præparati phiala, perendie fœmina strangulata iacuit, mas vesicis oppletus per summam cutim, ac subreptus eadem die à matre, ob culpam, ac timorem periculi, incertum reliquit exitum. Puerum triennem pro sacchari specie. deuorato ciceris grano instar sublimati, post multa à mulierculis exhibita, lixiuium, butyrum, oleum. Theriacam, equidem veritus ex congestis rebus cum veneno suffocationem instantem, confestim ex elleboro præparaui, breue vomitorium, cum mulso, & seminibus napi: sicq. reiecta ingluuie, & mollita aluo puerum restitui inuolumen, quod postea institutum inueni apud Dioscor. Aqua vero, quæ per colum transfusa præparati ad fucum sublimati relinquitur, & ad scabiem diluendam quisque vulgo experitur innoxiam, cùm quidam imprudens Vlceratis faucibus, & iam timens anginæ periculum, gargarismatis vice infuderit, post acrimoniam horulæ spatio, lento per os humore excitato, iam nullo alio opus habuit præsidio. Vnde nos eadem sæpius lotura in Vlcusculis eiusmodi faucium, & oris, & præterea pudendorum, & mulierum loculis vtiliter vsi sumus, ac ausi fuimus etiam in anginis. Et his similes aquæ proculdubio possunt esse naturales: quarum narrabimus aliquas

Vnguēta ex argen. vi. & Suffumigia.

Arg. viuū per os vtile.

Ex sublimato experimenta.

I. Casus.

II. Casus

III. Cas.

IIII. Casus. curatus per ellebor.

Aqua ex lotura sublimati innoxia.

Aquarum natura ex argento viuo in Hispania.

IN Hispania Argenti viui natura vberrima est nostris temporibus. Quippe mons amplissimus, qui longo excursu in Occidentem Castilliam diuidit à Granata: à quo supernè Ana fluuius, infernè autem Betis apertius in mediterraneum influit; ob metallorum, quibus totus scatet materiam, parum ferax arborum est, imò salebrosus vndiq. ac liuido longè aspicienti colore apparens, vulgò Serra morena, à mauro, hoc est atro colore ab indigenis appellatur. Habet autem infrà hic mons profundissimos aditus, ac inter alia patet apud Almedien pagum specus ingens; quinquaginta instar milliaria penetrabilis, in quo permulti sunt altissimi putei, à quibus immensa argenti viui copia mittitur. Ad quæ ministeria frequens operariorum turba circà eius montis iuga visitur, qui magno conducti precio ad has mineras, tremuli pluri ex parte, ac paralitici sunt, nec multùm adeo superuiuunt tempus, quin aut intereāt, aut aliquo exortes membro reliquam vitam ducant. Terra vt plurimum lapidosa est, ac rufa, quæ foditur, exudatq. argentum viuum, exusta verò extrinsecus calore nigrescit, ac liuido (vt dixi) procul aspicientibus colore apparet. Porrò cùm permultæ ex hoc monte scaturiant aquarum venæ diuersæ qualitatis, haud dubiè non desunt quæ fumos id genus metallicos à tota etiam origine concipiant. Verum ex his, quæ ad nostram peruenerunt notitiam, insignes, ac dignæ mihi videntur historiæ quatuor acrium aquarum fontes, qui longè ex hoc monte tres leucas, pro insigni ipso sapore, & pro situ iugi regionis eius, non videntur aliam habere naturam, quàm ex harum minerarum radicibus, vnde qualitatem tantùm accipiant acredinis, & non malitiam. Oriuntur autem omnes hi fontes in spatio trium leucarum, quam regionem hodie Calatrauam appellant, vbi olim Colonia Carpetana, sub Archiepiscopatu Toletano, ac ex fidedi-

Serra morena.

Terræ natura.

Aquæ acres.

dedignis authoribus, necnon censura amplissimi eius Ecclesiæ Antistitis F. BARTHOLOMÆI de Miranda, Domini mei B. M. hanc, quam scribemus, ipsorum accepimus historiam.

Acris aqua ad Valentiolam.

IN Archiepiscopatu Toletano, non longè à vadis, vbi Ana fluuius submergitur, in pago, qui vulgo Valentiola dicitur, est fons acris naturæ, qui dicitur la Naua. Exoritur autem lata planicie, ac molliter in occidentem inclinans, iuncetis vndiq. obsitus est, cæterùm clarum ac limpidis aquis, amœnissimos longo tractu irrigat hortos, plantasq. ac fructus alit tùm gustui suauissimos, tùm copia ac magnitudine præ ceteris locis inæstimabili.

Natura. Aquæ natura primo aspectu syncera est, & clara; sapore tamen insigniter acri, atque adeo vt proiectum in fontem ipsum vituli harmum, vel horulæ dumtaxat spatio ad ossa vsque absumat.

Minera. De minera non habemus particulare iudicium; nisi quòd materia terræ cùm rufa sit quale in argenti uiui fodinis proximè reperiri diximus, ac situs montium ab Almadien, ipsisq. mineris quinquaginta instar milliariorum spatio iugiter in eam partem inclinet; verisimile fit prima sui origine has aquas vaporum id genus mineralium aliquam portionem in se concipere, depuratos tamen longo tractu, & qui aquas ita acres, salubres alioqui reddat, atque in potibus, ipsisq. frugibus vtiles.

Vsus. Quare etsi non adeo Hispania hoc balnearum ritu, ac beneficio delectari visa sit; cùm plerique tamen miranda ex earum potibus experimenta fecerint, venerunt ad instituta medicatarum aquarum in vsum celebrem, ad multas ægritudines, præcipuè verò ad harenularum vitia, & calculos, quos mirificè iuuat attenuando, aperiendo, ac abstergendo. Quo nomine in vicinas Hispaniæ partes, & in aulam vsque Catholici Regis cum multa laude mittitur; non enim longiorem duorum, aut trium dierum vecturam hæc aqua patitur. Maiorem verò in fonte ipso habet efficaciam, tam vsu balnei ebibita ægris, ac id genus vitia patientibus, quàm in cibarijs, vt communissimè vsurpatur.

Acris ad Almagram oppidum.

EST & eiusdem naturæ, ac saporis puteus præaltus ad Almagram oppidum, sanè celebre. Cuius aqua optima est, ac potui adeo grata, vt ex mille quingentis circiter eius vici familijs (vt mihi narrat vir fidedignus Balthasar Ruizius hinc oriundus) maior pars abstemia perpetuò viuat, fœmellæ præsertim, ac pueri, qui harum aquarum dumtaxat potibus delectantur. Imò cùm certatim vndique ad has hauriendas concurrant æstate, sunt qui intempesta nocte ad eas accedunt, hauriuntq. donec sole per diem inualescente, siccantur in totum.

Minera. Terræ secus vndique materia eadem est, rufa scilicet, & sabulosa, quæ & antiquis id genus alijs puteis scatet multis, qui tùm aquæ ipsius acredine, tùm frequenti haurientium agitatu sunt derelicti, ac deuastati.

Acris ad Bolagnum.

IN confinibus autem ad Bolagnum pagum, persimilis in edito quodam colle puteus est altissimus, qui acriores etiam prædictis continet aquas. Terræ alioqui natura eadem, idemq. potus ex eis aquis vulgaris, & communissimi vsus.

Acris in via Toleti.

A ciuitate autem Toleti, tertio milliario, qua uia recta in Granatam transitur, nobilissimi exempli, præter prædictas sunt aquæ huiusmodi. Tellus albida. Aqua uerò superiore fontis haustu dulcis est: uerùm (quod mirum uidetur) si quis situlam ad imum usque Putei Alueum mittat, hauriet aquam exactissimè acrem. Quod idem in lacu Ascanio, & quibusdam circa Chalcitida fontibus uideri scribit Plinius. Nimirùm quia diuerso tractu hinc dulces, & synceræ; hinc uerò acres influunt Puteum, acresq. subsident dulcibus ob grauitatem. Aequè claras esse nec mirum, & puras. sed æqui ponderis esse (ut mihi asseritur) suspectum per ea, quæ proposita sunt, experimentum. Cæterùm minus hæc frequens usu est, quàm prædictæ acriores, nisi pastoribus, ac rusticis. præsertim quia duorum ut plurimum dierum spatio amittunt acorem, quem cæteræ prædictæ diutius seruant, uti diximus.

Aquæ variæ ad superficiem & fundũ. Lib.1.c.5

De aquis naturalibus ex Minio. Cap. XII

SEQVITVR de aquis ex Minio, qui cum propagari diximus argentum viuum. Nec tàm obſcura Minij natura eſt, quàm quòd tollenda eſt quædam vocum ambiguitas, quæ non paucam rerum diuerſarum parit confuſionem, naturæ, & artis. Primùm; Minium commune quo vtimur, haud ſyncerum Minium foſſile eſt, nec eius qualitatis, cuius quærimus in aquis impreſſiones, ſed eſt arte elaboratum. Eſt enim lapidis quidam in mineris ſuis argenteæ harenæ permixtus, vt Dioſcorides tradit lib. 5. cap. de Cinnabri, qui in fornacibus permutatur in flagrantiſſimum, & florentiſſimum colorem. Ita Plinius lib. 34. cap. vltimo, vbi puluerem ita permutatum appellat Sandicem; æquiuoco vocabulo, nam & Sandicem alio loco facit herbam. Quam intellexiſſe ipſe putat Vergilium eo carmine.

Minium commune, & Foſſile.

Sandix duplex.

Plinij locus li. VI. cap. 15.

Sponte ſua Sandix paſcentes veſtiet agnos.

Nam paſcentes inquit agnos, videlicet herbam Sandicem. quo loco deceptum facilè putamus Plinium, nam nulla eius nominis planta, nec infectorij generis ab vllo authore ponitur. Sed manifeſtum errorem declarant planè duo præcedentia carmina: quæ ad clariorem explicationem non grauabor adſcribere.

Ipſe ſed in pratis aries, iam ſuaue rubenti
Murice, iam croceo mutabit Vellera luto. Sponte, &c.

Vbi arietem ponit naturarum vellera recenti Murice, qui piſcis eſt, vnde muricata ueſtis, purpurea; & croceo luto: ſic & Sandice item luto, pigmentoq. rubicundiſſimo intellexiſſe videtur poeta haud dubiè. Non eſt ergo Sandix planta ullo pacto, ſed pigmenti factitij genus rubicundi: quapropter id in Vergilij Verbis habet maiorem emphaſim, ſponte ſua naſcituram. Et præterea patet, quod Minium verum naſcitur, Sandix autem fit arte: Diuerſa ergo ſunt. Inuexit porrò induſtria artis alterum Minij genus, quod ex Cæruſſa extremè peruſta fit, donec colorem Sandarachæ ſimilem acquirat, quæ & Sandix à quibuſdam dicitur Dioſcoride lib. itidem 5. cap. de Cæruſſa: & Sandaracha Vitruuio lib. VII. cap. 12. Atque hoc commune eſt, ac vſuale minium officinarum, cui vis eſt (inquit Dioſcorides) refrigerare, obſtruere, mollire, ad cicatricem obducere, vnde ceratis commiſcetur, ac emplaſtris. Differt à Sandice illo pigmento, nam teſte Plinio lib. 33. c. 7. Omne minium igne nigreſcit; attamē quod è foſsicio fit, refrigeratum recuperat naturalem ruborem; factitium verò officinarum nigreſcit, & non recuperat priſtinum ruborem. Sunt ergo tria genera: Minium foſſile; Sandix, quod eſt Minium arte elaboratum; & Miuium factum ex Cæruſſa. Et tres pariter diuerſæ eorum naturæ: nam factitij ſcilicet ex cæruſſa minij vis eſt, qualem diximus; ſicca & refrigerans: in cæratis, ac emplaſtris vtilis. Sandicis mediocris, ac ſolis ferè ſumptuoſis picturarum ornamentis in vſu, Dioſcoride. At foſſicij, naturaliſq. minij natura, acris & calida, quarum ſanè qualitatum ſuſcipiunt aquæ è miniarijs metallis impreſſionem. Quod præclaris infrà patebit exemplis aquarum è miniarijs: ſic enim locutum inuenio Plinium, vnde minera ficta vox, quaſi miniaria, ad reliqua quoque metalla vſurpata videtur à iunioribus. Præſertim è miniarijs Galleciæ in Hiſpania, vnde minium aduehitur præſtantiſſimum, Dioſcoride: nec minus pręſtantiſſimæ aquæ, & calidæ naturæ. Habetur & apud Epheſum Vitruuio, in Cilbianis agris, vbi notas eius metalli, ita tradidit: Gleba inquit foditur ανθραξ dicta (quia nimirùm carbonis æmulatur ruborem) uena foris vti ferrum, magis ſubrufo colore, habens citrà ſe rubrum puluerem. Et cum foditur ex plagis ferramentorum crebras mittit lachrimas argenti viui. hæc Vitruuius. Quod & Plinius, authore Theophraſto adfirmat; ac ſimile apud Colchos, ex rupe quadā inacceſſa proiectis iaculis decuti. Simile proditur ā iunioribus in Germania, in Franconia in Suditis montibus, & ad Hidriam pagum in Tirolis, vnde nos glebā accepimus, qualem anthracem dixit Vitruuius, Cennabrio perſimilem, quare & Cennabrium naturale, ac foſſicium hoc appellant. Glebam (inquam) rubram, lapidi pallido adnexam quaſi matrici ſuæ, ac ſatis duram. Ex quibus colligitur minij impreſſiones in aquis mixtas eſſe, & de natura argēti uiui peruſti cum ſulphure. Arg. enim viuum minium producit in ſe: unde & minium (authore Dioſcoride, & it ē Pli.) noxij halitus eſt in metallis ſuis, ac operarij laxis veſicis faciē obuelant, & tamen vt per eas ſpectent. Participat & naturam ſulphuris: nam minij lapis metallum quoſdam eſt, & quædam prima adnexio horum duorum, quæ ſecundum quoſdam, ſunt prima ſemina metallorum. Et præter ea arte Cennabrium factitium, quod adeo æmulatur minium foſſile, ex argento viuo extremè peruſto fit cum ſulphure. Et tandem id planè patet experientia; nam ad minium fluuium in Hiſpania ſunt apprimè calidæ, ac ſulphuroſæ cum minio. Vnde ſiccare ualent, ac digerere: craſſos mittunt uapores.

Murex quid.

Minium ſeu Sandix factitia, quæ & ſandaracha.

Minij tria genera.

Minera dicta quaſi Miniaria.

ανθραξ.

Vitruuij lib. 7. c. 12.

Cennabrium naturale.

Qualitates aquarum ex minio.

Cennabrium factitium.

Aquæ Mentem lædentes.

Fons Ruber.

OBSERVATVM verò est, quod quæ aquæ hanc materiam abluunt, recta caput ipsum impetunt, mentemq. obturbant. Quales Plinius ex Ctesia recensuit fonte Rubro in Aethiopia, vbi Minium natiuum tradidit Hermogenes, & de quo Ouidius in admirandis cecinit lib. 15. Metamorphoseos.

Aethiopasq. lacus, quos si quis faucibus hausit,
Aut furit, aut patitur mirum grauitate soporem.

Duo fontes. in Bœotia contrariæ naturæ.

Alter similis in Bëotia traditur ad Trophonium deum, qui bibentibus obliuionem adfert, vbi tamen alius adfert memoriam, Plin. Et in Cæa insula alius, qui hebetes facit, vt testatur Varro. Similiter lacus in Trogloditis, qui propterea Insanus dicitur.

Minius flu. in Hispania.

Lib. 33. c.7. Argenteola ciuitas.

MINERAS verò fossicij Minij omnes authores in Hispania tradidere, quod Theophrastus durum, ac harenosum habitum fuisse antiquis asserit. Plinij tamen temporibus non aliunde ferè aduehebatur (credo ad pigmentorum vsum) quàm ex Hispania, ex Sisaponensi (vt ipse inquit) regione in Betica, & Gallecia, miniario metallo. Quæ adeo tellus Minio, atque omni metalli genere luxuriat, vnde flumen in ea ingens Minius, ac iuxtà Argenteola ciuitas, à Miniarijs, argentarijsq. fodinis sic dicta, quæ simul (vti diximus) propagantur. Quare passim calentes riui, qui propter ipsum fluuium, & aliqui in ipso fluuio exeunt, hac materia participant, quorum aliquos (vt accepimus ex Doctore Torres nobili Ihesuita, ac Medico) describemus.

Thermæ in Minio fluuio.

HORVM quidem fontium extitisse aliquos in balneis vtiles, quibus temporibus Romanorum coloni hæc loca tenuere; ipsa vestigia alicubi vrbanarum Thermarum instar ostendunt. Opus antiquum, ac multiplici camerarum serie distinctum, quarum aliæ ad sudationes Laconicorum ritu constitutæ fuisse videntur, aliæ ad lauationes, cum Cryptoporticu subterranea pro frigido balnei solio, ac mira super cæteras aquarum amænitate, quæ suapte natura sponte & calidæ, & frigidæ, & temperatæ hincinde emanant.

Minera.

Quæ in totum variæ facultatis, ac temperamenti existunt: verum quæ hodie vena ad vsum balnei recipitur, est quidem diluta minio, sed pro sulphure potissimum, cuius non exiguam obtinet partem, vtilis est: quare calet, syncera alioqui ac limpida, nec adeo fœtet.

Vsus.

Communis eius vsus, & experientia est iure balnei in ægritudinibus frigidis, vt reliquarum sulphuratarum: neruosis nimirum affectibus, catarrhalibus, podagricis, paralyticis, asthmaticis, & id genus frigidis alijs vtilis.

Electio.

Exsiccat in primis, deinde calfacit, ac moderatè digerit. Aestate per initia, & autumno potissimum eligenda. Facit & ad ocularias affectiones, infestos præsertim palpebrarum pruritus, ac scabiem cum pilorum defluxu persanans.

Bal. ex Minio ad Orensem ciuitatem.

Aquæ calidæ ciuitas.

INFERIVS autem, sub Orensi ciuitate, quæ erant aquæ calidæ Ptolæmeo, permulta visuntur prædictis similes balneorum reliquiæ, & calidissimæ aliquæ inter alias aquæ, de quibus iam inter sulphureas locuti sumus. Porrò 12. millia pass. ab ipsa ciuitate, complures in medio Minij amnis emanant calidarum venæ, quæ in balneis (quanquam alueis iam senio dirutis) recipiuntur: ac in lacunosis fluuij recessibus suauissimos alunt pisces, quos plenis nassis accolæ piscantur. Eiusdem ferè naturæ vt supradictæ, ac eodem nomine recipiendæ.

De aquis naturalibus ex Auripigmento, Sandaracha, atque Arsenico. Cap. XIII.

Αρρενικὸν. idest Auripigmétum. Sandaracha duplex.

SIMILIS porrò Cinnabari, ac Minio Sandaracha est, tũ colore, tũ quia & ipsa naturã obtinet auri, & quod cũ ipsa nascitur Arsenicũ. Ignei feruoris hæc ambo sunt potius, quã calidi: quare vim habent exactissimè penetrandi, erodunt, vrunt, ac ignitorũ modo crustas inducunt ac grauis itẽ sunt impressionis in aquis. Arsenicũ (Αρρενικὸν dixere Græci) duplex est, pallidum quidem, atq; aureũ, ac utrunq; in pigmentis utile, vnde nomẽ latinũ duxit Auripigmentum. Et quæ huic materiæ connascitur Sandaracha, est propriè Sandaracha: nam huic æmula ars Sandaracham illam suam inuexit, quam & Sandicem, & Minium paulo ante vocari diximus. Differentia autem Sandarachæ & Arsenici in sua matrice hæc

ce hæc est, quod tota venæ materia, quæ dura est, aureiq. coloris, vel pallidum Arsenicum est, siue dicat Auripigmentum. Quod autem ei connascitur, permixtumq. plus minus reperitur Sandaracha est, differens à substantia Auripigmenti solum colore, quem flammeum habet. De ipsa autem materia Arsenici ars facit duo genera: Album enim facit admixtum cum sale, & combustum, atq. hoc propriè Arsenici retinet nomen, ac matrix ipsa ad distinctionem dicitur Auripigmentum. Facit, & Rubrum ex vehementi ignitione, diciturq. Rasagallum. Et quæ rursus crustæ instar, intẽsissimo igne perusta est, vnde colorem acquisiuit flammeum cum odore sulphuris, ea Sandaracha altera artis est; vt duplex hæc quoq. sit, arte nimirùm, vel natura perassatum Arsenicum. Natiuæ Sandarachę copiam prodidit Vitruuius ad confinia Magnesiæ atq. Ephesi reperiri, rubrę, & puluerulentæ substantiæ. Auripigmentum verò aureũ dicitur tùm colore, tùm quia continet aliqua parte aurum: quare coxisse Caium Principem pondus ingens testatur Plin. ac legisse aurum probatissimum, quanquam fructum superauit impensa. Natura ergo vtriusq. in aquis eadem ferè est, acris scilicet, exsiccans, ac abstergens. Quas qualitates vbi aquæ exactè cõceperint, lixiuij instar fient acerrimæ depilabunt conspersæ, stomachum lædent ebibitæ, gingiuas erodent, ac laxabunt dentes. Alioqui dilutæ admodum remittunt acrimoniam.

Arsenicũ crystallinum. Rasagallum. Sandaracha Arsenici duplex. Qualitates aquarum.

Quæ expilent aquæ naturales.

EX quibus planè fit, aquarum quæ extenuant, atque abolent pilos, duo esse genera. Alterum feruidarum, quales ex sulphure, atq. actuali igne bullientes censuimus multas ad Puteolos, ad Viterbium in Vngaria. Alterum verò mixturæ natura est, quæ ne etiam calentibus aquis abolet pilos, & capillos. Cuiusmodi materia in primis Sandaracha est. & Auripigmentum, & quæ eorum æmulantur acrimoniam, vt cinis, calx, & chalchanthum. Vnde in abolendis vndecunque pilis, Auripigmento cum calcis, ac cineris momento communiter in stuphis pro Psylothrio vtuntur: calce verò, ac cinere (quod docet ars) animalium pedes, ac etiam tenacissimæ setæ pelles expilantur, præsertim vero si cum aqua adhibeantur feruenti. Eiusmodi naturæ, ac altioris aliquanto virtutis debent esse quædam aquæ in Aegypto, quas, (vt quidam narrant scriptores) qui potauerint, caluos fieri. Alias in Gadaride quæ biberint pecora, amittere pilos, & vngues, & cornua. oriri autem has ex lacu, nec longè ab Asphaltite asserit Strabo.

Fons in Aegypto. Fons in Gadaride,

Fons Venenosæ naturæ in Persia.

MATERIAM similiter Arsenici, aut Sandarachæ ducere arbitror fonticulum, quem commemorat Vitruuius in Susis Persiæ metropoli, ex quo qui bibissent amittebant dentes. Nec dissimilem, quem triennij spatio idem facere testatur Plinius, fontem in maritimo Germaniæ tractu. Omnes fermè id genus noxij fontes, vt etiam quem ad Nonachrim Arcadiæ inter Argenti viui aquas posuimus lethalem, quoddam Arsenici virus obtinent, quod simul atque Argentum viuum, manifestum est in metallis venenum.

Aqua zame in Africa.

IN multis tamen aquis metalli virus remittitur haud dubiè, seu aquarum ipsarum copia, seu spatio diluatur; adeoq. nonnullæ pro medelis inoffensæ sumuntur. Hypanis in Ponto fluuius (vt traditur) fonticulum ex Sandaracha recipit, quo amarulentus redditur, ad certum terminum. Alioqui dilutæ admodum ex Sandaracha aquæ thoraci purgando laudantur, purulentas excreationes inhibent, suspiriosis, anhelosisq. auxiliantur. Talis fortasse aqua Zame in Aphrica, quæ (vt testis est Varro) canoram faciebat vocem.

Hypanis in Ponto.

De aquis naturalibus ex Molybdena, & Antimonio. Cap. XIIII.

COMMVNEM verò matricem argento viuo, ac plumbo iam Molybdenam esse diximus in metallis suis: ac de eius natura, atque impressionibus iam abundè inter plumbarias aquas dictum est, & quæ vnice refrigeret exsiccetq. inflammationes compescat. Porrò ad plumbi quoque naturam, atque argenti accedit Antimonium, quod Stibion, ac Stimmi Græci appellant: ita vt hæc quodam ordine se consequantur, argentum viuum natura liquidum, molle plumbum, durius stamnum, durius adhuc Stibion, ac medium quodammodo inter argentum ac ferrum existens. Vnde confusum cum eo stamnum durius efficitur: & argentum, qui cum etiam nasci reperitur, teste Dioscoride, redditur magis sonorum. Talis ergo materia; ac aquæ natura multis in

locis

locis reperitur. Has tamen ferratas plerumque definiunt, nam haud multo à ferratis ſolent eſſe differentes, claritate præſertim, ſaporeq. adſtringenti, & ſtiptico. Tales apertè aquas iam in ferratis narrauimus in Aenaria inſula ad conſpectum Neapolis; quando recrementa illa, quæ ex eis collibus eruuntur, lucida,& grauia, ex quibus ſelecto puluere in conſpergendo ſcripturarum encauſto communiter Neapoli vtuntur; fermè Stibij ſpecies eſt, impurior tamen, ac media inter ſyncerum Stybion,& ferruginē. Scatent Thinui montes, qui minerales adeo ſunt, hac materia: in Senenſi agro primum ad M.Aeretumnum, & in comitatu S.Floræ: quod tamen durius eſt, & excrementicium, vnde chartas liuore commaculant, & aquas. Quæ reſidentibus paulopoſtea partibus metalli grauibus lapideſcunt virtutemque acquirunt emplaſticam opplendi, refrigerandi, ſiccandi, abſtergendi. Vnde condylomata inhibere valent, ex Dioſcoride, ac ſedis venas tumidas. Ocularijs remedijs vtiles.

De aquis naturalibus ex Pyrite; ac Marmore. *Cap. XV.*

PYRITIDIS verò lapidis, quam Marcheſitam appellant, promiſcua natura eſt. Quoddam enim metallicum excrementum eſt, haud tamen permixtum cum vllo metallo reperitur, ſed ex fumis coaleſcit tractu temporis, qui eleuantur ex metallis aut auri, aut argenti, aut æris, aut ferri, quorum metallorum aliquam continere ſolent hi lapides portionem, ac naturam. Paucam tamen in aquas facere poſſunt impreſſionem, & quaſi ſimilem Antimonio ob ſuam duritiem, quæ fuſi alicuius metalli, & concreti inſtar eſt.

Aquæ in Ilua inſula.

IN Ilua Tyrrheni maris ob ferri metallum percelebri inſula, eminet occidentali ſitu altiſſima rupes, quæ tota ferè coaceruata pyritide lapide videtur, ac crebris hinc inde aquarum riuulis irrigatur. Quæ omnes frigidiſsimæ ſunt, cum ſapore tamen inſigniter acri, ac adſtringenti, vnde & gingiuas lædunt, ac paulisper detentæ in ore ſtuporem inducunt dentibus. Vtiles ocularijs remedijs, fluxionibus nimirùm, ac lachrymis ſpontaneis,& rubentibus ex ea cauſſa oculis conſperſæ. Cæterùm in mòntanis Hetruriæ, quæ adeo metallaris naturæ ſunt, collegi equidem multis locis Pyritidis varia genera, quæ notauimus in balneis S.Caſſiani, Macereti, & diœcæſi Maſſetana iuxtà M. Aereum, & Froſinam.

[Margin: Colliriū.]

Quædam ex marmore.

CONCRETA & inter Marmorum fibras quandoq. Pyritidis materia viſitur: quamobrem cum ex marmore,pro frigida lapidis natura,frigida dumtaxat qualitate ſcatere ſoleant aquæ; aliquæ tamen fœtidum induunt halitum,ex caligine (vt ego reor) aliqua metallica ſub terris illis, quæ ad illas lapidum fibras exhalat, ac aquas incurrentes ita commaculat, Tales Albulæ, quæ ex altiſſima ſcatebra calcarij lapidis, oua cocta vapore ſuo, & cum quodam tepore referunt. Ac multæ aliæ ſimiles aquæ.

[Margin: Albulæ aquæ.]

Aquæ ad Agnanum in Piſanis.

QVAS verò aquas in agro Piſano ex Vgolino de monte Catino ſupra citauimus, ad cœnobium Agnani, nec longe à Reginæ balneis; è marmoris ſimiliter fibris emanant, actu quidem valde frigidæ, & graui quodam odore. Quæ haud tamen inutiles ſunt;immo hac vna præcipuè virtute ſunt inſignes, quòd ſterilitatem emendant mulierum. Quippe mulieres, quæ ob vteri laxitatem calidamq. atque humidam fluxiones abortiri ſolent, pro harum balnearum qualitate, ac frigido ſolio, inhiberi adeo ſolet noxius fluor, ac calor intrò conſtipari, vt manifeſtum in poſterum ſentire ſoleant iuuamentum. Fallopij quoque teſtimonio.

[Margin: Vſus.]

Frigida ad morſus venenatos nouiter probata ſub Nucerio.

SIMILE exemplum aquæ frigidæ, quanquam ſpeciali non definitur natura, habetur ex nouiter inuentis ſub Nuceria, antiquo oppido in Vmbria, qua leni cliuo, ad Fulgineum deſcenditur, Topino (ni fallor) rapido amne à ſiniſtris ex altiſſimo iugo, in ſubiectam planiciem decurrente. Meuanienſis inter multos, quos ſuo,chyrographo habet teſtes, ex iunioribus adducit Othonem Brunfelſinum,Amatum Luſitanum,& Fallopium, Virginem appellari aquam, aut olim Sacram, vulgò aquam Sanctam. Quia cùm frigidiſſima in ſuo alueo exiſtat,nec ſatis ſuo fonte limpida, mirificè vſu balnei venenatis, aut cane rabido demorſis

[Margin: Operationes.]

morsis auxilio est. Immo asserunt iam cadentes in hydrophobiam, ob canis rabidi morsum, vt etiam ictu viperæ percussos, in alueum ipsum frigidæ demersos, euasisse ab omni periculo incolumes. Quæcunque earum sit interior natura, ac permixtio, seu terræ Lemniæ, aut Samiæ, aut boli armeniæ, seu quidpiam elambat terreni genus, quod hanc habeat proprietatem resistendi venenis, quam nos remittimus experientiæ.

Natura.

Lapidosæ aquæ.

HVC aliæ pertinent lapidosæ aquæ, de quarum varijs impressionibus communes hoc loco repetendæ essent rationes, quas inter gypseas dedimus lib. v. ac tres præcipuè eorum differentiæ. Nam alij laqides duræ sunt substantiæ, nec multæ idcircò impressionis in aquis; nisi eas frigidas efficiant, aut certè suo occursu præfrangant, ac maturiores reddant, vt aliquas diximus marmoreas. Alij molliores sunt, ac tophacei, arenosi, sabulosi, cinerei, qui prorsus adfluxu aquarum fathiscunt, ac earum manifestè inficiunt substantiam, vel limosas reddunt, vel vt lixiuium acres. Alij denique mediocris inter has differentias substantiæ sũt. quorum propterea aquæ, dum recrementa incurrentes abradunt, lapidescunt quacunque influant, quales ex his aluminosas aliquas diximus, gypseas, calcarias, ac similes alias. Narrant auctores quidam de rebus Pannoniæ, ac Transyluaniæ, ad arcem Fileg in comitatu Neograd specum esse, in quo supernè destillans aqua, continuò durescit in lapidem. Quare ceù statuas hominum videas ibi saxa consistere, colore albo, qui & vtiliter colligitur in pigmentis. Tales Mieze destillare aquas in Macedonia meminit Plinius, quæ columnas faciunt. Item Corinthi. item in Phausia Chersonesi, & in Rhodo insula in antro magno, quæ discolori etiam aspectu gignunt lapidem.

Lapidum communes differentiæ.

Aqua in Transiluania.

Aqua Sancti Victoris.

LAPIDOSAE eiusmodi guttatim aquæ, multis in locis sub Apennini antris memorantur. Inter alias autem super Esinum fluuium in Picenis, ex perpetuo iugo eminet longissimus sine fine specus, Grotta scura dicta ab indigenis, quam ad duorum ferè milliariorum spatio adiuimus, ac guttæ certis locis visuntur destillãtes, quæ columnas faciunt ceù Vitreas. Et hinc duo circiter milliaria, ad fluuium ipsum, qua salebrosa undique conualle à Serra Sancti Quirici Fabrianum itur nobile oppidum, est Sancti Victoris cœnobium, iuxtàq. lapidosæ alterius aquæ scatebra, quæ ex imis lapidum fibris, filamenta quædam adducit albida, molliaque, non sine quodam sulphuris sapore, atque odore. Alioqui clara aqua, ac siccantis facultatis: vnde vsu balnei ad morbos supercutaneos recipiendam esse docuimus. itaque hodie incolæ vsurpant.

Grotta scura.

De aquis ex Cadmia naturali, alijsq. æris excrementis. *Cap.* XVII.

HAEC frequenter æquiuocatio in re metallica fit, vt sub vna quadam nomenclatura, duæ, vel etiam plures, metallorum diuersæ species comprehendantur, altera naturæ, altera artis. Quod persæpè magnam parit confusionem, eamq. aliquando pernitiosam, non in his solum aquarum impressionibus agnoscendis, verumetiam in toto vsu Medicinæ. Vt multis locis superius ostensum est, & præsertim de Minio, de Cennabrio, & de Sandaracha: quorum alias ostendimus naturales species, alias artificiales, ac longè inter se differentes. Idipsum ergo & de Cadmia animaduertere oportet: cùm alia naturalis sit, & fossicia Cadmia, cuius hic ostensuri sumus impressiones in aquis; & alia quæ casu fit, dum æris lapis funditur in fornacibus. Qua in re triplex fit error, primò quod hanc tantummodo artificialem tenent communiter esse Cadmiam: deinde quia eam cum Pompholyge confundunt; & tertio quia indistinctè vtramque appellant Tutiam. quarum omnium rationem sic breuiter habeto. Pompholyx quidem, quam Tutiam propriè ob tutelam fortasse in collyrijs oculorum appellarunt Arabes, solùm artis est: fauilla nimirùm leuissima, quæ dum coquitur æs è subtilioribus tùm æris ipsius, tùm etiam Cadmiæ partibus euolat, in bullasq. exiles circà summum camini concrescit, & quæ in angulos fornacis recidit grauior fauilla, hæc propriè Spodium, & pars cinerula. Cadmia verò propriè fuligo, ac crassior, quæ assidua vstione, vel parietibus hæret, vel ferramentis supernæ fornicis. At alia res est fossilis, synceraq, Cadmia. quæ è metallis scilicet, æris, non è fornacibus, eruitur: & qualis à Dioscoride primùm notatur, & deinde à Galeno exactè describitur è Cyprijs metallis, quæ superstant Soli Ciuitati, vbi defosso monte multigenas asserunt inueniri venas, Cadmiæ Chrysocollæ, & Misyos, Soryos, Atramenti, Cærulei, Aeruginis, in Chalcytidis ipsius mole adglutinatas,

Cadmia duplex.

Tutia.
Pompholyx.
Spodium siue Cinerula.
Cadmia factitia.
Cadmia naturalis ix.Simp.

necnon exquisiti Diphrygis ceù venas quasdam. Iure autem hanc lapidosam quis vocet Cadmiam, subdit Galenus, & quæ altera Cadmia multo est præstantior. Et quæ sequuntur. Frequens hæc ergo reperitur in fodinis Germaniæ, vt testantur illi Metallarij, & non modò æneis, sed argenteis, atque aureis, quam nostri Tutiam, & corrupto paulisper uocabulo à Cadmia Calaminam appellant. Colore hæc in luteum albicans, acris, & de natura æris, vnde calciamenta ac pedes exurere eam asserunt operarijs. Reperitur, & in Italia multis locis, primùm ad Cumas, Dioscoride. Posteà inuenta est in Senensi agro, in Vicentino, in Bergomensi, præceteris verò in Mediolanensi abundantius, vbi ex eius mixtura cum ære Orichalchum fit. Festo quoque Pompeio authore ex antiquis; Cadmia inquit, terra est, quæ assumitur in æs ad conficiendum Orichalchum. Est autem Cadmiæ facultas Galeno eodem loco authore, leuiter desiccatoria, abstersoriaque; in caliditatis verò & frigiditatis differentia temperata, nempè neutrum insigniter efficiens. Acrior tamen Germanica, si calciamenta exurit. Quamobrem & in antiquis, quæcunque sit. moderatè exsiccatoria fit, & magis refrigerans pro aquæ admixtione. Vt tutius hac naturali aqua ex Cadmia naturali (si haberi poterit) vtendum sit, in certis affectibus oculorum, quàm factitijs ex Tutia) præparata collyrijs, quibus (si per inscitiam artificis minus diligenter abluta sit Tutia (vt plerumque fit) inflammari affatim videmus oculos, nec intemperiem inhiberi.

Aquæ ex Cadmia ad Aquisgranum.

AD Aquisgranum in Belgis Cadmiæ genus fossilè memoriæ prodidit nouiter Franciscus Ruremundanus, eius ciuitatis Medicus, quod vulgus lapidem Calaminarem appellat, coloris sublutei, & candicantis, quo æs in aurichalchum tingitur. Nec longè vnum milliare balnea tradidit, quæ inter Sulphurata superioribus libris retulimus.

Aliæ ex Cadmia aquæ.

NON sine quadam Cadmiæ natura, atque virtute mihi videntur esse quædam aquæ, quæ ocularijs affectibus medentur. Qualis Grotta Viterbij inter alias, quæ ære (vt communiter tenetur) atque Cadmia fortasse, quæ æri cognata est, participat. Tigurinæ similiter aquæ in Heluetijs, & præclaræ ex Minio quædam in Hispania. Tales putamus intelligere voluisse Solinum in Sardinia fontes, qui Lucifugas pellunt. Vel forte, quia Hæmatitis lapidis abradunt substantiam, quæ mirificè ad omnes facit oculorum, & palpebrarum affectiones, si infundantur vel suffitu solo.

Aquæ de buxo ad S. Cassianum, & Piscina.

CADMIÆ quoque aliquam materiam mihi videntur participare Aquæ de Buxo nuncupatæ ad Sanctum Cassianum, quas in ferratis anteà retulimus. Tùm ob excrementa, quæ exinde eruta vidimus crustacea, & Tutiæ modo dura: tùm etiam ex operationibus, quas inter hæ duæ singulares in eis sunt; vna quòd oculos iuuant tàm bibitæ, quàm conspersæ: & altera quòd ambustis igne mirificè medentur, nam oppidani nullo ferè alio remedio ad ambusta vtuntur. Cadmiam verò, ac Cinerem manifestè hic obtinet Piscina dicta cinericio secus vndique solo ipso, ac aqua eodem tincta liuore. Quam in affectibus cutaneis, & quantumuis altam carnem occupantibus, id genus plagis persanandis, ægrotantes tanquam alteram Piscinam æstate frequentant, ac mirificam experiuntur.

Aquæ Ciceronis in Baianis.

PERPETVA verò memoria, propter vtilitates quas præstant oculis, commeminit Plinius Ciceronianas aquas, quæ sub nomine hodie balnei de Prato in Baianis habentur. Rationi verò consonum fit ob illud iuuandi oculos experimentum, has Cadmia participare, quæ in Cumano agro naturalis est, Dioscoride authore, ac in Baiano, qui Cumano est proximus, scaturisse has aquas recensuit Plinius, quarum historiam exarauit his verbis. Digna memoratu villa est, ab Auerno lacu Puteolos tendentibus imposita littori, porticu, ac nemore celebrata: quam & vocabat M. Cicero Academiam ab exemplo Athenarum, ibi compositis voluminibus eodem nomine. In qua, post obitum ipsius, Antistio Vetere possidente, sontes eruperunt calidi, quos oculis per quam salubres, eleganti satis encomio, à Laurina Tullio eius liberto fuisse celebratos recensuit his versibus, inter alios.

Lib. 31. c. 2. Bal. de Prato. Plinij historia.

Hinc etiam apparent Lymphæ non ante repertæ
Languida quæ infuso lumina rore leuant.

Quo exemplo certissimum habetur argumentum in continuo fluxu versari omnia: Vt quarum noua olim, ac clara fama aquarum, ac balnearum, nostro tamen tempore, locis illis graui incendio ab sorptis, ac balneis, vix vestigia aliqua remanserint.

De

De aquis naturalibus ex Chrysocolla, & ex lapide Armeno dicto, & cyaneo. Cap. XVII.

CHRYSOCOLLA quodam aurarij metalli purgamentũ intelligitur. Cuius quidem,& lapidis Armeni,& Cærulei,seu Cyanei,quem & Lazuli appellant, eadem ferè natura videtur,ac eiusdem pro ratione,impressionis in aquis. Nam vna omnium origo est,seruato tamen ritè progressu, quem naturam seruare in propagatione specierum contemplamur. Prima Chrysocolla est,quæ veluti limus quidam, ac vena putris ex fibris defluit metallorum, Plinio teste lib.35. cap.5. crassescens postmodum rigoribus hybernis vsq; in duritiem pumicis. Colorem quam simillimè porri referens, quæ ex ærarijs in Cypro defluit,Dioscoride: subalba quoque,pallida,& nigra,pro ratione fortasse socialium metallorum,auri, argenti,plumbi. Secundus progressus in lapidem fit, cùm nimirum tractu temporis induratur, Chrysocollæ colore infectus (vt scribit Plinius) optimusq. qui maximè viridis, communicato colore cum cæruleo. Qui lapis Armenius dicitur,regionis nomine cui primùm ab authoribus adscriptus est:nomen tamen non variat genus, ac naturalis est non in Armenia solum, sed in fodinis quoq; Germaniæ in maxima copia (quod Germani quidam authores, & Matthiolus testantur) argenteis præsertim, aureis, atque æneis,à pictoribusque, qui eo frequenter vtuntur in pigmentis, verde azzurro, nuncupatur. In quibus fodinis & Cærulei,quem lapidem Lazuli vocitant, ingens copia reperitur, cœlestem apprimè colorem referens, vocatum Lazuleum à pictoribus; Et in fidem;sicut Plinius Armenium dixit colore Chrysocollæ infectum;sic Dioscorides, Armenius (inquit) eadem quæ Chrysocolla præstat, sed inefficacius. nimirùm in quo ob duritiem partes aliquæ acres solutæ sint,quæ in Chrysocolla planè calefacientes sunt,& siccæ qualitatis, carnesq. modicè mordendo exedunt. Arabes verò authores ob hanc Armenij, ac Cærulei affinitatem,indistinctè vtrumq; simul comprehendunt, ac easdem vtrisq: tribuunt virtutes: vtpote qui solo ferè (vt dixi) naturæ progressu secundum prius & posterius differunt,ac maior necessariò fit in quoquo progressu coctio,& induratio. Vnde qui primus fluit liquor,limus est;secundo durescens,Chrysocolla;tertio lapis friabilis,Armenus dictus; vltimus,ac exactissimæ coctionis, ac duritiei fit Cæruleus. Quo tamen genera differunt haud dubiè penes regiones,ac pro metallorum,in quibus fodiuntur ratione. Nam Cæruleus nobilissimus,ac gemmæ instar splendidissimus,in Cypro ac ærarijs metallis eruitur,Dioscoride. imò qui lapis Lazuli orientalis dicitur,gẽma est,scintillis illis auri congeneis sibi emicans. Ex Germanis autem fodinis,vbi etiam reperitur, argenteis maximè atq; æneis, quæ portio diutissimam coctionem passa est,ea vitri modo splendet,haud vllis emicat scintillis. Minus verò elaborata pars, segmenta quædam marmoris ipsi Cæruleo adglutinata referunt,quæ friantur, ac virore Chrysocollæ simul ac Armeni cum Cæruleo sunt conspersa. Horum ergo omnium substantiam,& qualitates possunt aquæ ex prędictis mineris suscipere: maximè verò Chrysocollæ,quæ tota solubilis in aquis est: deinde Armeni lapidis, caliditatem,siccitatem,crassiciem,abstergendi vim, atq; acrimoniam. Stomacho aliquando noxiæ,ac bibentibus perniciosæ aliquæ.

Chysocolla natura.

Armenij lapidis natura.

Verde azzurro.

Cærulei siue lapidis lazuli natura.

Qualitates in aquis.

Fontes Chrysocollæ in Dacia.

IN prædictis ergo metallis omnibus haud dubiè inuenitur Chrysocolla, præsertim in æreis, de cuius natura maximè videtur esse, ac bona profectò caussa cur æneæ aquæ egregiã adeò obtineant detergendi virtutem,& quæ aperiant,attenuent,ac frangant lapidem. Auri verò metalla,argenti,& plumbi, pro aliqua æris qua participant portione, Chrysocollam producere putandum. Rara autem habetur Chrysocolla;quoniam ea quàm rarissimè in vsu medicis est: aurifices verò qui eam ad ferruminandum,solidandumq. (vt vulgò loquuntur) aurum accipiunt, (vnde illi Chrysocollæ nomen) factitia vtuntur,quam Boracem vocant. Nimirùm vt Dioscorides quoq; docet,& Galenus, quæ ex vrina pueri, ac certa Nitri portione diutissimè in mortario ex ære Cyprio rubro, ac æneo item pistillo exagitatis, conficitur. Exemplum verò naturalis in aquis habetur in Dacia, quam hodie Transyluaniam vocant. Vbi è Carpatho monte (vt scribit nouiter Georgius Reycherdofferi Transyluanus author) apud Neuosolã oppidum,quod accolæ Bistriciam appellant,fodinæ sunt æris opulentissimæ, quæ Regiæ appellantur, ex quarum certis cuniculis aqua emanat virescens, ex qua, vbi in suis receptaculis subsederit, Chrysocolla colligitur. Quæ aqua facit & balnea aliqua, de quibus iam inter ænea diximus, in quarum natura omnis Chrysocollæ vis est conferenda.

Vis detersoria.

Borax aurificum.

De Aquis naturalibus ex Ochra, Rubigine, ac Rubricis. Cap. XVIII.

QVAM rationem, atq; originem habet Chryſocolla è metallis æneis, atq; aureis, eādem habet Ochra è plumbarijs, Aerugo ex ærarijs, & Ferrugo ex ferrarijs metallis. Quinimò quodq; metalli genus ſuum habet excrementum, idq. maiori ex parte originem habet Chryſocollæ adſimilem: nimirùm quòd vel humore aliquo ingenito, vel influente ſupernè aqua concreſcit limus, qui pro metalli natura, ac fomite, in varias naturaliter ſpecies conformatur, vel pulueris, vel terræ, vel lapidis, diuerſorum colorum, & diuerſarum qualitatum. Communicant tamen in multis, & in multis natura promiſcua. Aerugo propria æris, quam viride æris factitium æmulatur: ac viſa in fodinis Cyprijs Dioſcoride teſte, per ardentiſſimos Canis æſtus deſtillare, virente admodum colore, inſignis quidem acrimoniæ, ac abſterſoriæ ſimiliter facultatis in aquis æneis potiſſima cauſſa. Sicut & Ferrugo in Ferrarijs, quæ ſubrubet, quaſi creta exuſta. Ac eam conſequuntur varia Rubricarum genera, Synopis, Hæmatites lapis, Schiſton, Smiris, Bolus. De promiſcuis autem natura, eſt Ochra, quæ & in plumbarijs frequens eſt, & argentarijs, ac origine fermè cum Chryſocolla in fibris lapidum adhæret, colore luteo, leni, ac friabili ſubſtantia, vnde facilè fathiſcit in aquis. Talem narrant ex Germania ſcriptores, Ochram in Saxonia fluuium, qui eo lapidis, quem abluit ſucco dilutus, ac luteus influit ſimilis in Senenſi agro reperitur ad Eroſinam oppidum, vbi plumbi vena, atque argenti, cum Ochra, & terra pallida. Ei virtutem ſiccandi, ac adſtringendi tribuit Dioſcorides: & tamen Galenus Ochram mediocriter calidam ponit 5. Simpl. cap. 12. Vbi eam inter medicamenta connumerat, quæ vrinam cieant, vt Ochra, inquit, & Nitrum, & Acetum Scilliticum. Veruntamen vires eam habere paulum diuerſas, pro natura metalli, vbi producitur, non videtur dubitandum; alibi calidam & incidentem, quam ob rem vim in aquis habebit inſigniter abſterſoriam, & quæ vrinam cieat. Alibi ſiccam, & tetram, ſtypticamque, & maximè quia hæc excrementa caſu multoties naturæ permixtæ oriuntur. Nam in metallis ferri Iluæ inſulæ quinq; hæ partes reperiuntur, Blanchetta, quam appellant, nos Argillæ putamus ſpeciem; Bolus, quæ rubra eſt; Synopis ſiccior, ac aridior Bolo; Ochra pallidior vtriſque, & Rubigo. Reperitur & in ferrarijs aliquando Hæmatites lapis, qui multoties Ochram æmulatur, nam & flauus, & niger, & ferruginis inſtar in fodinis reperitur, vt metallarij teſtantur: cum propriè ſanguineus ſit, vnde illi nomen, quanquàm & à virtute, quam inſignem habet ſiſtendi ſanguinem ita potuit nuncupari. Reperitur etiam per ſe, ac vtrobiq; ſiccam, frigidam, ſtypticamq. aquis virtutem impertire valet. In ferrarijs porrò fodinis Schiſton quoq; frequens eſt, quaſi ſciſſilis natura; qui in cunctis Hæmatitem æmulatur etiam in virtutibus, quas hæbet tamen ad omnia infirmiores, Dioſcoride authore. Frequens & in argentarijs Germaniæ, & in Bohemia; terreno etiam vbi naſcitur, rubeſcente. Rubet & Smiris, quo Gemmarij, ac Vitrarij vtuntur, ferreæ naturæ, & gleboſus, inæqualiter fragilis, abſterſiuæ ſimiliter virtutis.

Marginalia: Aerugo, & viride æris. — Ferrugo. — Ochrę natura. — Ochra fluuius. — Hæmatites. — Schiſton. — Smiris.

Balnea quædam cum Ochra.

OMNES ferè aquæ, quæ rubore plus minus dilutæ, aut terram ipſam quà influunt rubigine conſpergunt, aliquam veriſimile ſit ex prædictis excrementis, ac metallicis concipere. Ad quarum diſtinctionem adiacentes ipſas terras, nec non & aquarum ipſarum operationes contemplari eſt opus. Nam ex Ochra fluuium in Saxonia, luteum fieri iam diximus, quæ ibi naſcitur. Ochræ verò excrementa, ac ferruginis ſimul mittunt Sancti Caſſiani balnea, Ficuncella præſertim dicta, quam ferri diximus, atque æris naturam obtinere. Ad Auinionis autem balneum, etiam riui, quacunque influunt aquæ, rubent, quæ cum ſtypticæ ſint, aliquam ex prædictis ſpeciem, vel Bolum, vel Hæmatitem concipiunt, quæ ſunt ſtyptica. Nec minus in Piſanis, his adſimiles aquæ dictæ Ochra participant, ac ferrugine aliqua; vnde certis temporibus citrinæ emanant. Quas in Monferrato retulimus ad fluuium Burmidam aquas Ochræ, vel Rubricæ concipiunt qualitates, ac tota eius agri tellus eius Rubricæ ſpecie eſt, in figulinis vaſis electiſſima, & circa Mellam fluuium in Brixiam.

Marginalia: S. Caſſiani bal. — Auinionis bal. — Aquæ in Piſanis.

De aquis ex combustis terrenis corporibus, calce, cinere, ac Pumice. *Cap.* XIX.

CORPORVM quidem terrestrium combustorum copia cineris præsertim, atque calcis, vt non est aliqua minera propria; ita quacunque in parte ignis exæstuat, & ex omnibus aquis calidis plus minus scatere inuenitur. Nam vbicunque ignis combustio fit, vel calx ex lapide calcario, vel cinis redundat, ex recrementis terrarum, ac radicum quas ignis offenderit. Quapropter calcis, ac cineris, communes quoque sunt omnibus calentibus aquis, maximè verò feruidis impressiones, & qualitates quas tetigit Galenus lib.9.de Simpl. med. facult. his verbis. Sanè (inquit) plerique exstimant combusta omnia seipsis frigidiora. Alij contrà combustorum omnium augeri caliditatem: Vtrique verò per indistinctionem errant. Planè enim constat quædam ex combustione calidiora fuisse reddita, & ad gustum, & ad tactum, & ad facultatem operandi. Quædam contrà tactu constat, & vsu minus effici calida. Ad distinctionem igitur vtrorumque sciendum est: quòd acria quidem si vrantur, multum caloris amittunt. At quæcunque acria non sunt, multum ex vstione caloris assumunt. Sane combustorum omnium nullum planè est frigidum. Relinquitur enim in illis velut ἐμπύρευμα, hoc est ignitioquædam, teste Aristotele. Si quidem humidum omne combustio absumit; residuum autem quod remanet, terrenum est cum empyreumate, quod diximus, quales nos proposuimus Cinerem, Calcem, atque Pumicem. Ex his Galeni verbis duas colligimus conclusiones: prima est, quòd nullam ex combustis terris pertransit aqua, quæ non aliquam caloris vim, potestatemq. conceperit; nullum enim combustorum planè frigidum est. Altera est, quòd qualem, & quantum caloris gradum possint aquæ ex ipsis concipere, non à specie modò combustæ rei, sed à singulari ipsa materia combusta speculandum est. Nam sicut per species alterum altero calidius est haud dubiè (nam calx acerrima, minus acris cinis, & minus vtraque pumex specie sua) ita singulariter cinis minus acris ex vna materia, ac singulari loco reperitur, quàm ex alia materia, vel loco: & de Calce & Pumice, alijsque id genus recrementis similiter putandum. Atque hæc profectò caussa est cur ex vna specie, vnaque materia terræ, diuersas tamen certis locis videmus in aquis emanare qualitates, potissimùm in sapore. Et patet etiam ratio ad quæstionem, an ex calce aquæ, & ex cinere lixiuium caloris gradum, quem nostra opera acquirit, eundem ex natura concipiat in terris? Nam non est certa proportio, nec vna ratio. Quippe affusa super calcem aqua intensissimus quarto gradu excitatur feruor in aqua ipsa, ac acerrimum similiter ex cinere fit lixiuium: ex inde tàm calx, quàm cinis exoleta remanent, & nullius postea impressionis omni ex eis caliditate transmissa in aquas. Imò Calx exactissimè lota, cùm sine morsu siccet (Galeno teste) ad combusta igne cum oleo, fit remedium singulare. At in terris quæ impressio fit ex combustis id genus rebus, vniformiter fit, manetq. vno tenore perpetuò. Vbi maior, vbi minor, vbi mediocris pro diuersitate combustæ materiæ, plus minus sua natura acris, vt iam ex Galeno ostendimus. Nec non pro ratione subiectorum certis locis calorum, ac adiacentium cum calce ipsa mixtorum, quæ variant sine fine; & vel augent àquis acrimoniam, vt de tot mixtis terrestribus dictum est, quæ obtinent naturaliterigneam; vel retundunt, quia simpliciter terrea sint, ac frigidæ, siccæque qualitatis. Vnde in Lacunis Volaterranis acerrimę perpetuò saliunt aquæ: in quibus nimirùm combustio subsidet aliqua, & terræ natura tota foris atque intus Chalchanthosa, salsa, atque acris. In Auernis verò Campaniæ minus acres, sed putidis continenter sunt aquæ contemeratæ vaporibus, ex continua illarum terrarum combustione.

Qualitates.

4.Meteo.

Questiones.

Calx lota remediū ad ambusta.

Acerrimę aquæ in Volaterrano.

Loca in Senensi, ac aquæ cinereæ.

PRO naturali copia terrarum combustarum, quas tot locis narrauimus in Hetruria, duo sunt loca inter alia in agro Senensi, manifestè cinerea. Vnus est sub Vico Sanctæ Cęciliæ, non longè à Repolani balneis; vbi subterraneus, qui eò influit calor, ex terræ raritate exestuat ad superficiem, ac campum iugeri magnitudine totum cinereum, ac bullosis, ex eo scatentem aquis occupat, feruorem verò exhalat vaporum in omnem illam viciniam præteruolātibus exinde auibus infestissimum. Altera lacuna est adissimilis aquarū frigidarum inter Pientiam & M. Politianum, vbi tellus vndique quasi latentes sub cinere continens feruores crepitat, ac depluentibus præsertim imbrimus ingeminat sonitum.

Ad Sanctam Cęciliam.

Ad Pientiam.

Cinereæ in Ischia, & in Baianis.

Cinereæ potabiles

Cineris. & Calcis natura salsa.

NVLLA verò tellus mitiora habet cinereum aquarum exempla, quàm Aenaria Insula, & in conspectu eius Baianus, ac Puteolorum ager loca, tot adeo funesta incendijs & quæ ex ipsis ignium salebris, & inter ipsos cineres calentibus, ac multifariam admixtis aquis scatent. In quibus tamen non mirum aliquæ, quanquam eandem tot o eo tractu terrarum orignem, ac subiectam habeant, combustarum terrarum ac cinerum naturam non tantùm acres non sunt, nec iniucundæ, sed blandissimæ ex ipsis cineribus exiliunt iam extinctis. Aliæ, in quibus aliqua viget acrimonia, vtilissimæ in potibus ad multas infirmitates; abstersoriæ nimirùm naturæ, vel Nitrosæ sunt, vel salsæ. Aristotelis quoque testimonio, qui in 11. Metheor. Salsas dixit naturaliter aquas, cineris, & calcis naturam retinere. Geber verò optimus inter Alchimicos philosophus, Salis atque aluminis materiam asserit calcem esse, eo potissimum argumento, quòd in aquis soluitur, vt salsuginea aluminosa reliqua. Gypsum præterea cognata calci res est, quod ipsum & è lapide item coquitur.

Aponi aquæ cinereæ.

QVAMOBREM, nulla est peritorum, quæ videtur, controuersia, dum Patauinas ad Aponum aquas, gypseę, calcinatæ, cinereæ, salsæ, aluminosæq. mixturæ exstimant. Nam idem fermè omnium est fundamentum; terra nimirùm sulphurea, & quæ olim fortasse combusta, vt aliàs diximus, adhuc illius combustionis retinet vestigia, cineres, pumices, calcarios lapides, feruorem subterraneum, qui & ad superficiem certis locis exęstuat, & aquas, quæ hinc inde ex his collibus emanant calidas, reddit, & plurifariam salubres. Fundunt verò specialiter Aponi balnea certis vicibus liquamen id genus albidum ceù calce diluta essent, tumq. maiorem habere efficaciam putantur in remedijs.

Cinereæ, ac sulphurosæ aquæ in ardentibus terris mundi noui.

Lacus se absorbés.

Flumina cinerum.

Balnea cinerea sulphurea.

EX terris verò ardentibus, ac incendijs noui orbis, quæ recensuimus lib. 4. in Guitimala, ac Nicargua prouincia, manifesta sunt cinerearum, ac sulphurearum aquarum exempla. Immò tota illa regio, quæ sub Tropico Cancri centenis vltra milliaris, ad portum Sancti Michaelis, & in Pariam vsque protenditur; pro quadam naturæ & illorum calorum compensatione passim abundat varia natura, ac magnis fluminibus diluitur, ex quibus stagnantes aliquæ permultos faciunt lacus, ad nauigationes istas occidentales opportunissimos, & qui frigidas adferunt omni illi regioni, ac saluberrimas auras. Quorum vnus inter alios hoc nomine memorabilis est, quòd sex circiter milliariorum ambitu vadosus quadamtenus sit, nauigabilis; cæterùm in vastam quandam ad medium præcipitat voraginem, vt ceù Syrtes quædam, & Carybdis, accedentes, ac periculi ignaras absorbeat naues. Quamquam verò illa incendia non perennes mittant flammas; tantam vim tamen cinerum quandoque eructare consueuere, vt pro frequenti vndiq. in campis squalore, ac lapidum combustorum mole, quos iactat ad marinas vsque vndas, flumina quoque ipsa squalida reddantur; quapropter cinerea à primis aduenis sunt nuncupata. Fontes verò cùm non desint inter alios potus vtiles, lacus est, ad oppidum Ninderi, ex quo eliciunt potabiles, aut dulces. arte ex altis sub cinere hauriunt puteis. Pluri autem ex parte, ac longe à fontibus ob soli qua decurrunt qualitatem insuaues fiunt, vel salsæ, uel cinereæ, & aliæ non minus sulphuratæ scatent, & calidæ, quas attestantur primi inuentores ad vsum, more nostro, balnearum, se excepisse, ac in morbis quibusdam grauibus curandis, etiam à Venerea lue coemptis non iuuenisse moliora præsidia.

Aquæ calidæ ex calce in Dacia.

Calx naturalis.

CALCIS verò naturalis clarum exemplum habetur ex aquis in Dacia, quæ à Transyluanis authoribus nouiter in hunc modum describuntur. In Zepusio plures emanant aquæ calidæ, vtiles hodie quoque, & celebres in balneis. Hieme calidiores quàm æstate, ac lapidescentes aliquæ cum magno strepitu, exeunt, vnde à riui murmure Rausehenpach ab indigenis appellantur. Ac plures similes ad pagum qui vocatur S. Ioannis, ad pagum Sancti Andreæ, ad ædem Sancti Martini. Vbi inter alias erumpit aqua bullienti similis, cum magno intus strepitu, ac murmure, & quacunque subinde excurrit lapideam facit terram. Infrà verò terram quoddam gignit lapidis genus, quod aquis dissolutum ad opera deseruit cæmentaria calcis vice. Qui verò lapides vndique secus riuos eruuntur, tophi instar, & pumicosi, ex glutinis quadam tenacitate, quod continent, durissimæ sunt in ædificijs structuræ.

Ex

Ex Marga aquæ.

Calcariam porrò quandam, ſeu cineream putamus materiam, quam Margam dicunt, quam deſcribit Plinius, ac terræ adipem vocat, multæq. eſſe vbertatis aſſeuerat, vbi in campis ſpargitur ſtercorandis. Quod diſſimile veri non ſit; nam & cinerum globi, qui iugiter ex Aetnæ faucibus eructantur, vbi pluuias ſenſerint, agros vndiq. regionis, ac vineta impinguant. Natiua hæc per ſe certis locis, vt quas ſpecies eius notant Germani authores apud Saxones reperiri ad lætificandos agros, diſcolores, albas, cinereas. Scatet quoq; è lapidum fibris, metallisq. varijs, vnde & cum aquis commixta, ſtypticæ eas qualitatis reddit, ac ſanguini ſiſtendo efficaces.

Lib. 17. cap. 6.

De Lixiuio.

Lixivium ergo (vt Galeno elicitur 8. de Simpl. medica. facult.) communiter intelligitur quod maceratis aqua cineribus percolatur: quippe partes ex cinere tenues, ac fuliginoſæ in Lixiuium tranſeunt, reliquum verò terrenum, & infirmum, & morſu caret. Verùm (ſubdit Galenus) non omnis cinis eadem temperatura præditus eſt, ſed pro combuſtæ materiæ diuerſitate variatur. Ex lignis, quæ acerbam præ ſe ferunt qualitatem, ceù quercus, ilex, arbutus, fagus, lentiſcus, hædera, & id genus alia, non parum aſtringit. Ex ficulneo autem ligno, quod plenum ſit ſucco acri, & calido, multum acquirit acrimoniæ, abſtergitq. velut qui ex cinere fit tithymalorum. Eſt & Calx (ſubdit ipſe) cineris quædam ſpecies, cæterùm tenuioris eſſentiæ quàm qui ex lignis fit, nimirùm quanto lapides exactiùs torreri, vt cinis fiant, poſtulant. Porrò Calx ſi lauetur aqua (ſubdit 9. Simpl.) ſuam exuit mordacitatem, efficitq. vocatam κονίαν, hoc eſt Lixiuium, & ipſa abſq; morſu deſiccat, omni caliditate in aquis depoſita. Porrò ex harundinum radicibus atque corticibus, authore Dioſcoride libro primo cum aceto alopeciæ medetur. Galenus autem 7. Simpl. Cortex inquit radicis eius combuſtus admodum tenuium partium, digerentisq. facultatis efficitur, cum abſterſoria facultate, vt exſiccet, & calfaciat tertio quodammodo ordine. Sarmentorum verò cinis, Dioſcoride teſte lib. 5. vrendi vim habet. quam ob rem in vſu hodie ex vtriſque Lixiuium eſt ad pilorum defluuium in morbo Gallico, de quo opportuno magis loco dicendum eſt lib. 7.

Cineris differentiæ.

Ex ficulneis.

Calx cineris ſpecies.

Lixiuium ex calce.

Ex harundinibus.

Ex ſarmentis.

De amaris naturaliter aquis. Cap. XX.

Amarae autem aquæ, omnes mixturam aliquam præ ſe ferunt amaram. Huius ſaporis cauſſam Galenus ſimpliciter in calorem, ac ſiccitatem retulit, his verbis. Nempe peraſſata rei ſubſtantia velut cinis, vel potius fuligo. Ita admodum excalfactis dulcibus amaritudinis cauſſa conſtat, ſiue inquit ab igne, ſiue à calore ingenito id fiat. Vt in melle; cui ſi pluſculum accedat caloris, aut ignis admoti, aut febrientis hominis eſu, ſtatim amarum efficitur. Ita ſanguis ſi incaleſcat, bileſcit, amarusq. efficitur, & qui ieiunium aliquandiù ſuſtinent, ijs ſaliua ſalſa redditur, mox diutius prorogato ieiunio, non ſalſa modò fit, ſed & amara. Simili exemplo in natura, lacus bituminoſi aquas non ſolum ſalſas quis aſſeueret, ſed & impenſè amaras; quia ſcilicet plus quàm alia aqua peraſſata eſt, & ſqualida. Quod & Nitri, & cineris exemplo confirmatur, quæ amara cùm ſint; terrena conſtant eſſentia, exactè à calore elaborata, ac veluti ſuperaſſata. Atq; hæc eſt Galeni ſententia: cui inſtat, imò potius eius amplificat doctrinam Auerroes 5. Colliget. amaritudo enim (inquit) non ſolùm ſequitur complexionem calidam, & ſiccam, ſed & frigidam, & ſiccam. Quarum cauſſarum diſtinctè ponit idem Auerroes exempla in 11. de anima. 105. Sapor enim amarus qui ſequitur dulcem, fit à calore, vt in melle viſum eſt, ac præallegatis alijs à Galeno exemplis. Sed ſapor amarus, qui præcedit dulcem, fit à frigiditate, vt in glandibus, & xilocaractis, ac id genus fructibus videre licet, primò amaris, defectu ſcilicet caloris, & indigeſtis adhuc: mox dulcibus, bene digeſtis. Adde his tertiam cauſſam (ſi libet) amaritudinis, quæ in aquis eſt præcipua; ex mixturis, ſcilicet naturaliter, & tota ſua forma amaris, calidis maximè, & peraſſatis. Qualis iam dicta eſt Sandaracha, Vitruuio quoq; teſte libro 7. cap. 3. per cuius defluxum, ſcribit ipſe, Hypanim in Ponto fluuiū paruo fonticulo amareſcere; quod eſt amareſcere ipſum ex accidenti mixtura. Sic ex Nitro aquæ, ac ex cinere aliquæ amareſcunt, non quia vllum perpeſſæ ſint calorem, aut frigus, ſed quia ex accidenti corpora illa incurrunt amara. Hac ferè de cauſſa amaræ aquæ omnes amareſcunt. Quales multas habet Aegyptus, quæ ſuprà Nitrarias tranſeunt. Ac plures memorantur circa Rubrum mare. Ita & Bitumen amarum naturaliter, cum ſalis maximè mixtura ſuperaſſati. Quam ob rem (vt Galenus ſcribit 4. Simpl.) in Lacu, quem diximus, Palæ-

4. Simpl.

Amaritudinis ſecunda cauſſa.

Tertia cauſſa.

Hypanim in Ponto flu. amareſcere.

Lacus bituminoſus.

ſthinæ bituminoſo,nullum neq; animal,neq; planta ineſſe conſpicitur,ac vel iniectos enecat piſces. Sunt enim amara omnibus propè animantibus iniucunda,nedum hominibus. Aſſerunt tamen noui nautæ ex montanis impetu manare lacum Abibo dictum,nigris ex bitumine, & amaris aquis, & fluuium ſimiliter in finibus Anzeræ, ex quibus incolæ decoquunt ſalem. Amaritudo (inquit Auerroes loco citato) eſt in vltimo contrarietatis nutrimento animalium,& contraria dulcedini propter ſiccitatem. Ideo,ſubdit,in aqua maris maioris, quia eſt nimis ſalſa,& multum amara,non poteſt viuere aliquod animal. Talem in Auernis diximus naturam,terris peraſſatis atq; cinereis.

Aqua maris maioris amara

De acidis aquis naturalibus. Cap. XXI.

SINGVLARIS autem conſideratio de aquis naturaliter acidis eſſe debet; tùm quia hæ multam præ ſe ferunt nobilitatem ſubſtantiæ,atq; ſaporis;tùm quia nobiliſſimarum pariter operationum ſunt in potibus medicatis, ac nulla tamen pars aquarum fuit minus definita ab auctoribus,tàm antiquis quàm iunioribus,quàm hæc de acidarum natura. Qua propter nos earum tres examinabimus opiniones:primam ad ſententiam Theophraſti, ſecundam Ariſtotelis,& tertiam Vitruuij,iuniorumq. quorundam; vltimam ponemus noſtram. Si quidem apud Theophraſtum in libris de hiſtoria plantarum, duo legimus ſaporum acidorum genera; alterũ quidem,quod ex putrefactione fit, vt quùm ex vino fit acetum: alterum verò quorundam fructuum eſſe proprium. Naturalis (inquit ipſe) vini mutatio in amarum eſt, ſeneſcens ſcilicet, ſed ſi quaſi per violentiam, & præter naturam mutatum ſit,aceſcit. Si quidem acidi ſaporis natura ex his ſimpliciter redditur, quæ propter putredinem attenuata iam fuerint. Cui ſententiæ omnes conſentiunt: nam Alexander Aphrodiſeus in 4.Metheor. aciditatis dicit eſſe cauſſam calidam frigidam & tenuem Galenus,cum participatione caloris,vt dicemus. Auerroes autem in 11. Quolibetorum, dixit conſiſtere in frigido. Nec eſt contradictio, nam vt ipſemet paulo poſteà declarat, Aciditas ſubſtantialiter à frigido fit tanquam ſubiecto, accidentaliter autem à calido corrumpente. Simile quiddam accidit lacti;putreſcens enim lac,attenuatumque, paulifper aceſcit,& fit aqua acida. Et chylo in ſtomacho,vbi putreſcens liqueſcit, & redditur acidus. Et ex ſuccis id planè liquet quorundam fructuum, ex quibus putrefactis, & aceſcentibus,conficiunt quædam nationes vocatam Ceruiſiam. Porrò alterum genus aciditatis naturale eſt,idque euidens in multis fructibus,præſertim immaturis;qui acidi ſunt,non quia alicuius putrefactionis ſoboles ſint, ſed quemadmodum de fructibus & de rebus naturaliter amaris diximus,acidi planè ſentiuntur ex indigeſtione partium,& ob diminutum calorem. Vt in Ceraſijs patet guſtu acidis naturaliter,& non ex accidente putredinis. Idem ſentimus in ſucco Citrij mali,qui exactè acidus eſt. Idem habet Omphacium ex immaturis vuis,malum punicum, ac fructus alij. Et plantæ quædam acetoſæ. Ex quibus iam duplex huius ſaporis apparet cauſſa,altera per indigeſtionem, ob diminutam cum multo frigido caliditatem; per putrefactionem altera, exemplo ex aceto manifeſtiſſimo,quod ſi intenta oculorum acie ſub ſole luſtraueris, innumerabili minutiſſimorum vermium copia ſcatere videbis. In quibus non dubiè tota vis aceti ac forma caloris conſiſtat, hoc altero noſtro experimento certiſſimo: nam decoctum,vt ſyncerius forſan experiremur acetum, vbi prius ſyncerum apparebat, & atomis illis germinans vermiculis, contrà euenit,nam amiſſo ſic omni vigore, & exoleto acore, ſubſtantia viſa eſt nebuloſa, decolor,& ceù cadauerata. Illa verò partium diuerſitatem,frigoris ſcilicet,& caloris participationem in aceto, Galenus in primo Simpl. cap.18. Mirifica coniectura imaginatus eſt: neceſſariam eſſe quandam partem in omni aceto,quæ inſtar fęcis in vino eſſet,& eam forſan eſſe,quæ caloris eius particeps eſt,reliquum verò quod tenue eſt in aceto frigoris eſſe. Non enim (vt poſteà arguit) quicquid tenuis ſubſtantiæ eſt,idem perpetuò calidæ, & igneæ pronunciare conuenit:immo complura frigida, terrearum partium ſunt,vt nix,& borealis autem. eadem ſententiam Hippocratis, Ἕλκεσι τὸ ψυχρὸν δακνῶδες,vlceribus frigidum mordax. Verumtamen vtra iſtarum,an ex natura,an per viam putredinis,ſit cauſſa acoris in aquis naturaliter acidis:neutra videtur. Vtrumq; enim tàm indigeſtio ſcilicet,quàm putrefactio rei mixtæ eſt, non ſimplicis elementi. Et qui fructus naturaliter aceſcunt, tota ſubſtantiæ proprietate aceſcunt, ac virtute ſeminis ſpecifica. At aquæ eſſentialiter ſine vllo ſapore, aut qualitate ſunt, vnde ἄποιον Græci aquam cognominant, omnis videlicet qualitatis expertem. Nec tamen putrefactio aciditatis earum eſt in cauſſa;nam in aquis, etiam compoſitis, nulla eſt, quæ vini, vel lactis ſubſtantiæ proportione reſpondeat, & quæ poſteà corrumpenda veniat

I. in acorem. Imò aqua, vbi naturaliter acida oritur, nullum veſtigium, nullam præ ſe fert

II. diſpoſitionem putredinis,incorrupta,limpida,ſyncera manens. Et ſi corrumpantur aliquæ, vbi

Aciditatis duo genera.

6.de cau. pl.

Cap.6. & cap.15.

Acetum ſcatere vermib.

2. Aphor. 20.

Acidæ nõ fiunt per indigeſtionem.

Nec per putrefactionem.

vbi resederint, corrumpitur simul & acor. Pręterea acor ex putredine in tempore fit; at breui curriculo aquarum per venas suas, quæ nam putredinis occasio esse potest? Et tandem putredo plus, & minus fieri contingit, pro certa anni constitutione, & temporis; pro vi caloris, & caussæ plus minus corruptiuæ; at aciditas fontium vniformis est. Non ergo supponit putredinem præuiam. Porrò apud Aristotelem in II. Metheor. non est dubium aquas acescere ex accidenti: verùm quæ nam sit accidentis huius specialis caussa, non est facilè definire. Quippe Aristoteles hoc supponit pro constanti & certo, quòd aqua ex accidenti mixtura terræ, quaquà transeunt, mutentur, nouumq; induant saporem, & nouam qualitatem: & de salsis specialiter, ac acidis ita habet. Quicunq; amnium, fontiumuè salsi sunt, eos maxima ex parte aliquando incaluisse censendum est, deinde ignis principium extinctum fuisse. Terram verò per quam transmissi colantur, cineris, & calcis naturam retinere. Nam terra dum ignem sentit (quod plus minus id pati soleat) varias saporum, colorumq. formas contrahit: quippe quæ aluminis, calcis, & cæterorum id genus virtutibus plena reddatur, ac exinde quæ dulcis influit aqua permutari solet. Et quædam acescit, quomodo in Sicilia agro Sicanico euenit. Hæc ibi Aristoteles. Vbi primum summus philosophus videtur obiter, & exempli dumtaxat gratia locutus, non ex professo. Nec porrò est necessarium, vt quãquam præ se ferant aquæ qualitatem, aut saporem, ea ex accidenti mixtura, qua obiter transeunt, concipiant. Videtur enim multas aqua qualitates habere congenitas, ex vaporibus nimirum heterogeneis, vnde fiunt; quam caussam de communi aquarum origine iam probauimus lib. 1. cap. 2. ac eadem in aquis specialiter multis fiet perspicua. Et tandem nec propria acoris aquarum ex mixturis est caussa, vel calx, vel cinis, quæ obiter offenderint. Primò quia nec vbique, nec semper calx, aut cinis generant acidas; nam hæc eadem salsas alias reddunt, alias amaras, alias insipidas *in Baianis*. Et deinde quoniã ex Chalcanthi natura, & æris lapidibus, & ex alumine aliquas videmus emanare acidas. Vlterius ergo de propria caussa inquirendum est. Ex posterioribus autem scriptoribus Vitruuius loquens & ipse de acidarum natura, succum dixit natura acidum in terris, qui aquis ipsis obiter concorporetur, esse huius saporis in caussa. Cuius non fuit à nobis omittenda authoritas, etsi hæc non fuerit professio; nam iuniores quidam vix aliam adducunt caussam: quorum idcirco magis admiror hac in parte inscitiam, qui saltem nullum talem curauerint assignare succum in terris naturaliter acidum. Dicamus igitur, quod negari omnino non potest aliquas mixturas, aut succos acres emanare acidas. Vt de multis dicemus eius saporis; aquis, quæ vel ferruginem conducũt, vel æruginem, vel alumen liquidum, crassæ, graues, & turbidæ. Verùm de nobilitate acidarum, quas videmus synceras, limpidas, leues, ac pręter acorem, non differentes à puris aquis; harum præcipuè qualitates sunt de his, quæ à tota origine, proprioq. temperamento resultant. Vbi meminisse oportet de origine, ac triplici temperamentorum genere aquarum nascentium, quæ primo libro proposuimus. Aliã simplici ortu synceram nasci, & puram, quæ potest tamen obiter insyncera fieri, & impurã aliquam induere mixturam. Aliam concipere vaporum naturam; qui ex intima matrice, vnde eleuantur, vel penetrent aquarum venas, illasq. inalterent sua qualitate. Vel, quæ tertium genus aquæ est, cùm ipsimet vapores combibiti in terræ poris superioribus, ac frigidis, in aquas conuertunt talis naturę, & qualitatis, cuius ipsi à prima matrices soboles sunt. Eo modo in aquis destillatis concipi diximus exactè rei destillatæ naturã. Nec secus contingit aquis quibusdam nascentibus; suppositum est enim terram heterogeneis admodum oppletam esse vaporibus, atq; horum metallici quidam aërem in poris suis alterant, insyncærum, vdum, rancidumq. efficiunt, qui paulatim tabescens in aquam, acidum ipsi aggenerant saporem. Quare vnam trium caussarum de omni acidarum aquarum natura esse necesse est. Vna quòd à Minera, quã statim aqua abluit, etiam syncero ortu, inficiatur, eiusq. materiæ, ac fortasse succi suscipiant naturam, vt priores dixere. Altera, quòd à vaporibus alterentur suppositæ infra venas mineræ, quos aquæ intercurrentes combibant. Et tertia, eaque optima, quòd ex eisdem vaporibus, qui in terræ poris frigidis, perinde fit in aëre, conuersi in aquam, suas illi congenerent qualitates. Vbi duo alia sunt videnda: primum quæ natura specialis sit in terris horum vaporum matrix; deinde signa, quæ has distinguant causas ac genera acidarum aquarum. Quæ ergo natura specialiter in terris supponenda sit acidis aquis, duo dicimus esse manifesta. Primum, hunc saporem non habere certum succum, nec propriam metalli speciem in terris, sicut cæteri sapores, vt salsus v. g. qui salem habet. Nam omnis metalli acrimonia habet proprietatem ad acorem. Quod constat experientia, nam alio loco reperitur chalcanthum, vel æris lapis, alio loco cinis, & calx. In Hispania, & Aquitania acres sunt putei, qui aquas longè concipiunt ex fibris argenti viui. Quandam acrimoniam imprimit quoq; vena ferri, subinde alumen dulciorem, & nitrum. Alterum haud minus est manifestum, quòd inter omnes succos, ac materias ad acrem impressio-

Margin notes: III. — Opin. Aristotelis. — Exercitatio opin. Arist. — Vitruuij positio. — Iuniorum positio. — Propria opin. tres acidarum caussæ. — Libro 1. cap. II. — Prima caussa. — II. — III. — Materiæ acidarum nõ vna est

Materia æris acidarũ propria.

pressionem idoneas,idonea super cęteras est acidis gignendis aquis,materia ęris,atq; Chalcanthi. Qua de re claram nobis præbet demonstrationẽ metallum ipsum æris, super quo videmus breui spatio aquã,& quemq; succum,etiã oleum,fieri rancidum. Multo verò magis id fieri infrà terrę viscera consonũ fit, vbi metalli huius aliqua propagatio existat; nimirùm ob principiorum,ac materialium metalli huius naturam, quæ solubilia facilè in aquis sunt

Aeris essentialia.

& aut cineris,aut salis,aut adustionis alicuius sapiunt naturam. Idipsum iam superiùs cùm de ænearum natura loqueremur,ostendimus; primum veluti seminarium, ac matricem æris esse Chalcytim, Sory, Misy, Melanteria, Chalcanthum; quæ gustu omnia mordent, aspera, acria. ac vbi madorem aliquem senserint,acescunt. Et posteà, quod multi in hoc est momenti;

Aeris excrementa multà.

Nullum est inter cætera metalla,quod tantam aggeneret in se excrementorum copiam,& acrium,quàm æris metallum. Quæ quanquam de essentia æris,non sint,sed mera eius excrementa, quæ redundant in formam aut succorum, aut salium, aut vaporum: prudentissima tamen natura,quæ nihil patitur ociosum,per assiduam cum eo metallo digestionem, in aliquam reducit perfectionis speciem. Nam in metallo æris ex alio excrementi genere facit cæruleum,ex alio Chrysocollam,ex alio Dyphrygem,quasi terreum.& bis vstũ totius lapidis excrementum;& aliqua præterea genera relinquit indigesta,aut quæ in via sunt ad digestionem aliquam;vt est ærugo,quam viride æris æmulatur,gustu mordacissima, & acida,Chalcanthi materia,Ochra,Rubigo,& id genus multa. Quorum omnium nulla est acida aqua,quæ non aliquod educat,præseferatq; vestigium;ac argumento pariter sunt nobis certissimo, saporem Acidum in terris, si aliquam habeat propriam materiam, nullam habere magis certã,aut idoneam,quàm metallum æris,quod & operationibus posteà confirmabitur.

Ex materia æris cur nõom nes acidę.

Cur verò non omnes ex æris materia nascantur Acidæ? iam manifesta est ratio,quoniam hæc acritas vtplurimum excrementorum est potiùs,quàm æris; atque hæc vbi plus,vbi minus redundant,vbi alterum,& non alterum. Et præterea facit casus, aut natura potiùs Regina rerum, vt suopte ductu aqua per excrementorum fibras potiùs, quàm principiorum ipsorum deducta sit, quorum concipiat impressiones, vt Ochræ, Aeruginis, Chalcanthi,quorum (vt dixi) exacta in aliquibus acidis aquis appareãt vestigia. Ergo di-

Acidarũ differentiæ.

uersitas huius sunt duæ primæ caussæ:prima, quoniam non omnia vbiq; eadem affatim sunt metalla;& deinde quoniam non eandem cum aquis vbiq; proportionem,nec communicantiam habent. Alibi aqua totum influit metallum, alibi fibras tantùm elambit excrementorum, quorum primùm hæc acrimonia propria est. Alibi supernè aqua vapores dumtaxat concipit in se,quorum admixtione saporem ipsum induet acidum. Alibi tandem syncerus ipse vapor æris,vel Chalcanthi fit aqua,& fit aqua acida, quæ omnium hoc in genere nobilissima est,syncera,limpida,& clara,& ferè non differens ab aqua simplici, nisi acore.

Signa acidarum distinctiua.

Habent verò hæ differentiæ omnes sua signa distinctiua: nam quæ ipsam elambunt materiã æris aquæ,vel excrementa; è notis metalli proprijs dignoscuntnr, quæ & venam,& ipsam aquæ inficiunt substantiam.

Acidarũ essentialiter signa.

Quæ autem vapores conceperint tantùm, synceriores, & destillatæ salsilaginem dumtaxat tenuem solent deponere;chalcanthi tamen naturam nonnullæ referentes. Quæ vaporum ipsorum deniq; soboles sunt; vix tenuissimæ salsuginis vestigium ex destillatione reddiderint; ac tribus potissimùm signis hæ distingnentur: primùm, quòd suprà opinionem alteratæ videbuntur,simillimæ aquæ simplici, nisi acore. Alterum, quòd vniformes,ac vno perpetuò tenore emanabunt:& tertium, quòd diutissimè saporem,

Temperamentum acidarum aquarum.

& quam conceperint virtutem seruauerint. Hanc vinosarum, hanc quorundam aliorum saporum veram arbitramur caussam. Nunc autem qualis partium temperatura sit, quæ acidum constituant saporem:id Aristoteles eodem 11.Metheor.promisit,ac aliqua ex parte executus est Theophrastus in 6.de causis plantarum,& Galenus primo Simpl. Specialis tamen,ac paulo diuersa temperatura à cæteris rebus in aquis acidis reperitur. Sunt tamen aliqua communia. Primùm ex acore vini,qui maximè insignis est, hoc colligimus, quòd acoris natura in quaq; re vna esse videtur. Omnis enim in frigiditate consistit, cum quadam caliditate.

Aciditatis temperamẽtum variũ pro subiecto.

Siue quidem per extinctionem fiat caloris, vt vino accidit, cùm acescit; chylo ventriculi; lacti, & quibusdam humoribus:siue ex succi, ac mixti illius immaturitate, vt in fructibus,ac mineralibus quibusdam. In quibus non videtur esse dubium, quòd sicut acor in varijs reperitur subiectis,& quisq; à varijs fit caussis; ita variet in singulis gradu,& qualitate plus minus frigida,vel calida. Gradus enim non variat essentiam primam.

1. Simpl. 19.

Ita quòd in vino per extinctionem caloris introducta est frigiditas;attamen,seu quia natura calidum,seu à calido corrumpente,calidas ei inesse partes negari non potest.

Humor melãcholicus acidus,& no sine calore.

Sensuum, ac palati experimento, vt Galenus inquit: Si quidem gustui mordicat,incendit, roditque, ac fermenti ritu inflat. Quasdam similiter caloris reliquias confiteri oportet in humore melancholico, qui ex adustione acidus fit, haud æquè tamen calidas ac in vino; qui nempè humor frigidus est, ac siccus, veluti cinis,ac terram item fermentat. Fermentare autem

nihil

nihil aliud intelligitur, quàm inflare, ac in tumorem extendere, qualitate aliqua calorifica. Id quod in tumoribus lienis, cancro, anthrace, ac cæteris humoris melancholici vitijs apertè videmus, qui fermenti modo intumescunt. Verùm vt minor hoc in humore acor est, & caloris vestigia tantum: ita caloris gradus in quoq; acore pro subiecti ratione metiendus est. Quare in coagulo, quod lactis est, natura frigidi & humidi, haud multus calor esse potest. Nec multus in chylo acido. Minor deniq; in aquis acidis est; duplici ratione, & vtraque optima: tùm pro natura mixturæ in aquis non adeò calidæ, vel aluminis, vel terræ, vel vaporum dumtaxat æris, in quibus si partes superassent ignis, haud in aquam conuerti potuissent. Tùm præcipuè pro subiecto aqua; quæ natura sua exquisitè frigida, refrangit potius à mixtura conceptum calorem, quàm incandescat. Sed qualem gustatis ipsis aquis acidis sentimus, remissum obtinet calorem, & qui citò sensu ipso euolet. Sunt ergo aquæ acidæ natura compositæ, frigidæ scilicet, ac siccæ essentiæ, attenuatæ quodam calore; quas qualitates omnes earum operationes consequuntur. Acetum dicebat Auerroes 5. coll. cap. 30. est in vltimo subtilitatis, ac incisionis: penetrantibus enim partibus calidis, acutis, frigiditas sicca, quæ prædominatur, comprimit ipsos, compingitq. vsque ad intima. Nihil verò minus penetrationis aquis acidis inest: in his enim si minus caloris est, at maior naturalis substantiæ tenuitas, quàm in aceto. Itaq; acidæ refrigerant in primis, atq; exsiccant, præsertim ebibitę. Deinde pro tenui essentia, proq. acquisiti caloris igniculo, penetrant, crassasq. humiditates dissoluunt. Hinc tertia virtute lapidem tàm in renibus, quàm in vesica frangunt, harenulasq. eijciunt, quæ prima est, ac insignis harum aquarum prærogatiua. Id enim medicamenti genus Galeno authore 6. simpl. & 10. local. subtilium partium esse conuenit, penetrans, atq; incidens. Quas facultates fusè demonstrauit in aceto 1. Simpl. cap. 20. Nam si acetum partes obtinet calidas cum frigidis, calidi cum sit secare, diuidere, penetrare, hinc apertè patet acetum grumorum dissoluere, callos, lapides, fictile, æs ferrũ, & plumbum, quarum scilicet rerum substantiam partes aceti acres intimè peruadunt, ac erodunt. Quicquid nonnulli easdem operationes ad frigidas aceti referunt partes comprimentes, & compingentes. Quod idem Vitruuius idoneis coniecturis confirmauit lib. 8. quando planè experimento constet, oui putamina in aceto mollescere; margaritas in tabem resolui; plumbum ex aceto in cerussam conteri, & laminas æreas in æruginem viridem. Quin, & saxa immania montium, quę nec ferro, nec igni euinci poterant, aceto consperso in fibras, discissa meminit Liuius. Nec obstat hæc aceti opera esse extrinseca: quippe vt acetum vehementis actionis est, ac difficilis experimenti in corpore; sic retusa eius violentia non minori efficacia ad lapidis vitia ministratur: inter cibaria temperatum, in oximellite, in alijs id genus compositis, & fermè hoc experimento, temperati aceti rationem obtinent aquæ naturaliter acidæ, quæ quanquam tenuium partium sint, ad frigidam tamen potius referuntur qualitatem, (vt paulo ante dicebat Galenus) quàm ad calidam. Qua propter quæ Acidæ reperiuntur ex ære, ex nitro, ex chalcantho, vel temperatæ sunt, vel vix attingunt primum caliditatis gradũ. Hinc membris nutritionis medentur, stomacho calido atq; humido, Auicenna teste, pro earum frigida, ac sicca qualitate. Appetentiam verò excitant, tum acuitate, ac adstringentia mediocri; tum exsiccatis in eo lentis humoribus. Vbi enim venter crassa redundat pituita, dantur vtiliter ad tenuandum, ad siccandum, ad tergendum. Obstructiones aperiunt, hepatis, meseraicarum, ac etiam lienis per initia. Resistunt putrefactioni, vt acetum exsiccatoria, facultate, nec non tota substãtia, vt sal, alumen, nitrum, cinis, chalcanthum, cuiusq; horum soboles sint. Lumbricos enecant; ab ebrietate vendicant, partim repressis, partim dissipatis vaporibus. Porrò tandem non adeò Melancholicis laudantur: nec his qui multam congregant in corpore pituitam. Nec stomachis frigidis benè faciunt, nec neruis, nec vtero, nullis frigidis affectibus conueniunt.

Fermẽtare quid.

Acidarũ calor, exiguus.

Qualitates.

Aceti natura pene trans.

Operationes.

Medicamentũ lapidẽ frangens.

Aceti vires.

Acidarũ qualitas est aceti tẽperati.

11. Canonis.

Nocumẽta.

Aquæ Anticoli in campania.

In primis autem de aquis ad Anticolum castellum scribemus, non tàm quidem ob saporis proprietatem, quem nullum habent, quàm quòd in hoc ordine, quem præscripsimus, illustres obtinent prærogatiuas. Claræ aquæ, suaues, nullo sapore, æstate frigidæ, hieme tepidæ, pondere cum Tyberinis limpidis comparabiles, & nullius sedimenti. hoc excepto, quod ex decoctione, tenuissimo, ac tenacissimo veluti pigmento latera vasis dealbat. Ex chalcanthi, ac nitri simul (vt existimo) paucissima, ac purissima parte, quam è subiectis id genus vaporibus prima origine conceperint, quas mineras subtilissimæ substantiæ esse diximus, aperire mediocri calore, incidere, absumere lapidem, eijcere harenulas. In quibus affectibus meritò has aquas superare omnem causam naturalem dixerim, quando in tanta synceritate substantiæ, omnis ferè mixtionis expertes; subtilis adeò tamen qualitatis, ac tantæ acuitatis sint, vt vel margines ipsos fontis vnde exiliunt, mirificè exedant. Nec mino-

Qualitates.

Minera.

Operationes. minoris sunt in corpore efficaciæ: sumptæ enim in potibus medicatis, ieiuno stomacho, plenis, iteratisque poculis, vt moris est; suprà & infrà deijciunt ventrem, vrinas, ac assecla vrinis excrementa omnia educunt, sudores eliciunt. Et cùm vsus earum domesticus sit, & in potibus, ac cibis, coquendisque cibarijs, quæ percoquunt citissimè; hoc rarum in his *Electio.* aquis est, neminem vnquam ex indigenis harenularum, aut vrinariorum meatum morbis laborasse. Neminem inutili aruina pinguescere accepimus; quod momentum in eis siccæ qualitatis, quam diximus, vel æris, vel chalcanthi, vel nitri, significat. Romæ celebris earum laus est, ac vsus quibusdam toto anno continuus, ad appetentiam excitandam, ad harenulas, ad obesos. Nam ad plures menses seruantur incorruptæ. Debent verò colligi sub Sirio, mense Iulio, quando minus imbribus contaminatæ emanant. Tumque & vsu balnei vtiliter bibuntur.

Acidæ aquæ ar vrbem.

IN tota autem Campania, atq; hac Latij parte, quæ passim puteolano puluere, & vbi topho, vbi lapide aluminis admixta est, & vbi etiam chalcanthi naturæ manifesta continet vestigia; sanè perrara est vena syncerræ aquæ, & quæ non sit aut salmacida, aut fumosa, aut acida. *Tres Fontanæ.* Primùm extrà portam Tergeminam, vltrà S. Pauli ædem, diuerticulo duorum milliariorum ab Hostiensi via, inueniuntur aquæ ad tres fontanas vulgo dictæ, quæ in ædicula Sancto Anastasio dicata emanantes, ob diuersitatem saporis Saluiæ antiquis cognominatæ leguntur. Crassæ, fumosæ, graues, & cum aliquali tepore, quas tùm pro loci reuerentia, in quo (vt legitur) D. Paulus fuit martyrio coronatus: tum pro saporis nouitate at-*Acidæ.* que varietate mirificè colimus. Inter plures autem, quæ eadem via, & à dextris, & à sinistris nascuntur variæ qualitatis aquæ; notissimæ iam factæ sunt ac familiarissimæ in potibus acidæ quædam, quæ ad mediam planiciem, haud longè à prædicta Hostiensi via erumpunt. *Minera, ac temperies.* Sunt enim substantia, ac crystalli perspicuitate clarissimæ; cæterùm sapore acido in tantum, vt quasi aceto dilutæ essent, penetrent, gustatumq. ipsum manifestè afficiant. Ex quo reor equidem, quòd, sicut hæc Latij pars est anfractuum plena, ac terreni genere adeò varia, aluminosa, arida, & chalcanthosa; sic istæ aquæ duas habeant eius temperamenti, atq; saporis caussas. Vnam quidem, vt tota origine tales sint, ex vaporibus nimirum enatæ mixtis, quos diximus; vnde sapore excepto, haud differre eas diceres à syncerarum aquarum notis, tenuitate præsertim, & claritate; & quæ diu admodum in vase benè clauso conceptam retinent impressionem. Alteram verò ex mixtura, quam adhuc obiter imbiberint alicuius ex prædictis substantiæ, vnde multam ex decoctione subsidentiam mittunt. Quam *Vsus.* ob rem cum multos nouerim qui ob eam saporis iucunditatem, eas, vt prædictas Anticoli aquas vsurpent in potibus cum vino, atq; etiam esculentis; hos equidem, vt apertè aliquãdo redarguere soleo, ita minimè imitandos asseuero: ob siccitatem quidem prænimiam siccis, & cholericis; obstructionis verò periculo pinguibus, qua de caussa non difficilè dixerim aliquos hic Romæ primæ notæ viros, qui eo aciduli saporis lepore delectabantur, interijsse. Quippe vt sapore exactè acido, ita & substantia quoq; sunt admodum ab Anticoli aquis differentes, ac recrementum ob eam mixturam decoctæ deponunt non paucum, pollinis albissimi, calcis, aut gypsi instar, cum salsedinis vestigio ad gustum. Vtendæ potius in potibus medicatis concalefactæ, cùm virtute polleant abstersoria: quomodo nitrosas, & eiusmodi alias renibus vtiles diximus: quo ritu aquas quantum vis admixtas, ac dilutas vacare periculo, iam lib. 2. explanauimus.

Acidæ S. Ioannis ad vrbem.

COMPLVRES autem aquarum, quæ insigni aliqua virtute præditæ sint, vt solent aut casu, aut noua quapiam experientia innotescere; ita à paucis hinc annis perexigua quædam aquæ acidæ scatebra in vinetis Sancti Ioannis Lateranensis inclaruit, tanta celebritate, vt hoc ipso anno M. D. LXVII. habita sit in miraculis. Oritur autem via Appia ad primum lapidem, non longè ab Antonini Hippodromo: vbi aperta vndique planicie, sub molli, ac vliginoso cliuo, perexigua (vt dixi) emanat vena: quæ tamen (vt ex reliquijs cernitur antiquis) olim iam fortasse vberior, tractu postea temporis dispersa, in vicinum exilit riuũ, ac non difficile sequentibus ea semidiruta, ac lacera aquæductus vestigia, reduceretur in *Qualitates.* totum. Est autem clara, ac limpida, nec dissimilis adeò simplici aquæ, nisi sapore subacido, quo plenè fit hanc aquam ex vapore quopiam minerali, eoque chalcãthi originem habere, non sine tamen aliqua salis, aut aluminis mixtura, quam obiter concipit, atque etiam ferri. Quã ob rem distillata paucissimum relinquit sedimentum: idque liuescens primùm, ac igne *Operationes.* subinde assiduo albescens, sapore pariter acidulo percipitur, ac sicco, quem ipsissimum fermè chalcanthi saporem dixeris: quam naturam, & operationes etiam aliquæ confirmant.

Ve-

Venerunt autem iam multis annis in usum, casuali quorundam experimento, qui post longam infirmitatem euirati, ac oppilati liene tumido, (ut est id genus ægrotantium conditio inhians ad aquas) ex hoc fonte bibentes, dum absq; omni aut regula, aut mensura, tàm in cibarijs, quàm ieiuno stomacho ex ea quærerent sitim extinguere; insperatam cœperunt sentire utilitatem, tumore tùm lienis, tùm uentris per aluum, & per urinas exinanito, ac siti etiam pluri ex parte leuata. Vnde factum est, ut qui adhibito posteà aliquo iudicio cœperunt eam certa mensura, atq; ordine assumere; inuenerint eam non vulgarem habere virtutem ad obstructiones tollendas viscerum, præsertim lienis, ad abstergendosq. omni viscositate, atq; crassicie renes: lapillis etiam præsentanea veluti manu à renibus ipsis (vt quidam fide digni attestantur) auulsis, atq; illicò cum ebibita aqua deiectis. Vtuntur ea qui hisce detinentur affectibus, diluto ex ea vino satis vtiliter, vt quæ vix à simplici differt aqua: alij incoquunt etiam ex ea cibaria, quod absq, ratione, ac perperam fit: siquidem omnem ex ebullitione exhalare virtutem certum est, ac aquæ ipsius substantiam incrassari. In primis autem eo ritu laudabilis fit, quo cæteræ sumuntur balnearum aquæ in potibus: quatuor nimirum, aut amplius crateris ebibitis, prout syncera ac frigida emanat fonte: quod vt æstate tolerabile est, robustis præsertim stomachis, & calidis, cæterùm concalefacta parum vel tepens vtilior habebitur. Sumunt autem qui hac vtuntur, prout vrget necessitas, puta vel lapidis, vel harenularum affectu, omni tempore, seruantq. eam toto anno: quantumuis æstate, tumque in proprio fonte ebibita, vtilior reperitur; idque sub Syrio potissimùm, quando & pro natura aquæ frigida, & quia minus ab imbribus contaminatur, syncerissima haberi, ac in vasis etiam tùm collecta reseruari diutissimè poterit. Haud quidem probatur in balneis, vt ex vulgo quidam perperam faciebāt, nec frigidis affectibus: nisi forte vlceribus fluidis, pro mediocri, quam obtinet exsiccandi virtute, ac etiam inflammationes reprimendi.

Vsus.

Electio.

Acidæ ad Capranicam.

A superiori autem Vrbis parte, quæ longo tractu Tyberis ad oram vsq; maritimam in Hetruriam extendítur, à Tulpha incipiens, quæ tota aluminis est, citrà & vltrà Ciminum montem, vbiq; hæc tellus mineralibus varijs admixta reperitur, ac aquas idcircò plures obtinet mixtas, nonnullasq. acidas. Duæ verò inter alias sunt insignis saporis: vna ad Capranicam oppidum acetosa, altera ad Vrbem propius in prædijs Bandineis, quam sapore subacri, ac sicco, ex aquæductus vetustate vnde emanat, verisimile mihi fit, Alsiætinæ olim aquæ fuisse riuum, quæ per hunc agrum deducta Augusto Cæsare (vt Frontinus meminit) id nomen ob quandam saporis salsitatem obtinuit. Exactè verò acida est quæ ad oppidum Capranicam emanat, pro mixturæ videlicet natura ænea, chalcanthosa, atq; exustę qualitatis; vnde fons non procul Carbonaria ob talem terreni mixtionem cognominatur, ac pauco exinde spatio fluentum oritur, quod in mediterraneum influens æris etiamnum cum propinquo castro retinet nomen. Et porrò non longè fluentum alterum Sanguinaria hodie ab aluei colore nominatur. Speciales verò aquæ fontis huius qualitates (vt nos ab egregio Medico Bernardo Odesco Capranicensi accepimus) hæ sunt: quod situ boreali ex vliginosa emanat terra specie. Aqua clara, leuis, acida, nec bibentibus ingrata, salsum item pollinem, vt prædictæ id genus reliquæ, ex destillatione relinquens. Riuum verò, quò subinde influit, secus vndiq; æruginoso, ac Ochræ simili inficit luto, gustui sicco, atq: metallico, eoq. (vt crediderim) non inutili, vbi qui ex defluxione fiunt affectus, ac fluida vlcera exsiccare intentio est, si præsertim eadem aqua calenti, vt cæterarum illutationum moris est vsurpetur, etiam in neruis. Tale quoddam excrementi genus Ficuncella tàm nobilis aqua mittit. nec non Auinionis balneum, vnde & urinas prouocare eas aquas in ferratis diximus, atque æneis. Virtute ergo pollet hæc aqua mediocriter exsiccante, atq; abstergente, non tàm in cibarijs, quàm in potibus iure balnei sumenda; ad eadem, eodemq. ritu, ac tempore, quo cęteras diximus, utilis.

Alsiætina aqua.

Eris flu.

Qualitates.

Lutum.

Vsus.

Tres acidæ Plinij.

Harvm uerò acidarum circa Vrbem Romam, quanquam hodie alicuius celebritatis sint, non inuenio antiquam memoriam. Sed noua uidetur inuentio, ut quoq; nouiter ad ripam Tyberis, haud longè à Ponte Miluio dextrorsum reperta est acidula, quæ non multis hactenus cognita, claræ substantiæ est, & hoc sapore non iniucunda. Porrò de antiquis, quas recensuit acidas in Campania Plinius, prima est acidula frigidæ qualitatis ab Theano Sidicino, cognomine Nola, quatuor millia pass. Altera in Stadiano, quæ dimidia dicebatur. Et tertia in Venafrano ex fonte acidulo, quarum exactam magis desidero historiam. Et quas prætereà in Venafranis audio sulphureas aquas, ac antiqua balnearum uestigia, quæ

Acidæ ad ripā Tyberis.

Venafri baln. & Sipunti aquæ.

(vt ad vsum Vulgarium remansere) non difficile instaurari posse censemus. Sicut & rigui aquam aliam audio apud Sipuntum, quem non dissimilem Anticoli aquis, ad omnes pecorum morbos salubrem meminit Strabo.

Duæ acidæ Aristotelis.

2. Metheor.

ACIDAS quoque quasdam aquas recensuit Aristoteles in Sicilia: vbi oxalme, quod est salsa simul, ac acida aqua, in quibusdam epularum generibus, loco salis accolæ vti solebant. quas tamen hodie apud recentiores de rebus Siciliæ non inuenio. Et alias meminit in Chaonia fonte Lyncon, qui acidus. Pertinent ad hoc genus, quas fortes in Volaterrano diximus ex chalcantho. Et aquas audio scaturire in agro Bergomensi, sapore acido, fortes pariter dictas. Aliæ in Baianis, & quas ad calculosorum vitia inter Nitrosas probauimus libro 5.

Salsa acida aqua.

Quæ in agro Biacensi in Hispania adsimiles Anticoli.

ADSIMILES Anticoli aquis iam dictis habentur in agro Biacensi in Hispania, quarum venerabilis P. Alfonsus Ciaconus ex ea ciuitate oriundus, ac singulari doctrina clarus, mihi talem contexuit suo chyrographo historiam. Longè à ciuitate non plus tribus milliaribus, oriri frigidum, ac limpidum fontem, sub vico Celedilla, vnde hæ aquæ deductæ per suos canales ad publicum commodum, cùm gustu suaues sint, ac inculpabiles, mirùm tamen est, quas in communi experimento præbeant vtilitates, vix olim, nisi à 20. hinc annis ab indigenis compræhensas. Quorum assiduo vsu cõpertum est, renes mirificè ac vrinarios meatus mundare, iecur corrositate lapidem frangere, harenulas pellere, colicum dolorem tollere, & asthmaticos sanare. Ita vt, qui his morbis tentari solent, ac incolumen illarum potu degunt vitam: his vel neglectis, vel per absentiam relictis, statim in easdem recidant affectiones. Quamobrem consueti sunt nobiles ciues non solum eas in quotidianis cibis, ac potibus, sedet ieiuno stomacho, medicinalis cuiusdam poculi vice, vel etiam post meridianum somnum synceras ebibere, alioqui innoxias. Imò, quod momentum vel Nitri, vel Chalcanthi admixtum in eis indicat non ventriculum modò, ac concoctionem iuuant, sed relaxatam excitant appetentiam, ventremq. & vrinas ceù leni præditas stimulo alliciunt. Ex quibus operationibus, commune esse perhibent iudicium, vt, cùm in his aquis vix vllam aut minerarum, aut mixtionis deprehenderint vestigium, vel gemmarum potius substantiã, vel supranaturalem quampiam qualitatem suo ortu concipere, existiment. Vnde deferuntur ob eas causas, vt iam prædictæ Anticoli aquæ, ad longinquas terras; ac meritò eodem vsu à nobis veniunt commendandæ.

Ab operationibus.

Natura.

Aquæ ad Antecheram ciuitatem in Andalogia.

CONSIMILES natura aquæ, atq; vsu, quanquam pro maiori substantia salis ac sapore salsiusculæ, habentur in Hispalensi agro, quæ hodie Andalogia cognominatur, totius Hispaniæ pars amœnissima ac pro situ agri ad meridiem omnium fermè rerum frugalissima. Vbi sub Antechera ciuitate, via qua ad Osunnam iter duabus circiter leucis à mari, iuxtà Vicum Campillum, fons salsularum aquarum scatet, qualitate frigida. Quas accolæ, ac medici paucis ab hinc annis cæperunt, vsu medicatarum in potibus experiri, comprobantque hodie communiter, vt quæ ægre abstergunt, ac siccant. Aluum deijciunt, vrinas cient, vrinariosq. meatus, ac harenulas mundant. Nec dubium apud me, quin hìs in casibus, & in dysentericis, vsu tàm potuum, quàm enematum habendæ sint saluberrimę ad occasionem concalefactæ, & omni tempore vtiles.

Minera.

Operationes, & vsus.

Electio.

Acidæ in Germania.

IN Germania autem aliquæ nobiles habentur acidæ, quæ & in potibus, & in balneis ab authoribus ultramontanis celebrantur. Fons unus ad Arcem, quam Domum nouam suo idiomate appellant Vestphali. Quatuor in Cattorum regione, ad Valdungam oppidum. Multi ad Elboganum Bohemiæ oppidum. Vnus item ad calidas Caroli IV. aquas, quem inter sulphuratas narrauimus. Alter haud longè à Culma. Et hinc apud uiam, qua Egram itur, aliquot alij acidi fontes, quos, quia bulliunt, Insanos uocant, quanquam tactui sint frigidi. Alius ad Kalbam oppidum, ultrà Goppingam. Acres item aliquæ, ut Golnocij uena frigidæ.

Fõtes Insani.

Acidæ ad Rotenburgum.

ACIDÆ pariter aquæ, sed mixturæ magis sulphureæ sunt apud Rotenburgum ad Nicerum situm. Qua propter hæ minus acidæ sunt, calidioresque, ac maiori præditæ exsiccandi

candi virtute, vtiliter in balneis vſurpantur. Nec ſecus in Smolnicio item frigidæ, atque acres, quæ è profundis puteis quæſitæ, admodum aſtringunt.

Acidus Puteus Fiderius in Rhetijs.

SVNT ad pagum Fideris in Rhetijs, valle Prætigoia, quæ olim Retigoia, à monte Retigone dicebatur, acidulæ quædam aquæ, actu frigidæ, limpidæ, ſapore acri, ac ferè vinoſo. Quas è profundo puteo mira machina lignea ſuopte motu, ac ductu hauſtas, iuxtaq. in magnum lebentem cadentes, ibiq. calefactas, pro ſuo quiſq; vſu, atq; arbitrio vſurpat. Dum calefiunt, ſeri inſtar craſſeſcunt: ob mixturam (vt putant) aluminis, vel alterius id genus lapidis aliquam: Vnde ſimiles admodum noſtris Albulis videntur, quæ & aluminoſæ ſunt, Minera. & acidulæ ex mixtura, ac ſeri inſtar vbi vel ſolem vnquam ſuſtinent, mediocriter ſiccant, Operationes. abſterguntque, & confortant. Sumuntur in balneis vtiliter his, qui ſtomacho ſunt imbecilles, ægreque digerunt alimentum: ſanguinem excreantibus, ac largo vndecunque fluore exhauſtis. Manantia cutis vlcera quæcunque exſiccant. Laſſitudines membrorum tollunt corroborando. Nec deſunt qui ad eadem ex eo puteo bibant. Media æſtate eligendæ.

Acidæ ad Goppingam.

NOBILES item ponunt acidas aquas in Ducatu Virtēbergenſi in Sueuia, propè Goppingam, ad Vilſum flumen, quæ ex fonte acido vulgaribus nuncupato emanant, cum qualicunq; ſulphuris portione. Proſunt partibus laxatis, maximè interaneis: ventriculo nimirùm, ac iecori corroborando, hydropicis, regio morbo correptis, volulloq. opitulantur. Operationes. Lumbricos quoq; ſi bibantur, enecant.

Acidæ in Pannonia.

ACIDÆ in Vngaria plures. fons in comitatu Zolienſi iuxtà montana metallorum: & alter ad montem cui nomen Regius, vterq; ſpleneticis vtilis, authore Vernherio Polono. Porrò in eo comitatu, vbi alitus mortiferi aliquos ſpecus eſſe diximus, iuxtà eſt acidula aqua, adeò pleriſq; grata, vt etiam ægrotos delectet. Et ad Biſtriciam, qnam Germani Neuoſolam vocant, vbi æris fodinæ Regiæ, & aquarum exinde variarum copia, quas narrauimus.

Acidulæ ſuperſtitioſæ.

ALIA acidula aqua proditur, non longè ab Arce Leua in comitatu Barſienſi, quæ duplici nomine in admirandis aquis memoratur: primùm quòd niſi pleno vaſe proferatur, parte hauſta, haud deiecta; reliquum, quod in vaſe remanet, amittit ſaporem. Alterum quod ſuperſtitioſum, & tamen communiter ita narrari, & teneri ſcribit idem Vernherius: Acida ſaliens. ſi afferatur ægris limpida remanens, ſalutem; ſin conturbetur, mortem certam ſignificare. Porrò aliam ſubdit non longè hinc eſſe acidam, quæ in tumuli ſpeciem aſſurgit (ob vaporum, vt puto vehementiam quam concipit) ac ex mixtura lapideam, quacunque excurrit, facit terram.

De vinolentis Aquis naturalibus. *Cap. XXII.*

SVNT porrò prępter prædictas omnes ſpecies, aliarũ quoq; mixturarum, ac ſaporum aquæ. Vt vinolentæ, quæ eandem habent cum acidis naturam: ſeu à prima origine, tali ingenitæ ſint ſapore in venis ſuis, ſeù tranſitu ipſo aliquam concipiant mixturam, quæ ſpecialiter eius ſaporis ſit in cauſſa. Tametſi enim nullus ſuccus, nullus liquor in imis terræ conceptaculis merè acidus, aut vinoſus reperiatur; facit tamen aquæ Liberi patris fons. acceſſio, vt ex mixtione & aquæ, & ſucci inuicem, ſpeciale temperamentũ eius ſaporis exultet. Sed quod mixturæ eſt, ad vinoſum ſaporem alumen ipſum accedere præcæteris, guſtatu ipſo percipimus: deinde ex metallis leues aliquas impreſſiones, vel ferri, vel æris, vel diluti admodum bituminis. Vini ſaporem commemorat Plinius habere aquas Andriæ fontem, qui Liberi patris numini ex ea natura dicatur. Et in Paphlagonia, ad quas bibendi cauſſa incolas accedere ſcribit Theophraſtus. Subacri verò ſapore dicit Theopompus a quã apud Erganem fluuium, quam bibentes perinde fiunt ebrij, ac ſi vinum potauerint, ex Athenæo. quas omnes pro exacta mixtionis notitia, ex locis, ac adiacentibus rebus oporteret Erganes flu. contemplari. Nam & Tungri aquas inter aureas caput tentare diximus.

Vinolentæ aquæ in Belgis.

HVIVS generis aquarum exemplum, ex Andrea Lacuna, nostri temporis eximio Medico, ac scriptore accepimus. Confluentiæ, quæ est ciuitas in Belgis, angulo nimirùm vbi Rhenus, & Mosella confluunt, iunguntúrque, ad tertium milliare, fons aquæ emanat, sapore exactè vinoso, & subastringenti. Mirificæ verò naturæ in hoc; quippe qui sumpta priùs buccella panis, huius aquæ cyathum superbiberint, stomachum per eam diem robustum, & perinde phasiani comederint carnem, sentiunt: quam ob rem multi ex finitimis terris eam solent accipere. Ex quibus equidem existimo has aquas Aluminis liquamen continere: quod & astrictionem illam, & aliquem saporis id genus sensum solet inducere; vt Albulas diximus oua cocta sapere corrupta, apud Ligures Aquas, & quasdam frixa in Germania.

Calenæ aquæ.

HOC in censu habendæ sunt quædam aquæ, quę vini saporem quidem non habent, sed effectum. Huiusmodi recensuit Vitruuius aquas in agro Caleno, quæ bibentibus vt vinum mentem lædunt; idq. vitium propriè bitumini quidam attribuunt. Similes narrat Proper. in Naxo Insula, quæ est vna Cycladum, his versibus.

Et tibi per mediam beneolentia flumina Naxon,
Vnde tuum potat Naxia turba merum.

Lyncestis aqua. Linterni aqua. Vna similis, & quæ bibentes vini modo inebriet, proditur Ouidio in Macedonia, ad Lyncestim oppidum, quam Vitruuius nominat acidam. Iuniores autem quidā in vrbanis Commentarijs, pro Lyncestis, Linterni aquam perperam intelligunt: Nam Linterni aqua alia est, ad oppidum, scilicet eius nominis in Campania, vbi Scipionem Africanum balneolum condidisse, & tanquàm in secessu à patria vixisse, & decessisse ex historijs constat. Quæ igitur Linterni sunt aquæ, quæ hodie balnea ad Turrim cognominant, caput bibentibus exonerant, non tantùm, non aggrauant, vt præditæ Vinolentæ. ipsarum tamen adhuc non habui specialem notitiam. Baln. ad Turrim.

Clitorius Fons in Arcadia.

ALIVS similis naturæ fons reperiri legitur Clitori, quæ ciuitas erat in Arcadia Vitruuij tempestate non ignobilis. Is tradit, eius agris speluncam esse, ex qua profluat aqua, quā qui biberint, fiant abstemij. quin imò eam non esse idoneam ad lauandum, ac inimicam etiam Vitibus. Hanc eandem intelligere existimo Eudoxum apud Stephanum in Azania, quæ ciuitas item Arcadiæ illi est fortasse finitima, ac eadem proprietate notatur. Meminit & Plin. lib. 31. cap. 3. Et item Vibius Sequester. Caussam verò elegantissimè percurrit Ouidius lib. Metamorphoseon vltimo, his versibus.

Lib. 8. Azaniæ fons.

Clitorio quicunq; sitim de fonte leuarit,
Vina fugit, gaudetq. abstemius vndis,
Seu vis est in aqua, calido contraria vino.
Siue, quod indigenæ memorant, Amithaone natus
Prœtidas, attonitas postquam per carmen, & herbas
Eripuit furijs, purgamina mentis in illas
Misit aquas, odiumq. meri permansit in vndis.

Melampi & filiarū Prati fabula.

Anigri, & Alphei flu. aquæ in Achaia ex Strabone.

VERVM vt est fabularum inconstans traditio, adsimilem fabulā meminit Strabo ad Anigrum fluuium, qui eodem tractu Arcadiæ in Messenijs, prauas ex antro fundit aquas, ac pisces propterea gignat edendo ineptos. Siue inquit, quòd centauri quidam saucij hoc in loco è vulneribus hydrę virus eluissent, siue quòd Melampus vt Prœtidas purgare ab insania, his expiationis aquis vsus fuerit. Caussam tamen quādam indicat à soli natura, exhalationis eius, ac prauitatis, quoniam irrigatio inquit ex his aquis Lychenas, ac impetiginem sanat, atramenti scilicet quicquam, vel bituminis continere. Quæ ex caussa & Alpheum subdit, in his finibus, cùm Alphos, hoc est albas maculas deleat, sic dictum perhibent. Sed hæ, ac similes, multæ aliæ aquarum proprietates referuntur ad consensum, vel dissensum naturalem, qui inter res diuersas reperiuntur: quo in censu, ac uaria proprietate cùm uino, duo fontes diuersi ab Athenæo commemorantur. Quorum aqua in Tæno quidem uino non miscetur, in Cranone uerò non longe, ob propriam cum uino amicitiam, & calida aqua, uinum sibi admixtum duos, uel tres conseruat dies. Qua propter singulariter hæc genera proprietatum in aquis considerare opus est.

Alpheus. Tænos. In Cranone.

De occultis aquarum proprietatibus. Cap. XXIII.

POSTQVAM hactenus locuti sumus de singulis aquarum proprietatibus manifestis, quarum scilicet ratio ad aliquod mixturæ genus, sensu ipso duce, referri potest; nunc operæ precium est altiori aliquanto indagatione iudicij, de multis proprietatibus earum occultis sermonem habere. Occultæ autem proprietates intelliguntur insignes quarundam aquarum prærogatiuæ, quæ manifestam non habent caussam, imò excedunt vt plurimum vim naturalium caussarum. Quo in censu multas obiter operationes in præcedentibus historijs recensuimus, quas nec ab accidentibus, nec à qualitatibus aut primis, aut secundis, vt cæteras alias operationes, emanare definiuimus; sed à proprietate occulta: id est, quòd interiorem, aut superiorem quampiam haberent caussam. Nunc verò de nonnullis id genus aquarum proprietatibus sermonem habebimus; quæ non ex operationibus solùm, sed quæ non differentes etiam à simplici aquarum natura; vel origine tamen, vel differentia aliqua singulares apparent, colore, mutatione, vitio denique vel virtute quapiam supranaturali. Quarum multa à Græcis, ac eorum authoritate multa à nostris colliguntur exempla, Strabone, Plinio, Vitruuio, Ouidio, Solino, Cælio, ac aliqua ex Theophrasto, & ex ipso etiam Aristotele.

De mirabilibus censura.

Quorum tamen testimonia, hac in parte, haud absq; aliqua iudicij censura sunt à nobis recipienda: nam vt in omnibus rebus, sic maximè in his, quorum fama est celebris, sunt sua extrema, & media scilicet aliqua; hinc falsa multa, & fabulosa hinc supranaturalia aliqua, ac verè miracula. Itaque & in caussis reddendis hæc prima ratio esse debet. De extremis nullum penè afferendum iudicium est, nisi alterum duorum; aut quòd extrà philosophiæ seueritatem iudicanda sint, perinde quæ aut figmenta sunt popularia; aut figuræ rerum fabulis obuolutæ, ac superstitionum plenæ. Aut quòd supra humanæ mentis coniecturam sint, ac mera miracula ineffabilis illius caussæ.

Vera miracula.

Eorum autem, quæ ad aliquam verisimilitudinem accedunt, verisimiles quoque, & probabiles non desunt caussæ, si non necessariæ. Nam eiusdem rei plures possunt esse caussæ; quarum in vniuersum hæc est analogia.

Caussarũ rerũ analogia.

Aliæ sunt vniuersales, ac remotissimæ; aliæ mediæ, & propinquiores; aliæ propriæ, & (vt loquuntur) immediatæ. Vel clariùs dicamus iuxtà nostrum cognoscendi modum; Aliæ sunt sensibiles, & manifestæ; aliæ intimæ, & occultæ; aliæ supernaturales.

Caussarũ continuatio.

Et in quoq; caussarum ordine, & ad quenq; ordinẽ, est perpetua connexio, continuatioq́ue, vt vniuersales complectantur omnes, vimq́ue addant consequentibus, vsq; ad vltimas, vt omnes tandem ad vnam referantur, & omnia ab vna causa, DEO. De vniuersalibus ergo caussis occultarum eiusmodi proprietatum in aquis: necessarium hoc quarumcunq; supponere oportet fundamentum, quod teste summo philosopho nulla indigere videtur probatione: Omnem hanc inferiorum rerum virtutem, à syderum, ac cœli motibus regi, ac gubernari.

1. Metheor. 1. de histor. cap. vltimo.

Specialem verò & in rugibus, & in aquis hanc esse prærogatiuam affirmat Theophrastus, omnem eis à cœlo foueri, ac communicari virtutem. & aquis non modò quæ super terram excurrunt. Verum etiam & illis, quæ subter absconditæ sunt in conceptabulis terræ à solstitijs, atq; ortibus syderum insignes contingere mutationes, nec non & terrã ipsam & mare, quæ necessarium præbent frugibus alimentum, ob quãcunq; cœli inæqualitatem, ac eorundem syderum virtutem mutari. quam auctoritatem volumus etiam in singularibus balnearum electionibus adnotari, cur singulis annis variabiles sint earum virtutes.

Caussarũ occultarũ ratio.

Quibus suppositis iam dubium non est, quòd quorumcunq; effectuum, etiam singularium, præter cõmunes, & medias caussas, sunt suæ veræ, & propriæ causæ: hæ verò quoniam plerumq; nobis notæ non sunt, vtpote remotæ à sensibus (vbi enim nos deficit sensus, deficit & iudicium) hinc est quòd singulares, ac mirabiles appellantur effectus, euentusq. naturæ: nimirùm quia ignoramus caussam, quam non percipimus sensu.

Modus cognoscẽdi in naturalibus scientijs.

Tunc ergo alterum duorum habemus refugium: vel enim minus proprias extrinsecusq́ue, & accidentales caussas vsurpamus pro caussis proprijs: qui modus procedendi est ferè communis in omni facultate, atq; scientia naturali, in qua rara idcirco aliqua fit vera, & propria demonstratio, quia perraró progressus fit ex veris per se, & proprijs, sed per minus propria, & extrinseca.

Proprietas occulta.

Vel si minus per hæc extrinseca innotescit caussa, tunc libere fatemur proprietatem esse à caussa nobis occulta, vel à forma mixti, vel à tota substantia. Imò his non concessis, caussam reuocamus tanquam ad maiorem principem, vel à fauore cœlesti: vel certo consensu, aut dissensu, quem ea res habeat cum aliquo syderum, vel ab absoluta voluntate Dei. Hæc ratio communis est proprietatum occultarum; atq; harum in totum caussæ, vel naturales sunt, vel supranaturales, quas sigillatim explicare opus est.

Caussæ naturales.

PRIMVM quidem quantum ad naturales caussas pertingit humana ratio, omnes ope-

Forma quomodo sit principium omnium operationum. rationes, proprietatesq. rerum pendent à forma: est enim forma omnis motus principium eius in quo est. Pendere verò videntur à differentijs formalibus, virtutibusque, & qualitatibus mixti, quæ vel consequuntur formã, vel instrumenta sunt formæ in operando, & caussando, per participationem formæ, attributionemq. æstimationis nostræ. Quem progressum nobili declaramus figura: Forma in quacunq; re naturali constituta est veluti in centro Circuli, vnde est omnis motus principium. Ab ea emanãt vndiq. ad circulum propriæ differentiæ, quæ vt administræ sunt ipsius formæ, formales dicuntur differentiæ; vt eductæ verò sunt cum forma simul de potentia materiæ, mixti dicuntur virtutes, vel à tota mixti substantia. ab anima diceret Alexander, & Galenus à temperatura: quæ omnes plus aut minus occultæ. In circumferentia circuli (circa quã, & in qua omnis tandem nostra scientia versatur, & præsertim Medicina) sunt qualitates mixti elementares, tùm primæ, tùm secundæ, & consequentes aliæ facultates, vsq; ad accidentia extrinseca, quæ & ipsa sunt multarum operationum veluti vltima instrumenta, & concaussæ, non veræ causæ. Ex quibus duo

Proprietatis latitudo. intelliguntur; primum, quòd tàm proprietatum, quàm caussarum magna est latitudo ab intimis ad extremas. Et alterum, quòd occultæ dicuntur ad respectum nostræ imbecillitatis

2. Metaphys. 4. cognoscendi. Nimirùm quoniam modus, & ordo nostri cognoscendi, differt, ac præposterus

1. Phys. 2. quodammodo est ab ordine naturæ. In natura enim quemadmodum res se habet ad esse, ita se habet ad notitiam, ex principijs diuinissimi philosophi. Ad notitiam verò, innata est nobis via à notioribus, accidentibus, scilicet extrinsecis rerum, & qualitatibus, quæ se statim sensibus offerunt, tùm primis, tùm secundis, tùm reliquis: & ex his ad mixti temperaturam progressus fit, ad differentiasq. formales: quæ perpetuo ordine, ac iure quodã naturæ, quantum à sensibus seiunguntur, tanto minus notæ nobis, occultæ, & magis occultæ, vsq; ad formam intimam. Palam ergo fit, quod omnium proprietatum, etiam singularium aquarum, quas multas enarraturi sumus; caussæ erunt vel accidentia extrinseca, loci, situs, incurrentesq. id genus dispositiones particulares, nobis quidem satis notæ. Vel qualitates aliquæ tàm primarum, quàm secundarum, & consequentium ipsas; Vel quæ attinent ad differentias proprias, grauitas, leuitas, substantiæ constitutio, atq; hæ non ignotæ. Vel caussæ erunt interiores, & minus notæ, complexio, differentiæ substantiales formæ, forma tandem ipsa, quæ in centro rerum residet, perinde omnium operationũ regina. Vel supranaturales erunt proprietates, superioremque, ac longissimè à sensibus nostris habebunt inclinationem, à cœlo, vel ab aliquo syderum.

Proprietates à secundis caussis Cœli, ac syderum.

In multis igitur, ex singularibus naturæ effectibus, atque etiam aquarum, ad secundas

12. Metaphys. caussas oportet recurrere, cœli inquam, ac syderum. Ob id tamen non negamus eorundem proprias esse, atq; vltimas caussas, est enim (vti suppositum est) à primis caussis ad has vltimas, certa series, connexioq. continua. Et amplius, sicut ex philosopho didicimus, se habent omnes inferiores formæ ad respectum superiorum illarum tanquam materia: itaq; in quaque re disponunt, reguntq. illæ superiores formæ, formam ipsam indiuidualem, mate-

Cœli ac syderum virtus manifesta. riamque illi adaptant, quam, qualem, & quantam, & quomodo ad eam obeundam proprietatem opus sit. Verùm dno sunt, quæ mentem nostram eleuant ad horum superiorum virtutem recurrere; vnum, quia (veluti paulo ante dictum est) propriæ, vltimæq. caussæ ignorantur à nobis. Et alterum, quia in multis rerum effectibus, & præsertim aquarum, vim experimur, sensuq. ipso percipimus manifestam caussam esse cœli, atq; ipsorum syderum. Vt de æstu maris planissimè patet, qui (vt suo loco dictum est) Solem habet authorem principem, planeque ipsam Lunam, cuius motum mare per cœli quartas consequitur: quare senis horis vltrò citroq. reciprocat motum ad littora, ac in plenilunijs minores. effectuumq. id genus complures sunt perspicui. Præterea de hac secundarum caussarum efficacia, imò primã dixerim motricem caussandi potestatem in rebus naturæ, hæc alia est demonstratio:

Caussæ secũdę operantur ordine. quòd Deus benedictus solus, ac simpliciter operatur miracula, etiam per secundas quandoque, atq; vltimas caussas, vt posteà declarabimus. Ea verò, quæ secundæ operantur causæ, ordinata sunt; atq; eius ordinis cùm innumeræ sint, ineffabilisq. dispositiones, connexusq. caussarum ad quamq; proprietatem; duo sunt quæ in totum non effugiunt sensus nostros.

Lumine, & motu. Primum, quia non operantur nisi per lumen, & motum, & deinde, quia vniformem, eundemq. perpetuò operãtur effectum. De virtute quæ in lumine ipsarum, ac motu tota consistat; apertissimè quidem in effectibus, qui communes sunt vniuersæ naturæ constare debebit, cùm in accessu, ac recessu Solis euidentissimæ contingãt rerum istarum inferiorum

Vniformis operatio. mutationes, temporum, alterationum, generationum denique & corruptionum. sanè vt accessu solis dies est, & vita; ita recessu nox, corruptio, & mors. Ab vniformitate postmodum operandi confirmatur iudicium: Videns enim quispiam effectum, quicunq; sit, alicuius fon-

tis vnum, eundemq. incessanter. vnoq́. tenore, mane, meridie, vespere, hodie, heri, nudius tertius, iam annum, iam recula audiens fuisse talem; qui negare vnquam poterit eum superiorum illarum, incommutabiliumq. caussarum præcipuè esse fauorem? Faciunt vero ad eum incommutabilem ordinem multa exempla aquarum; verùm hæc sanè communia, euidentioraq. sunt. Fauores cœlestes fontium, partium quidem obseruamus in aliquibus anniuersarios, ac penes ordinarios cœli, ac solis accessus, ac recessus, statis quibusdam diebus ac mensibus manifestos. Qualis dicta est admirabilis inũdatio Nili; qui crescere incipit Sole Cancrum ineunte prima Luna, XVII. Iunij mensis die; durat quadraginta dies, ac cessat Sole Virginem transgresso, mirandumq. est, quod nunquam auditum sit hunc ordinem post hominum memoriam fuisse mutatum. Partim diurnos; qualis prædicatur fons ad templum Hammonis Iouis dictum, qui noctu feruere traditur, diluculo tepescere, ac sole recta incalescente in meridie mirum in modum tepefieri. In Dodone Iouis item alium fontem, crescere, & decrescere ter in die. In Troglodytis ter die mutari, fieri amarum, salsumq. deinde dulcem. In Cantabria tres fontes octonis distant pedibus, qui siccantur singulis duodecies diebus. Partim verò hi fauores sunt perpetui: qui nimirùm suprà ingenij captum, puris etiam existentibus fontibus, cœlestem obtinent prærogatiuam; quare perrari hi sunt, atque hi mirabiles in toto orbe terrarum. Ex Theophrasto in libris de aquis, & de plantis meminit Athenæus, Nili aquam fertiles reddere non solùm agros, sed & mulieres fœcundare. cui Polybius in hystorijs, & item Rufus Medicus assentit. Hanc proprietatem & fontibus ascribunt in Thespijs, & in Pirrha, & in Elato flu. in Arcadia, Plinio quoque teste. Contra, Linum, & Aphrodisium fluuios in Arcadia reddere steriles, & Phæta, & in Tartha duos alios. In aliquibus tamen harum prærogatiuarum exemplis fontium, quem locum habeant naturales caussæ, & quantum per superiores caussas datum sit nostræ capacitati conijcere, hinc ostendemus.

Fauorum cælestiũ quidã ordines. *Mira inũdatio Nili.* *Fons Iouis Hammonis.* *Fons Iouis in Dodone.* *Fons in Troglodi tis.* *Fons in Cãtabria* *Nili fæcunditas.* *Thespieorum fons Pirrhæ.* *Linus flu. & Aphrodisius.* *Pheta, & Tartha.*

Mira proprietas originis quarundam aquarum in insulis fortunatis.

NOVAE quidem originis, atque insolitæ mutationis aquarũ, singularia aliqua exempla habemus in tribus ex Insulis Fortunatis, quæ & iuniorum fide confirmari legimus. Est Ombrion vna de his insulis in Atlantico mari, quæ vnum habet stagnum, ac iuxtà arbores ferulis similes, ex quibus aqua exprimitur, ex nigris quidem arboribus amara, ex candidioribus autem potui iucunda. Noua quidem notatur origo, consensusq. aquæ, & harum arborum, illam subire fibras arborum, has attrahere, formæ proprietate. Mutationis verò saporis caussa potest esse naturalis, ex succi nimirum qualitate illarum arborum, quem penetrando aqua concipit. Hanc rem ex Iuba primus recensuit Plinius lib. VI. cap. XXXII. Recentioris verò memoriæ Alexander Geraldinus Episcopus terræ Sancti Dominici Noui orbis, cùm hæc loca præragrauerit, litterisq. multa in eis notatu digna mandauerit, hæc vera esse confirmat suo, quod nunc legi, chirographo. Atq; hoc amplius asserit, puluere in ea Insula; quare collectam in quibusdam stagnis aquam, cùm impura sit, illas arbores imbibere, ac ita refundere mutata qualitate. Et item esse ibi cisternas, & puteos pro cõmuni vsu. Amplius Pluuialiam alteram hic insulam, non habere aliam aquam, scribit eodem loco Plinius, nisi quæ colligitur ex imbribus. Hæc hodie (subdit hic nouus auctor) Insula de ferro nominatur, in qua nullum stagnum esse, nullos fontes, nullos riuos, vt Plinius. Verùm quæ mira est naturæ prouidentia non deficere vnquam in necessarijs, vnam tantùm quodam loco haberi arborem incognitæ speciei, quæ ex internodijs foliorum aquam emittit, frigidam, ac dulcem, ac eam tanta copia, vt vniuersis insulæ habitatoribus, necnon animantibus, atque hortis sufficiat. Tertia porrò ex his insulis Ningaria, perpetua niue nebulosa est, Plinio. quam nunc asserit Geraldinus Gomeram ab Hispanis inuentoribus vocitari, ac niuosam esse; nec carere hanc suo miraculo, si quidem esse in extremo insulæ montem altissimum, qui Aetnæ instar perpetuos emittit ignes, atque pumices. quam propterea, & vnam Hesperidum, etiam flammiferam inter historias de incendijs terrarum retulimus.

Aquam ex arboribus nasci. *Pluuialia insula.* *Ningaria insula, niuosa, & ardens.* *Gomera insula ardens.*

Lacus in Portugalliæ montanis, qui admirabilem consensum habet in mari.

VARIA per occasionem exempla fontium, lacuum, ac fluminum commemorauimus, quæ manifestum cum mari habent consensum, atque originem. Timaui fontes in Carnis, Arethusæ fontis in Sicilia, cum Alpheo flu. in Achaia commeatus, Aesculapij fontem Athenis ad Phalaricum promontorium resultare, fontem in Maiorica, ad Betim fluuium, alterum in Hispania, Puteos ad Gades, qui crescant, ac minuantur cum mari. mitto similia alia.

Lib. I. c. 2

Lego

Lego nunc in compendio rerum Portugalliæ, auctore Iosepho Texeira, in montanis iugo prææalto, cui à stella cognomen est, nauigantibus longe conspicuo, lacum esse non paruni, in quo, cùm vix lintres, ac nauiculas admittat, permulta nauiū fragmenta redundent. Id verò maiorem adfert incolis admirationem, vt cùm viginti circiter leucas hic lacus absit à mari, intumescente tamen mari, (vt de Timauo dictum est) & ipse æstuet. Sicut & alter proditur flauis aquis in vicino illi mōte, cui Chaues nomen, qui similiter æstuat cum mari. Nec difficile, propterea opinandum, tam vastas esse subter mare ad illum lacum cauernas, vt ex naufragijs ad illas littora fragmenta ipsa vi fluctuum eò compingantur. quæ non caret admirationis caussa: qui impetus impellens, quæ apertio viarum, vel quæ vis absorbens eius lacus, ac tam longè à mari.

Caussæ occultæ.

Fons in Portugallia, qui coniecta in eum tenacissime trahit, ac absorbet, etiam animalia.

MAIVS miraculum adhuc idem Texeira meminit. Adducitur ex Plinio lib. II. in Carrinensi Hispaniæ agro, duo fontes iuxtà fluunt, alter omnia absorbens, alter respuens. qui locus hac primùm indiget correctione, ni mutata facile dixerim nomina: pro Carrinensi, nunc Conimbricensi legendum, apud quam ciuitatem, is fons hoc suum rarum præbet spectaculum, vt quamcunque rem iniectam, vel animal, vel hominis manum admotam, tenaciter trahat ad se, ac absorbeat. Cuius rei, attestatur idem auctor, periculum factum, ac visum (inquit) meis oculis, admotum pede iumentum, à fonte paulatim ita absorptum, vt vix vlla renitentium hominum opera retrhai potuerit. Meminit & Reueren. F. Alfonsus Ciaçon hic Romæ, ex optimis fide dignis testibus, qui adhuc fontem (Ferruentiæ nomine in agro Cadima, nec longè à Tentugallensi oppido) cum spectaculi huius gratia accesserint, ingentem cum frondibus ramum coniectum, ita sensim coram ipsis deglutitum à fonte, vt nec retrahi potuerit, nec sursum vnquam apparuerit. Cæterùm quem adnexuit suæ historiæ Plinius alterum huic contrarium fontem, qui iniecta respuat omnia, incompertum adhuc, nec vllius notitiæ perhibent.

Plinij locus. — *Plinij testimoniū.* — *Feruētia fons.*

Aretusa fons in Scyllaceo, qui vocibus excitatur humanis.

ARETHVSAE autem fontis nomine, quem primo libro recensuimus, ob amorem Alphei fluminis trahi longissimo spatio ab oris Siciliæ sub mare vsque in Achaiam; quidam alij perhibentur fontes admirandæ naturæ; vnum inter alios commemorat Cassiodorus in Epistolis libro VIII. quem in agro Scyllaceo, sibi patrio (cuius nunc ciuium ac nobiliss. principis munere sum ciuitate donatus) perennem fontem, hac virtute prodit admirabilem. Nam cùm in coronæ speciem frequenti circum harundineto cingatur, ac placidus maneat, vt ne moueri quidem videatur; alioqui miranda res, vt aduentante homine, quasi amore hominis percitus antiquæ illius Arethusæ instar, vel sibilo, vel voce edita, & quasi iussus excitatis sponte aquis feruere incipiat, ac subcensæ ollæ instar fragorem mittat. Vnde stupescas cum silenti homini sileat, ad sonitum verò vocis à somno excitatus, & quasi respondens vocanti, ad sermonem hominis immurmuret: hæc scribit. In caussis quæro, an eundem hic fons referat sonitum cæteris animantibus, vt latratum canis, hinnitum equi? nam sic esset in aquis illis eadem quæ in Echo caussa. an potius credam hinc veterem Midæ representari fabulam?

Caussæ occultæ.

Lacus ad Circhnitium in finibus Austriæ.

SINGVLARIS Porrò natura lacus ex nouis exemplis est ad fines Austriæ, atque Pannoniæ, non longè à Posthumia via, vbi & oppidum adhuc corrupta voce Postonium vocatur. De quo fabulosa, quę narrantur, quis forte putaret, nisi de dignis testibus eadem confirmata, haberemus Sigismundo Libero aulæ Imperialis Barone, ac Georgio Vernhero Pannonio, & consiliario Regio, è quorum scriptis de admirandis illarum terrarum, atque Vngariæ aquis, hæc, vt plura quoque alia accepimus. Lacum aiunt esse naturalem, & viuarum aquarum: sed quæ tamen haud perennes sint, verùm recumbere eas tota æstate infrà montium vicinas cauernas, relicto alueo per id tempus iucundo satis, ac herbosissimo, vt dicemus. Mox autumno manare, totoque hiemis curriculo ad principium vsque æstatis amænissimum facere, ac piscosissimum lacum. Ita scribunt. De caussis verò, miranda videtur naturæ vis, quam & situs lacus, & accessus & recessus vehementissimus aquarum planè ostendunt. A situ, est regio plana, ac molliter depressa, quæ tamen continuis vndique montibus clausa, ac irrigata riuis, tribus quidem ab orientali situ, & quatuor ab australi; ij manifestè quo magis è fontibus suis elongantur,

Natura. — *Caussæ naturales.*

tur, hoc minoribus excurrunt aquis, quas planè tùm tellus ipsa obiter, tùm apertæ ad finem scrobes, quasi immanium speluncarum sub illis montibus portæ, absorbent. Accidit ergo vt cum hæc flumina toto æstatis decursu continuis aquis speluncas istas repleuerint; sub autumni tandem fine, quasi tùm plenis, ac redundantibus cauernis non modo non recipiantur, imò nescio quodam intus motu admirabili aëris, aut ventorum impulsu, quotæ anteà receptæ fuerint tot mensibus aquæ, eæ quasi ex naricibus orci, extra illas portas reiectentur, ac tanto confertim impetu, vt expedito quamuis equi cursu vix aufugere ab eis liceat. Sic statim omnem loci humilitatem, capacitatemq. adimplent lacus sexqui milliari quaqua versum spatio, altitudineq. vbi maior decem & octo cubitorum. Lacus fit, qui toto eo tempore, quo durat, blandissimus est, ac lenissimæ auræ, piscatu verò adeo abundans, (magnam enim secum vim piscium ex cauernis illis secum egerit) vt non solùm vicinas vndiq. terras abundè satiet, sed in recessu, piscium, questu, quos saliunt, ac nundant integras alit, sustinetq. familias. Recedit verò, quasi diuino quodam iussu coactus, eodem quo diximus emergere impetu, absorbeturq. in cauernas illas, quod fit in principio æstatis, ac pratum, vbi alueus aquarum, reperitur siccus, lætumq. solum virenti gramine, quod ad vigesimum circiter resecatum, ad mensem conseritur breui impensa, donec autumno finiente inundet iterum. Hæc fortasse minus mirabitur, qui confluentes per istam regionem illos riuos considerauerit, qui subeant terram, & vbi per aliqua spatia meauerint, rursum effluant è cauernis, ex quibus horribiles sæpè aquarum, ac ventorum simul fremitus exaudiuntur. Verùm si consideretur interior caussa, tanta vis reciproci motus aquarum, & quæ pro tempore recipiantur, & rursus egurgitentur, eodem redidire eas, & resorberi, idq. statis temporibus fieri; alterum cum Carybdi naturæ portentum id sanè iudicari poterit.

Lacus ortus.

Lacus occasus.

Fons lacteus, & qui reciprocum habet motum, ad lacum Larium.

AD Lacum Larium sub Como, nobili in Insubribus ciuitate, quadragesimo ad sinistrum littus milliario, duo sunt eiusmodi fontium insignia spectacula, qui reciprocos in cauernis terræ habent motus. Vnus quidem Lacteus à colore dicitur, qui consimili exemplo prædicti Lacus in Austria, non perennes habet aquas, sed à Pleiadum ortu mense Maio in totam æstatem, ac autumnum abundat, & aquis albicantibus, ac spumosis; cessat autem tota hieme, ac magnis anni algoribus. De quo mirum quidem (ita semper noua videntur emergere) quod nemo ex antiquis, nec Plinius, qui hæc loca percurrit, ac alterum hic ponit fontem in admirandis, ne verbum quidem scripserint. In causis verò quòd hic fons non perennes habeat aquas, non dubitant qui hæc hodie speculati sunt, hunc riguum non oriri è naturalibus venis; sed quia hieme cessat, abundat æstate, id argumento est, quòd liquantibus æstate niuibus è vicinis montibus, per abditas ad eum lacum cauernas, stillamenta illa recipiat, quæ idcirco torrentem faciant potius, quàm perennem fluuium, quo in censu permulti essent fontes narrandi consimiles. Lacteæ verò emanant hæ aquæ, quando emanant, & spumantes, tùm ex abrupto earum inter occultas cauernas allisu, qui in minutissimas ipsas conuertit bullas, & quales marini fluctus apparent, spumante salo. tùm etiam pro qualitate materiæ, ac puluerum lentis eiusmodi lapidum recrementis, quæ cessantibus aquis per ea interuacua excrescunt, ac superuenientibus postea niuium liquaminibus, se concorporant defluentibus aquis, ac albicantes eatenus reddunt, ac scatentes spuma. Confirmant hanc stillatitiarum ex niuibus aquarum esse, sobolem, qua vicini alij rigui, qui ab eisdem collibus ex naturalibus suis oriũtur venis, perennes toto anno habent aquas ac vno modulo, vt ad frumentarias etiam molas satis sint. Lactei autem riui non vnus est modus, sed multiplicatis niuibus atque imbribus, & ipse magis abundant æstate, vnde cum vel plus vel minus abundat, id annonæ signum futuro anno recipiunt agricolæ, quando præ nimia anni humiditate, penuriam instare obseruant: copiam verò si mediocriter influat. quam caussam in multis alijs similibus fontibus assignauimus.

Caussæ.

Lactei coloris caussa.

Lib. 1.

Fons Plinianus ad lacum larium.

IVXTA eundem lacum, nec longè à prædicto riguo, fons alter hoc nomine ponitur in admirandis à Plinio, qui ceù de industria, ac arbitrio hominis, & laxet, & retineat suas aquas singulis horis modo fluit, modo nõ fluit, imò cessat in totum, & postea vt prius. Circa cuius caussas curiosè admodum inuenio, tàm veteres, quàm iuniores nauasse operam, ac perplexos omnes. Plinius iunior dicata ad id epistola, ter in die illam facere mutationem

hunc

Cauſſæ naturales

hunc fontem ſcribit: cauſſaſq. ambiguus ponit varias, præcipuam verò eſſe ſpiritum, qui vario motu, aut impulſu cum aqua trahitur. Qui autem hodie ex peritis illuc videndi cauſſa acceſſere reciprocationem notant frequentem, vt pluries per ſingulas horas & fluat, & remittatur. Cauſſam equidem in eodem Plinio aſſeram, ſubterraneum quempiam flatum, per illa interuacua percurrentem, qui reciproco item motu, & impingat, & retineat illas aquas. vel potius, quia ſpiritus, ſeu flatus inſtabiles ſunt, ac vario feruntur impetu: hic verò permanet, nec variat alternanti motus; propterea, dixerim, quod fons collectas paulisper ex ſupernis iugis in cænatiuncula (vt eius vtar vocabulo) hoc eſt cauo quopiam receſſu aquas, ſemel plena veluti clepſydra eructet, & mox ceſſet quandiu colligat alias. Adde (ni fallor) quia locus non vnum habeat meatum, vnde recta aquæ è longinquis venis collectæ eodem tenore, ac modulo effluant, ſed anguſtas, ac flexuoſas fauces, quæ non niſi collectas paulatim aquas, plena, vt dixi, tandem clepſydera eructet. Nec incongrua illa ſimilitudo, vt locus ille interuacuus Oceani imittetur reciprocos motus, vt multos alios recenſuimus de æſtu maris fontes ſimiles, qui ſtatis horis pluries egurgitentur, ac premantur. Aut duplices alternatim fieri in anguſtijs illis congreſſus, flatus ſcilicet ab illiſu vndarum, ſubeuntis, & defluentis ſupernè aquæ: Vnde ſicut animal non poteſt ſimul ſorbere, & flare (vt eſt in prouerbio) nec inſpirare ſimul, & expirare, niſi aliqua intercedat quies; ſic inſpiratus ſurſum flatus retorqueat introrſum aquas, ac eo exhalante rurſum aquam defluere. Nec mirum, nam in tota natura, & in hoc congreſſu quem videmus fieri inuicem elementorum, & in terræ præſertim cauernis, vaporum, aquarum, ſpirituum permulti ſimiles contingunt effectus, ac varij motus, pro portione reſpondentes motibus animalium, & reſpiratio quædam, & inſpiratio.

Verborũ Plinij interpretatio.

Aliæ cauſſæ à natura loci. Ratio ab æſtu oceani.

Inter ſorbere & flare quies media.

De proprietatibus aquarum, quæ præter aquæ naturam aliqua generent animalia Cap. XXIIII.

Naturæ ſolertia.

EX primis cauſſis, cur animalia quædam præter aquæ naturam, naſcantur, ac degant in aquis; hanc vnam arbitramur communem. Quod natura, vt ſollicita continuò videtur ad generationem, & vitam; nihil vſquam patitur ocioſum, ac ſæpè (vt videmus) ex viliſſimo, ac inutili penitus excremento, virtute ſolis, ac lumine, aliud, & aliud animalium procreat genus. quaſi ad digerendum ſuperfluitatem illam, amplificandaq. etiam ex minimis ſua opera. Altera cauſſa ex proprietate materiæ eſt, quæ pro diſpoſitione illa ſingulari, illud procreat animalis genus, quaſi ex vniuoco, vt Alexander ſentiret. Quam ob rem, etſi præter aquæ naturam ea animalia ſint, haud tamen præter aquæ huius ita diſpoſitæ naturam dicenda ſunt.

Cauſſa occulta.

Ranæ, ac piſces in aquis calidis.

EX his exemplis, haud magnum eſt quod ſcribitur à Plinio in admirandis libr. II. In Calidis Piſanorum aquis Ranas, & ad Vetulanios in Hetruria non procul à mari piſces itẽ in calidis procreari. Quippe ea aquatilia ſunt, ac parùm intereſt hac, vel illa inalterata modicè aqua naſcantur. Vbi idem in Caſinati, & in Arcadia Stymphali aquatiles mures degere notauit, Maiorem indicat proprietatem, atque conſenſum, quod ſcribit Vernherus Tranſyluanus de rebus Pannoniæ in fontibus calidis ad Budam piſces naſci, ac degere, qui ſi in frigidam mittantur, moriuntur.

Mures in aquis.

Animalium ratio in fontibus Aponi.

AD eam ſententiam ſcribit D. Auguſtinus in libris de Ciuitate DEI, in admirandis ſummi opificis laudibus, multa reperiri animalculorum genera in fontibus calidis, quorum feruorem nemo impunè contrectat, illa tamen non ſolùm ſine læſione ibi eſſe, ſed extrà eſſe non poſſe. Quod in fontibus Aponi valde calidis, nobilitati, ac viuacitati ſuarum aquarum adſcribunt quidam iuniores, animalia quædam viſa degere, ac propagari. Quæ nimirùm vel cùm his aquis habeant vniuocationem, vel aliunde incurrant ex frigidis, vt fortaſſe etiam in Piſanis, & prædictis alijs calidis fit: nam ob teporem aquarum ad Agnani lacum, qui eſt ad Sudatoria, cryptaſq. Puteolis, myriades incurrunt ſerpentum ſpecies, præſertim hieme.

Serpẽtes in calid. aquis.

Hyberniæ Fluuius, in quo piſces generantur ex frondibus.

EXCEDIT Typi propoſitio credulitatem, ſcribitur tamen hodie à viris fide digniſſimis. In Iuuerna inſula aquilonali, quæ doctis etiam Hybernia dicitur, eſſe fluuium, in quem arboris vnius imminentis collapſæ frondes, piſcium formam induunt, deguntque

ſubin-

ſubinde in eo fluuio, vt cæteri piſces. Subtiliter hoc conſideranti (vt Scaliger inqnit) non tàm eſſe videbitur hæc fluuij vis, quam arboris ipſius. Nam qui frondes in terram cadunt, animalia effici volucria dicunt, ac volitare: idq. non è putrefactione, ſed quia eæ frondes foueant in ſe quaſi ſemina ad vtramque illam generationem. Quod mirum non eſt; nam vt in terra mutantur plantæ, aliæ in alias; ita ſuper terram gignunt è ſeipſis animalia. Ad hæc affirmant hodie quidam ex Coſmographis Germaniæ iunioribus, id genus arborum reperiri apud Orchades Inſulas, quæ ſunt inter Hyberniam, & Scotiam, præſertim in Inſula Pomonia. Dicunt verò fructus iſtarum arborum habere proprietatem ad hæc animalia, per putrefactionem: nempè iam matureſcentes, obuolutis ſuis folijs ſponte decidere, alios in terram, alios in ſubiectam aquam, itaque congignere in aquis piſces, extra verò anſeres, quas vocant arboreas. Hiſce adſimilem hiſtoriam narrat Petrus Hiſpalenſis, in Bornei inſula propè Molucas, eſſe arboris genus, è qua decidiuæ frondes repunt humi, ceù vermes. Planè verò conſtat, quod putrefactio eſt medum ad multorum animalium generationem. Sed vnum mihi reſtat dubium, quod videtur excedere ſympathiæ modum, quomodo vnius idem ſit ad res diuerſas conſenſus: vt frondes fiant piſces in aquis, & eidem humi volucria.

Frondes conuerſæ in volucellis.

Anſeres arboreæ. Frondes aquæ quę repũt huius.

De proprietatibus aquarum vitioſis. Cap. XXI.

DE cauſſis verò fontium, qui vel natura, vel qualitate vitioſi in potibus ſint, tolerabilis eſt Vitruuij ſententia lib. VIII. cap. III. cuius ſummam de omni aquarum natura calidarum, quæ luculenta eſt, & breuis, hic non grauabor adſcribere, ac declarare. Calidarum aquarum (inquit ipſe) ſicut & ſaporum ipſarum, & odorum, & cæterarum impreſſionum, non eſt vlla proprietas, ideſt nulla talis ex ſui natura eſt, ſed ex accidenti, ideſt ex occurrenti ob iter mixtura. Frigida enim aqua cùm incidit percurrens in ardentem locum, afferueſcit, & calfacta egreditnr per venas extrà terram, quæ idcirco diutiùs non permanet, ſed breui ſpatio fit frigida. Namq. ſi naturaliter eſſet calida, non refrigeraretur calor eius. Sapor autem, odor, & color earum non remittitur, quòd intinctus, & commixtus eſt propter naturæ raritatem. quaſi diceret, quod exactioris mixtionis cum aqua ſint. Porrò harum omnium, aliæ vtiles in balneis ſunt, vt calidæ omnes, ſulphuroſæ, & aluminoſæ. Aliæ in potibus purgando corpora, vt bituminoſæ, & nitroſæ. Aliæ vitioſæ, vt metallares omnes. qui Vitruuij locus indiget dixtinctione, an metallares medieamenti iure vtendas intelligam; hoc enim nomine in balneis, & potibus multifariam vtiles eſſe, iam innumera, quæ antè ſcripſimus, declarant exempla. An in potibus, & cibis vſu domeſtico; quomodo non poſſunt aquæ carere aliquo vitio, quantumuis etiam dilutæ ſint, & non diſſimiles aquæ ſimplici? Ad hunc ſenſum ergo intelligas eius ſequentia verba: vbi aurum inquit, argentum, ferrum, æs, plumbum, reliquaq. id genus metalla aquæ obiter incurrant, maximè vitioſæ efficiuntur. ſupple, pro aliqua, quam vltrà aquæ ſimplicitatem, conceperint impreſſionem, aut grauitatis, aut frigiditatis præ nimiæ, aut virus breuiter metallici, quod vel ſolo interdum vapore lædit. Quoniam (vt ipſe ſubinnuit) cùm in potibus per venas penetrant, neruos attingunt, & artus, ac eos durant inflando: ac ita aquæ duriſſimis, frigidiſsimiſq. rebus intinctæ, aut nephriticos, aut podagricos efficiunt homines.

Ex Vitruuio.

Metallares aquæ an vitioſæ.

Maliciæ cauſſæ.

Athenis vitioſæ aquæ.

HOC in genere vitioſarum ex mixturis aquarum, aliqua ſpecies eſt (inquit Vitruuius) quæ cùm habeat non ſatis perlucidas, ideſt ſynceras venas, ſpuma vti flos natat in ſummo colore, ſimilis vitri purpurei. Hæc maximè conſiderantur Athenis: ibi enim ex eiuſmodi locis, ac fontibus, & in Aſty, & ad portum Pyreæum, ductus ſunt aquarum ſalientes, è quibus bibit nemo propter eam cauſſam, ſed lauationibus, & reliquis rebus vtuntur. Bibunt autem ex puteis ac ita vitant earum vitia. Inter has legimus apud Thophraſtum in Pyreæo eſſe aquas, quæ ebibitæ manent indigeſtibiles, & in balneis leproſos efficiunt homines; quin & plantas ex earum irrigatione ſentire idem contagium. In Troezenis autem eodem Vitruuio teſte, ob naturalem id genus infectionem aquarum, quòd omnino aliud non habent aquæ genus, niſi quod Cibdeli oritur, id vitium vitari non poteſt; itaque omnes ex ea ciuitate aut maxima parte ſunt pedibus vitioſi has corpulentas ponit Athenæus graues. Ex fonte in Inſula Chio bibentes fiunt inſipientes. In Suos Perſarum amittunt dentes, & quas recenſuit Ouidius 15. Metamor. aliquam indicare videntur mixturam, vel gypſi, vel id genus lapidis: d.

Balneæ Athenis.

Vitioſæ Troezenis.

Flu-

Ciconum flumen.

Flumen habent Cicones, quod potum ſaxea reddit
Viſcera, quod tactis inducit marmora rebus.

Salmacidis fons in Caria, qui effeminat.

Cauſſa naturalis.

SALMACIDIS fontem eſſe apud Mauſolei ſepulchrum in Caria, vnum ex ſeptem orbis terrarum ſpectaculis, proditum eſt. quem neſcio qua ex cauſſa calumnientur (inquit Strabo) perinde qui molles reddat qui ex eo biberint. cùm molliciei cauſſæ ſint non tam aër, vel aqua, quam potius diuitiæ & habitus incontinentiæ, Nos autem ex occultis quandam aſſerimus cauſſam, vt quem ad modum ex proprietate aquæ acutas, vel graues efficiunt voces, & quædam vt vinum lædunt mentem, aliæ efficiunt gutturoſos; ſic Salmacidæ iſtæ obnoxios reddant homines, ad molliciem, quod hinc planius fiet manifeſtum.

De aquis, quæ gulæ gignunt tumores. Cap. XXVI.

Proprietates indiuiduales, & occultæ, ſolum coſcuntur experimento.

Vitia regionum popularia, cui cauſæ referantur.

Cauſſæ naturales

QVÆ ex manifeſta alia mixtura vitioſæ in potibus ſint aquæ, ſatis hactenus prædicta demonſtrant. Verum ſubtilior adhuc ratio reddenda eſt de quibuſdam aquis, quæ ſyncera cùm ſint, & nec diſſimiles aquæ ſimplici, aliquo tamen inſigni vitio notantur. De quibus quidem nullam ferè aliam reddere poſſumus rationem; niſi quod indiuiduales ſint proprietates. Proprietates autem indiuiduales, quoniam proportiones ſequuntur varias elementorum, & hæ ſunt infinitæ, quemadmodum & res ipſæ, ignorantur à nobis; ſed ſolùm experimento cognoſcuntur, & ex hinc aliquas ſaltem extrinſecas & communes venabimur cauſſas. Hoc ergo longiſſima experientia obſeruatum, ac certum eſt, quòd cuiuſcunque regionis vitia quæ popularia ſint, & communia, vix aliæ referendæ ſunt cauſſæ, quàm partialibus eius regionis conſtitutionibus, aëris, & aquis ipſis, & locis. Quorum trium non eſt vna conſtitutio vbique, non idem ſitus locorum, aut expoſitio ventis, nec eadem terræ facies, nec eadem tandem aquarum natura eſſe poteſt. Multæ reperiuntur præſertim in alpibus, & quibuſdam locis in Italia aquæ, quæ manifeſto hoc vitio infeſtant bibentes, vt gulæ eis tumefactiones inducant, quas medici modò cum græcis Bronchocelas, modò gulæ Herniam ſcitiſſimè appellant. In cauſſis qui id mixturis uitio uertunt; aut metalli uirus aliquod imputant, vt iam diximus; aut ſpecialiter Gypſum, quod aut grauitate, aut ſeuo halitu (Dioſcoride authore) hoc habet, vt impetat fauces; ac ſtrangulet. Qui egregiè autem hodie de rerum diſputant ſubtilitate, duas habent cauſſas; aut id à lacunalibus gigni aquis; aut in ſynceris, & puris aquis id contumaciæ frigiditatis, ac cruditatis earum tribuunt, maximè niualium, & glacialium aquarum. Vbi tres diuerſitates declarat experientia, quarum ratio eſt reddenda. Primùm non omnis aqua lacuſtris hoc gignit. Prætereà non omnis aqua frigida. Et tertiò, nullum tale vitium viſitur in Syria, in Aphrica, Arabia, Perſia, India, Troglodytica regione, vbi raras diximus fieri pluuias, ac aliquas naturales eſſe aquas vel lacuſtres, vel miræ frigiditatis. Vniuerſa Germania inferior, Sarmatia, Suetia, Noruegia, quæ regiones ſunt aquilonales & frigidæ, expertes huius vitij ſunt. Et ex lacunis bibunt Arabes, Parthi, Lybici, è gelidis Hybernici: nullis tamen in his locis gulæ tumores concreſcere legitur. Ratio ergo diuerſitatis hæc eſſe videtur. Id quidem frigidæ qualitatis aquarum vitium eſſe, prædicta ſatis declarant exempla: non omnis verò frigiditatis, ſed quæ contumaciſſimæ, & (vt Græci loquuntur) indomitæ, vt niualium diximus, & glacialium aquarum. Vnde frequenter id in alpibus fit, quia eorum putei, ac venæ, vix aliud concipiunt genus aquarum, quàm quod deſtillat ex niuibus, quas bibunt. In calidiſſimis regionibus Aphricæ non fit, quia ibi non ſunt niues. In frigidiſſimis verò hyperboreis, perennes ſunt niues, & quæ dum paulatim ſoluuntur, tenuantur, digeruntur q. in terræ poris: præter alias cauſſas particulares.

Tres inſtantiæ.

Solutio.

Quæ gulæ gignunt tumores in Alpibus.

Cauſſa naauralis

GVLAE quidem tumefactionis cauſſam in aquis alpium eſſe contumaciam frigiditatis quàm ex niuibus eliquatis recipiunt fontes, cum doctiſſimo Scaligero ſentimus. Quod palam eſt multis locis, præcipuè uerò citrà alpes, ex ea parte agri Taurini, quæ ualdoca uulgò, ideſt uallis anſeris appellatur. In eam regionem qui commigrat, nemo diu uiuit, multis gula turgida fit. Eorum, qui naſcuntur ibi nemo eo uitio caret, penè omnes & amentes, & inepti ad loquendum. Id ab aqua fit è niuibus liquefactis, quæ multum terreſtris frigoris, & crudi continet. Crudum enim repugnat reſolutioni, terreſtre uerò cum aquę tenuitate ſeſe inſinuat gutturis muſculis, glandibuſq. ibiq. hæret, & concretum dureſcit.

Simi-

Similes aliæ aquæ, & in Italia.

IDCIRCO qui alpes habitant, & Pyrenæos, & in Auernis circa Ligerim fluuium, hoc frequenter patiuntur; nam perennes hi populi habent niues, quæ continuò liquantur, destillantque in puteos eorum, ac fontes, quos bibunt. Vallis Cillera hoc vitio laborat, quæ distat ab Ocno circiter octo mill. pass. quam fortasse intellexit Medullorum nationem Vitruuius in alpibus. Idem in Sudera valle, quæ à Curia Rhetiæ oppido abest 12. millia pass. Cæterùm Doria fluuius, qui ex alpium vallibus, hinc Sancti Bernardi, atque hinc Sancti Martini excurrens, influit aperta planicie in Padum, singularis huius vitij imputatur, vt gulæ gignat tumores suis indigenis. Ex quo nata mihi verisimile fit Electri fabula apud Græcos: persuasæ enim mulieres, quæ circa Padi præsertim initia degebant, huic vitio Electrum remedio esse, ceù amuleto quodam; idcircò longa ex eo monilia gestare collo consueuere, ac exinde dilatarunt Græci fabulam de Phætontis Sororibus, quæ fratris causam deplorantes, in populeas tandem ibi conuersæ fuerint arbores, quæ perpetuum ex illis lachrimis destillent Electrum. Porrò in Equicolis aqua iuxta Taliacotium, turgidas pariter facit guttur, quæ tamen nec lacunales sunt, nec niuales, ac aliquam fortasse elambunt mixturam eius vitij. Et ad Callim apud Camertes perexigua valle.

Doria flu.

Electri, ac Phætontiadum fabula.

Fons in Equicolis.

Fons ad Callim.

De proprietatibus aquarum quæ in potibus immutent colores animalibus. Cap. XXVII.

DE coloribus in tota ratione aquarum, duo considerantur: primùm de natura colorum, qui reperiantur in aquis, & quæ sit caussa; alterum, an aquæ gignant effectus aliquos coloris, vt quarundam fama est apud diuersos authores, quæ animalia colerent, & pilos aliqua specie, etiam in potibus, Ad primùm iam satis quidem fecisse videmur, cum de differentijs colorum loqueremur primo libro; vbi quoniam delectare solet aliqua non intempestiuè repetere, tria hæc demonstrauimus necessaria. Primum aquam ex sui natura omnino esse absque colore; vude ἄχροον græcis dicta est, quas incolorata; planeq. fit, quemcunque in aqua colorem inuenias, id mixtionis alicuius esse indicium. Secundum, ex colorum differentijs omnibus, aquam concipere paucos, eosque dilutos admodum pro tenui subiecto, nullum intensum. Album facilè, vti sunt multæ aluminatæ albulæ: Rubrum, seu potius fuluum ex rubricis: Melinum, & subuiridem ex sulphure; viridem ex Calce. ac ex æris metallis: Cæruleum, fuscum, nigrum, ex perassatione sub assiduo Solis colore. Et tertium diximus, colorem indicare quidem eius aquæ impuritatem, vel certam fortasse mixturam, quam extrinsecus induerit; cæterùm de natura, & qualitatibus aquarum infirmissimi esse iudicij, hæc enim à principio emanare oportet intrinseco. Porrò nunc alterum caput problematicè propositum est, an aqua aliquam habeat colorandi proprietatem. Nam quòd aquæ natura ex mixtione aliqua colorem extrinsecus inducat, etiam animalibus, id facile est; qua autem ratione id efficere vuleant in potibus. difficile est asserere. Ordo verò, ac experientia, ad quatuor nos deducit causas de omni colore ex aquis: Nempè aquam colorare, vel ob mixturam extrinsecam, quemadmodum est dictum; vel aspectu ac imaginatione colorari aliqua animalia; vel in potibus qualitate aquæ, vel calidæ natura, vel frigidæ. Et tandem proprietate sua, nobis occulta; quarum sigillatim aliqua ponemus exempla.

Colorum natura in aquis.

Aqua. I.

II. Aqua paucos, & dilutos cõcipit colores.

III.

Vis colorãdi aquarum. Caussæ 4.

Aquæ ad Hierapolim in Phygia tingentes colore purpuræ.

IN prima Asiæ parte, quæ Græciæ à fronte, & Hellesponto mari adiacet, in Mysia, Caria, ac Phrygia,, quæ amplæ sunt regiones, permultas recensuimus haberi terrarum, ac aquarum proprietates, ac balneis propterea aquarum sponte nascentium, & calidarum plenas esse præsertim ad Hierapolim, quæ quasi sacra ciuitas dicta est, vbi inter alias quædam aqua emanat (quæ vt Strabo meminit) tingendis lanis non minus idonea est, quàm quæ ex radicibus tincta, ἐκτῶν ῥύζων βαπτόμενα vt non cedant his, quæ purpura, ac vermiculo tinguntur. Olim pro terræ, ac minerarum illarum natura tàm varia, melius (si dabitur) considerandæ.

Lib. 4, c. 5

Quæ lanas tingant, & capillos aliquo colore.

QVAE caussa sit aquarum. quæ exterius lanas tingant, & capillos; iam diximus libro superiore: est enim earum effectus atris adsimilis, adhibita extrinsecus aqua de qualitate aut Chalcanthi, aut æris. Sicut de Crathi, ac Sybari fluminibus diximus in Thurijs, quæ (vt cecinit ex Pytaghora Ouidius xv. methamorphoseos.)

1. Caussa. Crathis, & Sybaris flu.

Electro similes faciunt, auroq. capillos,

Sybaris, & Sybaritæ nunc Terra nona.

QVANDOQVE præter illas caussas naturales id perinde famosum dictum, hanc habere poterit allegoriam. nam ad Sybarim amnem cùm fuerit antiquis temporibus ciuitas eius nominis, ob agri fæcunditatem opulentissima, ac Sybaritæ ex ea populi memorentur, tunc super omnem Italiæ nationem deliciosissimi, attestatur Athenæus libro XII. consueuisse eorum pueros ad impuberem vsque ætatem purpureis, ac splendentibus vestibus ornari capillorumq. nodos, ac cincinnos auro, ac tyrio implexos gestare. Ita qui fucus erat, & artis, naturæ aquarum, quibus lauerint datum est. Alioqui lanis tingendis, ex naturali in aquis mixtura non desunt similia exempla, vt in agro Chalcydico, quod nomen dictat, ex Strabone, & in Phrygia, & alijs locis iam dictis.

Colores ex aspectu ad aquas.

In niuosis terris alba fieri animalia.

ITEM ex aspectu solo concipi animalibus varios colores, aliqua habentur exempla. Præclarum verò illud Genesis 30. quo Patriarcha Iacob armenta procreari fecit maculosa, & varia. Nam appositis virgis populeis, detractis corticibus, alijsq. simul variorum colorum in canalibus, vbi bibituri essent greges, factum est, vt in eorum colorum contemplatione coirent, conciperentq. sobolem vario colore repersam. Adfirmant auctores ex Aristotele 5. de generatione animal. ob aspectum niuium niuosis locis multa animalia nasci candida. Nam videri in Scythia, in Pirenæis, in Alpibus vultures albos, aquilas, accipitres, miluos, vulpes, vrsos, coruos. An ex eiusdem aquæ alimento iamnunc videbimus.

Colorum varietas, ex potu aquarum, Aristotelis.

3. Caussa colorum ex aquis. Frigidæ nigrum, calide album pilū facere. Flu. in Thracia. Flu. duo in Antandro. Xanthus flu.

SCRIBIT Aristoteles in problematibus Sect. IX. Aquarum mutatione mutari colores in animalibus, præterquam in coruo. Vbi rationem non addit naturalem; subinnuit tamen III. de histo. animal. cap. XII. hanc quandam caussam frigidas bibentibus aquas, nigrum pilum solere fieri calidas verò bibentibus, album. Aquarum (inquit) diuersarum vsu nonnulla animalia suos immutant colores: alibi enim candida, alibi nigra redduntur. Sunt etiam aquæ multis in locis, quas cum oues biberint, moxq. inierint, nigros generent agnos. Vt in terra Assiritide agri Chalcydici in Thracia facit amnis, quem præ nimia frigiditate Psychrum vocant. Et in Antandro quoque duo fluuij, quorum alter candorem, alter nigritiam facit pecoribus. Scamander etiam amnis flauas reddere oues creditur, quam ob rem Xanthum pro Scamandro nuncupatum ab Homero autumant. Adde ex VI. de histo. cap. XIX. Nam & aquæ faciunt, vt fœminæ, maresvè concipiantur. Spectare autem ad Aquilonem oportet cùm coeunt fœminæ, vt immutent prolem quæ salsiusculam bibunt aquam maturius coeunt. Et in IIII. de generat. cap. II. Potissimum (inquit) mutantur colores animalibus propter aquam, ex qua accipiunt alimentum. Eius enim vsus communis, ac assiduus omnibus est, etiam siccis ipsis ad alendum. Quare aquæ crudæ, & frigidæ, aut sterilitatem, aut partum fæmineum faciunt. Hæc ipse. Vbi frigidas equidem intelligo sua natura crudas, ac duras: vt contrà calidas, quæ candorem faciunt, synceras, ac puras quæ ex multis aëris partibus tepescant hieme. Qualis Clitumnus fluuius in Vmbria, vnde veteres Romanos in suis sacrificijs, victimas præ candore, eligere consueuisse scribunt historici, & ex poetis Virgilius, cum ait. Hinc albi Clitumne greges. II. Georg. qui fluuius, vbi Tyberim ingreditur, multum eius adauget bonitatem aquarum syncerae naturæ, ac natiuo, quem diximus, tepore leuissimæ. Constat ergo ex alimentis colores contrahi animalibus aliqua ratione.

Quæ frigidæ intelligun-tur, & quę calidæ. Clitumnus. flu.

Colores ex aquis, Vitruuij.

Flumina, ac fontes varij.

SCRIBIT Strabo, in Euboea duo flumina sunt, Cephisus, & Melas, in Beotia Vitruuius, in Lucanis Crathis, Troiæ Xanthus, inq. agris Clazomeniorum, & Erythreorum, & Laodicensium fontes, ac flumina, quæ habent ad colores, præsertim animalium, aliquam proprietatem. Cùm enim pecora suis temporibus anni parantur ad conceptionem partus, per id tempus adiguntur eò quotidie potum, ex eoq. quantumuis sint alba, procreant alijs locis Leucophæa, idest cineraceo colore, medio inter album, & nigrum, qui glaucus in piscibus, & in æquis laudatissimus, Virgilio. Alijs locis pulla, idest quasi puro lanarum colore. Alijs Coracino colore: Strabo lib. XII. de Laodicensium pecoribus loquens τυγχοράξινκροά vocat, qualis scilicet in coruis conspicitur, nigerrimus. Ita proprietas liquoris, cùm distribuitur in corpus, imprimit sui generis qualitatem ad eum colorem. Quo modo in campis Troianis propè flumen armenta nascuntur rufa, & pecora Leucophæa, ideo flumen Ilienses Xanthum appellauisse dicuntur. Hæc hactenus ex Vitruuio.

Colo-

Coloratæ Plinij.

EX aquis, quæ habeant proprietatem colorandi, aliquas meminit Plinius, tùm II. tùm libro etiam 31. Communiter allegari solet Sybaris,& Cratis, de quibus dictum est. Et in Falisco Clitumni aqua quæ in potibus candidos facit boues. In Boëotia amnis Melas, quasi niger, oues facit nigras. Cæphisus ex eodem lacu profluens albas. Rursus nigras Peneus. Rufas iuxtà Ilium Xanthus. In Hæstica fontes duos idem meminit; Cæronem ex quo bibentes oues nigras fieri: Mellen, ex quo albas: ex vtroq; autem varias. In Macedonia, quas uelint oues nasci candidas, ad Haliacmon ducere: quas njgras, & fuscas ad Azium. In quibusdam aquis, ex Theophrasto subdit omnia fusco colore nasci, etiam fruges, sicut in Messapijs; In Erythris pilos gignit Alcon fluuius.

Flumina varia. Fontes varij. Quæ pilos gignant.

Pisces ex aquarum coloribus.

SIC in Suecia lacus Niger dictus eo idiomate, non solùm nigras continet aquas, Olao magno authore, sed & pisces alit concolores, quibus nihilosecius accolæ vscuntur. In Carrinensi Hispaniæ agro fons quidam, aurei coloris omnes ostendit pisces, qui tamen extrà illam aquam non differunt à cæteris. Ctesias in Armenia scribit esse fontem, inquit Plinius; ex quo nigros pisces illicò in cibis afferre mortem. Idem in Arcadia fonte Styge iam dicto, pisces nasci asserit, ex Theopompo, lethales & ipsos; quod non in alio genere mortiferorum fontium reperitur.

Lacus niger. Fōtes varij. Pisces lethales.

De aquis quæ fama iactantur in admirandis. Cap. XXVIII.

DIXIMVS hactenus de aquarum proprietatibus, quarum aliqua est probabilis caussa naturalis. Consequens est, iam famosa aliqua dicta de aquis percurrere; quæ scilicet in admirandis prodita, nullum habent fundamentum in rerum natura: sed sunt aut figuræ, ut multa in figuris tradidit prima illa hominum simplicitas, aut superstitiones gentium, aut mera figmenta. Quorum idcirco non tàm caussas tenemur exponere, quàm quia ita series, ac ordo postulat tractationis nostræ, & ad tollendas, simplicium animorum fallacias, quasi reijcere à veris iudicijs, ac ea prout narrantur explicare. Hùc pertinent pluri ex parte, quæ miracula aquarum tàm multa scribit Plinius ex veterum traditionibus, tùm I I. XXXI. de naturali historia lib. Vitruuij, Solini, ac iuniorum etiam quorundam scripta de mirabilibus fontium. Quorum permulta falsa esse, ac popularia mendacia, res ipsa, tempus, ac veritas, qua nihil habemus antiquius, planè declararunt.

Miracula fontiũ trifariam dicta.

Fabulosa de aquis.

HVIVS verò erroris caussam, vt viri scriptores tàm nobiles iocosa aliqua serijs rebus admiserint, hanc esse arbitramur. Mitto quòd pleriq. dictata referunt, & quisq. obiter, aut ex occasione, aut quoniam collibitum est, iocosa serijs aliquando solet intermiscere. Sanè qui ea scribunt extrà professionẽ; sæpenumero non tàm veras in eis quærunt demonstrationes, quã vt proprium institutum aliqua amplificẽt probatione. Vt Vitruuius facit in architectura, vbi aquarũ descripturus perductiones, ac liberamenta, multa extrinsecus proponit nec satis probata, de earu naturã; & inde transiens ad aquas medicamẽtosas, & calidas, & vitiosas, euagatur tandem ad epigrammata fontium, atq. amnium vulgi miracula; in quibus non visus satis legentiũ animos iucunditate delectasse suæ ornatissimæ disciplinæ, hac eos voluit insuper coronide fontium demulcere. Sic Plin. dum vniuersam mundi ac naturæ profitetur historiam; multis locis protestatur non se obligasse ad caussas, perinde immensi operis labores. Admirandi verò iudicij locus est lib. II. c. XII. Vbi recõditas de defectu Syderum percurrens rationes. Nõ minus (inquit) mirum est, posse omnium rerum afferri caussas, quàm eas constare in aliquibus, atq. hinc multa quatenus relata inuenit, simpliciter recensuit, præsertim miracula. Quorum & nos multa retulimus, ac plana fecimus suis caussis. Aliqua læuia æstimauimus; quem ad modum dictum est, ex Clytorio fonte, his, qui bibissent in Arcadia, vinum tædio venire, quòd in eum Melampus piamentum abiecerit, quo ipsum Præti filias fabulantur ab insania persanasse, quæ furibundæ se vaccas euasisse putarunt; lusit Virgilius. Strabo verò ad fabulam adscribit centauris, qui vulnera, ac hydræ virus in illis aquis eluissent. Sic Plin. fontem in Cæa Insula facere hebetes. Et contra in Cilicia apud oppidũ Iusgũ riuũ esse, ex quo bibentiũ subtiliores fieri sensus, tradidit Varro. Ex Theophr. duos fontes refert idẽ Plin. in Phrygia; quorum alter à risu, alter à

Vitruuij stylus de aquis. Clitorius fons. Fons in Cæa. Riuus in Cilicia.

fletu nomen habet. Cleon enim ab effectu fletus dictus ἀπὸ τοῦ κλαίω. Alter verò ei vicinus Gelon, à ridendo dicitur. Alia prorsus excedunt omnem fidem: ut ridiculum est, ex Leontino fonte in Sicilia, qui bibisset, euadere statim scientem medicum, tota in eum Leontini cuiusdam ciuis eius, sapientia imbibita. Item fontem Cupidinis vocari apud Cizicen, ex quo potantes amorem deponerent. Et vt largius vulgaribus musis fabulandi materia præberetur, addit Cælius ex Pausania, in Achaia Selennium fluuium, ac fontem esse, qui in ipso ablutos amore liberaret, & tam viros, quàm fœminas. Fontem posuit in admirandis hac ætate Petrus Martyr cognomento Angerius in Bonicca Insula, vna ex Lucanis vltrà Hispaniolam noui orbis, cuius aqua epota iuuentam senibus mirificè instauret, etsi nec canos mutet, nec rugas: quæ vel est fabula gentis, quæ ibi degit (vt iuniores scribunt) vanissimæ: vel desultoria quæpiam hyperbole, perinde dici solet in multis balneis, & de Elleboro inter medicinas, quæ prædicantur facere iuuenescere.

Cleon fôs fletus. Cleon fons risus. Fons Leôtinus. Fons cupidinis. Selennius flu. Fons in Bonicca.

Superstitiosæ aquæ.

CÆTERUM ad faciliorem imposturam, fabulosa id genus multa, rudis illa antiquitas, ac fallax dicacitas græculorum, cum superstitiose coniunxit, Auxit numerum Deorum aquarum celebritas, inquit Plinius. Vt Aegeria Dea, Numæ coniunx, ac eius nomine fons Aricini nemoris, quo sæpè Numam in congressus nocturnos cum ea se conferre, ac eius monitu quæ grata Dijs essent, sacra instituere solitum tradit Liuius libro primo, & Camænis idcirco eum consecrasse. Et item Ouidius libro decimoquinto & Fastorum III. d.

Aegeriçe fons.

Illa Numæ coniux, consiliumq. fuit.
Aegeria est, quæ præbet aquas, Dea grata Camœnis,

Sic de amore fabulantur Alphæi, atq; Arethusæ, qui in fontes conuersi, adhuc auitos quæritant amplexus; nimirum quia in subterraneis coniungi hos fontes asseritur. In Dodone Iouis fontem gelidum esse, in quo immersæ faces extinguantur; si extinctæ admoueantur accendi, crescere, & decrescere ter in die. In Illyrijs suprà fontem frigidum expansas vestes accendi, imbutas fortè bitumine, ac igne adhibito. Andriæ fontem vinosum Bacchо dicatum, si è conspectu templi auferatur, saporem eius transire in aquam. Vanitatem sapit, quem canit fontem Pyndarus in Bootia, dulci aqua, ac frigida Tylphosæ nomine, quam qui bibissent concipere diuinitatem. ac Tyresias cum ob senectutem eius ferre non potuisset frigiditatem, bibens mortuus traditur. Fabulosus quoque, ac superstitiosus Neptuni fons in Medis, qui limite transire soleat ad loca vicinia, portendens aliquid, Plin. mirùm verò, quòd cum piscibus transit, ac responsa ab eis incolæ petunt cibo, quem rapiunt annuentes; si verò euentum negent, caudis abigunt. Amnis Olachas in Bithynia, Brietum alluit, hoc est & templo, & Deo nomen indigeti, è cuius gurgite periuri notantur pati velut flammam vrentem. In Asia quoque iuxtà Thianam, fontem Iouis appellatum, frigidum, ac bullientem, ex quo periuri potantes, statim graui vlcere manibus, ac pedibus afficiuntur. veridicos autem impunes bibere scripsit Philostratus. In Sicilia apud Acadinum fontem, authore Stephano, persimilem iuramenti ritum celebrant. Et ibidem Lacus Dellis, Palicis fratribus dicatus, huius superstitionis erat celebris. Miracula tandem balnearum, & aquarum quæ sub aliquo eiusmodi numine, ac titulo prædicantur, aliquam sapiunt superstitionem.

Alphæi, atq; Arethusæ fôtes. Iouis fons. Fons iu Illyreiis. Fons Bacchi. Tylphosę aquæ. Fons Neptuni. cum pisci bus, super sus. Olachbs flu. Fons Thianæ Iouis. Acadinus fons. Lacus Dellis.

Figuræ equarum.

PERMULTA verò, quæ superstitiosè pariter iactantur de aquis, quandam continent de mundi huius constitutione, ac rerum natura imaginem, quam rudes adhuc primis illis seculis homines sub varijs fabularum coloribus adumbrarunt. In figuris plurima tradidisse constat sapientes Chaldeos, à quibus cùm prima de diuinis arcanis mysteria dimanauerint ad Aegyptios, ac ex eis ad Hebræos: easdem & Græci posteriores, quasi insinuatas ab antiquo mentibus humanis, tradiderunt fabulas. Quas postea Varrò insecutus est vt plurimùm in Genealogijs Deorum, & Cicero, & Macrobius in Saturnalibus, & omnium maximè fabulosus Ouidius in transformationibus. Verùm haud ea nunc nostra ratio est ambages persequi fabularum; sed magis dumtaxat verisimiles tangere, quæ nobiles aliquas de natura aquarum continent allegorias, nec modicam interim lucem, ad illorum auctorum, præsertim vetustissimorum intelligentiam, parient. Arcana in primis æternæ sapientiæ, vtque cœlum, & terra, & cunctæ res creatæ ab illo pendeant principio, per ipsumq. caduca perennem habeant successionem, & in ipsum denique recurrant omnia; per Saturnum configurarunt, Deorum antiquissimum. Saturnum

Antiquorum in figuris traditiones. Fabularũ origo.

turnum filios, quos genuit ex Rhæa, ideſt fluxu æui, ac temporum continuo (id enim indicat ῥέειν) omneis deuoraſſe; ideſt; quia omnia orta occidunt, reciprocantq. in ipſum principium. Tribus exceptis; Ioue, quo vita hominibus elargita, & cunctis rebus figuratur. Dite, quo terra deſignatur æternarum mutationum baſis, ac firmamentum, eademq. rerum omnium, quæ perenniter oriuntur, atque itereunt, terminus. Et Neptuno, quo vniuerſam aquæ naturam, pro idonea rerum fluxarum materia, ac reparatione, priſci illi ſapientes Chaldæi intellexerant. Vnde illud ex Homero fertur, Iliados. Neptuni origo aquarum. Gentiliū deorum figuræ.

Ὠκεανὸν τε θεῶν γένεσιν, καὶ Μητέρα Θητὺν.

Oceanum deorum patrem, & Thetim matrem.

Primùm verò Orpheus Homero antiquior duas vnicuiq. elemento animas, ſeu duas attribuit vires, & aquis Oceanum patrem adſcripſit, Thetim matrem. Iu quibus multæ, ac pulcherrimæ, quæ ad aquas attinent concernuntur figuræ. Ioui in tota aquarum natura à philoſophis antiquis tribuitur mobilitas, M. Tullio teſte. in marinis tranquillitas, quod diuinus poëta tetigit.

Vultu, quo cœlum, tempeſtateſq. ſerenat.

In fontibus claritas, vigorq. originis, in Thermis tepor, calor, & ſalubritas. Et qui à Ioue fontes aliquam habere dicuntur prærogatiuam. Iouis fons in Aſia Plinio, vindex in periuros. Iouis Dodonæi, Iouis Hammonis, qui ter die fontes ac nocte variant. Has quidem inuenio figuras, ac aquas Iouis numini attributas.

Figuræ aquarum diti, hoc eſt Plutoni aſcriptæ.

SVBDITIS autem imperio ponuntur flumina Infernalia, & Stygia palus per quam Dij iurare timerent. Atteſtantur autem id primum fuiſſe dijs antiquis iuſiurandum, iurare per aquam, quaſi à cælo venientem, & primam rerum. Nomina verò illa fluminum infernalium non aliud configurant apud Poetas, & Theologos antiquos, niſi partem aliquam pœnarum infernalium, odium, dolorem, obliuionem, luctum, & incendium. quę tenui quidem carmine, ſed verbum verbo planè reddidit elegantiſſimus Guarinus. Cur Dijs iuſiurandum per aquas.

Styx, Acheron, Lethe, Cocitus, cum Phlegetonte.
Odit, triſtatur, dediſcit, luget, & ardet.

Stygiæ quidem paludis, vt altè cecinit Virgilius lib. VI.

Dij cuius iurare timent, & fallere numen.

Ratio figuræ hæc eſt, Seruio ibi interprete. Styx mærorem ſignificat: vnde ἀπὸ τοῦ συγνεφοῦ, id eſt à triſtitia dicta eſt. Dij autem læti ſunt ſemper, & immortales, vnde qui mærorem non ſentiunt, hoc iuſiurandum per rem ſuæ naturæ contrariam, & per execrationem habere ponuntur. Acheron verò, quaſi mæſtitiæ, & doloris fluuius: & ex eo Acheruſia aqua dicta, & Acheruſia palus, qua patere iter, ac inferni ianuam Ditis, meminit idem Vergilius, ac per eam tranſuehere Charontem animas defunctorum.

Figuræ aquarum à Neptuno.

In Neptuno porrò numen aquis peculiare intelligitur, ac Deus maris, cuius imperio mare vniuerſam terræ abluat faciem: vnde rectè ſentiunt quidam Neptunum dictum ἀπὸ τοῦ νίπτειν, ſicut & Acheloum ἀ λούω, καὶ νίπτω, ideſt à Lotione: vel vt Cicero viſus eſt Neptunum à Nando interpretari, ſicut & vertumnus à vertendo. Hoc ſenſu ponitur Neptuptunus ab Ouidio præbuiſſe Diluuio materiam, & imperaſſe fluminibus auxiliares aquas. Lib. 1. Sic etiam fingitur ex ædificata Troia, in vindictam negati precij Phrygiam inundaſſe. Vt Lib. 11. vero à Neptuno, hoc eſt à mari omnia flumina, ac naſcentes aquæ trahant originem, indicat ex Oceano Thetidis partus, quo peperiſſe fabulantur omnia flumina. Indicat & Pegaſus equs ex Neptuno ortus, quaſi fons, ac ſoboles velociſſimè currens, & in quenquam pagum.

Figuræ aquarum ex transformationibus Ouidij.

Configurationes porrò apud lepidiſſimum poetam, aliæ calidarum aquarum continent cauſſas, nempè quæ calefiant vel terræmotu, vel per Aetnæ incendium. Vel potius ſuppoſitum à Nymphis fomitem, quem explicat Sulphur, & bitumen.

Lurida ſupponunt fœcundo ſulphura fonti
Incenduntq. cauas fumante bitumine venas,

Aliæ nouam figurant fontium originem: quo nomine Achelous fluuius eſt in Græcia celeberrimus, qui quoniam primus poſt diluuium erupiſſe fertur, ac terram irrigaſſe, nouum videtur attuliſſe aquæ nomen, vt Ἀχελῶος diceretur. Vel quia varias induiſſet for- Achelous flu. Aqua cur Ἀχελῶον dicta.

mas. Achelous enim, fertur cum Hercule pugnans, ac in varias transmutaretur figuras, in anguem, draconem, taurum, eius cornu ab Hercule auulsum, nymphas omni fructuum genere repleuisse, Cornuq. copię propterea dixisse. Qui re vera (vt Strabo est testis) fluuius eius nominis est, à Pindo monte in Epiro nascens, ac inter Acananiã, & Aetoliam influens, propter obliquos flexus, modo anguem specie, modò Taurũ fremitu, ac cornibus referret. quorum vnum Hercules diuellens, ac fluuium ipsum diuertens, fertilissimos omni fructuum genere illos agros reddidisse. Ac ex eo Copiæ cornu orta fabula, quod & Amaltheæ ob duritiē dictum est, difficultatem operis configurans. Ob varietatem similiter ac numen, antiquæ famæ est Hammonis Iouis fons, in Aethyopia, quem diximus nocte, ac die varium. Multos alios tùm fontes, tùm fluuios meminit variæ historiæ Plinius. Vt Athamas ex Thraciæ mõtanis, de quo Lucanus.

Amaltheæ cornu. Iouis Hãmonis fons. Athamas flu.

Et vagus altis dispersis Syluis Athamas,

qui & ligna incendere traditur, vt Ouidius

Admotis Athamantis aquis incendere lignum.
Narratur, minimos cùm Luna recessit in orbes.

Acis flu. & Cyane Stagnum in Sicilia. Marsias flu. Hiris flu. Castalius fons. Scilla, & Carybdis Elementorum, & aquarum variæ mutationes.

Aliæ figuræ continent vel ortum, vel interitum, casu aliquo fontium, ac fluminum. Vt excussio Aetnæ à gigantibus, quo Acis oppressus, ac conuersus in sui numinis fluuium, & Cyane factum Stagnum. Oppidum in Phrygia factum similiter Stagnum. Aliæ proprietatem concernunt variam, in colore, sapore, cursu, & recursu, strepitu, alijsq. id genus circunstãtijs. Vt Marsias fluuius in Phrygia rubore tinctus, ex Marsię ibi excoriati ab Apolline sanguine. Hirimin flumen conuersam ob fletũ in Bëotia, eumq. æmulari flebili cantu Cignos circumuolitantes. Castalium ad Parnasi radices fontem Musis dicatum; in quem Castalia conuersa, fugitans vt decet Musas & virgines. Apollinis Dei ridiculi petulantiam. Scillæ latratus, Charybdis rabies incomparabilem notant, atq; horribilem freti inter illos scopulos sonitum. Omnium rerum vicissitudinem esse, varijs exemplis ostenditur, mutationesq. in seipsas: Elementorum in primis, Terrã mare fieri, & mare vbi olim terra; nouos nasci fontes, alios interire, Lycum in Phrygia præcipitari, Erasinum in Argolicis subsidere, & Misum in Arcadia. Caicum aliorsum fluere, Mæandrum gyris, ac recursibus volutari, Amasenum in Sicilia non semper fluere, Anigri in Messenijs aquas olim potabiles, nunc iniucundas, Hypanis in Ponto aquas amarescere. Cyconum flumen viscera indurare, Cratim, ac Sybarim mutare capillos, Salmacis vndam, Aethiopumq. lacus mutare animum, Clitorium abstemios facere, Lyncæstium temulentos, Phænum noxij potus nocte, innoxij die. Et tandem Poëtarum inuenta, Pegasum equum aperuisse vngula fontem in Parnasso, qui & Hippocrene idcircò dicitur, & Caballinus à Persio; eum sacrum fuisse Musis, Castalium, Lybethrum; Venerem ortam è spuma maris; Nymphas colere item fontes; omnia nobis planè configurant aliquam in natura aquarum esse diuinitatem, qualem decet Musas, & Poëtas, & purgatos animos Sapientum.

Catholica conclusio proprietatum occultarum, & de inditis fontium virtutibus à cælo, & stellis. Cap. XXVIII.

EX omni consensu hactenus virtutum, ac proprietatum, quæ vel proditæ sunt ab auctoribus, vel inueniri possunt quorumcunq; fontium, & sponte manantium balnearum; cùm multa in figuris explicata, ac partim explosa cum fabulis, partim vera, & confirmata sint suis rationibus; iam hinc ad supranaturalium quarundam proprietatum rationem inuestigandam prouehimur. Quæ quanquam altissima videri poterit speculatio; pro hac tamen ingenij capacitate, in duas partes à nobis diuidenda, ac explicanda erit. Primùm quæ latè patet, & totam amplectitur rationem Thermarum; de necessitate quadam naturæ concludemus, quòd quarumcunq; aquarum, ac fontium speciales sint, ac singulares à cœlo, ac stellis virtutes. Ac tria ad hanc demonstrationem ductu sensuum adhibebimus argumenta præcipua; à constitutione, quam videmus fontium naturali, in sua vniformi origine, ac immutabili proprietate: ab operationibus ipsis, quarum aliquæ excedunt manifestè conditiones elementarium facultatum: & tandem à formæ ratione in quaq; re, & in aquis, vnde omnis motus principium. Quo verò humana non pertingit ratio, hic altera parte altissima percurremus, ac verè diuina mysteria in aquis, quæ ipsi soli cunctarum rerum opifici referenda erunt. Omnes ergo sapientes in hanc maximam conueniunt sententiam, vt in vniuerso, & in omni rerum constitutione, prima quædam insit virtus ætherea. Imò & in locis ipsis particularibus (vt altissimè de vniuerso, & de principijs naturæ proponit Plato in Timæo) specialis aliqua insita est naturæ virtus, ac proprietas, nulli aliæ rei, nec alio loco communicata. Dixerint mundi animam Stoici, dixerint naturam, & calorem

Tria arg. loca de insita à cœlo virtute in fontibus.

Virtus ætherea cũctis rebus, & cũctis locis insita.

rem Peripathecí; in omni fermè rerum naturæ speculatione, hoc certum, ac firmum principium stabilire visi sunt sapientes, vt à superiori quodam agente, insitaq; cunctis rebus virtute regantur, & gubernentur. Et cũ hæc quidem clariùs (vt diuinus testatur philosophus) hæc verò obscuriùs sublimi illa participent dignitate, post cœlorum, & astrorum admirabilem illam constitutionem à perennitate motuum, ac lumine cœlestium corporum; tota naturæ virtus, pro hac creandarum rerum necessitate, visa est in elementis rerum consedisse. Quæ nimirum principia immutabili ordine constituta, ac certis sedibus collocata, eodem motu, ac lumine, & calore cœlesti prædita, opportuna redduntur, & fœcunda ad omnem rerum generationem.

Suppositũ ab auctoritate. Aetherea virtus in elemẽtis.

Neq; nunc communem, quem omnes sentimus calorem loquor, & qui in terris manifestè, & in aquis (quemadmodum à nobis est demonstratum) vigeat; verum etiam digniorem intelligo caloris, insitamq; illius ætherei luminis virtutem in fontibus, à qua nimirùm promouentur aquæ ad creandos fontes.

Calor æthereus, & lumen.

Hinc arguimus, quòd subsistente tota aquæ natura in infimis terræ cauitatibus, subeant tamen fontes ad cacumina montium, vnde nascãtur, irrigentq. in diuersas partes terræ, summo consensu tàm Astronomici, quàm ac physici, non aliam habent demonstrationem, nisi quia præter communem aquæ inclinationem, trahantur pariter ad eam altitudinem calore, & virtute stellarum. Nec secus de perenni motu, ac æstu maris, quod quater in die vltro, citroq; trahatur ad littora, demonstratũ est, quod mirificè libratum sit, totaq. mole trahatur virtute Solis, & Lunæ, quorum scilicet inclinationes, motusq. mare consequitur.

I. arg. à fontiũ cõstitutione

Proinde his probatis, & conceptis, quæ prima sunt in tota aquarum natura momenta rursus arguendum videtur in principijs Physicis; vt quæ primigenia à cœlo communicata est omni aquæ, ac singularibus fontibus virtus, quæ formam præbeat, & motus, & certam originem nascenti aquæ; eadem tanquam anima insita illi aquæ, ac fonti, contribuat & consequentes ipsam formam differentias, ac virtutes, & quę ex modis mixtionum resultant, substantiam aquæ certam constituat, saporem, colorem, odorem, caloris gradum, & omnem per differentias suas moderetur operandi facultatem.

II. arg. ab operationibus formalibus.

Quæ omnia cùm à perenni omnium fonte, ac datore formarũ, & virtutum dependeant, quasi patratum videntur habere pactum cum natura, ac certam legem istę, & omnes formæ, vt eodem fontes nascantur, permaneantq. tenore, nec deficiant à constituto per secula. Itaq: immutabilem quoq; habere connexum, ordinemq. in suis causis omnes facultates, ac operationes necesse est, vnde perfectæ sint, vniformesq. & perpetuæ, præsertim in fontibus balnearum, & aliarum medicatarum aquarum.

III. arg. à formę ratione.

Nam, vt in cæteris rebus perfectis, vitæ ratio, nutritio, & omnis perfecta actio, caloris est ingeniti, & animæ, ita quandam animam proportione, ac formam, certumq. caloris gradum insitum esse fontibus, ac balneis fatendum est, quæ præter subiectæ materiæ impressiones, per spiritus quoq; ei loco, ac fonti insitos, proprietates præstet, ac operationes supranaturales.

Formam consequẽtes operationes.

Hos nimirum fauores diximus inesse cœlestes in balneis, quos sæpè inculcauimus in eorum historijs, ipsis dumtaxat effectibus perspicuos. Quæ omnia minus animaduertentes qui priores scripsere de balneis, dum multas obiter in eis agnouerint admirandas prærogatiuas, superficie tamen tenus, sensibiles tantùm, ac elementares persecuti sunt caussas, & caloris in balneis actualis naturam, vel à Sole, vel à ventis, vel à terræ proprietate resultare, à sulphure, vel alijs mineris calorificis, vnde vix corticem contentarum intimè proprietatum attigisse visi sunt.

Fauores syderũ in fontibus.

Omnes alioqui sapientes in hoc consenserunt, vt cunctis in rebus pro ratione, intrinsecus eiusmodi inesset calor, virtusq. cœlestis, vbi plus, vbi minus.

Arg. à cõmuni consensu.

Ergo vt in vegetalibus, ac plantis, & in omni animantium genere ingenita aliqua elucet virtus, quam planè Aristoteles explicat necessariam in II. de gen. anima. cap. III. Seu natura inquit dicatur, seu calor, seu spiritus virtute respondens elemento stellarum. Non minus & in terris, & in venis aquarum, fontiumque, qui perpetuas, vniformesq. habent emanationes, ac proprietates suas certa haud dubiè virtutis illius participatio intelligenda est, proportione pariter, ac virtute respõdens elemento stellarum.

Arist. mira sententia.

Quæ in arcanis condita sunt naturæ, ac dignis admodum elogijs explicata habentur à Theologis antiquis, & à Platonicis, animam mundi, ac diffusam vbiq; mentem contemplantibus, quibus & Galenus multis locis consentit, & in libris præcipuè de placitis Hippocratis, & Platonis. Libet autem & hanc nostram appendicem altum ad id carmine Latini vatis concludere.

Theologi antiqui Platonici Gal. Virg.

Igneus est ollis vigor, & cœlestis origo Seminibus

Aquæ sacræ cur dictæ, & Fontes sacri ac Flumina.

OPTIMA ergo ratione à prima illa antiquitate, cum non adeò arcana illa in aquis nascentibus explicata fuissent, satis quidem visum est illi primæ hominum simplicitati, ac ingenui animi hominibus, si tantas, quas viderent in fontibus prærogatiuas, in admirandis acciperent, vel magnificis colerent titulis. Qui Thermas, ac balneas dixerunt; & ceù ali-

Aquarum diuinæ prerogatiuę.

qua numinetur aris, venerarentur sacrasq. nuncupauerint aquas. Nam omni sui parte nascentes aquæ aliquam præ se ferunt diuinitatem. Aquam enim vel à prima sui origine admiramur, siue à mari, siue à cœlo venientem, & quæ cum Sole, & Luna in motibus suis habeat certum consensum, & à montium summitatibus veniat oriunda. Mobilitate propria, fontium perennitate, varietate partium, & distributione in omnem terram, sinceritate, & vniformitate substantiæ. Et tandem quæ singulares habeat virtutes, & quasi cœlitùs immissas gratias. quo nomine Aegyptij prima illa hominum memoria, aquam adorabant, quod diuino elogio contemplatus est Mercurius Trimegistus. Aquam ab Oceano diffluere dulcem, ad hominum alimenta, & quam conspersam in populum colerent, quod sic deleret animi vitia. Qui ritus hanc mihi videtur habuisse significationem, quia Aegyptij verissimas vident pluuias, vnde eas, quùm pluit, affectatè recipiunt, venerantúrq, ceù rem diuinam, qui & Nilum putarent à cœlo venientem. Simili posteà cultu in vrbe Roma fuit apud gentiles aqua Mercurij antè portam latinam, quæ conspersa in populum crimina ablueret, ac à periurio vendicaret. qui locus ad hanc tollendam superstitionem, rectè S. Ioanni fuit dedicatus. Et qui hodie excommunicantur, aqua & igne interdicebantur, tanquam sacris in cunctis rebus elementis. Sacræ dictæ Musæ, & sacri vice versa, quos eas diximus colere fontes, ac etiam montes: quæ figura hanc videtur habere rationem, quòd vt è fontibus sponte aqua emanat vberi vena; sic è vatum, sapientumq. ingenijs, quasi è perenni vena abundent, quæ meditantur. Qui & coloni quoq; fontiũ figurantur, & circà montes versari; quoniam musæ, ac ipsarũ studiosi (vt Strabo interpretatur lib. 10.) quasi indagatrices sunt, ac venatores rerum maximè vtilium ad disciplinam, & ad vitam, vnde & venari vsurpamus Verbum, quod est inuestigare, ac inuenire. Vel peruagari circà montes, vt notetur contemplantibus esse recedendum à communi commercio ad solitudines, & heremum: quod tetigit eleganter Horatius in 11. Epistolarum. Scriptorum chorus omnis amat nemus, & fugit vrbes.

Aegyptij aquā adorantes.

Mercur. Trimegisti sententia.

Et circà fontes versari, quasi olores imitantes, & eorum cantus, qui (ut testis est Aristoteles 9. de animal. histor.) circà fontes, lacus, ac paludes, aliaue loca aquis redundantia degunt, ubi musicas exercene rationes, & concentus edunt suos. Nymphæ item sacræ, quare & Lympha à Latinis dicta est aqua, quæ syncera esset, ac limpida, & Sacri earum fontes, in quibus uersantur. Hinc multa oraculis dignitas apud ignaram ueræ diuinitatis antiquitatem, quæ iuxtà aquas essent, quas numina aliqua putabantur incolere. Quem ad modum dictitarunt Græci, Ammiano teste, Castalium fontem propheticam uim influere; & è specu Delphico spiritum fatidicum inspirari, apud Iustinum legitur. Et fons Albunea in amœna ista Latij planicie, cum nemore atq; oraculo, ubi Manes Fauni Latini Regis responsa reddere creditum est, Virg. lib. 7.

Nymphæ sacræ, & Lympha aqua.

Oracula apud aquas.

Fons Castalius.

Fons Albunea.

Hinc Italæ gentes, omnisq. Oenotria tellus
In dubijs responsa ferunt.

Persæ (ut Strabo meminit) in flumen non mingebant, nec lauabantur, nec mortuum coniecissent, nec alia immunda. De fluminum uerò honoribus, relinquo Nili aquam ac patris Tyberis tantam gloriam, quiq; è paradisi fontibus emanare iussi sunt in sacris litteris, Gion, Physon, Tygris, & Euphrates. Quicunq; amnes, ac fontes municipijs suis leguntur quandoq; Sacri, ac patrij Manes, quod legitur in Corn. Tacito, obiectum Senatui Rom. dum de vertendis à Tyberi alijs fluminibus ageretur: Spectandam esse amnium, ac sociorum religionem, qui aras, ac lucos sacros apud eos haberent. Proditum est Dionysio teste in primis Annalibus, Cutiliæ lacum in Reatino fuisse Aborigenum temporibus Saturno sacrum, qui fluitantem in se contineret Insulã, & cum sylua ut Plinius inquit, quæ nunquàm diu, ac noctu eodem loco uisebatur quacunq; ex caussa, uel insulæ mobilitate, uel numine. Erat & in superstitiosis Aegeriæ fons Camænis sacer, quem quidam perennem eum riuum esse existimant, qui media uia extrà portam Capenam excurrit. fortè alium ab Aricino, quem diximus. Cæterùm omnes fontes, qui numinum aliquo insigniuntur titulo, peculiarem uidentur præfigurasse illius numinis fauorem; fons Iouis Hammonis, Iouis Dodonei, Herculis, Mercurij, Bacchi, Aesculapij, Igiæ, Iuturnæ. Fons aquæ Virginis seu Triuiæ, famosus in urbe, non aliam uidetur habere eius nominis significationem, quàm quòd Dianæ sacer fuerit. Quæ & uirgo habita antiquis, & Nympharum fontium Regina. ac triplici numine fingitur; ut triplici pariter hæc aqua emanat fonte.

Superstitiones fluminum.

Fons Triuiæ in vrbe.

Balneæ Sacræ.

PROROGATA autem hæc appellatio, ac amplificata dignitas est ad balneas. proposuit hoc Aristoteles perinde famosum suo tempore dictum, cur Balnea Sacra dicta sint. Isq. in uerò sensu naturalium caussarum, quia (inquit) in defluxu fulminum flammas, ac ful-

sulphura elambant. In quo superiorem indicauit caussam efficientem, eundem scilicet esse auctorem fulminum, & calidarum aquarum: caussam verò materialem sulphur, quod Θεῖον Græci, quasi diuinum appellant, ac demissum à Ioue cælitus. A cæteris autem auctoribus eadem sententia perinde definita, & certa recipitur: Varia tamen ratione, eiusq. diuinitatis nuncupatione, ac alio, & alio numine. Plutarchus in problemat. Admiramur (inquit) maximè aquas nasci calidas, non ita miramur frigidum fontem: quia superiorem in calidis arbitramur caussam. Hinc sacras alij dixere balneas à Virtutibus, & quæ ad hominis vsum dumtaxat nascerentur, cùm aquæ vsus, vt aqua, omnibus rebus communissimus sit, etiam plantis. Ac dicata ob id eis varia numina leguntur. Sacras dixerant Veteres ab ignibus vestalibus, quos Tellurem matrem seruare perpetuos statuere, ad propagationem rerum, ac vitam, & ab eis specialiter incalescere balneas. Sacras à primo instituto, sicut medicina sacra ab Æsculapio, patreq. Apolline. Quare & pro calore terrestri illis insito, Vulcanias alij dixere, vt apud Pisandrum legimus. Alij Herculeas apud Athænæum, quia sponte nascentes, quasi vi, ac feruore Herculis incaluerint: & sacras, cui dicatæ sint numini: quemadmodum Salsæ marinæ Neptuno sacræ; sacri fontes Naiadibus, Nymphisque, & putidæ aquæ sulphurum Mephiti sacræ. Quo ritu multa obseruaui particularium fontium monumenta in antiquis, quum aut muneris vice, aut voto suscepto, sacraria, aras, tabulasq. apud fontes consecrabant, quales hodie tabellæ, & signa votiua in templis. Auxit numerum Deorum hæc balnearum celebritas, inquit Plinius. In Sicilia Syracusis, Thermites Apollo adorabatur. In Thermophylis, qui ita dicti sunt montes à calidis aquis in Græcia, Thermæ erant ad Demetriadem vrbem, dicatæ ob feruorem Herculi, Strabone teste. In Italia ad aquas albulas votum legimus antiquissimum marmorea tabula, quod posteà subreptum est. SACRVM M. D. M. IGIÆ. In Calderianis sub Verona M. Iunoni. In Clusisinis Æsculapio. In Latinis quibusdam, Iuturnæ. In Auinione Senarum, Nimphis sacrum. In Campania autem Auernus Plutoni sacer, & ad Cumas Sybillæ lacus. Aliaq. præscripta similia. In Ægypto hodie, iuxtà viridarium balsami, fons memoratur, quem celebrant incolæ tàm Saraceni, quàm christicolæ, concurrentes in die Epiphaniæ, ac certantes, qui primi intrent, ac lauent quam aquam foueri ab radicibus virtute balsami, ac nephas idcircò putant per eam diem ab alijs animantibus gustari.

Calidæ admirabiles.

Ignes vestales.

Bal. Vulcaniæ, & Herculeę

Vota, & Sacraria in baln.

Apollo Thermites.

Fós aquæ balsami.

Aquæ Sanctæ.

CHRISTIANA autem veritas posteris temporibus, in superstitionem illam è mentibus humanis abolendam à præclara aliqua prærogatiua, quàm inueniret in balneis, Sanctum eis aliquod appropriauit nomen. Optima ratione; quando ipso statim nomine balnei, tùm opinionem quisq; incipiat concipere aliquam de balneo; tùm vtile quoque consilium, speranda quidem esse, quæ balneum promittat de natura, & qualitate sua; præsertim verò si balnei virtutes, suasq. operationes diuinus fauor aspirando præueniat, à quo veram omnium languorum salutem implorare debemus, & cuncta bona. Commune ergo cognomentum multis balneis est Aqua Sancta, præsertim in Italia, & quæ in potibus sumuntur aquis; quæ nimirùm benedictione Dei potiùs, quàm virtute naturali sanitatem præstare videantur. Sic aqua Dei, & vitæ cognominata quædam habetur in Carnis. Virginis aqua in Patauinis, ac S. Mariæ nuncupantur aliqua balnea; quorum singulare aliquod experimentum habeatur in miraculis. S. Ioannis nomen inditum à iuuando, Sancti Petri, S. Crucis, vel S. Helenæ, à quo quasi dispensatione diuina, ac signo crucis speranda sit salus. Sancti Christophori, quod opem ferat diuinam. Sancti Georgij, quasi à militiæ periculis, quod vulneribus medeatur; S. Luciæ, quòd oculis; S. Bartholomæi, quod languoribus cutis. Sancti Nicolai, quòd grata hospitalitate, & balneo excipiat pauperes. Alia vel à loco, vel ab electionis tempore denominantur; Sancti Martini, S. Philippi, S. Iuliani, S. Laurentij, S. Anastasiæ, ac aliorum similium. Vt in summa per hæc omnia moneri videamur, tàm Medici, quàm ægrotantes, balnea perinde sacram quandam medicinam consulenda, ac ineunda esse, pieque credendum est, quæ mira in eis, ac insperata aliquando mortales iuuamenta sentiunt, ea non tàm in balneo, ac ope medici, quàm diuina gratia se esse consequutos. quare altius hinc euehamur ad supremæ caussæ contemplationem in miraculis aquarum.

Cur Sanctę dictę. A diuino fauore.

Aliæ denominationes.

Diuina in aquis, ac miracula ab altissima caussa caussarum. Cap. XXX.

MAGNVM verò, quod vltimo loco erat concludendum, de singularibus gratijs, deque supranaturalibus aquarum prærogatiuis, argumentũ hoc est: quod diuina potentia in nulla parte naturæ visa est tàm specialia celebrasse miracula, quàm in aquis. Qua de re, transeant ethnicorum exempla, & præclara passim in sacris libris legantur testimonia, apud Moysen, apud Eliseum, in Salomone, & in Euangelio ipso. quæ equidem non ad historiam, sed ad reuerentiam recolo, & ad concludendam omnium primam, maximamq. aquarum prærogatiuam. Sanè legitur Geneseos primo, quod antequàm hæc mundi machina panderetur, cum adhuc terra inanis esset, & vacua, tenebræque

Prima aquę sanctificatio

essent super faciem abyssi, Spiritus Dei ferebatur super aquas. quasi foueret aquas viuificaretque (vt inquit D. Ambrosius) vt eas in nouas cogeret creaturas, & fotu suo animaret ad vitã. Hæc prima Aquarum sanctificatio, qua nulla constat antiquior in tota natura, confirmata est in ipsa statim constitutione mundi, quùm iussu Dei Aqua separata fuit ab arida, & quæ subinde de Paradisi fonte emanaret, totamq. irrigaret terram. In qua particularem

Tria prima Mysteria in aquis.

simul gratiam concepisse aquam ad iuuandum, non videtur esse dubium; imò ex eo debet esse certissimum, quòd tria prima mysteria, quæ concernunt salutem, fuerunt à diuino rerum omnium conditore celebrata in aquis. Nempe, diluuium vniuersale, quo mundi crimina deleta, ac renouata creatura. Diuisio maris, quo populus electus fuit à seruitute liberatus. Et mirabile, quod attestantur Doctores sancti per hæc duo mysteria fuisse configuratum,

Sacramentũ aquæ.

Sacramentum sanctiss. Baptismatis, cuius lauachro D. N. IESVS CHRISTVS regenerationem mundi sanctificauit, asseruitq. animas à seruitute peccati ad salutem æternæ vitæ: Quæ mysteria concomitantur vera miracula aquarum: quæ nimirùm haud nostrę im-

Miracula quæ verè dicantur.

becillitatis æstimatione dicuntur miracula; imò quæ absolutè proficiscuntur à potentia, & maiestate Dei, ac ipso effectu mirabili differunt à cæteris operibus naturę, & secundarum caussarum agentium. Nam quæcunq; operantur tùm secundæ, tùm primæ istorum inferiorum agentium caussæ, operantur (vt suprà diximus) certo ordine, ac terminis suis. Solus Deus altissimus suprà omnem ordinem, sicut neq; tempore, neq; loco, neque vllo termino circumscribitur; ita specialia quædam opera perficit, non per caussas rerum ordinarias, neq; per principiorum naturalium adminicula, neq; per vllam mediam creaturam, sed sim-

Miracula particularia.

plici, absolutaq. sua pandit potentia; inauditis, insolitis, ac mirandis modis; vbi, quando, & quibus medijs placitnm est immensæ potestati, ac sapientiæ suæ. Sic Abyssis aquarum imperatum est vniuersam inundare terram. Sic Mare diuulsum, liberum per medium sicci aluei præbuit transitum Populo Dei, moxq. reuersum ad priorem locum, submersit Aegyptios. Sic idem spiritus inclyta sua virtute aquam in deserto amaram fecit esse potabilem. Idem aquam sitienti populo de petra produxit. Idem probaticam Piscinam cœlestis nuncij contactu sanctificauit, vt ægros ab omni sanaret infirmitate. In eius virtute Iordanis aqua mundabat à lepra. Ille ipse, qui verbo imperabat mari, & ventis. Qui pedibus ambulauit super mare. Qui ex lauacro Natatorij Syloe, aperiri iussit oculos cæci nati. Qui mutata deniq; elementi natura in alienam speciem, Aquam in nuptijs conuertit in Vinum. In eodem Spiritus Sancti mysterio, qui ferebatur super aquas, in eaq. virtute, qua in aquis, & nusquam in alijs elementis tot magna leguntur celebrata fuisse miracula certissimum fit prorogatam fuisse eam diuinam benedictionem, ac virtutem in omnes aquas; magnumque profectò nobis argumentnm est, non sine propria summi opificis dispositione, tot balnearum genera, & calida, & tepida, & temperata emanare, ad sanitatem, ad opem, & vitam

Baln. diuina prerogatiuã.

mortalium. Quis ausit ergo dicere aquas ad casum naturæ oriri calidas, totque adeò mutatioues, virtutesq. inclytas ad casum in se concipere? Quis neget rem sacram, ac sanctam balnea? Quis non veneretur speciales Dei, quæ in eis multifariam elucent gratiæ? In quibus sit benedictus à nobis in omnibus seculis: Christiana pietate posteritatem admonebimus, vt ritè ac sanctè balnea adeant, ac in omni earum ministerio diuinum in primis illis fauorem implorabimus, vt quam gratiam de eius benedictione in cunctis aquis concepimus, eam in præsenti balneo sua aspiratione fœcundet, ac ad speratam propitiet sanitatem.

Tria

Tria miracula in tota aquarum natura. Cap. XXXI. & vlt.

HACTENVS ex diuinis arcanis amplificatam aquarum dignitatem nouimus. Ex quibus, si citrà mentis iactantiam recogitare velimus rationum humanæ Philosophiæ momenta, quas (vt potuimus) de omni aquarum natura tentauimus, concludemus tandem balbutire plerumque omnem humanam rationem, quæ de istarum rerum, & aquarum proprietatibus, circà vltimas, ac naturales occupatur caussas, quæ præcellentis, ac supremi potius sunt auctoris prærogatiuæ. Mitto abstrusissimas difficultates, quam operosis adeò lucubrationibus conati sumus, vt explicatæ essent, & claræ, de tota aquarum natura, communicantia, efficaciaque virtutum, deque tot generibus mixturarum, earumque differentijs, etiam occultis, quas descripsimus. Tria in ipso statim primo libri margine, mihi videntur digna miraculo, & quæ non tàm naturæ nitantur principijs, quàm quòd diuino ipsi auctori sint statim referenda. Nempe aquarum sponte manantium origo; Distributio ipsarum partium; Et Fontium naturaliter calidorum caussa. Nam recurrantur hic breuiter ea, quæ de his adduximus in caussis; in quibus non verebor profiteri superasse hac in parte omnes veterum conatus laborem nostrum, vt demonstratiuæ penitus haberentur, & certæ, inuenies eas vel Dei altissimi esse dispositiones, vel naturæ rationes, in quibus pleniorem adhuc intellectus desiderat adæquationem: & primum de origine.

Mira origo aquarum è montibus.

PRIMVM inquam constitutos fuisse mari terminos, hoc ex ore diuini spiritus prolatum est, nec vulgarem habet admirationem, quòd eos vnquam præterire non ausit. Imò flumina similiter certos seruant, intrà suos aluuos, limites; & gutta, quæ natura fluxilis est, conglobatur in plano, ac sua se meta circumscribit, & continet. *[Maria, ac flumina seruant suos terminos. Gutta cõ globatur.]* Vt autem mouetur aqua, subsilitque infrà terræ venas, ac oritur fontibus, vel hæc sola naturæ eius contrarietas satis est pro miraculo; quòd ei proprium sit de suæ formæ inclinatione, & grauitate tendere deorsum, & tamen subeat ad creandos fontes ad capita montium. Aequentur iudicio mentis libramenta situum, complanentur cylindro obices viarum, vrgeantur suopte spiritu atque impetu aquæ; tandem aquam contra suæ naturæ motum, subire cogimur asserere. Id verò potissimùm fateri cogimur in opinione Aristotelis, quæ veras super cæteras opiniones habet caussas de origine fontium. Nam generari in cauernis terræ aquas ex aëre inibi conuerso in humorem, & vbi omnis destillatio fluit in decliuiorem partem, has tamen sursum vergere, ac petere aliquando supercilia montium, vnde exiliant fonte; *[Cęsura in op. Arist.]* id superat prorsus rationem, ac excedere videtur naturæ vires. Qua propter haud perperam à quibusdam refugium habetur ad fauores syderum. Veruntamen si quæras diuersitatis rationem, & cur non æquè omnes similiter trahantur ad cacumina montium, vbi nascantur virtute syderum; alterum duorum fiet, aut subticebit humana ratio, aut in fauorem id referet specialem alicuius syderum. Perinde ac si dicerent, supererogatum id esse naturæ viribus, speciali dispositione Dei altissimi. Quam omnis lingua confiteatur, iuxtà Psalmum, VERBO DOMINI COELI FIRMATI SVNT, & Spiritu oris eius omnis virtus eorum. Qui Spiritus, inquam, inter mundi primordia ferebatur super aquas. Qui fundauit hanc mundi machinam in miraculis, & præscripsit terminos maris, nihil voluit in tanto opere frustrà esse, aut ociari. Ille ipse, inquam, satas aëre aquas in cauernis terræ, & quæ suapte natura circà humiliora ociarentur loca, itaque vsui essent paucis; voluit vbi opus esset, & vbi melius visum oriri, ad commoditatem, & vitam viuentium. Ad id, tanquam sapientissimus Architectus, vel loca coaptauit naturæ idonea; quo circà complures aquæ nascuntur ad radices montium, multæ ad medium cliuum è supernis infrà destillant cauernis. Vel deficientibus naturæ modis, (vt confessus tandem est prudentissimus Philosophus in 11. de Generatione) *[2. de Gener. 59.]* DEVS IPSE COMPLEVIT OMNIA. supererogauitque speciali dispensatione aquis, vt subeuntes orirentur ex altis montibus. Vel, quod maius in aquis contemplamur diuinæ prouidentiæ munus, quàm quod blandissimæ se exhibeant fontibus, ad omnem vsum, & tunc satiari videantur, dum superabundent sine fine omnibus rebus? quam mira confirmat distributio fontium.

Mira constitutio, ac distributio aquarum.

NATVRALIS hic quidam videtur instinctus elementorum, vt ipsa quoque elementa, in

Elementorũ quidam motus circularis. In mari. In Fontibus, ac fluminibus.

ta, in quantum possunt, ad superiorum spherarum imitationem circumferantur. Quamrem in igne, statim sub concauo lunæ, & in aere fieri sapientes omnes confitentur; in aqua verò nos idipsum in duobus præcipuis aquæ motibus demonstramus. Primo id manifestum est in motu eius vniuerso: nam motus maris rotatur cœli more perpetuò ab oriente in occidentem, quod in caussis primis de æstu maris assignauimus. Secundo, quod magis mireris, motum quoque circularem quendam seruare videtur in origine fontium: quippe aquæ à mari longissimo excursu infrà terræ meatus penetrant, hinc exiliunt, ac nascuntur è suis fontibus, ac exinde ad mare irrigantes supernè terram, fluxu continuo perficiunt circulum. In quo reditu pulchram earum distributionem in vniuersam terram videre est operæ precium. Iussu Dei id primò factum confitemur, & constat, cùm inter ipsa Mundi primordia, aquam de Paradisi fonte manare fecit, quam in quatuor flumina diuidens, Nilum, Tygrim, Euphratem, & Phison, eis totam terram rigare præcepit. In quibus magnum videri debet, quòd aquæ infinitis hinc inde riuis sint corriuatæ, opportunisque excurrant locis, pro commoditate quam diximus, & vita viuentium, & pro condecentia; ac ornamento vniuersi. Magnum quoque & illud, quod præscriptos semel terminos nusquam prætereant, etiam è fluminibus. Hoc verò prorsus implet contemplanti admiratione, & deuotione animum ergà summum Creatorem, quòd ex natura cùm

Finis aquarũ nascentium.

omnes aquæ reuertantur ad mare, vt suo vniantur principio; attamen, vt quæ ad alium finem oriuntur è suis fontibus, ad irrigandam scilicet terram, saturandaque viuentia; sæpè propinquum refugiant reditum in mare, ac in longissimam abeunt, excurruntque terram. Cuius rei iam nos demonstrationes dedimus in multis fluminibus manifestas: & quæ

Miranda excursio Nili.

in Nilo manifestissima. Cuius originem in extremo Aphricæ fronte, totum vndique ambit pelagus australe: & tamen is, quasi iure diuino delegatus ad irrigationem, & vitam Aphricæ, quo itinere taceo quot faciat, ad illius diuini Archetypi mentem, mutationes; pandit Lacus, emittit in diuersa riuos, vitat deserta, vbi subit, vbi cadit, vbi submergitur, & rursum redit, & vbi coniungitur; donec tandem peragrata tota ea ferè tertia mundi parte, pluribus expansis amplissimis brachijs mittit in Mediterraneum mare: Et in reliquis

Tygris, & Euphrates. 2. de consol. Phison, seu Ganges flu.

præsertim maximis fluminibus, aliqua id genus contemplatio est. Tygris, & Euphrates vno se fonte resoluunt, vt cecinit Boëtius, ex Armeniæ montibus, & tandem ad diuersas veluti colonias delegati, post varios ambitus circà Asiæ partes ad duo millia stadiorum seiunguntur, vt Strabo inquit, mox iterum iunguntur, ac mittunt in Persicum. Vel Euphratem, vt alij dicunt, in Rubrum. Phison, qui Ganges putatur maximus omnium fluminum, eisdem ferè modis, quos diximus in Nilo, totam alluit Indiam. Legantur denique terrarum corographiæ, vel aspiciantur cæterorum fluuiorum excursiones, in omnibus aliqua ex parte elucebit illius diuinæ maiestatis imperium. Alia flumina gyris, ac mæandris se diffundunt. Alij, ac plurimi, quo se pluribus communicent, finduntur in partes. Alij, quasi demandatam gerant viuentium curam, vel declinant deserta, ac inculta, & mox redeunt vbi sentiunt hominem: vel vt terras, nec malos halitus contingant inimicos vitæ, pluribus milliaribus ex itinere se submergunt. Percurrunt, ac transnatant magnos lacus, & quod mirum est, quasi sui iuris non se commiscent illis. Multis locis

Montes dissecti. Valles, & lacus.

dissecti à summo ad imum vastissimi montes, iussi videntur præbuisse fluminibus commeatum: & vbi maximi montes maximè, & in Apenninis nostris conspicuum. Nec vallium alia fermè ratio Naturæ fuisse videtur. Quis lacuum opportunitates, aliaque mira, quæ de se præbent spectacula naturales aquarum collectiones, ad aliam referat caussam, nisi ad illius primæ caussæ gloriam, ac gratiam.

Mirabilis caussa de calidis natura aquis.

SED in tanta vastitate, & immenso cursu aquarum, hæc fortasse minus mirum videri poterit: contemplemur perexigui fonticuli miracula. In quo primùm notatur origo ex vmbilico terræ, notatur venæ species perennis, modulus, vniformitas in substantia quantitate, sapore, cursu, murmurio, & genuina denique omniquaque proportio proprietatum, hodie, heri, iam ætatem, iam centesimas annorum, semper eadem. Quæ non fine

Simplicis Fõtis consideratio. Fontis calidi consideratio.

aliqua admiratione considerabis, vt consistant omnia. Verùm hactenus haud difficile hoc quis dixerit in simplici fonte, ob caussam originis, vnde emanant aquæ, vniformem, & stabilem, quæcunque ea sit, aëris ordinaria mutatio in aquam, apertum à mari promptuarium, aut quispiam Tartarus, aut Abyssus aquarum. quæ refugia sunt hac in parte difficultatum, incerta quæque ad quæsitum caussa. At verò vbi superadditam intelligas aquæ alienam qualitatem quampiam, & calorem; quot ferè mihi assignabis caussas ex principijs naturæ, ab agente, à materia, ab instrumento, actionis modo, dispositione, & consen-

su in-

su inuicem caloris, & aquæ, ac multis eiusmodi alijs circunstantijs, quæ ad singulam quamque temperaturam, & gradum caloris in aquis requiruntur; tot ferè inuenies difficultates, easque sine refugio ad superiorem caussam, inexplicabiles & controuersis. Primùm reuocatur in dubium caussa caloris. An cum antiquis sapientibus calorem,

A natura caloris in terris.

quem sentimus omnes dixerimus caussam, an Solem, an Aetherem, an Spiritum? Omnium istorum non est hic permanens affectio, neque simpliciter vllius caloris; imò penes temporum mutationes (præter alias repugnantias multas) alia & alia est; calor in fontibus eidens est, permanensq. iugiter vno tenore. An calor sublatet ignis actualis in illis terris,& aquis? Ignis actualis necessariò, nam calidas tactu sentimus emanare aquas, tepidas, feruidas, & cum ipsissimo igne scaturire. At hic duplex disputationis locus, &

Ignis terrestris difficultates

vtrinque angustiæ. Primùm, quo modo ponitur ignis in terræ carceribus conclusus? quoniam ignis, vbi non respirat, extinguitur. Vel quæ nam hæc ignis constitutio in terris, imò infrà terram, cuius super aërem locus est? Vel si subsistit terræ violenter, quomodo violenter, cùm perpetuò subsistat? An violentum aliquod in natura toleratur perpe-

A cõbustibili perpetuo.

tuum? Esto vtcunque vel statu taliter de violento philosophia, perpetuus est; nam perpetuò calent aquæ: quæro vnde pabulum igni perpetuò subgeritur? & amplius, vnde pabulum ita ad æquilibrium dispensatur singulis eiusmodi locis, vt suus cuique fonti calor, & suum cuique calori pabulum constitutum sit, vt ne minima quidem parte differat quisque, plus aut minus hodie, quam heri, nudius tertius, ante annos nostros, ante hominum memoriam, semper idem? Maiores ex altera parte occurrunt angustiæ; Est hoc in fonte aqua impensè feruida; at vnde nam hic ignis? qui in Aetna non negatur,

Aquæ feruētis difficultates.

in Vesuuio fortasse, ac paucis alijs in locis; at hinc nullus ignis, imò ne vlla quidem ignium æstimatio est, & tamen aqua feruida. An aliunde huc imperit vis ignis per subterraneos caminos, vt fortasse ex Aetna & Vesuuio prædictis ad diuersas Italiæ balneas? Detur; nam fortasse ita sit, vt ex viciniorbus caminis, ac recta impetente vapore ignis, incalescat magis, ac feruefiat aqua; minus, ac minus ex admodum longinquis. Verùm quis mente concipiat barathrum ignis tam immensum, vastas adeò cauernarum suspensiones? Vel quis pensiles sustineat supernè terras, & vicinum mare, quin tanta vis ignis, iam tot millibus annorum non traxerit in ruinam? An qui solo nutu libratam in medio aëre sustinet terram? At verò quæ tam vegeta est huius ignis virtus, vt centesimis,& quingentesimis milliaribus absistat à primo incendij barathro, nec tam longè tamen vel exhalet, ex peruijs terræ poris, vel vt ne remisso quidem tantisper gradu agat in aquam? Tale Viterbij Bullicanum descriptum est impensè feruidum, sine alio tamen conclusi intus ignis vestigio. Aponi valde calidas esse balneas, & multas id genus longinquas aquas à locis ardentibus. Sed mirabilis in altis Dominus, quæ nam harmonia hæc, & quis auctor, vt in quoque fonte suus calor vno iugiter tenore, ac temperie persistat immutabilis? Quip-

A proportione, & vniformitate calidarum aquarum.

pe Aqua, Terra, Ignis, tota elementaris natura innumeris quotidie obnoxia fit mutationibus, maximè in suis partibus, & tùm maximè, cùm extra propriam regionem languescunt. An hac in parte habent elementa priuilegium, vt in fontibus calidis, aqua simul, ignis, & terra in vno consistant temperamento, vnaque concordia perpetuò, & immutabili? Priuilegium certè singulare vel Naturæ, vel Dei altissimi. Illius tamen concordiæ, aquæ, ignis, & terræ simul, admirari subit dispositiones particulares. Primò quia ignis & aqua non se compatiuntur vllo loco; ac planè patet, quòd vbi ignis, ibidem non sit aqua. Sed hic certa quadam lege se compati videmus hæc duo, existente etiam

A dispositionibus particularibus.

igne in summo gradu. quæ nam ergo tàm affabrè coaptata hæc aquæ ductuum, & caminorum dispositio, vt hinc ignis impetat, inde aqua, quæ perinde in vasto quodam caldario contenta in gremio terræ, ignis tandiu vim sustineat, vel obiter influens experiatur, donec (mirum) ebulliens sursum, exiliat ad vsum mortalium? Vel si caldarium subsistat tam amplum, & quomodo alia vena distans à feruida minus duobus palmis, non æquè incalescit, imò exilit frigidissima? Quis tam magnus Architectus, aut prudens quispiam Castellarius aquæ cursum, & ignem attemperat, tantamque ac talem perpetuat structuram? Quæ nam hæc legis conditio inuiolabilis? & quo modo hæc concinna proportio fontis, non dico per centesimas annorum, sed per ætatis humanæ curriculum, quomodo per annum, non aliquando corrumpitur, vel camino interrupto, vel ductu aquæ lacero, vel absumpto igni pabulo, vel imminuta aqua; quæ omnia tamen videmus in omni natura contingere? Quis virtutum præsumat reddere rationem, cùm in nulla parte medicinæ

A virtutibus.

videantur tot alia fieri miracula? Vel virtus occulta, vel ipse, ipse DEVS auctor: qui Caussa caussarum, Fons fontium, & Abyssus magna cœli, terræ, marium, & Forma cuncta perficiens.

Conclusio.

Pia confessio.

ERGO si subductis vndequaque rationibus, velimus computare quos habeat progressus hæc ingenij nostri capacitas in notitiam rerum, & quanta ignoret; tandem vix quicquam inueniemus sine aliqua specie miraculi. Nimirum ex his puteis, ac scientiarum humanarum riuulis, attestante ipsa sapientia, non licet haurire nisi aquas, vnde quis sitiat iterum, solus ipse, fons aquæ viuæ, ac sapientiæ salientis in vitam æternam. Transeo quot, & quanta vel omissa, vel suis meritis, pro nostra inscitia, fraudata sint, vel inexplorata: sanè ex veris per se, ac proprijs rerum caussis nullas cognoscimus, vel certè paucas. Quicquid scimus, ex via dumtaxat sensuum, ac accidentium id genus exteriorum, quæ se statim sensibus offerunt addiscimus: nimirùm perinde diceres, circa corticem versari tantum hanc notitiam nostram, & circumferentiam rerum, centrum quis attingit? Hinc, aut caussas dicimus occultas esse, ac intimas: aut ad virtutes refugere cogimur supranaturalium, ac cælestium caussarum; ad quas (vt excusat sapientissimus philosophus imbecillitatem nostram) perinde se habet intellectus noster, ac oculus noctuæ ad lumen Solis. Imò altius caussas audemus delegare ad maximum Principem, absolutamque appellamus manum; & potentiam Dei, quem decet admiratio solùm, atque actio gratiarum. Quam ob rem omissa omni humana ratione, si aliqua forte scripserim in toto hoc opere minus vera, aut non adeò consona (absit intentio) sanctæ Religioni; ea, & me totum humiliter ad pedes S. R. E. Catholicæ subijcio, atque remitto. Librum verò concludemus cum gratiarum actione ipsi summo omnium bonorum auctori, qui tandem omnis nostræ philosophiæ finis est, vt idem principium.

GRATIARVM ACTIO DEO CREATORI.

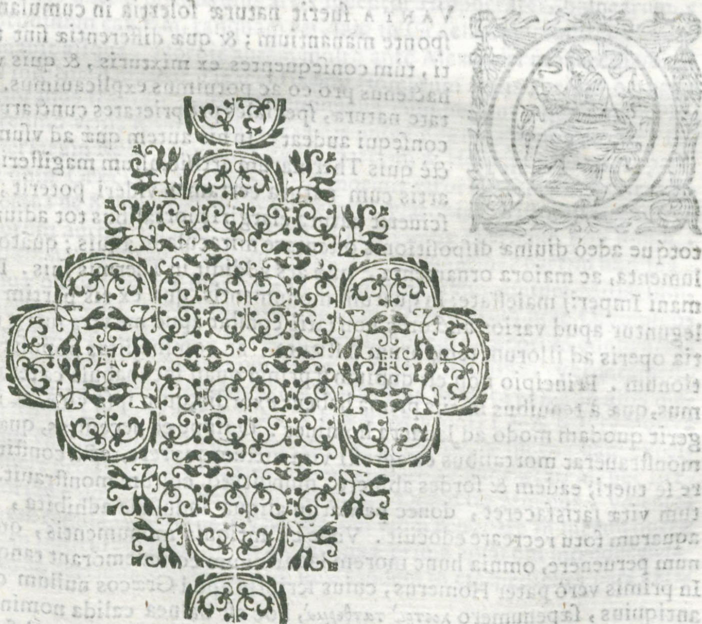

SVMME opifex mundi, rerumq. æterna potestas,
Aethera qui comples, ac secula diuidis astris,
Spiritus alme Dei. qui iam antè exordia rerum,
Antè mare, & terras, dumq. essent cuncta tenebræ,
Per summas delatus aquas, has flamine sancto,
Conspersasq. tuo diuino rore sacrasti.
Hactenus ipse mihi lumen, spiritumq. dedisti,
Quo genus, & soboles varias ab origine aquarum
Tentaui, & sacris caleant cur balnea flammis.
Quicquid aquæ in terris miscetur, cumq. metallis,
E Ponti vires, amnesque, lacusq. peregi.
Teq. patrem Tybrim redimitum mille coronis
Fluctibus adsimilem Nilo, ac turgentibus vndis
Ab æstu asserui, nulli bonitate secundum.
Quid memorem Scillam, aut Syrteis, sæuamq. Carybdim,
Monstraq. tot varijs veterum implicata figuris,
Ignibus vtq; Aetnæ Pluton minetur olympo,
Thermarum in quibus, & naturæ arcana locasti?
Hos vbi thesauros vaga mens, & munera aquarum
Ampla legit, sanctosq. audet recludere fonteis,
Nec traditas alijs vnquam tentasset Abyssos;
Obruta ceu solis, radijs trepidansq. refugit
Atque humili supplex demittit lumina vultu,
Et cupit æternis votis tua templa tenere.
At precor omnipotens corde hæc oblata fideli
Prosequere aspirans, legat vt ventura nepotum
Quæ tibi cuique dedi laudi monumenta tuarum
Progenies. Stent hæc nobis solemnia vota,

Stentq.

Stentq. Clua tibi, vnde genus, nomenq. Cluenti,
Stent SIXTO QVINTO, maneant gentemq. futuram,
Donec in Oceanum mergat sua plaustra Bootes,
Et sacræ donec cessent feruescere Thermæ.
Quiq. Tagum, Gangemq. bibunt, Tanaymque, Canopum,
Ex his te celebrent, omne & venerentur in æuum.
Intereà tu me hæc meditantem ad Tybridis vndas,
Exaudi ò clemens, & quæ mihi vita superstes
Te duce respiret, da mentem cernere recta,
Da fontem lustrare boni, vitæq. perennis.
Libera mortali dum carcere splendeat in te,
Temporis atq. ictu cœlum, mare, sydera, terras
In te collustrans, caussas penitusq. latenteis;
Tùm canat æternas laudes, condignaq. vota
Offerat. Et iam num te sanctum numen adoro;
Iam iuuat & sacra perfundi aspergine roris;
Atq; animi labe exempta iam concipit duras
Aethereas, summiq. boni mens flagrat amore.

LIBRI SEXTI FINIS.

DE THERMIS
ANDREAE BACCII, ELPIDIANI, MEDICI, ATQVE PHLOSOPHI CIVIS ROMANI, Et in Almæ Vrbis Gymnasio olim Professoris.

LIBER SEPTIMVS.

In quo agitur de Balneis artificialibus, penès instituta veterum, & Galeni in Thermis Romanorum.

CAPVT PRIMVM.

VANTA fuerit naturæ solertia in cumulandis gratijs aquarum sponte manantium; & quæ differentiæ sint tùm simplicis Elementi, tùm consequentes ex mixturis, & quis vsus earum in balneis; hactenus pro eo ac potuimus explicauimus. Quis enim pro dignitate naturæ, speciales proprietates cunctarum aquarum sermone consequi audeat? In his autem quæ ad vsum dicenda restant, si rectè quis Thermarum artificialium magisteria consideret, summum artis cum natura certamen videri poterit; Vt nesciam an adeò sciuerit natura elargiri mortalibus tot adiumentorum materiam, totque adeò diuinæ dispositionis ostentare miracula in aquis; quãto maiora fuerunt emolumenta, ac maiora ornamenta, quæ ars addidit in Thermis suis. Præsertim sub illa Romani Imperij maiestate; in quarum monumentis, quæ ex eis partim apparent, & partim leguntur apud varios auctores, non satis constat apud me vtra fuerit maior, an magnificentia operis ad illorum temporum instituta, an commoditas popularis ad vtilitatem lauationum. Principio non est dubium si prima quasi incunabula cæterarum rerum coniectemus, quæ à tenuibus initijs prima habent exordia, quin ipsa vitæ, ac naturæ necessitas coëgerit quodam modo ad lauacra homines. Quippe ea necessitas, quæ à primordio rerum monstrauerat mortalibus ex agresti vita victum quærere, tecta constituere, ab æstu & frigore se tueri; eadem & sordes abluere, munditiæq. cultum monstrauit. primò quidem quantum vitæ satisfaceret, donec paulatim aliqua industria adhibita, lassata corpora molli aquarum fotu recreare edocuit. Vnde ex antiquis monumentis, quæ ad notitiam hominum peruenere, omnia hunc morem lauationum commemorant tanquam vetustissimum. In primis verò pater Homerus, cuius scriptis apud Græcos nullum constat testimonium antiquius, sæpenumero λοετρὰ τατθερμὰ, hoc est balnea calida nominat. Præcipuè verò in odysseæ lib. 8. vt fuit omunim fermè rituum memoria dignorum obseruantissimus, sub persona Vlissis, inter vitæ, atq; animi delicias, & Cytharas, & choreas, & ornatus vestium, adnumerat & Thermas, illis versibus.

Thermarũ dignitas.

Primus lauationũ vsus.

Thermarũ prima inuentio.

Αἰεὶ δ'ἡμῖν δαίς τε φίλη κίθαρίς τε χοροί τε,
Εἵματα, τ' ἐξημοιβὰ, λοετρὰ τε θερμὰ, καὶ εὐναὶ.

Et item θερμὰ νυμφᾶν λουτρὰ. hoc est calida Nympharum balnea meminit Pindarus in Olympicis ode 13. Porrò extat apud Pisandrum, Mineruam olim fesso Herculi balnea parasse calida. Et item, apud Athenæum recitatur ex antiquis, Vulcanum eidem muneris vice feruida supposuisse. Verùm quando id institutum locum aliquem in Republ. habere cœperit,

Primum Thermarum institutum.

perit, hoc etiam tempus non est adeò compertum, nisi quantùm legitur fuisse antiquissimum. Superat verò omnium sæculorum memoriam, quod ex primis Aegyptiorum monumentis tradidit Plato de Atlantica maxima olim insula, nunc Oceano ipso occupata extrà columnas: quam Neptuni munere tunc omni deliciarum genere clarissimam, habuisse (vt relatum est) etiam balneas, quæ omni cultu ornatæ essent, & partim quidem sub diuo paterent, partim verò sub recto calentia haberent lauacra hyberno tempore, atque seorsum alia regibus propria extitisse, alia priuata viris, alia mulieribus dicata, alia item equis, cæterisque iumentis. Sed, vt descendamus ad clara magis, & notiora sæcula; Syri, Medi, Persæ, Græci, & vltimi Romani hunc morem vnus post alterum recepere. Nam, vt diuitiæ, artes, deliciæ sequi videntur imperia: ita à Syris primùm deliciosissimis populis hunc ritum defluxisse certum est. Summum verò cultum apud Persas obtinuisse, quos considerantes quantam vim habeat animi tranquillitas ad vitam, & populorum securitatem, certa constituisse præmia (tradit Athæneus ex vetustissimis, quos citat auctoribus) his, qui nouum aliquod deliciarum genus inuexissent. quas non mirum sumptuosissimas inuenisse Alexandrum in balneis Darij, ac vehementer eas admiratum meminit Plutarchus. Quando tamen, & in Græcia, & in Macedonia erant non minus balnea, quibus & ipse Alexander voluptuosissimè vtebatur, vt Strabo est testis. Thucidides optimæ fidei ex primis scriptoribus Græcis, & ex eo Polybius, & Dion hunc morem tribuit Laconibus, qui ex Asiaticis didicerint nudi, ac oleo puluereque conspersi in luctam descendere, ac postea lauari: cùm antea ad ludos Olympicos linteo subcincti amictu, ac fibula, descenderent, ac ex eis postea alias nationes id cœpisse institutum. Quod non dubiè susceperunt, & Iudæi in Palesthina Syriæ parte, quorum deliciæ commemorantur etiam in Euangelio, balnea, Piscinæ, natatoria, conuiuarum lotiones, & vnguenta, quibus in conuiuijs vterentur, & ad sepulturam præciosa. Posteà ab Herode balneas, vt Augusti gratiam mereretur, magnificè extructas meminit Iosephus, ac multas, ad Cæsaream, ad Ascalonem, ad Damascum, ad Tripolim, maximo sumptu, ac omni deliciarum genere ornatissimas. Ex medicis autem primus eius artis inuentor Hippocrates, balnearum vsum curandarum ægritudinum caussam, tanquam rei, iam in Græcia communiter vsitatæ commemorat, ac damnauit aliqua. Floruit autem multo antè Alexandri monarchiam, natus (vt ratio veteris instituti habeatur) sexcentis post Homerum annis, primo octogesimæ Olympiadis (vt Soranus tradidit) circà Peloponnesia cum bellum: quod teste Plinio gestum est à tricentesimo vrbis Romæ anno, exactis anteà Regibus annos circiter sexaginta, & Artaxerse Persarum Rege magnam Græciæ partem, & Hellespontum occupante. Post quæ tempora dum Græcia indies Sapientissimorum virorum scriptis veniret illustrior, perpetua habemus de Balneis testimonia, Socratis, Platonis, Aristotelis, cæterorumque successu temporum authorum, qui & Asiam, (vt diximus) Persiam, non solum Græciam balnearum vsum habuisse familiarẽ testantur. Quod confirmat partim nomina in Thermis Romanis, quæ omnes Græcæ sunt voces, Laconicum, Hypocaustum, Miliarium, & Thermæ ipsæ, ne dicam cætera. Ex quibus constat vsum Thermarum post Olympicos ludos, & apud Romanos fuisse posteriorem, ac eas in æmulationem Græcorum constructas testantur Marcus Varro in libro de antiquis nominibus, & item Vitruuius. Veruntamen sub illa Romani imperij maiestate, sicut omnes artes floruere, ac inuenta prius ab alijs meliora euasere, vnde meritò ROMA QVASI ALTERA MVNDI PARENS dicta est: ita omnium maximè Thermarum instituta incredibiles apud eos, & supra quàm exprimi vnquam possit, habuere progressus, ea tamen obliterata ferè ad hanc ætatem, nec literis mandata, multis forsan è doctis hæc melius scientibus. Quam ob rem nos, volentes ad nostrarum lauationum regulam, antiquum Thermarum vsum reuocare in lucem; operæ precium est Romanarum instituta prosequi: in quibus quæ prima ipsarum introducendarum ratio fuerit, quis ordo partium, & quis vsus, & quæ tandem in eis medicinæ pars extiterit, percurremus.

Persarum instituta.

In Græcia, & Macedonia.

Lacones primi inuentores.

Iudæorũ, & Herodis baln.

IIII. de ratio. victus.

Hippocrates.

De primis Thermarum institutis in vrbe Roma. Cap. II.

SATIS quidem constat Romanos illos Quirites; antiquosq. Sabinos, assiduis primùm venatibus deditos, nec minus agrestibus operibus educatos, non alia ferè industria tùm amplificandæ Reipublicæ, tùm defendendæ quùm opus fuit, præualuisse quàm quòd durata iam pacis laboribus corpora, facilè quodcunq; militiæ onus sustinere didicerant. In quo percelebrem habemus Quintium Cincinnatum, ab aratro ad dictaturam vocatum: itemque C. Fabritium, & Curium Dentatum, qui rure ac militiæ laudatissimi, satis sunt exemplo nobis, hæc fuisse illius seculi studia. Non pecunia præualere,

non forma, non ambitioso hominum comitatu, non stemmatis dignitate certare: sed totam vim in proprij animi excellentia; viribus corporis, ac exacta cura Reipub. collocare. Feruebant honestæ laudis æmulatione ingenia, vt quos arma, & propria virtus ad primos ciuitatis honores euexerant, omni studio, ac labore æquarent. Quare vbi militiæ in externos cessasset occasio; quasi natiuo instinctu dediti ad labores, aut rure se agrestibus exercebãt operibus, aut ad disciplinam, ac robur corporis, ciuilibus, ijsq. varijs exercitamentis vtebãtur

Romanorũ studia.

cursu, disco, saltu, lucta, & pugilatu, natatione, atq; armis. Quem morem ante vrbem conditam, veluti hæreditarium apud priscos Latinos, planè illis versibus repræsentauit Virgilius 7. Aeneid.

7. Aenei.

Ante vrbem pueri, & primæuo flore iuuentus.
Exercentur equis, domitantq. in puluere currus.
Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis.
Spicula contorquent, cursuque, ictuq. lacessunt.

Ab his ergo exercitijs, vt erant frequentes, harena, puluereque conspersi, ac sudore profusi, atque oleo; vt seminudi ac exertis brachijs, cruribusque, vel libero saltem habitu, quo degebant, vt essent ad munia promptiores; necessariò lauationes poscebant. Qua de re, dum adhuc nouitia vrbs in his studijs strenuè adolesceret, præclarum habemus Vegetij testimonium, constituisse Patres Campum Martium vicinum Tyberi, in quo iuuentus post exercitium armorum, sudorem, pulueremque dilueret, ac lassitudinem, cursusque laborem natando deponeret.

Lauationum necessitas.
Libro 1. cap. 10.
Lauationes in Tyberi.

Qui mos, vt paulatim è re ipsa, & quasi nemine instituente se in ciuitatem ingessit (quæ vt plurimum solet esse nouorum rituum introductio) ita tandem crescente indies iuuentute, armorumq. simul ac exercitiorum assiduo studio, viam tam frugi instituto aperuit. Sanè inciuile videri cœpit, nobilem ciuitatem in lutulentis fluminis aquis quotidie lauari; ac lauacra idcircò Asiaticorum, & Græcorum more paranda esse, quæ post exercitia non ad munditiam facerent solùm, verum etiam recrearent, maiusq. robur lassatis membris adiungerent. Quod tamen propositum longissimè distulere: non quidem inscitia, aut vecordia tam generosæ ciuitatis, sed propter duas (vt ego reor) potissimas caussas: Tùm quia primi illi Patres non tam frugi tandem futurum hunc ritum existimauere; quàm luxui, ac molliciei fore lenocinium; id quod accidisse, posteà declarabitur. Deinde ob aquarum incommoditatem, quarum in colles, vbi tunc habitabant, difficilis erat, & non sine maxima impensa, perductio. Verùm hoc lautitiæ desiderio vniuersim ingruente, auctaque spatio temporis, spectatæ vrbis in finitimas terras authoritate; de aquis tandem è vicinis montibus, fluuijsque in vrbem perducendis, decreto publico S. P. Q. R. statutum est: quæ & potuum simul, & lauationum ritui suppeterent.

Aquarum perducẽ. decretũ.
Tyberinarũ potus dimissus.
Piscina publica.
Thermæ cõstitutę.

Quod factum est primùm M. Valerio Max. P. Decio Mure coss. (authore Plinio) circà CCCCXLIIII. ab vrbe condita annum, aqua Appia ex Tusculano perducta, Censore Appio Claudio curante. A quibus temporibus, Tyberinarum aquarum vsus, ad eam vsque ætatem tàm potu, quàm lauacro frequentissimus, exolescere paulatim incepit: ac lauationum simul, atque exercitationis gratia (vt tradit Festus Pompeius) Piscina publica ad cliuum Capitolinum iuxtà Tyberim est constituta. Posteà Thermæ constructæ. Quæ quoniam frugi in primis, ob eam; quam dixi caussam, & ad ritum lauationum dumtaxat, constitutæ fuerant, haud magnum habuere progressum. Nisi quùm aucta ciuitate, simul atque crescente in dies in eis iuuentutis applausu; semper maioris earum capacitatis ratio fuit habenda. & præsertim vbi medicorum consensu in curationem quoque ægritudinum suscipi cæperunt.

Thermę auctæ:

Verum tamen post initia diu admodum consuetum fuit angustas fieri, ac tenebricosas; non enim calidæ videbantur nisi obscuræ; quem admodum scribit Seneca ad Lucillum, fuisse balneum Scipionis Aphricani ad Linternum. Caussa verò amplificationis Thermarum præcipua, fuit Palæstrarum adiunctio. Quippe cùm apud Romanos veteres, ferè vsque ad Augustum, non adeò multa extiterit architecturæ dignitas, nec adeò fuerit consuetudinis Italicæ (vt de suo tempore scripsit Vitruuius, & multo etiam post) cum Palæstris lauationes habere coniunctas; contentus quisque ruralibus exercitationibus, vel Campo ipso Martio, & harena Platearum; solas in Thermis obibant lauationes.

Thermæ ad exercitia constitutæ.

Quo ritu ad imperium vsque Principum perseuerante (vnde planè constare poterit Thermas exercitiorum caussa fuisse instructas) vbicunque aliqua fierent publica ædificia, ac populi celebritas, iuxtà constituebantur & Thermæ. Exemplo primùm Agrippæ clarissimo; qui ob celebritatem admirabilis Templi Pantheon, atque Campi Martij, iuxtà Thermas suas extruxit. Sic verò posteà Neronianas suas iuxtà Agonalem circum, ob Ludos, qui ibi fiebant celebres, constituit. Nec secus (auctore Suetonio) Titus Vespasianus dedicato Amphitheatro, Thermas celebriter extrui iussit: nimirùm ad Amphitheatri, & exercitiorum, quæ in eo fiebant commoditatem. Donec tandem illustrata cum Imperij maiestate

state

state Architecturæ peritia, moræ Græcorum Palestræ cum Thermis fuere coniunctæ: vbi nimirùm generosa iuuentus, relictis iam ruribus, atq; harenis, simul & exercitationes obirent omnis generis, ac lauarentur. Atq; hinc non solùm opera Thermarũ fuerunt elegantius disposita, atq; admodum amplificata, sed tantam etiam promeruerunt omnium gratiã, vt tota ciuitas paulatim hanc susceperit consuetudinem, frequentare singulis diebus Thermas, & tàm Senes, quàm Consulares, atq; amplissimi ordinis viri, nec non artifices, & matronæ. Pro veteri instituto, ac studio virium, pro munditia, & pro sanitate, atque omni cura corporum.

Palestrarum cum Thermis coniunctio.

Romanarum Thermarum censura, atque Magnificentia.
Cap. III.

HÆc ergo initia, atque hæc incrementa fuerunt Thermarum Romanarum. Primò quidem institutæ ob ritum laudabilem, quem exercitium, & vitæ ratio illorum temporum inuexerat. Deinde auctæ ob communem vtilitatem, & magnificatæ cum palæstris. Donec tandem ad summam amplitudinem, ac magnificentiam perductæ fuerunt ob delicias: quemadmodum à nobis ex earum aliqua descriptione monstrabitur. Quanquam id quidem, pro rei, atque vrbis magnitudine, haud nostro indigeret testimonio, qui medicinæ dumtaxat in eis instituta profiteremur: nisi minus plenè omnes, qui de Architectura conscripserunt, earum maiestatem expressissent. Nam quid de Vitruuij libris eliciemus, nisi nuda quædam lineamenta, atque ea quidem non admodum explicata, paucaque loca balnearum sui temporis, quando perangusta, & blactaria fiebant balnea (vt paulo antè ex Senecæ testimonio diximus) quæ eius ætate, & pòsteà maximè, locum inter primas ædificiorum vrbis magnificentias habuere? Minus à iuniorum scriptis, qui mutatis rebus post tot secula, ac minus concordibus; qui sparsim de eis meminerunt auctoribus; satis sibi, atque legentibus fecisse rati sunt, si vastam dumtaxat Thermarum dixerint molem, ac Dædalei operis instar admirarentur, cùm tamen Romanarum rerum magnitudo cunctarum nationum miracula superauerit, non in Thermis solum. Minimè omnium à medicis: quos turpe hodie ad rectam lauandi ægros institutionem videri deberet hæc ignorasse; indignissimum verò pro ea, quam profitentur Galeni imitationem, quæ vix vlla esse potest sine horum rituum notitia, in quibus ferè tota eius doctrina versatur. Quam ob rem operæ precium est, ad vniuersam instituti nostri rationem, aliquam Thermarum Vrbanarum, partiumque ipsarum censuram facere. Principio Thermas fuisse decreto publico constitutas, (vt est dictum) non est dubitandum. Nam id multæ declarant auctoritates scriptorum, ac marmoreæ tabulæ, in quibus vel Senatus consulta leguntur, vel leges positæ in Thermis, vel munera. Quæ ex multis posteà ritibus declaranda venient, vtpotè, in aliquo publico gaudio sine mercede præstari solitas, vel oleum gratuito dari. in communi verò luctu publicè Thermarum vsum interdici solitum. Imò in priuatis pœnis exemplo legimus apud Valerium Max. lib. 1. Titio profecto ob ignominiosam deditionem Calpurnium Cos. conuictum hominum, & balnearum vsum interdixisse. Verùm qui negant Thermas opera fuisse publica meminisse debent magnificos in eis Imperatorum titulos, qui æternitatem nominis sui, tanti operis magnitudine affectasse videntur, ac Romanis suis, vel populo gratuito constitutas indicant. Quo planum fit etiam, eas fieri opportuisse capacissimas. Non enim in templis tunc consueuit populus congregari, quæ idcircò angusta fiebant, ac suis quisq; indigetis ac penatibus erat contentus, sed in Thermis: quarũ hodie amplitudinem, ac celebritatem, hac sancta religione introducta, templa nostra, ac pia Xenodochia imitantur. Quare & Thermæ Xeniæ dictę, quæ ita apud Græcos cognominari solebant, quasi hospitales, & gratuitæ, quo cognomine Thermarum publicarum vtitur M. Tullius pro Cælio. Vnde perperam in historijs retulit Volaterranus, qui scripta Francisci Patricij imitatus, ſenias legit pro Senensibus, cùm nusquam balnea in antiquis legantnr sub Senarum memoria. Inter primas verò ac publicas, credo fuisse Palatinas, atque has Xenias, quarum meminit item Cicero, vbi Sex. Roscius occisus, ad emissaria aquæ Claudiæ, ad eas posteà perductæ. Nec minus earum cura erat publici muneris, authore eodem Seneca, nobilissimos Aediles ante suam ætatem, qualis, & Cato, & Fabius Max. & alij, populum in Thermis exigendi munditias gratia receptare, ac sua etiam manu temperare solitos. Balneatores tamen in Plauto legimus, & posteà in M. Tullio pro Cælio, qui ei ministerio aderant. Et Iureconsultus. Instrumento inquit balneatorio legato, balneatores continentur, quoniam sine his balneæ vsum suum præbere non possunt. Producto autem secutis annis instituto ipso ad luxuriam Principum, non solùm capacitati tantæ vrbis consultum est, sed citrà vllam mensuram, aut modum,

Thermarũ descriptio cur necessaria.

In Vitruuio censura.

Iuniorũ.

Medicorum.

Thermæ an publicæ, an priuatæ.

Thermarum magnitudinis ratio.

Therme xeniæ, & publicæ.

Palatinæ.

Balneatores, & balneatorũ legatum.

Thermarum numerus. dum, & (vt Ammianus assimilat) potius prouinciarum instar, quàm vllius ædificij forma Thermas cæperunt extruere. Extat inter prima monumenta, M. Agrippam, in Aedilitatis munere, quod post consulatum gessit, gratuita] præbuisse balnea CLXX. quæ postea sub Nerone, vt testatur Plinius, ad infinitum auxere numerum. Sextus autem Aurelius Victor in censu partium vrbis, Thermas, amplissima opera Imperatoria XII. nominauit.

Ther. Priuatę. Priuatarum verò balnearum, quas ad priuatos vsus qui lautè viuerent sibi in proprijs domibus compararunt, numerum ex eodem subducimus ferè DCCCLX. quas succinctè per regiones hic recensebimus. Primas ergo harum duodecim non est dubitandum, fuisse Agrippæ Thermas, qui eodem auctore Plinio, imperante Augusto eius socero, multa &

Ther. Agrippæ. egregia in vrbe perfecit opera, ac Thermas suas lythostrato, ac encausto pinxit, & pauimenta ex vitro posuit. Erant autem vltrà campum Martium ad sinistram templi Pantheon, vbi nunc locus vulgò Ciambella dicitur, vt quæ in Campo, & in Agonali Circo exercitaretur iuuentus, hinc Tyberis naturalem aquam, hinc verò calentium in Thermis aquarum haberet commoditatem, vbi lauaretur.

Neronianæ. In eis verò cùm neque capacitati, neque adeo delicijs consultum fuisset, eodem auctore, successit quadragesimo circiter postea anno Nero profusissimus Imperator, qui ad Agonalem ipsum Circum secundas Thermas suo nomine extruxit: Vestigijs etiamnum extantibus maximis, ab emporio vsque, ac gymnasio publico, ad templum Sancti Augustini.

Alexandrinæ. In quibus, vt scribit Lampridius, syluas deputauit; & non solum dulces, sed vel marinas aquas interdum, vel Albulas per Aquæductus Anienis adduci eum fecisse meminit Suetonius. Ponit idem Lampridius Alexandrinas, ab Alexandro Seuero extructas in Campo Martio, quas quidam easdem esse Neronianas putant instauratas. Ad hæc P. Victor Hadriani Thermas. Et ex priuatis balneis in tota hac Regione LXIII.

Agrippinæ. Titi. Eodem tempore erexit quoque suas Thermas iuxtà Esquilias Agrippina Neronis mater, quam tanto imperio fastuosam, par erat hac quoque non carere superbia. In Isi & Serapide Moneta Regione, cùm Titus Amphitheatrum dedicasset, Thermas iuxtà celeriter extruxit, Suetonio; quæ tertiæ fuerunt Imperatoriæ, nimirùm in Amphitheatri celebritatem, & commoda (vti diximus) & idcirco breues.

Traianæ. Quartæ iuxtà has Traianæ, quas Traianus ob honorem Suræ, cuius studio ad imperium peruenerat, erexit, ac Titi Thermis maiores, vbi quæ extant mira aquarum receptacula, Septem Salas vulgo appellant. Priuatæ verò in tota hac Regione Balneæ LXXX.

Commodianę, & Seuerianæ. In Regione ad portam Capenam, quintæ in ordine fuerunt Commodianæ, quarum & Alexandrum Seuerum affectasse nomen videtur: etiamsi inter priores, ac nostros antiquiores, aliqua sit de locis, & temporibus, & cognominum assignatione varietas. In qua præter has, extant alicuius nominis apud authores ciuium balnea, Torquati, Vettij Bolani, Mamertini, Abascantini, Antiochiani, & priuatæ aliæ balneæ LXXXV.

Antonianæ. Sextæ in Circo Maximo Antonianæ, quas maximas verè dixeris, Spartiano auctore, qui eas meminit ad radices Auentini collis Antonium Imperatorem cognomento Caracallam inchoasse, perfecisse verò eundem Seuerum: mira hodie architectura, nec imitabili, cum Palæstris coniuncta. In hac & Varianæ, & Deianæ posteriores numerantur à P. Victore, nec non Syriacæ aliæ cognominatæ, & Priuatæ aliæ LXIIII.

Seuerianæ. Aurelianæ. Philippi. Gordiani. Seueri quoque nomine fuere in Transtyberina regione Thermæ, eodem Spartiano teste. Nec non Aurelianæ, Vopisco. Balneum item Ampelidis, Balneum Priscilianæ, & Priuatæ aliæ LXXXVI. Inter Esquilias, & Montem Celium, apud Titi, & Traiani Thermas, Philippi Imp. Thermas adscribit Pomponius Lætus. Nec procul Gordianorum Domus, quam descripsit Iul. Capitolinus admirandam, ducentas columnas vno stylo habentem, & cum Thermis adeo lautis, vt præter vrbanas, vix aliæ similes haberentur in toto orbe terrarum.

Diocletianæ. In alta Semita Regione, Viminali colle, Diocletianæ extant Thermæ, quas inceperat quidem Diocletianus Imp. cum ordine exactissimo, atq. amplissimo Palæstrarum omnium generum, in quarum opus quadraginta millia Christianorum eum addixisse accepimus. Ob magnitudinem tamen (vt in marmorea tabula legitur) CONSTANTINVS ET MAXIMIANVS OMNI CVLTV PERFECTAS ROMANIS SVIS DEDICAR. Hæ, cùm integro fermè ædificio admirandæ permanerent, hodie Certusiensium monasterio Sacræ PIO IIII. PONT. MAX. sub titulo Sanctæ Mariæ de Angelis magnificè restaurantur: cum dystico ad perpetuam rei memoriam posito in ipsa basylica, quod sic à nobis est restitutum.

S. Maria de Angelis.

Quæ fuerant Thermæ, nunc templum est Virginis, auctor
Est PIVS ipse Pater, cedite Deliciæ.

Constantiæ. Vltimæ Cæsarum nomine; Constantinæ leguntur Thermæ in Cliuo montis Quirinalis. Quas reparatas, non de integro extructas à Constantino existimo, cùm vetusto satis appareant opere. necnon marmoreæ tabulæ testimonio, in qua legitur: HAS CIVILI BELLO DEVASTATAS QVANTVM PVBLICÆ PATIEBANTVR AN-

GV-

GVSTIAE PETRONIVS PERPENNA RESTITVIT. Propè has L. quoque Pauli balnea, quæ vulgo balnea Neapoli corruptè dicuntur, & priuatæ in tota hac Regione LXXV. Porro recensetur in Esquilijs regione Olimpiadis Lauacrum, vbi summo colliculo sancti Laurentij in Panisperna, monialium ecclesia hodie celebratur. Ad cliuum collis à Suburra Agrippinæ Neronis, quod diximus balneum, & infrà Nouati ciuis aliæ balneæ, vbi S. Pudentianæ est ecclesia. Et Priuatæ aliæ in totum LXXV. Subinde vt de Priuatis reliquis breuiter agam: erant in quarta regione, vbi & Templum Pacis, Priuatæ Balneæ LXXV. cum Daphnidis balneo. In Celimontio XX. In via Lata LXXXV. In Foro Romano LXVI. In Piscina Publica XLIIII. In Palatio XXVI. Ex his aliquæ apud Martialem nominantur Thermæ, Stephani, Tuccæ, Hetrusci, Grilli, Lupi, Fortunati, Pontij, Seueri, Fausti, Peti, Titi, Tigillini, quarum loca non assignantur. Porrò extrà vrbem non minor Thermarum cultus esse debuit, vt ex quarundam præclaris colligimus monumentis, Erant ad Hostiam P. Tacij Thermæ, centum Numicidis columnis exornatæ. Arpini suas instituit Thermas Cicero, scribens ex Asia ad Q. Fratrem. Erant in Lucullino, quæ nunc Frascati vulgo dicitur, Luculli Thermæ, vbi nos integra vidimus Hyppocausti vestigia. Ad Baias autem Thermæ erant præter vrbanas, supra quàm quis optare potuisset, voluptuosissimæ, natura ipsa ibi aquas vberrimè suppeditante, gelidas, calidas, & plurifariam salubres, quas satis in suis historijs celebrauimus. Quid verò hic cæteras Italiæ prosequar Thermas, cùm ea tempestate vulgo villa quælibet diuitum suas balneas haberet? quin etiam Rusticanas, in quibus familia (vt inquit Columella, & ex eo Palladius) ferijs saltem diebus lauaretur: neque enim frequentem earum vsum robori corporis operariorum conuenire. Similiter hunc morem accepisse reliquas Prouincias, quibus Romani imperassent, in transcursu diuersarum lectionum obseruauimus. Præter multas, quas legimus Romanis antiquiores, vel apud Sybaritas in Calabria, Athenæo & Suida testibus, populum olim florentissimum, ac deliciosissimum & quas primas in Græcia diximus, in Asia, in Sicilia, & apud Persas Darij Thermas ditissimas, & lautissimas. Iosephus autem quas meminit Herodis Thermas ad Ascalonem, ad Tripolim, ad Damascum, ad Ptolæmaidam in gratiam Augusti editas superabant tam opere, quam magnitudine omnem externarum magnificentiam. Hispani aqua calida lauari post secundum bellum Punicum à Romanis didicere, anteà non consueuerant nisi in frigida lauari, author Iustinus Historicus. Multæ occurrunt apud auctores Thermarum memoriæ in Germania, in Gallia, in Britannia, ac longè plura ipsarum vestigia visuntur in Italia, in quibus vidi sæpius per inscitiam etiam doctos viros obstupescere, alij Theatra, alij Labirinthos, alij memorrandas moles alicuius sepulchri iactantes. Quarum tamen ritum legimus venisse adeo communem, vt non colonias & municipia solùm, sed nemo dignè tùm Romanam militiam profiteri visus esset, qui non haberet sua balnea, & gymnasia, in quibus commilitones sui exercerentur. Quod de Cleandro Tribuno equitum Commodi Cæs. meminit Herodianus. Comi legitur Cælij poëtæ hoc munumentum in marmore. L. CÆCILIVS TESTAMENTO HS XXXX MVNICIPIBVS SVIS COMENSIBVS LEGAVIT. QVORVM REDDITV QVOTANNIS PER NEPTVMNALIA OLEVM IN CAMPO, ET IN THERMIS ET BALNEIS OMNIBVS, QVÆ SVNT COMI POPVLO PRÆBERETVR. Dixit in campo, vsu antiquo, vbi ad exercitia vsus olei necessarius, & in Thermis, pro vnctionibus, à balneis. In domesticis verò vsibus balneum erat via in cibum, vt notauit Arthemidorus. Cuius rei passim habentur exempla, quum ex itinere, labore, ac exercitio quopiam, balneum primò ingredi consueuerint, & posteà molli aquarum fotu recreati accumberent.

Balneæ Pauli.

Olympiadis.

Thermæ extra vrbem.

Baianæ.

Rusticanæ.

Externæ Hebræorum Hispanorũ.

Bal. domestica.

De aquis vrbanis ad vsum Thermarum adductis.

Cap. IIII.

VRBS autem Roma, cùm præter cæteras gratias, quibus eam altissimus decorauit, salubritate aëris, situ agri ad imperium opportuno, maris, & portuum commoditate aquarum dumtaxat sustineret inopiam, hac in parte venisse in certamen quodam modo cum natura visa est, vt aquarum quoque esset abundantissima. Itaque cum hoc desiderio, crescente indies instituto Thermarum, & modò alia atque alia adducta aqua; haud multo spatio temporis tantam aquarum obtinuit copiam, vt Augusti ætate, Strabone teste, per vrbem, atque cloacas omnes inundare viderentur, & vniuersæ propemodum ædes subterraneos meatus, syphones, ac fistulas vndosas haberent. Quo tempore M. Agrippa Augusti ipsius gener, quem complura in vrbe fecis-

Aquarum copia in vrbe.

se constat opera, cultu, atque ædificio magnifica; aquarum Curator perpetuus, auctore Plinio, alijs corriuatis, atque emendatis, & alijs nouiter adductis, septingentos lacus fecit. [Lacus in vrbe qd.] Præterea fontes C V. Castella C X X X. Lacus intelligo ex Frontino, alueo breui muro, in quibus aquæ reciperentur, & alia ex alia, vt fiunt apud nos Fontanæ, Lauacra, Fullonum stagna, iumentorum aquagia, & huiusmodi publica commoda. [Fontes.] Fontes, qui primas ac synceras ex castello funderent aquas, pauciores idcirco quàm lacus. [Castella aquarum.] Castella, certa Aquæductuum receptacula, ad Mœnia Vitruuio, & in viarum diuortijs, vbi aquarum facienda esset distributio. Quale etiamnum visitur in Esquilijs Castellum aquæ Claudiæ, in diuortio ad [Trophea Marij.] portam Maiorem nunc dictam, & ad portam S.Laurentij, quod postea C. Marij trophæis insignitum, adhuc illius retinet nomen. Porrò singulis castellis aquarum erant præpositi sui [Castellarij.] Castellarij, vt præclaro, quod Romæ legitur epitaphio constat. D. M. Clementi Cæsarum N. Seruo Castellario aquæ Claudiæ fecit Claudia Sabatis & sibi & suis. Extat Senatusconsultum apud Iul. Frontinum, quo aquam non erat permissum nisi ex castello adducere, ne aut riui; aut fistulæ publicæ lacerarentur. Publicis idcircò Thermis, propria castella videntur fuisse constituta: qualia videmus integra ad Diocletianas Thermas, & ad Traianas, multiplici opere concameratas. In priuatis autem prima Censorum, aut Aedilium erat authoritas, quorum arbitratu per modulos, vel vnciæ nomine, certo annuo soluto vectigali con-[Legis in aquis Vrbanis.]cedebatur. Legeq. cautum eodem teste, ne quis priuatus aliam duceret, quàm quæ ex lacu redundaret, quam caducam vocabant: & hanc ipsam non in alium vsum quàm balnearum, aut fullonicorum dari esse solitam. Omnem aquam in publicos vsus erogari debere. Cæterum quot numero essent hæ aquę, quo nomine, & quo tempore, & vnde adducerentur, breuiter percurrendum est. Scribit Procopius Iustiniani Cæs. scriba, Romæ quatuordecim fuisse aquarum ductus, ex cocto latere, ea latitudine, ac profunditate, vt ferè equester ipso cum equo per eos posset euadere. Nos Frontium imitati, qui Nerua imperante præfuit hisce operibus curator perpetuus, & scriptis cuncta fideliter mandauit, octo, aut nouem suo emissario perductas dicimus. Quæ fuerunt ex ordine, Appia, Anienis vetus, Martia, Tepula, Claudia, Anienis nouus, Iulia, Alsietina, & virgo: etiamsi aliquæ posteà duplici, ac pluri nomine, vt vsu euenit, fuerint cognominatæ. Nam post Frontini ætatem, non aliam legitur, [Aquarum ductuum magnitudo.] præter eas fuisse adductam, nisi easdem à diuersis Imperatoribus aut instauratas, aut se ductas ad propria commoda. Mirari verò licet in primis ipsarum ductuum fabricam, dignam planè cùm pro magnitudine operis, tùm certè pro publica ipsa vtilitate, quæ pluribus mundi spectaculis proponenda esse videatur. Moles ingens, à dimidio ferè Italiæ quædam perducta, partim excisis ac perforatis montibus, partim ascendens, partim ab imis vallibus per immensos arcus sublatam, quibusdam locis centum & nouem pedes altitudinis mensurantur. Vniuersam verò omnium censuram ita habuit Frontinus. Altissimus Anio est nouus, Proxima Claudia, tertium locum tenet Iulia, quartum Tepula, dehinc Martia, quæ capite etiam Claudiæ libram æquat, deinde Appia, omnibus humilior Alsietina. Prima verò, vt propinquior, & maximè commoda. [Appia aqua.] Appia adducta constat ex Tusculano: Censore (vt suprà diximus) Appio Claudio, anno vrbis C C C C X L I I I I. quæ per portã Capenam, nunc S. Sebastiani, in octo vrbis Regiones, ex viginti castellis distribuebatur. [Anienis vetus.] Quadraginta verò annis posteà, ex manubijs Pyrrhi Regis Epiri, Spurio Garbilio, L. Papirio Coss. prima Anienis adducta fuit, vt etiam commoda vrbi, & altæ originis supra Tybur. [Martia quæ.] Tertia fuit adducta Aqua Martia, dicente Plinio lib. 36. cap. 15. Q. Martius iussus à Senatu Aquarum Appiæ, & Anienis tegula ductus reficere, nouam à nomine suo appellatam, cuniculis per montes actis intra præturæ suæ tempus adduxit. Et anteà lib. 31. cap. 3. Clarissima inquit aquarum omnium in toto orbe frigoris, salubritatisque palma præconio vrbis [Aufeia & Piconia.] Martia est, inter reliqua deum munera vrbi tributa. Vocabatur hæc quondam Aufeia. Fons autem ipse Piconia. Oritur in vltimis montibus Pelignorum. Transit Marsos, & Fucinum Lacum, Romam non dubiè petens. Mox specu mersa in Tiburtina se aperit nouem millibus passuum fornicibus structis perducta. Primus eam in vrbem perducere auspicatus est Ancus Martius, vnus ex regibus. Posteà Q. Martius Rex in prætura, rursusq. restituit M. Agrippa. Hæc Plinius. Hanc demum & Traianam nuncupatam asserit Frontinus, à [Traiana.] Traiano in Auentinum vsque, protractam. Quarta fuit Tepula, quam ab agro Luculli, quem in Tusculano ex Varrone legimus Gn. Seruilius Cepio, L. Cassius Longinus Coss. in Capitolium perduxere, via Latina dextrorsus, longe 11. millia pass. sub terra prius, deinde arcuato [Tepula.] opere. Quinta, ac fausti nominis fuit aqua Claudia, vt in frontispicio legitur portæ Meuiæ, quæ porta Maior hodie appellatur, claris titulis Cæsarum, Claudij, Vespasiani, Titi, & [Claudia quæ, & Curtia & Cærulea.] M. Aurelij: Eam quidem destinauerat prius Caligula, perduxit verò Claudius ab vsque 36; lapide, via Tiburtina, è fontibus cæruleo, Curtio, atq; Albudino collectam, quibus sæpè nominibus scribitur. Adduxit hic, & alteram Anienem, cui ductui ad differentiam vete-

No-

Fons Albudinus. Anio nouus. Iulia quæ & Aureliana.

Nouus Anio cognomentum fuit inditum, Frontino auctore, qui & ipsum posteà restituit. Concipitur autem per agrum Tyburtinum 20. milliario, opere altissimo ad Portam Esquilinam adducto. Aquam verò Iuliam admiscuit cum Tepula M. Agrippa, via Latina, quæ ab Aureliano iterum restituta, eius cognomen assumpsit. Alsietinam, quam & Augustam, miratur Frontinus Augustum, prouidentissimum Principem perducere curasse nullius gratiæ, imò, & parum salubrem, nisi forte cùm opus Naumachiæ aggrederetur trans Tyberim. Quidam ob hoc eam inter vrbanas aquas non numerant. Reliquæ porrò quæ leguntur aquæ vrbis, aut variæ dumtaxat ipso nomine sunt, sicut iam plura alicui aquæ adduximus nomina: aut externæ sunt aquæ, non vrbanæ. Quomodo quidam Alsietinam, ita vocatam ob ingratum saporem inter vrbanas (vt dixi) non adnumerant. *Alsietina.* Nec crabram, quæ erat alia aqua, Tusculanis, vnde aduehebat, relicta. *Crābra.* Nec Sabatinam, quam à Lacu Sabatis, qui hodie est amnis Larus, nouissimam omnium aquarum breui modulo restituit Hadrianus I. Pont. Max. *Sabatina. Lacus Sabatis. Amni. Larus.* quam & ciminam interim appellari inuenio, à Cimino ipso monte in Faliscis, fonte Veneris deducta. *Cimina aqua. Fons veneris.* Drusa autem, Annia, Traiana, Antoniana, Seueriana, Alexandrina, & id genus aliæ, nomina esse tantum aut instauratorum, aut insignium eorundem constat, haudquaquam diuersæ à prædictis aquæ. Quod facit honoris auiditas, vt quisque studeat circa eiusmodi res præclaras, perpetuam sibi famam ac memoriam comparare. Itaque prima Thermarum instituta atque momenta Aquarum ductuum habemus.

De aqua Virgine, quam vocant Saloniam.

De aqua autem Virgine, quoniam sola hæc ad nostram hanc ætatem Romam perducitur, altior aliquanto sermo habendus est. Eam perduxit Agrippa, vt Plinius meminit libro 31. cap. 3. & deinde Claud. Cæs. *Primus author.* Primum verò auctorem Caium Cæs. fuisse indicant marmoreæ inscriptiones, quarum vna in eius aquæ ductu ita legitur. Tit. Claudius Drusi filius Cæsar Aug. ductus aquæ Virginis per C. Cæsarem disturbatos, à fundamentis nouos fecit, & restituit. Virginis porrò nomen (vt idem Frontinus scribit) ex intentione fuit huic aquæ inditum: nam quærentibus aquam militibus, puellam virgunculam quasdam venas præmonstrasse, ac illas sequutos ingentem aquæ modum inuenisse. *Nominis ratio.* Ædicula idcircò Virginis fonti apposita. Quod nomen posteà videntur adsciuisse Dianæ, ac Triuiæ nuncupasse, quasi Dianæ fons diceretur, & aqua Dianæ sacra: quæ veteribus virgo habita est, & in Triuijs, vt triplex habere dicebatur nomen, celebrari solita, necnon à triplici fonte, quibus hæc aqua concipitur. *Fons Dianæ vel Triuiæ.* Vel (vt quibusdam placet antiquarijs) Virginis nomen indicasse Iuturnam ac templum similiter Iuturnæ sacrum: quam Nympham sic dictam (teste Varrone) quòd iuuaret, in votis fuisse habitam asserunt infirmis, qui ex ea aqua biberent; sacramq. idcircò hanc ædem ei fuisse constitutam, sed posteà Religione introducta, in superstitionem præteriti seculi abolendam, fontem ipsum simul atq; puteum qui extat, Diuæ Mariæ Virgini fuisse consecratum. *Iuturna Nympha.* Vtrálibet quis eius nominis interpretationem accipiat veruntamen eo fit magis verisimilis nostra sententia, hunc fontem fuisse Virginem à Dia, & Triuia nuncupatum; quòd nomen ipsum ædis S. Maria in via, vulgari (vt videtur) voce mutila dicitur, pro S. Maria in Triuia, vbi multa cum deuotione Beatæ Mariæ Virginis etiamnum ea aqua ab infirmis bibitur. *S. Maria in via. In Triuia.* De fonte ergo ipso, qui adhuc in Triuiæ vico celebris est, non est dubitandum. *Origo.* De origine autem, Plinius apertè dicit concipi via Prænestina. Frontinus autem, Collatina ad milliarium octauum; quę, vt quidam putant, duorum circiter milliariorū spatio abest à via Prænestina, dicente Plinio. *Ductus lōgitudo.* Marcus Agrippa & Virginem adduxit aquam ab octaui lapidis diuerticulo duo millia passuum Prænestina via: iuxta est Herculaneus riuus, quem refugiens, Virginis nomen obtinuit. hactenus Plinius. Habet autem ductus longitudinis à capite ab ipsum Triuij fontem, (vt Frontinus dimensus est) milliariorum 14. nā vbi specus subit montium, vbi circuit colles, vel valles æquat arcuato opere, multos habet flexus. *Puteus Politianus.* Progreditur Anienem fluuium, ac intersecta Tyburtina via, & exinde Nomentana, & proxime Salaria tandem inter Collatinam Portam, quæ est Salaria, & Pincianam, sub colle Hortulorum, qui est hodie Sanctæ Trinitatis, ad Triuium vicum exilit fonte. Subit eum profundissimo specu, cuius ad summam planiciem altissimus puteus reperrus, vtrinque verò duæ Tyburtino lapide inuentæ sunt eius aquæ, inscriptiones TIB. CLAVDII nomine. Locum verò cùm magnifico, ac conspicuo in totam vrbem ædificio ornare iam cæpisset Ioannes Politianus S. R. E. Card. hodie amplissimi eiusdem ordinis Ferdinandus Mediceus, perfecit, ac tanta addidit ornamenta, lucos, nymphæum, pomeria, amœnissima longè lateq. ambulacra, signa, tabulas, innumera pictorum spectacula; taceo ædium sumptuosissimos apparatus, & quæ maiora adhuc parantur, opera, ac perductiones aquarum in præal- *Musæum Mediceū.*

tum

Artificiũ Agrippæ.

tum collem admirandas; vt iam Luculleam, ac lautissimam illam Veterum magnificentiam representare videatur. Et quod ignotum fuit magnis illis Romanorum architectis, eritq. omni futuro seculo memorabile Camilli Agrippæ architecti inuentum; salientem suapte sponte facit aquam (impulsam tamen in æreum tubum rotis per ipsam aquam volubilibus & machinis) quæ ex imo puteo ad summa Viridaria, triginta circiter passus exilit fonte, ac tanta vbertate, vt hortos omniquaque, & ipsam domum reddat aquis irriguam. Cuius tam frugi operæ, primam sanè laudem promerentur Sanctissimi D. nostri PIVS IIII. & qui statim ei successit PIVS V. & nunc GREGORIVS XIII. qui aquam Vir-

Aquæ virginis perductio.

ginem in pristinam antiquorum formam perducere curauere. Quippe lapsu temporum hæc aqua varias subijt mutationes, & quod mirum est, vsque à Plinij tempore (vt ipse meminit) simulatque Martia aliquam incurrit penuriam: Ambitione (inquit) ac auaritia in villas, ac suburbana detorquentibus publicam salutem. Postea crassantibus in Italiam, & in vrbem ipsam tot bellis, ac variarum gentium incursionibus: plana in historijs monumenta

Adriani instauratio.

habentur, quæ refert Platina, Adrianum patria Romanum PONT. MAX. domitis iam afflictisq. Longobardis, anno salutis nostræ circiter MCCLXXVI. Virginis aquæ ductum, cum alijs vrbis aquæ ductibus restituisse. Donec iterum non multo post dirutus, pro

Nicolai.

tanta rerum, ac imperij, quæ successit calamitate, nusquam præterea videtur fuisse restitutus. Nam quod in ipso Triuij fonte legitur, Nicolaum v. anno ab hinc CXXX. virginem fontem restituisse. planè videtur is Pontifex haud vllam partem ductus antiqui huius aquæ

Virgo aqua est Salonia.

instaurasse; sed confluentes dumtaxat è vicinia venas citrà pontem Salarium, pro refugio vrbis collegisse, quæ est minima pars. Virgo igitur aqua octauo (vt diximus) milliario concipitur, vbi nunc locus à Salone dicitur: quæcunque fuerit huius nominis significatio apud vulgus, quod, vt consueuit huiusmodi aquarum conceptacula salas dicere, forsan &

Herculeus Riuus non admittitur.

hoc ob amplitudinem areæ Salonem nuncuparit, dicente præsertim Frõtino, hunc locũ, vnde virgo aqua concipitur, palustrẽ fuisse, & vt scaturigines contineret, signino opere cõmunitum, quod nunc quoque uisitur aliqua parte. Iuxtà est riuus Herculaneus. quem tamẽ non admittit, tùm quia locus palustris humilisq. est, ac uligine propterea obsitus, nec aquæ est satis utilis; tùm quia satis superq. ad eam formam aquæductus Salonia est. Nec eum riuum admisisse antiquos, satis apertè declarant ea Plinij uerba iam allegata. Iuxtà est Herculaneus riuus, quem refugiens Virginis nomen obtinuit. Nec secus admittenda eorum sen-

A Salinis aqua.

tentia est, qui ad Salinas uocatas à Frontino aquas pro Salonia acceperint: cùm hæ longius influant à Salone, sinistrorsus à uia Prænestina, ut idem Frontinus inquit, passuum septingentorum octoginta: quæ uel Appia aqua, uel Appiæ pars per Capenam portam, nunc san-

Appiæ origo.

cti Sebastiani ducebatur in Vrbem. Tota ergo Virgo aqua Salonia est, quæ multis venarum, ac riuulorum acquisitionibus usque in uiam Salariam aucta, structura (ut à Frontino primùm dimensam inuenimus) per longitudinem passuum XIIII. millium in Triuium redit. Quam PIVS IIII. primum destinauerat: PIVS uerò V. cùm orthòdoxam fidem nostram à tot seculi huius erroribus uendicare studeat, piè tamen & publicæ utilitati consulens, opus tam frugi prosequutus est, aquamq. Virginem, adeo tot seculis desideratam, hoc anno, MDLXX. decimoseptimo Calen. Septembris. cum maximo totius urbis applausu, ac gaudio perduxit in totum. Consultis tamen prius (ut sapientissimum decet Principem) medicis, à quibus & bonitatem aquæ, & utilitatem, quam præbere posset huic almæ urbi relatã, comprobauit. Qua de re hæc mea est sententia: Sanè magnum argumentum bonitatis huius aquæ hoc esse existimo, quòd hæc fuerit in usu, ut nunc quoq. est, longissimis seculis, ac primas semper habuerit laudes simul cum aqua Martia inter cæteras vrbis aquas. Auctore Pli. lib. eod. XXXI. cap. III. d. Quantum uirgo tactu (hoc est frigore) tantum præstat Martia haustu: alternante hoc bono, ut quæ tactu sint frigidæ, eas non perinde (laudabiles) & haustu

Martialis

esse. hæc succinctè Plin. Hanc aquam Martialis cognominat crudam, illis versibus.

Ritus si placeant tibi Laconum,
Contentus potes arido vapore.
Cruda Virgine, Martiaq. mergi.

Quo nomine haud quidem cruditatis vitio eam hic Poëta damnare voluit; sed miris extol-

Ab experimentis.

lens laudibus Hetrusci balneum, blandicie præsertim, & varietate influẽtium, & tepidarum & frigidarum aquarum hanc specialiter usu balnei comprobat frigore, & pro frigida, metri caussa dixit crudam. Vel crudam intelligas eum dixisse in comparatione aquæ Martiæ, quæ (vt dictum est) vtilior haustu erat, uirgo tactu. In experimentis, tardius hæc coquit legumina, ac cibaria, reliquaq. Tyberis aquæ limpidæ, & Cisternalrs aliquæ. nimirum quia fluuiales eiusmodi, in respectu fontium, omni exuæ sunt cruditate, ac pluuiales magis aëreæ. Cæterum hæc aqua nullis fontium aquis videtur meritò postponenda.

Do

DE NOVA AQVA FELICE
SIXTO QVINTO. PONT. MAX.

POST has omnes in vrbem deductas aquas, hodie SIXTVS V. PONT. MAX. dum egregios imitatur priscorum Romanorum conatus, Felicem suo nomine aquam, à Prænestinis vsque collibus perduxit, longo excursu ab vrbe xx. mill. pass. Quam cum alij aliquam ex antiquis putent aquis, vel Claudiam, qui cum certo spatio conducatur, vel nouam perductionem, vel certè Appiam esse, quod ex eodem ferè conceptaculo excipiantur: Nos tamen re diligenter perspecta, Appiam quidem hanc à prima origine confirmamus; nouam tamen esse perductionem, vnde rectè nouo nomine, ac auctore Felicem nuncupandam non dubitamus asserere, duplici ratione. Tum ob altitudinem: vbi enim Appia primùm excepta erat humili situ, & secus viam Prænestinam excurreret (vt Frontinus est testis) hæc perducta altiùs, vt nostra diligentia, ac relatis accepimus ab eius operis præfectis, qui hanc perductionem, ac versuras ad regulam, & libellam dimensi sunt, superat admodum antiquos Appiæ ductus. Tùm quia manifestè hæc relicto à capite antiquo Appiæ ductu, ceu depressa nimis, ac semilaceræ structuræ, nunc nouo ad sinistram ductu sub Columna Illustrium Columnarum oppido perducta, præalta multis palmis structura, partim riuo subterraneo, partim arcuata substructione, ac rediuiuis nonnullis Appiæ, & Claudiæ fragmentis subuecta, per portam Sancti Laurentij in altas Esquilias subit, ac in Quirinalem vsque collem largis fontibus influit. Quare altitudine, præter vnum Anienem, superat cæteros ductus antiquos: bonitate verò aquæ (ut post Antiquorum censuras nostra adhibuimus experimenta) valde salubri. tanta vbertate, ac commoditate iam in omnes Vrbis regiones destribuenda, vt opus egregium in perpetuam omni sæculo laudem ipsi summo auctori commemorandum sit. Quando præsertim tot alia prudentissimus Pont. memoratu dignissima aggressus sit opera, eaq. mira duorum annorum celeritate perfecerit. Obeliscũ in primis maximum, quod nemo vnquam ex alijs Pontiff. quamquam cogitauerint aliqui, ob maguitudinem tamen operis tentare ausus est, nunc ex humili loco vaticani sublatum, ac antè Aedem Sanctorum Apostolorum Petri, & Pauli constitutum, ceu maximum S. Crucis tabernaculum, & Perpetuum Religionis ergo extabit monumentum. Vias præterea vndequaque stratas, ac amplissimas, auctum cultũ religionis, vrbem totamq. Italiam pacatam, & ærarium publicum cum his impensis, vltra communem æxtimationem locupletatum. Post inquã tot magnifica opera, dandũ hoc potissimùm harum aquarum commoditati, & copiæ, vt iam directis, complanatisq. per vrbis colles vijs ad primarias ecclesias, ac fontibus passim constitutis, antiqua vrbs vbique habitabilis, pristinam formam, maioremq. aeris salubritatem tanto Pontifice sit recuperatura. quarum rerum iam plenæ erunt historię, ac nos voluimus in hæc nostra monumenta referri, illisq. ornari ad perpetuam memoriam.

Appia, & noua perductio.

Aquę bonitas, ac copia.

Sixti V. egregia opera.

Ichnographia Thermarum, & de his quæ tractanda sunt. *Cap. V.*

THERMAS verò per partes literis instaurare, haud quaquam præsentis muneris est. Nec facile esset, pro tantæ molis magnitudine, non vnius structuræ exemplo, nulloq, integrè scriptore mandata literis, nisi obiter à multis, & controuersè. Et quæ obsita adeo vetustissimis iacet ruinis, vt quanquam peritissimi multi, hac ætate, antiquarij conquisitissimè studuerint eas in aliquam lucem reuocare: non minor tamen adhuc relicta sit, magnis etiam ingenijs confusio, & quæ sparsim de his leguntur authoritates scriptorum, cum paucis quæ ipsarum apparent reliquijs concordent. In primis describenda esset ἰχνογραφία, basisque tanti ædificij, quam nostri ad verbum Plantam rectè appellant: at hæc diuersissima habetur ab ea quam tradit Vitruuius, nec eadem dispositio in omnibus Thermis. Porrò, præter spatia platearum, ac additos lucos, hortosq. immensos, ac Lacus, distinguenda essent loca exercitationum à balneis. Ac loca propria cuique exercitij generi assignanda, vbi cominus, ac breui circo, vbi eminus fierent, sub Diuo, sub tecto, in Xistis. Et quæ ratio fuisset exercitiorum in Palæstris, & qualia exercitia. Quis vsus præterea tot aliarum partium: & quæ dispositio, Corycæi, Ephebæi, Elæothesij, Conisterij, Exhedrarum, Sphęristerij, Xistorum. Et de balneis, si singulæ Thermæ plura habebant balnea, vt dubium non est, quæ nam ratio distinctionis, an commoditati, an loco, an ordini, vt cunctis legitur fuisse consultum. An omnibus vnum esset commu-

Dubia in Ther.

ne hypocaustum: & seu vnum commune omnibus, seu commune vni partitioni, vt verisimile sit, quo loco maximè commodo. An binæ & ternæ quæ leguntur lauationes, eodem fierent balneo, an diuerso. Et si diuerso an eadem pluribus seruiebat, an singulis noua aqua. Vel quæ ratio tàm miri artificij calefaciendi vna hora tantam aquæ quantitatem, quæ innumerabili populo sufficeret? Vnde & quo certo ductu tantæ aquæ copia? Quæ ratio erat Pensilium Balnearum, quas tanto cum applausu Vrbis, & totius Italiæ quosdam introduxisse legitur? Quibus ad id vasibus, aut balneis, aut alueis vtebantur? Et si labris lapideis (vt quidam putant) quæ videmus per Vrbem maximis: quæ eorum erant in balneis dispositiones, & quo situ ad aquas accipiendas? Et de balnearijs rebus, quæ sanis expedirent, & quæ ægris. Quid dicam de lauandi ritu per ordines, per ætates, per leges, per anni tempora, per ipsa exercitia; ac de innumeris denique id genus circumstantijs, quas vel non scriptas ab antiquarijs, vel per coniecturam dumtaxat tentatas à iunioribus, meris potius erroribus obscuratas, quàm explicatas inuenimus? Quare nos dum hæc aliqua ex parte reuocare in lucem intendimus, & quæ vsui maximè medico opportuna sunt, exponere, nullam ferè iuniorum positionem sequemur: sed quantum ex ratione illorum rituum, simul atque locorum ipsorum diligenti consideratione colligere potuimus, percurremus.

Spatia Thermarum.

Spatia in primis Thermarum videmus amplissima: atque adeo vt quasdam vndecies millies pedum tota area continere constet, auctore Baptista Alberto in libris de Architectura. In Diocletianis, quæ in ipsa area apparent vestigia, præter spatia vndique platearum, & præter membra, quæ inferius ac superius varijs Thermarum ministerijs seruiebant, centum continent partitiones, vario ac nobilissimò ordine. Nec mirum, si consideraretur publici edificij magnitudo, in quo cōmunis fuerit ratio maximè ciuitatis ad exercitia corporis, ad balneas, ad disciplinas, ad omnes delicias. In his enim communia erant studia, tam animi quàm corporis.

Magnitudo. Gymnasia, Scholæ, ac Palæstræ in in Thermis.

Nec alia erant artium gymnasia, aut scholæ: vnde communiter apud auctores gymnasia legimus pro balneis, & quorumcunq. exercitiorum locis. ἀπὸ τῦ γυμνάζειν, hoc est ab exercendo, quæ latinis apposite ludi dicti sunt. Nam auctore Asconio, omnem scholam Romani ludum dixerunt, vbi scilicet omne ludicri genus tam ad animi, quam ad corporis exercitationem fiebat. Quare in Thermis sæpè ludum palæstræ legimus, ludum pilæ, ludum gladiatorium, ludum litterarum, vbi scilicet pueri à suis præceptoribus erudiebantur, & hæc eadem gymnasia.

πετάπλον, & Quinquertium. Ludi Olympici. Lustra, & Olympiades.

Summæ verò gloriæ in exercitamentis erat græcis πεντάπλον, quod quinquertium latini vertunt, Festo interprete, à quinque certaminum generibus, lucta, disco, saltu, cursu, & pugilatu, & παγκράτιον, καὶ παγκρατιασης, qui omnibus vicisset. Ortam verò antiquis laudabilem consuetudinem constat, à certaminibus, ac ludis Olympicis, qui ab Hercule primum (vt tradunt) constituti inter Elidem, & Pisas tunc nobiles vrbes in Achaia, pro gloriæ cupiditate dimanasse videntur tractu temporum ad varias alias nationes. Vnde cùm singulis quinque annis olympiades propterea lustra Latinis dicta sunt, ad ea certamina concurrissent vndique viri fortissimi, præclara legimus edita à Pindaro poemata in gloriam victorum, quos sub octogesima & sexta olympiade commendare suscepit, non solum Græciæ, Siciliæ, & Italiæ, sed & ex Aegypto permultos, & ex Asia. In his ergo omnibus, quæ erant in Thermis ciuilia instituta, quis dicendo assequatur singula membra, ac loca, ac ipsarum partium ornamenta, in quibus nihil non decorum, non spectabile, non summæ deliciæ? Nam ratio ac res ipsa ostendit, non solùm vsui in partibus Thermarum fuisse consultum, verumetiam vt iuuentus facilius ad ea studia traheretur, & delicijs maximè, & ornamento cunctarum rerum. Propterea Thermæ neque digniora] occupabant vrbis loca, neque inter viliores fiebant vicos, sed vbi loci capacitas, atque operis maiestas requireret. Vitruuij tamen ætate non videtur fuisse consuetudinis Italicæ (vt ipse scribit) magnificare adeo palæstras ac Gymnasia in Thermis: vt quibus satis ad exercitia facerent tùm Campus ipse Martius, tùm Agonalis, tot Circi, tot plateæ, tot alia exercitationum loca publica, & priuata. Sed per angustas fieri, & paruas, quales Agrippæ Thermas meminit Plinius. Postea verò producto imperio vrbis ad luxuriam Principum, non modò Græcorum more constitutæ, sed dilatatæ fuere amplius, distinctaq. melius loca exercitationum, ac Gymnasia à balneis. Quales Antonianæ, ac Diocletianæ de maioribus extant, ac melius dispositis: quarum si nunc præsumam describere magnitudinem, non tam describere, quàm maiorem partem dignitatis earum mihi videbor minuere; sed harum maximè, ad notitiam tanti ritus, sequar vestigia.

Forma Thermarum, ac partitio.

In his ædificationis erat varia forma; ac varia dispositio partium: sed area amplissima, quæ in quadrum clausa, tribus veluti perpetuis circuitionibus diuisa esset. In primo vndique ambitu, quæ mæniorum instar totum ædificium claudebant, erant gymnasia exercitationum, vario ordine; quæ dicemus. In secundo, longè, lateq. spatia platearum, Xista, ac Platanones, ad exercitia sub diuo. In medio, tota ipsa moles Thermarum, quæ sunt membra balnea-

rum,

rum, Atria, simul atque Xisti, & Palæstrarum amplissimæ porticus, vbi (auctore Vitruuio) Athletæ per hyberna tempora in tectis stadijs exercerentur, ac transirent statim ad balneas, vt pelineata primùm ipsarum basi, distinctè magis singula explanabimus. Lib. 5. cap. 11.

De partibus Thermarum, ac exercitationum locis. Cap. VI.

IN Prima ergo facie, quæ ad meridiem, tertiam ferè partem mediam occupabat Theatridium, Quæ pars erat principalis, & tanquã caput totius huius ædifici: vnde duplicem (vt quibusdam videtur) habet vsum; alterũ extrinsecus alterum intrinsecus. Ambitũ enim exteriorem ponunt fuisse arcuato opere distinctum, & apertum, quo exemplo patet, circumcolumnium post basilicã ecclesiæ Lateranensis. Vnde scilicet ingrederentur quasi per Posticum, & siue dextrà verterentur, siue sinistra per porticus, apertè venirent in amplissimam plateam, ac exinde quò vellent, siuè in palæstras, siue in balneas. In conspectu v ero interiori erga plateas, erat Theatri specie distinctum cum sedibus, vt scilicet populus, & maximè nobiles sub vmbra meridiei sederet ad ludorum spectacula, qui in plateis exercitij causa fierent. Partes verò quæ vtrinque à Theatridio plures sunt, aliqui balnea putant. Nam quod rotunda forma est vtriuque in versuris vnum, pingunt esse calidarium, & consequenter ponunt vnum Tepidarium, vnum frigidarium, & vnum Apoditerium. Nec equidem negauerim debuisse quædam balnea seorsum, & quasi extra palæstras constitui: partim mulieribus, partim artificibus, & his qui venientes à ciuitate, statim intrarent, & quasi extrà conspectum popularem lauarentur, & abirent. Veruntamen hæc non fuisse balnea, haud dubiè videtur: nam iuxtà eam appictionem, nullus hic videtur Hypocausti locus: quod debuit esse in medio, & commune vtrumque ordini balnearum, teste Vitruuio, at in medio hic est Theatridium maximum. Nec erat consentaneum, vt membra spect aculi essent Stuphæ. Deest & laconicum, nisi fortasse hæc opinio confundat laconicum cum calidario. Sat erat & vnum Apodyterium commune, vtpote vnum vestibulum balnearum: hic duo ponuntur. Et præterea Tepidaria duo, cùm tamen idem sit Tepidarium, quod Apodyterium. Melius ergo mihi videtur dicendum, hæc fuisse partim ipsius Theatridij membra, & partim loca ad vsum Athletarum, idest eorum, qui exerc endi essent coram Theatridio, vtpote Conisteria, Elæotesia, & quædam apertè in plateam, equorum carceres. Duo post hæc Peristilia quadrata oblonga, hinc atque hinc vnum à Theatridio, quasi palæstræ breues, vel deambulationes. Ac in versuris vtrinque, vnum Sphæristerium, quod diximus rotunda forma, cum plurib. (vt scribit Plin. Iunior de villa sua) exercitationum generibus. Vel Sacella, vt notatur per ædiculas, æquis vndique spatijs statuarum. hæc erat primæ faciei partitio. Porrò in altera facie, quæ ab Aquilone eodem commensu huic respondet, videntur fuisse maiori ex parte Gymnasia, philosophis dicata, ac Rhetoribus, reliquisq. qui studijs literarum dedissent operam. Vtpote pars magis remota à strepitu Athletarum; & situ commodissimo, tùm propter amœnitatem vmbrarum (erant enim in hac platea Platanones, vt dicemus) tùm propter grata fontium murmuria, in natationem ipsam cadentium. Quapropter visum est pluribus antiquarijs, in medio hoc spatio à Septentrione fuisse principale vestibulũ totius huius ędificij. Ex quo per medios Platanones patebat aditus ad Natationem, & hinc in porticus, in basilicas, Dietas, & atria, quæ posteà dicemus. Primũ verò à dextra vestibuli, & à sinistra erant Exhedræ plures causæ ante plateã, & cum sedibus Hemicycli forma, vt disputantes & tam loquentes, quã audientes sese omnes aspicerent: & aliquæ patentes: cæu scholæ nostræ ad leuiora studia. Maiorem verò partem exercitationum Gimnasticarum continebãt duę vtrinq. facies laterales, quę cõformes hinc atq. hinc habebant partitiones. Ac fuisse eas ad exercitia dicatas videtur: tũ quia plateæ hæ laterales erant liberæ, & amplæ mille circiter pedũ spatio. Tùm quia membra ipsa partim erant Hemicycli aperti cum sedibus, ac vario ornamento, quod apparet, signorum, ac picturarum: & partim conisteria, Elæothesia, aliaq. membra ad vsum Athletarum opportuna. Totam hanc autem primam circumferentiam circundabant continuæ porticus, quædam ducentas columnas vno stylo habentes. Subinde erant Plateæ, amplæ, & liberæ, vt dixi, tàm quæ ante Theatridium, quàm vtræque laterales. In ea autem, quæ erat ante natationem, erant xistum, Platanones, & Stadium, ad exercitationes maximè æstiuas idonea. Fiebant enim Xista (auctore Vitruuio) inter duas porticus Syluæ, quæ erant Platani, virentesq. id genus arbores consitæ, aptissimo situ antè natationem, vnde aquarum caperent refrigeria. Post Xistum autem Stadium, ita figuratum inquit Vitruuius, vt possent hominum copiæ sine impedimento, athletarum cursus, variaq. alia spectare certamina. Atque hæ omnes erant partitiones quoquo latere, & Gymnasio-

Marginal notes: Posticum — Lib. 5. cap. 22. — Peristilia — Spheristeria. — Sacella. — Gymnasia. — Vestibulũ Hæxdrę. — Hemicycli. — Scholæ. — Xista, & Sylua. — Platanones.

Stadium

nasiorum, & platearum. Summa verò operis maiestas, erat tota moles in medio, quæ communes habebat palæstras cum balneis, ac multimodis earum membris, ac miri artificij. Nam si ædificiorum perfectio proportionibus humani corporis respondere debet, vt Vitruuius tradit, perfectissimè respondet in Thermis Diocletianis, ac melius quàm constituat ex Græcis Vitruuius. Et enim in his Theatridium, vbi erat vestibulum, tanquam caput: Apodyterium, pectus. Hyppocaustum, Stomachus: vmbilicus, maxima, ac regalis basilica in medio: venter, Natatio. Membrorum verò utrinque, quæ sunt balnea, atria, palæstræ, porticus, Diætæ, basilicæ; æqua ratio, ac mensura est, vt brachiorum, ac fæmorum, ita ut quæ ex vna tradetur parte, eadem ex altera pariter intelligenda sit. Incipiemus autem à Natatione, quæ patentissima pars aspiciebat aquilonem: & ex ea à latere per basilicas, ac dietas venimus in atria, exinde in palæstras interiores, ac maximam basilicam, & demum ad balnearũ membra.

Lib. 3.

Diocletianorum mirifica ars, & descriptio.

Natatio.

Erat inquam Natatio in recessu medio ab aquilone, longitudine ducẽtorum pedũ, latitudine dimidio minus, ponte, ac arcubus bipartita ad interiores aditus, vbi nunc facta est maioris altaris basilica. Habebat autem à castello proximo aquæ Martiæ emissarium, quod per occultos tubos ferebat ad Natationem ipsam aquas. Habebat & supernè ad longitudinem fontes varia specie, ac Musæa, quæ teste Plinio, ex pumicibus, ac erosis vetustate saxis extructa (vt hodie quoque Romæ sunt in vsu) specus imaginem referebant, ac fistulis modò apertis, modò clausis, vario, blandissimoq. salientium aquarum lusu, recentes semper aquas in natationem ipsam fundebant. Miris circùm adhibitis ornamentis, quorum etiamnum apparent ædiculæ signorum, & statuarum, fontiumq. vestigia, & columnarum bases.

Emissariũ aquę Martiæ.

Fontes, ac Musæa lib. 36. cap. 21.

Porticus natationis.

A Natatione plura, ac nobilissima membra: primùm ab vtroque capite erant amplissimæ porticus conformes, nimirùm & ad spectacula Natationum, & ad refrigeria constitutæ. Et alię ad altiorem prospectum porticus pẽsiles, minori stylo. Exeuntibus verò à porticu, tam dextrà, quàm sinistra, erat primùm basilica amœnissima, vbi conuenirent omnes, qui vel in palæstras venturi essent, vel in balnea. Idcirco satis ampla, quæ ornatu plasticis, ac picturis adhuc nitet antiquissimis. Hinc recta in Diætam, quæ erat eadem capacitate, sed latior tamen basilica, duplici columnarum stylo tripartita: nam media parte ceu atriolum, erat aditus in atrium maximum, & in palæstris: capita verò hinc atque hinc desinebant in hemycilis, vbi fortasse Athletarum ferrentur iùdicia.

Basilica.

Diæta.

Atria.

In Atrijs erãt Peristilia, hoc est circumcolumnia, quæ faciebant atrium oblongum trecentis pedibus, latitudine dimidio minus. vbi in porticu orientali parte, hæc membra, situ aliquantisper diuerso ab eo, quem assignat Vitruuius. Primò Ephœbeum, in medio, hoc autem erat Hæxedra amplissima cum sedibus; quæ tertia item parte longior quam lata, erat ad exercitia iuuenum dicata. Sub dextra Ephæbei erat Corticeum, seu Coryceum à Coryco, quod videtur pilæ genus in Gal. 2. sa. tu. Seu Choriceum dictum, Choreis nimirùm, ac saltationibus locus proprius. Proximè Frigidarium, locus ventis perflatus, fenestris amplis. Ab eoq. inter in Sphæristerium oblongum, & simplex, ad pilæ ludum aptissimum. Ad Elæothesium, quæ erat ad vnctiones faciendas cella olearia. Sub hoc Conisterium, vbi sicco puluere, vel harena luctaturi se se conspergerent. Ab eoq. iter in Propnigeum, vbi erat in versura porticus Laconicum, quòd referemus suo loco postea. A Peristilio autem, atrioq. intrantibus ad interiores Palæstras, erant Porticus tres stadiatæ, quas hodie occupat longitudo ecclesiæ. Ex quibus media pars amplissima, centum pedum latitudine, super ingentes columnas, altissima prominet testudine, cæterùm ita facta secundum Vitru. vti latera, quæ sunt vtrinq. ad columnas margines haberent, & quales habet hodie via ab Hadriani mole ad Vaticanum semitas, non minus pedum denum, reliquaq. planicies octoginta pedum. Ita qui vestiti ambularent circùm in marginibus, non impediebantur à cunctis se exercentibus. Hæc autem Porticus Ξυϛός apud Græcos vocitatur, in quo Athletæ in tectis stadijs exercentur. quoniam exactè erat in medio, & veluti in corde totius ædificij, vbi maximè conuenire solebat nobilitas ad exercitia hyberna ad ambulationes, & ad spectacula: cæteras meritò excedit partes, tùm magnitudine, tùm regali maiestate operis, altissimis superbissimisq. prominens columnis, & patentissima vndiq. in peristilia, in balneas, in Hypocaustum, in Natationem, ac supernè fenestris illustratur latissimis.

Ephæbeũ

Corticeũ Coriceũ. Choriceum.

Frigidarium.

Phæristerium,

Elæothesium.

Conisterium.

Propnigeum.

Palęstræ interiores.

Porticus stadiatę.

Xistus.

De exercitationum generibus, ac præparationibus ad balnea.

Cap. VII.

Thermarum instituta, ac fines.

CONSTAT ergò hactenus, balnearum loca in Thermis, atque Exercitationum fuisse coniuncta. Idq. optima ratione, quoniam vtrorumque similiter coniuncta erat vtilitas, ac mutua erant inuicem beneficia. Nempe Thermarum ratio duos, imò tres habebat fines: primũ ad disciplinã iuuentutis, quæ sic viribus corporis, honestisq. vitæ conatibus præualere assuesceret: deinde ad sanitatem tuendam, qui duo fuerant fines præ-

præcipui: & demum ad delicias. In quibus omnibus mura balnearum, atque Exercitationum erant beneficia. Nam quantum conferebant balnea lassatis exercitatione, ac labore corporibus ad robur virium reparandum, & ad munditiam; tantundem rependebant vtilitatis exercitia, sine quibus balnea non possunt esse vtilia, maximè sanis. Itaque Galenus in libris de tuenda sant modò balnea Recuratoria virium esse dixit, modò Exercitia Præparatotia ad balneum. Quod frequenter in alijs auctoribus legimus, & succinctè eo Epigramate colligitur Martialis.

Thermarum instituta, ac fines.
Balnearũ & exercitationũ mutua beneficia.
Bal. recuratoria.
Exercitatio, Præparatoria

Non pila, non follis, non te Paganica Thermis:
Præparat, aut nudi stipitis ictus hebes.
Vara nec iniecto cæromate brachia tendis,
Non harpasta manu puluerulenta rapis.

Vidisses igitur tum frequentem ciuitatem, non secus atque hodie nos solemus sacras Ecclesias festis solennibus, frequentare Thermas. Alios quidem ad honestos, quos primo instituto proposuimus vitæ conatus. Alios ad sanitatem tuendam. Et alios ad oblectamenta tam animi, quàm corporis capienda, pro celebritata illa populi, pro variarum rerum, ac ludorum spectaculis. Et denique pro amænitate loci deliciosissimi: vnde βαλεινὰς idcirco dictas græca voce existimat D. Aug. in confessionib. quòd ἀλλειτασάνιας, idest quòd anxietates tollat. Ergo vt pro veteri instituto generosæ ciuitatis, quam diximus in laboribus natam & eductam, magna erat omnium in Thermis celebritas; ita pro tempore, & pro conditionibus personarum, Exercitationes erant variæ, & in varijs locis. Quippe aliæ in Palæstris fiebant, aliæ in Xistis, aliæ in Hexedris, sub dio aliæ, in stadio, & platearum libero spatio: aliæ in pluribus fiebant locis. Nec secus quædam erant communes exercitationes pueris, senibus, iuuenibus, vt eo carmine notatur à Martiale.

Vitæ ratio Romanorum in Ther.
Βαλοσνέα vnde dicta.
Exercitationũ loca.

Folle decet pueros ludere, folle senes.

Quædam propriæ. Iuniores aut lucta, aut cursu, aut saltu, aut pila ludicrisq. id genus exercitijs, cæpissent assuescere in Ephebæis. Quem planè morem representauit Plinius in Bacchidibus, vbi in personam seueri senis indicat pueros primis viginti annis cum Pedagogo in Palæstram antè solem exorientem venisse sclitos, d.

Personarum exercitationes.
Puerorũ.
Iuuenum.

Ibi cursu, luctando, hasta, disco, pugilatu, pila,
Saliendo se exercebant, magis quàm scorto, aut sauijs.

Fortiori autem iuuenta ijsdem quidem exercebantur, vel acrioribus etiam plerumque ludis, halteribus, harpasto, & aliquaudo cæstu. Vel amorum varijs generibus in Palæstris. Vel in Hippodromis cursu equi, vel agitatu. Athletæ vel stadium spectante populo decurrissent, vel acri pugilatu dimicassent, cum cæstibus plumbeis, ac baltheis implicatis manibus, quod certaminis genus erat grauissimũ, ac à virgilio pulchre describitur de Daretis, & Entelli certamine. Alij saltu simul exercebantur & halteribus, item plumbeis globulis. Alij in sphæristerijs lusissent pila, vel folle in plateis, vel Harpasto, quæ pila erat maxima. Seniores quidam, quorum erant ad sanitatem præcipua studia, vt recensuit Galenus, ambulatione dumtaxat antè balneum contenti erant. Alij clara lectione, vel disputatione in Hemicyclis, vel declamatione oratoria, vel cantu musico. Alij modò vno vtebantur modò alio per occasionem, exercitij genere. idcirco nec mirum septies quosdam aliqua die lauari solitos, quod apud Plinium legitur. Alexander Seuerus, vt meminit Lampridius post lectionẽ operam palæstræ, aut spheristerio, aut cursui, aut luctaminibus mollioribus dabat, mox veniebat in balneum. Alijs supplebant diurni operis labores, qui ad recreandum lassatum virium robur vsuri essent in balneo. Cæterùm lenis exercitationis modus erat ambulatio, quam senes, & viri graues, & imbecilles potissimùm obibant. Dignior ad laudem, ae disciplinam, erat exercitatio in palæstris, & armis eorum, qui robustis essent viribus. Et quam σκιαμαχίαν, hoc est vmbratilem pugnam, vt interpretatur Gellius, Græci appellant, ἀποθεραπευτικὴν, ob salubritatem à gymnasticis dictam; Galeno teste. Quis mente concipiat præter publicas Thermas, & palæstras, priuata quoque innumera, & alia publica exercitationum genera? Commemoratione verò dignissimus est (inquit suo tempore) Campus Martius, cùm præter natiuam locorum amænitatem, artis quoque, ac solertiæ admiranda admittat ornamenta: curules pariter cursus, pilam, circum, palæstras, & alia cõtinens equestria certamina. Vel sola Mausolei magnificentia (in quo nos hæc scribimus) argumento est in illa Campi Martij celebritate fuisse Augusto dicatas, & ad ripam Tyberis, locus tunc habens, amplissimaque ambulacra, aliaque ad id requisita opera admiranda. Innumera idcirco prætereo cum his Lusuum illorum genera, quorum (vt cæterarum rerum vicissitudines sunt) vix nomina ad posteras ætates transiere. Nec nostræ professionis est exercitationum singulos modos, aut genera: quibus illi veteres vterentur, recensere, quam partem à Hieronymo Mercuriali, Medico atque Philosopho scientissimo

Cæstus.
Harpastũ
Senum exercitationes. 5. De san. tuen.
Operarij.
2. De san. tu.
1. De san tu.
Campi Martij magnificentia.
Mausoleum Augusti.

elucubratam: propediem in lucem edi tam videbimus. Verùm ex eorum exercitiorum censu quem fecimus, hanc præcipuam habebimus vtilitatem, considerantes quàm longè differat hic præsens nostri seculi viuendi modus, & maximè Principum, nec oportuno posteros destituemus consilio. Sanè vbi illorum temporum vita assiduis dedita erat exercitijs vtpotè quæ & sanitatem conseruarent, & promptiores redderent vires ad singula, tàm animi, quàm corporis munera obeunda; è contra hodie in continuo ocio degitur. Et à principibus maximè, qui ob decorum, ac amplissimi ordinis maiestatem, semotam à communi consuetudine degentes vitam; aut curis animi grauibus iugiter tenentur; aut si ad ludicra aliqui transire soleant; ea inertia sunt, tabellæ, aleæ, vel Trochi nouus modus hùc illuc super mensam agitati: in quo vitæ genere tandem ob desidiam, & anxietatem, totam breui peruertere temperaturam coguntur. Vnde non mirùm est, qui præproperam accelerent senectam, incurrantque facilè aut in morbos renales, aut in podagram, aut in Hemicraniam, aliosque id genus affectus, medioque veluti incursu vitæ deficiant. Quapropter generalissimum hoc, ac saluberrimum sibi quisque proponere debet institutum exercitium necessarium esse ad sustentationem vitæ: in qua re omnes sapientes, variarumque nationum ritus summo consensu conueniunt. Verùm quoniam hoc tempore non solùm plurima veterum exercitiorum genera non sunt in vsu, immò vel ipsorum nomina (vt diximus) sunt obscura, nec adeo illis vti esset possibile, qui nec palæstras habemus, nec Thermas; propterea in gratiam nostrorum principum, aliquot particularium exercitationum genera proponemus ex Galeno, atque alijs antiquis auctoribus, quarum multas si non in campis, & plateis obire poterunt; licebit saltem & in cameris, & in atrijs, ac viridarijs suis, seruata etiam personæ grauitate, percommodè exerceri.

Nostri seculi vita differens ab antiquis.

Exercitia nostri temporis inertia.

Exercitij necessitas ad vitam.

Exercitationum (inquit Galenus) complures differentiæ inueniuntur. Aliæ robustæ sunt, & violentæ, siue vehementes; aliæ mediocres, & lenes. Aliæ singulares, aliæ cum alio fiunt. Et aliæ vniuersas simul corporis exercent partes, aliæ vnam magis, & aliæ alteram. Vehemens exercitatio dicitur, quæ & robusta, & celeris fit: atque hæc multas habet differentias. Quadam enim fiunt ocyssimè agitatis, quædam robore, ac nixu, quædam sine his, quædam, cum robore pariter & celeritate, & quædam lentè. Fodere robusta est, & singularis exercitatio, remigare, discum mittere, moueri celeriter, saltare; idq. sine intermissione maximè. Similiter graue quoduis telum iaculari, & continuatis iactis onere maximo sublato, & accliuis ambulare. Graui armatura tectum celeriter agitari. Continuatus diu cursus. Et iter facere. Per funem manibus apprehensum scandere, quomodo in palæstris solitum erat pueros exerceri. Vel è fune, vel pertica manu apprehensa sublimem pendere, ac diu tenere. Manibus in pugnum reductis, ijsdemque prolatis, vel in altum sublatis. Halteribus, seu globis plus minus grauibus seorsum positis, vtraque se inflectens manu attollere. Horum exemplar adhuc Romæ spectatur in antiquis templis, globi marmore nigro, ac grauissi no, vario pondere, ac perforati in medio, vbi valida manu apprehensi subleuarentur. Quare hæc robustior erit exercitatio, si qui ad sinistram manum fuerit dextra conetur attollere, & sinistra qui ad dexteram. Diuque, ac sæpius identidem facere. Potest & solis cruribus erectus, ac vno loco consistens celeriter exerceri, modò retrorsum insiliens, modò in anteriora vicissim crurum vtrumque referens. Solus similiter exerceri est, summis pedibus ingredi, tensasq. in sublime manus, hanc antrorsum, illam retrorsum celerrimè mouere. Se humi celeriter circumuoluere, vel solùm, vel cũ alijs. Cùm alijs verò & cittã robur, & violentiã multæ exercitationes peraguntur. Vt cursus ad metam constitutam. Vel vmbratilis armorum meditatio. Summis inuicem manibus concertare. Coryco, & parua pila ludere. Stare, nec sinere se loco dimoueri; quo exercitij genere Milo Crotoniates celebratur. Vel se erectum, & circumactum propè astantem mutare. Complecti quempiam manibus, digitisq. pectinatim iunctis, isq. diuellere se adnitens. Medium apprehendere, ac sublatum ceu magnum onus protendere, & reducere. Lucta vtriusq. luctatoris robur exercet. Luctari cum robore est, ambobus cruribus alter alterius crus complecti, manibus inter se se collatis, & collo. Manu altera tanquam fune collo alterius iniecta, ipsumq. retrorsum trahere, ac reuellere. Pectoribus ex aduerso innixi, magno se conatu inuicem retrudere. Ad singularem porrò attinet electionem, qua parte corporis quis vti velit, aut indigeat exercitatione. Aliæ enim vniuersas simul exercent corporis partes, quo nomine ludus paruæ pilæ à Galeno præter cætera commendatur. quod ludi genus nostro potissimum tempore in vsu est, ac pro varietate, pueris iuuenibus, ac etiam senibus, & spectatæ conditionis viris commodum fit. Pilarum genus varium, parua, paganica, harpastum, folle inflatum vel aliud minori globo, ac durius infractum lanugine, exercens cursu, calce, uel manu, vel reticulo, ac vario corporis motu, brachia præsertim, crura, renes, ca-

Exercitationum differentię ex Galeno 2. de san. tuen.

Exercitationum genera.

Halteres quales essent.

Exercitationes cũ alijs.

Lucta.

Vniuersalijs, & particulariũ membrorum.

Lusus paruæ.

Vel Ἀκροχειρισμός, lucta, quæ confertis

caput, oculos. Et locis idoneis in pagis, vnde paganica, in plateis, in vijs, in atrio, ac Sphæristerio clauso super cordam. vel qui trigonalis pilæ lusus dictus est antiquis, iocundus, iactata incessante, per manus hominum eadem pila, ac si in triangulo, dispositi, is mittat, alter manu recipiat, ac remittat continenter in tertium, & cui ceciderit pila mulcta est. quos alio loco enarrandos remittimus. Aliæ exercitationes vnam magis, aliæ alteram exercent partem, lumbos, crura, brachia, spinam, pulmonem, thoracem. Itatio, cursusq. crurum exercitationes sunt. Acrochorismi, hoc est festiuæ saltationes, & Sciamachiæ, crurum, brachiorum, & manuum propriæ. Lumborũ autem assiduè se inclinare, aut pondus aliquod à terra tollere, aut assiduè manibus sustinere. Spinam transuersim exercet, attollere (vt dictum est) alternatim halteres. Thoracis verò, & pulmonis sunt propriæ, maximæ respirationes. Cor. Celsus inter exercitationes imbecilli stomacho conferentes, claram commendat lectionem. Maxima verò vox vocis quoq; instrumenta omnia permouet, dilatatque; naturalem excitat calorem, & quo magis fit assidua, eo magis vniuersis corporis partibus cõmunicatur, vt in nostris concionatoribus experimur, & in libro de voce à Galeno est proditum. Hoc genere exercitationum per vocem, quæ lenes sunt, maximè vti poterunt Seniores, & qui ad motum sunt imbecilles. Ambulatione etiam qui magis validi. Vel equitationes sufficiantur, gestationesq. seu curru, seu pro ægrotantibus in Scimpodio, & Sella portatili. Vltimò Frictiones suppleant. His omnibus exercitationum generibus, imò infinitis alijs (vt Galenus inquit) docebant Pædotribæ exercendum esse: & vel in palæstris, vel extrà, vel in alto puluere, vel conculcato, & firmo solo, & omnino antè balneum. Quibus & nos iuxtà præsentem viuendi modum, siue pro preparatione, siquis velit ad balneum, seu sine balneo, vt pleriq; hodie facimus, percommodè vti poterimus. Sed de exercitationum emolumentis alio loco occurret dicere: nunc ad describendas balnearum partes in Thermis, ac alia in eis requisita explicabimus.

sũmis manibus po test. Trigonalis pila.

Libro 2. cap. 8. Clara lect.

Lenes exercitationes, lectio, & ambulatio. Cap. 18.

De Natatione. *Cap. VIII.*

INTER principes autem Thermarum partes, primùm de Natatione oportet dicere, quæ situ boreali frigidas, ac puras statim à fontibus admittebat aquas. Erat enim Natatio (vti diximus) locus à partibus balnearum separatus: nimirum quia singularis eius erat, ac proprius vsus, non tàm quidem ad lauationem, quàm ad exercitium. Est enim natare laboriosum, quod ita iactatis manibus, ac cruribus assiduè, vniuersæ corporis exercentur partes. Quare rectè Aristoteles in Problematibus natationem, ob laborem, cursui comparat. Et Oribasius eam inter alia exercitationum generat adnumerat. Antiquissimum verò fuisse hunc morem, ac proprium Italicis meminit Virgilius, dum pulchre facit Turnum iactantem fortia corpora suorum Italum lib. 9.

Natatæ est quoddam exercitium. Virgil.

Durum à stirpe genus: natos ad flumina primùm
Deferimus, sæuoq. gelu duramus, & vndis.
Venatu inuigilant pueri, syluasq. fatigant:
Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.

Vnde & natationis in frigida legitur, fuisse primum, ac antiquũ in vrbe vsum ante baldea: quando scilicet constitutæ fuerunt exercitationes in campo Martio, vbi iuuenes (teste Vegetio) puluerem, sudoremq. detergerent, simul atq; ad obeunda aquarum pericula exercerentur. Et Galenus testatur de suo tempore, pueros in aquis λυμνασικὰς παιδίας facere consueuisse, id est, quòd prima fiebant in aquis pueritiæ rudimenta. Itaq; preter Tyberis commoditatem, propria ad hunc ritum loca constituta fuisse in vrbe diximus, quæ diuersis explicata nominibus inuenimus, Natationes, Piscinas, Stagna, atq; etiã Naumachias. Piscinæ dictæ, quòd & pisces haud dubiè continerent, non tamen ad vsum piscium, nam ad hoc propria erant viuaria, sed ad munditiam seruandam aquarum, & amœnitatem. Videtur autem exercitationum huiusmodi caussa, primùm constituta fuisse Piscina publica dicta sub cliuo Capitolino, ad quam (vt Festus Pompeius est auctor) & natatum & exercitationis causa veniebat populus. Ex ea & piscinæ aliquando sunt dictæ particulares natationes, & labra lapidea, qualia Romæ videmus maxima, necnon portatilia, ac lignea ad vsum etiam calidarum aquarum. Quod auctoritate constat M. Tullij ad Q. Fratrem de suis balneis, Latiorem (inquit) piscinam voluissem, vbi iactata brachia non offenderentur. Has à Galeno, ac alijs Græcis auctoribus, modò κολυμβήτρας, modò βαττιςήρια dictas legimus. Parua autem Solia, peluesq. πυελοὺς; quam differentiam planam faciunt Galeni verba lib. 7. methodi, vbi ad ventriculi siccitatem curandam, quæ Hecticam minetur, natationem in balneo factam consulit ἐν τοῖς κολυμβήτραις, idest in piscinis natando constitutis, potius quam ἐν τοῖς μικροῖς πυελοῖς. Memorantur porrò & Neronis Stagna, vbi Amphitheatrum à Martiale ponitur in primis Epigrammatis d.

1. De san. tuen.

Piscina, & viuarium.

Piscina publica.

κολυμβήτρας-

βαττιςήρια.

πυελοὺς.

Stagna.

Hinc

Hinc, vbi conspicui venerabilis Amphitheatri
Erigitur moles stagna Neronis erant.

Neronis nomine stagna duo. Nauale stagnum. Naumachia.

Quod tamen stagnum non planè constat an ad natationis vsum, an pro Naumachia fuerit à Nerone constitutum. Vsum tamen vtrumque præstare poterat, ficut & de altero eius nominis meminit Tacitus, clausisse Neronem in valle Vaticani spatium, in quo equos regeret, apudq. nemus, quòd nauali stagno circumposuit, consenisse. Stagni huius in Vaticano Naumachiæ nomine meminit Egesippus Græcus auctor, in D. Petri & Pauli martyrologijs. Cæterùm Naumachia post nationes, & balneas, altioris fuit instituti quàm ad natationem, nec nisi post imperia principum inuenta. Nempe in qua nautici certaminis fieret spectaculum, vel ad disciplinam militarem, quò faciliùs milites pericula fluminũ, vel naualis belli, cùm opus fuisset, possent euadere. Sic Polybius refert Romanos primo bello Punico, qnod aduersus Chartaginenses gesturi erant, milites suos in nauali disciplina exercuisse. Et Suetonius Augustum cùm esset contrà Pompeium iturus, in portu Iulio apud Baias, milites in nauali exercitatione tota vna hieme detinuisse. Vel erat Naumachiæ vsus ad delectationem populi, vt cætera spectacula. Plura enim erant quæ præberent animo delectationem: primò aluei magnitudo, ac Cyrci cuiusdam amplissimi forma, edita ad commoditatem tanti ludi, in conspectu maximæ ciuitatis. Deinde classis in eam, etiam magnarum nauium introductio, & ludus ipse certaminis. Et demum populi celebritas, & vel ipsa aquarum copia, atq; amœnitas, maris instar tranquillissimi. Et quæ apertis euripis tantam vim aquarum vno haustu reciperet, laxaretq. finito spectaculo. in quo mouet admirationem aduenæ Martialis, dùm sic adulatur Domitiano.

Martialis locus.

Si quis ades longis serus spectator ab oris,
Cui lux prima sacri muneris ipsa fuit.
Ne te decipiat ratibus naualis Enyo,
Et par inda freti, huc modò terra fuit.
Non credis? spectes dum laxent æquora Martem,
(Parua mora est) dices, hic modò Pontus erat.

In Cyrco Naumachia. Gabiusa aqua Mariana. Augusti Naumachia. Domitiani. Heliogabali.

Ex qua planè auctoritate colligitur, in Cyrco tàm maris quàm terræ celebrari spectacula debuisse: vbi modò terra (inquit) modò pontus erat. Quod Cyrci Maximi situs confirmat inter Auentinum montem, & Palatinum depressus, in quem Gabiusæ aquæ riuus, quem Marianam posteri dixerunt, perpetuò influit. Propriè verò ad vsum naualis certaminis, duæ fuerunt certissimæ Namachiæ. Primæ Augusti trans Tyberim, adducta ob id in eam Alsietina aqua, vt Frontinus meminit, quæ sapore, & crassicie marinam aquam æmulabatur, in qua faciliùs natatur, vt testis Aristoteles est. Altera verò, & magis celebris, fuit Naumachia, quam Domitiani diximus, sub colle Hortulorum, ad emissarium aquæ Virginis. Auctore Suetonio, qui asserit Domitianum circunstructo iuxtà Tyberim lacu (inter campum Martium scilicet & ipsum collẽ Hortulorum, vbi nunc iuxtà S. Syluestri ædem apparent vestigia) nauales pugnas in eo, penè iustarum Classium edidisse. Luxuosissimus Heliogabalus, euripis vino plenis, Naumachiam hanc exhibuisse, tradit Lampridius. Sed nunc ad partes balnearum proprias accedamus.

De partibus balnearum, & de Milliarijs vasis in Hypocausto. Cap. IX.

Exercitationũ plura loca, quam balnearum. Balnearũ situs.

BALNEARVM verò in Thermis non eam videmus copiam, quam de exercitationum locis iam diximus. Ex quo planè videtur, quòd multo plures essent qui exercerentur, & qui frequentarent Thermas ad spectacula, quàm qui lauarentur. Et eodem tempore magna hominum copia exercebatur, & qui vno, & qui alio exercitij genere. At ad balneas intrantium continua fiebat successio, nam cùm priores occupassent loca, reliqui (vt scribit Vitruuius) circunstabant, dum lauarentur. Pleriq; sani, ac robusti, postquàm in exercitijs incaluissent, nullis ferè alijs vtebantur balneis (vt infrà monstrabitur) nisi natatione. Quæ pars idcircò erat amplissima, & exercitationibus tàm subdialibus, quàm internis commodissima. Vel transissent dumtaxat ad balneas calidas, atque illico egressi insiliebant in frigidam. Summa ergo artificij in balneis hæc fuisse videtur, vt in loco essent quàm commodo omnibus sese exercentibus; ac mirandi planè artificij in ministerijs tot aquarum, calidarum simul, & tepidarum, quæ continuè ex se funderentur in balneas. Pro commoditate, ac ratione lauationum, erant vtplurimum expositæ ad meridiẽ, vnde solis semper illustrarentur, ac fouerentur aspectu. Nam tota ea facies anterior erat distincta in duos ordines balnearum, vnum à dextris Hypocausti, & alter à sinistris. Et vterque ordo distinguebatur in quatuor Cameras, conformes vtrinque, ac ita collocatas, vt ex

vna

vna in aliam pateret aditus. In medio quidem Hypocaustum, vtrinq; verò in versuris Laconicum, deinde consequenter calidarium, frigidarium, & tepidarium; vt planè singula explicabimus. Principio contrà Theatridium, quod in prospectu platearum à situ meridionali proposuimus, progressu ferè ad mediam plateam, erat ex communi assignatione, Apodyterium, seu Tepidarium. Quem locum laxum, & hilarem describit Plinius ad Apollinarem, hoc est amœnum, ac mollis teporis, tùm solaribus radijs à meridie illustratum; tùm proximi Hypocausti vapore laxum: vbi nimirùm ingressuri ad balneas exuebant vestes. Quæ quoniam prima occurrit, ac nobilissima Thermarum pars, nobilissimi etiamnum apparet artificij, ac regale potius dixerim tantæ molis vestibulum. Figura octagona, in quadrum oblonga, ac hemicyclis quaq; facie distinctum, cum aditis vndiq; intercolumniorum, columnisq. supernæ testudinis altissimis, quæ tàm auctoris, quàm operis summam maiestatem vel ipsa appictione ostendunt. Vnde melius hanc partem, quam doleo nostris diebus deiectam, anteponendam pro prima porticu ecclesiæ, à Michaele Angelo Bonaroto desiderauerim. Hinc introrsum modicus patet introitus in Hypocaustum; siue (vt melius dicam) super Hypocausti locum, qui rotunda forma, cum opportunis hinc atq; hinc membris, nunc primis nouæ Ecclesiæ sacellis dicatus est. Tota enim infrà moles huius ædificij, concamerata inuenitur, ac distincta ad diuersos vsus. Aliæ Cryptoporticus erant patentes ad refrigeria in magnis caloribus. Aliæ calidarum, aliæ frigidarum aquarum ductus, aliæ calorum æstuaria, aliæ grandes cloacæ, vnde lauationes exonerarentur, & alia deniq; Hypocaustum, atq; Hypocausti membra. cuius mirificam artem, ac vasa, hodie vel ex hominum mentibus abolitam, delineata prius figura, quam diligenter explicabimus.

Apodyterium seuTepidariū. Hypocaustum.

Cryptoporticus. Fornacatores.

MICHAELIS ANGELI GIDETTI
ROMANI I. C. CARMEN.

De Vasis Myliarijs in Thermis Andreæ Baccij.

An nitidas primùm lector mirabere Thermas?
Vel quas delicias ex his daret inclyta Roma?
Mirare hic potius cogitans Myliaria Lymphas
Frigentes, calidas, tepidasq. referre perennes?
Hæc si laudauerim, & tantas qui reperit artes;
Laudabo dignè. tandem dedit ille caducas:
Baccius at stabiles reddit, ritusq. Vetustos
Innouat, ac tantas moles miro ordine pandit.

Erat ergo Hypocaustum fornax inferior, vbi fornacatores (vt vocabulo vtar Iureconsulti) curam succendendi ignem habebant in Thermis. Erat autem vnicum, teste etiam Vitruuio: collocatum tamen in medio, vt communis eius esset vsus vtrisq; caldarijs, ex vna parte virilibus, ex altera mulieribus. Idque per opportuna æstuaria, qui erant meatus ab Hypocausto perpetui, vnde calores occulti in cameras caldariorum ipsorum penetrabant. Quod tetigit in primo Syluarum Papinius d.

—Vbi languidus ignis inerrat
Aedibus, & tenuem voluunt hypocausta vaporem.

Super Hypocausto tria erant composita vasaria ænea, vel plumbea (vt Palladio placet) ænea tamen patina subiecta. Quorum idem erat nomen cum cameris prædictis, vnum Caldariū, alterum Tepidarium, tertium Frigidarium. Græcis hæc Μιλιαρία, Latinis (vt apud Catonem, Senecam, atq; Palladium legitur Myliaria; vel (si mihi liceat etymologiæ præferre claritatem) Myliaria dicta, à magna fortasse capacitate, quasi plus mille librarum aquæ caperent. Quippe id genus vasa, teste Vitruuio, maximi aheni instar, ac testudinata ad circinum, ita erant collocata, vt ex Tepidario in Caldarium quantum aquæ calidæ exisset, influeret de Frigidario in Tepidarium ad eundem modum. Atq; hinc planum artificium est, in quo tantopere laborauimus, quomodo ad communem vsum tanta aquarum copia ex vasis suppeditaretur in balneas. Quod restituo in lucem ex Seneca, qui dum ad Lucillum mira deliciarum inuenta sui temporis detrectat, hoc asserit obiter. Construi solitum in ipsis Myliarijs Dracones, quæ erant fistulata vasa tubæ instar ære, tenui, per decliue myliario circundata, vt aqua dum ad os draconis conglomerati specie pluries eundem ignem ambiret,

Vasaria tria.

Μιλιαρία.

Dracones in vasis.

ret, per tantum flueret ſpatij, quantum acquirendo calori ſatis eſſet. Quare triplex ſemper aqua in vaſis, ac infinitæ copiæ, calida, tepida, frigida, nam ſucceſſiuas vas ex vaſe capiebat aquas. [Caldariũ vas.] primum quidem, quod Caldarium dicebatur, ſuper prima hypocauſti ſtratura collocatum, tanquam omnium vaſorum vas, calfactas per draconis inuolucra fundebat aquas. [Tepidarium.] Secundum ſuper hoc erat Tepidarium, quod à primi vaſis vaporibus modicè incaleſcebat. [Frigidarium.] Tertium Frigidarium: vtpote quod frigidas ſtatim ab emiſſario aquas capiebat, & quantum ſubiecta vaſa vacuabantur, tantùm hoc nouarum aquarum infundebat ſine fine. [Mira ars ad imitationẽ naturæ.] Quod mirum haud dubiè artificium didicit ars ab operibus naturæ, quæ ſic longiſſima fecit inteſtinorum inuolucra, vnde longius alimenta continerentur ad perficiendam eorum digeſtionem. quod notat mirificè Galenus in 5. & 6. de vſu par. libro arterias, ac venas, quæ eſſent emiſſaria ſpiritus, & ſanguinis, non à vicinis, ſed à fonte, ac longiſſimè naturam deduxiſſe. [Galeni locus.] Vt quæ ad mammillas pertinet, & ad vaſa ſeminaria, quo perfectiorem ſcilicet longo tractu & lactis ad eas, & ſeminis perducerent ſubſtantiam. [Modus diſtributionis aquarum.] Ex conſtructis verò illis vaſis, ac Hipocauſtis, quomodo vſquequaq; ad opportunas partes percurrerent, ſeu perducerentur aquæ, & calores; obſeruauimus quidem in Thermis Diocletianis, dum his annis ad eccleſiæ cultum eruerentur, vndiq; ſub pauimento etiam platearum extructa fuiſſe ſpatia cuniculata, ac ſuſpenſa largis tegulis lateritijs, quę ab Hypocauſto deducta videntur & igni ſimul vaganti, & influentibus aquis fuiſſe peruia ad omnes partes. [Emiſſarij locus.] Cæterùm emiſſarij influentis ſupernè aquæ obſcura adhuc ratio in Thermis eſt. Nam videmus quidem ad ipſas propria aquarum cæſtella deſtinata: quale extat in Diocletianis poſt palæſtras orientali parte. Et in Antonianis à tergo Theatridij ad meridiem. Horum tamen altitudo nullibi excedit planiciem balnearum. Nec vllus eſt modus, neq; artificij vllius veſtigium in ſummis Thermarum teſtudinibus apparet, vnde tam altè deduci potuiſſent aquæ. Imò fontium ſtructura, qui varia ſpecie, ac modulo fluentes ſtatim ab emiſſario refunderent aquas in ampliſſimam Natationem, quæ nunc clauſtro eſt occupata, à ſummo vſq; faſtigio ſalientes videntur habuiſſe fiſtulas. Niſi fortaſſe dicamus, conſtructos fuiſſe à proximis illis caſtellis infra pauimenta, totius molis canales occultos, quorum aliquæ viſæ ſunt reliquiæ in eruendis ad nouam eccleſiam macerijs; atq; exhinc aquas deduci ſolitas in natationes, in fontes, ac alias piſcinas. [Rotæ ac Tympana aquarum.] Hinc, tanquàm à communi fonte, per rotas ac tympana, ac id genus alias machinas aquę hauſtorias, quas deſcribit Vitruuius lib. 10. à miniſtris balnearijs, vel etiam iumento alligato, ſubleuatæ aquæ in ſupernam ipſi Hypocauſto piſcinam infundebantur, quæ ſponte poſteà in ſubiectum frigidarium caderent, & ex frigidario rurſus in Tepidariũ, & conſequenter in Caldarium, veluti diximus. Vnde plena ſemper vaſa ſuis aquis, imum calida, medium temperata, ſupremum frigida, quæ per fiſtulas æneas hinc atq; hinc in quolibet vaſe compactas, [Fiſtulæ aquarum.] verſis ad vnumquenq; actum epiſtomijs, fundebantur. Vbi nota harũ ductuum in balneas alterum artificium. Erant tubi ænei erecti, tres à dextera, & tres à ſiniſtra myliarijs, muſicis organis non abſimiles. [Tubi & Epiſtomia.] Qui ad firmitatem, ac robur faciebant ipſis vaſibus: ſimul atq; artificio ferè ſimili, quo nos hodie Romæ nympheis ac viridarijs damus, vel arcemus aquas, habebant fiſtulas infra parietes occultas, quæ in cameras balnearum, vbi opportunis locis eſſent epiſtomia, infundebant aquas. Quod ex eodem Seneca non eſt dubium, dum minimæ lautitiæ adſcribit, quod continuè aqua calida ex ſe funderetur in balneas, ac recens ſemper, veluti ex calido fonte per cameras tranſcurreret. Et ex Galeno iam de camerarum diſpoſitionibus dicemus.

De Laconico, & de Solijs balnearum. Cap. X.

[Baln. virilia, & muliebria.] ORDINES quidem balnearum in Thermis duos diximus, vtrinq; ſcilicet ab Hypocauſto vnum, teſte Vitruuio, alterum virilium, alterum muliebrium. Nam vt ſcribit Gellius lib. 10. cap. 3. auctoritate Varronis 2. de Analogia, Pudor non patiebatur vtrumq; ſexum ſimul lauari; ſed commoditas coniungi deſiderabat. Quanquam in his, quæ poſt Varronis, & poſt Vitruuij ætatem factæ ſunt, hæc diſtinctio non mihi veriſimilis: quando aucto ritu exercitationum, ac lautitia in Thermis, vix publicas potuiſſe virorum frequentiæ ſufficere videtur. Itaque promiſcuas potius ex eo tempore fuiſſe reor, ac honeſtis mulieribus ſatis feciſſe priuatas, vel quas principes matronas conſtituiſſe iam ſcripſimus, Agrippinæ Neronis matris balneas, Olympiadis, atq; alias. [Camerę quaternæ in baln.] Cameræ in quoq; ordine quaternæ, Laconicum, Calidarium, Frigidarium, & Tepidarium. Vel ternæ ad minus: hoc enim non videtur dubitandum, non fuiſſe Thermas vno ſtylo vbique, neq; vno ordine partium, & tàm in publicis, quàm in priuatis. Et hinc in auctoribus tanta earum inuenitur varietas. [Celſus.] Quatenus ponit Celſus lib. 1. cap. 4. dum ſcribit, ſub veſte primùm paululum in Tepidario ſudare ſolitos: tùm tranſire ad Calidarium, vbi ſudabatur largiùs, quod

quod ponit pro Laconico: tumq. aut calidam descendere, aut in Tepidam; deinde in Frigidam. Easdem ponit Galenus lib. 10. Methodi, à Laconico incipiens: Primùm enim inquit ingredientes in aëre versantur calido: hinc secundò in aquam calidam descendunt, quod propriè λουτρόν ait appellari. Ab hac mox in tertiam frigidam ibant: & tandem in quarta sudorem detergebant, quod erat Tepidariũ, seu Apodyterium Græcè dictum; in quo & Celsus dicit, se nouissimè qui se lauissent abstergere, & vngere consueuisse. Quem planè ordinẽ & in his Thermis, quarum videmus vestigia, seruatum inuenimus. Extat Laconicum ad sudationes in quoq; primæ faciei angulo vnum, idq. non adeò magnum, huius enim partis non erat vsus cõmunis, neq; adeò necessarius omnibus, vt quibus satis ad sudandũ exercitia fecissent. Sed imbecillis proprius, & qui minus validi ad exercitia, sudores hoc loco excitabant: subinde intrabant ad cęteras balneas. Nomen autẽ deduxit à Laconibus: quos hunc ritum primò instituisse, Plutarchus in Alcybiadis Lacedemonij vita est testis. Græci aliquãdo Πυριαθηριὸν, & nonnullis ὑποκαυςὸν dictum, ob igneum in eo vaporẽ: Latinis modò calidarium modò Cella calidaria, Senecæ Sudatorium, Laconicũ verò communiter omnibus, & Ciceroni quodam loco ad Atticum. Suetonius in Vespasiani Cæs. vita, Sphæristerium hanc partem appellat à figuræ rotunditate. Locus quippe concameratus ac rotunda specie, habens, auctore Vitruuio, in hemisphærio lumen, ex eoque clypeum æneum cathenis pendens, per cuius reductiones perficeretur sudationum temperatura, vaporibus nimirùm sic retentis, vel difflatis. Erat autem huius instituti ratio, vt scribit Dion in Annalibus, vt fusè intrantes in hac parte sudarent, & subinde vnctione adhibita, statim descenderent in frigidam. Quod planè clarius ex Galeno fiet posteà, ac à Martiali obiter tangitur in Hetrusci Thermis, ad Oppianum tribus versibus.

Galenus. / λουτρόν. / Pyriateteriũ Hypocaustũ. / Calidarium. / Sudatorium. / Sphęristerium. / Libro 5. cap. 10. / Clypeus Laconi. / Laconici vsus.

Ritus si placeant tibi Laconum
Contentus potes arido vapore
Cruda Virgine, Martiaq. mergi.

Virginem dixit, & Martiam in his balneis Romanas aquas, blandissimi frigoris. Videtur autem Laconici aërem, siccum quidem fuisse, atq; igneum, tepidum tamen aquarum vaporem potuisse suscipere. Proinde Celsus in eo, assas dixit sudationes lib. 3. cap. 27. alibi exsiccari dixit corpora: Seneca exanimari, Galenus & alij medici interdum elixari, Oribasius planè aërem feruidum dixit, ac præhumidum in Laconico. Quod rationi consonum fit: nam ex æstuarijs, partim quidem siccis, ex quibus iam diximus ab Hypocausto occultos penetrare ignes in cameras; partim aqueis per suos tubos ac spiracula, vapores mixti ad hemisphærium Laconici petentes, sub curuatura magni clypei in tenuissimas conuertantur aspergines, quæ imbrium modo super capita eorum, qui morabantur in Laconico depluebant. Idipsum obiter, sed claro exemplo explicat Aristoteles, seu quiuis alius author in 11. de Plantis. Quemadmodum, inquit, calor in balneis humorem trahit, & vaporem conuertit, qui eleuatus, ac multiplicatus (nimirum sub clypeo Laconici) in guttas vertitur. Potest autem hæc prima pars suo tenui calore (dicebat Galenus 10. Methodi) reseratis vndique meatibus, liquatisq. per totum superfluis, sudores, vtilesq. madores elicere, quæ inæqualia sunt æquare, cutim laxare, & multa quæ sub hac detenta erant, vacuare. Ex Laconico aditus in Calidarium, quod propriè λουτρόν, hoc est lauacrum dicitur, eodem teste, & calidum Solium. Patet autem hæc pars, duplex magnitudine ad cæteras cameras: vt cuius in balneis maior erat necessitas, longior in eo fiebat mora, ac vsus frequentior, præsertim minus validis ac imbecillis. Vbi meminisse oportet ex Celsi verbis, quæ paulò ante retulimus, vel in calidam fieri descensum, vel in tepidam, & quasi ad vtentis arbitrium potuisse temperari. Et Galenus in 3. de San. tuenda idem uidetur asserere, nimirùm quòd in calido Solio aqua, ex uasis quæ diximus milliariorum calidis, tepidis, ac frigidis, poterat ad usum trifariam comparari, nempè temperatam fieri, tepidam, ac iusto calidiorem. Quam tamen uarietatem non uideo potuisse fieri in publicis lauationibus, sed in priuatis, uel ad priuatos usus. Nam in Thermis, parabatur à balneatore aqua ad usum publicum, uno tenore calida. Vel attemperata semel pro multis. Quod declarant auctoritates scriptorum, qui alias Thermas appellant frigidas, alias blandas, alias feruidas: uti frigidas significauit Martialis in primo Epigrammatum.

Vaporum qualitas in Laconico. / Facultates. / Calidum Solium. / An baln. vno teno re calidę / Thermæ aliæ frigidæ, aliæ calidæ.

Aestiuo serues vbi piscem tempore quæris.
In thermis serua Ceciliane tuis.

Idem in 10. Neronianas indicat fuisse calidissimas, eo epigrammate.

Temperat hæc Thermas nimios prior hora vapores
Halat, & immodico sexta Nerone calet.

Meminit Plutarchus in Symposijs Græcos primùm & item Romanos lenibus, ac tepidis dumtaxat vsos, quasi pro modestia: Vt Alexander Magnus in balneo febricitans dormierit,

Frigidum Solium.

Vſus.

rit, & Galatharum mulieres pultem cum pueris ſuis inter lauandum eſitare conſueuiſſe: poſteà acerrimas, ac laniantibus ſimiles corpora parari aquas cæpiſſe. Atq; hinc vſui erat frigidarium, ſeu frigidum ſolium tertio loco, in quo aqua exquiſitè, ad hunc videlicet vſum inquit Galenus 10. Methodi, vt quæ fuerant excalefacta, ſiue in anterioribus Solijs, ſiue in exercitijs, hic refrigerarentur, ac vires denſata cuti firmarentur. Qui enim ſubdit, hoc modo à calidis lauationibus, ſudationibusq. laconicis ſtatim in frigidam non deſcendiſſent, paulo poſt tranſpirato immoderatius calido innato, totum corpus frigidius euaſiſſe ſentiebant. Quod ſanè frigidæ lauatio fieri prohibebat, totum ſemel corpus conſtringendo, & conſtipando, non ſecus atq; accidere ſolet calenti ferro, quod quùm in frigidam mittitur, & refrigeratur, & induratur. Atq; huius rei cauſſa potiſſimùm conſtat inuenta fuiſſe balnea, pro imbecillium videlicet corporum robore: hoc eſt vt imbecilla corpora præcalfacerent, itaq. ad frigidam Solium præpararent.

Frigidarũ prerogatiua.

Adeoq. præualuit ſemper frigidarum vſus, vt vix quidam alijs balneis vterentur. Carmis Maſſilienſis medicus, ætate Neronis, ſcribit Plin. lib. 29. cap. 1. damnatis prioribus medicis, ac balneis, frigida lauari hybernis etiam algoribus perſuaſit. Merſit ægros in lacus. Videbamus ſenes conſulares in oſtentationem vſque rigentes. Ex frigido tandem Solio erat exitus in Tepidarium, tepidi ſcilicet aëris, quod diximus Apodyterium, ſiue Spoliatorium. Et erat finis in balneo.

Cella olearia, & Tonſtrina.

Vnctiones in Thermis.

Antè Tepidarium tamen in Diocletianis commodè eſt (vt videtur) Cella Olearia, eademq. Tonſtrinæ fortaſſe locus, vbi nimirùm olea ſeruarentur, atq; vnguenta, alijq. odores ad opportunos vſus, & qui vellent barbæ, & capillorum cultui vacarent. Erat antem hæc pars vna de neceſſarijs, ac eſſentialibus (vt ita loquuntur) in toto ritu Thermarum, quando hic mos erat communiſſimus, vt quiſq; lotus, ſimplicis ſaltem olei vnctione vteretur, tùm vt ſudores inhiberet, tùm vt ſe ab extrinſecùs ambientis iniuria vendicare poſſet. Hunc enim tenorem in omnibus ferè, quæ hùc ſparſim adductæ ſunt, auctoritatibus obſeruabis: primùm legitur exercitium, deinde balneum, vbi frictio fiebat, & deterſio, mox ſtatim frigidæ lauatio, poſteà cibus, & potus, vltimò ſomnus.

Olei munus publicum.

Proinde recolo me legiſſe pluries in vitis Principum, ſicut inter munera publica erat Congiarium, erat Recta, erat Sportula, ita oleum aliquando publicè donatum, quo in communi veluti gaudio, quiſq; frueretur in balneis. Nimirùm vel Thermis tùm primùm dicatis, vel faſtu aliquo Principis. vnctionum verò, quas quiſq; ſibi priuatim deferebat ad balneum, luxus legitur inæſtimabilis.

Balnea cõſperſa vnguẽtis.

Qui delicatè viuerent, vel imbecilles, odoratis vnguentis refouebant ſpiritus. Quoſdam legimus iuſſiſſe ſpargi parietes vnguento. Vt ſimul (equidem puto) & lauarentur, proiectis in alueos ita imbutos aquis ipſis, & vngerentur, ſic penetrante exactiùs vnguento, & odorem, virtutemq. ſuam diutius ſeruante in corpore. Atq; ita Caium Principem ſolitum lauari, teſtis eſt Suetonius. Scribit Lampridius Heliogabalum nunquam in Piſcinis lauari ſolitum, niſi illæ croco, alijsuè precioſis vnguentis perfuſæ fuiſſent. Vel planè conſperſis eo modo ad luxum parietibus vtebantur, vt dum quis ſe parieti confricaret (quòd aliqui facere ſolebant, vt apud Spartianum in Hadriano legimus) ſine miniſtris, ac etiam proprijs manibus perungi liceret.

Balneum vnguentis præcioſi.

Galeni locus notatur.

Oleà, & vnguenta præcioſa.

Vſus in bal. & in cõuiuijs.

Nero autem profuſiſſimus, non ſolùm calidis balneas ſpargebat odoribus ſed frigidis quoque vnguentis lauabatur, ſcribit Plinius. Recenſentur autem hoc in genere vnguentorum per multa; quæ (vt Galenus ſentit 111. de San. tuen.) Romanorum lautitia inueniſſe videtur. Complura tamen eorum nomina inuenio apud Græcos auctores antiquiora, Megaliũ, Mendeſium, Metopium, Oenanthinum, Erotinum, Rhodium, Amaracinum, Cyprinum. Quorum Plinius meminit; & alia poſteà, quæ apud Reges Parthos aſſerit comparari ſolita, vt Regale idcirco nuncupatum, Suſinum, à patria, & Nardinum, quod & Foliatum dictum fuiſſe. alterum Spicatũ, quod idem Nardi Piſtici precioſi legitur in Euangelio. Teſtatur Dioſcorides in oleo Iaſmino, hęc precioſa, tàm vnguenta, quàm olea, non in balneis ſolum vſurpari ſolita, ſed apud Perſas inter Epulandum quoq; dari odoris gratia. Quem morem fusè proſequitur Athenæus in libro Dipnoſophiſtarum quintodecimo, & antè ipſum ex noſtris Valerius Max. lib. 11. titulo vnguenti, coronarumq. in conuiuio dandarum, ſecundis menſis: Emanaſſe id (inquit) à Parthis, quorum deliciarum plenæ ſunt hiſtoriæ, ad Medos, & Syros, ac diu Spartanos, ac Ionas eo ritu conuiuari conſueuiſſe.

Coronarum ratio in conuiuijs.

Vnguentorũ ratio.

Donabantur autem inter bellaria diſcutientes tùm coronis capiti impoſitis ex viridantibus herbis, fragrantibusq. floſculis contextis, Leucoio, Baccare, Helichryſo, Hyacintho, Narciſſo, Anemone, & coronarijs eiuſmodi vel pluribus his, vel ſingulis. Tum vnguentis id genus ſuauiſſimis, precioſiſſimisque capite, ac facie præſertim per pueros inunctis. nec ſolùm ad odorem, & gratiam conciliandam dicit Athænæus, verum etiam vt ſenſus excitarentur ſuauitate, ac puriores, ſanioresq. poſt dapes efficerentur. Coronarum ritum legimus, & apud Romanos inter apophoreta in conuiuijs: vnguentorum verò ſolùm in balneis; quæ primum in alabaſtris, gutisque aureis, vel etiam corneis pueris anteferebant in balneum, mox ob luxum, quem diximus prin-

aureis, vel etiam corneis pueri anteferebant in balneum, mox ob luxum, quem diximus principum, in tantam venere copiam, vt vsus eorum ad vulgares quoq; defluxerit, quod seriò arguit Iuuenalis.

Mœchis foliata parantur.

Porrò ad cutim detergendã erant Strigiles,& Smegmata, quæ Græcè dicebant, varia, moris (vt legitur apud Danielem) antiquissimi in balneis. Adferte ad me dixit Susanna puellis, oleum & Smegmata, vt lauer. quorum varia erat materia. Alia ex farinis, quæ erant in stuphis familiaria, alia, liquida, alia concreta, ac solida vt sapo. Ad sudores autem cohibendos, & conciliandam à balneo gratiam, quædam siccis constabant odoribus, quæ (vt Plinius aliquando meminit) Diapasmata dicebantur, quasi conspersoria, Cyprini pulueris, instar, quo hodie vtitur odoratissimi: de quo ebrimum, putidamq. Fescenniam, alludit Mart. 1. epigrammatum, eo carmine.

Quid? quòd olet grauius mixtum diapasmate virus.

Vt redeamus ergo ad cameras, Apodyterium erat principium, & finis in balneo. Principium quidem, nam ibi primùm se exuebant, ac vestes deponebant, deputatis ibi capsarijs, vel proprijs pueris, qui eas seruarent. Ad vitanda autem vestium, ac aliorum vtensilium furta, lege erat cautum, vt balnearij fures morte mulctarentur. Quæ antiquissima fuit promulgatio, ac singulare de ea extat problema apud Aristotelem sect. 29. Cur qui ex balneis furatus esset, aut ex palæstra, aut ex foro, aut ex eiusmodi loco publico, grauius puniretur? vel quia impudentiores (inquit) sint, vel quia nulla diligentia à publicis furibus cauere possumus. & quia grauatur furtum turpi contumelia vt cogantur domini inde nudi discedere, ac ludibrio fore videntibus. Idem verò Apodyterium finis erat in balneo: eodem nimirùm reuertentes, vbi antè balnearum vestimenta consignassent. Idemque ex Galeni verbis planè intelligitur 10. Methodi: hic enim dum cunctarentur, ac tergerentur, corpus adhuc per sudorem innoxie, ac citrà refrigerationem vacuabatur, ac in naturalem redibat mediocritatem. Porrò vana quorundam controuersia est, ponere Auic. tres casas (ita enim interpretantur) in balneo, easq. longè aliter dispositas, quàm diximus. Cui enim dubium non fuisse balneas vno stylo vbique, neq; vno ordine? Desijsse tamen pariter apud Arabes hunc ritum, testatur Auerroes in Canticis: ac non mirùm imperfectas tùm eos habuisse balneas. Neq; in antiquissimis exemplis ea distinctio quærenda est: quando Hippocratis ætate non adeò ritè balnea parabantur, quod & ipse innuit 3. de ratione victus in morbis acutis. Neq; in priuatis multo minus, quas Galenus idcircò aliquando perinde damnat, ac incommodas.

De pensilibus balneis, ac balnearijs rebus. Cap. XI.

PENSILIVM verò balnearum, celebre dumtaxat nomen peruenit ad nos, fuisse eas inter maiora illius seculi blandimenta: cæterùm quæ nam earum fuerit ratio, non facilè ex auctoribus colligitur. Ponit Valerius Max. inter luxuriæ exempla libro 9. Caium Sergium Oratam Pensilia balnea primum facere instituisse, Idque tradit Plin. lib. 9. cap. 54. L. Crassi Oratoris ætate, parum ante Rempubl. occupatam. Quem inter alias voluptates, & Ostrearum asserit inuenisse viuaria, nec tàm gulæ caussa, quàm auaritiæ, & qui ita mangonizatas vendebat villas. Eadem testatur Macrobius. 3. Saturnalium cap. 15. Porrò venisse eas in gratiam popularem planè ostendit Plinius libro 26. cap. 3. Asclepiadis Neronis Medici ætate; vrbe, inquit, imò verò tota Italia imperatrice, tum primùm vsum balnearum pensili ad infinitum blandiente. Extat & Annei Senecæ censura ad Lucillum, de Pensilibus balneis: quarum inquit suspensura inuenta est, vt ne quid deesset ad lautitiam. Hæc habentur de inuentione, atque delicijs Pensilium, quarum tamen non facilè inuenire potui rationem. Nam si Pensiles balneas intellexeris sublimes alueos, & quæ super solario locatæ essent, id magnum non est: sicut & Hortos Pensiles videmus, atque horrea: ac maius opus, Thæbas Aegyptias pensiles scribit Plinius. Audiui qui ad artificium attribuant Laconico, è cuius suspensura vapores conuersos in tenues aspergines, imbrium modo super capita eorum, qui lauabantur, depluere diximus. Vel quemadmodum aqua Pensilis dicitur, & fluuius Pensilis, ita id balneum Pensile fortasse intelligendum, ex quo diximus (auctore Seneca, atque Galeno) calidas perpetuò aquas, vel quales quisque vellet, & tepidas, & frigidas, velut ex calido fonte depluere, ac transcurrere per cameras. Verùm nihil illius blandimenti video in his, quam ob rem populus eas cum tanto plausu receperit, & quæ ad inuentorem adscribantur voluptuosissimum. Pensiles ergo balneæ haud publici videtur fuisse instituti, sed in priuatis extitisse. Vt quæ priuatum habuere auctorem, & priuatam caussam, nempè inuentæ ad delicias. Nec vllum vestigium,

Vera balnearũ pẽsilium ratio.

nulla de his in Thermis publicis mentio habetur. Earum verò rationem, in qua tantopere hæsitaui, elicio ex eodem Plinio, cui de rerum antiquarum memoria prima laus super cæteros scriptores meritò tribuenda est. Pensile enim dicitur suspensum, & mobile: quales ipse meminit lib. 59. cap. 5. Tyberij Cæsaris hortos Pensiles miræ voluptatis, quos haud quaquam ponit super solario locatos, sed suspensos, & mobiles, quos (inquit) singulis diebus promouerent ad solem rotis olitores. Quod idem clara in balneis authoritate exposuit libro 26. cap. 3. Dum Cleophantum Medicum commemorat, auctore M. Varrone, alia quoque blandimenta excogitasse, iam (inquit) suspendendo lectulos, quorum iactatu aut morbos extenuaret, aut somnos alliceret. Iam balneas auidissima hominum cupiditate instituendo: easdem scilicet, & suspensas, vt dixit lectulos. Quam sententiam confirmant quæ mox paulò subiunxit verba, quæ allegauimus; Anxiam nimis fuisse Asclepiadis, & quorundam eum sequentium curam, tum primùm Pensili balnearum vsu ad infinitum blandiente.

Suspensa balnea.

Easdem & balnearum suspensuras dixit Seneca. Et Valerius Max. impensa leuibus initijs cæpta, suspensis calidæ aquæ balneis. Vnde si iam mente concipias videre hominem in balneo Pensili, vel ægritudine debilem, vel voluptuosæ vitę, cuius dulci tepore, ac leni iactatu, & nænijs, & dulci concentu tibiarum, somno & quieti indulgeretur, iam nihil poteris

Lectuli non erant in Ther.

excogitare suauius; Ex quibus intelligitur, neq; lectulorum ritum in publicis extitisse: sed horum quoque, vt Pensilium balnearum, priuata ratio esse debuit, maximè ægris.

Vtensilia in Thermis.

Neq; particularium quorundam vtensilium, quorum in balneis aliquando mentio fit, quæ pueri suo quisq; domino ad balneum anteferebant. Vt de Strigili, quo sudorem detergebant, meminit Persius eo carmine Ironico.

Strigiles.

I puer, & Strigiles Crispini ad balnea defer.

In ægris tamen pro Strigilibus, qui erant vel ossei, vel ferrei, vel argentei, spongia vtebantur, Galeno teste 10. Methodi. Id genus erat & Guttus, quod Lecythum quoque legitur, in quo seruabantur oleum, vel alia vnguenta preciosa ad balneum. Hydriæ, pelues, alabastri, aliaq. id genus vasa, ex auro, argento, ferro, vel interdum lapidibus quibusdam. Refert Clemens Alexandrinus Pedagogij libro 3. cap. 5. consueuisse nobiles ánteferre ad balneas

Vasa aurea.

vasa innumerabilia, aurea, atque argentea, quorum hæc quidem ad lauandum, illa ad vescendum, alia ad propinandum. Quin etiam carbonum craticulas, & cathedras.

Syndones

Syndones tergendo sudori præparatas, maximè ægris, meminit Galenus 10. Methodi. Et Smegmata varia, quibus videlicet opus esset vel scabiem, vel alia cutis vitia expurgare, ex Nitro, vel mollibus ex Aphronitro Gal. vel ex fabarum lomento, vel lupinorum farina, & quod commune euasit detersorium, sapo, Gallorum primùm inuentum Plin. de quo & infrà de Stuphis dicendum.

Labra.

Cæterùm Labra ex Vitruuio, & vestigijs ipsorum alueorum videntur fuisse extructa in cameris signino opere, atq; albario: sic enim legitur lib. 5. cap. 10. Labrum sub lumine faciendum videtur, ne stantes circum suis vmbris obscurent lucem. Scholas autem labrorum ita fieri oportet spaciosas, vt cum priores occupauerint loca, circũspectantes reliqui rectè stare possint. Aluei autem latitudo inter parietem, & pluteum ne minus sit pedes denos, vt gradus inferior inde auferat, & puluinus duos pedes. hactenus Vitruuius. Quare, vt arbitror, labra ista lapidea, quæ multa videmus per vrbem maxima, vicenos &

Labra in vrbe marmorea.

amplius pedes longitudine, erant fortasse in priuatis balneis. Vel aliqua fortasse in Thermis ad magnificentiam potiùs operis, ac ornamentum, quàm ad vsum, & adlata, vt multa alia ex Aegyptijs operibus, pro spectaculo. Alioqui ad publicum vsum non video locum, neq; adeò ea labra fuisse uidentur capacia populo. Posteà uitro quædã extructa fuisse constat. Pauimentorum autem, ac Lythostrotorum, quibus alueos, atque ipsas cameras adornabant, luxus erat inæstimabilis. Quod certè inuentum Agrippæ teste Plinio libro 36. cap. 25. In Thermis, inquit, quas Romæ fecit Agrippa, figuinum opus encausto pinxit, in reliquis albario adornauit. Non dubiè uitreas facturus cameras, si prius id inuentum fuisset.

Vitreæ cameræ gẽmis, ac argento stratæ.

Libro autem 33. cap. 12. uisas olim scribit Balineas gemmis, ac argento stratas, ut ne uestigio quidem locus esset. Argento fœminas lauari solitas, argenteis solijs, eandemque materiam & cibis, & probris seruisse. Pauper sibi quisq; uidebatur ac sordidus (scribit Seneca ad Lucillum) nisi parietes balnearum magnis, ac preciosis orbibus refulsissent. Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta, operosa undique, & picturæ modo uariata circumlitio. Vitro conditæ cameræ ac Thasio lapide, quod rarum quondam in templis erat spectaculum. Aquam per argentea effundebant epistomia, & adhuc (inquit) balneas fistulas loquor. Relinquo cũ his statuas illic æternitati destinatas, opera tectoria, picturas, specularorum lapidum luxus, qui antè cameras præbebant lumina, & columnarum ingentium numerum, aliaque tanti operis ornamenta sine fine.

Asiaticorum Thermę luxuosissimæ.

Atq; hoc uno tantùm Plutarchi exemplo, quo balneas summis semper in delicijs fuisse apud omnes nationes ostenditur, hanc partem concludam. Asiaticos durante suo imperio luxuosissimos fuisse, ac ex eis primùm

ad

ad Græcos & exinde ad Romanos hunc morem balnearum emanasse, apud veterum historiarum monumenta clarum est. Cum ergo Alexander Magnus deuicto Dario rerum tandem Persiæ, ac imperij eius potitus esset, balneumque, vt sudorem pugnæ leuaret, ingrederetur; aquarum ductus admirans, hydrias, pelues, vnguentorum odores, & alabastros, cuncta auro lita, ac miro ornamento instructa; ad socios conuersus, & quasi nimium illudens, luxum, Hoccine (inquit) imperare erat.

De ritibus antiquis in Thermis vrbis. *Cap.* XII.

A PRIMIS ergo Thermarum, ac Palæstrarum institutis, iam partium earum principalium distinctiones, necnon requisita ad earum vsum magis necessaria tetigimus. De Ritibus verò in eis, atq; ordine se exercentium, ac lauationum, haud mirum est hæc instituta semper maiorem habuisse progressum; si consideremus nõ solùm hinc vitæ elegantiam eos seruare consueuisse, sanitatem, & robur corporis; sed quod maius est in republica emolumentum, quoniã per hęc oblectamenta, assidua fiebat in Gymnasijs frequentia, ac varijs, quas diximus corporis exercitationibus assuefiebat iuuentus ad armorum industriam, vnde faciliùs posset militiæ labores, quando hæc erant prima illius seculi studia, sustinere. Huc accesserat & alia caussa, quoniam qui tepidescere quodammodo ab honestis conatibus cepissent, per has delicias retrahebantur à vitijs animi, sicq. ociũ, quod est omnium malorum fomes, tollebatur, seditiones arcebantur, & omnes populares corruptelæ. Ex quibus tria inter communes ritus videntur esse manifesta: primùm si vetustam illam verecundiam, ac Romanum decus respicias, summam in Thermis honestatem fuisse seruatam. Si maiestatem populi, omnia in eis fuisse magnifica, & splendida, veluti diximus, & quæ nolentes illicerent, atq; etiam traherent. Si deniq; communem caussam; communem, ac liberum earum vnicuiq; fuisse vsum. Erat autem hæc balnearum conditio communissima, vt singuli balneum ingressuri Quadrantem soluerent balneatori. Quod planè aliquæ præclaræ declarant auctoritates: primùm M. Tullij pro Cælio, vbi quadrantariam vocat permutationem balneatori fieri solitam.

Fines, & vtilitates principales Thermarum.

Thermæ cõmunes. Quadrantis solutio.

Indicat & eo carmine Horatius: *Dum tu quadrante lauatum Rex ibis, &c.* 1.Sat.3.

Vituperans eum Principem, qui vt vnus de multis quadrante lauaretur. Idem Iuuen. auctoritate confirmatur in 6. vbi mulieres quasdam arguit impudentiæ, quæ communiter cum viris auderent, inquit ipse.

Cædere Syluano porcum, & quadrante lauari. Lauari.

Pueri tamen antè 14. annum, nihil soluisse videntur: teste Iuuen. Sat. 2. d.

Nec pueri credunt, nisi qui nondum ære lauantur.

Quorum tamen priuata fieret lauatio, hora extraordinaria quæ erat post decimam, ij pluri precio lauabant, quod indicat eo carmine Mart. lib. 10.

Balnea post decimam lasso, centumq. petuntur Quadrantes &c.

In communi tamen gaudio, erat aliquando hoc munus inter alia Principum, vt gratis lauaretur. Antonini Pij exemplo; quem balneum sine mercede præstitisse, meminit Iul. Capitolinus. Siue ergo pro veteri instituto, siue pro soluta mercede, hoc manifestum est, commune, ac perpetuum fuisse in Thermis indultũ, vt locus in balneo, cuicunq; tàm primati, quàm plebeio communis esset, atq; indifferens. Ex quo intelligitur Tertulliani similitudo aduersus Marchionem. Quasi locus in balneis: quia videlicet nec gradus personarum, nec vlli proprius esset locus in balneis, iam gratuitò constitutis, & ad vsum publicum. Erant autem tintinnabula in Thermis summo quopiam fastigio posita, ęre factitio conflata, quorum sonitu populum, sicuti hodie ad sacra, conuocari lauandi hora erat solitum. Tintinnabulum inter Xenias exhibuit Martialis, eo disticho.

Loca in Thermis cõmunia.

Tintinnabula.

Redde pilam, sonat æs Thermarum, ludere pergis?
Virgine vis sola lotus abire domum.

Nempe indicans elapsa communi hora lauandi, frigescere Thermas, ac sola frigida fore lauandum, & Virgine frigida. Facit ad eandem licentiam Suetonij auctoritas, D. Titum Cæs. admissa plebe nonnunquam in Thermis suis lauisse. Et Aelij Spartiani alia, Hadrianum Cęs. tam probatæ vitæ, publicè frequenter se lauare consueuisse cum multis, etiã priuatis. Inuasisse enim consuetudo videtur, ex assiduis illis exercitijs, vnde soluto habitu, ac seminudi plerumq; homines degebant, vt non esset verecundia se nudum quisq; in balneas exhibere, & etiam in exercitationes. Cuius rei inter alia fidem faciunt statuæ, pręsertim virorum, in quibus videtur minuere potuisse corporis gratiam, ac venustatem, si non pudenda etiam simpliciter enudata essent. Nonnulli tamen inter exercitationes, aut succincta fibula prodire solebant, aut subligaculis, quæ & subligaria vocabant. Auctore M. Tullio 1. offi. Sce-

Reges lauisse cum plebe.

Verecundia in balneis.

Nuditas in verecũdia.

Subligaculorum vsus.

Fibula. nicorum mos tantam habet veteris disciplinæ verecundiam, vt in Scena sine subligaculo prodeat nemo. Idem affirmat quodam loco Clemens Alexandrinus de Athletis. & Martialis in VII.

Dum ludit media populo spectante Palæstra,
Delapsa est misero fibula, verpus erat.

Et lib. 3. Chionem notat verecundiæ, quæ muliebria in balneis contecta lauaret.

Subligar.

Tecta tamen non hac, qua debes parte lauaris.
Si pudor est, transfer subligar in faciem.

Bal. promiscua. Baln. muliebres.

Cæterùm cum hac licentia balnei, videtur diu admodum perdurasse mulierum verecundiã, quę non promiscuè cum viris intrarent in balneas, nisi per abusum. Hinc tot priuatarum balnearum numerus. Et quædam videntur publicæ fuisse muliebres, vt Agrippinæ Augustæ Neronis matris. Olympiadis item balneæ in Suburra. Et quas trans Tyberim, quasi extrà conspectum hominum habuisse Ampelidem, & Priscilianam ex P. Victore recensuimus. Conqueritur hac de caussa in suis amatorijs Propertius, non eam esse tum Romanis virginibus in balneis libertatem, quibus cum more Spartano publicè liceret certare, & lauari, his versibus.

Multa tuæ Spartæ miramur iura Palæstræ,
Sed magè virginei tot bona Gymnasij.
Quòd non infames exercet corpore laudes
Inter luctantes nuda puella viros.

Verecundiã inter affines.

Refert Plutarchus inter laudabiles Catonis illius Censorij mores, hoc summæ laudi illi cessisse, quod cùm filio nunquàm lauisset. Imò Val. Max. scribit de institutis antiquis, nec pater cum filio pubere, nec socer cum generos lauabatur: quia inter ista sancta vincula, non magis quàm in aliquo sacrato loco, nudare se nefas esse credebatur. Sed transeamus iam ad eos ritus, qui communi vsu retinebantur in Thermis. Per initia instituti huius, narrat Seneca ad Lucillum consueuisse veteres quotidie brachia, & crura lauare, totos nundinis solùm. Cęterùm post Magni Pompei ætatem (cuius memoria notatur prçceps bene institutæ Reip. lapsus) totos singulis diebus lauari cœpisse. In vniuersum, quicunq; in exercitijs suis, aut laboribus defatigati essent, vix sanam vitam putassent, nisi balneas statim intrarent, vbi sudorem, sordes, pulueremq. detergerent, ac in totum se molli aquarum fotu recrearent. Quo planè fit, vt mirũ esse non debeat, neq; luxui adscribendum, quod quidam septies eadem die tum lauari consueuerint, quod Plinius in primis refert: ac posteri scriptores Commodum Cęs. & Gordianũ id asserunt factitasse. Sic enim intellexere quotiescunq; exercerentur, lassitudinis ac refrictionis vitare pericula, obstructiones tollere, cutis asperitatẽ lenire, faciei, manuũ, ac vniuersi corporis decorem conciliare. Erant tamen lauandi horę constitutę. Scribit Iul. Capitolinus antè Alexandri Seueri tempora nunquam Thermas antè auroram apertas fuisse, & semper antè solis occasum claudi consueuisse. Communiter verò lauandi hora erat à meridie ad vesperũ, quãdo (inquit Vitruuius lib. 5. cap. 10.) maximè calidæ auræ aspirare incipiũt: cui omnes aliæ auctoritates consentiunt. Hadrianus Cæs. (inquit Aelius Spartianus) antè horam octauã in publico neminem, nisi ægrum, lauari passus est: quod erat duas horas post meridiem. Vbi operæ precium est horarum apud antiquos rationem habere, qui diem artificialem quolibet anni tempore distinguebant horis duodecim, & noctem per vigilias. Horæ ergo erant inæquales, maiores æstate, quia lõgiores tũc dies; minores hieme, & proportione cæteris temporibus. Haud tamen intelligendum est eos à prandio vsos balneis fuisse: Nam & prandij frequens mentio occurrit apud auctores, ac rationem eius, & mensæ similiter & cænæ planè explicat Plutarchus Symposiorum 7. Vbi quoniam prandium antiquitus vitio vertebatur, vel panem (inquit) ex mero edisse intinctum, ideò vir Romanus impransus, aut ientaculo tantum manè refectus, bonã diei partem impendisset negocijs: mox à meridie, à sexta nimirùm ad decimam horam, exercitijs & balneo, à balneo autem, circa vigesimam scilicet & secundam horam, cænabat opiparè. Quam diei atq; horarum partitionem conquisitè in eo Martialis epigrammate compræhensam habemus.

Septies quosdam lauari. Lauandi hora. Horologij ritus apud antiquos. Prandij, & cænæ vsus.

Martial.

Prima salutantes, atq; altera continet hora,
Exercet raucos tertia causidicos.
Ad quintam varios extendit Roma labores,
Sexta quies lassis, septima finis erit.
Sufficit in nouam nitidis octaua Palæstris,
Imperat extructos frangere nona toros.
Hora libellorum decima est Eupheme meorum,
Temperat ambrosias cùm tua cura dapes.

Octauam verò diei horam fuisse lauationibus propriam, tùm publica, tùm priuata testantur exem-

exempla : M. Tullius ſcribit ad Atticum de Cæſare: Ambulauit inquit in littore.poſt horam octauam in balneum, vnctus eſt, accubuit, edit, bibitque opiparè. Horam & diſtinctionem temporum aliquam adnotamus ex Galeno 5. de ſanitate tuenda, d. Antonius Imperator cognomento Pius, ad curam corporis promptiſſimus, ſub breuibus, ſcilicet diebus, ſole Occidente in palæſtram ingreſſus, ſubinde oleo perunctus lauari erat ſolitus: in Solſtitio autem hora nona, aut ad ſummum decima. Porrò quod legitur apud aliquos auctores, Thermas aliquas fuiſſe Hiemales, aliquas Aeſtiuas; hæc non erat communis omnium diſtinctio, ſed quarundam à certo cœli ſitu diſpoſitio. Quales Hiemales feciſſe tradit Vopiſcus Aurelianum Cæſ. in Tranſtyberina regione; nimirùm quæ ad meridiem expoſitæ, apertè ſolis fouebantur aſpectu, itaque ad Hiemales exercitationes aptiſſimæ. Aequa ratione Aeſtiuas in Gordiano Iuniore meminit Iul. Capitolinus, quæ in opaco ſitu inter montem Cœlium & Eſquilias, grata æſtate exercitationibus præſtabant vmbras. Alioqui penes anni tempora, vix vlla erat lauandi diſtinctio, ſed benè perſonarum. Nam quicunq; lauabantur ad exercitium, indifferenter tàm hieme, quàm æſtate lauiſſent, quandocunque ſcilicet exercerentur etiam ſepties die, Plin. Sanitatis verò & mundiciei cauſſa: quandocunque opus fuiſſet, vel ad priuatam cuique conſuetudinem, vt de Telepho Grammatico meminit Galeno 5. de ſanitate tuenda, qui lauari conſueuerat hieme bis menſe, æſtate quater, medijs verò temporibus ter. Et de Primigene quodam philoſopho, qui qua die non lauiſſet, febricitabat omnino. Ad delicias autem ac voluptates, vel me tacente, priuata quoque ratio eſſe debuit, & citrà vllam aut regulam, aut menſuram. Vnde Meridianæ lauationes leguntur, atque etiam ante meridianæ, & veſpertinæ. Et Stephani balneæ clara luce celebres Martial. Nec non pro lauationibus nocturnis, Lychni ænei in Thermis penſiles, græca forma: monomixi, dimixi, trimixi, polymixi, ideſt angulorum & luminum, vnius, duorum, trium, plurium. quorum vſum, atq; genera fusè proſequitur Athenæus lib. 15.

M. Tull.

Galenus.

Thermæ hiemales & æſtiuæ.

Baln. vſus penes anni tempora.

Lychni in Thermis.

De vtilitatibus Balnearum, & quando primùm Balnea in vſum Medicinæ venere. Cap. XIII.

PRo eo igitur vitæ genere impigro ad labores, & pro exquiſita corporum cura illius ſeculi, in quibus maximè robur virium, ac ſanitas conſeruatur; non aliam legimus fuiſſe Romæ medicinam ſexcentis annis, quàm balnea vel empyrican forſan præſidia. Quod ex Plinij verbis elicitur lib. 29. cap. 1. Receptos primùm è Græcia Medicos L. Aemilio M. Licinio Coſſ. DXXXV. Vrbis Romæ anno. Imò dum longiùs illorum ritus, ac vtilitates cum illis inſtitutis recognito: hanc præcipuam inuenio in eis adhitam fuiſſe medicinæ methodum, ac dignam nobis imitationem. Vt cùm potiſſima hæc eſſe debeat, ad arcendas à corpore omnes infirmitates intentio, ac cura, vt corpus ſuperfluitatibus vacet, hâc optimè aſſiduus balnearũ vſus præſtaret, quoniã à cẽtro omnes ſuperfluitates traheret ad circumferentiam. Hinc diſce modum ad rectam imitationem: nam pro aſſiduo illo, ac conſueto naturæ motu ad ſuperficiem, nulla fiebat in venis, nec in principibus membris humorum aggregatio, ſed aſſidua attractio, ac totius corporis purgatio. Et ſi verendum eſſet, ne ex tranſitu ſuperfluitatum eiuſmodi ad cutim, morbi ſcaterent cutanei, ſcabies, pruritus, defluxiones, abſceſſus, podagra; horum omnium in ipſis balneis communis erat curatio. Qua propter cum eo ritu frequenti balnearum, & exercitationum, & tàm rure quàm militiæ, perrari erant, niſi qui ob cœli inclementiam graſſarentur morbi. Nam quæ ex malo vitæ regimine, ac externis cauſſis contingere potuiſſent vitia, omnia communi vſu lauationum, ac cultu corporum curabantur. Ac medicina introducta, rarus fuit tamen pharmacorum vſus, quæ habentur hodie horrenda, Peplium, Elleborus, Scammonium, Elaterium, Colocynthis, Lathiris, & ſimilia. Nam contrà quàm quis hodie ſua iactet benigniora Antidota, plurimas illi pro ritu illo balnearum, anticipabant, arcebantque ægritudines; nec niſi inueteratis, animæque propemodum intimatis morbis, Deleteria illa ſumebant: vnde rarò eis contingebat vti. Quæ vulgò hodie graſſantur in ſingulos, ſcabies, impetigines, lepra, atque alia huiuſmodi cutim deturpantia vitia, perrara erant; purgamentis id genus ſanguinis, per balneas quotidie diſſipatis. Lichen Romæ, & in Italia, non antè Tyberij Cæſ. principatum viſa, per contagium ab alienigenis incultioris vitæ adlata: Pli. Ac Licheni ſimilis Lues Venerea noſtri ſeculi, fortaſſe non tam frequenter ſuum virus ex concubitu propagaſſet, ſi prius quàm medulis inhæſiſſet, per balneas, ac exercitia fuiſſet exturbata. Paucos item ex antiquis Podagra laboraſſe, teſtis eſt Plinius: cùm tamen multis hodie domeſtica ſit, etiam mulieribus menſtruatis, ac lauationibus irritatur. In totum ignoratur hodie à medicis Decorationis ars, tam ad cultum corporis neceſſaria, quę erat tunc ad vſum illum Thermarum notiſſima.

Medicinæ introductio.

Summa ratio Salubritatis balnearũ.

Medicinæ rumacriũ vſus.

Morborũ viciſſitudines.

Decorationis ars in Ther.

tissima. Nec ferè legimus in antiquis auctoribus medicis vllum decorationis remedium, quod non inter balneas adhibendum sit, ob id vix intellectum, ne dum ministratum à nostris medicis. Talia sunt pilis, capillisque custodiendis varia remedia; pariterque visui conseruando, odoratui, gustui, dentibus, gingiuis, thoraci, & quæ ad gratiam denique faciunt vniuersi corporis. In his & animi quoque passiones alleuiabant, tristitiam, odium, mœrorem, cupidineos amorum affectus: ne quid interim dicam de insania emendanda, & de memoria reficienda; quæ nihilo secius infrà, quùm has balneas ad nostros vsus accommodabimus, fient perspicua. Porrò quando ad vsum Medicinæ primùm venerint balneæ, nec id satis compertum est. Nam earum meminit Hippocrates, vtpote salubris, ac vsitati suo tempore remedij, 111. de ratione vict. in morb. acutis. Meminit & Plinius auctoritate M. Varronis lib. 26. cap. 3. Cleophantum percelebrem Medicum, inter multa quæ excogitauit ægris blandimenta, balneas quoque instituisse cum auidissima hominum cupiditate. Nec minori posteà auctoritate Asclepiades M. Pompei ætate, vbi multa sagacitate ingenij cum omnem Medicinam abrogasset, reliquit balneas, vsu tunc pensili balnearum ad infinitum blandiente. A quibus temporibus quanquàm non pauci intercesserant medici alicuius nominis, qui modò damnauerint balneas, modo comprobauerint; in vniuersum tamen apud bonos auctores, inter præcipua remedia earum mentio fit. Inter quos Cornelius Celsus Augusti Cæs. ætate, Cleophanti præcipua instituta collegisse videtur, quæ nos quum de Febrium balneis tractabimus, exponemus. Vt eadem quoque secutos apud Galenum legimus, ac auxisse etiam aliqua, Antonium Musam, Andromachum, Archigenem, Rufum, Erasistratum, magnos omnes eorum temporum medicos. Donec tandem Galenus, quo auctore medicina ad summam perfectionem perducta est; balneas non solùm ad omnem vitæ cultum confirmauit, verum etiam eas vt saluberrimum, atque vnicum in certis febribus remedium celebrauit. Quæ quoniam omnia eius scripta passim declarant, vt opportuno quæque suo loco citabimus; hic satis esse videtur, in vniuersum aliquas eius vtilitatum censuras proponere. Primùm 10. Methodi: Summa inquit vtilitatum, quas de balneis relaturi sumus, hæc est: Quòd ex balneis uacuatur quicquid in corpore vel fuliginosum, vel fumidum fuit: consistunt autem in naturali symmetria tùm caro ipsa, tùm cutis. Solidarum autem partium ariditas corrigitur, & calor non modò is qui ex lauacro accessit, verum etiam qui prius fuit, ex frigidæ vsu remouetur. Maximo huius rei documento est constitutio eius ex balneo, *qui in sole feruente iter fecerit*, vel vtcunque solidarum partium ariditatem contraxerit. Quippe accedunt ad balneum, ne loqui quidem prælinguæ ac faucium siccitate valentes, totumq. corpus stipulæ ritu aridum habentes. At egressi è frigida, illicò omnia pro naturæ habitu recipiunt, nec febrili calore vexati, nec siccitate afflicti, promptè loquentes, ac plurima sitis parte leuati. An igitur euidentius adhuc balnei vires in sicco & calido corporis affectu videre desideras? Contrà qui non lauerint, hæc sequi videntur incommoda, aut enim statim febricitabunt, aut multo affecti tædio, & grauato capite perseuerabunt. Quinetiam multi iuuenes, potissimè qui valentibus sunt viribus, & frigido Solio assueti, vbi illicò se in aquam frigidam proiecerint, iuuantur. Hæc & alia ibi Galenus. qui & in libro de Marasmo, hoc habere mirabile testatur balneas, quòd caliditates, & frigiditates, & siccitates iuuant; quemadmodum & hoc qnòd non sitientibus sitim accendunt, eandemq. sitientibus tollunt. Et in 3. lib. de officina Medici: Fere mortuos, inquit, illùc profectò calfaciunt balneæ, etiamsi valde frigefacti fuerint, exustos, verò atq; incensos non lædunt. Cæterùm inter innumera singularium exempla, ex quinto de san. tuen. libro adducemus aliqua. Ex ordine his balneis vsus Antiochus medicus, octoginta annos, & amplius ætatis excessit. Telphus verò Grammaticus prouectioris adhuc ætatis, quippe qui centum ferè annos vixerit, sensibus illæsis, membris validis, & inculpatę omnino sanitatis ad extremum vsq; diem. Lauabatur autem is hieme bis mense, æstate quater, medijs temporibus ter: senectus enim assiduum balnei vsum minus sustinet: quibus verò diebus nõ lauabatur, circà tertiam horam se perungebat cum exigua frictione, mox mel optimum crudum cum halica esitabat pro ientaculo. Rarum verò exemplum, Primigenes philosophus ex secta peripatetica ea ætate celebratissimus, qua die non lauisset, febricitabat omnino. Erat autem is (subdit Galenus) cutis adstrictæ, ac mordacis caliditatis, vnde neq; prius exercebatur, vt de more consueuerant, nec breuem quidem inambulationem in porticu, quæ est ante balneum inibat: his enim naturis, vtpote quæ multa fumida gignunt excrementa, saluberrimum esse balneum censetur.

Balnearũ vsũ in Medicina.

Galeni instituta. 10. Meth.

Libro de Maras.

De Medici.

5. de san. tuen.

Ther-

Thermæ cur aliquibus fuerint derogatæ. Cap. XIV.

THERMARVM igitur cùm vniuersalis fuerit applausus, ac tanta emolumenta: attamen, quæ fermè est rerum omnium mortalium labes, damnatas interdum constat, seu per iniuriã, seu per abusum, seu per inuidiam etiam medicis. Parum enim transiliuit hic ritus laudabilis, introductis medicis, quando sub Neronis principatu Thessalus, qui se Iatronicem appellauit, cæpit multa veteris medicinæ abrogare. Et in quo apertior cæpit inuidia, Carmis eadem ferè ætate ex Massilia inuasit, qui non solum priores damnauit Medicos, sed & balneas: quorum auctor est Plin. lib. 29. cap. 1. Iure publico nunquam interdictas legitur: nisi (vt vsu euenit) in communi luctu, ac magnis Reipublicæ incommodis: quod apud Liuium aliquoties accidisse notauimus. Et Suetonius scribit, defuncta Drusilla iusticium indictum à Caligula, in quo risisse, lauisse, cænasse cum parentibus, aut coniuge, aut liberis, capitale fuit. Ab Homero primùm inter voluptuariæ vitæ delicias balnea commemorata sunt, Odysseæ lib. 7. Ex Latinis verò gulæ vitio illa primùm damnauit M. Varro, Plutarchus item in Symposijs, ex eo Columella lib. 1. quòd pleriq. sui temporis, saturi cibo, potuq. distenti, excoquere quotidianam epularum cruditatem in Laconicis consueuissent, exsuctoq. sudore sitim quærere, ac ita rursus ad cænas esculentiores reuerti. Quo vitio damnantur præcipue à Satyricis. vt Horatius.

Publica interdicta.

Thermæ voluptuariæ.

Crudi, tumidiq. lauamur. & Persius
Turgidus hic epulis, atq; albo ventre lauatur.
Turgidus & crudum pauonem in balnea portas Iuuenalis
In Thermis sumit lactucas, oua, lacertum, Martialis
Et cænare foris se legat Aemitius.

Luxum verò qui suprà modum creuerat, detestatur bonus Seneca ad Lucillum. Quippe strata argento balnea, eodemq. epistomia, tantũ statuarum, tantum columnarum, gemmarumq. impensas exprobrans. Et præter hæc, abusum speculariorum lapidum in Thermis detestatus, sua quoq; etate inuentum: perlucente nimirùm testa eius lapidis antè balneas, ex cuius perspicuitate, reflexa nudorum qui intus lauabantur corpora, maiora & quasi gigantea specie apparebant, nudis puellis, & catamitis procacibus ad hoc irritamentum lasciuiæ introductis. quod risit Persius.

Specularij lapides in Ther.

Elixasq. nates labefactat forcipe adunca.

Hunc morem tacitè taxauit Lãpridius in Seuero, qui aliquando luctaminibus mollioribus daret operam. Porrò ocij in eis, & molliciei fomenta conquestus Seneca, quid mihi (inquit) cum istis calentibus stagnis? quid cum Sudatorijs, in quibus, siccus vapor corpora exhauriens includitur? omnis sudor per laborem exeat. Plutarchus etiã narrat, hanc fuisse priorum Græcorum censuram, nihil aliud adlaturum aliquando Romanis seruitutem, ac molliciem, nisi balnea, atq; gymnasia huiusmodi. Vtpotè quòd in his relanguescerent adolescentium animi, effœminarenturque. Cui sentẽtiæ consonat Aphorismus Hippocratis 16. quintæ sect. Calidum inquit, ubi quis sæpius eo utatur, hæc mala affert: carnium effœminationem, neruorum incontinentiam, mentis torporem. Proinde prisca illa Romuli proles, & qui militares faciebant delectus, rusticam plebem aptiorem armis eo potissimùm nomine iudicabant, quòd balneariũ deliciarum ignara esset, ut Columella, & Vegetius, & anteà Liuius de Ligurum disciplina testantur. Hinc enim puerorum concupiscentias gigni, hinc somno & delicato cibi genere debilitari corpora, degenerareq. penitus à maiorum fortitudine, delapsis in contrarium caussis, ac primis institutis Thermarum. Græci quoque scriptores Romanis id uitium imputant, qui uxores secum nudas in balneas introducerent, unde minus honestè alios hanc licentiam sumpsisse. Quando eo vsq; processisse hominum solutio uisa est, ut eas pleriq; in turpem consuetudinem uerterint, omnem promiscuè in Thermis uoluptatem, ac libidinem explentes, ut iampridem Pontanus satis lepidè illas delicias æmulatus uidetur; his uersibus.

Delectus militaris.

Thermæ promiscuæ.

Quid Thermæ, nisi lene, molle, mite?
Hic fas est iuueni, hic licet puellæ,
Certatim teneros inire lusus.
Hic & basia, morsiunculasq.
Subreptim dare, mutuos fouere
Amplexus licet, & iocari,
Hanc legem sibi balneæ edidere, &c.

Hunc morem promiscuè lauandi acriter incessit Cælius Cyprianus, & D. Hieronymus. Ante alios uerò nephandam fuisse corruptelam apud Clementem Alexandrinum legimus, qui

Corruptela in Thermis.

Clemens Alexandrinus. qui de moribus christianis Pædagogis conscripsit libros, sub Seuero, ac Antonino Principibus. Eò venere inquit intemperantiæ mulieres nostri temporis, vt cænent, & sint ebriæ dum lauantur. Viris autem & fæminis communia aperta sunt balnea, ac ex eo exuuntur ad intemperantiam. Itaque ipsæ suis maritis non se exuerint, simulatum pudorem probabiliter præ se ferentes. Licet tamen alijs volentibus, eas quæ domi sunt inclusæ, nudas videre in balneis. Hic enim se exuere spectatoribus, tanquam corporum cauponibus, non erubescunt. Quæ autem non vsque adeo pudorem exuerint, externos quidem excludunt. vna autem cum suis ministris collauantur, seruis nudæ exuuntur, & ab eis item nudis fricantur. Et aliæ. Cæterùm frequenter legitur huic licentiæ Thermarum fuisse animaduersum:

Leges in Thermis. ac lata fuit inter prima illa instituta lex Censoria, vt à promiscuis abstinerent balneis. Nec mulieres commune lauacrum cum viris, libidinis caussa intrarent, repudij & dotis amissione periculo. Quod posteà in l. fin. C. de repud. sancitum fuit, ac fortius subinde in auctentica de Nuptijs intimatur. Vir qui Thermas mulieribus discertas violenter intrare præsumpsisset, capite puniretur. Spartianus Hadriano Cæs. tribuit, qui lauacra pro sexibus separauit. Iul. verò Capitolinus M. Aurelium Cæs. diu aliquas Thermas clausisse. Heliogabalus cum omni luxus genere esset effœminatissimus multas balneas in amicarum illecebras extruxit, ac paulò posteà odio illarum captus, vel vbi semel in singulis se lauisset, dirui iubebat.

Thermæ ad ritus sanctos Ecclesiæ subrogatæ. Cap. XV.

QVANQVAM ergo procliues ad nequitiam multi Thermas à primis illis institutis in malam partem contraxerint, vix tamen vllus potuisset abusus ipsarum gratiæ derogare. Nisi quando iam declinante imperij orbis terrarum maiestate, desijsse quoque paulatim Thermarum caussam verisimile sit, ac minus balnea frequentari.

Thermarum cessatio. A labore, inquam, qui, ob honestas quas diximus caussas, lauationum morem inuexerat, ad desidiam defluximus, adeoque multo segnius homines in curam corporis, elegentiamq. studium posuere, translato in Orientem imperio, sic volente diuina prouidentia. Ex eo enim tempore grassantibus in Italiam tot bellis Vuandalorum, Gothorum, Hunnorum, Longobardorum, vt rerum quoque aliarum vicissitudines necessitate quadam sequi videntur imperia; tota paulatim Europa in alios ritus conuersa est. Italia verò princeps, non solùm tantarum rerum fecit iacturam, verum etiam corrupta cum illorum assidua barbarie, antiquum illum decorem in totum ferè dimisit: minus ad præstantiam excitari, non arma exercere, nisi aut ciuilia, aut seruilia interdum, non corporis robore, nec labore cæteros antecellere curans. Quo rectè quidem factum est, vt sacro sancta Christiana religio, iam rerum potita, sicut durantes Thermas tolerauit; ita collapsas, ad tollendum luxum, qui solus remanserat, reficere neglexerit, posteritate in alia studia iam conuersa, ac deliciarum illarum oblita. Donec paulatim deleta illarum superstitionum credulitate, qua diu illaqueata iacuit tota antiquitas; loca Thermarum, ac structura ad honestiores christianæ vitæ ritus redacta, ac Thermæ conuersæ sunt in templa.

A diuino consilio. De quarum rerum mutatione, non humanum dixerim consilium, non refugium posteritatis, non occasione secutos homines; sed diuinum potius contemplamur iudicium: quando cessatis iam diu oraculis (quod mirari visus est Plutarchus, & ante ipsum M. Tullius) ac ipsis auctoribus tunc illos mores, ac luxus damnantibus (vt dictum est) irridentibusq. vatacinia, auguria, vanasq. alias id genus diuinationes, quasi ex ore diuino vaticinatum, legimus admirabilem vatem,

Magnus ab integro seclorum nascitur ordo.

Virgilij vaticiniū. Diuino inquam consilio putandum, inter illas superstitiones omnem cessasse Thermarum cultum, & in religionem cessisse, vtq. videamus omnem illarum magnificentiam iam superatam esse in templis.

Comparatio, ac cultus in Templis. Copia, ac magnificentia ecclesiarum s. Petri in Vrbe magnificentia, & Gregoriani Sacelli. Quod rectè factum est, nec indecora fuit vicissitudo: nedum quia ipsa instituta à delicijs, ac vitijs mutata videamus ad honestiores, ac sanctos mores, sed pro ipsorum etiam templorum magnificentia, atque ornatu operum, in quibus non minora habentur animi, & corporis oblectamēta, ac salubriora exercitia, quàm in Thermis illis, & palæstris. Imò cùm repleuerint iam templa sacra vniuersum terrarum orbem, quæ videmus militantem vbique ecclesiam fræquentare, & colore (taceo in reliquis terris amplitudinem, & magnificentia exempla innumera, in amplissimo Sancti Petri templo superatum iam esse superbum Pantheon supremo basilicæ culmine) planè si reliqua tanti operis membra censeamus, & cum excellentia columnarum, opera pictorum computemus, plasticæq. ornamenta in musæis, ac lythostrotis, quæ sacrarium hodiè GREGORIANVM, quasi cæleste quoddam angelorum oraculum adornant, sint imitanda; iam verè fatebimur

mur sumptuosissimum hoc omnium templorum archetypum, non Thermas modò, sed Salomonis etiam templum in omni sua gloria, ac diuitijs superatum, ac inter maiora quoque mundi miracula fore numerandum. Cùm verò prisca illa Thermarum monumenta non tantopere à nobis fuerint indaganda, nisi ad ea cognoscenda, quæ hoc tempore sunt scitu necessaria; cæterùm quis palæstras illas, aut exercitamenta in Thermis conferat cum christianis exercitijs? Erant illa quidem ad militarem disciplinam, & ad liberalium artium cultum, pro illo tempore recta instituta, faciebant ad sanitatis tutelam, & ad munditiam corporis, nec minus per eam celebritatem exercitabantur iuuentutis ingenia à desidia, atq. ocio ad exercitia, & honestiores conatus, sic tum ferentibus illis seculis. At hoc tempus (vt comici vtar verbo) aliam vitam adfert, alios mores postulat. Imò cùm satis sufficiat ad vitam consueta obire exercitia, & non minus laudatæ sint in Thermis deambulationes, quarum caussa longissimæ fiunt hodie in templis porticus, atque areæ, iam non ociari in ipsis templis, nec desidiam dixeris, quin potius & commeatus ille popularis, & assiduæ stationes, concursusq. ad aras, vigilantia illa, & horariæ preces & stare, quoddam exercitij genus sunt. Et quid dubium, quòd instituta eiusmodi sobrietatis, & continentiæ apud medicos pluris sunt extimandæ ad sanitatem, ac firmitatem comparandam, quàm omnis illa lautitia, vel soluta ad omnem luxum licentia? Declamationes in nostris ecclesijs, & in oratorijs, psalmodiæ, cantus, sonitus tibiarum, & organi, commune iubilium in diuinam gloriam, nonne hæc omnia honestissima sunt studia, & longè aliæ animi & corporis deliciæ? ad quas nullam habent præludia illa in Thermis rationem. Per hæc verò quidem non derogatum velim, aut conclusum contra Thermarum mores, immò quoniam rerum Romanorum magnitudinem nulla vnquam delebit obliuio, vigebit & in his nostris monumentis aliqua eorum memoria, ac condecens hæc videri poterit vicissitudo, vt tam præclara instituta si non instaurentur, ad sanctos saltem ritus ecclesiæ sint subroganda.

Christiana exercitia in templis.

Sanitatis studia in Sancta religione

De Thermulis, quas Stuphas appellant, ad imitationem Thermarum. Cap. XVI.

PER hæc inquam communia Thermarum instituta, quæ sat erit ad notitiam tanti ritus nos reuocasse in nouam lucem; satis quidem persuasos credimus Reges, ac rerum publ. rectores, si quando Thermæ instaurandæ essent, digna optimo principe fore munia, atque hanc laudabilem habitura rationem. Quoniam non ad lauationum dumtaxat vsum erunt comparandæ, sed publica hæc fore gymnasia, vbi hoc maximè tyrocinio allici deberet iuuentus, ad bonas artes capessendas, ac prima in eis laborum, & militiæ rudimenta experiri. Et quando non aliæ hinc suppeditarentur vtilitates, quæ maximi sunt momenti in omni republica, retractio fieret popularis à desidia, atque ocio, cultus in eis haberetur, ac cura corporum. Et tandem pro vitæ, ac sanitatis custodia, tanquam commune Asylum, ac refugium constitutæ essent publicæ commoditati. Porrò ad ea, quæ deinceps de lauationibus arte parandis, ad imitationem Thermarum, ad vsumq. medicinæ scribenda restant; duplicem hæc instituta habere poterunt vtilitatem; vna quidem est ad veræ medicinæ, quam iuxtà Galenum profitemur, doctrinam assequendam (sunt enim Thermæ quædam medicinæ pars) quæ in his institutis nata primùm, & scripta, & tradita nobis, multam in eis videtur habere necessitatem, & ad intelligentiam, & ad vsum: Altera verò vtilitas est, ad rei balneariæ complementum: quæ enim præsidia præstare non valent balnea naturalia, vtpote calida, & sicca, ac aduersa certis morbis curandis ac maximè febribus; eandem nobis abundè suppeditant in Thermis artificialibus lauationes. Ad quarum exarationem idcirco, penes illa instituta accingimur. Tentauerunt autem nostri veteres nonnulli antiquatam iam fermè hanc medicinæ partem literis instaurare; quod tamen ex rei obscuritate, & quæ in omnium ferè scriptorum monumentis diminutè ac ieiunè admodum præstiterunt. Quos inter, minus congruè fecerunt quidam hodie ex Germania scriptores, qui suas Stuphas in locum Thermarum substituere ausi, iam poterunt ex prænarratis à nobis de earum amplitudine agnoscere, quantum aberrent: quippe vt cecinit quondam Poëta ille egregius.

Instaurandæ Ther. rationes.

Quæ de artificialib. balneis tractanda sint.

Sic canibus catulos similes.
Sic maximis minima: Cicero.

Quare in primis quid de Stupha sentiendum sit, nunc breuiter incipiam. Vtimur quidem in Italia, & frequentius in Germania duplici Stupharum genere: quod vocabulum à græca etymologia quidam adpositè deriuant, quasi stipa, quod arctissimè hæ concamerationes pro seruando calore stipari soleant. Sunt enim aliæ priuatæ, ac tepidi aëris, quas ad proprios vsus, in hibernis maximè Germani, & vlteriores populi communiter sibi comparant,

Stupha quid.

Stuphæ mercenariæ damnantur.

rant, ac nobili artificio aliquas, vt dicemus. Aliæ publicæ, vel mercenariæ potius, tonstrinæ modo, vbi lauantur, ac sudant, & cornua quædam scabiosis applicantur, ad trahendum è suprema cuti sanguinem. Quarum tamen vsus à medicis non admodum laudatur. Tum quia in his nulla hodie recta ratio habetur, vt quæ ad mercedem dumtaxat apertæ sunt, & promiscuæ omnibus. tàm ægris & contagiosis, quàm sanis. Tùm Stupharum ipsarum vitio, quæ angustæ & tenebricosæ, carent omni cõmoditate, & omni delicia, ac noxiæ idcirco multis, ac inuisæ potius quã gratæ aut vtiles. Quare si ad ordinem, quem dicemus, constituantur, non vtiles solùm ac gratæ omnibus, verumetiam necessariæ in Republica videri poterunt. In primis constituenda essent loca aliqua ad decorem & cultum ciuitatis: quæ videlicet non essent communia omnibus, & tam ægris quàm sanis; præsertim hoc tempore, quando morbi grassantur contagiosissimi. Audiuimus quædam publica lauationum loca apud Brabantos, aliquandiu fuisse clausa, & refrixisse, quòd in promiscuo illùc hominum concursu, vulgò omnes noua lue afficiebantur, quam Gallicam, & alij Hispanicam appellant, alioqui omnibus iam nationibus commnem. Et cum in quolibet morbo discrimen contagij sit, maiorem in modum grassantis pestilentiæ tempore cauenda sunt.

Stupharũ nouarum constitutio.

Præparatio ad stuphas.

Ingressuri sint vtcunque leuiter exercitati, qui si in exercitatione sudauerint, haud moram trahant, sed confestim exuti lauentur, ac exsiccentur, Ingrediantur autem ieiuno stomacho semper, ac ventre vacuo, non aliqua ex parte dolentes, non febricitantes, nec insignem quampiam euacuationem passi, præsertim sanguinis, nec sint aut inedia, aut lõgis vigilijs extenuati. Nec inter lauandum aut venere, aut cibo, aut potu vtendum; in quem errorem nonnullos cum vitæ discrimine incurrisse cognouimus.

Mane an vespere lauãdum.

Mane, an vespere vtilius sit; matutinum tempus omnes illas conditiones requisitas comprehendit, quietem corporis, somnum prægressæ noctis, stomachum ieiunum, ventrem inan em. Ac vtilè idcirco est leuari mane, & ei maximè, qui simpliciter lauari intendit, cauendo aliqua eius diei, aëris incommoda. Alioqui seruatis (vt aiuntj) seruandis, vespertinas lauationes vtiliores existimo. Nempè quæ ad instituta illa antiqua Thermarum, & ad munditiam faciunt corporis, & etiam ad sanitatem, multis superfluis, per diurna negocia ad summam cutim excitatis, ac per balneum vacuatis, ac detersis. Simul atque securis nobis ab incommodis aëris, cùm subinde domum redeundum sit, ac cessato à balneo motu cænandum, & de more quiescendum.

Stupharũ dispositiones.

Stuphas autem laudauerim eas, quæ structuræ vetustæ potius quàm nouę sint, & asseribus vbi oportet, contabulatæ. In quas aqua haud quaquam putealis mittatur, quæ cruda esse solet, & dura, & cutim inasperat: sed fontana, quæ perpetuo alicunde ductu recens semper habeatur, & clara. Vasaria erunt aut fictilia, aut ex ære stannato, ac tinæ ligneæ plures opportunis locis dispositę. Constituantur autem in Stuphis tres ad minus partes distinctæ, quales Romæ in priuatis balneis fuisse videtur, Apodyterium, Laconicum, Calidarium.

Partes.

Quarum partium cùm diuersam esse oporteat temperaturam calorum, infra sit Hypocaustum, ita collocatum, vt communis eius sit vsus tùm calefaciendis aquis, tùm vaporibus ad opportunas partes diffundendis. In vestibulo deberet esse porticus, ad deambulationes his qui essent ingressuri. Primò autem intrantes in aëre versentur temperato, quod (vt Plinius de suis balneis meminit) Apodyterium dicendum erit, seu Tepidarium, in quo vestimenta capsarijs consignantur. Si autem duplex magnitudine ad cæteræs cameras, sit laxum, & hilare (vt inquit Plinius) signis ornatum, ac iucundis picturis. Et in parte habebat Tonstrinam separatam sub lumine, quæ & sua habeat Elæothesia, siue armaria, aquis namphis. oleis, ac odoratis vnguentis blandissima. Ex Apodyterio sit duplex aditus, vnus in Laconicum, ad sudandum; alter in Calidarium, his quibus balneo tantùm vti opus est, & non sudare.

Portici vsus.

Apodyterium.

Laconicũ in Stuphis.

Laconicum appellauit Cicero in Cumani villa, hanc partem, quam nos propriè Stupham dicimus: partem scilicet concameratam, ac rotunda (vt facilè fieri poterit) specie, ac plenam calido vapore, tum à subiecto hypocausto, tùm à calidis simul aquis eleuato, Hic perfusius, ac detersis affatim parietibus, sudent, quibus sudare erit opus, & cornicula, quibus conueniunt applicent. Quibus verò hęc & quantum conueniunt, id non liceat nisi medico iudicare. At cùm sint ex Stupharïolis istis, qui pro sua auaritia non curant tot cornicula applicare, vt tot recipiant obolos, donec videant misellos exangues sibi cadere ad pedes. qui, si validi sint, paulo posteà recollectis spiritibus, vel ex vomitu, vel per aluum reiectis humiditatibus resipiscunt. Omnino sciant singulum corniculum singulam extrahere vnciam sanguinis: audent tamen ad triginta, & amplius applicare, indifferenter. Corniculorum huiusmodi antiquum fuisse vsum vsque à Galeni tempore legimus XIII. Methodi, cucurbitularum vice. claram verò de his mutationem facit Cor. Celsus lib. II. cap. XI. ac duo eo tempore fuisse genera, alia cornea, quæ foramen in parte haberent exiguum, cæra ad vsum obstructum. Alia ænea, cum lineamento

Cornicula in Stuphis.

mento ardenti applicanda. Conueniunt autem duobus hominum generibus: primùm quidem scabiosis, & qui id genus cutis infectionibus scatent: in quibus quidem casibus vniuersa prius corporis euacuatio deberet præcedere, nam remedium foret efficacius: alioqui fiet maior contractio ad cutim, & patiens minus iuuabitor. Conueniunt & his, qui ad conseruandam sanitatem, cùm non adeo tutum sit venam incidere, quòd scilicet vna cum sanguine multum vitalis excernitur spiritus, ac vires debilitantur; applicatis quod decet corniculis in partibus ignobilioribus, præsertim vbi maiorum venarum concursus, vt in humeris, in coxis, & in cruribus, sanguis quidem malus, & crassus, citrà virium resolutionem educitur, ac patiens admodum iuuatur. Deinde ex Laconico per hostiolum commune ad Calidarium transeant, in quo nimirùm æqualis sit tepor aëris cùm Apodyterio, ac nitens temperatarum alueus, vbi lauentur, & confestim vel insiliant in Solium frigidum, vel si horreant frigidam, sit aqua minus frigida, & veluti insolata, qua perfundantur. Quem frigidæ vsum iam ex antè narratis toties à nobis antiquorum ritibus, nouisse poterunt, quàm sit necessarius. Qui enim hoc modo à sudationibus, atque vsu Laconici, statim in frigidam non descendunt (dicebat Gal. x. Methodo.) ij paulopost transpiratio immoderatius calido innato, totum corpus frigidius euasisse sentient, nec vacant periculo, qui maximè ab extrinseco lædantur aëre, poris ita apertis. Quod sanè frigidæ illa perfusio fieri prohibebit; nam & cutis per ipsam densabitur, vires firmabuntur, & quæ antea fuerint excalefacta ex Laconico, hìc innoxiè refrigerabuntur. Quæ tanti momenti vtilitates sunt, eodem Galeno teste, vt Laconicum & cætera calidaria sint præparatoria ad frigidam. Vnde aut Stupha vtendum non est, aut frigida subinde vtendum. Porrò quibus sudare non expedit, nec vllus vsus Laconici, hi tã mane, quã vespere vti poterunt balneo, ita vt ex Apodyterio statim intrent in Caldarium. Vbi qui commodis balnei vti voluerit, vel sic aliquam curare infirmitatem, intrent balneum, cubent, & taceant, lauentur & exsiccentur, de more quem posteà de priuatis Solijs explicabimus. Qui autem ad munditiam tantum intrauere, lauentur, & tergeantur. Mox in Apodyterium redeant, vbi commodè exsiccent madorem, vestiriq. incipiant, ac ita in pristinum naturæ habitum bellè restituti, abeant, caueantq. veluti diximus. Atq. hìc esse debet Stupharum ritus.

Calida- | Frigidum Solium | Balneum in Calidario.

Detersoria in Stuphis, & Saponis apparatus.

CÆTERVM ad detergendam in balneis, cutem, vario antiqui vtebantur detersoriorum genere, quæ Smegmata cum Græcis dixere, communiter verò erant Nitrũ, & Aphonitrum eius spuma tenuior, & quod à mollicie dicebant Aphrolitrum, quasi vrna continendum. Vulgare detersorium erat farina fabacea, quod dixere lomentum, & ex lupinorum farina smegma. quibus equidem Galeni, Plinij, & Dioscoridis auctoritate vtendum in stuphis pro hoc nostri seculi mediocritate consuluerim. Dicebat Gal. 1. de alim. facul. Cutis sordes fabacea farina manifestè deterget: quam ob rem mangones, ac mulierculæ ea vtuntur in balneis, sicut alij Nitro, & alij Aphronitro. Illinunt ea faciem: lentigines enim ac maculas etiam à sole contractas exterit. Cicatrices, inquit Dioscorides, reliquæ carni concolores reddit. Sugillata cohibet. Dutis item, ac ventris corrugationes delere lomentum, quæ est ipsa farina fabacea, testis est Martialis lib. IIII. qui ludibundus irridet Pollam d.

Lamento rugas ventris quòd condere tentas.

Idq. clarius in Apophoretis, laudans hoc ritu Stephani banea.

Gratum munus erit, scisso nec inutile ventri
Si clara Stephani balnea luce petas.

Ex lupinis Plin. lib. 28. cap. 25. lupinorum farina aceto subacta papulas, pruritusq. in balneis illita cohibet, & per se siccat vlcera. Ex ijsdem decocta lentiginem, & fouentium cutim corrigunt. si verò ad mellis crassitudinem decoquantur, succus ille smegma fit. 1. detersorium cutis, & quasi sapo. de quo meminit lib. 25. cap. 12. d. Gallorum id inuentum rutilandis capillis, ex sæuo, ac cinere optimus fagino, & caprino, duobus modis spissus, ac liquidus. Vterque apud Germanos maiore in vsu virisq. fœminis. hæc ille. Varios tamen, Sapo habet hodie apparatus, & nostra ætate nobiliores: præsertim in Italia, quorum gratiæ iamdudum cesserunt Aphronitra, relicta suis Aegyptijs. & his vtitur in balneis pro leni smegmate, cùm spongijs, & stamine (vt moris est) & insanis, non relicto fabarum lomento, vbi opus erit.

Nitrum, & Aphronitrum. | Lomentũ ex farina fabacea. | Lupinorũ farina. | Smegma. Sapo.

De

De Hipocaustis, quæ sunt Stuphæ domesticæ.
Cap. XVII.

STVPHÆ autem domesticæ sunt hodie Germanis in vsu frequentissimo, ac aliquibus Italiæ ciuitatibus in hybernis. Erant & apud nostros antiquos, sed exquisitæ magis lautitiæ genere. Proprium tamen vocabulum antiquum non habemus, nisi Hypocaustum. Cellas Caldarias, Ἀποθήκας θερμὰς, in quibus sedentes calefierent, legò primùm in Atheneo lib. x i i. inuentas apud Sybaritas, nationem in Italia ante maestatem Romanorum deliciosissimam. Communiter tamen græca voce dictum est Hypocaustum. Nam vbi nos Stupham vocamus stipatum Conclaue, subcensis à tergo, vel sub camino ignibus concalescens; illi ex communi Hipocausto, singulas, & quas vellent ædium partes calefaciebant. Eo vocabulo vtitur in primis M. Tullius ad Q. Fra. In balnearijs Hypocausta in alterum Apodyterij angulum promoui, propterea quòd ita erant posita, vt eorum vaporarium, ex quo ignis erumpit, esset sub tectum cubiculi. Vaporarium dixi fenestram, ex qua vapor exhalat in cameras. Hypocausta autem videtur dixisse, non partem aliquam ædium stipatam, sed ipsos intrà parietes cuniculos, vnde vapor in vnam, & in aliam cameram diffunderetur. Cui sententiæ omnes auctoritates consentiunt. vt Papinius Statius in primo Syluarum,

Cella Caldaria pro Stupha.

Stupha, & Hypocaustum quid.

Vaporarium hypocausti.

----Vbi languidus ignis inerrat
Aedibus, & tenuem voluunt hypocausta vaporem.

Modum explanat melius Plinius ad Gallum, dum scribit. Applicitum est cubiculo Hypocaustum perexigunm, quod angusta fenestra suppositum calorem (vt ratio exigit) aut affundit, aut retinet. Structuram verò tanquam nimiæ eius seculi deliciæ, ponit Seneca ad Lucullum. Impressos parietibus tubos à præfurnio, per quos circunfusus calor, ima simul & summa calfaceret æqualiter. Paulus Iureconsultus Tubulos definit esse, per quos paries calore torretur. Zetas verò, & Zeteculas uocat idem Plinius ad Gall. propria calorum conclauia, vbi lecticuli essent ad delicias, & amores. Lampridius inquit. Indicos odores Heliogabalus ad vaporandas Zetas sine carbonibus iubebat incendi. Vestigium antiquum Tubulorum eiusmodi parietibus impressorum visitur in sacrario S. Helenæ, in Ecclesia S. Crucis in Hierusalem, qui sub opere tectorio quadrada forma, quatuor digitorum latitudine, ac triplici coniuncti ordine, ab imo (vt mihi videtur) hypocausto, calores in supernas ædium partes deferre debebant. Ex quibus hoc haud dubium esse debet, non fuisse tunc vsum caminorum nostri temporis: quam partem deleta illa lautitia viuendi, posteritatis refugum puto, ne inuentum dicam. Deinde planè intelligitur mirum artificium illius seculi in fouendis ædibus, ac mira in omni vitæ cultu diuersitas à nostris vsibus. Foris degebant totam diem in liberalibus exercitijs, ientaculo dumtaxat contenti primo mane, deinde cæna hora decima: habebant palæstras, & balnea publica. Domi calores (vt ratio temporum exigebat) in quaque parte ædium diffusos, qui apertis interdum fenestris, vel clausis, fundi poterant, vel retineri in cameras, in triclinia, in aulas, in zetas, in musæa. Sic eos incorrupta seruare solitos ædificia dixerim, signa, picturas, aurata laquearia, aulæ, libros, in musæis. vestes, & id supellectilium genus. Sic ædium intus structura simplex, paruis fenestris, vt videmus adhuc aliquas, eisq. altis, nam ad prospectum erant porticus pensiles; Sic algores vitare, ac libero habitu, vestiri, domi, forisq. erat solitum, non istis inquam arctis centonibus, nec bracchis ad talum demissis, quod seruile erat; sed aut soluto sago, aut simplici tunica præcincta, quam lata subinde toga comprehendebant. Cum nos alioqui ex barbara illa aquilonarium corruptela, onusti vestibus, & quasi compedibus braccahti, ad cineres cubemus totos dies; vnde ocio, & strictura vestium torpescimus, fumo oculis lædimur, mente, ac omnibus sensorijs languescimus. Rusticum erat, & non ciuile, habere lares, foculosq. mobiles, vt apud Columellam legitur: Consuescendos esse rusticos circà larem domini, focumq. familiarem epulari. Et caminos, quicunque essent, ad parsimoniam. quòd rarò legitur, vt apud Galenum v. de San. tuen. Antiochi medici domuncula, æstate citrà ignem, hieme camino calebat. Eadem fortasse tenuitate contentus dixit Tibullus.

Fenestra Hypocausti.

Tubi, & Tubuli Hypo. Zetæ.

Camiuns nouum inuentum.

Vitæ cultus antiquorum.

Ientaculũ ex cęna.

Aedificatio.

Vestitus liber.

Lares foci, & camini antiquorum

Dum meus exiguo luceat igne focus.

Sidonius tamen in i i. Epistolarum qui vixit iam imperio declinante zenonis tempore, stylum nostri temporis caminorum visus est expressisse his verbis. Hyemale triclinium arcuatili camino sæpè ignis animatus pulla fuligine infecit. Sed te nunc ad focum minimè inuito. Cęteræ quæ leguntur auctoritates referuntur ad lautitiam Hypocaustorum, vt quùm scribit M. Tullius ad Trebatium, qui quartana laborabat, luculento camino vtendum esse.

& Ho-

& Horatius:

Dissolue frigus ligna super foco
Largè reponens.

Porrò nunc vbi pro singulis seruitijs multiplicare oportet foculos, ac varios per quasque ædes construere caminos; obseruauimus in antiquis domibus, & in illis sumptuosis, ex eodem hypocausto, ac eodem igne, plura simul, ac commodiora haberi solita seruitia. In inferiori præfurnio, vbi serui tantùm degissent, culina erat domestica: supernè & ad latera hypocausti, vbi vasa erecta balnearia, erant distributa loca balnearum: per subditos verò pauimento tubos exhalabat clam vapor ignis in omnes domus partes, vt dictum est. Quod artificium animaduerti olim ex ruinis in Tusculano Luculli, vbi in fronte, qui nunc respicit Frascati oppidum, situm erat Hypocaustum, rotunda forma, centum pedum ambitu distinctum æquis spatijs per foculos arctus ex quibus tubi occulti & ficti deducebant calorem per tria stadia, sub solo, & sub viridarijs, ad capita villæ, vbi ædes omnes & cubicula communem susciperent calorem, apertis, vel stipatis fenestris, quantum vellent. Vnū facile descrimen credo equidem potuisse afferre illis temporibus quam diximus continui caloris, & ignis, per quasq. ædium partes deductionem, quòd crebra, ac tam vasta, vt leguntur, inducebant incendia. Tubuli enim oppleti tractu temporis aliqua fuligine, facilè poterant concepisse (vt vsueuenit) flammas, ac eas vsquequaque perducere ad laquearia, & contignationes. Porrò sicut noua, ac diuersa ratio caminorum, & ignium nostri temporis est; ita nimium delitiosus huic nostræ moderātiæ esset illorum ductuum vsus, quo ima simul & summa calefierent. Nec satis idoneus; qui subiectis præfurnijs, nec cuniculatis illis hypocaustis vtimur. Quapropter, sicubi nobis Stupharum id genus artificium parandum erit, quod sæpenumero vsueuenit hieme, aut his maximè, quibus aliquandiu medicinali cuipiam ministerio inseruiendum est; plures sunt modi, & quisq: facilis, pro conditione personarum. Manifestum enim planè est, quòd nihil facilius ad quamque mutatur alterationem, quàm aër. Ergo quocunque artificio concalefactus aër careat noui aëris spiraculo, fit Stupha. Cuius summa artificij hæc est; quòd aër in Stupha quanto magis expers vaporis in sua puritate seruatur, tanto salubrior. De facile parabilibus, in nostris maximè regionibus, est; vt conclaue eligatur, quod non sit admodum angustum, sed altum (vt monuit Celsus) lucidum, spatiosumq. In quo picturæ, signa, aulea, vestes, id genus vtensilia omnia niteant, ac delectent animum ad quietem. Pateat autem (si fieri poterit, ab austro, vnde solis illustretur, ac foueatur aspectu, contraq. borealis flatus arceatur. Sint fenestræ volubiles, vel lineis velis, vel quæ perspicua antiquorum specularia æmulantur, vitratis clausæ, quibus interim adapertis, concluso vapori aliqua expiratio præbeatur. In quo, si calor ad consuetudinem nostram temperandus sit, esto continuo luculentus focus, qui vitato fumo, ac lethali carbonum halitu, odoris interdum lignis splendeat, ex iuniperò, lauro, cupresso, ac aromatis aliquibus. Stupharum verò ritus apud Germanos varius est. Solent communiter caminum à tergò Stuphæ concameratum habere, vnde calor è suppositis ignibus per fictilem testam, aut vitrum penetret, foueatq. conclusum aërem. Ciuilior vsus est, vapores longè à camino ex occulis lithostrati spiraculis concipere. Vel in medio pauimenti fit ornamētum solidum, siue æneum, siue lapideum, quod per figurata spiracula vapores exhalet. Ad quem modum visuntur hodie in vrbe ex marmore aliqua in lunatam faciem, quinque pedes circiter latam, aut in aliam consimilem speciem formata, quę vbi erant pro vaporarijs in magnis aulis; nunc contrario in totum ministerio, aquas ex atrijs in foricas, ore, oculisq. foratis inducunt. Rarum verò, ac nobile artificium, æneæ statuæ concauæ, aut vna, plures disponantur in aula, quæ varijs gesticulationibus, ore, oculis, naribus, auribus, vel per vestimentorum lacinas, vapores infernè susceptos è pedibus, aut trunco, aut hasta, aut caduceo, in apertum effundant, nemine, id nisi experto, sentiente. Ad vsum: Aër huiusmodi cùm multis nominibus vtilis sit, omnino ex mediocri tepore nō adeo calefacit, parcius exsiccat, ac temperatè dissoluit, superfluitates in ambitu corporis dispersas leniter digerit. Pueris, mulieribus, senibus, imbecillis, resolutis, pinguibus, frigidis, humidisq. naturis, & passionibus, admodum conferens. Ac maximè quidem conferet, si per id tempus insigni quopiam medicamine vtendum sit, vt in balneis priuatim faciendis, & in noua ista ligni Sancti administratione fieri expedit. Cæterùm graciles, cholericos, & facilis transportationis homines, strictum pectus habentes, & pulmonarios, & omnino inconsuetos non videtur aër stuphæ ita iuuare. Multis aluum, ac vrinas adstringit ex accidenti, iuncturas laxat, alijs caput replet, oculos hebetat, & auditum. Præsertim verò eos lædere solet, qui è stupha egressi, se statim libero aëri cùmittunt; cùm inuenti sint qui propterea in repentinam Apoplexiam, uel in aliquem alium eius generis morbum inciderint. Propterea consulo, vt paulatim assuescant ad nouum aërem, apertis interdum fenestris, interdum

Stupharū artificia.

Aer facilè alterabilis.

Stuphæ Germanorum.

Statuæ æneæ in hypocaustis.

Vsus.

Nocumēta.

terdum ſtuphæ calore remiſſo, ac tranſeant ad cameras minus calidas. Cæterùm haudquaquam ſanis hunc ritum inſtituo, ac noſtris minimè: ſed hanc partem volui in tota reparatione Thermarum, tanquam primam conſtituere, & quaſi commune quoddam Tepidarium, in quo ſubinde ad priuatos vſus & ſudationes, & lauationum reliquos ordines moliremur. Itaque iam de his dicemus.

De vaporarijs, & ſudatorijs in priuatis hypocauſtis. Cap. XVIII.

SVDATIONES autem in vaporarijs, quæ Græcis πυριατηρία vocantur, in ægritudinibus dumtaxat perſanandis comparari ſolent. Vbi, ſcilicet ex alto in extimam ſuperficiem obnixè trahere intentio eſt, calfaciendo, ac impensè exſiccando, aperiendo, attenuando, ac per ſudores, perq. halitum celerrimè vacuando: frigidis potiſſimùm, humidiſq. naturis & paſſionibus ſummè vtile, & certis alijs caſibus, quos dicemus. Expectanda autem eſt humorum concoctio, niſi materia ipſa, quæ eſt in cauſſa, aut in promptu exſiſtat, aut vtique turgeat, ſicut in venis, vt plurimum facere cogimur. Tumque ſurgente iam ſole, ac ægro exactè omnibus excrementis è latis meatibus vacuato ac ieiuno ſtomacho, res ita ineatur. Eſto in primis hypocauſtum concalefactum, vel conclaue ipſum benè clauſum, & ſtipatum; claris & odoris ignibus efferueſcente camino, quem ad modum propoſuimus. Cubiculo autem anguſto exiſtente, diligenter fumus euitetur, præcipuè verò grauis, turbidusq. ille carbonum vapor, qui ſæpè incautis magnum intulit periculum: Interim verò paratum ſit in proximò angulo tuguriolum, lectiſternijs nimirùm, totalibus circumtenſis, quod nudus ſubintret æger. Vbi ſedens in ſedecula, mox ſubditis per miniſtros claris, rutiliſq. carbonibus, & conſperſis, quæ opus fuerint, pulueribus, ſudet ad tolerantiam, adaperta ſolùm à facie interdum cortina, vt aliquem frigidi aëris reſpiratum accipiat. Vel ſi minus ſicca illi affectui, aut naturæ conueniant, humidi in Sudatorio vapores ſunt. Nempè decoctis pro ratione in capaci lebete harbarum faſciculis, vel ſeminum & id genus alijs pugillis, eoq. bulliente ſuppoſito. Aut lapidibus aliquibus, vel pyrite, vel molari, ſeorſum feruefactis, in lebetem ipſum iniectis, extinctiſq. ignei uapores excitentur. Materia rerum eiuſmodi ſuppeditanda, varia eſt, pro varia intentione, ſumpta à natura ægrotantis, ab effectu ipſo, & à particula laborante. Ad ſummam Diſcuſſorij generis ſunto, ſubtilium, ſcilicet partium, olida, & anodina, & quaſi in articularijs doloribus, in antiquo capitis dolore, diutiniſq. neruorum, & aliorum morborum malis ſumuntur. Flores Chamæmeli, meliloti, centaurij, ſtœchadis, roriſmarini, comæ abſinthij, abrotani, heliochryſij, menthæ, ruthæ, ſampſuci, ſaluiæ, origani, calamenti, pulegij, praſij, folia lauri, braſſicæ, hederæ, vrticæ, ſtipites gariophyllorum, macis, agalloci, cupreſſi nuces, & ſemina eiuſmodi, vel omnia, uel aliqua. Permaneat æger, ſi tolerare poterit, quandiu totus ſudore perfundatur, horæ ad minus dimidium, tumq. linteis obuolutus in proximum lectulum ineat, tegatur, tergeatur ſudore, vt in alijs anteà diximus. Sudationibus tam naturalibus, quàm arte paratis pluries vtitur Celſus, vt libro III. cap. ult. Ad neruorum reſolutionem, ſubijcienda (inquit) pruna lenis, & ſulphur, atq. ita in ſuffumigandum, idq. aliquandiu faciendum. vtitur & Paulus in Elephantiaſi, adhibitis quoque exterſorijs, ac balneis naturalibus. & item in frigidis omnibus paſſionibus, quæ miſcellam carnis laxare ſolent, cruribus inflatis, abdomini tumido, ſenſum ſqualidum habentibus ex malo habitu, ac iam factis hydropicis. Ad Voluolum item & Colicum cruciatum, fomentis ad eandem ſententiam applicatis, ex furfure, milio, & conſimilibus. Ad ſquammas autem vteri, ſcabroſaſque puſtulas pruritum his locis inducentes, tùm calida inſidere, tùm ſudare, quoque ita expedit. Ad reliquias autem morbi gallici, hæc vaporaria ſunt hodie de extremis: inueterata nimirùm affectione, & quæ reliquerit vel capiti, ac iuncturis dolores, vel tumores in muſculis, qui occalluerint, uel puſtulas, uel palati, aut naſi, aut gutturis ulcera. Quibus affatim ſudare in uaporario iubere ſolemus, præmiſſa tùm uniuerſi corporis uacuatione, tùm præſertim ligni Sancti aut aliqua huiuſmodi generoſi medicamenti adminiſtratione præcedente. Horum uero affectuum contumacia ut radicitus extirpetur, hic puluis ex maioribus diaphoreticis in prunas ipſas Vaporarij conſpergendus eſt uel cōſimilis alius. Styracis calamitæ, mirrhæ electæ, Olibani, maſticis, Ladani optimi, ana. drach. ij. Macis drag. I. fuſtium gariophyllorum, nucis muſcatæ, Cinnamomi, ana drach. III. Corticum nucum pineorum, cort. nucum cupreſſi, ana drach. v. Galliæ muſcatæ ad odorem ſemidrachma: fit puluis, uel Theriaca. excipiuntur paſtilli, pro tribus uicibus. Nonnulli Cynnabarim quoque in ſuffumigio commiſcent, quod tota mineræ qualitate hâc aiunt luem deſtruere, confirmatis interim aliquo mediocri gargariſmo dentibus, ac gingiuis, & qui-

Stuphæ ſiccæ.

Stuphæ humidæ.

Vtilitates.

Morbi Gallici Stupha.

Suffumigium.

quibus partibus occulta eius medicaminis proprietate, cotylas crudi & contumacissimi phlegmatis videbis emanare. Breue & nobile quo vtor, Cinnabaris vnciæ duæ, Thuris masculi vncia, Galliæ muscatæ drachma: vtitor ad dolores artuum, atq. capitis contumaces, in tribus vicibus. Cæterùm solent aliquando medici, vt remedium facilius sit, in dolium subditis eodem modo prunis ægros mittere, ac sudationes moliri. Quale ex Aræteo, & Archigene in Diabete passione ministrat Aëtius: nimirum vt caput extrà dolium promineat, vnde frigidum aërem attrahat, reliquum verò corpus omne vaporatione ipsa calefiat. Doliaris vaporarij ad hydropicos extenuandos meminit Gal. in lib. de vtil resp. à Crysippo Cnidio laudatum. Hoc verò genus Sudationum in Dolio, audio quibusdam medicis in Germanię partibus frequenter vsitari, quippe qui in illis Hypocaustis totum annum degunt. Sunt qui ægros in furnum mittant, prominente itidem extrà præfurnium capite, quibusdam è plebecula idoneum, quibus non sat commodè alia remedia suppeditant. Vt idem vsurpat Aëtius, ad Ranæ rubetæ inquit virus, stuporemq. excutiendum, similiter dolium, aut furnum feruefacito, igneq. extracto, laterem pro sedili adponito, & ægrum immitti, multumq. ac diu sudare iubeto. Nos verò in frequenti vsu, simplici tina contenti sumus, quod vulgo nostri veteres videntur Semicupium dixisse. In cuius videlicet margine æger circumpalliatus nudus insideat, suppositaq. patina ænea incoctis, vel aliquo eius generis puluere prunis consperso. Vel quod paratu facillimum habemus, & vtile, laminis ferreis igne candentibus suppositis, ac aceto conspersis ad sudationes. quo remedij genere vsum legimus Alexandrum Trallianum lib. I. cap. XVI. Confert ad resolutionem, ac coxendicum dol. ex molari lap. ignito, ac vino consperso in tina. idem si concitatis motibus æger, exercitetur, inambulet, currat, quotidie lauetur, vt contentus in eo vapor excutiatur. quod & Arcquati squalidum virorem tollendum erit valde vtile, inclinato iam affectu. Porrò pro sicco vaporario veteres defrictionibus ex Nitri usti, aut fæcis aridæ, vstæ puluere vtebantur. Hodie communiter exerceri diu, ac multum ægros imperant, gestari, ac Sudationes moliri, alios in balneis & in Stuphis, alios ad Solem. Ita sanè duas Thermarum partes in priuatis balneis æmulati sumus, Tepidarium scilicet atque Laconicum. Nunc ad lauationes veniemus.

Doliaris vaporarij Sudationes.

Sudationes in furno.

Fotus in Semicupio ex Scoria ferri.

De balneis artificialibus Priuatis ac facilè parabilibus. Cap. XI.

QVANQVAM verò priuatas istas lauationes extrà balneas præparari debere, nobis intentio est, neutiquam tamen apud antiquos, qui lautas illas habebant Thermas, id inusitatum fuisse quis existimet. Vel quia non esset alterius balnei commoditas; vt labra, quæ parari in castris consueuisse meminit Gal. 5. de sa. tu. quas propriè balneas videntur dixisse, quasi diminutiuo à balneis nomine, ad parua, vel priuata balnea. quas sæpè legimus in Plinio, & planè in compendiaria C. Vellei Pateculi historia, qui in castris uersatus Tyberij Cæs. laudi tribuit apparatui bellicò, in quo & medici essent, & in hoc solum importatum instrumentum balnei, ut nihil deesset ualetudini. Vel balineæ dicuntur, quas hospitalitatis officio tum parari solitum fuisse legimus, ut de Vlysse meminit Homerus, recognito à nutrice eius dum lauaretur, iam admodum anu. Vel ad priuatas commoditates, ut de Augusto testatur Suetonius, qui quùm neruis laboraret, quotiescunque marinis aquis, uel Albulis utendum esset, contentus hoc erat, ut insidens ligneo Solio, manus ad pedes alternatim iactaret. Ex quibus intelligitur, quòd non est nouum, neque difficile hunc morem imitari: nam etsi illis careamus delicijs, satis erit tamen si nostra balnea sine incommodo, quo ad eius fieri poterit, vtamur. Danda igitur opera in primis est, ut pro his quæ instituimus, opportuna sint omnia. Tempus idoneum, cameræ benè stipatæ, ac temperati caloris, lectisternia, ac uaria linteamina parata, quæ in his opus sunt: & super hæc diligentia ministrorum, qui requisita tempestiuè, & quantum fieri poterit commodè exequantur. Simul atq. concalefactæ aquę puræ, ac dulces habeantur, quæ trifariam ad minus temperari possint, calidæ, calidiores, & tepidæ ad præscripta Thermarum instituta. Peluis deinde, siue Concha lignea ad staturam hominis oblonga in cubiculo collocata sit, quam cùm Græcis Baptisterium uocat Plinius Iunior, ac vulgò parùm deflexa uoce Capisterium. Medici uerò non incongruè Tinam appellant. Quo planè uasis genere utebantur etiam ueteres in priuatis balneis, quod labrum appellabant, & siue ænea fuerint materia, siue lapidea, siue lignea, portatilia aliqua fuisse constat: quod declarat per epistolam Cicero ad Terentiam uxorem, cui ex itinere ita mandat: Labrum si non est in balneo, fac ut sit. Ad usum autem, quoniam cum hoc ritu uniuersum ferè uitæ regimen, ac sanitatis tuendæ studium coniungitur: idcircò reuocare hic in memoriam oportet illa, quæ ad usum

Balnea priuata in canistris.

Ligneum Solium.

Requisita in balneis

Peluis seu Concha. Tina. Labrum.

lauationum in Stuphis necessaria esse diximus, de præparatione ad balneum, de exercitij modo, de hora & tempore balnei, & quòd aluo prius inanita, & ante cibum ineundum est. Qua in parte Galeni præcepta in libris de sanitate tuenda, vt in reliquis quoque huius voluminis institutis, in quoddam veluti compendium redigemus.

Aurea sententia Hippocratis.

Harum ergo rerum seruandarum ordinem exquisitè continet ea aurea Hippocratis sententia in Epidemijs lib. VI. LABOR, CIBVS, POTVS, SOMNVS, VENVS, OMNIA MEDIOCRIA. In qua sententia, vt II. de san. tuen. interpretatur Galenus, & modum ipsum singulorum definiuit, addito ad finem epitheto, mediocria: & tempus, ordinemq. signauit, ipsa verborum serie.

Sanitatis custodia ab exercitio.

Quippe sanitatis custodiam à labore auspicandam esse, laboris nimirum communi appellatione, quæ omne genus exercitij comprehendat, & item frictiones, & balnea. Mox cibus sequi debet, & potus, deinde somnus, & reliqua, vt cuiq. competit. Ad exercitationem verò commodissimum tempus est, eodem auctore, iam peracta externi cibarij duplici concoctione, & ea scilicet quæ in ventre, & ea quæ in vasis sanguinis agitur. Contra autem (VI. de san. tue.) non leue, inquit, incommodum illis accidit, qui à

Exercitij, ac balnei incommoda à cibo

cibo repleti se exercent. Siquidem & caput impletur vaporibus, & in iocinore aut ponderis sensus, aut distentionis, aut vtriusque percipitur. Eademq. incommoda eos sequentur, qui balneis à cibo vtentur, distentiones hyppocondriorum, flatus ventris, capitis grauitas, sensuum & omnium virtutum, præcipuè animalium hebetudo. Et periculum subinde necibi incocti, ac succi multitudo in omnes animalis partes rapiantur.

Tempus balnei.

Propterea diximus, matutinum tempus esse tum exercitationibus, tum balneis idoneum, his præsertim qui mediocriter cænauerint, aluo tunc inanita, ac ieiuno stomacho, VI. de san. tuen. Exercitationum autem quoniam vniuersa ratio in consuetudine versatur, nimirùm quæ non excedat cuique consuetum modum; idcirco melius est ad imitationem Galeni (ut ipse de se narrat eod. lib. VI.) qua die quis balneo erit vsurus, præsumpto de mane breui ientaculo ad consueta exire negocia, quæ & ipsa exercitij genus sunt commodissimum. Subinde inclinante iam die, hora videlicet XXI. æstate, vel occidente iam sole per hiemem, balneo vtendum: quando & præsumptus cibus iam concoctus esse in ventre possit, & externæ diei digestiones omnino peractæ, & in ventre, & in venis.

Exercitij vtilitates & balnei

Præstabit Exercitium caloris innati augumentum, II. de san. tuen. Quippe calefiunt corpora nostra & balneis, & thermis naturalibus, & insolatu, & igne, & calidorum medicaminum fotu: cæterùm hæc ab extrinseco calefaciunt: exercitium verò innatum excitat calorem, qui est omnium bonorum caussa, & ipsa vita. Balneum recuratoria veluti pars, III. de san. tuen. duplex afferet beneficium: nam & excrementa quæque à toto corporis ambitu deterget, expurgabitq. & ipsum corpus à lassitudinis periculo tutum reddet.

Mora in bal.

Sedeat autem in balneo, ac lauetur, tergeaturq. quantum cuique opus fuerit, horæ spatium, vel ad minus dimidium: longè enim alia ratio est, eius qui ad munditiam lauatur, & eius qui aliqua morbi occasione diu in balneo teneri debet. Quam ob rem generalem hic lauationum rationem habebimus, post hæc quid valeant in sanis, & demum in morbis curandis, explicabitur.

Frigidæ lotio.

Omnino exiturus à balneo, siue sanus sit, siue æger, nisi alterius Solij frigidi copia sit, in quod totus confestim insiliat, multa certè aspersione aquæ frigidæ perfundatur. Cuius sanè partis in balneo prima esse debet intentio, nam (vt ex Galeno, ac diutissimo veterum vsu probauimus) ex hac quæ fuerant excalfacta, innoxiè refrigerantur, ac vires densata cuti firmantur, & sine frigida nihil iuuantur. Vel tepidiuscula aspersione vtatur, ac madore deterso, oleo leniter perungatur. Detersionis verò per oleum singularis hæc vtilitas est 4. de Sa. tu. quòd oleum cum mediocri frictione, & quæ tensa sunt remittit, & quæ inter exer-

Vnctionũ ratio in balneis.

citium vehementius fatigata sunt, emollit. Præstat & hoc non mediocre commodum, quòd exiguos cutis meatus opplendo, ab extrinsecus ambientis iniuria vendicare poterit, & vestimenti instar calorem natiuum munire, & sudores inhibere. Vt hinc maximè vniuersa ratio Sudationum, inunctionumq. in balneis haberi possit. Quos largius antiqui sudare volebant, eos neque à balneo, neque ante balneum vnxissent: quod perpetuò in his, qui aut cruditate, aut plenitudine præmuntur seruandum est, Sed diu hos tenebant in Laconico, & mox in calidum solium mittebant. At contrà, qui longo morbo laborassent, extenuatiq. fuissent, hos vbi in calida lauissent, ac post frigidæ solium sudare incæpissent, perungebant. In sanis autem, quod frequentius vsueuenit, quibus aut longo itinere, aut exercitatione, aut

3. San tu.

alio quouis pacto corpus esset exhaustum; hos non solùm à balneo, sed & antè balneum vngi imperabant. Nos illis Sudatorijs destituti primùm cui sudare opus fuerit, exercitium iniungemus; posteà eum in Tinam calidam, calido item, & stipato cubiculo, demittemus; exinde in lectum proximum benè constratum, & calfactum ducemus, vbi & largè sudare, deterso interim madore, aut etiam dormire, vt copiosius sudet, iubebimus. Cùm verò is in naturalem habitũ rediisse visus sit, in Solium frigidum mittemus, vel multa frigida perfunde-

fundemus, vel tepida, ſi horruerit primò frigidam. Tum mollibus linteis deterſus, dulci oleo, aut butyro (Plinio, & Galeno teſtibus) vbi olei copia non ſit, leuiter perungi poterit. Quod ſi is frigidæ natationi alias aſſueuerit, hoc aget ſecurius, atque vtilius. Sin faſtidierit, ſciat ſe prætermittere partem balnei admodũ vtilem: ac ſit ſaltem contentus vnctione molliri, & cauere per eam diem à quocunque aëris exceſſu. Illam verò equidem neceſſariam puto, ſenibus maximè, & valetudinarijs cautelam, imò nemini fore inutilem, vt quoniam ſtomachus mediocri ſolet calore balnei relaxari, gaudet enim forti extrinſecus calore VIII. Methodi.) idcirco ante balneum muniatur, vel Maſtichino oleo, vel Melino, vel vnguento id genus aliquo, vel, prout cuique opus eſſe videatur, ceroto ex Maſtiche, atque aromatis, quod applicitum illi parti perpetuò teneatur. Poſtrema verò ex oleo ſaltem communi deterſio totius corporis, duplicem illam, quam item ex Galeno reſtituimus, præſtabit vtilitatem; tum vt veſtimenti inſtar muniat, caueatq. corpus ab externi aëris ambientis iniurijs. Habet enim omne oleum emplaſtici vim medicamenti, VI. de ſa. tu. quod videlicet exiguos cutis meatus opplendo, prohibet inſiti caloris tranſpirationem, præcipuè Hiſpanum oleum. Nos vel omphacinum accipiemus, vel violaceum, vel Amigdalinum, vel aliquod eius generis, pro his qui frugi lauari debent, & non delicijs. Quibus verò precioſia licuius vnguenti, vel olei copia fuerit, pro delicatis maximè & imbecillis, id erit aptiſſimum. Vbi quis autem ita lotus, atque blandè vnctus ad priſtinam mediocritatem rediſſe viſus fuerit, cænet, & à cæna ſubinde interpoſito ad minus duarum horarum ſpatio, ad ſomnum ſe conuertat: minimè ignorantibus nobis, quòd NIHIL ÆQVE CONDVCIT CORPORI, tùm concoquendis, æquandiſq. humoribus tùm viribus recreandis, quàm ſomnus, & ſomnus à balneo. Cæterùm de electione ſalubrium iſtarum lauationum, certum tempus non ſtatuitur: alijs enim inſeruiendum conſuetudini erit, alijs neceſſitati, alijs conſtitutioni ambientis aëris, & caſibus conſimilibus. Quibus ob aliquam morbi neceſſitatem balneis vtendum erit planè infrà canſtabit, quòd alij ſemel in die, alij etiam bis, imbecilles verò alternis ſaltem diebus eis vtentur. Sani prout aſſuerint: Vel prout ex occaſione iuuamentum ex eo ſenſerint. Aſſuefient autem pro natura, ætate, & tempore paulatim. Frequentius enim iuuenes, & qui conſiſtenti ſunt ætate lauari debent: Senes minus, Plus calidæ & ſiccæ naturæ, minus frigidæ, & minimè humidæ. Plus æſtate quam hieme. Quam rem melius quiſque cognouerit ex Galeni inſtitutis, quæ iam in ſanis, & poſtea in ægris deſcribemus: nam hæc hactenus communiter dicta ſunt.

Vnctio ſtomachi ante bal.

III. da ſan. tu.

Somni à balneo vtilitas.

Lauationum electio per naturas, & tempora.

De vſu balnei aquarum dulcium temperatarum in cauſſa tuendæ Sanitatis.
Cap. XX.

DE Lauationibus itaque in ſtatu ſanitatis, duo principaliter attendenda ſunt: vnum quidem eſt natura vtentis, quam impreſentiarum penes ætates, & quadantenus penes temperiem diſtinguemus: alterum verò eſt ipſum balnei temperamentum. Hoc eſt, quod pro ratione ſingularis naturæ, ætatis, regionis, & temporis, & neceſſitatis comparetur, ac temperetur. Qua in parte hæc ſunt Galeni inſtituta. Infantibus quidem recens natis, & circà primos annos balneum eiuſmodi ſalubrium aquarum idoneum eſt. Salubres autem vocamus, inquit, exactè temperatas, accomodataſq. illi naturæ, vim, ſcilicet calidam humidamq. habentes. Qua planè ratione haud quaquam ſalubria huic ætati eſſe dicimus balnea, quæ ex natura minerali medicam vim aliquam præ ſe ferant, omnia enim talia manifeſtè ſiccant. Multò verò maximè à frigidæ lotione coërcendi ſunt infantes: nam etſi hunc morem ſeruent quędam efferæ gentes, vt Galenus inquit, in Germania, quod idem in Britannia meminit Cæſar, & in Scythia, parum tamen emolumenti ſi res ſuccedat; ſin minus, detrimenti multum inde conſequi poſſint. Quam maximè autem ſtudendum nutrici eſt, & vt dum fricat, dumq. lauat puerulum, ne lac ei in ventriculo crudum inhæreat. Periculum enim eſt, ne prius quàm probè ſit concoctum, per corpus digeratur, & caput præcipuè aggrauet. Quod vitabitur, ſi nutrix obſeruet, vt poſt longiſſimum ſomnum, curet infantem, & omnino caueat ne quid nutrimenti ante lauationem, neque antè frictionem puerulo præbeat. At hæc tempeſtiua lauatio multa infantium vitia corrigit: facit ad tuſſim, ac grauedinem, ad fœmorum intertriginem, lacte poſt lauationem oblito, ad infeſtaſq. paſſiones ſub primorum dentium ortu. Prohibetur autem in quibuſdam infantilium malis, vbi ex multa tùm humiditate, tùm ventoſitate laborant: veluti in Hernia accidit, & vmblici procidentia, quam Græci ἐξομφαλὸν dicunt: in his enim paſſionibus non ſat commodè calidæ lauationes miniſtrantur. Porrò à primis annis Pueri, cum crebris balneis abſtinendi ſunt, aſſuefaciendi, auctore Galeno, prius exercitatione aliqua vtantur, & poſt deinde in balneum mittantur. Quod ijs declinantes variolas ſanare, earumq. veſti-

Infantib. primo de ſa. tu

Infantib. Thermę inimicæ.

Frigidæ lotio.

Pueris, Gal. I. de ſa. tu.

Adoleſcentibus

gia delere valent, Auicenna. Aquartodecimo autem anno, quanquam plerique amnes, & ſtagna inire condiſcant, vt de Natationibus id genus dicemus poſtea, calida tamen potius quàm frigida vti debent, vt qui hanc non dum citrà noxam tolerare valent. A ſecundo ſeptennio in totum ferè tertium, cauẽdum pariter à frigida eſt, quippe eorum augmentationi contraria. [Iuueni, Gal. 1. de ſan. tu.] Vbi verò plenè eſt auctus, non ſolùm temperatæ, ſed frigidæ etiam committendus eſt. Iuueni enim duras, tenſaſq. emollit partes, & ſi quod putre excrementum intus ad cutim hæret vacuat, vireſq. confirmat. Vitanda verò huic ætati, & his qui optimo ſunt temperamento, exactè calida eſt, & vehemens motus, & exudatio nimia in hypocauſtis, ne ſupra modum calidi ex natura ſpiritus ferueſcant. Hac enim de cauſſa eos diſsuadet Galenus ne in Laconico diutiùs commorentur, [Senibus bal. 5. de ſan. tu.] ſed vt tranſeant tantùm ad ſoliùm vſque, & inde confeſtim loti feſtinent ad frigidam. Senibus verò adhuc vegetis & robuſtis, temperatarum lauacrum eſt maximè idoneum, & vinum dulce à balneo, inquit Galenus. Quibus ad verbum propriè quadrat, quod ex Homero vatæ ſapientiſſimo hic ipſe citat,

Vt lauit ſumpſitq. cibum, dat membra ſopiri.

Cùm enim ſenectus ſit frigida & ſicca, per calefacientia, & humectantia aptiſſimè corrigitur [Mulierib. bal.] Stomacho his antè balneum inuncto, vt paulo ante diximus, ne ex balnei tepore relaxetur. Seniores autem propter virium imbecillitatem aſſiduum balnei vſum minus ſuſtinent. Quo modo autem mulieribus balnea conſulenda ſint, ſpecialem conſiderationem non habemus. Plurima pars ob multam humiditatem, ac carnium molliciem, eadem qua pueri ratione lauandæ ſunt. Aliquæ ſenum modò parcius lauentur declinante ſcilicet à iuuentute iam ætate, ac pluribus maxime effœtæ partibus. Aliquæ iuuenum, vt quæ virgines ſunt. Quo modo verò mulieres ad nitorem, & candorem ſe lauare, ac detergere debeant; hoc pertinet ad Decorationis partem, quam libro tertio exarauimus, & vt lomento præcipuè fabarum vtantur pro deterſorio, vt paulo ante diximus. In vniuerſum [Ocioſis bal. 5. de ſan. tn.] verò de abſoluta balnei ratione hoc eſſe dixit Paulus, vt omnibus tutiſſimum ſit, aptiſſimumque & viro, & mulieri, & puero, & priuato: Sed his præcipuè qui ex pluri ocio multas ſolent cruditates congerere, crebroque infirmantur. Potiſſi mum verò his, qui cutis ſunt adſtrictæ, ac fuliginoſis abundant excrementis, quod Galenus de Primigene Peripatetico atteſtatur, v. de ſanit. tuen. nam congeſtis illis fumidis excrementis, [Laborioſis.] febres confeſtim excitari poſſunt, qui ſi bis etiam in die lauentur, apprimè iuuantur. Saluberrimum pariter laborioſam vitam degentibus, quo certè nomine Reuocatoriæ pars balneum dictum eſt IIII. de ſan. tu. Nam cum à defatigato corpore ſæpenumero laſſitudines, exuſtiones, ſudamina, pruritus, ſcabieſq. experiantur, vel reſtricta inopinatè cute, Lethales interdũ obſtructiones incurrunt, aut pleuritim, aut principalis alicuius viſceris phlegmonas; [2. de ſan. tue.] ab his omnibus vendicant balnea. Qua in parte illuſtria adeo exempla ex Galeno dedimus, de his qui ſub ſole ardenti, aut longo itinere, aut magnis laboribus defatigati, maximè ſitibundi, ac ferè emortui, ex balneis ſtatim recreabantur, ſiti ſedata, calore qui febrem minabatur, remiſſo, ac omnia denique pro naturali halitu recuperabant. Contrà qui non lauiſſent, aut febricitare conſueuiſſe, aut multo tædio, ac grauato capite perſeuerare. Sed omnes hæ laſſitudinis ſpecies, extrinſecæ cuiuſdam cauſæ vicem obtinent. [Laſſitudinis dio genera.] Verùm balnei vſus non has ſolùm, ſed ſpontaneas quoque ſedat laſſitudines, quæ ſcilicet ſponte, ac nulla præcedente commotione, aut labore fieri ſolent, de quibus eſt præclarus ille Hippocratis Aphoriſmus. v. ſect. II. Spontaneæ laſſitudines morbos prænunciant. [Spontaneę laſsitudines III.] Quæ quoniam triplieem ſolent facere ſenſum ab affectu ipſo, III. de ſan. tuen. alia tenſiua dicitur, alia inflammatoria, & alia vlceroſa. Harum autem in totum duplex eſt cauſſa, aut plenitudo, ſcilicet, quam Græci πληθῶραν, aut vitiati ſucci copia, quam κακοχυμίαν appellant. [Plenitudinis & Cacochymię.] Eſt autem plenitudo XIII. Metho. vbi æqualiter inter ſe ſucci ſunt adaucti. Cachochymia autem, vbi vel flaua bili, vel nigra, vel pituita, vel ſeroſis humoribus refertum corpus eſt. Ergo plenitudo tùm ſanguinis miſſione curatur, tùm frequenti balneo, tum exercitatione, tùm frictione, tùm digerentibus medicamentis, & præter hæc omnia, inedia. Diſtinctione tamen adhibita, an cum febre intelligantur, an citrà febrem. Siquidem febris non adſit (monet eodem loco Galenus) omnibus his vtare, ex ratione eligens id, quod melius eſt. [Plenitudini cum febre.] At ſi iam in febrem inciderit æger: tunc nec exercitatione vacuare exuperantiam licet, nec vnctione, quæ excalfaciat, ſed nec multa frictione, nec balneo: immò ſanguinis miſſione, vnà cum inedia, vel purgatione aliqua. Sicuti etiam excluſa febre, intelligendus mihi videtur [Locus Hyppocratis.] locus eiuſdem ex Hippocrate VI. de morbis vulg. Commen. v. commen. 29. Et in Præſagio experimentis confirmato. Vbi in ſanguinis miſſione facienda, ſi ſanguis, inquit, craſſior percipitur, hos præſtat matutino tempore experrectos, ac poſtquam ad horam vigilarint, prius lauari, vel obambulare, & deinde ſanguinem de more educere. Qui mos in trahendo è ſumma cute ſanguinem in ſtuphis, ſeruari debet. Specilis autem quidam balnei

modus

modus in quolibet affectu lassitudinis esse debet. In lassitudine enim tensiua, quæ factæ iam plenitudinis soboles est; diu in temperato balneo commorari oportet: adeoq, si hominem bis, atque iterum laueris, & à balneo de more inunxeris, plus profeceris, multa prius exercitatione, aut frictione adhibita. In lassitudine porrò inflammatoria, quæ & plenitudinem simul, & succorum vitium habet in caussam; eodem quo tensiua modo tractandus est patiens, qui tamen longiorem in balneo moram contrahere debet, & aqua item sit paulo tepidior, vt fusius humectetur. In lassitudine autem vlcerosa, quæ succorum vitio propriè conflatur, si tempestiuè balneum ministretur, valde contulerit, molli præsertim vnctione adhibita ex oleo, quod omnis sit adstrictionis expers 3. sa. tu. Sicuti etiam in illa alia quartæ speciei lassitudine, quam videlicet ariditas quæpiam genuit, facto est opus, nisi quia calidiorem aliquando aquam esse oportet, inquit Galenus, quæ sensim contrahat, calefaciat; atque roboret cutim. Calidiorem item conuenit esse aquam gracilibus impinguandis, eadem ratione VI. de san. tuen. Solet enim eorum temperamentum esse calidius, ac siccius, quare hi haud longa exercitatione antè balneum opus habent, nam his abundè satis ambulatio faciet, deinde balneum, & mollis ex oleo frictio. Hos verò à cibis balneum quoque iuuat, atque incredibile est, inquit Galenus, quam obesi aliqui hac victus ratione sint redditi. In intemperie verò sicca, tam corporis vniuersi, quam particularis alicuius membri, puta ventriculi, vel intestinorum, vt fusius item humectetur, longissimè in temperatarum aquarum balneo sidere oportet, & per horarum ad summum quatuor interuallum lauationes iterare, mox oleo se inungere, vesciq. ex Galeno monet Paulus. Qui frigido autem atque humido temperamento sunt, valentiores motus desiderant, nec si in sole exerceantur, læduntur, nec etiam si balneo abstineant. Atrophuntis (ita enim græcè vocat Plinius eos, quorum membrum aliquod ex nutrimento non iuuatur & gracilescit) mediocrem perfusionem iniungit Galenus, neque esse sudandum. Contrà, nimium pingues extenuat balneum: quibus tamen cauendum à cibo præter cæterà balneum vtpote quos & ante cibum non iuuat, nam ex balneo maior fit distributio nutrimenti. Quo nomine increpabat Galenus Erasistrateos, qui quosdam adeo sanguine refertos, vt fermè venæ præ multitudine rumperentur, tentabant per vsum balnei extenuare, cùm hi sanguinis missione potius sint vacuandi, veluti supra est dictum. Proin tutius crassis tum larga exudatio consulitur, tùm aquæ cuiuspiam medicatæ vsus. Porrò vtiliter etiam balneum adhiberi solet, vbi aluus, aut vrina ex aliqua caussa, vel etiam in febribus retinetur. Facit ad vigilias: Balneum, inquit Galenus 4. de san. tuen. non in postremis est eorum, quæ somnum ducunt: imò qui eo vsi sunt, propensiores ad somnum fieri solent, nisi quidpiam maioris momenti obstiterit. Est autem balneum paulo antè cœnam ministrandum. Paulus Aegineta consuluit amantes, & ob cupidinis affectum mente ferè solutos, & squalidos, meroreq. tabescentes, duci in balneum debere: nam facit ad humectandum, & molestias animi alleuiat. Reconualescentes, inquit Galn. 7. Methodi, ad consueta paulatim reducendi sunt, gestationibus, ambulationibus, frictionibhs, balneis, atque vnctionibus vtantur, tàm antè balneum saltem stomacho, quàm post balneum vniuersum. Et in summa media sit ratio inter eam, quæ sanorum propria, & ægrotantium. Hæ ergo sunt in tota latitudine sanitatis balnearum vtilitates: nunc earundem vsum in morbis, & primò in febribus ostendemus.

Tensiuę lassitudini, Gal. 3. san. tu.
Lassitudini inflammatoriç, Gal. 3. de san. tuen.
Lassitudini vlcer. Gal. 3. de san. tu.
Lassitudini quartę speciei, Gal. 3. sa. tuen.
Gracilib. Gal. 6. sa. tuen.
Siccæ intemperiei Galen. 7. Metho.
Frigidæ, & hu. tēp. Gal. 6. de san. tu.
Atrophũtis 6. de san. tu.
Pinguib. Gal. 6. sa. tuen.
Retentionib. excrementorũ.
Somno & vigiliç.
Amantib. bal.
Reconualescentib.

De vsu balnei temperatarum Aquarum ad omnes Febres communiter. Cap. XXI.

DIXIMVS, quòd dulcium calefactarum aquarum, triplex est differentia, Galeno 3. de sanit. tuen. auctore: temperatæ, scilicet Tepidæ, & plus iusto calidiores. Si media (inquit ipse) temperie sint, vis calida, & humida est. Sin tepidiores, humida & frigida. Quod si iusto calidiores fiant, calida quidem, sed non perinde humida. In febrium ergo curationibus per balneas, de temperatis vniuersus sermo noster intelligendus est, dimissis calidioribus, atque tepidis: nimirùm quæ temperamento nostri corporis, imò eius particulariter hominis, qui balneo vsurus est, exquisitè congruat. Quod passim, ex Galeno protestabimur. Prosunt autem temperata balnea febribus duplici nomine. X. Methodi: prima, scilicet ratione, & ex accidenti, vtpote quæ ex partibus varia facultate præditis componuntur. Nam balneum, vt aqua est, fieri non potest, quin perpetuò humectet, atque refrigeret, quod communissimè omni febri conuenit. Vt autem acquisititia qualitate calens, eductis feruidis illis vaporibus, corpus refrigerat, atque in suam temperiem reducit. Cui rei præclara Galeni attestatio est, infrà dicenda in curatione Tertianæ scilicet primo ad Glauco. Attestatur & effectus ipse, quem

Temperatę aquę.
Bal. temperati duplex virtus.

Mictio frigidæ in exitu balnei. *Balnei in febr. discrimina.*

quem Macrobius posuit in quæsitis: Cur in exitu ex balneo frigida vrina mingitur? Nimirum quia omne balneum calidum, dum trahit à centro ad superficiem calorem, corpus extrinsecus calefacit, refrigerat intrinsecus. Temperatarum itaq; vis calida & humida est, aperiens, penetrans, digerens, semper humectans: quare vbi quis sicco corporis affectu detinetur, vt in febribus, potest ipsarum vsu vtilem madorem solidis partibus immittere, vrinas, aluumq. laxare, ac sudores elicere. Semper conditionis illius memores, vt absoluta febrium intemperies intelligatur: quod est citrà omnem alicuius particularis membri affectum, secus enim non vacat periculo, quin vniuersa ei intemperiei materia in particulas illas affectas influens, maius inferat malum. Quod autem de affectu diximus, puta inflammatione, erysipelate, antiquo capitis dolore, & tumore præter cætera in aliquo viscerum: idem quoq; de membri alicuius imbecillitate intelligendum est. Rara autem corpora in febribus, maximè continuis, particularum aliqua imbecillitate non laborant: itaque summopere hic Rasis auctoritatem attendendam esse arbitror, qui suam protestatur experientiam, plerumq; balneum se febricitantibus vidisse inutile, ac in putridis maximè, quæ pro materiæ copia plurimam possunt, de loco ad locum fluxionem mouere. quam cautelam Galeni dictis non esse inconsonam, paulo post apparebit. Quare antiquiores, Cleophanti, scilicet medici ætate, timidius in quibusdam febribus balneo vtebantur. Fecit autem posteà Asclepiadis audacia, vt neq; eo terrerentur, si tSpestiuè adhiberetur: quando verò tempestiuè diceretur, edisserit ex eius sententia Corn. Celsus satis planè; planissimè verò, post eum C L X X X. circiter annos, idipsum edocuit Galenus, quem præcipuum sequemur.

Baln. vsus in febribus ex antiquis.

Sed vt primo antiquiorum illa instituta percurram: tota apud eos tempestiui ratio erat in tribus, in concoctione videlicet humorum, in ægri habitu, nùm valido, nùm debili, & tolerantia virium. Quanquam has quoq; conditiones confusis verbis exprimebant, quas nos explanabimus. Nam quod attinet ad primam conditionem, quæ erat cōctionis, sic ipsi

Ex Corn. Celso.

præcipiebant Celsi verbis. Manentibus quidem febribus lauandos esse, cum hoc tamen, ne increuisset tum febris, neue lingua esset aspera, neue aut in medio corpore, aut in capite dolor vllus esset, neue præcordia dura essent, aut tumida. De habitu autem secundo loco ægrotantis: nam imbecillo ægro timendum apprimè consulebant horroris periculum, proinde ægrum vbi in balneum venisset, paulisper residere iussissent, expeririq. num tempora astringerentur, & an sudor aliquis oriretur. Illud si incidisset, hoc non sequeretur, prætermittebant eo die balneum, tanquam inutile, leuiterq. perunctum auferebant, vitato omni modo frigore, & abstinentia indicta. At si temporibus integris primùm ibi, deinde alibi sudare incepissent, os aqua calida fouere iubebant, tùm in solio desidere: atq; ibi quoque animaduertebāt, nùm sub primo contactu aquæ calidæ, summa cutis inhorresceret; certum enim id erat signum inutilis balnei, quod tamen vix timebant posse accidere, si inditia priora rectè cessissent. Et deniq; pro tertia conditione, constantia virium attendebatur: neq; enim committendum (inquit Celsus) vt per æstum anima deficiat: quare maturius tunc ægrum auferebant, curioseq. in vestimentis reuolutum, vt neq; frigus aspiraret, sudare antequam aliquid sumeret, iubebant. Antè verò, an posteaquam in aquam calidam descendissent, inungendi essent, ex ratione valetudinis suæ noscebant: ferè tamen (nisi nominatim facta fuisset exceptio) ut posteà id fieret, solebant. Hæc erat secundum Celsum, diligentia veterùm circà ægros in balneis, cùm exacta adhuc non esset apud eos medendi peritia in eis, quam à Galeno posteà habuimus exactissimam, eamq. priuatis hisce nostris la-

Baln. vsus secūdum Gal. 10. Methodi.

uationibus valde congruam. Quare de cura febrientium in balneis, duplex in vniuersum ratio habenda est: vna quidem communis est omnium febrium, & altera quæ erit vniuscuiusq; febris propria. Cōmunissima ergo hæc est: ut in putridis Febribus manifesta prius in urinis concoctio appareat: tunc enim in remissione febris corpore iam mediocriter transpirante, multum caloris febrilis exhalabit, & unà fuliginosa omnia, ac fumida excrementa educentur. Cui rei in principio, & in augumento contrarium accidit: nam uel ob densam cutim, uel ob rodentium humorum copiam, in horrorem ægri incidunt. Hæ enim sunt duæ horroris caussæ præcipuè: atq; adeò ij qui ita sunt affecti, siue balneum ingressi fuerint, siue steterint in sole, siue quoquo modo uel gestati, uel perfricti, uel exercitati uehementius sint dimoti, in horrorem ipsum quamprimum incidunt. Danda igitur opera est, ut in qua-

Balneum vtile 21. Methodi *Horroris periculū.*

cunq; febri, uel in quolibet etiam morbo balneum adhibendum sit, tria hæc omnino non impediant. Vnum quidem, ut balneum sine horrore sit administratum, secundum quòd nullum primæ notæ uiscus sit imbecillum, & tertium quod multitudo crudi humoris in primis venis non contineatur. Horror namq; non solùm iam præsentem febrem intendere potest, sed cùm non fuerit, eam interim excitare, ut optima ratione hoc semper inutilis balnei inditium habitum sit. Partes verò imbecillæ liquatos iam humores noxios, magis recipiunt. Crudorum verò copia in totum corpus diffunditur. Propter has igitur caussas neque in-

prin-

Tempus baln. declinatio. Vtentis conditiones.

principio, neq; in augmento febrientes balneis committendi sunt, sed declinante iam morbo: quod tempus indistinctè tetigit ex antiquioribus Celsus, dum febres (dicebat ipse) sunt lentæ. Tunc enim cùm absumpta iam superuacua sunt, & tùm cruda, cùm putrescentia concocta, & balneis, & cataplasmatis intrepidè vti possumus. Multò verò magis si animaduersa vtentis consuetudine in balneis, is balnei desiderio teneatur, qui (teste Hippocrate in III. de rat. vict. in morb. acu. & (item Galeno) si bis etiam quotidie lauetur, non erit error. Inter lauandum autem, ægrotantem aut nullo modo fricare oportet, aut certè lenissimè, si sordium extergendarum caussa opus sit, & mollibus spongijs pro strigili vtendum. Componat autem sese qui lauatur, & taceat, & nihil agat, dicebat Hippocrates, sed ministris tùm perfundere, tùm abstergere sinat: Ne (inquit Galenus) moto corpore musculi extendantur, ac minus molliantur. Petendum verò ex superioribus est, quando & quatenus post balneum tùm sudare, tùm frigida conspergi, ac inungi ex vsu sit, & ex his quæ mox dicemus in singulis febribus. Veluti etiam supponimus eos qui legerint, dati illius præcepti fore memores, vt ieiuno ventriculo, ac aluo inanita ineundum ægris balneū sit: à cibo enim verenda est aut iecoris obstructio, aut aliqua noxa consimilis. Propterea neq; etiam eis à balneo statim sorbendum est, neq; bibendum; sed sedata ex balneo turbatione tùm esse, ac bibere conuenit. Sic enim non erit periculum, vel vt caput repleatur, vel vt stomachi subuersio fiat, vel aliquod eius generis contingat malum.

Baln. ratio ieiuno, & nō ieiuno. Cicandi hora.

De vsu Balnei aquarum Temperatarum ad singulas febres. *Cap.* XXII.

MAXIME verò oportunus ac tempestiuus balnei vsus dicetur, si præter communes præceptiones iam dictas, sigillatim quoq; quantum cuiq; febri balneum conueniat, aut non conueniat, teneatur, atque ministretur. Tametsi ergo balnea dulcium & temperatarum aquarum ad omnem Diariam febrem commodissima sunt (Galeno 9. Methodi auctore) haudquaquam tamen omnes diariā patientes simpliciter, neq; vno tenore lauandi sunt. Imò vt fiunt aquæ ad diuersos vsus temperatæ, temperatissimæ, & minus temperatæ, quod toties diximus; ita in his febribus prout caussa postulat, diuersimodè eligendæ sunt, & aut citius aut tardius lauandum. Sunt autem caussæ in summa, lassitudo, æstus, siccitas, frigus, vigiliæ, fames, curæ, iræ, tristitia, inguinum inflammatio, cutis obstructio, & cruditas. In principijs lauatio in aquis temperatis conuenit dumtaxat his, quævel ex lassitudine, vel siccitate, vel æstu cōcitatæ sunt: tunc enim æger pingui oleo ac molliter fricandus est, ac in balneum ducendus. nequaquè enim his sudare conuenit. Quos autem mœrores, curæ, vigiliæ, iræ, & huiusmodi aliæ passiones exercuerunt; lauare quidem non perinde oportet, verùm oleo copiosiore tepido, & subtilium partium tùm paulùm fricare, tùm vt moris est, lauare conuenit. In Diarijs cum grauedine, & destillatione, quæ plerumq; in caliginosis quibusdam cæli constitutionibus fieri solent; lauandi ægri non sunt, prius quam hæ non concoquantur. Ac pariter ex alijs caussis lauare ægros in remissione melius est. In Diaria verò plurium dierum, tertia die exacta, ac nulla cruditatis suspitione neq; in vrinis, neq; alibi apparente, lauare, & mox in frigidam descendere iubebat Galenus. In febribus autem Putridis, antiquiores (vt Celsus est auctor) hanc rationem habebant, vt in continentibus, cùm febre quis liberatus esset, simul atq; ea vno die non accessisset, eo qui proximus erat, post tempus accessionis, in lauacrum tutò mittebant. At eisdem adhuc manentibus, sed lentis, lauabant quidem, dum nequicquam obstaret, vt dura præcordia, aliaque nuper adeo commemorata. Si verò febris certam aliquam seruaret periodum, sic vt tertio, vel quarto die recurreret; quandocunq; non accessisset lauare consulebant. Aut seruato ipsius periodi tenore duo potissimum tempora eligebant, alterum quidem ante horrorem, alterum febre finita. Vel certè febre alleuiata in his quæ lentè, ac perpetuò affligunt, & corpus tam integrè consisteret, quàm maximè in eo genere valetudinis esse soleret. Communissima verò, atq; certissima indicatio balnei in febribus putridis hæc est, etiam in Galeni schola, vt in vrinis manifesta concoctio appareat. Per singulas autem febres, à Tertianis exorsi: Cleophantus multo ante accessionem tertianæ, caput ægri multa calida perfundebat, deinde vinum dabat, quod quamuis pleraq; eius viri præcepta secutus est Asclepiades, rectè tamen præterijt, inquit Celsus. Galeni verò rectissima instituta sunt, quæ omnes in posterum comprobarunt, ac nos iterum introducimus. Febrienti quidem simplex lauacrum idoneum esse diximus, vt quod omne humectando fit: ad cætera lauacra, quæ seu arte, seu natura, vel Nitrum, vel Salem, vel Synapi, vel aliud quipiam huiusmodi recipiunt, non idonea. Quod verò Tertianarum dumtaxat priuilegium est, in his non expectata etiam concoctione, tutò balneum adhiberi potest, tùm quia biliosus humor, qui

Dariȩ febri Gal. 9. & 11. Methodi.

Diariæ plu. dierū baln. 11. Metho.

Putridis, & continuis.

Intermittentibus.

Tertianis feb.

10. Meth. & primo ad Glau.

Tertianas excitat, ad exercitationem in promptu existit, ac tendit naturali suo motu ad extrinseca; tùm quia corpus ipsa aquarum qualitate humectatur, humectatur autem apprimè educto per balneum feruore bilis. Quam ob rem ad Glauconem scribens Galenus, audacter inquit, si æger admodum balneo delectetur, & adhæc concoctionis appareant signa, bis in die etiam balneum ministrandum est. Quod confirmauit ex Tertianæ Nothæ discrimine, vtpote quæ à crudioribus humoribus pendens, non statim per initia, sed apparentibus omnino concotionis signis tùm esse lauandum. Ac eadem contumaciæ ratione, cautius Quotidianarij, atq; item in Hepialo, & Lyparia, quæ sunt ambiguæ & frigidæ febres, tractandi sunt. Quartanarijs balnea quidam omnino intercipiunt: Galenus autem eodem ad Glauconem libro scribit, Quartanarios à frictionibus, & ambulationibus, & balneis, atque consuetis officijs non esse pœnitus abstinendos. Et si omnino vellent à balneis abstinere, solis sint frictionibus contenti. Hippocrates etiam in 11. de Morbis libro, & item in alio de affectionibus, vtrobiq; consuluit in Quartanis, vt post aliquot medicationum aggressus, si videbitur adhuc prosequi febris, multa calida aqua ægrotantes lauandi sint. Ad febrem autem ardentem, quæ affinem cum Tertiana caussam habet, intrinsecam continuam tamen, & vel vno tenore, vel tertio quoq; die exacerbantem; temperatarum lauacra conueniunt: dummodo moderata sit febris, vires robustæ, & signa concoctionis apparuerint, nec vllæ ex principalibus membris particulæ insigni aliquo vitio affectæ sint. At vbi æger impensè arderet, frigidæ natationem conuenire magis, posteà monstrabitur. Animaduertere autem diligenter oportet, vt ne tumor alicubi, & præsertim in visceribus aliquò subsit, inflammationi: vel erisipelati similis, feruente per totum corpus bile. Verùm si æstuosa eiusmodi febris, (quod in 111. de ratione victus à Galeno notatur) ex salsa pituita putrefacta oriatur, aduersissimum illis balneum esse scire oportet. Neq; enim pituosus humor, vt biliosus, per cutim vacuari est idoneus, propterea quòd tùm crassus, tùm glutinosus sit; longa egens concoctione. Ad eandem sententiam in quibusdam etiam febribus, quæ ex affectu erisipelas referente gignuntur, in totum à balneo abstinendum est. Neq; in Semitertianis conuenit, neq; in febribus Syncopalibus, imò his aër vel nimium calidus, vel frigidus, aduersissimus est, Paulo. Neq; in his potissimùm, in quibus aluo prius adstricta, mox pituitosiora, ac fluida excerni incipiunt: vt qui eò frequenter est pituitæ motus, vnde ad cutim per balneum coactè auersus, contrà spem salutis, insigne detrimentum afferret. Quæ omnia discrimina, vt infrà fusius, ita hic etiam animaduertisse, non fuerit intempestiuum. Porrò continentibus in febribus, vbi scilicet æquè omnes humores intrà vasa putrescunt, ægros non oportet nisi soluto iam morbo lauare. Aut nisi virus planè tendat ad cutim, quemadmodum in pestilentibus papulis accidit, quæ rectè à primis visceribus ad extrinseca, balnei calore attrahi possunt, vt proximè docebimus. Hecticis verò febribus, quæ solæ sunt (authore Galeno) idest, quæ nullam aliam implicatam habent febrē omni tempore lauacrum idoneum est: implicatis verò, cùm illi humores concocti fuerint, magis commodum. Equidem verò ad rectam integramque Hecticarum febrium curationem in balneis, id necessariò animaduertimus, quòd nisi febre Hectica correpti in frigidā à calido solio demissi, nihil iuuantur: quod tamen vidi non vulgares Medicos relinquere. Satis arbitrantes, si præterquam cubiculum tot peluibus impediant, & citrà molestam ægri commutationem, si satis madidum in temperato solio, frigescere paulatim eadem in tina finant, vel si paulatim per ministros frigidam infundere iubeant, vnde æger (vt ipsi arbitrantur) mutationem ferè non sentiat. Sed decipiuntur duplici errore, tùm quia sic paulatim ægrum ad contrarium statum redigunt, frigescereque, ac horrere omnino cogunt. Deinde quia sic infirmus vltimo, ac necessariò frigidæ iuuamento frustratur, quod subito, extemporarioq. non successiuo frigidæ occursu fit. Cæterùm quod nam potest esse maius erroris, aut temeritatis indicium, quàm pro noua opinione, veterum probata instituta relinquere? Id enim vbiq; conclamat Galenus, audacter ægros à calida in frigidam totos confestim esse mergendos. Quòd si (inquit 10. Methodi) quis metu prematur, ne corpus ex frigidæ extemporario occursu in diuersa transferatur, ac frigidum reddatur, vtpote qui diutino malo exsuccus, ex carnis, pellis, & ossa; nō tamen vitio id dandum est, quin prosperè id præsidium succedat. Frigidam enim (quod fiet posteà manifestius) constringendo corpus, & constipando, impressam iam in membris aquæ qualitatem, humiditatemq. ex calido Solio temperatarum, tutissimè ad intima vsque uiscera propagat, perducitque. Cùm alioqui salubre non sit, frigidæ substantiam, neque omnino eius qualitatem integram ad ea usq; pertingere. Hæc ille. Sit itaque (ut nos prosperè ea instituta sequuti sumus) aër balnei temperatus, toto inquam pauimento, ac parietibus circumquaque calida aqua respersis; uel cameræ sint ad hunc ritum comparatæ, ueluti ante monstrauimus. Subinde æger in peluim ipsam temperaturam aquarum mittatur, diuque admodum resideat, nulla corporis perfusione, neque commotione

fien-

Marginal notes: Tertianis Noth. Quotidianæ Lzparia & Hepialofeb. — Quartanæ. — Ardenti febri. — Pituitosis, & Salsisfeb. — Febribus quib. balnea cōtraria. — Cōtinentibus feb. — Hecticis feb. libro de Tabe. & 10. Metho. — Frigidæ conspersio Heticis necessaria. — Recentiorū error. — Gal. 10. Metho. — Hectici bal. ex 10 Metho.

fiente, caputq; omnino non madeat. Hinc demum in frigidam insiliat, quæ erat tertium Solium in Thermis illis commodissimis: vel multa frigida, vel certè tepidiuscula perfundatur, vt toties diximus. Itaque tantisper perfusus, ac exiens, blandissimè subtili linteo detergatur, datur ad proximum lectũ, vbi inungatur lenissimè amigdalino, vel violaceo oleo, maximè circà spinam, & dorsum, & pectus, ac quiescat. Hunc morem se in Marasmode etiam febri tenuisse scribit Galenus, & quendam hominem præter omnium spem restituisse sanitati. In summam, inquit, venerat maciem, longo tempore tùm decolor, tùm viribus imbecillis, squalidusque, omnino confectus defecisset. Sẽper autem congruam his victus rationem, quæ scilicet humectet, atq; refrigeret, intelligi debere vel me tacente arbitror. Restauratio enim deperditi humidi solidarum partium, per ea fit, quæ immediatè ac naturaliter ipsas humectant. Id autẽ Gal. teste III. Aphor. 13. ex omnibus soli cibo inest, quippe ex sui natura conuertibili in substantiam nutriti: non ex accidenti humiditate. Cùm aqua è diuerso neq; pota, neq; extrinsecus occurrens, natura apta sit solidas partes humectare: haud enim nutrit intus absumpta, sed alimentum ad solida vsq; conuehit, remittiturque. Nec eo magis foris adhibita si insensibiles permeet vias, suam qualitatem in intimas partes propagare valet. Cui profectò sententiæ conforme est alterum Galeni dictum in primo de ratione victus com. 22. Aquam minus humectare quam Mulsum & Vinum; quod ex transcursu, nec minus opportunè hic dictum velim.

Marasmo in lib. de Tabe.

Aqua vt aqua nec nutrit, nec humectat corpus. Gal. III. de ra. vic. 17.

De vsu balnei aquarum temperatarum in particularibus ægritudinibus. Cap. XXIII.

HÆC hactenus de vsu temperatarum aquarum in febribus dicenda erant. Cæterùm rari sunt morbi, siue communes toti corpori, siue particulas ipsas priuatim occupantes, quos opportuna earundem administratio non persanet. Hæ enim sunt balnei in vniuersum operationes: Humectat in primis, & calfacit blandissimè: mox aperit, lenit, attenuat, digerit, reuellit, maximè calidius. Deinde vrinas, ac aluum ciet, sudores, ac halitus insensibiles excitat. Dolores mitigat, somnum conciliat, bonas concoctiones molitur, ac vires corroborat. Penes has operationes hoc balnei genus ad singulares multas ægritudines est vtile: vt ex veterum auctoritate, ac eorum, quos imitamur præcipuè, Galenum, Paulum, atq; Aëtium, planè constabit. Ad vsus verò opportunitatem, iam supponimus præscripta à nobis generalia instituta de balneis, prælecta esse, & ea hùc esse conferenda. Præcipuum verò illud Galeni præceptum 5. de san. tuen. & III. de ratione victus, est memoria tenendum: Scieris (inquit) in vniuersum de balnearum viribus in particularibus curandis affectibus, quòd si, non euacuato prius corpore, adhibeantur, membris affectis fluxionem pariunt. Multo verò maximè si hi affectus alicubi in visceribus hæreant; vt inflammatio, erisipelas, & id tumorum genus, sicuti etiam, & pleuritis, & peripneumonia. Balneum verò vacuato corpore adhibitum, reliquiarum concoctionem iuuat, aduacuatoriamq. obtinet facultatem. Præparato igitur diligenter vniuerso corpore, ad Cephaleam, & Hemicraniã conferre apprimè balneum testis est Paulus: acei speciei presertim, quæ inferiorum partium vitio fieri solet, vt plerumq; fit. Et item ad mitiorem capitis dolorem, siue ex calida sit, siue ex frigida caussa. Phrenitidi succurrit, si affectus præsertim longior, & contumax fuerit, corpore perusto & squalido, & febris adfuerit: tunc enim salubri hoc balneo vtendum est, & vnctione liberaliore, caputq. ad somnum conciliandum temperata eadem aqua fouere, non fuerit alienum. Lethargicos autem, & attonitos affectione iam declinante lauare conuenit. Ad vertiginem, oportet vt æger lotus, caput non madefaciat, sed blandè dumtaxat frigida aqua perfundatur. His verò qui valdè calidũ caput habent, etiam rosaceum cum aceto adhibendum, ipsumq. ex salientibus aquis in balneo frigefacere, vel ex vase perfundere expedit. Epilepsiæ, seu Comitiali morbo laborantibus auxiliatur, vbi sat æger purgatus sit: cauetur nihilominus frequẽtior balnei vsus his, qui huic morbo obnoxij facti sunt, & à cibo potissimùm, pariterq. liberalior venus, vini potus meracior, & eiusmodi quæ caput replent. Insaniam emendat declinante iam affectu, & melancholicas passiones sustinentibus opitulatur, Paulo. quales Dæmoniaci, Phanatici, Licantropi, Maniaci, Furiosi; hi enim crebris aquarum dulcium lauationibus, ac victu humido & boni succi curantur. Quin etiã imbecillitatem ventriculi patientibus ob hæc vitia, vt promptius digerant, adiuuat balneum, Aëtio. Memoriam collapsam, collapsumq. aliquo cerebri vitio ingenium restaurat, diuertendo. Tristitiam, mærores que, & cupidineo affectu perditos in melius conciliat. Valet ad Apoplesiam, & Paræsim, idest si principis animæ functionibus liberis, omnium particularum corporis resolutio accidat: seruato in magna huius mali remediorum congerie, eo ordine, qui à Paulo præscribitur. Ad Conuulsiones item, quæ

Bal. tẽperati vniuersales operationes.

Capitis dolorib. cephaleæ & Hemicraneæ. Phreniticidi. Lethargiæ, Attonitis, Vertigini.

Epilepsiæ

Insanientibus, Maniacis.

Memoriæ collapsæ. Tristitiæ. Apoplexiæ, Paræsi Conuulsioni.

quæ ex inanitione factæ ſunt, hydrelæo caput fouere, & ſi nihil prohibet, etiam in lauacrum ægros deducere conuenit. Ad tremores, ſolutis ſcilicet febribus, ſi adfuerint. Oculorum dolores meri potio ſanat, aut balneum, vt ſcribit Hippocrates Aphor. 31. ſect. 6. Vbi ſcilicet tumida inflammatione dolent, præſentiſſimum remedium foret, Galeno teſte. Oportet autem magis in aëre balnei calido immorari, quale antiquis erat Laconicum, & oculos fouere plurimum ſicciore fomento, per ſpongias multum expreſſas, moxq. balneum confidenter aſſumere. Multas inſuper in oculis fluxiones ſanat, viſumq. remedijs diuerſimodè in ipſo balneo adhibitis, illuſtrat. Tabes & macies oculorum corrigit, quam Græci ἀτροφίαν appellant, perfundendo multa aqua calida ipſam faciem. Ad Ganglia item, & Atheromata oculorum calidam in eum modum infundit Aëtius. Cruentas autem, & corroſas gingiuas, proptereaq. inflammatas, in quibus ſalſæ cuiuſdam, aut mordacis humiditatis ſenſus percipitur, magnopere iuuant dulcium aquarum balnea; quæ ſuperfluitates quidem ex toto corporis ambitu per ſudores euacuant, ſanguinis autem acredinem obtundunt. Quare niſi quidpiam aliud obſtiterit, bis ac ter adhibitum balneum, magis pro fuerit; capite interim illinito per oleum roſaceum cum aceto. Eadem ratione ad dentium, & oculorum paſſiones optimè faciet. Ad oris item affectus, gurgulionisq. inflammationem, poſca inter balneum in ore retenta. In Angina autem haud vtile vllum balneum, niſi affectione iam declinante; quanquàm in principio quoq; ipſum adhibebat Archigenes, atq; eum multos ita liberaſſe, recenſet Aëtius. Vocis organa corroborat, leni, ac itidem laxante cibo, vt ſeptimo localium remediorum ex Galeno accepimus; quare cantoribus, & concionatoribus dulciũ, ac temperatarum eiuſmodi balnea apprimè laudantur, vt contrà aduerſiſſima his ſunt marina, ſulphurata, aluminata, & omnia ſummatim quæ vehementer reſiccant. Facit quodammodo etiam ad Hæmoptoicos, quibus ſcilicet è pectore ſanguis emanat, cùm maxima tamen cautela, cum his intempeſtiuum balneum ſit valde contrarium, Paulo. A Pleuritide, ſi poſt quartumdecimum malum remanſerit, poſt cucurbitulas loco applicatas, inclinante morbo, æger balneo credi poterit. Ad Tabem autem, vt anteà ad febres meminimus, omni tempore temperata balnea ſunt idonea, quod & in libro de Tabe Galenus fusè demonſtrat. A Syncopi homines refocillant, quæ ex vſtione ſub ſole producta eſt, vt iam diximus. Eos autem, qui ex defluxionibus in ventriculum delapſi ſunt in ſyncopim, iuuare poterunt, vitata cauſa à ſanguinis eruptione, aut immodica ſudoris exolutione, hæc enim aſtringere quàm laxare ſatius eſt. Vitanda item his qui eam humorum defluxionem patiuntur calida naturalium aquarum balnea, cùm alioqui dulcia valde competant. Choleram vomentibus opitulantur, vbi iam malum inclinauerit, flauam bilem enim ad cutim ſic retrahere expedit. In imbecillitate ventris ex ſiccitate, & quę eſt eius particulæ veluti Tabes, temperatiſſimum eſſe conuenit balneum, ac ita, vt aliquandiu in eo patiens commoretur, ac interpoſitis trium, aut quatuor horarum interuallis, ter in die lauetur, ſi is præſertim balneo aſſueuerit, & balneo humectis cibis vtatur, ex doctrina Galeni in 7. Methodi. Illis autem qui præ nimia crapula in his locis dolentes, & inflati vix anhelare videntur, commodant. Ad Dyſenteriam item, maximè vbi multa ſubſit caloris intemperies, & ad Diarrhæam valent ex hepatis quapiam debilitate. In omnem verò ſiccam, ſtipticamq. inteſtinorum, & hepatis intemperiem, cùm dulcium, & temperatarum lauacra rectè laudentur, cauenda omnino naturalia, quæ ſiccant, augentq. cauſſam. Et in tali ſimiliter lienis affectu. Valent ad Icterum, cum ex ſolidarum partium calore affectus gignitur; & quæ exinde tingunt oculos materias diſſoluendas, quopiam acri ſucco interim naribus inſtillato. Facit etiam perinde inſeſſus in aqua calida, atq; in oleo, & in hydrælao, ad Calculoſos, vtiliusq. ſi eo ſæpiùs vtantur, cataplaſmatis interdum, fotibusque ad renes ipſos, vel circà pubem adhibitis. Ad hos item qui renum vitio ſemen retinere non valent, à balneo circà renes oleo roſaceo, omphacino, & melino inunctis conuenit, cautione quadam præhabita, quam poſteà dicemus. In Priapiſmo; purgato priùs corpore, aut vena ſecta, digerentibus his balneis vtendum præcipit Galenus. Suppreſſos menſes ducit, calidis præſertim natura mulieribus, pariterque ad vrinæ difficultatem ex intemperie calida. Vteri infammationes atq; abſceſſus ſanabit, ſicciorem eiuſdem intemperiem corrigendo, vnde ſæpenumero imprægnatio prohibetur. Vtero gerentibus autem, ad futurum partum facilitandum eſt remedium aptiſſimum, niſi febris aduerſetur, plures anteà dies vſurpatum. Iam verò infantarias, in ipſa etiam difficultate pariendi, iuuat maximopere, partes emolliendo, ac relaxando. Diu verò his in calidæ labro deſidendum eſt, & crebrò loca perfundendum, pubem interim, ſuperiorem ventrem, ac lumbos defricando. Quin etiam, ad mortuum fœtum in vtero, ità ſæpè puerperis balnea præparantur adeò vtiliter. Vitiatum lac in mammis hoc ritu ad benignum reduci poteſt, atq; his maximè, quæ ſalſa, & conſumente quadam humiditate abundant. Inanem imprægnationem, & vteri molam diſcutit in calida balneum, & quandoque

etiam

Tremoribus, oculorum morbis.
Gal. 13. Meth.
Viſui inſtaurãdo.
Gingiuarum morbis.
Aet. lib. 8
Dẽtibus. Oris, & Faucium mor. Anginæ.
Voci inſtaurãdo.
Hæmoptoicis.
Pleuritidi.
Tabi.
Syncopi.
Defluxionibus in ventrem.
Choleræ vomitib. Paul.
Ventriculi intẽperiebus.
Crapuloſis.
Inteſtinorum intemperiei.
Lienoſis, ictericis.
Calculoſis, Paul.
Semen fluentib. Paul.
Priapiſmo.
14. Meth.
Menſibus & Dyſuriæ.
Vteri affectibus, Paul.
Infantarijs.
Fœtui mortuo.
Molæ vteri.
Arthriti.

etiam in marina aqua. Scabrities, vteri pustulas, rugositatesque discutit, nigredines abolet, adhibito præsertim in his locis vnguento, aut collyrio aliquo. Porrò, in Articularijs passionibus ceu Podagra, & Coxendicum doloribus; manifestum existimo (inquit Aëtius) quòd post inflammationum remissionem omnibus podagricis balneum eiusmodi temperatarum commodissimum est. Quandoque etiam in vigore vtiliter adhibetur, quando, scilicet æger aut pruritu, aut vigilijs infestatus sit, aut alias labore fatigatus. Lauare autem oportet tempore remissionis, itaut spongiæ aceto & sale permixtis madefactæ, locis circumponantur: quæ à fluxione imminente seruant innoxios. Itaq; ijs vti balneo non est perpetuò tutum. Nam (vt sententia est principis Auicennæ) Articularijs vel eo potissimùm nomine dulcium balnea incommodant, quod humores liquant, meatus aperiunt, iuncturas humectando laxant, habilesque defluxionibus recipiendis efficiunt. Idem antè ipsum Paulus obiter iusserat, vel si lauetur (subdit) nitrum, salem, aliaque huiusmodi frictionibus adijciant. In naturales verò balneas descendere hos melius est, vel in sabulo, vel in harena saburrari. Vtiliter item olei, vel hydrelæi, vel etiam vini insessus, & ex compositis aliquibus discussorijs balneum adhibebitur. Cæterùm, benè quoque facit temperatum balneum elephanticis, detersis præsertim ægris à balneo, aut alumine, aut ammoniaco, aut eius generis quopiam abstergentium, resiccantium, ac dissoluentium. Vel etiam aliquo herbarum smegmate imposito, vel vnguento consimili, Paulus. Benefacit item Scabiosis, ac prurientibus cuti vitijs, deterso videlicet corpore decocto fœnograci, aut furfurum, aut betarum, aut Ptisana vel dulci saltem oleo Rosaceo, vel amigdalino, quibus communiter in senibus vti consueuimus. Ad Mentagram, & indecora eius generis vitia, faciem vt plurimum impetentia. Ad vlcera item capitis, & locorum isthinc affinium, perinde atque dentibus opitulari ipsum dicebamus. Omnes cutis asperitates, lituras, rugasque lenire valet à balneis etiam sulphurosis, aluminosisque, & alijs naturalibus inductas. Luxata ad robur præparat; contusa reficit, ac præsertim marinæ perfusio. Confert pariter ad vlcera maturanda, quæ squalidam carnem, & siccam habent, temperatè fouendo, atq; humectando, vt Gal. in IIII. & XIIII. Methodi, vbique pluries demonstrauit. Consolidandis nihilo secius vlceribus, maximè antiquis fluidis, quæ sint inflammationis expertia, tutiùs Medicatæ aquæ consuluntur. Facit etiam ad sauciatos neruos, die septima saltem præterita, aut dolore priùs sedato. Nec eo minus ad hyrudines in potu haustas, nempè in solium aqua calida plenum vsq; ad collum ægrum immittito, & frigidam aquam ore tenendam exhibeto, quam frequenter permutato, egredietur enim inde hyrudo frigidæ appetentia prolecta. Ad eos pariter, qui ex opio assumpto graui sopore submersi, & quasi commortui iacent, ingenti pruritu interdum cruciari soliti. Ad luridum item venenum ex fungis deuoratis, pariterq. ad argenti spumam ebibitam. Ad venenum item ex chantaridibus sumptis, & in oleo insessus, vel in hydræleo. Ad dolorem leuandum in Phalangiorum morsibus. Ad Scorpionum ictus, ad Hemorrhoi serpentis morsum, & ad Ranæ rubetæ virus excutiendum, facta in cunctis exudatione in ipso balneo plurima. Succurrunt item temperatarum eiusmodi insessus his, qui medicamento ebibito non purgantur, & perinde ac si venenum sumpsissent, mille cruciatibus anguntur. Nec minori præsidio eos iuuant, qui ex immodica Pharmaci solutione periculum conuulsionis incurrunt: oportet verò aquam plus iusto calidiorem esse quàm temperata, de qua hactenus vtilia narrauimus. Nunc ad calidiorum speciem transeundum est.

Fluxionibus articularijs.
Elephantiasi, Pau.
Cutis scabiei, & pruritui.
Cap. vlceribus.
Luxatis, & fractis vlcerib.
Nerui vuln. Gal.
Hyrudini Paul.
Opio, Paul. fungis.
Chantaridibus. Paul. & Aet.
Phalangis, Scorpionib.
Medicinę nõ purganti.
Immodicę.

De vsu balnei aquarum dulcium plus iusto calidarum. *Cap.* XXIIII.

CALIDÆ aquæ eo tantùm nomine à temperatis differre videntur, quòd non est earum vis perinde humida, quin imò insigniter calfaciendo exiccant. Inhorrescere enim (inquit Gal. III. de san. tuen.) cogunt corpora, & meatus ipsorum densari, vt neque extrinseca humiditate fruantur, neq; ex internis superfluitatibus quid excernatur. Hinc rectè boni Mesuæ consilium accipiunt, qui ex immodica pharmaci ex solutione, patientem in calidæ labrum immergunt; quod & Galenus monet, cauendo frigida, stiptica extrinseca, & quæ ad intima repellant, fluxumq. maiorem efficiant. Nec verò Auicennæ canon perpetuò seruandus est, quæ est etiam Petri Aponi Conciliatoris sententia: nempè vt altera die ab assumpto pharmaco dulcium & calidarum huiusmodi balneo vtantur, vtpotè quòd reliquias peccantis humoris ad cutim extrahere, atque penitus abolere valeat. Locus est IIII. primi, cap. 5. qui duas præcipuas patitur angustias, tùm quia sic balneũ contingit trahere ad contrariũ naturæ motum. Tùm quia reliquiæ aliquę crudæ, ac ineptæ ex solutionis per viam balnei, violenter attractæ obstructionis caussæ sunt valde

Pharmaco violento.
Auicennę locus.

contumacium. Non ergo omnibus à pharmaco conuenit balneum. Quibus verò,& quando conueniat, tres in vniuersum conditiones seruauimus: vnam quidem, quàm diximus, si pharmacum contingat superfluè ducere; quo in casu, ægro potissimùm non adeò debili, balneum calidæ (vt dictum est) virtutis, ac attrahentis ad extrinseca, nequaquam frigidæ, nec stipticæ esse oportebit. Altera, vt si ob reliquias expediat balneum, eas constet pro virtute balnei in promptu existere, subtiles, ac facilè educibiles. Et tertia, si naturæ motu cessauerit, corpore alioqui valido, neque satis integrè purgato. Cæterum sufficienter, atque integrè purgat, vel vtcunque debiles, nullo opus balneo habebunt. Porrò calidiori balneo vtitur Galenus III. de sanitate tuenda, in quarta illa specie lassitudinis, quæ scilicet ex gracilitate solùm, ac ariditate gignitur, masculis plus æquo exsiccatis. [*Lassitudini ex gracilitate.*] Nempè balneo vtendum prima die calidiori, quod scilicet sensim contrahat, calefaciat cutim, roboretque: secunda verò die similiter, sed vt protinus in frigidam insiliant, minimùm enim sudare expedit. Quippe gracilibus implendis procurandum vt ne nimia fiat corporis exhalatio, id quod accidere cute constipata nequit, cogere ergo hanc, densareq. oportet. Sanè cogit, clauditque tùm frigida, tùm feruens aqua; verùm à frigida lædi hominem metus est, vtpote quod iam ex multa exercitatione,& rarior est redditus,& vacuus. Ex feruida verò, vt noxa certè nulla, ita secura in cute densitas paratur, ipso qui in ea relinquitur calore non nihil etiã conferente. vbi verò cuti nimium astrictæ succurrendum est, siue ex vehementi frigore, siue ex diutino aluminosarum aquarum balneo id accidat, siue ex quapiam alia caussa; [*Cuti astrictæ. 1. de san. tuen.*] Sanatio horum calfactio est,& rarefactio, exercitiorũ vsu videlicet,& balneis calidioribus sudoribusque. Vnde ne insessus quidẽ in frigido solio vtilis est. Eundem in modum tractandi sunt, qui multiformes in morbis papulas patiuntur. [*Papulis, Aet.*] Sunt enim aliæ latæ,& rotundæ, aliæ inflatæ, aliæ dispersæ, aliæ subalbidæ, aliæ subrubræ, aliæ inæquales, aliæ exiles, morsibus culicum adsimiles; Vulgò impetigines, seu potius pestigines dictæ, deflexa (ut arbitror) parùm uoce à peste, cuius hæ plerunque mala soboles esse consueuere. Eos, qui has patiuntur, continuè tegendos, fouendosque, ac interdum (nisi quidpiam obstiterit) in Solium calidarum mergendos, ex Herodoto monet Aëtius. Dico nisi quidpiam obstiterit: nam ut papulæ id genus sunt symptomata pestis, in qua omnia fiunt grauissima,& nihil (ut in cæteris morbis) definitum, authore Paulo; multa solent obstare, & cum nostris iunioribus abstinere à balneo securius iudico. [*Lib. II. cap.*] Ad uentriculi quoque inflatione hisce utitur Aëtius, remissionis quidem tempore, & ex interuallis. [*Veteris inflationib.*] Consulit idem ex Galeno his, qui aut ex crapula, aut alia caussa magnam in uentriculum cruditatem congessere: [*Crapulosis, Gale.*] ut partim edormita crapula, partim per uomitum eiecta, partim aquæ frigidæ cyatho ebibito, quo cruditas celerrimè ad inferiorem uentrem detrudatur, sequenti deinde die post quietem, fricationem pedum, ac moderatam deambulationem in balneum intrent. Esto autem balneum solito calidius, exudent patientes, ac frigidæ posteà labrum ingressi, largiori oleo uniuersum corpus pinguefaciant. Commodissimum est etiam aqua calrda in balneo hausta uomere, ad abluendum ea quæ in stomacho redundant biliosa, ac pituitosa excrementa: quod & absyntij prælibatio à balneo præstat. Calidiorem etiam parari conuenit balnei aquam in pilis abolendis, psylotro aliquo adhibito, quod solum hactenus balnearij in Stuphis obseruant. [*Pilis abolen. Psylotra.*] Vtebantur autem iam pro leni psylotro Terra Melia, ut testis est Dioscorides. Pro eius uerò penuria apud nos, non est illis acerrimis intritis, quæ ex calce parant, ac auripigmento indiscriminatim utendum, sed temperanda ad usum. Et pro familiari detersorio nihil utilius in balneis farina fabacea, uel per se indita cuti, uel & aceto, quæ teste Dioscoride, & pilos renascentes graciliores reddit,& adolescentes facit tardius pubescere. [*Detersoriũ ex farina fabacea.*] Tollit maculas, ac lentigines,& æquat cicatrices,& rugas carnis. In summa, ubicunque ex alto trahere ad superficiem intentio est, calidiores esse aquas oportet, quod maximè dum uenenis succurritur, seruandum est.

De balneo simplicis aquæ frigidæ: & natatione in fluuijs, ac lacubus.
Cap. XXV.

ANTEQVAM de frigidæ aquæ lauationibus ageretur, erat absoluenda tertia differentia calidarum in calido solio, scilicet de tepidis. [*Tepidarũ promiscua qualitate.*] Attamen cùm istæ pro sui promiscua qualitate, medio inter frigidum,& calidum, modò in frigido solio reciperentur,& modò pro calidum aquarum temperatura miscerẽtur; ideò utrarumq; rationem, atq; usum, tepidarum scilicet & frigidarum, unico sermone absoluemus. [*Frigida lauatio dupl.*] Frigidarum ergo aquarum usus, duplex fuerat antiquis. Vnus quidem erat simplex natatio innatationibus, lacubus, fluuijs, mari, ac fontibus, de quo usu iam dicturi sumus. Alter uerò in ipsis balneis, ut successiuam diximus lauationem, temperatarum scilicet aut calida-

rum,& mox frigidarum. In balneis quidem antiquior fuit temperatarum, & calidarum lauatio:nam etiam si antè Thermas frigidis sponte manãtibus,fluuijsq. vterentur in lauationibus, quippe adhuc hominum vita rudis,& contenta his satis, quæ natura suggerebat; introducto tamen Thermarum ritu per initia,calidis solùm,ac tepidis,aliquo tempore lauari solitum fuisse videtur.

Lauari in calida antiquior vsus.

Cuius rei,testis est Plin.lib.25.cap.7.dum scribit:Antonium Musam,& Euphorbum eius fratrem instituisse à balneis frigida multa astringi corpora. Anteà, inquit,non erat mos nisi calida tãtùm lauari,sicut apud Homerum etiam inuenimus. Posteà verò cùm geminus is vsus, & in sanis, & in ægris cum magno hominum applausu inualuisset;tota ad postremum lauationum vtilitas ab authoribus ipsi frigidæ lauationi relata est. Videntibus planè à balneo per frigidam & astringi corpora,& vniri calidum innatum,& vires firmari;vnde per calidam,diximus ex Galeno in Thermis, præparari hominem ad frigidæ vsum. Sed de hoc quidem vsu dictum est satis.

Lauari in frigida prima laus.

Extrà autem ritum Thermarum lauari simpliciter in frigida aqua siue in fluuijs,siue in mari,fuit antiquissimum, vt iam proposuimus. Idque institutum tres pariter, vt Thermæ ipsæ,habuit rationes: nempe ad exercitationes corporum pro sanitate tuenda; ad disciplinã iuuentutis in re militari, & ad morborum complurium curationes.

Cap.11. Natationis tres fines.

Verùm, quod ad nostros pertinet vsus, quoniam hoc balnei genus,vt non modicæ vtilitatis est,ita noxa aliqua non vacat,nisi rectè adhibeatur,Gal.teste III.de san.tuen.ideò tutius est ad nostram cautelã,eius instituta, ac antiquorum experimenta sectari. Arist.in probl.melius esse dixit natare in mari,quàm in fluuijs,& id genus crudis aquis: tùm quia Marina aqua faciliùs sustinet hominum corpora crassicie; tùm etiã quia minus penetrare potest,quàm dulces,& minus lædit.

Natare in Mari melius est, quam in fluminib.

Quippe dicebat Gal.super quintam Aphor. 21. Aquæ frigidæ occursus, aut vnit,& colligit calorem natiuum, aut vincit. Colligit quidem atq; vnit,cùm fortis est,ipsum difflari prohibens. Vincit autem debilem. Frigidum, dicebat Hippocrates eadem sect.17. vbi quis sæpius eo vtatur, hæc mala affert, conuulsiones,distentiones,liuores, rigores febriles. Et item 18. Frigidum inimicum ossibus, dentibus, neruis, cerebro, spinali medullæ. Et 23.quasi à maiori aquæ noxa arguens, Galeno teste; Frigida inquit qualis nix,& glacies pectori inimica,tusses mouet, & sanguinem,& destillationes.

Frigidæ lauationis noxæ.

Vnde manifestò liquet,natationẽ in frigida aqua non conuenire omni ætati,& minimè omnium connenit infantibus, deinde nec pueris abusq; secundo septennio ad tertium:quippe (vt Gal.est testis 1. de san.tuen.) frigida augmentationi illius ætatis,aduersissima est. Sub horum conditione fœmellæ veniunt graciles, & imbecilles, & qui carnes habent delicatas,postremò senes,& in totum frigidæ naturæ. Non ergo omni ætati conuenit balneum in frigida aqua, sed robustæ, & iuueni. Neq; omni tempore,sed æstate media dumtaxat,Gal.eodem 21.authore. Ad vsum verò, his maximè conuenit, qui ei sint assueti,vel paulatim sunt assuescendi. III.de san.tuen.

Vtilitates communes.

Nec me latet fuisse semper,vt hodie quoq; est, natationem in frigidam vulgarem, & citrà vllum delectum aut rationem,ciuitatibus præsertim maritimis,vel quę magnis fluuijs alluuntur. Et Oribasius post Galeni ætatem Medicus non ignobilis, indistinctè omnibus temporibus lauari in frigida suadebat. Verùm nobis hic inassuetis sermo habendus est. Et tamen siue assueti,siue inassueti, modũ certè ac rationem scire debemus, quando tutò, & sine noxa quis frigidæ lauationi se possit committere. Quam ob rem de hoc quoq; instituto,Galeni sententiam ferè ad verbum hic recitabimus,ex III.de san.tuen.vbi sic homines ad frigidam assuefaciendos esse admonet. Optimum quidem corpus, quo ad augescit,vt dictũ supra est,non esse frigida lauandum,ne ei ad incrementum aduersetur. Vbi verò abundè est auctus,iam frigidæ quoq; assuefaciendus: vt quæ tùm corpus vniuersum roboret, tùm cutem densam, duramque efficiat, quod sanè vtilissimum est aduersus noxas, quæ extrinsecùs imminent.

Lauari in frigida ex Gal.

Qui hunc ergo morem inchoauit, ne ex subitaria mutatione noxam aliquam incurrat, hæc scire debet. Primùm quidem, vt non quolibet anni tempore, nec quolibet die auspicetur, sed inter æstatis maximè initia, vt hoc toto spatio hiemem præcedente, non spernendam acquirat consuetudinem.

Tempus

Esto autem dies, qua id incepturus est, quam maximè tranquilla, & quoad id tempus feret calidissima, & calidissima etiam sui parte,vt dictum est, circà meridiem, vel etiam vltra.

Dies.

Hora.

Tumque haud synceram frigidam ingredi oportebit, sed quæ neque tepida, neque purè frigida sit, tenuis, limpida, non limosa, neque palustris, neque glacialis.

Frigidæ ratio.

Sit verò is ætate in quarto septennio, seu circà quintum & vigesimum annum, animi alacris,fortis,& carnosus.

Aetas.

Neq; sit anteà vulgari victu vsus,neque tum ex venere lassatus,nec vigilijs,vel quomodolibet aut vomitu,aut deiectione,aut alia inanitione fatigatus.

Corporis conditiones.

Excrementis sit vacuus,ac ieiunus. Nam quod faciebat Antyllus,Oribasio auctore,se etiam à cena in frigidam mergere solitum,ac mirum, inquit,quam placidam eam noctem sentirem: id quidem beneficium consuetudini tribuendum est, non rationi. Oportet autem Laconicos ritus imitari:vel pro Laconico esto aliquod aliud exercitij genus, quod videlicet incalescat

Exercitatio præuia.

lescat corpus, & quo quis maximè vti solet, labor, ambulatio, cursus, pilæ lusus, insolatus. Qui mox erat Plinij, vt de eo meminit Iunior: nam æstate siquid ocij fuisset, in sole diu iacere erat solitus, post solem plerunque frigida aqua lauari, deinde gustare, dormireq. iuxta eadem Galeni instituta.

Exercitationis necessitas. 11. de san. tuen. 3. de san. tuen.

Prorsus enim exercitationis alicuius necessitas hæc est: quòd hæc non tantùm calfacit corpus, sed etiam vt calor naturalis foras ex profundo moueatur efficit: quo circa se opponit contra frigidæ impetum, obsistitque quo minus in profundum violenter pertranseat, & viscerũ aliquod feriat. Nam nec ipsam frigidæ substantiam peruenire expedit ad viscera, nec vniuersam eius qualitatem, & puram illis occurrre. Imò verò melius, & tutius est, vt sola qualitas absque eius substantia in partes primò occurrentes recepta, & ab his in alias sensim permanans, tandem in profundum feratur. Et talis profectò erat sudatio in Laconico, ac in calido Solio natatus, qualis sola exercitatio, ac mox vtrobique in frigidam demersio. Exercitato ergo, vel fricato prius corpore frictione duriore, ac deinde oleo etiam illito, in frigidam descendat.

Cõfestim & non lente insilien. in frigidam.

Descendere autem oportet non lentè, sed confestim insiliens, quo uno tempore omnibus corporis partibus aqua circumfundantur. Dum quis enim paulatim, sensimque ingreditur, natura se tota ad immersam partem conuertit, quo fit vt non æqualiter subinde resistat, ac horrore afficiatur.

Mora in frigida.

Ipsum immorandi tempus in frigida aqua, id quoque à quotidiana experientia definiendum est. Galenus si egressus inquit coloratior ex frictione appareat, mediocriter hunc moratum indicio est: sin tardius calescat, & diu maneat decolor, plus æquo moratum. Nimia verò mora in aqua frigida caueri debet, ne facilè quis aliquam ex præscriptis noxis incurrat.

Frictio & vnctio à baln. frigidæ.

Debet ergo quis ita lotus, & egressus, à pluribus per oleum fricari, donec cutis incalescat.

Cibus, & Potus.

Posteà indutus, vbi ad horæ spatium ad minus requieuerit, cibos plures quàm solet ingerat, ac minus bibat. Nam plures appetunt ex frigidæ lotione, melius concoquunt, & minus sitiunt. Hic ordo est, hæc summa lauationis in frigida, ex Galeno.

Natationis vsus curationib. morborum. 3. sanitatę tuen.

Porrò quas præstet vtilitates in frigida natatio, tàm in sanis, quàm in ægris multa sunt exempla. Corroborat, dicebat paulo antè Galenus, totum corpus, & cutem duram, ac densam efficit.

Calori roborando.

Quare ex antiperistasi calorem innatum vnit, appetentiam gignit, ad excrementorum expulsionem excitat, fuliginosos vapores soluit in sudorem, ac nonnullis aluum laxat.

Lassitudinibus.

Ad lassitudines in malo corporis habitu, per interualla frigidæ lauacrum, ex Archigene instituit Aëtius.

Exustionib⁹ & iter agẽtibus.

Exustos item sub sole, longo exercitio, ac medijs caloribus ex itinere æstuantes, totos frigida perfundi debere, iubet Paulus & Aëtius, quibus si etiam siti conficiantur, ac frigidæ potioni assueuerint, frigidam quoque bibendam propinari, atque hoc pro ratione, non vniuersum facere expedit.

Canino appet.

Caninum appetitum reprimit, ex immodica cutis exolutione, ac transpiratione factum: nisi patiens admodum gracilis sit, & frigidæ natationi ineptus, aut inconsuetus.

Mẽstruis, sanguinis fluxui.

Menstruis rubris cohibendis frigida natatio mirifica est, Aëtio: atque pariter ad seminis profluuium, eoque magis si aliqua medicata qualitate id balneum præditum sit. Sanguinem cohibet ex naribus, vel etiam vndecunque manantem, perfusione confertim multa, ac veluti ex improuiso facta.

Oculorũ vitijs.

Ad oculorum verò caligines, si dum in frigida natatur, oculi in eadem aperti teneantur, visui robur valde adijcitur, Paulo.

Venenis.

Porrò, nec ad venena frigidæ natationem reperimus inutilem: nam in Mandragoræ succo ebibito, si aliquandiu in ipsa emmorentur, apprimè iuuabuntur.

Canis morsui, ex Aet. Aquam timenti.

Optimè facit in Canis rabiosi morsu: nam aquas ob eam caussam timentes quos Græci ὑδροφοβοῦς appellant, nullum magis præsentaneum hoc remedio habetur, quàm inuitos etiam, & quantumuis renitentes in fontem, lacum, fluuium, uel in mare ad natatum proijcere. Abominantur enim qui à cane rabioso commorsi sunt aquas, perinde ac in aquis speciem ringentis canis aspiciant, vereantùrq; vt ex Posidonio tradidit Aëtius. Extat verò eius rei prouerbium apud Lucianum, τι κοινὸν κυνὶ ϗ βαλανίῳ; ortum ex philosopho quodam, qui iam aquam timere incipiens, inuicto animo formidinem spreuit, ac insiliens in aquas, persanatus est.

ἱπποματάς.

Est autem hæc affectio equis etiam, & equabus communis, quare nomen huic passioni ἱππομάνας. Quippe, Seruius auctor est ex Columella, equas interdum, cùm imaginem suam in aqua viderint, inani amore correptas, per stabula, pascuaque vagari, ac nisi deductæ ad aquam, vbi suam deformitatem speculatæ, pristinæ imaginis aboleant memoriam, cupidinis tabe interire.

Febribus.

De vniuersalibus verò morbis iam pluries demonstratum est, quod quæcunque febres curantur balneis, maximè frigidæ lauationis beneficio curantur; sic, vt post calidum Solium in frigidam ægri mittantur Ita Ephemeras, ita putridas, & maxima ex parte Hecticas curari, ex Galeno dictum est:

3. de san. tuen.

quùm in marasmode, & valde extenuatis ægris, quos nimirùm seruari impossibile sit, neque lauari, neque vngi melius. Imò verò sine calidi Solij interuentu, frigidæ, natatione sola, multi febricitantes iuuari assolent: tribus potissimùm seruatis conditionibus. Vt valentibus sint viribus. Vt humores appareant per vrinas, vacuationi esse idonei, & vt nullum primæ notæ viscerum male affectum constet.

Quod

Quod ex ijs planè constat, qui non habentes balnea, sine omni medicorum, suasu, seipsos, in stagna, vel flumina coniecerunt. Quem morem narrat Americus Vesputius, seruare hodie quasdam noui Orbis gentes, opposito tamen Laconicorum modo. nam in statu vigente febre, se in frigidissimam aquam demergere, exeuntes verò vehementi cursu quantũ possunt, circa luculentum ignem exerceri, mox longum obdormiscere, & (vt credo) sudare, sicque à febre plerunq; liberari. Nec secus rusticos, & qui in montanis longè absunt à Meeicis facere videmus hac ætate. Verùm hisce omnibus quùm ad casum res benè interdum succedat, (nam aliquos vidimus fuisse periclitatos) diligens tamen nobis cura adhibenda est, vt tutò eo remedio vti possimus. In febre enim ardente, has omnes conditiones requirit Galenus ad frigidam natationem 10. Methodi. Vt iuuenis sit, & plenioris habitus; tempore æstatis, constitutioneq. calida, & sicca; febre ipsa in vigore existente; & concoctione iam in vrinis apparente; & sine visceris alicuius inflammatione. Is si in frigidæ naturã sese inijciat, euidenter iuuabitur. Nam quibusdam venter statim multa biliosa egessit, alijs largissimus sudor erupit, qui omnino febrẽ finiuit: quare valde confidenter, si frigido balneo æger assuetus fuerit, hoc auxilio vti poterit. Communiter enim recusatur, Galeno teste: tùm quia ex intempestiuo vsu, maxima ex errore impendet noxa, vi ex his quæ dicemus iam planius constare poterit.

Balneæ noui orbis.

Febri ardẽti quinque cõditiones ad frigidum balneum.

10. Meth.

Quibus in casibus cauendum sit à balneis aquarum simplicium.
Cap. XXVI.

COMMODA ergo, virtutes, iuuamenta, tot ægritudinum remedia ex aquarum dulcium balneis, sic se habent in vniuersum. Operæpretium verò est in vniuersum quoq; earundem nocumenta, ac incommoda, veluti ex aduerso ponere, vt visis, ac vitatis offensis, integer cuique, inculpatusq. vsus esse debeat. Iam verò inter enarrandas vtilitates, noxas quoq; cõmunes animaduertimus, quæ in multis malis aut ex intemperato, ac temerè adhibito balneo, aut ex intempestiuo vsu, aut ex quapiam alia aduersaria caussa solent accidere. Est enim (quis nescit?) modus in rebus, quem qui non seruat, abutitur, abusu autem quid est tam bonum, quod aliquando non fiat pessimum? Forma, diuitiæ, vires, facundia, sæpè in malum abutenti redundant. Itaq; rectè id verbum apud medicos iactatur ad balneas, quod ex veteri Thermarum macerie, eruto marmore legitur, cum hoc ἐγκυκλίῳ.

Prouerbium de balneis.

Balnea, Vina, Venus, corrumpunt corpora sana.
Corpora sana dabunt, Balnea, Vina, Venus.

De singularibus verò erroribus, iterum hoc loco meminisse oportet, quòd in omni vsu balnei solet esse admodũ infensa defluxio, seu catarrhi à capite sit, seu liquationis, ac fusionis humorum ad quanq; partem. Quæ in balneis his temperatis, præsertim superfluitatum liquatio, sunt frequentissima. Imò vix vtile balneum, nisi liquatas, ac fluxiles reddat reliquias, quas trahat ad cutim, itaque exoluit: quod facit, vbi tempestiuè, ac ex ratione adhibitum sit. Alioqui non sine periculo, dum liquatos balnei qualitate humores, ad impetum de parte in partem facit idoneos. Ergo ad hunc veluti scopum principalissimum, cætera tui balnei instituta, prius quam incipias dirigenda sunt: videlicet, vt aquę ad hominis condecentiam temperentur, vt tempestiuè adhibeantur, vt nulla noxiæ huiusmodi colliquationis subsistat occasio, ac singulares id genus circumstantiæ aliæ, quas per casus aliquos, quibus inimica esse balnea obseruauimus, breuiter percurremus. Tria quidem ex Galeno iam proposita sunt capita 10. Methodi, vt balneis inculpatè vtamur: Copia crudorũ humorum in primis uenis dispersa, Horror, & Imbecillitas uiscerum: quæ & nunc quatenus tùm sanis, tùm ægris cauendum sit, demonstrabunt. Solet autem cruditas tùm in stomaco contineri, tùm in primis uenis, tùm in toto uasorum genere. Vel toto igitur ipso iure Thermarum explosos esse ostendimus, qui non ieiuno stomacho intrarent balnea, quorum adeò luxum Satirici increparunt, ut Horatius,

Defluxionis periculum.

Tria pericula.

Primus scopus, ac cruditate.

In stomacho.

—— *Crudi, tumidiq. lauamur.* & Iuuenalis.
Turgidus, & crudum Pauonem in balnea portas.

At inter necessarias cautelas est, ubi circà primas uenas, à uentre ipso scilicet crudorum copia succorum est dispersa. Balnea à cibo (dicebat Galenus in libro de Palpitatione, rigo. & tre.) uel alioqui intempestiua, cuiusq; morbi causæ antecedentes fiunt, quotidianas concitant febres, rigores, atque horrores. Si uerò cruditas sanguinis in toto uasorum genere fuerit aggregata: distinctione aliqua opus habet, an absque febre intelligatur, an cum febre. Quæ est Galeni doctrina in IIII. de san. tuenda, & 13. Methodi. Omni enim succorum copiæ digerendæ in sanis, balnea summè idonea perhibentur. Sicut etiam, inquit

In venis primis. Bal. à cibo noxæ.

Cruditas invenis ſine febre,

ipſe, valde conferunt, exercitatio, frictio, fomenta calida, vnctio calfaciens, clamor, animi iracundia, & vno verbo dicam, omnia quæ ſuccos altè in animantis corpore immerſos, ad motum quoquo verſus irritant. Oportet autem hos blandè prius vnctos, atque oleo perfrictos, in balneum mittere, vt quod præter alia, duras, tenſasq. partes emolliat, & excrementum putre, quod ad cutim intus hæret, euocat. A balneo autem cibo abſtinere oportet: ac ocio ſe dedere, atq; etiam ſomno, cùm nihil ſit quod æquè concoquat ea, quę concoqui poſſunt, & malos ſuccos per halitus digerat, quàm ſomnus, præſertim à balneo, & item inedia. Ergo ſomnus, & cauſſa, & ſignum tibi ſit percommodum ſperatæ vtilitatis: ſicut è diuerſo non poſſe à balneo dormire, nec cauſſa, nec ſignum eſt commodum. Hæc in IIII. de ſanit. tuenda.

Somni à bal. vtilitas.

Plenitudo cum febre. Cap. 6.

In 5. verò, his qui ex pluri ocio multas ſolent cruditates congerere, ac crebro infirmantur, vtiliſſimum perhibet balneum. At ſi iam æger febricitet, ſiue plenitudo ſit in cauſſa, ſiue ſuccorum vitium, vt ſcribitur 13. Methodi, tunc nec exercitatione vacuare exuperantiam licet, nec vnctione, quæ excalfaciat, ſed nec multa frictione, nec balneo, imò ſanguinis miſſione, vnà cum inedia, vel purgatione aliqua. Semper verò cùm abſolutè de plenitudine loquimur, de ea ſpecie intelligimus, quæ ad vaſa, non de altera quæ vires aggrauat, IIII. de ſanitate tuenda. Omnino enim vbi plenitudo ſuprà vires eſt, balneis ægri interdicendi ſunt, ſyncopes periculo. Multo verò maximè vbi humores ſint crudi cum paucitate ſanguinis, qui & meatus obſtruant, & grauent vires: pernicioſiſſima enim huiuſmodi affectio eſt, tùm quia animal non nutritur, tũ quia ſuffocatur. Quare hos neq; lauarę expedit, neque ſanguinem detrahere, neque purgare, qui ſanè etiam citrà hæc de repente animo concidunt: imò his ne aëri quidem ambienti nimium vel calido, vel frigido confidendum eſt, & ne mouere quidem aliquid expedit, præterquam confrictionibus, & leui vnctione de more, quem Galenus ex profeſſo tradit 12. Metho. & 1. ad Glauconem.

Plenitudini quoad vaſa. Quoad vires.

In febribus.

II. ſcopus ab Horroris cauſis

Porrò in Febribus iam particulares vſus, & item cautelas in quoque genere expoſuimus. Semper Horror (vt ex Celſo adduximus) inditium balnei inutilis habetur certiſſimum. Horroris autem duæ ſunt oppoſitæ cauſſæ, teſte philoſopho in Problematibus Sectione 8. Nam æquè frigida aqua affuſa corpori, ac calida, excitatur horror. Frigidam quidem quia extinguit, offenditque calorem intrinſecum: calida autem frigus ambiens compingendo in poros, idem efficit. Galenus autem, ac Medici duas alias conſiderant Horroris immediatas cauſſas in corpore: nempe vel cutis adſtrictionem, vel multam rodentium humorum copiam in corpore exiſtentem, quæ plerumque in his qui febricitant ſunt perſpicuæ. Et citrà febrem, in his qui cùm exquiſite ſani videantur, contingit tamen aut per niues obriguiſſe, aut per ventos boreales, ac frigore refrixiſſe: qua re neque his tum competunt balnea. Nunc communiter in febribus Putridis, duplici occaſione balnea intempeſtiua fieri poſſe colligimus, aut ſi præmiſſa non fuerit vniuerſi corporis euacuatio, præſertim in cauſſa plenitudinis. Euacuatio autem quia ſupponitur debere fieri bene, & perfectè digeſta materia, hinc intelligitur balnea non conuenire his niſi in fine. Aut ſi humores, vtpote craſſi ac tenaces, inepti iudicentur ad reſolutionem per balneas. Nam bilioſi vel ſuopte ductu interdum, ac nulla ferè alia vacuatione opus habent, quàm vt ad cutim, ac per ſudorem reſoluantur: itaque Galenus Tertianarios non expectata etiam coctione mittebat in balneas. Viſcidi contrà, & frigidi omnes ſucci, & qui aluum tenent fluidam, minimè. Quo nomine reprobata iam ſunt balnea in Tertianis nothis, in Lyparia, in Hepialo; in Quotidiana, & Quartana, & omnino in Pituitoſis reliquis, ac contumacibus febribus. In morbis item magnis, & omnino acutis, aduerſiſſima balnea. Niſi in fine, & purgato omniquaque corpore. Imò perſeuerante morbo, ſi etiam ſymptomata aliqua deſiderent, balnea, ea omittenda ſunt, vt aduerſiſſima. Exemplo quorundam qui ad auertendam Phrenitim, aut vigilias, aut capitis dolorem, aut noxium aliquod id genus accidens, quæ ſolent magnas conſequi febres, vitæ vt plurimam iacturam faciunt. Et notam rationem. Huiuſmodi enim accidentia, vel ſummo maximè vigore morbi affligunt, vel ſaltem in augumento: quando natura vel concoctioni eſt intenta, vel multis oppreſſa ſuperfluis, facta per balneum commotione, facile periclitari poteſt. Quoniam verò vix aliquam inuenias febrem, etiam intermittentem & leuem, quę alicuius accidentis vel periculi ſuſpitione vacare poſſit: optima ratione Rhazæ conſilium ſpernendum non eſt. Nunquam vidi, inquit, balneum febricitantibus in aliqua diſpoſitione eſſe vtile: maximè autem ipſa vitare conſulo in febribus Putridis, quàm fieri poteſt. Adde iuxtà Hippocratem; & in Regione, præſertim, & tempore, quando homines non adeò balneis delectantur. In particularibus autem ægritudinibus: Sciueris in vniuerſum, dicebat Galenus, de balnearum viribus, quòd ſi non euacuato prius corpore adhibeantur, ad ipſa membra affecta fluxionem concitant, quam paulo ſupra adeò timendam eſſe monuimus. Multò verò maximè ſi hi affectus alicu-

Horroris cauſſę extrinſecę. Cauſſę intrinſecæ.

In febr. Putridis.

1. ad Gla.

In acutis morb.

Rhazę cēſura de baln. in febribus.

5. de ſan. tuēda, & 3. de rat. vic.

III. Scopus à mẽbrorum imbecillitate. XI. Metho.

alicubi in visceribus hæreant, vt inflammatio, Erysipelas, Pleuritis, Pleripneumonia, & id tumorum genus. Vbi (quod minus accuratè quosdam animaduertisse arguit Galenus) non eos solùm à balneis deterreri debere pro affectu: verumetiam si imbecillam dumtaxat aliquam ipsarum principalium particulam haberent, ceu cor, ventriculum, iecur, pulmonem, cerebrum, maximè in febribus qui tertius erat cautionum propositarum scopus. Quin imò aliquibus etiam inferioris notæ partibus inualidis, vt pedibus in podagra: minus audacter balneum adhibendum. Quando quidem & citra balneum superuacua in partes infimas confluere assolent, eoque magis à balneo, tùm succis ex eo liquatis, tùm vijs per quas mearent, patefactis. Quem sanè errorem non effugiunt, eodem teste, qui relaxantia cataplasmata, ac similis facultatis perfusiones circà iecur, aut ventriculum, aut Septum transuersum, aut Mesenterium, aut ieiunum, aut colon, aut renes, non eductis prius superuacuis, adhibere solent. Immò vel eo potissimùm nomine adpositè magis conferre possent in his casibus balnea, quam cataplasmata, & id genus epithematum particularium; nam quod periculum statim in præcordia ipsa faciunt relaxantia, quæ isti vocant, præsidia, id leuius in balneo fit, quod non minus ad vnam ignobilem quampiam contrahere partem, quàm à principibus auertere valet.

XI. Me-

In Cęliaca pass.

Reprobantur item balnea uti incommoda, in Cæliaca passione, quæ quædam est cruditatis soboles: nisi ea vel ad lassitudinem tollendam concedantur, vel vt alicuius alterius uitij medelam, cum smegmate præsertim ex nitro, & eiusmodi alijs, teste Aëtio.

In hepa. duritie.

Destillationi.

Comitiali mor.

Phitisicis Tussiculolosis.

Pariter in hepatis contumaci obstructione, & cibo potissimùm reprobantur, quæ ex crassis ac viscidis humoribus generantur: Nec minus in omni eius frigida, atque humida intemperie, Paulo. Vitanda item in omni destillatione, & grauedine, quæ cum febre affligit, donec rehuma ipsum concoquatur, eodem Paulo. Maximè verò cauendum vbi ex Tussicula Tabis iminet periculum: Cor. Celsi auctoritate libr. IIII. cap. II. In destillatione (inquit) & grauedine nihil pestiferum, nisi quod pulmonem exulcerauit. Tunc enim protinus abstinere à sole, balneo, & vino, & Venere debemus: vnctione vtentes, & cibo assueto. Idem capit. v. Tussi inimica sunt vinum, balneum, venus, oleum in cibis acriora omnia. His autem qui morbo Comitiali sunt obnoxij, & si prò ratione anteà concessa sint balnea, dum eos scilicet ab accidentis afflictione vendicare intentio est: certa tamen cautela esse debet, non solùm balnei, sed Veneris, liberalioris tùm cibi, tùm potus, & repletionis, præsertim vini meraci statim à balneo.

Vini à bal. prohibitio.

Albis fluoribus.

Ea enim de caussa vini potus ab vsu balnei, tanquam venenum omnibus habendum est. In albarum humiditatum fluore ex vtero, haud laudantur crebræ aquarum dulcium, & calefactarum lotiones. in quo maximè meretrices errant, quæ se lauant assiduè, ac stuphas frequentant: cùm alioqui his frigida lauatio, ac naturalis exsiccantis alicuius qualitatis concessa sint. Atque hactenus errores à tribus propositis scopis monuimus, à Cruditate, scilicet ab Horrore, & à membrorum debilitate.

IIII. scopus à natura bal.

Pestis tẽpore.

Syncopis cautio in balneis.

Quibus deniq. quartus scopus addendus est, qui à natura balnei sumitur, immodicã nonnullis spirituum resolutionem faciente, nonnullis item caput replente. Cauent medici, nonnulos ex frequenti vsu balnei, contagia aëris & maximè pestilẽtialia facilius imbibere, quã obrem, grassantis eius mali tempore à balneis abstinendum. Vel quibus vsuuenerit lauari, potissimùm recuratoria parte vtendum consulitur, quæ tùm frigidi Solij usu à balneo, tùm inunctionibus perficitur. Omnino his qui Syncopim, vel animi deliquium, quæ minor est affectio, patiuntur, siue ex ea quam proximè diximus, plenitudinis caussa grauante vires accidat, siue ex sanguinis vndecunque eruptione, siue immodico sudore fiat, aduersissima sunt balnea. Alioqui Syncope ex accidenti in balneis contingit bifariam, vt in libro de vsu respirationis à Galeno habetur: aut quidem ob immodicam, quæ dicta est, spirituum dissolutionem, quæ imbecillis maximè aduersantur, tumque hos leniter perfricare oportet, absque pingui aliquo, & deinde oleo quopiam, quod astringat, ac denset cutim. Aut propter æstum nimium, quod frequentius accidit, & inconsuetis: hosque vt scribit Celsus, arcet à Syncopa ore exceptum, & in eo retentum acetum. Et Gal. posteà XI. de Localibus med. compo. quibus inquit in balneo diu immorandnm est, hi acetum & pulegium odorent, ne in animi deliquium incidant. Quod si effugere nequierint, pręsertim imbecilles cùm sint, vel fabricitantes, recreandi sunt per ea quæ refrigerent, & vires confirment I. ad Glauco.

Pręgnantibus cautio à bal.

Sanguinis fluxui I. ad Glauco.

Qui autem deficere incipiunt, hos celeriter educere oportet, neque multa aquæ effusione humectare. Qui verò iam inciderint, celerrimè exportandi sunt, toto quidem corpore leni velamine cooperto, faciesque spongia ex aqua frigida imbuta madefient, aut frigida aspergatur. Resipiscentes autem ex grandi animi deliquio, tam in calidam, quàm in frigidam demittere caueatur tamquam mortis caussa, XIIII. Methodi. Vel enim laxatis corporibus caloreque discusso, exolutoque perirent, vel à frigiditate coarctati, extinguerentur. Prægantibus ex multa meatuum coarctatione

Mulierũ purgatio nibus. — *Canino apetitui* — *Oculorũ vitijs.* — *Histericis*

tione, & crebro spirituum an helitu, multi visus cùm sint, parcius balneum venit concedendum, nisi iam propè infantarijs. Nec minus fluentibus menstruis, vt quibus diebus superuentura instant menstrua, ab omni balneo abstinendum est, vtpote quod purgationem naturalem solet intercipere. Vel intempestiuè relaxare, vt ijs accidit, qui sanguinis fluxui vndecunq; sunt obnoxij: fluxum enim sanguinis acriter irritant balnea. Atque ea de caussa sanguinem spuentibus inimica prohibetur Venus, Ira, Vini potus, & balnei, præsertim immoderatè calidi, frequens vsus. In appetitu item canino, qui ex immodica itidem cutis transpiratione sæpè gignitur, à balneis calidis, consimiliq. aëre, ac vini etiam potu, & ab omnibus, quæ tùm intrinsecus, tùm extrinsecus calfacere possunt, & abstinere, & ad frigidam duci oportere patientes, monet Galenus, item primo ad Glauconem. In oculorum suffusionibus balneo perinde interdicemus, ac omnibus alijs caput replentibus, nisi quis lassitudinis, ac tardæ concoctionis gratia ad lauationem cogatur. Et tunc omnino ne immoretur in aëre balnei, qualis in nostris stuphis est: neque in ipso solio, aut inter lauandum moram trahat, sed paulisper inscendat, lauet, & citò exeat. Sic in Mydriasi, quod est pupillæ dilatatio, ferè præcepimus, ex Aetio. Hystericas item, quæ scilicet vteri strangulationem patiuntur, crebris balneis pariter interdicimus, vtpote quæ caput replent, rametsi labrum bis, aut ter per totam curationem, vel morbi, vel sordium extergendarum caussa admitti possit. Cæterùm siquæ aliæ sint noxarum cautiones, dispersim (vt tulit occasio) declaratæ inuenientur.

De Balneis Medicatis Artificialibus. *Cap.* XXVII.

An arte assequi possimus naturæ balnea. — *Insessiones.* — *Vsus.*

RELIQVVM verò est, vt tota nobis materia de balneis pertractata sit, de Artificialibus agere. Quæ quoniam admixtis ex arte quibusdam simplicibus medicamentariæ qualitatis componi solent, non incommodè à nobis Medicata artificialia balnea vocabuntur. Quo vana mihi quidem videtur, quorundam hodie scriptorum quæstio: An possibile sit per hæc artificialia imitari naturam balnearum. Quam opportuno magis loco, cùm de vtilitatibus balnearum loqueremur examinauimus lib. II. cap. IX. & item XVI. Per hæc enim Ars imitatur quidem naturam in quantum potest, at non assequitur, cui dubium? Quare hoc diuersum genus balnei est, quod aliquibus quidem naturalibus potentius fit, aliquibus leuius, prout ratio exigit Medicinæ. Fiunt autem Artificialia balnea pluribus modis, penes diuersas intentiones; quorum aliqua ex auctoribus Medicis adducemus exempla. Alia enim componuntur ex rebus Anodinis, alia ex Emollientibus, alia ex calidis ac Relaxantibus, alia ex Adstringentibus. Alia rursus mutata balnei materia ex Hydræleo paramus, alia ex simplici oleo, alia ex lacte, vel quocunque alio liquore fuerit opus: de quibus ex ordine sermonem habebimus. Communiter horum omnium apparatio Insessiones appellantur, Græcis verò ἐγκατισμάτα; vt quæ priuatim parabantur, & quotiescunque opus fuisset in balneis. Nunc autem desitis Thermis magnificis, priuatas Tinas nobis ex industria suppeditamus, cameris ad hunc vsum bene ordinatis, secundum quod diximus. Oportet autem ægros, modò inunctos, modò aliter præparatos, vsque ad vmbilicum inducere, vel si affectio altiùs hæserit, magis immergantur. Potissimùm verò partes, quæ non madefieri debent, opus est prius inungere, præsertim caput, ac tegere, ne repleatur. aut Ventriculus his, qui stomacho sunt debili. Inuentio fuit necessaria, aut propter balneorum penuriam, aut propter vsum particularem in membris. Vsus autem varius, ad calefaciendum refrigerata, ac exsiccandum, ad dolorem leniendum, ad emolliendum, ad discutiendum, ad adstringendum. Et, quod summatim dicam, ad capitis, thoracis, ventriculi, intestinorum, renum, vteri, vesicæ, iuncturarumq. passiones plurimas. Semper verò debitæ præparationes supponendæ sunt, nempe, vt, quantum res exegerit, totius corporis purgatio præcedat. Et præter hæc, secundum loca patientia peculiarem loci tutelam habentia simplicia immisceantur, & subinde pro ratione affectus, & pro vario compositionum ritu, ministretur.

De Balneis Compositis emollientibus. *Cap.* XXVIII.

Inflammationi. — *Refrigerantia lenientia bal.*

EMOLLIENTIA dicentur, & Lenia balnea, mollis substantiæ, ac facultatis; lenientibus quibusdam in calidæ temperatę labro admixtis. Qualia sunt malua, althæa, mercurialis, uiola, beta, blitum, Senecion, chamemelum, melilotus, semen lini, furfurum cremor, fœnum græcum; acanthi folia, & his similia. Vsi sunt ad inflammationes sedandas, quo nomine Refrigerantia quoque, ac Lenientia appellanda ueniunt. Vtilia uerò maxime, cùm nulla amplius fluxione affecta particula tenetur; nam si adhuc

si adhuc fluxio ingruit (vt addit Oribasius) tunc parum quoque stypticantia vtiliter commiscentur, veluti arnoglossi folia, malicorium, Rosa, rhus obsoniorum, rubi cimæ, & id genus alia. Ad sedis item inflammationes, meliloto plurima incocta, cũ papaueris, calcibus atq; rosis: Et ad inflammatos renes vesicamq́. Calculosis autem tùm inflammationẽ arcent, tùm dolores leuant, simul atque vrinam proliciunt, quamobrem subtilium partium quædam ad penetrandum admisceri solent, vt Arthemisia, petroselinum, spicanardus, anethum, caricæ, nonnullis parietaria, vrtica, atque etiam oleum. Nec non, si opus videbitur, anodinis quibusdam additis, althea, semine lini, furfure, fœno græco, plurimoq. commisto, ac conquassato oleo. Ruufs Ephesius phlegmonem in vesica ita curandam consuluit, nempè diminuto prius per venæ sectionem sanguine, capacem tinam parandam habendam ex rutha, anetho, radicibus altheæ, & consimilibus, in aqua æger aliquandiu assidere debeat. Maximè verò ministrandæ essent insessiones huiusmodi in balneis; quod monuit Aëtius, & post hoc æger confestim in solium tepidius demittendus, atque hoc assiduè faciendum. Conferunt simili modo ad multas vteri affectiones, duras præsertim & contumaces, adiecta arthemisia siue parthenio, ac balneo sub sella pertusa supposito, in qua mulier assidat. Ad ægrè autem parientes, cum partus difficultas instat, & loci præclusi manent, prægnans in balneum ducenda, quæ in calido assidens labro multùm perfundantur; quod fiet efficacius, si quædam insuper lubricantia, ac lenis qualitatis adiecta sint, quæ diximus, altheam, acanthi folia, fœnogræcum, lini semen, Psylium, atque oleum. Ad vnamquamque demum præternaturalem duritiem molliendam vsurpantur, ad dolores ventris mitigandos, fæcesq. in intestinis induratas eliquandas, educendasq. In totum actu humida esse oportet, cum leni tepore, & quæ nequaquam siccent.

x. collec. cap. 2.
Pudendis Calculosis.
Vteri morbis.
Partui difficili.

De Balneis compositis adstringentibus. *Cap. XXIX.*

ADSTRINGENTIA verò balnea, stypticantibus ac frigidis aquæ commixtis, & ebullitis componuntur. Folijs, floribus, fructibus, plantaginis, poligonij, helxines, rubi, malicorij, balaustiorum, mixti, cotoneorum, gallæ, rhois obsoniorum, mespili, pinastri, pirorum syluestrium, quercus, vlmi, rosarum. Interdum verò per mineralia fortiora adstringentium confectura paratur ferri, scilicet aut scoriç, eius commixtione, aluminis, gypsi, cineris, chalchanti, chrysocollę, argillæ, cadmię, & materierum huiusmodi, quas multas in naturalibus diximus. Vtimur verò plerunque adstringentibus ad fluores, vt ad vteri fluores, Aëtio. Ad astringendas item fluentes ani hæmorrhoidas, adiecta præsertim tamaricę, & galla ex aceto, & aqua chalybeata, Auicenna. Et ad diutinos ventris fluores. Porrò quæ densant cutim, ad hoc quoque genus in balneis ordinantur, quæ scilicet frigefaciant, non tamen siccent. Quo modo frigidæ aquæ vsum à balneo iam toties indicauimus necessarium, & ex adstringenti oleo quopiam vnctionem, vt ex Hispano, vel quale ex immaturis oliuis comparatur. Densat autem sine adstrictioue semperuiuum, & portulaca, psylium, lenticula palustris, mandragoræ mala, & huiusmodi. Priuatim ad luxatos, & non benè solidatos artus, ex myrti folijs decoctum, ac insessus probatur Diosco.

Fluorib.

De Balneis Compositis discutientibus. *Cap XXX.*

DISCVSSORIA porrò, seu dissoluentia, priuatim componuntur in balneis, cùm per halitum digerere, extenuareq., & quod dicunt resoluere, intentio est, quæ ad multa habentur vtilia. Comparatis, nimirum calidis aquis, comparatisq. ex rebus, quæ Galeno teste, ad secundum caliditatis gradum cum siccitate pertingant, quanquam & hunc gradum aliquando contingit excedere, pro ratione. Mitiora discussoria fiunt ex herbis, folijs, floribusq. quorum aliqua diximus, abrotani, absynthij, rutæ, Iuæ, calamenti, Origani, satureiæ, sabinæ, Hyssopi, sampsuci, marrubij, brassicæ, seminibus item staphidis agriæ, vrticæ, dauci, cardi, seseli, ameos, fæniculi, anisorum, lauri atque Iuniperi baccis, Pyrethri radicibus, stœchade. Fortiora verò ex metallicis, nitro, alumine, sale, sulphure, cinere, perinde cùm Muriam facere volumus salem aquæ indimus, naturales balnearum mixturas ita æmulantes. Facilè comparantur, ac valentia è lixiuio ex cinere ficulneo, aut vitis percolato, aut ex aqua marina, aut melle etiã aquæ admixto. Talibus vtitur Auicenna contrà Apoplexiæ materiam in capite impactam discutiendam, pariterq. ad horrores, rigoresq. sedandos. Valent ad habitum corporis graciliorem reddendum, & ad tumefactiones præternaturales in membris, pedum, testium, abdominis. Fluidis vlceribus adhibetur, vbi ex sordium in toto corpore multitudine, aut ex vari-

Apoplexiæ.
Pinguib. & Tumefactis.

Vlcerationibus. Scabiei. Lepræ, & Elephantiasi. Palpitationi.

varicibus vlcerationi ipsi subiectis, contumacia facta esse contingat. Fortia verò discutientia adhibet Auicenna in scabie, illito prius dormituro ipsi corpore ex smegmate argenti vi ui extincti, lithargyrioq. cum aceto, & oleo, alijsq. vt solēt. Fortissima autem in lepra eradicanda, quam significantius græci auctores Elephantiasim vocant, Nitro, sale, & glutino carpentariorum commixto, quinetiam synapi, origano, pipere, macropipere, staphide agresti, aloē, calamentho, & quandoq. simul Euphorbio conquassato. Eodem in genere notat Galenus ex ueterum medicorum consensu, inter omnia ad palpitationes remedia, valentissima esse balnea naturalia, quæ calfacere & extenuare possint, atque ex his potissima intelligi sulphurosa, nitrosa, bituminosa. Et quæ in arte cōpositis ipse laudat in libro de Palpitatione & Tremore, ex Euphorbio, piretro, lemnesia terra, sulphure, pipere, sarmentorum cinere, iuniperi baccis, atque alijs id genus. Ad frigiditatem tollendam, ad lassitudinis affectum, ad conuulsiones, & quandoque ad dolores mitigandos mitiora calfactoria commiscemus, chamæmelum, melilotum, saluiam, centaurium, Tymum, lauri folia, stœcadem, nardum. Porrò discussorij nomine, miris experimentis celebrat Cato in libro de re Rustica Brassicam: nec perperam, si præter viri indubitatam fidem (cùm maximè eo tempore homines paratu hisce facilibus valde vterentur) brassicæ ipsius naturam computemus, exsiccatiuam, mediocriter calidā, & de natura nitri abstersoriam, Galeno etiam authore. Quare ad omnia tumida concoquenda, eademq. aut dissipanda vnde cumque, aut rumpenda, frigiditates alicubi fixas, horrores, duritiasq. abolendas; brassicæ aut succo, aut fomentis adhibitis medebantur. Nec non cancris sanandi, vlceribusq. vbicunque curandis, fistulisq. suppurandis, luxatis firmandis, supra omne medicamentum. Hodie manuum fissuras ex Gallico relictas, fomentis ex brassica, cum porcina axungia egregiè persanant. Alij huic remedio addunt Sabinam. Alij etiam faseolorum decoctum. Nos ijs præmissis, nisi conualuerint acri suffitu vtimur ex cinnabari, Stibio, & modico sulphure, quod ad chyronia partium vel cera, ac insanabiles manuum, ac pedum fissuras persanandas habemus in secretis. Porrò qui scrophulas exterunt, calenti brassica ex vnguine aliquo applicant. Et in balneis; Lotium eius qui brassicam esitauerit, maximè abstersiuum laudat Cato, & corroborans. Si pueros pusillos (inquit) eo lotio laueris, nunquam debiles fient, oculi eo illitu illustrantur, dolores capitis, ceruicisq. similiter leuantur. Et si mulier eo lotio locos fouebit, nunquam ij virosi fient, quòd non difficilè fit. Sed localium perfusionum iam aliqua ratio habenda est.

Ex Brassica.

Manuum fissuris ex Gallico.

Baln. ex Lotio Catonis de Re rustica.

Conspersio, siue Embrocha discussoria.

AD Gibbos, ac nodos iuncturarum, artificialem embrocham parare soleo huiusmodi, quę leuiter exsiccat, ac dolorem sedat, discutit infarctos humores, ac partem ipsam corroborat. Paretur lixiuij medicati modiolus lib. xx. cuius cineri abmisceātur Terræ sulphureæ balnearum lib. semis, floris sulphuris subtilissimi Vitrioli Ro. Salis gemmei, singul vnc. scilicet vini græci lib. v. coletur, in eo unica ebullitione immadeant Stoechadis, uæ artheticæ, Sampsuci, absynthij, chamæmeli, polij montani, fol. lauri, lauendulæ, singul m. j. Calamiaro, Squinanthi, singul. vnc. semis. His semel feruefactis, ac immissis in infundibulum barbitonsoris, recipiatur lixiuium medicatum in totam gibbam partem, incipiendo leni gutta, ac attemperato per initia lixiuio, & calore ad condecentiam. Sic detersa leni linteo particula, oleo de Therebintina, vel simili alio inungatur, ac lanis succidis contegatur quindecim ad minus diebus, vel etiam per triginta dies repetito præsidio. Alia perfusio paratu facilis, ac emolliens, dolorem leniens. Rad. altheæ tritarum, sem. lini, Chamæmeli, anethi, meliloti. Stoechadis, absynthij, nucum cupressi confractarum, squinanthi, sampsuci, sing. m. semis. calami aro. cimini, singul. drach. ij. bulliant secundum ar. in suff. q. aquæ ac vini odoriferi, & ex spongijs fiat fotus. Aliquo insuper vel oleo ex prædictis, uel vnguento adhibito, cnm lanis succidis.

Alterum.

De Fomentis. Cap. XXXI.

FOMENTA verò propriè locales perfusiones dicuntur; siue quidem ex simplici aqua calida, vel alio liquore adhibeantur, siue (quod frequenter est) adiectis ad eadem, incoctisq. alijs rebus, herbis maximè ac floribus, comparentur. Quare præterquàm quòd vniuerso corpori non adhibentur, in quo à balneis differunt; cæterùm generale præsidij genus est, singulis membris particularibus idoneum, capiti, oculis, thoraci, præcordijs, ventri, musculis, pedibus, & carnosis partibus quibuscunque. Definitur autem penes componentium facultatem, quale relaxans, quale discussorium, quale anodinum, quale corroborans. Rerum verò apparatus duas præcipuas intentiones habet, alteram quæ respicit affectum, alteram verò partem, cui adhibenda sunt. Penes affectum

fectum quidem, vt pro ratione conueniant, siue relaxare, siue discutere, siue corroborare opus sit. Penes particulam autem potissima cura esse debet, vt quantum affectui respicimus, tantum vel amplius naturali partis temperaturæ faueamus; vel relaxent v. g. non labefacint; discutiant, non debilitent; corroborent, non indurent. Et præter hæc, danda opera est, vt tempestiuè adhibeatur. Quapropter (ex Galeno XI. methodi) ante fomenta totum corpus præuacuatum habere oportet: secus enim si qua redundauerint in eo superflua, ad eam calefactam partem per fomenta trahentur. Humida itaque fomenta inflammationibus conueniunt à biliosioribus humoribus factis. Sicca verò his quæ à tenui, & aquoso sanguine productæ, sunt. Et lenia quidem fomenta mordacibus humoribus conueniunt: Mordacia verò, & attenuantia, crassis ac viscosis.

Humida. Sicca. Lenia. Mordacia.

Relaxantia.

RELAXANTIA verò dicuntur, quæ moderatè, ac citrà molestiam calfacere valent, vnde & Calfacientia sæpenumero appellanda veniunt. Nequaquam siccare debent, sed cutim dumtaxat rarefacere, cum modica, aut nulla discussoria facultate. Vsus horum talium est ad lassitudines particulares tollendas, ac dolores, quùm videlicet cessato iam adfluxu, lenem ex rarefacta cuti halitum tentamus. Quare Galenus XI. Methodi, iure optimo damnat gregales quosdam medicos sui temporis, qui in principijs febrium, fiente magno adfluxu, ac nulla facta uacuatione, nisi fortasse sanguinis, relaxantia huiusmodi circà præcordia adhibebant. Calefacere enim (inquit) præcordia cataplasmatis, aut perfusionibus, non est perpetuò tutum; sed in his tãtùm ægris, quibus in toto corpore nihil erat superfluum. Cæteris omnibus extrema pernicies est. Nam siue redundantia, vtrauis sit, vel quo ad vasa, vel quo ad vires, siue in vna parte, pluribusue vitiosa excrementa sint, omnia ad partem calefactam trahuntur. Vnde (subdit) qui quotidie tùm calido oleo perfunduntur, tùm cataplasmatis vtuntur, phlegmonem nimirùm aliquam vel in iecinore, vel ventriculo, vel reliquorum istic viscerum aliquo contrahunt, alij in quarto die, alij in quinto, omnes planè in sexto. Laudat autem ea in inueteratis inflammationibus, si qua fortasse superfluitatum proprio ex adstringentium vsu, esset intus conculcata. Et aliquando in pulmonis, ac partium pectoris phlegmone; abstinendo ab astringentibus, quando talia humores, qui phlegmonem excitant, in pulmones, & cor nonnunquam reprimunt. Vtitur eis etiam in dolore laterali Hippocrates, quem tepidis fomentis (inquit) protinus ab initio dissoluere tentandum, vt aqua calida in vtre, vel in vesica adhibita, aut spongia, mollisq. ex aqua calida expressa, quæ fomenta vix acceptat Galenus, indistinctè prolata, nisi quantum videtur Hippocrates ab eo fotu incepisse, qui periculo omni vacat: utpote qui minimè mordet, ac humidus est, nam etsi nihil aduersus malum fecerit, non tamen magnum, nec insigne adfert detrimentum. Porrò in Compositis deseruiunt, Chamæmelum in primis althea, cucumeris syluestris radix, abrotanum, costus, nitrum, oleum vetus, ac subtilium partium huiusmodi. Ad vteri inflammationes, doloresq. commiscemus subinde arthemisiam, in Coli verò rutham & paretariam, & anethum ad calculosorum cruciatus. Ad Scroti verò tumentias, seu flatu plenas, seu sarcoticas, stœchadem, iuam artheticam, centauri folia, ac flores, hypericonis, rosarum, myrtillorum, folia lauri, ex vino præsertim, vel lixiuio.

Calefacientia. Gal. locus. Pleuritidi 2. de ra. vic. Vteri dol. & Colicæ.

Confortantia.

CONFORTANTIVM nomine cum D. Hieronimo vtimur, quæ alias corroborantia diximus simpliciter leuem astrictionem habere significant. Propriè tamen intelligi debent, quæ ita contemperent membri naturam, eoq. artificio conficiantur, vt ipsa particula per eorum adhibitionem, quasi in suo naturali robore firmata, & noxia expellat, & si qua in ipsa redundent inæqualia, ea reddat æqualia. Vsu idcirco idonea sunt omnibus membris, aut quidem affectis, aut affectioni obnoxijs, suspectisq. His quidem (in principijs, inquit Galenus) confestim loco in quem timetur adfluxio, vel relaxatio, vt sæpè contingit ventriculo, & cordi in febribus, corroborantia ipsa adhibere commodissimum est; quæ scilicet adstringant, ac firmitatem parti adiungant, vt ne facilè adfluentes superfluitates suscipiant. Quomodo in phlegmonis oris, & suarum partium, & in Anginæ incipientis periculo, statim os ac fauces per aquam frigidam abluimus, vel medicamento ex moris syluestribus composito, quod reprimat, & partes communiat. Quod si aliqua adfluxerint, nonminus erunt idonea, purgatione omnino, & potissimum in febribus, vniuersi corporis præmissa. nam si qua portio superfluitatis per adstrictionem inductæ remanserit, ea postmodum per relaxantia facilè discuti poterit. Porrò iam affectas particulas, aut abscessu, aut vulnere, aut infirmitate aliqua; præmissis semper oportunis preparationibus, per con-

Lib. III. de membris nutritionis. Reprimentia XI. Metho.

confortantia fouere conuenit, cùm vt nè succumbant malo, & caussæ: tùm vt in reliquias corroboratæ præualeant.

Epithemata.

VERVM, quia id efficere principalium maximè partium corporis munus est, aut cordis .s. aut ventriculi, aut hepatis, quorum salus est cæterorum membrorum vita; ideo tota confortantium ratio in Epithematis posita est. Quo nomine omnia fomenta dicta sunt, apud antiquos etiam (teste Paulo) quæ circa medias corporis partes adhibenda veniunt. *Lib. 7.* Quare vtroque confortantium aliorum vsu recipiuntur, tàm scilicet affectis ipsis principaliter visceribus, quam periculo obnoxijs, commota in vniuerso corpore, vel in parte aliqua intemperie. Vna verò communis omnibus pręceptio est, vt quicunque scopus sit, viscera à nimium relaxantibus caueantur, semper quæ firmitatem partibus ipsis adiungant, admiscendo. Quam ob rem ex aromatis plerumq. conficiuntur, ac ijs præsertim tùm liquoribus, tùm speciebus aromatum, quæ peculiarem loci tutelam, seu qualitate aliqua seu tota substantia obtineant: Gaudent hepar, ac ventriculus (11. Methodi) ijs, quæ compositam vim habent ex relaxante, ac tenui & ex amara, ac adstringente. *Ventriculo.* Esto autem quod ventriculo adhibendum est, cùm imponitur abundè calens (VIII. Methodi) quippe quæ tepida sunt, omnia ventriculi firmitatem dissoluunt. Amica ei mastiche, rosa absynthium, melilotus, sampsucus, mentha, nardus. Vtile & in principio, vt cuius actio, & concoquendi munus, reliquis corporis partibus commune est; atque eius rei caussa (inquit Galenus in XI.) instrumentorum, quibus concoctio perficitur, in omni febri, haud leuis cura habenda est. *Hepati.* In hepatis verò phlegmone calida adhibenda (XIII. Methodi) qua oleum ex absynthio protinus calidum: calidiora malo habitu prædito, aut cùm refrixerit. amica ipsi Sandalus, absynthium & maximè ponticum, vel nostrum Romanum Nardus, rosa, myrobalanus, *Spleni.* chamæmelum. In Splene verò etiam inflammato adstringentia sunto. *Ventri & intestinis* Quod si colon fuerit affectum, aut alia intestina tenuia, aut peritonęum, aut præcordium musculi, nequaquam adstringentia commiscenda sunt. *Vesicę, & vtero.* Neque in vtero, neque item in vesica, vt quæ crassis plerumq. ac infixis humoribus laborare solent, XI. Methodi. *Renibus, Thoraci.* In Renibus verò & Thorace, quantum ipsorum interest, mediocris adstrictio sit: nam neque exsoluere conducit. Cùm sanguis tamen eijcitur (inquit Paulus) adstringentia prosunt, siccantiaq. sicut etiam in alui fluoribus adstrictoria adhibentur, alumen, œnanthe, melinum oleum, & huiusmodi *Præcordijs.* alia. Neque præcordijs, etiam in principio incommoda sunt, si adstringendi vim obtinent, quæ (damnatis, vt diximus, relaxantibus Galeni sententia XI. Methodi) duplici ratione conferunt, quod robur (inquit) particulis inferunt, vnde minus promptè adfluxum, excrementorum in se recipiunt; & quòd superfluitatum aliquam partem iam delatam, retrorsum exprimunt. Quanquam & nimium adstringentia vitanda sunt, ne insigniter compingant.

Humectantia.

SOLITVM verò est Humectantia post fomenta præposita adhibere: quæ nimirum (vt scribit Aetius) eo à prædictis differũt, quòd præseruantem ex adhibito auxilio præstant vtilitatem. Nam perfusione facta, ac detersa, aut lanam, aut linteum humectantes partibus ipsis imponimus. Vtimur quoque ijs ad caput, quod non probè ad cataplasmata dispositum, vt in phreniti, ac letargo. Et ad pręcordia inflammata, circa morborum principia, quũm intempestiuus sit tunc cataplasmatum vsus. Vsus verò frequentior nobis post fomenta, ex oleo vel vnguento aliquo. Aut quidem quod oppleat tantum, impressumque per fomenta robur, conseruet, ne dissipetur: quo modo in astringentibus laudat Galenus omphacinum oleum, hispanum, & alia. Et in ventriculi vsu absynthinum, vel eius vice mastichinum, vel melinum, vel lentiscinum. Aut quod ad primariam roboris intentionem faciat, quale laudatur ab eodem Galeno nobilissima tunc temporis confectio Nardini olei, aliorumque, quæ præciosa retulimus. Quorum hodie penuria spicatum nostrum sufficimus, Santalinum, ex vernice, ac magistralia alia.

Anodina.

Anodinorum differentiæ. EORVM autem quę ad dolores adhibentur, triplex est differentia, vt ex Galeno elicitur. V. Simpli. cap. XVIII. Alia enim operantur remouendo caussam: atque id, vt totam amplectitur Medicinam, ita generosum, atque optimum præsidij genus est. Alia exquisitè sine dolore intelliguntur, vt si quispiam hominum mortuum dicat ἀνώδυνον: quorum natura absolutè frigida est, quæ adhibitam partem stupefaciunt, ac insensibilitatem inducendo, falsò lenire dolorem dicuntur, vnde non nisi seruatis casibus vtenda veniunt. Alia propriè

Ano-

Anodina, & quæ re vera talia sunt: quæ videlicet tenuium partium, & symmetro vsque ad primum gradum calidiora esse conuenit. Vt,scilicet euacuent è loco,digerant,extenuent, concoquant,& quicquid nociuum est, quouis modo æquabile reddant. Quale propriè est oleum Anethinum, & quale antiquis erat Balsamum. Horum tamen varia est apparatio, prout dolores ipsi, ac partes, aut occasio postulat. In Podagricis doloribus oleum rosaceum adhibemus,incoctis interdum cum eo Vermibus terrestribus, qui cum eiusmodi artuum doloribus multam habent conuenientiam. Fit & in Conuulsis assiduus ex simplici oleo fotus. Vsus porrò aquæ calidæ temperatæ,ad dolores leniendos non modicè confert, vt iam toties diximus. Magis verò ad id reddetur idonea, si per aliqua valde talia sit alterata:perinde est ipsum anethum, chamæmelum,iris,melilotus,fœnum græcum, semen lini,milium, althæa, absynthium, chamæpythis, peucedanum,sagapenum. Et calidiora aliqua,vt sampsucus, calamintha, rutha, centaurium,carui. Nam in Coli doloribus discussoria fomenta esse oportet, ac mordacis etiam caliditatis. Sicut & sinapi, & castoreo vtimur,ad ea, quæ intrà cranium discutienda sunt & per aëris penetrationem. Et quales synapismi parantur in coxendicum dolore. Aliqua item frigida sub Anodinis veniunt,nimirùm pro qualitate affectuum, qui ea postulant, vt quibusdam inflammationibus sumuntur rosa,viola,santali,cerussa, & ex his parata olea, atq; vnguenta. Et quæ partium ipsarum natura desiderat;quarum classis multiplex est,vt quæ pedibus facit Iua: Arthemisia vtero, absynthium ventriculo,betonica capiti,& ex his composita. Pro anodinis aspersionibus in capitis dolore,istis vtitur Rhazes: Incoquenda sunt,inquit,in aqua,menthastri folia, sampsuci,meliloti,radicibus Ireos,anethoque,cum quibus abstersionem facito,vel caput abluito,vt moris est.

Anodinorum. Varium temperamentum.

Anodina frig.

Anodina particularia.

Capitis lauacrum.

IN lauacro verò capitis hæc prima ratio habenda est,nùm sano capiti sit adhibendum, nùm infirmo,& quasi medelæ genus. Sano,quidem, quoniam abstersio tantum requiritur, studendum dumtaxat est, vt caput ipsum, quod facilè à quacunq; re læditur, nulla exinde noxa affici possit,sed tergatur dumtaxat. Quod facilè vitabitur, si ad ea instituta lauetur, quæ communiter suprà de balneis,& de ritu stupharum præcipuè diximus,esse seruanda. Nempe ieiuno corpore lauandum,ac ventre vacuo,mediocris temporis constitutione,serena die, atq; hora minimè noxia. Qui de mane lauant,optimè quidem: cæterum cauendum ea die erit,maximè hieme,ab aëre nubilo,ac frigido,aut vento aliquo infesto. Altero duorum modorum,aut vt domi tota ea die quiescant: quo nomine vespertinas lauationes diximus magis idoneas, vno excepto periculo, vt iam præsumptum in prandio alimentum à stomacho descenderit, ne per lauacrum aliqua fiat vaporum ad caput attractio. Aut si manere domi minus per negocia concedatur,caput ea die plus solito tegant,tueanturque. Omnia verò id genus discrimina vitari poterunt,si & anni temporum, & particularium aëris constitutionum ratio habeatur. Vt communis consuetudo Italiæ est, hieme & constitutione temporis frigida,vespere & ante cœnam lauari: æstate verò antè prandium. Semper mulieres de mane,& antè prandium lauentur: habent enim caput de natura præhumidum, nec noctu ex capillorum copia facilè exsiccantur; vbi die siccantur facilius, & capillos sub sole efficiunt pulchriores,& aureos.Nec dum habuerint menstrua lauari consulo:multarum exemplo,quas vidimus,retenta per lauacrum capitis naturali purgatione, ægritudines incurrisse lethales. An raro,an crebrò sit lauandum;hoc quoq; multum in consuetudine repositum est:quemadmodum laudabilis ea est quarũdam Italiæ ciuitatum, vt vniuersa familia singulis sabbathis lauetur, & caput,& pedes,quod facit non ad lautitiã corporis solum,sed caput quoq; exonerat, ac animum reddit ad omnes actiones magis expeditum, & liberum. Qui verò capite uel naturaliter,uel ex affectu sunt debili;hi quidem lauari rarius iubetur, & quòd iuxtà ritus in Thermis, recuratoria ablutione utantur: sanè ut post lauacrum,uino stiptico, rosis admixtis, ac adstringentibus id genus alijs caput relauetur, benè, ac leuibus linteolis,sine forti affrictione tergatur. Temperatum uerò,an minus temperatum, vel acre lixiuium esse debeat:id similiter penes tempora dispensandum,consuetudinem hominis, ac naturam,& penes alias ætatis,sexusq. dispositiones,& maximè capitis. Omnino qui leuiter etiam febricitant,aut defluxionibus tentari solent,& caput grauari sentiunt, haud tuto se lauacro subijciunt,nec multa permitant detersione agitari. Sapone communiter vtendũ, vbi multa abstersione capitis,ac exsiccatione humiditatum opus sit. Vbi minus,leni,& qui hodie Bononiæ comparatur,odorifero. Pueris uerò,& qui ulcera sustinent capitis manantia,his pro sapone ex vitellis oui lenis detersio satis sit:quẽ audio vsum in Gallia esse communem,& laudabilem.Infirmis autem pro capitis lauacro nunquam lixiuium adhibendum est;

In sanis.

Mane an vesperi vtilius lauetur.

Aestate & hieme.

Mulieribus quando caput lauare expedit.

Crebrò an raro sit lauandũ caput. Lauare pedes.

Lixiuij electio.

Saponis vsus.

Ex vitellis ouorũ Infirmis.

eſt;ſed aqua,aut ſimplici,aut alterata,pro ratione affectus. Simplici quidem capitis laua-
cro vſus Hippocrates in Epidemijs in Metone infirmo,cui capite grauato, cœperat in iu-
dicatione ſanguis è naribus fluere,ſed cùm minus iuſto fluxerit, per lauacrum ita erat ex-
citandus. Alioqui in ſanguinis fluxione non conuenire lauacrum,in 3.de rat. victus doce-
tur. Simile eſt quod tradidit Paulus,ad grauedines,& deſtillationes caput copioſiore aqua
calida perfundendum,præſertim ſi à cauſſa calida orta fuerit affectio. Vitanda autem eſſe
5. de ſan. tuen. — ſulphuroſa,ac naturalia eiuſmodi calida,vt pote quæ Galeno auctore,vſu noxia perhiben-
tur capitibus natura calidis. qno in caſu & nos lixiuium abrogamus. Infirmo item capi-
te, hæc quoque ratio præhabenda eſt: aut affectus in ſumma erit cuticula, tumque haud
alia lauandi, irrigandique ratio eſſe debebit,quàm quæ in fomentis anteà dicta eſt,adiun-
Alopeciæ ex morb. Gallico. — cta etiam per oleum humectatione aliqua. Aut ab alto trahendum à pilorum radicibus:
quod vſu hodie frequenter euenit in pilorum defluuio ex morbo Gallico. Quo in caſu li-
De lixiuio lib. 6. cap. 9. — xiuium paramus acre, ac ſubtilium admodum partium: quale nos docuimus, Dioſcoride
teſte,ex ſarmentorum cinere parari;nec non ex eo qui ex radicibus harũdinum fit, eodem
teſte lib. 1.& Gal.7. de ſimpl.med.fa. Vtpote quorum virtute ex alto cutis trahere humo-
rum acritatem intelligimus,eoſq. diligere,cute interim confortata. Vnde & alia multa
Lixiuium medicatum. — pro hac ratione admiſcent lixiuio, lauri folia, chamæmeli, calamenthi, pulegij, abrotani,
mentæ,ſtœchadis,roſarum rubearum. Alij & ſenam,& agaricum,quo lixiuium magis de-
terſorium fit. Alternis caput lauant diebus, ac ſubinde paratis ex ladano ac myrtino, vel
lentiſcino,vel laurino oleo linimentis inunguut.

De Balneis ex Hydrelæo. *Cap.* XXXII.

HYDRELÆVM verò cum Græcis appellamus aquæ, & olei mixturam. Quo
ſanè medicamenti genere in balneis ſæpiſſimè vtimur, & quando maximè diu
humorem,vel aquæ qualitatem inhærere corpori volumus. Vt in exſiccatis, &
ſqualidis vſueuenit:cùm enim aqua ex ſui natura madefaciens, atque humectãs
actionem non obtineat diutinam,leniter prodeſt: cogit verò oleum ſui tenacitate plurimũ
Hydrelæi partes. — eam inhærere,particulæ,cui opus eſt. Partium verò mixtionis huius non eſt certa menſu-
ra: cùm & pro affectus qualitate, & prout collibitum fuerit, in capaci aquarum pelui ad-
mixto oleo temperari poſſint. Oportet (inquit Aëtius ex Galeno) quintam olei partem
Vtẽdi modus. — ad ignem calfacere,reliquum verò in Solium mittere. In quo æger inſidat vſque ad vmbi-
licum,& pro loci affecti affuſione. Inſeſſus ex Hydrelæo,conuenit (Galeno teſte) diutur-
nis in frigore febribus, Hemicranicisque, & laſſatis, & dolentibus neruis, qui oſſibus in-
cumbunt,& conuelluntur. Ad Cæphaleam,ac hemicranicos dolores, cum febre, & ſine fe-
bre epithematum more vtebatur Paulus, ac id eſſe teſtatur mirificum. Radicem autem
cucumeris ſylueſtris minutim conciſam,abſynthiumq. cum hydrelæo incoquebat,dum in
caleſceret, ac eo calente mediocriter partem affectam irrorabat, radicem verò & abſyn-
Laſſitudinibus. — thium in puluerem contritam oblinebat. Iuuat item laſſitudines,apprimeq. ſola calida,
non quidem quòd ſuæ vires oleo intendantur,ſed quòd quibus opus eſt particulis diutius
inhæret,vt diximus. Vel,vt inquit Ariſtoteles 5.Problematum Sectione,quoniam aqua ca-
lida ex oleo magis penetrat, itaque reſiccata membra magis humectet. Præſentiſſimum
Vulneribus. — verò remedium eſt ad vulnera,quæ conuulſionem indicant. In inflammatione verò, quam
conuulſio comminatur emollientium quoddam genus, ac perutile eſt hydrelæum; præſer-
Conuulſionibus. — tim incoctis prius in aqua fœnugræco, lini ſemine, malua,meliloto, & eius generis molli-
Riſo ſardonio. — bus,ac lenientibus. Facit etiam ad conuulſiones inanitione fientes. Et propterea ad ve-
nenum ex Sardonia herba,aut epota, aut comeſta, ſummatim (inquit Paulus) curatio ea-
dem, quæ in conuulſione miniſtranda eſt, quandoquidem rictus oris, qui ex huius veneni
proprietate fit,conuulſionis quædam ſpecies eſt,vnde in prouerbijs RISVS SARDONIVS,
pro acerbo,& triſti riſu. Ad omne venenum,tradit Aëtius, Hydrelæum eſſe conuenientiſ-
Veſicæ morbis. — ſimum,vbi in veſicam impetum fecerit,lenientibus quibuſdam additis,dum calefit,fœnu-
græco, malua, althæa, & quæ diximus. Similiter ſi virus ad cutim delabatur. Benefacit
etiam in colicis cruciatibus, qui ſi ex frigidis humoribus pendeant, calfactorijs, & diſcu-
tientibus incoctis hydrelæum ipſum alterandum eſt,vt ſunt pulegium, centaurium, Lauri
Colicis dolo. — folia,ac baccæ. Similiter ad Voluulum ex Archigene,althæa,ruta,& coniza admixtis. Mi-
niſtratur etiam vtiliter in vteri abſceſſibus, & in vrinæ difficultate, quæ ex bilis, vel qua-
Arthriti. — piam humorum acrimonia gignitur. Quandoq; etiam in podagra adhibetur, immergen-
do in ipſum pedes. In omni item articulorum morbo,incoctis aut vulpe, aut hiena in ip-
ſo oleo. Atque alij quidem ipſas viuas in maximum lebetem inijciunt, Galeno teſte, alij
verò mortuas, ac deinde vna cum oleo quam diutiſſimè coquunt. Solia,ac vrnas oleo ca-

lido

lido explent, atque ita arthriticos inscendere, ac diu in eo immorari iubent. Porrò oleum hoc maximè discussorium redditur, atque adeò vt ad superficiem etiam extrahat ea, quæ in profundo corpore continentur. Cæterùm perfusiones iam prædictas arte compositas, consilium quoque Manardi est lib. 14. epist. 2. ad hemicraniam specialiter adhibendas, ad tinnitum aurium & ad antiquam surditatem. quæ scilicet vt promptior fieret discussio, ducciarum naturalium more diu multumq. ex alto cadentes, in capite reciperentur ex quibus tamen cõtumacibus affectibus, vtilius idem Manardi lib. 20. epist. 2. naturales consulit duccias, vel Aponi, vel Montis Grotti, vel Petrioli, adde & S. Philippi, quæ potentiores sunt, & quas ad diutinam aurium grauitatem in seipso Fallopius expertus meminit Corseni duccias.

De Balneis ex Oleo. Cap. XXXIII.

OLEI quoque simplicis insessus multiplicis vsus est, multum ac diu humectans. eos qui ex inanitione conuelluntur, vel est vulneribus inciso, aut puncto neruo aliquo, oleo hydrelæi insessu calido fouere expedit. *Conuulsionibus.* Et si nihil prohibet etiam ad lauacrum deducere, temperatoq. solio fouere. Ex punctura, aut nerui vulnere, membrum patiens est immergendum, vel vesica calida plena oleo alternatim alliganda, *Neruorũ puncturæ* roborat enim cutim, lædentemq. materiam dissipat. Rosaceum in causa valida valentius putatur. At in conuulsionibus caninis oleo Sycionio calido, aut alio huiusmodi caput perfundendum: & item in his quibus nerui, vel tortura, vel casu, vel percussione fortiter sunt afflicti. Si verò frigiditas, & tremor afflictionem neruorum consequatur, etiam castoreũ *Neruorũ contusionibus.* cum Sycionio immiscendum est. Iuuat quoq; olei fotus ad tremores, qui interdum è febribus diu remanent. *Tremoribus,* Primùm verò corpus totum oleo sabino, aut tenui perfundatur. vbi autem accessiones remittunt, veteri, aut eodem Sycionio. In perfrictionibus autem, ac immodico frigore, quale & in Epialis, & in quotidianis aliquando accidit, largiùs in oleum, quod incaluerit, nonnulli descendentes, pertinacissimos etiã tremores compescunt, ex Archigene. Et illis in febribus, in quibus iuncturarum laxitati timendum est: facit enim ad podagricos, aliosq. articulorum dolores, & ad tophos. Quandoq; in difficulter parientibus vtiliter administratur, vias enim dilatat, poros aperit, dolores mitigat. *Partui difficili.* Non nullis vrinas educit, quin etiam tanquam miraculo quando calculos aliquando fregisse, extrudisseq. visum est, vsq; à renibus; & qui secta vesica ob calculum, vel herniam periclitãtur, admodum fuisse iuuatos. Ad voluulum, & Colicam commodat; nimirum aut humoribus exinde frigidis, impactisq. discussis, aut fæcibus duris emollitis, aut flatibus euentatis. *Colicis.* Facit ad venena omnia, & quæ præsertim ad extrinseca prolicere oportet. Præter oleorum compositorum vtilitates, quæ in fomentis huiusmodi, pro natura, ac virtute rerum commixtarum, variant temperamentum.

De Balneis ex Lacte. Cap. XXXIV.

LACTIS verò balneum ad vsum Emollientium quandocunq; recipitur. Humanum præcellit cæteris Galeno teste, quod calidius, humidiusq. habetur; deinde capræ, aut certè asinæ, in balneis præcipuum, quia tenuius est, atq; humentius. *5. Methodi.* Qualis in Italia erat vsus apud veteres domesticus, haud enim illis grauia putabantur, quæ essent hac nostra tempestate miracula. Apud gentiles præsertim mulieres, vt quod in exemplis tradidit Plinius, Poppeam Domitij Neronis coniugem, quingentas asinas fœtas per omnia secum trahere solitam, eoque lactis solio totum corpus macerare: *Decorationi.* conferre enim aliquid candori, & molliciei carnium putabatur, cute etiam extensa, quam taxauit Iuuenalis, illis versibus. *Sat. 6.*

— Aut pinguia Poppeana spirat. &
Incipit agnosci, atq; illo lacte fouetur
Propter quod secum comites educit asellas.

Ad vsum verò medicinæ princeps Auicenas Arabum in Hecticis nimio calore arefactis, alijsque consimilibus vitijs, balneum ex lacte consuluit. *Hecticis feb.* Hodie verò rarissimè fit, quòd, nisi alia de caussa sit difficilis tantæ lactis copiæ paratio ad balneum. Ac quidam propterea hodie παρὰ ἀντιβαλλόμενα curiosi, labrum temperatum substituunt, in quo salicis ac harundinum folia excoxerint, hordeum item confractum, violam, nenuphar, citrulli, & cucurbitæ semina. *Baln. brodij. Recentiorum.* Vel, melius opinati, totam ipsam tinam ex succo cucurbitæ, & rosacea aqua comparant, aut elixis capis, castratorumque capitibus, & alijs eiusmodi iusculentis in simplici aqua; quod balnei genus, quidam hac quoque ætate scriptores in se-

certis habent, singulis diebus ægrotanti ieiuno stomacho ministrare. Verum hi haud sciunt naturam balnei nec sine ægrotantium iactura faciunt, istiusmodi crassis atque emplasticis vtentes. Nam dum intentio est humectare apprimè, & refrigerare; concrassata eatenus aqua eademq. affatim inepta ad penetrandum reddita, calfaciunt ea superficiaria caliditate indita, adeoq. incidunt, elixantq. misellorum corpora, minime humectant. Vt rectè in posterum & pro vetusto more balneum ministrent.

De balneis ex sanguine. Cap. XXXV.

Lepra, & suum bal.

MVLIEBRE id quidem, ac luxuosum ex lacte parari balneum; impium verò atque inhumanum ex sanguine videri poterit. Nam antiquis illis primis seculis, quando vix erat adhuc vlla humanitatis distinctio vsitatum, & dumtaxat Regibus. Plinio teste lib. xxvi. cap. 5. Vbi de Elephantiasi, quæ & Lepra dicitur, ita scribit. Aegypti peculiare hoc malum, & quum in reges incidisset, populis funebre. Quippe in balneis Solia temperabantur humano sanguine ad medicinam eam. Hanc porrò medicinam sequi olim persuasum Constantinum Magnum in Concilijs legitur Tom. III. Adriano Pontifice teste ad Irenem. Ille enim cùm lepra teneretur, ac balneum idcirco ex infantium sanguine parasset, adstitisse dormienti D. apostolos Petrum, & Paulum qui dissuasa Ipsi sanguinis infantium effusione, per sacri baptismatis lauacrum sanitatem obtulere; itaq; baptizatus, ac sanatus est. Idem attestari Zonaram græcum historicum legitur tom. II. Ex inde de sanguinis balneo, nec vsus (quod sciam) nec vlla extitit mentio.

De balneis ex Vino. Cap. XXXVI.

Vini vtilitates.

VINVM quidem singulares obtinere virtutes experimur, perinde extrinsecus competenter adhibitum, ac ebibitum. Siquidem omne vinum in balneis vim habet calfaciendi, atque exsiccandi, & corroborandi membra. Summa verò vtilitatum eius hæc est, quòd quantum indecenter ebibitum nocet cerebro, neruis, atque iuncturis, tantum vel amplius foris adhibitum rependit vtilitatis in earum partium vitijs emendandis. Dolores leuando, tumefactiones inhibendo, laxitates confirmando: ac maximè si additis aliquibus medicatis rebus, Vini qualitates augeantur. Quo modo podagricos sæpè lauamus vino, cui incoctum sit Marrubium, vel stoechas, vel eius generis aliquod. Simplici vino lauamus vtiliter quandoque vlcera, ac vulnera, vt commonent & Hippocrates, & Galenus. Vetusta enim ac dulcia vina (inquit Dioscorides) renibus, vesicæque accommodant, vulneribus, ac inflammationibus succidæ lanæ eo imbutæ vtiliter imponuntur. Fouentur his etiam asperiora, & phagedenica, & quæ ex destillationibus fluunt vlcera, qualia sæpenumero in cruribus inueterantur. Hæc & similia habemus ex antiquis. Cæterum ad vsum balnei, quod nobis propositum est, pro tanta vinorum diuersitate, habenda in primis ipsorum generum ratio est, ac omne genus per ætates, prout nouum, aut vetus, aut mediocre intelligitur, distinguendum. & quo varient cultu hæc nostra à vinis antiquorum. commune habemus simpliciter mustum: Vinum vero intelligebatur quod mensis idoneum, crudum, coctum, defrutum, lora, & sapa. hoc vel nouum, quod erat à biennio, & triennio vsq. in decennium: Vel vetus vsq. tricesimum. Quibus suppositis differentijs iudicanda sunt quæ scribuntur ab auctoribus Vina, Plinio, Dioscoride, Gal. Itaq. vinum nouum Dioscorides, & Galenus ponunt minus calidum, & magis humidum: nimirum quod ob serosæ partis copiam, remissum in calore sit, & siccitate: ob quam causam & in balneis remissæ actionis videtur, parum penetrans, minus exsiccans, ac minimè abstergens membra, imò opplens, atq; exasperans cutim. Verum tamen cùm foris adhibendum sit, nos consideramus in recenti vino, non crassam vini substantiam, ob quam illis vitijs subiacet; sed ipsius quoq; spiritus principaliter, qui in nouo soluti ferè semper ac in continuo motu, in membra, quibus adhibentur permeant, fouentq; magis, quam vini antiqui vigor intrinsecus. Adeoq. balneum, quod ex musto fit, dum vegetali suo ac insito calore in torculari ebullit; vtilius experimur, quam ex vino, quod vel mediocris ætatis sit, in quo cessauerit ebullitio, vel omnino senescens: quæ ambo genera nisi calefiant prius actu, aut nihil, aut segniter admodum, quæ à vini balneo desiderantur, operationes præstant. Id verò multiplici experimento compertum, ac comprobatum est ab omnibus iunioribus medicis, qui ad articularios affectus, insessus, fotusque comparant ex vinaceis, dum adhuc tribus parant modis, per autumnum feruores continent, vtilissimos. Alij quidem mittentes patientes ipsos in torculare, vuarum scapis cum musto ipso ebullientibus. Alij vino iam excolato, ac lora subinde expressa, quod minus validum

Medicatæ ex vino lotiones.

Vinorum genera.

Noui differentiæ.

Baln. ex musto.

Bal. ex vinaceis.

lidum

lidum ſit,ſpiritibus illis calidis iam per aquam remiſſis,ac exhalatis. Aut ex vinaceis, quæ vino dumtaxat expreſſo remanent : quod validiſſimæ actionis ſit, ac commodiſſimum , adhibendum etiam in cubiculo per priuatam tinam . Excitatur enim paucis poſt diebus ex vinaceis ipſis fomes quidam putredinis, ac feruor intrinſecus , qui pro cuiuſq. arbitrio & intendi poteſt ad operationem,& remitti pluri ex eis copia adhibita, vel remota . Hoc calfacit etiam valenter,ſiccat,aperit,diſcutit.confortat,remouet dolorem.Perpetuo autem intelligas præmiſſam purgationem . Itaq; ex iuncturis (quarum maximè cauſa hoc genus remedij inuentum eſt) inciſis etiam neruis,aut contractis,vt inceſſum lædant,tumores diſſoluit,dolores ſedat,duritias ex vulnere contractas emollit,membraq. ipſa tandem,quo ad ex affectu licet,ad propria munia reddit idonea. Vtilis pariter fotus hydropicis, oedemnatoſis affectibus, ac id genus inflationibus omnibus . Ex quibus omni genere balnei, quod ex vino parabile ſit, in primo loco huc ex vinaceis inſeſſum ponemus, qui & facilè paratu ſit, & vtiliſſimus . Secundum dabimus vino cum ſcapis adhuc bullienti : vt ſciam articularios quoſdam , ſe totos , excepto capite , in hoc balneum immerſos , ac mirificè fuiſſe iuuatos. Tertium erit ex vino veteri balneum : Vino inquam excalefacto per ignem in caldario , ac in Tina adhibito . quod quidem ex actuali caliditate acquiſita,non calfacit ſolum actu , & potentia, atq; exſiccat; verum etiam vim ſubinde concipit penetrandi in altum, attenuat, aperit,diſcutit,inſtaurat membra,ac iuncturas,bonum halitum,bonumq.odorem conciliat. Quod ſi inuicem hæc balnea comparanda ſint,& quid differãt: hoc ex veteri vino balneum impensè exſiccabit,adſtringetque,& corroborabit. Simplex verò ex vinaceis inſeſſus aget mitiùs,& pro arbitrio patientis,Illud nequaquam humectabit quæ humectanda erunt : hoc tendines extenſos , ac induratas , & quæ occalluerint partes moderatè emolliet : dolores clementius ſedabit,non vret. neque incendet. Vtilius illud in fontibus particularum,& vbi præſertim confortare ſit opus, Ventrem,cor,vterum, atque vulnera ipſa. Atque hoc genus balnei habebit quoque ſuas differentias: efficacius enim hæc præſtiterit vetus vinum,quod album,odorumq. ſit, & ſiccum , atque hoc magis ſi tenuium partium vſu compertum ſit. quibus certè dotibus noſtrate Græcum ſuperat omne phalernum antiquorum , aureum colore, & perſpicuum, ſyncerum, odorum, gratum oculis, palato, guſtui , cordi , cerebro, & quod non ſitientem etiam ad ſe allicit bibendum . Rubrum adhibitum difficulter permeat,album verò,ac fuluum valentiſſimè, cum plus illud exſiccet, exaſperetque, ac roboret. Coctum, quod Latini veteres defrutum dixere , vetus propemodum in balneis æmulatur,& ſi non adeo videtur ſubtilium partium,iam illis inter ebulliẽdum difflatis,ac incraſſata ſubſtantia,veluti mel. Dulce,præſertim recens, minus balneo idoneum eſt, idque inodorum vt minus exhalans . Quod vero in acorem tranſit, quum valenti penetratione opus eſt, haud inutile : quemadmodum in tophis iuncturarum diſcutiendis,frequenter ex acido vino fomenta, ac ex ipſo interdum, aceto parantur . Quale portentoſum remedium putatur Plinio, M. Agrippam graui pedum dolore tentatum, demerſis in acetum calidum cruribus , euaſiſſe . Reliqua de uinis ſeorſum explanari dignius eſt .

Qualitates.

Operationes.

Iſchiadicis.

Balneum ex vino vetere.

Comparatio balneorum ex vino.

Vini greci facultates.

Bal. ex aceto.

LIBRI SEPTIMI, ET VLTIMI FINIS.

INDEX LOCVPLETISSIMVS OMNIVM RERVM, QVAE TOTO HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

Aqua-

Aqua

Aquae

I N D E X.

B

Bal-

C

D

Da-

G

H

Hypa-

M

Ma-

N

Oceani

Quan-

Spe-

Thermae

V

X

Z

FINIS.

REGESTVM.

✠ A B C D E F G H ✝H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh Ii Kk Ll Mm Nn Oo.

Omnes sunt Terniones, præter ✠, & ✠✠, Fol. simpl. & ✝H Quaternio.

ROMAE, Ex Typographia Iacobi Mascardi. MDCXXII.

SVPERIORVM PERMISSV.

